Doz 2210

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

424

MAATSCHAPPIJ TOT
BEVORDERING DER BOUWKUNST
BOND VAN NEDERLANDSCHE
ARCHITECTEN

46e JAARGANG

1925

T. H. S.
BIBLIOTHEEK
DELFT

1-59 B

'S-GRAVENHAGE MOUTON & Co.

453

ijblad behoorende bij het Bouwk. Weekbl. van 26 Dec. 1925. No. 52.

INHOUD

VAN DEN 46EN JAARGANG 1925.

INHOUD VAN HET REDACTIONEEL GEDEELTE.

(Met uitzondering der prijsvragen en boek- en tijdschriften).

Blz.

Dr. Ir. D. F. Slothouwer. Over Zweedsche Kasteelen 3, 21, 39
J. C. M. De Nieuwe R. K. Hoogere Burgerschool te Rotterdam. . . . 9
Bonzo. Haagsche Brieven 14, 71, 166, 214, 352, 405, 420, 525, 586
J. P. M. Over het jaar 1924 15
J. C. Meischke. Het project voor de „Bijenkorf" te 's-Gravenhage van Architect Albert Otten 29
Periscopius. Rotterdamsche Post 33, 109, 183, 235, 302, 369, 467, 536
A. A. Kok. Muurvorsten, een goede vinding 35
J. P. M. De Prix-de-Rome voor Bouwkunst 45
Spectator. Brieven uit Provinciesteden 56
E. Rosenboom. Persoonlijke Borgtocht bij aanbestedingen 57
Wormser. Dudok's Raadhuis . . . 63, 87
Ph. J. Hamers. Naarden en de nieuwe verkeerswegen 70, 94
J. P. M. Prof. Ir. G. N. Itz. † . . . 73
J. Crouwel Jr. Ontwerp voor het Rijkskantoorgebouw voor Geld- en Telefoonbedrijf te Amsterdam 96
J. P. M. Bij het ontwerp van het Grand Hotel Centraal aan de Vijzelstraat te Amsterdam 103
J. P. M. Het Interieur van het R. A. I. Gebouw te Amsterdam 107
C. B. Posthumus Meyjes. Naar aanleiding der nieuwe Muurvorsten. 110
A. W. Bos. De vraagstukken, welke de moderniseering van de binnenstad van Amsterdam beheerschen 115, 129, 145
J. P. M. Woningen aan den Wilhelminaweg te Zandvoort 120
J. M. van Hardeveld. De tweede Vijzelstraat-bebouwing 121
Ir. J. A. Hijner. Nog iets naar aanleiding der nieuwe muurvorsten. 124
Pl. v. d. Berg. Formule van Euler en Tetmajer in verband met de ingestorte spoorwegbruggen in het Buitenland 135, (zie ook 224, 227 en 259)
Ir. A. H. Sweys. Betonbouw te Rotterdam 138
H. v. d. Kloot Meyburg. De Nationale schildersschool 139, 156
A. H. van Rood. Het woonhuis van Ir. D. Roosenburg 154
A. O. — M. Brinkman † 155
Mr. E. H. P. Rosenboom. Aansprakelijkheid voor schade aan belendingen bij de uitvoering van bouwwerken 159, 172, 189
Studie ontwerp voor een algemeen Christelijken Tempel, ontw. L. J. B. Wiessner 162
P. G. Buskens. Toezicht bij de bereiding van Metselspecie 167
Voorkoming van Brandgevaar . . . 168
Dick Greiner. Het Betondorp te Amsterdam 176
J. P. M. Een Impressie. 188
A. A. K. De B. N. A. op de Jaarbeurs 192
d. Cl. Kantoorgebouw Petrolea. Architecten de Roos en Overeynder . . 197
Ir. Joh. G. Robbers. Het gebouw van de Rotterdamsche Bankvereeniging te 's-Gravenhage. Arch. Ir. H. F. Mertens 209, 218
B. J. Koldewey. Hochhaus, Hansahof te Keulen 226
W. J. M. van de Wijnpersse. Gebruik van Gewapend beton in de laatste jaren 229
Alb. Otten. De Tentoonstelling te Parijs in 1900 233
J. P. M. Architektur die nicht gebaut wurde door Josef Ponten 241
J. P. M. Woonhuis van den Architect G. Feenstra te Arnhem 244
Just Havelaar. De verhouding van de beeldhouwkunst tot de architectuur 249, 264, 283
J. P. M. De Tentoonstelling te Parijs in 1925 . . . . . 256, 271, 291
L. H. E. van Hylckama Vlieg. M. T. S. te Leeuwarden 260, 313
L. Nieuwenhuis. Lezing van Ir. J. Ringers over den Sluizenbouw te IJmuiden 262
J. C. Meischke. De betonwoning in Nederland en het Stalenhuis in Engeland 296
Ir. G. Friedhoff. De wettelijke bescherming van den architectentitel . . . 299

Blz.

C. Kruijswijk. Hoekbebouwing Daniël Willinkplein en Amstellaan te Amsterdam. 304
C. B. Posthumus Meyjes. Landhuisje te Zetten 309
A. Bron. Betonopzetters volgens systeem Bron. 312
Pl. van den Berg. Knikformules. . . 313
D. F. S. In Memoriam. Mr. M. I. Duparc 320
Moderne Fransche Bouwkunst . . . 321
W. v. d. Leck Woonhuis te Enschede 323
G. Westerhout. Rijks Hoogere Burgerschool te Ter Apel 330, 345
v. H. V. De woningnood en de Architecten 334
J. P. M. Bouwkunst in de Illustratiepers 338, 346
A. P. Smits. Schoolgebouw te Aerdenhout voor de schoolvereeniging „Aerdenhout-Bentveld" 343
J. P. M. En-Face of En-Profiel? . . 347
Ir. J. B. van Loghem. Laren's koperen feest 351
J. P. M. — Clubhuis Nautilus te Rotterdam. Architect H. v. d. Kloot Meyburg 359
v. H. V. — Woningbouw en de architecten 367
J. P. M. — Atelier Ozenfant 370
Mr. E. H. P. Rosenboom. Het Auteursrecht van den Architect . 375, 385, 394
Pl. van den Berg. De nieuwe heitabel der Amsterdamsche Bouwverordening 377
J. J. P. Oud. Een café 397
Ir. Joh. G. Robbers. Bouwkunst-genieting . . . . . 403—412
J. C. Meischke. Giacomo Boni † . . 406
Henri E. v. d. Pauwert. Over het ontstaan van het tooneel voor het A—Z. Spel te Leiden 414
W. J. M. van de Wijnpersse. Cement 419
H. F. G. Snoek. Ingezonden stuk over Nederlandsche fabricatie van liften . 422
Ir. Jos. Cuypers. Bescherming van den Architectentitel in de nieuwe wereld 423
J. H. Hendricks. Landhuisje te Zandvoort aan Zee 427
Pl. van den Berg. Stormramp te Borculo 428
Ir. J. van der Breggen. Volkshuisvesting . . . . . 429—529
J. J. P. Oud. Ja und Nein: Bekentnisse eines Architekten 431
Just Havelaar. De verhouding van schilderkunst en bouwkunst . 435, 445, 455

Blz.

G. Feenstra. Stormramp in den achterhoek. 441
J. P. M. Het landhuis „de Zandhoek" te Eindhoven. 451
J. P. M. De vernieuwing der hoofdstad 452
Ph. J. Hamers. Kerkje te Kandersteg 461
P. G. Buskens. Artikel 1645 B. W. en termijnsverlenging in geval van werkstaking 465
J. P. M. De bruggenbouw te Amsterdam 468
J. C. Slagter. Nog eens: De stormramp in den achterhoek. 470
C. M. van Moorssel Pzn. Bij twee scholen van Arch. A. J. Kropholler . . . 475
J. P. M. Monsterachtigheden 476
Het Oversticht . . . . . 479—496
L. Zwiers. Nieuwe Hollandsche Behangselpapieren 483
Dr. H. P. Berlage. Het plan der „First Church of Christ Scientist" . . . 488
J. C. Meischke. Een groep woningen te Utrecht van de Architecten Jan en Theo Stuivinga. 493
J. P. M. De Chicago - Tribune — Tower 495
G. Versteeg. Tentoonstelling Witte Kruis te Alkmaar 501
C. B. Posthumus Meyjes. Amsterdamsche Impressie 502
Ir. J. A. Hijner, Normalisatie in den Woningbouw. 503
J. P. M. Sluis 504
Het archief van den B.N.A. 505
J. P. M. Naar Middelburg, Veere en Goes 509
J. P. M. In Memoriam Prof. Dr. A. J. der Kinderen. 524
H. H. Kramer. Architect B.N.A. 1850—10 November 1925 . . . . 521—534
J. P. M. Tentoonstelling van het werk van de leden van de club H.B.O. . 529
J. P. M. Tentoonstelling van den kring „Hilversum" 532
Pl. van den Berg. Metselspecie van de ingestorte gebouwen te Borculo . . 538
J. P. Mieras. De Place de la Concorde 541, 550, 560
Aug. M. J. Sevenhuysen. Tentoonstelling van den Ned. Bond van Kunst en Industrie te Haarlem. 544
Mr. W. Nolen. Arbiter en Wet. 555, 565
Kunstnieuws. 568
Concept honorariumregeling Woningbouw 571

Blz.

Jaarverslag H.B.O. 580
W. J. M. v. d. Wijnpersse. Betonpalen 582
Ir. J. v. d. Breggen. Gemeente-opzichter te Zegveld. 587
Jury rapport Prijsvraag „Bouwkunst en Vriendschap" 1925. 590

INDEELING NAAR DE ONDERWERPEN.

MEDEDEELINGEN VAN DEN B.N.A.

Beëindiging lidmaatschap 10
Ledenvergadering van den B.N.A. 59, 101, 127, 143, 157, 207, 217, 297, 307, 315, 325, 339, 433, 443, 453, 463, 473, 481
Verslag Bestuursvergadering met algevaardigden Gew. Kringen 61
Commissie der Voordrachten 144, 247, 308
Concept reglement der C. d. V. . . . 195
Concept Notulen vergaderingen B.N.A. 185, 237
Praeadvies rapport wettelijke bescherming architectentitel 207
Nieuwe leden B.N.A. . . . 208, 465
Bestuursverkiezing. 307
Kort verslag Jaarvergadering. . . . 357
Brochure Theo Rueter 365, 401, 482, 521
Voorstellen over de opleiding v. d. architect 365
Adres aan het Gem. bestuur v. Rotterdam inzake het Hofplein 366
Samenstelling Bestuur en verschillende Commissies 409
Herziening Statuten B.N.A. 425
Adres aan de Min. v. O. K. W. over de School te Haarlem. 433
Besprekingen tusschen Besturen B.N.A. en N.A.B. 443
Vervallenverklaring lidmaatschap B.N.A. 491
Verslag ledenvergadering Middelburg . 499
Adres aan Ged. Staten van Noord-Holland inzake de Kommiezenhuisjes te Haarlem 540
Indienen declaraties van onkosten . . 559
Nieuwe ledenlijst 559
Inzending Jaarverslagen Kringen . . 559
Adres aan B. en W. van Amsterdam inzake de bebouwing en het Uitbreidingsplan Zuid 569
Concept Honorarium regeling Woningbouw 1925 571

Blz.

UITGEVOERDE BOUWWERKEN EN ONTWERPEN.

Nieuwe R.K. Hoogere Burgerschool te Rotterdam. Architect P. G. Buskens, door J. C. M. 9
Verbouwing van het Stadion te Amsterdam 19
Het project voor de „Bijenkorf" te 's-Gravenhage van Architect Albert Otten door J. C. Meischke 29
Atlanta-terrein 60, 102
Het Hotel in de Vijzelstraat, architect G. J. Rutgers 60, 103, 121
Dudok's Raadhuis, door Wormser 63, 87, 454
Ontwerp voor het Rijkskantoorgebouw voor geld- en telefoonbedrijf te Amsterdam, door J. Crouwel Jr. . . . 96
Het Wilhelmina-gasthuis te Amsterdam 102
Schouwburgbouw te Heerlen 102
Concertgebouwtuin 102
Belangrijk gebouwencomplex te Voorschoten 102
Het Interieur van het R. A. I. gebouw te Amsterdam, door J. P. M. . . . 107
Nieuw Raadhuis te Raalte 113
Woningen aan den Wilhelminaweg te Zandvoort, van Maurits Plate, door J. P. M. 120
Ambtswoning v. d. Min. van Buitenlandsche Zaken 128
Betonbouw te Rotterdam, door Ir. A. H. Sweys 138
Het grootste bankgebouw ter wereld . 144
Het Woonhuis van Ir. D. Roosenburg, door A. H. v. Rood 154
Een Nieuw Raadhuis te Bussum . . 158
Studie ontwerp voor een algemeen Christelijken Tempel, door L. J. B. Wiessner 162
Het Betondorp te Amsterdam, door Dick Greiner 176
Een Impressie, door J. P. M. . . . 188
Kantoorgebouw Petrolea, Architecten de Roos en Overeynder 197
Het Gebouw van de Rotterdamsche Bankvereeniging te 's-Gravenhage, arch. Ir. H. F. Mertens, door Ir. Joh. G. Robbers 207, 218
Hochhaus Hansahof te Keulen, door B. J. Kolbewey 226
Woonhuis van den Architect G. Feenstra te Arnhem, door J. P. M. . . 244

Blz.

Stadhuisbouw te 's-Gravenhage . . . 298
Hoekbebouwing Daniël Willinkplein en Amstellaan te Amsterdam, door C. Kruiswijk 304
Landhuisje te Zetten, arch. C. B. Posthumus Meyjes 309
Woonhuis te Enschede, door W. v. d. Leck 323
Rijks Hoogere Burgerschool te Ter Apel, door G. Westerhout 330, 345
Schoolgebouw te Aerdenhout, voor de Schoolvereeniging „Aerdenhout Bentveld", Architect A. P. Smits . . . 343
En-face of en-profiel? door J. P. M. . 347
Clubhuis Nautilus te Rotterdam van architect H. v. d. Kloot Meyburg, door J. P. M. 359
Monument voor Generaal van Heutz . 366
Atelier Ozenfant, door J. P. M. . . . 370
Schouwburg te Amsterdam 374
Gouvernementsgebouw te Haarlem . . 374
Een Café, Arch. J. J. P. Oud . . . 397
Nieuw gebouw Amsterdamsche Bank te Amsterdam 402
De Schouwburg voor Dr. Royaards . 410
Het nieuw verbouwde Raadhuis te Amsterdam . . 418, 454 (zie ook 465)
Het Universiteitsgebouw te Nijmegen 418
Landhuisje te Zandvoort aan Zee, architectenbureau Ir. H. Thunnissen en J. H. Hendricks. 427
Landhuis „De Zandhoek" te Eindhoven van Architect B. J. Koldewey, door J. P. M. 451
Raadhuisbouw te Hilversum 454
Bij twee scholen van Architect A. J. Kropholler, door C. M. v. Moorssel 475
Het plan der „First church of Christ Scientist", arch. Dr. H. P. Berlage . 488
Operagebouw te Amsterdam . . 492, 507
Een groep woningen te Utrecht van de architecten Jan en Theo Stuivinga, door J. C. Meischke 493
Chicago Tribune—Tower, door J. P. M. 495
Scholenbouw op groote schaal . . . 522
Het Tellegen-Monument. 540

TECHNIEK EN BOUWMATERIALEN.

Genormaliseerde Bouwmaterialen . . 1
Nieuwe Muurvorsten 35
Naar aanleiding der nieuwe muurvorsten 110
124

Blz.

Formule van Euler en Tetmayer in verband met de ingestorte spoorwegbruggen in het buitenland, door Pl. v. d. Berg. 135
Ir. A. van Heeswijk. Een ingezonden stuk naar aanleiding van Formule van Euler en Tetmayer, enz. . . . 224
Pl. v. d. Berg. De knikformule van Euler en Tetmayer 227
Ir. A. v. Heeswijk. Antwoord aan den heer v. d. Berg 259
Pl. v. d. Berg. Slotwoord 260
Een scheeve fabriecksschoorsteen rechtgezet 144
Steenprijzen 144
Toezicht bij de bereiding van metselspecie 167
De B.N.A. op de Jaarbeurs, door A. A. K. 192
Gebruik van gewapend beton in de laatste jaren, door W. J. M. v. d. Wijnpersse 229
Normalisatie van kleuren 248
Betonwoning in Nederland en het Stalenhuis in Engeland, door J. C. Meischke 296
Betonopzetters door A. Bron. . . . 312
Knikformules, door Pl. v. d. Berg . . 313
De Nieuwe heitabel der Amsterdamsche bouwverordening, door Pl. v. d. Berg 377
Cement, door W. J. M. v. d. Wijnpersse 419
Stormramp te Borculo, door Pl. v. d. Berg 428
Nog eens: de Stormramp in den achterhoek, door J. C. Slagter. 471
Studiecommissie voor Rubbervloeren . 474
Nieuwe Hollandsche Behangselpapieren, door L. Zwiers . . 483 (zie ook 525)
Metselspecie van de ingestorte gebouwen te Borculo, door Pl. v. d. Berg . . 538
Nederlandsche baksteen naar Engeland 539
Betonpalen, door W. J. M. v. d. Wijnpersse 587

STEDEBOUW, VERKEERSWEGEN, ENZ.

Stedebouwkundige Raad 20, 60
Zijpendaal te Arnhem 38
Naarden en de Nieuwe Verkeerswegen door Ph. Hamers 70, 94
Het uitbreidingsplan van Bussum . . 102
De vraagstukken welke de moderniseering van de binnenstad van Amsterdam beheerschen door A. W. Bos 115, 129, 145
Internationaal Stedenbouwcongres te New-York 128

Blz.

Uitbreidingsplan van Bloemendaal . . 263
Adres aan Gem. Bestuur te Rotterdam inzake het Hofplein 366
De Dam te Amsterdam 393, 454
De vernieuwing der Hoofdstad door J. P. M. 452
De Bruggenbouw te Amsterdam door J. P. M. 468
Waterloobrug te Londen 531
Adres aan B. W. van Amsterdam inzake het uitbreidingsplan Zuid 569
De bebouwing in Amsterdam Zuid. . 581

HISTORISCHE ONDERWERPEN. OUDE GEBOUWEN.

Over Zweedsche Kasteelen door Dr. Ir. D. F. Slothouwer 3, 21, 39
St. Pauls te Londen 20, 37
„Scheybeek" te Beverwijk 38
Na de boomen de kathedralen . . . 60
Restauratie van een kerk 144
De scheeve Toren van Pisa behoeft herstel 158
De nieuwe Kerk te Delft 158
Het Parthenon te Athene 298
Kerkje te Kandersteg. Reisschets door Ph. J. Hamers 461
De Waterloo-brug te Londen. . . . 531
Adres aan Gedeputeerde Staten van N.H. inzake slooping Kommiezenhuisjes te Haarlem 540
De Place de la Concorde, door J. P. Mieras . . . . . 541, 550 en 560

ONDERWERPEN VAN RECHTSKUNDIGEN, SOCIALEN EN ADMINISTRATIEVEN AARD.

Voorkoming van Brandgevaar voor gebouwen van kunstwaarde . . 37, 168
Het loonpeil in de bouwvakken. . . 38
Persoonlijke Borgtocht bij aanbestedingen door Mr. E. H. P. Rosenboom 57
Aansprakelijkheid voor schade aan belendingen bij de uitvoering van bouwwerken door Mr. E. H. P. Rosenboom 159, 172, 189
Preadvies rapport wettelijke bescherming architecten titel. 201
De Wettelijke Bescherming Architectentitel door Ir. G. Friedhoff 299

Blz.

„de schakel". 348
Het auteursrecht van den architect door Mr. E. H. P. Rosenboom 375, 385, 394
Honorarium Volkswoningbouw . . . 383
Bescherming v. d. architectentitel in de nieuwe wereld door Ir. Jos. Cuypers 423
Artikel 1645 B. W. en termijnsverlenging ingeval van werkstaking door P. G. Buskens 465
Gebreken in de Gem. Grondexploitatie te Amsterdam 492
Arbiter en Wet, lezing van Mr. W. Nolen 555, 565
Concept Honorarium Regeling Woningbouw 1925 571

ONDERWIJS, EXAMENS.

Prix de Rome voor Bouwkunst . . 20, 45
Het nieuw in te stellen examen voor het diploma van Bouwkundig Opzichter B.N.A. 75
Examens Technische Hoogeschool Delft 113, 393
De Nationale Schildersschool door H. v. d. Kloot Meyburg 139, 156
De nieuwe examens van den B.N.A. . 185
Examen Bouwkundig Opzichter 196, 559, 579
M. T. S. te Leeuwarden door L. H. E. v. Hylckama Vlieg. 260, 313
Middelbaar Technische School voor Bouwkunde te Sneek 263
Het bestaan der Haarlemsche School voor Bouwkunde enz., wederom bedreigd 402
Adres aan den Min. van Ond. K. en W. over de school voor Bouwkunst te Haarlem 433

TENTOONSTELLINGEN, CONGRESSEN.

Bouwkunst Tentoonstelling New-York. 2
Russische afdeeling o/d. Tentoonstelling te Parijs. 113
De Tentoonstelling te Parijs in 1900 door Alb. Otten. 233
De Tentoonstelling te Parijs in 1925 door J. P. M. 256, 271, 291
Ned. Paviljoen Tentoonstelling Parijs . 298
Verslag van den Tentoonstellingsraad 341
De Tentoonstelling Parijs . . . 281, 393
De onderscheidingen op de Tentoonstelling te Parijs. 518, 522

Blz.
Tentoonstelling werk Club H. B. O. 491, 529
Tentoonstelling Witte Kruis te Alkmaar door G. Versteeg 501
Bouwkunsttentoonstelling te Hilversum 507
Tentoonstelling Kring Hilversum . . 532
Tentoonstelling Ned. Bond Kunst-Industrie te Haarlem door Architect Aug. M. J. Sevenhuysen 544

PRIJSVRAGEN.

Prijsvraag Lantaarns op den Dam te Amsterdam. 19, 425
Studie Prijsvraag oplossing Rokinvraagstuk te Amsterdam. 19
Prijsvragen Bouwkunst en Vriendschap in 1924. 47
Prijsvragen Bouwkunst en Vriendschap in 1925 . . 349—358—391—539 en 590
Internationale prijsvraag voor een gebouw voor den zetel van den Volkenbond . . . 37, 59, 101, 113, 217, 474
Permanente Prijsvraag Commissie Jaarverslag. 99, 111, 373
Geschil Prijsvraag Winkelgalerij c. a. a. d. Laan van Meerdervoort te den Haag. 101
Prijsvraag affiche Roode Kruis . . . 196
Prijsvraag Koninginnebrug te Rotterdam 240, 311
Prijsvraag Medaille Olympisch Comité 308, 341, 358, 452, 549
Prijsvraag „Reclamefiguur" Heck's Lunchrooms. 374, 383
Hoe het soms met internationale prijsvragen gaat 426
Prijsvraag Sint Lucas. Goudsmit van behangselpapier 433
Prijsvraag Affiche „Voor Jong Nederland". 465, 474, 492
Prijsvraag Stadhuis te Leeuwarden . . 465
Prijsvraag Unter den Linden te Berlijn 507
Prijsvraag Gevelontwerp Bremninkmeyer 522
Internationale Prijsvraag voor een Linoleumvloer 531
Buitengewone Studieprijsvraag „de Heerenhofstad" 570

SCHOONHEIDSCOMMISSIES, AESTHETISCHE ADVIESCOMMISSIES.

Schoonheids-Commissies. 60
Overijselsche Schoonheids-Commissie . 113
Blz.
Verslag van den Bouwraad te Utrecht over 1924 . . . . . 142, 171
Schoonheids-Commissie te Beverwijk . 298
Schoonheids-Commissies overal . . . 308
Reglement der S. C. te Amsterdam . 329
Laren's Koperen feest door Ir. J. B. v. Loghem. 351
Bouwraad te Utrecht. Beoordeeling 1924 383, 411
Provinciale S. C. in Friesland . . . 410
Het Oversticht 479, 496
Bezwaren ingebracht tegen de z.g. gevelcommissie der Schoonheids-Commissie te Amsterdam 559

BOEKWERKEN EN TIJDSCHRIFTEN.

Onze Bouwmaterialen, van J. A. v. d. Kloes 18, 372
Het Warmteverbruik van gebouwen in verband met de weersgesteldheid hier te lande, gedurende het koude jaargetijde, door Ir. F. G. Unger . . . 18
Constructie van Gebouwen door Prof. Ir. J. G. Wattjes, b. i. 18, 216, 472, 537
„De Picus" reclameboekje 18
„Wasmuth's Monatshefte für Baukunst." 11 en 12 jaargang 1924 34
„Die Kunst" . . 34, 245, 337, 364, 382
„Journal of the Institute of British Architects" 34, 338
„La Cité". 34, 245, 337
„Oudheidkundig Jaarboek" 4e jaargang, afl. 4 . . . . . 34, 364
„Heemschut" 35, 245
„Haagsch Maandblad" 35
„Elzevier's Geïllustreerd Maandschrift" 35
„Tijdschrift voor Volkshuisvesting en Stedebouw. 35, 245
„Klei" 35
Gebouwen en Terreinen voor Gymnastiek, Spel en Sport door P. W. Scharroo en Jan Wils 74
„Bouwstoffen" 125, 245
„Gewapend Beton" 125, 245
„Maandblad voor Beeldende Kunsten" 125
„De Bouwgids". 125
„Decoratieve Kunst" 125
„Art et Decoration" . 126, 245, 346, 363
„L'Emulation 126, 245, 346
„Garden Cities and Town Planning . 126
„Apollo" A Journal of the Arts. . . 126
Kalenders. 126

Blz.
Sprokkelingen in Nederland. Reeks B. Serie A en B en C. Reeks C. Serie I 170
De ontwikkeling der Bouwkunst, door Prof. K. O. Hartman. 170
Schriftelijke en Mondelinge Examenvragen in 1924 van de Nijverheidsakten N. 111, N. x, N. b, N. c, N. e, N. f benevens van de aanteekening op N. 111 215
Tabellen voor de berekening van vloeren en balken in Gewapend Beton door A. Stornebrink 215
De Vries – Schroot. Bouwkunde. Deel I, 4e druk herzien door S. Wind . . 216
Bouwkundige Constructies door P. W. Scharroo. 4e druk 216
Polytechnische Bibliotheek No. 57. Bouwmaterialen door J. v. Leeuwen Jr. 4e druk, herzien door M. Sirag Jzn. 226
Architektur die nicht gebaut wurde door Josef Ponten 241
„Het Huis Oud en Nieuw" 16e jaargang, afl. 10 245
„Homes and Gardens" April 1925 . . 246
„Kunst und Kunstler" 306
„Deutsche Kunst und Decoration" 306, 337, 364
„L'Amour de l'Art" Maartnummer . . 321
„Das Kunstblatt" 337, 382, 479
„Baukunst" 337, 344
„Wendingen" 338, 346, 382
Zevende Jaarverslag „Hendrik de Keyser" 364
„Middelbaar Technische school te Haarlem" 372
„De Toekomst van de Middelbaar Technicus" 372
De Electriciteit in het Dagelijksch leven door A. Vosmaer 372
Master of Architecture. Sir John Soane 407
„Het Teeken" onderwijs 408
Thorn Prikker und die Neuere Glasmalerei 424
De Amsterdamsche Gids 424
Moderne Architektür in Dänemark-Heraus gegeben vom Akademischen Architektenverein in Dänemark . . 461
Het ontwerpen en controleeren van gewapend beton constructies met behulp van grafieken door A. A. van der Vooren 472
Asphalt en Teerwegen (Bitumineuze wegconstructies) door B. J. Kerkhof 472
David Vriesendorp. Tabellen en vergelijkingen ter vereenvoudiging der meest voorkomende berekeningen van vuren en grenen gezaagd hout . . 472
„L'Architecture" 479
„de Stijl" 479
Herinnerings-album Parijsche Tentoonstelling 520
Catalogus van Kaarten enz. 537
Burgerlijke Bouwkunde. Deel II door M. Sirag 537
Boekwerkje over de examens B.N.A. 549

ONDERWERPEN VAN VERSCHILLENDEN AARD.

Blz
Bund Junger Architekten Oesterreichs 2
Haagsche brieven door Bonzo 14, 71, 166, 214, 352, 405, 420, 525, 586
Over het jaar 1924 door J. P. M. . . 15
Rotterdamsche Post door Periscopius 33, 109, 183, 235, 302, 369, 467, 536
Brieven uit Provinciesteden door Spectator 56
Kalenders 126
Engelsche Bouwkunst 158
Uit een reisbeschrijving van Stijn Streuvels 171
Bouwkunst en Vriendschap 208
Het Bauhaus naar Dessau 208
De verhouding van de beeldhouwkunst tot de architectuur door Just Havelaar 249, 264, 283
Gabriëlle's villa 319
Lezing over den sluizenbouw te IJmuiden door Ir. J. Ringers. 262
Moderne Fransche Bouwkunst . . . 321
De woningnood en de architecten door v. H. V. 334
Bouwkunst in de illustratiepers . 338, 346
Een bouwwerk dat niet voor critiek vatbaar is 348
Woningbouw en de architecten door v. H. V. 367
Het Rijks-museum te Amsterdam . . 381
Wandschildering Groote Burgerzaal stadhuis te Rotterdam 393
Knappe Opzichters 401
Bouwkunstgenieting door Ir. Joh. G. Robbers 403, 412
Over het ontstaan van het tooneel voor het A. Z Spel door Henri E. v. d. Pauwert 414

Blz.

Ramp te Borculo 417
de Bazel's werk in het Toekomstig Museum voor Bouwkunst 418
Ingezonden stuk over Nederlandsche Liftfabricatie door H. F. G. Snoek . 422
Van den zelfkant van het architectenberoep 426
Volkshuisvesting, door Ir. J. van der Breggen 429, 529
J. J. P. Oud. Ja und Nein 431
Wederopbouw van Borculo en de verwoeste streken 433
De verhouding van schilderkunst en bouwkunst, door Just Havelaar 435, 445, 455
Stormramp in den achterhoek, door G. Feenstra 441
Een belangrijk geschenk 465
De Volkshuisvesting in de Troonrede . 465
Monsterachtigheden, door J. P. M. . . 476
Ned. Bond van Technici 491
Amsterdamsche Impressie, door C. B. Posthumus Meyjes 502
Normalisatie in den Woningbouw, door Ir. J. A. Hijner 503
Sluis, door J. P. M. 504
Het Archief van den B. N. A. . . . 508
Betonbond Verslag zijner 1e vergadering 508
Naar Middelburg, Veere en Goes . . 509
Kunstnieuws 568
Jaarverslag vereeniging H. B. O. . . . 580
Gemeente-Opzichter te Zegveld, door Ir. J. v. d. Breggen 587

PERSONALIA.

Eerepromotie Dr. Berlage 1, 81
Paul Waterhouse † 2
Ir. R. A. Sandick 20
Rijksgebouwendienst 60, 298
Prof. Ir. G. N. Itz †, door J. P. M. . 73
M. Brinkman †, door A. O. 155
Jubileum A. van der Lee 171
Jan Stürza † 263
Mr. M. I. Duparc †, *door Dr. Ir. D. F. Slothouwer.* 320
Prof. Dr. J. Veth † 358
Jubileum v. d. heer W. P. van Wijk, door J. P. M. 391
J. Ingenohl † 401
J. Giacomo Boni †, door J. C. Meischke 406
Ir. A. W. Bos 428
Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk . . . 499
A. v. d. Sandt 522
Dr. A. Pit 522
Prof. Dr. A. J. der Kinderen †, door J. P. M. 524
H. H. Kramer 1850—1925. . . 528, 534
H. van der Schaaf †. 531
Promotie Dr. Ir. J. H. Plantenga . . 531
A. Nolen † 531
Olaf Nordhagen †. 531
Prof. Henri Evers 70 jaar . . . 539, 549

AFBEELDINGEN IN DEN TEKST.

Het Koninklijk slot te Stockholm . . 4
Het Ridderhuis te Stockholm 6
Het voormalige kasteel Svartsjo . . . 7, 8
De nieuwe R.K. H. B. S. te Rotterdam 9, 10, 11, 12, 13, 14
Het slot te Kalmar 21, 22, 23, 26, 27, 28
Ontwerp voor „de Bijenkorf" te 's-Gravenhage. Alb. Otten Architect 28, 29, 30
Herrenzimmer. Ontworpen door Bruno Paul 35
Muurvorsten 36, 110
Slot te Wadstena . . . 39, 40, 41, 47
Poort van het Slot te Upsala . . . 44
Prix de Rome 1924. Bekroond ontwerp voor een Religieus gebouwen-complex ontworpen door J. P. L. Hendriks 46, 47
Strandbadrestaurant. Prijsvraag Bouwkunst Vriendschap 50, 51, 52
Dubbele Zitbank. Prijsvraag Bouwkunst en Vriendschap 56, 57
Stadhuis te Hilversum 64, 65, 86, 88, 89, 91
Naarden en de nieuwe verkeerswegen 71, 91, 95
Rijkskantoorgebouw voor geld en telefoonbedrijf te Amsterdam. Architect J. Crouwel Jr. . . . 96, 97, 98, 99
Grand Hotel Centraal a.d. Vijzelstraat te Amsterdam. Architect G. J. Rutgers. B.N.A. . . . 103, 104, 105, 106
Het Intérieur van het R. A. I. Gebouw te Amsterdam na de uitbreiding. Architecten D. Heineke en E. J. Kuipers B. N. A. 108
Amsterdam voor 100 jaar 114
N.Z. Voorburgwal vóór de demping . 114
Uitbreidingsplannen van Amsterdam 1866 en van 1925 . . . . . 116, 117
Stationsplein. Voorwerpen op den weg 118
Linnaeusstraat. Voorwerpen onder den weg 118

Blz.

Woonhuizen aan den Wilhelminaweg te Zandvoort. Architect Maurits Plate. B. N. A. 121, 122, 123
Raadhuisstraat te Amsterdam . . . 130
de Vijzelstraat te Amsterdam . . . 132
Leidscheboschje te Amsterdam . . . 134
Frederiksplein te Amsterdam . . . 134
Bouw Kossel te Rotterdam . . 138, 139
Betonwoningen in Isolabouw Rotterdam 140, 141
Kruising: Reguliersgracht en Keizersgracht te Amsterdam 146
Kruising: Leidschestraat—Prinsengracht te Amsterdam 146
Brug over de Nieuwe Heerengracht vóór de Plantage Doklaan te Amsterdam 148
Brug over de Waalseilandsgracht vóór de Buiten Bantammerstraat te Amsterdam 148
Moderne Brugleuning. Kruising Nieuwe Achtergracht—Weesperstraat te Amsterdam. 150
Gebouwtje, waarin Tramwachtkamer, Kiosk, Publieke Telefooncel en Transformatorenruimte 150
Transformatorengebouwtje Heerengracht bij de Raadhuisstraat 151
Woonhuis van Ir. D. Roosenburg te 's-Gravenhage 152, 153, 154
Project voor een Tempel, ontworpen door L. J. B. Wiessner 163, 164, 165
Het Betondorp te Amsterdam 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183
Gebouw Handelmaatschappij te Amsterdam 188
Kantoorgebouw Petrolea te den Haag. Architecten: de Roos en Overeynder te Rotterdam 198, 199, 200, 202, 203, 204, 205, 206
Het Gebouw van de Rotterdamsche Bankvereeniging te 's-Gravenhage van Ir. H. F. Mertens, Architect B.N.A. 211, 212, 213, 219, 221, 222, 223
Hochhaus Hansahof te Keulen . . . 226
Gebruik gewapend beton in de laatste jaren 230, 231, 232
Afbeeldingen van het Finsche Paviljoen van Architect E. Saarinen op de Int. Tentoonstelling te Parijs in 1900 234
Piranesi. Fantastische Gevangenis. Illustratie uit: J. Ponten. Architektur die nicht gebaut wurde 242
De S. en Q. uit het architectonische alphabet van Johan David Steingruter 243
Wolkenkrabber. Ontwerp van Perret. (16e eeuw) Illustraties uit: J. Ponten. Architektur die nicht gebaut wurde 243
Woonhuis te Arnhem. Architect G. Feenstra B. N. A. . . . 244, 245, 246
De Schrijver. De Rijzende Zon. (Basrelief op een sarcophaag) beide werken in het Louvre te Parijs . . . 250
Chineesche Paardenkop uit de Tang-Dynastie 252
Leeuw. (Louvre te Parijs) 252
Buddha-kop (Siam) Louvre te Parijs 254
Waterspuwer van de Boro-Boedoer . 254
Venustroon. Grieksche Beeldhouwkunst (Thermen Museum te Rome) . . . 265
Wierookvat-dragende Engel. Portaal Kathedraal te Chartres 265
Madonna met kind. (Romaansche Kunst) 266
Koning Juda. Portaal Kathedraal te Chartres 266
Romaansche Architectuur en Beeldhouwkunst 267
Gothische Architectuur en Beeldhouwkunst. (Musée de Cluny). 267
De Landbouw. De Weefkunst (Beeldhouwwerken aan de Campenille Di Giotto te Florence) 269
Situatieteekening Tentoonstelling te Parijs 1925 271
Twee aspecten van het tentoonstellingsterrein op de Esplanade des Invalides, het hoofdgebouw met de Torens. Architect Plumet. Glaszuil met Fontein van Lalique 272
Achtergevel en plattegrond van het Nederlandsche Paviljoen op de Tentoonstelling Parijs 1925. Architect J. F. Staal. B.N.A. 274
Voorgevel en Zijgevel van het Nederlandsche Paviljoen op de Tentoonstelling te Parijs 1925. Architect J. F. Staal. B.N.A. 275
Het Nederlandsche Paviljoen. Architect J. F. Staal. B.N.A. (De achtergevel) 276
Het Nederlandsche Paviljoen. Architect J. F. Staal. B.N.A. 277
Fragment van den voor- en achtergevel van het Nederlandsche Paviljoen.

Blz.

Architect J. F. Staal. B.N.A. . . . 278
Mozes en de tafelen des Verbonds. Dr. J. Mendes da Costa 284
Das Grauen. Ernest Berlach 284
W. C. Brouwer. Hoeksoplossing Rijks H. B. S. te Velsen 285
Celine Lepage: La Récolte des Oranges 285
J. Raedecker. Vrouw. 286
Theo van Reyn. Kop in beton . . . 286
Hildo Krop. Bekroning H. B. S. aan de Josef Israelskade te Amsterdam . . 287
Hildo Krop. Sluitsteen aan den ingang van het gebouw der Rotterdamsche Bankvereeniging te 's Gravenhage . 287
Paul Cornet. „L'Enfant." 289
Henri Laurens. Femme Couchée. . . 289
J. C. Altorf. „Dromedaris". 289
J. Csaky. „La Lionne" 289
Willem C. Brouwer. Bekroning van een hek 290
Paviljoen van Italië. Architect Prof. Armando Brasini 291
Paviljoen van Groot-Brittannië. Architecten: Easton en Robertson . . . 291
Paviljoen van Zweden. Architect Carl Bergsten 292
Paviljoen van Oostenrijk. Architect. Prof. Josef Hoffman 292
Paviljoen van Tsecho-Slowakye. Architect Prof. J. Gocar 294
Paviljoen van Sowjet Rusland. Architect Konstantin Melmhoff 295
Winkelgalerij aan de Amstellaan te Amsterdam. C. Kruijswijk Architect B.N.A. 304, 305
De Park Avenue te New-York. Illustratie uit het Amerikanummer van Kunst und Künstler 306
Landhuisje te Zetten. Architect C. B. Posthumus Meyjes B.N.A. . . 309, 310
Bekroond ontwerp Koninginnebrug te Rotterdam. 311
Overdekte veemarkt te Lyon. Architect Tony Garnier 322
Villa te Parijs Architecten Le Corbussier en Jeanneret 322
Woonhuis te Enschedé. W. v. d. Leck. Architect B.N.A. 324
Rijks H.B.S. te Ter Apel, G. Westerhout, Architect B.N.A. 330, 331, 332, 333 334, 345
Bouwkunst in de illustratiepers. . . 338

Blz.

Schoolgebouw te Aerdenhout. A. P. Smits, Architect B.N.A. . . . 342, 343
Villa te Aerdenhout. Architecten Heineke en Kuipers B.N.A 347
Zaal op de Esplanade des Invalides. Architect H. Th. Wijdeveld . . . 353
Interieur van het Ned. Paviljoen op de Tentoonstelling Parijs 1925. Architect J. F. Staal . . . . . 354—355
Palazzo Ducale Venetië. Teekening door Ir. A. H. van Rood 356
Clubgebouw Roeivereeniging „Nautilus" te Rotterdam. Architect H. v. d. Kloot Meijburg B.N.A. . . . 359, 360, 361
De Dom te Florence. Reisschets door Ir. A. H. van Rood 362
Gemeentelijke Woningbouw te Leeuwarden 368, 369
Het atelier van den schilder Ozenfant te Parijs. Architecten: L. Corbusier en P. Jeanneret. Uit „L' Architecture Vivant". 371
Reisschetsen door Ferd. B. Jantzen . 378
Rijks Museum te Amsterdam. . . . 381
Landhuisje te Bussum. Architect Dick Greiner B.N.A. 390
Café-Restaurant aan het Calandplein te Rotterdam. Architect J. J. P. Oud 397 398, 399
Tooneel A. Z. Spel te Leiden. Architect Henri E. v. d. Pauwert 414, 415, 416
Landhuisje te Zandvoort aan Zee. Architecten: Thunnissen en Hendricks 427, 428, 429, 430
De Judaskus en Maria en Elisabeth. 2 Fresco's door Giotto in de Arenakapel te Padua 436
Het Baptisterium van San Marco te Venetië. 437
De Annunciatie Fresco door Fra Angelico in het Klooster San Marco te Florence 438
De Vlucht naar Egypte door Fra Angelico. Museum te Florence 439
Twee Heiligen. Fragment van een Fresco door Spinello Aretino. 440
De Heilige Genoveva, wakend over de stad. Muurschildering door Puvis de Chavannes in het Pantheon te Parijs 445
Fragment muurschildering in de vergaderzaal van het Gebouw van den A. N. D. B. te Amsterdam door R. N. Roland Holst. 447

Blz.

J. Thorn Prikker. Ontwerp muurschilderingen in het Raadhuis van Rotterdam, onuitgevoerd, ontwerpteekening in het Museum Boymans 447
Fresco in het Raadhuis te 's-Hertogenbosch, door A. J. Derkinderen . . 449
Landhuis „de Zandhoek" te Eindhoven. Architect B. J. Koldewey te Voorburg 450, 451
Paneel uit den Kruisweg in de R.-K. Kerk te Oosterbeek door Jan Toorop 456
Teekening door N. Eekman 456
Herbin. 458
W. A. van Konijnenburg 458
B. van der Leck 458
Teekening door Charley Toorop. . . 460
Kerkje te Kandersteg, Reisschets door Ph. J. Hamers 461
Kerk, Pastorie, School en Zusterhuis te Rotterdam, Architect A. J Kropholler 475, 476, 477, 478
Behangselpapieren . . 484, 485, 526, 527
First Church of Christian Scientist te 's-Gravenhage, Architect Dr. H. P. Berlage 487, 488, 489, 490
Een groep woningen te Utrecht. Architecten Jan en Theo Stuivinga . 493, 495
Tentoonstelling Witte Kruis te Alkmaar 500—501
De Kalfjeslaan te Amsterdam. . . . 502
Eetzaal en Hoofdtrap in Hotel Verseput 510
Voorgevel van het Stadhuis te Middelburg. 511
Binnenplaats en Achtergevels van het Pakhuis van de Oost-Indische Compagnie te Middelburg 512
„In de Steenrotse". Na de restauratie 513
De Maria Magdalenakerk te Goes . . 514
De preekkerk in de Groote Kerk te Goes 515

Blz.

De Kerk te Veere. 516
De Campveersche toren aan de binnenhaven te Veere 516
Prof. Dr. A. J. der Kinderen naar het Portret van Jan Veth. 523
Ontwerp Troelstra Oord. Arch. J. C. van Epen 532
Landhuis ontwerp te Hilversum. Ontwerper E. Verschuyl geteekend door P. Verschuyl Ezn. 533
Kerk te Hilversum. Architect D. van Zanten 534
Middelbaar Technische School en Woonhuis aan den Stationsweg te Leeuwarden. Architect H. H. Kramer B.N.A 535
Place de la Concorde. 541, 543
Tentoonstelling van de B. K. I. te Haarlem. Fragmenten Studeerkamer en Huiskamer, ontwerp W. Penaat uitvoering Metz en Co. (Liberty Amsterdam) 546
Fragmenten Slaapkamer en Zitkamer, ontwerp H. Wouda. Uitvoering H. Pander en Zn., den Haag 547
Kaart van Parijs, waarop de verschillende projecten voor de Place Louis XV zijn geteekend 550
Ontwerp voor de bebouwing van een Place Louis XV door Aubry . . . 557
Fragment van het Ministerie van Marine, gelegen aan de Place de la Concorde. Architect Ange Jaques Gabriël . . 561
Kolom met Lantaarn door Hittorf . . 562
Beeld van Couston aan den ingang van de Champs Elysées 552
Een der voormalige schilderachtige huisjes ontwerp door Gabriël. Figuur uit de 19e eeuw 563
De Place de la Concorde zooals Kees van Dongen haar ziet. 564

3 JANUARI 1925 NUMMER 1

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

INHOUD.

Officieele Mededeelingen. — Mededeelingen. — Berichten. — Over Zweedsche Kasteelen, door Dr. Ir. D. F. Slothouwer. — De Nieuwe R. K. Hoogere Burgerschool te Rotterdam, door J. C. M. — Haagsche Brieven, I, door Bonzo. — Over het jaar 1924, door J. P. M. — Ontvangen Boekwerken. — Architect-Kamerlid.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.

BEËINDIGING VAN HET LIDMAATSCHAP. Voor het lidmaatschap van den B. N. A. hebben bedankt de heeren H. A. Ezerman te Zutphen en Ir. M. E. van der Wall te Wassenaar. Van de ledenlijst is afgevoerd de heer H. M. J. Walenkamp te Laren. Overleden is de heer Jan Brill, architect B. N. A. te Aalten.

DE OMSLAG. De nieuwe omslag van het Bouwkundig Weekblad werd verzorgd en versierd door S. H. de Roos en van diens Erasmus-Mediaeval-type gedrukt.

TWEEMAANDELIJKSCH TIJDSCHRIFT „BOUWKUNST". Van dit tijdschrift, uitgegeven door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst in de jaren 1909—1915, zijn in het bureau van den B. N A. nog verscheidene nummers der verschillende jaargangen voorradig.

Het Bestuur heeft besloten deze nummers ter beschikking te stellen van de leden om hun zoodoende de gelegenheid te verschaffen hunne jaargangen te completeeren, wanneer daaruit enkele nummers verloren zijn gegaan.

De nummers worden den leden gratis verstrekt, alleen de verzendkosten zijn voor hun rekening. De aanvragen zullen in volgorde der ontvangst worden genoteerd, en in verband daarmede zal zoo zuiver mogelijk getracht worden aan ieders verlangen te voldoen, want van bepaalde nummers zijn er nog verscheidene exemplaren aanwezig, andere daarentegen zijn niet meer voorradig.

De nieuwe leden van den B. N. A., die de geheele serie voor 100% zouden willen completeeren, moeten dus daarin bij voorbaat teleurgesteld worden. Bovendien zal er rekening mee moeten gehouden worden dat de aanvragen die duidelijk wijzen op een completeering van een geschonden serie, vóór moeten gaan aan aanvragen om geheele reeksen. De aanvragen dienen te worden gericht aan den Directeur van den B. N. A.

MEDEDEELINGEN.

EEREPROMOTIE Dr. H. P. BERLAGE. Op Donderdag 8 Januari 1925, des n.m. 3 uur, zal, ter viering van den gedenkdag der Technische Hoogeschool, een buitengewone Senaatsvergadering worden gehouden in de groote zaal van den Stads-Doelen. In deze vergadering zal door den Rector-Magnificus een rede worden gehouden en zal aan dr. H. P. Berlage het diploma van doctor in de technische wetenschappen honoris causa worden uitgereikt door den promotor prof. Ir. J. A. G. v. d. Steur. Tot het bijwonen van deze vergadering worden alle belangstellenden uitgenoodigd.

GENORMALISEERDE BOUWMATERIALEN. Het komt in den laatsten tijd herhaaldelijk voor, dat bij het Centraal Normalisatie Bureau, Ververstdijk 56 te Delft gevraagd wordt naar adressen van fabrikanten, die normale onderdeelen leveren volgens de standaardbladen van de Hoofdcommissie voor de Normalisatie in Nederland.

Naar aanleiding hiervan zal het Centraal Normalisatie Bureau een lijst van Nederlandsche fabrikanten van normale onderdeelen aanleggen.

Dit bureau verzoekt daarom hun, die hiervoor in de termen vallen, hun adres met vermelding van de uit voorraad of in korten termijn leverbare onderdeelen aan haar te willen opgeven. Het belang van de betrokken fabrikanten en van de normalisatie wordt daardoor zeer gediend.

Normale onderdeelen, waarnaar reeds navraag geweest is of waarvan navraag te verwachten is, zijn:

Rioleeringsonderdeelen.
Gresbuizen, voldoende aan de voorschriften der standaardbladen N 56 en N 57.
Spruitstukken voor gresbuizen volgens N 58
Bochtstukken „ „ „ N 59
Verloopstukken, sprongstukken en dubbele moffen voor gresbuizen volgens N 60
Stankafsluiters voor gresbuizen vlg. N 61
Ontstoppingsstukken „ „ N 62
Ronde en eivormige betonbuizen volgens N 70, 71, 72, voldoende aan de keuringseischen volgens N 79.
idem, speciaal profiel voor onderheiing volgens N 80.
Betonbakken voor straat- en trottoirkolken volgens N 131 — 132.
Gietijzeren straatkolken volgens N 125 — 126.
Gietijzeren trottoirkolken volgens N 127 — 128 — 129.
Onderdeelen hiervoor volgens N 130.
Gietijzeren inlaatstukken voor trottoirkolken en betonbakken volgens N 133.
Stankschermen voor straat- en trottoirkolken volgens N 134
Betonbakken voor straat- en trottoirkolken volgens N 131 — 132
Gietijzeren rioolputdeksels volgens V 151
Gietijzeren rioolputranden volgens V 152
Trottoirbanden van natuursteen volgens N 64.
Bevestigingsmiddelen voor bruggen en ander constructie-werk.
Klinknagels volgens N 1
Schroefbouten volgens N 102 en 104.

BERICHTEN.

Tot Directeur van den Bouw- en Woningdienst te Dordrecht is benoemd de heer Ir. Chr. G. van Buuren.

BUND JUNGER ARCHITECTEN OESTERREICHS. Voor eenige weken is te Weene de „Bund junger Architecten Oesterreichs" B. A. opgericht. Ieder architect onder de 40 jaren, kan lid worden. Vereischt is een bouwwerk gemaakt te hebben, dat om toe te treden, beoordeeld moet worden door een door de ledenvergadering te kiezen commissie. De leden dezer commissie moeten ouder zijn dan 40 jaren. Op het oogenblik bestaat de commissie uit de heeren Peter Behrens, Josef Hoffmann, Adolf Loos en Oskar Strnad.

De vereeniging is geen vakvereeniging, maar een vereeniging van geestverwanten, die daarvan een versterking van het moderne streven verwachten. Verplichtingen zijn aan het lidmaatschap niet verbonden. De B. A. zal probeeren door voordrachten en tentoonstellingen de belangstelling van het publiek voor moderne bouw- en woningvraagstukken te wekken. De zetel van de vereeniging is voorloopig gevestigd in het atelier van het bestuurslid Architect Arthur Berger VIII Lerchenfeldstrasse 54, Wien.

BOUWKUNST TENTOONSTELLING IN NEW-YORK, IN APRIL 1925. Van het American Institute of Architects te Washington, is bericht ontvangen dat de 58th annual convention van deze vereeniging te New-York zal worden gehouden van 20—24 April 1925. Er zal een tentoonstelling aan verbonden zijn van bouwkunst en aanverwante kunsten.

PAUL WATERHOUSE. † Men seint ons uit Londen, dat de architect Paul Waterhouse Zondag aldaar is overleden.

Hij is in 1861 te Manchester geboren en was de zoon van den bekenden architect Alfred Waterhouse. Hij heeft naam gemaakt als ontwerper van gebouwen voor de universiteiten te Oxford, Manchester en Leeds. Verder heeft hij gebouwen ontworpen voor verzekeringmaatschappijen te Londen, bankgebouwen, scholen en ziekenhuizen, o.a. de University College Hospital Medical School. In tijdschriften en dagbladen heeft hij veel over bouwkunst geschreven. Hij was voorzitter van het Royal Institute of British Architects en stond vroeger aan het hoofd van den Board of Architectural Education. Van het Soane Museum was hij bestuurder voor het leven. (N. R. C.).

OVER ZWEEDSCHE KASTEELEN.

door Dr. Ir. D. F. SLOTHOUWER.

I.

De belangstelling voor de levende Zweedsche kunst is op het oogenblik wel zeer algemeen. Na de voortreffelijke Zweedsche architectuurtentoonstelling in het voorjaar van 1924, en de zoo belangwekkende inzendingen van de Stockholmsche Academie en Technische Hoogeschool, toegelicht door hare professoren Östberg en Lallerstedt op het Internationale Congres voor architectuuropleiding, beide te Londen, zal nu een Engelsche uitgave het licht zien over de moderne Zweedsche bouwkunst. Herhaaldelijk is ook in dit blad gewezen op het belang van hetgeen in den lateren tijd in Zweden is tot stand gebracht, maar daarbij is nog weinig gelegenheid geweest om te wijzen op de monumenten van vroeger tijden, welke men wel degelijk moet kennen om de beteekenis van hetgeen nu gebeurt, te kunnen begrijpen.

Men heeft het nieuwe Stadhuis van Stockholm wel eens het reisschetsboek van Östberg genoemd. Men bespotte daarmee niet alleen zijn gebruik van zoogenaamde buitenlandsche architectuurmotieven, maar tevens lag daarin een verwijt, dat hij zijn nationaliteit verloochend zou hebben. Alsof dit mogelijk was; alsof het mogelijk was dat een zoo warmbloedig en hartstochtelijk kunstwerk uit iets anders dan uit het eigen bloed geboren kon zijn. Tegenover de opvatting dat men voor een monumentaal werk van dezen tijd uitsluitend de vormenspraak van het eigen land moet gebruiken staan de bewijzen, die de historische monumenten zelf geven, dat de groote bouwmeesters van vroeger dagen ook ver buiten de landgrenzen trachtten aan te voelen in welke richting de ontwikkeling van den menschelijken geest zich bewoog.

In Zweden is dit steeds in zeer sterke mate het geval geweest. Zoodra het geluid der nieuwe beweging in de 16de eeuw tot daar doordrong richtte deze reus zich op en greep op haast speelsche wijze om zich heen om datgene te nemen, dat hem behaagde. En steeds is het karakter van deze beweging hetzelfde gebleven; in de zeventiende eeuw grijpt deze arm niet meer naar Italië maar naar Holland en daarna weer zuidelijker, naar het Frankrijk der rococo en naar de barok van Italië. Het is begrijpelijk, dat men bij een eerste kennismaking liever terugdenkt aan de voorbeelden en zich niet verdiept in de dikwijls zonderlinge verwordingen, die in dat barre Noorden zijn gegroeid. Maar hoe meer men door de onvolkomenheden van de resultaten leert heenzien naar de bedoelingen, naar de drijfveeren, die aan dit alles ten grondslag lagen, des te meer zal men aanvoelen, dat in deze grootsche zweedsche bouwkunst de echtheid te vinden is van menschen, die alle kleine middelen, die alle gemanierdheid en zoogenaamde kennis versmaden in hun drang naar overeenstemming met de geweldige natuur van dit prachtige land.

De Wasaperiode, zoo genoemd naar Gustaaf Wasa, is door Dr. Gustaf Upmark verdeeld in een vroegere tot 1600 en een latere tot 1650. De vroegere periode is die van den bouwlustigen Johann III, die den Vlaming Willem Boy in dienst had. Gedurende zijn 24-jarige regeering bouwt hij aan de kasteelen van Stockholm, Upsala, Kalmar en Swartsjö, waarover in zijn meer dan 500 nagelaten „bouwbrieven" gesproken wordt. Bovendien sticht hij de kasteelen van Gripsholm (1537), Wadstena (1545) en Upsala (1549). De latere Wasaperiode is die van Karel IX, Gustaaf Adolf en Christine. De verhoudingen zijn dan veranderd, de adel wint aan macht en vele kasteelen worden gesticht, waaraan groote namen als Oxenstierna, de la Gardie en Brahe zijn verbonden.

In deze geheele periode zijn vele Nederlanders daar werkzaam. Zoo worden in Stockholm en in Wadstena, behalve de Willem Boy, ook een Arent de Rooy, Hendrik Verhoeven of van Hoffen en Hans Fleming genoemd. Uit Luik komen vier gebroeders de Besche, uit Brabant Gillius Achtschilling, terwijl verder Florenz Claeszoon Becker, Lieve Goethals, Casper van Panten en Arent Claeszoon uit Haarlem ver-

HET KONINKLIJK SLOT TE STOCKHOLM.

meld vinden. Tegen het midden van de 17de eeuw komt een Fransch bouwmeester Simon de la Vallée naar het Noorden, die te zamen met den uit Stralsund stammenden Nicodemus Tessin de klassisistische laat-Renaissance beheerscht.

De voortreffelijke gravures van Dahlberg in zijn Suecia antiqua et hodierna doen ons de belangrijke gebouwen uit deze periode kennen, ook voor zoover ze nu tot ruïnes zijn vervallen of geheel verdwenen. Van de nog overgebleven kasteelen zijn vooral Kalmar en Wadstena de belangrijkste en daar deze in Holland weinig bekend zijn kan het wellicht waarde hebben daarvan bij eenige afbeeldingen het een en ander te vertellen.

Men meene echter niet dat deze keus gedaan is om daarmede de oudere zweedsche bouwkunst te typeeren; veeleer is een persoonlijk bezoek hiertoe de aanleiding. De tijd toch na 1650 is zeker niet van minder beteekenis. Het Zweedsche volkskarakter, dat zooveel neiging vertoont tot het pathetische en het heroïsche heeft in die periode van de latere Renaissance tot 1720 en in den tijd van het Rococo (1720—1760) volop gelegenheid gehad zich in grootsche bouwwerken te uiten.

In Stockholm zelf spreken twee gebouwen van deze glansrijke periode, het enorme, geweldige koninklijk slot en het Ridderhuis.

Het eerste ligt op de plaats van het oude slot, dat een aaneengegroeid complex was met den grooten ronden toren „Drie Kronen" als kern. Ter herinnering aan dezen toren, heeft Östberg op zijn stadhuistoren de wijd uitgespreide drie kronen geplant. Het is de jonge Tessin, die in 1692 met den bouw van het tegenwoordige slot is begonnen, dat toen slechts een nieuwen vleugel vormde. Vijf jaar later brak een brand uit, die van het oude slot een ruïne maakte, terwijl ook de nieuwe vleugel beschadigd werd. Tessin werd tot intendant benoemd en de aanleg van het zoo imposante complex, zooals wij het nu kennen, nam een aanvang. Tessin was feitelijk in Italië gevormd. De enorme profielen herinneren aan Palazzo Farnese, aan Palazzo Chigi, terwijl de doorgaande zuilen en pilasterstellingen aansluiten aan Fransche voorbeelden. In 1708 wordt de bouw tengevolge van de politieke verwikkelingen stop gezet. Toen 20 jaar later tot voortgang besloten werd, stierf de oude Tessin, die door zijn zoon Graaf Karl Gustav Tessin werd opgevolgd. Tegen het midden der 18de eeuw was het gebouw klaar. De interieurs, die met het Empire de verschillende stijlperioden vertoonen zijn grootendeels door Fransche kunstenaars uitgevoerd en behooren tot het beste, dat in het geheele Noorden van Europa te vinden is. De Academie te Stockholm werd gesticht door de medewerkers aan den slotbouw.

Ondanks het ontleenen van bijna alle onderdeelen van dit zoo imposante gebouw aan buitenlandsche voorbeelden is het geheel onmiskenbaar Zweedsch van sentiment. Tot den geweldigen indruk werkt zeer zeker de prachtige ligging in hooge mate mee, maar de opzet van het geheel is zonder twijfel grootsch gezien. Ook hier zijn de kleine middelen versmaad, maar al zijn de verhoudingen zeer nobel, men is niet aan de verfijning toegekomen. Dit heeft zijn voordeelen. Wanneer men voor dit slot staande denkt aan de kolonade van het Louvre, wordt in deze laatste de zucht tot sierlijkheid haast hinderlijk.

Een gebouw van geheel andere geaardheid is Riddarhuset te Stockholm, het Ridderhuis. Voor een Hollander is dit een lastig geval. Het karakter der pilasterstelling is duidelijk Hollandsch, maar men mist de strenge, eenigszins nuchtere behandeling daarvan, zoo typeerend voor wat in ons land gemaakt is. Ook de vorm van het dak vindt geen voorbeeld bij ons. De bouwgeschiedenis geeft voor een en ander een verklaring. In 1641 werd een nog bewaard plan gemaakt door Simon de la Vallée. Dit plan kwam niet tot uitvoering door den dood van dezen bouwmeester in 1642. Daarna werd het plan veranderd door Joost Vingboons, die tot 1656 in Zweden bleef. Intusschen werd Jean de la Vallée in 1651 koninklijk architect en door hem werd het gebouw afgemaakt. In de oorspronkelijke teekening is de mezzanin-verdieping tusschen de twee hoofdverdiepingen aangebracht en aangeduid door kleine rechthoekige

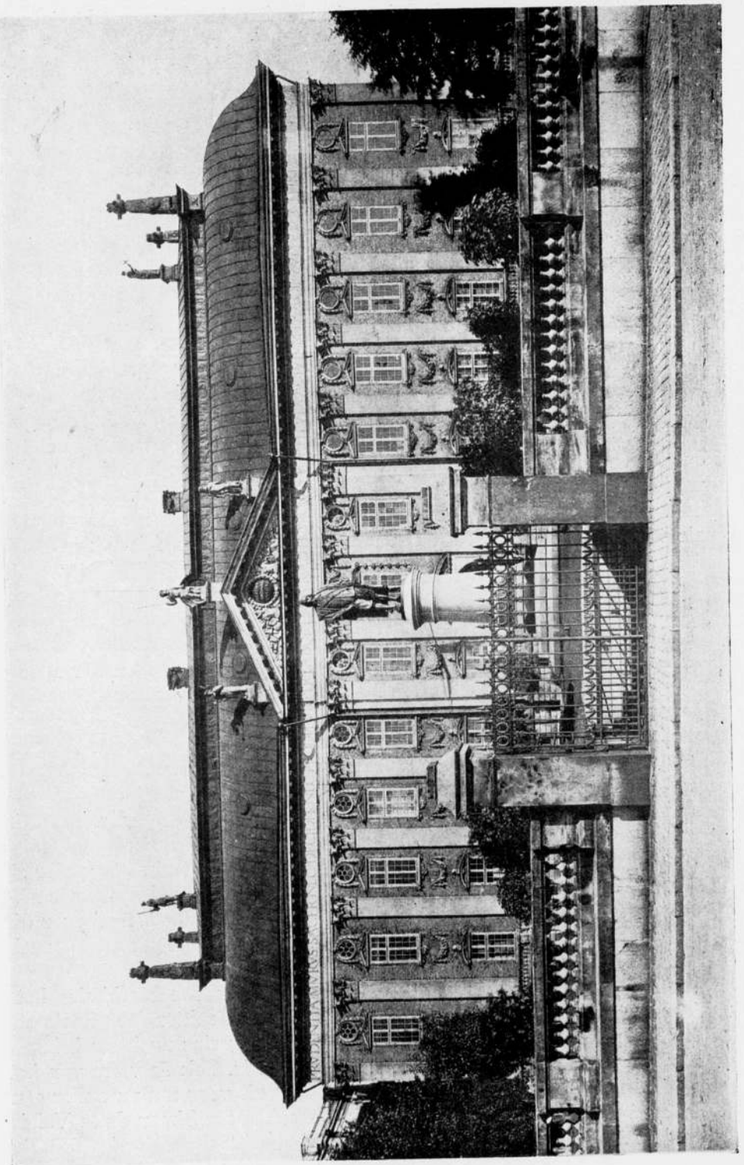

HET RIDDERHUIS TE STOCKHOLM.

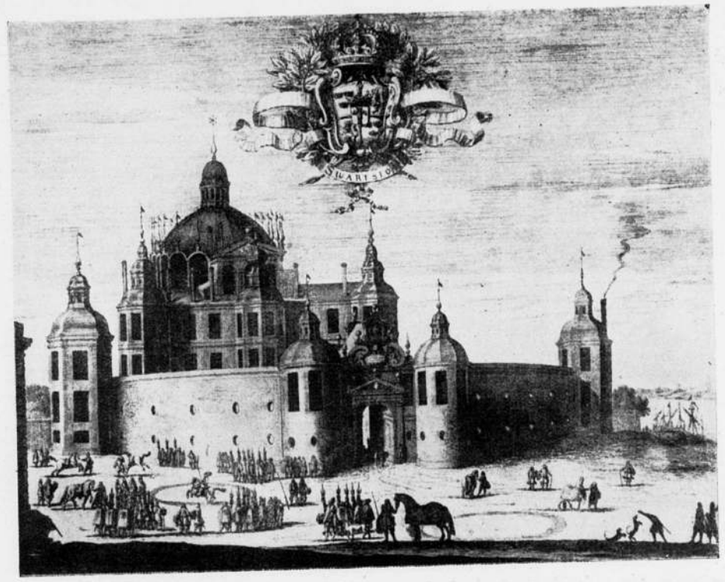

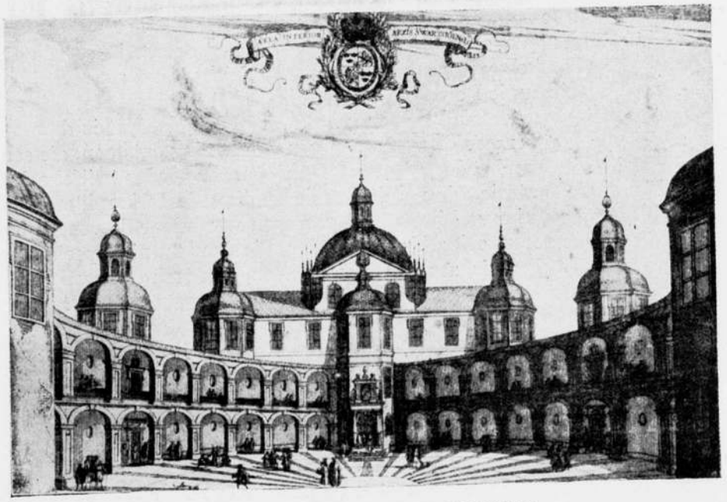

HET VOORMALIGE KASTEEL SVARTSJO.
Reproducties naar oude gravures.

vensters. De verandering, waarbij deze verdieping geheel boven werd gelegd, terwijl versierde ronde ramen als een fries onder de kroonlijst zijn toegepast, moge aan het geheel een feestelijk iets geven, toch heeft hiermede de voorname strengheid ingeboet. Men voelt ook in het dak en de vier fraaie hoekschoorsteenen een andere hand dan die de zoo vlakke pilasters ontwierp en ongetwijfeld zijn deze andere elementen erin gebracht door de la Villée.

Bij de bespreking van deze twee bouwwerken blijkt dus duidelijk hoezeer ook in de latere perioden vreemde invloed zich heeft doen gelden. Het Ridderhuis is wellicht het minst Zweedsch geworden, het eenvoudige rechthoekige bouwplan heeft geen gelegenheid gegeven om, ook bij het accepteeren van een bepaald systeem, tot iets eigens te geraken. Het is vooral in de composities der massa's, dat de Zweedsche bouwmeesters door alle tijden heen hun meesterschap hebben getoond. En ditzelfde vinden wij in de allerlaatste architectuur, die van Östberg, terug. Daarbij staat de belangstelling voor het detail niet op die hoogte, waarop die steeds hier in Holland heeft gestaan. Of beter ware het te zeggen, dat aan het detail niet die eenigszins overdreven waarde gehecht wordt als bij ons, die hoofdzakelijk gevels hebben gebouwd.

Als een hoogst merkwaardig voorbeeld van de stoute fantasie, die steeds den Zweden eigen is geweest en die ook Östberg tot zulke merkwaardige oplossingen heeft gebracht wil ik hier nog wijzen op een sinds lang verdwenen kasteel of slot, Svartsjö, waarvan op een der eilanden in het Mälarmeer nog geringe overblijfselen te vinden zijn. Wij kunnen ons van dit zeer uitzonderlijke bouwwerk een duidelijke voorstelling maken door de afbeeldingen in het bovengenoemd werk van Dahlberg. August Hahr heeft in zijn studie over Vasatidens Borgar speciaal de aandacht op dit slot gevestigd. De plattegrond doet zien, dat het rechthoekige huis met de ronde hoektorens en den achtkanten middentoren het oudste gedeelte is. Dit is het plan van haast alle middeleeuwsche kasteelen. Er zijn hier aanwijzingen in de scheeve ligging van trap en middentoren dat ook dit oude huis in verschillende perioden gegroeid is. In den tijd van Erik XIV wordt aan de zuidzijde een vierkante middentoren begonnen. Dit was dus even na het midden van de 16de eeuw. Na hem komt de fantast Johann III, die begint met in plaats van den zuidelijken vierkanten toren, de groote echt renaissancistische rotonde aan te bouwen, die door den koepel bekroond, het geheel domineert. Toch treft daarbij dat de eenheid niet verloren is gegaan. De bewaarde gravures stemmen niet geheel met elkaar overeen. Het totaalaanzicht is een zeer fraaie gravure van den Franschman Jean le Potre, die waarschijnlijk het origineel niet gekend heeft, de ronde voorhof is gegraveerd door een Zweed Padt Brügge. Het is deze arcadenbouw, zonder twijfel op persoonlijk verlangen van den koning ontstaan, die een denkbeeld geeft, niet alleen van het Zweden van dien tijd, maar zonder twijfel ook van de door niets begrensde fantasie, die nog heden in het Zweedsche karakter is terug te vinden. Er blijkt uit met hoeveel hartstocht gegrepen werd naar de voorbeelden van een Serlio of een Ducerceau, ook zelfs in gevallen, die daar nu niet speciaal geschikt voor waren. En in dit geval is, zooal niet een schoon, dan toch een zeer grootsch en verrassend geheel ontstaan. *(Wordt vervolgd).*

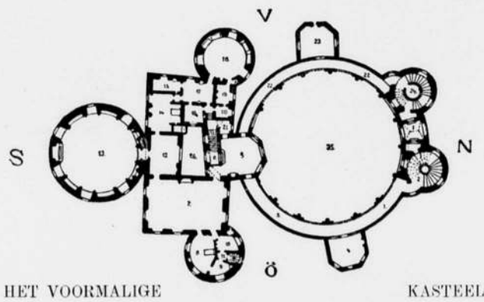

PLAN VAN HET VOORMALIGE KASTEEL SVARTSJO.

DE NIEUWE R.K. HOOGERE BURGERSCHOOL TE ROTTERDAM.

De wet, die de gelijkstelling van het onderwijs bracht, heeft een groote bouwbedrijvigheid ontwikkeld en aan haar danken wij menig goed bouwwerk, dat een waardige representant is van de architectuur van onzen tijd. Al moeten wij betreuren, dat de Minister van Onderwijs, die tevens Minister van Kunsten is, bij zijn adviezen niet steeds beide personen in zich vereenigd heeft. Ware dit wel zoo geweest, het resultaat zou ons ongetwijfeld nog meer bevredigd hebben.

Een van de talrijke scholen, die tengevolge van de nieuwe wet in Rotterdam ten dienste van het bizonder onderwijs ontstaan zijn, is de R. K. Hoogere Burgerschool aan den Beukelsdijk. Deze school, ontworpen door architect P. G. Buskens en zijn medewerker architect H. Sutterland, is in meer dan één opzicht belangwekkend. Door haar uiterlijke verschijning drukt zij een verheffenden stempel op haar omgeving, die door haar aanwezigheid aanmerkelijk in belangrijkheid wint. Zij is daarin de gelukkige dominant, die vastheid brengt in het rammelend aspect van dit stadsgedeelte en houvast geeft in de verwarring van de veelsoortige bebouwing, die hier saamgebracht is.

Toch zijn het gemengde gevoelens, die het aanschouwen van dit verdienstelijke schoolgebouw wakker roepen. Aan den eenen kant verblijdt de aanblik van dezen kernachtigen opzet, terwijl aan den anderen kant gevoeld wordt dat deze, bij een betere ligging in het stadsplan, van een nog grootscher werking zou geweest zijn.

In groote trekken vertoont de plattegrond den vorm der letter L. De verschillende lokaliteiten zijn in twee vleugels ondergebracht, die op den begane-grond hun knooppunt vinden in de Hal, waar ook de hoofdtrap gelegen is. Van deze Hal uit bereikt men, links de afdeeling Scheikunde, die een afzonderlijk geheel vormt, en rechtuit de leslokalen, die ter weerszijden van een breede gang in drie verdiepingen boven elkander geprojecteerd zijn. Aan het einde van deze gang ligt het gymnastieklokaal

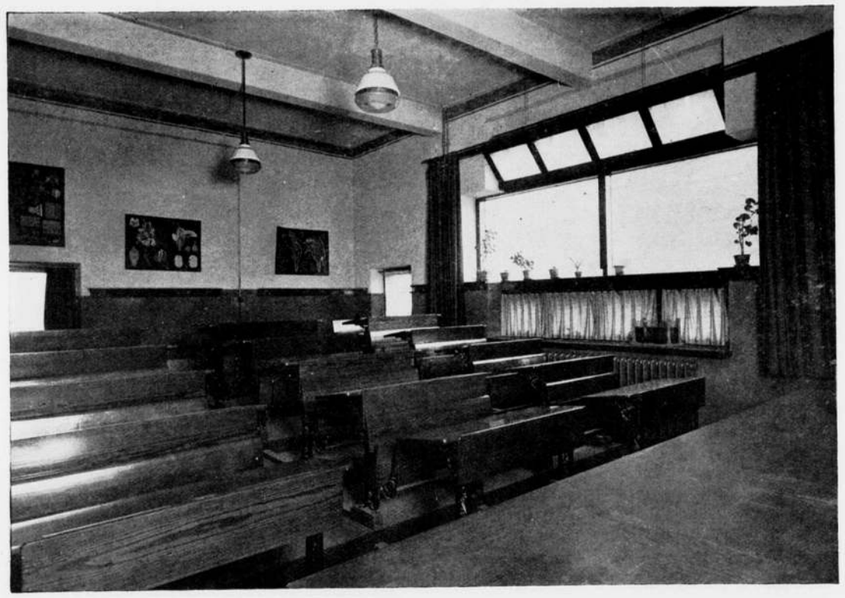

R.K. HOOGERE BURGERSCHOOL TE ROTTERDAM.
KLASSE VOOR NATUURLIJKE HISTORIE.

met annexen, waarboven de zalen voor hand- en lijnteekenen zich bevinden. In den klassen-vleugel is op den begane-grond nog een overblijflokaal, dat uitkomt op de open speelplaats, waartoe ook het gymnastieklokaal directen toegang heeft. Op de eerste verdieping in dienzelfden vleugel bevindt zich de groote leeraarskamer, die ook in den gevel is terug te vinden. In den anderen vleugel is daar de Aula, die van aangename ruimtewerking is. Het inwendige maakt ook overigens een prettigen indruk, dank zij de tot in onderdeelen verzorgde afwerking, die overal een zeer eenvoudig karakter draagt.

Gebouwd in 1922/1923, in het tijdperk vóór de groote bezuiniging, heeft deze school in haar afmetingen nog iets van het royale, dat nadien niet meer toelaatbaar geacht werd. Dit is evenwel de eenige luxe aan het gebouw en zijn architectuur is eene van geaccentueerde doelmatigheid. Deze doelmatigheid is ook oorzaak van de verschillende hoogten der bouwmassa's, die echter door een gelukkige groepeering saamgevoegd zijn tot een zeer geslaagd geheel, dat van een bekoorlijken eenvoud is. In de breede muurvlakken, waarover de platte betondaken beschermend uitsteken, treffen de weloverwogen raampartijen, die daarin vast neergelegd zijn. De vorm der ramen illustreert op zeer bizondere wijze de functie der verschillende onderdeelen, van welke het ventileerend bovenlicht tot een typische oplossing aanleiding werd. Het lichtdoorlatend vermogen van de groote spiegelruit is hier als motief aanvaard en op een ongezochte, oorspronkelijke wijze tot uitdrukking gebracht. De gevels zijn opgetrokken van een fijn-rood-kleurige, dunne handvormsteen, die van Limburgsche afkomst is. De voor dorpels, banden en lijsten verwerkte natuursteen is Ettringer-tufsteen, die in kleur wonderwel harmoniëert met de in beton uitgevoerde constructiedeelen.

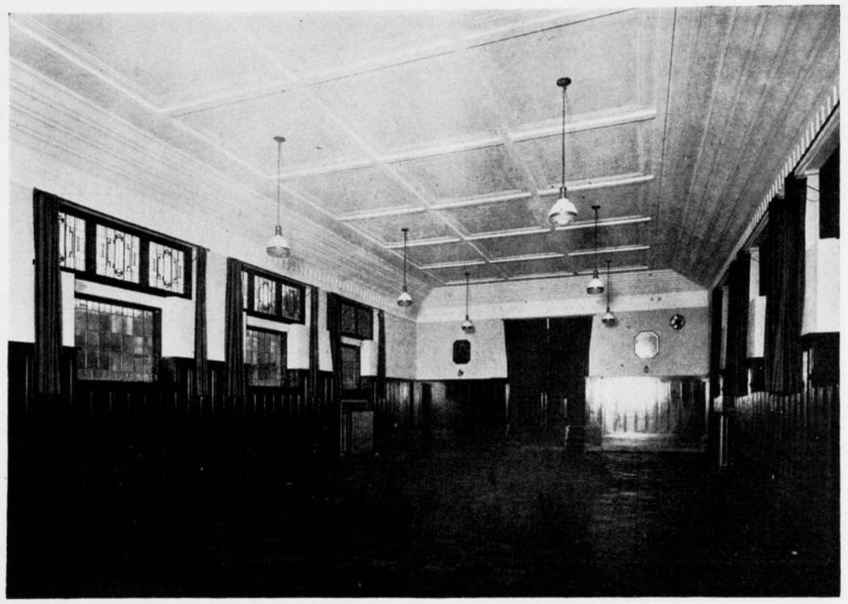

R.K. HOOGERE BURGERSCHOOL TE ROTTERDAM. AULA.

In dit breed opgezette complex van steeds weer verschietende horizontalen wordt de climax bereikt in de radicale tegenstelling van één enkele vertikaal, die van een geweldig raffinement getuigt. De vondst is meesterlijk en bovendien op voortreffelijke wijze verwerkt. Zij is de clou van het gansche concept. De beteekenis ervan voor dit gebouw is ongemeen groot. Het mag een bizondere verdienste van de ontwerpers heeten een zoo nuchter gegeven als het afvoerkanaal van de rookgassen der centrale verwarming te verdichten tot de kern van een zoo verheven architectonisch en tegelijk decoratief element.

Om de transen van dezen ranken toren zweven als het ware de geheimenissen van het wezen der versiering in de moderne architectuur en trilt de lucht van het nieuwe geluid, dat in zachte golvingen naar omlaag glijdt. Alleen tot het beeld op den hoek is het nog niet geheel doorgedrongen.

De architectuur van onzen tijd versiert evenzeer als die van vorige tijdperken. Het is een valsche waan te gelooven dat zij het zonder eenige versiering zou kunnen stellen of, wat eenzelfde misleiding is, haar versierende elementen niet als zoodanig te willen erkennen. Inderdaad zijn deze nog evengoed aanwezig, alhoewel zij niet meer dezelfde zijn als die van Gothiek en Renaissance.

Het is m.i. een ernstige fout van het z.g. bouwbeeldhouwwerk, dat dit een versieringsmotief uit die voorbijgegane tijdperken (het beeldwerk) wil één-maken met het zoo zeer in wezen daarvan verschillende moderne bouwwerk, waardoor juist aan dit beeldhouwwerk, de zoo karakteristieke eigenschap van „sieren" ontnomen wordt en deze is merkwaardigerwijze de eenige eigenschap.

Dit schoolgebouw bewijst dat de architectuur der toekomst in zichzelf een sieraad kan zijn en uitsluitend daarin dan ook haar kracht moet zoeken.

J. C. M.

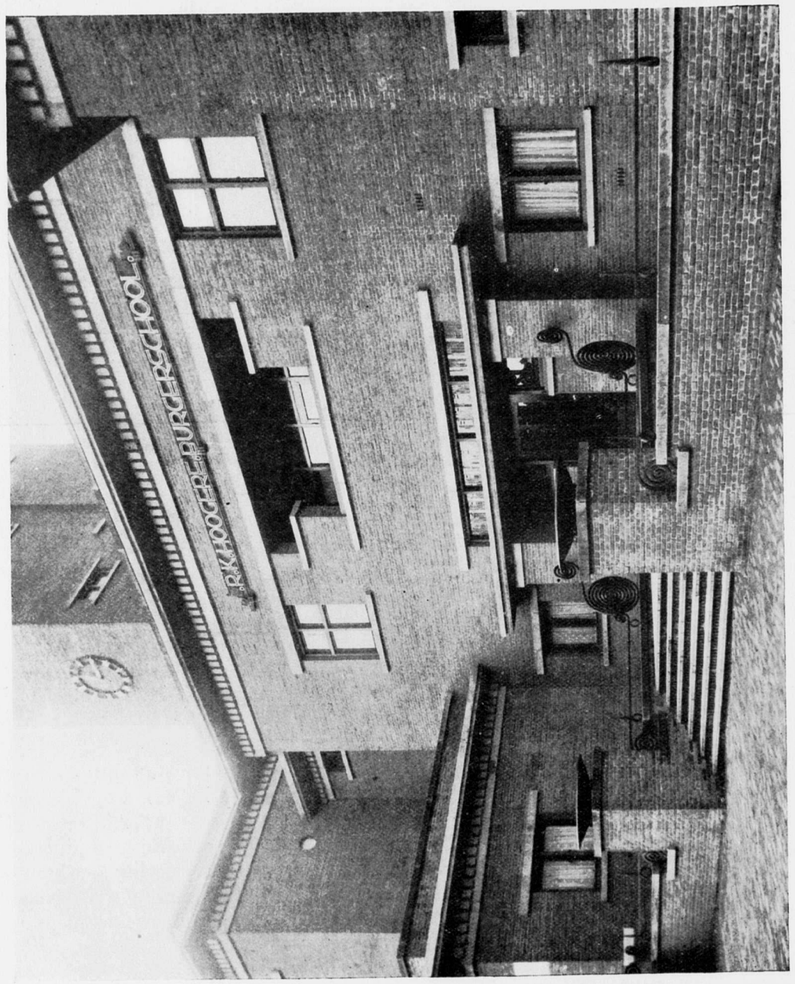

R.K. HOOGERE BURGERSCHOOL TE ROTTERDAM. HOOFDINGANG.

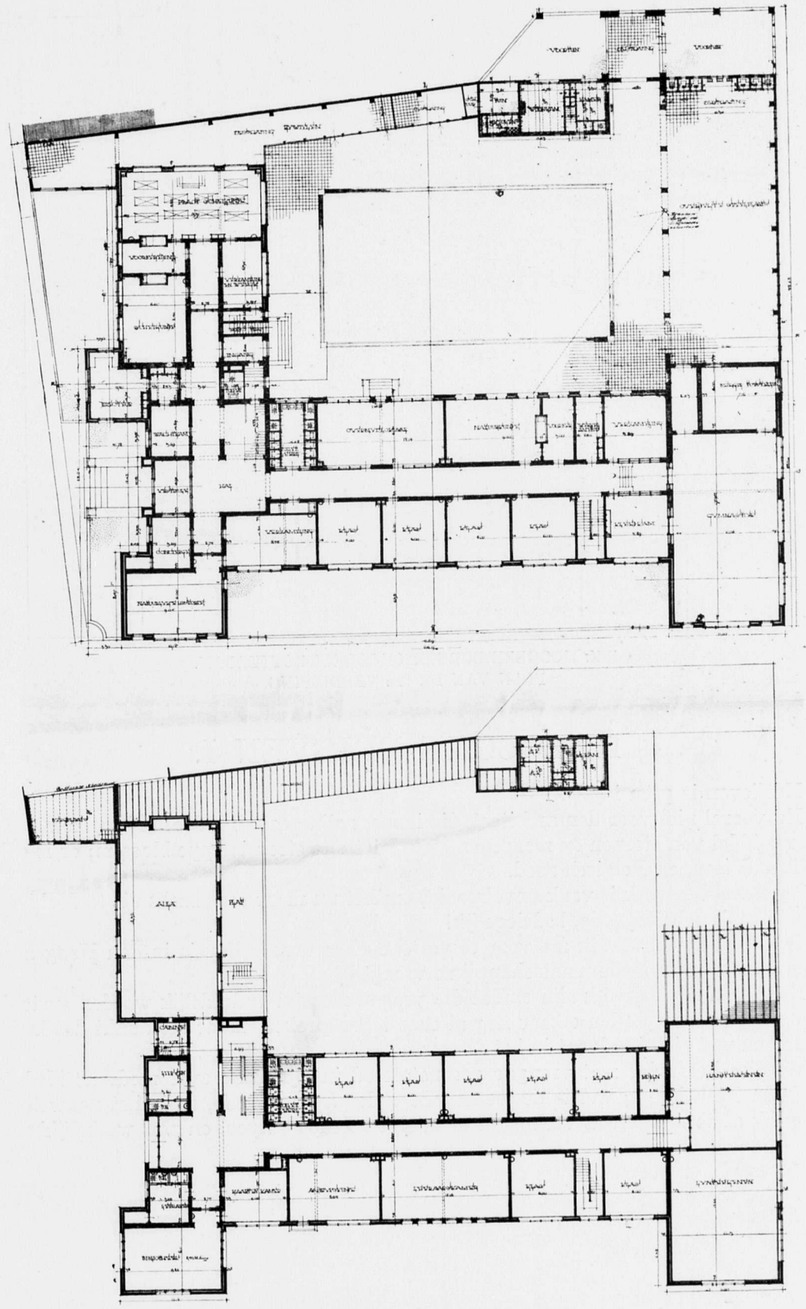

R.K. HOOGERE BURGERSCHOOL TE ROTTERDAM.
PLAN VAN DEN BEGANEN GROND EN DE 1e VERDIEPING.

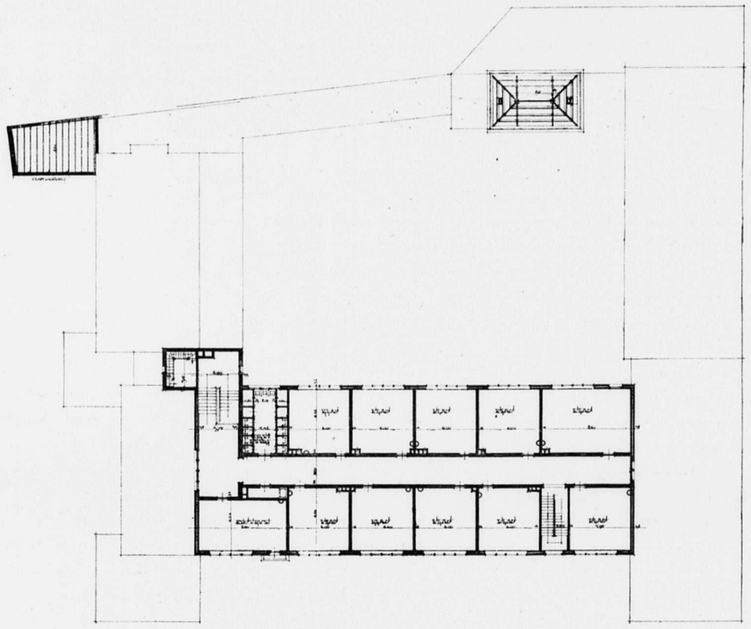

R.K.-HOOGERE BURGERSCHOOL TE ROTTERDAM.
PLAN VAN DE 2DE VERDIEPING.

HAAGSCHE BRIEVEN I.

Het leven is geen idylle.

En vooral niet voor den architect, die immers zijn geestelijk doel te bereiken heeft door middel van steenen en menschenwerk. Niet alle steen is appelbloesem; er is ook kalkzandsteen, en Belgisch rood.

En menschenwerk is vaak onvolmaakt, om het nu maar eens zacht uit te drukken. Het is vaak gebrekkig, ja, bedriegelijk!

In deze brieven stel ik me voor te vertellen hoe onze collega's in den Haag antwoord geven op wat de maatschappij ze vraagt.

Dat zal niet makkelijk zijn omdat die vragen meestal onduidelijk worden gesteld, en omdat de antwoorden elkaar nog al eens tegenspreken. Maar me dunkt dat langzaam aan wat richting komt in het discours.

Wattjes heeft dat met vreugde geconstateerd in zijn boek over moderne Nederlandsche Bouwkunst; wel is de wensch de vader der gedachte, en is het nauwelijks mogelijk af te meten wat verlangen is in zijn beschouwingen, en wat werkelijkheid. We zullen moeten oppassen met „hei" te roepen vóór we over de brug zijn; en de brug vanaf het electisme over den chaos heen naar een leven vol stijl, is lang.

Al ligt ook den Haag onder den rook van Voorburg, ik schrijf nu nog stijl met een kleine beginletter; dat neemt niet weg dat mijns inziens de Stijl in de eerste gelederen over de brug marcheert.

Wie van ons ziet het beloofde land?

Daarvoor zijn scherpe oogen noodig, een helder hoofd en vooral een sterk hart.

Elke stad heeft een eigen ziel.

Die van den Haag is zonder twijfel beminnelijk. Woonplaats van de zakenmannen uit Amsterdam en Rotterdam, die dus hier willen bekomen van hun worsteling om den dollar, hofstad met juist dat wat wij verstaan onder het woord „deftig", vacantie-oord voor Indisch-gasten gedurende hun verlof, al deze functies vormen te zamen een uitdrukking van gemakkelijkheid, geslaagdheid en welgevalligheid, die tot conditio sine qua non een mooie situatie heeft. En die situatie is er: de zee, de duinen en het prachtige land tusschen die duinen in het Westen en de polders in het Oosten.

Die situaties, sociale en geografische, spreken een duidelijke taal. En het lichaam dat geroepen is deze taal te verstaan is de Dienst voor Stadsontwikkeling en Volkshuisvesting der gemeente 's-Gravenhage.

Me dunkt dat ik er goed aan doe als één der eerste onderwerpen te behandelen wat die Dienst gedaan heeft, doet en wil doen. Die behandeling zal kort zijn, beknopt en ook onvolledig; hetgeen alles niet te wijten is aan dien Dienst, maar aan mij, als zijnde een onvolmaakt kroniekschrijver.

En dan hoop ik het te hebben over wat men bezig is te bouwen.

Vanaf de volkswoningen — met hun portieken als speciaal Haagsch element —, zal ik komen op de huizen voor maatschappelijk beter gesitueerden: Houtrust, Marlot, Wassenaar, Zorgvliet, en hier en daar een alleenstaand werk als bijvoorbeeld het huis dat Dirk Roosenburg voor zich en zijn gezin bouwde, dat juweeltje van moderne woonhuis-bouw.

Van het particuliere kom ik op het sociale leven: la grande Architecture.

Piet Kramer bouwt zijn Bijenkorf aan den nieuwen verkeersweg: een doorbraak tusschen Wagenstraat en Spui, in het verlengde van de groote Markt; hij bouwt, tenminste voorzoover de betonarbeiders niet staken. En dat laatste komt nog al eens voor.

Mertens heeft zijn gebouw voor de Rotterdamsche Bankvereeniging afgemaakt; dat is wel heel mooi geworden.

De Bazel's tehuis voor ongehuwden op den Rijswijkschen weg nadert zijn voltooiïng onder de goede zorgen van Broese van Groenou en de Clercq.

Jan Stuyt heeft een heel fijn kerkje gebouwd aan het Wenckenbachplein, bij de papierfabriek van Simons.

Berlage is begonnen aan een groot bureaugebouw voor de levensverzekeringmaatschappij „De Nederlanden" aan den Raamweg; en binnenkort wordt aangevangen met zijn kerkje voor de Christian Scientists, dat naar ik meen tot het allerbeste van zijn oeuvre hoort.

En zoo voort.

Ge ziet, we kunnen stof genoeg vinden voor onze belangstelling.

BONZO.

OVER HET JAAR 1924.

Nog zijn de klanken niet verstomd van de klokken, die het nieuwe jaar hebben ingeluid, of de dagbladen brengen de overzichten van de gebeurtenissen van het jaar, de waarde er van taxeerend en ze in balans tegen elkaar opwegend. „Het scheepvaartverkeer der hoofdstad over het afgeloopen jaar" zoo heet het, „geeft reden tot tevredenheid", „de gezondheidstoestand bleef stationair". Benijdenswaardig is het toch het wel en wee van alles wat op ons maatschappelijk samenzijn betrekking heeft, over een geheel jaar in één oogopslag te kunnen overzien op de graphische lijnen der statistiek en de mathematische beteekenis ervan aan het publiek slechts te moeten verduidelijken door wat lyrische ontboezemingen.

De ontwikkeling der bouwkunst is helaas niet statistisch te behandelen en een graphische voorstelling ervan kan men zich moeilijk denken. Of het zou moeten zijn een lijn uitsluitend van punten, die den metastabielen evenwichtstoestand beduiden, waarin de bouwkunst zweeft, afgemeten op een horizontale vrees-as en een verticaal-hoop-lijn. Want wij leven tusschen hoop en vrees, over wat iedere dag ons brengen zal ten bate van de bouwkunst. Wij hebben geen vertrouwen dat het steeds goed zal zijn; eigenlijk is iedere vooruitgang, dien wij ons persoonlijk als zoodanig denken, een meevallertje. Maar ons vertrouwen is toch nog zóó groot, dat iedere dag ons ook nog een tegenvaller brengen kan.

Laten wij uit den ouden jaarkring eenige losse grepen doen en enkele mee- en tegenvallers naar voren brengen.

Het groote vraagstuk dat alle andere in dieperen zin beheerscht, is de verhouding van de bouwkunst tot de maatschappij. Van dit punt zijn alle andere afhankelijk, tot zelfs het prozaïsche twistpunt of het percentage voor de werkteekening te hoog of te laag is, toe. De bouwkunst staat niet naast de maatschappij; deze kan zich zoo maar niet met een hautain gebaar van de bouwkunst afzijdig houden, zooals zij dat met de andere kunsten zouden kunnen doen of doet. Men bouwt, en een deel van wat men — uit den drang der noodzakelijkheid — bouwt is bouwkunst. De bouwkunst heeft warme aanhangers, diepe vereerders, maar ook een oppositie, die haar niet slechts schouderophalend voorbijgaat. Er werken ondergrondsche krachten de ontwikkeling der bouwkunst tegen. Daarom vindt tenslotte de bouwkunst in haar scheppingen zelf geen voldoende bescherming meer. Het cultureele proces, waarvan zij de uiting is, wordt tegengewerkt door maatschappelijke stroomingen en tendenzen. Tegen deze helpt het niet de bouwkunst te bevorderen door het scheppen van kunstwerken alleen, haar fundament wordt bedreigd.

De groote vlucht die de architectuur in het eerste kwart van deze eeuw heeft genomen, heeft haar in zekeren zin een te ruime plaats doen innemen in het maatschappelijk leven. Het heeft irriteerend gewerkt dat het kleinste huisje op de uitgestrekte heide goed moest zijn en mooi. De aesthetische inquisitie van ons land heeft wrevel gewekt en verzet. Het maatschappelijk leven stemt nog niet ten volle in met wat de bouwkunst voor zich opeischt.

De plaats van de bouwkunst is wel ruim, maar zij heeft daardoor, juist zooals een veroverd groot rijk, tal van onbeschermde trefbare plekken. Er moeten regelingen worden getroffen om de positie, die de bouwkunst heeft verkregen, te consolideeren. Daarvoor is het afgeloopen jaar in menig opzicht vruchtdragend geweest. Het kunstbelang, dat vastgekoppeld zit aan het vakbelang, (de vraag of dit juist is blijve onbesproken, maar wij constateeren slechts het feit) is gediend geweest door de bestudeering en de behandeling van verschillende vraagstukken daarmee samenhangend. Herinnerd wordt hier aan de instelling van de Commissie der voordrachten, de eenigszins berucht geworden C. d. V., die echter naar de vaste overtuiging van velen, medewerken kan en zal om de bouwkunst een vastere basis te geven.

Dan de schoonheidscommissies! Het jaar 1924 kan eenigszins aangeduid worden als het schoonheids-commissie-jaar. De beteekenis van dit instituut is wel onder de oogen gezien en van groot belang is de instelling der nieuwe commissie te Amsterdam, niet alleen voor het belangrijke en omvangrijke werk dat zij verrichten moet, maar omdat in haar boezem de vraagpunten die alle van het bovengenoemde vraagstuk afhankelijk zijn, incidenteel naar voren komen en opgelost moeten worden. Voorwaar, de Amsterdamsche schoonheidscommissie heeft een grooter taak, dan het keuren van bouwplannen alleen.

Ook werd het „beroemde" rapport over de wettelijke bescherming van den architectentitel uitgebracht. Het plaatst het vak van den architect prozaïsch op den voorgrond, het is haast sympathiek van eigenbelang, maar ook alweer ligt er in dieperen zin het consolideeren van de positie van de bouwkunst aan ten grondslag.

Men zie de gebeurtenissen toch vooral in causaal verband en vreeze niet den schamperen lach van den materialist over zooveel idealisme. De bouwkunst staat boven sociale regelingen, maar haar positie zal er mee gebaat zijn.

Mede annex met deze aangelegenheid is de houding van den architect ten opzichte van het bouwen, zooals dit de meest maatschappelijke uiting is: het bouwen van woningen. De gulden tijd van de alleenheerschappij van den wettelijken volkswoningbouw is om. Het publiek zelf heeft een drang tot bouwen, hoe moet de architect daarbij zijn betrokken. De uitspraak van de ledenvergadering van 26 September was kort en bondig. Intusschen is gebleken dat daarbij wel wat uit het oog is verloren, dat, voorloopig althans, de architecten aan bepaalde stroomingen in het maatschappelijk leven nog geen richting kunnen geven. De argumentatie van het besluit was wel in engeren kring voor de architecten steekhoudend, en redelijk, maar tegenover het maatschappelijke leven toch zeker niet voldoende. Dit gaat staag door zijn weg, en het versterken van de positie van de bouwkunst vereischt in de eerste plaats, hiermede tot in de uiterste vertakkingen rekening te houden.

Of het een mee- of een tegenvaller was dat het afgeloopen jaar goedgezind schijnt te zijn geworden tegenover bouwkundige publicaties, zal de tijd moeten uitwijzen. Zij kunnen in het vaststellen van de verhouding van de bouwkunst tot de maatschappij een groote rol spelen maar het lijkt wat ongewenscht dat commercieele tendenzen die rol tot een zekere hoogte beïnvloeden.

Een positief succes is te boeken ten aanzien van het jus promovendi van bouwkundige ingenieurs, waarop twintig jaar moest worden gewacht, terwijl ook de mutaties onder het doceerend corps aan onze eenige wetenschappelijke architectenopleiding bij velen groote voldoening heeft gewekt.

Verheugend is ook de toepassing van het prijsvraagsysteem geweest, nu Amsterdam daarin met twee belangrijke prijsvragen voorging. Al zijn aan dit systeem „de bekende" bezwaren verbonden, een zeker burgerrecht ervan kan toch niets anders dan de zaak, waarom het gaat, ten goede komen. De positie van de architecten zelf, die geroepen zijn zich aan de ontwikkeling der bouwkunst te wijden, is in de maatschappij een zeer eigenaardige. Dat deze positie, zooals de B. N. A. zich die heeft omlijnd en geformuleerd, ruimere erkenning krijgt, zou zijn af te leiden uit het feit dat het aantal zijner leden gestaag toeneemt en dat die toename zelfs in 1924 een record sloeg, vergeleken bij de voorafgaande 5 jaren. Dit geeft reden tot vreugde, temeer daar de door den B. N. A. gestelde voorwaarden tot het lidmaatschap in hun zuivere formuleering niet alle mogelijkheden van het architectenberoep erkenden. Niettemin blijft een goede organisatie tot handhaving der positie zeer noodig. Er is een tendenz waarneembaar om zooveel mogelijk aan de dezerzijds opgestelde regelingen met betrekking tot die positie afbreuk te doen. De gevallen waarin de honorarium tabel niet wordt erkend, nemen eer toe dan af en dat ook officieele regeeringslichamen zich niet ontzien door spitsvondigheden tegen beter weten in, zich aan sommige bepalingen te onttrekken, wijst er op dat het oog waakzaam moet worden opengehouden. Wij zullen het bij deze grepen laten.

Maar ten slotte, wat er in 1924 gebouwd is? Wat heeft de bouwkunst ons in 1924 aan scheppingen gebracht om ons te doen genieten? De gebouwen, die de bouwkunst voortbrengt, zijn, laten wij dit niet vergeten, langzamerhand secundair geworden. Onze ziel zingt zich uit in uitbreidingsplannen, van stadsgedeelten, steden en zelfs van gewesten. En primair is in dit tijdsgewricht het verkeer. Wanneer alles zal zijn geregeld, wanneer alles zal zijn uitgelegd, wanneer is komen vast te staan hoe alles zal groeien, in de rest van de eeuw die voor ons ligt, zullen wij de bloemen zien bloesemen en de vruchten zien rijpen. Dan zullen wij zien wat er gebouwd is.

J. P. M.

ONTVANGEN BOEKWERKEN.

Voor ons ligt deel III van *„Onze Bouwmaterialen"* van J. A. van der Kloes, handelend over *„Mortels en Beton"*. Dit is wel het stokpaardje van den oud-Hoogleeraar aan de T. U. Wat heeft hij niet altijd — niet zonder reden — den strijd aangebonden tegen de „vette mortels" en alle nadeelige gevolgen vandien. In dit deel is aan dit onderwerp ook weer de noodige aandacht gewijd — geven vele foto's afschrikwekkende voorbeelden van te kalkrijke mortels. Verder werden in dit zeer belangwekkende deel alle samenstellende deelen van de mortels en beton, uitvoerig besproken en nagegaan en zeer belangrijke uitslagen meegedeeld, ook de nieuwe snelbindende cement wordt behandeld, ook de gebreken in terrazzovloeren worden besproken, doch een afdoend middel tegen de in bijna alle granito vloeren voorkomende scheuren is er blijkbaar niet, al worden goede werkmethoden aan de hand gedaan.

Zeer lezens- en behartigingswaard is ook het hoofdstuk over magnesitvloeren (houtgraniet, doloment, enz.).

Tenslotte worden asphaltvloeren, -wegen en -daken behandeld, en wordt ook nog de aandacht gevraagd voor pleister- en plafondwerk.

Zij nog vermeld dat als iets nieuws op dit gebied op de voorpagina de beeltenissen van den schrijver met zijn medewerkers zijn afgebeeld.

Van het Technisch Economisch Genootschap, verscheen „Het Warmteverbruik van gebouwen in verband met de weersgesteldheid hier te lande, gedurende het koude jaargetijde, bewerkt door Ir. F. G. Unger.

Het vraagstuk der lokaalverwarming wordt in deze publicatie behandeld aan de hand van vele gegevens, welke hier verzameld zijn, terwijl vele „Krommen" tusschen den tekst de verschillende afkoelingsinvloeden duidelijk weergeven. Ook het brandstofverbruik wordt behandeld in verband met het warmte-isoleerend vermogen van een gebouw. Een interessant boekje.

Constructie van Gebouwen door prof. J. G. Wattjes, B. I. Tweede Stuk, handelend over Ramen, deuren en betimmeringen. In dit gedeelte met zeer vele en duidelijke constructieteekeningen van ramen en deuren, waarvan het overgroote deel ontleend is aan de praktijk, wordt op dezelfde doorwrochte wijze als in de reeds verschenen deelen, het genoemde onderwerp behandeld. Juist dat ontleend zijn aan uitgevoerde werken, maakt het des te belangrijker, al loopt er dan wel eens 'n enkele abnormaliteit onder door. Het blijft daardoor frisch en op de hoogte van den tijd.

Het ons toegezonden reclameboekje „De Picus" wat als een sprookje bedoeld, is werkelijk wel een zeer gunstig voorbeeld van geestige reclame, met versieringen van J. B. Heukelom. In dit sprookje wordt de geschiedenis van de Picusplaat vanaf boom tot gereed-zijnde triplexplaat op onderhoudende wijze verteld. Jammer dat de photo's juist de hal van de 1e Kamer der St. Gen. weergeven, al was er uit „reclame oogpunt" misschien veel voor te zeggen, want de architectuur is maar „groc van groc" gelijk men dat in de omgangstaal noemt. E. P. M.

ARCHITECT-KAMERLID.

Prof. R. Casimir schrijft in het Haagsch Maandblad: .... „Wat mij altijd verbaast, is, dat men bij de geweldige sommen, die voor rijksgebouwen en woningbouw besteed worden, nooit getracht heeft, een bouwkunde-specialiteit in de Kamer te brengen, die gemakkelijk plannen kan lezen en begrootingen beoordeelen en oog heeft voor stadsuitbreiding en stadsschoon. De enkele ingenieurs, die de Kamer telt, kunnen natuurlijk gedeeltelijk deze functie vervullen en op het bezit van deze zou elke partij prijs moeten stellen".

10 JANUARI 1925 NUMMER 2

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

INHOUD.

Officiëele Mededeelingen. — Mededeelingen. — Berichten. — Over Zweedsche Kasteelen, door Dr. Ir. D. F. Slothouwer, (Slot volgt). — Het project voor „de Bijenkorf" te 's-Gravenhage van Architect Alb. Otten, door J. C. Meischke. — Rotterdamsche Post, door Periscopius. — Overzicht van Tijdschriften. — Muurvorsten, een goede vinding, door A. A. Kok, Architect.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.

BESTUURSVERGADERING. Het Bestuur van den B. N. A. vergadert op Dinsdag 13 Januari a.s. Het is gewenscht stukken en brieven aan het Bestuur vóór dien datum in te zenden.

KRING-NIEUWS. Bij den Kring „Hilversum" bestaan plannen dit najaar eene tentoonstelling te houden van teekeningen van onuitgevoerde bouwwerken.

J. C. v. EPEN, Secr.

MEDEDEELINGEN.

PRIJSVRAAG LANTAARNS OP DEN DAM. Op Zaterdag 3 Jan. j.l. werd in het Stedelijk Museum te Amsterdam de tentoonstelling geopend der Ontwerpen, ingezonden op de prijsvraag voor vier monumentale lantaarns op den Dam te Amsterdam. De tentoonstelling blijft 14 dagen geopend.

Een deelnemer aan deze prijsvraag schrijft ons het volgende:

„Naar aanleiding van de afgebeelde ontwerpen voor de monumentale lantaarns op den Dam te Amsterdam, zou het m.i. juister geweest zijn, indien het programma geen kostprijs voorgeschreven had.

Deelnemers aan deze prijsvraag, rekening houdende met de altijd naar voren komende „centenkwestie" hadden dan een minder moeilijke taak gehad.

ROKIN PRIJSVRAAG. De inzenders van de motto's „Probleem" en „Er is maar één Amsterdam" hebben zich schriftelijk tot de Jury gericht met bezwaren omtrent de uitspraak der Jury en de overwegingen, welke haar tot deze uitspraak gebracht hebben.

Volkomen overtuigd van den ernst, waarmede zij de verschillende inzendingen aan beoordeeling onderworpen heeft en verder van het feit, dat behalve bovengenoemde inzenders nog verschillende andere door het resultaat dezer prijsvraag niet tevreden gesteld zullen zijn, evenals de Jury dit zelve ook niet is, heeft de Jury besloten niet verder met inzenders in discussie te moeten treden over de wijze van beoordeeling of de beoordeeling zelve van de ingekomen ontwerpen.

Namens de Jury: H. P. BERLAGE, *Voorzitter.*
A. R. HULSHOFF, *Secretaris.*

BERICHTEN.

VERBOUWING VAN HET STADION TE AMSTERDAM. In verband met de in 1928 te houden Olympiade te Amsterdam zijn de plannen in bewerking om het Stadion te vergrooten en daaraan nog een tweede Sportterrein te verbinden, alsook er een

Olympisch dorp bij te bouwen. Dit laatste zal bestaan uit 36 huisjes ten dienste van de deelnemers der verschillende landen.

Aan de Zuidzijde zullen er komen: Koninklijke loge, Terras waarboven een ontvanggebouw, Zwemstadion en tribune; aan de Westzijde een Eerehof, met daarvóór een monument voor Baron van Tuyl, daarachter een oefenveld, tennisbanen, clubgebouw enz. In een der ronde zijden (Oostkant) komt de Marathonpoort, die door afmetingen en architectuur een waardige uitbeelding zal zijn voor de Marathon een van de schoonste momenten van de spelen.

De rechte tribune zal een bijzondere afdeeling bevatten waarvan de Kon. loge, de loges voor het C. O. I., voor de landelijke vertegenwoordigers, de juryleden en de genoodigden, het middelpunt vormen. Dit alles zal worden geflankeerd door Olympische en nationale vlaggen. Deze en nog andere tribunes worden gebouwd op bruggen, welke over het kanaal zullen worden geslagen.

In den Eerehof worden beeldhouwwerken van den Olympischen wedstrijd der schoone kunsten opgesteld, met als middelpunt het van Tuyl-monument. Om den hof groepeeren zich drie gebouwen: één van de boks-, worstel- en krachtsport, een voor schermen, en een voor het houden van congressen en tentoonstellingen.

Verder komen er nog een Postkantoor, Ontspanningszalen, secretariaten, restaurant, hotel, kiosken, rijwielbergplaatsen. Het ontwerp van dit plan is van den heer Jan Wils, architect B. N. A. te Voorburg.

PRIX DE ROME VOOR BOUWKUNST. De door den heer J. P. C. Hendriks in 1924 vervaardigde ontwerpen, waarmede hij den Prix de Rome verwierf zullen tentoongesteld zijn in de Rijksacademie van Beeldende Kunsten van af Zondag 11 Jan. (1—4 uur) tot en met Zondag 18 Januari, (op werkdagen van 9—4 uur).

AANBESTEDING VAN BELANGRIJKE GEBOUWEN: Te Amsterdam is aanbesteed het bouwen van 2 scholen voor gew. lager onderwijs op een terrein gelegen aan de Batian-straat, laagste inschr. *f* 117.987. Door het Bestuur van de R. K. Internationale Vereeniging tot Bescherming van Meisjes, afd. Amsterdam, is aanbesteed het bouwen van een Tehuis voor vrouwen en meisjes aan het Roelof Hartplein te Amsterdam, laagste inschr. *f* 368.000. Door den Architect B. J. Ouëndag is namens de Directie der Heinekens Bierbrouwerij te Amsterdam aanbesteed: het sloopen van een gebouw en het bouwen van een silogebouw. Laagste inschr. *f* 212.600.

De afbouw van het Geld- en Telefoonkantoor te Amsterdam aan de N.Z. Voorburgwal zal geschieden voor de som van *f* 517.000.—.

Ir. R. A. SANDICK. Op 1 Januari j.l. herdacht de heer Ir. R. A. Sandick, Hoofdredacteur van „de Ingenieur" dat hij als zoodanig 25 jaren in functie was.

STEDENBOUWKUNDIGE RAAD. Tot lid van dezen Raad is benoemd de heer Mr. G. A. Poelje.

WOLKENKRABBERS. Men maakt te New-York plannen voor een wolkenkrabber, die al zijn broertjes en zusjes ver boven het hoofd zal steken. De architect van het gebouw Woolworth, dat 51 verdiepingen telt, heeft n.l. plannen ontworpen voor een gebouw van 88 verdiepingen hoog. Men zal eerst nog nagaan welken invloed het gebouw Woolworth van zware stormen ondergaat. Blijkt uit dit onderzoek, dat bij den bouw van aanzienlijk hoogere huizen uit dien hoofde geen gevaar te duchten is, dan zal het huis van 88 verdiepingen er komen.

LEKKEND LEIEN DAK. Het leien dak op het nieuwe postkantoor te Haarlem wordt vervangen door een zinken bedekking. Het leien dak lekt n.l. zoo erg, dat de technische dienst van de telephoon daardoor in gevaar zou komen. Onder het dak zijn de groote zalen voor de automatische telephoon en de machines die daar staan kunnen geen vocht verdragen. *(N. R. Cr.).*

Voor de reputatie van den betrokken bouwdienst is dit toch al een heel onaangenaam bericht. Is het wel waar? En wat is de oorzaak?

ST. PAUL TE LONDEN. Deskundigen, die een onderzoek hebben ingesteld naar de St. Paul te Londen, deelen mee, dat de kathedraal in een gevaarlijken toestand verkeert. De kosten van herstel worden op een half miljoen pond sterling geraamd.

De gemeenteraad van City heeft het bestuur van de kathedraal aangemaand onmiddellijk voor herstel te zorgen, anders zal de City zelf het werk ter hand nemen op kosten van de eigenaars. Men verwacht, dat de kathedraal voorloopig gesloten zal worden.

De koepel van de kathedraal weegt meer dan 60,000 ton, zoodat het zeker wel gewenscht is tijdig voorzieningen te treffen. *(N. R. Cr.).*

HET SLOT TE KALMAR.

OVER ZWEEDSCHE KASTEELEN.

door Dr. Ir. D. F. SLOTHOUWER.

(Vervolg van pag. 8).

Men kan veel in Denemarken en Zweden gereisd hebben zonder ooit tijd en gelegenheid gevonden te hebben de oude stad Kalmar te bezoeken. Men reist veelal door naar het Noorden, naar Göteborg, de meren en de prachtige omgeving van Stockholm, zoodat een zijsprong naar de Oostkust, naar den Kalmarsont bij het eiland Öland, er begrijpelijkerwijze bij inschiet. Komt men ertoe Zweden per schip te bezoeken dan ziet men, evenals in Holland, veel schoons, dat men anders zelden vindt. Zoo is een bootreis van Stockholm naar Visby zeer aan te bevelen, omdat die oude stad op Gotland met de nog bestaande ringmuur hoogst belangwekkend is, terwijl men van Visby uit met de boot naar Kalmar kan gaan. En op die wijze krijgt men ook den besten eersten indruk van die stad met de omgeving, die gedomineerd wordt door de zeer schilderachtige massa van het slot.

Wanneer men het land beter leert kennen begrijpt men dat men daar geen kasteelen moet verwachten in den trant van hetgeen de Nederlandsche bouwmeesters in Denemarken hebben tot stand gebracht. Deze laatsten waren door Frederik II en Christiaan IV daarheen gehaald, omdat het land zelf toen geen kunstenaars kon aanwijzen. Kunstenaars worden alleen gevormd in kunstcentra en deze waren in de 16de eeuw in het Noorden niet te vinden. Een groote figuur als Gustaaf Wasa heeft geen kunstenaars in zijn omgeving gehad; zijn zoon Johann III heeft de gebroeders Pahr uit Mecklenburg gehaald, die daar de kasteelen van Schwerin en Güstrow hadden gebouwd en wier namen wij sindsdien verbonden vinden aan alle kasteelen, die deze bouwlustige vorst heeft doen verbouwen of oprichten. Hunne medewerkers uit Duitschland en de Nederlanden waren talrijk, maar van een eigenlijke school, zooals die in Denemarken door de Steenwinckels en van Opbergen werd gevormd, was in Zweden geen sprake.

Zoo treft dan ook het slot te Kalmar door de grootsche en schilderachtige groepeering, die over het gemis aan verzorgd detail en zorgvuldige materiaalbehandeling heen helpt.

De geheele aanleg is typisch middeleeuwsch, een onregelmatige binnenplaats van een 30 bij 40 Mr., waaromheen vier vleugels met een achttal in vorm en bekroning verschillende torens. Dit complex ligt besloten en beveiligd binnen de burchtwallen, die oorspronkelijk steenen muren waren, doch die met de ontwikkeling der krijgs-

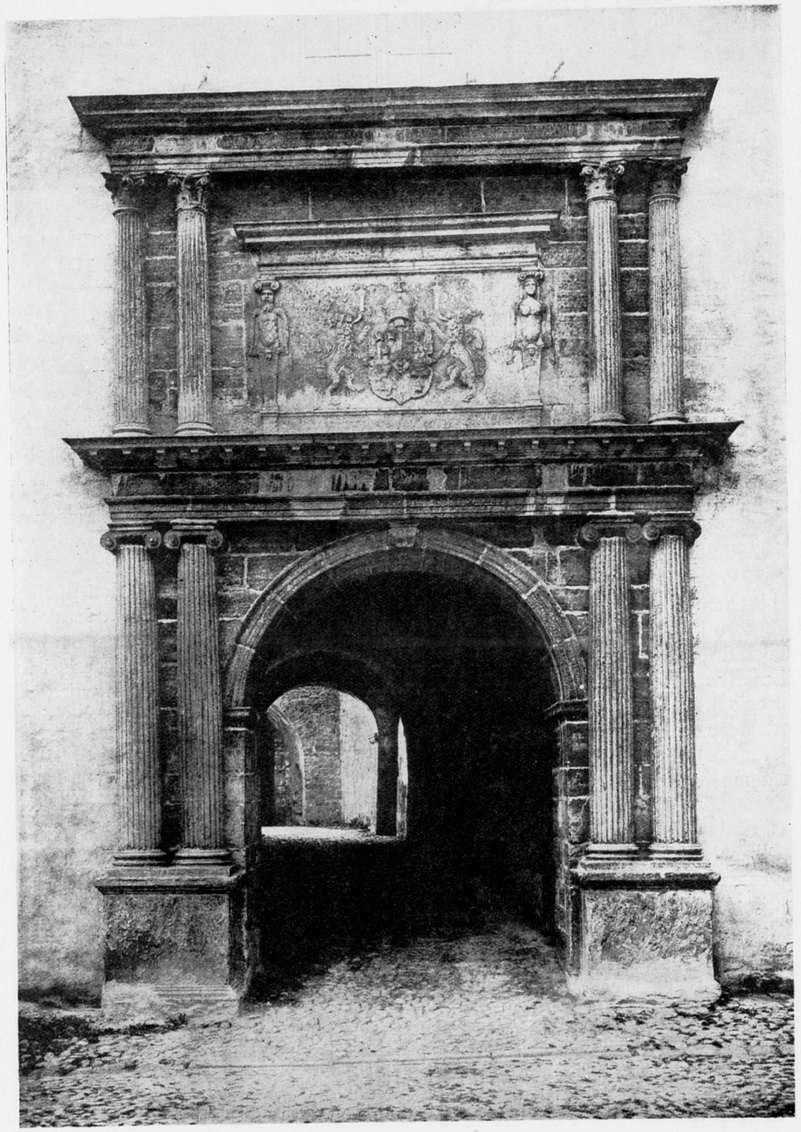

SLOT TE KALMAR. HOOFDINGANG.

SLOT TE KALMAR. BRON OP DE BINNENPLAATS.

kunst vervangen werden door de beter tegen het geschut bestande aarden wallen, waarin verdedigingsgangen waren ingebouwd, van waaruit het beklimmen van deze wallen moest belet worden. Aan de zeezijde was deze wal uit den aard der zaak minder hoog en minder zwaar. En daardoor ook is de indruk van het slot het gunstigst van de zee uit. Want deze aarden omwallingen waren in architectonischen zin zeker geen aanwinsten. Het is duidelijk, dat daardoor het bouwwerk als zoodanig zich niet kan doen gelden, al staat hiertegenover dat er inderdaad verrassende momenten zijn, wanneer men, na de donkere gangen door de omwalling gepasseerd te zijn, de reusachtige muren vanaf den voet ziet oprijzen.

Op de vier hoeken zijn de „posteyen" of bastions aangebracht, die nu hunne afdekkingen verloren hebben, doch waardoor vroeger de geheele silhouet verrijkt werd. Bovendien had Johann III op de wallen kleine pavilloens of lusthuizen gebouwd, die echter nu geheel verdwenen zijn. De bekoring, die van het geheel uitgaat wordt in hoofdzaak veroorzaakt door de fantastische torenspitsen, die op den ronden onderbouw acht- of twaalfhoekige bekroningen vertoonen en door de topgevels, die met hunne sterk doorgevoerde verticale geleding van een geheel eigen karakter zijn.

Van een eigenlijke gevelarchitectuur kan men bij dit gebouw niet spreken. De muren, grootendeels van breuksteen opgetrokken, zijn geheel bepleisterd, terwijl de vensters zonder meer daarin zijn aangebracht zooals het geheel onregelmatige interieur dit eischte. Van eenige geleding door sprongen, lisenen, lijsten is geen sprake. Ook een weergang, zooals veelal bij de Fransche kasteelen uit dien tijd wordt aangetroffen, ontbreekt. De vorm der vensters is het houten kruiskozijn, van geringe houtzwaarten doch van goede verhouding en eenvoudige behandeling. Voor ons gevoel zijn deze kozijnen te licht, hoewel men begrijpt, dat bij deze enorme muurafmetingen een zwaar kozijn overbodig is.

De buitengevels zijn begrijpelijkerwijze zoo gesloten mogelijk gehouden, terwijl op de binnenplaats zeer hooge vensters zijn aangebracht. Er zijn op de muren van deze binnenplaats nog enkele kleursporen gevonden, die erop wijzen, dat deze vroeger met geschilderd ornament waren ingedeeld en versierd. Helaas echter zijn de aanwijzingen onvoldoende om een denkbeeld van het oorspronkelijke te kunnen geven. Toch begrijpt men de architectuur beter, wanneer men weet, dat deze muren niet zoo geheel grijswit bedoeld waren. Nu toch doen de dikwijls zware poortomlijstingen vreemd tegen deze zoo vlakke wanden. Ongetwijfeld was deze verhouding beter toen de versiering zichtbaar was. De poortomlijstingen zijn zeer verschillend en het is daarom haast niet aan te nemen, dat zij door den zelfden meester ontworpen zijn. Het is niet mogelijk in dit korte overzicht hierop diep in te gaan. Opvallend is dat al deze pilasterorden, al of niet door attieken bekroond, zoo direct aan Italiaansche voorbeelden zijn ontleend en dit ziende begint men eerst recht te begrijpen welk een eigen kunst onze 17e eeuwsche meesters hebben voortgebracht.

Er is in enkele van deze poorten een verfijning van verhouding en profileering, die doen vermoeden, dat hier ook Fransche beeldhouwers aan het werk zijn geweest. Dit wordt zeker bevestigd door de buitengewoon fraaie bron, die in het midden van de binnenplaats is opgesteld. Weliswaar wordt omtrent dit monument opgegeven dat het omstreeks 1580 door twee Zweedsche beeldhouwers, Roland en Hokon, zou zijn gemaakt, maar het ontwerp stemt zoozeer met verschillende schetsen van een du Cerceau overeen, dat hier toch aan een Fransche meester gedacht moet worden. Bovendien is een dergelijke gevoeligheid van detail in geen ander onderdeel te vinden, zoodat men mag aannemen hier met een uitzonderingsgeval te doen te hebben.

De compositie van deze merkwaardige bron getuigt van durf en fantasie. Dit blijkt uit de wijze, waarop de lantaarn geplaatst is op de zeshoekige dorische kolonnade. Den overgang zou ik typeerend voor de kunst van een du Cerceau willen noemen. Wanneer men het ornament bekijkt moet men de Geymüller gelijk geven, wanneer hij in een werk over deze kunstenaars schrijft, dat hun ornament wel werd nagevolgd

door Vredeman de Vries, maar heel wat minder verfijnd, bien inférieur comme goût. Men lette daartoe op de rustige en bescheiden wijze, waarop het verhoogde basement is versierd en vooral ook op de hermen, die op de hoeken der lantaarn zijn geplaatst en die geenszins het groteske karakter vertoonen, waardoor de school van Vredeman tot zulke bizarre oplossingen is geraakt, die vooral in de Duitsche toepassingen hinderlijk zijn geworden.

Het inwendige van dit geweldige slot is in verwaarloosden staat. Verschillende zalen zijn eenigszins aangekleed omdat het oudheidkundig museum van Kalmar daar gehuisvest is, maar over het algemeen vindt men niet veel anders dan kale ruimten. Bovendien is deze vrij gebrekkige inrichting als museum geenszins in overeenstemming met het karakter der zalen, dat ondanks het verval toch nog zoo sterk spreekt. Dit komt in hoofdzaak door de majestueuze afmetingen en door het feit dat verschillende zolderingen nog in tact zijn gebleven, hoewel natuurlijk de kleuren en het ornament grootendeels verdwenen zijn. Men begrijpt, wanneer men door deze machtige zalen dwaalt, dat een restauratie tot de onmogelijkheden behoort. Wanneer dit slot niet meer zijn oorspronkelijke bestemming kan krijgen zou een dergelijke restauratie ook redeloos zijn. Maar men voelt toch de moeilijkheid, dat er op den duur iets gebeuren moet. Al zullen de muren ook zonder onderhoud in hoofdzaak wel blijven staan, alle natuursteen verweert en zeker zal het houtwerk ten slotte in een gevaarlijken toestand komen. Het is begrijpelijk, dat de toeristen in het algemeen een somberen indruk behouden van deze interieurs, die zoo sterk de vergankelijkheid van alle menschenwerk doen voelen.

Maar voor een architect is er veel te genieten en zeer zeker ook te leeren. Daartoe behoort in de eerste plaats de trap, die tegen den grooten vierkanten toren is aangebouwd. De toren zelf is nog gothisch van constructie en het is eerst in het midden der zestiende eeuw, dat deze trap daarvoor gebouwd is door Jacob Richter. Bijgaande foto geeft een indruk van de onwaarschijnlijke afmetingen en de avontuurlijke constructies, waardoor het gevoel gewekt wordt alsof deze trap niet door menschenhanden gemaakt kon zijn. Er is veel in de moderne Zweedsche bouwkunst, dat begrijpelijk wordt als men de juiste stemming van deze merkwaardige ruimten tracht aan te voelen. Atmosfeer scheppen is iets wat de architect alleen kan als hij zichzelf wegcijfert. De geheele moderne Duitsche interieurkunst van voor den oorlog is daar om dit te bewijzen. Toen waren het steeds interieurs van architecten en daarmede onbewoonbare ruimten. In Engeland vindt men ze weinig. En de groote appreciatie van Engeland voor het Zweden van dezen tijd is dan ook zeker niet toevallig. Het individualisme der Zuidelijke Renaissance heeft in dit hooge Noorden nooit weerklank gevonden. Er zijn wel oogenblikken geweest, waarop het de schijn had zooals in den tijd der Tessins, maar men voelt duidelijk in de allerlaatste uitingen — en ik denk daarbij weer aan het Stadhuis van Stockholm — dat men het individueele van minder belang acht, dat men daarentegen het algemeene tracht te vatten, datgene, waarin een geheel volk zich uit.

Hoewel verschillende zalen van het slot te Kalmar betimmeringen in de vormen der Renaissance vertoonen zijn de ruimten zelf van een geheel andere geesteshouding. Het meest versierde en als een geheel behandelde, doch minst karaktervolle vertrek is de zaal van Erik XIV in den noordelijken toren; dit interieur werd omtrent 1560 door twee Duitsche „Kunstschreiner" gemaakt. Het is een geheel, zooais men dit ook in de sloten van Güstrow en Schwerin kan vinden: een deurhooge lambriseering met gecanneleerde pilasters en met door intarsia's versierde paneelen, waarboven een fries van gekleurd reliëfstuc met jachtscenes, aansluitende aan een rijk versierd casettenplafond. Dit geldt voor het meest bezienswaardige vertrek.

Het wil mij voorkomen, dat de meeste andere zalen met hunne veelal naieve, haast grove betimmeringen en versieringen en hunne geweldige haardsteden meer het specifiek Zweedsche streven naar grootschheid doen voelen. *(Slot volgt).*

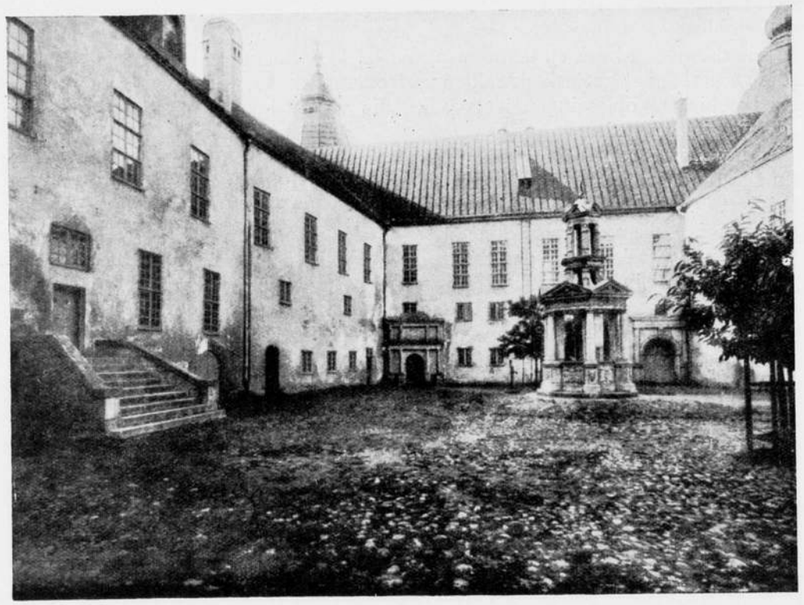

SLOT TE KALMAR. DE BINNENPLAATS.

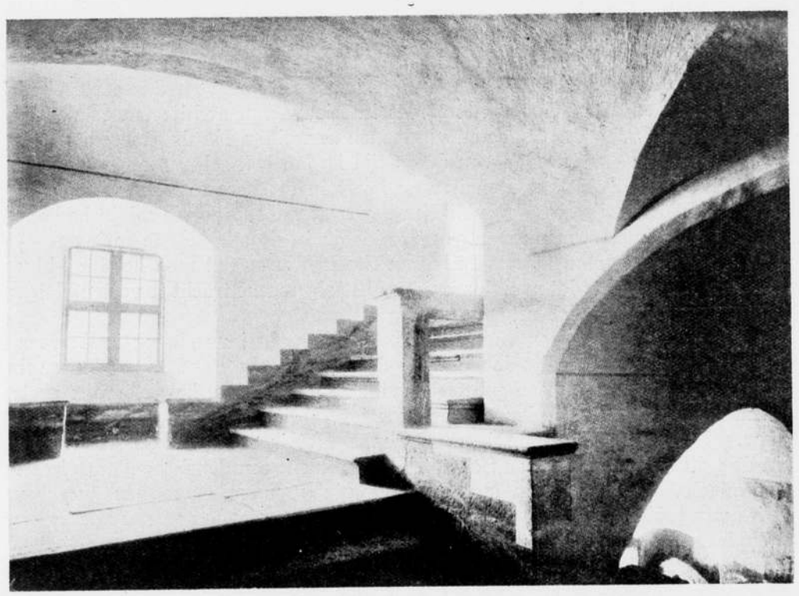

SLOT TE KALMAR. DE TRAP.

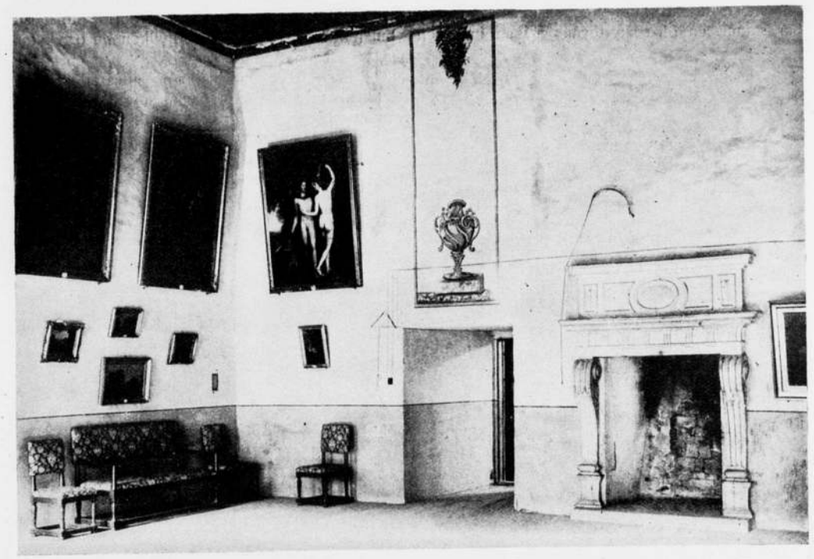

SLOT TE KALMAR. RIDDERZAAL.

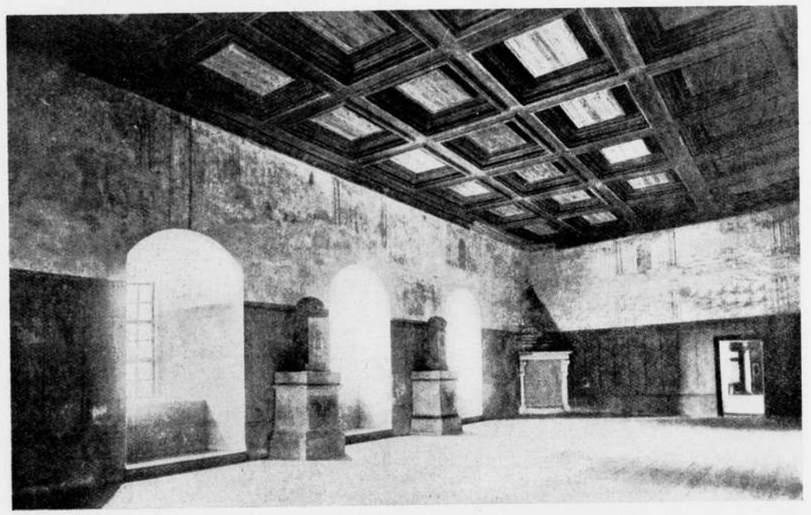

SLOT TE KALMAR. GRIJZE ZAAL.

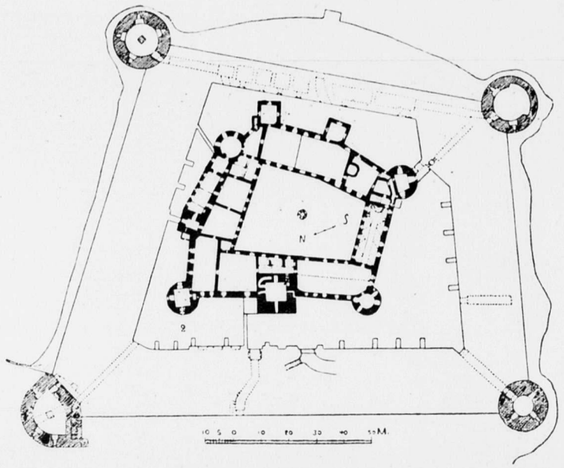

SLOT TE KALMAR. PLATTEGROND.

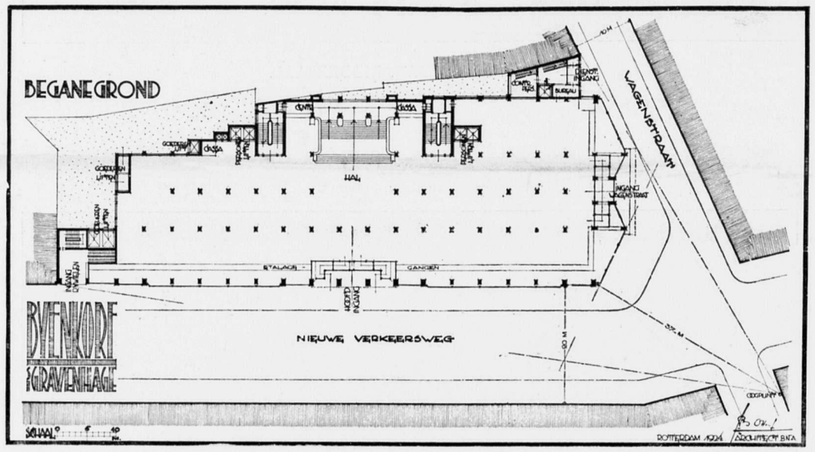

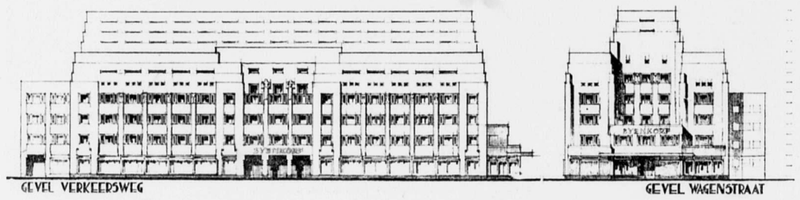

ONTWERP VOOR „DE BIJENKORF" TE 'S-GRAVENHAGE. ALBERT OTTEN, ARCHITECT.

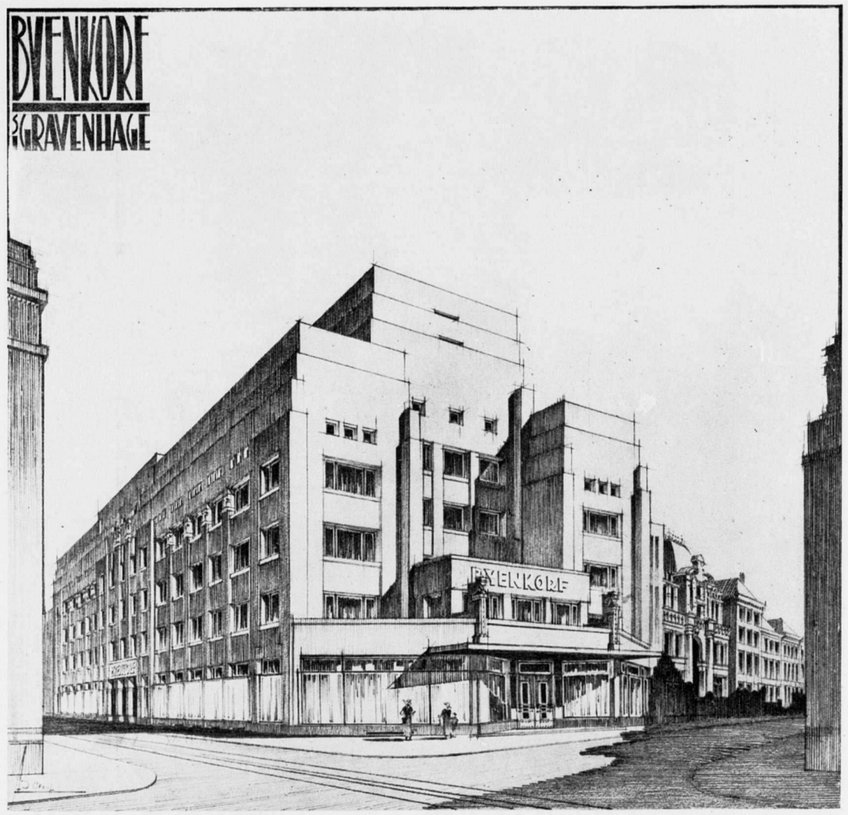

HET PROJECT VOOR DE „BIJENKORF" TE 's-GRAVENHAGE VAN ARCHITECT ALB. OTTEN.

Het is bijna twintig jaar geleden dat in Duitschland een groote firma een prijsvraag uitschreef voor haar nieuw te stichten winkelgebouw te Düsseldorf. De bekroonden in die prijsvraag werden nog eens tot een besloten wedstrijd uitgenoodigd om zoodoende aan de hand van nader uitgewerkte teekeningen en maquettes tot een eindbeslissing te komen. Het slot was, dat het project van Prof. Jos. M. Olbrich voor uitvoering aangewezen werd. Hem werd de bouw opgedragen, die hij helaas niet meer voltooid gezien heeft. Bij zijn vroegtijdigen dood in Augustus 1908 stond niet meer dan de romp van het gebouw overeind. Evenwel lag dit in teekeningen en schetsen geheel gereed in het atelier van den architect, zoodat onder leiding van diens meest bekwamen leerling, Philip Schäfer, de verdere uitvoering overeenkomstig de ideeën van den meester en geheel in zijn geest kon plaats hebben.

Dit is in het kort de geschiedenis van het sindsdien vermaarde Warenhuis Tietz. Met het kort daarvoor gereed gekomen, even verdienstelijke Berlijnsche Warenhuis

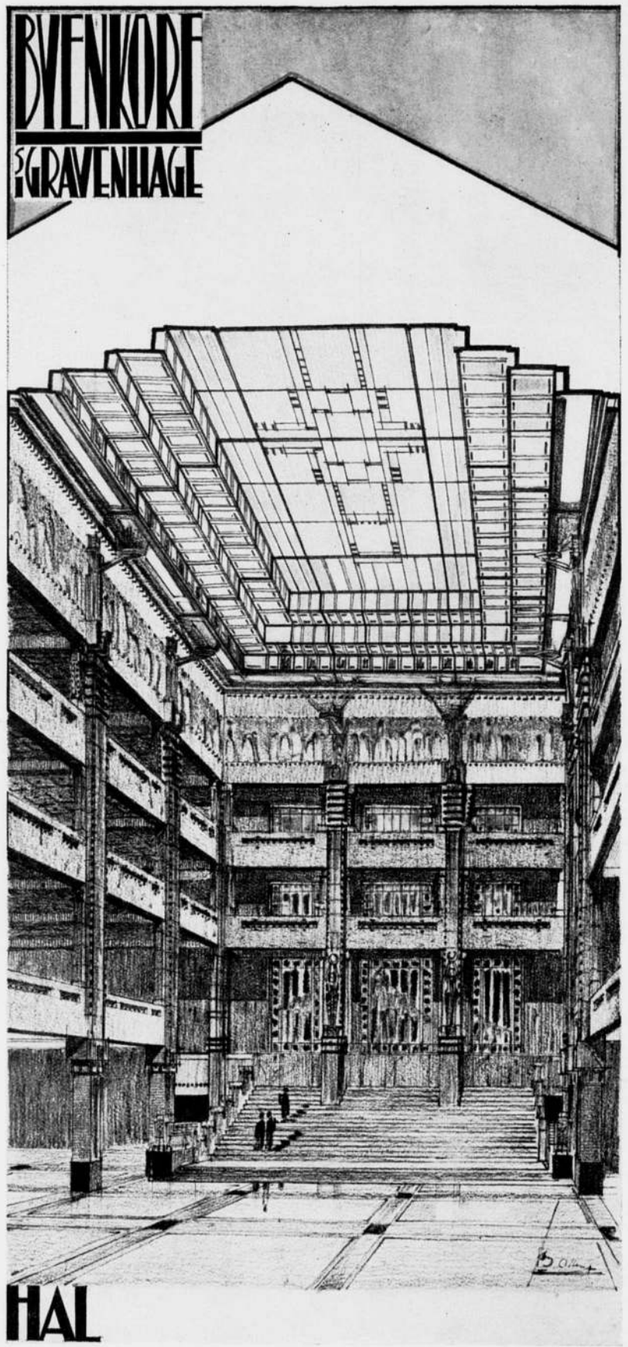

HAL

Wertheim van Alfred Messel, heeft het een omkeer gebracht in het toenmaals geldende type winkelhuis en beide hebben het karakter van het groote winkelhuis in een nieuwen, eigen vorm vastgelegd.

Door de uitnemende verzorging van hun gebouwen hebben Wertheim en Tietz den klank van hun namen ver over de landsgrenzen doen uitgaan en den roem hunner firma's letterlijk gevestigd in het aanzien van hun huizen, die ten tijde van hun stichting als een openbaring waren. Het bekende doel van den zakenman: „een in alle opzichten tevreden kooper" is hier bereikt. Ook de kunstzinnige mensch kan in en om een dergelijk milieu zonder wrevel verkeeren.

Gebouwen als van Wertheim en Tietz hebben de groote beteekenis van het goede encradement aangetoond. Hoe dikwijls wordt niet het effect van een voortreffelijk schilderij juist door de lijst bedorven. Meer en meer wordt begrepen dat een uit- en inwendig goed verzorgde huisvesting van grooten invloed is op het succes van een zaak, zooals voor een gezonden geest nu eenmaal een gezond lichaam een eerste eisch is.

De voorbeelden Tietz en Wertheim zijn twintig en meer jaren oud en nog zijn er firma's die het „toch voordeeliger" achten, zich te hullen in aesthetische confectie. Criant et Affreux. Brenninkmeyer's modepaleis is een blaam voor Rotterdam, dat een dergelijke onteering van voorheen gewijden grond toelaat.

De maatschappij „de Bijenkorf", die te Amsterdam het bekende gebouw van dien naam exploiteert, heeft voor den voorgenomen bouw van haar nieuwe winkelgebouw te 's-Gravenhage een beteren weg bewandeld.

Om tot een geslaagde oplossing te geraken, heeft de Directie het stelsel van de meervoudige opdracht gekozen en een zestal architecten uitgenoodigd een voorloopig ontwerp te maken. Aan enkelen van deze genoodigden heeft de Directie later verzocht hun plan verder uit te werken. Tot hen behoorde ook de architect Alb. Otten uit Rotterdam, wiens project hierbij afgebeeld is. In een verder stadium van de voorgeschiedenis schijnen nog uitnoodigingen gericht te zijn tot eenige Amsterdamsche architecten en is ten slotte de bouw opgedragen aan architect P. Kramer uit Amsterdam, die ook reeds met uitwerking van de definitieve plannen aangevangen is.

Het terrein van de Haagsche Bijenkorf ligt aan de groote doorbraak Prinsegracht—Spui, daar waar deze de Wagenstraat kruist. Het is eenigszins scheef van vorm en de rooilijnen komen in een scherpen hoek samen. De korte zijde, die ongeveer 40 M. meet, grenst aan de Wagenstraat en de lange zijde ter lengte van ruim 100 M. aan den nieuwen, nog naamloozen verkeersweg, straten die respectievelijk 10 en 20 M. breed zijn. De smalle Wagenstraat wordt door terugschuiving van de rooilijn met anderhalven meter verbreed, wat met het oog op de drukte ter plaatse slechts een geringe verbetering mag heeten. Dit zou duidelijk uitkomen bij een bebouwing, waarvan de gevels het beloop der rooilijnen volgen en de scherpe hoek de consequentie van de nauwe straat met haar smalle trottoirs zoo ver mogelijk, tot het kruispunt van den dwarsweg doorzet, wat een rustig verblijf voor de étalages belemmert. De korte afstand tot de overzijde van de straat bemoeilijkt bovendien in dat geval een overzicht van het geheele gebouw, zoodat dit slechts in fragmenten te beschouwen is.

Architect Otten heeft de moeilijkheden van den onregelmatigen terreinvorm, de te drukke passage op den hoek en de beklemmende massawerking in de enge omgeving op de hem eigen klare wijze in zijn project tot oplossing gebracht, waardoor een logische hoofdvorm ontstaan is, die van welsprekenden eenvoud en markante duidelijkheid is. Een stedebouwkundig interessante oplossing is gevonden in het haaks afbuigen van den smallen naar den breederen weg, waardoor een zeer geleidelijke overgang van den eenen naar den anderen ontstaan is. De ongunstige scherpe hoek is vervallen, terwijl aan de korte zijde diepe étalageruimten verkregen zijn, met daarvóór de zoo noodige trottoirruimte voor het rustig beschouwen der uitstallingen, juist aan de drukke Wagenstraat, waardoor opeenhooping op een oorspronkelijk

nauw kruispunt wordt vermeden. Bovendien gaf deze oplossing gelegenheid bij de lunchroom op de verdieping tot het aanbrengen van een terras, hetwelk in den zomer op dit gezellig-drukke punt ongetwijfeld een aantrekkelijk zitje is.

De plattegrond van een modern winkelgebouw is een sobere verschijning, langs de straatzijden een reeks uitstalkasten en een of meer ingangen, overigens één groote ruimte, die al naar gelang van behoefte onderverdeeld kan worden. Het eenige belangrijke moment in het interieur is doorgaans de groote lichthal, waar de hoofdtrap en de er omheen gegroepeerde liften voor een goede en vlugge distributie van de talrijke bezoekers zorgen. Van de onontbeerlijke dienstruimten bemerken dezen echter slechts zeer weinig. Toch zijn ze van vitaal belang voor het geheel.

Otten is er in geslaagd, ondanks alle bezwaren der situatie zijn plan den simpelen vorm te geven van een rechthoek, die voor het gebruik tevens de meest practische is. Het aantal steunpunten is tot het strikt noodige beperkt. De groote Hal is door haar forsche afmetingen opgevoerd tot een ruimte van kloeke werking, die den indruk van het inwendige geheel beheerscht. De bovenlantaarn zorgt voor een overvloedige toetreding van licht, terwijl de avondverlichting zóó is, dat de aandacht van de groote ruimte niet afgeleid wordt door hangende kronen, die de impressie daarvan zouden kunnen schaden.

Naar buiten teekent de eenvoudige opzet van het plan zich in den opbouw van enkele, even eenvoudige prisma's. Dit zoo simpele samenstel is voortgekomen uit de oplossing der zich opdringende moeilijkheden, die, zooals reeds gezegd, met veel talent overwonnen zijn. De hoofdvorm van het gebouw is met veel gevoel door de lager gehouden tusschenpartijen der dienstruimten losgemaakt van de aangrenzende gebouwen, waardoor dit zich als een vrij geheel voordoet en een opzichzelf staanden indruk maakt. Ook de hoogte der opgaande middenpartij laat een rustig aanschouwen toe.

Komende door de Wagenstraat, uit de richting van het station, nadert men, volgens politievoorschrift rechtshoudend, het punt, van waaruit de perspectief genomen is. Daar vertoont het gebouw zich zooals het afgebeeld is, namelijk als een gave eenheid; de lange gevel met zijn rustige regelmaat van ramen meer vlak, meer glad gehouden, in overeenstemming met het daar langs glijdend verkeer van den grooten verkeersweg; de korte gevel daarentegen meer plastisch, meer bewogen, in overeenstemming met de ietwat woeliger drukte van de smalle winkelstraat. De scheefgerichte winkelramen van den onderbouw aldaar leggen de groote kompakte hoofdmassa stevig vast in de scheeve kruising van de wegen en geven tevens de zoo gewenschte verruiming op den hoek.

Otten heeft niet gestreefd naar een hoekoplossing in den traditioneelen zin van het woord, waartoe de scherpe hoek der rooilijnen allicht aanleiding geeft. Het gebouw zelf is hier de hoekoplossing, wat groot gezien en stedebouwkundig juist is.

In dit project voor de „Bijenkorf" heeft Otten zich weder doen kennen als de begaafde architect, die de kunst van waarachtig bouwen verstaat. Hij bepaalt zich tot de hoofdzaken en geeft die „in a nutshell".

Voordat dit belangrijke ontwerp, nu het voor uitvoering niet in aanmerking gekomen is, voor goed in de portefeuille verdwijnt, lijkt het mij gewenscht het aan de vergetelheid te ontrukken en als waardig document met betrekking tot onze helaas zoo omvangrijke historie der papieren moderne Bouwkunst op te nemen in het archief van het Bouwkundig Weekblad en ik geloof zelfs dat het daarin aanspraak heeft op een eereplaats.

J. C. MEISCHKE.

ROTTERDAMSCHE POST.

Zoo niet de ervaring ons reeds lang had geleerd dat men voorzichtig dient te zijn bij het trekken van conclusies uit een openbare behandeling van bestuurszaken, men zou geneigd zijn te denken bij het lezen van de jongste Raadsverslagen, dat het einde der Maasstad nabij en liquidatie onvermijdelijk was.

Nu valt het helaas niet te ontkennen dat het met deze stad — en waarlijk niet alleen op financieel gebied — droevig gesteld is.

Er is slechts één terrein waarop de Rotterdammer steeds tevreden kon zijn en ook tevreden was, n.l. het gebied van de scheepvaart, van de rivier en de havens.

Wie ook in deze stad, hetzij een gewoon burger, hetzij een overheidspersoon, tot taak gesteld kreeg bezoekers rond te leiden, hij nam zonder uitzondering een vaartuig en voer met zijn gasten langs kranen en dokken, langs werven en kaden en schepen en het zou al een rasechte Nurks moeten zijn, die niet kwam onder de bekoring van het levendig samengaan van natuur en techniek.

In de stad terugkomend ervoer men echter een zoo schrille tegenstelling, er was zoozeer gebrek aan grootschheid, aan goede ontspanning, goede hotels, aan gezelligheid, comfort, goede smaak en weelde, dat zoo spoedig als oirbaar was de gast zijn eigen tehuis en de gastheer den arbeid weer opzocht.

Geen wonder dat een gevoel van onrust zich meester maakt van Raad en burgerij, wanneer dit eenig bolwerk van hun belangen en van hun trots in nijpend gevaar wordt gebracht door de achtereenvolgende vinnige en langdurige aanvallen van wereldoorlog, -crisis, en -malaise, een onrust als de speculant moet gevoelen, die zijn gansche vermogen heeft op één zaak gesteld, schier geen gedachte, geen cent heeft overgehad voor andere belangrijke zaken of ideeën en die nu moet zien dat zijn affaire te groot en te eenzijdig opgezet en ten doode opgeschreven is.

Als de nood op het hoogst is, is echter de redding nabij. Op hetzelfde oogenblik dat een sluitende begrooting niet mogelijk blijkt, komen de jaarcijfers over 1924 aantoonen dat er kentering komt in het getij, dat de scheepvaart opleeft en dus de opdrogende bronnen der belasting wel weer zullen gaan vloeien.

Hoe zich ook de toestand verder moge ontwikkelen, men kan zich gerust vertrouwd maken met de gedachte, dat voorloopig aller oogen gesloten en aller ooren doof zullen blijven voor den schrikbarenden achterstand op schier elk gebied dat niet meer onmiddellijk met de havens verband houdt.

Op algemeen, op cultureel gebied zal alzoo Rotterdam wel voorloopig blijven het stiefkind onder de steden.

Niettemin zou het te haren opzichte onbillijk zijn al te zeer in simplistische vergelijkingen te treden met de andere groote steden in ons land.

Amsterdam, de hoofdstad, de historische vesting, het eeuwenoude kapitool van den handel, den Haag, de residentie van ons vorstenhuis, de zetel van regeering en parlement, of Utrecht, de oude bisschopstad, de universiteitsstad, zij alle hebben een vaste cultureele kern, die niet buiten alle verhouding is overbelast door den lateren groei.

Wat zou er als eenheid terecht komen van havenplaatsen als b.v. Dordrecht of Vlissingen, zoo de kern van deze plaatsen — zelfs in dezen tijd van zooveel beter outillage op stedebouwkundig gebied — onverwachts werden onderworpen aan krachtproeven van snelle ontwikkeling, gelijk aan die, welke Rotterdam in de vorige eeuw heeft ondergaan?

Zou zelfs een universiteitsstad als b.v. Leiden of Groningen haar karakter niet sterk inboeten, zooal niet verliezen, wanneer een toevloed van meerendeels ruwe arbeidskrachten haar bevolking in enkele tientallen van jaren zou verdubbelen of verdrievoudigen, eischen stellend van snelle voorziening in huisvesting, vervoer, verpleging, onderwijs, ontspanning, etc.?

Rotterdam heeft in haar periode van grootste ontwikkeling te kampen gehad met een maximum van ongunstige factoren en heeft ondertusschen kans gezien een der belangrijkste en best ingerichte havens van Europa te worden.

Van de hand van den heer L. J. C. J. van Ravesteyn, den ook op het gebied van volkshuisvesting welbekenden Rotterdamschen notaris, is kort geleden een lijvig boekdeel verschenen over de ontwikkeling van Rotterdam in de 19e eeuw.

Aan dit werk, dat met steun der Gemeente is uitgegeven, is nog niet de aandacht besteed, die het ongetwijfeld verdient, wij stellen ons voor een volgende maal op dit stoere werk terug te komen. PERISCOPIUS.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

Wasmuth's Monatshefte für Baukunst, een dubbel nummer 11 en 12 van den jaargang 1924, brengt allerlei en velerlei. Werner Hegemann bespreekt de Siedlung Tempelhofer-feld te Berlijn en maakt daar een interessante Stedebouwkundige studie van. Voorts vinden wij beschreven en geïllustreerd, de Tuinstad Avenue d'Aire te Genève, en 2 Tuinsteden bij Berlijn. Een Zwitsersche brief vermeldt het tot stand komen van vele groote bouwwerken, maar architectonisch is de hooge berglucht toch niet erg frisch. Het bestudeeren van het platenmateriaal van dit nummer vordert meer dan een maand. — „Die Kunst". Uitgave F. Bruckmann. A. G. (Prijs per nummer 2.50 G. M.). Jan. 1925. Bruno Paul is en blijft *de* man. In een omstandig verhaal beschrijft Max Osborn de kamers die Paul voor de firma Gerson te Berlijn heeft ingericht. Hij (d.i. Paul) werkte er 10 jaren aan. Osborn analyseert Paul's werk. Hoe deze kunstenaar zich trachtte aan te sluiten bij het rijke spel van de nieuwe barok en het klassicisme van Berlijn aan het einde van de 18e eeuw. In den laatsten tijd is bij Paul een bewegelijke fantasie merkbaar. (Kromme en golvende lijnen en gebruikte vormen en sterke kleuren).

Journal of the Institute of British Architects. 20 Dec. 1924. Een uitvoerig artikel over Museumverlichting. In het buitenland een zaak van belang, voor ons, die geen museums meer bouwen, een theoretische merkwaardigheid. Opmerking verdient dat Berlage's Museumconstructie opgenomen is. De zoo juist overleden Paul Waterhouse herdenkt zijn overleden vriend Mr. John. Slater, een bekend architect, die in het leven van de R. I. B. A. een groote rol speelde. — Garden, Cities en Town Planning. Het Novembernummer geeft een overzicht van de verschillende technische systemen van woningbouw, zooals de romantische typen: „Houses while you wait", „Sausage Houses", beton huizen, houten huizen, typen met ijzeren geraamten, enz. Met enkele illustraties. (Dit nummer kost 1 sh.). Het December nummer brengt ons in Spanje en laat de charme zien van de Lineal-City bij Madrid. Het pelgrimsoord van geheel de Engelsch-sprekende wereld: Stratford-on-Avon, wordt stedebouwkundig besproken.

La Cité Oct. Nov. 1924. Dit Belgisch blad bevat een goed artikel van Henry van de Velde over de bouwkunst in Tchecho-Slowakije. v. d. Velde heeft daar lezingen gehouden en geeft nu eenige aanteekeningen over den arbeid van de architecten in deze jonge, levenskrachtige republiek. Hij bespreekt in het bijzonder de prijsvraag voor een Museum voor Schoone Kunsten te Praag. Een onduidelijkheid in de onderschriften der bijgevoegde illustraties, maakt het niet mogelijk na te gaan wiens ontwerp voor dit grootsche bouwwerk zal worden uitgevoerd. (De aflevering kost fr. 2). L'Emulation. Een feestnummer van het blad dat 50 jaar bestaat. Met vele portretten van redactieleden en medewerkers.

Oudheidkundig Jaarboek. 4e Jaargang. Afl. 4. Prof. W. v. d. Pluym meent ten aanzien van de dateering van sommige vroege baksteenen kerkjes in Groningen door C. H. Peters in zijn „Oud Groningen, Stad en Land", tot andere conclusies te moeten komen dan deze schrijver. Een ervan is, dat er geen redelijke grond is aan te

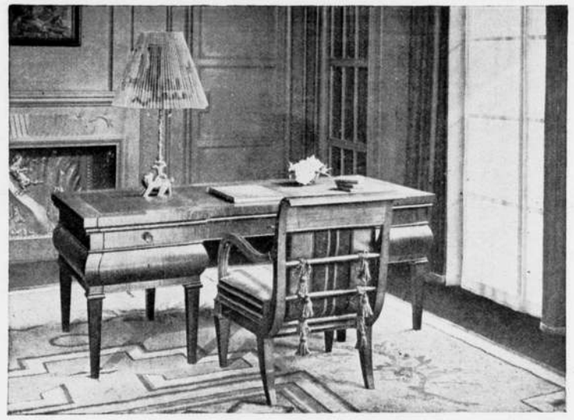

HERRENZIMMER. ONTWORPEN DOOR BRUNO PAUL.
ILLUSTRATIE UIT „DIE KUNST".

nemen dat baksteen vóór 1200 in Groningerland toepassing vindt in den kerkbouw. Het „Auckamahuis" eertijds te Leeuwarden, wordt beschreven door S. A. Waller Zeper, „De kerk te Burg op Schouwen verbrand" door Frans Vermeulen. Voorts vele verslagen en berichten over oude monumenten. Heemschut, 1e Jaargang No. 6. Werkzaamheden v. d. Bond en een mededeeling van den heer C. Visser over de vereeniging tot behoud van gevelsteenen. Haagsch Maandblad, Januari 1925. Jhr. Dr. Jan Six schrijft een lezenswaard artikel over: „De Kern van een museum voor Bouwkunst". Hij zet de bedoeling van zoo'n museum uiteen en de beteekenis die het kan hebben. Elzeviers Geïllustreerd Maandschrift. In het Januari-nummer behandelt Dr. Raimond van Marle, in een artikel getiteld: „De kunstlievende vorsten uit Italiën's verleden — V de Noormannen in Zuid-Italië en Sicilië", de Romaansche kunst in Italië; opgenomen in o.m. een uitstekende foto van de Cappella Palatina te Palermo. Tijdschrift voor Volkshuisvesting en Stedebouw Dec. 1924, bevat beschrijving en afbeeldingen van Tuindorp te Haren door Ph. Hamers en een belangrijke bijdrage van Ir. A. Plate over Industrialiseering van den Woningbouw. In dit artikel bespreekt Ir. Plate tevens een gelijk getiteld artikel van Dr. Behrendt in „Der Neubau". Klei, van 1 Januari 1925 bevat foto's van een school te Delft, gebouwd door Ir. H. Thunnissen, in samenwerking met de architecten J. Hendricks en Th. van Rossum.

MUURVORSTEN, EEN GOEDE VINDING.

Maakten onze voorvaderen op een Hollandsch huis een Hollandsche kap, het tegenwoordig geslacht doet dat zoo niet meer en kent de Hollandsche kap slechts als een ongebruikt stuk onderwijsmateriaal. Het platte dak, van oudsher zoo gewenscht en algemeen toegepast in Zuidelijke landen, werd door de architecten hier te lande binnen een betrekkelijk gering aantal jaren eerst met minachting verworpen, toen schuchter aanvaard en nu zoowaar overvloedig en vrijmoedig toegepast. Zulk een nieuwtje, een zoodanig afwijken van door de eeuwen heen toegepaste bouwvormen brengt natuurlijk bezwaren mede, die er weer zijn om ze te overwinnen. Een euvel van algemeene bekendheid is het doorregenen van de gemetselde balustrade zoowel aan de buiten- als aan de binnenzijde, dientengevolge natte gevels, natte plafonds

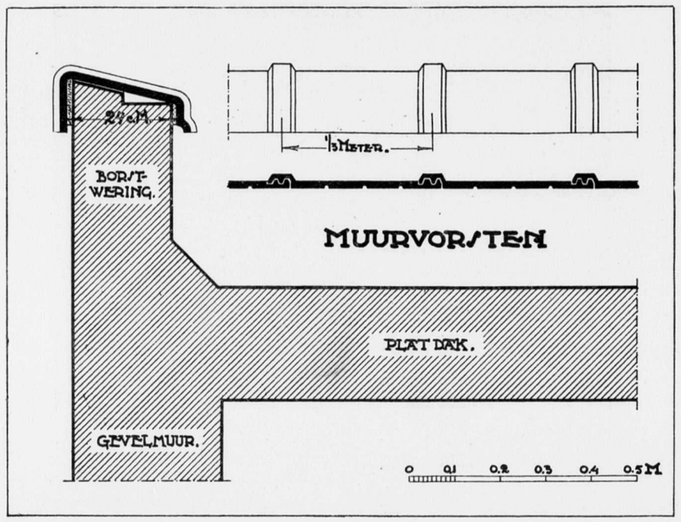

en in de toekomst vergaan van constructiedeelen. Men heeft van alles bedacht om de borstweringsmuren af te dekken, zink, lood, natuursteen, beton, doch vrijwel alles met een onbevredigend resultaat in technischen of in aesthetischen zin.

Nu heeft de bouwkundig ingenieur — dit is immers taalzuiver vernufteling — Ir. J. A. Hijner zijn titel eer aangedaan en aan al het jammer een einde gemaakt door iets heel gewoons uit te vinden, een dakpan, zoodanig vervormd dat deze voor muurafdekking geschikt is. Voor de fabricage van deze *muurvorsten* wendde hij zich tot een bekend fabrikant, de N.V. Oosthoek & Zoon, te 's-Gravenhage, die flinke pannenfabrieken heeft te Alphen aan den Rijn. Resultaat is nu een afdekking goedkoop en prima van best doorbakken klei, in roode kleur, zoo gewenscht ook blauw-grijs gesmoord. Voor de beter gevulde beurzen is ook prima in 't kwadraat verkrijgbaar, te weten verglaasd, glanzend of dof, zwart of een kleur. Geen materiaal dat het bij alle weersgesteldheden in de open lucht beter uithoudt dan goed doorbakken klei. Het moet dus best zijn. Dakpannen van eeuwen oud zijn nog goed. Er is echter een boodschap bij. Men moet de muurvorsten zoodanig neerleggen, dat er lucht onder is, dat ze niet in de mortel geplakt liggen, want dan zou een geringe hoeveelheid water eronder ze doen losvriezen.

Wij hebben nog eens geïnformeerd hoe het staat met de afmeting en de hoeken. Dat is zoo: drie stuks zijn juist een meter; voor 't geval de rekensom op 'n repeteerende breuk uitkome en de afdekking dus niet tot een eind te brengen zij, zoo is er raad op, dan wordt de muurvorst met ¼, ½ of ¾ ingekort, waarvoor van onderen groefjes zijn aangebracht en dan past 't altijd. Voor de hoeken, zoowel in- als uitwendig, zijn hoekstukken. De wijdte van de muurvorsten is 24 c.M., dat is flink ruim over de gebruikelijke steenmaat van 21 tot 22 c.M. Voor tuinmuren lijkt de muurvorst ook een zeer geschikt afdekkingsmateriaal. Ir. Hijner heeft iets goeds bedacht.

Bussum, December 1924.

A. A. KOK, Architect.

17 JANUARI 1925 NUMMER 3

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

INHOUD.

Officiëele Mededeelingen. — Berichten. — Over Zweedsche kasteelen, door Dr. Ir. D. F. Slothouwer (vervolg en slot van pag. 25) — De Prix-de-Rome voor Bouwkunst, door J. P. M. — De prijsvragen van „Bouwkunst en Vriendschap" in 1924. Jury-rapport van de eerste en tweede prijsvraag, uitgeschreven door de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam. — Brieven uit provinciesteden, door Spectator. — Persoonlijke borgtocht bij aanbestedingen, door E. Rosenboom.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.

LEDENLIJST B. N. A. Dezer dagen zijn de nieuw bijgewerkte ledenlijsten aan de leden en aspirant-leden van den B. N. A. verzonden. Zij, die deze lijst a.s. Dinsdag nog niet mochten hebben ontvangen, gelieven dit aan het Bureau van den B. N. A. mede te deelen.

BERICHTEN.

HET LEIEN DAK POSTKANTOOR TE HAARLEM. Het lekt gelukkig niet meer en ons is gebleken dat het berichtje, dat wij overnamen, wel waarheid bevatte. De fout heeft gelegen in een bepaalden constructievorm, die aan enkele postkantoren elders ook werd toegepast, zonder dat daaruit onaangenaamheden zijn voortgevloeid. Het moet dus aan zeer bijzondere, niet vooraf na te gane omstandigheden hebben gelegen, dat zij te Haarlem faalde, en tot het in ons vorige bericht vermelde ongeval aanleiding gaf.

VOORKOMING VAN BRANDGEVAAR VOOR GEBOUWEN VAN KUNSTWAARDE. Bij Kon. Besluit is vastgesteld een algemeene maatregel van bestuur ter uitvoering van de wet van 13 Jan. 1923, houdende bepalingen ter voorkoming van brandgevaar voor gebouwen en getimmerten, t. w. betreffende loodgieterswerkzaamheden, inrichtingen die brandgevaar opleveren en voorzorgsmaatregelen.

INTERNATIONALE PRIJSVRAAG VOOR EEN GEBOUW VOOR DEN ZETEL VAN DEN VOLKENBOND. Er zal binnenkort een internationale prijsvraag worden uitgeschreven voor een gebouw voor den Volkenbond te Genève, dat zal moeten bevatten de groote zaal voor de Volkenbondsvergaderingen, voor die van het Internationale Arbeidsbureau, van den Volkenbondsraad en nog kleinere zalen voor commissievergaderingen. De bouwkosten zijn geraamd op 4½ millioen goudfranken. De jury is reeds benoemd. Zij bestaat uit de heeren: Josef Hoffmann te Weenen, Victor Horta te Brussel, den Franschen architect Lemaresquier, den Engelschen architect Sir John Burnet, den Italiaan Prof. Muggia en den Zwitser Karl Moser. Voorzitter is Victor Horta. Het prijzenbedrag is 100.000 Zwitsersche francs. De prijsvraag zal slechts openstaan voor de architecten der Staten, die lid zijn van den Volkenbond. In Februari zal het programma worden bekend gemaakt.

DE ST. PAULS TE LONDEN. In de kringen der bouwmeesters blijft het debat gaande over de beste wijze om de St. Paulskathedraal te Londen te herstellen.

Sir E. Owen Williams, de bouwkundige ingenieur die bij het optrekken van de ge-

bouwen van de tentoonstelling te Wembley de opperleiding heeft gehad, heeft thans de meening uitgesproken, dat het mogelijk zal zijn de pilaren van de kerk te vervangen, zonder den koepel af te breken. Als de koepel weggenomen wordt, zal hij nooit meer in zijn oorspronkelijken vorm opgebouwd kunnen worden. Hij wil de pilaren een voor een sloopen en vernieuwen, een werk dat voor elken pilaar een jaar zal duren. Dit zou meebrengen dat de hoofdkerk acht jaar lang gesloten bleef, maar zulk een periode is maar een korte tijd in het leven van een kathedraal. Het volspuiten van de thans met rommel opgevulde pilaren met cement acht hij een onzeker middel. Als de zuilen van een kleiner en minder belangrijk gebouw zoo ondeugdelijk waren als die van de St. Paul, zegt hij, zou men niets anders in overweging nemen dan het sloopen van de slechte pilaren en hoe groote moeilijkheden dit ook mee moge brengen, men mag geen ander procédé toepassen.

HET LOONPEIL IN DE BOUWVAKKEN. De heer Bölger bespreekt in de „Econ. Statistische Berichten" de uitkomsten der laatste beroepstellingen. Terwijl sedert 1910 de bevolking met 17 % vooruitging, stegen de bouwvakken slechts met 12 %. De heer B. meent dat de relatief hooge loonstandaard in de bouwvakken met dit feit verband houdt. Dit bedrijf behoort stellig tot de bedrijfsgroepen, die in het algemeen gelijken tred met de bevolking zullen houden. In den oorlogstijd moge de woningbouw eenige stagnatie hebben ondervonden, over het geheel genomen beschikken de arbeiders over meer woonruimte dan in 1910. En toch bleef de stijging van het aantal werkzame personen in de bouwvakken bij de bevolkingsvermeerdering ten achter. Er zullen wel nog andere factoren tot het bereiken van het tegenwoordige loonpeil in de bouwbedrijven hebben medegewerkt; de bovengenoemde kan een der voornaamste zijn.

„SCHEYBEECK" TE BEVERWIJK. Dit bekende buitenhuis te Beverwijk, dat tot voor een jaar in bezit was van Dr. Van Aalst, en toen in handen kwam van de gemeente, is thans weer particulier eigendom geworden. Het zal gerestaureerd worden door Ir. H. T. Zwiers, b. i.

„ZIJPENDAAL" TE ARNHEM. B. en W. van Arnhem hebben met de Nederlandsche vereeniging tot behoud van natuurmonumenten overleg gepleegd omtrent den eventueelen aankoop van het landgoed Zijpendaal. Als resultaat van deze besprekingen kan worden medegedeeld, dat het bestuur van genoemde vereeniging zich bereid heeft verklaard het landgoed voor de gemeente voor de eerste 5 jaren te exploiteeren. De gemeente zou dan een eventueel tekort moeten dekken, terwijl aan de vereeniging ook een jaarlijksch bedrag als kosten van beheer zal worden betaald. Ook heeft de gemeente zich in verbinding gesteld met de Gemeente-spaarbank, welke bereid is het benoodigde kapitaal van $4^1/_2$ ton tegen eene rente van $3^1/_2$ pCt. te verstrekken tegen langen termijn. De bezitting moet dan als onderpand dienen.

PITTORESK. In de N. R. Cr. lazen we het volgende verhaaltje: Een Engelsch blad vermeldt de volgende vermakelijke geschiedenis: Een kunstschilder sloot zich aan bij de artiesten-kolonie in een klein plaatsje aan de kust van Cornwallis, de Engelsche Riviera, en kocht er een schilderachtig landhuisje. Hij liet eenige veranderingen en verbeteringen aanbrengen, waartoe o. a. de installatie van een bad met geyser behoorde. Zeer in haar schik nam zijn vrouw zoo spoedig mogelijk een bad, maar het was avond en .... alle lichten in het haventje gingen uit. Den volgenden dag kwam de kustwachter de dame het beleefde verzoek overbrengen om in het vervolg overdag van haar badkamer gebruik te willen maken, want tegen zulk een druk als van een geyser was de gasfabriek niet bestand. Natuurlijk beloofde zij zulks en sindsdien flikkerden de kleine havenlichtjes weer ongestoord.

SLOT WADSTENA. VOORZIJDE.

OVER ZWEEDSCHE KASTEELEN.

door Dr. Ir. D. F. SLOTHOUWER.

(Vervolg en slot van pag. 25).

Op de plaats waar nu het Stadhuis van Stockholm gebouwd is had men oorspronkelijk bedoeld een Justitiegebouw te stichten, zooals blijkt uit de daarvoor uitgeschreven prijsvraag. De helderziendheid van den bankier Wallenberg is oorzaak geweest, dat men heeft begrepen op deze plek een gebouw van meer algemeen belang te moeten stichten, het Stadhuis. Het Justitiegebouw kwam toen op een andere plaats en het is zeker merkwaardig, dat dit toen niet gebouwd werd door Östberg, die den eersten prijs in de prijsvraag had gewonnen, maar door Carl Westman. Het ontwerp van Östberg werd in gewijzigden vorm behouden voor de daarvoor eerst bestemde plaats en werd omgewerkt tot een Stadhuis, wat het naar den geest, wel steeds was geweest.

Het Justitiegebouw van Westman kan men eerst begrijpen, wanneer men de oudere Zweedsche architectuur en speciaal het Slot Wadstena kent. Want het is zeer duidelijk, dat hij zich op dat bouwwerk heeft geïnspireerd. Nu wil dat gelukkig niet zeggen, dat hij in de onderdeelen daarvan een navolging heeft willen geven, maar het is onmiskenbaar, dat vooral in de groepeering der massa's de verwantschap zeer sterk is. En het is teekenend voor de publieke opinie over architectuur, dat men daarom vaak de opvatting hoort huldigen, dat dit gebouw meer karakteristiek zweedsch zou zijn dan de schepping van Östberg. Dit wordt hier niet gezegd om nog eens te wijzen op het feit, dat de publieke opinie veelal zeer oppervlakkig is, maar wel om de aandacht te vestigen op het streven der moderne Zweedsche architecten om een eigen nationale kunst te scheppen.

Inderdaad is het nationaliteitsgevoel daar wel zeer sterk en voor ieder, die het een en ander van de schoonheden van het land gezien heeft, is dit zoo begrijpelijk. Een

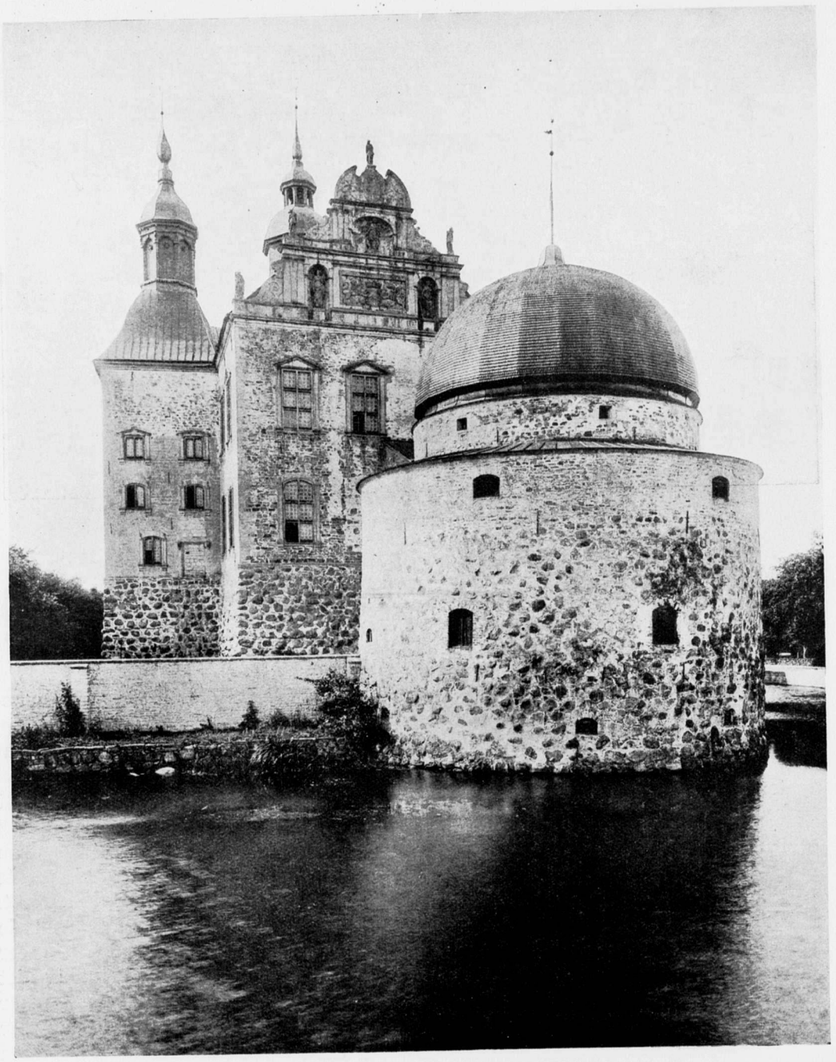

SLOT WADSTENA. GEZIEN UIT HET OOSTEN.

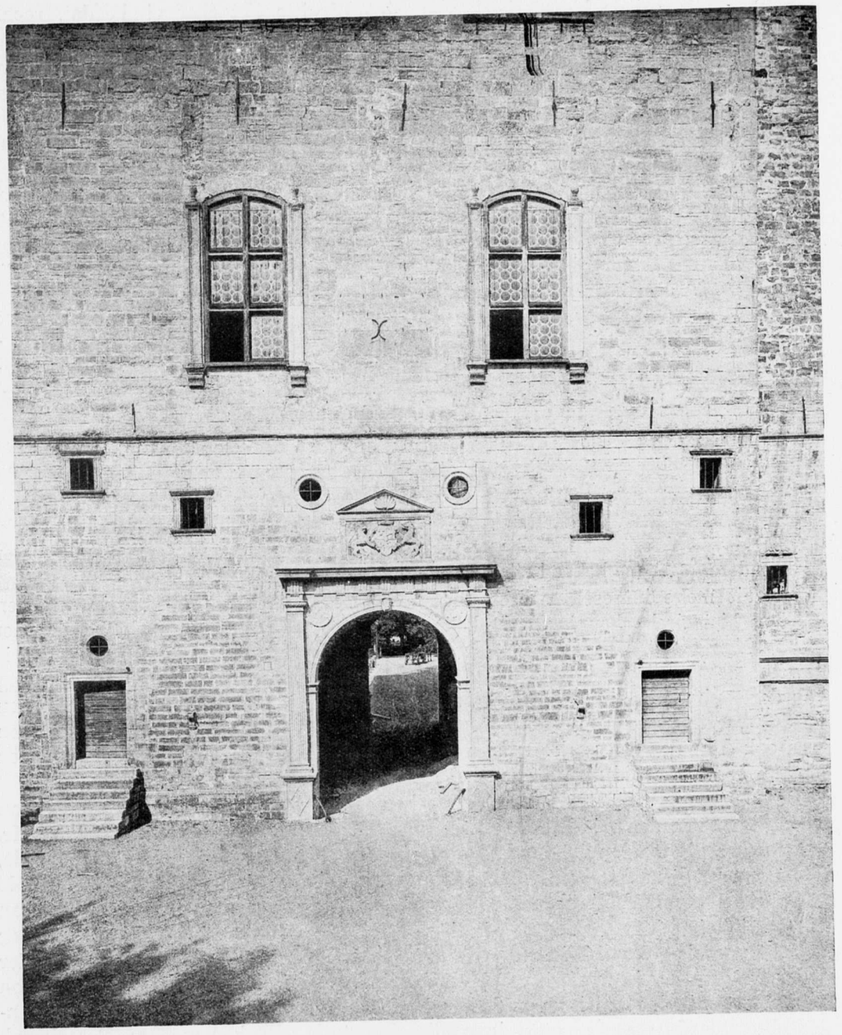

SLOT TE WADSTENA. FRAGMENT BINNENPLAATSGEVEL.

nooit te vergeten indruk daarvan krijgt men als men den boottocht maakt van Gothenburg naar Stockholm door het Götha-kanaal, dat de drie meren Wenern, Wiken en Wettern verbindt, waarbij het technisch zeker merkwaardig is, dat zich hier niveauverschillen voordoen van 91 Mr., zooals tusschen Wiken en de Oostzee. Men moge bij dezen tocht bedenken, dat men in Motala, wanneer de boot voor de zooveelste maal geschut wordt, zijn tijd moet gebruiken voor een uitstap naar Wadstena. Waar men behalve de beroemde kloosterkerk van Sint Birgitta het Slot vindt, dat, zooals Upmark heeft gezegd, „ons eigenlijke renaissancepaleis" genoemd wordt.

Hoever zijn wij hier van Italië, dat een dergelijke betiteling voor dit gebouw gekozen kan worden! En toch is het, in den samenhang met wat hiervoor besproken is, wellicht begrijpelijk, dat dit eerste groote bouwwerk, waarin duidelijk de zin naar symmetrie tot uiting komt, moet gelden als een der mijlpalen in de ontwikkeling der Zweedsche bouwkunst. Dit in hoofdzaken symmetrische geheel is intusschen niet ineens ontstaan; de bouwgeschiedenis leert, dat na den aanvang door Gustaaf Wasa in 1545, doorgebouwd is, met tallooze onderbrekingen tot 1620. De groote Gustaaf heeft alleen de middentoren beëindigd gezien. Of toen ook reeds een plan voor het geheel bestond is niet bekend. Het is weer de bouwlustige Johann III, die geen financieele bezwaren kende wanneer het bouwen betrof, die het initiatief nam voor den verderen bouw, die voortgezet werd onder Karel IX en Gustaaf Adolf. De renaissance topgevels dragen de jaartallen 1605 en 1620. Dat hier het Nederlandsche karakter duidelijk spreekt is begrijpelijk door de medewerking in de jaren 1566—1590 van Arent de Rooy, die werd opgevolgd door Hans Flemming, Hans de Vlaming. Hoewel het mij hier niet de plaats lijkt om over deze relaties met de Nederlanden uit te wijden wil ik toch wijzen op een opmerking van August Hahr in zijn hierboven genoemd werk over Zweedsche burchten, waarbij hij de aandacht vestigt op de overeenstemming van den grooten toren, zooals die op de oude gravures voorkomt, met dien van het Raadhuis te Emden. Hij noemt in dat verband de werkzaamheid van Arent Lambrechts van Emden te Wadstena, waaromtrent mij echter geen nadere gegevens bekend zijn.

Hieruit moge intusschen weer blijken, hoezeer voor een juist begrip van een gebouw historische kennis noodzakelijk is. Want wanneer men bedenkt, dat het achthoekige gesloten gedeelte van de spits op den hoofdtoren oorspronkelijk open is geweest, zooals bij onze Nederlandsche klokkentorens, voelt men eerder de bekoring van deze spitsen tegenover de massiviteit der niet ontlede muurvlakken. De spitsen op de twee traptorens hebben beter hun oorspronkelijk type bewaard, hoewel men toch ook daar den achthoek gesloten heeft. Bij mijn kort bezoek heb ik niet kunnen nagaan in welken tijd men dit zou hebben dichtgezet.

De plattegrond, die treft door grootschen monumentalen eenvoud, vertoont aan weerszijden van den middentoren twee, al of niet onderverdeelde, ongeveer 30 Mr. lange zalen, die worden gesteund door de eindafsluitingen van ongeveer 15 Mr. zijde, die alleen aan den achterkant van het gebouw uitspringen, waardoor een inspringende hoek wordt gevormd, die de natuurlijke aansluiting vormt voor de traptorens. Aan de voorzijde is echter geen sprong in den gevel doorgevoerd en is ook geen oplossing gezocht voor het verschil in raamafstand. Dit wijst duidelijk op het doorleven der gothische gedachte in weerwil van het gebruik der renaissance details. Buitengewoon merkwaardig is de plaatsing van de kapel op de bovenste verdieping van het middengedeelte, waardoor een grootere inwendige hoogte bereikt kon worden. Deze kapel, die het geheele oppervlak van den middentoren beslaat, komt in den gevel tot uitdrukking door twee spitsboogvensters en een roosvenster, door welk laatste de middenas op zoo markante wijze wordt geaccentueerd. Oorspronkelijk was tegen den achtergevel een galerij aangebracht om, buiten langs de kapel, de beide vleugels te verbinden.

Ook van dit slot zijn nog de vier bastions bewaard, die oorspronkelijk aan de

korte zijden door tusschenvleugels waren verbonden. De aansluiting van het slot zelf aan de bastions, die in den plattegrond zoo natuurlijk aandoet, is, wat den opbouw betreft, zeer onbeholpen. Het is dikwijls moeilijk om door de onbeholpenheid, die uit vele onderdeelen van dit gebouw spreekt, niet gehinderd te worden. Men wordt daarbij echter geholpen door de schoone ligging aan het meer, waardoor men dadelijk geboeid wordt door de schilderachtige massawerking van het geheele complex. Het is daarom ook zeer gelukkig, dat de vier bastions nog bewaard zijn gebleven. De vorm hunner afdekking komt zeker overeen met de oorspronkelijke, zooals men mag concludeeren uit een teekening van Dahlberg uit het jaar 1697, een schets van het Slot te Stockholm, waarop analoge torenafdekkingen voorkomen.

Op den hierbij afgebeelden plattegrond kan men nagaan, dat de muren dezer bastions meer dan 5 Mr. zwaar zijn. In het algemeen zijn de afmetingen van dit gebouw bovenmenschelijk. Hetgeen het meeste treft in de hoofdlijnen van het plan is m.i. de evenwichtigheid in den waren zin der symmetrie, zonder de machinale gelijkheid der deelen. Het is een symmetrie, zooals die in de natuur bij levende wezens gevonden wordt en die inderdaad aan dit plan een eigen leven geeft. Wat de reden hiervan is lijkt mij zeer moeielijk na te gaan. Men kan zich wel voorstellen, dat bijv. de bestemming en het gebruik der twee traptorens verschillend waren, waarom de eene breeder is ontworpen dan de andere en met andere in- en uitgangen. Maar waarom hier feitelijk geen muren evenwijdig loopen of loodrecht op elkaar staan is een raadsel, dat men zeker niet kan oplossen met te wijzen op de gebrekkige hulpmiddelen, waarover men had te beschikken. Intusschen geeft dit het gevoel van een gegroeid organisme, waarbij de menschelijke wil slechts een ondergeschikte rol heeft gespeeld.

Het is ongetwijfeld dit gevoel, dat Ragnar Östberg ertoe heeft gebracht langzamerhand zijn regelmatige eerste plan van het Stadhuis te doen uitgroeien tot het tegenwoordige, waarbij zeer verrassende en moeilijk te verklaren oplossingen zijn bereikt. Intusschen is het duidelijk, dat het weinigen gegeven zal zijn zich dergelijke vrijheden te kunnen veroorloven.

Behalve het oudste middengedeelte, dat in regelmatig behakte natuursteen is opgetrokken, zijn de gevels van Wadstena geheel van breuksteen. Daarbij bepaalt de architectonische versiering zich tot de raam- en deuromlijstingen en tot de voor Zweden zeer bijzondere topgevels, die ontstaan zijn in den tijd, dat een Vlaming leider van den bouw was. Wanneer dit niet uit historische gegevens bekend was, zouden de topgevels zelf dit ons verteld hebben. In alle onderdeelen, de gevelcontour, de plastische versiering, de gevelbekroning, komt de geest der Vlaamsche school tot uiting. Maar van een invloed van deze school zooals in Denemarken omstreeks 1600 was hier geen sprake. Ook de detailleering der vensters is, hoewel men door de bekronende frontons geneigd is aan Nederlandsche voorbeelden te denken, zeer apart. Als hoofdvorm zijn de veeldeelige kruiskozijnen gebruikt, die in de hoofdverdieping boogvormig zijn afgesloten. Deze boog is echter architectonisch niet uitgewerkt, het venster wordt alleen geaccentueerd door de aan weerszijden aangebrachte pilasters. Feitelijk zou men hier niet van pilasters kunnen spreken, omdat zij noch basement, noch kapiteel hebben, doch op een console steunen en naar boven beëindigd worden in een knopvormig motief, dat karakteristiek is voor Wadstena.

De hier afgebeelde binnenplaatsgevel, waarop men den middenbouw ziet, is m.i. buitengewoon belangwekkend, omdat daaruit blijkt hoeveel directer de invloed van Italië toen in Zweden geweest is dan bijv. in ons eigen land. In de eerste plaats komt dit tot uiting in de poortomlijsting en de bekroning daarvan. Hoewel niet zeer gelukkig van verhouding is de gevoeligheid der profileering in opvallende en pikante tegenstelling met de neutrale en robuste muurvlakken. Voor wie Sienna en Perugia kent, moet het opvallend zijn, dat de stoere onderbouw van dit Zweedsche slot daar niet vreemd zou aandoen. De fijne en gedecideerde manier, waarop de kleine ronde en

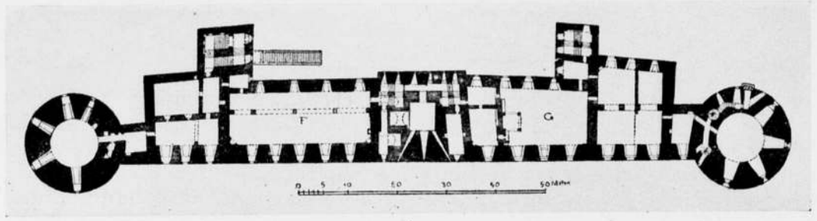

PLATTEGROND VAN HET SLOT TE WADSTENA.

vierkante vensters in het gevelvlak zijn geplaatst, vooral ook de omlijstingen daarvan, voeren onze gedachten naar die geheimzinnige straatjes in Italië, waar de schoonheid, als een haast ongenaakbaar iets, bewaard blijft.

Men moet zich bovendien bedenken, bij het bezien van dezen binnenplaatsgevel, dat op de bovenste verdieping over het middengedeelte de galerij of verbindingsgang was aangebracht, die om de kapel heen, de beide vleugels verbond. Een dergelijk motief, waarin de menschelijke schaal tot uiting moet komen is een dankbaar element, dat hier tegenover de enorme muurvlakken zonder twijfel van grootsche werking is geweest.

Over de interieurs, waarvan minder bewaard is gebleven dan in Kalmar, valt weinig te zeggen. Er moge dus met deze zeer korte bespreking van het geheel volstaan worden. De bedoeling is geweest de aandacht te vestigen op een bouwwerk, dat voor de geschiedenis der Zweedsche architectuur van groote beteekenis blijft. En hiermede moge belangstelling gewekt worden voor die noordelijke bouwkunst, die tot nog toe in de algemeene werken zoo stiefmoederlijk is bedeeld. En die toch zoo volop waard is gekend te worden. Wanneer men Schonen buiten beschouwing laat, omdat uit den aard der zaak de bouwwerken daar een uitgesproken Deensch karakter vertoonen, dan zouden in een meer uitvoerige bespreking de kasteelen Gripsholm, Tidö, Skokloster en Drottningholm niet voorbijgegaan kunnen worden. Daarvoor is hier geen plaats. Men moge in het bovenstaande aanleiding vinden de werken van Upmark en Hahr ter hand te nemen. Ter voorbereiding van een bezoek, dat onvermijdelijk is voor een juiste beoordeeling der bouwwerken. En bij dat bezoek moet dan toch ook Upsala niet worden overgeslagen. Niet alleen om de monumenten in den Dom, die voor ons Nederlanders van bijzondere interesse zijn en ook niet alleen om eens duidelijk te zien hoe een Domrestauratie niet moet gebeuren. Maar stellig om de poorten te zien van het oude Slot, die geweldige robuste poorten, waardoor een wereld van zeer eigen schoonheid zichtbaar wordt.

POORT VAN HET SLOT TE UPSULA.

DE PRIX-DE-ROME VOOR BOUWKUNST.

Wij beelden hierbij eenige der teekeningen af van het ontwerp waarop de heer J. P. L. Hendriks het vorig jaar is bekroond met de gouden medaille. De opgaaf voor den eindkamp betrof een gebouwen complex in het centrum van een welvarend dorp. Dit complex moest bestaan uit een R. K. Kerk met bijvertrekken en klokkentoren, verder een pastorie, drie schoolgebouwen, een gymnastieklokaal en een vereenigingsgebouw, en ontworpen worden op een onregelmatig gevormd terrein in een gegeven situatieplan.

In deze opgaaf zit zeker iets karakteristiek moderns. Het is niet meer het zich concentreeren op den vorm van één bepaald gebouw, met een gemoedelijke onverschilligheid voor wat daarnaast en daaromheen moet komen, maar het is de fijne blik op het harmonisch geheel, die voor het oplossen der moderne beschouwingsopgaven bij den tegenwoordigen architect primair aanwezig moet zijn. Den mededinger in dezen prijskamp een opgaaf te verstrekken, waarbij het in de eerste plaats aankomt op logische, harmonische groepeering, het componeeren van verschillende bouwmassa's naast en tegen elkaar, wijst er dan ook op, dat men zich bij de evolutie, die de architecten in hun opgaven doormaken, aansluit.

Het is een gelukkig verschijnsel, dat gebroken is met het geijkte systeem der Prix-de-Rome-projecten, waarbij de deelnemers in sprookjespaleizen en in mateloos wijde gebouwen van kunst en wetenschap aan verre stranden of in uitgestrekte parken de kale en benauwende werkelijkheid van hun loge moesten wegdroomen.

Intusschen, valt de verandering van het karakter der opgaaf op zichzelf te waardeeren, de keuze der onderhavige opgaaf is niet geheel bevredigend.

De jury, afstand doende van opgaven van een splendide grandeur, verviel nu in een ander uiterste. Les extrêmes se touchent.

Ons lijkt de gekozen opgaaf te reëel. Men ziet het trouwens het geleverde werk aan. De vervaardigde teekeningen zijn bestekteekeningen geworden, die een aanbesteding in uitzicht stellen.

De opgaaf sloot de mogelijkheid uit aan den mededinger eenige verschillende kanten van zijn talent te toonen. De kleinste vlucht van zijn fantasie zou hem noodlottig kunnen zijn geworden.

Natuurlijk stond tegenover deze eenvoudige zakelijkheid der opgaaf de eisch, haar ook in de perfectie op te lossen. En deze eisch te kunnen stellen is een winst. Jammer dat de beoordeeling van het werk slechts taxeerend moest geschieden, en dat het gebrek aan meer deelnemers een beoordeeling door vergelijking achterwege moest doen blijven.

Het is onverklaarbaar, hoe het komt, dat er steeds zoo weinig jonge bouwkundigen naar den door de Rijksacademie uitgeloofden prijs dingen. Tegenover de mogelijk aan te voeren bezwaren, blijft toch steeds het aantrekkelijke voordeel staan, zich het schoone en leerrijke genot te kunnen verschaffen de Europeesche kunst rustig te kunnen aanschouwen en bestudeeren op een leeftijd, dat men ontwikkeld genoeg is, het geziene te kunnen begrijpen en waardeeren, nog zonder dat eenige harde levenservaring de ontvankelijkheid voor de indrukken beïnvloedt, hoe dan ook. Ligt de weinige lust om mede te dingen in de maatschappelijke toestanden, die het nog te riskant maken, zijn vaderland en omgeving voor eenige jaren te verlaten? Heeft men bedenkingen tegen de werkwijzen bij den wedstrijd, tegen de programma's? Het zou nuttig zijn, de bezwaren, die bepaaldelijk zouden aanwezig zijn, eens na te gaan. De Prix-de-Rome moet een instelling worden, waarvoor warme belangstelling bestaat. Wellicht is het mogelijk, die belangstelling zóó aan te wakkeren, dat in 1927 werkelijk van een wedstrijd in de Schoone Bouwkunst kan worden gesproken. J. P. M.

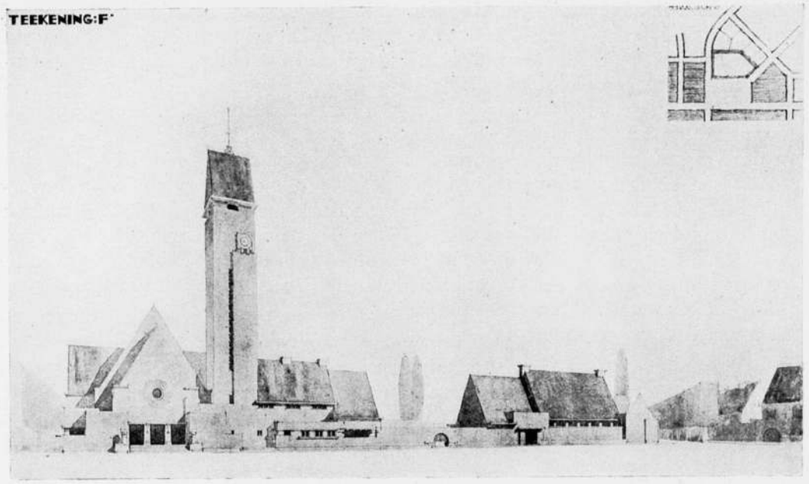

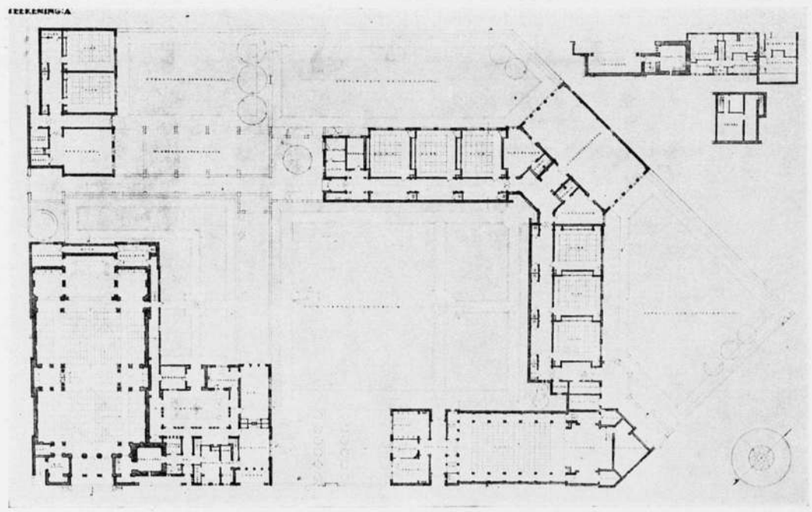

PRIJSKAMP IN DE SCHOONE BOUWKUNST 1924.
BEKROOND ONTWERP VOOR EEN RELIGIEUS COMPLEX GEBOUWEN
ONTWORPEN DOOR DEN HEER J. P. L. HENDRIKS.

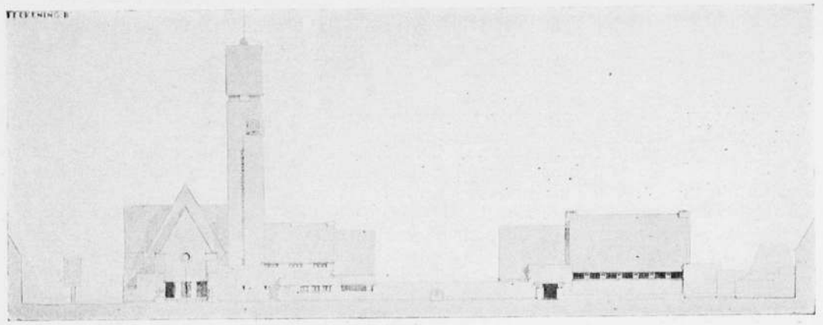

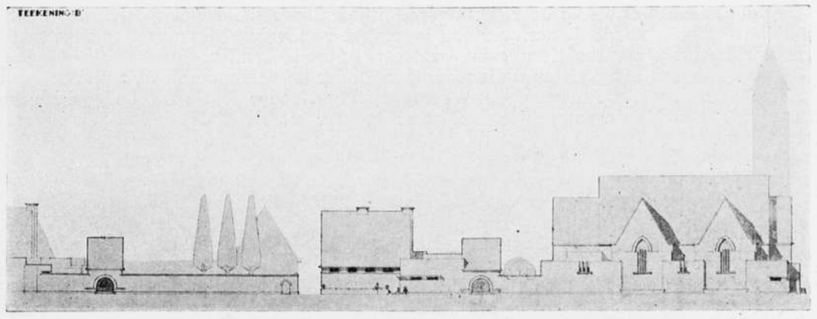

ONTWERP VOOR EEN RELIGIEUS GEBOUWEN COMPLEX.
ONTWORPEN DOOR DEN HEER J. P. L. HENDRIKS.

DE PRIJSVRAGEN VAN „BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP" IN 1924.

Der traditie getrouw heeft de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam, ook in 1924 weder haar bekende prijsvragen uitgeschreven. Daar de deelneming algemeen is en niet beperkt b.v. tot de leden der Vereeniging, genieten deze prijsvragen, ook om de onderwerpen en de prijzen een groote belangstelling, vooral bij de jongeren, voor wie zij in het bizonder bedoeld zijn.

Het in No. 24 van den vorigen jaargang van het Bouwkundig Weekblad afgedrukte programma vermeldde als onderwerpen: een strandbadrestaurant en een rustbank. De ingekomen antwoorden zijn gedurende de Kerstvacantie in het gebouw van de Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen te Rotterdam tentoongesteld. Op deze tentoonstelling, die zich in een druk bezoek mocht verheugen, lag het Jury-rapport ter inzage. Dit rapport is hieronder afgedrukt, terwijl de bekroonde ontwerpen mede in dit nummer zijn afgebeeld.

JURY-RAPPORT VAN DE EERSTE EN TWEEDE PRIJSVRAAG UITGESCHREVEN DOOR DE VEREENIGING „BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP" TE ROTTERDAM.

ONDERWERP: EEN STRANDBAD-RESTAURANT.

Algemeene Beschouwingen. Van de 35 inzendingen, die als antwoord op deze prijsvraag waren ingekomen, is er één, onder Motto A-Z., welke buiten mededinging is beoordeeld, daar deze na den sluitingstermijn is ingekomen.

Het geleverde werk verheft zich in het algemeen niet boven het middelmatige; ook was de bedoeling van het programma, met de beantwoorde vragen, door de meeste inzenders niet voldoende begrepen en verwerkt. Uit het programma is duidelijk te lezen dat de toegang naar het vrije strand alleen mag plaats hebben door het souterrain, via de kleedkamertjes en de garderobes, — of door het café.

Een directe verbinding van boulevard met strand is dus niet toelaatbaar, daar dit noodzakelijke contrôle meebrengt. Daar deze fout in de meeste plannen voorkomt, heeft de Jury hiervan niet elken keer melding gemaakt.

Ook het gevaar bij stormtij voor opdrijving en ontwrichting van het gebouw is bij vele inzendingen niet onder het oog gezien.

Wat den dienst betreft, is over het algemeen de aanwezigheid van spoelruimten enz., bij de buffetten, alsmede de aanvoer van leveranties naar de keuken niet opgelost. Een en ander deed de Jury besluiten, geen eersten prijs toe te kennen.

Bij de eerste schifting vielen de inzendingen, onder de volgende Motto's uit:

L'Epreuve, *, Zefir, Amuza Bone, Weerspiegeling, Zonder Werk, Duin, Opus, Neptunus (2), Horizon (3), drie streepjes, Licht en Zee, daar het bleek, dat de inzenders de bedoeling van het gevraagde niet goed hadden begrepen, of dat het onderwerp nog boven hun krachten ging. Noch in plattegronden, noch in opstanden vertoonden zij kwaliteiten, die hen voor verdere beoordeeling deden in aanmerking komen.

JURYRAPPORT: Hieronder volgt in het kort het verslag der bemerkingen over de resteerende inzendingen afzonderlijk.

Zon en Zee. Dit plan is eenvoudig, zakelijk en goed. De oplossing der kleedkamers en garderobes in het souterrain is verdienstelijk behalve dat er een directe toegang daarheen vanaf den boulevard ontbreekt. De overige ruimte in het souterrain had ook als bergruimte kunnen worden benut.

Op den beganen grond zijn de zalen goed en overzichtelijk gecombineerd.

Op de verdieping ligt de Cabaretzaal goed, doch de vorm is wat gerekt. Eenige ruimte voor dienst en buffet was hier niet overbodig.

De keukendienst ligt heel goed.

De lift voor leveranties was gemakkelijk aan te brengen geweest. De constructie is over het algemeen wel overwogen, ofschoon er hier en daar, ook in de gevels wel eens ernstige bedenkingen zijn.

De opzet der gevels is goed, het silhouet mooi en rustig. Het is echter zeer jammer, dat de ontwerper ter wille van de architectuur van de platte gronden is afgeweken, door b.v. het niet aangeven van ondersteuningen en het willekeurig versmallen van het ponant tusschen de beide garderobes enz. Met moeilijkheden, die bij verdere serieuze detailleering voor den dag waren gekomen, is bij deze schetsmatige behandeling wel eens de hand gelicht. Meerdere uitwerkingen waren niet overbodig geweest.

Het hangt geheel van de verdere uitwerking af of uit deze wel wat sinistere schetsen zich het joyeuse van een dergelijk gegeven zal ontwikkelen.

Het teekenwerk is zeer goed.

Horizon (1). De indeeling van het souterrain is goed, hoewel de toegangen vanaf den boulevard hierheen gemakkelijk hadden kunnen worden verkregen door de trappen naar het Cabaret door te trekken tot in het souterrain. De garderobe naast het buffet op den beganen grond is minder goed, waardoor het buffet wel wat kort wordt. De groepeering der zalen is goed.

Het is een bezwaar, dat het Cabaret twee aparte toegangen heeft. Het tooneel is wat klein en ligt niet gunstig.

De keukendienst is wat verbrokkeld.

De constructie is goed verantwoord.

De architectuur is niet intiem, zelfs een beetje verward en gewild, waardoor het geheel aan een strand niet zal voldoen. Het teekenwerk is uitstekend.

Horizon (2). Het souterrain is goed. De zalen op den beganen grond zijn ook goed gegroepeerd. De kleine eetzaal in het midden, onder het cabaret zal erg donker zijn. Het

was beter geweest de kolommen daar weg te laten. Het licht, wat door de half-cirkelvormige opening binnenkomt wordt niet productief gemaakt.

Deze hoeveelheid licht had practischer kunnen worden verspreid. De dienst is verbrokkeld. Het buffet ligt wat ver van de dienstruimte, die er toch bijbehoort. De verdieping is goed ingedeeld, hoewel een symmetrische oplossing niet strikt noodzakelijk is.

De constructie is goed.

De boulevardgevel is onrustig; de strandgevel is beter, hoewel de combinatie van schuine en platte daken niet gelukkig is opgelost.

Het teekenwerk ziet er goed uit.

Branding. Dit plan is in het algemeen goed doordacht. Echter verbreekt de dienst te zeer het verband der hoofdzalen. De trappen mogen alleen naar het souterrain voeren en niet direct naar het strand.

Het bassin voor voetspoelen is heel practisch bij het uitzeekomen.

Het Cabaret ligt goed. De lift voor leveranties had beter aan de boulevardzijde kunnen liggen.

De constructie is goed overwogen.

Hoewel de architectuur in haar karakter van een opkomende badplaats wel is gevoeld, is het geheel toch wat onrustig.

Het teekenwerk der gevels is door de zware contourlijn en de zwarte schaduw wat grof en werkt daardoor storend op het effect der gevels. Een grijze contour en dito schaduwen hadden het beter gedaan. Het overige teekenwerk, wat dit euvel niet aankleeft, doet dan ook veel aangenamer aan.

Thuis. De groepeering der zalen is in hoofdzaak goed. De toiletten bij de terrassen zijn slecht gelegen. Directe toegang van den Boulevard naar het strand is niet toegelaten. De garderobes en kleedkamers in het souterrain zijn ondoelmatig en lastig te controleeren. De kleedkamers boven op de Cabaretverdieping zijn veel te groot en liggen te ver van het tooneel.

De constructie is veel te zwak voor een dergelijk gebouw.

Het karakter van de Architectuur is te zwaar en te gesloten, en daarom te weinig aantrekkelijk voor een dergelijk gebouw. De Cabaretzaal is niet in den gevel uitgedrukt.

De gevels zijn goed geteekend. De kwaliteit van het overige teekenwerk is veel minder.

Zon. De uitbouw der trappen en toiletten belemmert het uitzicht der zalen op strand en zee. De ligging dezer zalen is verbrokkeld. De Cabaretzaal is veel beter geprojecteerd en zit goed in elkaar. De verlichting ervan is echter ongunstig. Ook hier geven de zijtrappen toegang direct naar het strand, terwijl ze alleen maar naar de garderobes en kleedkamers beneden mogen voeren. Met de trappen in het gebouw, die vrij steil zijn, is eenigszins gegoocheld.

De muren op de verschillende verdiepingen kloppen niet altijd met elkaar; eenige meerdere steunpunten hadden het geheel niet geschaad. Ook hier ontbreekt een lift voor leveranties, die toch wel wenschelijk is.

De architectuur geeft wel het gewenschte karakter aan.

Het teekenwerk is goed. De verhouding van de figuurtjes t.o.v. de perspectief is niet juist, waardoor een verkeerd effect wordt verkregen ten ongunste van het gebouw.

Cardium. Een billardzaal wordt niet gevraagd; de opgegeven maten zijn niet altijd aangehouden. De groepeering der zalen is niet mooi en de toegang naar de badcellen fout. Het cabaret is veel te weidsch opgevat, iets wat trouwens het heele plan wel wat heeft. De keukendienst zit goed in elkaar. Ook hier geen lift voor leveranties.

De constructie is goed. Het karakter van de opgaaf is in de architectuur goed uitgedrukt, hoewel de strandgevel beter is dan de boulevardgevel.

Het teekenwerk is verzorgd voorgedragen.

Casino. De groepeering der zalen is slecht. De bediening van de groote eetzaal door de kleine is niet mooi. De toegang tot de badcellen moet zijn vanaf den boulevard; de garderobes hierbij zijn veel te klein. De dienstingang domineert te veel. Een lift voor leveranties was wenschelijk.

De constructie is niet geheel verantwoord.

De architectuur is voor haar bestemming minder aantrekkelijk. De groote eetzaal is op den gevel één travée langer dan op den plattegrond.

Het teekenwerk mag worden gezien.

2 B. De toegang van den boulevard naar de kleedruimten in het souterrain ontbreekt. De indeeling hier is goed. De kleine eetzaal had beter tusschen de groote eetzaal en het café in kunnen liggen. De verdieping is goed geprojecteerd; ook de dienst is goed. De constructie is goed.

Een bedekking met pannen op een dergelijke wijze en dan nog wel aan zee, is prac-

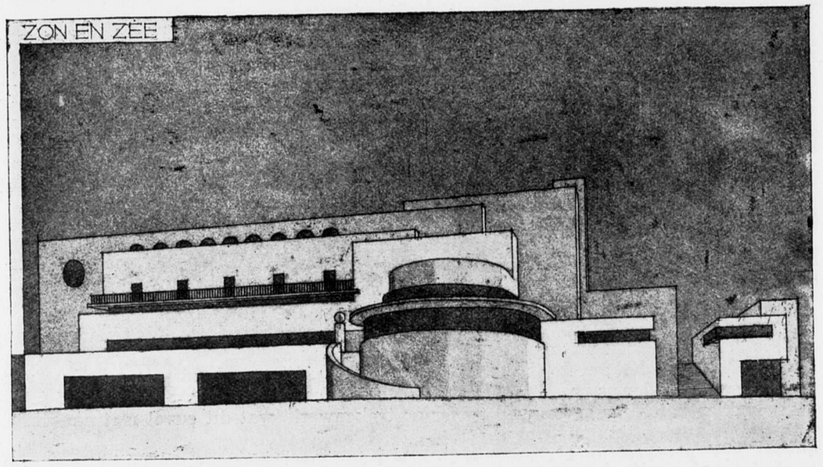

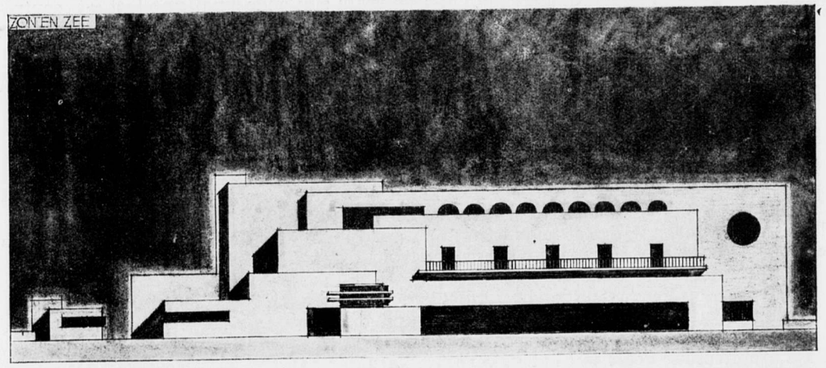

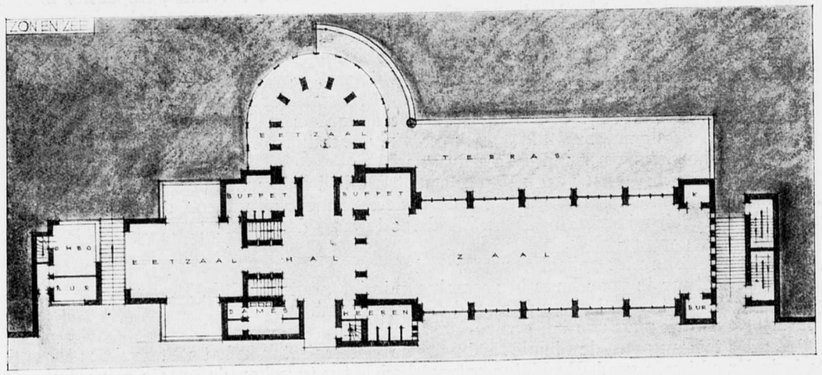

STRANDBADRESTAURANT. ONTWERPERS: N. v. d. SLUYS EN J. P. L. HENDRIKS.

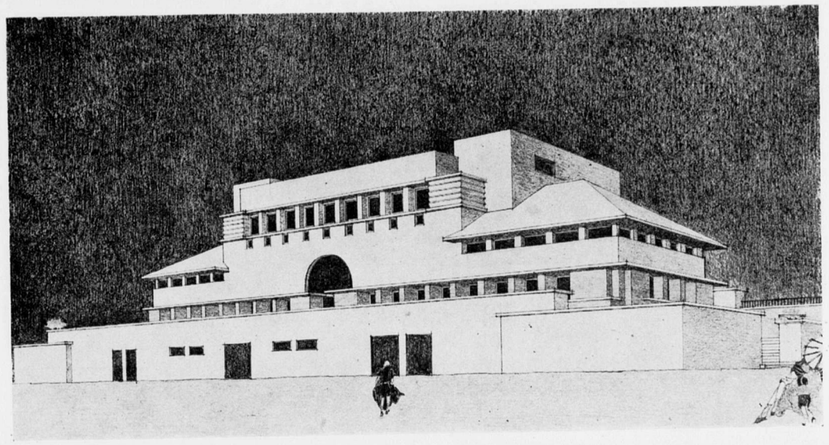

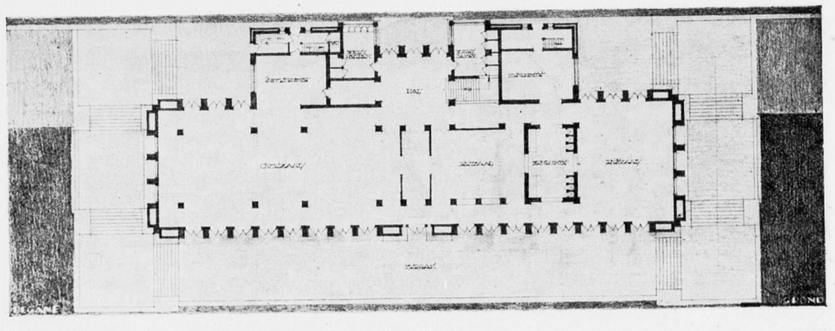

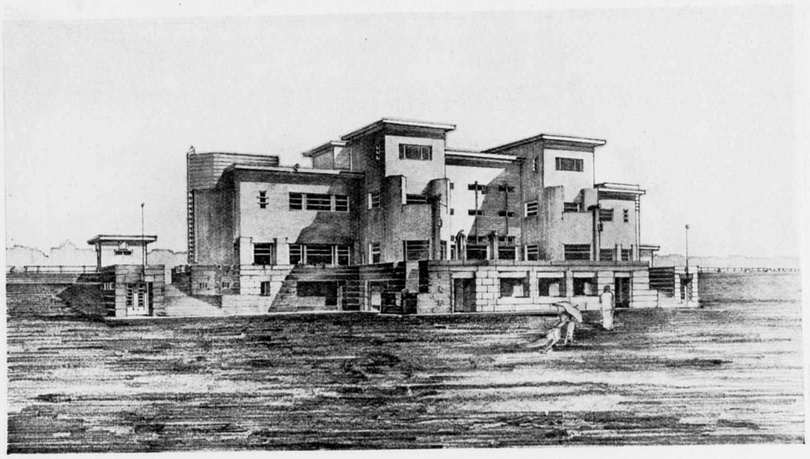

STRANDBADRESTAURANT.
BOVEN: MOTTO „HORIZON" (2), INGEZONDEN DOOR N. VAN DER SLUYS EN J. P. L. HENDRIKS.
ONDER: MOTTO „HORIZON" (1), INGEZONDEN DOOR J. DE WAARD TE VOORBURG.

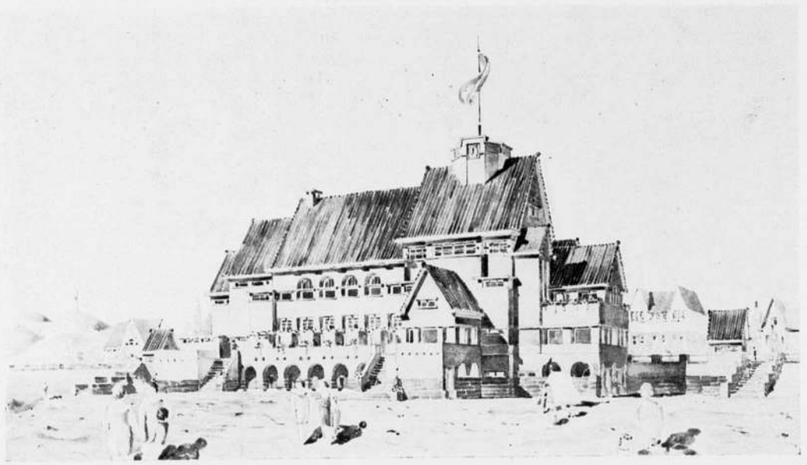

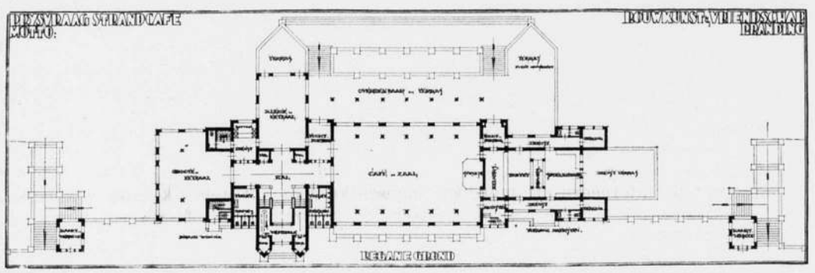

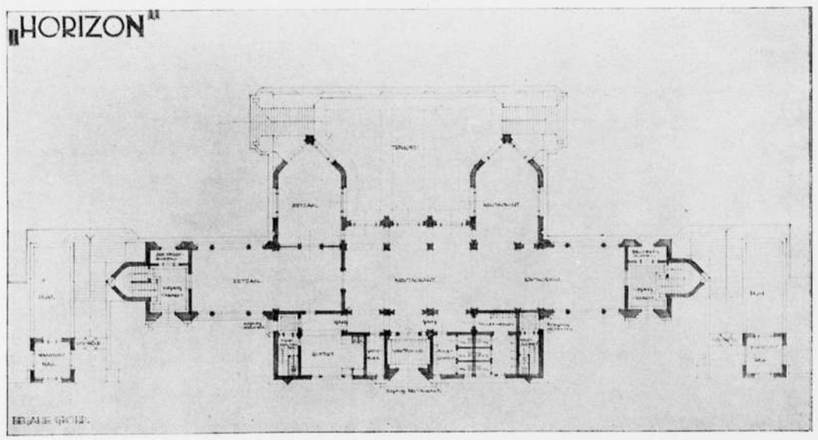

STRANDBADRESTAURANT.
BOVEN: MOTTO „BRANDING" INGEZONDEN DOOR N. LOKHORST. ONDER: PLATTEGROND BEHOORend BIJ HET ONTWERP, INGEZONDEN ONDER HET MOTTO „HORIZON" (1).

tisch en architectonisch wel bedenkelijk. De gevels typeeren niet een strandbad.

Het teekenwerk is goed.

Neptunus (1). Fout is de eetzalen te scheiden. De dienst wordt daardoor verward. De toegangen naar de kleedkamers in het souterrain is niet zooals het programma dat vraagt. De indeeling van het souterrain is goed. De trap naar het Cabaret hangt door het plafond van de eetzaal. De trappen naar de toiletten zijn te steil. Het verdiepingsplan is wat verward. De keukendienst ligt goed.

De constructie is wat ingewikkeld.

De architectuur is niet aantrekkelijk en zwak.

Het teekenwerk is vrij goed.

Neptunus (3). De ligging der zalen onderling is goed. Een bezwaar is, dat het Cabaret geen aparten toegang heeft. Een trap moet overal even breed zijn. De toegang van den boulevard naar het terras werd niet gevraagd. De constructie schijnt hier bijzaak te zijn, de vorm hoofdzaak. Evenwel bepaalt de constructie den vorm en niet omgekeerd. Dit is hoogst bedenkelijk en practisch nagenoeg onuitvoerbaar; het wordt een ontzaglijk, permanent onderhoud.

De architectuur is zeer fantastisch; meer fantasie en tooneeldecoratie dan architectuur.

Het teekenwerk is heel vlot en gevoelig.

Rijnwijk. De buitentrap naar de kleedkamers in het souterrain ontbreekt. De uitgang van het reddingsmateriaal is indirect. De groepeering der zalen is omslachtig; bovendien zijn beide eetzalen even groot. Het Cabaret, wat twee toegangen heeft (dit is een fout) is niet practisch van vorm. Twee buffetten zonder verbinding is te kostbaar. Ook hier is geen lift voor leveranties.

De constructie is te maken, hoewel niet mooi en hier en daar zelfs bedenkelijk.

De architectuur is absoluut ongeschikt voor het gevraagde.

Het teekenwerk is netjes.

Waterdicht. Dit plan is oeconomisch en heeft goede kwaliteiten. De ligging der zalen is goed. De garderobes beneden zijn te klein. De achthoekige hal is gezocht.

De constructie is uitvoerbaar.

De architectuur is meer geschikt voor een landhuis dan voor een strandbad.

Het teekenwerk is goed verzorgd.

De ontwerper is vrij in de keuze van de te gebruiken materialen. In het algemeen is de opzet te geforceerd en daardoor ongeschikt voor het gebruik. Aan het welslagen van den scheepsvorm is de architectonische consequentie opgeofferd.

Het teekenwerk is keurig.

Redelijk. De damesafdeeling in het souterrain is niet geheel overzichtelijk. De groote ontwikkeling van trappen en hallen tusschen de zalen is vrij bedenkelijk. De kleedkamers van het cabaret liggen op den beganen grond, wat verkeerd is. De keuken ligt t.o.v. de buffetten gunstig.

De constructie is niet geheel doordacht.

De architectuur geeft het juiste karakter aan, waar eenvoud is geboden. De Cabaretzaal had beter kunnen worden uitgedrukt.

Het teekenwerk is heel goed.

A—Z. (Buiten mededinging; te laat ingekomen).

De toegang vanaf den boulevard naar de kleedkamers is heel goed begrepen. Het souterrain is wat omslachtig. De dienst tusschen de zalen verbreekt het onderling verband erg.

De constructie is niet zoo goed.

Het karakter van de architectuur is niet bepaald aantrekkelijk; de verhoudingen zijn niet mooi, hoewel de ontwerper wel gevoeld heeft wat een dergelijke opgaaf vraagt.

Het teekenwerk is goed.

Aan 't Strand. De plattegronden zijn ongeschikt. De constructie is mogelijk. De architectuur doet denken aan utiliteitsbouw en dan nog van een mindere kwaliteit. Het teekenwerk is netjes.

Inex. De plattegronden zijn verward. De constructie zal moeilijkheden bieden. De architectuur is te massief en rammelt te veel. Het teekenwerk is vlot.

Eenvoud. De plattegronden zijn arm van gedachte. De trappenaanleg is te geweldig. Het constructief gedeelte is goed. De architectuur daarentegen is droog. Het teekenwerk is dor.

Mevena. De plattegronden zijn verbrokkeld. De constructie is armelijk. De architectuur is maar matig. Het teekenwerk is slap.

De Ster. De ligging der zalen is goed. Echter ligt het gebouw niet in de rooiïng.

De kolomverdeeling had beter gekund. De constructie is niet bepaald fraai. De architectuur is ongeschikt voor het gevraagde. Het teekenwerk is heel zwak.

St. Franciscus. De plattegronden zijn verbrokkeld. De constructie is inconstructief. De boulevardgevel heeft veel aantrekkelijks, de zijgevel is veel minder. Het teekenwerk is behoorlijk en netjes verzorgd.

Opkomende zon. De plattegrond is verbrokkeld. De toegang naar den boulevard is goed. Een fietsenkelder wordt niet gevraagd; deze bergruimten zijn doorgaans elders aanwezig. Op de verdieping is veel ongevraagde ruimte. De bedoeling van een symmetrischen opzet is niet volgehouden.

CONCLUSIE.

Bij de eindbeslissing bleek, dat de plannen onder motto's *Zon en Zee, Horizon (1), Horizon (2), Branding,* van gelijke waarde waren, hoewel de een beter de algemeene conceptie, de andere weer betere uitgewerkte plattegronden of juistere gevels had. Geen enkel dezer vier projecten verhief zich in meer dan één opzicht boven de andere drie.

Reden waarom de Jury van haar recht meende gebruik te moeten maken om aan het Bestuur der Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" voor te stellen, om aan elk dezer vier inzenders een *bronzen medaille* met *Veertig gulden* toe te kennen.

Aldus opgemaakt, December 1924.

De Jury:

(w.g.) M. BRINKMAN, *Voorzitter.*
Ir. M. C. A. MEISCHKE, *Secretaris.*
J. W. HANRATH.
Ir. H. F. MERTENS.
J. P. LOGEMANN.

ONDERWERP: EEN DUBBELE ZITBANK.

Algemeene beschouwingen. Bij de beoordeeling dezer inzendingen heeft de Jury allereerst rekening gehouden met de bedoeling van het programma, wat vroeg:

„Een dubbele bank als *Meubel,* en wel als *Massameubel,* en niet als monument, waarvan de uitvoering slechts één enkelen keer geschiedt".

Slechts enkelen hebben deze bedoeling begrepen, terwijl het meerendeel heeft gezocht naar monumentaal effect, waardoor aan de utiliteit van de bank wel eens geweld is aangedaan. Aan de bedoeling om het gegeven als *Meubel* op te vatten, hebben beantwoord, de inzenders onder de volgende Motto's:

S'Accomodi; Cement, Zand, IJzer; Strak; Rust (1); Modo Meo; Haarlem; Conny; Statie; Geel-Zwart.

JURYRAPPORT: Hieronder volgt in het kort het verslag der bemerkingen over elke inzending afzonderlijk.

S'Accomodi. Hoewel het geheel als meubel wel is begrepen, is de aansluiting van het houtwerk aan de steenconstructie niet gunstig; ook is het materiaal niet duidelijk aangegeven.

Cement, Zand, IJzer. De bedoeling beantwoordt aan het gegeven. De eenige bedenking is de rugleuningconstructie. Bij gebruik zal deze worden omgeduwd en als de bank geheel is bezet, aanleiding geven tot onaangenaamheden. Het was daarom beter geweest de rugleuning dubbel te maken met een ruimte er tusschen van 20 c.M. en de uiteinden onderling te koppelen, of rond te laten loopen. De behandeling en verzorging van het teekenwerk zijn uitstekend.

Strak. Het idée om de bank dusdanig op te hangen, is origineel, maar niet voldoende uitgewerkt. Bovendien is het betonwerk sterk geïnspireerd op houtconstructie.

Rust (1). Dit is als banktype en als *Massa*product zeer goed begrepen. De papierbakjes zijn erg klein en veel te gecompliceerd van constructie. Het geheel doet wat poover aan.

Modo Meo. Eenvoudig opgevat en daarom verdienstelijk. De rugleuning had lager en dikker gekund. Een verticale rugleuning en horizontale zitting (hoe watert deze af?) is bij een meubel foutief. Het teekenwerk is slap.

Haarlem. De constructie, die geheel van metaal is, is als zoodanig niet goed verwerkt, behoudens nog de technische bedenkingen ertegen. De holle vorm der zitting is een verzamelplaats voor vuil en vereischt een gedurig reinhouden. Als meubel is deze inzending wel begrepen.

Conny. Deze combinatie van beton, graniet en hout is onderling niet goed uitgewerkt. De rugleuning is niet erg practisch. De wijze van afwatering van de zitting door de kleine pijpjes heeft geen practische waarde, want heel gauw zullen deze verstopt zijn.

Statie. De verticale stand van de rugleuning met het horizontale van de zitting is voor een bank, dus een meubel, verkeerd. Het geheel is zwak.

Geel-zwart. Uit dit ontwerp is geen materiaal te definieeren. Hoewel het op teekening wel aardig aandoet, is de uitvoering noch in hout, noch in steen, noch in beton, te denken. Daar er, met welk materiaal ook, geen rekening is gehouden, is dit ontwerp onlogisch.

Baksteen. Hiervan ontbreken de details, die in het programma worden gevraagd.

Peil. De bedoeling van de opgaaf is den ontwerper niet duidelijk geweest. De constructie, o.a. het aanbrengen van paneelwerk, is niet gelukkig te noemen.

Requiescendum. De halfkoepelvormige afsluitingen zijn te zwaar en te onlogisch.

Graniet. De opzet is te geformeerd monumentaal. De oplossing der zijkanten is te veel topgevelarchitectuur. De helling van de rugleuning en de breedte van de zitting zijn niet direct te zien. Het geheel is veel te fijn van detailleering.

Aansluiting. De afwatering geeft aanleiding tot verstopping en verontreiniging. Een zijaanzicht ontbreekt. De hoofdopzet is niet onaardig, hoewel toepassing van breuksteen te prutserig is en de schaal niet is volgehouden. De bevestiging van de houten dekplaat had beter gekund.

H. H. Constructief zijn er groote bezwaren tegen het metselwerk; het is meer een houtconstructie, uitgevoerd in baksteen. Ook hier is weer de verticale stand van de rugleuning met den horizontalen van de zitting fout. Bovendien is de rugleuning ook gemetseld, wat spoedig vuil en groen en daardoor onbruikbaar zal worden.

Rustwat. Dit is geen verwerking van graniet, ofschoon het wel als zoodanig is bedoeld. De zitting watert niet af en de rugleuning is op deze wijze behandeld, onbruikbaar. Het ornament is treurig als opzet en als teekenwerk.

Si Mett' a Sedere. De opzet is niet kwaad, maar het materiaal is onduidelijk aangegeven. De constructie van de zitting is bedenkelijk. De wel vlotte versiering is evenwel niet erg practisch. Ze zal gauw stuk of geheel eraf wezen. De verhoudingen van het geheel zijn goed; het teekenwerk is uitstekend.

In het Park. De zitlengte is wel wat erg klein voor zes personen. De opzet is te monumentaal en bovendien weer te veel gedetailleerd. Het teekenwerk en de details zijn matig.

Parkzicht. De constructie is gewild ingewikkeld, daardoor ook te duur. Het gedeelte onder de zitting is geheel afgesloten en dus fout. Ook zijn de bloembakken niet gewenscht.

Beton. Zonder de pylonen was het geheel beter geweest. De zitting is te ondiep, terwijl ook hier de bloembakken overbodig zijn.

Rust (2). Dit is meer een wachtbank bij een tramhalte dan een bank in een park of laan. De groote luifel is waarschijnlijk van beton. Het geheel is veel te zwaar van opzet.

Xmas. De schaduwconstructie is verkeerd, waardoor hier en daar een onjuist effect wordt bereikt. De detailleering is onvoldoende. De halfsteensrollaag, met bouten verzwakt, zal wel gauw stuk zijn.

Steen. Tegen deze baksteenuitvoering zijn verschillende bedenkingen. De rugleuning is geheel op de zitplaat gebouwd, die veel te groot en te dun van afmeting is. Breekt deze plaat, wat niet is uitgesloten, dan brengt dit slooping van den geheelen bovenbouw mede.

Rust (3). Ondanks de verdienstelijke kwaliteiten, is deze opzet wel erg monumentaal. Het doorsteken van den middenbouw door de beide pylonen maakt een inconstructieven indruk. Beter was het als de houten ligger aan de rugleuning niet was aangebracht. Het beeldhouwwerk is niet goed geplaatst, de werking ter plaatse is niet als uitgangspunt bij het ontwerpen ervan in het oog gehouden. Het teekenwerk is verdienstelijk.

CONCLUSIE:

De Jury was eenparig van meening, dat de prijzen, zooals zij in het programma worden genoemd, niet kunnen worden toegekend, waarom zij van haar recht heeft gebruik gemaakt om aan het Bestuur der Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" voor te stellen, de prijzen als volgt te verdeelen.

Aan den inzender van Motto *S'Accomodi* en aan dien van Motto *Cement, Zand, IJzer,* elk een *Eervolle Vermelding,* benevens *f* 15.— en aan den inzender van Motto *„Strak"* alleen een *Eervolle Vermelding.*

De Jury:

Aldus opgemaakt December 1924.

(w.g.) M. BRINKMAN, *Voorzitter.*
Ir. M. C. A. MEISCHKE, *Secretaris.*
J. W. HANRATH.
Ir. H. F. MERTENS.
J. P. LOGEMANN.

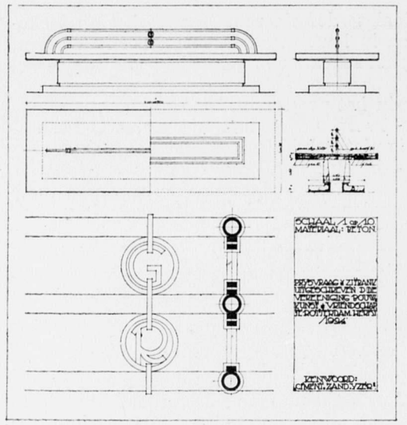

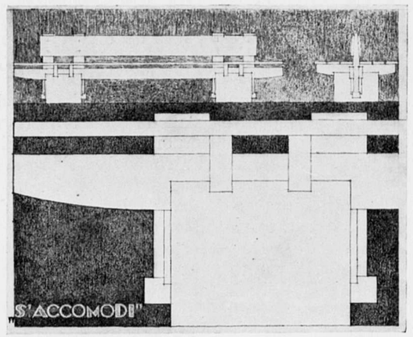

PRIJSVRAAG „BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP" 1924.

ONTWERPEN VAN N. v. d. SLUYS EN J. P. L. HENDRIKS. PROJECT VOOR EEN DUBBELE ZITBANK.

BRIEVEN UIT PROVINCIESTEDEN.

DORDRECHT, 12 JAN. 1925.

De benoeming van den Ir. G. Diehl tot Hoogleeraar aan de Technische Hoogeschool te Delft moge voor hen, die onderricht moeten worden in de constructieleer een aanwinst zijn, zijn in verband daarmede bedanken als Directeur van den Bouw- en Woningdienst beteekent voor Dordrecht een verlies. In Augustus 1923 in functie getreden bleek hij reeds spoedig de man, die in staat was leiding te geven aan den belangrijken diensttak hem toevertrouwd, een diensttak, waarvan de waarde voor het aanzien en de uitbreiding der stad door haar bestuurders allerminst werd begrepen.

Bij dezen dienst was n.l. kort voor de benoeming van den heer Diehl gevoegd de verzorging van het uitbreidingsplan met verkaveling en uitgifte van grond en ook het ontwerpen van gemeentelijke bouwwerken en woningen.

Een dergelijke combinatie van bouw- en woningtoezicht, woningbeurs, exploitatie en onderhoud van gemeente-woningen met de bovengenoemde afdeelingen als thans te Dordt bestaat, is er eene, die, naar wij veronderstellen, in weinig gemeenten van ons land wordt aangetroffen. Meerendeels is het ontwerpen en uitvoeren van gemeentelijke bouwwerken en het ontwerpen en uitwerken van het uitbreidingsplan aan den dienst der gemeentewerken toevertrouwd.

Zoo was het ook aanvankelijk te Dordrecht, doch voornamelijk om redenen bepaalde personen betreffend, werd hierin verandering gebracht en aan den Bouw- en Woningdienst ook de leiding opgedragen van den uitleg der stad en den gemeentelijken nieuwbouw.

De heer Diehl heeft gedurende het ééne jaar van zijn werkzaamheid de inwendige reorganisatie van zijn dienst verder voorbereid en ondanks een tekort aan personeel en een achterstand op verschillend gebied, kans gezien voor een belangrijk deel der gemeente, het gedeelte gelegen tusschen de spoorbanen naar Gorkum en Lage-Zwaluwe, reeds vroeger door gemeentewerken uitgewerkt, een gewijzigd en veel verbeterd uitbreidingsplan te ontwerpen. Hij deed dit niet zonder tegelijkertijd het geheele uitbreidingsplan van van der Pek, wat intusschen alweer zeven jaren oud was geworden, aan een grondige herziening te onderwerpen, wat door de inmiddels gewijzigde omstandigheden vanzelf tot ingrijpende wijzigingen aanleiding gaf.

Wanneer men weet op hoe peuterige en onbegrepen wijze het destijds door v. d. Pek, door zijn plotseling overlijden, slechts in schets ontworpen uitbreidingsplan, steeds is verhaspeld en nimmer in zijn geheel is uitgewerkt, hoe door een slecht

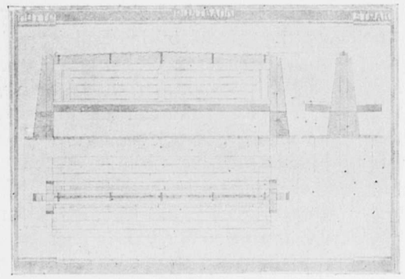

PROJECT VOOR EEN DUBBELE ZITBANK.

INZENDER ONBEKEND.

voorgelicht gemeentebestuur en een ondeskundigen raad de hoofdgedachte van dit plan is omhals gebracht, dan stemt het verheugend, dat eindelijk de man was gevonden, die in staat bleek op bekwame wijze dit ook voor Dordt allerbelangrijkste vraagstuk op te lossen, iemand die door zijn persoonlijkheid ook den invloed bezat, ondanks weinig medewerking, zijn plannen verwezenlijkt te krijgen en daardoor aan jarenlang geknoei op dit en daarmede samenhangend gebied een eind wist te maken.

Ware de heer Diehl gebleven, hij zou als de bevriezende bezuinigingswind was gaan liggen, nog wel wat te doen hebben gevonden. Het vraagstuk der volkshuisvesting is te Dordrecht nog lang niet opgelost, de halve binnenstad bestaat uit slechte, versleten woningen, waarvan een groot percentage krotwoningen. Verkeersverbeteringen in de binnenstad zijn op meerdere punten dringend noodig, waarover zelfs nog niet is gedacht. Met de bestaande welstandsbepaling in de bouwverordening wordt niets bereikt, omdat de beoordeeling niet geschiedt door een deskundige commissie, doch door den Wethouder van Openbare Werken en zijn ambtenaren.

In de plaats van den heer Diehl, is dezer dagen benoemd de heer Chr. G. van Buuren B. I., zulks echter niet, dan nadat de benoeming was uitgesteld, omdat op voorstel van enkele raadsleden, bij de behandeling der begrooting kon worden overwogen of het niet beter ware, den pas gereorganiseerden Bouw- en Woningdienst met den dienst der gemeentewerken te combineeren. Ook daar was n.l. eerstdaags een nieuwe directeur noodig en een generale leiding zou allicht goedkooper wezen. Zij die 't meenden te weten beweerden echter, dat dit voorstel met 't oog op den te benoemen functionaris was gedaan.

Het werd gelukkig toch nog afgewimpeld, doch een winstje wisten de heeren raadsleden te boeken, door beiden directeuren duizend gulden op hun salaris te korten. Waaruit alweer blijkt, hoe doordrongen de stadsbestuurders zijn van de belangrijkheid van deze diensten voor 't wel en wee hunner stad.

De salarissen van de heeren directeuren van de gasfabriek en de electrische centrale werden niet verlaagd.

Hoe het zij, de heer van Buuren heeft zich hierdoor niet laten afschrikken en met 17 stemmen vóór en 13 stemmen tegen, een partijstemming, is hij benoemd.

De heer v. B. is Dordtenaar, raadslid en particulier architect. Hij bouwde te Dordrecht volkswoningen en enkele scholen en had als raadslid zitting in de bouwcommissie. Hij kan dus geacht worden bekend te zijn met de belangrijke vraagstukken, die aan zijn leiding worden toevertrouwd.

Moge spoedig blijken, dat hij de bekwaamheden en het zelfstandig inzicht bezit van zijn voorganger.

SPECTATOR.

PERSOONLIJKE BORGTOCHT BIJ AANBESTEDINGEN.

Enkele weken geleden heeft het Gerechtshof te Amsterdam, met bevestiging van een vonnis der Rechtbank terzelfder plaatse, eene beslissing gegeven, die voor opdrachtgevers en architecten niet van belang ontbloot is.

Het geval, waarover de procedure liep, had zich aldus toegedragen: In het openbaar wordt aanbesteed de bouw van een drietal landhuisjes volgens een bestek, waarin de AV van Waterstaat toepasselijk waren verklaard. Op den bepaalden dag worden eenige biljetten ingeleverd, die uiterlijk aan alle eischen voldoen. Na onderzoek besluit de bouwheer, het werk te gunnen aan een der inschrijvers, wien daarvan bij aangeteekend schrijven kennis wordt gegeven, evenals aan zijne borgen. De aannemer zwijgt op deze kennisgeving als het graf, verschijnt niet, om het contract van aanbesteding te teekenen en begint ook niet met het werk. De eene borg, gemakshalve A te noemen, bericht den opdrachtgever, dat hij geen borg is, daar zijne handteekening op het inschrijvingsbiljet valsch is, de andere borg, B. te noemen, stelt zich op het standpunt, dat hij nu ook als borg ontslagen is, omdat hij zich alleen als borg had gesteld onder de voorwaarde, dat A. mede als borg zou optreden, van welke voorwaarde echter, — en dit punt is van belang —, noch in het inschrijvingsbiljet, noch op eenigerlei andere wijze aan den besteder kennis was gegeven.

Nadat aannemer en borgen overeenkomstig de bepalingen der AV in gebreke waren gesteld, werd het werk op hunne kosten door den aanbesteder uitgevoerd, waarbij de kosten *f* 1800 hooger bleken te bedragen, dan de oorspronkelijke aanneemsom. Voor dit verschil sprak de bouwheer den borg B aan. Deze verweerde zich onder meer met de bovenvermelde stelling, dat hij onder de gegeven omstandigheden als borg ontslagen was en had met dit verweer bij Rechtbank en Hof succes. Principieel werd beslist, dat inderdaad een borg, die zich heeft gesteld onder de voorwaarde, dat een tweede persoon medeborg zal zijn, ontslagen is van zijn borgtocht, als die voorwaarde niet wordt vervuld, ook al heeft de schuldeischer, te wiens behoeve hij zich had gesteld, van die voorwaarde met geen woord of daad kennis gekregen.

De gevolgen van deze beslissing zijn verstrekkend. De redeneering van Rechtbank en Hof geldt niet alleen voor het inschrijvingsbiljet, doch evenzeer voor het contract van aanbesteding, en kan niet beperkt worden tot het geval, dat de borg als voorwaarde een medeborgtocht had verlangd, doch moet evenzeer toepasselijk worden geacht, indien de borg als voorwaarde voor zijn borgtocht bijv. had gesteld, dat de loonen en prijzen niet boven een bepaald peil mogen stijgen, ook al heeft de besteder van die voorwaarde met geen enkel woord kennis gekregen. Tot welke onaangename verrassingen voor den besteder dit moet leiden en welk een ruim veld voor knoeierijen hiermede wordt geopend, behoeft geen betoog. Het zal daarom voor de architecten zaak zijn, te trachten, maatregelen te treffen, waardoor deze ongewenschte gevolgen van de huidige borgtochtsregeling worden ondervangen. Het komt mij voor, dat een gunstig resultaat verwacht mag worden, indien voortaan in de bestekken als eisch wordt gesteld, dat de borgen bij het inschrijvingsbiljet, en dienovereenkomstig bij het contract van aanbesteding, zich als borg voor den aannemer ten behoeve van den besteder moeten verbinden onder de uitdrukkelijke vermelding, dat zulks geschiedt *„onvoorwaardelijk en ongeacht, of er een medeborg is"*, terwijl inschrijvingsbiljetten, die aan dezen eisch niet voldoen, als ongeldig zullen worden beschouwd.

Daarmede is weliswaar niet de zekerheid verkregen, dat de personen, in het inschrijvingsbiljet als borgen voorkomende, inderdaad ook geteekend hebben, doch op deze wijze wordt althans voorkomen, dat de medeborg, die wél geteekend heeft, van de valschheid der andere handteekening gebruik kan maken, om zelf van zijne verplichtingen te worden ontslagen. Bovendien wordt daardoor de weg afgesneden aan een beroep op allerlei voorwaarden tusschen aannemer en borg, die aan den besteder onbekend zijn gebleven, welk gevaar ik grooter acht dan dat der valsche handteekening alleen. Wil men ten aanzien van die echtheid absolute zekerheid verkrijgen, dan lijkt mij de eenige afdoende methode, te eischen, dat de handteekeningen van aannemer en borgen moeten zijn gelegaliseerd door den Burgemeester hunner woonplaats. Ik vrees echter, dat deze eisch in de praktijk bij de meeste gevallen op onoverkomelijke bezwaren zal afstuiten, zoodat het mij raadzaam voorkomt, voorloopig ons te beperken tot den bovenaangegeven redactie-eisch.

E. ROSENBOOM.

24 JANUARI 1925 NUMMER 4

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

INHOUD.

Officieele Mededeelingen. — Mededeelingen. — Berichten. — Verslag van de Bestuursvergadering met de afgevaardigden van de Bureaux van de Gewestelijke Kringen, op Woensdag 16 December 1924. — Dudok's Raadhuis, door Wormser. — Naarden en de nieuwe verkeerswegen, door Phil. H. — Haagsche Brieven II, door Bonzo. — Prof. Ir. G. N. Itz †, door J. P. M. — Ontvangen Boekwerken, door P. S.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.

LEDENVERGADERING B.N.A. De eerstvolgende ledenvergadering zal worden gehouden op Zaterdag 14 Maart 1925 te Utrecht.

Aan de orde zal worden gesteld de behandeling van het rapport over de Wettelijke Bescherming van den Architectentitel (zie No. 44, 1924), terwijl ook de voorstellen, tot wijziging van het Examen Bouwkundig Opzichter zullen worden behandeld.

Deze voorstellen zullen waarschijnlijk reeds in het volgende nummer worden gepubliceerd.

MEDEDEELINGEN.

PRIJSVRAAG VOOR DE VERGADERZAAL VAN DEN VOLKENBOND. De Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, brengt ter algemeene kennis, dat hij van den Secretaris-Generaal van den Volkenbond de volgende mededeeling heeft ontvangen betreffende een prijsvraag, welke wordt uitgeschreven voor den bouw van een vergaderzaal voor den Volkenbond te Genève:

SOCIÉTÉ DES NATIONS.
CONCOURS POUR LE CHOIX D'UN PROJET EN VUE DE LA CONSTRUCTION, A GENÈVE, D'UNE SALLE DE CONFÉRENCES DE LA SOCIÉTÉ DES NATIONS.

La Société des Nations ouvrira prochainement un concours pour le choix d'un projet en vue de la construction d'une salle de conférences à Genève. Le concours sera ouvert aux architectes ressortissants des Etats Membres de la Société des Nations.

Un jury international, composé d'architectes réputés, sera chargé de l'étude et du classement des projets présentés.

Une somme de 100.000 francs suisses sera mise à la disposition du jury, pour être répartie entre les meilleurs projets présentés.

Le programme du concours sera prêt au mois de février 1925 et sera expédié de Genève, de manière à ce qu'il parvienne aux gouvernements et aux concurrents à une date à peu près identique; les exemplaires destinés aux pays éloignés seront donc expédiés en premier lieu.

Le Gouvernement des Pays Bas reçevra, à titre gracieux, un certain nombre d'exemplaires.

Moyennant l'envoi préalable de la somme de 20 francs suisses, un exemplaire du programme sera en outre envoyé directement de Genève, après que les exemplaires destinés aux gouvernements auront été expédiés, à toute personne qui en fera la demande."

Belanghebbenden, die een exemplaar van het programma der prijsvraag wenschen te ontvangen, gelieven hunne desbetreffende aanvrage te richten tot het Departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen (Kamer no. 56).

's Gravenhage 15 Januari 1925.

Voor den Minister, De Secretaris-Generaal,
(get. C. FEITH)

RECTIFICATIE. De heer W. v. d. Sluys maakt ons er op opmerkzaam dat het ontwerp voor een strandbadrestaurant motto: „Horizon (2) afgebeeld in het laatstverschenen nummer van het B. W. niet zooals vermeld staat is ingezonden door van der Sluys en Hendriks doch door W. van der Sluys (alleen),
terwijl bij de andere ontwerpen welke hij wel in samenwerking met den heer Hendriks inzond, zijn voorletter abusievelijk als N vermeld staat.

BERICHTEN.

ATLANTA-TERREIN. Uit het Hdsbl. vernemen wij dat een gedeelte van het bekende Atlanta-Terrein, aan het Leidscheboschje, zal worden aangekocht door de Amsterdamsche Maatschappij voor jonge Mannen, ten einde daarop een Clubhuis te stichten.

HET HOTEL IN DE VIJZELSTRAAT. De Raad te Amsterdam zal behandelen de erfpachts-overeenkomst tusschen de Gemeente en de N.V. Grand Hotel Central, voor een terrein gelegen aan de Vijzelstraat tusschen de Singel en de Heerengracht. Op dit terrein wordt een groot hotel gebouwd volgens de plannen van den architect G. J. Rutgers.

RIJKSGEBOUWENDIENST. Verleend de persoonlijke titel van hoofdarchitect aan den architect bij den Rijksgebouwendienst J. G. Robbers te 's-Gravenhage.
Eervol ontslagen wegens zijn benoeming tot bouwkundig inspecteur van het Lager Onderwijs H. J. Kockx te 's-Gravenhage als bouwkundig hoofdambtenaar, chef-de-bureau bij den Rijksgebouwendienst, en W. J. Geldof te 's-Gravenhage, als bouwkundig ambtenaar 2e kl. bij den Rijksgebouwendienst wegens zijn benoeming tot bureau-ambtenaar (commies), toegevoegd aan den bouwkundig inspecteur bij het Lager Onderwijs.

NA DE BOOMEN DE KATHEDRALEN? De Telegraaf meldt: De hooge toren van de St. Stefanskerk te Weenen, een der belangrijkste merkwaardigheden van de Donaustad, verkeert in gevaar. Dit monument van gothische bouwkunst begint meer en meer te verweeren en in verval te geraken, aangezien tijdens den oorlog en in de jaren daarna de noodige geldmiddelen tot onderhoud ontbraken en alleen de allernoodigste herstellingen konden worden verricht. Wanneer de restauratie-werkzaamheden, welke dringend noodig zijn, niet spoedig worden verricht, zal, naar men beweert, het verval zoo'n omvang krijgen, dat de toren moet worden gestut. De „Dombauverein" heeft nu een beroep gedaan op de bevolking van Weenen, opdat ieder zijn penningske zal bijdragen tot het behoud van dit beroemde monument.
In de N. R. Cr. lazen wij nog: Niet enkel de kathedraal van St. Paul te Londen is er, wat de soliditeit van het bouwwerk betreft, slecht aan toe, maar ook de kathedraal van Wakefield. Laatstgenoemd bouwwerk is kort geleden door bouwkundigen onderzocht en in onrustbarenden staat bevonden.
De inzameling voor de St. Paul heeft tot nu toe reeds £ 140,000 opgebracht.

STEDEBOUWKUNDIGEN RAAD. De heer Hugo A. C. Poortman is lid geworden van den Stedebouwkundigen Raad.

SCHOONHEIDSCOMMISSIES. Wij lezen in het Tijdschrift voor Volkshuisvesting:
Te Leiden vond het denkbeeld een schoonheids-commissie in te stellen, bij de behandeling van de gemeentebegrooting in den Raad naar voren gebracht, geen gunstig onthaal bij B. en W. Volgens het dagbladverslag zou de Burgemeester „het gehaspel" met den Dam te Amsterdam (voor welke ondertusschen een afzonderlijke commissie bestaat, en welke niet onder de schoonheids-commissie ressorteerde) als afschrikwekkend voorbeeld hebben gesteld.
Te Velsen is een schoonheids-commissie geïnstalleerd.
Te Roermond gaf de Raad B. en W. opdracht een reglement voor de schoonheids-commissie te ontwerpen, in overeenstemming met dat, hetwelk in andere gemeenten bestaat; Amsterdam en Maastricht werden uitdrukkelijk genoemd.
Men was van oordeel dat architecten van buiten de gemeente lid der commissie behooren te zijn. Dit is ook in Velsen het geval.
De Advies-Commissie voor Bouwontwerpen en Uitbreidingsplannen in Noord-Holland heeft eind November een vergadering belegd, met de vereenigingen, welke met gelijk doel in andere provincies werkzaam zijn, den Bond Heemschut en eenige belangstellenden.
Het doel der vergadering was wederzijds kennis te nemen van elkanders werkwijze en van de bereikte resultaten, en de oprichting van dergelijke organisaties in andere provincies te vergemakkelijken.
Aan de Advies-commissie voor Noord-Holland werd opgedragen een onderzoek in te

stellen naar de mogelijkheid van een combinatie der verschillende commissies door aansluiting aan een reeds bestaande in geheel Nederland werkende centrale organisatie.
Te 's-Hertogenbosch had een vergadering plaats der afdeeling Brabant der Vereeniging van Nederlandsche Gemeenten, alwaar in beginsel werd besloten tot oprichting van een provinciale schoonheids-commissie.

VERSLAG VAN DE BESTUURSVERGADERING MET DE AFGEVAARDIGDEN VAN DE BUREAUX VAN DE GEWESTELIJKE KRINGEN OP WOENSDAG 16 DECEMBER 1924.

De volgende Kringen waren vertegenwoordigd: Kring „Den Haag" door de heeren: Ir. H. Thunnissen en Jan Wils, Kring „Hilversum" door de heeren J. C. van Epen en J. Verschuyl, Kring „Haarlem" door de heeren: A. P. Smits en Aug. M. J. Sevenhuysen, Kring „Rotterdam" door de heeren: G. N. van Goor en J. C. Meischke, Kring „Leeuwarden" door den heer: L. H E. van Hylckama Vlieg, Kring „Amsterdam" door de heeren: E. J. Kuipers en G. Versteeg, Kring „Arnhem" door den heer: Ir. P. J. W. J. v. d. Burgh, Kring „Maastricht" door den heer: A. v. d Sandt, Kring „Eindhoven" door de heeren: L. J. P. Kooken en Jan van der Valk, Kring „Deventer" door den heer: J. H. de Herder.
De Voorzitter opende deze bijeenkomst met een woord van welkom aan de verschillende afgevaardigden in het bijzonder aan de heeren de Herder, Thunnissen en Sevenhuysen, die deze vergadering voor het eerst meemaakten.
Achtereenvolgens werden de verschillende Kringverslagen door den Secretaris voorgelezen, na ieder verslag kregen de afgevaardigden gelegenheid dit mondeling toe te lichten.
Het eerst was aan de beurt het verslag van den Kring „Eindhoven".
De heer Kooken vond geen aanleiding speciaal het verslag toe te lichten maar bracht nog een geval ter sprake waarin een Directeur van Gemeentewerken van een vrij ver afgelegen plaats in een der Gemeenten van den Kring „Eindhoven" particulier werk verricht. Het bleek dat deze bedoelde Gemeenteambtenaar nogal veel particulier werk had en sommige leden achtten dit niet vereenigbaar met een goede behartiging van het Gemeentebelang van de plaats waarin hij is aangesteld.
Het verslag van den Kring „Utrecht" deelde het aftreden van den heer Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk, als Secretaris mede, in verband met zijn veelomvattende werkzaamheden en het besprak de actie die de Kring voerde om te maken dat een belangrijk Kerkgebouw te Zeist gebouwd kon worden door een bevoegd architect. De Voorzitter deelde mede dat het Bestuur nog een adres had gezonden aan Kerkvoogden en Gemeentebestuur maar van het resultaat daarvan niet op de hoogte was. Door afwezigheid van afgevaardigden kon helaas het verslag niet nader worden toegelicht.
Naar aanleiding van het verslag van den Kring „Maastricht" bracht de heer v. d. Sandt het geval van de financieele onregelmatigheden van een woningbouw, waarbij de architect, lid van den B.N.A. betrokken was ter sprake. De justitie heeft een aanklacht tegen dezen architect ingediend. De heer v. d. Sandt betreurde den langen duur van dit proces en de houding van den betrokken architect werpt onwillekeurig een blaam op de architecten B.N.A. in Limburg.
Naar aanleiding hiervan werd van gedachten gewisseld of de B.N.A. kan ingrijpen wanneer tegen een der leden bij de justitie een klacht is aanhangig gemaakt.
De conclusie was dat ook vanwege den B.N.A. een onderzoek kan worden ingesteld, wanneer een der leden een klacht aanhangig maakt bij de Commissie van Onderzoek, maar natuurlijk moet dan deze klacht ingevolge de statuten met redenen zijn omkleed en op positieve bewijsstukken berusten. Dit geval wees er weer op dat de publieke opinie ook geheel onkundig is van de positie van de architecten en daardoor neiging heeft ze allen over een kam te scheren. De vraag rees of het niet wenschelijk zou zijn de architecten te doen vertegenwoordigen in openbare colleges. Het is een moeilijke kwestie. Tegenover de voorstanders van een dergelijke vertegenwoordiging staan tegenstanders die het mogelijk achten een vakgroep als zoodanig bijv. in de Tweede Kamer te doen vertegenwoordigen. De vertegenwoordiger moet daarbij een politieke richting hebben en bij de beslissing geeft ten slotte nooit het vakgroep-belang maar de politieke kleur den doorslag.
In het verslag van den Kring „Haarlem" kwam tot uiting hoezeer in Haarlem de eigenbouwer heer en meester is, waardoor Haarlem wordt verknoeid.
De heer Sevenhuysen lichtte dezen toestand nog met verschillende voorbeelden toe en verzocht namens het Bureau van den Kring een adres te zenden aan het Gemeentebestuur van Haarlem, waarin wordt aangedrongen op de instelling van een S. C.
De Voorzitter zegde toe de zaak in het Bestuur te zullen behandelen.

Het verslag van den Kring „Deventer" memoreerde o. a. de oprichting van een Perscommissie, bestaande uit drie leden van den Kring, die zich beijvert in verschillende bladen door bevoegden geschreven beoordeelingen van nieuwe gebouwen en algemeene artikelen over bouwkunst geplaatst te krijgen.

De heer de Herder deelde mede dat tot nog toe het resultaat van de bemoeiïngen van deze Commissie gering was, haar voornemens stuitten gewoonlijk af op de kosten, die de bladen voor dergelijke rubrieken niet willen maken.

Ook had de Kring „Deventer" pogingen in het werk gesteld te komen tot een Provinciale S. C. voor Overijsel, in navolging van die in Gelderland.

Hierbij werd opgemerkt dat de Geldersche Commissie werkt in de richting van Bauberatung, waarvan de heer Schaap, blijkens een door hem gehouden lezing een voorstander is. Er werd van de zijde van het Bestuur aan herinnerd dat de B.N.A. zich indertijd tegen Bauberatung verklaarde, het zal goed zijn deze uitspraak nog eens goed bekend te maken.

In het verslag van den Kring „Hilversum" kwam tot uiting dat deze Kring actief is geworden.

De heer Verschuyl drong aan op grooter samenwerking tusschen de Kringen onderling. Ook zal het goed zijn in het Bouwkundig Weekblad een rubriek voor de Kringen te openen, waarin deze mededeelingen kunnen doen, buiten verantwoordelijkheid van de Redactie.

De Redacteur meende dat in zulk een rubriek een gevaar kan schuilen voor de algemeene actie van den B.N.A. Voor eventueele niet-opname van stukken door de Kringen ingezonden, kan echter de Redactie het Bestuur raadplegen. Dit is trouwens reeds gewoonte.

Het verslag van den Kring „Rotterdam" wees op een verflauwing van de belangstelling. Ter sprake werd gebracht of Delft niet in aanmerking komt een aparten Kring te vormen, hetgeen door het Bestuur nader overwogen en behandeld zou worden.

Het verslag van den Kring „Arnhem" gaf een overzicht van de gehouden vergaderingen. De heer v. d. Burgh uitte in opdracht van de Kringvergadering eenige bezwaren tegen het Bouwkundig Weekblad.

De Voorzitter achtte het beter hier niet op in te gaan maar af te wachten wat de Redactie in 1925 zal brengen.

De heer v. d. Burgh besprak daarna de toetreding tot den B.N.A., de eischen daartoe zijn mogelijk wat zwaar.

De Voorzitter zegde toe dit punt in het Bestuur te behandelen.

Het verslag van den Kring „Leeuwarden" vermeldde het aantal vergaderingen en wat daarop is behandeld. De heer v. Hylckama Vlieg gaf te kennen in het algemeen groote waardeering te hebben voor de geste van den B.N.A. en wees daarbij op het rapport van de Commissie voor de Wettelijke Bescherming van den architectentitel. Hij had echter ook bezwaren, o. a. tegen het Bouwkundig Weekblad, waarvan hij er enkele noemde.

De Voorzitter herhaalde zijn meening dat het beter en juister is af te wachten, en de bespreking over het B.W. uit te stellen tot de Jaarvergadering.

Het verslag van den Kring „Den Haag" bracht het honorarium voor eigenbouwers in het debat. De heer Wils wees er op dat de uitspraak van de ledenvergadering van 26 September 1924 niet kan verhinderen dat toch op een of andere manier in de behoefte van een tabel voor eigenbouwers wordt voorzien. De Kringen moeten het dan maar officieus doen.

De algemeene opinie was, dat deze methode strijdig zou zijn met de statuten van den B.N.A. Wel is het mogelijk dat de verschillende architecten in een Gemeente, buiten het Kringverband regelingen treffen. Ook dit onderwerp zou de aandacht vragen van het Bestuur.

Het verslag van den Kring „Amsterdam" vestigde de aandacht op verschillende moeilijkheden voor de architecten in de hoofdstad.

Er worden bouwterreinen verkocht, bezwaard met het servituut dat slechts een bepaald architect er op mag bouwen. De positie van sommige architecten B.N.A. begint in de verte op die van een eigenbouwer te gelijken. Enz. Uit den aard der zaak zou het Bestuur zich ten spoedigste over deze punten uitspreken.

Ten slotte was de vergadering sterk onder den indruk van de nuttigheid van de gehouden besprekingen, die er op wezen hoe door samenwerking veel zou kunnen worden bereikt.

Er gingen stemmen op om dergelijke vergaderingen meer te houden.

Het Bestuur zou dit punt onder de oogen zien en zoo mogelijk desbetreffende voorstellen indienen.

DUDOK'S RAADHUIS.

I. DE VOORGESCHIEDENIS.

Het vroegere Hilversum was arm aan bouwkundig schoon. Eenige malen door brand geteisterd, waardoor hetgeen aan goede bouwkunst bestond, bijkans geheel teloor ging, is uit de 19de eeuw en vóór dien tijd geen gebouw van eenige architectonische beteekenis aan te wijzen, behalve een enkele boerderij op Gooilust en elders en een enkel landhuis (bijv. de villa Blijdenstein) aan den 's Gravelandschen weg.

Een aardige kerktoren op den Kerkbrink, na den brand van 1766 wederom opgebouwd, is dan ook wel het eenige, in 't hart van het dorp althans, dat waard zou zijn als „historisch monument" bewaard te blijven.

In 1915, toen Dudok zijne werkzaamheden als Directeur van Publieke Werken aanving, was het met de architectonische verzorging der gebouwen, vooral der publieke gebouwen, treurig gesteld. Dr. Cuypers had in 1892 zijn St. Vitus gebouwd, één van zijn schoonste kerkgebouwen, maar — of zijn kunst werd door de Katholieke bevolking niet begrepen, òf invloeden van plaatselijk belang werkten tegen — naast en achter dit kunstwerk toch werden schoolgebouwen en een vereenigingsgebouw gezet, zóó banaal, zóó foei-leelijk, dat „hun leelijkheid niet gezien werd in het gansche Egypteland".

De Protestantsche bevolking maakte het niet beter. Tot 1890 toe was de kerk op den Kerkbrink van een eenvoudige schoonheid geweest, harmonisch één met den ouden klokketoren. [1]) In dat jaar werd zij echter vergroot en de tegenwoordige kerk met haar protsige vormen en „versierselen" toont ten duidelijkste, dat èn bij ontwerper èn bij kerkbestuur alle schoonheidsbegrip ontbrak.

Wat de gemeente zelf bouwde was al even erg. Het was een tijd van de ergste, banaalste, meest platvloersche onbeduidendheid. Scholen, winkelhuizen, landhuizen, alles toont aan, dat geen enkel architect van beteekenis werd geraadpleegd en de bouw nagenoeg geheel in handen was van de „deskundigen": opzichter, aannemer en eigenbouwer.

Hanrath bouwde in 1904 zijn „Olijftak" en bewees daarmede welk een voortreffelijk, fijngevoelig kunstenaar hij is. Toch slechts enkelen trof de schoonheid zijner schepping. Dr. Berlage had reeds in 1896 zijn beide landhuizen aan de Ceintuurbaan gebouwd en daarmede een eersten stoot gegeven in nieuwer richting; veel meer zeker niet, want wie zou gelooven, dat deze gebouwen zijn van onzen grooten bouwmeester? De Klerk bouwde in 1914 zijn geestig Billiken en ik herinner mij nog de verbazing en vooral de ergernis, die dit eenvoudig huisje in de gemeente verwekte.

Meerdere bekwame architecten vestigden zich, aan wie enkele opdrachten ten deel vielen. En ook bij de gemeente kwamen bekwamer krachten, waardoor ook aldaar een beter besef van architectuur ontstond, waarvan het Gymnasium en het gebouw voor den Geneeskundigen dienst de bewijzen zijn.

De tijd werd zoodoende rijp om aan een bouwmeester van beteekenis gelegenheid te geven zich te uiten en door de veelheid en velerlei-heid der opgaven zich snel te ontwikkelen. In een zich steeds opvolgende reeks van belangrijke opdrachten van 1915 af tot op heden zien we hoe Dudok, van stap tot stap, verder komt tot een klare, zuivere vormgeving, logisch opgegroeid, uit, ik zou haast zeggen, wiskunstig gestelde gegevens, — daarbij alles gezien met kunstenaars-visie — zoodoende als de: „lyrische zanger, die de vreugde des levens ziet in verstrakte vormen, zonnige vlekken en felle schaduwen" [2]); ten slotte in zijn Raadhuis-ontwerp gevende een schepping, verwant aan het beste, dat vroeger eeuwen ons schonken.

[1]) Zie gedenkboek Hilversum, pag. 184.

[2]) Wijdeveld in het Dudok-nummer van Wendingen. No. 8. 1924.

KERKBRINK TE HILVERSUM, MET HET BESTAANDE STADHUIS.

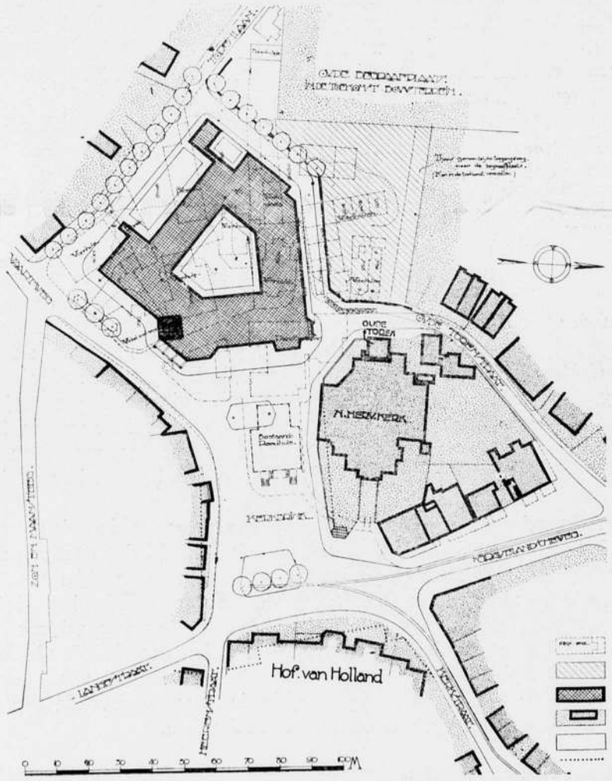

SITUATIEPLAN VAN DE KERKBRINK TE HILVERSUM.

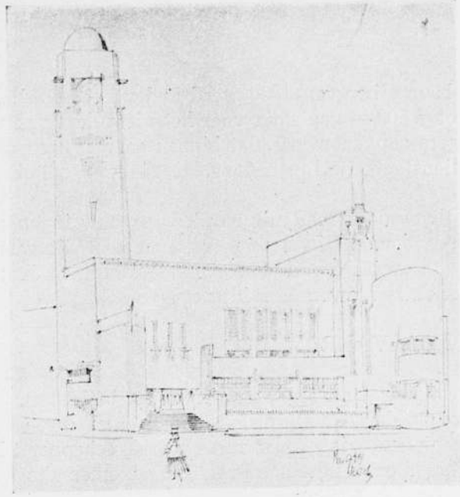

PERSPECTIEFSCHETS RAADHUISONTWERP 1918.
ZELFDE SCHAAL ALS DE FOTO VAN DE KERKBRINK op Pag. 64.

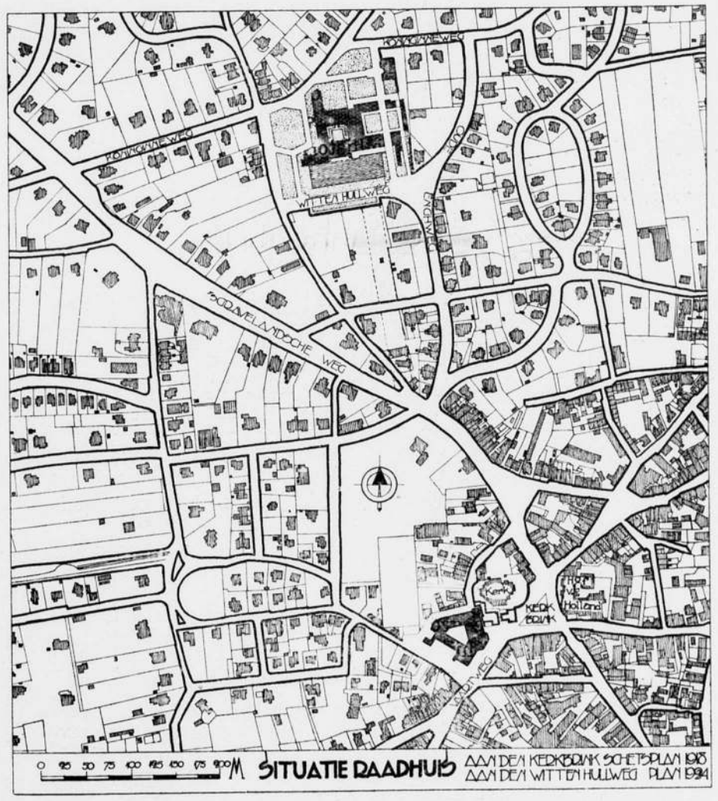

HET CENTRUM VAN HILVERSUM, MET AANGIFTE VAN HET RAADHUIS
volgens het plan 1918 en volgens het plan 1924.

Op de gemeente-begrooting van 1906 werd onder het hoofd: „Kosten Raadhuisbouw" een som groot *f* 500.— geplaatst voor het uitwerken van plannen, en in 1908 werd de motie-Rutgers aangenomen: „dat binnen eenige jaren op het terrein, thans door raadhuis en dienstgebouw ingenomen een nieuw raadhuis behoort te worden gesticht.

„Op het terrein, thans door raadhuis en dienstgebouw ingenomen", aldus op den Kerkbrink. Het stond voor de Hilversummers onomstootelijk vast, dat de Kerkbrink de eenige juiste plaats was. De oud-Hilversummers kunnen deze gedachte nog niet loslaten, de laatste Nieuwjaarswensch luidt nog:

THOMASVAER:

Maar weet je wat me spijt, en ook valt te betreuren,
d' Ontvangst der Koningin had dienen te gebeuren
In 't nieuw stadhuisgebouw van Dudok's scheppend brein,
De vorstelijk' ontvangst had grootscher kunnen zijn.

PIETERNEL:

Ik ben het met je eens, een nieuw stadhuis moet komen,
Maar liefst niet op de plaats, die men zich nu durft droomen
De Kerkbrink is, dunkt mij, als eenigst punt te wijzen
Waarop het ideaal van Dudok moet verrijzen.

Het Raadhuis zou aldus komen op de historische plek. Wel werd in 1913, op voorstel van B. en W. een nieuw crediet verleend van *f* 1000.— voor het instellen van een onderzoek, óók wat de plaats van het nieuwe Raadhuis betrof en dit kwam doordat in de onmiddellijke nabijheid, aan den 's Gravelandschen weg, een flink terrein (het buiten van notaris Perk) beschikbaar zou zijn, maar 't verlangen bleef uitgaan naar den Kerkbrink.

Aan Dudok, bij zijn komst in deze gemeente in Juli 1915, werd dadelijk opgedragen schetsplannen voor beide terreinen te ontwerpen en hij was reeds einde Augustus, aldus binnen twee maanden, zoover gevorderd, dat hem werd opgedragen deze plannen nader uit te werken. Want de geest van Coen's „Ende desespereert niet" was over B. en W. vaardig geworden. Oud-Hollandsche voorzichtigheid, maar ook durf en ondernemingsgeest spreekt uit hun voorstel. Het is onder de hoogst abnormale omstandigheden niet hun bedoeling een bouw van dergelijken omvang, hoe noodzakelijk overigens, te forceeren, maar zij willen den tijd niet onbenut laten voorbijgaan, opdat zij met de voorbereiding gereed zijn, zoodra de oeconomische verhoudingen den bouw zullen toelaten.

Onderwijl Dudok aan dezen arbeid voortgaat, bouwt hij in 1917 zijn gebouwengroep voor de gemeentewerf op het Langgewenscht, waarin ontegenzeggelijk invloeden der moderne Duitschers als Stoffregen te Bremen e.a. zich doen gelden. In 1917—'18 bouwt hij de eerste groep arbeiderswoningen aan de Boschdrift en ook de Geraniumschool. Nog acht hij symmetrie voor monumentale gebouwen van beteekenis. Hij bouwt deze school met den ingang (op het Westen) in het midden, waarboven de toren in den geest der Friesche kerktorens, met een pannen kapje bekroond en de vleugels schuin naar voren geplaatst aan een trapeziumvormig plein. Daardoor komen de schoollokalen van den rechtervleugel op het Zuiden te liggen aan dit plein. Hij acht het noodig de symmetrie streng te handhaven en daar hij de schoollokalen van den linkervleugel niet op het Noorden, aldus aan het plein kan leggen, plaatst hij aan het plein toch dezelfde groote ramen, doch nu ter verlichting

van de daarachter gelegen gang. Een bewijs, dat hij nog niet bij machte is zijn architectuur tot klaarheid te brengen. Bij de oplossingen van het inwendige van dit gebouw, van het trappenhuis voornamelijk, geeft hij echter reeds blijk van zijn meesterschap in het scheppen van ruimten.

In 1918 heeft Dudok zijn voorloopig ontwerp voor het raadhuis gereed. Hij heeft zich zóó ingewerkt in de gedachte, dat de Kerkbrink de eenige juiste plaats is voor „het Opperste dienstgebouw der Gemeente", dat hij in zijn rapport onder aanhaling nog wel van Bacon's: „Wie een schoon gebouw sticht op een leelijke plaats doet even dwaas als hij die vrijwillig in de gevangenis gaat", deze plaats met klem verdedigt.

Uit stedebouwkundig oogpunt acht hij den Kerkbrink het aangewezen raadhuisplein. Het bezit van een kerk, zij het dan van andere architectuur, naast het raadhuis op het centrale plein, acht hij ook reeds om historische redenen een zeer gewenschte combinatie.

Als kunstenaar voelt hij reeds onbewust de zwakke punten in zijn betoog. Want deze kerk wil hij toch maar liefst verbergen achter hoog opgaand geboomte „populieren of andere boomsoorten om een pleinwand aan die zijde te vormen". En voor de andere zijde van het plein hoopt hij op het particulier initiatief en is overtuigd daaraan gerust de verbetering te kunnen overlaten. Het is hem, m.i. zeer ten onrechte, verweten, dat hij van dit inzicht is teruggekomen. Alsof dieper studie en rijper oordeel niet beter inzicht moet geven! Ook de enquête door de „Gooi-Eemlander" onder architecten in die dagen ingesteld, heeft dit oordeel gewijzigd. Zijn plaatsgenooten De Groot, Van Laren, Verschuyl en Wormser wezen er toch op, dat deze plaats absoluut ongeschikt was en ook latere uitbreiding onmogelijk zou zijn. En het heeft hem veel gekost om dit, met enthousiasme opgezet plan, los te laten.

Maar zie nu eens wat Dudok op dit terrein ontwerpt. Hoe meesterlijk in conceptie, hoe dichterlijk in opvatting! Hij is gekomen onder den invloed van Ragnar Östberg's stadhuis te Stockholm, die op zijn beurt zich inspireerde op het Dogepaleis te Venetië en het raadhuis te Perugia. Deze schets van het raadhuis op den Kerkbrink had uit kunnen groeien tot een meesterstuk, verwant aan het beste, dat Italië van de 13e en 14e eeuw ons schonk.

Omdat het terrein daarvoor geheel ongeschikt is, „op grond van de stedenbouwkundige eischen der omgeving", zoekt hij niet naar een symmetrische oplossing, hoewel hij overigens de symmetrie voor monumentale gebouwen van beteekenis acht.

In Maart 1918 besloot de Gemeenteraad dit plan op den Kerkbrink goed te keuren en een crediet van *f* 2000.— toe te staan voor de uitwerking; de kosten van den bouw werden begroot op zeven en een halve ton, alles inbegrepen. De groote finantieele moeilijkheden in de volgende jaren hebben echter de uitvoering van dit besluit belet.

Inmiddels bouwt Dudok zijn tweede groep arbeiderswoningen met Openbare Leeszaal. In dezen woningbouw komt meer karakter. Hij weet de reeks woningen meer dan vroeger tot één geheel samen te voegen. Tegelijkertijd bouwt hij het pompgemaal bij den vijver aan den Laapersweg. Daarop volgt in 1920 de Rembrandtschool, waarbij hij voor 't eerst een nieuwere richting ingaat door 't aanvaarden van het platte dak. [1]) Volgens de toelichting, die hij geeft in zijn rapport voor het nieuwe Raadhuis komt hij daartoe op de volgende gronden:

„Bij het moderne kantoorgebouw [2]) is geen kapruimte van eenige beteekenis „noodig. Ik heb dus de moderne middelen tot 't vlak-overkappen aanvaard, daarmede „afstand doende van het ongetwijfeld zeer decoratieve middel, waarover de toepassing

[1]) Gelijktijdig bouwde van Laren zijn knappe winkelhuizen in de Kerkstraat en Symons zijn Emma-apotheek; de eerste met gedeeltelijk, de laatste met volkomen gebruik van het platte dak.

[2]) Hetzelfde geldt ook voor het schoolgebouw. W.

„van hooge kapvlakken de beschikking geeft. Indien hiertegenover geen andere „aesthetische mogelijkheden stonden, zou de aanvaarding van dezen zoogenaamden „vlakbouw, hoezeer op practische gronden verdedigbaar, uit een kunstoogpunt onge„twijfeld een achteruitgang beteekenen. Ik meen echter, dat deze vlakbouw wel „degelijk ook een karakteristieke mogelijkheid in zich houdt, welke in schoonheid niet „behoeft achter te staan bij de zichtbare overkapping, ik bedoel de mogelijkheid „eener bijzondere praegnante silhouetwerking. Is de aesthetiek van het steile dak „gelegen in de rustige, veilige afsluiting en komt de schoonheid van dat dak juist „het beste tot zijn recht daar waar het met den grootsten eenvoud zonder ingewikkelde „vormen als deken op een bouwwerk rust, de aanvaarding van het platte dak geeft „de vrijheid om de verschillende bouwdeelen op verschillend niveau af te dekken en „het bouwwerk een boeiend silhouet te verleenen."

Aan het bovenstaande zou ik echter willen toevoegen, dat een gebouwengroep, vlak afgedekt, in een landelijke omgeving geplaatst, aldus met verschillende lage gedeelten, dan ook voldoende vrij moet liggen om deze silhouetwerking aan alle zijden te verzekeren. Bij de Rembrandtschool is dit niet het geval en wordt deze silhouetwerking geschaad door het voor den aanschouwer over de lagere gedeelten heenschuiven van kappen der naburige woonhuizen, waardoor soms de meest ongewenschte en zotste bekroningen ontstaan. [1])

Het is wel een zeldzaamheid in dezen tegenwoordigen tijd, dat een kunstenaar met opdrachten wordt overladen. Bij Dudok werkte alles hiertoe mede. De gemeente had behoefte aan groote gebouwen en de onderwijswet legde daarbij aan de gemeente de verplichting op óók voor het bijzonder onderwijs voor schoolruimte te zorgen. De Katholieke bevolking hield den bouw van hunne scholen geheel in eigen hand; de besturen der Christelijke bijzondere scholen namen òf genoegen met verbouwde scholen, hun door de gemeente aangeboden, òf lieten aan de gemeente over voor schoolgebouwen te zorgen.

Daardoor kon Dudok naast de ontwerpen voor de badhuizen aan den Boschdrift en over het Spoor en verschillende woninggroepen óók nog zijn kracht geven aan den bouw van de Gereformeerde school aan den Boschdrift en de Oranje-school.

In de twee eerste werken zijn reeds de meeste motieven, die hij later in zijn raadhuisproject rijker verwerkt, heeft neergelegd. Vooral de Gereformeerde school heeft prachtige silhouetten, door geen andere gebouwen geschaad. De Oranjeschool acht ik, daarbij vergeleken, een terugstap.

De laatste schepping, die Dudok maakte vóór zijn raadhuisplan gereed is, het Slachthuis, is ook een volkomen platbouw, alleen de nevengebouwen zijn met hooge kappen gedekt om de tegenstelling te treffender te maken.

't Is opmerkelijk, dat zijn eerste ontwerp nog symmetrisch is.

Maar spoedig bemerkt hij op symmetrische basis niet te zullen slagen. De verschillende ruimten eischen verschillende hoogten (koelhuis, vóórkoelhuis, slachtplaatsen enz.). Door juiste plaatsing der onderdeelen komt hij nu tot een platbouw van zeer interessante massawerking. Tegen den toren plaatst hij een traptoren met breed overstekenden luifel waaronder een reeks lichtramen. Deze massawerking heeft verwantschap met De Klerk's woonhuis te Wassenaar, alhoewel Dudok de werking verkrijgt door platbouw en de Klerk door hooge kappen.

Hoe schoon ook Dudok is geslaagd, de vergelijking van deze beide ontwerpen valt zeker niet ten gunste van den platbouw uit. Bij deze vergelijking mogen we echter niet vergeten, dat Dudok's werk een utiliteitsgebouw en de Klerk's werk landhuis-

[1]) Zie Wendingennummer blz. 17 boven het gymnastieklokaal.

bouw is. Dudok was economisch wel gedwongen platbouw toe te passen. In tegenstelling met Italië, waar de donkerblauwe lucht en de door zon gestoofde atmosfeer aan de gebouwen een schitterenden decoratieven achtergrond geeft [2]) en aan de gebouwen felle contrastwerking verleent, is in ons noordelijk, dampig klimaat de platbouw meerendeels een verarming, die wel is waar overeenstemt met onzen armoedigen tijd, maar daarom nog niet bevredigen kan. Daarenboven zullen de Italianen, wanneer ze hun gebouwen een vlakke horizontale afdekking geven het groote muurvlak van boven vertikaal insnijden, kanteelsgewijze, in later tijd zelfs in rijkere versiering, waardoor dezelfde fijne contrastwerking ontstaat, als het kantwerk aan den rand van een laken: het groote ongebroken vlak aan de zijden rijk versierd. Dit bezwaar heeft ook Dudok gevoeld en bij den raadhuisbouw getracht te ondervangen. Maar hierop kom ik later terug. Het is merkwaardig, vooral in den torenbouw dezer laatste werken, waarbij Dudok veel nader staat tot het werk der zgn. Amsterdamsche school, vooral daarin voel ik weer sterk een verwantschap met de kunst van Italië, maar nu van vroeger eeuw.

En hier is voor mij een kunstprobleem, iets dat ik niet kan doorgronden.

Hoe is het mogelijk, dat de hedendaagsche moderne bouwkunst verwant is aan die van vroeger eeuwen, der 12e en 13e eeuw? Om eenige voorbeelden te noemen: Hoe is het mogelijk, dat Berlage's Beurstoren in hoofdvorm met de boogopening incluis, geheel overeenkomt met den toren van een kasteel op de Colle di Val d'Elsa? [3])

Een toren, dien Berlage niet kende. Hoe is het mogelijk, dat in Mantua (Torre della Gabbia) Orvieto, St. Gimignano, Cremona, Vicenza en meerdere noord-Italiaansche steden dezelfde oplossingen van torenbouw en platbouw zijn te zien?

En denkt ge, dat dan toch de plaatsing van ramen aan reeksen, afgedekt door een doorloopenden band, waarop een groot muurvlak, waarover wederom een doorloopenden band en waarboven een nieuwe reeks ramen — iets nieuws is, een vinding van onzen tijd, — zie dan maar het raadhuis te Perugia en ook deze waan wordt U ontnomen.

En toch weet ik, dat bij de scheppende kunstenaars geen sprake is van plagiaat. En toch weet ik, dat zij deze scheppingen gemaakt hebben uit hun innigste wezen, en gedacht hebben een nieuwe gedachte te leggen in hun werk. En dan lees ik wijsgeerige beschouwingen van verschillende richting [4]) en het komt mij voor dat geen dezer beschouwingen klopt op de werkelijkheid. En ik voel het: ieder wijsgeer ziet eerst naar naam en geestesrichting van den kunstenaar die het kunstwerk schiep en bouwt daarop een oordeel over diens werk.

En ze doen als vele Rembrandtkenners die met een loupe zoeken naar den naam op elk zijner stukken en het resultaat hunner onderzoekingen bepaalt de mate hunner waardeering. En ik sta weer voor dezelfde vraag: hoe komt er die mystieke band tusschen de kunstuitingen van eeuwen, met andere cultuur en andere geestelijke stroomingen?

En dan sla ik mijn Bijbel op en lees: „Is er eenig ding, waarvan men zou kunnen zeggen: „Ziet dat, het is nieuw? het is al reeds geweest in de eeuwen, die vóór ons geweest zijn". „Zoodat er niets nieuws is onder de zon". En ik vraag mij af, of dit ook toepasselijk is op de kunst van heden. Wie, die het weet?

Hilversum, Jan. '25. WORMSER.

[2]) Bij het Dogepaleis schaadt de flauwe kap zelfs de massawerking.

[3]) Op de plaats waar Berlage de wijzerplaat ontwerpt, ontwerpt de Italiaan een opening.

[4]) Zie: Berlage's Kunst en Samenleving en daartegenover Watering's Wijsbegeerte in steen in De Reformatie, October '24.

NAARDEN EN DE NIEUWE VERKEERSWEGEN.

De nieuwe „Snelverkeersweg" 't Gooi—Amsterdam is Zuidelijk *om* Naarden geprojecteerd.

Voor de fantasie „snelverkeer" lag dit voor de hand, immers snelverkeer over den openbaren weg door een stad, is practisch onuitvoerbaar. Kennelijk is dus de nieuwe weg gehouden buiten het bestaande bebouwde stadsdeel van Naarden (en Bussum) met het doel: snelheid. Werkelijk snelverkeer eischt een minimum kans van onderbreking, dus zoo min mogelijk kruisingen, beweegbare bruggen, spooroverwegen en vooral uitschakeling van belemmeringen ontstaan door verscheidenheid van verkeersmiddelen, dus strenge regeling der toelaatbaarheid. De „openbare weg" is voor heden en de toekomst een onjuiste voorstelling. Zoolang men daaronder gelieve te verstaan: voor alles en iedereen toegankelijk, is hij en zal hij blijven de openlijke bedrieger van den argelooze. De gasthuizen weten daarvan mee te spreken. Zal nu die nieuwe verkeersweg Amsterdam—'t Gooi, nu hij *om* Naarden (en Bussum) zal gaan, zoo'n snelle verbinding vormen? Volstrekt niet, van die snelheid komt niet veel terecht, ik kom daar nader op terug.

Echter, dit *om* Naarden leggen van den nieuwen hoofdweg zou Naarden uitschakelen, indien niet van dien nieuwen weg behoorlijke verbinding met de stad zelve werd verkregen. Daar naderen we het kardinale punt: de doorbraak en gelijktijdig een nog „verschrikkelijker" punt, *het verdedigingsstelsel!* Piëteit voor stadsschoon heeft bij geen enkel verdedigingsstelsel ooit een rol gespeeld. En zoo zag men gebeuren, dat een verdedigingsidee, hetwelk ingang vond, naast de Amersfoortsche poort de wallen doorbrak (de z.g.n. Kapt. Meyer weg) en den *toegang* tot de stad verruimde om terugtrekkenden troepen doorgang van beteekenis te geven. Men gaf daarmede te kennen, dat ook het beste verdedigingsstelsel gelegenheid moet bieden het in den steek te laten. Er is voor die doorbraak weinig omslag naar buiten gemaakt, evenmin als voor de fraaie boomrijen langs den weg. Het houweel ging er in en in de dagen van 1914 maakte men alles wat boven den grond stond er gelijk mee.

Wat is nu het resultaat van al dat gesloop uit *militair* oogpunt, een betere uit- en doorgang voor een aftrekkend leger? Hoe! door breede *toegangen* welke onmiddellijk worden gesmoord in smalle bochtige straatjes? Mars was geen slecht bouwer, maar als slooper is hij nimmer overtroffen.

Waarom heeft men die breede doorbraak (Kapt. Meyerweg) gemaakt vlak naast de poort en niet direkt den *oorspronkelijken* rechten doorgang gekozen in het verlengde van de Marktstraat en verder dus ook door de wallen naar richting Amsterdam? (Zie afb. 1).

Men was toen toch aan het sloopen en had in de hand den meest logischen doorgang te maken en gelijktijdig den historischen weg teruggekregen. Beziet men plaatselijk den toestand, dan staat men versteld van het gedraai, daar waar de rechte weg afgeteekend lag. (Zie afbeelding 1). In deze afbeelding is met stippellijnen de tegenwoordige doorgangsweg aangegeven en met vaste lijnen de veel kortere rechte doorgang.

Het was dan onnoodig geweest den nieuwen „snelverkeer-weg" *om* de stad te voeren. Immers, van snelverkeer over dezen weg kan geen sprake zijn langs dat deel, hetwelk komt te liggen tusschen Bussum en Naarden, (zie afb. 2) omdat heel dit gedeelte reeds binnen enkele jaren bebouwd zal zijn en de plaatsen Naarden en Bussum aan die zijde aaneengesloten, terwijl daarenboven de nieuwe Rijksweg in die toekomstige bebouwing, over een korte lengte reeds door *zes* drukke *kruispunten* zal worden doorsneden. (Zie de punten 1, 2, 3, 4, 5 en 6 op afb. 2). Naarden heeft momenteel op verkeersgebied een slechte reputatie, maar men misleidt het verkeer (en zich zelf) door dit wederom langs een omweg te leiden.

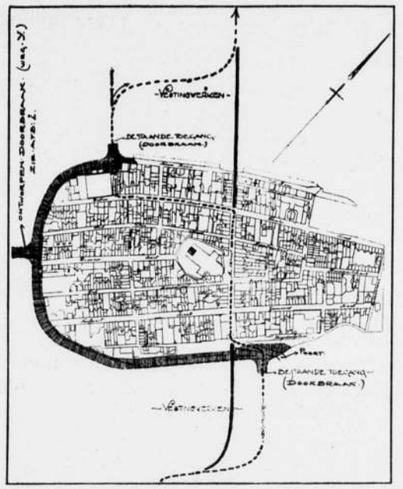

AFBEELDING 1.

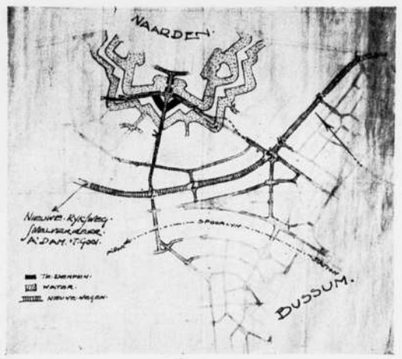

AFBEELDING 2.

Die wantoestand is reeds lang gevoeld waarbij thans nog komt de kans voor Naarden om geheel geïsoleerd te worden.

In zijn uitbreidingsplan voor het „Gooi" liet de Bazel duidelijk de noodzakelijkheid zien van een direkte verbinding van Naarden met Bussum, aansluitend op den geprojecteerden z.g.n. snelverkeersweg.

Hij nam dien nieuwen Rijksweg (zie afbeelding 2) in zijn wegenplan over en projecteerde daarop den weg Y. *dwars door de wallen* in rechte lijn naar de kerk van Naarden.

De afb. No. 2 is een reproductie van het origineele plan van de Bazel in het bezit van de gemeente Naarden.

De Bazel nam hier dus ten aanzien van „de doorbraak" het plan van den Gemeentearchitect van Naarden over, en waarbij het met zwart aangegeven deel van de Binnengracht zal worden gedempt langs twee zijden van een in die gracht gelegen eilandje.

De Bazel zwierf meermalen rond Naarden aan die zijde om zich de situatie en het toekomstig zicht op Naarden in te denken. Wanneer die doorbraak tot stand komt, zal men, komende van den nieuwen weg Y, het punt passeeren, waar de Bazel door de wallen de kerk zag liggen en zal deze kijk op Naarden ons openbaren hoe schoon dit stadje is *door* de wallen gezien. In een volgend schrijven over deze zaak zal ik dit nader door enkele ter plaatse genomen schetsen toelichten. PHIL. H.

HAAGSCHE BRIEVEN II.

De Dienst van Stadsontwikkeling en Volkshuisvesting heeft het niet gemakkelijk, hier in den Haag.

Dat kan een buitenstander onmiddellijk inzien als hij verneemt dat er de laatste jaren een bevolkingstoename valt te constateeren van 9000 tot 10000 zielen.

Dit beteekent dat er per jaar een 3000 woningen moeten worden gebouwd!

Die 3000 zijn niet te beschouwen als louter vermeerdering van het bestaande aantal; hieronder zijn ook gerekend de huizen die afgebroken krotten moeten vervangen, evenals de woningen die in de plaats komen van hetgeen gesloopt wordt voor de doorbraken in de bestaande stadsgedeelten.

En voor die 3000 stuks, welk getal natuurlijk gestadig toeneemt, moet ruimte worden gevonden.

Die ruimte moet voldoende zijn om gezond, gelukkig en behagelijk in te kunnen leven. Ik ben geneigd om die drie begrippen samen te vatten in één woord: de stadsontwikkeling moet mooi zijn.

Het is zeker niet waar dat mooi hetzelfde beteekent als duur; maar evenmin is het waar dat we wat goeds kunnen krijgen zonder kosten. Die kosten echter zijn niet alleen geldelijke; het eerste dat noodig is, vóór het geld, is liefde.

Ik meen zelfs te kunnen zeggen dat naarmate meer overtuiging, meer toewijding en meer energie besteed wordt aan de oplossing der moeilijkheden, minder geld noodig is voor eenzelfde resultaat.

En hiervan uitgaande constateer ik dat onze Haagsche Dienst buitengewoon veel presteert. Dat is in de eerste plaats te danken aan Bakker Schut en aan Suyver.

Natuurlijk werken velen en vele omstandigheden mede.

Naast bovenbedoelden Dienst staat daar de Schoonheids-Commissie met haar zegenrijken-arbeid; hoewel die in hoofdzaak negatief werkt — het weren van het al te leelijke — is haar invloed zeer groot. Ik hoop daarover binnenkort een afzonderlijken brief te schrijven.

Het eigenaardige levens-proces van een groote stad in onzen tijd eischt een voortdurend, onverflauwd liefdevol toezicht èn ingrijpen.

Het verbreeden van bestaande straten die voor het tegenwoordig verkeer te smal zijn geworden, het doorbreken van nieuwe verbindingen ter ontlasting van oude wegen, de verandering van het wezen der straten door het ombouwen van woon- in winkelhuizen, het groeien van een stadskern waardoor de menschenwoningen naarbuiten vluchten, het voortschuiven van de huizenblokken — vaak drie verdiepingen hoog met bouwmuren van Belgische steen al of niet gepleisterd als voorloopige beeindiging, gereed om in een volgend seizoen zich weder te verlengen — over de groene weiden en in de zandige duinen, dit alles en nog meer zou rampen en chaos geven als de leiding van Stadsontwikkeling en Volkshuisvesting haar werk niet of slecht deed.

Vijf doorbraken worden thans uitgevoerd.

Ten eerste de Jurriaan Kokstraat in het oude gedeelte van Scheveningen, loopend vanaf de Prins Willemstraat, zooals het Scheveningsche verlengde van den Scheveningschen weg heet, in Noordelijke richting naar de Badhuiskade.

Het is curieus om op te merken dat juist dertien jaren geleden, 22 Januari 1912, door den Raad hiertoe besloten werd, en dat eerst thans de eerste perceelen gebouwd worden.

Berlage heeft een schetsontwerp voor de bebouwing gemaakt: de ontwerpers der perceelen hebben echter een betrekkelijk groote vrijheid behouden om hun eigen inzichten te volgen.

Collega van Duyne heeft een interessant plan gemaakt, waarvan vooral de hoekoplossing verdient nader besproken te worden.

Ten tweede wordt gewerkt aan de onteigening Jacob Pronkstraat—Weststraat, dwars door een uiterst bedenkelijke bebouwing heen in het oudste deel van Scheveningen, ten Westen van de Keizerstraat.

Hoewel 7 December 1917 de voorloopige goedkeuring voor deze onteigening reeds plaats vond, is ze nog steeds niet ten einde gebracht.

Dit zal geen verwondering wekken bij hem die de plaatselijke omstandigheden kent, die weet hoe Chineesch-ingewikkeld de perceel-indeeling is in dit stuk van Scheveningen, en hoe moeilijk het valt voor deze bewoners passende behuizing elders te vinden.

De verlenging der Visschers-haven naar het Noord-Oosten wacht op het wegruimen der bestaande bebouwing.

Ten derde bevindt zich hier in de buurt de Kolenwagenslag-doorbraak, waarlangs een 270 gemeente-woningen werden gebouwd in de jaren 1912, 1915 en 1920.

Het zijn alle boven- en benedenhuizen, met huurprijzen tusschen *f* 1,90 en *f* 7,75; inderdaad merkwaardig wijde grenzen.

De ontwerpen zijn van Gort, Greve en Albers.

Bij illustraties zouden we belangwekkende verschilpunten opmerken tusschen de opeenvolgende bouw-perioden.

En dan is daar ten vierde de buitengewoon belangrijke, ingrijpende en beteekenisvolle doorbraak Nieuwe Verkeersweg, Spui, Jan Hendrikstraat, waardoor een royale verbinding wordt tot stand gebracht in het verlengde van de Prinsegracht tusschen Groote Markt en Fluweelen Burgwal, evenwijdig aan en ter ontlasting van Korte Poten, Plein, Lange Poten, Spuistraat en Vlamingstraat.

Daaraan worden reeds nu groote-stads-winkels gebouwd. Onderanderen zet Kramer er zijn Bijenkorf neer.

Van de geschiedenis hebben we wat gelezen in één der vorige nummers van „Architectura"; ik meen dat de Klerk aangewezen was het gebouw te ontwerpen en uit te voeren, en dat zijn heengaan dit onmogelijk maakte.

Het zou interessant zijn diens ontwerp, dat in schets bestaat naar ik heb vernomen, te vergelijken met de andere plannen.

Ten slotte moet ik de verbreeding der Torenstraat, de overkluizing van den Noordwal en de doorbraak — die Vondelstraat zal heeten — opnoemen als vijfde belangrijke operatie in het stads-lichaam;

noodig ter verbetering van de verbinding der Riviervischmarkt ten Zuiden van de Groote Kerk met de Elandstraat en verder.

Ziedaar een opsomming van de vijf doorbraken.

En nu komt de architect aan het woord.

Wordt hem plaats en tijd gegeven om zich verstaanbaar te maken?

Of zal hij overschreeuwd worden door den eigenbouwer?

Ook de eigen-bouwer moet leven.

Niet, echter, als eigen-bouwer; laat hij toch al zijn gaven gebruiken voor het werk dat hierin ligt: organiseeren, koopman-zijn, initiatief-hebben.

Dan kan hij bouw-werken uitvoeren die ontworpen worden door een ontwerper: den architect.

In dezen brief spraken we over de oude stad; in een volgenden zullen we het over de nieuwe wijken hebben.

BONZO.

Prof. Ir. G. N. ITZ. †

Op Zaterdag 17 Januari j.l., stierf te Almen, waar hij zich na zijn in September van het vorig jaar verkregen eervolle ontslag, teruggetrokken had, de heer Prof. Ir. G. N. Itz, Oud Hoogleeraar aan de Technische Hoogeschool te Delft, waar hij onderwijs gaf in de constructie van Gebouwen.

Prof. G. N. Itz werd geboren te Zutfen. Van 1875 tot 1881 bezocht hij aldaar de H. B. S. Van 1883 tot 1888 was hij student aan de toenmalige Politechnische school, waar hij in laatstgenoemd jaar het diploma van Bouwkundig Ingenieur verwierf. Daarna was hij vele jaren leeraar aan de K. M. A. te Breda. Op 1 September 1906 werd hij benoemd tot Hoogleeraar aan de Technische Hoogeschool voor de afdeeling Bouwkunde en belast met het geven van onderwijs in de architectuur.

Hij aanvaardde zijn colleges met een rede over het onderwijs in de constructieve gebouwen.

Prof. Itz was een stille bescheiden figuur, en zijn gaven kwamen alleen tot uiting

binnen de muren van de zaal, waar hij zijn colleges gaf. Deze colleges kenmerkten zich door een heldere analyse van de verschillende constructie-methoden, en een uiterst nauwkeurige verzorging van zijn voordracht. Het is jammer dat Prof. Itz er blijkbaar niet toe is kunnen komen een boekwerk te schrijven over de constructieleer. Het zou een standaardwerk geworden zijn.

Prof. Itz was jarenlang lid van de Maatschappij en de leden van de Commissie van Onderwijs zullen zich den tijd herinneren toen de rustige man in hun midden zat en zijn gedegen advies in overweging gaf.

Een lange ziekte sloopte sedert jaren zijn gezondheid, totdat hij thans, 62 jaar oud, is heengegaan.

Zijn stoffelijk overschot werd in alle stilte gecremeerd te Westerveld, onder de aanwezigheid van enkele curatoren, hoogleeraren en studenten der T. H.

J. P. M.

ONTVANGEN BOEKWERKEN.

Gebouwen en Terreinen voor Gymnastiek, Spel en Sport, door P. W. Scharroo en Jan Wils. Uitgave van de N.V. Uitgevers Mij. „Prometheus" te Amsterdam. Prijs geb. *f* 12.50.

Als er één gebied is waarop heden ten dage de belangstelling van een groot deel van ons volk — en waarlijk niet van ons volk alleen — duidelijk zich richt, dan is het dat van gymnastiek, spel en sport. Deze belangstelling is in hare algemeenheid betrekkelijk nieuw en als gevolg daarvan zijn ook de eischen, te stellen aan gebouwen en terreinen voor sport en spel betrekkelijk nieuw, de groote verscheidenheid van eischen daarenboven, veroorzaakt door de spelregels van de diverse takken van sport, maakt de samenstelling van een uitvoerige en veelomvattende handleiding tot een dubbele noodzakelijkheid.

Bovengenoemd werk ziet alzoo het licht op een gunstig oogenblik en zal ongetwijfeld zijn weg wel vinden, het behandelt de in - en outdoorsports, de daarvoor noodige lokalen, speelplaatsen en terreinen. Aan de watersport is een afzonderlijk hoofdstuk gewijd.

Beschouwingen over de meest uiteenloopende details maken eensdeels de aantrekkelijkheid en de waarde van het boek uit. Het onderhoud van b.v. een grasveld, van een biljartqueue en van een gemalen-baksteenbaan loopt tamelijk uiteen, de interne aangelegenheden van b.v. een zwembassin, van een schietbaan en van een manege staan van huis uit apart, nochtans is het een zoowel als het ander in dit boek grondig en onderhoudend beschreven. Anderdeels blijft het niet bij woorden alleen, een groot aantal (176) foto's en teekeningen geven aantrekkelijke toelichtingen en nuttige afmetingen.

Het werk wordt ingeleid door algemeene beschouwingen, waaronder een ook voor architecten lezenswaardig hoofdstuk over „Sportterreinen en stedenbouw".

Een pijnlijke vergissing is de hierbij geplaatste afb. 20, een vergissing die bij een volgenden druk wel in de allereerste plaats zal worden hersteld, in plaats van een voorbeeld is hier aan de sportlieden een tegenvoorbeeld voor oogen gesteld, hetwelk met de vleiende woorden van den tekst zonderling in tegenspraak is.

Tot besluit worden nog een zevental „voorbeelden" gelanceerd voor grootere sportgebouwen, w.o. een schema van een modern stadion en zelfs van een Olympisch stadion. Meer kan men moeilijk van een handleiding verlangen.

De omslag (van Jan Wils) maakt niet een even kloeken en degelijken indruk als de inhoud van het boek.

P. S.

31 JANUARI 1925 NUMMER 5

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

INHOUD.

Het nieuw in te stellen examen voor het diploma van „Bouwkundig Opzichter B.N.A."— Eere Promotie Dr. H. P. Berlage. — Het Raadhuisontwerp, door Wormser. — Naarden en de nieuwe verkeerswegen, door Ph. Hamers. — Ontwerp voor het Rijkskantoorgebouw voor Geld- en Telefoonbedrijf te Amsterdam, door Architect J. Crouwel Jr. — Permanente Prijsvraag-Commissie.

HET NIEUW IN TE STELLEN EXAMEN VOOR HET DIPLOMA VAN „BOUWKUNDIG OPZICHTER B. N. A."

In de vergadering van de Commissie van Onderwijs van den B.N.A., gehouden op den 5en Februari 1923, werd aan de afgevaardigden van de Federatie der Samenwerkende Vakbonden van Technici (Algemeenen Nederlandschen Opzichters- en Teekenaarsbond, Bond van Technici, Christelijken Opzichters- en Teekenaarsbond en Nederlandschen Roomsch-Katholieken Bond van Technici): n.l. de heeren B. T. Boeyinga, H. B. van Broekhuizen, H. v. d. Eynde, J. Moerman en A. H. Nieuwenhuijs gelegenheid geboden de denkbeelden betreffende eventueele wijzigingen der examens voor Bouwkundig Opzichter nader uiteen te zetten.

De door de Federatie beoogde wijzigingen hebben ten doel, de waarde van het uit te reiken diploma te verhoogen, waarmede zoowel de examinandi als zij bij wie de gediplomeerden in dienst komen, en daarmede het geheele bouwvak zouden zijn gediend.

Na de gehouden besprekingen werd de wenschelijkheid te kennen gegeven over de in deze vergadering uitgesproken denkbeelden een nader rapport uit te brengen, waarna voorstellen bij het Bestuur van den B.N.A. tot verwezenlijking van de in het rapport neergelegde wijzigingen kunnen worden ingediend.

Met het uitbrengen van dit rapport werd door de Commissie van Onderwijs voornoemd belast haar toenmalige voorzitter Ir. W. de Vrind Jr. b.i., terwijl de Federatie van Samenwerkende Vakbonden van Technici, hiertoe aanwees den heer H. B. van Broekhuizen.

Deze beide heeren brachten een uitvoerig rapport uit aan de Commissie van Onderwijs in April 1924. Na den toestand bij het bestaand examen en de daaraan voor vele candidaten verbonden bezwaren (o.a. het groote aantal vakken — 25 — dat tegelijkertijd moet worden bestudeerd) te hebben geschetst, stelden zij, om te geraken tot de gewenschte verbeteringen van de examens, voor om van het volgende uit te gaan:

1. Het te verstrekken diploma bij een met goed gevolg afgelegd examen moet het bewijs zijn van voldoende bekwaamheid.

2. In 't belang zoowel van hen die gediplomeerden in dienstverband nemen als van hen, wien een diploma wordt uitgereikt, mag een meer of minder oppervlakkig karakter aan de af te nemen examens niet voorkomen.

3. De examens te splitsen in twee gedeelten, waardoor een juistere opleiding van de candidaten kan worden verkregen, de algemeene en technische kennis der candidaten zal kunnen stijgen en de eischen van het programma beter tot hun recht kunnen komen.

4. Aan het eerste gedeelte kunnen candidaten deelnemen op een nader te bepalen leeftijd (20 à 21 jaar). Dit gedeelte te doen bestaan uit die vakken, welke een betere aansluiting geven met het verkregen schoolonderwijs der candidaten. Tevens moeten de candidaten bij dit gedeelte blijk geven een goeden aanleg voor de techniek te bezitten en hierin reeds eenige bekwaamheid hebben.

5. Het tweede gedeelte in hoofdzaak te doen bestaan uit de meer technische vakken, waarbij de beoordeeling de meer practische zijde kan betreffen.

6. Tot het tweede gedeelte alleen toegang te verleenen aan hen, die het eerste gedeelte met goed gevolg hebben afgelegd.

7. Het eventueel te verstrekken diploma kan alleen worden uitgereikt bij het slagen voor het tweede gedeelte.

Bij het slagen voor het eerste gedeelte wordt slechts een bewijs verstrekt, dat men aan het tweede gedeelte mag deelnemen.

Nadat de Commissie van Onderwijs op haar vergadering van 8 September 1924 zich in principe met de voorgestelde verbeteringen door de heeren de Vrind en Broekhuizen aangegeven, had vereenigd, werd aan een werkcommissie, bestaande uit deze zelfde heeren en den heer Jan v. d. Valk, verzocht op de basis van het rapport van April 1924, de programma's van eischen voor het voorbereidend examen en het eigenlijke examen voor Bouwkundig Opzichter op te stellen.

De voorstellen daaromtrent werden reeds in October 1924 ingediend.

Aangezien bij de bestudeering daarvan op het oordeel van het Bestuur van de Federatie werd prijs gesteld, werden de voorstellen om advies aan dit Bestuur toegezonden.

Zoodoende hadden de afgevaardigden der Federatie in de Commissie van Onderwijs, de heeren C. v. d. Linde en H. B. van Broekhuizen gelegenheid verschillende behartigenswaardige opmerkingen van het Federatiebestuur, in de in December gehouden vergadering met onze Commissie van Onderwijs te kunnen bespreken.

Nadat de programma's definitief waren opgesteld, werden zij behandeld in het Bestuur van den B.N.A. op Dinsdag 20 Januari 1925, en door het Bestuur aangenomen. Besloten werd toen deze programma's zoo spoedig mogelijk aan de ledenvergadering ter goedkeuring voor te leggen, zoodat de candidaten voldoende gelegenheid krijgen zich voor de in het jaar 1926 voor het eerst te houden examens te prepareeren.

De bedoelde programma's nu luiden als volgt:

PROGRAMMA VAN EISCHEN VOOR HET VOORBEREIDEND EXAMEN TOT HET VERKRIJGEN VAN HET DIPLOMA VOOR „BOUWKUNDIG OPZICHTER".

INGESTELD DOOR DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN, B. N. A.
VOLGENS BESLUIT DER LEDENVERGADERING, GEHOUDEN DEN 14en MAART 1925.

1. BOUWCONSTRUCTIE. Van den candidaat wordt vereischt dat hij algemeene kennis bezit van de bouwambachten en de bouwconstructies, welke hij bovendien moet kunnen detailleeren en welke hieronder zijn omschreven:

a. Fundeeringen: samenstelling der paalfundeering in hout, der fundeering op staal en op roosterwerken, alle met en zonder spaarbogen.

b. Steenconstructies: steenverbanden met hoek-, eind- en kruisoplossingen, verzwaringen, aanleg, afdekkingen en overkragingen van muren; rollagen, bogen, vlechtingen, ezelsruggen en uitmetselingen; toepassing van eenvoudige natuursteen-constructies als plinten, treden, dorpels, neuten en afdekkingen.

c. Houtconstructies: de samenstelling en de toepassing van houtverbindingen bij balklagen en vloeren, raam- en deurkozijnen met deuren en ramen, en trappen; en van de onderlinge verbinding der samenstellende kaponderdeelen.

d. IJzerwerk: de samenstelling en het bevestigen van ankers aan houten en ijzeren balken, raveelingen, enz.; de verankering van natuursteen, kozijnen, muurplaten, e. d., en van de versterking door middel van ijzer van de sub *c* genoemde houtconstructies.

e. Dakbedekkingen: de samenstelling van dakbedekkingen met pannen en leien en de daarbij behoorende goten, zalingen, ruiters, killen, hoekkepers en de bekleeding daarvan met zink en lood.

f. Gereedschappen en werktuigen: gereedschappen en werktuigen bij het timmer-, metsel-, steenhouwers-, smids- en loodgietersvak in gebruik.

2. BOUWMATERIALEN. Kennis van de voornaamste eigenschappen, deugden en gebreken van de meest gebruikelijke houtsoorten en metselsteen en van deze laatste de vervaardiging.

Kennis van de materialen voor mortels, van lood, zink, tin, giet- en vloeiijzer, zooals deze in den handel voorkomen (geen wijze van bereiding of winning) en van eenvoudige hang- en sluitwerken en kramerijen.

3. MAKEN VAN EEN OPSTEL OF RAPPORT IN DE NEDERLANDSCHE TAAL. Het opstel moet helder en beknopt zijn, zonder taalfouten; op duidelijk schrift zal gelet worden.

4. REKENEN TOEGEPAST OP DE BOUWKUNDE. Vaardigheid in de hoofdbewerkingen met geheele getallen, gewone- en tiendeelige breuken. Toepassing van de leer der evenredigheden. De vierkantsworteltrekking Kennis van het metrieke stelsel van maten en gewichten.

5. STELKUNDE. De hoofdbewerkingen met geheele en gebroken vormen. Vergelijkingen van den eersten graad met één onbekende.

6. MEETKUNDE. De eigenschappen der driehoeken, veelhoeken en van den cirkel en gedeelten daarvan. Inhouden van vlakke figuren. Berekening van oppervlakken en inhouden van de gewone in de stereometrie voorkomende lichamen.

7. BESCHRIJVENDE MEETKUNDE. De rechte projectie tot en met de doorsnijding van lichamen met platte en regelmatig gebogen vlakken. Toepassingen in verband met bouwkundige onderwerpen. Het stereometrisch teekenen van eenvoudige lichamen en bouwkundige onderdeelen.

8. STATICA. Samenstelling en ontbinding van krachten. Bepaling van het zwaartepunt, statisch moment. Kennis van evenwichtsvergelijkingen en koppels. Toepassingen hiervan.

9. HANDTEEKENEN. Vaardigheid in het teekenen van eenvoudige voorwerpen naar de natuur. Techniek naar keuze van den candidaat.

TOELATING TOT HET EXAMEN.

A. *Leeftijd:* De candidaat moet vóór 30 April van het jaar, waarin het examen wordt afgenomen, den leeftijd van 20 jaar hebben bereikt. Vrijstelling van deze bepaling wordt niet verleend.

B. *Practische bekwaamheid*: Bekwaamheid in een der bouwambachten is vereischte. In bijzondere gevallen kan de Commissie van Onderwijs hiervan vrijstelling verleenen.

C. *Herhaalde deelneming aan het examen*: Een candidaat mag niet meer dan drie keer aan het examen deelnemen.

TOELICHTINGEN:

a. Zij, die voor de tweede of derde maal aan het examen deelnemen, krijgen vrijstelling van de vakken, genoemd onder 3, 4, 5, 6, 7 en 8 van dit programma, waarin zij bij elk vorig examen het waardecijfer goed hebben behaald. De behaalde cijfers worden gerekend van elk vorig examen, mits dit op den 1en Januari van het jaar, waarin het examen wordt afgelegd, niet langer dan drie jaar geleden is afgelegd. Vrijstelling wordt alleen verleend wanneer bij de aangifte tot het examen het verzoek daartoe wordt gedaan.

b. De leiding der examens berust bij de Commissie van Onderwijs, ingesteld door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Bond van Nederlandsche Architecten. Het secretariaat der examens en dat der Commissie van Onderwijs is gevestigd Amsterdam, Weteringschans 102.

c. Voor de aangifte tot het examen is het gebruik van een daarvoor bestemd formulier verplichtend. Deze formulieren zijn gratis verkrijgbaar aan het Secretariaat der examens.

d. Het examen wordt afgenomen in de maanden Februari, Maart en April. De datum van het examen zal minstens een maand te voren in de Technische vakbladen en zoo noodig in de voornaamste Provinciale bladen worden bekend gemaakt. Het onderzoek duurt minstens $3^1/_2$ dag en is alleen schriftelijk. De plaats waar het examen zal worden afgenomen zal tijdig aan de candidaten worden medegedeeld.

e. Iedere candidaat moet, tegelijk met zijn aangifte bij den Directeur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Bond van Nederlandsche Architecten, Amsterdam, Weteringschans 102 een som van f 25.— storten.

Behoudens in zeer bijzondere gevallen wordt hem die niet teruggegeven, wanneer hij zich voor of tijdens het examen terugtrekt.

VOORBEREIDEND EXAMEN. TIJDVERDEELING. SCHRIFTELIJK EXAMEN.

(DIT EXAMEN WORDT UITSLUITEND SCHRIFTELIJK AFGENOMEN).

						uur min.
Maandag	van	1.—	tot	1.55	Opstel	0.55
	„	2.—	„	3.—	Rekenen	1.—
	„	3.10	„	5.—	Fundeering	1.50
					totaal	3 uur 45 min.
Dinsdag	van	9.—	tot	10.15	Stelkunde	1.15
	„	10.25	„	11.55	IJzerwerk	1.30
	„	1.15	„	2.30	Meetkunde	1.15
	„	2.40	„	5.—	Steenconstructies	2.20
					totaal	6 uur 20 min.
Woensdag	van	9.—	tot	11.15	Kozijnen enz.	2.15
	„	11 25	„	12.10	Gereedschappen	0.45
	„	1.30	„	2.50	Statica	1.20
	„	3.—	„	5.—	Handteekenen	2.—
					totaal	6 uur 20 min.
Donderdag	van	9.—	tot	10.—	Bouwmaterialen	1.—
	„	10.10	„	12.25	Kapconstructie enz.	2.15
	„	1.35	„	2.50	Beschr. Meetkunde	1.15
	„	3.—	„	4.—	Dakbedekking	1.—
					totaal	5 uur 30 min.
					totaal generaal	21 uur 55 min.

PROGRAMMA VAN EISCHEN VOOR HET EXAMEN TOT HET VERKRIJGEN VAN HET DIPLOMA VOOR „BOUWKUNDIG OPZICHTER".

INGESTELD DOOR DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN, B.N.A. VOLGENS BESLUIT DER LEDENVERGADERING, GEHOUDEN DEN 14EN MAART 1925.

1. BOUWCONSTRUCTIE. Van den candidaat wordt vereischt dat hij grondige kennis bezit van alle bouwambachten en alle bouwconstructies — welke hij bovendien moet kunnen detailleeren — welke hieronder nader zijn omschreven:

a. Grondwerken: bodemonderzoek, ontgraven, afdammen, drooghouden en aanvullen van fundeeringputten, — ophoogen, aanplempen, draineeren en verharden.

b. Fundeeringen: de verschillende fundeeringsmethoden.

c. Steenconstructies: het samenstellen van alle voorkomende metselwerken — het leggen van bestratingen, steenen vloeren en het aanbrengen van wandbekleedingen — natuursteenconstructies.

d. Beton en Gewapend-beton: de samenstelling en bereiding en verwerking van stamp- en gietbeton — de samenstellende materialen, de verschillende soorten van bewapening, de bekisting, het vlechten, het storten en het ontkisten, een en ander overeenkomstig de G.B.V.

e. Houtconstructie: de samenstelling, de toepassing en de afwerking van alle voorkomende timmerwerken en constructies.

f. IJzerconstructies en smeedwerken: de constructie, het stellen en verankeren van kolommen, moerbinten, balklagen, hijschbalken, balkons, hekwerken, trappen en van eenvoudige kapconstructies.

g. Dakbedekkingen: de toepassing van dakbedekkingen, de samenstelling der dakbeschotten, goten, zalingen, ruiters, killen, hoekkepers, platten, dakvensters, luchtkokers, lantaarns, enz., alles met de daarbij behoorende waterdichte afwerking.

h. Stucadoor- verf- en behangwerken: de toepassing en de uitvoering van stucadoorwerken — de uitvoering van verfwerken en het inzetten van ruiten — de uitvoering van behangwerk.

i. Rioleering en afvoerleidingen: het samenstellen en uitvoeren van rioleeringen, afvoerleidingen, en putten voor huis- en hemelwater en voor faecaliën, de toepassing, werking, opstelling en aansluiting van sanitaire artikelen.

2. BOUWMATERIALEN: Grondige kennis der bouwmaterialen, hun eigenschappen en gebreken, fabrikatie, winning en vindplaatsen, — soorten van hout, metselsteen, metalen en hier te lande gebruikelijke natuursteen, materialen voor mortels en dakbedekkingen; verf- en oliesoorten; glassoorten; behangmaterialen, — de wijze van voorkomen in den handel, de afmetingen waarin zij verkrijgbaar zijn, de wijze van keuring. De inrichting, werking en toepassing van de meest voorkomende hang- en sluitwerken en kramerijen.

3. VASTHEIDSLEER: Berekening van steunpunt-reacties, buigingsmomenten en afschuivende krachten. Toepassing van traagheids- en weerstandsmomenten bij het berekenen van constructies zooals fundeeringen, kolommen, balken, vloeren en kapspanten, waarin trek-, druk-, buig- knikspanningen optreden, voor zoover deze statisch bepaald, of als zoodanig te beschouwen zijn, een en ander volgens de grafische en analytische methoden.
De berekening van een eenvoudige balk-, plaat-, en kolomconstructie in gewapend beton.

4. BESTEKKEN, BEGROOTINGEN EN ADMINISTRATIE: Kennis van de inrichting van bestekken, begrootingen en contracten. Het maken van materiaal-, werk-, verrekenstaten en weekrapporten, alsmede het houden van een dagboek en het voeren van eenvoudige correspondentie.

5. OPMETEN EN TEEKENEN: Het opmeten en daarna in teekening brengen van gebouwen en eenvoudige terreinen of onderdeelen daarvan.
Vaardigheid in het schetsen met krijt op een zwart bord, noodig bij het mondeling examen ter verduidelijking der te bespreken constructies.

6. MEET- EN WATERPASINSTRUMENTEN: Bekendheid met de inrichting en het gebruik van een waterpasinstrument en een equerre, een nonius, het prisma van Bauernfeind, een prismakruis, een spiegelkruis, meetband, bakens; kennis van uitbakenen van rechte en gebogen richtingen en van hoeken, van het uitvoeren van een waterpassing, van het uitzetten van gebouwen en van terreinen.

7. GEREEDSCHAPPEN EN WERKTUIGEN: Kennis van de gereedschappen en werktuigen van alle in het bouwvak voorkomende ambachten; kennis van de samenstelling en het gebruik van steigers, stutten en schoren, stellingen en formeelen, bokken, schalken, ladders, hefboomen, takels, windas, vijzel, krachtwerktuigen, pompen, heimachines e.d.

8. LEIDINGEN EN INSTALLATIES: Kennis van den aanleg van gas- en waterleidingen, electrische sterk- en zwakstroominstallaties en bliksembeveiliging. Bekendheid met den aanleg van centrale verwarming, verwarming met gas en electriciteit; warmwatervoorziening.

9. BOUWWETGEVING: Bekendheid met de bepalingen betreffende het bouwen, voorkomende in het Burgerlijk Wetboek, de Hinderwet, de Veiligheidswet en de Arbeidswet. Bekendheid met de Algemeene Voorschriften van het Departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid en met de A.A.V. van den B.N.A.

10. EERSTE HULP BIJ ONGELUKKEN EN VAN MAATREGELEN TER VOORKOMING VAN BEROEPSZIEKTEN EN ONGEVALLEN: Algemeene kennis van den bouw van het menschelijk lichaam. Kennis van het ontstaan van infecties door microben. Bloedsomloop, stelpen van bloedingen. Aanleggen van eenvoudige verbanden bij verwondingen en ongelukken op het werk. Transport van gewonden, toepassen van kunstmatige ademhaling. Kennis van het voorkomen der verschillende beroepsziekten bij de bouwvakken.
De middelen ter voorkoming dezer ziekten. Hygiëne. Wettelijke bepalingen.

TOELATING TOT HET EXAMEN.

a. Leeftijd. De candidaat moet vóór 30 April van het jaar waarin het examen wordt afgenomen den leeftijd van 23 jaar hebben bereikt. Vrijstelling van deze bepaling wordt niet verleend.
b. Practische bekwaamheid. De candidaat moet de schriftelijke bewijzen leveren, dat hij na zijn 20e jaar en vóór 1 Januari van het jaar waarin het examen wordt afgenomen,

gedurende minstens 2 jaar met vrucht op bouwwerken prachtisch als OPZICHTER werkzaam is geweest, en dat hij met gunstig gevolg aan het voorbereidend examen heeft deelgenomen.

c. Herhaalde deelneming aan het examen. Een candidaat mag niet meer dan drie keer aan het examen deelnemen.

TOELICHTINGEN.

a. Zij die aan het examen voor de tweede of derde maal deelnemen, krijgen vrijstelling van de vakken genoemd onder 3, 4, 5, 6, 7, 9 en 10 van dit programma, waarin zij bij elk vorig examen het waardecijfer „goed" hebben behaald. De behaalde cijfers worden gerekend voor elk vorig examen mits dit op den 1en Januari van het jaar waarin het examen wordt afgenomen niet langer dan drie jaar geleden is. Vrijstelling wordt alleen verleend wanneer bij de aangifte tot het examen het verzoek daartoe wordt gedaan.

b. De leiding der examens berust bij de Commissie van Onderwijs, ingesteld door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Bond van Nederlandsche Architecten.

Het secretariaat der Examens en dat der Commissie van Onderwijs, is gevestigd te Amsterdam, Weteringschans 102.

c. Voor de aangifte tot het examen is het gebruik van een daarvoor bestemd formulier verplichtend, deze formulieren zijn gratis verkrijgbaar aan het Secretariaat der Examens.

d Het examen wordt afgenomen in de maanden Februari, Maart en April. De datum van het examen zal minstens één maand te voren in de Technische vakbladen en zoonoodig in de voornaamste Provinciale bladen worden bekend gemaakt. Het examen duurt minstens 4 dagen en is verdeeld in een schriftelijk en mondeling gedeelte. De plaats waar het examen zal worden afgenomen zal tijdig aan de candidaten worden medegedeeld.

e. Iedere candidaat moet, tegelijk met zijn aangifte, bij den Directeur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Bond van Nederlandsche Architecten, Amsterdam, Weteringschans 102 een som van *f* 25.— storten.

Behoudens in zeer bijzondere gevallen wordt hem die niet teruggegeven, wanneer hij zich voor of tijdens het examen terugtrekt.

TIJDVERDEELING SCHRIFTELIJK EXAMEN BOUWKUNDIG OPZICHTER.

					uur min.
Maandag	van	1.—	tot 1.55	Bouwwetgeving	0.55
	„	2.—	„ 3.—	Statica	1.—
	„	3.10	„ 5.—	Afvoerleidingen	1.50
				totaal	3 uur 45 min.
Dinsdag	van	9.—	tot 10.15	Begrooting	1.15
	„	10.25	„ 11.55	Fundeering	1.30
	„	1.15	„ 2.30	Fundeering	1.15
	„	2.40	„ 5.—	IJzerconstructies	2.20
				totaal	6 uur 20 min.
Woensdag	van	9.—	„ 11.15	Houtconstructie	2.15
	„	11.25	„ 12.10	Steenconstructies	0.45
	„	1.30	„ 2.50	Steenconstructies	1.20
	„	3.—	„ 5.—	Opmeten	2.—
				totaal	6 uur 20 min.
Donderdag	van	9.—	tot 10.—	Gewapend beton	1.—
	„	10.10	„ 12.25	Houtconstructie	2.15
				totaal	3 uur 15 min.
				totaal generaal	19 uur 40 min.

MONDELING EXAMEN BOUWKUNDIG OPZICHTER.

Het mondeling gedeelte duurt voor ieder vak *dertig minuten* met een tusschen pauze van 10 minuten, en van ruim één uur tusschen de voor- en namiddag.

Het aantal vakken waarin mondeling examen moet afgelegd worden bedraagt *elf* te weten: Grondwerk, Steenconstructies, Houtconstructies, IJzerconstructies, Dakbedekkingen, Stucadoor-, Schilder- en Behangwerken, Bouwmaterialen, Meet- en Waterpasinstrumenten, Gereedschappen en Werktuigen, Leidingen en Installaties, Eerste Hulp bij Ongelukken.

De dagverdeeling is als volgt:

van 9.— tot 9.30, van 9.40 tot 10.10, van 10.20 tot 10.50, van 11.— tot 11.30, van 11.40 tot 12.10.

van 1.10 tot 1.40, van 1.50 tot 2.20, van 2.30 tot 3.—, van 3.10 tot 3.40, van 3.50 tot 4.20, van 4.30 tot 5.—.

OVERGANGSBEPALINGEN.

Het examen wordt afgenomen voor de eerste maal in Februari/Maart 1926.

Zij die aan de Opzichtersexamens van den B.N.A. hebben deelgenomen in 1925, 1924 en 1923 en het diploma niet behaald hebben, kunnen vrijstelling bekomen voor het afleggen van *het voorbereidend examen* indien zij vóór 31 December 1925 daartoe een verzoek indienen bij de Commissie van Onderwijs van den B.N.A. Weteringschans 102 Amsterdam. De Commissie beoordeelt aan de hand der door *verzoekers* behaalde cijfers of zij geacht kunnen worden met *gunstig gevolg* aan het *voorbereidend examen* te hebben deelgenomen. Vrijstellingen voor zoover deze overeenstemmen met bepalingen van het nieuwe programma blijven van kracht.

Deze overgangsbepalingen zijn gedurende drie jaren van kracht na ieder der bovengenoemde examenjaren. *Dus* candidaten van 1923 kunnen tot uiterlijk 1926, die van 1924 tot uiterlijk 1927 en die van 1925 tot uiterlijk 1928 van bovenstaande bepalingen gebruik maken.

Bovenstaande voorstellen zullen worden behandeld op de a.s. ledenvergadering op 14 Maart te Utrecht.

De Kringen worden verzocht dit rapport, evenals dat over de wettelijke bescherming van den Architecten Titel, dat op dezelfde vergadering aan de orde zal worden gesteld, tijdig in behandeling te nemen.

EERE PROMOTIE Dr. H P. BERLAGE.

In de openbare vergadering van den Senaat der Technische Hoogeschool te Delft op 8 Jan. 1925, is aan Dr. H P. Berlage het Doctoraat in de Technische Wetenschappen honoris causa verleend. De promotor Prof. Ir. J. A. G. van der Steur hield daarbij de volgende toespraak:

De Senaat der Technische Hoogeschool heeft in zijn vergadering van den 8en December, op voorstel van de afdeeling der bouwkunde, besloten het eere-doctoraat in de technische wetenschap aan te bieden aan den architect Berlage en mij valt de eer te beurt, als promotor van den nieuwen eere-doctor, vanaf deze plaats het woord te mogen voeren. Ik heb deze taak gaarne aanvaard omdat ik, naast een groote hoogachting voor den persoon van Berlage, een diep gevoelde bewondering koester voor zijn arbeid, dien hij met het klimmen der jaren met steeds grooter liefde en zorg omgeeft en tot hooger en volmaakter peil weet op te voeren.

Door het verleenen van de hoogste onderscheiding waarover de Senaat kan beschikken, is uitdrukking gegeven aan de groote waardeering voor het werk van een kunstenaar die, misschien in het buitenland nog meer dan binnen onze enge landsgrenzen, geldt als de vertegenwoordiger bij uitnemendheid van onze Nederlandsche architecten en die, door zijn werk en zijn geschriften wegbereider en voorlooper is geweest, die begrippen over bouwkunst en aanverwante kunsten, welke bevruchtend hebben gewerkt voor de ontwikkeling der bouwkunst, heeft getracht te maken tot gemeengoed voor ons allen.

Hendrik Petrus Berlage werd geboren op den 21sten Februari 1856 te Amsterdam. Hij volgde de lagere school, daarna de H.B.S. in zijn geboorteplaats en niets deed vermoeden dat uit den jongen scholier de latere bouwmeester zoude groeien. Is het mogelijk dat de ligging van het ouderlijk huis vlak tegenover de woning van den toen reeds bekenden architect Cuypers hem heeft geïnspireerd tot den later te volgen weg? Hoe het zij, de jeugdige Berlage, die toen reeds veel en goed teekende, die misschien onder bepaalde invloeden schilder had kunnen en willen worden, besloot zich te vormen tot architect en ging naar de Technische Hochschule in Zürich, die in dien tijd een groote reputatie genoot omdat Semper er colleges had gegeven en diens geest er nog altijd rondzweefde.

In 1878 teruggekeerd bleef hij korten tijd in Arnhem, was bij één der aldaar gevestigde architecten op diens bureau werkzaam om vervolgens een langdurige studiereis naar Italie te ondernemen. Het is buiten eenigen twijfel dat deze studiereis op de latere ontwikkeling van Berlage's talent een zeer domineerenden invloed heeft gehad.

Omstreeks 1881 teruggekeerd in het vaderland, vestigde hij zich in Amsterdam, bouwde in associatie met Sanders het thans reeds weder verdwenen Panopticum en vele andere

grootere en kleinere werken, en ook in deze periode ontstond het winkelhuis van Focke en Meltzer, waarvan Berlage wel uitsluitend als de ontwerper mag worden beschouwd en wat een type is voor zijn opvattingen in dien tijd, tevens een type van de architectuur van die periode. In den tijd van zijn samenwerking met Sanders ontstond ook het beursontwerp voor den eersten beursprijsvraag in 1883, waarvan ook Berlage zich zonder tegenspraak het uitsluitend auteursrecht mag toeeigenen, en wat met den vierden prijs werd bekroond. Na een vijftal jaren met Sanders te hebben saamgewerkt nam hij in Amsterdam alleen de praktijk op en was tegelijkertijd een tiental jaren leeraar aan de Quellinusschool. Pas later heeft hij zich van Amsterdam losgemaakt en zich in Den Haag gevestigd.

Om Berlage in zijn ontwikkelingsgang goed te kunnen begrijpen moet men zijn gebouwen zien èn zijn geschriften lezen, het bestudeeren van één van beiden zonder meer, is onvoldoende en geeft niet het juiste beeld van het streven van den kunstenaar, bouwwerken en geschriften vullen elkander aan, in zijn geschriften geeft hij als het ware openlijk rekenschap van de denkbeelden, gedachten, overleggingen en overwegingen die hem hebben geleid en waarvan zijn bouwwerken de zichtbare uitingen zijn. Ze zijn dus te beschouwen als de verklaringen die volgen op wat in steen en hout, in ijzer en in andere materialen tot ons moet spreken en vormen op die bouwwerken een welkome aanvulling. Zonder die geschriften zouden zijn gebouwen in hun stoere, zakelijke en vaak nuchtere redelijkheid ons niet altijd zoo vermogen te boeien als zij in alle opzichten waardig zijn te doen.

De vraag zoude kunnen rijzen of bouwwerken behoefte hebben aan dergelijke verklaringen en in het algemeen zullen wij zeker geneigd zijn zulk een vraag, indien zij werd gesteld, ontkennend te beantwoorden. Men diene echter niet uit het oog te verliezen dat Berlage, geboren in een tijdperk van diep en droevig verval, zijn grootste kracht kon ontwikkelen in een periode waarin vooral de jongeren, beu van overlevering en slecht begrepen traditie, van stijlnavolging als hoogsten triomf, die in zich voelden branden en woelen de begeerte naar meerdere en hoogere idealen, zonder nog in staat te zijn deze begeerten in daden van blijvende waarde om te zetten, zich krachtig begonnen te verzetten tegen deze stijlloosheid en schijnkunst.

Deze jongeren, die zich manifesteerden in hoofdzaak in de nieuwe-gids beweging der tachtigerjaren, hebben in den reeds iets ouderen Berlage een krachtigen steun gevonden. En zooals elk tijdperk van wording, van nieuwen groei en nieuwe gedachten noodzakelijk in zich heeft een sterke evolutie van denkbeelden, een zwenking, dan naar de ééne dan naar de andere richting tot tenslotte de juiste weg kan worden gevonden, zoo heeft ook Berlage zijn evolutie gehad en heeft ze nog.

Berlage is daarmede geworden de architect uit een tijd van overgang en van verandering. Zijn arbeid draagt daarvan de onmiskenbare eigenschappen, en ze worden door zijn geschriften duidelijker en klaarder aan ons voorgelegd dan zonder die blootlegging van denkbeelden en overwegingen zou zijn mogelijk geweest.

Maar het merkwaardige in den geheelen ontwikkelingsgang van dezen kunstenaar is wel, dat hij zich eenmaal klaar en duidelijk bewust van het punt waar zijn weg zoude aanvangen, dien weg heeft gevolgd met een vastheid van wil en een doorzettend vermogen dat bewondering afdwingt en waardoor die weg, voor hen die na hem komen, staat afgepaald langs vaste onwrikbare merkteekenen, recht en zonder aarzeling leidende tot het doel dat hij zich heeft gedroomd, een doel dat hij weet nimmer te zullen kunnen bereiken maar dat hij als een schoonen dageraad ziet gloren aan den kim van een nieuwen dag Wat hem bezielde, wat hij zich droomde heeft hij getracht te verwezenlijken in de materialen die den bouwkunstenaar ten dienste staan, hij verwerkte ze naar eigen aard en behoefte, hij schroomde niet de meest moderne materialen op de meest moderne wijze toe te passen, hij legde zichzelf de sterkste banden aan die het ontwerp hem, als utiliteitsobject beschouwd, kon opleggen. In gestadig zelfbedwang arbeidende, streng vasthoudende aan de beginselen die voor hem als de eenig ware worden erkend, vormt hij zijn bouwwerken, en vervormt ze in telkens grooter volmaking. Dat zijn gevoelige kunstenaarsziel, die zich zoo gaarne wel eens zou willen uitleven, hem bij het oefenen van dat harde zelfbedwang moeielijke oogenblikken moet hebben bezorgd, wie onzer zal het betwijfelen. En wij zien dan ook, tusschen dezen stagen arbeid aan projecten, die aan de nuttigheidseischen van het zakelijke leven hun ontstaan dankten, telkens en telkens weer die groote en omvangrijke ideaalprojecten ontstaan, waarin de kunstenaar Berlage zich geheel gaf met den vollen scheppingsdrang dien hij zoo rijkelijk in zich draagt.

Een klein trekje, wat den gevoeligen kunstenaar zoo echt teekent moge ik hier in herinnering brengen. Het is jaren geleden, Berlage en ik stonden, na afloop van een ver-

gadering in het Paviljoen te Haarlem in aandachtige bewondering voor een dier vroeg 17e eeuwsche Hollandsche kasten, die alleen door hun profileering zulk een groote charme hebben. Langzaam gaat de karakteristieke hand van Berlage omhoog en glijdt, koesterend en streelend langs die ragfijne gevoelige profielen van het meubel tot hij zich, als ontwakend uit een stille overpeinzing, omdraait en met spontane overtuiging mij toevoegt: Zie je, als je dat zoo aanvoelt dan is het misschien maar beter niets nieuws meer te probeeren.

Dat meubel voldeed in geenen deele aan de eischen die Berlage als aestheticus, in zijn werk en zijn geschriften aan een meubel had gesteld, maar de kunstenaar van dezen tijd voelde zoo diep hoe kunstenaars van andere overtuiging dan de zijne hem toch in zijn diepste binnenste konden ontroeren.

Toen Berlage, na zijn studie in Zürich en na zijn reis in Italië zich in Amsterdam kwam vestigen was hij schijnbaar voorbeschikt om den weg te vervolgen die hem door zijn leermeester Stadler, den trouwen volgeling van, en ingewijde in de begrippen van Semper waren medegegeven op zijn reis voor het leven. Hij vond in Holland de navolging der Renaissance, met — als tegenhanger Dr. Cuypers en zijn school — die op Viollet le Duc's voetspoor, de kunst in nieuwe banen trachten te leiden, doch ook alweder door navolging, doch nu van de Middeleeuwsche kunsttradities.

Tegenover deze laatste beweging, die de openlijke tegenwerking had van de meesten der in dien tijd het hoogst gewaardeerde mannen, moet Berlage eenigszins twijfelachtig hebben gestaan, zijn geheele persoonlijkheid echter, die voor zoo veelzijdige stroomingen openstond, moet spoedig hebben gevoeld dat in strenge vasthoudendheid aan een als onomstootelijk waar aangenomen beginsel, niemand der toenmalige tijdgenooten bij een man als Cuypers kon halen, en dat moet hen hebben gebracht tot de bestudeering der beginselen die door Viollet le Duc in zijn verschillende geschriften met zoo groot meesterschap waren opgeworpen en verdedigd.

Deze studie beteekent in de ontwikkeling van Berlage's kunst een algeheelen omkeer, doch op een andere wijze dan Viollet le Duc zich dat kon hebben gedacht. Niet het teruggrijpen tot historische stijlen en het omkleeden van de gebouwen van dezen tijd met den mantel van het verleden, maar het op eigen wijze verwerken van het groote beginsel van Viollet le Duc's geheele betoog „Toute forme qui n'est pas indiquée par la structure doit être repoussée" werd ook voor Berlage het wel overwogen fundament van zijn geheelen arbeid. Hij doorzag echter dat de Middeleeuwsche vorm niet uitsluitend aan dat beginsel voldeed, daarmede zelf vaak in lijnrechten tegenspraak kwam en hij zette van den aanvang af zijn werk op den breeden basis van het beginsel zelf, zonder omzien naar de historische traditie, van nieuw af aan beginnende, steen voor steen opbouwende, balk na balk plaatsende om zoo te komen tot een eenvoudige, logische, aan strenge practische en schoonheidseischen voldoende oplossing van het gestelde probleem. Dat in den aanvang nog de Middeleeuwsche vormenspraak tot zekere hoogte in zijn bouwwerken valt te onderkennen, wie, die de moeilijkheden slechts bij benadering vermoedt die verbonden zijn aan het zichzelf stellen van zulk een reuzentaak als het scheppen van een nieuwe bouwkunst, zal het in Berlage kunnen laken dat de nieuwe vorm niet tegelijk met den wensch daarnaar werd geboren? Maar wie onbevooroordeeld staat tegenover Berlage's werk zal tevens moeten erkennen dat hij van den beginne af vermeden heeft zich tot directe navolging te leenen, dat een eigen karakter ook dat aanvangswerk sterk heeft gekenmerkt.

De eerste opdracht waarin zich Berlage's omkeer manifesteerde was wel het gebouw van de Algemeene Maatschappij van Levensverzekering en Lijfrente aan het Damrak te Amsterdam, dateerende van 1893. Zijn meest belangrijk voorafgaande werk, de winkel van Focke en Meltzer op den hoek van Kalverstraat en Spui, werd, zooals ik reeds gelegenheid had op te merken, nog geheel in den geest ontworpen van hen die met toepassing van aan oude stijlen ontleende motieven, meenden hun doel te kunnen bereiken. Toch, wie na zooveel jaren deze uiting rustig bestudeert en ontleedt, zal spoedig tot het inzicht komen dat hier wel een zeer bekwaam man aan den arbeid is geweest en dat veel van wat later Berlage's werk zou kenmerken reeds in embryo in dit ontwerp aanwezig is. Rust en geslotenheid gepaard gaande met een neiging naar overheersching van de horizontale lijn zijn na te speuren in den opzet. De gevel van het latere gebouw der Algemeene Maatschappij van Levensverzekering en Lijfrente aan het Damrak vertoont deze kenmerken in sterker mate, hij is minder ontleed, lijstwerken die het gevelvlak verdeelen, zijn vermeden, alles tracht mede te werken om het vlak, de ruimtebegrenzing van den bouw als vlak te laten spreken met sterke neiging, zooals aan het oorspronkelijke hoektorentje het geval was, de vlakken in elkander te laten overgaan. Er ligt in dit ont-

werp reeds een zeer sterke en weldoordachte neiging om eerlijk en oprecht de waarheid te dienen, doch tevens om dat te doen op gracieuse wijze en vooral in het interieur zijn de bewijzen daarvoor ruimschoots voorhanden.

Ook in dezen bouw openbaren zich talenten die later kenmerkend voor Berlage's werk zullen worden. Zijn schildersneiging is hier onmiskenbaar uitgesproken hoewel deze zich heeft vervormd naar zijn bouwkundige begrippen en zich daaraan heeft ondergeschikt gemaakt. De sterke kleurtegenstellingen in de keuze der materialen en de toepassing van sterk gekleurde decoratieve versieringen verraden deze neiging tegelijk met de schilderachtige groepeering van het geheel. En tevens valt te ontdekken een pogen, later krachtiger en met meer zelfbewustheid uitgesproken om den versierenden kunsten in het geheele samenstel van den bouw, de plaats aan te wijzen, die zij in het vast geraamte van het bouwkundig ontwerp moeten innemen en ze bovendien in hun uiterlijke verschijning als een wel aangepast deel van dat ontwerp, vastheid van vorm en van plaats te geven.

Al de kwaliteiten die ik boven noemde en die — aarzelend nog — hier naar voren treden worden sterker en nadrukkelijker uitgesproken in de twee bekende gebouwen van de Assurantie Mij. de Nederlanden te Amsterdam en Den Haag, beide werken van 1895.

Berlage ontwerpt deze gebouwen bovendien in baksteen daarmede het nationale bouwmateriaal met één slag op de plaats stellende die het toekomt. Nog worstelend met vorm en contour van de massa's hebben beide gebouwen in hun oorspronkelijken opzet, naast een groote rust en evenwicht, een aantrekkelijke schilderachtigheid in de groepeering der massa's. Spaarzaam is bergsteen gebruikt, hoofdzakelijk in groote stukken om enkele markante constructieve onderdeelen te accentueeren. Het horizontale karakter, hier en daar versterkt door contrasteerende vertikale deelen, gaat overwegen en verleent aan de gebouwen een rustige evenwichtigheid. Nergens worden details gebruikt die onsamenhangend zijn met den bouw, ze zijn met dien bouw gegroeid tot een vast, onverbreekbaar geheel, een portaal is uit het massief van het blok als een gat gekapt, een beeld is uit het gevelstuk gegroeid alles in sterk en innig verband.

Berlage's grootste en belangrijkste werk, de Amsterdamsche Beurs van 1897 gaat op denzelfden weg voort, rust en eenvoud worden grooter, elk onderdeel wat op traditioneele vormen gegrond zoude kunnen zijn wordt verbannen, zakelijk en nuchter zijn de bouwkundige problemen ontrafeld, gegroepeerd en weder saamgevoegd tot een systeem van zeer eenvoudige ontwikkeling. Het schilderachtige begint te verdwijnen om plaats te maken voor een nieuwe regelmatigheid en orde die in den Damrakgevel en den voorgevel sterk tot uiting komt en die de aankondiging mag genoemd worden van een nieuwe evolutie in Berlage's ontwikkeling als scheppend kunstenaar.

Het zoude mij te ver voeren dit gebouw tot in onderdeelen te bespreken om daaruit nieuwe bewijzen te putten voor den vasten, weldoordachten en regelmatigen gang van Berlage's zelfontwikkeling en ontplooiing, bovendien kan ik verwijzen naar de vele publicaties die over zijn werk zijn verschenen en waarin, beter dan in dit zeer kort bestek mogelijk is, zijn arbeid wordt behandeld.

De neiging naar een zekere regelmatigheid, het systematische dat in de beursgevels reeds tot uitdrukking komt en dat sterker nog zich in het interieur manifesteert, gaat samen, zooals ik reeds zeide, met een geheel loslaten van oude tradities, met een streven naar meerdere rust en naar meerdere systematiseering, naar de uitdrukking van kracht en eenvoud, zonder dat dit streven ontaard in nuchtere droogheid. Rusteloos grijpt hij naar een telkens nieuwen vorm die in zijn woelend brein opduikt, daarmede de frischheid in zijn werk behoudend. Het zijn hoofdzakelijk kantoor- en zakengebouwen die uit deze periode van zijn werkzaamheid onze aandacht boeien en men ziet de zakelijkheid van den opzet van den geheelen bouw zich uitwendig sterker uitdrukken. Het vlak gaat verloren, de peilers waartusschen de ramen zijn gevat, beheerschen het ontwerp, de nadruk valt sterker dan vroeger op de horizontale geledingen om de vertikale elementen der peilers te dwingen tot een tweede plan. De meest vergaande uitingen van deze periode zijn wel het groote magazijn van Meddens in Den Haag en het kantoorgebouw van de firma Müller te Londen.

Zeer onvolledig is dit overzicht uit den aard der zaak moeten blijven, de vele vereenigingsgebouwen en woonhuizen die Berlage ontwierp, zijn groote ideaal-projecten, zijn belangrijke inzendingen op prijsvragen of ontwerpen voor bouwwerken die niet zijn uitgevoerd, zouden in dit overzicht hebben moeten worden opgenomen, had dit eenigszins op volledigheid aanspraak willen maken. Al deze ontwerpen beduiden telkens een nieuwe phase in den ontwikkelingsgang van dezen bouwmeester die de bestudeering meer dan waard is.

Ook in de ontwerpen voor stadsaanleg waarmede Berlage zich in de latere jaren veel heeft beziggehouden, ziet men denzelfden lijn als in zijn bouwwerken. Aanvankelijk nog gericht op het schilderachtige, het zoeken naar aardige oplossingen in de details en met

die details het plan opbouwend, zien we langzamerhand de groote lijn zich in het ontwerp uitspreken, zakelijk aanvaardende de grondslagen waarnaar het stadsplan zich moet ontwikkelen en die zakelijke grondslagen omwerkende tot een monumentaal gegeven van den allereersten rang. Zijn groote ontwerp van het Hofplein te Rotterdam is daarvan een welsprekend bewijs. Het moderne gegeven van de skyscrabber en meer nog dat van den spoorwegviaduct, die de schoonheid van Rotterdam tot heden zoo onherroepelijk heeft aangetast, heeft hij gretig aangegrepen en kunstvol verwerkt tot een motief voor pleinafsluiting waarvan het bezit elke stad fier en gelukkig zou maken.

Ik mag in dit Hollandsche milieu, zij het dan slechts met een enkel woord, niet voorbij zien hoe Berlage is de zuiver Nederlandsche architect. Zijn aanvankelijke arbeid kon niet doen vermoeden dat hij in zich had dat zoo scherp geprononceerde Nederlandsche denken en voelen wat zich in zijn latere werken uitspreekt. In het gebruik van materiaal in de eerste plaats is Berlage de Hollandsche architect bij uitnemendheid, maar ook in de groepeering der massa's, in het sterk gevoel voor den wand die de intimiteit van het Hollandsche binnenhuis zoo sterk omsluit, in het individualistische streven wat zoo met intimiteit samenhangt, erkennen wij Berlage's Hollandschen aard. Maar ook in zijn geheele ruimteontwikkeling, zijn neiging, ook in onze Hollandsche kerken tot uiting gebracht, om de gescheiden deelen eener ruimte saam te binden tot één ruimtewerking, in verhoudingen die eerder breed en laag dan slank omhoogstrevend zijn, sluit hij zich aan bij alles wat Hollandsche stadsbeelden en Hollandsche bouwkunst ons te zien geven.

Ik zoude nog vele facetten van Berlage's veelzijdigheid kunnen belichten en kunnen spreken van zijn uitnemend teekentalent, van zijn werkzaamheden in allerlei belangrijke commissies of van zijn positie tegenover het buitenland, ik zoude kunnen uitweiden over zijn meer wijsgeerige beschouwingen over architectuur en haar plaats in de gemeenschap, over zijn denkbeelden met betrekking tot de kunsten onderling, over zijn arbeid op het gebied van de meubelkunst en de overige decoratieve kunsten, over zijn propagandistischen arbeid voor de belangen der bouwkunst die hij dient met een waarachtige en heilige liefde en in wier dienst hij zich zoo onvoorwaardelijk en geheel heeft gesteld, ik zal het echter bij deze beschouwingen moeten laten, overtuigd dat ik volkomen onvolledig ben geweest, dat ik slechts hier en daar iets heb kunnen aanstippen, doch in de hoop dat het weinige wat ik in de gelegenheid was te geven U toch een diepen indruk hebbe mogen bijbrengen van de belangrijkheid van Berlage's persoonlijkheid voor onze Nederlandsche bouwkunst en hare ontwikkeling.

Die belangrijkheid schuilt hoofdzakelijk in de bouwwerken zelf als de versteende gedachten van een talentvol kunstenaar die met de hem kenmerkende bescheidenheid de eerste zal zijn om te erkennen, dat ze niet het volmaakte hebben gegeven. Van deze bouwwerken is een sterken en blijvenden invloed uitgegaan en zal daarvan blijven uitgaan.

Hooggeachte Berlage.

De Senaat der Technische Hoogeschool heeft gemeend dat uw werk en uwe geschriften, getuigende van zulk een diep en helder inzicht in de problemen die de bouwkunst stelt en die zij in komende jaren bij de gestadige ontwikkeling der techniek en van het maatschappelijk leven nog verder stellen zal, van zijn kant een openlijke waardeering eischen. Dat gij bereid zijt geweest hier tegenwoordig te zijn en dat blijk van waardeering persoonlijk in ontvangst te nemen stemt den Senaat dankbaar en gelukkig omdat hij daarin ziet de erkenning uwerzijds dat dit eerbewijs ook door U op waarde wordt geschat.

Het oogenblik is thans gekomen om aan het besluit van den Senaat uitvoering te geven en U staat mij toe dat te doen in dezen vorm, mij verder beroepende op dat wat ik dezen middag reeds mocht te berde brengen:

Wegens Uwen baanbrekenden arbeid in de bouwkunstbeweging, namens den Senaat der Technische Hoogeschool en ingevolge zijn besluit van 8 December 1924, krachtens de bevoegdheid door de wet toegekend, verklaar ik U, Hendrik Petrus Berlage, te zijn doctor in de technische wetenschap, *honoris causa*, met alle rechten die door de wet of gewoonte aan dit doctoraat zijn verbonden.

Het is mij een eer en een genoegen U het diploma van dit doctoraat te mogen ter hand stellen.

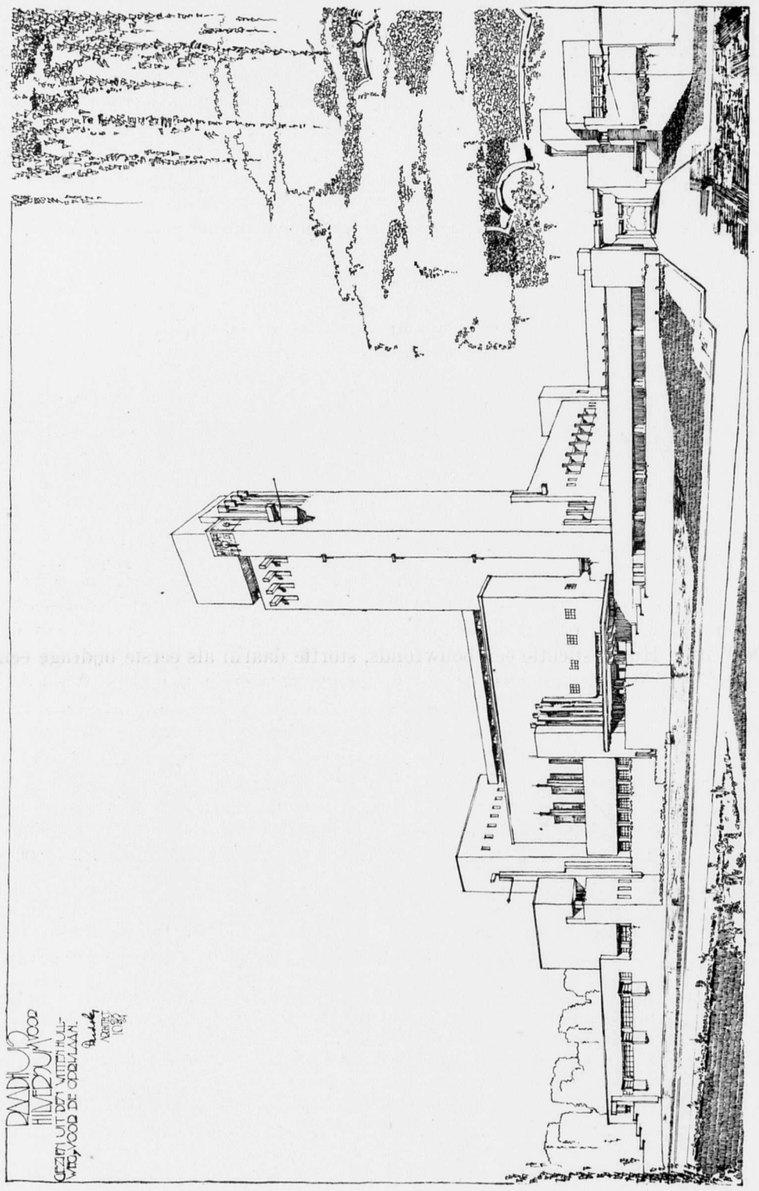

ONTWERP RAADHUIS TE HILVERSUM. ARCHITECT W. M. DUDOK.

HET RAADHUISONTWERP.

II. STOCKHOLM EN HILVERSUM!

Tusschen beide zijn parallellen te trekken.

Stockholm had behoefte aan de stichting van een raadhuis. Aanvankelijk was de Gemeenteraad van oordeel, dat dit gebouw moest worden gesticht in de oude stad, op de historische plek. Tegelijkertijd zou een Justitie-gebouw worden gesticht. Besloten werd dit laatste gebouw te stichten buiten het centrum, op het eiland Kungsholm, aan het Mälarmeer. Östberg won de daartoe uitgeschreven prijsvraag en aan hem werd de uitvoering van zijn ontwerp opgedragen. Reeds was men begonnen het terrein voor dien bouw geschikt te maken, toen een motie van den bankdirecteur Wallenberg, en 40 andere raadsleden, werd aangenomen om het Justitie-gebouw op een andere plaats te bouwen, en deze plaats te bestemmen voor een, aan Östberg op te dragen, raadhuis. Want de Raad wenschte, dat het opperste dienstgebouw hunner woonplaats zou liggen op een open terrein, aan het water, in navolging van Venetië. En evenals de Campanile de schoonheid van het Dogepaleis verhoogt moest een toren van geweldige afmetingen [1]) de schoonheid van hun raadhuis verhoogen en verkondigen de grootheid van Stockholm, een symbool van den toenemenden bloei der stad. De bouw kostte ruim 13 millioen gulden. [2]) De handelslui, vol enthousiasme voor Östberg's schepping waren blijde aan de stichting van hun raadhuis te kunnen mede werken. Een gift kwam in van één millioen kronen.

Hilversum had behoefte aan de stichting van een raadhuis. Aanvankelijk was de Gemeenteraad van oordeel, dat dit gebouw moest worden gesticht in het oude dorp, op de historische plek. Dudok had reeds getoond de gaven te bezitten voor het maken van een ontwerp van dergelijken omvang; een prijsvraag uit te schrijven was daarom niet noodig. Op initiatief van Burgemeester Reymer werden in 1922 de plannen weder aan de orde gesteld en de raad kocht de groote buitenplaats „De Witten Hull", stichtte een bouwfonds, stortte daarin als eerste bijdrage een som groot *f* 500.000.— en droeg aan Dudok op nieuwe ontwerpen te maken. Want de Raad wenschte, dat het opperste dienstgebouw hunner woonplaats zou liggen op een open terrein. Dudok ontwierp een grooten vijver, opdat het zou liggen aan het water. Evenals de toren van Östberg de schoonheid van zijn raadhuis verhoogt, moet Dudok's toren de schoonheid van zijn raadhuis verhoogen, en verkondigen de grootheid van Hilversum, een symbool van den toenemenden bloei dezer gemeente. De bouw zal kosten 1¼ millioen gulden. [3]) De handelslui.... zonden aan Gedeputeerde Staten een adres, met verzoek het raadsbesluit, om een bouwfonds groot *f* 500.000.— te stichten, te vernietigen .... en de gift bleef uit!

In 24 teekeningen, waaronder acht perspectieven van de buiten-architectuur en vier van de binnen-architectuur, heeft Dudok zijn ontwerp uitgebeeld. Nu was dus, nà 9 jaren van voorbereiding, het raadhuisplan gereed gekomen en kon met de voorbereiding van den bouw worden aangevangen. En de Raad kon een voorstel in die richting tegemoet zien. Doch nu kwamen de bezwaren! In 1922 hadden B. en W. reeds verklaard: „dat in den tegenwoordigen toestand in het belang der gemeente „niet langer mag worden berust en dat nu meer dan ooit de tijd is gekomen om „met kloeken durf en ook met vertrouwen in de toekomst van Hilversum, aan het „reeds in principe door Uwen Raad genomen besluit daadwerkelijk uitvoering te „geven".

---

[1]) Het grondvlak van den toren is 16 × 16 Meter.

[2]) De bevolking telt circa 500.000 zielen, de kosten bedroegen dus f 26.— per hoofd.

[3]) De bevolking zal over 4 jaren ruim 50.000 zielen tellen: de kosten bedragen dan f 25.— per hoofd.

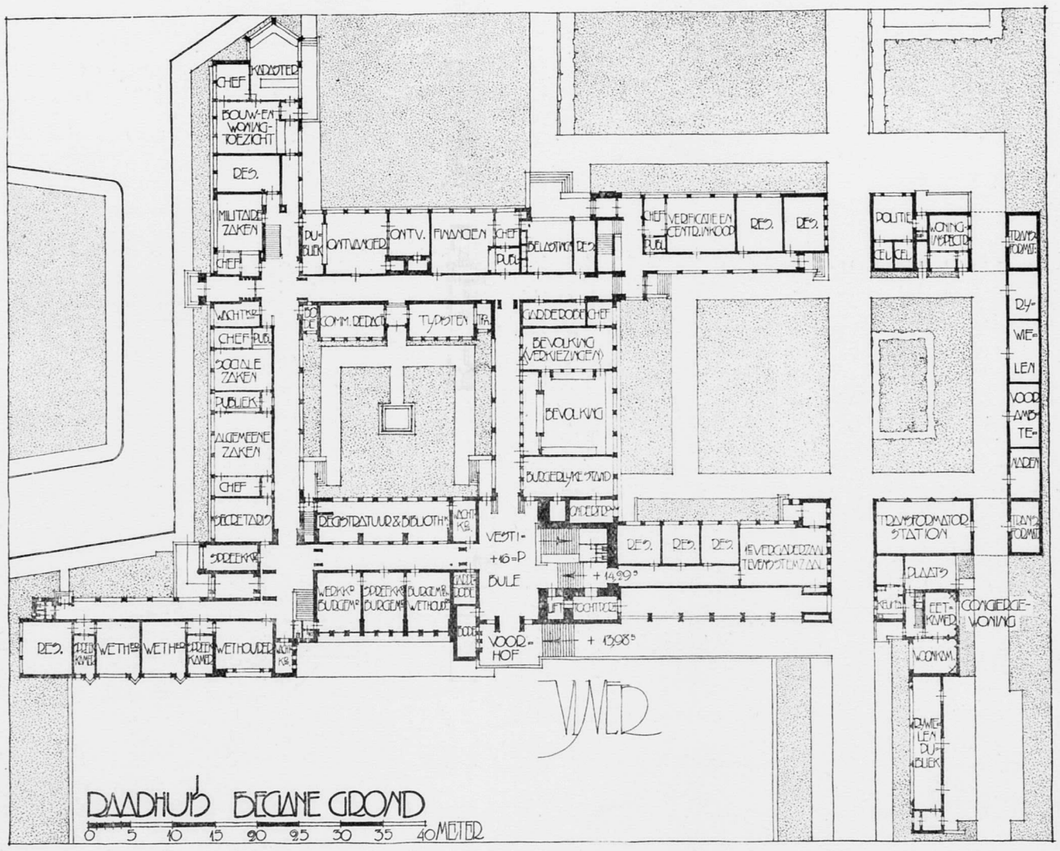

ONTWERP RAADHUIS TE HILVERSUM. Architect W. M. DUDOK.

Inmiddels was de gemeente wederom met 3000 zielen toegenomen. Doch onder den invloed van den algemeenen bezuinigingsdruk ontstond èn onder de burgerij èn in den Raad een groep, die den bouw voor onbepaalden tijd wenschte uit te stellen. Een andere groep ging verder, en stelde voor de gronden, voor den raadhuisbouw beschikbaar, in het Gemeentelijk grondbedrijf terug te brengen, m.a.w. te verkoopen. En daardoor zou tegelijkertijd de uitvoering van Dudok's ontwerp onmogelijk zijn gemaakt.

Doch nu bleek, dat Dudok op zijn collega's kon rekenen. Binnen enkele dagen kon aan Burgemeester en Wethouders een adres aangeboden worden, geteekend door een zestigtal architecten, met Dr. Berlage als eersten onderteekenaar, waarin verzocht werd aan den Raad het voorstel te doen om „het vroeger genomen besluit tot den „bouw van het raadhuis onveranderd te handhaven, en mocht, door de ongunstige „tijdsomstandigheden, de uitvoering op heden bezwaarlijk zijn, alsdan den Raad voor „te stellen den raadhuisbouw tot gunstiger tijd uit te stellen; echter met behoud van „het aangewezen terrein en met principieele aanvaarding van het plan".

Burgemeester en Wethouders waren van eenzelfde gevoelen en op 25 November 1924 werd dan ook op hun voorstel, door den Raad besloten het ontwerp in principe te aanvaarden en den bouw voor hoogstens twee jaar uit te stellen. Aan Burgemeester Reymer en aan Wethouder Kuyper komt ongetwijfeld de lof toe, dit voorstel op uitmuntende wijze te hebben verdedigd. De laatste wees er in zijn rede op, dat Amsterdam, in den tijd, dat die stad even groot was als Hilversum thans, een raadhuis bouwde waaraan geen kosten zijn gespaard. En in aansluiting aan het adres der architecten, wees hij op de waardeering, die het werk van Dudok in kunstenaarskringen geniet.

Nu het ontwerp in principe is aanvaard mogen we verwachten, dat B. en W. binnenkort met een voorstel zullen komen om de terreinen geleidelijk voor den bouw in gereedheid te brengen. Er is nog zooveel te doen, dat bij wijze van werkverschaffing of werkverruiming kan worden gedaan, o.a. het graven van den vijver, het in gereedheid brengen der omgeving, het aanleggen der gazons, het aanleggen der beplantingen, enz. Ook behoort aan Dudok nu opgedragen te worden zijn plannen met bestek voor de aanbesteding gereed te maken. Overeenkomstig hun reeds in 1915 gegeven advies: „Het is onder de hoogst abnormale omstandigheden niet onze be„doeling een bouw van dergelijken omvang, hoe noodzakelijk overigens, te forceeren, „maar wij willen den tijd niet onbenut laten voorbijgaan, opdat wij met de voorbe„reiding gereed zijn, zoodra de oeconomische verhoudingen den bouw zullen toelaten". Der Worte sind genug gewechselt. Lasst mich auch endlich Taten sehn!

Nu nog iets over het ontwerp zelf. Luthmann [1]) prijst de gemeente Hilversum gelukkig, dat zij voor haar nieuw te stichten gebouw over volop ruimte te beschikken heeft: „En gelukkig ook mag zich achten de bouwmeester die geroepen is een derge„lijke opdracht te vervullen, niet bekneld als hij is in een keurslijf van eng begrensde „mogelijkheden en gewikkeld in tallooze problemen — meestal in zeer zijdelingsch „verband staande met het wezen der bouwkunst — waarbij het zoeken van een „uitweg de gedachte aan het ideëele op den achtergrond dringt, het enthousiasme „dooft. Maar het is ook tevens de vrije ligging die een bouwwerk maakt tot een „overzichtelijke compositie, welke omstandigheid aan den ontwerper hooge eischen „stelt. En wel speciaal indien het een opgave betreft van een gecompliceerd karakter „als een modern raadhuis. Is dit eenerzijds gebleven wat het voorheen ook was n.l. de „zetel van het gemeenschappelijk gezag en als zoodanig een representatief karakter „eischend; anderzijds is het door de veelomvattende overheidszorg uitgedijd tot een

[1]) Dudok-nummer-Wendingen.

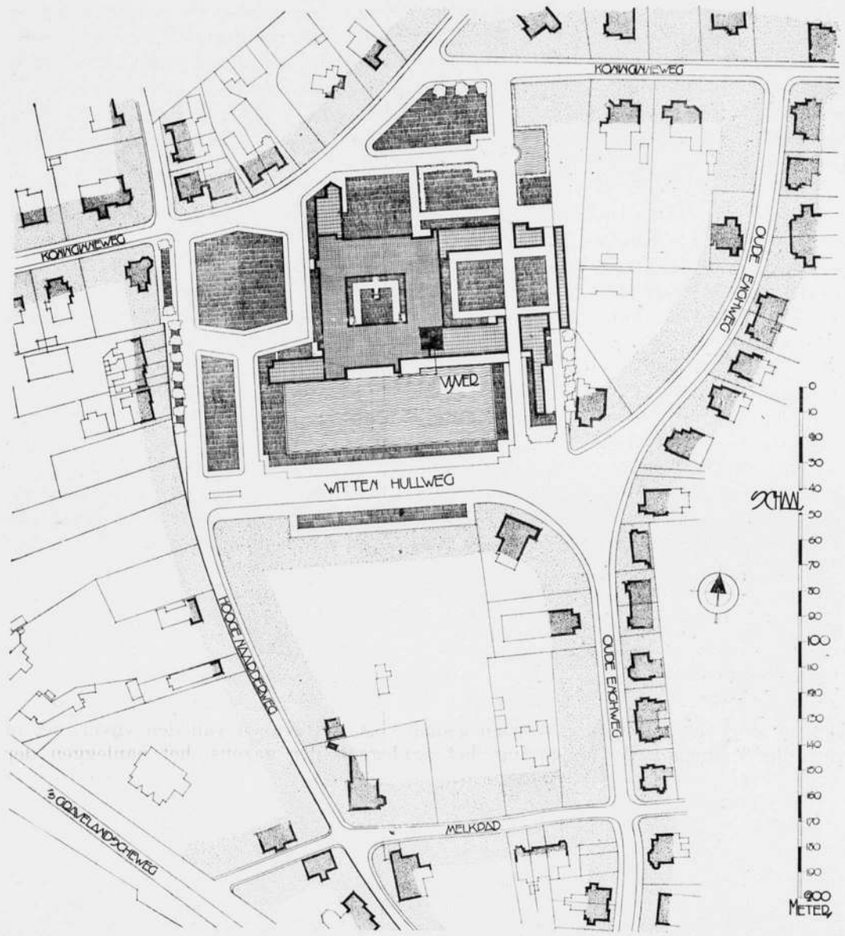

SITUATIEPLAN RAADHUISONTWERP HILVERSUM.

„omvangrijk kantoorgebouw. Deze tweeledige bestemming tot een architectonische „eenheid te verwerken, ziehier een voornaam bestanddeel van het vraagstuk waarvoor „zich de ontwerper zag geplaatst".

Het komt mij voor, dat Dudok, evenals zoovelen onzer, door zijn arbeiden, er toe gedwongen werd asymmetrisch te werken.

En dat acht ik juist een der kenmerken van de moderne bouwkunst. [1])

Meestal zijn de bouwwerken die ons opgedragen worden niet voldoende van omvang om met een symmetrische groepeering voldoende massawerking te krijgen. En doordat in de moderne bouwwerken, om economische redenen, de uiterste soberheid moet worden betracht is de moderne bouwmeester bovenal op het bereiken van deze massawerking aangewezen, wil hij nog iets bereiken.

[1]) Daarmede wil ik natuurlijk niet zeggen, dat óok met symmetrie niet een modern gebouw zou zijn te ontwerpen; het streven van de moderne architecten is echter naar het asymmetrische.

Toen Dudok dat ook leerde inzien ontstonden zijn beste werken.

Bij het pompgemaal en ook bij het badhuis aan den Boschdrift eenerzijds en de school aan den Boschdrift anderzijds is dit op te merken. Deze eerste twee gebouwen, welke geheel symmetrisch zijn ontworpen, doen in afbeelding interessanter dan in werkelijkheid, m.i. doordat het gegeven te klein was voor een symmetrische behandeling. De Gereformeerde school aan de Boschdrift echter heeft door de asymmetrische groepeering, door de geweldige tegenstellingen, den forsch opgaanden hoek en de laaggehouden gestrekte gangen met de aaneengeschakelde vensters, een buitengewoon fraaie massawerking verkregen. [1]) Dit is ontegenzeggelijk het beste werk, tot op heden door hem gebouwd.

Eenzelfde gedachte vindt men terug in het raadhuis.

En daarom heb ik zulke groote verwachtingen van dit raadhuis-ontwerp. Dudok kan nu tevens de armoede, die de platbouw-zonder-meer immer behoudt, belangrijker maken door te bouwen in verschillende terrassen. Hij schrijft terecht in zijn rapport: „De wisselende beelden, dat zien van hoogere bouwmassa over lagere gevels „heen, dat voortdurend verschuiven van de bouwdeelen ten opzichte van elkaar „naarmate de toeschouwer zich verplaatst, die zg. coulissenwerking, dat is tenslotte „toch een plastische rijkdom met zuiver bouwkundige middelen bereikt".

Alzoo kon hij aan den zuidgevel de archiefruimten als hoogere bouwmassa over de raadzaal heen brengen en een interessanter werking geven aan de horizontale lijn. Dit is het waar ik op doelde, toen ik schreef, dat Dudok het bezwaar heeft gevoeld van de onversierde horizontale afdekking, die licht tot armoede-van-silhouetwerking leidt.

Wanneer de gift van de handelslui inkomt zal Dudok, door het toepassen van duurder materiaal op de daartoe aangewezen plaatsen, dit rijker effect zeker nog kunnen verhoogen.

Tenslotte nog enkele vergelijkingen met andere bouwwerken om de werking van dit gebouw des te beter te doen gevoelen.

De zuidgevel aan den vijver, over zijne volle lengte [2]) is 120 meter, aldus 20 meter korter dan de Damrakgevel der Beurs. Het hoofdgebouw verrijst als een vierkante massa van 48 meter breedte, aldus ter breedte van de Beurs aan de waterzijde.

De toren, geplaatst aan een vijver van 83 meter lengte en 28 meter breedte verheft zich op een grondvlak van 8½ meter in het vierkant. Ter hoogte van bijkans 50 meter uit den waterspiegel. Berlage's toren is 42 meter hoog, het grondvlak is 6×8 meter. En om nu Dudok nog eens aan te halen: „Het gebouw verrijst te midden van „een betrekkelijk uitgestrekten parkaanleg; de architectuur vindt voortzetting in „een monumentalen tuinaanleg; het opperste dienstgebouw van onze gemeente ver„toont dus in zijne vrije ligging en zijn omgeving de karakteristiek onzer Gemeente als tuindorp".

Burgemeester Reymer is er de man niet naar om genomen besluiten naast zich neer te leggen. Van hem kan verwacht worden een doorgaan op den ingeslagen weg, een voorstel om nu Dudok verder de plannen te laten gereed maken. Dan is aldus vóór November 1926 de aanbesteding gehouden en met den bouw aangevangen. Binnen twee jaren daarna kan het gebouw gereed zijn. Aldus in den nazomer van 1928.

Het Bestuur van den B. N. A. kan daar alvast rekening mede houden, opdat de Jaarvergadering dan in Hilversum worde gehouden. De kring Hilversum zal alles gereed maken voor een waardige ontvangst. Als voornaamste punt op de agenda

[1]) Een eenigszins gelijke werking is getracht te bereiken bij de scholen aan de Jozef Israëlskade te Amsterdam, B. W. No. 49. 1924. bl. 491. Door de interessante hoekoplossing te herhalen, is, door het symmetrisch maken, de tegenstelling te loor gegaan. Door herhaling is het interessante niet meer interessant gebleven.

[2]) Dudok-nummer-Wendingen bl. 6.

komt dan natuurlijk een bezoek aan het Raadhuis. Wat zal die jaarvergadering druk worden bezocht! Na de lunch in het Hof van Holland op den Kerkbrink, (waar het raadhuis niet is gekomen gelukkig!) wandelen we dan den 's Gravelandschen weg op en hebben tusschen de boomgroepen door reeds aan onze rechterhand een eersten kijk op de hoofdgroep met toren. We gaan den Ouden-Engweg op, en zien dan plotseling het raadhuis in zijn interessantste massawerking, met den kloeken toren, zich weerspiegelen in den vijver.

Langzaam wandelen we voort, den vijver links houdende, tot aan den doorgang die het hoofdgebouw van de nevengebouwengroep scheidt.

Omdat het helder, zonnig weder is, gaan we niet door de overdekte kolonnade maar wandelen verder langs den vijver tot den hoofdingang, stijgen langs de monumentale trap, die heerlijk beschuttend gelegen is onder de machtig overstekende luifel, en betreden het ruime voorportaal.

Vooraf hebben we de drie beelden bewonderd, die dit voorportaal bekronen, en die voorstellen: in het midden de Macht, rechts de Rechtvaardigheid en links de Wet.

In de burgerzaal, waar de eenzaam-treurende juffrouw [1]) al lang uit weggevlucht is, worden we door den burgemeester met een geestig speechje welkom geheeten, en huldigt onze voorzitter het Dagelijksch bestuur in enkele welgekozen woorden.

Daarna doorwandelen we het geheele gebouw onder geleide van Dudok, die ons op de voornaamste punten eenige toelichting geeft. En wel voldaan gaan we heen om nog iets te genieten van Hilversum's natuurschoon.

's Avonds na het diner maken we een avondwandeling om ten slotte aan den vijver van Dudok's raadhuis wat te rusten en te wachten totdat de maan tusschen de wolken zal te voorschijn komen en alles zal overglanzen met haar zilver-witten glans.

Dan zullen we, als van ouds, met elkaar boomen over alles en nog wat: over de taak der schoonheidscommissie en het hopelooze om van het leelijke nog iets middelmatigs te maken. En de mopperaar onder ons zal verklaren, dat leelijkheid nog beter is dan officieele middelmatigheid. Ook over de wettelijke bescherming van den architectentitel, of die ooit zal komen of niet, en of dan meer dan $^1/_{10}$ der opdrachten zal komen in de handen van kunstenaars óf dat het alles zal blijven bij het oude. En de mopperaar onder ons zal opmerken, dat Nederland alléén zijn doode kunstenaars kan ceren; dat officieele grafredenaars roerende grafredenen zullen houden over de vele opdrachten die de doode nu juist had kunnen krijgen, maar dat ondertusschen de officieele millioenen worden besteed aan architectonische prullaria als de Academische gebouwen te Leiden en het Koloniaal-Instituut te Amsterdam. En dan zullen we hem lachend zeggen dat hij een oude brompot is en hem het zwijgen opleggen omdat hij onze stemming bederft.

En dan zal plotseling de maan tusschen de wolken te voorschijn komen, alles overgietend met zilver-wit licht. En het zal als in een sprookje zijn: de lichtgetinte baksteenbouw in scherpe-oostersche-contrastwerking der massa's, tegen de donkere boomgroepen strak uitkomend, en het al weerspiegelend in den breeden vijver aan den voet. En het klingelend klokkenspel melodieus verbrekend de plechtige stilte.

En we zullen Dudok dankbaar zijn voor zijn schepping.

Hilversum, Jan. '25. WORMSER.

ERRATA: blz. 68 4e regel van onderen staat: „hooge trappen"; lees: „hooge kappen".

[1]) Wendingen-nummer bl. 13.

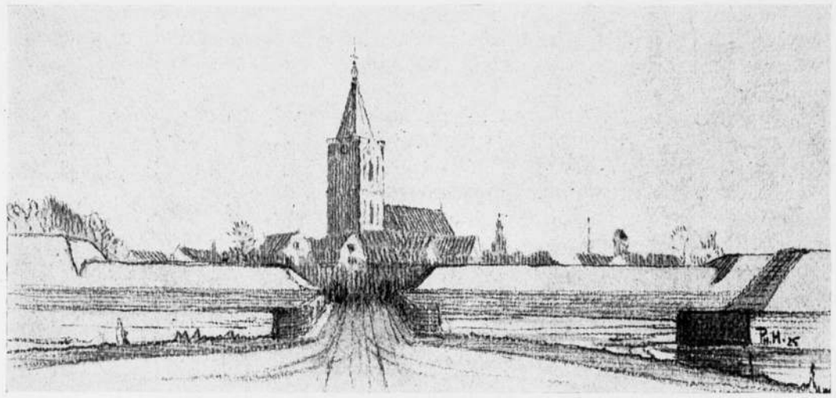

AFBEELDING I.
Naarden. Nieuwe doorbraak. Gezien van den Nieuwen Weg, komende van Bussum.

NAARDEN EN DE NIEUWE VERKEERSWEGEN.

Toen men indertijd de oude Amsterdamsche poort sloopte, heeft men, komende van Amsterdam, aan de linkerzijde daarvan, te veel wal weggebroken zoodat de oude huisjes over een breede strook ten voeten uit te zien komen. Daardoor verliest deze inkijk veel van het intieme en doet de platte lage walstrook nuchter aan. Maar ondanks dit zwakke punt, is toch dit entrée wel zeer genietbaar. De bijgaande afbeelding 1 geeft dit stadsbeeld zooals het tegenwoordig er uitziet.

De voorgestelde nieuwe, dus derde doorbraak, kan een geheel ander karakter krijgen en heeft het uitsluitend doel Naarden een uitgang en verbinding te geven met Bussum in de richting van het Station. Op afbeelding 2 in mijn vorig opstel is dit aangegeven. Deze nieuwe weg kruist dan den ontworpen breeden Rijksweg en komt ongeveer in de diagonaal van den ouden kerktoren. De gestrekte binnenwal wordt ter breedte van den weg doorbroken en in die opening rijst de oude kerktoren heerlijk, rustig omhoog, gesteund door de aardig gekleurde lage ombouwing welke dan links en rechts, naast de walopening, halverwege schuilgaat achter den prachtigen gestrekten groenen wal en dit geheele kleurige, stemmige beeld weerkaatst zich in de geheimzinnig rustige vestinggracht. In bijgaande schets, afbeelding 2, heb ik dit nieuwe stadsbeeld weergegeven.

Zal nu deze nieuwe uitweg voor Naarden en de daaraan verbonden doorbraak tot stand komen?

In 1919 werd aan het Gemeentebestuur van Naarden ter kennismaking aangeboden het plan van Waterstaat voor den nieuwen Rijksweg Amsterdam—'t Gooi en droeg het Gem. bestuur aan den Gem. architect den Heer Deenik op een schetsontwerp te maken van een nieuwen korten verbindingsweg van de vesting Naarden met den nieuwen Rijksweg.

Het Departement van Oorlog echter kon zich met het plan van Waterstaat niet vereenigen (merkwaardig!) en moest de nieuwe Rijksweg, met het oog op de verdedigingswerken, worden omgelegd tot ± 600 M¹. buiten de vesting, zoodat ook het Gemeenteplan moest worden gewijzigd. Toen nu de ligging van den nieuwen Rijksweg was vastgesteld, wijzigde de Gem. arch. zijn plan zooals ik dit in mijn vorig artikel in afb. 1 en 2 heb aangegeven. Waar nu een behoorlijk doorgaand verkeer in het aardige oude stadje niet mogelijk is en het voor de plaats een groot belang is toch

AFBEELDING II.
Gezicht op Naarden, komende van Amsterdam.

in dit verkeer te worden betrokken, maakte de Gem. arch. in zijn plan gebruik van den bestaanden binnenweg om de oude stad gelegen aan den voet van den binnensten vestingwal en verbreedt hij die „centuurbaan" door een geringe afgraving van den walvoet. In afbeelding 1 van mijn vorig artikel is deze ommegang duidelijk aangegeven. Op die wijze krijgt de stad contakt met het verkeer zonder dat dit *door* de plaats zelf behoeft te trekken en zonder iets te sloopen.

Ook voor den nieuwen weg *langs* den bestaanden *buitenvestingwal* zal aan de binnenzijde van den walvoet een smalle strook moeten worden afgegraven.

Het Dep. van Oorlog had echter bezwaar tegen dit strookje afgraving en stelde als voorwaarde, dat de breedte van dien nieuwen weg moest gevonden worden door ter plaatse *de gracht* in haar *breedte* door demping te *versmallen*. Het Gemeente-Bestuur kwam daar tegen op en had over dit kardinale punt een onderhoud aan het Dep. van Oorlog, bij welke gelegenheid Generaal Panthaleon Baron van Eck toezegde het Gemeenteplan (*geen* verbreeding door *demping)* aan den Min. v. Oorlog te zullen voorleggen. Ik moet hierbij opmerken, dat men deze heele geschiedenis zeer ernstig moet opvatten, want we zitten weer midden in „het verdedigingsstelsel".

Het resultaat was natuurlijk niet twijfelachtig, de Min. ordonneerde: *Geen* afgraving maar demping! De Bazel was *tegen* demping en *voor* afgraving. Nu zij men voorzichtig in zijn afkeuring en neme geen verkeerde stelling in, immers men moet den toestand plaatselijk kennen om te weten, dat de heele affaire „dempen of niet dempen van de stadsgrachten", zoowel als „afgraven van de wallen" voor den buitenstaander een zaak lijkt van stedenschoonbelang, doch inderdaad een onbelangrijk onderdeel is van het geheele plan, omdat eventueel zoowel de gracht als de wal best een paar meter kunnen missen.

De kern zit dieper, het is hier de oude en steeds weer nieuwe strijd het „verdedigingsstelsel" contra de nuchtere nieuwe beschouwing welke geen enkel vooropgesteld stelsel verdedigbaar acht.

Bussum, Jan. '25. PH. HAMERS.

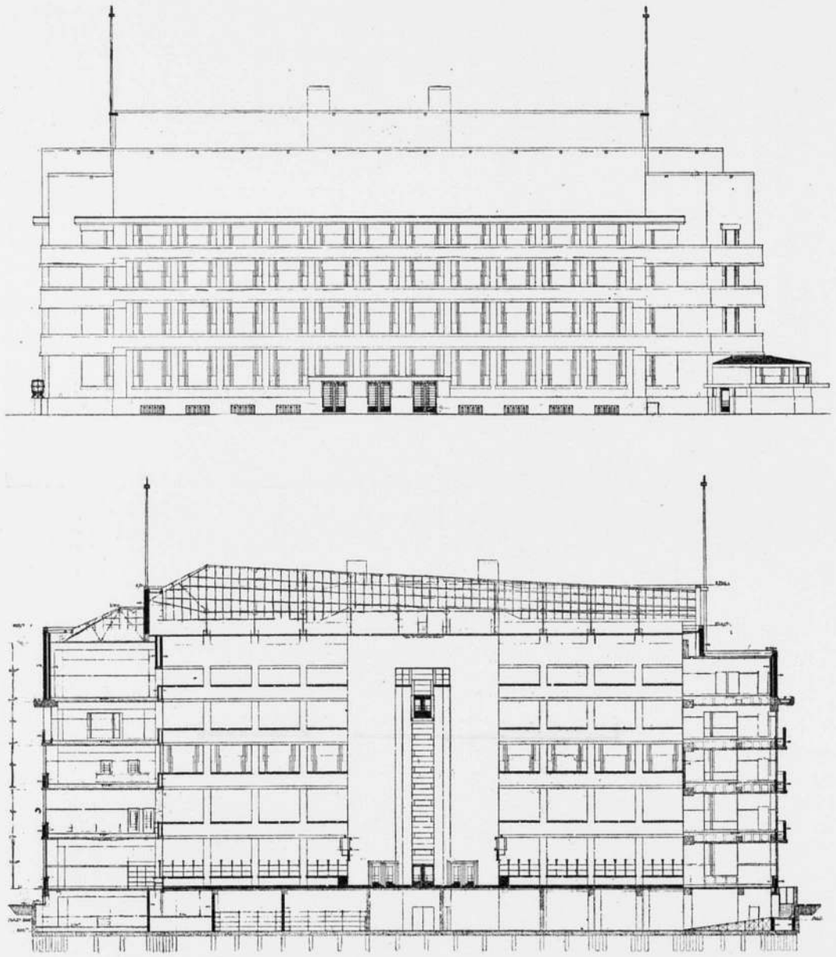

GEVEL AAN DE SPUISTRAAT EN DOORSNEDE C-D. Arch. J. CROUWEL Jr.

ONTWERP VOOR HET RIJKSKANTOORGEBOUW VOOR GELD- EN TELEFOONBEDRIJF TE AMSTERDAM.

Het Rijkskantoorgebouw voor Geld- en Telefoonbedrijf bestaat uit een centrale hal, waaromheen een viertal galerijen zijn gebouwd.

Deze hal ontvangt bovenlicht door een glaskap. De galerijen ontvangen licht zoowel van de straat- als van de halzijde, alleen de bovenste galerij, welke voor telefoonzaal wordt ingericht, ontvangt in hoofdzaak bovenlicht, daar zijlicht hinderlijk is voor de bediening van de toestellen.

De begane grond wordt behalve door vestibules, trappenhuizen, liften, enz. in hoofdzaak ingenomen door de hal voor het publiek, waaromheen de verschillende loketten met kooien voor de geldartikelen zijn gegroepeerd. Achter de loketten zijn de administratieruimten voor de ambtenaren.

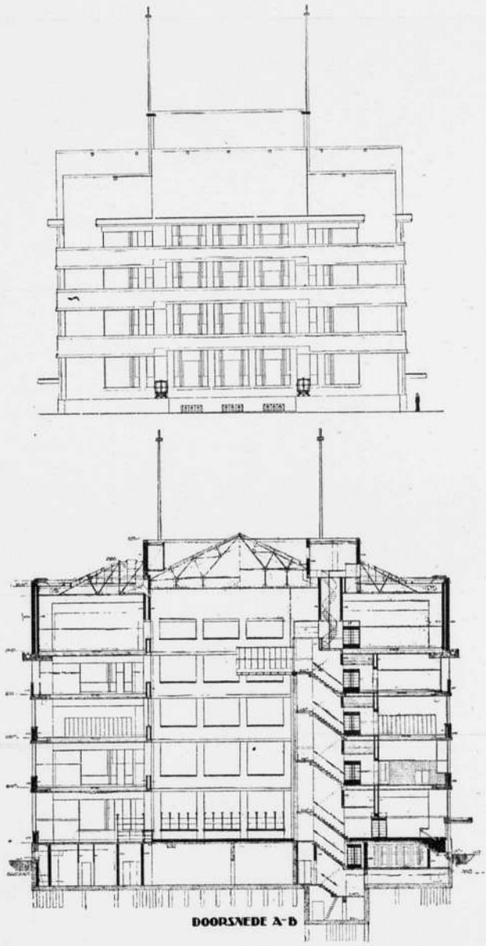

GEVEL AAN DE RAADHUISSTRAAT EN DOORSNEDE A-B.

In het souterrein bevinden zich de verschillende lokalen voor den Technischen dienst, centrale verwarming, etc. benevens fietsenberging en toiletten voor de ambtenaren.

De galerijen zijn bestemd voor kruisverbindingen, garderobes, cantine, administratie, enz., alles ten behoeve van den telefoondienst.

Twee diensttrappen met liften, benevens een loopbrug ter verbinding van de trappenhuizen, zorgen voor de communicatie van de verdiepingen.

Door het leggen van een accent in horizontalen zin in de architectuur is getracht den galerijbouw tot uitdrukking te brengen. Het gebouw is geconstrueerd in gewapend beton en bekleed met baksteen. De gevelsteen is genuanceerd (van geel tot bruin). Het binnenmetselwerk van kolommen en lambriseeringen is van geglazuurde gele steen; de wanden en plafonds worden in de specie geschuurd en gesilicaat.

Rijksgebouwendienst. Architect: J. CROUWEL Jr.

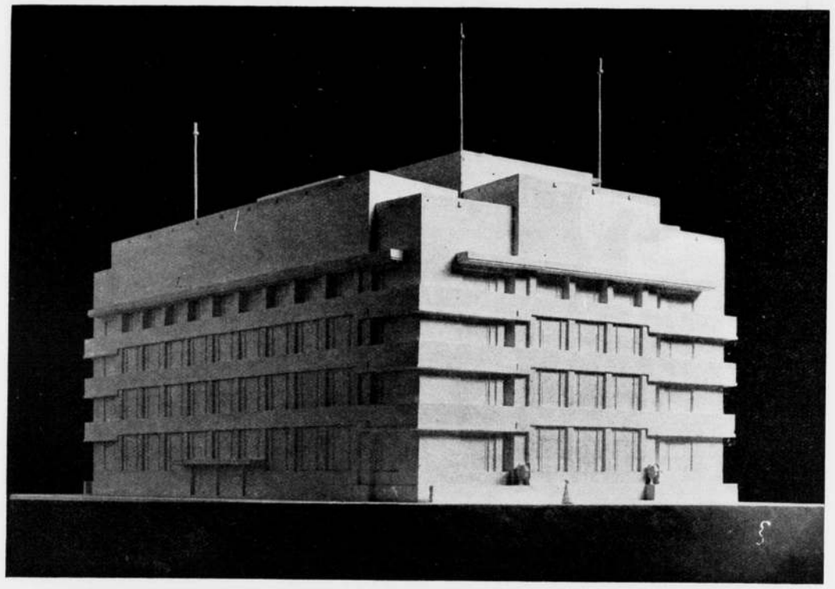

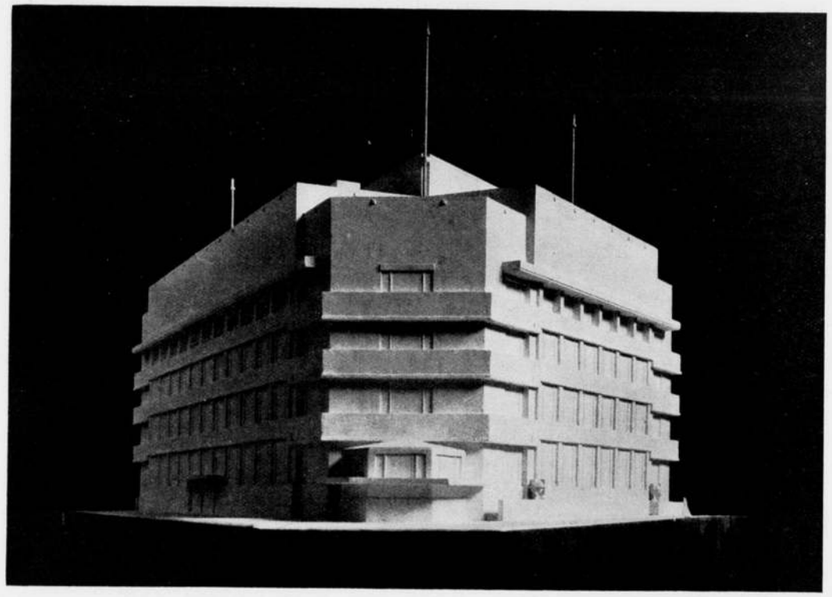

RIJKSGEBOUW VOOR GELD- EN TELEFOONDIENST TE AMSTERDAM.
RIJKSGEBOUWENDIENST. Architect J. CROUWEL Jr.
MAQUETTE VAN HET VOOR UITVOERING BESTEMDE ONTWERP.

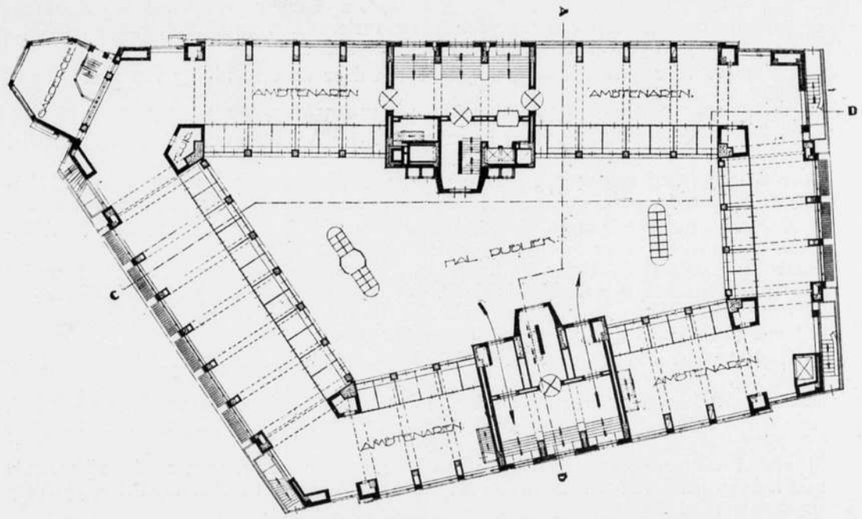

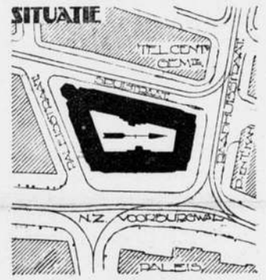

SITUATIE EN PLAN BEGANE GROND RIJKSKANTOORGEBOUW VOOR GELD- EN TELEFOONDIENST TE AMSTERDAM. Architect J. CROUWEL B. N. A.

PERMANENTE PRIJSVRAAG COMMISSIE.

Jaarverslag over 1924. (15 Dec. 1923—15 Dec. 1924.)

Aan de Besturen der Constitueerende Vereenigingen.

De Permanente Prijsvraagcommissie heeft de eer U onderstaand het verslag harer werkzaamheden gedurende het jaar 1924 aan te bieden.

De prijsvragen waarover in het vorige jaarverslag werd gerapporteerd, doch waarvan het resultaat toen nog niet bekend was zijn:

A. *Uitbreiding van het Gebouw der Nieuwe of Litteraire Societeit aan het Plein te 's-Gravenhage.*

Uit het jury-rapport blijkt dat op den vastgestelden tijd de antwoorden waren ingekomen en dat de prijsvraag in zooverre als volkomen geslaagd kon worden beschouwd, dat één der ingezonden antwoorden ten volle beantwoordde aan de bedoeling die bij het uitschrijven van de prijsvraag had voorgezeten.

B. *Kerkgebouw voor de Gereformeerde Gemeente te Amsterdam.*

Deze prijsvraag schijnt in zooverre niet in elk opzicht geslaagd te zijn, dat behalve de eerste prijs, overigens geen volledige bekroningen konden worden toegekend en de derde prijs geheel moest worden ingehouden.

De prijsvragen, bij welke de P. P. C. in 1924, 't zij hare medewerking bij de samenstelling of de beoordeeling van het programma verleende, 't zij hare diensten bij reeds uitgeschreven prijsvragen aanbood, waren de navolgende:

1. *Monogram* voor „Civis Liber", uitgeschreven door de vereeniging van dien naam te 's-Gravenhage.

Ingevolge eene desbetreffende advertentie in „Het Vaderland", bood de P. P. C. hare diensten aan onder toezending van een exemplaar der A. N. P., waarop echter geenerlei antwoord van die Vereeniging werd ontvangen.

Waar de prijsvraag van weinig belang was en de tijd voor de beantwoording middertijd reeds bijna verstreken was, meende de P. P. C. niet verder te moeten ageeren.

2e *Zilveren presenteertrommel (koekjestrommel) met blad*, uitgeschreven door bemiddeling van het Instituut voor Sier- en Nijverheidskunst te 's-Gravenhage.

Nadat de ingekomen antwoorden beoordeeld waren, bleek dat de bekroonde inzender onbekend wenschte te blijven. Het is de P. P. C. niet ter kennis gekomen hoe de verdere afwikkeling van dezen prijsvraag heeft plaats gehad, doch zij vermoedt dat geen gevolg is gegeven aan de uitvoering van het bekroonde ontwerp.

3e. Reclameplaat c. a. voor de H. A. M. I. T. (Haarlemsche Middenstandstentoonstelling te Haarlem.)

Na kennisneming van een courantenbericht, waarbij deze prijsvraag werd aangekondigd, wendde de P. P. C. zich tot de prijsvraaguitschrijvers onder overlegging van een exemplaar der A. N P. en aanbieding van hare diensten.

Zij mocht echter geenerlei antwoord op haar schrijven ontvangen zoodat zij meende aan de belangrijkste vak- en nieuwsbladen eene ontrading van deelname aan de prijsvraag te moeten zenden.

Het resultaat van deze prijsvraag is de P. P. C. niet ter kennis gekomen.

4e. *Linoleum-patronen*, uitgeschreven door de *Arte Pure e decoratio Milano*. Over het programma van deze internationale prijsvraag werd het oordeel der P. P. C. gevraagd, die, hoewel de A. N. P. slechts nationale prijsvragen bestrijken, meende dit te moeten geven, daarbij wijzende op enkele bepalingen in het programma, die in strijd bleken te zijn met de principes waarop de A. N. P. zijn gebouwd.

5e. *Reclamebiljet voor de Maatschappij Zeeland* uitgeschreven door de Directie van die Maatschappij.

Nadat de prijsvraag was uitgeschreven en in de dagbladen was aangekondigd, bleek de opzet daarvan in strijd met de A. N. P. en stelde de P. P. C. zich in verbinding met de Directie bovengenoemd, doch, toen daarop niet al te spoedig antwoord van de Maatschappij Zeeland werd ontvangen, meende de P.P.C. de medewerking aan de prijsvraag te moeten ontraden, waartoe zij een bericht aan de vak- en nieuwsbladen zond.

Daarna kwam echter de bereidverklaring van de Mij. Zeeland om overleg te plegen in en werd dit zoowel mondeling als schriftelijk gehouden, met het gevolg dat de P.P.C. een concept-programma opstelde dat met inachtneming van de wenschen van de prijsvraag-uitschrijfster in overeenstemming met de A.N.P. was geredigeerd. Ten slotte bleek echter de Mij. Zeeland niet bereid om haar eigen programma in te trekken en liepen de niet on-omvangrijke bemoeiingen der P.P.C. op niets uit, zoodat ook harerzijds de ontrading aan de prijsvraag mede te werken, gehandhaafd bleef

Bij de onderhandelingen bleek weer een keer te meer hoe moeielijk het is om personen en lichamen die gewoon zijn zelf te decreteeren wat zij willen, te overtuigen dat er ook wel hier en daar een gebied is, waarop zij niet tehuis zijn en voorlichting van anderen behoeven, waarbij hunne belangen beter gediend zijn dan zij het zelve kunnen doen.

Het resultaat van de prijsvraag schijnt, blijkens een kort courantenbericht, zeer sober te zijn geweest, doch wat er ten slotte uit is voortgekomen is de P.P.C. niet bekend geworden.

6e. *Reclamebiljet* ten dienste van *Bruynzeel's parketvloeren*. Uitgeschreven door de firma C Bruynzeel & Zonen te Rotterdam.

De opzet van deze prijsvraag is geheel in overleg met de P.P.C. geschied en het door haar opgemaakte programma, werd door de prijsvraaguitschrijfster geheel aanvaard.

De deelneming aan de prijsvraag was groot (96 ontwerpen) en blijkens het jury-rapport kan zij als geslaagd worden beschouwd.

7e. *Reclameplaat „Roode Kruis"* uitgeschreven door het Hoofdbestuur van het Roode Kruis.

Ook deze prijsvraag is geheel in overleg met de P.P.C. opgezet en afgewikkeld en als volkomen geslaagd te beschouwen.

(Wordt vervolgd.)

7 FEBRUARI 1925 NUMMER 6

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

INHOUD.

Officieele Mededeelingen. — Mededeelingen. — Berichten. — Bij het Ontwerp van het Grand Hotel Centraal aan de Vijzelstraat te Amsterdam, door J. P. M. — Het interieur van het R. A. I. Gebouw te Amsterdam, door J. P. M. — Rotterdamsche Post. II, door Periscopius. — Naar aanleiding der nieuwe Muurvorsten, door C. P. Posthumus Meyjes en Ph. Hamers B. N. A. — Permanente Prijsvraagcommissie. (Slot).

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.

LEDENVERGADERING. De ledenvergadering te Utrecht op Zaterdag 14 Maart a.s. zal gehouden worden in het Jaarbeursgebouw. Er zal een gemeenschappelijk bezoek worden gebracht aan de afdeeling „Bouwmaterialen", die dit jaar bijzonder uitgebreid zal zijn. De regeling van den toegang e.d. zal nader worden bekend gemaakt.

De agenda zal slechts de meeste urgente onderwerpen ter behandeling bevatten, om zooveel mogelijk tijd over te houden voor een rustig bezoek aan deze Jaarbeursafdeeling. Het ligt in de bedoeling zeer kort na deze vergadering wederom te vergaderen in Den Haag, ter behandeling van het rapport over de Wettelijke bescherming van den architectentitel.

MEDEDEELINGEN.

KRINGNIEUWS. De Secretaris van den Kring „Hilversum" deelt ons mede dat de Kring den heer Ir. A. Keppler, Directeur van den Gemeentelijken Woningdienst te Amsterdam, heeft uitgenoodigd eene lezing te houden over „De stad in 't Gooi".

TENTOONSTELLING. TEEKENINGEN. Dr. H. P. BERLAGE. In het perceel Rapenburg 67 te Leiden is een tentoonstelling geopend van de Indische Reisschetsen van Dr. H. P. Berlage.

PRIJSVRAAG VERGADERZAAL VOLKENBOND. De dagbladen vermeldden dat tot plaatsvervangende leden in de Internationale Jury van architecten voor de beoordeeling der ontwerpen voor het bouwen van de Vergaderzaal voor den Volkenbond benoemd zijn dr. H. P. Berlage en de Spaansche architect Urdapilleta.

GESCHIL PRIJSVRAAG WINKELGALERIJ c. a. AAN DE LAAN VAN MEERDERVOORT TE 'S-GRAVENHAGE. De P. P. C. zond ons een uitvoerig rapport over een door haar berecht geschil, door een der inzenders bij bovengenoemde prijsvraag tegen de Jury aanhangig gemaakt. Inzenders project werd door de Jury „als te laat ingekomen" geweigerd. Hij meende dat dit ten onrechte is geschied, en aanspraak te hebben op schadevergoeding. De P. P. C. heeft in dit geschil uitspraak gedaan. De conclusie van de P. P. C. is dat 1°. de Jury de inzending had moeten accepteeren, 2° dat de inzender aansprakelijk is voor het ondeugdelijk werken van het correspondentie adres, 3° dat door onachtzaamheid van beide partijen er geen termen zijn om de prijsvraaguitschrijver in dit geval eene schadeloosstelling aan den inzender op te leggen.

Naar de secretaris van de P. P. C. ons mededeelde, zal binnenkort een schrijven aan de constitueerende vereenigingen worden gezonden betreffende enkele punten de regeling der prijsvragen betreffende. Er zal dan op deze zaak teruggekomen worden, zoodat wij meenen op dit oogenblik met het bovenstaande te kunnen volstaan.

BERICHTEN.

HET WILHELMINA-GASTHUIS TE AMSTERDAM. Het „Hbl." vermeldt dat binnenkort de voordracht zal verschijnen het W.-G. uit te bouwen tot Academisch Ziekenhuis, hetgeen 4½ millioen zal kosten.

Wat is dat, een gasthuis „uitbouwen". Wil O.d.S. van dit geachte blad ons dit eens zeggen. Wij stellen uit den aard der zaak belang in nieuwe vaktermen.

Het bericht vermeldt tevens dat op den duur het oude fraaie Pesthuis, thans „Toevlucht voor onbehuisden", zal moeten verdwijnen.

HET ATLANTA TERREIN. In aansluiting met ons in No. 4 gegeven bericht, kunnen wij meedeelen dat het thans zeker is, dat een deel van dit terrein zal worden bebouwd en wel met het gebouw voor de Amsterdamsche Mij. voor Jonge Mannen.

Architect is de heer Foeke Kuipers, architect B.N.A.

SCHOUWBURGBOUW TE HEERLEN. Er staat te Heerlen aan de Klompstraat een half afgewerkte schouwburg. Het koopen en afwerken ervan kost zooveel, dat een loonende exploitatie niet meer mogelijk is. Daarom is besloten in de Verlengde Dautzenbergstraat een nieuw, kleiner theater te bouwen. Architect is de heer J. Seelen. De Limb. Koerier vertelt van het plan het volgende:

Het nieuwe theater is op pl.m. 600 zitplaatsen berekend. Het gebouw zal een oppervlakte beslaan van 18 maal 27 M. Een breede entrée geeft toegang tot de vestibule, vanwaar men de benedenzaal en het balcon kan bereiken. Het tooneel is zeer ruim genomen, zoodat stukken met massa-figuratie er opgevoerd kunnen worden. Het gebouw is van garderobes enz. voorzien, zelfs een foyer, waar consumptie te verkrijgen is, ontbreekt er niet aan.

De aanbesteding zal binnenkort plaats hebben, zoodat tegen Augustus a.s. het theater in gebruik kan genomen worden.

CONCERTGEBOUWTUIN TE AMSTERDAM. Amsterdam is minder gelukkig met zijn schouwburgbouw. Het terrein van den Concertgebouwtuin zal worden bebouwd met woonhuizen. De kans voor Dr. Royaards om daar ter plaatse een kleinen schouwburg te kunnen bouwen, is dus verkeken.

HET UITBREIDINGSPLAN VAN BUSSUM. De Gooi- en Eemlander schrijft:

Dezer dagen heeft de Kroon aan het uitbreidingsplan van de gemeente *Bussum* van 5 Juni 1923 naar het Hdbl. meldt de vereischte goedkeuring onthouden.

De gemeenteraad van Bussum stelde den 5en Juni 1923 een uitbreidingsplan vast betreffende de goederen, gelegen ten Zuiden van den Huizerweg en den Singel buiten de fortenkringen, welke op het oogenblik bebouwbaar zijn. Hierbij is o.a. ontworpen een water, loopende van de sloot bij de Gemeentelijke Zweminrichting onder den Huizerweg door, ten westen van de leerfabriek naar de laag gelegen afzandingen langs de spoorbaan Bussum—Hilversum. Ter plaatse waar eene ruime verbinding naar het Zuiden noodig is, is eene verbreeding van den Huizerweg geprojecteerd. Eventueel kan de voor dat water gereserveerde strook grond gebruikt worden voor plantsoenaanleg.

Tegen dit uitbreidingsplan had de Huiden- en Ledermaatschappij, vertegenwoordigd door mr. Th. F. Boerlage, een bezwaarschrift ingediend, waarin werd uiteengezet dat de voor waterafvoer, event. plantsoen-aanleg bestemde gronden volkomen bouwrijp waren en aan hun natuurlijke bestemming als zoodanig werden onttrokken en dat bij de vaststelling niet voldoende rekening was gehouden met de belangen van de grondeigenaren. Tevens werden practische bezwaren aangevoerd tegen den aanleg van bedoeld water door de hoogst gelegen gronden van Bussum. Deze bezwaren werden nader toegelicht in een uiteenzetting van den architect G. Repko te Bussum, die tevens een situatieplan van 46 woonhuizen, welke op de gronden van den Holl. Huiden- en Leder-Mij. zouden kunnen gebouwd worden, ontwierp.

Ged. Staten van Noord-Holland konden zich bij besluit van 2 April 1924 met de aangevoerde bezwaren niet vereenigen en verleenen goedkeuring aan het reeds genoemde Raadsbesluit.

Hiertegen werd beroep aangeteekend door de Holl. Huiden- en Leder-Maatschappij. In November diende de zaak voor den Raad van State, dezerzijds verdedigd door Mr. Boerlage, van gemeentewege door den vroegeren gemeente-architect Hartstra.

Thans is een beschikking van de Kroon afgekomen, waarbij het bestreden besluit van Ged. Staten wordt vernietigd en aan het uitbreidingsplan van Bussum de goedkeuring wordt onthouden.

BELANGRIJK GEBOUWENCOMPLEX TE VOORSCHOTEN. De gemeenteraad besloot tot den bouw van een nieuw raadhuis, een openbare lagere school, een gymnastieklokaal en een conciergewoning op een terrein aan den Leidschenweg. De heer Verschoor te Den Haag is ontwerper van het gebouwencomplex. (Hbl.)

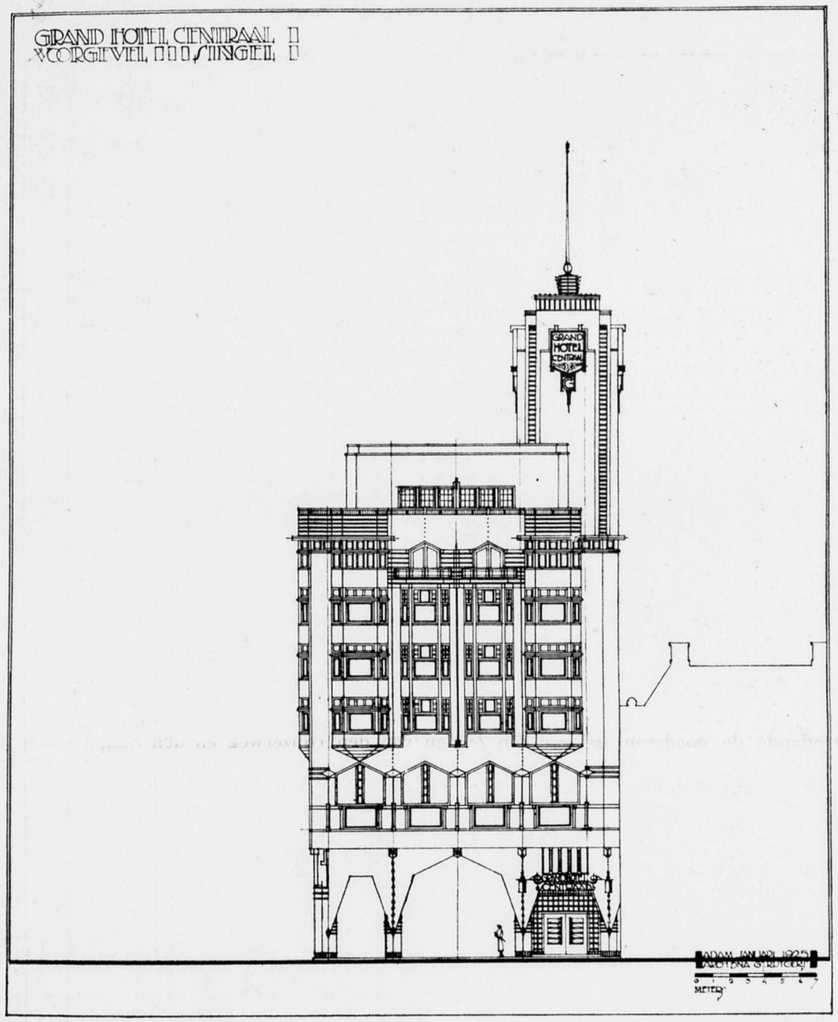

BIJ HET ONTWERP VAN HET GRAND HOTEL CENTRAAL AAN DE VIJZELSTRAAT TE AMSTERDAM.

Het kan met de totstandkoming van gebouwen soms zoo eigenaardig loopen. Amsterdam heeft hotelnood. Voorziening daarin is dringend noodig. Men hoopte op den Dam een kapitaal hotel te bouwen. Eerst de plannen van Kromhout, aan welker uitvoering werd begonnen. Toen kwam v. d. Mey met zijn plan, maar is tot nog toe nooit aan het slaan van den 1en paal toegekomen. Inmiddels kregen we het Hotel Atlanta. Het werd helaas ook niet onder een gunstig gesternte geboren. Althans niet om den hotelnood te bestrijden. Men heeft het niet eens tot het behoorlijk sloopen van de gebouwen gebracht.

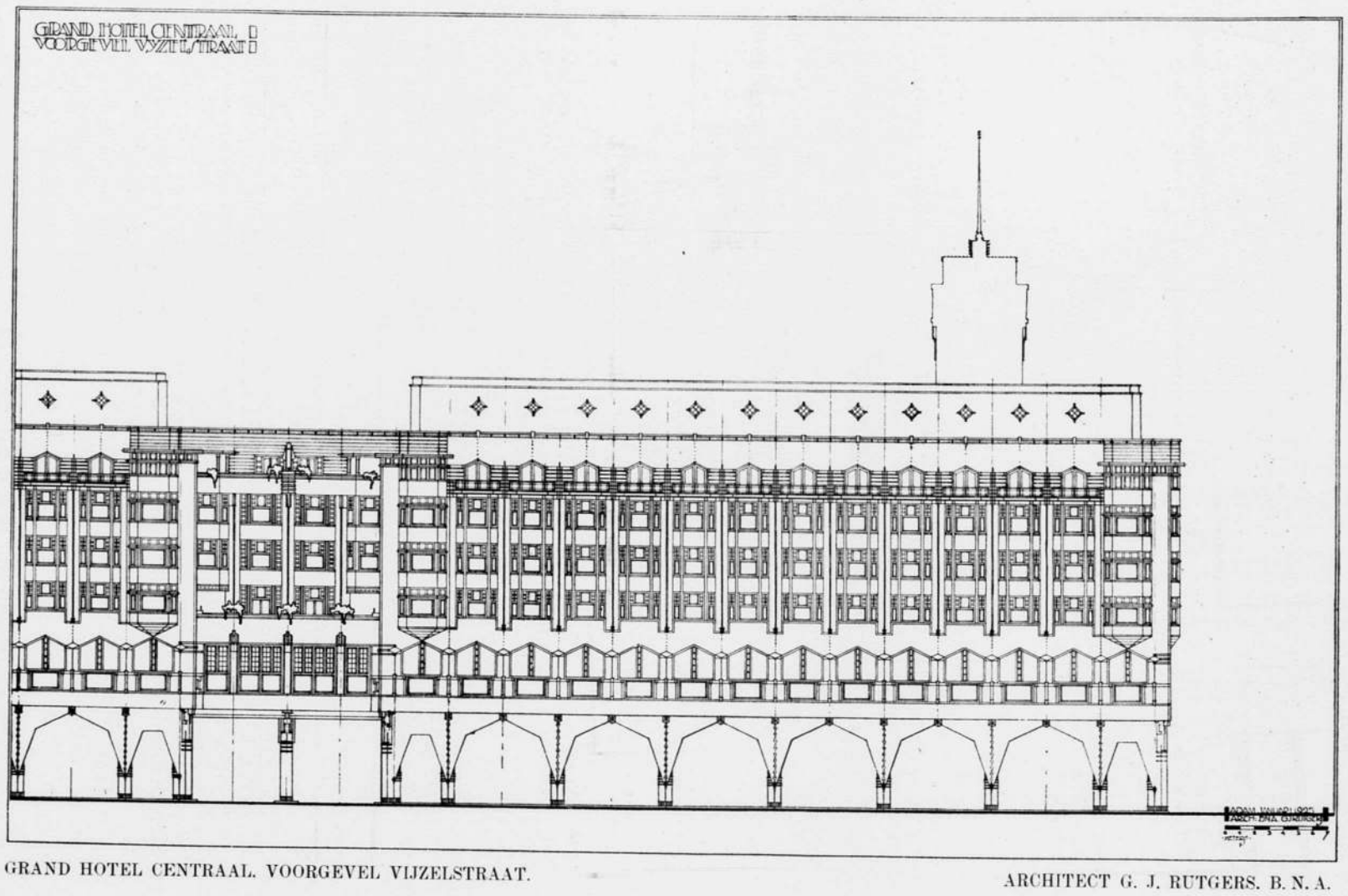

GRAND HOTEL CENTRAAL. VOORGEVEL VIJZELSTRAAT.

ARCHITECT G. J. RUTGERS. B. N. A.

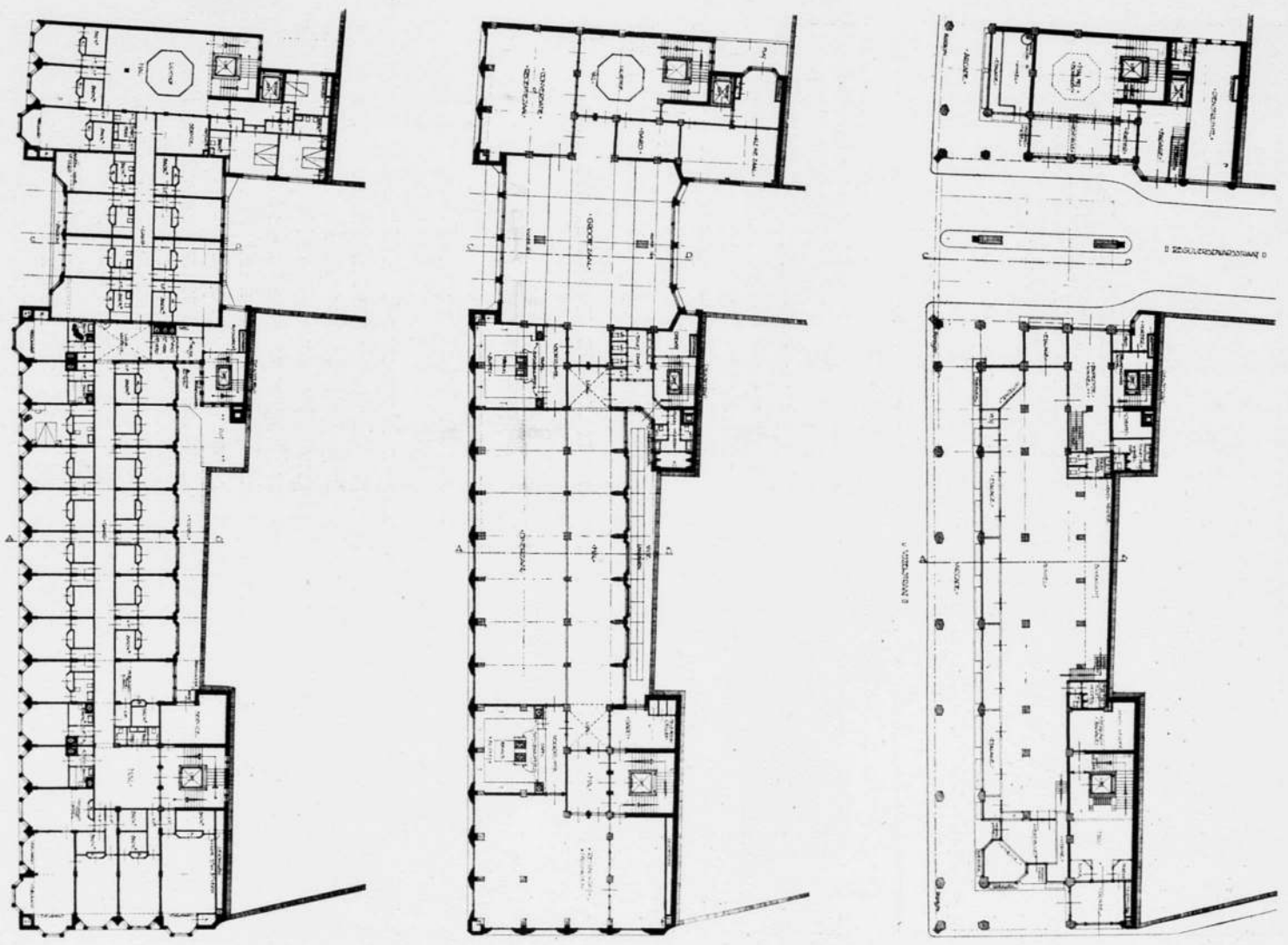

PLATTEGRONDEN GRAND HOTEL CENTRAAL. ARCHITECT G. J. RUTGERS. B. N. A.
VAN BOVEN NAAR ONDER: PLAN BEGANEGROND, PLAN BEL-ETAGE, PLAN 1e-, 2e- EN 3e VERDIEPING.
SCHAAL IS IETS MEER DAN 1 à 500.

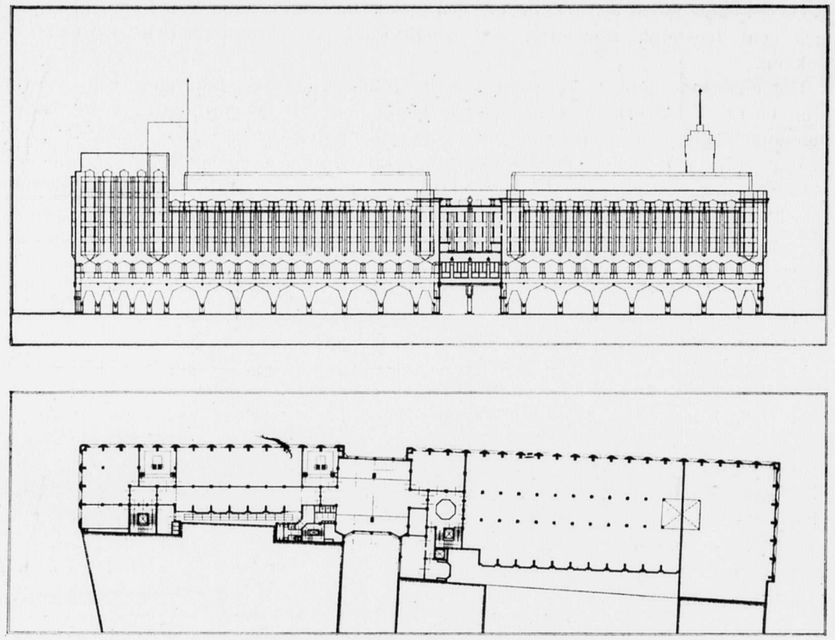

OVERZICHTSTEEKENINGEN VAN HET VOLTOOIDE HOTEL MET ANNEX.

Dus, hotels kwamen er niet. En ziet, met het Grand Hotel Centraal loopt alles vlot van stapel. Nog geen jaar geleden vernamen we voor 't eerst van de plannen, nu zijn ze reeds bezig het terrein voor den bouw in gereedheid te brengen om Maandag a.s. met graven te beginnen.

Het plan van den architect G. J. Rutgers, hoopt men in 1926 voltooid te krijgen, d.w.z. het deel dat nu onderhanden is. Want dit deel beslaat niet meer dan ± $^2/_3$ van het geheele terrein. Later volgt pas het 2e gedeelte tot aan de Heerengracht. Intusschen zal het hotel zelf niet tot aan deze gracht toeloopen. Daar ter plaatse komt een afzonderlijk gebouw, waarvan ook de heer Rutgers architect zal zijn.

De architectonische verzorging van dit derde deel Vijzelstraat is dus geheel in handen van dezen architect, die daardoor de gelegenheid had, het geheel te beheerschen, dus zijn gebouw te bekijken in verband met 1o. de schepping van de Bazel op het 2e stuk van de Vijzelstraat, en 2o met het Muntplein en omgeving.

Uit nauwkeurige bestudeering van deze omgeving met de hierbijgaande plannen zal men de conclusie kunnen trekken, dat de zoo gevaarlijke „overgangen" van het eene bouwwerk naar het andere, in het project geslaagd mogen heeten. De schijnbaar te sterke nabuurschap van den hoteltoren met den Munttoren, zal in werkelijkheid aan den laatsten geen afbreuk doen. De eigenaardige plaats van den Munttoren maakt dezen vrijwel onafhankelijk van zijn omgeving. In den hoteltoren vindt de Singelwand gezien vanaf de brug op het Koningsplein een afgeteekend einde.

Het hotel zal bestaan uit een kelder, een begane grond bel-étage en 5 verdiepingen. In den kelder komt alles wat des kelders is, (daarbij is hier een kapperssalon inbegrepen). Gelijkstraats komen de winkels, achter de winkelgalerij, de befaamde arcadebouw, die voorgeschreven was.

De bel-étage bevat een restaurant, een groote hal, een eetzaal, een feestzaal (zij zal toch echt feestelijk worden?), een receptiezaal, een vergaderzaaltje en dienstvertrekken.

Het eigenlijke hotel is verdeeld over de gelijkvormige verdiepingen. Elke verdieping bevat 38 logeerkamers met elk 38 badkamers. De 5e verdieping wordt geheel ingenomen door den technischen dienst van het hotel.

Wat betreft de technische installatie, er zal worden aangelegd een centrale verwarming met warm water; warm water zal natuurlijk ook beschikbaar zijn voor waschtafels en badkamers; voor drinkwater zal er een koelwaterleiding zijn, en de electrische installatie moet dienen, behalve voor verlichting, voor bijverwarming in voor- en najaar. Een electrisch gedreven, mechanische ventilatie-inrichting zal voor het afzuigen van de verbruikte en het aanvoeren van frissche, vóórverwarmde lucht zorgen. Ten slotte zal iedere kamer een telefoonverbinding hebben.

De ingangen van het Hotel komen aan het Singel en aan de Reguliersdwarsstraat.

Deze straat wordt door het hotel overbouwd. De toegang tot deze vrij drukke verkeersstraat zal ter plaatse tevens wat verruimd worden.

De hoofdconstructie van het gebouw zal bestaan uit gewapend beton, uitwendig bekleed met Beiersche graniet en rooden baksteen. De gevels zullen wel in sterke tegenstelling zijn met die van het gebouw van de Nederlandsche Handel Maatschappij. Iedere hotelkamer krijgt namelijk een erker, hetgeen den gevel een zeer bewegelijk speelsch aanzien zal geven. De tegenstelling ervan met indrukwekkendheid die Bazel in zijn posthume werk neerlegde, zal wel opvallend zijn.

Maar we kunnen met beschouwingen daarover nog gevoegelijk een tijdje wachten.

J. P. M.

HET INTERIEUR VAN HET R. A. I. GEBOUW TE AMSTERDAM. *)

Het R.A.I. gebouw was ± 60 M. lang. In dezen winter is er een stuk aan toegevoegd van ± 40 M. lengte. Het nieuwe stuk is er — om het zoo eens uit te drukken, — aangebreid. Er is gebreid tot de wol op was.

De lengte van de zaal is daarom vrij willekeurig. Van eene „zielsichere Gliederung" is dus weinig sprake. Intusschen, de „Gliederung" doet het en dit intérieur is het bewijs van de machtige werking van het on-onderbroken rhythme. Dit is een ruimte — eigenlijk zonder vorm, alleen die zooals de spanten hem bepaalden — enkel met rhythme. Het bijzondere aan zoo'n ruimte is dat we het rhythme niet op een bepaald punt afgebroken zien. Bij een zeker spant beginnen we den tel kwijt te raken en hoe en waar het ten slotte eindigt zien we niet precies. De ruimte is eindeloos, maar toch zeer bepaald. We beginnen er iets van te begrijpen, dat die eindeloos herhaalde boogstellingen van de moskee te Cordova, dat „dat woud van zuilen, waarin het oog tevergeefs richting zoekt en einde" een „architectonische" ruimte kan zijn.

Wat zijn we bij het bouwen gauw bang voor verveling, voor eentonigheid! Vier ramen, dan een erker; drie erkers, dan een topgevel; twee topgevels, dan maar gauw een toren! Zijn wij, cultuurmenschen, de natuur vervreemd, die in eindelooze duizenden duizendvoudige herhaling, in rhythmische maat, haar scheppingen bouwt, in vorm, kleur en klank?

Het interieur van het R.A.I. gebouw is een imposante ruimte, dat door zijn toevallig verkregen vormen, ons weer een beginsel openbaart, dat wij doende zijn meer en meer in onze architectonische uitingen te verzaken. J. P. M.

*) Zie voor de constructie van dit gebouw pagina 136, Bouwkundig Weekblad, jaargang 1922.

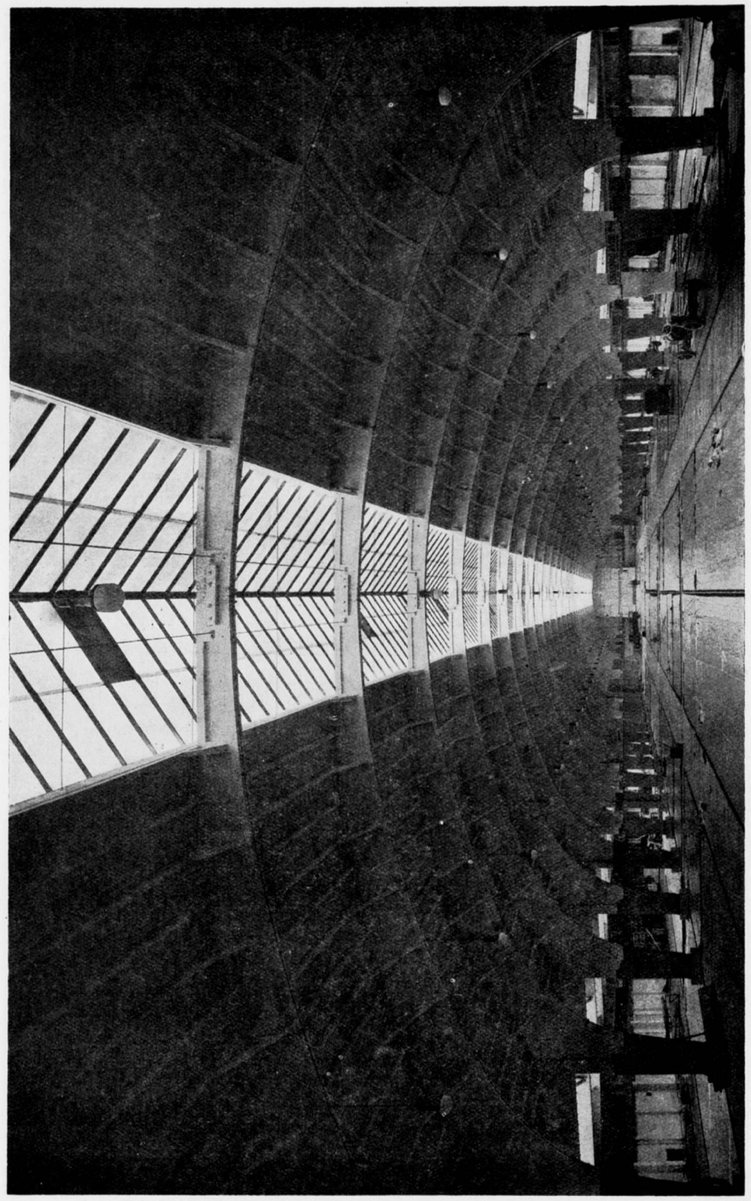

HET INTÉRIEUR VAN HET R. A. I. GEBOUW TE AMSTERDAM, NA DE UITBREIDING.
ARCHITECTEN: D. HEINEKE EN E. J. KUIPERS. B.N.A.

ROTTERDAMSCHE POST. II.

Deze rubriek is niet een boekbespreking. Als we niettemin gevolg geven aan het aangekondigde voornemen om het een en ander te vertellen over het werk van L. J. C. J. van Ravesteyn: „Rotterdam in de negentiende eeuw", dan doen we zulks omdat, tot goed begrip van het karakter der stad, een terugblik op de buitengewoon krachtige ontwikkeling in de vorige eeuw wel gewenscht lijkt.

Aan elkeen, die gereed staat een snel en als vanzelfsprekend ongunstig oordeel te vellen over Rotterdam als stad, als woonstad, als cultureel centrum, zij eene nadere kennisneming van genoemd werk aanbevolen. Het doet veel begrijpen en daardoor veel vergeven. Het windt allerminst doekjes om de feiten, belicht integendeel op scherpe wijze de omstandigheden en de moeilijkheden, die aan vele ouderen wellicht voor een groot deel bekend, doch aan vele jongeren voor een groot deel onbekend waren.

Het gunt een kijkje in de volksgaarkeuken onzer gemeentelijke huishouding, laat zien hoe in de eerste helft van de eeuw een vrij zelfgenoegzaam havenstadje van ruim 50.000 inwoners in hevige mate gaat lijden aan de kwaal van overbevolking met de gewone, ons alle welbekende gevolgen van dien: Binnen de vesten alles propvol gebouwd, een groot deel der talrijke binnenwateren vervormd tot een stelsel van onwelriekende open-riolen. Buiten de vesten een clandestiene stadsontwikkeling langs landwegen en polderlanen, aanvankelijk door onschuldige tuinkoepels, tuinderijen, bleekerijen, langzamerhand door een „open bebouwing" zonder systeem, vergroeiende tot particuliere woonwijken langs vervuilde polderslooten. Geen waterleiding, geen rioleering, schrikbarende sterftecijfers, cholera-epidemieën, enz.

In de tweede helft neemt noodgedwongen de overheid de teugels wat vaster in handen.

Niet alleen de slechte sanitaire toestanden, doch ook de ontwikkeling der spoorwegen en van de stoomvaart dwingen tot ruime en krachtdadige maatregelen.

Het viaduct door de stad komt tot stand, de beide Maasbruggen worden gebouwd en de Koningshaven gegraven. (±1870).

Waterleiding en rioleering, deze twee eerste rangs levensbehoeften voor een groote stad, komen na schier eindeloos geharrewar tot stand, de Nieuwe Waterweg komt gereed en opent nieuwe verschieten. (± 1885).

De havenuitbreiding aan den Linker-Maasoever wint veld, de exploitatie der handelsterreinen aldaar, aanvankelijk willens en wetens op particuliere schouders gelegd (Pincoffs!), wordt achteraf door de Gemeente goedkoop overgenomen.

De bevolking neemt sneller en sneller toe. Deze bedraagt, in sterk afgeronde cijfers: 50 duizend in 1800, 70 duizend in 1825, 90 duizend in 1850, 125 duizend in 1875, 315 duizend in 1900 (en 540 duizend in 1925).

De woningbouw geschiedt op felle aanstichting der bouwgrond exploitanten zoo mogelijk nog sneller dan de aanwas der bevolking. Uit sanitair oogpunt geschieden de groote uitbreidingen onder goede leiding.

Het sterftecijfer begint te dalen. Van een redelijk plan is echter weinig sprake. „De stratenplannen" zoo zegt de schrijver, „richtten zich maar al te vaak naar de toevallige eigendomsgrenzen en naar het gegeven van het oogenblik, in plaats van te zoeken de meest gewenschte oplossing voor de toekomst; doch veel gebrekkigs zal men moeten beschouwen als consessies aan bezwarende omstandigheden of lastige eigenaars, zooal niet aan kleine geldelijke overwegingen van een, bij grooten durf, in sommige aangelegenheden toch enghartig gemeentebestuur."

„De opbloeiende havenstad vroeg kostbare werken, waarmede groote kapitalen gemoeid waren"..... „de woonstad moest zichzelf bedruipen, zoo mogelijk nog een bate laten voor de gemeentelijke schatkist."

Maar ook: „Men neigt tot iets als bewondering wanneer men weet dat in tien jaren de bevolking toenam met ruim 84000 zielen en dat al die menschen huisvesting verkregen, zelfs zonder eenige stagnatie of stijging van huur." PERISCOPIUS.

NAAR AANLEIDING DER NIEUWE MUURVORSTEN.*)

Ongetwijfeld een mooi product der Nederlandsche industrie, vooral nu het, in afwijking van de buitenlandsche fabrikaten, op onze muurdikte van één steen pasklaar is gemaakt en door Ir. Hyner, gelijk arch. Kok terecht opmerkt zeer vernuftig is uitgewerkt.

Echter moge ik in dit verband opmerken, dat o.i. hiermede nog geen waarborg is verkregen, dat binnenshuis geen last zal worden ondervonden van vochtige muren en plafonds. Deze borstweringen zijn, vooral als ze omstreeks 1 M. hoog worden onaangename „gevallen". In de „Groene Amsterdammer" van 10 Jan. steekt „Jantje" den draak met het „zwembassin" op het dak.

Aangezien de regen aan *weerszijden* in het metselwerk kan doordringen, ook al is dit bovenop waterdicht afgedekt, zal er steeds kans blijven bestaan op neerzakkend water. Pleistert men deze borstweringen, gelijk veelal geschiedt, aan de achterzijde met p. c. mortel af, dan komt men van kwaad tot erger, want het water kan dan wèl aan de voorzijde in den muur dringen, doch het kan er niet meer uit, dan door verdamping en naar beneden zakken. Derhalve vochtige plekken in de plafonds langs den gevel.

Wil men geen verdriet ondervinden van het „zwembassin" dan lijkt mij toepassing van een laag lood of andere „isolierschicht", *door de volle muurdikte heen,* direct boven de mastiekstrooken aangewezen. Toepassing van lood, dat zeer dun kan zijn, heeft het voordeel, dat het tevens als voetlood ter afdekking van het mastiek kan fungeeren.

Indien men de strooken met platten fels aan elkaar verbindt, behoeft men geen soldeer toe te passen, dat, met het oog op galvanische vertering in de voeg, m.i. gevaar kan opleveren.

Bij deze werkwijze moet dan de bepleistering aan de achterzijde ook vervallen, aangezien anders kans bestaat van zwarten uitslag in den gevel door verontreinigd regenwater, direct boven het lood.

Het principe is dus een geheel waterdichte horizontale laag, een mooie dito afdekking tegen vorstgevaar bovenop en de rechtstanden maar goed laten doorwaaien. Ingeval de „ring" niet gesloten is, en de opstand hoog, moeten schuine ankers worden aangebracht.

Toch is er in die verhoogde borstwering-muren iets gekunstelds en is wellicht de oplossing als aangegeven in de figuur B. meer aan te bevelen, mede met het oog op isolatie tegen temperatuurverschillen.

Januari 1925. C. B. POSTHUMUS MEYJES.

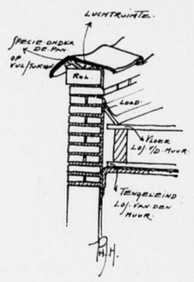

SCHETS VAN
PH. HAMERS.

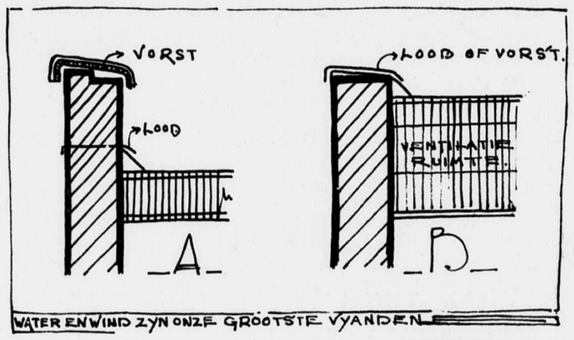

SCHETS VAN
C. B. POSTHUMUS MEYJES.

*) Zie de teekening op pagina 36 van dezen jaargang.

Het artikeltje „Muurvorsten een goede vinding" doet mij het volgende opmerken:

1°. ik pas reeds *jaren* dergelijke pannen voor muurafdekkingen toe en men kan ze aan mijn werk, op groote schaal toegepast, zien aan den woningbouw voor „Eigen Haard" te Amsterdam aan de Joz. Israëlskade en andere daarbij gelegen wegen.

2°. De voorzijde als door Kok aangegeven is onpractisch, de specie daar ter plaatse zakt onder het plaatsen uit, en het water loopt aan de voorzijde toch langs den muur, wordt bovendien opgezogen in de specie en het overhangende voorstuk van de pan *vriest stuk*. De luchtruimte onder de pan is zeer juist.

3°. Ik pas het volgend model toe, hetwelk inderdaad *dekt* en *afwerend* werkt. Het water heeft als druip- en slagwater zoodoende over het geheele borstweringstuk geen kans in dit muurdeel te trekken. In vele bouwblokken in Zuid en elders (zie ook thans weer Indische buurt) bij Station Muiderpoort, is met dit voorname bouwonderdeel door en op zeer onoordeelkundige wijze omgesprongen en zeker door niet ter zake kundigen en het is zeker aan te nemen, dat een goede afdekking van dit bouwdeel een levenskwestie is voor het geheele gebouw.

De pan van Ing. Hijner heeft *niets nieuws* en is niet geheel goed.

Bussum. PH. HAMERS, B.N.A.

PERMANENTE PRIJSVRAAGCOMMISSIE.

Jaarverslag 1924 (15 Dec. 1923—15 Dec. 1924). Slot van pag. 100.

8e. *Oplossing van het Rokin-vraagstuk* uitgeschreven door het *Gemeentebestuur van Amsterdam*.

Deze prijsvraag was een studieprijsvraag met mogelijkheid om als grondslag voor uitvoering te dienen en als zoodanig een tusschenvorm tusschen studie- en uitvoeringsprijsvraag in.

Het prijsvraag-programma werd na overleg met de P.P.C. vastgesteld en het resultaat, kort geleden bekend geworden, kan als een succes voor dit moeilijk onderwerp worden beschouwd, niet het minst om zekerheid te verkrijgen wat vooral in dit geval vermeden moet worden

9e. *Monumentale lantaarns op den Dam te Amsterdam*, uitgeschreven door het *Gemeentebestuur van Amsterdam*.

Evenals de vorige prijsvraag werd het programma daarvoor, na overleg met de P.P.C. en in overeenstemming met de A.N.P. vastgesteld.

Uit het onlangs bekend geworden resultaat kon besloten worden, dat de prijsvraag als volkomen geslaagd is te beschouwen.

10e. *Fabrieksmerk* voor *een verbeterd schelpkalk product*, uitgeschreven door de N.V. Vereenigde Schelpkalkfabrieken te Leiden.

Na overleg met de prijsvraaguitschrijfster stelde de P.P.C. het programma op, dat door eerstgenoemde werd aanvaard en waarnaar de prijsvraag werd uitgeschreven en afgewikkeld.

Ook deze prijsvraag lokte veel deelneming uit (90 ontwerpen) en leidde blijkens het jury-rapport tot een volkomen succes.

11e. *Reclamebiljet* voor de *Nationale Voedings- en Huishoudtentoonstelling* te Nijmegen.

Nadat deze prijsvraag blijkens courantenberichten was uitgeschreven, zocht de P.P.C. contact met den prijsvraaguitschrijver onder aanbieding van hare diensten ter voorbereiding daarvan. Uit het daarop toegezonden programma bleek dat het niet in allen deele aan de A.N.P. voldeed, doch dat de bedoeling had voorgezeten om met redelijke eischen rekening te houden, zoodat de P.P.C. ook in verband met den beschikbaren tijd voor de beantwoording der prijsvraag, meende te moeten volstaan met het geven van eenige wenken die bij afwikkeling van de prijsvraag in 't oog dienden gehouden te worden.

Het resultaat van de prijsvraag is de P.P.C. niet ter kennis gekomen.

12e *Winkelgalerij c.a. aan de Laan van Meerdervoort te 's-Gravenhage*, uitgeschreven door het *Bourbureau Joh. P. Scheffers aldaar*.

Ook deze prijsvraag had iets tweeslachtigs in dien zin dat zij niet voor een bouwwerk in zijn geheel doch slechts voor een gevel werd uitgeschreven, waardoor het bepalen van de prijzen en het honorarium bij uitvoering, bemoeilijkt werd.

Niettemin werd na uitvoerige bespreking en correspondentie met den prijsvraaguitschrijver overeenstemming verkregen en werd het ten slotte door de P.P.C. opgestelde programma door hem aanvaard.

De prijsvraag had een groot succes daar niet minder dan 153 ontwerpen inkwamen en de jury ten volle een ontwerp voor uitvoering kon aanbevelen.

Door een onachtzaamheid bij het in ontvangst nemen van de ontwerpen bleef één dezer buiten beoordeeling, waardoor een conflict tusschen den inzender en den prijsvraaguitschrijver ontstond waarop straks wordt teruggekomen.

Behalve bij de genoemde prijsvragen werd de P.P.C. nog in een aantal andere gevallen geraadpleegd, waar het voornemen bestond om prijsvragen uit te schrijven.

In veel dezer gevallen bleek, na toezending van een exemplaar der A.N.P. de ijver tot het uitschrijven van een prijsvraag merkbaar bekoeld en meestal werd daarover niets meer vernomen.

Niettemin blijkt het bestaan van de A.N.P. en de permanente prijsvraagcommissie, hoe langer hoe meer bekendheid te verkrijgen, zoodat het kortgeleden is voorgekomen, dat ook haar voorlichting werd gevraagd op een gebied, dat volkomen valt buiten dat, wat door de A.N.P. wordt bestreken.

Het was het Rotterdamsch Comité tegen de zakelijke bedrijfsbelasting dat een Ideeënprijsvraag wilde uitschrijven om die belasting te doen verdwijnen en de bemiddeling van de P.P.C. daartoe inriep.

Hoewel deze niet verleend kon worden bleken toch de A.N.P. een aantal bepalingen te bevatten die voor *elke* prijsvraag van belang en daarbij toepasselijk te achten zijn, zoodat ook in dit geval nog nuttig werk kon worden verricht.

Terugkomende op het onder sub 12e genoemde conflict, tusschen prijsvraag uitschrijver en inzender, moet de P.P.C. releveeren dat zij voor het eerst door partijen als arbiter werd erkend en haar werd verzocht om een bindende uitspraak te geven over een geschil dat is ontstaan, naar aanleiding van een mogelijk gepleegd verzuim en eenen daarop gegronden eisch van schadevergoeding.

Het geschil zelve, waarover de P.P.C. afzonderlijk zal rapporteeren, terzijde latende, wordt hier de vinger gelegd op eene leemte in de A.N.P. n.l. op het gemis van bepalingen, waarbij de berechting van mogelijke geschillen, die *naar aanleiding* van de afwikkeling van een prijsvraag kunnen ontstaan, wordt geregeld.

Naast de bevoegdheid die de P.P.C. reeds bezit om te constateeren of eene afwijking van de A.N.P. heeft plaats gehad, dient een instituut te staan om, met uitsluiting van beroep op den burgerlijken rechter, te kunnen bepalen op welke wijze herstel van geschonden rechten moet plaats hebben, evenals dit b.v. in de honorarium-regeling voor de architecten geschiedt.

Op welke wijze hierin zal moeten worden voorzien is een punt dat nog nader moet worden overwogen, doch waarop de P.P.C. zich voorstelt nader terug te komen.

Ten slotte releveert de P.P.C. eene correspondentie met de redactie van het Bouwkundig Weekblad, over de stereotiep in prijsvraagprogramma's voorkomende bepaling dat in dit blad alle publicaties omtrent de prijsvragen zullen voorkomen.

De redactie, gezien de uitgebreidheid die deze mededeelingen, in den vorm van vragen om inlichtingen, juryrapporten enz. soms aannemen, meende op beperkingen hierin te moeten aandringen.

Het Bestuur van den B.N.A. meende echter met het oog op het belang van het instituut „prijsvragen" in zoo uitgebreid mogelijke mate door te moeten gaan met deze mededeelingen waar het prijsvragen met algemeene deelneming betreft en slechts speciale regelingen, eventueel met tegemoetkoming in de kosten te moeten treffen in gevallen waarbij bepaalde categorieën van medewerkers worden uitgesloten.

De P.P.C. zal met deze overwegingen, bij hare onderhandelingen met prijsvraaguitschrijvers, voor zoover daar aanleiding toe bestaat, rekening houden.

De P.P.C. was voor het jaar 1924 geconstitueerd als volgt:

H. A. Reus, Voorzitter,	aftr. 1 Januari 1925.
C. N. van Goor, Secretaris,	aftr. 1 Januari 1927.
W. F. Gouwe, Lid,	aftr. 1 Januari 1926

Het rooster, volgens art. 8 van het Huishoudelijk Reglement voor het nazien der jaarrekening van de P.P.C. luidt:

Voor de rekening 1924: Ned. Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst.
Voor de rekening 1925: Bond van Nederlandsche Architecten.
Voor de rekening 1926: Architectura et Amicitia.
Voor de rekening 1927: Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap.

De Permanente Prijsvraagcommissie,

H. A. Reus, Voorzitter.
C. N. van Goor, Secretaris.
W. F. Gouwe, Lid.

Rotterdam, 31 December 1924.

14 FEBRUARI 1925 NUMMER 7

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

INHOUD.

Mededeelingen. — Berichten. — De vraagstukken, welke de moderniseering van de binnenstad van Amsterdam beheerschen, door A. W. Bos, Directeur der Publieke Werken. — Woningen aan den Wilhelminaweg te Zandvoort, Architect Maurits Plate, B. N. A., door J. P. M. — De tweede Vijzelstraat bebouwing, door J. M. v. Hardeveld, B. N. A. — Nog iets naar aanleiding der nieuwe muurvorsten, door Ir. J. A. Hijner, bouwkundig ingenieur. — Overzicht van Tijdschriften. — Kalenders.

MEDEDEELINGEN.

TENTOONSTELLING WERK VOORTGEZET EN HOOGER BOUWKUNSTONDERRICHT. Van Zaterdag 14 Febr. tot en met 22 Febr., wordt in de groote gehoorzaal der Rijksacademie van Beeldende Kunsten een tentoonstelling gehouden. Zij omvat het werk der deelnemers aan het 3e en 4e jaar van den cursus in de hoogste afdeeling.

BERICHTEN.

DE JURY PRIJSVRAAG VOLKENBONDSGEBOUW. l'Emulation, een en ander over deze prijsvraag schrijvende, noteert over de tot standkoming der Jury: „C'est à notre ministre des affaires étrangères, M. Paul Hymans, que nous devons l'honneur de siéger à coté des grandes puissances pour le jugement de ce concours dont l'importance n'échappera certainement pas à nos lecteurs." Deze passage geeft ons wel een idee ervan, op welke wijze de samenstelling van de Jury voor deze groote prijsvraag is tot stand gekomen.

OVERIJSELSCHE SCHOONHEIDSCOMMISSIE. Op aanstichting van de „Vereeniging voor Overijselsch Regt en Geschiedenis" is besloten tot oprichting te Zwolle van een Overijselsche Schoonheidscommissie. Tot voorloopige leden dier commissie zijn benoemd de heeren A. H. J. van Wijngaarden te Staphorst, H. A. C. Poortman te Diepenheim, ir. R. te Poole te Amersfoort, A. J. Reijers te Kampen, L. Krook te Zwolle, J. H. van Heek te Lonneker en mr. G. J. ter Kuile te Almelo.

RECTIFICATIE. In de mededeeling over het intérieur van het R. A. I. Gebouw te Amsterdam zijn in ons vorig nummer de afmetingen verkeerd opgegeven. Het gebouw was 104 M. De uitbreiding had een lengte van 76 M. De breedte van het gebouw is 55 M.

EXAMENS TECHNISCHE HOOGESCHOOL: 7 Febr. Aan de Technische Hoogeschool slaagden voor het ingenieurs-examen Bouwkundig Ingenieur; de heeren J. P. Hanrath, G. Hordijk, J. van der Linden, A. Lodder, J. P. Smits, H. Winkelman en P. J. de Gruijter; voor het candidaats-examen voor bouwkundig ingenieur Mej J. E. Ferguson en de heeren R. Dufour, H. V. Gerretsen, N. E. B. Jaspers, F. H. H. Moquette, T. N. Muller, J. F. Stoel, J. Witteveen en F. C. Rientsema.

DE RUSSISCHE AFDEELING OP DE TENTOONSTELLING TE PARIJS. De speciale raad, ingesteld voor de regeling van de Russische afdeeling van de tentoonstelling te Parijs, heeft in een zitting onder voorzitterschap van mevrouw Kamenew het ontwerp van een paviljoen goedgekeurd van den architect Meljnikow. Op de tentoonstelling zullen producten geëxposeerd worden van allerlei volksnijverheid; er zullen kamers zijn waar de kunst van de verschillende nationaliteiten van de Unie te zien zal zijn Tataarsche kunst, Siberische enz. Het voornemen bestaat om een boerenleeszaal, een arbeidersclub, een vertrek van een kindertehuis enz te organiseeren.

NIEUWE RAADHUIS TE RAALTE. De gemeenteraad heeft de plannen voor den bouw van een nieuw gemeentehuis goedgekeurd.

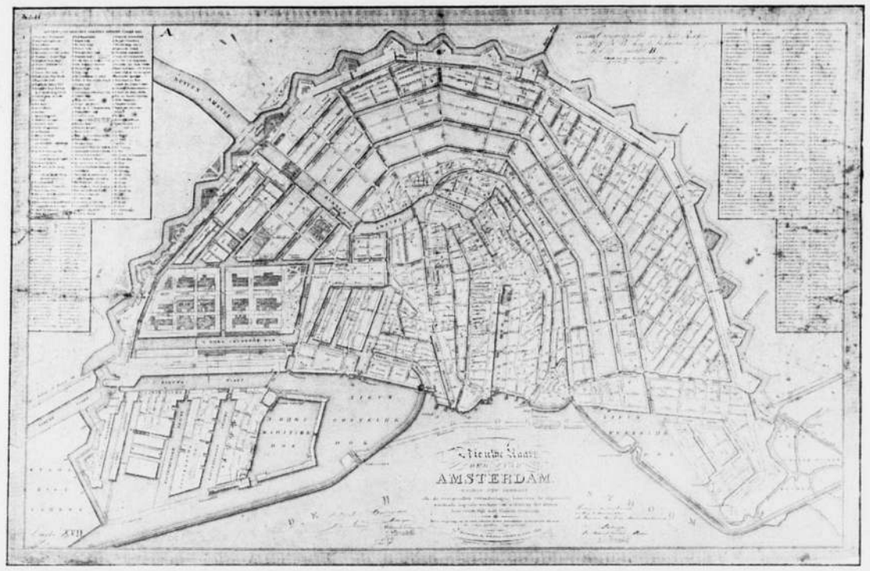

AMSTERDAM VÓÓR 100 JAAR.

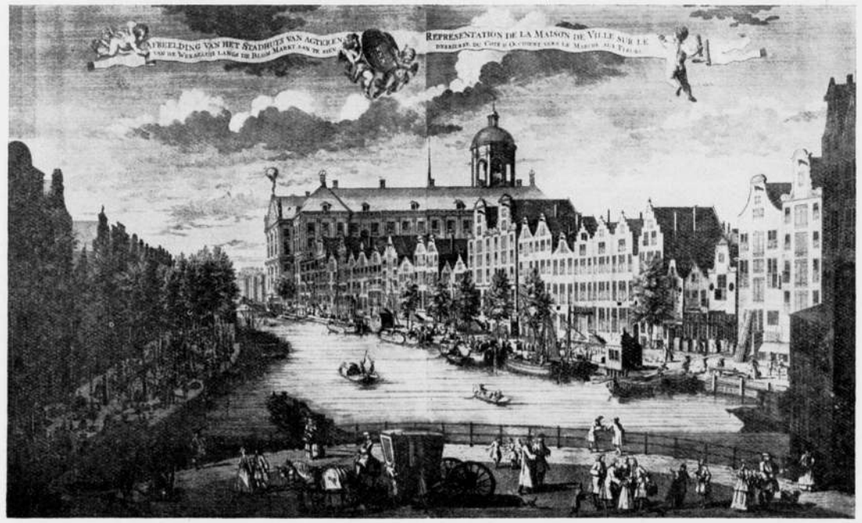

N.Z. VOORBURGWAL VÓÓR DE DEMPING.

DE VRAAGSTUKKEN, WELKE DE MODERNISEERING VAN DE BINNENSTAD VAN AMSTERDAM BEHEERSCHEN.

door A. W. BOS, Directeur der Publieke Werken.

I.

Een eeuw geleden werd besloten tot de ontmanteling van de vesting Amsterdam over te gaan. Men leefde onder de bescherming van de „Heilige Alliantie" welke in 1814 had uitgemaakt, dat er voortaan geen oorlog meer mocht zijn en dat zulks ook niet noodig was, als men Frankrijk maar in toom hield, juist als in 1918 maar toen tegenover Duitschland.

Gesteld, dat het Weener Congres van 1814 geleid had tot de instelling van de Vereenigde Staten van Europa, dan zou men voor den algemeenen economischen wederopbouw vermoedelijk Amsterdam hebben willen herstellen in de functie, die zij te voren voor den wereldhandel had vervuld. Was dan deze stad, overeenkomstig de Fransche gedachten en de Engelsche wenschen, tot regeeringszetel van den Nederlandschen Staat verheven en had men bovendien — wij blijven in het droomenland — een juist gevoel voor stedelijk schoon en een krachtig besef van de aanstaande ontwikkeling der techniek gehad, dan zou men ongetwijfeld de stad met hare omwalling hebben gespaard en verzorgd als het kostbaarste bezit wat eenig land zou hebben aan te wijzen.

Een mooi onderwerp voor een stedenbouwfantasie, dat plan van de moderne handel- en woonstad naast en in verband met het als zakenstad in stand gebleven Oud-Amsterdam.

Wat een prettige toestand zou dat zijn voor den dienst der publieke werken, welke, verlost van het voortdurend conflict tusschen gevoel en verstand, zich kon splitsen in twee afdeelingen n.l. het vooruitstrevend en het conservatief departement, of het bevorder- en het weigerbureel; een heerlijk visioen. Door zielsverwantschap in eeuwigen vrede met „Heemschut" en verder een vruchtbaar samenwerken van ingenieurs en architecten voor de stichting van de moderne nieuwe stad.

Zoo heeft het echter niet mogen gaan, het nieuwe stadsdeel is in armoede opgegroeid en het oude draagt het kenmerk van een kind uit een arm arbeidersgezin, dat er zich niet beschaafder om voordoet, of zijn voorouders al tot den hoogen adelstand behoorden. Er waren reeds eenige geslachten heengegaan, nadat de Fransche overheersching onze welvaart vernietigd had. Daarmede was ook de kunstzin verdwenen, want voor de vervulling van de ideëele behoeften is geen plaats zoolang men zich moet aftobben om in het dagelijksch bestaan rond te komen.

Ook bestond er weinig geestdrift om voort te bouwen op hetgeen in vroegere tijden was bereikt. Men zag in de omsloten vestingen niet de intimiteit en samenhoorigheid van een kleine zelfstandige maatschappij, maar de bekrompenheid en zelfgenoegzaamheid van den regententijd. Men beschouwde de verdwenen gilden niet als instellingen, welke de ambachten tot de grootste volmaaktheid opvoerden, maar veeleer de onderonsjes, die terecht ten verderve zijn gevoerd wegens haar ergerlijk nepotisme.

Met bezieling was men opgegaan ten strijde voor vrijheid en gelijkheid, een strijd welke de vernietiging van het overleefde, ingewikkelde en kromme eener gehate samenleving in het schild voerde. De wederopbouw zou geschieden vrij van dwang naar logische begrippen. Wat daarvan terecht gekomen is in een van kunstzin gespeenden tijd leert ons de ontmanteling van de hoofdstad en nog meer de parasiteerende uitbreidingen in de aanliggende gemeenten, welke tot straf geannexeerd werden telkens als het kwaad onherstelbaar bedreven was.

Een moeilijkheid, waarvoor men thans staat, is nu daarin gelegen, dat de uit-

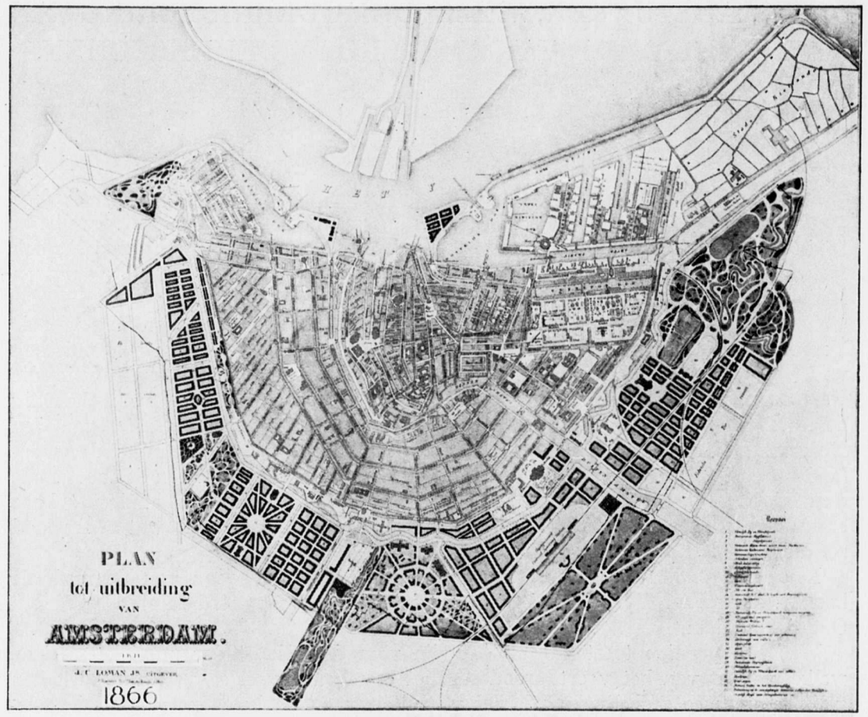

UITBREIDINGSPLAN VAN AMSTERDAM VAN 1866.

breiding niet behoorlijk past bij de oude stad, terwijl toch bij den verderen groei der stad met beide rekening valt te houden.

De plaatsing van het Centraal-Station en de aanleg der havenwerken in de nabijheid heeft ertoe geleid, dat het verkeer in de stad de oude richting is blijven volgen. Dit was tegen den wensch van de Gemeente, zooals blijkt uit het uitbreidingsplan van 1866, waarin het Centraal-Station een plaats tusschen Amstel en Boerenwetering was toegedacht, ongeveer waar zich thans het Sarphatipark bevindt.

De spoorweg heeft een gevoeligen slag toegebracht aan het stedelijk schoon, waartegen Amsterdam zich dan ook met klem heeft verzet. Dat echter de keuze van het emplacement te wijten zou zijn aan een liefhebberij van de ingenieurs om hun bekwaamheid te toonen in het aanleggen van zoo belangrijke kunstwerken op slechte terreinen, mag als een legende worden beschouwd. De omstandigheid, dat men zonder tijdroovende en kostbare onteigening langs den kortsten weg het hart van de stad kon bereiken zal wel den doorslag hebben gegeven.

Hoe dit ook zij, men heeft rekening te houden met het gewordene. Zoowel benoorden als bezuiden het IJ dringt alle verkeer in de richting van het Centraal-Station, waardoor de aloude kern van de stad meer dan ooit het zakencentrum is geworden, en nu ook wel immer zal blijven.

Afgezien van aesthetische en andere gevoelsoverwegingen zal men moeten erkennen, dat de natuurlijke loop van zaken zich heeft voltrokken en de stad zich heeft ontwikkeld geheel in overeenstemming met het plan, waarnaar zij gebouwd werd. Dat zij uit den toestand van verdooving zoo snel is opgekomen, zonder over de

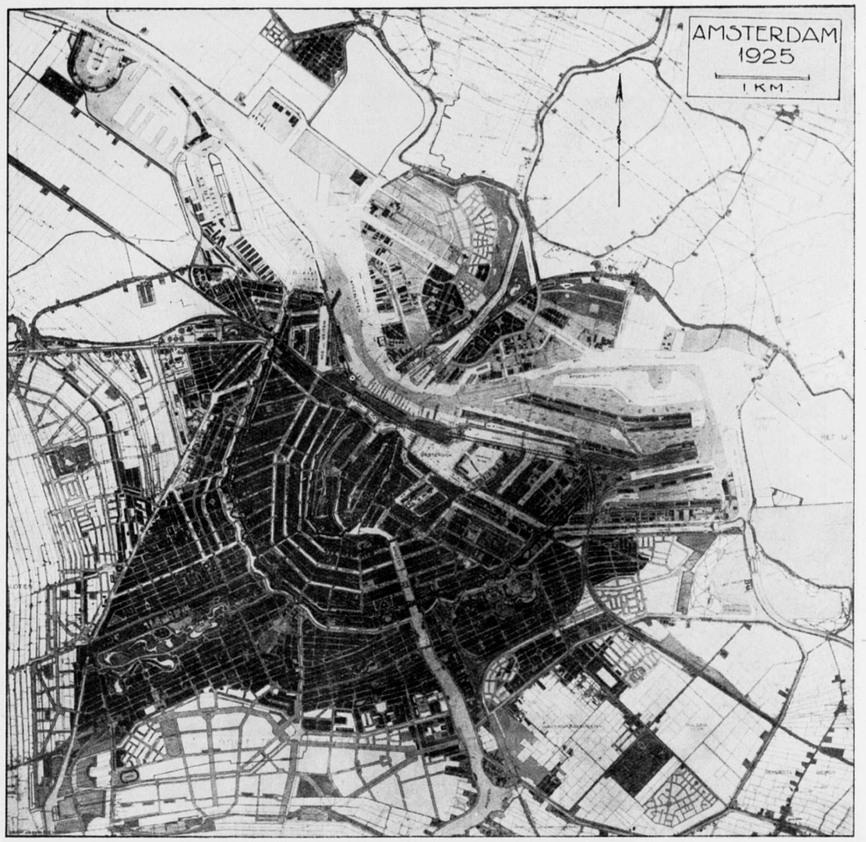

AMSTERDAM IN 1925.

natuurlijke voordeelen van een stad als bijv. Rotterdam te beschikken, mag daaraan dan ook mede worden toegeschreven en menige stad kan Amsterdam benijden om een Centraal Station, dat in het hart van haar krachtig lichaam den bloedsomloop gaande houdt. Er is nog geen reden tot treuren of berouwen, al doen zich moeilijkheden voor, zooals trouwens bij alle oude steden, omdat bij den bouw niet gerekend kon worden en dus allerminst gerekend is op de eischen van het verkeer en van andere factoren welke ons maatschappelijk leven juist in de laatste jaren zoo ingewikkeld hebben gemaakt.

Over het verkeer bestaat nog al eenig verschil van inzicht. Sommigen zijn aangegrepen door een angstgevoel, dat hen er toe dringt de toestanden onhoudbaar te noemen, terwijl er volgens anderen thans in de hoofdstad nog geen sprake is van verkeersmoeilijkheden. Zooals meestal praat men langs elkaar en ligt de waarheid er tusschen. Als het verkeer, op de wijze als in een continu-bedrijf, gelijkmatig verdeeld was over alle uren van het jaar, dan zou het zelfs in de drukste gedeelten nog stilletjes toegaan. De zaak is zeker, dat het drukke verkeer zich tot enkele uren van den werkdag bepaalt, omdat de werktijd, waarnaar zich het leven richt, nagenoeg

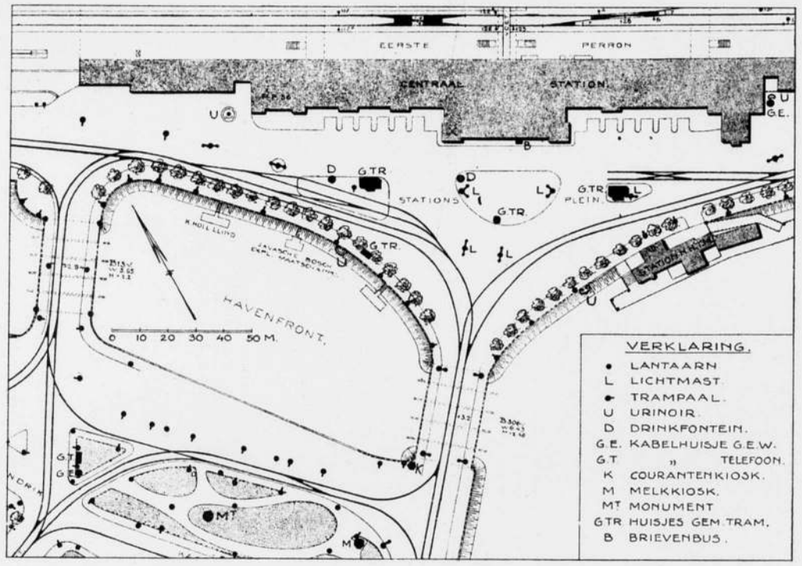

STATIONSPLEIN. VOORWERPEN OP DEN WEG.

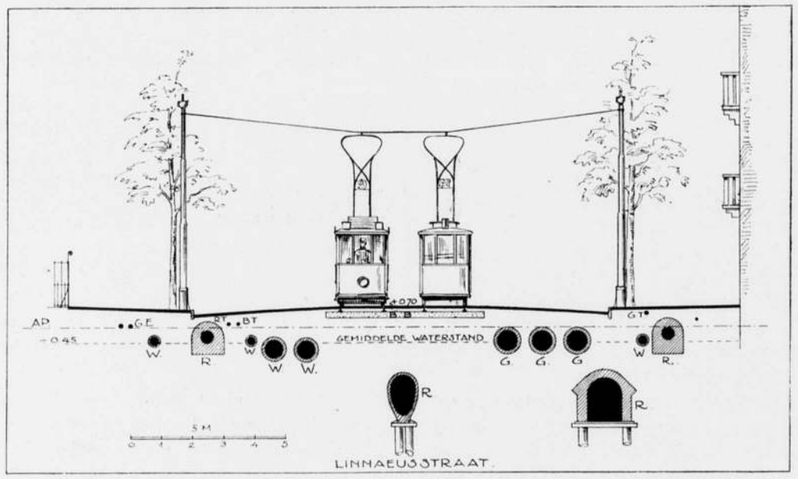

LINNAEUSSTRAAT. VOORWERPEN ONDER DEN WEG.

B.B. = Betonplaat; W. = Waterleiding; G. = Gasleiding; R. = Riolen; R.T. = Rijkstelegraafkabel; G.T. = Telefoonkabel; B.T. = Brandweer-telegraafkabel; G.E. = Kabels voor licht en kracht.

voor een ieder op dezelfde uren aanvangt en eindigt en dat men liever de drukte trotseert dan een kleinen omweg te maken.

De bezwaren welke worden ondervonden spruiten hoofdzakelijk voort uit de snelheid, eigenlijk nog meer uit het verschil in snelheid van de bewegende objecten en dikwijls ook uit het nog niet druk genoeg zijn van het verkeer, hetgeen mogelijk maakt, dat het individualisme de goede orde verschalkt.

Voor het voertuigen verkeer was de stad niet gebouwd; het vrachtvervoer geschiedde oudtijds per vaartuig. Bestratingen dienden hoofdzakelijk voor de voetgangers, ruiters en ook sleedjes, nadat in de 17de eeuw, de Burgemeesteren, tot bescherming van het wegdek en de voetgangers, het rijden in de straten verboden, behalve voor voorname vreemdelingen en doktoren boven de 45 jaar. Deze mochten een éénpaardekrachts koetsje gebruiken, mits voor eigen gebruik.

Aan een wederinvoering van soortgelijke beperkende bepalingen denkt men onwillekeurig, nu de intrede van nieuwe vervoermiddelen de overheid voor zoo moeilijke vraagstukken en kostbare maatregelen stelt als het gevolg zijn van het plotseling opgekomen en zoo snel ontwikkeld tram, rijwiel en autoverkeer; doch evenmin als vroeger zou men in staat zijn verbodsbepalingen te dien aanzien te handhaven als de economie van de volkshuishouding die vervoermiddelen vordert.

Men kan het verkeer regelen, voor bepaalde wegen verbodsbepalingen maken, voorwaarden aan de exploitatie stellen, doch de moderne voertuigen geheel verbieden, dat gaat niet, als het algemeen belang zich duidelijk voor het gebruik daarvan uitspreekt.

Wat vraagt nu het moderne verkeer?

In de eerste plaats de rechte strekking als kortste weg met het beste uitzicht; een effen bestrating voor een rustigen gang; een breeden weg om in banen voor verschillende soorten van verkeer en daarbij behoorende snelheden files te kunnen vormen en onderhouden. De straten moeten bovendien van een zoo stevig geconstrueerd dek zijn voorzien, dat zij zeer zware belastingen kunnen toelaten, welke eisch vooral ook voor de bruggen in de verkeerswegen geldt. Wat dergelijke eischen beteekenen in een stad als Amsterdam met haar slechten bodem en vele grachten laat zich begrijpen.

De uitvoering van werken tot verbetering van verkeerstoestanden wordt nog in hooge mate bemoeilijkt door het gebruik, dat van den openbaren weg moet worden gemaakt voor het daarin veilig bergen van leidingen, welke noodig zijn voor het aanvoeren van water, gas en electriciteit en voor het afvoeren van menagewater en faecaliën, waarbij nog te voegen de kabels ten dienste van het Rijk, het Telefoonbedrijf, de Politie en de Brandweer. Al deze leidingen moeten ten aanzien van hare onderlinge verhoudingen zooals sterk- en zwakstroom, of wegens hunne bijzondere gevoeligheden als water tegenover vorst, met zorg op de meest geschikte plaats worden ondergebracht.

Voor den wegbeheerder zijn die ondergrondsche werken, welke het moderne leven noodig heeft, een bron van ellende. Nauwelijks is het werk voor het ééne bedrijf gereed, de straat gedicht en ingereden, of het volgende bedrijf is aan de beurt. Het met zooveel zorg afgemaakte wegkleed wordt telkenmale geschonden door lappen en naden. Zelfs wanneer de regeling van de herstellingen zoo volmaakt geschiedt, dat de verschillende bedrijven hunne werken te zelfder tijd ondernemen, dan staat men nog voor de moeilijkheid, dat zij met verschillende snelheid werken, waardoor de sleuven, welke voor het verkeer voorloopig gedicht moeten worden, telkens weder opgebroken en hersteld worden tot ergernis van de aanwonenden, wanneer het althans geen aansluiting van het eigen perceel betreft. Ligt er nog bovendien een tramlijn in de straat, dan is het eerst recht een onbegonnen werk om een goede wegbedekking te verkrijgen, want niet alleen dat de uitvoering der werkzaamheden daardoor ten zeerste wordt bemoeilijkt, ook het opgeleverde werk geeft geen vol-

doening, zoolang er nog geen goede oplossing is gevonden voor een blijvende waterdichte aansluiting tusschen de rails in de wegverharding.

Zoowel ondergronds als bovengronds en zelfs in de lucht vragen de eischen van het moderne leven plaatsruimte. De electriciteitsvoorziening heeft behoefte aan transformatoren en schakelruimten, de telefoon aan schakelhuisjes, telefoonmasten en daktorens, welke laatste echter zullen verdwijnen met de invoering van kabels in de plaats van gespannen draden.

De brandweer moet voor de zekerheid van snelle bediening bovengrondsche brandkranen hebben; de openbare verlichting kan de lantaarnpalen niet missen; voor het dragen van den stroomdraad boven de tramsporen worden trammasten vereischt.

Het publiek vraagt om tramhuisjes, waterplaatsen en privaten; kiosken voor verkoop van kranten zijn nagenoeg onmisbaar, evenals reclame-borden en zuilen, o.a. voor de aankondigingen van openbare vermakelijkheden, en ook voor gemeentelijke publicatiën.

Voorts doet zich wegens het toenemend verkeer de behoefte gevoelen aan staanplaatsen voor auto's. Openbare verkoopplaatsen ontstaan er vanzelf, waar zich veel publiek beweegt. De al te dichte bebouwing vraagt om open ruimten, welke bovendien noodig zijn tot het inrichten van speelterreinen voor kinderen, die door het drukke snelle verkeer van den openbaren weg verdreven worden.

Uit het vorenstaande blijkt, dat alles dringt naar ruimte en verandering, terwijl de reclamezucht uit den aard der zaak aan alle zijden het stadsbeeld dreigt te schenden. Ziehier in hoofdzaak de moeilijkheden welke men moet trachten te boven te komen.

(Wordt vervolgd).

WONINGEN AAN DEN WILHELMINAWEG TE ZANDVOORT.

Architect MAURITS PLATE, B. N. A.

In Germaansche landen zou men als ondertitel kunnen schrijven: „Bekenntnisse eines Architecten". Want de heer Plate wien wij om eenige bijzonderheden betreffende deze door hem gebouwde woningen vroegen, schreef ons: „Ik geloof niet dat ik u nog veel kan mededeelen, dat voor de lezers van het B. W. van belang is. Deze huizen werden in den winter 1923—'24 door de Zandvoortsche Aannemers firma Langendijk en Bisenberger voor haar eigen rekening gebouwd. Reeds meerdere huizen maakte deze firma volgens mijn ontwerpen en zij gaat daarmede steeds voort. Hoewel geen contract hen bindt, stellen zij zich niettemin tot taak, mijn ontwerp en mijn teekeningen der onderdeelen met zorg uit te voeren. Wij begrijpen elkaars belangen en trachten samen een bevredigend resultaat te bereiken. Want 't kost veel moeite het hoofd te bieden aan de aanmatigende eischen van Jan Publiek, met hunne geldschieters, de hypotheekbanken, dat zich tegen alle beter weten in, voor geen andere huizen wenscht te interesseeren, dan die met het bekende suite-type met ramen voor en achter. De steun, dien de architect en bouwers van den eigenaar der bouwterreinen ontvangt, bij hun streven om goede woningen te bouwen, is voor hen van buitengewoon veel waarde."

Wij meenden dat hetgeen de heer Plate ons schreef, belangwekkend genoeg is om te publiceeren. Het zoo gunstig resultaat dat hij en de aannemersfirma hebben weten te bereiken is, op dit gebied, zoo zeldzaam, dat het, evenmin als de getuigenis van den architect vergeten mag worden als er sprake is van de werkzaamheid van den architect buiten het terrein, dat officieel als dat eens architects wordt aangenomen en erkend.

J. P. M.

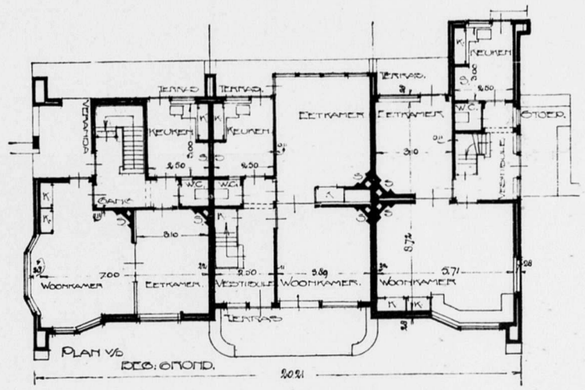

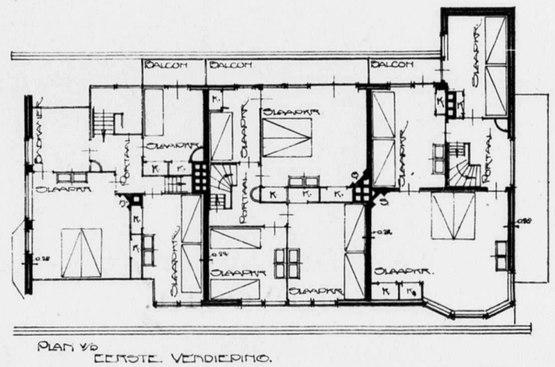

PLATTEGRONDEN VAN DE WOONHUIZEN AAN DEN WILHELMINAWEG TE ZANDVOORT.
Architect MAURITS PLATE, B.N.A.

DE TWEEDE VIJZELSTRAAT BEBOUWING.

't Begint met een kleine poort. Dan zes groote en weer een kleine. Vervolgens de overspanning der Reguliersdwarsstraat in twee étappen. Daarna weer een klein poortje, zeven groote en als ik goed geteld heb weer vijf kleintjes. Dat is de lange wand.

In den korten wand één model van beide soorten plus den ingang. De korte wand is één compositie, de lange wand bestaat uit drie composities, alles min of meer familie van elkaar. Het geheel is wel kloek van opzet en eerlijk weergevend, de bestemming der inwendige ruimten, 't geen, als ik me niet vergis, altijd een architectonische kwaliteit geweest is. Beneden de arcade, daarboven de aan elkaar geregen groote zalen als een eenheid op zichzelf en daarboven, de individueele hotelkamers bij elkaar gevoegd tot een massaal complex.

Hoewel ik er graag meer tegenstelling in gezien zou hebben. Geen der compositieelementen is eigenlijk belangrijk genoeg om een beheerschende functie uit te oefenen.

De gevelpartij boven de Reguliersdwarsstraat valt er wat uit. Reeds om de andersoortige afdekking van de poorten.

Maar vooral om de geheel andere behandeling van de ramen van de groote zaal

WOONHUIZEN AAN DEN WILHELMINAWEG TE ZANDVOORT. Architect MAURITS PLATE, B.N.A.
Voorgevels.

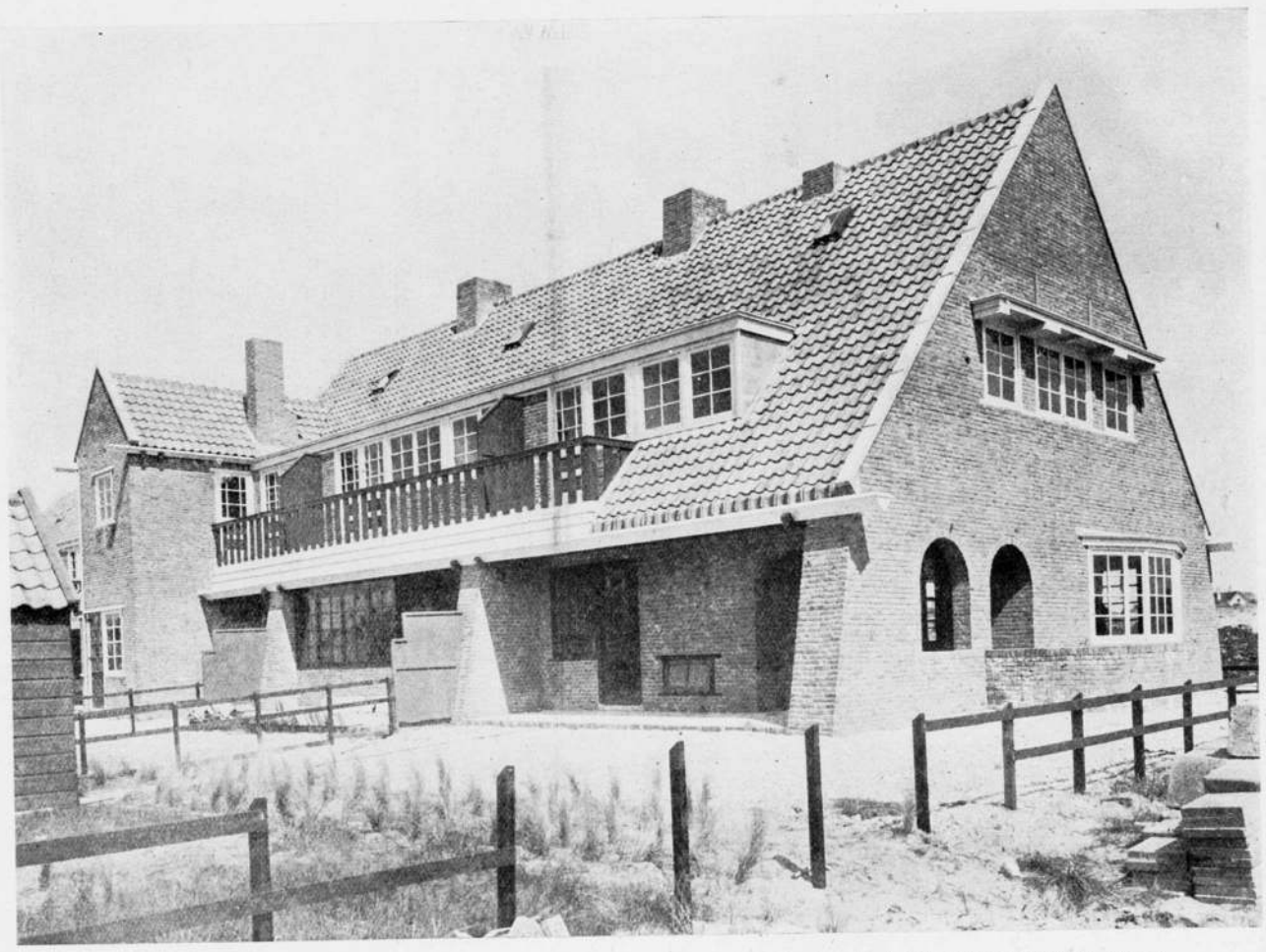

WOONHUIZEN AAN DEN WILHELMINAWEG TE ZANDVOORT. Architect MAURITS PLATE. B.N.A.
Achtergevel van een der blokken.

op de 1e verdieping. Waarom? Terwijl de halve erkers in de hoeken niet bijzonder gelukkig uitgevallen zijn.

De schuine lijnen in de arcade kunnen mij maar matig bevallen. Onze modegril die in een woningblok wel te vergeven is, moest aan een dergelijk monumentaal gebouw gemeden worden. Ook de groote ramen op de 1e verdieping en de balcondeuren op de vijfde, hebben deze schuinigheden. Ze benadeelen de monumentale werking van het geheel. Bij café Former is het afschrikwekkend voorbeeld in natura te zien.

Maar waarom die arcaden van 7 M. spanning, met hun mansarde vormige overspanning. Zou een arcaderij van 3½ M. dus juist de helft, met halfronde of horizontale afdekking niet veel meer monumentaal geweest zijn. Zie de arcade van de Rue de Rivoli te Parijs en die van het warenhuis Wertheim te Berlijn. Dan zou die vreemde tegenstelling van kleine en groote poorten vervallen en de horizontale overspanning van de Reguliersdwarsstraat meer in het geheel passend te maken zijn.

Als de ramen op de eerste verdieping een horizontale afdekking krijgen, zullen ze zeker gelukkiger van vorm worden en beter aansluiten aan de raam-groep van de groote zaal, boven de Reguliersdwarsstraat.

Ook de deuren op de vijfde verdieping zullen veel voordeeliger worden als ze een horizontale afdekking krijgen.

De toren staat op het dak en schijnt wel alleen gemaakt om er den naam van het etablissement op te zetten.

Het is misschien een ouderwetsch idee van me, maar ik zie een toren graag uit een of anderen onderbouw groeien of tenminste op den grond staan. Zijn die twee erkers aan den korten gevel noodig en kan de toren niet boven de ingang staan. Maar het liefst zie ik hem geheel vervallen. Want dat hij geen concurrentie zal doen aan den Munttoren, zooals de heer Mieras zegt, daar geloof ik niets van.

De geheele conceptie van het gebouw getuigt van een zekere haast. Het is zeker niet te beschouwen als een der beste ontwerpen van Rutgers. Het tempel-ontwerp is o.m. van heel ander kaliber.

Ik hoop van harte dat Rutgers zijn plan nog eens radicaal omwerkt. Het gaat hier om een monumentaal gebouw op een der allerbeste punten van de stad. En Amsterdam is immers zooiets als het Mekka der moderne Bouwkunst.

J. M. v. HARDEVELD, B. N. A.

NOG IETS NAAR AANLEIDING DER NIEUWE MUURVORSTEN.

In antwoord op de beschouwingen van de Heeren C. B. Posthumus Meyes en Ph. Hamers B. N. A. in het B. W. van 7 Febr. j.l. wensch ik gaarne nog het volgende op te merken:

Regen dringt practisch niet aan weerszijden in een borstwering maar alleen aan de zijde welke naar het Zuiden of Westen is gekeerd. Bij borstweringen waarvan de achterzijde dus min of meer op een van deze beide windstreken georiënteerd is, zal een bekleeding met een deugdelijke al of niet geasfalteerde pleisterlaag, met lood, zink, enz. zeker vochtwerend werken. Men hechte echter aan den nadeeligen invloed van den slagregen geen overdreven waarde. Het grootste deel van het indringende vocht komt van de bovenzijde. Een van boven horizontaal in baksteen afgewerkte borstwering biedt aan het water een dankbare gelegenheid om in den muur te dringen. Afdekkende rollagen met hun groot aantal (dikwijls openliggende) voegen verergeren het kwaad. Veilig kan daarom worden aangenomen dat bij een behoorlijke afdekking aan de bovenzijde $^{9}/_{10}$ van de bezwaren overwonnen zijn.

Een doorloopende laag lood in den voet van de borstwering lijkt mij niet aanbevelenswaardig. Het zich er boven bevindende gedeelte komt vrijwel geheel los te staan terwijl dun lood door kalkhoudende specie tamelijk snel verteerd wordt. IJzeren

ankers in dit waterrijke gebied brengen tevens andere, niet minder belangrijke bezwaren mede.

De Heer Hamers past voor de afdekking der borstweringen voor zoover uit zijn teekening is op te maken toe, zoogenaamde Chaperonpannen welke voor een geheel ander doel gemaakt worden. Aan dit gebruik, dat bij gebrek aan beter algemeen verbreid is, kleven echter de bezwaren welke alle opgeplakte dakpansoorten gemeen hebben. Deze voeren toch in hellende stand goed het water af maar zoodra ze geheel of gedeeltelijk in de specie liggen zuigt deze het water uit de pannen wat op den duur aanleiding geeft tot opvriezen. De door mij uitgevonden muurvorst nu heeft deze bezwaren niet. Zij ontleent haar vasten stand aan haar over den muur sluitenden vorm. Een weinig invoegen aan voor- en achterzijde dient alleen om dien vasten stand nog te bevorderen. Waarom deze specie onder het aanbrengen moet uitzakken is mij niet recht duidelijk. De Heer Hamers laat toch niet met stroop of iets dergelijks voegen?

Verder nog iets over zijn *„niets nieuws"*.

De aanvraagafdeeling van den octrooiraad heeft zich met de aanvraag om octrooi op deze uitvinding accoord verklaard zoodat eerstdaags de openbaarmaking kan worden tegemoet gezien. Denkelijk ziet zij er dus wel *iets nieuws* in.

Tenslotte kan ik belangstellenden verwijzen naar het zeer waardeerende artikel van prof. J. A. v. d. Kloes in het Februarinummer van „Bouwstoffen" en naar verschillende werkelijk deskundigen die met enthusiasme deze uitvinding reeds hebben toegepast.

Ir. J. A. HIJNER.
bouwkundig ingenieur.

Den Haag.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN*).

BOUWSTOFFEN. FEBRUARI 1925. In een uitvoerig artikel spreekt de heer H. J. Oosterbeek een sterke afkeuring uit over de constructie van trappen met kraagtreden van natuursteen, dus trappen met z.g. vrijdragende treden. Er is aan zulk een trap een groot gevaar verbonden. Prof. v. d. Kloes spreekt over de nieuwe Muurvorsten van Ir. Hijner een gunstig oordeel uit en geeft den raad: legt de pannen niet vol en zat in de specie. Hij acht het gewenscht de pan in een of twee klodders specie vast te drukken op de onderlaag en overigens het ondervlak der pan en het bovenvlak van den muur vrij van elkaar te houden. — GEWAPEND BETON. FEBRUARI 1925 bevat een hoofdartikel van Dr. F. von Emperger over den kamp aangaande de Brigitta-Brug over het Donau-kanaal te Weenen. — MAANDBLAD VOOR BEELDENDE KUNSTEN. FEBRUARI 1925. Prof. W. v. d. Pluym schrijft over de bouwkunst der laatste 50 jaar en de beteekenis van de taak die Dr. Cuypers en Dr. Berlage daarin gehad heeft. De heer Jan D. Voskuil levert een geïllustreerde bijdrage over den beeldhouwer John Rädecker. — DE BOUWGIDS JAN. 1925 bevat o.m. een uitvoerige beschrijving van het Terranova en soortgelijke producten. DECORATIVE KUNST. FEBR. 1925. Graaf Larisch erfde een collectie kostbare en mooie meubelen en dito huisraad. „Die Abneigung der Frau des Hauses, die sich aufs lebendigste an der Ausgestaltung bis ins einzelne beteiligte, gegen eine Verbinding dieser ihrer anspruchsvollen Besitztümer mit Raum- oder Schmuckformen neuen Stiles erscheint begreiflich. Die Schale muszte dem Kern irgend wie angepaszt sein, wenn etwas Ganzes entstehen sollte. So ergab sich mit innerer Notwendigkeit eine Stilarchitectur in den frei behandelten Formen des Barock, eine Art erweiterten Kavalierhauses, soweit das Äuszere in Frage kommt; im Innern gewinnt dann auch das ausgehende achtzehnte Jahrhundert mit seinen gehaltenen Motiven dekoratives Bestimmungsrecht". Het resultaat van een en ander, waarvoor Prof. C. Jäger en P. Birkenholz zich hebben ingespannen, wordt vertoond in talrijke fraaie afbeel-

*) Onderstaande tijdschriften liggen op het bureau van den B. N. A. ter inzage.

dingen. Voorts vinden we in dit nummer het eerste deel van een rede, die Prof. Dr. Theodor Fischer op 28 Mei 1924 in Augsburg hield over: „Der Stil im Städtebau." ART ET DECORATION. JAN. 1925. Aan den vooravond van de groote Parijsche tentoonstelling kwamen de firma's David Weill en de Camondo op het idee een prijsvraag uit te schrijven, om daarmede bekwame en onbekende artisten te hulp te komen om met het uitgevoerde werk op de tentoonstelling te verschijnen. De eerste firma schreef een prijsvraag uit voor een paar stoelen. Eerst een ontwerp-prijsvraag, dus teekeningen. De beste daaruit mochten hun ontwerpen uitvoeren. Er zijn verschillende bekroningen, waarvan het blad eenige afbeeldingen geeft met beschouwingen, waaruit blijkt dat de geachte schrijver nog niet bekend is met wat in Holland wordt uitgedacht. Een stoel te maken, origineel van vorm, is bijna een utopie, schrijft hij. Een stoel moet toch altijd 4 pooten hebben, een zitting en een rug. Bij zulk een geborneerdheid van begrip, (hij stelt ook den eisch dat een fauteuil gemakkelijk verplaatsbaar moet zijn) kan men zijn eischen niet hoog stellen! De andere prijsvraag was er een voor schilderij- of teekeningenlijsten. Geen eerste prijs. Magere resultaten, hetgeen niet wil zeggen dat de lijsten dun waren. — L'EMULATION. JAN. 1925. Een reeks artikelen over de Historische Bouwkunst van België wordt geopend met een studie van Paul Jaspar over l'architecture Wallonne, met platen van het kasteel Rouillon-Annevoye (in de provincie Namen). — GARDEN CITIES & TOWN PLANNING beschrijft de Labour-Saving-Houses te Welwijn Garden City en laat uit Stavba de laatste uitingen zien van het Purisme. Het Purisme omvat „we should say, the monumental, the cubist and the severely practical conjoin." — APOLLO. A JOURNAL OF THE ARTS. 1e Jaargang Nos. 1 en 2. Een nieuw algemeen kunsttijdschrift in Engeland. Eindelijk iets dat de stokoude „Studio", die aan verval van krachten lijdt, moet vervangen. De opzet is goed. „Apollo" is royaal van formaat, royal van papier en van druk en van illustraties. Maar helaas, hiermede is de royaliteit van Apollo en zijn andere goede eigenschappen dan ook uitgeput. Op ons gebied schrijft de heer Murray-Adams-Acton, F. S. A. over Domestic Architecture and Decoration. The Decoration and General aspect of the Interior of the House at Various Periods in the Past. De geachte schrijver beweert zelf heel veel pleizier in het onderwerp te hebben, maar hij houdt het plezier geheel voor zich zelf. In dit tijdschrift wordt ook de muziek een plaats ingeruimd. Wij hopen dat dit tijdschrift, dat nog geen beloften inhoudt, op den duur iets goeds zal brengen. Het is mooi materiaal. De prijs ad *f* 1.75 per nummer is relatief niet hoog. Uitgeversadres is 6 Robert Street, Adelphi, London, W. C. 2.

KALENDERS.

Die van de Handelsdrukkerij J. Clausen, ontworpen door den heer L. Zwiers, heeft decoratief goede kwaliteiten, maar het gewriemel van het rood, zwart, donker grijs en licht grijs, maakt het raadplegen van den kalender soms wel tot een vermoeiend iets.

Overigens lof aan den uitgever, te trachten iets goeds te bereiken en een bevoegde in den arm te nemen. Dit zelfde loffelijke streven zit voor bij den kalender van het Grondbedrijf Gem. Arnhem (wie geeft er al geen kalender uit) ontwerper: J. van Biezen. De letters zijn niet fraai. Maar het geheel is niet onverdienstelijk.

De Internationale Gewapend Betonbouw te Breda geeft 6 bladen met reproducties van teekeningen van Vincent van Gogh, waarvan de 6e met de kale boomen zeer fraai is. Het is echter een wat vreemde combinatie geworden; v. Gogh en de Beton.

De wijze waarop de platen op de bladen zitten, opgenomen in randen, met de kalenderverdeeling, is niet gelukkig.

De overige ons toegezonden kalenders, zijn duidelijk maar leelijk, of leelijk maar duidelijk.

Als vanouds zijn weer verschenen de:

Betonkalender 1925, en van Gendt's Bouwkalender 1925, boekjes, ad *f* 3.25 uitgegeven door L. J. Veen, die burgerrecht hebben gekregen, en die hun plaats op de technische bureaux met eere innemen. Tenslotte memoreeren wij nog een handige zakagenda, den lezers van „Klei" aangeboden door de uitgevers van dit bekende blad.

21 FEBRUARI 1925 NUMMER 8

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

INHOUD.

Officieele Mededeelingen. — Ledenvergadering van den B. N. A. in het Jaarbeursgebouw te Utrecht op Zaterdag 14 Maart 1925, des voormiddags half elf. — Bezoek aan de Jaarbeurs, in 't bijzonder aan de afdeeling Bouwmaterialen. — Berichten. — De vraagstukken, welke de moderniseering van de binnenstad van Amsterdam beheerschen, door A. W. Bos, Directeur der Publieke Werken. — Formule van Euler en Tetmajer in verband met de ingestorte spoorwegbruggen in het buitenland, door Pl. van den Berg, Architect B. N. A. — Betonbouw te Rotterdam, door Ir. A. H. Sweys. — De Nationale Schildersschool, door H. v. d. Kloot Meyburg. — Verslag van den Bouwraad te Utrecht (ingesteld door het Utrechtsch Kunstverbond) over het jaar 1924. — M. Brinkman †.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.

LEDENVERGADERING VAN DEN B. N. A. IN HET JAARBEURSGEBOUW TE UTRECHT OP ZATERDAG 14 MAART 1925 DES VOORM. HALF ELF.

AGENDA.

1. Notulen ledenvergadering 29 November 1924.
2. Mededeelingen.
3. Ingekomen stukken.
4. Voorstel van het Bestuur om aan den beeldhouwer Hildo Krop de vervaardiging van een medaille op te dragen, waarvan de afgietsels in edele metalen door den B N. A. aan hen die zich jegens de bouwkunst bijzonder verdienstelijk hebben gemaakt, kan worden uitgereikt. Tevens zal de voorstelling, die er op aangebracht wordt, gebruikt kunnen worden voor een stempel van den B. N. A..
5. Voorstel van het Bestuur, een bindende regeling te maken, waardoor de leden van den B. N. A. de verplichting hebben bij openbare aanbestedingen één exemplaar van het bestek en teekeningen van het aan te besteden bouwwerk gratis in bruikleen af te staan aan den Nederlandschen Aannemersbond.

Dit voorstel vloeit voort uit een tusschen het Hoofdbestuur van den N. A. B. en het Bestuur van den B. N. A. gepleegd overleg, om tegemoet te komen aan het voor vele aannemers groote ongerief dat de prijzen van bestekken en teekeningen zoo hoog worden opgevoerd. De concurrentiestrijd is voor de aannemers scherper dan ooit en zij moeten tallooze malen inschrijvingen doen (en zich dus bestek en teekeningen aanschaffen), alvorens zij zich een werk opgedragen zien. De kosten van bestek en teekeningen worden slechts zelden terugbetaald aan de inschrijvers en gedeeltelijke restitutie vindt ook weinig plaats.

Er zou reeds een betere toestand zijn wanneer de aannemers de bestekken ter inzage kunnen raadplegen. Komt het hun voor dat het werk van dien aard is, dat zij er een serieus bod naar kunnen doen, dan kunnen zij het voor de berekening aanschaffen. Hiermede is vermeden dat vele aannemers, zich de kosten getroosten moeten dure bestekken te koopen om dan te ervaren dat zij, — om financieele of andere redenen, toch niet voor het werk in aanmerking kunnen komen.

De regeling behelst de bepaling dat de Nederlandsche Aannemersbond het recht krijgt een exemplaar van ieder in het openbaar aan te besteden werk aan den betrokken architect op te vragen. Eenvoudigheidshalve zal dit geschieden door het Secretariaat van de afdeeling in welker gebied het werk zal worden uitgevoerd. De leden van den B. N. A. zijn dan verplicht aan een desbetreffend verzoek te voldoen. Na de aanbesteding ontvangt de architect het bestek en de teekeningen weer terug. Een te publiceeren lijst der Secretarissen

van de afdeelingen van den N. A. B. zal kenbaar maken welke aannemers gerechtigd zijn een bestekexemplaar voor dit doel op te vragen.

6. Voorstel tot wijziging van het programma voor het Examen ter verkrijging van het Diploma van Bouwkundig Opzichter.

Zie voor dit voorstel het B. W. No. 5 van dit jaar.

7. Rondvraag.

BEZOEK AAN DE JAARBEURS, IN 'T BIJZONDER AAN DE AFDEELING BOUWMATERIALEN.

Zooals reeds bekend zal zijn, is besloten op de aanstaande 12e Nederlandsche Jaarbeurs te Utrecht een speciale groep Bouwmaterialen te organiseeren. Het Bestuur van den B. N. A. heeft in verband hiermede de a. s. ledenvergadering gekozen te Utrecht tijdens de Jaarbeurs, zoodat het gezamenlijk bezoek aan deze groep mogelijk zal zijn.

De Directie van de Jaarbeurs heeft den leden van den B. N. A gratis toegangsbewijzen aangeboden (waaraan verbonden bon recht gevende op spoorwegreductie), hetgeen door het Bestuur gaarne is aanvaard. De bedoelde toegangsbewijzen en spoorwegbons zullen tijdig aan alle leden en aspirantleden van den B. N. A. worden toegezonden. De kaarten zijn op naam gesteld.

Het Bestuur hoopt dat vele leden van deze gelegenheid zullen gebruik maken.

BERICHTEN.

AMBTSWONING VAN DEN MINISTER VAN BUITENLANDSCHE ZAKEN. Onder voorbehoud van goedkeuring door de Staten-Generaal — de indiening van een spoedeischend wetsontwerp is te verwachten -- heeft de rijksgebouwendienst aangekocht het huis Plein 1813 no. 2, eigendom van mevrouw de Wed. J. van Stralen—De Fremerij. De prijs, die voor dit huis bedongen is, bedraagt f 130.000.

Het is de bedoeling, het grootendeels te sloopen en op de plaats ervan een nieuwe ambtswoning te stichten voor den minister van buitenlandsche zaken, die, zooals men weet, het paleis van Prins Alexander, dat hij thans bewoont, dit jaar moet ontruimen.

De kosten van de verbouwing zouden naar verluidt ongeveer twee ton bedragen.

INTERNATIONAAL STEDENBOUWCONGRES TE NEW-YORK 20—25 APRIL 1925. Ingevolge het besluit van het Congres 1924, te Amsterdam zal van 20 tot 25 April 1925 een internationaal Stedenbouwcongres te New-York worden gehouden.

In de lijst van Vice-Presidenten vinden wij den naam van Dr. H. P. Berlage, onder de leden van de uitvoeringscommissie de Nederlanders Mr. D. Hudig, Ir. A. Keppler en L. S. P. Scheffer.

Volgens het voorloopige programma zal worden beraadslaagd over preadviezen over de hieronder genoemde onderwerpen:

Decentralisatie methoden, door Dr. Heiligenthal en Dr. Raymond Unwin; *Locaal bestuur*, door Mr. G. A. van Poelje, referendaris bij de Gemeente-secretarie te 's-Gravenhage, en G. Montagu Harris; *Financiën*, door C. B. Purdom; *Verkeer*, door Prof. A. Bruggemann en Prof. J. Gréber; *Ontwerpen voor bouwterreinen*, door Prof. Swerre Pedersen; *Hoofdverkeerswegen*, door G. L. Pepler en Dr. J. Brix; *Plannen voor Stadsuitbreiding in verschillende landen*, door Geo B. Ford; *„Zoning" in onbebouwde terreinen in tegenstelling met „zoning" in bebouwde terreinen*, door R. Whitten; *Stratenplannen*, door L. Sheridan en T. Glenn Philips; *Hooge gebouwen en straatverkeer*, door E. P. Goodrich; *Behandeling van geschillen, een kruis voor „Zoning"*, door E. M. Bassett; *Ontspanningsoorden* door J. Downer; *Handelsterreinen*, door P. L. Gerhardt.

De preadviezen zullen tijdig worden rondgedeeld, zoodat deelnemers daarvan zullen kunnen kennis nemen vóór den aanvang van het congres.

Het lidmaatschap kost $ 5 (of £ 1); voor dames, behoorende tot het gezelschap van leden $ 2½.

Gedurende het congres zal een internationale tentoonstelling plaats hebben van ontwerpen schilderijen en teekeningen die betrekking hebben op de in het congres te behandelen onderwerpen, en een op het gebied van bouwkunde en daaraan verwante kunsten.

Aanmeldingen tot het lidmaatschap zijn te zenden aan Mr. H. Chapman, Organising Secretary International Federation for Town and Country Planning and Garden Cities, 3 Grey's Inn Place, London, W. C. 1.

DE VRAAGSTUKKEN, WELKE DE MODERNISEERING VAN DE BINNENSTAD VAN AMSTERDAM BEHEERSCHEN.

door A. W. BOS, Directeur der Publieke Werken.

II.

Na de opsomming in ons vorig artikel van de eischen welke aan een moderne stad worden gesteld, valt thans na te gaan in hoeverre Amsterdam daaraan kan voldoen, zonder het uiterlijk van de stad op schendende wijze aan te tasten.

Zooals gezegd is, komen de verkeersmoeilijkheden hoofdzakelijk door opeenhooping gedurende enkele uren van den dag; het publiek wil dan tegelijkertijd zoo snel mogelijk zijn bestemming bereiken. Het ideaal van de volkshuisvesting om elk gezin een eigen woning, liefst een eigen huis te geven, dat van de anderen geheel is afgescheiden, brengt een grootere uitbreiding in horizontalen zin, dan wanneer werd voortgegaan met een bevolkingsdichtheid toe te laten zoo groot als in de oude stad voorkomt. In de Jordaan zijn er ongeveer 900 inw.'s per H. A. Voor uitbreiding-Zuid werd gerekend op ongeveer 600 inw.'s; voor tuindorpen is gedacht aan ongeveer 150 inw.'s per H. A. Hoe ruimer de stadsuitbreiding, hoe grooter de afstand van het centrum en hoe sterker de behoefte aan snelheid van het verkeer. Voor de snelle massaverplaatsing is de openbare weg niet geschikt; het gevaar bij kruisingen zou te groot zijn; daarom dient dit verkeer in banen hoog boven de straat of onder den grond te worden geleid. Hooge banen ontsieren de stad, omdat daarop bij den stadsaanleg niet gerekend is, door b.v. tusschen de straatwanden een ruimte van tenminste 40 en liefst 60 M. te sparen. Men zal daarom in de verre toekomst voor het tegenwoordige Amsterdam zijn aangewezen op ondergrondsche banen, technisch mogelijk, doch economisch nog in geen langen tijd voor uitvoering vatbaar.

Voor het overige verkeer, gaande tot een vermoedelijk weldra in te voeren maximum van 30 K.M. in het uur, wordt een breedte van 25 M. voldoende geacht, waarvan aan weerszijden 4,5 M. te bestemmen voor verhoogde voetpaden, zoodat er voor den rijweg 16 M. breedte overblijft. Deze breede trottoirs hebben het voordeel, dat men daarop het verkeer in twee richtingen kan toelaten, hetgeen in breede winkelstraten onvermijdelijk is, terwijl zij de gelegenheid geven daaronder de leidingen en kabels aan te brengen; indien niet alle, dan toch degene, waarop de huizen worden aangesloten, zoodat bij herstellingen het rijverkeer niet belemmerd wordt en het werk zelf gemakkelijker en goedkooper kan geschieden, zonder het wegvlak voor goed te bederven. Bij de aangegeven breedte is het ook nog mogelijk boomenrijen te plaatsen, mits daarvoor de goede soorten worden uitgezocht, welke het licht niet te zeer onderscheppen.

Amsterdam heeft steeds veel zorg besteed aan de boombeplantingen, welke een belangrijk element in het stadsschoon vormen. Men moge dit wel bedenken en niet alle grachtenpracht tegoed schrijven aan de architectuur en het watervlak. Ook het met doodekop matschilderen van de gevels heeft soms bijgedragen tot de schoonheid van de stad, waarom men dan ook m.i. niet behoeft te schromen dergelijke hulpmiddelen alsnog toe te passen, waar men een meer schilderachtig effect wenscht te bereiken, dan door het bouwmateriaal te verkrijgen is. In dezen gedachtengang past ook het doen begroeien van muurvlakken; waarvoor ik moge wijzen op den ronden muur der gevangenis langs de Singelgracht, welke veel verfoeide muur, na begroeiing, aan het stadsbeeld aldaar niet meer schaadt.

De wegindeeling, zooals die tot voor korten tijd als regel gold voor de breede verkeerswegen kwam de beplanting ten goede. Deze vormde een afsluiting van het snel- en tramverkeer, dat door een laan in het midden van de straat werd gevoerd. De straatbanen tusschen die middenlaan en de trottoirs, de zoogenaamde ventwegen, waren bestemd voor het langzaam verkeer, stilstaande wagens, handkarren enz.

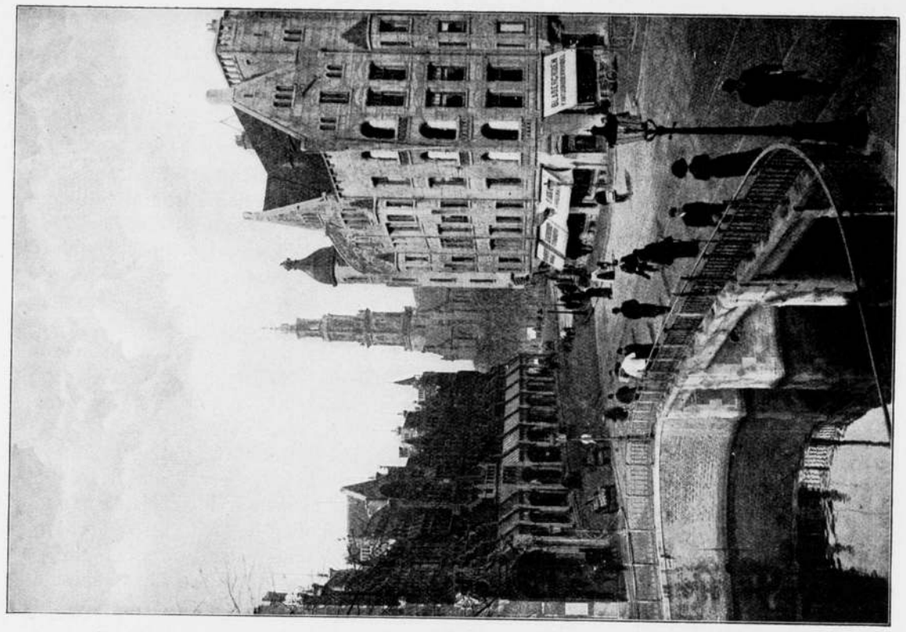

Gemoderniseerde straat.

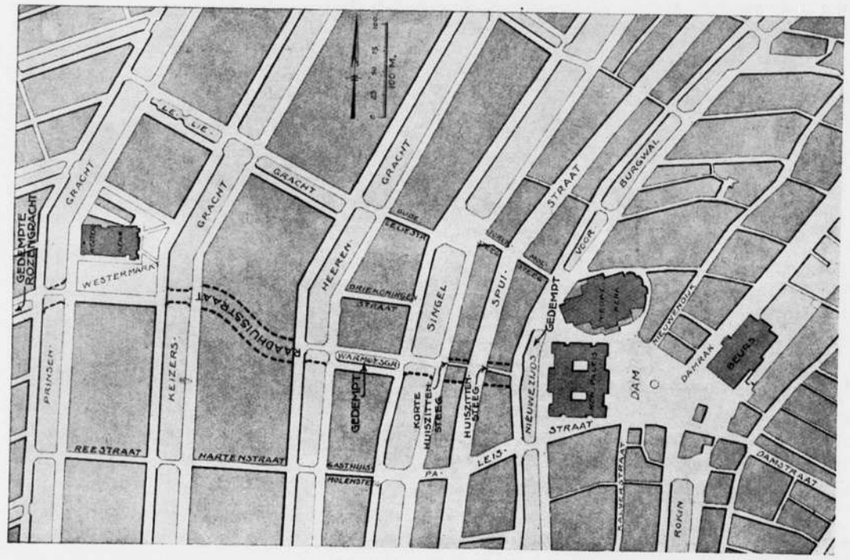

Oude toestand met uitgevoerde doorbraak.
Raadhuisstraat te Amsterdam.

Deze wegindeeling, welke het voordeel had, dat de boomen zich tamelijk vrij konden ontwikkelen, zonder het licht in de huizen te veel te onderscheppen, is ten offer gevallen aan het verkeer. De wegen bleken te smal, aanrijdingen ook van de boomen vonden dikwijls plaats, het uitzicht was onvoldoende. De toestand was nu niet overal zoodanig, dat onmiddellijk ingrijpen noodig was, maar het vraagstuk van profielwijziging kwam aan de orde, toen men overging tot het maken van nieuwe kostbare wegconstructiën met vlakke, geluiddempende dekking.

Het werd een kwestie van vooruitzien, waarbij de ondervinding van de laatste jaren den weg wees naar de veranderingen, welke het sterktoenemend autoverkeer binnen wellicht enkele jaren onvermijdelijk maakte. Op de ongeveer 30 M. breede Overtoom (een gedempt kanaal) ziet men de kentering van opvattingen. Het noordelijk gedeelte heeft in het midden de tramsporen nog op een rustige grasbaan; op het overige stuk, dat vijf jaren later werd gemaakt, zijn breedere trottoirs met een onverdeelden rijweg toegepast.

De vraag valt nu te beantwoorden of het mogelijk is wegen van voldoende breedte door de oude stad te breken zonder het stadsbeeld te schenden. Wat de breedte betreft moet men zich een bovengrens stellen, waaraan het verkeer zich ten slotte heeft te onderwerpen. In Amsterdam dient men daarvoor niet minder dan 22 M., doch liefst 25 M. aan te nemen.

De ruime bouw om de oude stad, gevolg van het grachtenstelsel en de polygonale aanleg, komen de distributie van het verkeer zeer ten goede. Het verkeer vergelijkend met den bloedsomloop kan men de stad gelukwenschen met haar uitstekend aderenstelsel; alleen de slagaders en het hart behoeven versterking. Dit beteekent, dat nieuwe radiale verkeerswegen moeten worden getrokken naar een centrum waar ruimte is voor den hartslag.

Het hart van de stad zal in de toekomst zijn te vinden bij het Centraal-Station, waar een plein groot ruim 6 H.A. kan worden verkregen, wanneer men daar het zoogenaamde open havenfront aanplempt. Daar zich aan de overzijde IJ een nieuwe stad ontwikkelt, zal dit plein met recht het centrum van Amsterdam zijn, waar alle belangrijke radiale wegen samenkomen, zoo ook de tunnelverbindingen met de overzijde IJ.

Het ongedempte Damrak, het laatste overblijfsel van den Amstelmond kan in verbinding blijven met het IJ en is als aangewezen voor ligplaats van motorbootjes ten dienste van het havenverkeer.

Denkt men zich naast het Stationsplein het Oosterdok, waarop de mooie oude grachten uitmonden, zoodanig ombouwd dat het verbreede spoorwegemplacement geheel achter de huizenrij verdwijnt, dan kan hier, mits met zorg geleid, een stadsbeeld worden verkregen, dat zijn wedergade niet vindt, juist door de aansluiting met de oude stad, waaruit het als 't ware gegroeid is, zij het dan op andere wijze dan men aanvankelijk gedacht heeft.

Dat alles neemt natuurlijk het kwaad niet weg, dat aan de oude stad berokkend is, waarover mag treuren wie er tijd voor heeft.

Bij velen bestaat groote bezorgdheid over het doorbreken van de grachtenwanden met breede openingen. Het is echter niet noodig de nieuwe rijwegen breeder te maken dan 16 M., terwijl de voetpaden overbouwd kunnen worden. Dit kan ook met de straatopening zelve geschieden, desnoods met een of twee tusschensteunpunten.

Om de kosten te beperken heeft men tot dusver veelal radiale grachten gedempt en tot verkeersweg gemaakt, waardoor veel schoons is verloren gegaan. Om billijk te zijn, mag men niet uit het oog verliezen, dat er voor groote onteigenigen geen geld beschikbaar was. De kunst van belastingheffing lag nog in de windselen, waarheen zij wel eens terug verwenscht wordt; ook waren er geen winstgevende gemeentebedrijven.

In het doorbreken van de Raadhuisstraat liet men de Omnibusmaatschappij het

Oude Gedeelte.

Gemoderniseerd gedeelte (verbreeding aan eene zijde.)

DE VIJZELSTRAAT TE AMSTERDAM.

werk betalen. Het bedrag werd op den kapitaalstaat gebracht, en bij de naasting natuurlijk gerestitueerd. Hieruit blijkt wel hoe moeilijk het viel dergelijke ondernemingen te financieren. Voorts mag niet worden vergeten, dat de grachten destijds letterlijk in een kwaden reuk stonden, wat menigmaal een aandrang tot demping tengevolge had. Het is niet opwekkend te wonen aan een gracht, waar men bij warm weer de ramen moet sluiten. In die omgeving heerschte nimmer een frissche atmosfeer.

Niettemin blijft het zeer te betreuren, dat men de Nieuwe Zijds burgwallen en het Spui gedempt heeft; men had met het Damrak en het noordelijk Rokin kunnen volstaan. De aangewezen weg was immers geweest, het Koningsplein door te trekken tot het zuidelijk Rokin, dat te verbreeden tot de Langebrugsteeg, vanwaar de zeer breede hartader zou leiden naar het Centraal-Station. Wat baten echter mooie plannen, als er geen geld is om ze uittevoeren, een omstandigheid, waarmede nog steeds alle staduitbreidingen, saneeringen en verkeersvraagstukken te kampen hebben.

Nu het oog van het publiek voor het nog bestaande stadsschoon geopend is en de Raad dan ook in 1907 van het dempen der Reguliersgracht gelukkig niets heeft willen weten, bestaat er weinig gevaar meer voor aanslagen in die richting. De demping van de Markengracht, waartoe om reden van vervuiling reeds besloten was, werd nimmer uitgevoerd.

Men is daarmede echter nog niet van de moeilijkheden af, want in de verkeerswegen welke de grachten kruisen waren eertijds vaste boogbruggen van een wonderschoone architectuur en houten ophaalbruggen, zoo eigen aan het stadsbeeld, dat de bedreiging van dergelijke objecten een cosmopoliet tot heemschutter zou kunnen maken.

Die bogen waren echter te zwak en te lastig voor het verkeer, waarom men ze bij vernieuwing verving door vlakke afdekkingen, terwijl vele ophaalbruggen door vaste doorvaarten werden vervangen, ook om het landverkeer te gerieven en bedieningskosten te sparen. Waar men beweegbare bruggen in stand moest houden, bleek het toch niet mogelijk de breede zware bruggen door de ouderwetsche houtenstructiën te vervangen.

Niettemin zijn ook ten aanzien van de boogbruggen concessiën gedaan aan het stadsschoon. In 1908 werden de drie bouwvallige bruggen op de kruising van de Keizersgracht en de Reguliersgracht door nieuwe boogbruggen vervangen, echter minder hoog en daardoor ook minder fraai dan de oorspronkelijke. Ook de brug Singel—Blauwburgwal is naar den ouden vorm vernieuwd. Gelukkig zullen de nieuwe verkeersmiddelen bij de vele moeilijkheden welke zij veroorzaakten, het mogelijk maken de opritten naar de bruggen wat steiler te nemen, van welke omstandigheid echter nog niet voldoende geprofiteerd kan worden, zoolang de paardentractie en vooral in Amsterdam de handkar nog bestaat. Het spreekt vanzelf, dat de radiale hoofdwegen geen montagnes russen mogen worden, zooals de linker Amsteloever te zien geeft. De bruggen zijn de moeilijkste objecten voor den architect en den ingenieur, die in geregelde samenwerking elkaars taak zoo volkomen moeten begrijpen, dat ten slotte constructie en vormgeving uit één gedachte voortkomt.

Wat de oude stad betreft ontstaat reeds dadelijk het conflict tusschen het picturale en architecturische schoon. Om het grachtenbeeld zoo min mogelijk aan te tasten zou men liefst de brug willen herleiden tot een dun simpel dek met ouderwetsche doorzichte balie, maar het zware verkeer vraagt een groote constructiehoogte, ook noodig voor het onderbrengen van leidingen en wegens het doorgaan van de bestrating om de onderhoudskosten te beperken. Men heeft dus reeds een massaal bouwwerk dat zware pijlers en landhoofden met flinke leuningen eischt; het laatste ook met het oog op de veiligheid. Van der Mey wilde dan ook den over de gracht gevoerden hoofdverkeersweg bouwkundig doen spreken door in de plaats van leuningen borstweringmuren toe te passen. De door hem ontworpen brug over de Waalseilandsgracht

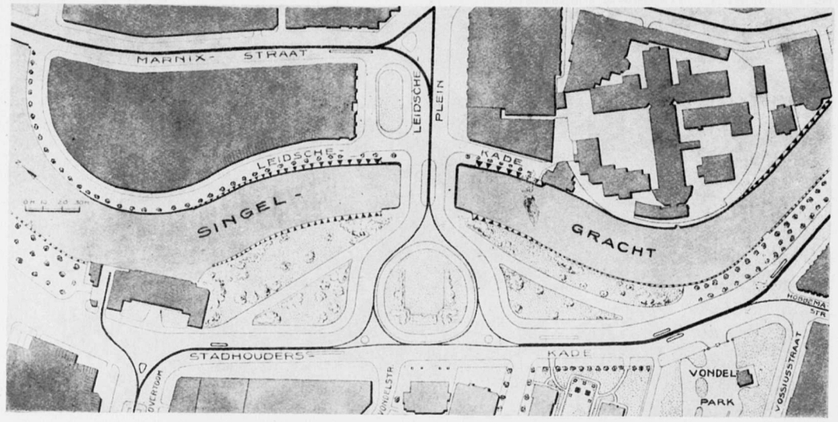

LEIDSCHE BOSCHJE. NIEUWE TOESTAND.

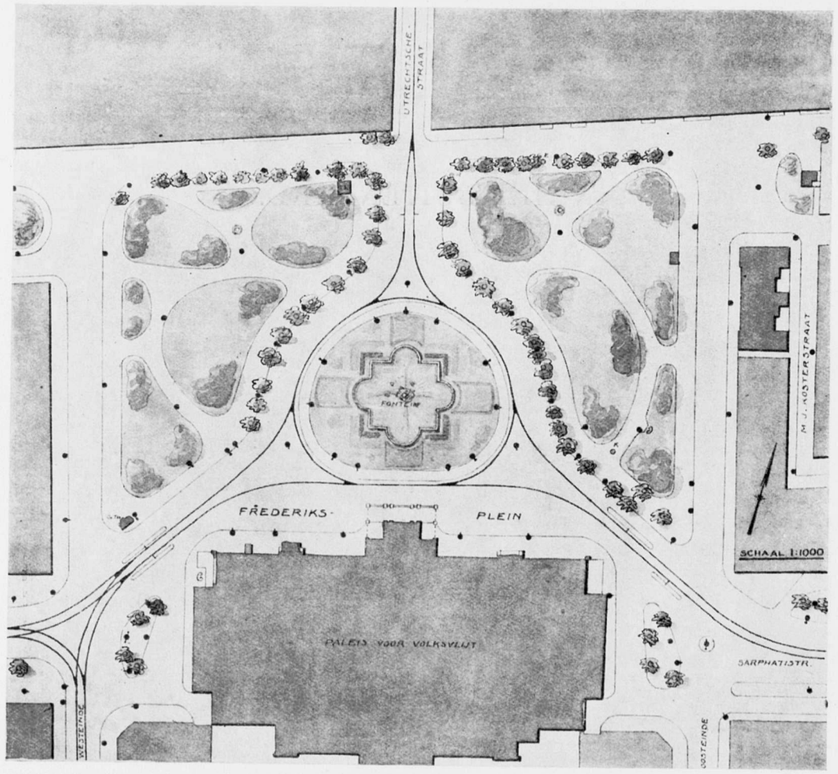

FREDERIKSPLEIN. TEGENWOORDIGE TOESTAND.

heeft heel wat bestrijding gevonden, omdat aan een bestaand stadsgezicht afbreuk werd gedaan; echter is daarvoor een ander stadsgezicht in de plaats getreden, dat een nieuwe schoonheid geeft. Kan men het bouwwerk niet zoo licht construeeren, dat het niet meer opvalt, dan zal men dien anderen weg, ongetwijfeld den moeilijksten, uit moeten. Men erkenne, dat de brug over den Amstel voor de Ceintuurbaan het stadsbeeld geenszins heeft geschaad, zooals destijds gevreesd werd.

Een gemakzuchtige schoonheidszin, welke geen verandering duldt, is voor een levende stad fataal. Ik moge als tegenstelling er op wijzen dat de voormalige commissie voor het stadsschoon, die zoo gewetensvol haar taak vervulde, niet aarzelde haar instemming te betuigen met veranderingen in het stadsbeeld, wanneer zij het voorgestelde, waaraan om andere dan schoonheidsredenen, behoefte bestond, als een verfraaiing beschouwde, zooals de aanbouw aan den Schreierstoren (door den Raad verworpen) en de wijziging van het Rembrandtplein. Gemakkelijker is het zich tegen nieuwe levenseischen te verzetten, geen notitie te nemen van de geweldige aangroeiing der bevolking, welke geen bestaan vindende in den landbouw, tot stadsuitbreidingen noodzaakt met als gevolg een sterk toenemend verkeer. De meer intensieve en economische arbeid, welke noodig is om een grooter aantal menschen op denzelfden bodem een beter bestaan te geven, noopt tot het zoeken naar andere bedrijfsvormen en wijzigt de levensbeschouwingen en kunstopvattingen. Men zou het den zoekenden onmogelijk maken hunne krachten te ontplooien, indien men alles wat heimlich stemt tot monument gaat maken. De zaken staan niet meer zoo, dat de personen, die voor het stedelijk schoon hebben te waken, geen begrip hebben van de schoonheidswaarde, welke aan hunne zorgen is toevertrouwd. Ook hebben de moderne kunstenaars getoond, dat hun tasten in nieuwe richtingen niet vruchteloos is geweest.

FORMULE VAN EULER EN TETMAJER IN VERBAND MET DE INGESTORTE SPOORWEGBRUGGEN IN HET BUITENLAND.

In „De Ingenieur" van 18 October 1924 kwam een verslag voor van een zeer belangrijke rede, uitgesproken door prof. ir. N. C. Kist bij de opening van het nieuwe gebouw voor de Afdeeling der Weg- en Waterbouwkunde van de Technische Hoogeschool, op 30 September 1924, over den veiligheidscoëfficient bij de berekening van het draagvermogen van ijzerconstructies.

In deze rede werd behandeld het instorten van een spoorwegbrug bij Monchenstein in Zwitserland, in 1890, het instorten van een spoorwegbrug in Rusland in 1875, het instorten van een spoorwegbrug over de St.-Lawrencerivier bij Quebec in Canada in 1902, en het bezwijken van een groote tank voor melasse in de Vereenigde Staten, in 1920.

We lezen in het verslag: „De brug in Zwitserland is ingestort, toen een internationale sneltrein er overging. Dit ongeval, waarbij vele menschenlevens verloren gingen, heeft door heel Europa bijzonder de aandacht getrokken. Bij het bestudeeren der constructie na het ongeval bleek, dat de belasting van sommige gedrukte staven juist aan haar draagkracht toe was. Zoo bedroeg de weerstand tegen knik naar Euler van een der diagonalen 11,9 ton, en de grootste drukkracht, die er volgens berekening in optrad 11,5 ton. Hier is dus nagenoeg volkomen overeenstemming van theorie en ervaring. De betreffende diagonalen werden volgens berekening juist tot haar draagkracht belast".

Dit lezende, vraagt men zich af, hoe was dat mogelijk? In Holland zal er niet één zijn, die bij toepassing van de formule van Euler minder dan 5 als veiligheidscoëfficiënt bij het berekenen van bruggen en kappen ingevoerd zal hebben en dan nog zal hij hebben nagegaan, of de toe te laten druk per cM^2. niet werd overschreden, en dat

is maar gelukkig ook; want de laatste jaren is men tot het inzicht gekomen, dat men bij een zekere slankheidsgrens, met 5 als veiligheidscoëfficiënt in werkelijkheid hoogstens 3-voudige zekerheid bezat.

Tetmajer heeft deze onjuistheid ondervangen door een formule samen te stellen, die bij zekere slankheidsgrens de formule van Euler vervangt. Voert men in die formule den veiligheidscoëfficiënt 5 in, dan komt men de vijf-voudige zekerheid meer nabij. Iets minder zal het altijd wel zijn; want de staven in bruggen en kappen, samengesteld uit onderling aan elkaar gekoppelde profielijzers, zullen niet geheel homogeen en zuiver recht zijn en bovendien zullen zij door de onwrikbare bevestiging bij de knooppunten bij de geringste buiging van de brug of kap niet zuiver centrisch belast wezen. Bij zoo'n grooten veiligheidscoëfficiënt is dit evenwel geen bezwaar.

Bij kolommen, die centrisch belast zijn, kan men met een veiligheidscoëfficiënt 4 volstaan.

Een geringeren veiligheidscoëfficiënt zou ik niet durven toepassen, vooral niet, omdat prof. ir. N. C. Kist bij den aanvang van zijn rede gezegd heeft: „Het is o.a. daarom de moeite waard de aandacht te geven aan den veiligheidscoëfficiënt bij sterkteberekening, omdat deze coëfficiënt door een cijfer een denkbeeld geeft van ons tekort aan kennis in deze. Ware de sterkteberekening, waaraan de ingenieur de draagkracht van zijn ontwerp toetst, volmaakt, dan zou hij zijn constructie slechts iets sterker behoeven te maken dan de berekening aangeeft. Dit is echter bij lange niet het geval".

Dit is een zeer belangrijke verklaring; bovendien, wordt als vloeiijzer bij een belasting van 4000 K.G. per cM². breekt, algemeen aangenomen, dat bij een belasting van 1000 K.G. per cM². vier-voudige zekerheid aanwezig is; doch niemand, ter zake kundig, zal de belasting zelfs niet tot 3000 K.G. per cM². durven opvoeren, omdat dan reeds lang de vloeigrens of elasticiteitsgrens overschreden is, waardoor blijvende vormverandering plaats heeft, wat in geen geval mag.

Neemt men aan, dat bij een belasting van 2400 K.G. per cM². genoemde grens bereikt wordt, dan zou bij 1000 K.G. belasting 2,4-voudige zekerheid t.o.z. van genoemde grens aanwezig zijn.

De grootste trekspanning, die in Holland in profielijzer wordt toegelaten is: 1200 K.G. per cM². Men heeft dan 2-voudige zekerheid t.o.z. van genoemde grens.

De groote tank voor melasse bezweek bij een trekspanning in het ijzer van nagenoeg 2000 K.G. per cM²., wel een bewijs, dat men niet veel hooger kan gaan dan 1200 K.G.

De instorting van de spoorwegbrug in Rusland werd veroorzaakt door het knikken of uitbuigen van de bovenranden. Een onderlinge koppeling dezer randen ontbrak. Wel waren de verticale staven met groote schetsplaten aan de vloerliggers verbonden, maar het gedeelte van de staven boven de schetsplaten was niet zwaar genoeg om het uitbuigen te beletten.

Van de groote spoorwegbruggen in ons land zijn de bovenranden aan elkaar gekoppeld en eveneens die van de gewone rijbrug over de Maas te Rotterdam. Het pleit voor de vroegere ontwerpers, dat de tegenwoordige ingenieurs de constructie van de laatste brug sterk genoeg achten om de voetpaden te verbreeden en sterkere vloerliggers aan te brengen voor het zwaarder verkeer.

De instorting van den spoorweg over de St. Lawrencerivier kostte aan 74 menschen het leven. De overspanning zou de 500 M. overspanning van de Forth-brug in Schotland met 50 M. overtreffen.

De instorting had plaats door het zijdelings uitbuigen van de boogvormige onderranden. Volgens de afbeelding in „De Ingenieur" was een van de diagonalen, die de randen aan elkaar koppelden, geknikt.

Men meent, dat de diagonalen te licht waren geconstrueerd, doordat men de

uitwendige krachten, die er op werkten, toen niet nauwkeurig genoeg of in 't geheel niet kon bepalen.

Bij de Zwitsersche brug, waar blijkbaar verticale krachten de instorting veroorzaakten, kon men de krachten wel bepalen; maar men meent, dat daar geen veiligheidscoëfficiënt is ingevoerd, omdat de weerstand tegen knik naar Euler gelijk was aan de drukkracht.

Het is haast niet denkbaar, dat een ingenieur bij het berekenen op knik geen veiligheidscoëfficiënt zou hebben ingevoerd. Mogelijk is het ook, dat geen rekening gehouden is met de slankheidsgrens, of dat men bij het berekenen uit de vier gevallen, die Euler theoretisch heeft gesteld, het vierde geval heeft gekozen, dus het geval, waar de staaf aan beide einden bevestigd is, terwijl men het tweede geval: beide einden draaibaar, had moeten kiezen. Deze vergissing is haast ook wel niet denkbaar, omdat men algemeen het tweede geval kiest, ook al zijn beide einden aan knoopplaten bevestigd.

Theoretisch is het juist, dat de bevestiging het knikken belemmert, maar bij eenige doorbuiging van de brug zal de bevestiging eerst het knikken bevorderen en pas het knikken belemmeren, als het doorbuigen ophoudt. Bovendien zal de verstijving, die door de bevestiging wordt verkregen, meestal naar alle zijden niet even groot zijn.

Bij zulke onzekere factoren is het raadzaam, altijd het tweede geval toe te passen.

Om vergissing te voorkomen, ware het zelfs nuttig, dat de formules voor het derde en vierde geval uit de handboeken verdwenen. Temeer daar men bij toepassing van de formule van Tetmajer toch ook het tweede geval aanneemt.

In het „Bouwkundig Vademecum voor Sterkteberekeningen" heb ik alleen de formule voor het tweede geval gegeven en van het eerste geval alleen vermeld, hoeveel kleiner en van het derde en vierde geval hoeveel grooter de uitkomst is dan bij het tweede geval.

Op bladz. 109 van genoemd boek komt een voorbeeld voor van het berekenen naar de formule van Euler van een niet-slanke kolom. De uitkomst toont aan, hoe gevaarlijk het is, met geen slankheidsgrens rekening te houden.

Het betreft een kolom, samengesteld uit twee U ijzers van profielnummer 16, die met koppelplaten aan elkaar zijn verbonden. De afstand tusschen de twee U ijzers is zoo groot genomen (8,15 c.M.), dat de traagheidsmomenten t.o.z. van beide assen gelijk zijn. Hier 1850 c.M².

Bij een lengte van 2 M. heeft deze kolom volgens de formule van Euler, met invoering van een elasticiteitsmodulus van 2150000 en een veiligheidscoëfficiënt 5, een draagvermogen van 198875 K.G.

Daar de doorsnede van de twee U ijzers 48 c.M². bedraagt, is het draagvermogen bij een toe te laten druk van 1000 K.G. per c.M². 48000 K.G., terwijl het draagvermogen volgens de formule van Tetmajer, eveneens met een veiligheidscoëfficiënt 5, maar 26230 K.G. bedraagt.

Uit deze getallen blijkt duidelijk, dat een onjuiste toepassing van de formule van Euler het instorten van een constructie tengevolge kan hebben.

Ware de lengte van deze kolom 6,5 M. of meer, dan was de formule van Euler geldig. Zie de uitgebreide tabel voor kolommen en staven in kappen op bladz. 86—88 van genoemd boek, waarin de formule van Euler en die van Tetmajer zijn toegepast bij de samenstelling van de tabellen.

In de nieuwe Bouwverordening van Amsterdam wordt de formule van Tetmajer bij een zekere slankheidsgrens voorgeschreven **en de Woningwet moest voorschrijven, dat dit in alle Bouwverordeningen geschiedde.**

De formule in de Bouwverordening heeft een eenigszins andere gedaante dan in het „Bouwkundig Vademecum", maar ze zijn uit elkaar af te leiden. De getallen in het „Bouwkundig Vademecum" zijn meer afgerond, waardoor er een onbeteekenend verschil in uitkomst ontstaat.

PL. VAN DEN BERG,
Architect B. N. A.

Vlaardingen.

Door plaatsgebrek is de opname van deze bijdrage vertraagd. (Overname vrij).

BOUW KOSSEL. STRAAT MET TWEEGEZINSWONINGEN.

BETONBOUW TE ROTTERDAM.

Door de Gemeente Rotterdam werden circa 1300 betonwoningen gebouwd volgens de systemen „Isola" en „Kossel". De belangstelling hiervoor is groot geweest; vele bezoekers uit binnen- en buitenland zijn deze werken met een min of meer welwillend oog komen beschouwen. Merkwaardig was zeker het zeer uiteenloopende oordeel over de aesthetische waarde dezer complexen, waarbij in het algemeen de opinie van vaklieden veel gunstiger was dan die van leeken, die van deze „dobbelsteenen", „gevangenissen" enz. enz. meestal niets moesten hebben. Het platte dak zal hier behalve de grijze kleur der muren, wel voor een groot deel debet aan zijn; het gevoel van „geen dak boven zijn hoofd te hebben" schijnt voor velen nu eenmaal een onoverkomelijk iets te zijn.

Het valt overigens niet te ontkennen, dat betonbouw den architect minder vrij laat dan baksteenbouw, waar het formaat der steenen bij blokken-bouw (Isola) en van de schotten der bekisting bij gegoten woningen (Kossel) onvermijdelijk van invloed op de vormgeving moeten zijn. Deze gebondenheid, die wellicht door velen als een nadeelige factor zal worden gevoeld, is dit m.i. echter niet, waar de modul zich hier vanzelf aanbiedt en volledige vrijheid niet voor elk mensch (en zelfs een architect is per slot van stuk maar een mensch) als een geluk is te beschouwen.

De strengheid van conceptie, waartoe betonbouw ook om technische redenen noopt, is over het algemeen voor het groote publiek, meer genegen tot sentimentaliteit, vooralsnog niet zeer aantrekkelijk. Vaklieden zullen uit den aard der zaak hier anders tegenover staan en een minder oppervlakkig oordeel vellen. Uit de hierbij gereproduceerde foto's moge blijken in hoeverre de architecten Van Hardeveld (Isola) en Hulsbosch (Kossel) er in geslaagd zijn de moeilijkheden, die de nieuwe bouwtechniek hun bij hun streven in den weg heeft gelegd, wisten te overwinnen.

Een nog niet naar tevredenheid opgeloste moeilijkheid bij betonbouw is de afwerking der buitenmuren. De grijze muren van den Isola-bouw noodigen als het ware uit, althans in ons zonarm klimaat, hieraan een meer riant aanzien te geven. Een goede cementverf is echter duur (pl.m. *f* 1.25 per M².) en beperkt van levensduur. Een deel der woningen te Rotterdam zijn geverfd (waarbij wat de verf betreft, weer gebleken is dat „goedkoop" „duurkoop" is; de goedkoope waterverven hebben althans in het geheel niet voldaan), terwijl het complex in Karnemelksland in betonkleur bleef. Geheel bevredigend is dit laatste echter niet, aangezien de muurvlakken na regen vlekkerig worden en dit nog dagenlang blijven.

De afwerking bij de gegoten betonmuren der Kosselwoningen bestaat uit een opgeworpen spritslaag van bimszand en kalk met toevoeging van wat cement. Hoewel in dit geval waarschijnlijk niet veel onderhoud zal noodig zijn, bestaat ook hier het bezwaar, dat de pleisterlaag nog te gemakkelijk water opneemt, waardoor een egaal aanzien der muurvlakken alleen na eenigen tijd van droog weder te bereiken is.

Wil de betonbouw toekomst hebben, dan zal aan het probleem van de buitenafwerking alle aandacht geschonken moeten worden, waarbij niet uit het oog mag verloren worden, dat het toe te passen procédé, althans voor volkswoningbouw, niet te duur mag zijn. Het moet dus, evenals C. en A. „goed en goedkoop" zijn, wat de oplossing van dit vraagstuk niet eenvoudiger maakt. Ir. A. H. SWEYS.

BOUW KOSSEL. GEZICHT OP ÉÉN-FAMILIEWONINGEN.

BOUW KOSSEL. GEZICHT OP TWEEGEZINSWONINGEN.

DE NATIONALE SCHILDERSSCHOOL.

Het schildersvak kan den architect menigmaal veel moeite en zorg baren. Niet alleen dat de technische uitvoering vaak veel te wenschen overlaat, doch ook bij het aangeven van kleuren blijkt de schilder meestal weinig begrip van zijn vak te bezitten. Verfwerk, dat er na eenige jaren nog zoo goed als nieuw uitziet behoort tot de zeldzaamheden, doch een schilder die een behoorlijk ontwikkeld gevoel van kleuren-samenstelling bezit is zeldzaam als een witte raaf. De architect is dan ook verplicht zelf zijn kleuren-combinatie nauwkeurig af te stemmen wil hij het beoogde effect bereiken. Op daadwerkelijke hulp van den vakman kan hij niet steunen, daar deze geen voldoende besef heeft van het belang eener juiste kleurenharmonie voor de compositie van het bouwwerk.

De Bond van Nederlandsche Schilderspatroons is zich dezen technischen en aesthetischen achterstand bewust geworden en heeft een drietal jaren geleden de Nationale Schildersschool gesticht die over enkele weken haar eerste leerlingen zal afleveren, en thans een tentoonstelling van het geleverde studiewerk heeft ingericht, welke is ondergebracht in de bovenzalen van de Nijverheidsschool te Utrecht, Schoolstraat 28 en geopend zal zijn van 15 tot 27 Februari.

De Nationale Schildersschool staat onder leiding van den heer Jacob Por die de mooie gewelf-beschildering maakte in de Kerk te Rijswijk en laatstelijk in het koor van de Nieuwe Kerk te Delft, waarvoor hij ook de gekleurde ramen ontwierp. De

BETONWONINGEN IN ISOLA-BOUW TE ROTTERDAM. WALRAVENSTRAAT.

BETONWONINGEN IN ISOLA-BOUW AAN HET DORDMONDPLEIN TE ROTTERDAM.
Voordeur-detail.

school stelt zich ten doel de aanstaande schilderspatroons of bedrijfsleiders, het ambacht in zijn vollen omvang bij te brengen, niet alleen voorzoover zulks het uitvoeren van schilderwerk betreft, doch ook het administratieve deel van de zaak, het onderzoek der materialen, bestek-rekenen, boekhouden, enz. Kortom men legt zich er op toe de jongelieden gereed te maken voor hun algemeene taak en ze alle kennis mede te geven om zich later daarnaast op een bepaald onderdeel te kunnen specialiseeren.

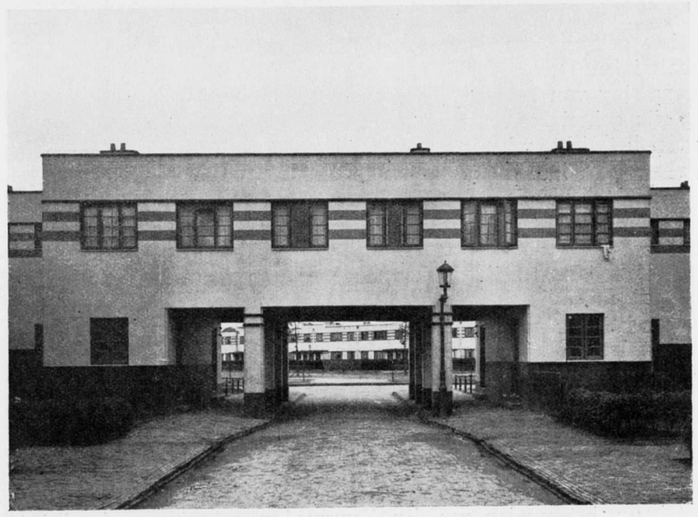

BETONWONINGEN IN ISOLA-BOUW TE ROTTERDAM.
Doorkijk poort Dubbelmanstraat.

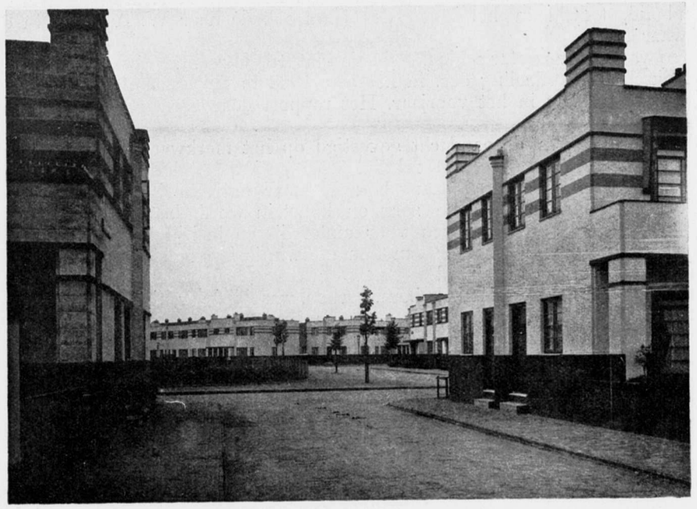

BETONWONINGEN IN ISOLA-BOUW TE ROTTERDAM.
Het Dordmondplein gezien van uit de Ouderlandstraat.

Men stelt zich voor dat de leerlingen die de school hebben doorloopen, zullen zijn Mr. Schilder in den vollen zin des woords. Of om een eenvoudige en kernachtige oud Nederlandsche uitdrukking te gebruiken, zullen zij zijn „Meester Verver" toegerust met al de degelijke en goede kennis van den zoo zeer geprezen Oud-Hollandschen meester in het schilderen, die evengoed een huisdeur schilderde als een buitengewoon mooi uithangbord.

Terecht wordt echter ingezien dat om Mr. Schilder te worden er meer noodig is

dan het flink kunnen hanteeren van kwast of penseel alleen. Een even groote factor is het juiste gebruik van de materialen, het onderscheiden van de goede en de slechte materialen. Doch een buitengewoon groote beteekenis wordt gehecht aan een juiste toepassing van kleuren, mede in verband met de omgeving. Het interieur wordt in zijn geheel bezien, zoodat met de meubileering, wandbekleeding, en toetreding van het licht, rekening wordt gehouden, iets wat voor onzen doorsnedeschilder abacadabra is! En bij de uitwendige kleurbepaling wordt aandacht gevestigd op de groote beteekenis die de kleur op het aanzien van het stads- en dorpsbeeld heeft. Zoodoende wordt den schilder een reeds te lang ontbeerde kennis bijgebracht, waardoor hij een gewaardeerde medewerker kan worden voor den architect, die thans niet zelden met stille tegenwerking van zijn zijde heeft te kampen en voor half dwaas wordt aangezien als hij van het traditioneele kleurenpalet waagt af te wijken.

In hoever het loffelijk streven van Bestuur en Directeur der school reeds is verwezenlijkt, kan de tentoonstelling leeren.

Hier is het studiewerk van drie jaren bijeengebracht, doch hierover in een volgend nummer meer.

H. v. d. KLOOT MEYBURG.

VERSLAG VAN DEN BOUWRAAD TE UTRECHT (INGESTELD DOOR HET UTRECHTSCH KUNSTVERBOND) OVER HET JAAR 1924.

Wij ontvingen het verslag van den Bouwraad over 1924, waaruit wij het volgende opnemen:

De Bouwraad was in het afgeloopen jaar samengesteld als volgt:

H. J. Kolk, Voorzitter, C. de Graaf, Secretaris, H. Jocker, Penningmeester, W. van den Heuvel, O. Schülz, J. J. van Noorle Jansen, C. Wienecke, Ir. H. E. Mertens en L. Holsboer, adviseerend lid, terwijl in het laatst des jaars ook de heer W. A. Maas in den Raad werd afgevaardigd.

Het adres van den secretaris bleef Schoolstraat 16, Utrecht.

De jaarlijksche beoordeeling der, in het jaar 1923 in de gemeente tot stand gekomen bouwwerken, had plaats in het voorjaar. Het rapport daarover werd in den loop van het jaar gepubliceerd.

Bijzonder werd daarin de aandacht gevestigd op het merkwaardig verschijnsel, dat in den laatsten tijd niet slechts een relatief zeer gering getal op zich zelf staande zoogenaamde „heerenhuizen" wordt aangebouwd, maar dat aan deze gebouwen doorgaans aanzienlijk minder architectonische zorg en kunstzin wordt besteed dan aan de groote woningcomplexen en aan gebouwen voor onderwijs en bedrijf bestemd. Dit kan stellig als teeken des tijds gelden, waar een tien of twintig jaren geleden meestal het omgekeerde moest worden geconstateerd.

De Bouwraad wees ook op enkele bouwwerken, waarbij de architectonische kunstvormen geheel waren verwaarloosd.

De Bouwraad bezichtigde en beoordeelde een tentoonstelling van werk der leerlingen in de laatste cursussen der Avondvakteekenschool der R.-K. Jeugdcentrale.

In den zomer van dit jaar was de Bouwraad in de gelegenheid het initiatief te nemen voor een poging om, waar de Regeering gemeend had alle verdere uitgaven voor de afwerking der versiering aan het nieuwe postkantoor te moeten staken, onze burgerij op te wekken daarvoor hare belangstelling in daadwerkelijken steun te geven. De Bouwraad was zoo gelukkig een aantal welmeenende en kunstzinnige medeburgers bereid te vinden om een commissie voor dit doel te vormen. Na verkregen goedkeuring van den Minister van Waterstaat begon deze commissie met te bewerken, dat eenige dagen voor de opening het gebouw voor het publiek tegen een klein entree ter bezichtiging werd gesteld om daarna door circulaires in ruimen kring rondgezonden, gelden bijeengebracht te krijgen, waardoor althans met de afwerking van het beeldhouwwerk bij den ingang zou kunnen worden begonnen. De commissie slaagde dank zij den ijver van eenige vooraanstaande mannen in handels- en nijverheidskringen voorloopig naar wensch, zoodat reeds opdracht kon worden gegeven voor de bewerking der beide leeuwenfiguren.

(Wordt vervolgd).

M. BRINKMAN †

Naar wij zoo juist vernemen is de bekende Architect, de heer M. Brinkman, Architect B.N.A. te Rotterdam, Donderdagmiddag j.l. plotseling overleden in den leeftijd van 51 jaar.

28 FEBRUARI 1925 NUMMER 9

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

INHOUD.

Officieele Mededeelingen. — Ledenvergadering van den B. N. A. in het Jaarbeursgebouw te Utrecht op Zaterdag 14 Maart 1925 des voormiddags halfelf. — Bezoek aan de Jaarbeurs, in 't bijzonder aan de afdeeling Bouwmaterialen. — Commissie der Voordrachten. — Berichten. — De vraagstukken, welke de moderniseering van de binnenstad van Amsterdam beheerschen, door A. W. Bos, Directeur der Publieke Werken. — Het Woonhuis van Ir. D. Roosenburg, door A. H. van Rood. — M. Brinkman †, door A. O. — De Nationale Schildersschool, door Herm. van der Kloot Meijburg, Architect B. N. A.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.

LEDENVERGADERING VAN DEN B. N. A. IN HET JAARBEURSGEBOUW TE UTRECHT OP ZATERDAG 14 MAART 1925 DES VOORM. HALF ELF.

Agenda.

1. Notulen ledenvergadering 29 November 1924.
   (Deze notulen zijn in den loop van deze week in de Mededeelingen No. 24, aan de leden afzonderlijk toegezonden).
2. Mededeelingen.
3. Ingekomen stukken.
4. Voorstel van het Bestuur inzake een medaille en stempel B. N. A.
5. Voorstel van het Bestuur inzake het in bruikleen afstaan van bestek en teekeningen aan den Ned. Aannemersbond.
6. Voorstel tot wijziging der Programma's Examen Bouwkundig Opzichter.
7. Rondvraag.

   Voor toelichting op de agendapunten 4, 5 en 6 wordt verwezen naar het vorige nummer van het B. W. (No. 8).

BEZOEK AAN DE JAARBEURS, IN 'T BIJZONDER AAN DE AFDEELING BOUWMATERIALEN.

Zooals reeds bekend zal zijn, is besloten op de aanstaande 12e Nederlandsche Jaarbeurs te Utrecht een speciale groep Bouwmaterialen te organiseeren. Het Bestuur van den B. N. A. heeft in verband hiermede de a.s. ledenvergadering gekozen te Utrecht tijdens de Jaarbeurs, zoodat het gezamenlijk bezoek aan deze groep mogelijk zal zijn.

De Directie van de Jaarbeurs heeft den leden van den B. N. A. gratis toegangsbewijzen aangeboden (waaraan verbonden bon recht gevende op spoorwegreductie), hetgeen door het Bestuur gaarne is aanvaard. De bedoelde toegangsbewijzen en spoorwegbons zullen in den loop van de volgende week aan alle leden en aspirantleden van den B. N. A. worden toegezonden. De kaarten zijn op naam gesteld.

Het Bestuur hoopt dat vele leden van deze gelegenheid zullen gebruik maken.

BESTUURSVERGADERING B. N. A. OP 3 MAART a.s. Het Bestuur van den B. N. A. vergadert Dinsdag 3 Maart a.s. Men wordt verzocht brieven ter behandeling door het Bestuur vóór dien datum in te zenden.

COMMISSIE DER VOORDRACHTEN.

Artikel 7a (nieuw) van het Huishoudelijk Reglement van den B. N. A. bepaalt, dat de Gewestelijke Kringen het recht hebben vóór den 1sten Februari van ieder jaar candidaten voor deze Commissie aan haar in overweging te geven. Bij de Commissie zijn vóór den bepaalden datum geen namen van candidaten opgegeven, waarschijnlijk het gevolg van nog onvoldoende bekendheid met het artikel. Niettemin is het nog mogelijk, wanneer de kringen er prijs op stellen namen te noemen, deze op te geven. Wellicht dat de kringen, die met het oog op de a.s. ledenvergadering binnenkort zullen vergaderen, dit punt tevens zullen kunnen behandelen. De opgaven zullen dan vóór 10 Maart uiterlijk binnen moeten zijn bij ondergeteekende.

De Directeur.

BERICHTEN.

EEN SCHEEVE FABRIEKSSCHOORSTEEN RECHTGEZET. De Telegraaf maakte melding van het volgende staaltje van knappe techniek:

De Gebrs. Meppelink, schoorsteenbouwers en reparateurs te Meppel, hebben een dezer dagen een mooi stuk werk verricht.

De 30 Meter hooge fabrieksschoorsteen, behoorende bij de stoomhoutzagerij van de firma J. Wicherson en Zn., te Steenwijk, was door verzakking van het fundament belangrijk naar de fabriek gaan overhellen, zoodat er gegronde vrees bestond, dat het gevaarte zou omvallen en door dien val de fabriek zou verpletteren.

Genoemde heeren M. hebben in ongeveer een week tijds den schoorsteen in zijn vroegeren volkomen rechten stand weten terug te brengen, zonder dat het bedrijf ook maar een oogenblik behoefde stil te staan.

Om dit kolossale werk met zoo gunstig gevolg te kunnen uitvoeren, heeft men den schoorsteenmuur op ongeveer manshoogte in zijn geheele dikte over ruim de helft van den omtrek, ter hoogte van twee steenen aan den tegenovergestelden kant van de helling uitgehakt. De hierdoor ontstane breede, hooge en diepe gleuf werd met houten kielen aangevuld. Langzaam, zeer langzaam, zakte het gevaarte naar de gleuf om zijn vorigen rechten stand weer in te nemen. Thans moeten nog enkele steenen in de gemaakte gleuf gemetseld worden en een fabrieksschoorsteen van 30 Meter hoogte, die 60 c.M. uit het lood was gezakt, is in zijn rechten stand teruggebracht.

HET GROOTSTE BANKGEBOUW TER WERELD. De Midlandbank zal te Londen, dicht bij het gebouw van de bank van Engeland, een nieuw kantoor stichten, dat, na dat van de bank van Engeland, het grootste bankgebouw ter wereld zijn zal. Het verrijst op den hoek van Poultry en Princess Street en krijgt een oppervlakte van 35,000 vierk. voet. De bouw zal zes jaar tijds vorderen, doch het eerste stuk van het gebouw hoopt men over twee jaar in gebruik te kunnen nemen. N. R. Ct.

Het grootste bankgebouw ter wereld zal dus niet het grootste bankgebouw ter wereld zijn. Laten wij hopen dat dit niet de eenige bijzonderheid van dit bouwwerk zal zijn.

RESTAURATIE VAN EEN KERK. In de oorlogsjaren is de kerk van den H. Johannes te Péronne aan de Somme, een bouwwerk uit de 16e eeuw, vrijwel verwoest. De monumentencommissie wilde de ruïne conserveeren en de overgebleven gevels op de monumentenlijst plaatsen. Thans is tot restauratie besloten, waarvan de kosten zijn begroot op 6,070,000 francs. N. R. Ct.

STEENPRIJZEN. De laatste dagen ging de markt omhoog. In de campagne van 1924 is weinig steen gemaakt, de natte zomer en de verkorte werktijd aan de groote rivieren, was oorzaak van de geringe productie.

De markt was zeer laag, wat toegeschreven moet worden aan de slechte toestanden in het bouwbedrijf; de gevolgde methode door de regeering, moest zich eindelijk wreken. Gelukkig, dat er eenige buitenlandsche vraag is, en deze heeft de prijzen sinds 1 Februari doen oploopen; naar wij hooren, werden o.a. verkocht door de N.V. Waalsteen 10 millioen waalvorm naar Hull, 20 millioen Engelsch formaat (overeenkomende met 32 millioen Hollandsch formaat) naar Londen, 10 millioen waalformaat naar Amerika; hetzelfde vernamen we nog van verschillende kleinere partijen.

„Klei".

DE VRAAGSTUKKEN, WELKE DE MODERNISEERING VAN DE BINNENSTAD VAN AMSTERDAM BEHEERSCHEN.

III (Slot).

door A. W. BOS, Directeur der Publieke Werken.

Ligt het schoon der grachten niet voor een belangrijk deel in de begrenzingen? De polygonale aanleg sluit telkens den gezichtseinder af door een boomenrij, waarachter schilderachtige gevels met fijn daksilhouet. Vijverlanen worden omsloten door de statige huizenrijen, trapsgewijze dalend met breede stoepen naar de donkerroode klinkerstraat, waarlangs de iepen op den waterkant een karakter van intimiteit en voornaamheid tevens geven. Daarvoor klinkt het woord deftig al te nuchter. Van die grachtenvijvers waren de boogbruggen de volmaaktste architectonische begrenzingen, ook de sierlijkste verbinding der boomenlanen. Om een soortgelijk effect te bereiken werd in de nieuwe stad voor de overspanning van het Amstelkanaal een betonijzerboog ontworpen en aanbesteed, doch wegens de hooge kosten helaas niet uitgevoerd. Bij deze constructie was men er in geslaagd een voldoende doorvaarthoogte bij niet al te steile opritten te verkrijgen, een bruggentype, dat voor het zuidelijk kanaal op het programma blijft. Overigens zal men op vlakke afdekkingen zijn aangewezen, behalve over den breeden Amstel waar boogbruggen mogelijk zijn.

De drang tot verbreeding van bestaande bruggen heeft, uit zuinigheidsoverwegingen, aanleiding gegeven tot het vinden van goede oplossingen door overkraging van de bestaande pijlers tot het opvangen der voetpaden.

Een jarenlange samenwerking van den architect P. L. Kramer met het hoofd van de afdeeling „Bruggen" den hoofdingenieur W. A. de Graaf, voerde tot een gestadigen vooruitgang in de architectonische vormgeving van deze zoo belangrijke utiliteitswerken.

Wat in den aanvang den schijn had van het speelsch toevallige, ontwikkelde zich tot doelbewuste monumentaliteit. Een brug als die over het Amstelkanaal in den Amsteldijk schijnt geslachten ver te liggen van het werk dat 25 jaren geleden gemaakt werd. De vooruitgang spreekt evenzeer uit de hoofdlijnen als uit de onderdeelen, waarvan vooral de leuningen de bijzondere aandacht verdienen.

Gaf het vraagstuk der vaste bruggen reeds veel moeilijkheden te overwinnen, nog meer was dit het geval met dat der beweegbare. De houten ophaalbruggen doen het zoo goed, zoowel in het stadsbeeld van Oud-Amsterdam, als in het landelijke. Een tijdelijke houten brug over de Boerenwetering, zonder eenig aesthetisch opzet, door een in kunstzaken volkomen onschuldig teekenaar ontworpen, werd door Frits Lugt, den schrijver van „Wandelingen met Rembrandt in en om Amsterdam" als vignet voor zijn boek gekozen om aan te toonen, wat er thans nog aan schilderachtigheid om Amsterdam te vinden is, een brug die na een 10 jarig bestaan inmiddels reeds gesloopt is. Een bewonderaar van Amsterdamsch stedenschoon maakte mij eens opmerkzaam op een naar zijne meening zeer oude houten sluis in de Nieuwe Vaart, waarvan hij de opruiming vreesde, beleefdheidshalve niet gewagend van ingenieursgrillen. Het betrof een in 1908 gebouwde tijdelijke sluis.

De magere brug, over den Amstel in de Kerkstraat gelegen, is bekend om haar fraai decoratief. Tusschen de houten zijschermen, welke een boogbrug voorstellen, is daarom met de kracht der wanhoop het mogelijke gedaan om de aan ouderdom sukkelende houtconstructie op den been te houden.

Al die houten ophaalbruggen vooral de dubbele waren te licht en te smal voor het verkeer, waarom men een halve eeuw geleden reeds een aantal heeft veranderd in ijzeren dubbele basculebruggen met in gesloten stand flauw hellende klappen, hetgeen een lichte samenstelling mogelijk maakte.

KRUISING: REGULIERSGRACHT EN KEIZERSGRACHT.

KRUISING: LEIDSCHESTRAAT—PRINSENGRACHT.

Aangetrokken door het goede beginsel, dat aan de enkelvoudige ophaalbrug ten grondslag ligt en niet afgeschrokken door de moeilijkheden, welke de door het verkeer geëischte verbreeding en vergrooting aan een goede aesthetische oplossing in den weg legden, heeft de ingenieur de Graaf, bijgestaan door voornoemden architect, aan de ijzeren ophaalbrug een karakteristieken vorm weten te geven, welke waardeering en navolging heeft gewekt.

Wie belang stelt in de wordingsgeschiedenis der vormgeving van deze voor het stadsbeeld zoo gewichtige utiliteitswerken, verzuime niet de daarop betrekking hebbende artikelen in het „Technisch Gemeenteblad" van 1915 en 1922 te lezen, waarin de ingenieur A. W. C. Dwars op uitnemende wijze den ontwikkelingsgang heeft behandeld, hoe men van de smalle houten bruggen met harmonische door den tijd geijkte fraaie verhoudingen is geraakt tot ijzerconstructiën van gansch anderen vorm, waarvan de onderdeelen in haar verhouding ook een andere taak hebben te vervullen, al is het beginsel waarop de constructie, als geheel, berust hetzelfde gebleven.

Uit het laatstgenoemde artikel van Dwars moge ik het volgende aanhalen: „Ik „voor mij ben overtuigd dat zich hier scheppingen van Hollandschen brugbouw „hebben ontwikkeld, die bij verdere ontwikkeling niet zullen onderdoen voor de „terecht vermaarde stalen van eenige eeuwen geleden".

Een dergelijk oordeel geeft den ontwerper moed, om voort te gaan op dien weg en die het dan ook technisch en aesthetisch heeft aangedurfd, voor een brug over het Noord-Hollandsch kanaal met een doorvaartwijdte van 15.30 M. weder hetzelfde type te kiezen. De bovenkant van de hameipijlers ligt hier 20 M. en het vóóreind van de balans, bij geopende brug, 33 M. boven het water.

Het is echter niet zoozeer de welwillende kritiek over het bereikte, welke op prijs wordt gesteld, dan wel de waardeering van het streven, voortkomende uit een juist inzicht in de te overwinnen bezwaren.

Wij mogen van de verkeerswegen niet afstappen zonder een enkel woord te wijden aan het bestratingsmateriaal. De traditie brengt mede, dat in de rustige oude stadswijken de voetpaden met roode drielingen, de rijwegen met gewone roode straatklinkers worden verhard. Op binnenplaatsen van gebouwen ziet men ook soms gele drielingen. Langs den waterkant, dus op den loswal werd oudtijds veelal een strook veldkeien gestaat. Niemand zou er aan denken op de Heeren- en Keizersgrachten asphalt toe te passen. Toen het gedeelte Spiegelstraat Koningsplein wegens het druk rijverkeer noodgedrongen van een vlakke bestrating moest worden voorzien, koos men daarvoor houtblokjes, evenals op de Oudezijds burgwallen bij het Raadhuis. De drukke Prinsengracht heeft echter reeds lang een keibestrating.

Of de kracht der gewoonte, dan wel schoonheidsredenen de keuze beheerschten valt niet met zekerheid te zeggen, doch is dit laatste het geval, dan mag men aannemen dat overal waar het doorgaand verkeer spreekt, de straat een andere kleur en andere materialen dan die der gebouwen vraagt, terwijl omgekeerd, indien de straat als 't ware behoort tot het huis, gelijke kleur en materialen de rustige stemming bevorderen. Dit neemt niet weg, dat een wit tegeltrottoir en de gele steentjes van binnenplaatsen de gebouwen goed doen uitkomen evenals de stoepen en vormen als 't ware den rand om de teekening. Zij worden door de aanwonenden veelal gevraagd. Ongetwijfeld wordt door een tegelvoetpad het cachet van de straat in de nieuwe stad verhoogd, wegens de breking van de eentonigheid der doodsche huizenrijen.

Langs de verkeerswegen zijn wij thans genaderd aan de pleinen. Daarin is Amsterdam misdeeld, zoowel wat aantal, grootte als vorm betreft. Geen wonder trouwens, waar het verkeer te water ten grondslag lag aan het grondplan. Uit den ouden aanleg zijn overgebleven het Amstelveld, de Dam, het Rembrandtplein, de Westermarkt, de Noordermarkt, het Koningsplein en de wapenplaatsen bij drie poorten namelijk het Weesper-, het Leidsche- en het Haarlemmerplein. Voorts ontstonden

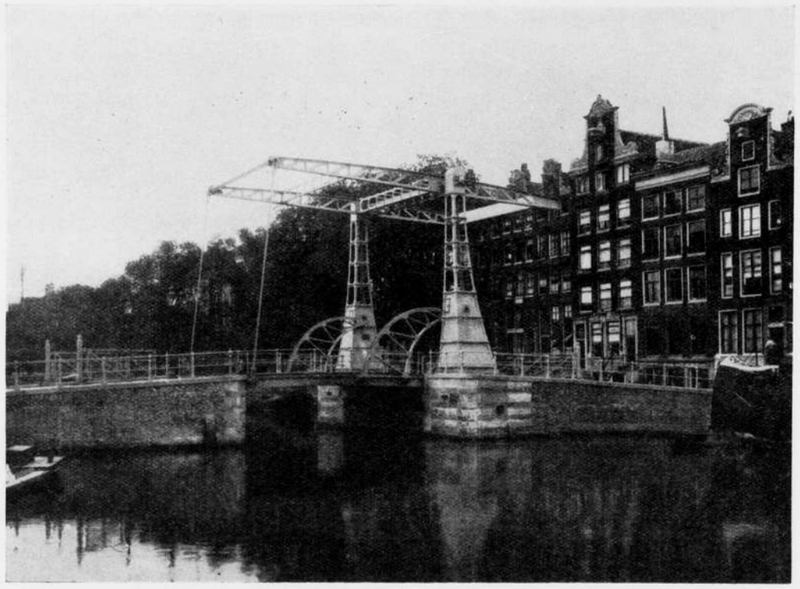

BRUG OVER DE NIEUWE HEERENGRACHT VÓÓR DE PLANTAGE DOKLAAN.

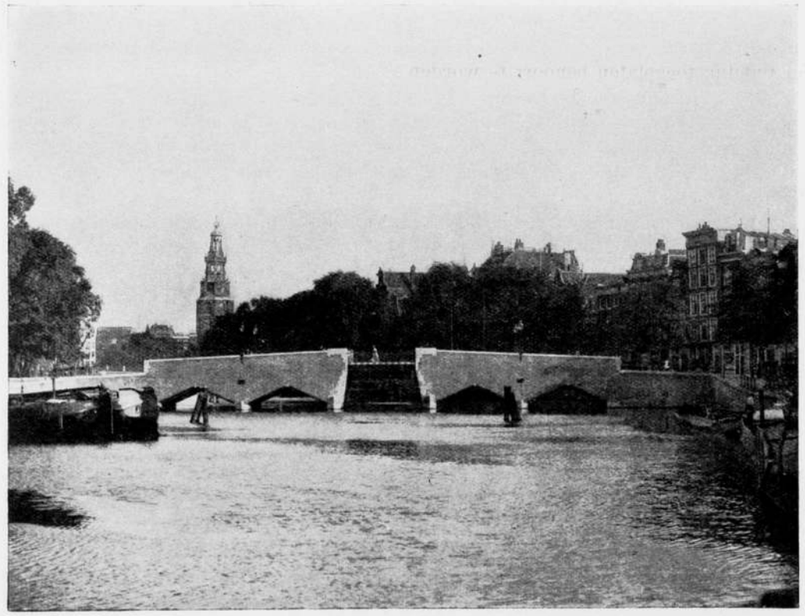

BRUG OVER DE WAALSEILANDSGRACHT VÓÓR DE BUITEN-BANTAMMERSTRAAT.

door demping van wateren het Waterlooplein met het J. D. Meyerplein, het Thorbeckeplein, het Muntplein, het Kleine-Gartmanplantsoen, een deel van het Frederiksplein met Falckplein, het Beursplein, het Droogbak en ten slotte het Stationsplein.

De meeste van die pleinen of pleintjes verdienen dien naam eigenlijk niet. Zij dragen bijna geen van allen het karakter van organisch tot den stadsaanleg te behooren; er valt dan ook veel aan te verbeteren. Welk een moeite dit kost blijkt uit het Damvraagstuk. Daar is ten slotte wel iets bereikt, zeker wat het verkeer betreft.

Het Frederiksplein is na de verbetering in 1908 een zeer fraai plein geworden, waar het zeer drukke verkeer automatisch op ordelijke wijze plaats vindt. Het Rembrandtplein is na de herschepping in het vorig jaar een centrum van gezellig verkeer geworden, dat over eenige jaren, als de boomen opnieuw een kruin hebben gemaakt, de trots van de stadgenooten zal zijn. De oppositie welke tegen de verandering is gevoerd is m.i. toe te schrijven aan een verklaarbare en respectabele gehechtheid aan het bestaande, veelal ook aan oude herinneringen, maar zij is een miskenning van de levenseischen eener groeiende stad met sterk toenemend verkeer en een levendige bevolking, welke daar ter plaatse niet gediend is van rustige plekjes voor ouden van dagen. De wijziging is te beschouwen als een geslaagde verjonging.

Wat de overige pleinen betreft zal, hoe vreemd het moge schijnen, de moderniseering hoofdzakelijk moeten leiden tot navolging van oude voorbeelden, daar deze zich best leenen voor de toepassing van het zoogenaamde Enostelsel, het éénrichtingverkeer.

Een zeer lastig vraagstuk is verbonden aan de plaatsing van bouwsels op den openbaren weg. Hiermede worden niet bedoeld de roerende goederen, welke de stad stoffeeren. Het aanbieden van koopwaren op plaatsen waar zich menschen verzamelen geeft aan het stadsleven een opwekkend cachet, evenals het laden en lossen van schepen en voertuigen en het op straat uitoefenen van sommige ambachten. Waar het verkeer zulks toelaat moet men het schilderachtige en levendige marktbedrijf niet tegenwerken. Iets anders wordt het als men de tentjes met de lampjes gaat vervangen door blijvende verkooplokalen, wat natuurlijk niet bevorderd en niet dan tijdelijk toegelaten behoort te worden.

Wat nu de onroerende goederen betreft, dient als regel te gelden, zoo weinig mogelijk toe te staan en de eenmaal onmisbare voorwerpen samen te voegen tot een bouwwerkje, waarvan de architectuur op het allerbest verzorgd moet worden. Dergelijke opgaven leenen zich uitstekend voor prijsvragen, want men moet zich voor de vervulling der opdracht, waarvan de oplossing dikwijls berust op een gelukkigen inval, een aardige vinding, gedisponeerd voelen, wat in een druk architectenberoep of ambt niet altijd het geval is.

In de practijk gaat het wel eens anders: men krijgt dan bijv. een opdracht om in korten tijd een vijftigtal transformator kubussen van onbescheiden afmetingen een behoorlijke plaats toe te kennen; ze te ontwerpen en uit te voeren.

Door een gebouw te maken voor verschillende bestemmingen, zooals wachthuisje voor de tram, kiosk, telefooncel en privaten kan men bij een juiste keuze van de plaats wel iets goeds bereiken, zooals op het Rembrandtplein en in het Weteringplantsoen. Soms vraagt het stadsbeeld zelf om een gebouwtje, zooals de kiosk bij het Singel, op het Muntplein, de afsluiting van het Leidsche plein tegenover den Stadsschouwburg en meer dergelijke plaatsen; doch over 't algemeen moet het streven blijven — vooral in de Binnenstad — om de straten en pleinen vrij te houden van bouwwerken en palen, welke niet naar vorm en bestemming als een werkzaam deel van het ruimte-effect, doch meer als een noodzakelijk kwaad worden gevoeld.

Wanneer de economie van het verkeer er toe mocht leiden, dat de tram uit de Binnenstad verdween, dan zou dit ongetwijfeld het uiterlijk ten goede komen. Voor lantaarnpalen zijn wel goede oplossingen gevonden, welke echter uit financieele overwegingen helaas niet gebruikt werden.

MODERNE BRUGLEUNING. KRUISING NIEUWE ACHTERGRACHT—WEESPERSTRAAT.

GEBOUWTJE, WAARIN TRAMWACHTKAMER, KIOSK, PUBLIEKE TELEFOONCEL EN TRANSFORMATORENRUIMTE.

Ten slotte zijn wij nu aangeland aan de vele huizen der oude stad, waarvan de gevels ten opzichte van de grachten nog onveranderd het karakter hebben bewaard, dat Amsterdam tot een der schoonste steden van de wereld heeft gemaakt. In nauwelijks meer dan een kwarteeuw is er in de bestemming van die stadskwartieren een verandering ingetreden, waardoor het innerlijk ten eenenmale in strijd geraakt is met het uitwendige. De rijke woonwijken der patriciërs zijn tot een zakencentrum geworden, waar een onnoemelijk aantal naamborden en opschriften onder het oude kleed naar buiten gluren en waar reclamezucht zich van de daken meester maakt.

Op tal van plaatsen hebben reeds de oude smalle huizen met de karakteristieke stoepen en topgevels plaats gemaakt voor groote handelsgebouwen. Ook de gemeente heeft aldus moeten te werk gaan bij de oprichting van het telefoongebouw aan Singel en Heerengracht, waarbij wel is waar geen architectonisch schoon werd opgeofferd, doch niettemin protesten zijn gestegen tegen de massa van het bouwwerk in verhouding tot de grachten.

De onvermijdelijke transformatie der grachtwanden in goede banen te leiden, de reclame tot de orde te roepen, de burgerij op te wekken tot actieve liefde voor haar stad en niet uitsluitend heil te zoeken in passief verzet tegen het nieuwe, dat alles zal het werk zijn der schoonheidscommissie in hare nieuwe samenstelling.

Hare adviezen worden van groote beteekenis nu de Bouwverordening aan het gemeentebestuur een groote macht heeft gegeven tot het bevorderen van den welstand en in het weren van hetgeen daarmede strijdt. Doch daarmede wordt ook een zware verantwoordelijkheid op hare schouders gelegd, daar zij rekening heeft te houden met de economische voorwaarden van het stadsbestaan, opdat de hoofdstad in haar natuurlijken groei geleid, tot schoone vormen gesnoeid, maar niet geknot worde.

Gelukkig bestaat voor het laatste geen vrees, de moderniseering behoeft geen schrikbeeld meer te zijn. Laat men met vertrouwen de toekomst tegemoet zien en met bezieling de taak volvoeren, opdat het nageslacht onzen kenteringstijd moge zegenen.

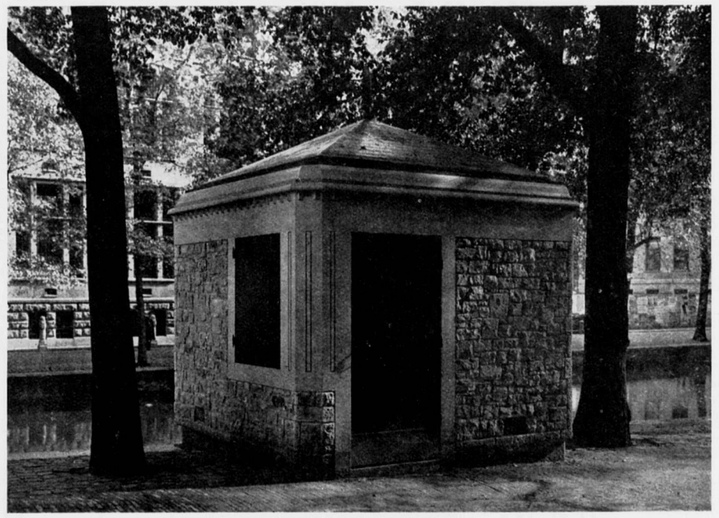

TRANSFORMATORENGEBOUWTJE HEERENGRACHT BIJ DE RAADHUISSTRAAT.

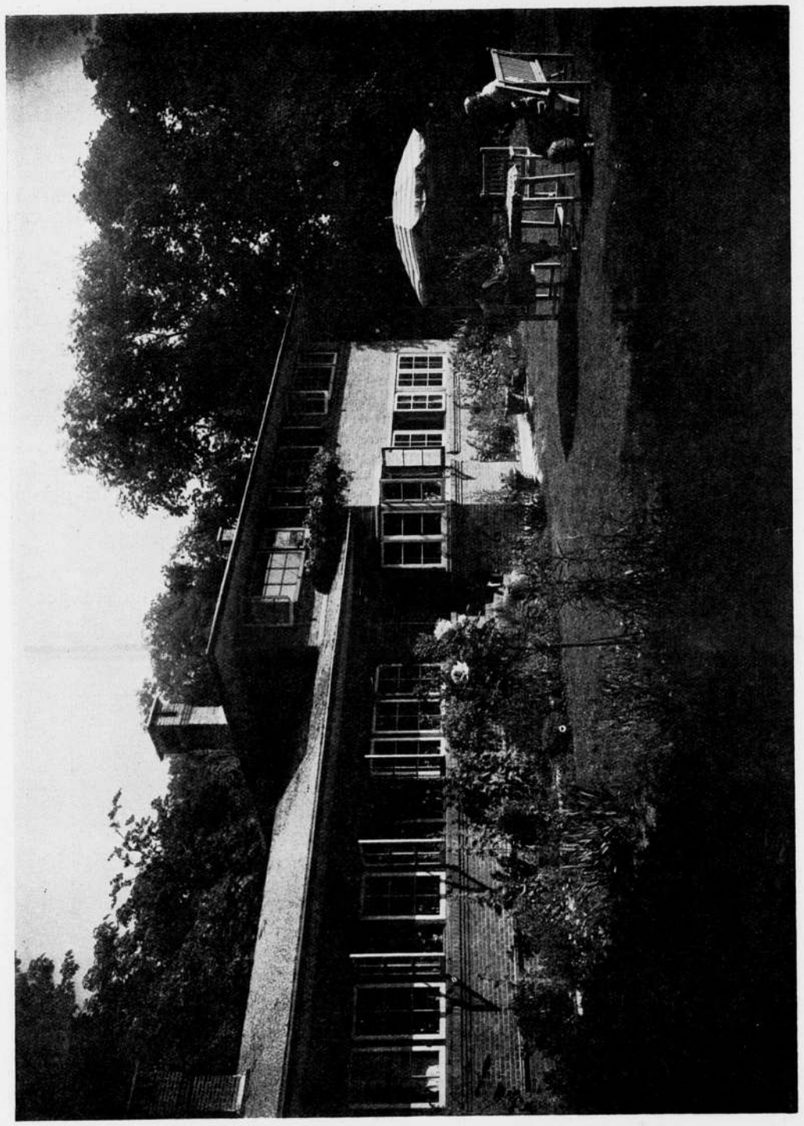

WOONHUIS VAN Ir. D. ROOSENBURG TE 's-GRAVENHAGE.

WOONHUIS VAN Ir. D. ROOSENBURG TE 's-GRAVENHAGE.

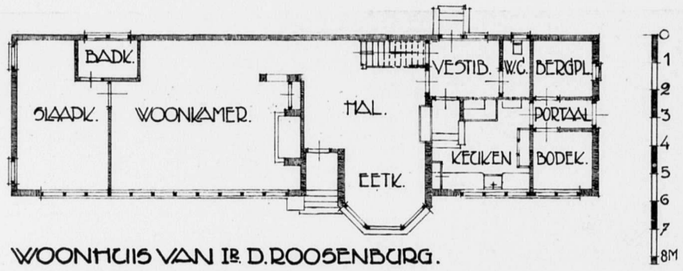

WOONHUIS VAN Ir. D. ROOSENBURG.

HET WOONHUIS VAN Ir. D. ROOSENBURG.

Bonzo heeft onze aandacht gevestigd op dit werk en hij wilde er zelf over schrijven.

Maar hij schijnt het verschrikkelijk druk te hebben met peinzen over zijn volgenden Haagschen brief en daarom, Christelijk van gemoed als ik nu eenmaal ben, nam ik die taak van hem over.

Veel hoeft er trouwens niet meer bij gezegd te worden, bij de foto's en den plattegrond van dit huis.

De plattegrond geeft wel te verstaan dat een oorspronkelijk laag huisje is aangebouwd geworden met een stuk waar een verdieping op zit. Ook enkele andere elementen, zooals de raamvormen, wijzen er op dat we hier twee stadia uit de ontwikkeling van een architect voor ons hebben. De foto's zijn mooi.

Maar ten volle kunnen we pas genieten van dit werk door het zelf te zien.

Hoe het daar ligt onder het vèr-overstekend beschermende dak met dien prachtigen tuin er tegen aan, en uitkijkend over de begroeide helling naar de lager gelegen stadsbebouwing kunt ge pas waardeeren door eigen aanschouwing.

Hoe wonderlijk bekoorlijk het is in al zijn eenvoud, dank zij delicate verhoudingen en kleurverdeeling wordt slechts ten deele uitgedrukt door bijgaande prentjes.

De zorg van den ontwerper heeft zich niet beperkt tot de gevels. De interieurs hebben een atmosfeer vol warmte en diepte, de indeeling en detailleering van al de ruimten heeft een maximum bewoonbaarheid met een minimum van middelen geschapen. Bestudeer eens de situatie en de behandeling van de hall-eetkamer, of van de keuken; probeer eens de moeielijkheid der aansluiting van het eerst-gebouwde aan het hooge gedeelte met meer gratie te overwinnen dan hier geschiedde door middel van den erker.

Ziehier nu die gelukkige uitzondering: een knap architect, nog jong genoeg om van het leven te genieten, wonend in een huis door hem zelf gebouwd.

Van elke honderd architect-leden v. d. B. N. A. wonen er, geloof ik, vijf en negentig in eigenbouwers-ontwerpen.

Frederik van Eeden heeft eens gezegd dat juist als hij een stal stond uit te mesten, de Muze zoo vaak haar liefelijke armen om hem heen sloeg. Misschien geldt dit meer speciaal voor dichters. Ik geloof dat een architect toch maar niet in een stal, of in een eigenbouwers huis moest gaan wonen.

Het bestaan van een wisselwerking tusschen het huis en zijn bewoner is niet te betwijfelen: dit huis, zoo mooi ontworpen, wordt nog mooier door dit bewonen; en de bewoner wordt beter door het bewonen van dit, zijn, huis.

A. H. VAN ROOD.

M. BRINKMAN. †

Na de reeks van Amsterdamsche bouwmeesters wier verlies de B. N. A. het vorig jaar te betreuren had, volgt nu weer in dit jaar het plotseling overlijden van een der bekende Rotterdamsche architecten. Midden in zijn drukken werkkring is Michiel Brinkman op 51-jarigen leeftijd gestorven.

Rotterdam verliest in hem een zeer gezienen vakgenoot; de gewestelijke kring van den B. N. A. voor Rotterdam, zijn voorzitter en zijn omgeving en vrienden een steeds welkome figuur, welwillend en aangenaam van karakter.

Brinkman behoorde tot het kringetje van jongeren, dat op het einde der vorige eeuw aan de Rotterdamsche Academie onder leiding van Henri Evers studeerde, hij heeft die inrichting steeds een warm hart toegedragen en was de laatste jaren een harer bestuursleden.

Gedurende zijn studietijd reeds praktisch werkzaam bij den architect B. Hooykaas, klom hij spoedig op en was hij vele jaren chef op diens bureau en bouwde in samenwerking met hem de Koninginnekerk.

Betrekkelijk kort is de periode geweest van zijn zelfstandigen werkkring; daarom te meer dwingt de staat van zijn uitgevoerde werken, die voornamelijk op industrieel gebied gelegen zijn, bewondering af voor zijn werkkracht. Ook op het gebied van de Bouwkunst heeft hij het zijne bijgedragen tot verfraaiing van zijn geboortestad.

Brinkman heeft den geweldigen uitgroei van Rotterdam medegemaakt, waarbij de uitbreiding hoofdzakelijk in handen was van grond- en bouwspeculanten, waar de bouwwerken van grooten omvang van oudsher aan aannemers en timmermansbazen werden toevertrouwd en waarbij hij voet voor voet zijn positie heeft moeten veroveren.

Een zijner beste werken is de galerijwoningbouw in Spangen, waarvan de middenpartij op de binnenplaats door de forsche oplossing der trappen en dienstruimten met hun domineerende vertikale partijen in tegenstelling met de galerijen der zijvleugels zeer geslaagd is. Brinkman behoorde tot de uitgenoodigden voor de prijsvraag van het Rotterdamsche Raadhuis. Hij bouwde het Graanhuis aan de Wijnhaven, het Elevatorhuis aan de Parklaan, een groote villa te Brussel, eenige heerenhuizen te Rotterdam en vele fabrieken.

Hij was aesthetisch adviseur der gemeente Rotterdam voor de bebouwing van den Mathenesser weg met omgeving. Zijn gematigd optreden maakte hem voor die taak ten zeerste geschikt en wel zeer is het te betreuren, dat hij deze pionierstaak voor Rotterdam niet heeft mogen volbrengen.

Maandag is onder groote belangstelling zijn stoffelijk overschot naar zijn laatste rustplaats gebracht. De Heer P. G. Buskens, Voorzitter van den B. N. A. herdacht den overledene als bouwmeester, studiegenoot, vriend en Voorzitter van den gewestelijken kring van den B. N. A.

De Heer H. H. van Dam Czn., Voorzitter van het Bestuur der Rotterdamsche Academie herdacht hem als hun gewaardeerd medelid.

De Heer J. J. P. Oud, Voorzitter van de Vereeniging Opbouw roemde hem als lid van deze Kunstenaars-Vereeniging.

Vrienden en leden van vereenigingen buiten de bouwkunst staande, voerden nog het woord en brachten hem een laatsten groet.

In Brinkman zullen de Rotterdamsche collega's een van die bezadigde stugge werkers gedenken noodig om Rotterdam op architectonisch gebied de gewenschte plaats te doen innemen.

A. O.

DE NATIONALE SCHILDERSSCHOOL.

(Vervolg).

Bij een bezoek aan de tentoonstelling in het schoolgebouw te Utrecht, ontvangt men den indruk dat hier gedurende dezen eersten volledigen driejarigen cursus hard is gewerkt. Het streven van Bestuur en Directeur om den aanstaanden huisschilder op te heffen boven het niveau van beige- en lichtgroene kleurtjes en hout- en marmerimitaties en meer aan te doen passen aan de moderne architectonische opvattingen, wordt hier op interessante wijze gedemonstreerd.

Alhoewel deze imitaties van hout en marmer in het eerste jaar nog moesten worden geleerd, daar dit nog steeds tot de vereischte kundigheden van den schilder behoort, voelt men dat de leerlingen zich in de volgende leerjaren vanzelf hieraan hebben ontworsteld.

Daar men bij het binnenkomen eerst werk van het 3de leerjaar te zien krijgt, wil ik hiermede aanvangen. Men vindt hier o.a. kleurschetsen voor interieurs en exterieurs, waarbij voor een gegeven architectonisch onderdeel, kamers, hal, winkelpuien, ingangen, enz. de kleuren moesten worden bepaald. Hierbij werd gestreefd naar het verkrijgen van een harmonisch geheel door het juist samenvoegen van enkele kleuren.

Interessant is verder de versiering van paneelen door z.g. vergulding op lakwerk, een rijke versiering die zeer goed in een moderne omgeving is toe te passen, en door gepolijst lakwerk, z.g. glazuurtechniek, waarbij door nuanceering in één kleur een decoratieve verlevendiging van het paneelvak wordt verkregen.

De decoratieve versiering van groote en kleinere vakken is geheel uit de vrije hand geschilderd; hierbij is met moderne middelen een zeer decoratief effect verkregen.

Bij het schilderen van fabrieksmerken en opschriften op winkelruiten is rekening gehouden met den aard van de opgave, zoo is een fabrieksmerk dat op verren afstand zichtbaar moet zijn, pakkend en flink opgevat terwijl daarentegen het opschrift voor een Banketbakkerswinkel meer in overeenstemming is gebracht met het subtiele karakter van hetgeen daarbinnen den snoeplustige te koop wordt geboden. De leerlingen worden bij het maken van de voorschetsen vrij gelaten, de beste hiervan wordt door hem uitgewerkt. Hierdoor worden uiteenloopende resultaten verkregen, waarbij de eene leerling beter is geslaagd dan de andere. Er wordt echter de nadruk gelegd op eenvoudige versierings- en sierlijke, duidelijk leesbare lettervormen.

Ten slotte valt van het derde leerjaar nog te vermelden de oefeningen in het biezentrekken zonder voorteekenen, waarbij met krijt even een hoofdverdeeling wordt opgezet en verder uit de vrije hand de biezen worden getrokken met de z.g. groote sleeper.

Van het werk van het 2de leerjaar is vooral interessant de practische oefening, bestaande in het verven van een kamerdeur waarbij door den leerling zelve de kleuren moeten worden bepaald. Dit geschiedt eerst op een schets die hiertoe wordt verstrekt en waarop de plaats van de deur en een staal van het behang zijn aangegeven. Hierbij vindt men goede kleurcombinaties. De uitvoering van het schilderwerk, gedeeltelijk in gepolijst lakwerk en gedeeltelijk in glanzend lakwerk is uitstekend verzorgd en geeft den indruk van degelijk schilderwerk te zijn.

Bij de plafondversieringen zijn o.a. voor kruispunten van balken en voor randen moderne motieven verwerkt.

Van het eerste jaar vindt men in een nevenzaal behalve de reeds in het begin genoemde hout- en marmerimitaties, eenvoudige vakversieringen en reclamevormen.

De tentoonstelling geeft een duidelijk overzicht van het doel dat men zich op deze school voor oogen stelt.

HERM. VAN DER KLOOT MEIJBURG.
Architect B. N. A.

7 MAART 1925 NUMMER 10

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

INHOUD.

Officieele Mededeelingen. — Ledenvergadering van den B. N. A. in het Jaarbeursgebouw te Utrecht op Zaterdag 14 Maart 1925 des voorm. half elf. De vergadering zal plaats vinden in de vergaderzaal v. d. Stichtsche Industrieele Club in het Jaarbeursgebouw. — Bezoek aan de afdeeling Bouwmaterialen van de Jaarbeurs. — Berichten. — Aansprakelijkheid voor schade aan belendingen bij de uitvoering van bouwwerken, door Mr. E. H. P. Rosenboom. — Studie-ontwerp voor een algemeen Christelijken tempel. — Haagsche brieven III, door Bonzo. — Toezicht bij de bereiding van Metselspecie, door P. G. Buskens. — Voorkoming van brandgevaar. — Ontvangen Boekwerken, door J. P. M.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.

LEDENVERGADERING VAN DEN B. N. A. IN HET JAARBEURSGEBOUW TE UTRECHT OP ZATERDAG 14 MAART 1925 DES VOORM. HALF ELF.

DE VERGADERING ZAL PLAATS VINDEN IN DE VERGADERZAAL V. D. STICHTSCHE INDUSTRIEELE CLUB IN HET JAARBEURSGEBOUW.

Agenda.

1. Notulen ledenvergadering 29 November 1924.
   (Deze notulen zijn in concept in den loop van de vorige week in de Mededeelingen No. 24, aan de leden afzonderlijk toegezonden).
2. Mededeelingen.
3. Ingekomen stukken.
4. Voorstel van het Bestuur inzake een medaille en stempel B. N. A.
5. Voorstel van het Bestuur inzake het in bruikleen afstaan van bestek en teekeningen aan den Ned. Aannemersbond.
6. Voorstel tot wijziging der Programma's Examen Bouwkundig Opzichter.
7. Voorstel om aan de Nederlandsche Afdeeling van het Comité Permanent des Architectes, in verband met de voorbereiding van het in 1926 in Nederland te houden XIe Internationale Architectencongres, voorloopig een crediet te verleenen van f 1200.—.
8. Rondvraag.
   Voor toelichting op de agendapunten 4, 5 en 6 wordt verwezen naar het Bouwkundig Weekblad No. 8.
   Punt 7 is, naar aanleiding van het behandelde op de jongste Bestuursvergadering, aan de agenda toegevoegd.

BEZOEK AAN DE AFDEELING BOUWMATERIALEN VAN DE JAARBEURS.

De toegangsbewijzen tot de Jaarbeurs en de spoorwegbons, recht gevend op spoorwegreductie, zijn in den loop van de week aan *alle* leden en adspirant-leden van den B.N.A. verzonden. Het Bestuur vertrouwt op een talrijk bezoek der leden.

Na de vergadering zal een gemeenschappelijke eenvoudige lunch worden gehouden in het Jaarbeursrestaurant.

Ten einde hiervoor de deelname te kunnen beoordeelen, gelieve men zich vóór Woensdag 11 Maart a.s. als deelnemer op te geven bij den Directeur van den B. N. A.

BERICHTEN.

DE SCHEEVE TOREN VAN PISA BEHOEFT HERSTEL. Er is een rapport verschenen van de deskundigen, die door de Italiaansche regeering waren benoemd om de stabiliteit van den scheeven toren van Pisa te bestudeeren. In dit rapport wordt gezegd, dat er wel geen onmiddellijk gevaar is, maar dat de toren gedurende de laatste eeuw een klein weinig meer is gaan overhellen. Een eeuw geleden liet de architect Gherardesea een diepe afvoergoot graven rondom den voet van den toren, en de deskundigen meenen, dat de toren hierdoor in gevaar wordt gebracht, doordat het verder dringen van het water tot onder de fundamenten wordt mogelijk gemaakt. Daarom adviseeren deskundigen allereerst, dat de goot zal worden gedicht, en dat later, indien de toren weer mocht gaan overhellen, zij van doelmatige fundamenten zal worden voorzien.

De scheeve toren heeft feitelijk geen fundamenten, daar hij slechts bestaat uit metselwerk, dat weinig diep in den grond is opgebouwd.

De deskundigen bevelen ook aan de benoeming van een permanente commissie van toezicht.

De toren was voltooid in 1350, hij is zestig meter hoog en bevindt zich op den top ongeveer drie meter uit de loodlijn. Men meent, dat dit te wijten is aan een partieele verzakking van den grond. Tel.

ENGELSCHE BOUWKUNST. Een artikel in de Times over „Office Architecture" spreekt de verwachting uit, dat 1924 een keerpunt zal beteekenen in de geschiedenis der moderne Engelsche bouwkunst. De tentoonstellingsgebouwen op Wembley, ontworpen door Simpson en Ayrton (de paviljoens van Canada en Australië, het Stadion, het Palace of Industry en het Palace of Engineering) waren een vingerwijzing. Zonder eenige opzettelijke verachting van de traditie beteekenen ze de besliste aanvaarding van het gewapend beton vanwege deszelfs verdienste als bouwmateriaal en een poging, de bouwkundige mogelijkheden ervan te ontwikkelen. Thans naderen te Londen twee gebouwen de voltooiing, die ieder op eigen wijze onderlijnen wat op Wembley een begin was: het Brittannie House, Finsbury-circus, ontworpen door Sir Edwin Lutyens; het Adelaide House, London Bridge, ontworpen door Sir John Burnet. Afgezien van de kathedraal te Liverpool, noemt de Times ze de twee belangrijkste Engelsche bouwwerken van het jaar 1924.

DE NIEUWE KERK TE DELFT. Deze week zal alhier de restauratie worden voltooid van het koor in de Nieuwe Kerk, het bekende huldeblijk aan de Koningin, bij haar zilveren regeeringsjubileum.

Thans wacht men o.a. nog op een zerk van 3 bij 2 meter, die uit België moet komen en bestemd is voor de afsluiting van den Koninklijken grafkelder.

Het kerkhof zal door een muur van 1.40 M. hoog van den publieken weg worden gescheiden. — Tel.

EEN NIEUW RAADHUIS TE BUSSUM. In den gemeenteraad kwam in behandeling een voorstel van B. en W. om het gebouw Berkensteijn, waarin de dienst van P.W. is ondergebracht, te verbeteren en uit te breiden met een conciergewoning, wat in totaal *f* 10.000 zou kosten. Dit voorstel werd echter bestreden. De heeren Wijnbeek (a.r.) en Lafeber (c.h.) achtten het oude gebouw deze verbetering niet meer waard en wilden liever 'n geheel nieuw dienstgebouw stichten. De heer Bouma (s.d.a.p.) wilde liever de geheele huisvesting voor den gemeentelijken dienst bezien en overwegen of niet een nieuw raadhuis moest worden gebouwd. Dit voorstel werd ook van verschillende zijden gesteund. De voorzitter, burgemeester De Bordes wenschte, dat de raad zijn verlangen in een motie zou belichamen. Men wenschte dit echter niet zoo onvoorbereid te doen.

Na eenige discussie staakten ten slotte de stemmen met 7—7 over het verbeteringsvoorstel, zoodat in de volgende vergadering de door den voorzitter gewenschte motie zal worden ingediend.

HOOFDSTUK III. § 17 A. A. V. In de Briefkasten van „Das Kunstblatt" lezen wij: „P. R. Henning, Sie schicken uns einen Ausschnitt aus einer Berliner Zeitung mit einem Referat über einen Doesburg—Vortrag. Man könnte zweifeln, meint der Referent, „ob man mehr die Kraft bewunderen soll, mit der hier neuartige, leistungswillige Baustoffe zu freien Lösungen hergenommen werden, oder die Fügsamheit, mit der die Auftraggeber solchem Schöpfer folgt." Gewisz, die Fügsamheit dieser Auftraggeber wäre zu bewunderen, wenn blosz mal einer erst angefangen hätte, den Anfang zu machen."

AANSPRAKELIJKHEID VOOR SCHADE AAN BELENDINGEN BIJ DE UITVOERING VAN BOUWWERKEN

door Mr. E. H. P. ROSENBOOM.

Bij de oprichting van nieuwe of de verandering van bestaande bouwwerken te midden van eene reeds aanwezige, vaak oude of minder soliede bebouwing, ontstaat de mogelijkheid, dat de belendingen tengevolge van de werkzaamheden voor den nieuwen bouw beschadigd zullen worden.

Alvorens tot de uitvoering van zijne plannen over te gaan, zal derhalve een voorzichtig bouwheer zich afvragen, welk risico met betrekking tot de eigenaren der belendingen hij daarmede aanvaardt, onder welke omstandigheden en in welken omvang hij voor de aan hunne eigendommen eventueel toegebrachte schade als gevolg van zijn bouwen aansprakelijk is, en welke maatregelen zijnerzijds genomen moeten of kunnen worden, om die aansprakelijkheid op te heffen of althans te beperken.

Indien hij zich bij de voorbereiding en uitvoering der plannen verzekerd heeft van de hulp van een architect, zal hij met voormelde vragen zich waarschijnlijk in de eerste plaats tot hem om raad wenden, en met hem omtrent de noodige of wenschelijke maatregelen overleg plegen. Doch ook al doet de opdrachtgever zulks niet, dan ontslaat dit den architect niet van de verplichting, om uit eigen beweging bij het maken der plannen en het leiden en controleeren der uitvoering aan dit risico van zijn lastgever zijne normale oplettendheid en vakkennis te wijden, wil hij niet het gevaar loopen, te eeniger tijd door dezen aansprakelijk te worden gesteld, indien de eigenaren der belendingen den bouwheer tot schadevergoeding aanspreken.

Het kan daarom van nut zijn, te dezer plaatse eenige beschouwingen te wijden aan de vragen, die in verband met de aansprakelijkheid tegenover de eigenaren van belendingen bij de uitvoering van een bouwwerk kunnen rijzen, en zulks te doen aan de hand van eenige rechterlijke uitspraken der latere jaren, welke beschouwd mogen worden als de praktische toepassing der voor architecten waarschijnlijk minder aantrekkelijke theorie. Eene korte uiteenzetting dier theorie moge voorafgaan.

De wet bevat geene afzonderlijke regeling van de hier te bespreken aansprakelijkheid. De eigenaar van een perceel, die schade heeft geleden als gevolg van het bouwen op een naburig terrein, zal, afgezien van de zeldzame gevallen eener contractueele verhouding tot den bouwenden buurman of den uitvoerder van het werk, zijne actie in het algemeen moeten doen steunen op de artikelen 1401, 1402 en 1403 van het Burgerlijk Wetboek.

Art. 1401 bepaalt, dat elke onrechtmatige daad, waardoor aan een ander schade wordt toegebracht, dengenen, door wiens schuld die schade veroorzaakt is, in de verplichting stelt, om dezelve te vergoeden.

Het in dit artikel vastgestelde beginsel wordt nader uitgewerkt in de artikelen 1402 en 1403, voorschrijvende resp., dat ieder niet alleen verantwoordelijk is voor de schade, welke hij door zijn *daad*, maar ook voor die, welke hij door zijne *nalatigheid* of *onvoorzichtigheid* veroorzaakt heeft, en voorts, dat men niet alleen verantwoordelijk is voor de schade, welke men door zijn *eigen daad* veroorzaakt, maar ook voor die, welke veroorzaakt is door de daad van personen, voor welke men aansprakelijk is, als hoedanig door dit artikel onder meer worden genoemd: *ondergeschikten*.

Voorts bevat art. 1405 B. W. nog eene afzonderlijke regeling voor de schade, veroorzaakt door de geheele of gedeeltelijke instorting van gebouwen (dit begrip in ruimen zin genomen en bijv. ook omvattende schuttingen), welke regeling inhoudt, dat de eigenaar van dat gebouw voor die schade aansprakelijk is, indien de instorting door verzuim van onderhoud of door een gebrek in de bouwing of inrichting is te weeg gebracht.

Tenslotte kan, in verband met de voorgaande bepaling, ook art. 1645 B. W., voor-

schrijvende, dat, indien een gebouw, voor een bepaalden prijs aangenomen en afgemaakt, geheel of gedeeltelijk vergaat door een gebrek in de samenstelling of zelfs uit hoofde van de ongeschiktheid van den grond, de bouwmeesters en aannemers daarvoor gedurende tien jaren aansprakelijk zijn, in sommige gevallen van belang zijn, al is dit voorschrift in de eerste plaats gegeven ten behoeve van de rechtsverhouding tusschen den opdrachtgever-aanbesteder en den bouwmeester-aannemer.

Uit de omschrijving van art. 1401 B. W. volgt, dat niet iedere daad, — daaronder begrepen ook de negatieve daad, het laten —, waardoor een ander schade lijdt, den dader tegenover dezen schadeplichtig maakt. De wet stelt, behalve den eisch van een oorzakelijk verband tusschen daad en schade, nog twee voorwaarden voor die aansprakelijkheid, te weten: in de eerste plaats moet de daad onrechtmatig zijn, in de tweede plaats moet er schuld bestaan bij den dader.

Langen tijd heeft onder de juristen verschil van meening bestaan over de vraag, wanneer de daad „onrechtmatig" is in den zin van art. 1401 B. W. Tot voor enkele jaren verstond de Hooge Raad onder dit begrip die daad, welke in strijd was met des daders eigen rechtsplicht of inbreuk maakte op eens anders recht. Om verhaal te krijgen voor eene geleden schade moest de benadeelde dus aantoonen, dat hetzij een hem toekomend *recht* door de daad was gekrenkt, hetzij de dader eene *op hem krachtens de wet rustende verplichting* had geschonden. Derhalve eene vrij enge begrenzing van het begrip, waarbuiten vielen al die daden, waarvan het moreel of maatschappelijk onbehoorlijke eigenlijk wel algemeen gevoeld en erkend, doch waardoor niet bepaaldelijk een recht werd gekrenkt of een rechtsplicht geschonden.

Bij een beroemd geworden arrest van 31 Januari 1919 echter deed de Hooge Raad van eene wijziging in zijne voormelde meening blijken, door tot onrechtmatige daden te verklaren niet alleen wat strijdig is met de wet, maar ook *wat indruischt hetzij tegen de goede zeden, hetzij tegen de zorgvuldigheid, welke in het maatschappelijk verkeer betaamt ten aanzien van eens anders persoon of goed.*

Het behoeft geen betoog, dat door deze verruiming van het begrip „onrechtmatige daad" daaronder tal van daden en nalatigheden werden gebracht, die, voordien niet daaronder vielen, en dat derhalve ook voor het onderwerp, in deze beschouwingen behandeld, voormelde wijziging der rechtspraak van groot belang is.

Vóór den bovengenoemden datum van 31 Januari 1919 bestond onder de rechtsgeleerde schrijvers en in de rechtspraak vrijwel eene algemeene opvatting omtrent den omvang der rechten en verplichtingen, aan den eigendom verbonden. Art. 625 van het Burgerlijk Wetboek omschrijft het eigendomsrecht als volgt: „Eigendom is het recht, om van een zaak het vrij genot te hebben en daarover op de meest volstrekte wijze te beschikken, mits men aan de rechten van anderen geen hinder toebrenge".

Dit artikel werd destijds uitgelegd in nauw verband met de toenmalige opvattingen omtrent het begrip „onrechtmatige daad", en de grenzen van de rechten uit den eigendom voortvloeiende geplaatst daar, waar de uitoefening in botsing kwam met de *rechten* van anderen, of met de *verplichtingen, door de wet* op den eigenaar gelegd.

Mits deze grenzen in acht werden genomen, kon dus de eigenaar zijn eigendom gebruiken met de meest souvereine minachting voor de *belangen* van anderen, indien deze maar niet door de wet uitdrukkelijk beschermd waren, ook al was zulk een gebruik van het eigendomsrecht in wezen als een misbruik te beschouwen, in strijd met de heerschende begrippen omtrent moraliteit of maatschappelijke betamelijkheid.

Aan deze ongebreidelde uitoefening van het eigendomsrecht is paal en perk gesteld door de voormelde wijziging in de interpretatie van art. 1401 B. W., die ongetwijfeld ook van invloed is geweest op de rechterlijke beslissingen der latere jaren, gegeven op het hier behandelde gebied.

In de eerste plaats moge gewezen worden op een vonnis der Arrondissements-Rechtbank te 's-Gravenhage van 31 Mei 1921. De procedure, waarin dit vonnis gewezen werd, liep tusschen den eigenaar van een perceel te 's-Gravenhage en die gemeente. Deze had aanbesteed het bouwen van een groot schoolgebouw, waarvoor volgens bestek en teekeningen de fundamenten op groote diepte in de onmiddelijke nabijheid van eischers perceel moesten worden aangelegd. Ten behoeve van dezen aanleg waren diepe ontgravingen en sterke wegmaling van het grondwater noodig. Door een en ander waren deelen van eischers perceel verzakt, voor welke schade hij de gemeente aansprakelijk stelde, evenals de aannemers van het werk. Van verzuimen of fouten der aannemers bij de uitvoering van het werk was niets gebleken, zoodat, gelijk de Rechtbank in haar vonnis overweegt, ten aanzien der gemeente te beantwoorden was de vraag: „of de door het bestek geboden wijze van fundeering, aangenomen de voorzienbaarheid van voor eischer nadeelige gevolgen, inderdaad in hare uitvoering is te beschouwen als onrechtmatig, immers als eene met het oog op eischers *rechtmatige belangen* niet te dulden wijze van beschikking door de gemeente over de haar in eigendom toebehoorende perceelen".

De Rechtbank overweegt dan verder, „dat de gemeente haar eigendom gebruikt ter bereiking van een volkomen redelijk doel, n.l. de stichting van een groot bouwwerk, dat de gemeente noodig meent te hebben, terwijl ook niet dieper gegraven is of langeren tijd gepompt, dan voor het leggen van eene deugdelijke fundeering voor een gebouw van dien omvang strikt noodzakelijk was, dat echter de gemeente niettemin van hare aansprakelijkheid te dezen niet bevrijd ware te achten, indien zij, op meerbedoelde wijze van haar eigendomsrecht gebruik makende, eischers *rechtmatige belangen* zoude hebben geschonden".

Door den eischer was de stelling verdedigd, dat zulks inderdaad het geval was, daar de gemeente zijn eigendom had te ontzien, zooals het daar lag, afgezien dus van de vraag, of dit aan behoorlijke eischen van bebouwing voldeed. Dit standpunt, waarbij met de *belangen der gemeente* geen rekening werd gehouden, deelde de Rechtbank niet. De belangen van beide partijen tegen elkander afwegende, oordeelde zij de gemeente alleen verplicht, rekening te houden met de aanwezige bebouwing in dier voege, dat zij zich te wachten had voor de beschadiging van bestaande gebouwen, welke *aan de in die omgeving gebruikelijke eischen van hechtheid* voldeden. Daar eischers perceel aan die eischen niet bleek te voldoen, werd zijne vordering tot schadevergoeding afgewezen. Ware dit perceel echter van eene normale hechtheid geweest, dan zou de uitspraak ongetwijfeld anders hebben geluid, de gemeente tot vergoeding der schade veroordeeld zijn.

Eene zelfde opvatting als uit het vonnis der Haagsche Rechtbank, spreekt uit eene beslissing der Rechtbank te Rotterdam in een geding tusschen de Rotterdamsche Trammaatschappij en de ondernemers van den bouw van een bioscooptheater daar ter plaatse, welke beslissing gedateerd is van 27 November 1922. Voor den bouw van dit theater moesten eveneens diepe fundamenten worden gelegd, ook voor den voorgevel, zulks terwijl de tramrails op zeer korten afstand van de voorgevelrooilijn liepen. Door het graafwerk zijn deze rails verzakt, als gevolg waarvan de trammaatschappij de ondernemers van den bouw voor schadevergoeding aanspraken. In het geding bleek, dat weliswaar de gedaagde partij geen voldoende voorzorgsmaatregelen had genomen tegen verzakking van de straat, doch zij verdedigde zich met de stelling, dat zulks niet ter zake deed, daar, ook al had zij wel alle mogelijke voorzorgsmaatregelen genomen, eene verzakking toch niet hadde kunnen uitblijven, als gevolg van den korten afstand der rails tot de voorgevelrooilijn.

De Rechtbank overweegt nu hieromtrent, dat, zoo de gedaagde van den aanvang af wist, dat zij, door het werk onder de, zij het inderdaad voor haar bezwarende omstandigheden toch te verrichten, eischeresse aan benadeeling bloot stelde, *zij*

bedoeld graafwerk niet had mogen verrichten, tenzij dan tegen vergoeding der door eischeresse te lijden schade.

Deze laatste overweging is in zooverre merkwaardig, dat hierin de stelling verdedigd schijnt te worden, dat onrechtmatige daden niet absoluut verboden zijn, doch wel gepleegd mogen worden, mits tegen betaling. Waarschijnlijk is dit niet de bedoeling der Rechtbank en bedoelde zij alleen te zeggen, dat de handeling in de eerste plaats onrechtmatig is, doch dat, zoo zij niettemin wordt gepleegd, de partij, die onrechtmatig handelde, in ieder geval de schade moet vergoeden.

(Wordt vervolgd).

STUDIE-ONTWERP VOOR EEN ALGEMEEN CHRISTELIJKEN TEMPEL.

Het maken van „architectonische fantasieën", zooals een vorige generatie dat wel deed, komt in dezen tijd, nu zelfs het kleinste architectuur-object van de grootste fantasie moet getuigen, weinig meer voor.

In de huidige fantasieën worden concrete gegevens en behoeften uitgewerkt, rechtsgebouwen, kunstgebouwen, vredes-complexen, e.d. Er is weinig behoefte meer abstracte gevoelens en gedachten in architectonische vormen te belichamen. Daarom is het alleszins merkwaardig een ontwerp te zien dat ontstaan is uit den drang een abstracte gedachte vast te leggen. Dit deed de heer L. J. B. Wiessner in het hierbij afgebeelde project. Aangezien zijn abstracte gedachte een toekomstbeeld behelsde, moest zijn ontwerp een anachronisme in zich dragen, toen hij gebruik maakte van reëele architectonische vormen, maar daardoor geeft tevens zijn architectonische schepping de draagwijdte aan van de uitdrukkingsmogelijkheden van de architectuur in een bepaald tijdperk.

De heer Wiessner die uitging van de gedachte dat de waarheid eenmaal in de Christelijke leer zal triumpheeren, gaf volgende toelichting bij zijn ontwerp:

„Men zal behoefte gevoelen op te gaan naar het Huis des Heeren om daar in die aan de hoogste idee gewijde ruimte te overpeinzen de dingen die des geestes zijn.

Meer nog dan het gesproken woord, zal de aanschouwing van de ritueele handelingen de hooge religieuze gewaarwordingen doen opleven en gesteund door een harmonische architectuuromgeving, zullen die gewaarwordingen worden opgevoerd tot de hoogste contemplatie.

Het Godshuis, de tempel, zal het hoofdmonument zijn, waarin de idealen en de verlangens der menschheid zich openbaren.

Daarom zal het gansche bouwwerk in forsche lijnen moeten getuigen van de groote leer en daar verrezen staan als een tot vorm gecristalliseerd gebed. De hoog in het centrum oprijzende toren vertolkt het opwaarts stijgend verlangen der in aanschouwing opgeheven ziel.

De vele zeer hooge lichtopeningen hierin, doen het licht stroomen in het centrum, waaromheen gegroepeerd zijn 3 altaren, resp. gewijd aan den Vader, den Zoon en den Heiligen Geest. Achter elk dezer altaren cirkelt zich een abside waartusschen twee doopkapellen zich bevinden.

De massale muren dezer absides zijn door hooge smalle vensters doorbroken, welke bezet zijn met glas in lood van een zoodanige kleurmengeling, dat een getemperd licht in deze ruimten ontstaat, hetwelk een harmonischen overgang moet vormen tot het pure witte licht in het centrum. Voor dat centrum, in de lengteas van het gebouw, die Oost-West is georienteerd, strekt zich de ruimte uit die de geloovigen moet bevatten en welke door in plan gebogen massale gesloten muren wordt begrensd.

Door schaars aan te brengen lichtopeningen en het weinige licht, dat door de

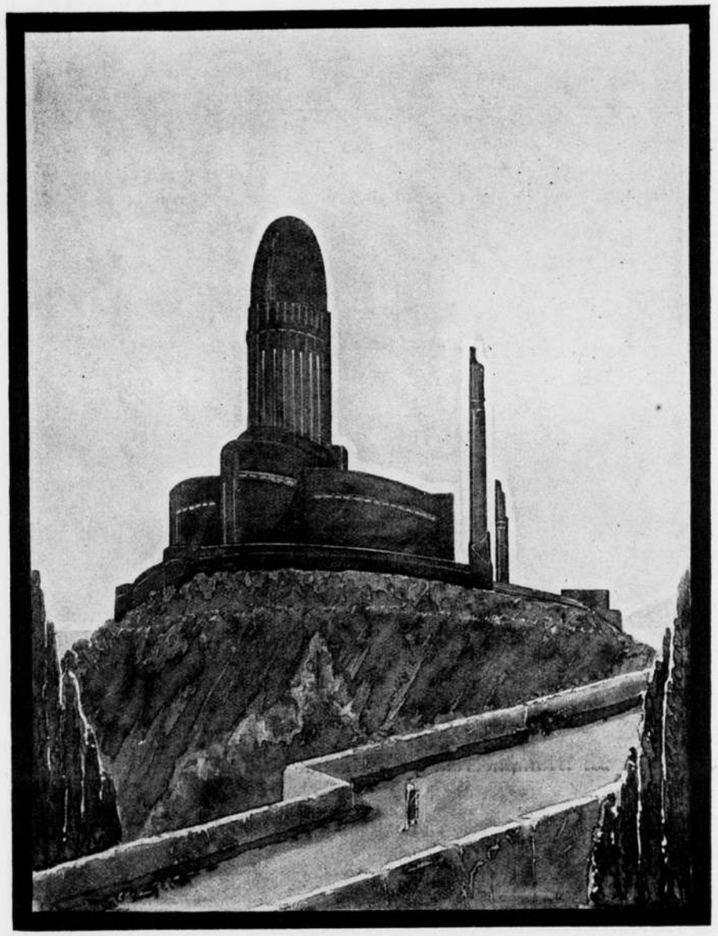

PROJECT VOOR EEN TEMPEL, ONTWORPEN DOOR L. J. B. WIESSNER.

in het platte dak aangebrachte ramen binnenvloeit, is deze ruimte in stemmig duister gehuld, noodende tot meditatie en aandachtig gebed.

De toegang tot het gebouw geschiedt door slechts één poortopening, wijzende op het eene geloof, den eenigen weg, welke tot den vrede leidt, waardoor de menschen tot den Vader kunnen komen.

Het zeer getemperd licht dat heerscht in de voor de Gemeente bestemde ruimte, wijst op de gebondenheid der ziel in de stof, die slechts tot hoogere bewustzijnstoestanden kan geraken, door de aanschouwing van het, van boven in het Centrum stroomend licht, hetwelk de religie symboliseert.

Het gebouw omgeven door breede terrassen, is geplaatst gedacht in een grootsche natuuromgeving, ver van het gedruisch der zwoegende samenleving verwijderd.

Deze harmonische omgeving zal den vermoeiden mensch reeds nooden tot verheven overpeinzingen en hem in die contemplatie brengen, welke noodig is ter betreding van het Heiligdom".

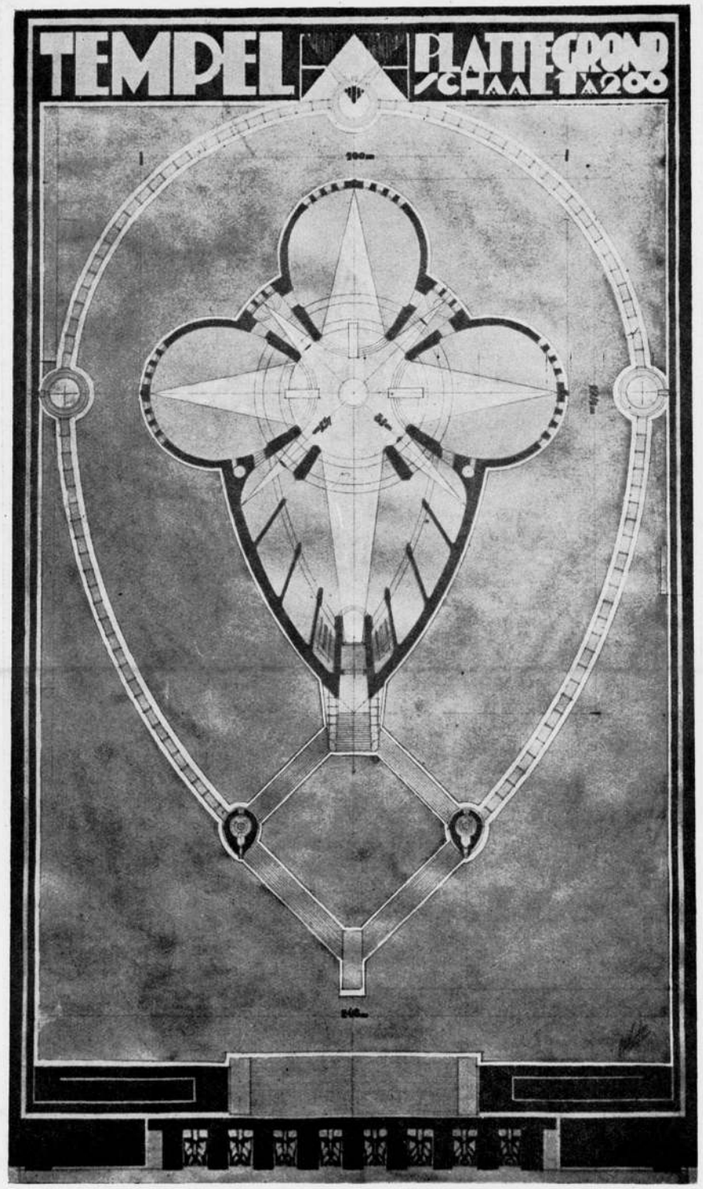

PROJECT VOOR EEN TEMPEL, ONTWORPEN DOOR L. J. B. WIESSNER.

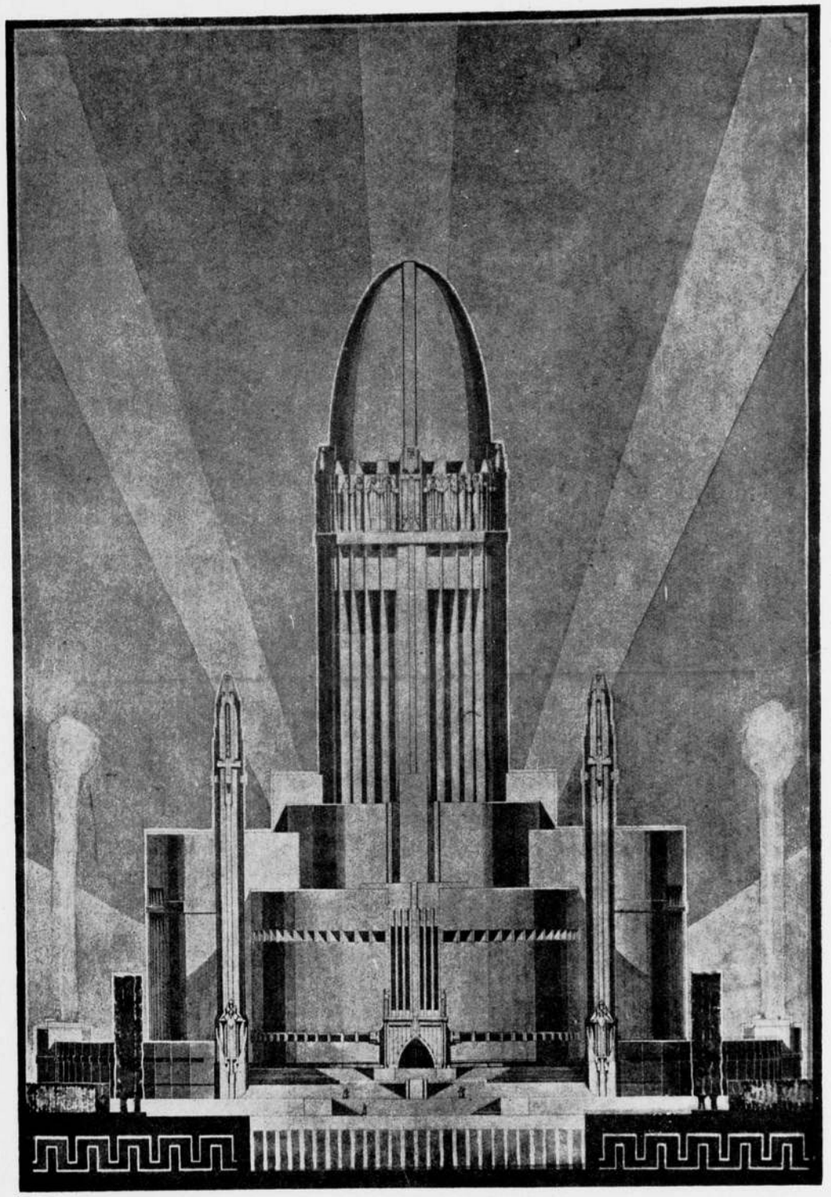

PROJECT VOOR EEN TEMPEL, ONTWORPEN DOOR L. J. B. WIESSNER.

HAAGSCHE BRIEVEN III.

Als we de kaart van 's-Gravenhage voor ons uitspreiden en probeeren te begrijpen waarom de stad zóó gebouwd is geworden, zóó en niet anders, dan kost het ons heel wat concentratie om een antwoord op die vraag te geven.

De stad vertoont niet dat overtuigende beeld als bijvoorbeeld een Amsterdam; de plaats van de oude kern is evenmin als de ontwikkeling daaruit van de nieuwe gedeelten op het eerste oog begrijpelijk. Maar na eenig zoeken en denken zien we toch ook hier wel richtsnoeren.

Ook hier zien we geografische oorzaken met haar onafscheidelijke stedebouwkundige gevolgen. De hoofdwegen voor verkeer, zoowel te land als te water, loopen nagenoeg loodrecht op de zeekust èn evenwijdig aan die kust. En dat laat zich hooren.

Aan de kust ontstond een klein visschersdorp, op en achter de duinen; verder het land in bouwde men het grafelijk slot, met zijn boomgaard en tuinen in de vruchtbare geestgronden, tusschen de duinen en de moerassige gronden verder naar het Oosten toe.

Tusschen beide kernen waren wegen noodig; en tusschen al die bezittingen gebouwd op de geestgronden van Zuid-Holland moesten ook verbindingen komen.

Zoo ontstond dat stelsel van elkaar rechthoekig kruisende landwegen.

Iets dergelijks deed een soortgelijk stelsel van waterwegen ontstaan. En die twee stelsels breidden zich uit, niet zoo maar toevallig, en ook niet op hoog bevel van een machtig mensch, maar volgens de wetten der natuurlijkheid.

Naast het visschersdorp kwam de badplaats, met haar eigen wegen, trams en spoorwegen het binnenland in.

Naast en om de grafelijke bezitting heen groeide de groote, de deftige residentiestad. Maar nu rijst de vraag of die straatrichting een gelukkige is voor ons, de bewoners.

En het antwoord is ontkennend. Want een van de vreeselijkste plagen van deze wereld — kwam ze ook niet voor onder de oud-testamentische Egyptische ervaringen, zij het ook gecombineerd met anderen? — is de Wind. En die wind teistert de arme Hagenaars tot in het verschrikkelijke. Die wind dringt over de volle breedte de stad binnen, gastvrij ontvangen door tientallen vaak-onmatig-breede straten die precies fataal loodrecht op de kust gericht zijn! Die straten liggen bijna allen Noord-West—Zuid-Oost.

Wat de zonbestraling betreft is dat nog niet zoo gek, zij het ook dat voor aaneengesloten bebouwing Noord-Zuid te verkiezen is.

Daar hebben we nu weer zoo een smakelijk conflict: de geografie trekt onze straten ongunstig met het oog op den wind, maar vrij gunstig met het oog op de zonbestraling.

Wat is de oplossing, theoretisch?

Dat is deze: we moeten de stadsstraten pal Noord-Zuid gaan bouwen, en de wegen in parken en dergelijke open bebouwing evenwijdig aan de kust, dus Noord-Oost—Zuid-West. Als we nu op de kaart kijken of de nieuwe bebouwing inderdaad zoo is aangelegd geworden, ondervinden we een teleurstelling: met het overgeërfde syteem is nauwelijks gebroken. In dat opzicht is er dus nog wel wat te doen.

De hoeveelheid zuurstof die we hier in den Haag kunnen opnemen is groot. Wat dat betreft zijn er niet veel steden van dit bewoners-aantal beter aan toe. Want niet alleen voert die hierboven uitgekreten zeewind overvloedig dit longen-voedsel — en zelfs ozon — de stad binnen, maar bovendien zorgt een zeer groote oppervlakte van parken en bosschen voor productie.

Het aantal hectaren per Hagenaar, dat onze stad groot is telt het dubbele van wat den Amsterdammer behoort.

En dit is niet alleen te danken aan de wijde bebouwing in verband met de parken

en bosschen, maar ook aan het feit dat de bebouwing laag is. Dit heeft groote voordeelen wat betreft lucht-, en lichttoevoer, handhaving van een toelaatbaar verkeer en wat dies meer zij; de hygiënist kan er slechts verheugd over zijn, en ik geloof dat het geluk der bewoners er inderdaad mede gediend is.

Maar het is niet zonder nadeelen, al zijn die dan ook van geheel anderen aard, en meer indirect: we missen hier in den Haag nagenoeg altijd monumentaliteit.

Het ontzag-wekkende dat we in Amsterdam vinden, niet alleen in zijn gracht-paleizen, maar ook de laatste jaren in zijn arbeiderswoningbouw, zal hier nooit ontstaan als we zoo laag blijven bouwen: maximum drie verdiepingen, begane grond medegerekend. Niet zonder invloed op die verdieping-beperking is de omstandigheid te achten dat de fundeering hier in het algemeen goedkoop is: meestal op staal, hoogstens een betrekkelijk lage aanplemping of heel korte paaltjes.

En wat we hierboven opgemerkt hebben beïnvloedt niet alleen feitelijk maar ook, of evenzeer — en misschien wel vooral — innerlijk de houding van hetgeen hier gebouwd wordt: het is vaak wat mak, wel fatsoenlijk, en niet al te leelijk; zelden kranig.

Ik stel me voor een volgend maal hier wat gedetailleerder op in te gaan.

BONZO.

TOEZICHT BIJ DE BEREIDING VAN METSELSPECIE.

In een geschil tusschen Directie en aannemer van woningbouw in een onzer groote gemeenten werd door arbiters geconstateerd, dat de verwerkte specie niet geheel voldeed aan de mengverhoudingen in het bestek vastgelegd.

Bij de schuldvraag werd een groote plaats ingeruimd aan het feit, dat door de Directie niet voldaan was aan paragraaf 363 der Algemeene Voorschriften voor de uitvoering en onderhoud van werken onder beheer van het Departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid van 1 Februari 1901 (kortweg genoemd de A. V. van Waterstaat 1901) welke op dit werk van toepassing waren verklaard.

Deze paragraaf schrijft n.l. in de 4e alinea voor:

„De bereiding (der specie) kan uit de hand of machinaal geschieden, maar mag „*nimmer* plaats hebben buiten de tegenwoordigheid van den opzichthebbende, onder „wiens onmiddellijk toezicht de materialen worden gemeten en de te gebruiken hoe„veelheid water geregeld wordt".

De z.g. kalk-pikeur was in dit geval niet aangesteld en aan den dagelijkschen opzichter(s) overgelaten zoo nu en dan de mengverhouding te controleeren.

Waar het nu meermalen voorkomt, dat uit zuinigheidsoverwegingen of groot vertrouwen in den aannemer, de kalk-pikeur achterwege blijft, doch daarmede groote verantwoordelijkheid op den architect geladen wordt, meen ik goed te doen te wijzen op de redactie van een bestekbepaling, welke door mij den laatsten tijd wordt toegepast en waarmede bovenbedoelde bezwaren voor het grootste deel worden ondervangen.

De redactie luidt als volgt:

„De bereiding van mortels mag alleen door of onder toezicht geschieden van een „door de Directie aan te stellen mortelbereider, welke onder de onmiddellijke bevelen „der Directie staat en ook alleen door de Directie kan worden ontslagen. Hij zal „echter door den aannemer met betrekking tot verplichte verzekeringen enz. als een „zijner werklieden beschouwd worden en door hem worden betaald met tenminste „vijf cent per uur meer dan het hoogste uurloon door een der bij den bouw werk„zame opperlieden genoten".

De „kalkpikeur" werkt dus geregeld mede en worden de bouwkosten slechts ver-

hoogd met de vijf cents per uur, welke hij meer ontvangt, terwijl hij daarnaast, wetende dat hij alleen door de Directie ontslagen kan worden, zich veilig weet tegen eventueele pogingen van den aannemer om hem met de mengverhoudingen te doen knoeien.

Rotterdam, Februari 1925. P. G. BUSKENS.

VOORKOMING VAN BRANDGEVAAR.

Ter voorkoming van brandgevaar voor gebouwen en getimmerten zijn bij Koninklijk besluit met ingang van 1 Februari 1925 bepalingen vastgesteld, bij overtreding waarvan met straffen bedreigd wordt van hechtenis van ten hoogste 3 maanden of geldboete van ten hoogste *f* 300.—.

Het is alleszins wenschelijk, dat die bepalingen meer algemeene bekendheid verkrijgen, waarom wij de voornaamste hier laten volgen:

In de eerste plaats worden ten aanzien van *loodgieterswerkzaamheden* de volgende bepalingen gesteld:

Het is verboden ten behoeve van die werkzaamheden op torens, daken, goten of zalingen van alle gebouwen (daaronder begrepen getimmerten) een open of gesloten vuur aan te maken of aanwezig te hebben elders dan in de open lucht, op den beganen grond, buiten het gebouw; toestellen, gevuld met spiritus, benzine of andere vluchtige oliën, of eenige open vlam aldaar aanwezig te hebben; de voor de werkzaamheden vereischte vuurpotten anders dan in de open lucht, op den beganen grond, buiten het gebouw te gebruiken, welke vuurpotten alleen mogen worden gebruikt door of onder leiding van een vakman; de soldeerbouten anders dan in de open lucht, op den beganen grond, buiten het gebouw te verwarmen en anders dan in een aan de binnenzijde met asbest bekleeden, gesloten metalen koker naar de plaats van bestemming te brengen, terwijl het naar boven brengen alleen mag geschieden buiten het gebouw.

Het vorenstaande is niet van toepassing ten aanzien van in aanbouw zijnde gebouwen.

Indien de vorenomschreven werkwijze niet uitvoerbaar is wegens de hoogte of den toestand der gebouwen, of om bijzondere redenen niet wordt vereischt, is de Burgemeester bevoegd ontheffing te verleenen van het verbod om den vuurpot boven te gebruiken. Hij verbindt daaraan de met het oog op de veiligheid vereischte voorwaarden.

De werkgever, die loodgieterswerkzaamheden aan gebouwen doet verrichten, is verplicht zorg te dragen, dat die werkzaamheden worden verricht met inachtneming van vorenstaande bepalingen en voorzooveel door den Burgemeester eene ontheffing is verleend, met inachtneming van de aan die ontheffing verbonden voorwaarden.

Hij wordt geacht aan die verplichting te hebben voldaan, wanneer hij aantoont, dat door hem de noodige bevelen zijn gegeven, de noodige middelen zijn verschaft en het redelijkerwijze te vorderen toezicht is gehouden om te verzekeren, dat de werkzaamheden overeenkomstig de gestelde bepalingen of de voorwaarden der ontheffing worden verricht.

BIJZONDERE GEBOUWEN.

Als gebouwen en getimmerten, welke om hun kunstwaarde, geschiedkundig belang of bestemming bijzondere bescherming tegen brandgevaar behoeven, worden genoemd: de gebouwen waarin de departementen van algemeen bestuur, de provinciale griffiën en de gemeentesecretarieën zijn gevestigd, archief gebouwen, musea, gerechtsgebouwen, hypotheekkantoren, belastinggebouwen, ziekenhuizen, gevangenissen, en voorts de gebouwen en getimmerten die voor eenige gemeenten, behoudens beroep op de Kroon, door den Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, zullen worden aangewezen.

Ten aanzien van deze gebouwen en getimmerten welke bijzondere bescherming behoeven gelden de volgende bepalingen:

Het is verboden in of binnen een afstand van 25 M. van die gebouwen of getimmerten op te richten:

a. opslagplaatsen van hout, teer of pek,
b. locomobielen, niet vallende onder artikel 2 der Hinderwet,
c. bioscopen,
d. plaatsen, bestemd tot bewaring van films,
e. schouwburgen,
f. garages,
g. herstelplaatsen van motorwagens en motorrijwielen,
h. inrichtingen, waarin benzine en dergelijke brandbare stoffen, welker dampen met lucht ontplofbare mengsels vormen, worden bewaard,

een en ander voor zoover de onder *f-h* bedoelde inrichtingen niet onder de Hinderwet vallen.

De Burgemeester kan echter, onder door hem te stellen voorwaarden in het belang der voorkoming van brandgevaar, vergunning tot oprichting van eene der vorengenoemde inrichtingen verleenen.

De vergunning wordt door den Burgemeester alleen geweigerd, indien door het stellen van voorwaarden het brandgevaar redelijkerwijze niet voldoende is te voorkomen. Van 's Burgemeesters beslissing staat binnen 14 dagen beroep open bij de Kroon.

Het ten aanzien van het verrichten van loodgieterswerkzaamheden bepaalde is ook van toepassing op andere werkzaamheden aan de hier bedoelde gebouwen en getimmerten, met dien verstande dat daarbij bovendien de volgende voorzorgsmaatregelen in acht dienen te worden genomen:

a. ten aanzien van gesmolten asphalt of ander heet vloeibaar gemaakte dakbekleedingsstoffen geldt, dat deze niet anders dan in gesloten ijzeren potten naar de plaats van bestemming gebracht mogen worden; het naar boven brengen mag alleen geschieden buiten het gebouw;

b. indien voor de uitvoering van mastiekwerk door den Burgemeester ontheffing is verleend van het verbod om den vuurpot boven te gebruiken, wordt aan die ontheffing in elk geval de voorwaarde verbonden, dat tijdens de uitvoering steeds eene hoeveelheid van tenminste 100 L. zand en een zandschop aanwezig moet zijn.

Voor het verrichten en doen verrichten van loodgieterswerkzaamheden op torens, daken, goten of zalingen van gebouwen of getimmerten als hierbedoeld geldt, behalve hetgeen reeds in het algemeen ten aanzien van die werkzaamheden is bepaald, bovendien dat:

a. in deugdelijken staat verkeerend, dadelijk en krachtig werkend brandbluschmateriaal in de onmiddellijke nabijheid van de plaats waar wordt gewerkt, moet aanwezig zijn tot een uur na afloop der werkzaamheden;

b. tijdens de schafttijden en gedurende een uur na afloop der werkzaamheden ter plaatse waar de werkzaamheden worden of zijn verricht, iemand aanwezig moet blijven.

Voorts is de eigenaar of beheerder van een gebouw of getimmerte dat bijzondere bescherming behoeft verplicht zorg te dragen, dat daarin ter bekwamer plaatse aanwezig zij het brandbluschmateriaal, dat noodig is om een begin van brand te kunnen beteugelen, een en ander ter beoordeeling van den Burgemeester.

Zoodanige eigenaar of beheerder is verplicht de bliksembeveiliging, die op het gebouw of getimmerte aanwezig is, in deugdelijken staat te onderhouden of, voorzooveel een bliksembeveiliging niet aanwezig is, voor het aanbrengen daarvan binnen een door de Kroon te bepalen termijn zorg te dragen, indien de Kroon aan hem de verplichting daartoe oplegt.

Zoowel de eigenaar of beheerder van een gebouw of getimmerte dat bijzondere bescherming behoeft, als die van eene inrichting (opslagplaats van hout, teer of pek, enz.) welke is opgericht binnen een afstand van 25 M. van zoodanig gebouw of getimmerte zijn verplicht de voorzieningen te treffen welke de Kroon noodig mocht achten om brandgevaar te voorkomen. Eene beslissing wordt door de Kroon niet genomen dan nadat de eigenaars of beheerders in de gelegenheid zijn gesteld hunne belangen voor te dragen.

ONTVANGEN BOEKWERKEN.

SPROKKELINGEN IN NEDERLAND. Reeks B. Stadsgezichten en Woonhuizen. Serie A. te Hoorn, Enkhuizen, Medemblik en Alkmaar (105 afb.). Serie B. te Purmerend, Edam, Monnikendam, Naarden, Muiden, Weesp en Haarlem (106 afb.). Serie C. te Amsterdam (251 afb.). Reeks C. Serie I. Kerken en Godshuizen te Hoorn, Enkhuizen, Medemblik, Alkmaar, Purmerend, Edam, Monnikendam, Naarden, Weesp en Haarlem (150 afb.). Tekst door Mr. A. Loosjes.

Dit groote verzamelwerk wordt van veel waarde voor den architect, die daarin veel gegevens kan naslaan, wat hij in zijn praktijk noodig mocht hebben. Het boek heeft vooral documenteele waarde. Door den omvang en het verlangen om zooveel mogelijk alles op te nemen wat van belang zijn kan, moet de typographische verzorging van het boek het wel wat ontgelden. Sommige pagina's zijn wat al te heterogeen bedrukt met topgevels, stadsgezichten, gevelfriezen, onderpuien, gevelaanzichten.

In het deel over Amsterdam is veel van den nieuweren en den laatsten tijd opgenomen: werk van de Klerk, het Scheepvaarthuis, het Stadion (!), het gebouw van de Nederlandsche Handel Maatschappij, enz.

Mr. Loosjes schrijft hierover: „Deze en andere moderne bouwwerken staan wat vreemd in een zoo geheel ervan verschillende omgeving, tasten vaak zelfs haar schoon aan, maar spreken toch ook dáár van het jeugdige leven, dat de geheele stad doortintelt, en dat hem, die haar liefheeft óók om haar verleden, vreugdevol stemt, omdat het vertrouwen geeft in haar toekomst.

DE ONTWIKKELING DER BOUWKUNST, door Prof. K. O. Hartmann. Deel II. (Uitgave Wereldbibliotheek) prijs ing. *f* 4.50. Krb. *f* 5.40. Op pag. 444 van Jaargang 1923 bespraken wij Band I van dit boekwerk, die toen verscheen. Wij wezen er op dat Hartmann's werk niets bijzonders gaf, en dat het illustratie materiaal uit allerlei ouderwetsche werken was bijeengegaard. Het was geen publicatie die wij geestdriftig konden aanbevelen. Het spijt ons dit ook niet van het tweede deel te kunnen doen. 663 pagina's, Romaansche, Gothische en Renaissance bouwkunst! In opzet, in uitvoering en bewerking verschilt dit deel niet van deel I.

J. P. M.

14 MAART 1925 NUMMER 11

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

INHOUD: Uit een reisbeschrijving van Stijn Streuvels. — Verslag van den Bouwraad te Utrecht (ingesteld door het Utrechtsch Kunstverbond) over het jaar 1924. — Jubileum A. van der Lee. — Aansprakelijkheid voor schade aan belendingen bij de uitvoering van Bouwwerken, door Mr. E. H. P. Rosenboom. — Het Betondorp te Amsterdam, door Dick Greiner, Architect B.N.A. — Rotterdamsche Post III, door Periscopius.

UIT EEN REISBESCHRIJVING VAN STIJN STREUVELS.

Dixmuide eindelijk maakt den indruk alsof men het stadsbeeld, in nieuw materiaal opgetrokken, ergens in Amerika zou aantreffen, waar het aan zijn lot overgelaten is, in afwachting dat het op eene wereld-foore zal dienst doen. Het nieuwe materiaal op oude vormen toegepast, doet denken aan een bekende schilderij, waarvan men de kleuren zou verwisseld hebben. Het Dixmuide, dat uit de verwoesting weer is opgetooverd, heeft de muziek, die uit de lijnen der oorspronkelijke architectuur opsteeg, van toonaard veranderd, — 't geen vroeger als een oratorio aandeed, lijkt nu beter op eene operette. Hier blijkt het eens te meer: hoe de steenen de stad niet maken, als de wijding van 't verleden er uit weg is. De gebouwen staan er in al hun stevigheid, muurvast weer overeind, in prachtig materiaal, tot in de bijzonderheden is het oude stadsbeeld nagebootst en herschapen, maar op de pleinen en straten heerscht de dood, gelijk over een puinenstad — het leven heeft er iets factisch, en ik kan best begrijpen met welke oogen een oude inwoner zijn Smuidestad aankijkt en vol wrok de nieuwe doening ontvlucht om ze aan de indringers — de vreemdelingen over te laten.

VERSLAG VAN DEN BOUWRAAD TE UTRECHT (INGESTELD DOOR HET UTRECHTSCH KUNSTVERBOND) OVER HET JAAR 1924.

Het slot van dit verslag uittreksel (zie pag. 142) is door een abuis achterwege gebleven. Volledigheidshalve volgt het hieronder:

Reeds herhaaldelijk confereerde en rekwestreerde de Bouwraad om in de gemeentelijke bouwverordeningen een zoogenaamde welstandsbepaling opgenomen te krijgen en hij heeft eenige hoop, dat zulk een aanvulling der verordening binnen afzienbaren tijd zal tot stand komen.

In den laatsten tijd nam de Bouwraad nog in studie de instelling eener commissie van overheidswege belast met het waken tegen het bederven door verbouw of verwaarloozing van zulke bouwwerken en verdere particuliere monumenten, die kunnen gelden als voortreffelijke en typische voorbeelden van moderne kunstuiting, alzoo een „moderne monumenten-commissie", gelijk er reeds eene bestaat in 's-Gravenhage.

JUBILEUM A. VAN DER LEE.

Maandagmiddag 2 Maart heeft de heer A. van der Lee, lector aan de Technische Hoogeschool, zijn 25-jarig ambtsjubileum herdacht en in de Prinsenkamer van het hoofdgebouw, die met planten groen gemaakt was, receptie gehouden.

Prof. J. F. Klinkhamer heeft den jubilaris namens den senaat, de commissie voor een huldeblijk en als zijn gewezen chef het eerst hartelijk toegesproken. Een leuningstoel was reeds aan de woning van den jubilaris bezorgd. Daarna complimenteerde mr G. van Baren namens curatoren lector Van der Lee en als burgemeester bracht hij in herinnering het werk, dat Van der Lee als architect heeft ontworpen. Namens Practische Studie sprak haar voorzitter, de heer A. A. Brevet. Prof. Schoenmaker sprak als tegenwoordige chef van den jubilaris waardeerende woorden, lector E. J. Bruins sprak als collega.

De jubilaris bedankte alle sprekers afzonderlijk.

De receptie was druk bezocht; er kwamen o.a de rector-magnificus, prof. C. Veldmann, en de secretaris van curatoren, jhr. H. Strick van Linschoten; de senaat van het D. S. C. en het bestuur van de Delftsche Vrouwelijke Studentenvereeniging, vele notabelen van de stad en hoogleeraren. Ook van het Bestuur van den B. N. A. ontving de jubilaris een gelukwensch.

AANSPRAKELIJKHEID VOOR SCHADE AAN BELENDINGEN BIJ DE UITVOERING VAN BOUWWERKEN

door Mr. E. H. P. ROSENBOOM.

(Vervolg van pag. 162).

Ondervond in de beide hiervoren behandelde gevallen in hoofdzaak de bouwende partij den invloed der uitbreiding van het begrip „onrechtmatige daad", ook de eigenaar van het belendende perceel kan onder bepaalde omstandigheden daarvan de schaduwzijde leeren kennen, gelijk een vonnis der Amsterdamsche Rechtbank van 12 September 1924 doet zien.

In deze procedure trad de bouwende partij als eischeresse op en verweet zij den buurman, dat hij misbruik maakte van zijn eigendom. Het perceel van dezen buurman verkeerde in zoodanigen zwakken staat, dat het Bouwtoezicht geen vergunning wilde verleenen voor het heiwerk ten behoeve van den nieuwen bouw, alvorens het belendend perceel op afdoende wijze inwendig was gestut. De eigenaar echter weigerde, tot deze stutting over te gaan, zelfs niet op kosten van de bouwende partij, en stelde zich op het standpunt, dat hij tevreden was met den toestand van zijn perceel, dat voor hem geen rechtsplicht bestond, zijn perceel ten gerieve van zijn buurman vol stutten te plaatsen, en dat zijn belang door die stutten ernstig zou worden geschaad, omdat daardoor het gebruik van zijn eigendom in hooge mate werd belemmerd.

De Rechtbank echter besliste, dat de buurman niet alleen rekening had te houden met zijn eigen rechten, plichten en belangen, doch ook met de redelijke belangen van hem, die wenschte te bouwen. Waar nu door de gedaagde geenszins werd beweerd, dat de eischende partij voornemens of bezig was, op haar terrein een zoodanig buitengewoon bouwwerk te stichten, dat noodzakelijkerwijze daaronder de aangrenzende gebouwen te lijden hadden, oordeelde de Rechtbank het belang der eischeresse, om haar gebouw te kunnen oprichten, een volkomen redelijk belang, hetwelk aanspraak kon doen gelden op bescherming. Zij verklaarde dus, dat de gedaagde door zijn onwil, om zijn onvoldoend hecht perceel te versterken, eischeresse verhinderde, van haar eigendom het volle genot te hebben, en dus onrechtmatig handelde, zoodat hij tot schadevergoeding jegens haar werd veroordeeld.

Uit de hiervoren medegedeelde vonnissen mag als het tegenwoordige standpunt van den rechter worden afgeleid, dat de eigenaar van een erf bij het gebruik maken van zijn eigendomsrecht zich niet mag beperken tot de vraag, of hij door dat gebruik ook *rechten* van zijn buurman krenkt, dan wel op hem zelf rustende *rechtsplichten* verwaarloost, doch hij daarbij tevens rekening zal moeten houden met de *redelijke belangen* van dien buurman.

Gewoonlijk zal in dergelijke gevallen een strijd van belangen aanwezig zijn en zal ieder der eigenaren van meening zijn, dat zijn belang den voorrang moet hebben. De rechter zal dan moeten beslissen, alle factoren tegen elkander afwegende. Een vaste regel is uit den aard der zaak hier niet te geven, doch uit de geciteerde vonnissen is wel een zekere richting af te lezen.

Blijkbaar acht de rechter het stichten van een op zichzelf toelaatbaar bouwwerk ongeoorloofd, indien dit van zoodanige constructie is of zulke andere eigenaardigheden vertoont, dat de belendingen, zelfs indien deze van normale hechtheid zijn, daarvan *noodzakelijkerwijze* schade moeten lijden, ook al worden alle mogelijke voorzorgsmaatregelen getroffen. In zulk een geval, — waarbij in verband met de afweging der wederzijdsche belangen alleen *ernstige* schade in aanmerking zal kunnen komen —, zal dus van den voorgenomen bouw moeten worden afgezien, of het ontwerp zoodanig gewijzigd dienen te worden, dat het alsnog uitvoerbaar wordt, zonder noodzakelijke schade voor de naburen.

Wordt het werk echter ongewijzigd doorgezet, dan zal zulks als een onrechtmatige daad zijn te beschouwen, die, zoo de overige vereischten voor aansprakelijkheid aanwezig zijn, den dader tot schadevergoeding verplicht. Onder de *normale* hechtheid der belendingen zal daarbij verstaan dienen te worden de *normale constructiewijze* van *daar ter plaatse gebruikelijke* bouwwerken, bijv. eene fundeering op staal, en niet de *toestand,* waarin de belendingen verkeeren, al zoude deze in een bepaalde buurt, b.v. een krottenwijk, wellicht als de normale kunnen gelden.

Anderzijds zal de eigenaar van een perceel, hetwelk niet aan die normale eischen van hechtheid voldoet, geen bescherming van zijn belang kunnen inroepen, indien het nieuwe werk niet zoodanige eigenaardigheden vertoont, dat ook de normaal hechte belendingen van den bouw noodzakelijkerwijze schade zouden moeten ondervinden. Bovendien zal in zulk een geval de eigenaar van het bestaande perceel zelf onrechtmatig handelen, indien hij zijnerzijds geen voldoende medewerking mocht verleenen, om den bouw mogelijk te maken, voor zoover de toestand van zijn perceel daartegen een beletsel mocht vormen.

Wanneer nu in een bepaald geval overeenkomstig bovenstaande regelen aangenomen mag worden, dat de schade inderdaad veroorzaakt is door een onrechtmatig doen of laten, dan volgt daaruit nog niet terstond, dat nu ook de dader of nalatige tot schadevergoeding verplicht is. Immers, gelijk in den aanvang werd medegedeeld, een tweede wettelijk vereischte voor die aansprakelijkheid is schuld bij den dader, waarbij onder schuld te verstaan is zoowel opzet als schuld in engeren zin. Het opzettelijk toebrengen van schade zal bij de hier behandelde gevallen in het algemeen niet voorkomen, zoodat deze factor verder onbesproken kan blijven. De vraag van schuld in engeren zin is echter van groot belang. Schuld is slechts aanwezig, indien de dader of de nalatige had moeten en kunnen voorzien, welke gevolgen zijn doen of laten zou hebben, en hij die gevolgen had kunnen voorkomen.

Het is dus zeer wel mogelijk, dat schade wordt toegebracht door een onrechtmatige daad, zonder dat daaruit een aansprakelijkheid voor den dader voortvloeit, bijv. wanneer deze de normale voorzorgsmaatregelen, om schade te voorkomen, heeft genomen, doch de ongewenschte gevolgen, — die bovendien in het algemeen te voorzien moeten zijn geweest —, niettemin zijn ingetreden.

Wanneer derhalve bij de uitvoering van een bouwwerk de bouwende partij zich ernstig en op vakkundige wijze rekenschap heeft gegeven van de gevolgen, die zijne werkzaamheid voor de naburen kan hebben, en hij alle maatregelen heeft getroffen, waarvan hij in redelijkheid mag verwachten, dat zij de als mogelijkheid geziene gevolgen zullen voorkomen, dan zal, zoo niettemin die uitvoering den buurman schade berokkent, de bouwende partij daarvoor niet aansprakelijk kunnen worden gesteld. De nadruk dient hier te worden gelegd op de gegrondheid der verwachting, dat door de getroffen maatregelen schade zal worden voorkomen. Immers, indien de buurman, die bouwen wil, de zekerheid heeft, althans had moeten en kunnen hebben, dat ondanks alle voorzorgen schade aan de belendingen niet zal kunnen worden voorkomen, dan handelt hij niet alleen onrechtmatig, door toch den bouw door te zetten, ook al neemt hij voor zoover mogelijk alle voorzorgen, om schade te voorkomen, — gelijk hierboven is uiteengezet —, doch in dat geval zal bovendien schuld aan zijne zijde bestaan, daar hij onder de gegeven omstandigheden die schade had kunnen voorkomen, door het werk niet uit te voeren.

Anderzijds echter zal het achterwege laten van voorzorgsmaatregelen niet steeds als bewijs van schuld bij hem, die bouwt, kunnen worden aangenomen. Immers, hij moet de gevolgen voor het eigendom van den buurman redelijkerwijze hebben kunnen voorzien. Indien hij echter mocht verwachten, dat in het gegeven geval het treffen van voorzorgsmaatregelen niet noodig was, zoo treft hem geen schuld, indien tegen die verwachting in toch schade mocht worden toegebracht aan de belendingen. In zulk een geval zal dus de bouwende partij, wegens het ontbreken van het schuldelement, niet tot schadevergoeding gehouden zijn.

Gelijk de Hooge Raad het uitdrukt in zijn arrest van 23 November 1917: „niet e n k e l op grond, dat men eigenaar is van zeker perceel en geen maatregelen heeft genomen, om te verhinderen, dat bij het verrichten van werkzaamheden op dat perceel aan aangrenzende panden schade wordt toegebracht, mag worden aangenomen, dat de schuld aanwezig is, zonder welker bestaan de toepasselijkheid der artikelen 1401 en 1402 B. W. niet mag worden aangenomen."

Voor de toepasselijkheid echter van het in den aanhef reeds vermelde art. 1405 B. W., bepalende, dat de eigenaar van een gebouw, dat instort *door verzuim van onderhoud of door een gebrek in de bouwing of inrichting,* voor de door die instorting teweeggebrachte schade aansprakelijk is, wordt schuld niet vereischt. Ook al is het verzuim van onderhoud of het gebrek in de constructie niet aan den eigenaar te wijten, niettemin is hij, enkel als gevolg van zijn eigenaarschap, voor de door de instorting van zijn eigendom aan derden toegebrachte schade aansprakelijk.

Een geval, waarbij de instorting van een perceel belangrijke schade aan de belendingen toebracht, gaf aanleiding tot eene procedure voor de Rechtbank en het Gerechtshof te Amsterdam. Het betrof hier een hoekperceel, dat verbouwd werd tot bankgebouw. Op een noodlottig oogenblik stortte het geheele huis ineen, bij zijn val ook de belendende, aan anderen toebehoorende, perceelen vrijwel totaal vernietigende. De eigenaren dier belendingen spraken de eigenaresse van het ingestorte gebouw aan tot schadevergoeding, waartoe deze echter niet vrijwillig bereid bleek. Bij haar verweer in de procedure stelde zij zich op het standpunt, dat de eischende partijen dienden aan te geven, door welke met name genoemde gebreken in onderhoud of constructie de instorting was veroorzaakt.

In haar vonnis van 19 Mei 1922 oordeelde echter de Rechtbank dit verweer niet gegrond, daarbij overwegende, dat uit het enkele feit, dat het perceel is ingestort, zonder dat van eene van buiten komende oorzaak was gebleken of gerept, volgt, dat het perceel gebreken moet hebben gehad, daar een perceel zonder gebreken niet zoude zijn ingestort. Niet de eischers behoorden dus bepaalde gebreken te stellen en te bewijzen, doch de gedaagde diende, zoo zij van hare aansprakelijkheid bevrijd wilde worden, aan te toonen, dat de instorting het gevolg was van een van buiten komende oorzaak, als bijv. een storm van zoodanige kracht, dat ook een deugdelijk bouwwerk er niet tegen bestand ware geweest.

Deze beslissing der Rechtbank werd bij arrest van 14 October 1924 door het Gerechtshof bevestigd. De eigenaresse van het ingestorte perceel voerde in hooger beroep aan, dat de instorting blijkbaar veroorzaakt was door een gedeeltelijk sloopen, door den aannemer, van een der bouwmuren, zonder voldoende stutting, hetgeen volgens haar niet te beschouwen was als een „gebrek in de bouwing of inrichting", waarmede zij blijkbaar een meer duurzame toestand van bouwvalligheid aangeduid achtte.

Het Hof overweegt dienaangaande, dat een gebouw, ook als het in staat van verbouwing verkeert, „ingericht" is, en dat, al moge die inrichting niet bestendig zijn en naar mate de verbouwing vordert, voortdurend anders worden, zij niettemin is eene inrichting van het gebouw ook in den zin van art. 1405 B. W., hetwelk op dit punt niet nader onderscheidt.

Bij de behandeling in hooger beroep voerde de appellante voorts nog een tweede verweermiddel aan. Volgens haar toch zoude art. 1405 B. W. niet gelden bij eene verbouwing door een aannemer, omdat dit artikel is eene toepassing van art. 1403 B. W., onder meer bepalende, dat men aansprakijlijk is voor de schade, veroorzaakt door zaken, die men onder zijn opzicht heeft, terwijl tijdens eene verbouwing niet de eigenaar doch de aannemer het perceel onder zijn opzicht heeft. Ook dit verweer werd evenwel door het Hof verworpen.

Wanneer nu in een bepaald geval is komen vast te staan, dat de eigenaar van het

belendend perceel inderdaad recht heeft op schadevergoeding, dan rijst onmiddellijk de vraag, w i e voor die schade aansprakelijk kan worden gesteld. Daarbij zijn verschillende schakeeringen mogelijk. Het eenvoudigst zal het geval zijn, wanneer de schade is toegebracht door den eigenaar van het aangrenzend erf, die zelf of met zijn eigen personeel den bouw uitvoert. In beide gevallen zal deze voor de vergoeding der schade aansprakelijk zijn.

Ingewikkelder echter wordt de zaak, indien het werk wordt uitgevoerd door een aannemer, overeenkomstig een hem door den eigenaar van het terrein verstrekt plan en bestek, in vele gevallen bovendien onder leiding en toezicht van een voor dien eigenaar aangewezen architect.

Is in zulk een geval de eigenaar aansprakelijk, of de aannemer, of wellicht beiden, en kan misschien ook de architect worden genoodzaakt, tot vergoeding der schade bij te dragen?

Gewoonlijk zal, bij uitvoering van den bouw door een aannemer, de schade rechtstreeks veroorzaakt zijn door een daad of nalatigheid van den aannemer zelf of van de personen in zijn dienst. Is dit niet het geval, doch de schade alleen te wijten aan den eigenaar of diens personeel, dan is uit den aard der zaak slechts deze de aansprakelijke man. Voor de tekortkomingen van den aannemer echter zal hij slechts aansprakelijk kunnen worden gesteld, indien vast staat, dat de aannemer behoort tot de „ondergeschikten" van den bouwheer, voor wier handelingen of tekortkomingen deze verantwoordelijk is. De vraag, of de aannemer tot die „ondergeschikten" behoort, is meerdere malen aan het oordeel van den rechter onderworpen.

De Rechtbank te Zwolle gaf in een vonnis van 3 December 1913 als hare meening te kennen, dat deze vraag in elk bijzonder geval moet worden beantwoord aan de hand van het tusschen partijen als grondslag hunner rechtsbetrekking aanvaarde bestek en voorwaarden.

Op het werk, waarover de procedure liep, waren toepasselijk de A. V. van Prof. van der Kloes, terwijl in verschillende artikelen van het bestek bovendien den aannemer gelast werd, zich stipt te gedragen naar de aanwijzingen der Directie. Uit deze bepalingen concludeerde de Rechtbank, dat de aannemer niet kon gezegd worden, het werk zelfstandig te hebben verricht, doch dat hij in dezen handelde onder leiding en op aanwijzing van de namens de aanbesteedster met het toezicht op het werk belaste directie, zoodat hij derhalve als „ondergeschikte", in den zin van art. 1403 B. W., der aanbesteedster was te beschouwen.

Anderzijds oordeelde de Rechtbank, dat deze verhouding de eigen verantwoordelijkheid van den aannemer niet opheft, daar toch deze, hoewel onder leiding en op aanwijzing van de directie het werk uitvoerende, niet slaafs aan deze onderworpen was, doch binnen die grenzen genoeg zelfstandigheid behield, om op grond van de artikelen 1401 en 1402 B. W. zelf aansprakelijk te kunnen worden gesteld voor de schade, door zijne onrechtmatige daden veroorzaakt. Zoowel de aanbesteedster als de aannemer werden dus aansprakelijk gehouden voor de geheele schade, zij het ook, dat ieders aansprakelijkheid op een anderen rechtsgrond berustte.

Daarentegen verwierp het Gerechtshof te Amsterdam in een arrest van 18 Februari 1921 des aanbesteders verantwoordelijkheid ingevolge art. 1403 voor de handelingen van den aannemer, daarbij overwegende, dat een aannemer bij het uitvoeren van het door hem aangenomen werk gemeenlijk zelfstandig en op eigen gevaar optreedt, zoodat men allerminst mag aannemen, dat al zijne handelingen zijn verricht overeenkomstig den wil van den opdrachtgever.

Dit arrest is in overeenstemming met een arrest van den Hoogen Raad van 23 November 1917, waarbij beslist werd, dat in het algemeen de aannemer niet behoort tot de „ondergeschikten", voor wier werkzaamheden de meester volgens art. 1403 B. W. aansprakelijk is.

Het komt mij voor, dat de beide arresten meer in overeenstemming zijn met den

werkelijken toestand, dan het geciteerde vonnis. Inderdaad geeft het woord „ondergeschikte" in het gewone spraakgebruik eene vrij scherp begrensde categorie van verhoudingen weer. Om te kunnen spreken van „meester" en „ondergeschikte" moet eene min of meer blijvende verhouding van dienstbaarheid bestaan, van maatschappelijk meerdere tegenover maatschappelijk mindere. Van eene dergelijke verhouding kan in de normale gevallen tusschen aannemer eenerzijds en aanbesteder of directie anderzijds niet gesproken worden, ook al zal de aannemer bij de uitvoering van het door hem aangenomen werk zich hebben te gedragen naar de aanwijzingen van den aanbesteder of diens architect.

Al kan dus de aannemer in het algemeen niet worden beschouwd als de „ondergeschikte" van den bouwheer, daarmede is deze laatste geenszins ontslagen van iedere aansprakelijkheid voor schade, bij de uitvoering van het werk aan de belendingen toegebracht. Het reeds meer genoemde arrest van den Hoogen Raad dd. 23 November 1917 overweegt dienaangaande: dat het enkele feit, dat iemand, die op zijn grond een gebouw doet bouwen, en dien bouw niet in eigen beheer verricht, maar dien heeft aanbesteed, den eigenaar-besteder niet van alle aansprakelijkheid ontheft, terwijl evenmin die aansprakelijkheid van den eigenaar is uitgesloten, omdat de handeling, waardoor de schade wordt veroorzaakt, niet in het bestek is voorgeschreven, daar het immers mogelijk is, dat het opgedragen werk niet anders kan worden uitgevoerd, dan op zulk eene wijze dat daardoor schade aan een ander berokkend wordt en een en ander is te voorzien". In een dergelijk geval zal dus de buurman, die schade heeft geleden, naast den aannemer ook den aanbesteder rechtstreeks kunnen aanspreken tot vergoeding dier schade.

HET BETONDORP TE AMSTERDAM.

Hoewel in het Bouwkundig Weekblad nog geen enkel artikel of afbeelding van het zgn. Betondorp in de Watergraafsmeer is verschenen, meen ik toch te mogen veronderstellen, dat het Betondorp wel bekend is bij de leden.

De artikelen in de couranten, voor of tegen dezen betonbouw, hebben daar zeker wel toe bijgedragen. De beoordeelingen enz. zijn hier vrijwel gelijk aan die, door Ir. Sweijs in no. 8 beschreven.

Wat niet zoo bekend zal zijn, is de positie van de architecten (hier Gratama, Greve, Greiner, Hulsebos, Van Loghem, Mertens, Mulder, Roosenburg en Valk), die er mede werkten. Wij ontvingen onze opdracht niet van den Gemeentelijken Woningdienst, doch van de uitvoerders van de systemen. Hierin schuilen vele voor- en nadeelen. De voordeelen zijn in dit geval hoofdzakelijk voor de Gemeente.

Het geheele plan omvat den bouw van 900 woningen, waarvan er thans ruim 800 gereed zijn.

Door genoemde werkwijze werd ik door de N.V. Korrelbeton belast met het maken van de plannen voor den zgn. afbouw van het dorp. Het programma, dat de Directeur van den Gemeentelijken Woningdienst verstrekte, was omvangrijk. In het hierbij gereproduceerde plan, dat het centrum van het dorp moet worden, moesten winkels, werk- en bergplaatsen, autogarages, fietsen- en karrenbergplaatsen, middenstands-, éénge zins-, groote en kleine woningen en twee vereenigingsgebouwtjes worden opgenomen, terwijl bovendien verschillende diensten er een onderafdeeling moesten hebben. De verscheidenheid van al de eischen en in 't bijzonder de aansluitingen, gaven vele bezwaren, en demonstreeren zich ook in deze plannen.

Dat de keuze op korrelbeton viel was een gevolg van het programma. Dit systeem (van arch. W. Greve), hoewel het óók is gebonden aan een schottensysteem van vastgestelde afmetingen, laat vele mogelijkheden in de uitvoering toe, m.i. juist omdat het zoo geperfectionneerd is en toch zoo eenvoudig samengesteld.

Alle buiten- en binnenmuren, vloeren, platten, trappen, enz., worden gegoten van hetzelfde materiaal (cement, tras en vuilverbrandingsslakken).

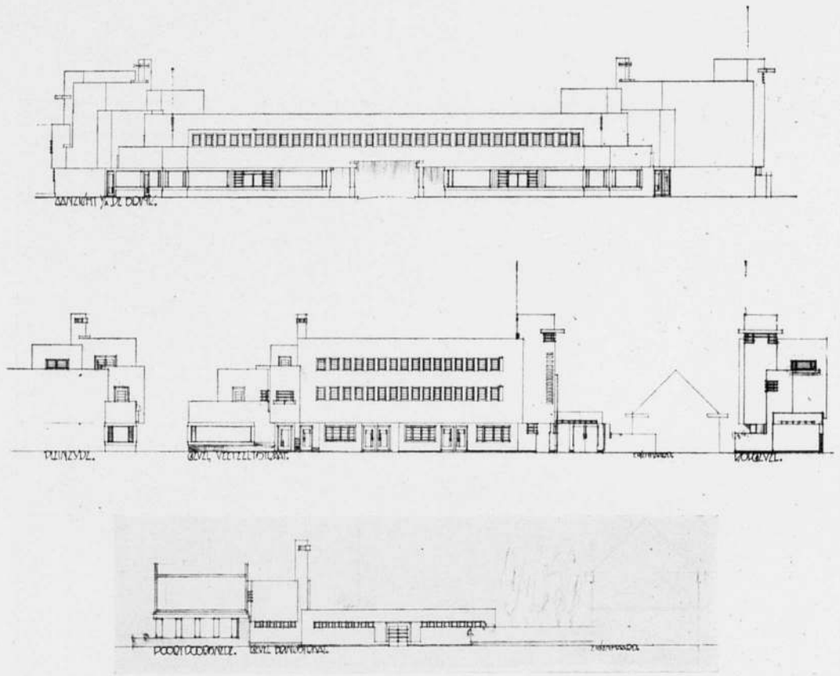

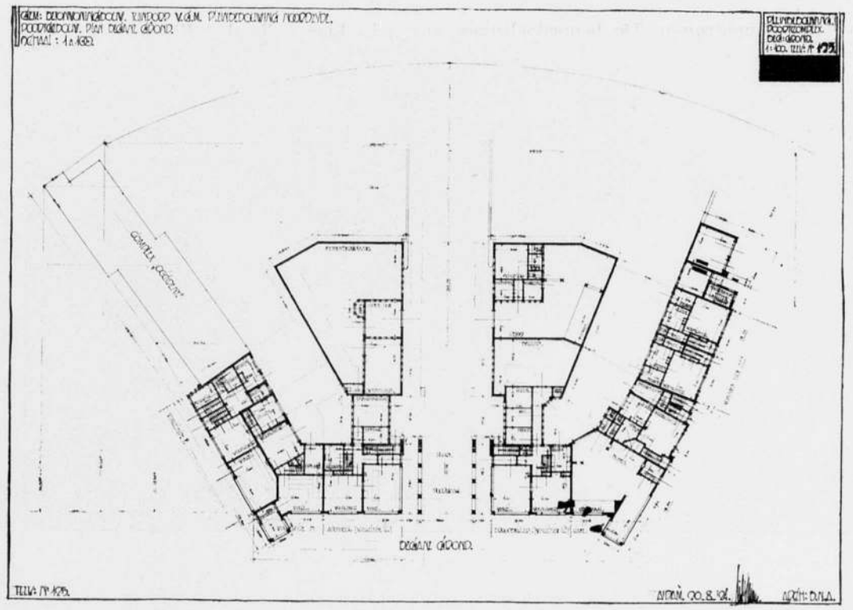

BEBOUWING VAN DE BRINK AAN DE NOORDZIJDE.

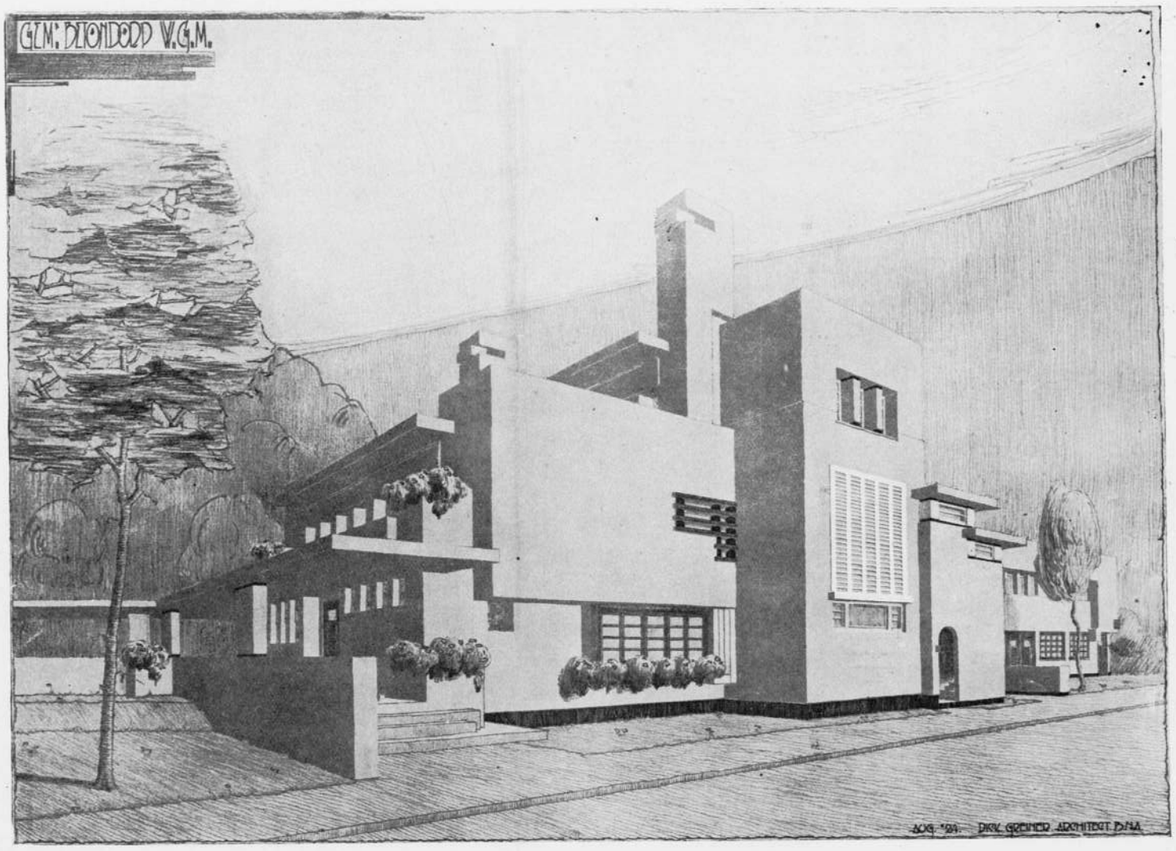

VEREENIGINGSGEBOUWTJE. ARCHITECT DICK GREINER. B.N.A.

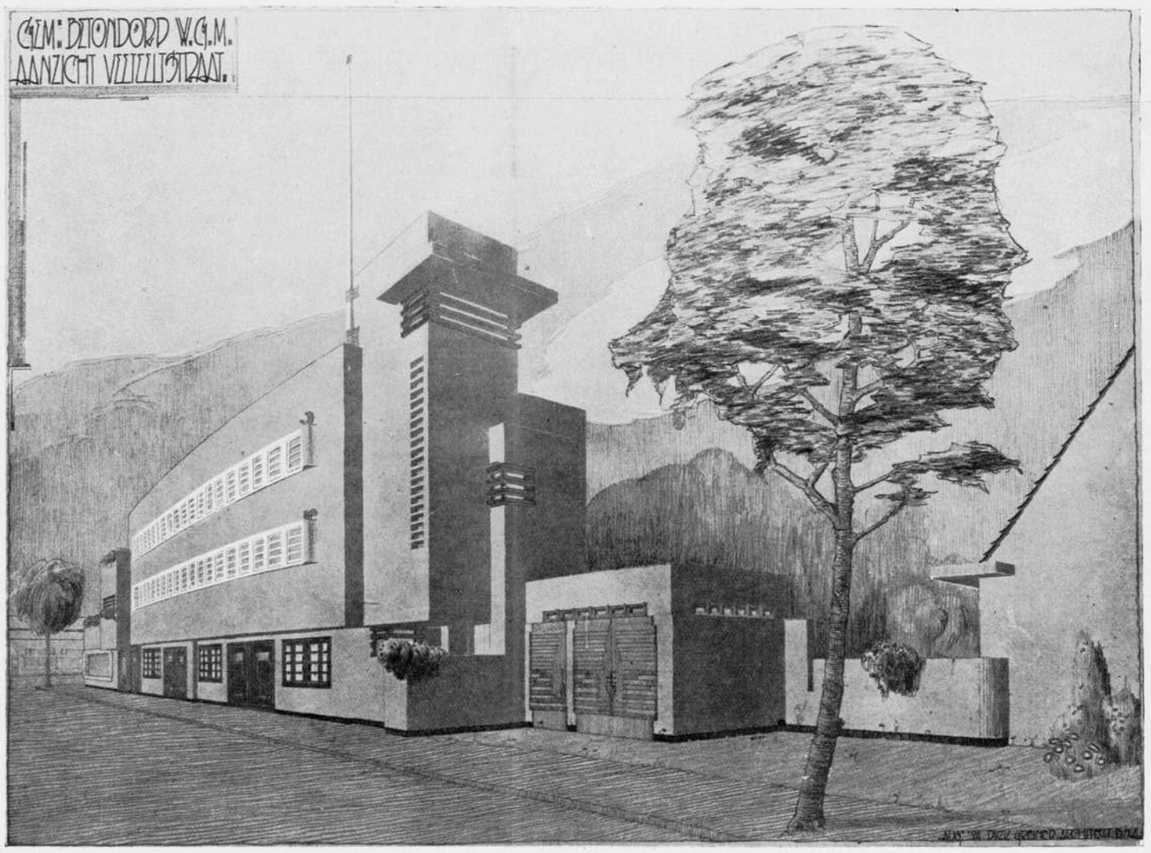

WONINGEN AAN DE VEETEELTSTRAAT (NOORDZIJDE). Architect DICK GREINER. B.N.A.

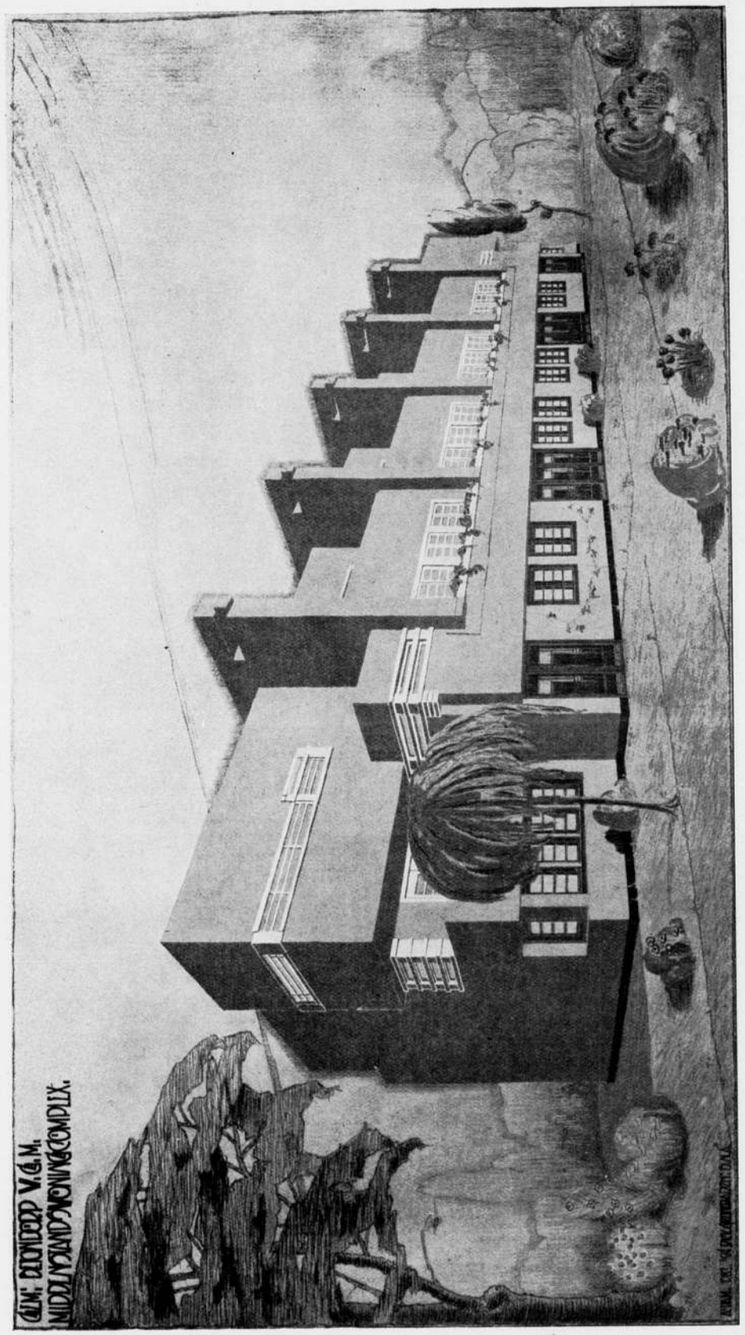

GROEP MIDDENSTANDSWONINGEN AAN DE BRINK. Architect DICK GREINER. B.N.A.

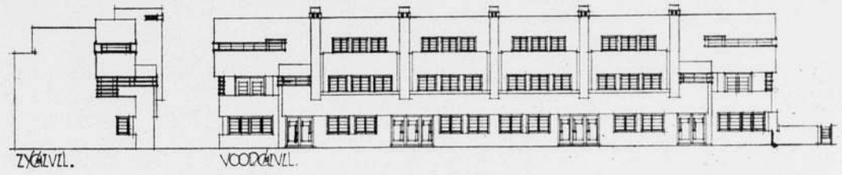

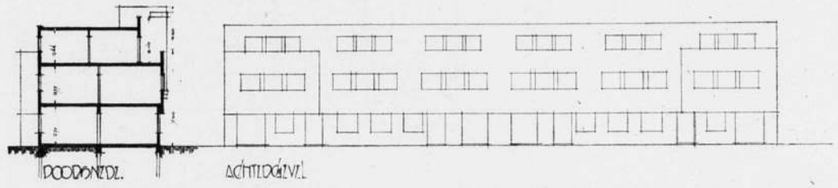

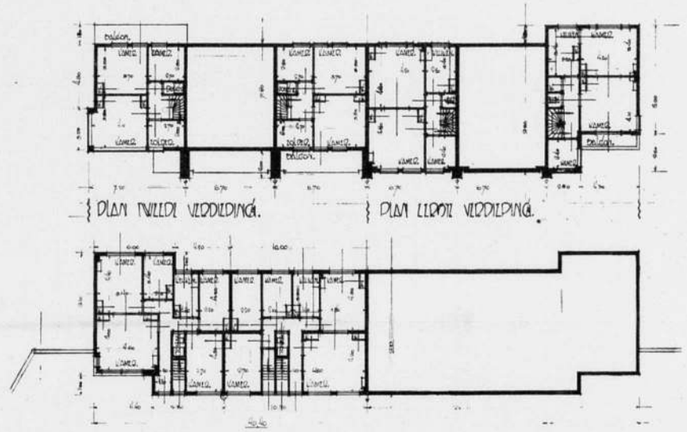

GROEP MIDDENSTANDSWONINGEN. PLATTEGRONDEN EN GEVELS.

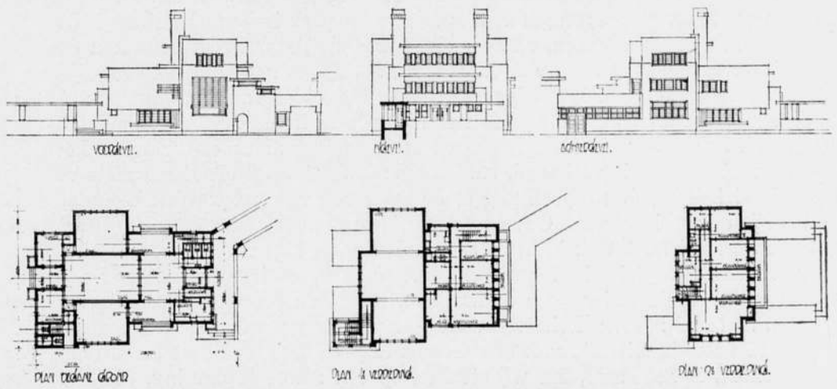

VEREENIGINGSGEBOUWTJE. PLATTEGRONDEN EN GEVELS.

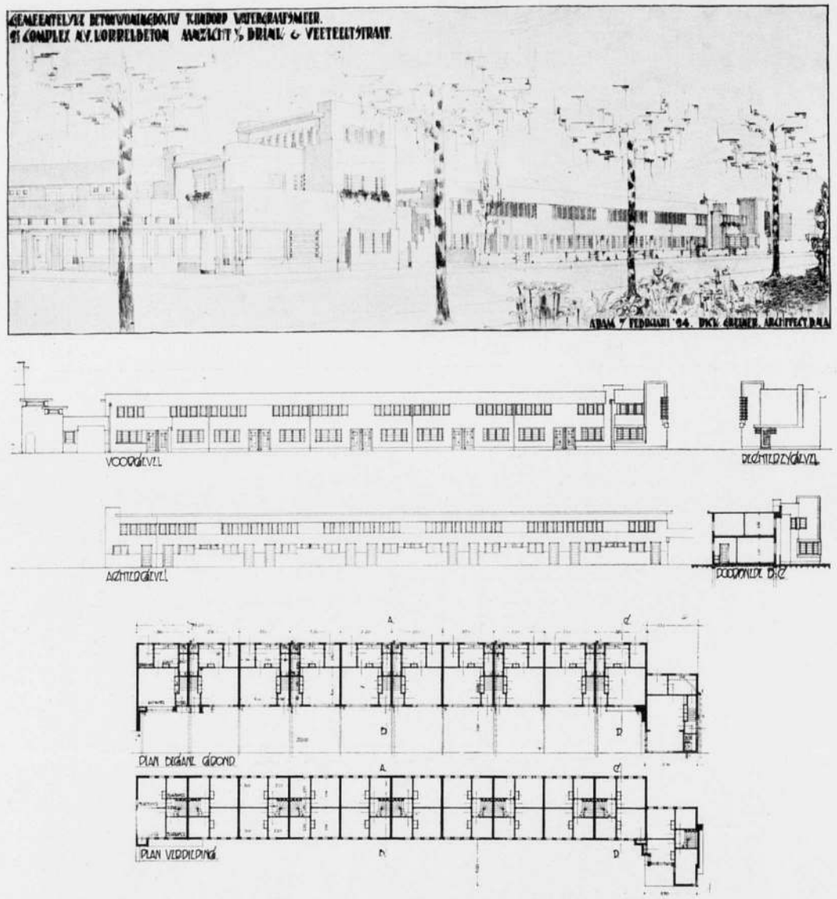

WONINGEN AAN DE VEETEELTSTRAAT (ZUIDZIJDE).

Echter.... aan alle systemen kleven bezwaren, dus ook aan dit. Hier is het de buitenafwerking, die zorgen geeft. Want de meest praktische pleisterlaag is door den architect niet te aanvaarden, en de pleisterlaag die de architect kiest kan de firma niet uitvoeren, met het oog op de kosten. En als zij het dan eindelijk eens zijn, en de wijze van afwerken ook is goedgekeurd door den leider van den bouw, Ir. A. Bakhoven, dan beweren de stucadoors het niet uit te kunnen voeren, omdat 3 zand, 1 p. c., 1 tras zoo stug is. Deze bezwaren gelden echter niet meer, wanneer het tarief met zooveel procent is verhoogd, en dáár voelt de uitvoerende firma niets voor. De bekende cirkel. En dan blijven nog al de bezwaren van nat worden bestaan, zooals Ir. Sweijs ook al beschreef. Ondertusschen is het jammer, dat dit gietsysteem moet worden afgepleisterd. Ook in het gietmateriaal moet nog veel verbetering komen.

Van genoemd plein is thans een deel (zuidzijde) in uitvoering. De grauwe toon van de gevels dwingt ons de kozijnen, ramen en deuren in krachtige, frissche kleuren af te schilderen. Behalve zwart (teerproduct) wordt tot nu toe geen enkele gevelverf door de Directie van den Gemeentelijken Woningdienst toegestaan. Vanzelfsprekend is het haast, dat wij steunen op een ruime beplanting, die hier zeker op haar plaats is. DICK GREINER. Architect B. N. A.

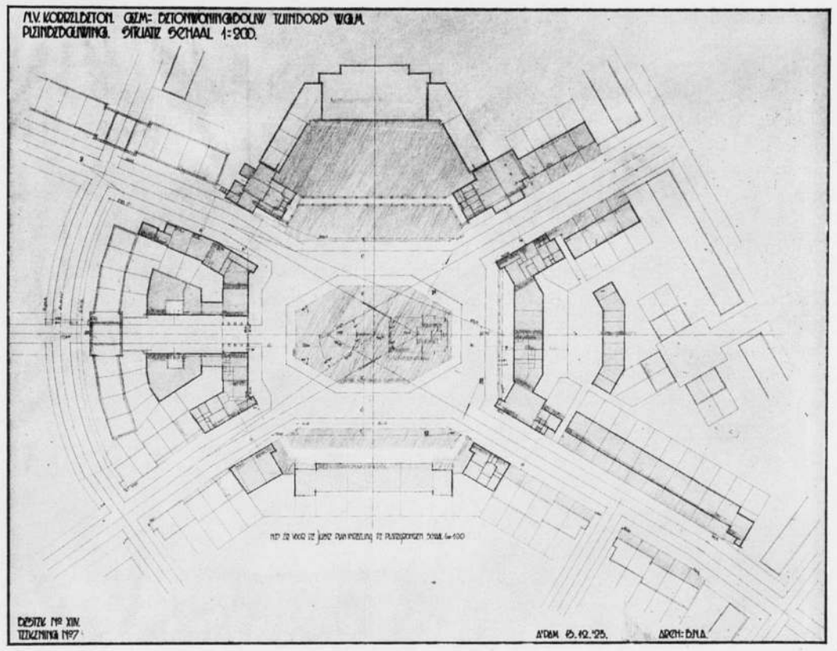

SITUATIEPLAN VAN DE BRINK EN OMGEVING. DE LINKERZIJDE IS DE NOORDZIJDE. DE DIAGONAALSTRAAT VAN LINKS-ONDER OVER HET PLEIN NAAR RECHTS-BOVEN IS DE LANDBOUWSTRAAT. DE ANDERE DIAGONAALSTRAAT IS DE VEETEELTSTRAAT.

ROTTERDAMSCHE POST. III.

Het valt moeilijk te ontkennen dat wij architecten in onze beschouwingen niet altijd even objectief zijn, dat wij af en toe in onze publicaties een zekere eenzijdigheid betrachten.

Dit behoeft ons allerminst te verontrusten, wij hebben het euvel gemeen met verreweg de meeste publicatiën en met politici, het past trouwens volkomen in onzen tijd van groepsvorming en het is in deze omstandigheden een eisch van gezond verstand.

Eenige stemverheffing is in den strijd tegen het grove materialisme soms onvermijdelijk, het belang der bouwkunst maakt dan zwijgen tot lafheid en spreken tot plicht.

Geldt dit voor de wereld in het algemeen, in Rotterdam, kan, bij wijze van spreken, tusschen het geloei der stoomfluiten en het gerammel der sleeperswagens, slechts een bovenmenschelijk geluid zich verstaanbaar maken.

Intusschen maken wij gaarne van de gelegenheid gebruik nog even aan het woord te laten de notaris van Ravesteyn. Men hoort hier de stem van een niet-architect, van iemand die buitendien zeer geneigd blijkt bij voortduring verzachtende omstandigheden te pleiten voor de talrijke „nobody's faults", waarmede Rotterdam erfelijk ongelukkig gemaakt is en aan wiens afkeurend oordeel over de tekortkomingen men alzoo meer dan gewone waarde zal toekennen.

„Alles te zamen genomen", zegt de schrijver van het werk: „Rotterdam in de negentiende eeuw", sprekende over de uitvoering van directeur de Jongh's uitbreidingsplan, „mag men dus besluiten dat het denkbeeld van den Ceintuurweg, wat het Noorden en Oosten aangaat, onder de uitvoering geheel is losgelaten".

„Het stadsbeeld, zooals het in het Noorden is geworden, laat een bijna volkomen terzijdestelling van het oorspronkelijk plan zien; door het schipperen met de exploitanten geeft het een complex straten, waarvan de meeste blijkbaar alleen zijn ontstaan om den betrokken eigenaar de exploitatie van zijn terrein mogelijk te maken".

„Het in elkaar schuiven van woon- en zakenkwartier, dat aan den Rechteroever tot zulke ongewenschte toestanden aanleiding zou geven, werd aan den Linkeroever als 't ware tot systeem verheven. De voornaamste wegen en straten nam men met opzet breed, opdat daarin verzonken normaalspoor kon worden aangelegd ten dienste van het verkeer met de havens, de fabrieken, de veemen en het goederenstation Feijenoord".

„Op 14 Juni 1895 nam de Raad het beginsel-besluit tot aanleg van de Maashaven. Hiertoe moest het dorp Katendrecht nagenoeg geheel, Charlois ten deele verdwijnen .... in de plaats van het gave dorp Charlois kwam een mengeling van stads- en dorpsbrokken zonder eenig verband".

Toch wil de schrijver — en niemand zal zeggen ten onrechte — enkele woorden van oprechte hulde wijden aan Directeur G. J. de Jongh. Hij prijst diens geniale havenschepping en acht het daarnaast van de Jongh „geen geringe verdienste in een tijdperk van ongekenden groei de tallooze stratenplannen, door particulier belang ingegeven, te hebben gewrongen in een algemeen schema, waardoor mogelijk werd de uitvoering van het systematisch rioleeringsplan, dat mèt de drinkwatervoorziening de voorwaarden zou brengen voor een blijvende verbetering van den sanitairen toestand der groeiende stad".

Omtrent het stadsbeeld aan het einde van de 19e eeuw zegt de schrijver ten slotte:

„Een bevredigend beeld te bieden, mocht bezwaarlijk verwacht worden van deze stad; opgekomen zonder vast plan, gebouwd schier zonder uitzondering door eenvoudige ambachtslieden — in een tijd, toen zelfs de grootmeesters der bouwkunst nog slechts stamelend een eigen taal spraken.

„Overal waar gestreefd wordt naar ruimte van aanleg.... met den vooropgestelden wensch een woonwijk van zekere monumentaliteit te stichten, daar loopt dit streven bijna zonder uitzondering op mislukking uit, door gebrek aan harmonie tusschen aanleg en opbouw".

Men ziet uit deze reeks aanhalingen zoo ongeveer het verloop van den draad, die in de 19e eeuw door de stadsontwikkeling liep. De bemoeiingen van de stedelijke Overheid bepalen zich hoofdzakelijk tot het graven van steeds grootere havens en voor wat de woonstad betreft, toen de nood drong, tot het leggen van de noodige leidingen.

De bebouwing werd met liefde aan het particulier initiatief overgelaten, zelfs bij het bepalen van het beloop en de breedte der straten spraken particuliere belangen een hartig woordje mee. Het besef dat de Overheid een buitengewoon ernstige verantwoordelijkheid draagt ten opzichte van de toekomstige ontwikkeling der aan hare zorgen toevertrouwde stad, een verantwoordelijkheid, die zij met niemand deelt of deelen kan, dat zij aan deze verantwoordelijkheid het recht ontleenen moet drastische eischen te stellen, ook al zouden hierdoor tijdelijke nadeelen ontstaan of directe voordeelen verloren gaan — dit besef ontbrak destijds vrijwel geheel en zelfs heden is er nog veel te weinig van te ontdekken. Werd er niet nog dezer dagen, in de laatstgehouden raadsvergadering, een gedeelte van den openbaren weg aan de Rijnhaven aan particulieren in langdurige erfpacht afgestaan, op grond van het argument dat elders voor een dringend noodig administratiegebouw geen terrein was aan te wijzen?

Niettegenstaande veler waarschuwing dat het bedoelde terrein voor het verkeer reeds thans noodig is en in de toekomst zeker onmisbaar zal blijken, werd dit incidenteele voorstel aangenomen.

Men vraagt zich af hoe in deze gemeente ooit eenige orde, eenige harmonie, eenige schoonheid te verwachten is, wanneer op een plaats als deze, de eenige en aangewezen plaats voor een toekomstige oeververbinding, gronduitgifte op 19e eeuwsche wijze blijft plaatsvinden.

PERISCOPIUS.

21 MAART 1925 NUMMER 12

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

INHOUD.

De nieuwe examens van den B. N. A. — Concept Notulen van de Ledenvergadering op Zaterdag 14 Maart 1925 in het Jaarbeursgebouw te Utrecht. — Een Impressie door J. P. M. — Aansprakelijkheid voor schade aan belendingen bij de uitvoering van bouwwerken, door Mr. E. H. P. Rosenboom. — De B. N. A. op de Jaarbeurs, door A. A. K.

DE NIEUWE EXAMENS VAN DEN B. N. A.

De Commissie van Onderwijs mag tevreden zijn dat de conceptprogramma's in de ledenvergadering van j.l. Zaterdag ongewijzigd zijn aangenomen. De enkele opmerkingen die gemaakt zijn, mogen als wenschen beschouwd worden, wenschen die zeer zeker en door Bestuur en door de C. v. O. ernstig in studie zullen genomen worden. De Commissie is zich ten volle bewust, „de onvolmaaktheid van haar werk" en zij acht het dan ook geenszins onmogelijk dat wijzigingen zullen noodig blijken. Al doende zal de praktijk leeren welke wijzigingen nog zullen noodig zijn. De groote lijn staat vast, de splitsing is er, de candidaten kunnen zich gaan voorbereiden, dat zij er op rekenen dat de afteleggen weg zwaarder is dan voorheen, de versnelling echter is verlaagd en daarom is het einddoel gemakkelijker en rustiger te bereiken.

De Commissie mag tevreden zijn, de B. N. A. heeft het resultaat van haar arbeid aanvaard. Is de B. N. A. daarmede nu klaar, is de Commissie daarmede nu ten volle voldaan? Neen. Wat verlangt de Commissie dan nog meer? De Commissie van Onderwijs verlangt de voortdurende belangstelling en het meeleven van de leden van den B. N. A. met haar werk. De Commissie mag en kan, moet kunnen staat maken op den directen en indirecten steun van de leden van den B. N. A. De vergadering van jongstleden Zaterdag stond in het teeken van „zucht naar vrijheid", ik spreek dus niet over bindende bepalingen en zou dan ook allerminst willen voorstellen dat alleen door den B. N. A. gediplomeerde opzichters aangesteld moeten worden. Ik kan echter niet nalaten onzen leden te verzoeken, ernstig en meer dan voorheen deze aangelegenheid te overwegen. Melden zich gelijkwaardige krachten, dat uwe keuze valle op hem wiens naam evenals de uwe gesierd is met de initialen van uw Bond. Op deze wijze werkt u propagandistisch en steunt u deze instelling van den B. N. A.

J. v. D. V.

CONCEPT NOTULEN VAN DE LEDENVERGADERING OP ZATERDAG 14 MAART 1925 IN HET JAARBEURSGEBOUW TE UTRECHT.

Van het Bestuur zijn aanwezig de heeren: P. G. Buskens, Voorzitter. Ir. A. R. Hulshoff, E. J. Kuipers, Jan van der Valk, Jan Wils en J. C. Meischke.

Aanwezig zijn 69 leden van den B. N. A.

De Voorzitter opent rond 11 uur de vergadering, en wijdt eenige woorden van hulde aan den op 19 Februari j.l. overleden collega M. Brinkman, den Voorzitter van den kring „Rotterdam" B. N. A. Spreker herdenkt den arbeid van den overledene voor de bouwkunst, voor de vakbeoefening, en memoreert den hartelijken collega, die de heer Brinkman was. Zijn nagedachtenis zal door den B. N. A. zeker in eere worden gehouden.

De Voorzitter stelt daarna aan de orde de notulen van de vorige vergadering, in concept opgenomen in de Mededeelingen van den B. N. A. No. 24. Deze notulen worden ongewijzigd goedgekeurd.

Mededeelingen.

De Voorzitter deelt hierna mede dat de motie van de vorige ledenvergadering inzake de honoreering bij woningbouw naar den Minister van Arbeid is toegezonden, nadat het Bestuur tevergeefs gepoogd heeft gelegenheid te krijgen, de motie den Minister persoonlijk te overhandigen en toe te lichten.

Op de volgende, zeer binnenkort te houden, ledenvergadering zal het rapport over de

wettelijke bescherming van den architectentitel behandeld worden en de voorzitter wekt de kringen op dit onderwerp serieus in studie te nemen.

De heer Van der Lee, juist binnengekomen, wordt hierop onder applaus van de vergadering door den Voorzitter hartelijk gelukgewenscht met zijn 25-jarig jubileum als lector in de bouwkunde aan de T. H. te Delft.

Punt 4. Voorstel van het Bestuur inzake een medaille van den B. N. A.

De voorzitter deelt hierbij mede dat de, aan het doen vervaardigen van den vorm, waaruit de medaille kan worden gegoten, verbonden kosten ± *f* 400 bedragen. Het gieten van een medaille in brons kost dan niet meer dan *f* 8 à *f* 10 per stuk.

De heer Verschuyl vraagt waarom er een opdracht is verstrekt aan een bepaald persoon. Waarom geen prijsvraag.

De voorzitter deelt mede dat de opdracht nog niet is verstrekt. Wat de prijsvraag aangaat, daarmede zal zeker een veel hooger bedrag gemoeid zijn en men heeft dan niet de zekerheid dat de eerste-rangs krachten meedoen.

De heer Verschuyl is van oordeel dat als de prijsvragen te duur zijn, wij het prijsvraagstelsel moeten veranderen.

De heer Van Goor, secretaris van de P. P. C., deelt mede dat deze commissie het uitschrijven van een prijsvraag als een luxe beschouwt. Het verleenen van een enkelvoudige opdracht is veel goedkooper, maar als men deze te beperkt vindt, en men wenscht een keuze te doen uit verschillende ontwerpen, dan moet men daar ook maar voor betalen.

De heer Verschuyl meent dat het niet altijd een luxe behoeft te zijn, vooral niet wanneer het een openbaar gebouw geldt. In een recent geval bleken de kosten voor een prijsvraag voor een concertgebouw zoo hoog, dat het gevaar bestaat, dat als gevolg daarvan het bouwen waarschijnlijk niet door kan gaan. Dat wijst er op dat er redenen zijn, de prijsvragenregelen te herzien.

De Voorzitter, meent dat dit geval onder de oogen zal kunnen worden gezien, maar het heeft met het onderhavige agendapunt niets uitstaand.

Niemand verlangt over dit punt meer het woord. De vergadering neemt het voorstel aan met algemeene stemmen.

Punt 5. Voorstel van het Bestuur om een bindend besluit te nemen, waardoor de leden een verplichting hebben aan de N. A. B. een exemplaar van het bestek en de teekeningen van in het openbaar aan te besteden werken gratis in bruikleen af te staan

Over dit punt hebben 2 kringen hun advies ingezonden, te weten de kring Leeuwarden en de kring Rotterdam, die beide ontraden het bestuursvoorstel aan te nemen, maar voorstellen aan de bezwaren der aannemers tegemoet te komen door restitutie te verleenen voor terug te leveren exemplaren van het bestek en de teekeningen.

De heer Meyerink acht het motief van het bestuur vervallen, nu blijkt dat door het algemeene gebruik van het verleenen van restitutie bij teruggave van het bestek en de teekeningen de kosten voor de aannemers aanmerkelijk verminderd zijn. Bovendien, de aannemers kunnen, om zich te oriënteeren, het bestek en de teekeningen inzien op de bureaux van de architecten, waar zij toch steeds ter visie worden gelegd. Spreker steunt de adviezen van de kringen Leeuwarden en Rotterdam.

De heer Kruisweg onderschrijft de woorden van den heer Meyerink. Spreker veronderstelt dat het argument dat voor het voorstel is aangegeven, niet het ware argument is. Er kan een reden zijn, aan te nemen dat er andere bedoelingen achter schuilen.

De heer Meyerink acht het niet juist te veronderstellen dat er andere bedoelingen in het spel zijn dan er zijn aan gegeven. Op grond van veronderstellingen mag de vergadering het voorstel niet afstemmen.

Verschillende leden voeren nog het woord en geven te kennen dat het voorstel niet noodig is, en dat aan het bezwaar van de aannemers kan worden tegemoet gekomen door de bestekken en de teekeningen ter visie te leggen.

De Voorzitter brengt het voorstel in stemming en geen der leden stemt er voor.

De heer Hulshoff acht de houding van de vergadering tegenover het Bestuursvoorstel zeer eigenaardig. Het Bestuur onderhandelt langdurig met het Bestuur van den N. A. B. over verschillende belangrijke onderwerpen die later aan de orde komen, en van groote importantie zijn voor den architect. Dit punt is een ondergeschikt punt en ons Bestuur meende met deze oplossing, die het zelf heeft voorgesteld, op een eenvoudige wijze aan een bezwaar voor de aannemers te kunnen tegemoet komen. Het is een zaak van groot belang dat de architecten goed en vlot werken met de aannemers. Het voorstel beoogt niets anders dan in dezen geest werkzaam te zijn.

De heer Hamers vraagt of het geen proef kan worden, en de heer Posthumus Meyjes of er geen tarief is op te stellen voor bestek en teekeningen.

De Voorzitter wijzigt hierna het bestuurvoorstel zóó, dat het geen bindend besluit meer is, maar de wenschelijkheid in houdt dat de architecten hun bestekken en teekeningen ter visie leggen, en dat zij, als een secretariaat van den N. B. B. het verzoek tot hen richt een exemplaar van het Bestek en de Teekeningen van het openbaar aan te besteden werk gratis in bruikleen af te staan, daaraan zullen voldoen.

Aldus gewijzigd wordt het voorstel met algemeene stemmen aangenomen.

Punt 6. Nieuwe programma's van eischen voor het Examen Bouwkundig Opzichter.

De Voorzitter geeft den heer J. v. d. Valk, Voorzitter van de Commissie van Onderwijs gelegenheid, de bespreking in te leiden.

De heer v. d. Valk dan wijst er op, dat vooral de eerste punten, waarvan bij de hervorming van de exameneischen is uitgegaan, nl. de wensch om het diploma een bewijs van voldoende bekwaamheid te doen zijn, en om aan de af te nemen examens het meer of minder oppervlakkige karakter te ontnemen, onder de oogen moeten worden gezien. Zij wijzen er op, dat de bestaande examens te verbeteren vielen en door dit in het oog te houden kan men de verbeteringen waardeeren. De programma-eischen zijn verzwaard, hetgeen mogelijk was door de wijze van examen doen te verlichten, door het complex van 25 examenvakken in tweeën te splitsen.

De heer Meyerink roemt de sympathieke en waardeerende toon, die in de geschriften van de Federatie-bladen klinkt over deze nieuwe voorstellen en daaruit mag wel geconcludeerd worden daar er heel mooi werk is geleverd.

De heer Timmers vraagt of er vaste regels zijn opgesteld, volgens welke de beoordeeling zal geschieden. Vroeger kwam het voor, dat iemand een diploma kreeg, bijv. met een 1 voor bouwmaterialenkennis. Is dat nog mogelijk.

De heer v. d. Valk deelt mede dat de diplomeering thans uiterst zorgzaam geschiedt, een vaste regel is er niet, persoonlijk zou hij het echter niet goed vinden iemand met een overigens goede lijst, maar met één slecht cijfer, zij het voor een belangrijk vak, à priori niet te diplomeeren.

De heer Timmers stelt dan de vraag of het niet gewenscht is het diploma niet te verleenen als voor bepaalde vakken geen voldoende is bereikt.

De Voorzitter zegt deze vraag, zoo geheel onvoorbereid ter sprake gebracht, niet te kunnen behandelen, maar zegt toe haar op de eerstvolgende bestuursvergadering te bespreken.

De heer Hamers meent den leeftijd, die moet zijn bereikt, alvorens men het diploma kan behalen, te moeten stellen op 25 jaar, in plaats van 23 jaar.

De heer v. d. Bergh roemt het werk van de examencommissie, en wijst er op, dat de geringschatting der oude examens nooit geargumenteerd is. Hij vraagt waarom de vastheidsleer niet mondeling geexamineerd wordt en hoe de vacatiegelden geregeld zijn.

De heer v. d. Valk wijst er op dat de commissieleden Sirag en Ir. de Vrind, aan de vakken statica en vastheidsleer speciaal hunne aandacht hebben gewijd en tot de ontworpen wijze van examineeren hebben geadviseerd.

Wat de vacatiegelden betreft voor de examinatoren, het ligt in de bedoeling deze te bepalen op f 10.— per dag. Verder worden reiskosten 2e klasse vergoed en zullen de examinatoren een lunch kunnen gebruiken.

De voorstellen worden hierna met algemeene stemmen aangenomen.

De Voorzitter brengt dank aan de Commissie van Onderwijs en de overige heeren die hun aandeel hebben gehad in het tot stand komen van de nieuwe programma's.

Punt 7. Voorstel om aan de Ned. afd. van het Comité Permanent des Architectes in verband met de voorbereiding van het in 1926 in Nederland te houden XIe Internationale Architectencongres, een voorloopig crediet te verleenen van f 1200.—.

De heer J. v. d. Valk, geeft als Penningmeester van den B. N. A., nog de toelichting, dat het hier een voorschot geldt. Het is niet de bedoeling deze gelden te laten drukken op den Hoofdelijken Omslag.

Het voorstel wordt zonder hoofdelijke stemming aangenomen.

Punt 8. Rondvraag. De heer Van Laren wenscht nog terug te komen op de bezwaren tegen de prijsvraagregelen, zooals deze reeds bij het 4e agendapunt zijn aangevoerd door den heer Verschuyl.

Er is een geval, waarbij achtereenvolgens verschillende combinaties voor eenzelfde doel door verschillende architecten plannen lieten maken. De huidige combinatie, die bij machte is het doel misschien te verwezenlijken, wenscht geen der architecten, die reeds bij de plannen waren betrokken, den voorrang te verleenen, maar ze ook niet uit te schakelen. Ze wil nu een prijsvraag uitschrijven, maar stuit op de hooge kosten, haar door de P. P. C. gegeven.

Kan nu in zoo'n bijzonder geval niet van de regelen worden afgeweken, om de prijsvraag mogelijk te maken.

De heer Van Goor merkt op dat dit geval geheel normaal verloopen is. Als men bij de P. P. C. aanbelandt, heeft men doorgaans al een heele historie achter den rug en moet de prijsvraag het middel zijn om uit den chaos, dien men zelf heeft geschapen, te geraken. Bij de P. P. C. komen altijd bijzondere gevallen. De P. P. C. heeft de vrijheid water in den wijn te doen, doet dat ook altijd, maar wil ook altijd zelf daarvan de hoeveelheid bepalen.

De heer Plate wijst nog op de commissie van voorlichting bij de keuze van een architect, tot wie men zich wenden kan.

Niets meer aan de orde zijnde sluit de Voorzitter de drukbezochte vergadering.

EEN IMPRESSIE.

Dagelijks gaan honderden en honderden menschen door de Vijzelstraat en niet een er van, zal nalaten zijn blik te werpen op dit bouwwerk. Het drukste gesprek wordt een oogenblik gestaakt, het diepste in zichzelf gekeerd zijn een oogenblik verbroken, om, al is het maar in een enkelen oogopslag, contact te voelen met dit machtige steenen brok-leven. Men ondergaat iets van dit gebouw. Het is of dit gebouw een invloeds-sfeer om zich heen schept, waarbinnen ieder mensch zich overgeven moet om los te laten wat zijn gedachten bezighoudt. Het is of er krachtlijnen

van deze steenen massa uitgaan, die onze gedachten richten en er naar toe trekken. Er heerscht in dit gebouw een dwingende macht, waaraan niet te ontkomen is. Het is zeker niet de stralende schoonheid, die de menschen bevangt, de schoonheid, waar wij, Hollandsche wezens, zoo vatbaar voor zijn, de schoonheid van behaaglijk lijnenspel, dartel spelend tegen en in onze blauw-grijze, zwak-zonnige luchten, maar net, en ingetogen, behoedzaam en zuinig naar onzen aard.

Eerder is het de grootsche macht, van deze architectuur, die ons beklemt en ons gevangen houdt. Een karakter van macht, hetwelk uit steenen kan spreken, is aan het thans levende geslacht niet zoo geopenbaard als in dit bouwwerk. De Beurs is robust, machtig, maar verspeelt de imponeerende eigenschappen daarvan door haar openheid, haar naïeve eerlijkheid. De Beurs kijkt U aan met haar trouwe eerlijke oogen en verbergt niets van de geheimen van haar gemoed. De Beurs is ook machtig door machtige middelen, door groote muren, groote daken, groote trappen, groote poorten. Maar dit gebouw houdt zijn macht aan zich, het omvat zijn binnenste, in een kostbaar sluitend kleed, dat in strakke plooiingen, versierd met fijne stiksels, neerhangt.

Deze in Holland ongekende macht, verdringt in 't allereerst het beleven van de wezenlijke schoonheid, die van dit bouwwerk afstraalt, de schoonheid van een scheppping, waarin al de scheppingskracht die een begenadigd bouwkunstenaar zijn leven lang opzamelde, geconcentreerd werd. De Bazel was een man, die opzamelde, die jong reeds, zijn houding bepaalde, die dertig jaren terug zijn kunst beleed in zijn uitspraken: „Daar was een vorst, het rijk zijner bevatting scheen voor der menschen geest zich uit te strekken in het oneindige. Onbeweeglijk; — rustte hij op een zetel van meetbare maat..... Alle bouwende elementen staan met elkander in verwantschap en verhoudingen op natuurwetten gegrond..... Toont het werk uiterlijk eenheid, dan moet die samenhoorigheid der deelen in maat en verhoudingsgelijkheid haar grond hebben.....".

En hij was een kunstenaar die zijn geloof en zijn overtuiging trouw bleef, en kon blijven, want zijn inzichten waren fundamenteel. Zoo kon zijn laatste bouwwerk een schepping worden, dat, wellicht minder „interessant" dan zoovele spontane uitingen van het jongere geslacht, daarnaast een wonderlijk belangwekkende plaats inneemt.

Zwaar staat dit gebouw, overwogen is zijn vorm, diepzinnig doet het aan, verfijnd is zijn uiterlijk. Er zijn méér van zulke gebouwen, die richting hebben gegeven aan de bouwkunst, ook in lang, zéér lang vervlogen tijden. J. P. M.

AANSPRAKELIJKHEID VOOR SCHADE AAN BELENDINGEN BIJ DE UITVOERING VAN BOUWWERKEN

door Mr. E. H. P. ROSENBOOM.

(Vervolg en slot van pag. 176).

De aanbesteder zal zich waarschijnlijk vooraf tegen dit risico willen dekken, en, naar het mij voorkomt, ook kunnen doen, door in het bestek te bepalen, dat alle schade, bij of tengevolge van de uitvoering van het werk aan derden toegebracht of door hen geleden, voor rekening van den aannemer zal zijn.

Zulk eene clausule ontheft den aanbesteder weliswaar niet van zijne aansprakelijkheid tegenover den buurman in de gevallen, waarin deze hem, gelijk boven uiteengezet, rechtstreeks kan aanspreken, doch opent hem althans den weg, de vergoeding, waartoe hij veroordeeld mocht worden, weder te verhalen op den aannemer.

Gelijk meer voorkomt, bestaat over de rechtsgeldigheid van een dergelijk beding verschil van meening, naarmate men het al dan niet acht te zijn in strijd met de goede zeden. In een geschil, waarover de Raad van Arbitrage voor de Bouwbedrijven in Nederland had te oordeelen, maakte een soortgelijke clausule een punt van debat uit. Deze besteksbepaling hield onder meer in, dat alle schade geheel voor het risico

van den aannemer was, zonder dat deze zich als verontschuldiging zoude kunnen beroepen op onvoldoende constructiën, door of namens de besteedster opgegeven.

De Raad oordeelde bij zijne beslissing van 30 Juni 1923 dit beding in strijd met de goede zeden en dus nietig. Uit die beslissing blijkt geen nadere motiveering van deze meening, die ongetwijfeld voor bestrijding vatbaar is. Toegegeven kan worden, dat eene dergelijke bepaling niet strekt tot verhooging van het prestige der Directie, die blijkbaar de verantwoording voor haar eigen werk niet wenschte te dragen. Maar waarom het in strijd met de goede zeden zoude zijn, dit risico op den aannemer te laden krachtens een beding, vooraf tusschen partijen vrijwillig gemaakt, vermag ik niet in te zien. Immers, indien de aannemer zelf niet voldoende technische kennis bezit, om de waarde der hem aangegeven constructies te beoordeelen, dan kan hij zich toch van voldoende hulp op dit gebied voorzien.

De aannemer kan dus, alvorens zich te verbinden, zich volkomen rekenschap geven van het risico, hetwelk hij met bedoelde clausule aanvaardt, en dit risico, bij zijne inschrijving onder cijfers brengen. Iets onbehoorlijks tegenover den aannemer is dan ook naar mijne meening in zulk een beding niet gelegen.

Ook de Rechtbank te Amsterdam heeft in een analoog geval, blijkens haar vonnis van 20 December 1915, eene dergelijke bepaling als rechtsgeding aanvaard. De aannemer, in deze procedure als partij optredende, had zich bij de overeenkomst van aanneming verbonden, om de aanbesteedster te vrijwaren voor alle vorderingen van derden wegens schade, aan deze bij of tengevolge van de uitvoering der werken toegebracht. Toen nu inderdaad dit geval zich voordeed, en de besteedster, door de beschadigde eigenaren tot vergoeding aangesproken, den aannemer in vrijwaring riep, verweerde deze zich met de stelling, dat eene dergelijke clausule toepassing mist, als a priori vaststaat, dat wetenschap en praktijk geen enkel middel aan de hand doen, om schade te voorkomen, en de aannemer alle beschikbare middelen tot voorkoming dier schade heeft gebruikt, terwijl hij als tweede verweermiddel aanvoerde, dat het werk onuitvoerbaar zoude zijn geweest, indien de door hem gebezigde werkwijze niet was toegepast, hetgeen bovendien was geschied onder toezicht van de besteedster, welke werkwijze dus geacht moest worden, door haar te zijn gewild, zoodat de schade niet was een gevolg van de *uitvoering* van het werk, doch van den *aard* van het werk, en de noodzakelijke, immers eenige daarbij te volgen werkwijze.

In haar vonnis overweegt nu de Rechtbank omtrent deze verweren: „dat de omstandigheid, dat het werk is uitgevoerd volgens de overeenkomst, onder leiding van de ambtenaren van eischeresse en met inachtneming der gebruikelijke voorzorgsmaatregelen, haar niet ontheft van haar vrijwaringsplicht, als trots dit alles schade is toegebracht, die door eischeres moet worden vergoed,

dat, ook al mocht gedaagde terecht beweren, dat het werk niet mogelijk was zonder het toebrengen van schade, welke laatste dus door de eischeresse zoude zijn gewild, dit niet zoude wegnemen, dat deze laatste even uitdrukkelijk heeft gewild, dat eventueel toegebrachte schade niet door haar, maar door gedaagde zou worden gedragen, met welken wil deze zich bij de overeenkomst van aanneming heeft vereenigd,

dat ook niet onderscheiden mag worden tusschen schade als gevolg van de *uitvoering* en schade als gevolg van den *aard* van het werk, daar deze laatste schade toch zeker niet zoude zijn ingetreden, als het werk niet was uitgevoerd, terwijl zij in elk geval *bij* de uitvoering van het werk is toegebracht".

In beginsel werd dus de aannemer gehouden geoordeeld, om de besteedster voor de schadevergoeding, waartoe derden haar aanspraken in verband met de uitvoering van het aangenomen werk, te vrijwaren.

Gelijk hierboven werd uiteengezet, zal dus de eigenaar, wiens eigendom schade heeft geleden tengevolge van het bouwen op het aangrenzend terrein, in het alge-

meen in de eerste plaats den aannemer tot vergoeding kunnen aanspreken, en daarnevens in bepaalde gevallen ook den aanbesteder. Kan hij echter ook rechtstreeks den architect, volgens wiens plannen of onder wiens directie het werk wordt uitgevoerd, verantwoordelijk stellen, indien de schade naar zijne meening het gevolg is van den aard van het ontworpen bouwwerk, fouten in de plannen, of tekortkomingen in het toezicht op de uitvoering?

De gevallen, waarin de schade is toegebracht rechtstreeks door een daad van den architect of zijne ondergeschikten, zullen weinig voorkomen en geven geen aanleiding tot bespreking. Gewoonlijk echter zal de schade veroorzaakt zijn door daden hetzij van den opdrachtgever, hetzij van den aannemer, of hunne ondergeschikten, dan wel door nalatigheden hunnerzijds. In die gevallen zal de buurman alleen tegen hen zijne actie kunnen richten. Een directe aansprakelijkheid van den architect tegenover den eigenaar van de beschadigde belending zal daarbij uitgesloten zijn, doch indirect kan niettemin deze schade ten zijnen laste komen, indien degeen, die tot vergoeding wordt aangesproken, gronden heeft, den architect in vrijwaring te roepen.

In welke gevallen zulks voor den bouwheer mogelijk zal zijn, hangt samen met de aansprakelijkheid van den architect tegenover zijn opdrachtgever, welk onderwerp echter buiten de grenzen van deze beschouwingen valt.

Eene andere vraag is, of ook de aannemer den architect in vrijwaring zal kunnen roepen, indien de schade aan het belendend perceel is toegebracht door een handelen of laten op bevel van de directie van den bouw en de aannemer contractueel verplicht was, hare bevelen na te komen.

Tusschen aannemer en architect bestaat geen contractueele verhouding, alleen tusschen aannemer en besteder, als wiens lasthebber de architect de bevelen geeft. Een rechtstreeksche vrijwaringsplicht van den architect tegenover den aannemer bestaat dan ook naar mijne meening niet, wel zal de aannemer in dergelijke gevallen wellicht den besteder, als lastgever van den architect, in vrijwaring kunnen roepen, die op zijn beurt kan trachten, het aldus door hem te betalen bedrag krachtens zijne rechtsverhouding tot den architect op dezen te verhalen, indien deze bij de vervulling van zijn opdracht tekort is geschoten.

Blijkens een vonnis der Rechtbank te 's-Gravenhage d.d. 28 December 1914 is ook zij van meening, dat de aannemer den architect niet rechtstreeks kan aanspreken. De Rechtbank overwege in dat vonnis, dat de architect zijne bevoegdheid tot dirigeeren slechts uitoefent als lasthebber van den principaal, zoodat dus in ieder geval de principaal aan den aannemer is verbonden, niet de architect.

Na in het bovenstaande te hebben nagegaan, wanneer de aansprakelijkheid ontstaat en op wie zij rust, tenslotte thans nog enkele woorden over de vraag, wanneer die aansprakelijkheid eindigt.

In het algemeen verjaren vorderingen door een tijdsverloop van 30 jaren gerekend vanaf het oogenblik, waarop de vordering ontstond, derhalve in de hier behandelde gevallen vanaf het tijdstip, waarop de eigenaar van het naburig erf schade leed als gevolg van het onrechtmatig handelen of laten van den buurman of diens aannemer. Gewoonlijk zullen deze gevolgen zich openbaren tijdens of kort na de uitvoering van den bouw. Doch er zijn gevallen, waarin de bouwende partij na verloop van lange jaren nog verrast kan worden met eene actie tot schadevergoeding, voortspruitende uit een in lang verleden tijd uitgevoerd bouwwerk.

Een merkwaardig voorbeeld daarvan geeft eene procedure, gevoerd voor de Rechtbank en het Gerechtshof te 's-Hertogenbosch tusschen deze gemeente en den eigenaar van een daar gelegen perceel.

In het jaar 1839 heeft de gemeente de haven uitgediept tot ver beneden den steenen kademuur, op palen gefundeerd. Door houten damwanden werd destijds voorkomen, dat de grond der kaden in de haven wegzakte. Blijkbaar echter is in den loop der

jaren deze damwand vergaan, met dit gevolg, dat een perceel, door den eischer in 1909, derhalve 70 jaar later, op zijn terrein nabij de haven gebouwd, ernstige verschijnselen van verzakking vertoonde. Op grond van het feit, dat de gemeente den voormelden damwand niet behoorlijk had onderhouden, sprak hij haar aan tot schadevergoeding, en werd in beide instanties in beginsel in het gelijk gesteld.

Zoowel Rechtbank als Hof beslisten, dat ongetwijfeld in 1839 op de gemeente bij de uitdieping der haven de rechtsplicht rustte, om door een grondkeerend werk de toen reeds bestaande huizen tegen verzakking te waarborgen, en leidden uit deze verplichting af, dat de gemeente evenzeer gehouden was, om dat werk in behoorlijken staat te onderhouden, vermits een recht, om dat werk te laten vervallen, onvereenigbaar zoude zijn met — en dus niet bestaan kan naast den rechtsplicht, om dat werk daar te stellen.

Het Hof overweegt verder, dat de verplichting, om dit werk te onderhouden, is eene blijvende verplichting en de gemeente aan de gevolgen van haar verzuim ook niet kan ontkomen door de bewering, dat door het lange tijdsverloop de aard van het grondwerk in vergetelheid was geraakt of dat het onderhoud voor de belendende huizen gevaarlijk zou zijn geweest, vermits toch een damwand, evenals hij gemaakt kan worden, ook onderhouden kan worden.

Verder deed het volgens het Hof niets ter zake, of de geintimeerde kort of lang na 1839 heeft gebouwd, omdat, ook al was dit perceel nooit bebouwd geweest, de gemeente na de uitdieping het toch tegen afschuiving moest beveiligen.

Uit deze beslissing blijkt dus, dat het risico van dengeen, die bouwt, niet eindigt met de voltooiing van het werk, doch dat hij gehouden is, de door hem aangebrachte wijzigingen in een vóór zijn ingrijpen bestaanden toestand te bestendigen, bij gebreke waarvan hij na jaar en dag nog tot vergoeding der schade kan worden veroordeeld.

DE B. N. A. OP DE JAARBEURS.

Een koffiehuis door, een koffiemolen door, de contrôle door met een nijdigen mep op het toegangsbewijs, een hindernis van jassen en hoeden, daar zat de B. N. A. en vergaderde. In vergelijk tot de gevulde vestiaire slechts een matige bezetting; het overige verloor zich in een wolk. Achter een zware mistbank vermoedelijk het Bestuur.

Besluit van een medaille en een stempel. De medaille voor de leden en niet-leden die zich aan de eerecode houden in vier waardeeringen, koper, zilver, goud en papier; het stempel voor hen die zich daar niet aan houden, naar oud-Hollandsch gebruik gloeiend op den naakten rug.

Besluit van 't opzichtersexamen, dat eerst van dit ondermaansche verdwijnen zou, doch waarvan er nu twee komen, waarbij het misschien gevaarlijk zal worden voor een hoofdvak onvoldoende te hebben en met een lezing over statica.

Dan de lunch met uitzicht op een al maar op en neer zich bewegende ladder en een eternit paleis, dat gelijk alle paleizen niet voor de éternité bestemd is.

Moderne bouwmaterialen! Wat zou 't. In de kortstondige regie van metalisatie en bricorna is meer leelijks tot stand gebracht dan in 't duizendjarig rijk der Vechtsche handvorm. Niettemin, onversaagd erheen. De bouwmaterialenmenschen hebben zich in één zaal vereenigd, heel verstandig. Nog verstandiger zij die erbuiten stonden, want zij kregen het eerste bezoek met nog onverflauwde belangstelling en tot aanmoediging de Maartsche buien. *Celotex*, isolatie tegen warmte, tegen koude, tegen, ja tegen alles. De stand had er den vloer, de wanden en het plafond van, alleen de glasruiten niet. Keurig voor de moderne bovenhuizen. Uw linkerbuurman, vertolkt op Zondagmiddag de nieuwste shimmy op 't klavier en de rechterzijde het boek der psalmen op 't orgel, terwijl Uw onder-buur-dochter 't jammerhout en Uw bovenbuurzoon de loudspeaker beproeft. Dan celotex en de zaak is met een handomdraaien in orde.

Daarnaast *Schiedam*, o neen, niet eh, foei. Tegels, prima, hard, vloertegels, aardig modelletje voor een onderdrempel en als nieuwste van 't nieuwe glazuur en dat dan zonder haarscheuren. Nederlandsch fabrikaat; Schiedam kan voorloopig geopend blijven.

Eternit. Verschrikkelijk wat men daarvan maken kan. De beugeltjes van de goot ferrei, overigens alles le matérial de l'éternité. Zoowaar een schoorsteenmantel van glad grijs spul, niet leelijk.

Ladders, trappen, steigers, listige dingen, lichte dingen. Hoe doet nog een inbreker zijn werk zonder zooiets. En op de bouwwerken ziet men nog steeds schakels en kortelingen.

Martinit, ook éternel, doch bovendien gewijd aan St. Maarten, met 't oog op de waterdichtheid. Vlak en krom, gegolfd en plat, heel Uw huis met asbest-cement, binnen en buiten, boven en onder.

De Waal, geen betonpalen, maar steengaas, houtweefsel en wat dies meer zij. Hoe zullen de bouwmeesters die over vijf eeuwen onze bouwwerken restaureeren dit noemen?

Swalmen. Dakpannen, ook hors-les-murs want daarbinnen kwam 't pas volle kracht. Alle soorten en modellen, rood en ook zilver, hopelijk niet symbolisch bedoeld.

Artimae, waar is mijn Vocabularium Latinum. 't Zijn platen met iets erop dat leuk van kleur is en voor alle doeleinden geschikt. Ook verf en kwasten om 't erop te doen en nog veel meer.

Meufa, waar is enz. 't Zijn deuren, zoo maar klaar.

Betondak, was net even dicht. Dank U. Toch goed spul, bekend.

Marmorith, als voren. Gouda bekleedt U, door 't vensterruit gezien, geheel met marmorith.

Nu erin. Good gracious, zei de Amerikaan op den drempel van de San Marco en we zuchtten 't hem na. Eerst maar de steenen, daar bouwt men toch een huis van. Hollandsche baksteen, wat zou 't! Eerst het nieuwste, 't Engelsche model, in slankheid omgekeerd evenredig met het volk van herkomst. Kaak es, dat zaane nou Engelse. Leuk, de Nederlandsche steen gaat bij millioenen over de zee en zelfs over den Oceaan en nu krijgen wij hier Engelsch model. Bijna een reuzenmop. Man, laat 'm niet vallen, je bent voor je leven ongelukkig als je 'm op je teenen krijgt.

Die dakpannenbakkers hadden heel verstandig gedaan, die hadden niet ieder, doch samen een uitstalling. Daar wordt zooiets gemaakt! Adres *Vereeniging van dakpannenfabrikanten* Utrecht. Ook een echte oude, (een pan wel te verstaan) stond erbij, dat deed mij nu weer goed. Een was ondeugend, *Oosthoek* en exposeerde bovenop aller inzending nog apart; zoowaar daar had je die nieuwe muurvorst ook al. Ook *Dericks en Geldens* deed daar iets aparts. Steenen, glad, handvorm, machinale-handvorm. Waarom niet handvorm-machinale; de onvervalschte Amsterdammer zegt had-je-maar-handvorm. Dan de Engelsche, die dikke en ook zoowaar reuzenmoppen. Toch maar jammer, dat er in ons heele land geen enkel adres is waar echte reuzenmoppen gebakken worden; ho even, zoo bedoeld dat ze bij een restauratie onzichtbaar tusschen de oude steenen verwerkt kunnen worden.

Die Groninger — *N.V. Groningsche steenfabrieken* — is mij wel sympathiek. Als nu toch de handvorming uit den tijd is, dan maar machinaal en echt machinaal, zoo'n lange worst klei met de draadjes tot plakken gesneden en dat in den ringoven, geen hand er aan en dan als resultaat gladde harde steenen, van fel rood tot bijna zwart, alleen door 't bakken, zonder bijmengseltjes. Die oude leekebroeders, die zeven eeuwen geleden hun veldoven stapelden voor de kerk die zij bouwen gingen, deden ook niet aan chemische toevoegingen.

Middenin een keurige stand van *Tegelen*, de Brabantsche klei-industrie, steen en pannen in soorten, benevens — men leert overal wat — windbraken, nokwindbraken, knikwindbraken, eindkrulwindbraken. Behalve de prima en kleurige steensoorten,

rioolbuizen, prima Engelsche buizen in Brabant gebakken, de grootste ruim genoeg om de heele jaarbeurs te rioleeren. *Teeuwen-Tegelen* en *Russel-Tegelen* met steenen, plavuizen, verglaasd en onverglaasd, kachelringen — hoe vernuftig is de mensch! — en wat niet al en dan die drukvastheid en dat rapport van Koning en Bienfait!

Zoowaar keek daar midden tusschen die kleiproducten de kalkzandsteenman om den hoek van de *fabriek de Lek* uit *Vreeswijk*, en die bracht me heelemaal uit de sfeer, doch herstelde het evenwicht door die witte steen in doorsnede op de breuk, ziet U, te laten zien.

Chamotte, dat is mooi spul, wat ze daar maken? Kort en goed alles wat vuurvast is en dan prima, adres *Geldermalsen*.

Nog even bij de *Bazaltine*. Het zoontje van een goed vriend viel eens met zijn hoofd op de bazaltine trottoirtegels en sedert dien is mij dit woord in de hersenen gegrift. *Alphen aan den Rijn* is er de geboorteplaats van en *van Dijk Jr.* de vader. Daar maken ze ook betonriolen voor afvoer van wat men niet wenscht.

Even naar buiten om te luchten doch ook daar geen veiligheid. *Icopal*. Meneer interesse? Dat is aardig goed, daar doe je nu gewoonweg alles mee. Je bedekt het dak, den zijkant, kortom alles en waterdicht hoor, subiet.

Maar weer erin. *Hilarius*, Haarlem, o ja, meer gehoord. Leiden, Rimogne en dan die van de Espérance, prima, prima en koperen leinagels en leihaken. Alles welbekend.

Lead-rubber, dat is weer zooiets waar men alles mede dekt en waterdicht maakt, vervangt lood en zink!

Nu 't echte lead. Een echte Amsterdammer gaat naar de Maan als hij lood noodig heeft, d.i. de Mijn (klankzuiver met een lange a) dat is het pakhuis „de Oude loodmijn" aan 't Rokin en de Nes. Deze phonetica en toonzuiverheid is tusschen twee haakjes de trots van den Amsterdammer. Terwijl heel Germania en Gallia bij a en e en o en eau aan water denkt, en de Groninger zijn water met een dubbele a noemt, schrijft hij van ouds zijn water met een lange a, het Y. Die maan nu was er niet. Wel *Hamburger Utrecht*. Wat 'n aardige stànd, stánd zei een van de collega's en daar zat iets in. Had al meer dienst gedaan, maar was daarom niet minder. 'K geef 't U te doen om van looden pijpen en buizen en platen een stànd, een stánd te maken. Goed geslaagd. Fabrikaat prima, met en zonder tinvoering; — pas op dat onvoldoend cijfer bij 't examen bij amendement vastgelegd — en dan die zinken leien, lozanges heeten ze en geplet lood en gewalst lood en gestreken lood en gegoten lood.

Bij al die waterdichtheid hoorde ook de asphalt van de Utrechtsche van *Stein en Takken*. Die moeten bij die grauwe asphalt, waar men heel Nederland mede belegt, iets kleurigs hebben, het *Octrooidak* en de *Redcover*, de ideale tennisbanen, waar 't dakpannengruis aan te pas moet komen om er kleur aan te geven. Toch is dat kleurlooze ook wel curieus. Met een vrachtauto, geïsoleerd als een koelhuis gaat de gesmolten asphalt af-fabriek (taalzuiver) Amsterdam en komt op temperatuur aan te Amersfoort om daar de boulevard naar de Kamperbinnenpoort te plaveien.

Een laatste groet aan allen, niemand vergeten?

Wenscht U een monster van kleiproducten, van steen, van pannen, rioolbuizen? Meneer, van klei maakt U alles, Uw huis, Uw bakken in den kelder, Uw pannen op 't dak, Uw pannen in de keuken, Uw drinkbeker, en Uw closetpot; de Babyloniërs maakten hun bibliotheek van klei en die kerels hadden ook al asphalt; wenscht U monsters? Neen dank U, zoo'n klein papiertje, zoo'n reclamedingetje is voldoende. Ik zal U een collectie monsters sturen! O neen, dank U. Ik zal U een volledige collectie zenden, alle kleuren, met onze vrachtauto! Nu goed dan, ja, uitstekend maar dan volledig en bezorgen aan 't kantoor van den B. N. A., de Directeur heeft daar wel een plaatsje voor. Juist, prachtig meneer, maar dan breiden wij de monstercollectie nog iets uit dat het een heele wagonlading is, dat kost in de vracht evenveel of ligt het Bureau van den B. N. A. aan grootscheepswater? Goed, zal ons zeer aangenaam zijn, adres Weteringschans, staat in de Telefoongids, maar let op, niet bij de B. maar bij de M.

A. A. K.

28 MAART 1925 NUMMER 13

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

INHOUD.

Officiëele Mededeelingen. — Ledenvergadering B. N. A. — Concept Reglement voor de Commissie der Voordrachten. — Examen Bouwkundig Opzichter 1925. — Mededeelingen. — Kantoorgebouw Petrolea. Architecten De Roos en Overeijnder, te Rotterdam, door d. Cl.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.

LEDENVERGADERING B. N. A.

De eerstvolgende ledenvergadering van den B. N. A., zal worden gehouden op Zaterdag 18 April in het Sociëteitsgebouw van den Dierentuin te 's-Gravenhage Het hoofdpunt van de agenda zal zijn de behandeling van het rapport over de Wettelijke bescherming van den architectentitel. Het praeadvies van het Bestuur over dit rapport zal in het volgende nummer worden opgenomen, tegelijk met de agenda.

CONCEPT REGLEMENT VOOR DE COMMISSIE DER VOORDRACHTEN.

Art. 1. De leden der Commissie der Voordrachten treden als zoodanig in functie nadat zij één jaar als plaatsvervangend lid zijn opgetreden. Het lid zijn van de Commissie duurt één jaar, te weten van Jaarvergadering tot Jaarvergadering.

Een lid der Commissie kan geen candidaat zijn voor het plaatsvervangend lidmaatschap.

Alleen in het geval de ledenvergadering zich niet kan vereenigen met de in artikel 2 van dit reglement genoemde voordracht voor de benoeming van de plaatsvervangende leden, zijn de leden verplicht aan te blijven totdat, na het indienen van de nieuwe voordracht, de benoeming der plaatsvervangende leden door de eerstvolgende ledenvergadering is geschied.

Art. 2. De Commissie heeft tot taak:

a. De voordracht op te maken voor 3 plaatsvervangende leden die ieder jaar op de Jaarvergadering moeten worden gekozen. Deze voordracht moet 9 namen bevatten. De Commissie zendt deze voordracht aan het Bestuur, en moet haar herzien, wanneer het Bestuur meent, dat hiertoe gegronde aanleiding bestaat. Een zelfde verplichting rust op haar, wanneer de ledenvergadering de voordracht niet aanvaardt.

b. De voordracht op te maken voor de benoeming der plaatsvervangende leden van de Commissie van Voorlichting, welke voordracht zal bestaan uit een tweetal voor elk te kiezen lid. De Commissie zendt de voordracht in bij het Bestuur.

c. De voordrachten op te maken voor de schoonheids-commissies waarin leden worden benoemd door den B.N.A. of op voordracht van den B.N A In beide gevallen maakt de commissie een voordracht op volgens de in het reglement der betreffende schoonheidscommissie omschreven wijze, en zoo de inkleeding der voordracht niet mocht zijn voorgeschreven, zal de op te maken voordracht dubbeltallen bevatten, tenzij er bijzondere redenen zijn om een beknopter of een uitgebreider voordracht in te dienen.

d. De voordrachten op te maken voor aesthetische commissie, jury's, e. d. waarvoor aan den B.N.A. gevraagd wordt leden te benoemen, in welk geval, wat de inkleeding der voordracht betreft, ze handelen zal zooals in sub *c* is omschreven. Ook de voordracht zal de Commissie indienen bij het Bestuur.

e. De Commissie behandelt voorts die aangelegenheden waarbij het in verband met Art. 2 § 8, 2 *e*, sub *b*, van het Huishoudelijk Reglement van den B N.A., gaat om de bevoegdheid van de leden van den B N.A. om zitting te nemen in schoonheidscommissies, in commissies van aesthetischen aard, e. d.

Art. 3. De Commissie zendt de voordrachten genoemd onder *b*, *c* en *d* als haar advies in bij het Bestuur van den B.N.A.

Art. 4. De Commissie vergadert zoo dikwijls ingediende aanvragen tot het opmaken van een voordracht zulks noodig maakt De Secretaris der Commissie pleegt daarvoor overleg met het te Amsterdam wonende lid of een der leden door de Commissie aan te wijzen.

De leden worden opgeroepen voor een bepaalden dag; bij ontstentenis zullen de leden vervangen worden door de plaatsvervangende leden en wel zoodanig, dat elk dezer bij ieder voorkomend geval, wordt opgeroepen volgens een vastgesteld rooster, dat voor elk lid de namen der 3 plaatsvervangende leden bevat in verschillende combinatie.

EXAMEN BOUWKUNDIG OPZICHTER 1925.

Voor het examen Bouwkundig Opzichter hadden zich dit jaar aangemeld 106 candidaten, waarvan er 103 aan het schriftelijk examen en 62 volledig aan het examen hebben deelgenomen.

Hiervan is aan 35 candidaten het diploma verleend, te weten de heeren:

W. Bakker te Vreeland, J. Bosch te Bilthoven, H. D. Brand te Dordrecht, W. F. Büthker te Haarlem, B. W. A. Goddijn te Leiden, A. F. de Groot te Nijmegen, Th. J. H. Hendriks te Amsterdam, T. Klarenbeek te Hilversum, N. A. de Lange te den Haag, C. Lebeau te Overveen, N. Th. Martens te Delft, J. Meinen te Stadskanaal, Th. van Mierlo te Amsterdam, C. J. M. v. Miltenburg te Utrecht, J. G. Noordam te Rotterdam, J. Pijlman te Noordwijk, H. Riemers te IJmuiden, H. J. Rowaan te Zuidwolde, P. Th. Schaafsma te De Bilt, H. Snel Wzn. te Hilversum, C. Slot te Amsterdam, H. Stegeman te Arnhem, L. v. Tooren te Tilburg, A. v. d. Tuin te Groningen, J. Uijterlinde te Kloetinge, A. J. F. M. Verhoeven te Teteringen, K. de Vries te Doesburg, D. v. d. Wardt te Eemnes, W. C. van Werd te Dordrecht, N. Wolthuis te Den Haag, A. M. v. d. Zanden te Rosmalen, J J. van Zoelen te Vreeswijk, W. van Zon te Den Haag, A. van Zutphen te Montfoort, M. v. d. Zee te Rotterdam.

MEDEDEELINGEN.

INTERNATIONALE PRIJSVRAGEN. AFFICHE VAN HET ROODE KRUIS MEDAILLE FEDERATION AERONAUTIQUE INTERNATIONALE.

De P.P.C. schrijft ons:

De „Ligue des Sociétés de la Croix Rouge" te Parijs heeft een Prijsvraag uitgeschreven voor een affiche. Het program, voor zoover het ons bekend werd uit de bladen, voldeed niet aan onze nationale prijsvraagregelen, en ofschoon de arbeid van de Permanente Prijsvraag-Commissie feitelijk geen internationale prijsvragen bestrijkt, heeft de P.P.C. het niettemin goed geacht, zich in verbinding te stellen met het Roode Kruis, en te trachten een program te verkrijgen overeenkomstig onze regelen. De Ligue des S.C.R. blijkt hiervoor echter niet te vinden. Den kunstenaars in dit geval reglementair te ontraden, aan deze prijsvraag deel te nemen, ligt, naar wij meenen, niet op den weg der P.P.C. Zij bedoelt met deze publicatie echter de aandacht der kunstenaars te vestigen op het feit, dat de inzendingen voor deze prijsvraag niet zullen worden beoordeeld door wat ons voorkomt een competente jury te mogen worden geacht; dat het auteursrecht der bekroonde inzendingen zonder eenige beperking overgaat op de Ligue; dat de ontwerper niet zal worden gekend in de uitvoering, en dat de inzending niet anoniem geschiedt.

Een geval als dit toont wederom, hoe noodig het is, dat stappen worden gedaan, om te komen tot een internationale prijsvraag-regeling.

In de gegeven omstandigheden heeft de P.P.C. geen bevoegdheid en macht, in het belang van de kunstenaars verdere stappen te doen dan hiermede gedaan zijn.

Bij de Prijsvraag voor de medaille der Fédération Aéronautique Internationale zijn de omstandigheden nagenoeg dezelfde. Ook met betrekking tot deze prijsvraag wendde de P.P.C. zich tot de Nederlandsche Luchtvaart Maatschappij, om te trachten, door haar bemiddeling, wijziging in het programma te krijgen, waardoor de belangen en rechten der mededingers ten minste eenigszins gewaarborgd werden.

Deze vereeniging meende echter, daartoe haar medewerking niet te moeten verleenen, zoodat ook ten aanzien van deze prijsvraag den kunstenaars in overweging moet worden gegeven, zich wel rekenschap te geven van de onvoldoende waarborgen, die het prijsvraagprogramma voor een behoorlijke afwikkeling van de prijsvraag biedt, voordat zij zich er toe zetten, daaraan mede te werken.

De Permanente Prijsvraagcommissie.

H. VAN DER KLOOT MEIJBURG, Architect B.N.A.
C. N. VAN GOOR, Architect B.N.A.
W. F. GOUWE, Direct. Inst. v. Sier- en Nijverheidskunst.

KANTOORGEBOUW PETROLEA.

American Petroleum Cy. te 's-Gravenhage.

Architecten: DE ROOS en OVEREIJNDER, te Rotterdam.

Het kantoorgebouw staat terecht in het middelpunt van belangstelling der hedendaagsche bouwkunst. Het is zoo volop een modern vraagstuk waar het de evenwichtige vereeniging vraagt van allerlei tegenstrijdigheden, het ideale met het zakelijke, het persoonlijke met het werktuigelijke, het nu-noodzakelijke met het straksgeldende. Het moeilijk bereikbare evenwicht wordt langs verschillende wegen en met verscheidenheid van uitslag verkregen, zoodat van een vast kantorentype in de bouwkunst nog geen sprake is. Hoe zeer verschilt niet, om bij sprekende voorbeelden te blijven, het Scheepvaarthuis te Amsterdam van de Bataafsche in den Haag, en de Steenkolenhandelsvereeniging te Rotterdam. Toch zijn er zekere hoofdvoorwaarden, die vervuld moeten worden, wil een bevredigend geheel worden verkregen en het loont wellicht de moeite, aan de hand van de plannen van het gebouw Petrolea een oogenblik daarbij stil te staan.

In de eerste plaats verdient de situatie de aandacht. Moderne kantoren, die uiteraard een omvang van beteekenis hebben, mogen op een in het stadsbeeld belangrijke ligging aanspraak maken. Deze kan zijn tweeërlei: een plaats in druk verkeer en veelal smalle city-straat, of een rustige plaats van meer de omgeving beheerschend karakter. Voor beide zijn zeer geslaagde oplossingen ontstaan, wanneer met de daarbij voorkomende bijzondere eischen is rekening gehouden. Zoo zijn, zoowel Berlages Beurs als de Bazels Handelsmaatschappij goede voorbeelden van straatbebouwing, zij zijn ter wille van den steeds sterk verkorten perspectievischen gezichtshoek vlakwandig gehouden met bijzonderen nadruk op de hoeken. Daarentegen zijn van Heukeloms Administratiegebouw der Nederlandsche Spoorwegen in Utrecht en het Gemeentelijk Tramgebouw in Amsterdam vrijer gelegen en op meerzijdig beschouwen berekend, waardoor de derde afmeting een grooter rol gaat spelen en met name het silhouet in het stadsbeeld bijzondere verzorging vraagt. Het gebouw Petrolea verkeert te dezen aanzien in een ietwat tweeslachtigen toestand; het ligt weliswaar aan een straat doch het monumentale bouwwerk eischt hier tevens, door een ligging op de volledige korte zijde van een huizenblok, door een straatverbreeding ter plaatse, alsook doordat het Haagsche Bosch de overzijde van die straat vormt, een plaatsing in de tweede groep. Het stadsbeeld is daartoe echter niet in alle opzichten bevredigend: de achterzijde van de huizen der Jan v. Nassaustraat, de open tuin van een nabij gelegen heerenhuis, en de weinige afstand vóór den hoofdgevel beletten het bouwwerk te zien in een waardige bouwkundige omgeving, en, hoewel de gevels in dit opzicht zeer zijn verzorgd, zijn de ontwerpers in zulke gevallen niet bij machte de tweeslachtigheid van de ligging goed te maken.

Wat de eischen van het gebouw zelf betreft, men kan zich deze vervuld denken in een sfeer van schilderachtige romantiek (bureaux Binnenhof, den Haag) of van zakelijke nuchterheid (wolkenkrabbers, New-York) of van een vereeniging daarvan; en ik geloof dat de ontwerpers juist zagen door de samenvoeging van beide te kiezen. Men kan een modern kantoorgebouw uitsluitend zien als een versnelde rolprent van marktverovering, dividendenjacht, concurrentie-stuwkracht en internationale politiek, doch is dan onvolledig voor zooveel men vergeet dat deze romantiek met beide voeten in de werkelijkheid staat. Men kan een modern kantoorgebouw ook zien als slechts een reusachtige machine, waarin ieder een min of meer belangrijk onderdeel vertegenwoordigt, onmisbaar in het grootere geheel, doch ook deze beschouwing is niet volledig, immers de machine is er niet vanzelf en loopt niet vanzelf. Daar moet dus zijn een mystieke kern van macht en gezag met bijbehoorend kader, maar evenzeer een leger tot steun en uitvoering, beide in een doeltreffende omgeving

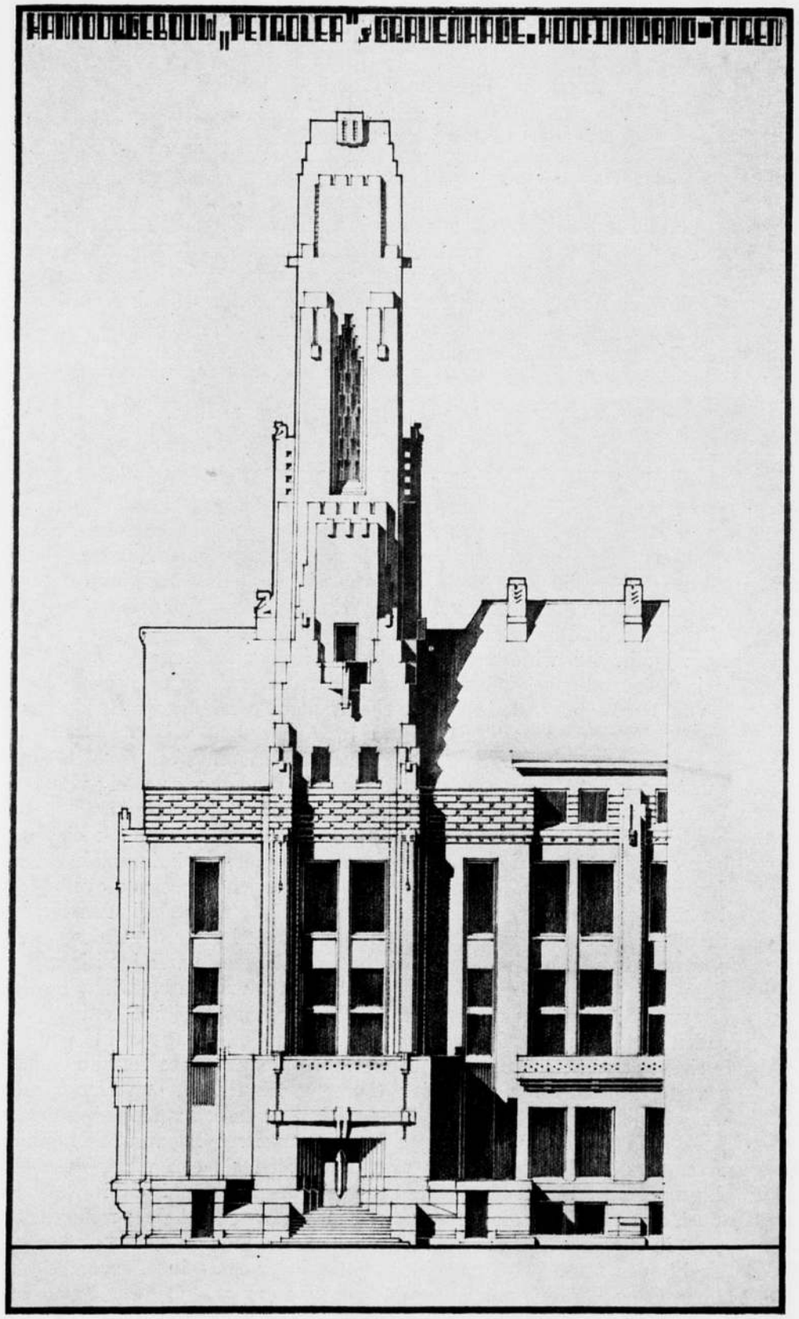

KANTOORGEBOUW „PETROLEA" TE 's-GRAVENHAGE. DE ROOS EN OVEREIJNDER Architecten B.N.A.
TEEKENING VAN DEN HOOFDINGANG MET DEN TOREN.

KANTOORGEBOUW „PETROLEA" TE 's-GRAVENHAGE.
DE ROOS EN OVEREIJNDER, Architecten B.N.A.
FRAGMENT MET INGANG EN TOREN.

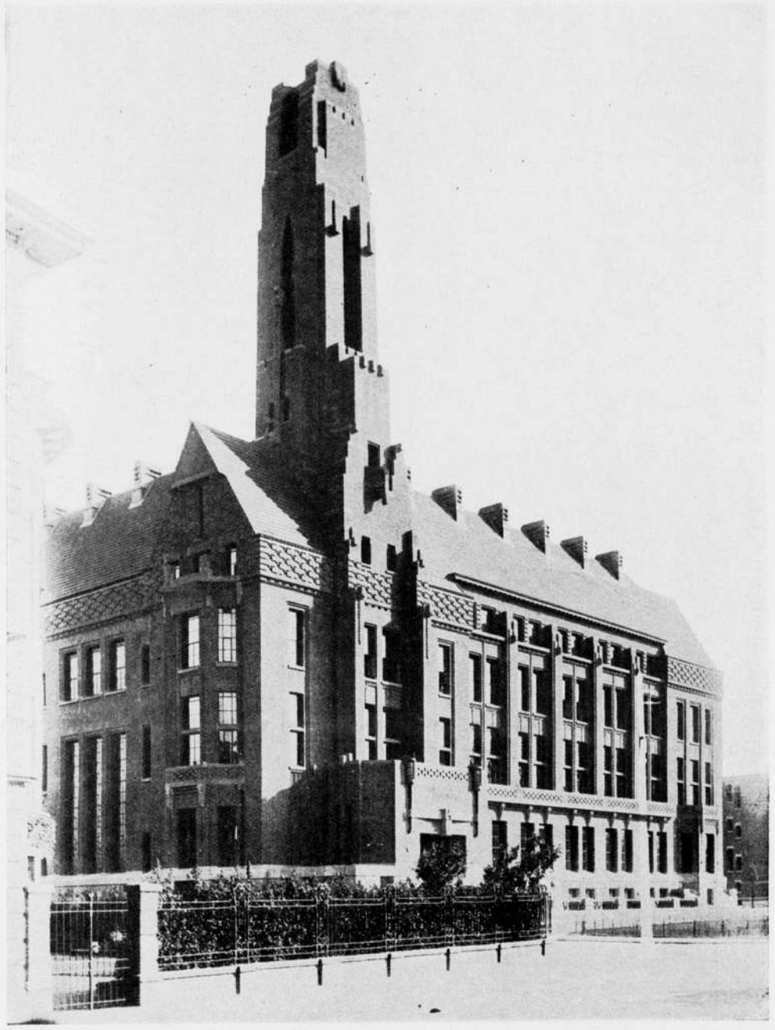

KANTOORGEBOUW „PETROLEA" TE 's-GRAVENHAGE.
DE ROOS EN OVEREIJNDER, Architecten B.N.A.

onder de beste werkvoorwaarden gehuisvest. Bij een geslaagden kantoorbouw zal deze twee-eenheid tot uiting gebracht worden.

De, op modul van gangbreedte ontworpen, plattegrond van het gebouw Petrolea heeft een hoefijzervorm en is op alle verdiepingen nagenoeg gelijk. Aan de voorzijde de vergaderzalen, de directie, de spreekkamers, de boekhouding; — in de daarachter gelegen gangen en trappen het verkeer; — in de beide vleugels de personeelzalen van moeder- en dochter-maatschappijen. De eerste vertrekken hebben een betrekkelijk vaste rol te spelen en kunnen dus onveranderlijk zijn van volgorde, maat en tooi. Hetzelfde geldt voor de verkeersruimten, hoofd- en diensttrappen en liften, hallen en gangen en bijbehoorende garderobes en toiletten, mits ook voor de toekomst, ruim genoeg ontworpen. De lokalen der verschillende maatschappijen moeten echter voortdurende aanpassing toonen aan een onbekende toekomst. Nog vrije vleugels moeten aan nieuwe dochter-instellingen ter beschikking staan, terwijl de bestaande ruimtegroepeeringen moeten zijn in te krimpen, uit te zetten en te vervormen naar gelang der behoeften. Vaststaande zijn hier uiteraard de loketten, de boekenliften, de kluistorens, de tegen geluidvoortplanting bijzonder verzorgde schrijfmachine-afdeelingen en de diensttrappen aan het einde van iederen vleugel. Op voortreffelijke en hier en daar verfijnde wijze is aan deze eischen in de plattegronden voldaan. Het zou het inlasschen van meerdere grondplannen vragen, hierop nader in te gaan, doch het technisch oog kan reeds genoegzaam oordeelen uit het bijgevoegde der hoofdverdieping.

De gevels binden de bovengenoemde verscheidenheid aaneen (Fig. I, II en III). De rustieke granieten onderbouw zorgt voor een kloek eenheidsbasement waaruit de bovenbouw zich ontwikkelt. Die band is bovendien uitgedrukt in kleur en groote soberheid in bouwstofkeuze. Zooveel mogelijk zorgt daarvoor de handvormsteen van Gebr. Overbeek te Hengelo (O.) in een menging van paarsch, rood, bruin en grijs met terugliggende grijze voeg, in samenwerking met de nu reeds geheel in toon staande Ludovicus-pan uit Karlsruhe en de stemmige roode Maulbrauner-zandsteen op plaatsen waar, om hechtheidsredenen, de baksteen moest wijken. Nuchterheid is echter geweerd. De sokkel verkrijgt, mede doordat de voorgevel met de rooilijn niet evenwijdig loopt, hier en daar een ongezochten klemtoon; de baksteen wordt op verscheiden wijze tot versiering verwerkt, de pannen zijn in haar dekking tot een verfijnd lijnenspel geworden, en de natuursteen is op sobere wijze van bouwbeeldhouwwerk voorzien. Het silhouet had, indien zich daartegen geen gewichtiger redenen hebben verzet, in verband met de voornoemde moeilijkheid in ligging wat grootscher kunnen zijn opgestapeld. Terwijl nu de hoefijzervorm eigenlijk door één dakvorm gedekt is en getracht is door slechts kleine middelen een soort afwisseling te brengen vermag deze laatste niet volkomen ten goede te komen aan den forschen luchtomtrek bij zulk een bouw te verwachten. Men vraagt zich af of een verdieping-hoogere voorbouw of lagere achtervleugels, hier niet tot een krachtiger voorbereiding van den toren hadden kunnen bijdragen, daarbij tevens de aandacht op het zoo belangrijke voorgevelgedeelte versterkende. De toren zelf daarentegen getuigt in zijn oorspronkelijkheid, zonder gezocht te zijn, van groot talent (Fig. I en III). Uit een vierkanten plattegrond opgebouwd is hij buitendaks, vóór en achter op andere wijze ontwikkeld dan ter zijde, hetgeen bij overhoeksch aanzicht een ongemeene werking doet ontstaan. Hij is bovendien goed van plaatsing, hoogte en massa ten opzichte van het gebouw dat hij bekroont en aantrekkelijk in de verhouding tusschen zijn muurvlakten en hunne doorbrekingen. Alleen de afdekking is wellicht als zoodanig te weinig tot uitdrukking gekomen zoodat de gedachte van afbrokkeling van de ietwat stompe afsluiting niet direct is te onderdrukken: overigens een bescheiden opmerking ten aanzien van een groot opgezet en te waardeeren torenontwerp.

Ook van het inwendige valt de vastheid op waarmede aan de eischen van modernen kantoorbouw en zijn inrichting is voldaan. De vleugel-kantoren zijn in hun degelijken

KANTOORGEBOUW „PETROLEA" 's-GRAVENHAGE. HOOFDINGANG.

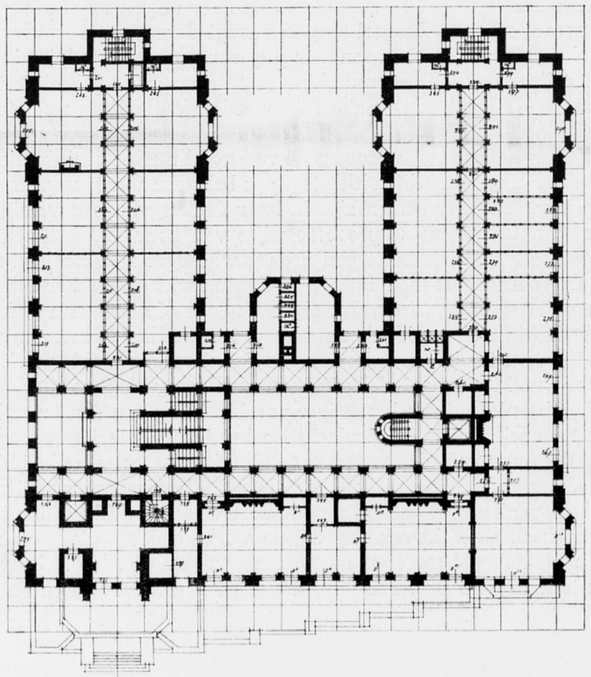

KANTOORGEBOUW „PETROLEA" 's-GRAVENHAGE. PLAN HOOFDVERDIEPING.
DE ROOS EN OVEREIJNDER. Architecten B.N.A.
(De kwadraten op het plan hebben 2.755 M. zijde.)

KANTOORGEBOUW „PETROLEA" 's-GRAVENHAGE. HAL.
DE ROOS EN OVEREIJNDER. Architecten B.N.A.

OPGANG HOOFDTRAP.

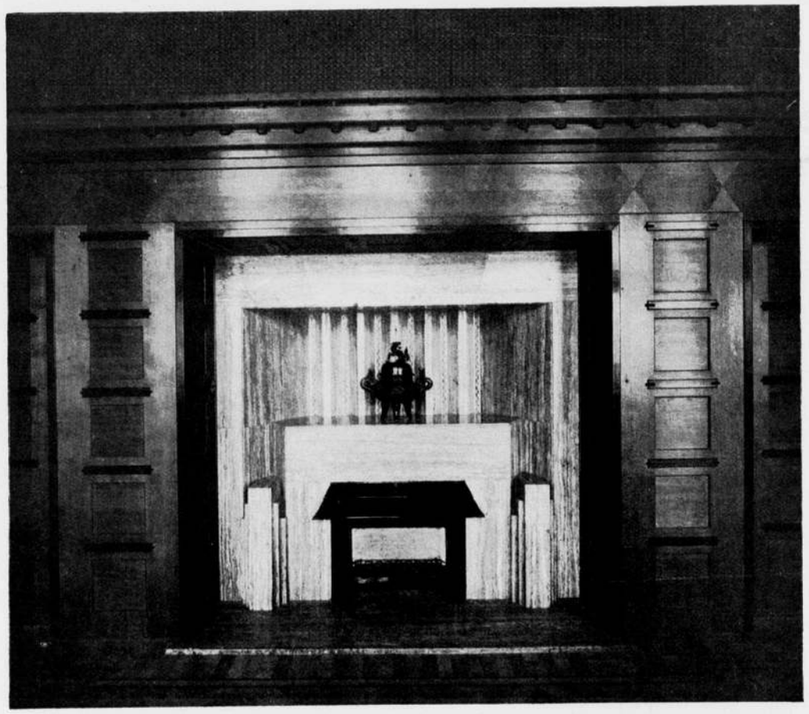

SCHOUW IN EEN DER DIRECTIEKAMERS. KANTOORGEBOUW „PETROLEA" 's-GRAVENHAGE.
DE ROOS EN OVEREIJNDER. Architect B.N.A.

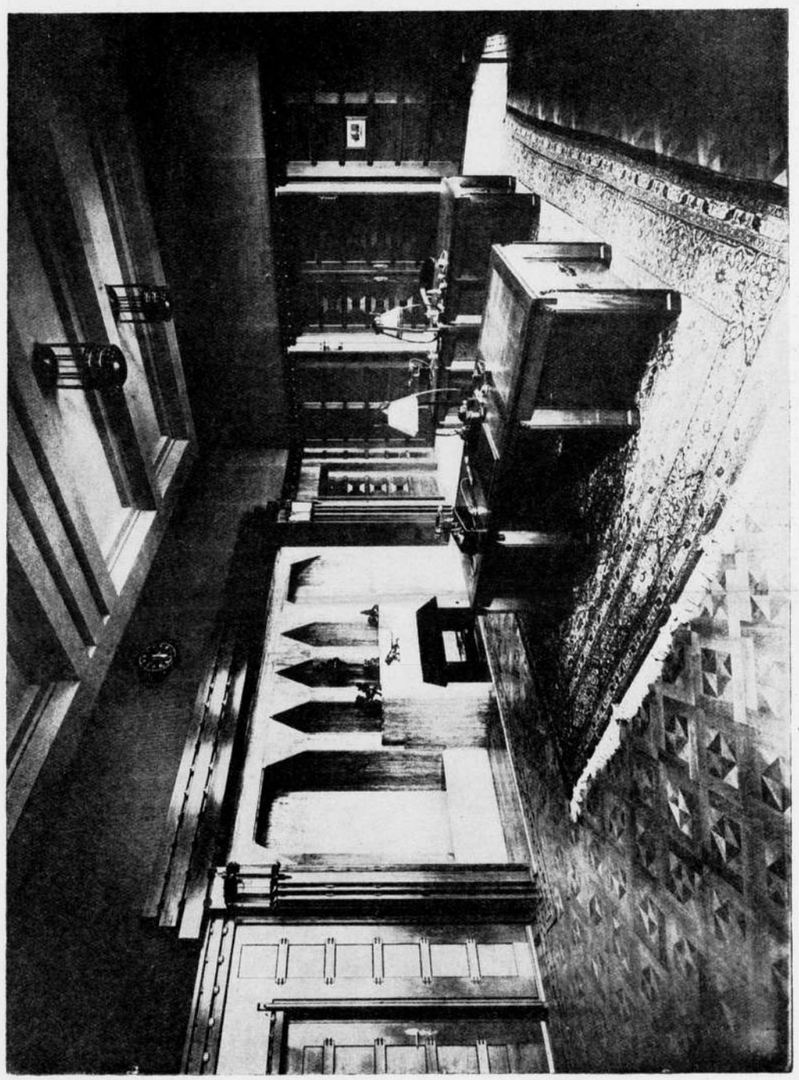

EEN DER DIRECTIEKAMERS.
KANTOORGEBOUW „PETROLEA" 's-GRAVENHAGE. DE ROOS EN OVEREIJNDER. Architecten B.N.A.

eenvoud van lijn en warmte van kleur, ook wat hun meubileering betreft, zeer bijzonder geslaagd. De verkeersruimten zijn door de toepassing van gekleurde bepleistering en licht gepolijste gele Travertijner steen uit de omgeving van Stuttgart van een aantrekkelijke eenheid, — terwijl nu eens een vloermozaiek, dan weer een wandschildering, een lichtlantaarn of bank, de fraaie perspectievische werkingen, die reeds in den platten grond te speuren vallen, bijzonder tot haar recht brengen. (Fig. V). De vertrekken aan den voorgevel doen niet onder in smaak voor de reeds beschreven ruimten; daar wordt zelfs in betimmeringen, bekleedingen, meubels en detailwerk een zeker hoogtepunt bereikt. Dit hoogtepunt zou het mijne niet zijn, omdat m.i. en met alle waardeering voor het verkregene, hier en daar de grens overschreden wordt welke het karakter van een voornaam kantoorvertrek behoort te kenmerken. Er is hier en daar, maar die meening blijft persoonlijk, een teveel dat wijst naar een bouwtijdperk waarin het ontwerpen zich niet door die ongedwongen ingetogenheid kenmerkte, die onontbeerlijk is voor duurzame bevrediging: — een teveel waaraan slechts weinige architecten, die in die dagen belangrijke opdrachten uitvoerden, vermochten te ontkomen. Ik twijfel echter niet of juist daardoor zal, historisch gesproken, dit zalengeheel van beteekenis blijven, omdat het immers van dien tijd met de te sterke nadrukkelijkheden een zeer goed en volledig voorbeeld zal blijven. (Fig. VI en VII).

Alle afbeeldingen toonen aan hoe uitnemend verzorgd overal het détail is, een vreugd en voorbeeld voor iederen vakgenoot.

Het spreekt vanzelf dat in een artikel als dit, de beschrijving en beoordeeling van zulk een gebouw, dat een wereld van gevoel, gedachte, kunstzin, praktijk en ervaring op allerlei gebied vertegenwoordigt, niet is uitgeput. Het zou zelfs zéér de moeite loonen om den ontwerpers zelf eens te verzoeken in een vakblad dieper op het vraagstuk van modernen kantorenbouw in te gaan, waarin zij door dezen verdienstelijken arbeid zoo bijzonder zijn ingewijd.

den Haag. d. Cl.

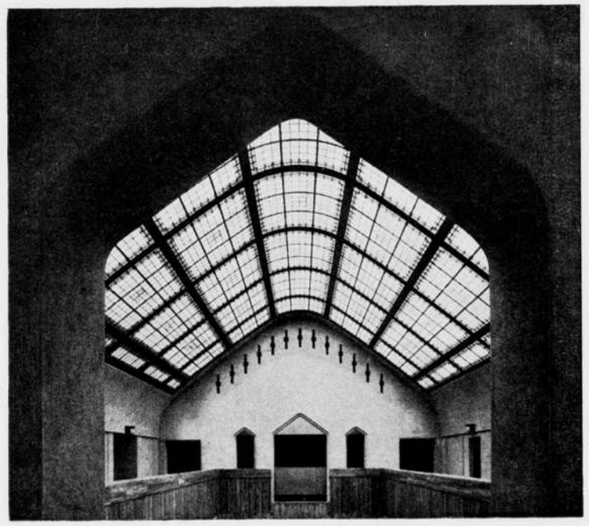

LICHTKAP BOVEN DE HAL.

4 APRIL 1925 NUMMER 14

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

INHOUD.

Officieele Mededeelingen. — Ledenvergadering van den B.N.A. op Zaterdag 18 April 1925 des v.m. 11 uur, te houden in het Societeitsgebouw van den Dierentuin in den Haag. — Berichten. — Het gebouw van de Rotterdamsche Bankvereeniging te 's-Gravenhage van Ir. H. F. Mertens, architect B.N.A., door Ir. Joh. G. Robbers. — Haagsche Brieven IV, door Bonzo. — Ontvangen Boekwerken door E. P. M.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.

DE OMSLAG VAN HET WEEKBLAD. Het lijkt wat wispelturig, nu, na de verandering met begin Januari, wederom wijziging te brengen in den omslag. Men kan echter gemakkelijk zien, dat deze laatste wijziging uitsluitend een correctie van den vorm betreft, dat naar den geest de omslag dezelfde bleef. De sinds Januari uitgegeven omslag was ontstaan met medewerking van den heer S. H. de Roos, maar diens hulp vermocht niet in de korte spanne tijds, die hem daarvoor vóór het verschijnen van het eerste nummer gegeven werd, alles uit dit geval te halen, wat hem, de Roos, mogelijk scheen.

Ook de Redactie voelde de mogelijkheid, in den geest van het ontworpen type, iets beters te maken en heeft het daarom billijk geacht, den heer de Roos gelegenheid te geven rustig, het schijnbaar eenvoudige, maar metterdaad moeilijke typographische vraagstuk, uit te werken tot iets dat hem bevredigde.

Zoo is ten slotte deze omslag tot stand gekomen, die voorloopig gehandhaafd zal blijven.

LEDENVERGADERING VAN DEN B. N. A. OP ZATERDAG 18 APRIL 1925 DES V.M. 11 UUR, TE HOUDEN IN HET SOCIETEITSGEBOUW VAN DEN DIERENTUIN IN DEN HAAG.

Agenda.

1. Notulen van de vergadering van 14 Maart 1925, in concept opgenomen in No. 12 van het Bouwkundig Weekblad.
2. Mededeelingen.
3. Ingekomen stukken.
4. Behandeling van het rapport van de wettelijke bescherming van den architecten-titel. (Zie Bouwkundig Weekblad 1924 No. 44).
5. Rondvraag.

BESTUURSVERGADERING B.N.A. OP DINSDAG 7 APRIL A.S. Het Bestuur van den B.N.A. vergadert Dinsdag 7 April a.s. Men wordt verzocht brieven ter behandeling door het Bestuur vóór dien datum in te zenden.

PREADVIES VAN HET BESTUUR INZAKE HET RAPPORT WETTELIJKE BESCHERMING ARCHITECTENTITEL. Ten aanzien van het door de heeren Prof. Ir. G. Diehl, Prof. Ir. M. J. Granpré Molière en J. C. Meischke uitgebrachte rapport over de

Wettelijke Bescherming van den Architectentitel, welk rapport gepubliceerd is in No. 44 van het Bouwkundig Weekblad 1924, deelt het Bestuur van den B. N. A. mede dat het zich geheel kan vereenigen met de in dat rapport ontwikkelde denkbeelden en de daarmee verband houdende voorstellen en de ledenvergadering adviseert tot aanneming van dit rapport.

Intusschen meent het Bestuur dat het wenschelijk is alsnog een zeer kleine redactiewijziging in het rapport aan te brengen waardoor het mogelijk zal zijn ook diegenen den titel te verleenen die door bepaalde omstandigheden of om bepaalde redenen het architecten-examen niet kunnen doen, maar zich op architectonisch gebied toch zoodanig onderscheiden dat zij den titel „architect" ten volle waardig zijn. Er doen zich nl. sporadisch gevallen voor dat er bouwkunstenaars zijn van zeer groot talent en bijzondere begaafdheid, die — mogelijk wel door het overwicht van die begaafdheid — niet in staat zijn zich aan een examen te onderwerpen. De strenge, rustige, zekere ontwikkelingslijn in hun werk plaatst hen intusschen niet onder de geheel in het wild opgeschoten talenten, waarvan het rapport spreekt. Het Bestuur zou dan ook voor deze uitzonderingsgevallen de mogelijkheid willen open laten den titel te verwerven, door den Raad de bevoegdheid toe te kennen ook hen die door buitengewone kwaliteiten op architectonisch gebied zeer sterk naar voren treden den titel van „architect" te verleenen.

Het Bestuur heeft over dit punt alsnog van gedachten gewisseld met de commissie. De Commissie heeft het Bestuur medegedeeld dat zij zich wel met de redactiewijziging in den geest als door het Bestuur bedoeld kan vereenigen doch dat in de eenmaal te ontwerpen redactie het uitzonderingskarakter sterk naar voren moet komen.

Het Bestuur deelt deze meening volkomen. De commissie zal dus, wanneer het rapport zal zijn aangenomen, aan dit punt hare bijzondere aandacht schenken.

NIEUWE LEDEN B.N.A. Sinds de vorige opgaaf zijn als lid van den B.N.A. toegetreden de heeren Bernard Buurman, architect te Leiden, W. M. Dudok, Directeur van Gemeentewerken en architect te Hilversum, E. G. Middag, architect te Hilversum, W. J. Gerretsen, architect te Oosterbeek, H. P. J. de Vries, architect te Rotterdam en G. Westerhout, architect te Den Haag. Als aspirant-lid is toegetreden Ir. J. H. Redelaar, b.i., architect te Den Haag.

BERICHTEN.

BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP. In de laatst gehouden jaarvergadering en de daaraan volgende bestuursvergadering heeft het bestuur van Bouwkunst en Vriendschap zich voor het jaar 1925 als volgt samengesteld:

Prof. H. Evers, Eere-Voorzitter; J. P. Logemann, Voorzitter; J. Heyink, Vice-Voorzitter; Ir. C. N. van Goor, 1e Secretaris, Cl. de Vrieselaan 27a; A. Stahlie, 2e Secretaris; A. H. van Koot, Penningmeester; Ir. M. C. A. Meischke, 1e Commissaris; W. van der Sluys, 2e Commissaris.

HET BAUHAUS NAAR DESSAU. Wij vernemen uit Weimar: De pogingen van Walter Gropius om, nadat de conservatieve regeering van den staat Thüringen hem en al zijn medewerkers als directeur en leeraren aan het „Staatliche Bauhaus" te Weimar met 1 April ontslagen had, het werk van het Bauhaus elders voort te zetten, hebben succes gehad. De stad Dessau in Anhalt heeft Gropius uitgenoodigd aldaar zijn voor het moderne leven en kunst baanbrekenden arbeid te vervolgen onder voorwaarden, die veel gunstiger zijn dan die te Weimar.

De studeerenden te Weimar hebben en bloc besloten hun directeur en leeraren naar Dessau te volgen.

HET GEBOUW VAN DE ROTTERDAMSCHE BANKVEREENIGING TE 's-GRAVENHAGE

van Ir. H. F. MERTENS, Architect B. N. A.

Ter plaatse, waar aan den Kneuterdijk het huis gestaan heeft, waar in 1813 Gijsbert Karel van Hogendorp het herstel van Neerlands onafhankelijkheid voorbereidde, en naast het huis, bewoond geweest door Prins Alexander en vermoedelijk door Johan de Witt, stichtte de Rotterdamsche Bankvereeniging haar nieuw gebouw. De architect, aan wien de bouw van dit zakenhuis opgedragen werd, had wel een bij uitstek moeilijke en verantwoordelijke taak, want al overweegt men dat het karakter van deze stadskern zich langzamerhand geheel gewijzigd heeft tengevolge van de vervanging der oude woonhuizen door winkel- en kantoorgebouwen, zoo staan in de onmiddellijke omgeving van de plek, waar het bankgebouw moest worden opgetrokken, — met name er vlak naast (evengenoemd huis van Johan de Witt), er tegenover, en in de bocht naar het Lange Voorhout (hier zelfs in aaneengesloten rij) —, nog verscheidene 17de en 18de eeuwsche gebouwen, die om hunne architectonische waarde op de „Monumentenlijst" werden geplaatst, — evenals zeer vele der huizen aan het Lange Voorhout, — en wier leven men dus zoo lang mogelijk zal trachten te rekken. De moderne gevel van het bankgebouw met de gevels dier oude huizen te doen harmonieeren, het deftig cachet daarvan niet te verstoren, dit waren eischen, door den architect in acht te nemen. Naast de beperking, door deze eischen opgelegd, deed zich nog de moeilijkheid voor van een knik in de rooilijn.

Laatstgenoemde moeilijkheid werd door Mertens overwonnen door van den nood een deugd te maken, met medewerking van de gemeente de rooilijn zóódanig te vervormen, dat de knik in het midden kwam te liggen, de ingang van het gebouw in den knik te projecteeren, en, zoodoende, op ongezochte en rationeele wijze tot een facade te komen met twee symmetrische vleugels ter weerszijden van een middenpartij. Deze symmetrie, waartoe men vanouds zijn toevlucht nam ter bereiking van statigheid en rust, mist ook hier haar werking niet. Ook Mertens' eerste gevelteekening, hierbij gereproduceerd, was voor denzelfden plattegrond ontworpen. Zij vertoont een baksteenbouw, afgewisseld met natuursteen, en een, ter vrije ontwikkeling van de middenpartij, in tweeën gesplitst dak. Mertens had dit gevelprojekt, dat hem zelf wel bevredigde, graag uitgevoerd gezien, doch de wensch van de bankdirectie om eens een ontwerp te zien voor een gevel, geheel van natuursteen opgebouwd, leidde tot het vervaardigen van nog verschillende andere gevelteekeningen, — wel een zevental —, met den gevel in zijn huidigen vorm als eindresultaat van zijn studie. En gelukkig, want had dat eerste projekt behalve de frischheid van den eersten opzet ook groote verdienste, charmeerde het met zijn diepe schaduwgrotjes onder de lateiplaten op een derde van de raamhoogte, en met zijn stoere middenpartij, — de voornaamheid, het edele, het bezonkene wordt in dien gevel gemist. In het zooeven geschetste milieu is de gevel in zijn tegenwoordigen vorm veel meer op zijn plaats, veel bescheidener, niet opdringerig. Door het hooge dak niet in tweeën te splitsen en boven de middenpartij het beloop van den knik te doen volgen, is dit grooter en rustiger geworden. Dit dak, ik zou het niet willen missen. Stel u voor, dat de gevel ook voor de zolderverdieping, — waar zich lokalen bevinden met groote vensters onder het achterschild van het dak, — opgetrokken en die verdieping van een plat dak voorzien ware geworden, hoe zou de gevel met die meerdere hoogte de omgevende gebouwen overweldigd hebben! Het blufferig-domineerende, zijn buren overschreeuwende is voor dit geldgebouw gelukkig ganschelijk vermeden. Ik denk in dit verband aan het nieuwe gebouw van de Nederlandsche Handelmaatschappij aan de Vijzelstraat te Amsterdam, dat met zijn afmetingen de huizen aan de aangrenzende grachten volkomen doodslaat; hoe jammer dat men dit gevaarte niet in een nieuw stadsgedeelte

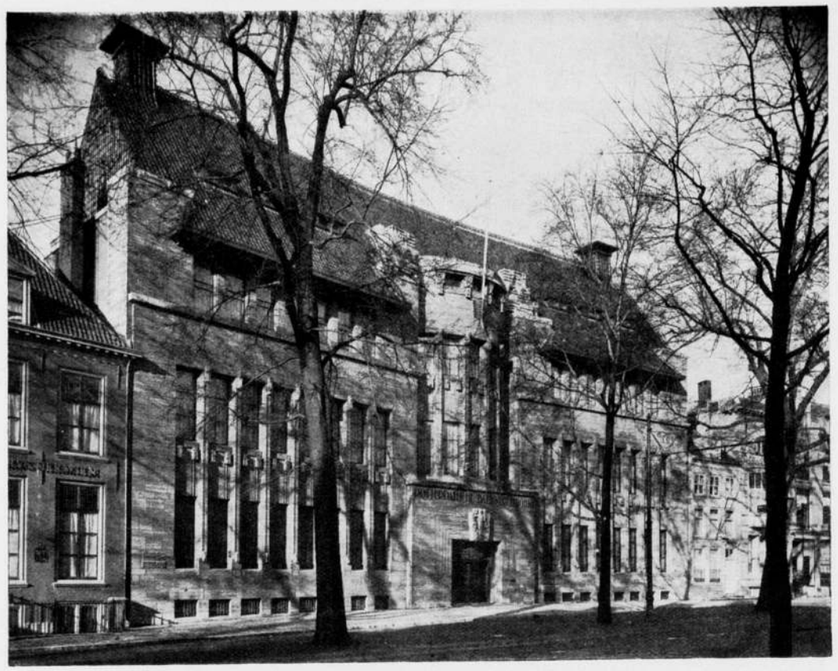

VOORGEVEL.

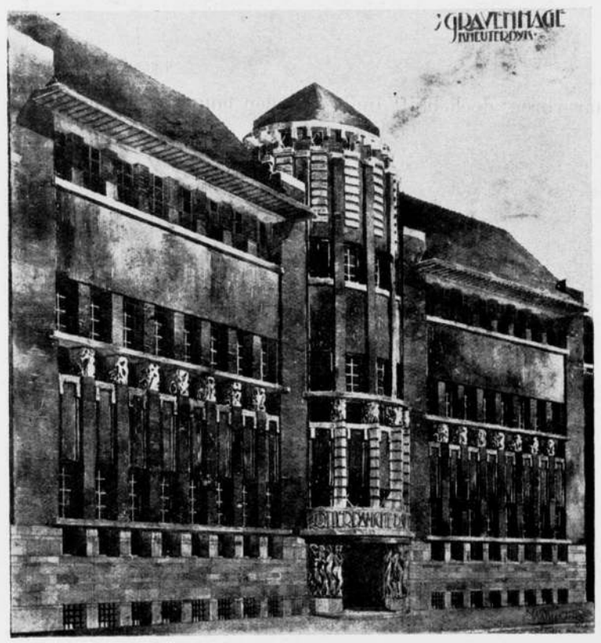

VOORPROJECT IN BAKSTEEN.
GEBOUW ROTTERDAMSCHE BANKVEREENIGING TE 's-GRAVENHAGE.
Architect: Ir. H. F. MERTENS, B.N.A.

en liefst aan een groot plein heeft doen bouwen. Nu, in deze straat op het nog geenszins breede trottoir langs het gebouw loopende en opkijkende naar den gevel, ziet men niets als verticaal opgaande lijnen, waarachter de ramen schuil gaan.

Bezien wij den gevel aan den Kneuterdijk nu wat nader. Hij is uitgevoerd in Wurtenbergsche Travertin, — feitelijk Sauerwassertuff geheeten, — van een aanvankelijk wat te hoog-gele kleur als van bruine suiker, maar die in een kort tijdsbestek, — het is aan de nu 2 jaar oude middenpartij en linker vleugel goed te merken, — dank zij den aard der steen en den groven frijnslag, prachtig tonig van kleur wordt, en, ofschoon ze het daarvan natuurlijk verre wint, toch in harmonie is met de gele kleur, waarin de bergsteen in de gevels van het huis van Johan de Witt en van het paleis in de bocht van den Kneuterdijk geverfd is. De door de tusschenstijlen aan elkaar gekoppelde raamgroepen werden ter hoogte van den onderdorpel der ramen van de tweede verdieping afgesloten door een sterksprekende horizontale afdekband, waarboven laatstgenoemde ramen zóó gesteld zijn dat de verticale assen dier ramen met die der evengenoemde tusschenstijlen samenvallen, en die ramen dus één minder in getal zijn. De bedoeling hiervan was waarschijnlijk de hoogte van het gebouw voor het oog te drukken, terwijl hierdoor en door den vorm, aan den onderbouw van de middenpartij gegeven, een goede contrastwerking tusschen horizontalisme en verticalisme bereikt werd. Door den onderbouw der middenpartij groot te houden, werd aan de uiteraard breed-vereischte toegangsdeuren een kleiner aanzien gegeven, dat het gevoel van veiligheid en afgeslotenheid versterkt. Overigens acht ik dien onderbouw wel wat al te nuchter van behandeling, en zou ik de steenprofileering rond den ingang wel wat pittiger gezien willen hebben, en meer zin gevend aan den krachtigen sluitsteen. Het beeldhouwwerk van dien sluitsteen, dat van de kraagsteenen in de raamgroepen en van den kop der middenpartij, alles werk van Hildo Krop, vind ik bijzonder gelukkig geslaagd. De steen te doen leven is Krop wel zéér toevertrouwd. Ook zonder preciese verklaring van de symboliek, de zin der figuren in dit beeldhouwwerk, valt dit werk te waardeeren; het leeft als een verrassing op uit de steen, en dringt zich niet als iets opzichzelfstaands naar voren, doch blijft innig aan den bouwsteen gebonden.

In harmonie met den gevel is de monumentale dakbedekking van verglaasde Romaansche pannen in genuanceerde kleuren als van ijzerroest, waarmede ook de verticale sluitvlakken van de kap en de buitendaksche schoorsteenwanden bedekt zijn; de kleine dakramen in het voorschild, ofschoon weinig storend, had ik daarin toch liever niet gezien.

Wijden wij aandacht aan de hierbij gereproduceerde plattegronden, dan erkennen wij gaarne, dat een handig gebruik is gemaakt van den noodzaak, een groot deel van de localiteiten op den beganen grond, — waarvoor het beschikbare terrein over de gansche breedte en over een diepte van circa vijftig meter in beslag genomen moest worden —, van bovenlicht te voorzien, om het vóór- en achtergedeelte van het gebouw als op zichzelf staande mooten op te trekken, onderling verbonden door de opgaande gedeelten van den middenbouw. Hierdoor kon het achtergebouw een verdieping meer krijgen dan het voorgebouw en plat afgedekt worden. hetgeen op die plaats niet storend werkt op de omgeving, zoomin als de sobere behandeling der gevelmuren als vakwerken van gewapend beton, waartusschen gecementeerde baksteenvullingen, welke constructie voor alle buitenmuren toegepast werd, en alleen voor den voorgevel aan den Kneuterdijk aan het oog werd onttrokken door een bekleeding van natuursteen. De plattegrond, ofschoon oogenschijnlijk wat ingewikkeld zit goed en praktisch in elkaar. Bij een gebouw als dit, dat feitelijk tweeërlei karakter draagt, n.l. dat van plaatselijk bankgebouw en centraal-administratie-gebouw, is het waarschijnlijk niet gemakkelijk geweest aan alle bedrijfseischen en aan al de wenschen der bankdirectie ten opzichte van het onderling verband te voldoen. Mocht het den outsider voorkomen, dat in het plan hier en daar de ruimte wat ver-

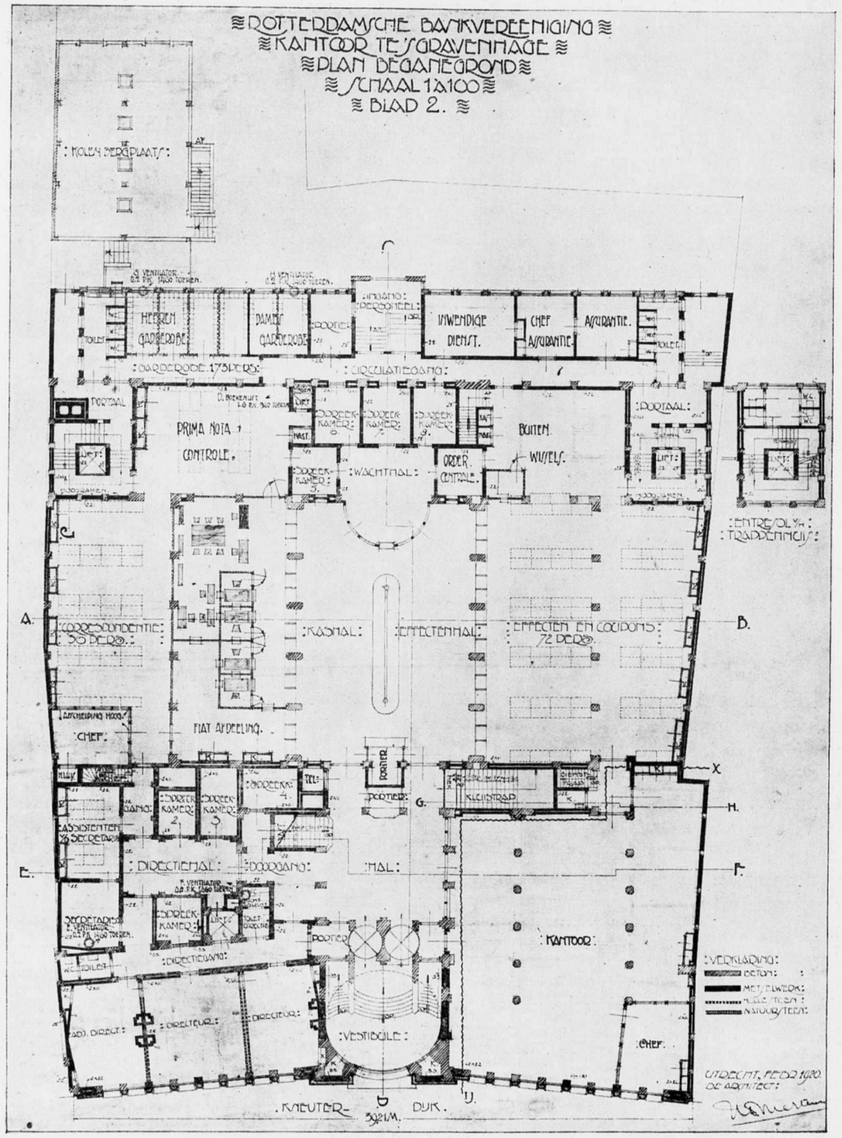

PLAN BEGANE-GROND.
GEBOUW ROTTERDAMSCHE BANKVEREENIGING TE 's-GRAVENHAGE.
Architect: Ir. H. F. MERTENS. B.N.A.

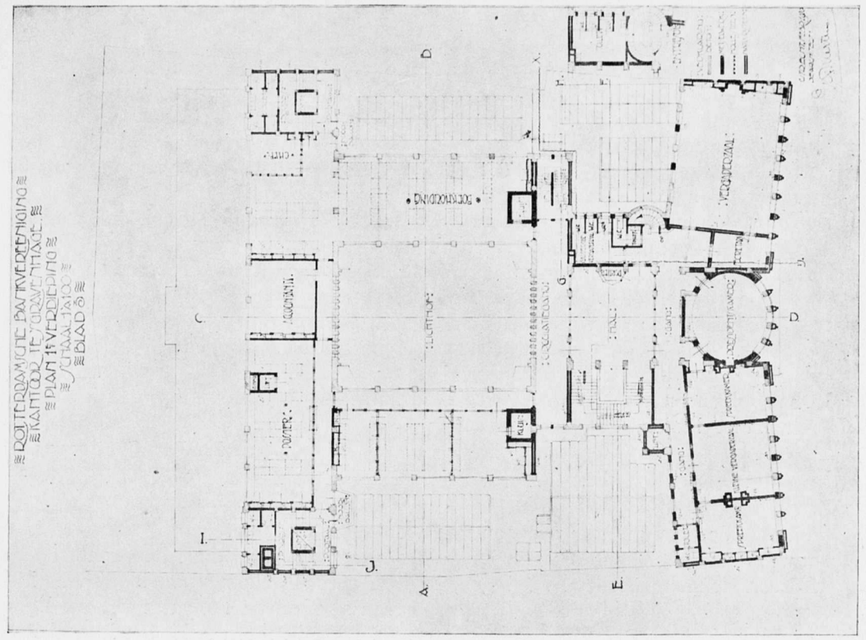

PLAN 1E VERDIEPING.

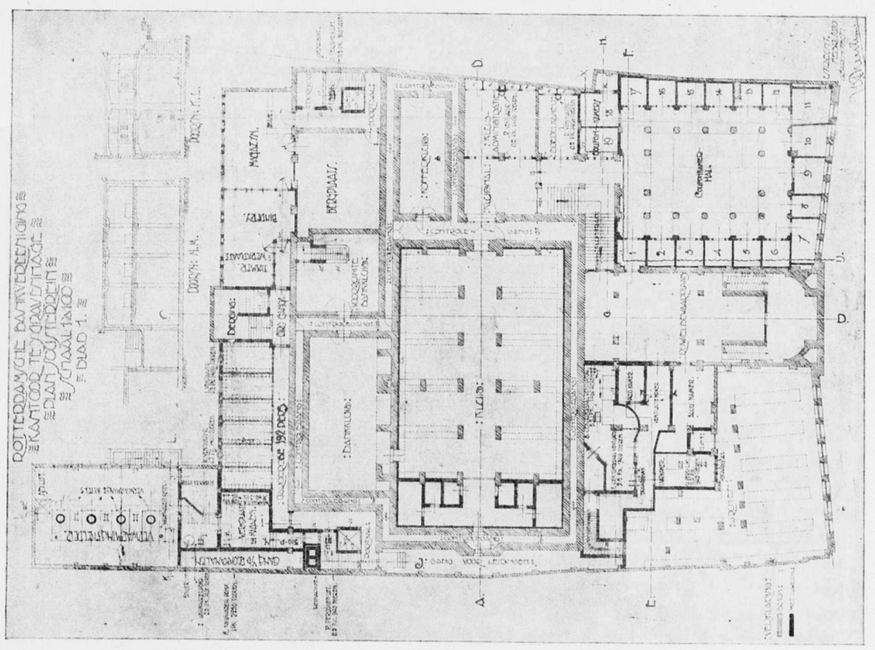
ROTTERDAMSCHE BANKVEREENIGING
KANTOOR TE 'S GRAVENHAGE
PLAN SOUTERRAIN
SCHAAL 1:100
BLAD 1
MUSEUM
KOFFERKAMER
KOFFERKAMER
KOFFERKAMER

brokkeld is, nadere beschouwing verzoent hem met die onderindeeling en uitleg behoeft hij niet.

Een bijzonderheid is ongetwijfeld dat de verwarmingskelder geheel buiten het gebouw, dus allesbehalve centraal, is aangebracht, en dat de kolenbergplaats zich boven dien kelder bevindt, waardoor de kolen regelrecht door vulschachten op de vuurhaarden der ketels kunnen worden gestort.

Dat de toiletten in het achtergebouw behalve op elke verdieping ook op tusschenverdiepingen, toegankelijk vanaf tusschen bordessen in de vierkante trap- en liftportalen, geprojecteerd zijn, is uit de plattegrondteekeningen op te maken. Mocht men op de plattegrondteekeningen tevergeefs naar rijwielbergplaatsen voor het personeel zoeken, zoo zij vermeld, dat deze zich bevinden op de open plaats achter het gebouw, vlak bij de poort, waardoor het personeel zich vanaf het Noordeinde naar het gebouw begeeft.

In het volgend nummer van dit weekblad zullen wij het inwendige van het bankgebouw nader bezien.

Ir. Joh. G. Robbers.

HAAGSCHE BRIEVEN IV.

Een van de belangrijkste groepen van woningen, de laatste jaren hier ter stede gebouwd, is mijns inziens die van korrelbeton gegoten, nabij de Scholstraat.

Het complex van 58 betonwoningen, in 1922 gereed gekomen, vertoont verschillende systemen van al of niet holle wanden, van al of niet ter plaatse vervaardigde bouw-elementen, in al of niet poreus materiaal. Naar ik meen is bij het korrelbeton van werkelijk succes te spreken, zoowel economisch als warmte-technisch.

Wat dat laatste betreft kan, dunkt mij, ook licht een beter resultaat bereikt worden dan met het gebruik van onze oude materialen mogelijk was. Een muur van één steen dikte, hoogstens nog van binnen geasfalteerd en afgepleisterd, kan niet beschouwd worden als een voldoende isolatie ten opzichte van het te handhaven temperatuur- en vochtigheidsverschil.

Dat weten we eigenlijk allemaal wel. En de zielige constructie die de spouwmuur van twee halve steentjes met 6 c.M. lucht ertusschen toch eigenlijk is en blijft, ook al worden die halfsteensmuurtjes verbonden door ijzeren — natuurlijk doorroestende — ankerdraadjes of ankerbandjes of zelfs door bezwaarlijk goed aan te brengen steenen, werd faut-de-mieux bedacht en uitgevoerd, nu er geen geld bij elkaar te krijgen is voor betere muren.

Dat 1 M². venster zoo veel meer warmte verloren doet gaan dan 1 M². muur, zelfs al vervangen we de slecht-sluitende, eenwig trekkende, gebrekkige houten ramen door als-een-machine-sluitende ijzeren ramen, al of niet dubbel beglaasd, is zeker geen reden om ons hart van de muur-constructie af te trekken.

Integendeel.

Hoogstens kan dat een spoorslag zijn om de vensters niet grooter te maken dan ze voor lichttoevoer moeten worden, ook al zou dat soms tot een strijd voeren met de Verordeningen van het Bouw- en Woningtoezicht; maar daarvan afgezien blijkt het noodig, en juist bovenbedoelde omstandigheid maakt het nog des te meer noodig, om de muren beter te construeeren. Toegepast-mechanisch is onze buitenmuur niettegenstaande haar uitzonderlijke dunte — uitzonderlijk ten opzichte van de muren in nagenoeg alle andere landen van deze wereld — en wel dank zij onze vaste homogene baksteenen, en in het algemeen sterke mortels, voldoende; warmte-technisch is ze een paskwil.

Met gering succes koopen we veel dure kolen en probeeren daarmede het heelal te verwarmen; als de uit onze huizen opstijgende warmte zichtbaar gemaakt kon worden, zouden wij onze woningen zien dampen als overwerkte karrepaarden. Wat dit alles betreft is zonder twijfel het korrelbetonhuis een succes.

Maar het heeft een groot bezwaar: het moet bepleisterd worden. Waarschijnlijk is die bepleistering niet noodig voor de regendichtheid — bimsbeton, immers, is ook regendicht niettegenstaande de groote inwendige holten; en dat geldt ook van sintelbeton — maar voor de blijvende sterkte: ik zie met mijn geestesoog al onze beminnelijke Hollandsche straatjongens — bandieten waarbij vergeleken de Parijsche Apachen brave Padvinders zijn — één voor één de korrels met hun vingertjes uitpeuteren, tot ze in een klein half uurtje een flinke bres gepeuterd hebben.

Die bepleistering is vooral een esthetisch, of misschien nog meer een ethisch, bezwaar. Metselwerk-voegen, evenals de bekistingsafdrukken bij gestort beton, bevredigen onze onderbewuste behoefte aan begrijpen der samenstelling. Bovendien geven ze een beslistheid door hun richting en een gevoel van stabiliteit door hun horizontalisme, voorzoover dat laatste niet verkracht is geworden door bespottelijke, onconstructieve, niet behoorlijk uit te voeren opzettelijkheden zooals staande of golvende voeglijnen.

En dan verder die bezwaren van oppervlakte en vooral van kleur! De oppervlakte is nog wel belangwekkend te maken, zij het met betrekkelijk hooge kosten. Maar voor de kleur is nog geen goede oplossing gevonden, binnen de geldelijke mogelijkheid. We zullen in elk geval dit korrelbeton met groote belangstelling moeten blijven volgen; ik voel dat uit dergelijke materialen de nieuwe vormgeving zich ongedwongen ontwikkelen zal.

Dit doet me denken aan een paar mooie kiosken en een tramwachthuisje hier opgebouwd; het laatste staat op het Stationsplein van het Hollandsche Spoor. Ze zijn gemaakt van stalen ramen, betonplaten als wanden en dak, spiegelglas als doorzichtige beschutting tegen wind en weer.

Ze missen alle „aangebrachte" detailleering.

Ziehier uitnemende voorbeelden van hedendaagsche bouwkunst: kunstgevoelig, uiterst verzorgd, zakelijk.

Hoe goed staan die bouwsels tusschen de er langs flitsende gladde auto's; hoe juist past hier het electrisch gloeilampje in.

En vooral, hoe bescheiden is hier de ontwerper geweest; hoe prachtig heeft hij zich beperkt tot het oplossen van de vragen die de werkelijkheid hem stelde en hoe verblijdend heeft hij zich weten vrij te houden van ostentatie, van nadruk leggen op zijn eigen vindingrijkheid, artisticiteit en..... buitenissigheid.

Ik weet niet wie het ontworpen heeft, maar hij verdient hiervoor een eeresaluut, want we hebben in dezen verwarden tijd vol bioscopen, lichtreclames, gramofoons en loudspeakers aan niets meer een dringende behoefte dan aan echten eenvoud.

BONZO.

ONTVANGEN BOEKWERKEN.

Schriftelijke en Mondelinge Examenvragen in 1924, van de Nijverheidsakten Nm, Nx, Nb, Nc, Ne, Nf, benevens van de aanteekening op Nm. Æ. E. Kluwer, Deventer, *f* 2.50.

Met de uitgave van dit boekje heeft de uitgever de firma Kluwer uit Deventer wel verdienstelijk werk verricht voor hen die in „training" zijn voor een der bovengenoemde examens. De vragen zijn over het algemeen practisch gesteld en wel geschikt de hersenen van de delinquenten te scherpen. De opgave van de lijnteekening pleit meer voor de scherpzinnigheid van hem die haar uitdacht dan voor zijn smaak, edoch het gaat hier waarschijnlijk alléén om nauwkeurigheid van werken. In het boekje is een voorrede van het Hoofdbestuur van den Nederl. Bond van Leeraren en Leeraressen bij het Nijverheidsonderwijs op welks initiatief de uitgave geschiedde.

Tabellen voor de Berekening van Vloeren en Balken in Gewapend Beton door A. Stornebrink. Uitgevers Mij. „Kosmos", Amsterdam. In portef. *f* 1.90.

De bovengenoemde tabellen, samengesteld door A. Stornebrink, lijken mij zeer

practisch en bruikbaar, daar ook de prijs niet hoog is gesteld, zal er een ruim gebruik van gemaakt kunnen worden door hen die vlug eene bewapening van vloeren of balken moeten berekenen.

De Vries—Schroot. Bouwkunde. Deel I, 4e druk, herzien door S. Wind, *f* 2.—, geb. *f* 2.75. Uitg. P. Noordhoff, Groningen.

Het zal wel met den lagen prijs verband houden, dat de afbeeldingen, die men bij het doorbladeren van dit boekje voor de kennis der bouwmaterialen, afd. „Steen", tegenkomt, een allesbehalve modernen indruk maken, en ons naar het jaartal doen zien, of het werkelijk van dezen tijd is. Ik weet wel dat een leerboek voor bouwmaterialen er niet een is voor architectonische vormleer, doch dergelijke clichés moesten in zoo'n werkje liever niet geplaatst worden.

De materialen worden overigens vrij volledig behandeld, hoewel over sommige „heengevlogen" wordt. Het materiaal baksteen wordt in dit boekje evenwel goed en grondig besproken. Van de kalkzandsteen verwacht de schrijver een groote toekomst, ook om grooter vormenrijkdom in de gevels te bereiken, ik hoop alleen maar dat zijn verwachtingen niet bewaarheid worden. Alles tezamen genomen is het wel een bruikbaar boekje, doch zal het nog eens bij een volgende uitgaaf degelijk herzien moeten worden.

De Vries—Schroot. Bouwkunde, Deel II, Hout. Herzien door S. Wind, prijs *f* 2.—, geb. *f* 2.75. 4e druk. Uitg. P. Noordhoff, Groningen.

In dit boekje wordt het hout als werkmateriaal, zijn duurzaamheid, middelen ter bescherming ervan, de toepassing in de bouwpraktijk en het hout als handelswaar behandeld. Dit tweede deel maakt een veel prettiger indruk dan het eerste; alles wordt grondig en oordeelkundig besproken, terwijl de afbeeldingen goed en duidelijk zijn. Behalve de bekende houtsoorten, worden ook het Oost- en Westindische hout behandeld. Heel goed is ook het hoofdstuk: hout als handelswaar, terwijl het eindigt met eenige goede opmerkingen over het keuren van het hout. Alles tezamen een uitstekend boekje.

Constructie van Gebouwen door Prof. J. G. Wattjes, B. I. Derde stuk. Ramen, deuren en betimmeringen. Uitgevers Mij. „Kosmos", Amsterdam.

Het is werkelijk een genoegen bij het doorbladeren van dit 3de stuk van het Standaardwerk op te merken dat dit boek zoo goed doorgewerkt en zoo rijk aan goede en goed geteekende voorbeelden is. De meest eenvoudige tot de meer ingewikkelde raam- en deurconstructies worden er in behandeld en het meerendeel van de voorbeelden zijn constructies aan de praktijk ontleend, waardoor alles zoo'n frisschen indruk geeft. In het tweede gedeelte worden de ijzeren ramen en raamconstructies behandeld. Eén opmerking moet mij hierbij van het hart; het lijkt wel of de fa. Braat te Delft, de eenige firma in ons land is die metalen ramen construeert, wat toch niet het geval is, hoezeer ook het werk van Braat op een hoog peil staat. Als rectificatie op de afb. voorkomende op bl. 279 diene dat het drieledig klepraam geen ontwerp van de firma Braat is, doch van den dienst der P.W. afd. Gebouwen welke na vele proefnemingen tot dit systeem gekomen is.

Bouwkundige Constructies door P. W. Scharroo. 4e druk. N.V. Uitg. Mij v/h van Mantgem en de Does. Prijs *f* 5.90.

In dit werk worden zoowel de analytische als de grafische wijze van berekeningen behandeld, terwijl in onmiddellijke aansluiting daarop berekening van constructies in hout, ijzer en steen volgen en ten slotte die van constructies in beton en gewapend beton.

De behandeling der theorie in onmiddellijk verband met de practische toepassing van de voorafgegane sterkteberekening lijkt mij uitstekend, en dit werk zal dan ook zeer bruikbaar zijn, niet alleen als studie- doch ook als handboek, daar tevens in hetzelfde werk een massa tabellen o.a. van alle soorten constructieijzer, traagheidsmomenten, klinknagels, gewichten, enz. voorkomen, zoodat men bij het maken van berekeningen voor constructies alles bij elkaar heeft. E. P. M.

11 APRIL 1925 NUMMER 15

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

INHOUD.

Officiëele Mededeelingen. — Ledenvergadering van den B.N.A. op Zaterdag 18 April 1925 des v.m. 11 uur, te houden in het Societeitsgebouw van den Dierentuin in den Haag. — Mededeelingen. — Het gebouw van de Rotterdamsche Bankvereeniging te 's-Gravenhage, van Ir. H. F. Mertens, architect B.N.A. (vervolg en slot), door Ir. Joh. G. Robbers. — Ingezonden, door A. V. Heeswijk, Hoofding. der firma de Vries Robbé en Co. te Gorinchem. — Hochhaus Hansahof te Keulen, door B. J. Koldewey. — Ontvangen Boekwerken door E.P. M.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.

LEDENVERGADERING VAN DEN B. N. A. OP ZATERDAG 18 APRIL 1925 DES V.M. 11 UUR, TE HOUDEN IN HET SOCIETEITSGEBOUW VAN DEN DIERENTUIN IN DEN HAAG.

Agenda.

1. Notulen van de vergadering van 11 Maart 1925, in concept opgenomen in No. 12 van het Bouwkundig Weekblad.
2. Mededeelingen.
3. Ingekomen stukken.
4. Behandeling van het rapport van de wettelijke bescherming van den architecten-titel. (Zie Bouwkundig Weekblad 1924 No. 44).
5. Rondvraag.

Er zal om 1 uur een gemeenschappelijke lunch worden gebruikt in het gebouw, waar vergaderd wordt. De leden, die aan dezen lunch wenschen deel te nemen, worden verzocht dit op te geven aan het Bureau van den B.N.A. vóór uiterlijk Woensdag 15 April a.s. des n.m. 5 uur.

VERGADERING VAN DEN GEWESTELIJKEN KRING „UTRECHT". Op Dinsdag 14 April a.s. des avonds 8 uur zal in het Jaarbeursgebouw te Utrecht een vergadering van den Gewestelijken Kring worden gehouden ter behandeling van de agenda van de ledenvergadering van 18 April a.s. en het verkiezen van den Secretaris, v. d. Kring „Utrecht".

De leden v. d. Kring „Utrecht" ontvangen geen aparte convocatie, zoodat deze mededeeling als de officieele oproep geldt.

CONTRIBUTIE LEDEN EN ASPIRANT-LEDEN VAN DEN B.N.A. Dezer dagen zijn de kwitanties tot inning van de contributie ten bedrage van *f* 30.25 voor de leden en *f* 25.25 voor de aspirant-leden afgezonden.

De leden en aspirant-leden worden nu dringend verzocht het bedrag gereed te leggen en ook bij hun afwezigheid te zorgen, dat door een der huisgenooten de kwitantie bij eerste aanbieding kan worden voldaan. Dus vanaf Dinsdag 14 April a.s. ligt bij alle leden en aspirant-leden van den B.N.A. een der bovengenoemde bedragen ter betaling aan den postambtenaar gereed.

MEDEDEELINGEN.

PRIJSVRAAG VOOR DE VERGADERZAAL VAN DEN VOLKENBOND. De Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen brengt ter algemeene kennis, dat ter zake van de internationale prijsvraag welke wordt uitgeschreven voor den bouw van een vergaderzaal voor den Volkenbond te Genève, eenige vertraging is ontstaan.

De toezending van het programma der prijsvraag aan belanghebbenden, welke aanvankelijk in Februari j.l. zou geschieden, zal derhalve eveneens eenig uitstel ondervinden.

HET GEBOUW VAN DE ROTTERDAMSCHE BANKVEREENIGING TE 's-GRAVENHAGE

van Ir. H. F. MERTENS, Architect B. N. A.

(Vervolg en slot).

In het interieur van het gebouw der Rotterdamsche Bankvereeniging doet Mertens zich kennen als een architect, die de techniek van zijn vak volkomen meester is, haar nimmer verwaarloost of forceert, doch integendeel steeds zint op verbetering en vervolmaking, en als een kunstenaar, die zijn scheppend vermogen niet uitbazuint, in zijn vormgeving niet vóór alles streeft naar een onbetwistbare originaliteit of wel uitzonderlijkheid, wars is van overlading, en die veel waarde hecht aan een goede, weloverwogen materiaalkeus, waarbij de kwaliteit, de geaardheid en de charme der gekozen materialen ten volle tot hun recht komen en een onderlinge harmonie is bereikt. De ruime beurs, waaruit gebouwd kon worden, en het feit dat een deftige voornaamheid, zonder overbluffing, als eisch gesteld werd, maakte hem die materiaalkeus inderdaad makkelijker. Gepolijste Travertin, Muschelkalk en marmers voor wandbekleeding, brons voor ramen en hekwerken, rubber en houtparket voor vloerbekleedingen, eiken-, noten-, mahonie- en palissanderhout voor betimmeringen en meubelwerk, gebrand glas in lood voor raamvullingen, ziedaar eenige der materialen, waarmee iets te bereiken viel.

Acht ik de hal, waarin men links de hoofdtrap naar de eerste verdieping vindt, wat minder geslaagd, waarschijnlijk omdat de daglichttoetreding te wenschen overlaat: zeer mooi van conceptie en van verhouding vind ik de drie voornaamste ruimten van het gebouw: de kas- en effecten-hal, de groote kluis en de couponkamerhal. In eerstgenoemde hal vind ik echter de ornamenteering der rubber-vloerbekleeding en het glas-in-lood in de lichtkap, — maar vooral dit laatste —, te onrustig van werking. Dat glas-in-lood is voor deze groote ruimte m.i. veel te klein verdeeld en daardoor rammelig. Bovendien mis ik een onderverdeeling van deze lichtkap door voldoend zware ribben. De constructieve onderdeelen, — de ijzeren roeden —, zijn m.i. te mager, en het geheel doet daardoor aan als een reusachtige serre- of plantenkaskap, wat mogelijk ook eenigszins aan den vorm ligt. Feitelijk is het geen kap, doch een velum, opgehangen aan de onzichtbare spanten van de buitenkap, doch als velum is de vorm weinig aanvaardbaar.

Overigens zijn in deze hal kostbare en kostelijke materialen op sobere wijze verwerkt; o.a. het groengetinte Zweedsche marmer voor de wanden tot op de hoogte waar het stuc-werk begint, de geestige terra-cotta verwarmingsroosters van Hildo Krop onder de loketbladen en in de ventilatiesleuven in het bovengedeelte der korte wanden. De wijze waarop de overgang van de marmerbekleeding naar het aansluitend stuc-werk tot stand werd gebracht, n.l. door een smalle band van glasmozaiek in tintelende kleuren, is uitstekend gevonden daar zij het karakter van het marmer als evenzoo bekleedingsmateriaal releveert.

Achter een bronzen hek, rechts in de voorhal, vindt men de breede kluistrap. De spijlen van dit hek zijn, als die der hekwerken in de loketfronten, hol, hetgeen bij aanraking te hooren is en eenigzins ontnuchterend werkt door den minder solieden indruk, dien dit verwekt; waarschijnlijk werden geheel massieve bronzen hekwerken al te kostbaar. Genoemde trap afdalend, zien wij de ronde buitenste kluisdeur als een reusachtige patrijspoort openstaan. Dit gevaarte, met een lichten vingerdruk in beweging te brengen, is op zichzelf een perfekt en geheimzinnig kunstwerk, dat respekt afdwingt. De contrôlegang passeerende en door de tweede kluisdeur en daarachter staand hek de groote kluis betredende, krijgt men een bijna overweldigenden indruk, veroorzaakt door de kolossale afmetingen dezer ruimte, waarin, ter weerszijden van een breed middenpad, een dubbele rij boxen met door koperbeslag

KAS EN EFFECTENHAL.
GEBOUW ROTTERDAMSCHE BANKVEREENIGING TE 's-GRAVENHAGE.
Architect: Ir. H. F. MERTENS. B.N.A.

van sloten blinkende rijen van safeloketten in vele afmetingen (nú een 8 tot 9000 tal, dat tot 13000 uitgebreid kan worden) ondergebracht is. Doch geenszins alléén door die afmetingen! De ruimte werkt op u in door de eenheid in de groot-gehouden muurbekleeding met het rijk-dooraderde Italiaansch arabescato-marmer, dat het electrisch licht uit de plafondlampen zoo overvloedig terugkaatst, door het geruischlooze der voetstappen op de met enkele middenmotieven spaarzaam versierde rubbervloer, en door de strenge zakelijkheid die door deze ruimte straalt. De architect, die tot opdracht had al zijn talenten aan de architectonische verzorging dezer waarschijnlijk grootste kluisruimte in Nederland te besteden, wist zich te beheerschen en een teveel aan detailleering, aan kleur, aan materiaalcombinaties geheel te vermijden. Slechts een enkel raffinement, — ook hier het mozaiek-randje, waarmee de marmerbekleeding der kolommen eindigt tegen het plafond, de geribbelde onderkant der overigens strak gehouden stuc-lijsten der verdiepte plafondvelden, — wordt aangetroffen. Achter in de kluis vindt men nog een zestal privé-kluizen, welke wel tevergeefs in andere bankgebouwen gezocht zullen worden. Op die plaats wordt door een kleine deuropening in den buitensten muur der contrôlegang overdag gezuiverde versche lucht in de kluisruimte geblazen.

Kofferkluis en bankkluis zijn uiteraard veel soberder van behandeling. Verder zijn alle kluizen gelijkelijk beveiligd door vernuftige contrôle-inrichtingen, waarvan er één dáárin bestaat dat plichtsverzuim van den nachtelijken bewaker automatisch wordt opgeteekend, en een andere dat alarmschellen, op vele plaatsen in het gebouw in functie te stellen, het algemeen alarmapparaat in werking brengen, waardoor alle toegangsdeuren tot het gebouw onmiddellijk automatisch gesloten worden en het geheele gebouw in een tijdelijke gevangenis veranderd wordt.

De couponkamerhal, waaromheen negentien knipkamers gelegen zijn, doet eenigszins denken aan een eet- of conversatiezaal in een moderne mailboot, welke indruk versterkt wordt door eenige in de hoeken geplaatste kolossale, geprepareerde palmen, die men er echter liever uit moest halen, terwijl men ter meerdere benutting dezer groote ruimte, er bijvoorbeeld een paar leestafels in kon plaatsen. Ofschoon voor de rubber-vloerbekleeding in deze hal dezelfde versieringsmotieven gebruikt zijn als in de kas- en effectenhal, werken deze om tweeërlei reden hier niet onrustig. Primo omdat zij over een groote oppervlakte aaneengeregen zijn en die versierde oppervlakte aandoet als een op den grond uitgespreid tapijt, en secundo omdat dit de eenige versiering is in deze streng-gehouden ruimte. Door dit verwerken van eenzelfde versieringsmotief op zoodanige wijze dat variatie alleen door andere rangschikking bereikt wordt (ook in de groote kluis en elders vindt men het terug), is overlading, is een vermoeiend teveel vermeden. Vermelding verdient dat het geheim van het niet-ópwerken der rubberbekleeding gelegen is in een behandeling, waarbij de rubber geplakt wordt op een asphalt- of op een estrichvloer; aanbrenging direkt op de in cementspecie afgewerkte betonvloer schijnt zeer te ontraden.

Na deze drie groote ruimten besproken te hebben, zou ik nog iets willen zeggen van den aard der behandeling der privé-kantoren, vergaderzalen en dienstruimten. Zij zijn wat de eersten betreft van een deftige degelijkheid, zonder overdreven luxe. Ook hier gaat van de wijze, waarop de materialen verwerkt, en tot hun recht gebracht zijn, de bekoring uit. In de behandeling der deuren en betimmeringen is de hand te zien van den ervaren meubelmaker, die Mertens is. Zij zijn vervaardigd van multiplexhout (voor de deuren 4 c.M. dik), beplakt met eiken-, noten-, mahonie- en palissander fineer met zoo goed als onzichtbare overhoeksche naden, voor de deuren voorzien van massieve smalle kantstrooken. Deze constructiewijze heeft tot doel werking in het hout te vermijden, en bovendien het voordeel dat het beloop van gebogen wanden, als van de ovale vertrekken op eerste en tweede verdieping boven de vestibule, geheel in de deuren en betimmeringen gevolgd kan worden. Laatstgenoemde vertrekken zijn daardoor van een zeldzame bekoring geworden.

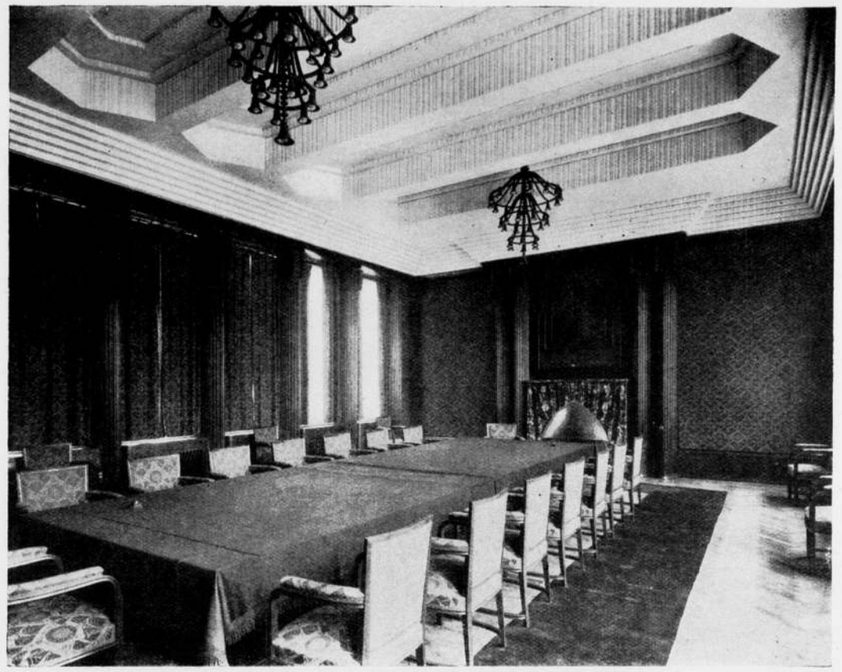

VERGADERZAAL.

RONDE TRAP.
GEBOUW ROTTERDAMSCHE BANKVEREENIGING TE 's-GRAVENHAGE.
Architect: Ir. H. F. MERTENS, B.N.A.

GROOTE KLUIS.

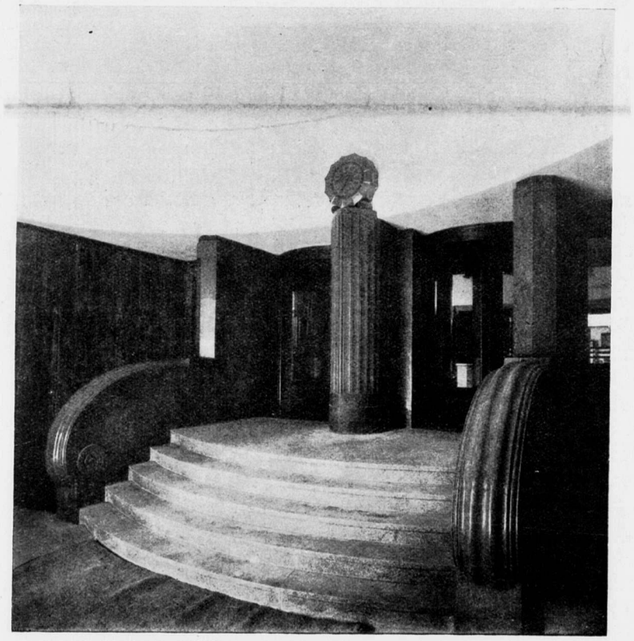

TRAP IN DE ENTREE.
GEBOUW ROTTERDAMSCHE BANKVEREENIGING TE 's-GRAVENHAGE.
Architect: Ir. H. F. MERTENS.

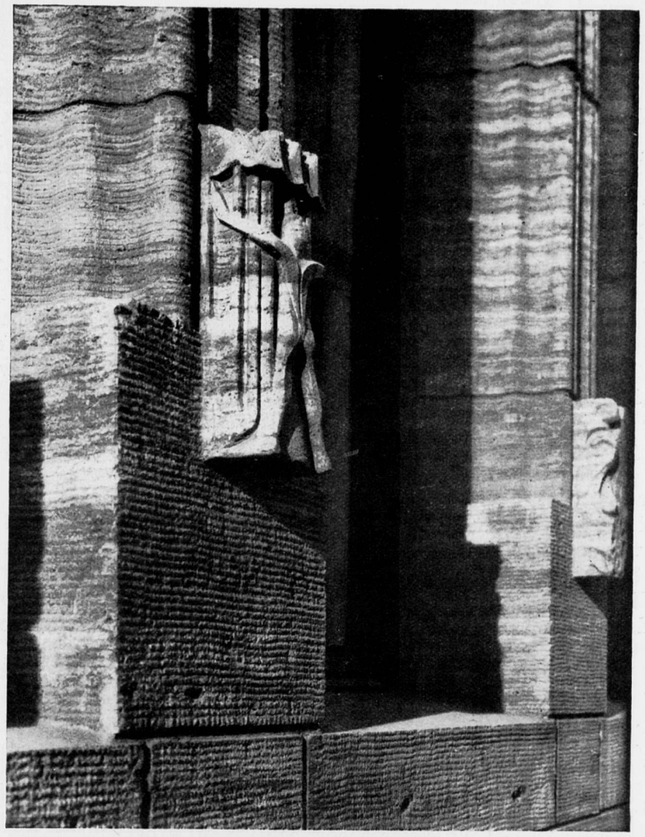

DETAIL VAN DEN VOORGEVEL.

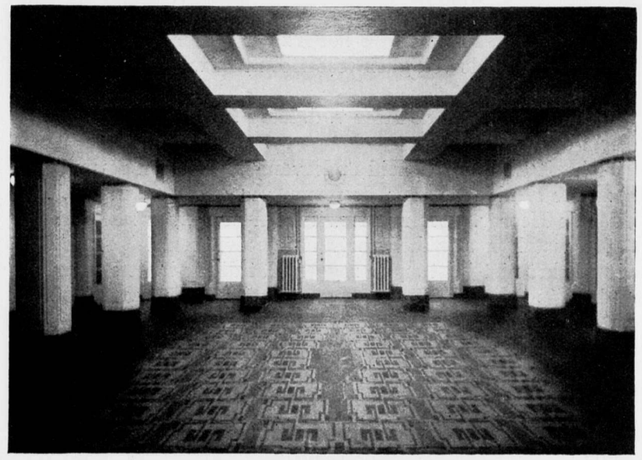

COUPONKAMERHAL.
GEBOUW ROTTERDAMSCHE BANKVEREENIGING TE 's-GRAVENHAGE.
Architect: Ir. H. F. MERTENS.

Ook in de ontwerpen voor vele der meubels in deze vertrekken, — gewone- en schrijftafels, stoelen, kasten, paraplubakjes enz., — is de eenvoud en gedegenheid te vinden, die de kenmerken zijn van Mertens' kunst en kunde. Voor radiatorkasten, paraplubakken, stoelruggen, paste hij freeswerk toe, en slaagde uitstekend in deze poging om machinaal en dus weinig-kostbaar snijwerk te doen vervaardigen. Van sommige door hem ontworpen lichtkronen, o.a. van die in de groote vergaderzaal, wist hij met eenvoudige middelen iets goeds te maken.

De praktische oplossingen, aan verschillende vraagstukken gegeven, zijn menigmaal opvallend. Zoo bijvoorbeeld de wijze waarop de garderobes voor het personeel door afscheidingen van viechtdraad tusschen licht ijzerwerk in afsluitbare vakken onderverdeeld zijn, afscheidingen, die een veertig c.M. boven de vloer en recht boven een tweetal verwarmingsbuizen aangebracht zijn, waardoor natte jassen, welke langs die afscheidingen opgehangen worden, gelegenheid krijgen te drogen.

Aan de overige lokalen, gangen en trappen is in het algemeen door toepassing van goed gekozen materialen, uitstekende kleur-combinaties, aardige vindingen (als holten in de plafonds, mogelijk gemaakt door de constructiewijze der gewapend betonvloer met daarop aangebrachte geluidwerende drijfsteenbedekking, en waarin soms de verlichtingsornamenten zijn aangebracht) iets pikants gegeven, echter zonder dat een overmatige versieringsdrang van den beschouwer de vermoeiende inspanning vergt van het overal-op-letten-moeten.

Ik eindig met den wensch dat Mertens spoedig gelegenheid krijge onze nieuw-Nederlandsche bouwkunst opnieuw met een vrucht van zijn rijp talent te verrijken.

den Haag, Maart 1925. JOH. G. ROBBERS.

INGEZONDEN.

Het artikel in Uw blad van 21 Febr. onder het hoofd „Formule van Euler en Tetmajer in verband met de ingestorte spoorwegbruggen in het buitenland" kwam mij eerst voor een paar dagen onder de oogen. In verband hiermede is het dat ik eerst heden met eenige opmerkingen kom, die ik U verzoek op te willen nemen. Op blz. 136 bovenaan schrijft de Heer van den Berg:

„want de laatste jaren is men tot het inzicht gekomen, dat men bij een zekere slankheidsgraad, met 5 als veiligheidscoëfficient in werkelijkheid hoogstens 3-voudige zekerheid bezat".

Het is mij niet duidelijk wat de Heer v. d. Berg hier bedoelt, doch in verband met hetgeen er direct op volgt:

„Tetmajer heeft deze onjuistheid ondervangen door een formule samen te stellen, die bij zekere slankheidsgrens, de formule van Euler vervangt".

vermoed ik, dat de Heer v. d. Berg uit wil laten komen, dat de formule van Euler voor staven, die wat hun slankheid betreft beneden een zekere grens liggen, niet deugt, doch dan is het niet juist om te zeggen, dat dit de laatste jaren eerst gebleken is en evenmin begrijp ik dan hetgeen gezegd wordt over de 3-voudige zekerheid.

Dit had dan evengoed en beter illustreerend 1.3 of 1 of 0,8 of nog minder kunnen zijn.

Wellicht heeft echter de schrijver iets anders bedoeld.

De Heer v. d. Berg zou verder geen geringere veiligheidscoëfficient dan 4 durven toepassen ook volgens Tetmajer. Hierin nu ben ik het met den Heer v. d. Berg absoluut niet eens. Bij het beoordeelen van den zekerheidscoëfficiënt moet er namelijk op gelet worden welke combinatie van belastingen de grootste drukkracht in de betreffende staaf te weeg te brengen, d.w.z. men moet zich afvragen hoe groot is de waarschijnlijkheid dat zulk een combinatie optreedt.

Zoo zie ik er absoluut geen bezwaar in om bij een kap, waar 125 K.G. per M². wind plus 70 K.G. per M². sneeuw is voorgeschreven den coëfficiënt kleiner dan 4 te nemen en vind het integendeel de reinste materiaalverkwisting, wanneer onder zulke omstandigheden een 4-voudige zekerheid volgens Tetmajer verlangd wordt.

Nog een geval ter verduidelijking. Bij een gebouw van 4 of 5 verdiepingen, waarbij een vloerbelasting van laten we aannemen 1000 K.G. per M². is voorgeschreven, kan men voor de kolommen in de lager gelegen verdiepingen zonder bezwaar een geringere zekerheidscoëfficiënt aanhouden dan voor die in de bovenverdiepingen, althans wanneer de waarschijnlijkheid van samenvallende maximale belasting van alle vloeren gering is. Dit is b.v. het geval wanneer zoo'n gebouw bestemd is voor winkel, kantoor, atelier enz. Betrof het een suikermagazijn, waarin elk jaar minstens gedurende eenigen tijd de grootste belasting voorkomt dan zou ik geen vermindering in rekening brengen.

Bij schachtbokken kan men ingeval van kabelbreuk gaan tot een spanning van 1800 K.G. per c.M². en een knikzekerheid van 2-voudig, alweer omdat dit belastinggeval zich uiterst zelden voordoet. Doch de Staatsmijnen zouden wel andere grenzen vastleggen, wanneer kabelbreuk elke maand voorkwam. Ik wil hiermee slechts aantoonen dat men beter doet om niet een 4-voudige knikzekerheid als absolute grens aan te nemen.

Trouwens er is nog een groot verschil tusschen wat Prof. Kist zeide, van de constructie *iets* sterker te maken dan theoretisch noodig is en hetgeen de Heer v. d. Berg wil om niet lager te gaan dan 4-voudig zeker.

De Duitsche Spoorwegen gaan volgens de laatste voorschriften voor bruggen tot drukspanningen van 1200 K.G. per c.M². bij slankheidsverhoudingen van 60 en kleiner, wat overeenkomt met een 2 voudige zekerheid ten opzichte van de vloeigrens en ook vrijwel volgens Tetmajer.

Over het knikvraagstuk ook in verband met het toepassen van het 3e en 4e knikgeval is zooveel te zeggen, dat het hier te ver voert.

Hetgeen de Heer v. d. Berg schrijft over de Maasbrug te Rotterdam kan ik niet beamen. Een constructeur behoeft geen constructie te ontwerpen, die over een kwart- of halve eeuw aan veel zwaardere eischen kan voldoen, tenzij men die eischen reeds vooruit schattenderwijze bepaald en voor het betreffende ontwerp als bindend vastlegt.

In plaats van het weglaten in de handboeken van het 3e en 4e knikgeval zou ik in overweging willen geven: Raad iedereen, die geen vakman is af, ijzerconstructies te ontwerpen, laat dit aan ijzerconstructeurs over.

Ten slotte nog dit over het gekozen voorbeeld van den kolom bestaande uit 2 U ijzers profiel 16. De afstand tusschen de U ijzers is 8,15 c.M. genomen om het traagheidsmoment ten opzichte der beide hoofdassen gelijk te doen zijn. Het is altijd aan te bevelen het traagheidsmoment ten opzichte van de vrije as grooter te nemen dan dat ten opzichte van de materiaal as, omdat knik om de vrije as eerder optreedt, aangezien vanzelfsprekend de koppelplaatjes niet zulk een verbinding geven als een doorgaande koppeling.

Op hetgeen m.i. de Woningwet voor moest schrijven in alle Bouwverordeningen, hoop ik binnenkort op een andere plaats terug te komen.

A. V. HEESWIJK.

Hoofding. der firma de Vries Robbé & Co.

te Gorinchem.

HOCHHAUS HANSAHOF TE KEULEN.

De hierbij gereproduceerde afbeelding van de het vorig jaar te Keulen gebouwde „wolkenkrabber" werd mij uit Duitschland toegezonden met als onderschrift: „Europa's höchstes Geschäftshaus". Belangrijker dan deze eigenschap lijkt mij echter de aesthetische waarde van dit torenhuis. In klaren eenvoud rijst het omhoog en de kracht der verhoudingen maakt het tot een monumentale verschijning van bizondere beteekenis.

De prijsvraag der „Chicago Tribune" ligt ons nog versch in het geheugen en het kwam mij voor dat in verband daarmee wel belangstelling zijn zou voor het prachtige uitgevoerde project van een „Hochhaus".

De architect van dit gebouw is Koerfer, te Keulen. B. J. KOLDEWEY.

ONTVANGEN BOEKWERKEN.

Polytechnische Bibliotheek, No. 57. Bouwmaterialen door J. van Leeuwen Jr. 4e druk, herzien door M. Sirag Jzn., prijs ing. *f*5.30, geb. *f* 5.90. N.V. Uitg. Mij. v/h van Mantgem en de Does.

Het leerboek voor de kennis van sommige bouwmaterialen door J. van Leeuwen Jr. is altijd, ondanks z'n betrekkelijke beknoptheid, een uitstekende handleiding voor de kennis der bouwmaterialen geweest. Het was evenwel niet volledig. Nu is het door M. Sirag Jzn. herzien en uitgebreid met eenige hoofdstukken over metalen.

Met genoegen heb ik dit werkje doorgekeken, want het is in den geest het boekje van v. Leeuwen gebleven, zoo beknopt, juist en helder, terwijl nu toch ook alle moderne bouwmaterialen er in behandeld worden. Het verouderde van v. Leeuwen is er uit verdwenen of anders bewerkt, zich aanpassend aan onzen tijd.

De bewerker heeft zich uitstekend van zijn taak gekweten, want het is hem gelukt een van de weinig bestaande, werkelijk goede en beknopte handleidingen over de kennis der bouwmaterialen, weer nieuw leven in te blazen. E. P. M.

18 APRIL 1925 NUMMER 16

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

INHOUD.

De knikformule van Euler en van Tetmajer, door Pl. van den Berg, Architect B.N.A. — Gebruik van gewapend beton in de laatste jaren, door W. J. M. van de Wijnpersse. — De tentoonstelling te Parijs in 1900, door Alb. Otten. — Rotterdamsche Post. IV, door Periscopius.

DE KNIKFORMULE VAN EULER EN VAN TETMAJER.

Het was mij zeer aangenaam in het Bouwk. Weekblad van 11 April de welwillende opmerkingen van den Heer A. V. Heeswijk, Hoofdingenieur der firma de Vries Robbé & Co. over mijn artikel van 21 Februari aan te treffen.

Het spijt mij, dat ik blijkbaar nog niet duidelijk genoeg geweest ben, wat betreft de zekerheids-coëfficiënt in de knikformule. Mijn bedoeling was te doen uitkomen, dat men met 5 als zekerheids-coëfficiënt in de formule van Euler bij een zekere slankheidsgrens, hoogstens 3-voudige zekerheid bezit volgens de formule van Tetmajer.

Dat de Heer Heeswijk 4-voudige zekerheid bij toepassing van de formule van Tetmajer de reinste materiaalverspilling noemt, acht ik wel wat sterk uitgedrukt, wanneer men bedenkt, dat er groot verschil van inzicht op dit punt onder de bevoegde vakmannen bestaat. De herziene Bouwverordening van Amsterdam berust niet op het inzicht van één deskundige; want verschillende commissies van deskundigen hebben bij de samenstelling hun inzicht ten beste kunnen geven.

Wanneer we denken aan drukstaven in kappen, samengesteld uit 4 hoekijzers, onderling met koppelplaatjes aan elkaar verbonden, waardoor beide assen als vrij kunnen worden beschouwd, dan durf ik werkelijk geen geringere zekerheids-coëfficiënt dan 4 in de formule van Tetmajer in te voeren.

Met de woorden: „Het is altijd aan te bevelen het traagheidsmoment ten opzichte van de vrije as grooter te nemen, dan dat ten opzichte van de materiaal as", ben ik het volkomen eens, trouwens in het boek „Bouwkundig Vademecum" zeg ik met andere woorden hetzelfde, want op bladz. 88 staat: „Het verdient aanbeveling in de praktijk voor kolommen den afstand a (dat is de onderlinge afstand van 2 ⊏ ijzers ten opzichte van de vrije as) de helft grooter te maken dan in de tabel is aangegeven (in de tabel is gerekend dat de traagheidsmomenten ten opzichte van beide hoofdassen gelijk zijn), omdat de bevestiging van de koppelplaten niet zoo onwrikbaar is, dat de zekerheid tegen knik ten opzichte van as z-z (vrije as) bij een even groot traagheidsmoment, juist zoo groot zal zijn als ten opzichte van as x-x (materiaal as). De allergeringste verschuiving van de koppelplaten bevordert den knik ten opzichte van as z-z.

Het doet mij genoegen, dat de architect en de ijzerconstructeur hier zoo vlak bij

elkaar staan, trouwens ik stond reeds vlak bij de inzichten van de firma de Vries Robbé. Het respect denk ik aan van wijlen de Heer de Vries Robbé, waarmede ik menigmaal over dergelijke vraagstukken sprak, toen ik de suikerfabriek te Gorinchem ontwierp.

Naar mijn bescheiden meening is het wèl juist, dat pas de laatste jaren de formule van Tetmajer bij een zekere slankheidsgrens wordt toegepast, want toen ik in 1916 het manuscript van mijn boek het „Bouwkundig Vademecum" aan den Chef de Bureau van de firma de Vries Robbé liet zien, vertelde hij mij, dat het tot dien tijd de gewoonte was de drukstaven in kappen alleen met de formule van Euler te berekenen, met invoering van een groote zekerheids-coëfficiënt en begrensd tot de toe te laten druk per c.M².. maar nadien werd ook de formule van Tetmajer toegepast, omdat, volgens nieuwere inzichten de formule van Euler bij gedrongen staven geen goede uitkomsten gaf, en Prof. Ir. J. Klopper zegt in zijn beoordeeling van genoemd manuscript: „In de eerste plaats waardeerde ik daarin de vele prakties (vereenvoudigde spelling) ingerichte formules, waaronder die voor knikberekeningen zich gunstig onderscheiden van de meest in omloop zijnde, doordat ze rekening houden met de nieuwere inzichten op dit gebied".

De tabellen in vroegere handboeken waren ook alleen berekend met de formule van Euler, begrensd door de toe te laten druk per c.M².

Wat kolommen betreft in gebouwen van meerdere verdiepingen, waarbij een bepaalde vloerbelasting is voorgeschreven, geloof ik niet dat Bouw- en Woningtoezicht een geringere zekerheids-coëfficiënt voor de lager gelegen verdiepingen zullen toestaan, omdat zij van de meening zullen uitgaan, dat alle verdiepingen wel eens te gelijk maximaal belast kunnen worden.

Maar hoe dit zij, met den Heer Heeswijk wil ik gaarne getuigen tegen overdreven eischen van Bouw- en Woningtoezicht. Dat in Amsterdam vóór de herziening der Bouwverordening maar 850 K.G. per c.M². buigingspanning werd toegelaten in vloeiijzeren balken was overdreven. Wordt de doorbuiging om verschillende redenen niet te groot, dan kan m.i. veilig 1200 K.G. toegelaten worden.

Gaarne raad ik iedereen aan, die geen vakman is, geen ijzerconstructies te ontwerpen, maar men mag daarbij niet vergeten, dat de ontwerpers van de ingestorte spoorwegbruggen erkende vakmannen zullen zijn geweest, anders had men hen zulk zwaar verantwoordelijk werk niet toevertrouwd.

Het is mogelijk dat zij bij vergissing het derde of vierde knikgeval hebben toegepast. Daarom acht ik het gewenscht, dat de formules voor het derde en vierde knikgeval uit de handboeken verdwijnen.

Al kan men in 't algemeen zeggen, dat belangrijke ijzerconstructies door specialiteiten moeten worden ontworpen, zoolang het niet vast staat, dat architecten de strafrechtelijke aansprakelijkheid voor onderdeelen kunnen overdragen aan specialiteiten, is het gewenscht dat zij zelve inzicht in de berekeningen hebben.

In een rechtzaak als deskundige gevraagd zijnde een oordeel uit te spreken over de oorzaak van een instorting van een gebouw, bleek mij duidelijk, dat de Rechtbank niet geneigd is de strafrechtelijke aansprakelijkheid over te brengen op vakkundigen voor onderdeelen van den bouw. Zie verslag van de rechtzaak in de N. R. Courant van 23 October 1924.

Met belangstelling zie ik gaarne tegemoet, wat volgens den Heer A. V. Heeswijk in de Woningwet moet worden opgenomen. Voor toezendig van het blad waarin het artikel verschijnt, houd ik mij vriendelijk aanbevolen.

PL. VAN DEN BERG,

Architect B. N. A.

GEBRUIK VAN GEWAPEND BETON IN DE LAATSTE JAREN.

Het is nu bijna 30 jaren geleden, dat het gewapend beton zijn eerste toepassingen vond; — ik herinner me destijds de opzienbarende prestaties waarvan het fransche ingenieursblad „Le Génie Civil" melding maakte en waarbij telkens dezelfde namen voorkwamen, die thans niet meer gehoord worden. *Hennebique*, die h.t.l. een bureau vestigde dat echter al spoedig werd opgeheven, — *Matrai*, bekend door het groote ongeluk op de Parijsche Tentoonstelling van 1900, *Boussiron*, *Bordenave*, *Cottancin* e. a.; ook enkele duitsche namen, die met beter doordachte systemen kwamen en daardoor thans nog in de litteratuur voortleven: *Koenen*, *Melan* en *Möller*; — uit het gewone bedrijf is dat alles verdwenen. Alleen het woord „*Monier*" is als synoniem voor „gewapend-beton" gebleven. Van de talrijke betonfirma's h. t. l. is alleen „*Wittenburg*" uit dien tijd. Het was toen, dat *Sanders* zijne theorie schreef in „de Ingenieur", die de zaak wel niet veel verhelderde maar toch de verdienste had dat zij de belangstelling prikkelde. „Grau, lieber Freund, ist jede Theorie", zegt Mephistofeles en merkwaardig is, dat de vorst der duisternis hier optreedt als waarheidsapostel, — maar het was nog lang niet het „grauwen" van den dageraad, omdat de resultaten van het proefondervindelijk onderzoek niet door *Sanders* werden medegedeeld. De basis van alle theorie moeten de beproevingen zijn: dit wordt te weinig erkend en de theoretische voorstelling, die elk betonconstructeur voor zichzelf opbouwt, is dikwijls gebrekkig door gemis aan die basis.

Waartoe men thans gewapend beton toepast, is in hoofdzaak gemeengoed geworden voor den architect, zoodat daarvoor geen plaats in dit Weekblad behoeft te worden afgestaan. De wijze, waarop die toepassingen tot stand komen, ondergaat echter gedurig verandering, nieuwe combinaties, nieuwe materialen; en hierover valt wel een en ander te vertellen, dat voor architecten van belang kan zijn.

A. FONDAMENTEN OP VERWIJDERDE STEUNPUNTEN.

Laat men kelderlokalen buiten beschouwing, dan begint het gebouw op den beganegrond; alles wat daaronder ligt moet tot het hoogst noodige beperkt worden. Het is dus aangewezen geen diepe muren te maken, maar pijlerblokken verbonden door een raamwerk van balken en voor deze balken geen speciale constructiedeelen te bestemmen, maar hun functie op te dragen aan het onderste deel der opgaande muren. De figuren 1, 2 en 3 geven hiervan voorbeelden. Het is duidelijk dat hierdoor groote bedragen zoowel aan doorgaande fondamentmuren als aan hunne beheiing kunnen worden uitgespaard. De bezuiniging aan metselwerk is afhankelijk van de diepte van den vasten bodem of van het grondwater; — die aan palen hangt dáármede samen of het mogelijk is de groepeering zóó te maken, dat elke paal de toe te laten belasting krijgt te dragen. Meermalen heb ik gelegenheid gehad een reeds gereed ontwerp in dezen geest om te werken; éénsdeels kon meer dan de helft van het aantal palen vervallen, — éénsdeels bedroeg de besparing rond *f* 11.— per M². van den vollen plattegrond.

Fig. 1 geeft een eerste toepassing van dit beginsel: het is een gebouw der kazerne „de IJzendoorn" te Zutphen. Alle afmetingen zijn in de schets vermeld; de steunpunten zijn gekozen onder de raamdammen. Het gebouw, gemaakt in 1910, vertoont een paar fijne scheurtjes gemerkt a en b. De autoriteit ter plaatse beschouwt ze als een gevolg van ongelijke zettingen der steunpunten; een nieuw aangebouwd deel op dezelfde wijze behandeld is geheel zonder scheurtjes; het balkensysteem is volkomen gaaf. De afstanden der steunpunten werden bepaald door de raamindeeling; afstanden van 7 M. komen zelden voor; zij zijn echter constructief geen bezwaar.

Bij paalfondeeringen is dit type, waarbij de druk op enkele punten wordt geconcentreerd, nog om een andere reden aangewezen. In opgehoogde gronden bestaat namelijk de kans, dat op den duur de „kleef" juist andersom gaat werken dan men zich gewoonlijk voorstelt. Bij het inslaan van den paal werkt de „kleef", d.i.

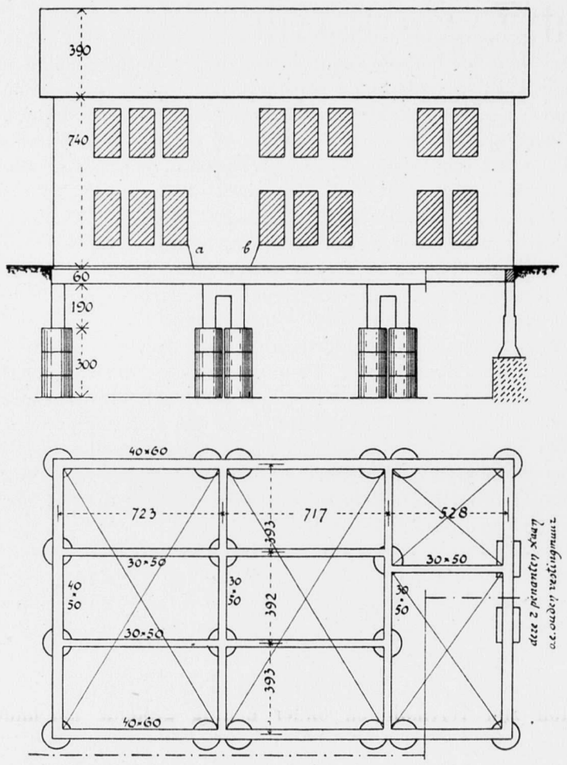

Fig. 1.

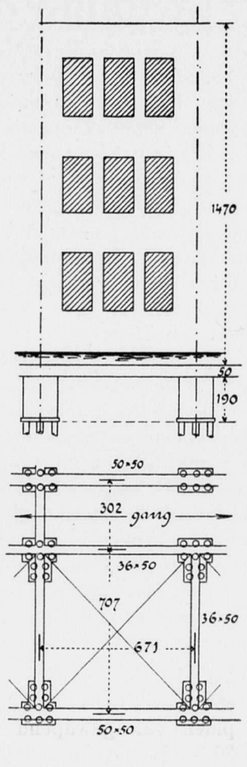

Fig. 2.

de wrijving tusschen het paaloppervlak en de doorboorde grondmassa, de zakking tegen en komt de kleef aan het draagvermogen ten goede. Zijn echter de bovenlagen in dalende beweging, zooals bij zandophoogingen op veengrond of slappen kleibodem voorkomt, dan gaan die lagen om zoo te zeggen aan den paal hangen en belasten hem zóó, dat de gevallen niet zeldzaam zijn, waarbij een paal verzakt die zoogenaamd „niets" draagt.

Het is duidelijk, dat de in bundels geplaatste palen der fondeering op verwijderde steunpunten van deze neertrekkende beweging minder te lijden zullen hebben dan geïsoleerde of in tweetallen geplaatste palen. Als een type van deze soort moge een travee van een fondeering, fig. 2 dienen. Dit gebouw heeft 3 betonvloeren en een houten afdekking met grind; de afstanden der steunpunten hangen samen met de afmetingen van een lokaal 6,6 × 6,8 M., waarachter een gang breed 2,7 M. Alle afmetingen zijn in de schets vermeld; per M³. beton is 80 K.G. ijzer toegepast. Gemaakt in 1923 en 1924 vertoont dit gebouw geen ongunstig verschijnsel.

Als type van een fondamentraam op betonpalen moge de fondeering van fig. 3 gelden. Ontworpen door Ir. L. S. P. Scheffer c.i. van het bureau Op ten Noort—Scheffer, raadgevende ingenieurs en architecten te Utrecht, is het m.i. een prachttype wegens eenvoud en economie. Raamwerk en ondersteuning zijn tot één organisch geheel in elkaar gegroeid; — onafhankelijk van den stand van het grondwater.

Het benutten van betonpalen brengt in deze techniek een eigen karaktertrek. In groote lijn geldt de regel, dat het blok ten minste tweemaal zoo zwaar moet zijn als

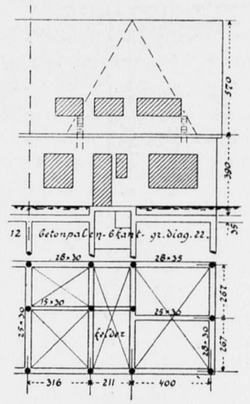

Fig. 3.

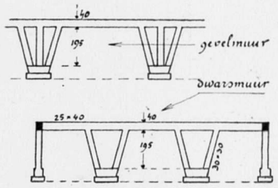

Fig. 4.

de paal en daaruit vloeit een heel bijzondere vorm van heimachine voort en ontstaan moeilijkheden, die bij den houten paal onbekend zijn; zoodat bij het ontwerpen van het palenplan met de eigenaardigheid dezer techniek liefst moet worden rekening gehouden. De betonpalen toch hebben niet alleen een grooter kubiek, maar bovendien is hun soortelijk gewicht drie maal zoo groot als dat van hout.

Bij bedoelde fondeering bedroeg de hoeveelheid ijzer in de balken 80 K.G. per M³., alle afmetingen zijn in de schets vermeld; de balkdetails zijn van ondergeteekende, als adviseerend ingenieur der uitvoerende firma.

In Amsterdam-West is bij den woningbouw „van der Schaar" een overeenkomstig denkbeeld toegepast. Ook hierbij een raam van fondamentbalken, maar de ondersteuning is anders dan bij de vorige typen. In plaats van pijlers uit stampbeton of palen van gewapend beton zijn vertikale en onder helling gestelde kolommen 30 × 30 c.M. van gewapend beton toegepast. De schuine stand houdt vermoedelijk verband met de plaatsing in pas opgehoogd terrein, waarin zijdelingsche werking is te wachten, alsook met het streven om de overspanningen der fondamentbalken zooveel mogelijk te beperken zonder in een grooter aantal of in breedere steunpunten te vervallen, fig. 4. De steunpunten rusten op groepen van houten palen. Waren pijlers van stampbeton toegepast, dan ware hetzelfde doel m.i. op eenvoudiger wijze bereikt, doordat de raambalken op de breede ondersteuningen ingeklemd zijn tusschen den pijler en den opgaanden muur, en een vaste, niet-draaibare verbinding vormen.

B. BETONOPZETTERS.

In het kader van deze besprekingen behoort zeker aandacht te worden geschonken aan de sedert enkele jaren ingevoerde betonopzetters. In Amsterdam-West zijn zij op groote schaal toegepast; circa 7200 palen met het systeem *Händl* en 1600 palen met het systeem *Bronwasser*. Een waardevolle verhandeling daarover vindt men in de Januari-aflevering van het „Bouwbedrijf". Het is geschreven door de bevoegde hand van den Directeur van het Bouwtoezicht te Amsterdam, den heer *Tjaden*. Het gaat niet aan het artikel hier te resumeeren, — het dient in zijn geheel te worden gelezen. Wel wensch ik eenige bedenkingen te opperen, die daarin niet besproken worden.

Zooals bekend is, bedoelt de betonopzetter te zamen met een houten paal een constructie te zijn, die bij de bekende deugden van den houten paal nog deze paart, dat zij niet onderhevig is aan rotting tusschen water en wind. Dit denkbeeld wordt door *Bronwasser* uitgewerkt met behulp van een te voren gereed gemaakten betonopzetter en door *Händl* met behulp van een opzetter, die op den houten paal wordt gegoten.

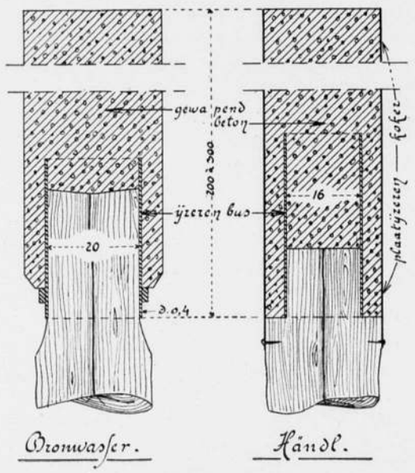

Fig. 5.

Bronwasser slaat betonopzetter met houten paal te zamen op diepte, zóó dat de overgangsplaats onder het grondwater is gelegen, — *Händl* slaat den houten paal afzonderlijk op diepte, na eerst den kop te hebben ingericht zoowel voor het opnemen der slagen van het heiblok als van den betonopzetter. Hiertoe gebruikt hij een stalen stempel van 15 c.M. middellijn, die later opgeheschen wordt, terwijl tot de uitrusting van den paalkop mede een dunne plaatijzeren koker behoort, bestemd om te dienen als bekisting voor den betonopzetter.

Beide beschermen den houtvezel tegen verspreiding op de manier van den bekenden mesband, door middel van een ijzeren ring, die voor zoover hij het hout omklemt, een hoogte heeft van resp. 28 en 15 c.M. (fig. 5). Zoodoende ontstaat een paal in 2 gedeelten, waarbij de verbinding der helften een rol van beteekenis speelt. Deze beteekenis betreft den weerstand tegen zijdelingsche krachten. Zij kunnen hun oorzaak vinden in beweging van de middenstof, den grond waarin het samenstel geplaatst is. Waar deze beweging te wachten is, keurt *Tjaden* de toepassing af.

In de tweede plaats kan zijdelingsche werking het gevolg zijn van excentrische belasting der palen. Worden rijen van één paal toegepast, dan is men zeker, dat die werking aanwezig is. In dit geval kan echter de middenstof er toe medewerken om den knik te bestrijden b.v. als men door een dikke zandophooging geheid heeft. De zorgvuldige contrôle, die van Gemeentewege bij bovenbedoelde heiwerken is uitgeoefend, is een waarborg, dat bij die gebouwen het gevaar voor knik geen reëel bezwaar is gebleken. *Tjaden* merkt op, dat hij als eisch heeft doen gelden, dat de betonopzetters met hun boveneinden vast in het fondamentraam werden verbonden, — een eisch die m.i. streng moet worden gehandhaafd.

Naast deze voor de betonopzetters zoo gunstige uitkomsten zou ik een tweetal bedenkingen willen plaatsen.

Bij het systeem-*Bronwasser* bevindt zich lucht in den paalkop, die vermoedelijk niet kan ontwijken, omdat het water van onder moet opkomen en de opzetter de openingen der vezels afsluit, — de opzetter vormt een klok, die over den paalkop wordt gesteld en die de lucht vasthoudt. Een proefje, in dien geest vóór enkele jaren genomen, leverde als resultaat, dat het water zijdelings slechts uiterst langzaam doordringt; de boom is gebouwd op verplaatsing van vocht in vertikale richting, — niet horizontaal. Zwammen en schimmels, indien de kiemen in het hout aanwezig zijn, vinden in den paalkop de noodige lucht om zich te ontwikkelen. Is dit wellicht

de oorzaak van verrotting, die af en toe in paalkoppen wordt waargenomen, niettegenstaande zij permanent onder water zijn gebleven?

Deze kwestie behoort thuis op het gebied der zwammen en schimmels, dat verband houdt met de techniek maar overigens een afzonderlijk onderdeel der biologische wetenschap vormt. Ik heb getracht gegevens te verkrijgen daar waar ik stellig meende die te kunnen verwachten, maar het is mij niet gelukt eenige inlichting te bekomen. Waarschijnlijk ligt deze kwestie op maagdelijk terrein.

De andere bedenking betreft den ijzeren ring van het systeem-*Bronwasser;* zooals de schets aangeeft is het onderste deel blootgesteld aan de werking van het grondwater. Bevat dit water humuszuren, dan is vertering door roest geen denkbeeldig gevaar. De Gemeente Amsterdam schrijft toch extra-vette cementspecie voor, om het ijzer *in* beton te beschermen. Nu hangt de zijdelingsche stijfheid van het samenstel, — de weerstand tegen knikken — geheel af van dien ijzeren ring.

Beide verteeringsprocessen werken zeer langzaam; — al hoort men de eerste jaren niet van teleurstellingen, dan is dit nog geen bewijs voor hun niet-aanwezigheid. Omtrent de roesting van het onbeschermde ijzer beschikt men over een zeer ruime ervaring, zoodat een ieder die vraag voor zich kan beantwoorden; het lijkt mij toch wel wenschelijk de al of niet gegrondheid ook van het eerste bezwaar. — de aantasting van het hout onder in den opzetter „*Bronwasser*", — door een stelselmatig onderzoek na te gaan.

W. J. M. VAN DE WIJNPERSSE.

DE TENTOONSTELLING TE PARIJS IN 1900

door ALB. OTTEN.

Een voorloopige aankondiging bericht de opening van de internationale tentoonstelling te Parijs door den president der Fransche Republiek op den 28en van deze maand.

Na vijf en twintig jaar heeft Parijs de internationale kunstenaars en industrieelen wederom uitgenoodigd tot het tentoonstellen van architectuur en toegepaste kunst. Geoordeeld zal er worden, in hoeverre Frankrijk er thans in geslaagd is oorspronkelijke kunst te leveren, en deze te kunnen vergelijken met de voortbrengselen van alle naties die aan haar roepstem tot exposeeren gehoor hebben willen geven. Toch zal dit niet de eerste gelegenheid voor de Franschen zijn om in hun hoofdstad vergelijkingen te kunnen maken over hun architectuur en toegepaste kunst, en niet onbelangrijk lijkt het mij voor de Parijsche gasten om een terugblik te richten naar hetgeen een kwart eeuw geleden aan de oevers van de Seine op modern gebied getoond werd.

Nederland was toen vertegenwoordigd door een pavilloen, onder de zorgzame leiding van Dr. von Saher samengesteld met afgietsels van de Boroboedoer, en in een der hallen door binnenbetimmeringen en meubels van Dr. Berlage, waarvan de gewekte belangstelling Nederland in de rij plaatste met Oostenrijk, Duitschland en Zweden. In de reeks der pompeuse pavilloens van de groote mogendheden aan de Quai d'Orsay wist Finland de aandacht te trekken door haar kleine pavilloen, dat half verscholen tusschen boomen, bij nadere beschouwing zoowel uit als inwendig een geheel vormde van modern karakter en den naam van Saarinen, toen nog vereenigd met Gesellius en Lindgren op den voorgrond bracht.

Het pavilloen gaf een goed idee van het karakter van het land en het volk en hoewel allerminst een copie van eenig plaatselijk gebouw, toonde het een nationaal karakter door de toepassing van zijn vormen en materialen, geïnspireerd op de oude kerkjes en de landelijke architectuur.

Karakteristiek vooral waren de symbolische en ornamentale versieringen. Beren, berenkoppen, eekhorentjes en dennenappels sierden de ingangen en de overgangen

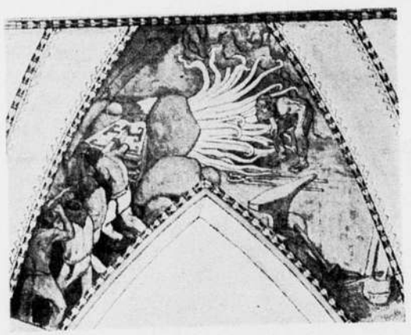

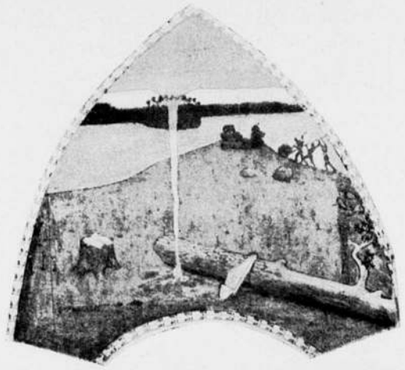

AFBEELDINGEN VAN HET FINSCHE PAVILJOEN VAN ARCHITECT E. SAARINEN OP DE INTERNATIONALE TENTOONSTELLING TE PARIJS IN 1900. DE MUURSCHILDERINGEN ZIJN VAN AXEL GALLÉN.

van dak naar toren, terwijl de middernachtzon in de torenbekroning gesymboliseerd was door stralenbundels.

Volkomen in harmonie met de uitwendige architectuur was de inwendige inrichting met de centrale ruimte onder den toren als culminatiepunt. Axel Gallen versierde de vier gewelfvelden met onderwerpen ontleend aan de Finsche mythologie. De strijd der prehistorische onsterfelijke heldenfiguren Väinämöinen en Ilmarinen die zich het bezit der koningsdochter betwisten en door de Koningin van Pohjola op den proef worden gesteld, alsmede de strijd tusschen de twee volken van Kalevala en Pohjola tot het smeden der „Sampo" het toovermetaal, verschaften aan Axel Gallen de motieven voor zijn merkwaardige forsche gewelfschilderingen die in het verkort gezien, rechtstandige figuren toonden.

In 1900 ging Finland vooraan. Welk volk zal de „Sampo" gevormd hebben waardoor het zich thans aan de spits der modernen plaatst?

ROTTERDAMSCHE POST. IV.

„In 't verleden ligt het heden,
In het nu, wat worden zal."

Het wordt tijd dat we een weinig meer actueel gaan worden. Niet minder dan drie brieven zijn gewijd geworden aan het werk: „Rotterdam in de negentiende eeuw".

Van hoeveel waarde een terugblik op de stadsontwikkeling ook zijn moge, we moeten vooruit en het gaat niet aan, vooral in Rotterdam niet, om sentimenteel te zijn en lang te mijmeren over hetgeen onze vaderen goed of onze vaders verkeerd gedaan mogen hebben.

Wanneer we het oog slaan op de dingen om ons heen, op hetgeen thans groeiende is, dan is er alle reden tot bescheidenheid, ook voor de architecten, dan doen we niet onverstandig ons zelve wederkeerig voor te bereiden op vele en velerlei verwijten van onze kinderen en kindskinderen.

Inderdaad lijkt het alsof een raadselachtig noodlot verborgen moet zijn in het organisme van ons stadsleven. Niettegenstaande deze gemeente tientallen jaren van materieelen voorspoed achter den rug heeft, niettegenstaande ze langen tijd het voorrecht heeft gehad bestuurd te zijn door een krachtig man, geprezen om zijn wijsheid en doorzettingsvermogen, bekend ook om zijn motto: „Rotterdam-woonstad", heeft zij zich gevormd en is zij nog bezig zich te vormen tot een stad van de uiterste middelmatigheid, om niet te zeggen van achterlijkheid en ligt zij ten anker aan een zware reeks van schier onoplosbare stadsvraagstukken.

Hoe leerzaam zou het zijn wanneer wij eens bij voorbaat konden hooren de stem van iemand uit de volgende eeuw, die — hoe onwaarschijnlijk ook — de moeite zou nemen een werk te schrijven over de ontwikkeling der stad Rotterdam in de twintigste eeuw.

Deze schrijver, dan mogelijk reeds lang gewend aan b.v. een drooggelegde en voorbeeldig verkavelde Zuiderzee, aan een goed geordend landelijk electrisch verkeersnet, aan een mooi Nederland, waarin belangrijke gedeelten natuurschoon voorgoed zijn gereserveerd, waarin aan landbouw en industrie eigen terreinen zijn aangewezen en waarin voorgoed gebroken is met de woestijnachtige opeenhooping van menschelijke woningen, deze schrijver zal dan wellicht medelijdend schrijven over ons worstelend pogen om van een vroeg-20e eeuwsche „woonstad" nog iets behoorlijks te maken.

Ontegenzeggelijk echter, treft het ons Rotterdammers af en toe, wanneer wij komen in andere, in veel kleinere plaatsen, met hoeveel zorg reeds thans daar gewaakt wordt tegen leelijke en domme bouwerij.

Wanneer wij dan soms collega's zich hooren beklagen over moeilijkheden met schoonheidscommissies ondervonden, dan voelen wij die zwarigheden eerder als iets benijdbaars. Dan hebben wij het gevoel alsof wij al te gaarne een weinigje wrijving

met collega's ervoor over zouden hebben, mits slechts daartegenover een algemeene aesthetische contrôle zou worden uitgeoefend op al hetgeen in de stad gebouwd wordt.

De bewering dat een schoonheidscommissie geen schoonheid in het leven kan roepen is langzamerhand een gemeenplaats geworden. Deze dooddoener zegt hoogstens dat de naam schoonheidscommissie verkeerd gekozen is, dat de naam anti-leelijkheidscommissie beter het doel zou uitdrukken dat aan de instelling ten grondslag ligt.

Hoe hinderlijk het ook moge zijn dat de eene bouwkundige — om het veel misbruikte woord bouwkunstenaar nu eens te vermijden — geroepen is te oordeelen over den arbeid van den andere, van veel hooger belang is het, dat al hetgeen langs 's Heeren wegen gebouwd wordt aan een vaste discipline onderworpen is.

Het is nu eenmaal een geweldig storende fout in onze samenleving dat de samenstelling van het stadsbeeld voor een veel te groot percentage staat onder voogdij van personen, die beter zouden doen zich te bepalen tot het meer administratieve en commercieele gedeelte van de bouwproductie.

In Rotterdam bestaat nog altijd niet een algemeene „welstandsbepaling" in de bouwverordening. Wel staat er een dergelijke bepaling in de koopcontracten van bouwgrond die van de gemeente is gekocht, doch behalve dat deze bepaling vrij slap door niet van superieuren onafhankelijke ambtenaar-architecten wordt toegepast, is het bouwen in het reeds bestaande gedeelte der stad aan geen enkele bepaling omtrent uiterlijke verzorging onderworpen.

Enkele frappante gevallen van wanbouwerij schudden af en toe de slapenden eens wakker.

In een onlangs gehouden vergadering van enkele in het stadsschoon belangstellende vereenigingen tezamen met vertegenwoordigers van bouwers — en patroonsvereenigingen is eindelijk eens met vrijwel algemeene stemmen een motie aangenomen, waarin de meening wordt uitgesproken dat een algemeene z.g. „welstandsbepaling" in Rotterdam niet langer moet worden uitgesteld.

Over de wijze waarop de naleving dezer bepaling moet worden verzekerd kwam de uit zeer heterogene elementen samengestelde vergadering niet tot een besluit.

De vroegere directeur van den woningdienst, de heer Plate, acht „bauberatung" bij den dienst der bouwpolitie wenschelijk; hij wil aan de bouwpolitie goede krachten verbinden, die zoo noodig het ontwerp in overleg met den aanvrager omwerken. Een commissie van advies voor de stadsuitbreiding, de stadsverbetering en de bebouwing, (de in vele gemeenten bestaande schoondheidscommissie dus) gelijk de heer Otten aanbeval, acht de heer Plate weinig aanbevelenswaard, hij wijst eenerzijds op de Amsterdamsche schoonheidscommissie als een voorbeeld dat geen navolging verdient, anderzijds waarschuwt hij dat rekening dient gehouden te worden met de mentaliteit van den gemeenteraad en van de commissies van bijstand, die aan adviescommissies maling hebben.

Door de aanwezige bouwers werd het denkbeeld van den heer Plate, „bauberatung" bij de bouwpolitie, krachtig ondersteund. Het lijkt echter alsof deze dienst, die reeds zooveel hooi op zijn vork heeft, met deze nieuwe bemoeiingen zeker overbelast zou worden. Het is aan insiders wel bekend, hoe in Rotterdam, meer dan in eenige andere gemeente, het den eenvoudigen van geest gemakkelijk wordt gemaakt een bouwontwerp in te dienen en behandeld te krijgen. Tot voor kort werden zelfs alle zwaarten van houten en ijzeren balken voor de gegadigden berekend en ingeschreven!

Door arch. Oud werd de spijker hard op den kop geslagen. Heeft hij indertijd als zijn oordeel uitgesproken dat reeds thans — met voorbehoud voor sommige uithoeken — een zeker architectonisch niveau is bereikt en dat daardoor schoonheidscommissies overbodig lijken, hij erkende nu dat Rotterdam naar zijn meening behoort tot de „uithoeken" waarvoor hij destijds een voorbehoud maakte.....

PERISCOPIUS.

25 APRIL 1925 NUMMER 17

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

INHOUD.

Officieele Mededeelingen. — Concept Notulen van de Ledenvergadering van den B.N.A. op Zaterdag 18 April 1925 in het Societeitsgebouw van den Dierentuin den Haag. — In studie nemen: De opleiding van Architecten. — Verzoek. — Berichten. — Architektur die nicht gebaut wurde, door Josef Ponten, door J. P. M. — Woonhuis van den Architect G. Feenstra te Arnhem, door J. P. M. — Overzicht van Tijdschriften.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.

CONCEPT NOTULEN VAN DE LEDENVERGADERING VAN DEN B. N. A. OP ZATERDAG 18 APRIL 1925 IN HET SOCIETEITSGEBOUW VAN DEN DIERENTUIN DEN HAAG.

De ledenvergadering wordt bijgewoond door 45 leden. Alle bestuursleden zijn aanwezig.

De Directeur is wegens ongesteldheid afwezig.

De notulen van de vorige vergadering worden goedgekeurd.

De Voorzitter heet de nieuw benoemde leden hartelijk welkom, het nieuwe aspirant lid Ir. Redelaar is met kennisgeving afwezig.

Voorts deelt de Voorzitter eenige bijzonderheden mee over de conferentie die plaats heeft gehad met het Bestuur van den Ned. Aannemersbond. Verschillende punten zijn behandeld en wanneer tot een resultaat is gekomen, zullen de leden daarmede in kennis worden gesteld.

Hierna is aan de orde de behandeling van het rapport „Wettelijke Bescherming van den architectentitel".

Prof. Ir. M. J. Granpré Molière zond bericht van verhindering.

De Voorzitter verzoekt Prof. Diehl aan de bestuurstafel te komen.

Ingekomen zijn de navolgende stukken die op dit punt van de agenda betrekking hebben.

1e Een schrijven v. d. Kring „Leeuwarden" dat hij geheel accoord gaat met het rapport van de Commissie.

2e Schrijven van P. J. C. van Kleeff, Architect B. N. A. in Indië, inhoudende een verzoek de navolgende wijziging in het rapport aan te brengen, „in Nederland of in de Ned. Koloniën was gevestigd".

Naar aanleiding van dit schrijven zegt de Voorzitter dat de betrekking tusschen de buitenlandsche leden en den B.N.A. op dit oogenblik een punt van bespreking in het Bestuur uitmaakt. Het schrijven wordt daarom voorloopig voor kennisgeving aangenomen.

3e Een schrijven v. d. heer Hogervorst uit Indië, die zich accoord verklaart met het schrijven v. d. heer van Kleeff; eveneens voor kennisgeving aangenomen.

4e Een schrijven v. d. Commissie voor de Wettelijke Bescherming van den Architectentitel dat zij zich met de redactiewijziging van het Bestuur kan vereenigen.

5e Een schrijven van de Vereeniging voor Voortgezet en Hooger Bouwkunst Onderricht met antwoord van het Bestuur B. N. A.

6e Een schrijven v. d. Gew. Kring „Amsterdam" die de navolgende conclusies heeft opgesteld:

1e Intellectueele verheffing van de leidende bouwtechnici wordt noodzakelijk geacht.

2e Bouwtechnische kennis wordt voor den architect vereischt.

3e Het aesthetische gedeelte van het architectenvak is niet vast te leggen door een examen.

4e Het is de plicht van de Regeering punt 1 en 2 wettelijk te regelen. Deze regeling zal een geruimen tijd van voorbereiding eischen.

5e De regeling genoemd in sub. 4 zal eerder tot stand komen, wanneer de Bond als vakvereeniging duidelijk blijk geeft van het vraagstuk van een dergelijke regeling door zelf

voor te gaan, m. a. w. dat de Bond de eischen van toelating zoo hoog stelt, dat deze eischen gelijk komen te staan met die welke men later van de wettelijke regeling zal verlangen.

De heer van Loghem vraagt of het in het belang van de bouwkunst is dat de titel wordt beschermd. Er staat niets over in het rapport. De bescherming van het beroep is in de toekomst vrijwel uitgesloten, zijn er dan resultaten te verwachten van een beschermden titel. Waarom moeten wij ons op het standpunt stellen dat wij het alleen kunnen?

Een werkelijk gevoelig kunstenaar voelt zich belemmerd door een examen.

De ideëele gevolgen van een bescherming ziet spreker niet. Wij hebben gezien, dat wanneer wij ons verheffen het misloopt. Bij de schoonheids-commissies zijn er menschen naar voren gekomen, die niet op die plaats hoorden, zoo zal het ook met de bescherming gaan.

De Voorzitter heeft met verwondering deze uiteenzetting gehoord; het gaat hier om een bescherming van den architectentitel omdat de architecten last hebben van de menschen die dezen titel voeren, en geen architect zijn, dat sticht verwarring. Het publiek kent het verschil niet tusschen aannemer, bouwer, makelaar of architect.

De heer Meischke zegt dat in verschillende landen de architectentitel is beschermd, in St. Louis is geen wettelijke bescherming maar de architectenvereeniging is zoo goed georganiseerd, dat een niet erkende architect ook geen hulp krijgt van werklieden aangesloten bij een bouwvakvereeniging.

De heer Van Loghem zegt dat de architect niet zijn kracht ontleent aan zijn titel maar aan zijn capaciteiten.

De heer Otten vindt de opvattingen van het publiek over het begrip architect van geen overwegend belang, hij zou 't vak zuiver willen gesteld zien door de wettelijke bescherming.

De heer Jan de Meyer meent dat wij met het rapport niet bereiken wat we wenschen. Kunstenaarschap en mensch-zijn is niet in een wettelijke regeling vast te leggen. Men bepaalt zich in het rapport alleen tot kennis, ons vak is niet alleen een vak van kennis, maar wel degelijk ook een vak van kunnen. Wij gaan door een examen een middelmaat kweeken waardoor ons vak achteruit gaat; de norm voor aesthetische bekwaamheid heeft men dan ook in het rapport niet kunnen bepalen.

De heer Verheul wenscht hulde te brengen aan de Commissie voor het uitstekende rapport, het is juist hetgeen wij moeten hebben. De heer Van Loghem heeft gevraagd welk voordeel de bescherming zal brengen. Spreker wil hierop antwoorden dat tegenwoordig beunhazen en allereerste krachten het werk uitvoeren en wel 't leeuwenaandeel door beunhazen. Wanneer wij door het beschermen van den titel kunnen bereiken dat alleen de middelmatigen en allereerste krachten zullen bouwen, is dat een groot voordeel. Dat een kunstenaar belemmerd wordt door een examen vindt spr. niet erg, het rapport zooals het hier ligt moeten wij aannemen, wij zien den noodlottigen toestand van heden duidelijk voor oogen.

De heer Gratama heeft met belangstelling het rapport gelezen. 't Belangrijkste vindt spreker wel de scheiding die gemaakt wordt tusschen titel en beroep. Het rapport sluit de bescherming van het beroep uit. Spreker vraagt zich af of de samenleving met een wettelijke bescherming gebaat is, zoo niet dan behoeven wij er bij de Regeering niet op aan te dringen. Willen wij wat bereiken bij de Regeering dan moeten wij vooropstellen dat er een uitnemend sociaal belang mee gemoeid is. De samenleving gaat eischen goede praktische gezonde bouw, wanneer wij kunnen aantoonen dat het bouwen van eigenbouwers inferieur is, door het gebruik van slecht materiaal, het maken van onoordeelkundige plattegronden enz. en daardoor een groot volksbelang wordt geschaad, dan is spreker ervan overtuigd dat er maatregelen ter bescherming door de Regeering genomen zullen worden.

De samenleving heeft recht op goede gezonde en practisch gebouwde huizen, de intelligentie van den architect speelt hierbij een hoofdrol. Wij moeten dus voor de architecten eischen een practische theoretische kennis, behoorlijke kennis van zaken, afgezien van de aesthetische zijde van 't vak. Ieder die bouwt zal moeten voldoen aan een minimum van deze praktische kennis, hiervoor kan een examen worden ingesteld, omdat het wetenschappelijk is. De aesthetische bevoegdheid laat zich niet door een examen controleeren. Niets is zoo wisselend als de aesthetische ontwikkeling.

Er is een drang in de samenleving voor 't werkelijk leelijke te weren, dat is reeds te controleeren doordat de schoonheids-commissies in het leven zijn geroepen. De aesthetische controle dient te worden gehandhaafd vanuit de vakvereeniging. De vakvereeniging moet beginnen met de nieuwe leden zoodanig te keuren dat zij de titel van architect B.N.A. waardig zijn en wij van onze leden kunnen zeggen „zij staan boven het gemiddelde niveau". De Voorzitter vindt, dat de heer Gratama den ideëelen kant naar voren brengt en die is in een afzienbaren tijd niet te bereiken. Hoogere eischen stellen aan nieuwe leden B.N.A is niet aan de orde. Als de architectentitel beschermd is, zullen niet-architecten toch blijven bouwen, maar het publiek kan dan de bona-fide architecten van den beunhaas onderscheiden.

De heer Blaauw meent dat de practische bescherming van den architect er al is door de letters B.N.A.; van de wettelijke verwacht spreker geen praktische resultaten. Bij het instellen van een examen komen de komende beoefenaars der bouwkunst te staan naast de eenige opleiding in Delft. De opleiding in Delft is met het examen zooals dit gesteld is te aanvaarden, het rapport stelt voor de andere beoefenaars een wild examen. Spreker verwacht niet dat de geslaagden goede architecten zullen zijn. Het is mogelijk, dat niet-geëxamineerden goed bouwen, waar blijft dan het prestige van dit wilde examen?

Spreker zou een examen willen instellen in verband met een voortreffelijke opleiding. Een vruchtbaar gevolg van deze actie is de opleiding voor den architect ter hand te nemen. Wij stellen het eindpunt maar wij interesseeren ons niet voor „hoe worden wij een bekwaam architect". Spreker zou willen een goed georganiseerde opleiding.

De Voorzitter zegt dat wij de draagwijdte voor een goede opleiding nu niet kunnen overzien. Hij spreekt de wenschelijkheid uit dat in afzienbaren tijd de regeling der opleiding zal worden bestudeerd, een werkcommissie kan worden benoemd. Verder kan het Bestuur op het oogenblik niet gaan.

De heer Broese vindt het examen op zich zelf geen voldoenden maatstaf voor den architectentitel. Kan er niet zooveel mogelijk rekening worden gehouden met de bestaande onderwijsinstellingen en daarvan uitgaan.

De heer de Meyer wenscht te waarschuwen tegen den stap dien de Bond gaat doen, het rapport is de eerste stap tegen 't wezen van den B. N. A.

Spreker vreest dat wij het zuivere standpunt gaan verlaten en den socialen van den ideëelen kant van ons vak gaan scheiden. Hoe staat een geëxamineerd architect, geen lid van den Bond, tegenover onze Eerecode?

De heer Gratama wijst er nogmaals op dat alleen een praktisch en theoretisch examen gewenscht is. De aesthetische controle moet van de vakvereeniging zelf uitgaan en daarom moet men elken beschermden architect verplichten lid te worden van den B. N. A., want tegelijk met de bescherming moeten wij de zekerheid hebben dat zij behoorlijk door de vakvereeniging worden gecontroleerd.

De heer J. B. v. d. Ban wenschte het examen gelijkwaardig te maken met dat van Delft.

De heer R. C. Mauve merkt op, dat het aanwijzen door een Raad zooals in het rapport is vermeld een willekeurige beoordeeling is en moeilijkheden zal geven bij de Regeering.

De heer Thunnissen vraagt op welk artikel in de wet de wetgever den niet architect zich noemenden architect kan vervolgen.

De heer Meischke zegt dat dit in het rapport is behandeld.

Prof. Diehl dankt voor de vriendelijke woorden tot hem gericht. Spreker verheugt zich dat hij geen stemmen uit de vergadering heeft vernomen tegen de strekking van het rapport; het algemeene gevoelen is de neiging naar 't wettelijke beschermen van den titel en 't beroep.

De beroepsbescherming is het meest ideale vraagstuk, maar de commissie heeft de titelbescherming voorop gesteld, omdat aan de beroepsbescherming een leelijke materieele kant zit dien de commissie heeft willen uitschakelen. Spreker merkt op dat juist de beroepsbescherming zooals bij geneesheeren de kwakzalverij bevordert, terwijl bij Mr. in de rechten waarbij alleen de titel is beschermd, niet in die groote mate wordt gebeunhaasd. Als men recht zoekt gaat men naar een advocaat en niet naar een zaakwaarnemer. De titel Ing. is niet beschermd, wel die van cand. Ing. Spreker kan zich niet voorstellen dat Architect B. N. A. een wettelijke titel wordt. Dr. en Mr. is een wettelijke titel zonder ideëele zijde, daar moet door de vakvereeniging voor worden gewaakt.

De heer Versteeg, gehoord de verschillende sprekers, blijft bezwaar gevoelen tegen examens. Spreker stelt voor dat wij in eigen kring strengere eischen gaan stellen en het rapport voorloopig laten rusten.

Over dit voorstel wordt gestemd met 6 stemmen voor en 39 stemmen tegen.

De Voorzitter brengt hierna in stemming of de vergadering bescherming van den architectentitel geheel los van het rapport wenscht. 5 stemmen tegen en 40 voor.

De heer Meischke vraagt of de commissie voort kan werken aan de hand van het rapport. Spreker zou dan gaarne voorstellen tegemoet zien over de opleiding.

De Voorzitter moedigt de Kringen aan dit vraagstuk zoo spoedig mogelijk te behandelen en voorstellen in te dienen.

De Voorzitter stelt aan de orde stemming over: wenschen wij bescherming architectentitel in den geest van het rapport.

De heer Jan de Meyer stelt voor geen stemming daarover te houden maar de Commissie te verzoeken rekening te houden met hetgeen hier vandaag besproken is en daarna haar rapport herzien.

De heer Gratama wenscht uitgemaakt te zien of de vergadering alleen theoretische praktische examens wenscht.

De heer Verheul wil stemmen alleen over het rapport.

De heer Blaauw vindt een examen zonder opleiding een onding, dit examen kan zijn een beproeven van een 6 of 7-jarige opleiding. Binnen 't jaar reizen de inrichtingen uit den grond waar men in korten tijd klaar gestoomd kan worden voor een handig architecten examen te doen. Spreker wil daar ernstig tegen waarschuwen. Dringt er bij het Bestuur op aan het opleidingsvraagstuk in studie te nemen.

De heer v. d. Valk voelt veel voor het betoog van den heer Blaauw. Spreker zou wenschen dat de heer Blaauw aan de hand van het rapport een programma opmaakte hoe hij zich de opleiding en examen denkt.

De Voorzitter vraagt aan de Commissie gehoord de besprekingen van heden middag de bezwaren die zijn opgeworpen te ondervangen en nader onder 't oog te zien en het rapport uit en om te werken.

Met algemeene stemmen gaat de vergadering hiermede accoord.

Bij de rondvraag informeert de heer Verheul of aan den Bond iets bekend is van het bezoek van Engelsche architecten aan ons land; moeten de leden van den Bond of het Bestuur daar niet in gekend worden.

De Voorzitter deelt mede dat hem daarover niets bekend is, waarschijnlijk wenschten zij arbeidersbouw te zien en hebben zij zich gewend tot den woningdienst, die hen heeft rondgeleid.

Niets meer aan de orde zijnde sluit de Voorzitter onder dankzegging aan den heer de Vrind voor zijn goede hulp en verzorging de vergadering.

IN STUDIE NEMEN: DE OPLEIDING VAN ARCHITECTEN.

Overeenkomstig het beslotene op de jongste ledenvergadering worden de Kringen van den B.N.A. verzocht het vraagstuk van de opleiding van den architect in studie te nemen en voorstellen dienaangaande in te dienen bij het Bestuur.

VERZOEK.

In verband met het bovenstaande zij er op gewezen dat in het Bouwkundig Weekblad zeer wel gedachtenwisseling over het onderwerp der wettelijke bescherming van den architectentitel en van de opleiding van den architect kan plaats vinden.

In het Weekblad Architectura wordt het rapport besproken.

Op zich zelf is dat heel goed, maar het is niet praktisch. Praktisch is het, als, althans door de leden B.N.A., het Bouwkundig Weekblad het blad wordt, waarin alles over dit onderwerp wordt verzameld, zoodat bij latere bestudeering, alles bij elkaar te vinden is. De gewoonte, om, zelfs als het niet noodig is, de gedachtenwisselingen over één bepaald onderwerp over verschillende bladen te verdeelen, is geen goede gewoonte en daarom liever niet te handhaven.

In Architectura wordt „over" het rapport geschreven. Maar de meeste lezers van dat blad hebben natuurlijk het rapport zelf in het B.W. niet gelezen. Wat heeft men daaraan? Straks worden ze als zoovele Hegelianen, die alles *over* Hegel hebben gelezen, maar nooit Hegel zelf. Nog eens, het is zeer praktisch als men over deze zaak in het B.W. schrijft.

BERICHTEN.

NIEUWE KONINGINNEBRUG TE ROTTERDAM. B. en W. van Rotterdam hebben besloten, overeenkomstig het voorstel van de jury, tot aankoop van de volgende inzendingen:

1. Motto „Pentagram in cirkel" voor f 5000; inzender Ir. J. Emmen, civiel-ingenieur te Rotterdam; 2. Motto „Brief" voor f 1000; inzender de Nederlandsche Fabriek van Werktuigen- en Spoorwegmaterieel „Werkspoor" te Amsterdam, in samenwerking met den heer W. M. Dudok, architect te Hilversum en de Haarlemsche Machinefabriek v/h. Gebr. Figee te Haarlem; 3. Motto „Juliana" voor f 1000; inzender Gute Hoffnungshütte te Oberhausen, in samenwerking met J. C. Goudriaan's Industrie en Export Mij. te Delft, Machinefabriek Schiess te Dusseldorp, N. V. H Butzer Beton- en Waterbouw Den Haag-Dortmund en Ir. W. G. Witteveen, architect te Rotterdam. Naar wij vernemen zullen uit de aangekochte ontwerpen de beste ideeën door den dienst van Plaatselijke Werken tot een nieuw ontwerp worden samengevat.

ARCHITEKTUR DIE NICHT GEBAUT WURDE

door JOSEF PONTEN. [1])

Dit is een boek, dat eigenlijk alle architecten wel zouden kunnen samenstellen. Maar van Josef Ponten is het niet de bedoeling de opdrachtgevers in staat van beschuldiging te stellen. Integendeel, hij vindt het niets jammer dat al deze ontwerpen niet zijn of niet konden worden uitgevoerd, want dan zou er veel uit verloren zijn gegaan, wat er nu mooi en zuiver in is gebleven. Juist het niet uitgevoerd zijn, maakt deze reeks architectuur-ontwerpen belangrijk.

Uitvoerig gaat Ponten de plaats na, die de architectuur te midden van haar zusterkunsten inneemt. Hij vindt, dat de architectuur het zwaar heeft, zooals de mensch. „Es geht ihr su ihrer Verwirklichung schwerer als irgendeiner ihrer Schwestern. Bei keiner ist das Miszverhältnis zwischen dem Theoretischstatisch — und dem Praktischweltlich — Möglichen so grosz wie bei ihr. Und da diese Spannung zwischen Wollen und Können allgemein im menschlichen Leben besteht, so ist die Architektur ein erhabenes Symbol für die Spannung zwischen dem, was man im Geiste will und was man in der Wirklichkeit kann".

De bouwkunst is in waarheid koninklijk en majestueus, maar van hoeveel nuchtere en alledaagsche dingen is zij afhankelijk. Men denke, wat zou er van een simpel plan voor een ideale arbeiderswoning (in architectonischen zin) terecht komen als ze moest worden gebouwd, zelfs wanneer het mogelijk zou zijn haar buiten woningbouwinspectie e. d. te houden. En dan het lieve geld! Maria Theresia betaalde wel is waar de rekeningen voor haar Slotbouw op Schönbrunn, maar dan verbrandde zij ze dadelijk, om de bedragen niet meer onder haar oogen te krijgen.

Ponten nu heeft die architectuur opgezocht, die van die drukkende last der uitvoering, waar het project tenslotte toch niet onbeschadigd onder vandaan komt, niet hebben geleden. Hij vond heel wat, en hij verzamelde het en beschreef het. Hij was daardoor in staat de bouwkunst geschiedenis meer als een „Kunstler geschichte", te geven, dan als een „Sach-und Stilgeschichte", zooals zij doorgaans, aan de hand van de uitgevoerde werken wel moest zijn.

Onder de door Ponten verzamelde ontwerpen treffen wij zoowel die, welke voor uitvoering bestemd waren, als de fantasieën, waarbij dus aan verwezenlijking niet gedacht werd. Het is intusschen merkwaardig hoe onuitvoerbaar gedachte fantasieprojecten eeuwen later in anderen vorm verwezenlijking vinden. Zoo brengt ons de groote schets van Piranesi's fantastische gevangenis, moderne fabrieksintérieurs voor den geest en wij zien in het midden van de 18e eeuw reeds plattegronden ontworpen, die nù vertoond en uitgevoerd, als uiterst modern, opgeld maken.

Overigens leert ons dit boek wel dat er maar heel weinig nieuws onder de zon komt. Er is in den loop der tijden een hoop gefantaseerd en er is veel wonderlijks uitgehaald; als een staaltje daarvan, reproduceeren wij iets van het werk van Johan David Steingruter, die het geheele alphabet in architectuur bracht. Praktisch schijnt deze alphabetarchitectuur eenigen tijd in de mode te zijn geweest, toen men de initialen van de vorstelijke opdrachtgevers — höfflicher was het nog die van de vorstinnen te kiezen — in de plattegronden van kasteeltjes en buitenhuizen aanwijsbaar maakte. 't Is evenwel alles geschikt voor een rariteiten verzameling. Geheel anders is het merkwaardige ontwerp van Perret voor een hoog huis (16e eeuw). Het moet een soort van bedehuis zijn. In het geschrevene langs den rand leest men dat men zoo hoog mogelijk moet zijn om te bidden. Intusschen komen op het dak sterrekundige attributen voor. Maar het is typisch, dat de constructie van dit gebouw en zijn karakter zeer veel overeenkomt met die van een moderne wolkenkrabber; men lette bijv. op de verhouding van

*) Josef Ponten. Architektur die nicht gebaut wurde.
Deutsche Verlags-Anstalt. — Stuttgart. 1 deel tekst en 1 deel platen. Geb. f 17.50.

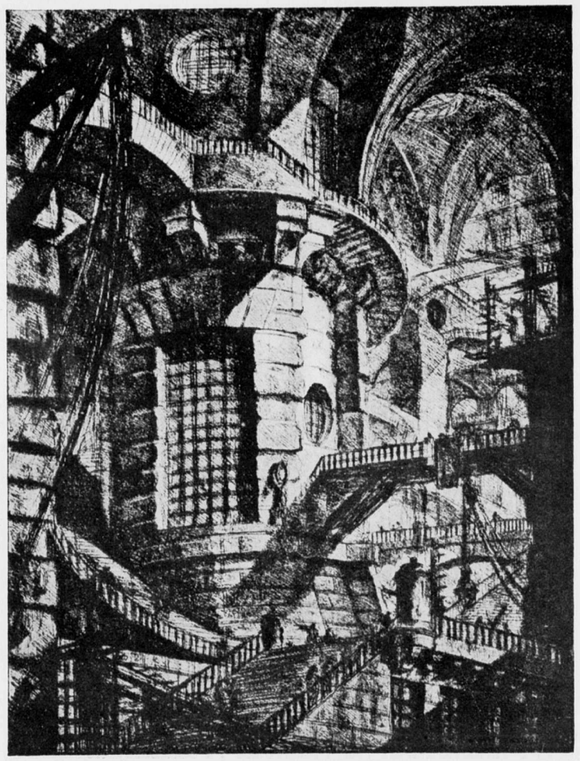

PIRANESI. FANTASTISCHE GEVANGENIS.
ILLUSTRATIE UIT: J. PONTEN. ARCHITEKTUR DIE NICHT GEBAUT WURDE.

het glas tot het muurwerk dezer gevels. Er valt uit dit boek te genieten en te leeren. Natuurlijk vinden de beroemde plannen van Pöppelmann voor den Zwingerhof, en den Slotbouw te Dresden, die van Schinkel, en die der door deze grooten geïnspireerde architecten hun plaats, terwijl ook aan de niet-gebouwde architectuur van de 20ste eeuw veel ruimte is afgestaan.

Josef Ponten is een dichter-verteller. Hij is geen vakkundige. Dit valt in het boek wel op. Er wordt wel wat gezegd en wat vertoond, dat de deskundige sterk in twijfel zal trekken.

Eigenlijk is het geheele uitgangspunt voor het boekwerk nogal aanvechtbaar. Er zijn dan ook wel projekten in het boek, serieuse projekten, waarvan men blij mag zijn dat ze niet uitgevoerd werden, terwijl er toch vaak ook veranderingen bij de uitvoering der projecten worden gemaakt, die verbeteringen beteekenen. Maar deze zwakheden van het werk doen geen afbreuk aan Ponten's verdienste, ons de mogelijkheid geschapen te hebben, van een verzameling architectuur-plannen kennis te nemen, waardoor wij de bouwkunst weer eens anders belicht zien dan op de gangbare manier.

J. P. M.

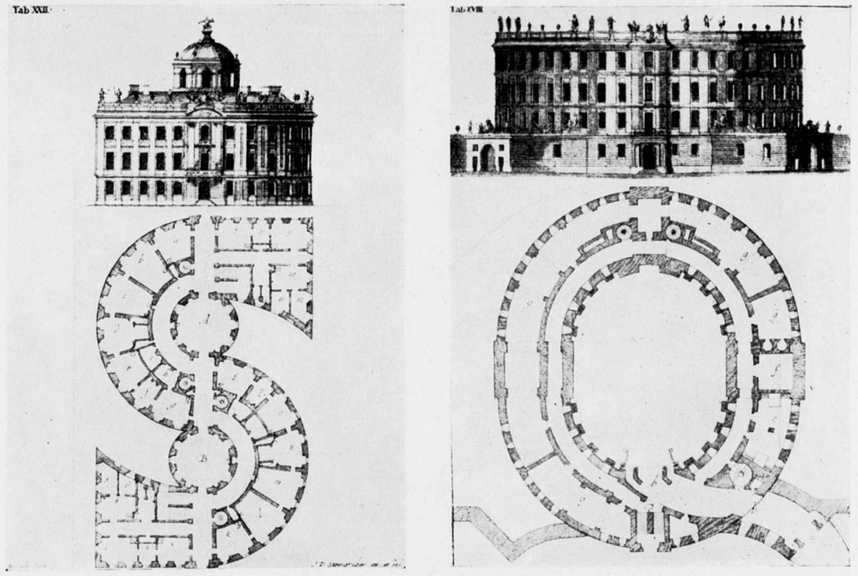

DE S EN DE Q UIT HET ARCHITECTONISCHE ALPHABET VAN JOHAN DAVID STEINGRUTER.

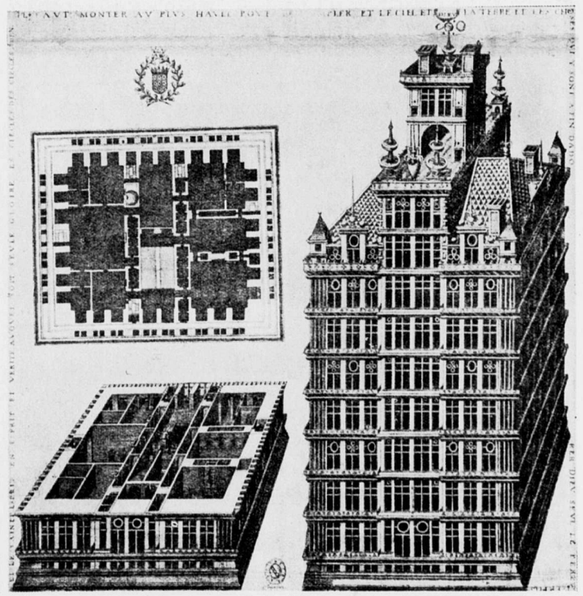

WOLKENKRABBER. ONTWERP VAN PERRET (16E EEUW).
ILLUSTRATIES UIT: J. PONTEN, ARCHITEKTUR DIE NICHT GEBAUT WURDE.

WOONHUIS TE ARNHEM. ARCHITECT G. FEENSTRA. B.N.A.

WOONHUIS van den Architect G. FEENSTRA te Arnhem.

Bijgaande foto's geven een indruk van het huis dat de heer G. Feenstra, architect B. N. A. te Arnhem, voor zich bouwde.

Opmerking verdient het streven om ruimteverlies door onnoodige gangen zooveel mogelijk te voorkomen. De huiskamer ligt op de Zuidzijde, de eetkamer profiteert mee van de zon en ligt verder aan den tuin. De eetkamer is verbonden met de keuken, waarin, om etenslucht te vermijden, een z.g. kookkast is geconstrueerd.

Het halletje doet tevens dienst als wachtkamer, voor het bureau, dat op de verdieping is ondergebracht.

Uit de omstandigheid dat het terrein zeer smal was moest de plattegrond van het huis eenigszins gerekt worden.

INTERIEUR WOONHUIS TE ARNHEM. ARCHITECT G. FEENSTRA. B.N.A.

Aan het interieur waarvan de kleuren hoofdzakelijk paars, groen en zwart zijn werkten de heeren H. B. van Broekhuizen en K. Kuiler respectievelijk mee voor de meubelen en voor het glas in lood.

De schouw die oorspronkelijk als een open haard was gedacht werd door toepassing van centrale verwarming voorloopig tot een electrische vuurhaard verwerkt. Electrische verwarming heeft het groote voordeel de stofplaag te verminderen, in dit geval werd tevens getracht op een eenvoudige wijze een meer logische electrische haardoplossing te verkrijgen.

De architectuur van het huis is overigens zeer eenvoudig gehouden en de goede kwaliteiten daarvan zijn uit bijgaande reproducties te beoordeelen.

De heer Rood sprak laatst dat er van elke 100 architect-leden van den B. N. A. 95 in eigenbouwers huizen wonen, wij kennen nu van de 5 overschietende er twee. Wellicht dat de drie overblijvende ook nog eens hun werk willen toonen?

J. P. M.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

HET HUIS OUD EN NIEUW, Jaarg. 16, Afl. 10. In deze aflevering belicht de heer Eduard Cuypers het aandeel dat hij heeft mogen hebben in de oplossing van het vraagstuk betreffende de geheele of gedeeltelijke ontmanteling van de Munsterkerk te Roermond. In het artikel wordt kritiek uitgeoefend op het voor uitvoering bestemde 2e plan van Josef Cuypers, welke kritiek niet duidelijk is door gemis van de plannen. Bovendien zijn de bedoelingen van den heer Eduard Cuypers ten aanzien van zijn plan door een te veel aan bijgevoegde plannen ook niet duidelijk. In een 2e artikel tracht de heer E. Cuypers de verdiensten van zijn plan voor de Gevangenpoort—Nieuwe Verkeersweg te 's-Gravenhage boven die van het plan van Dr. Berlage in het licht te zetten, daarbij gebruik makende van foto's naar voortreffelijke ensceneeringen. — BOUWSTOFFEN, April 1925, geeft een beschrijving van de Differ-

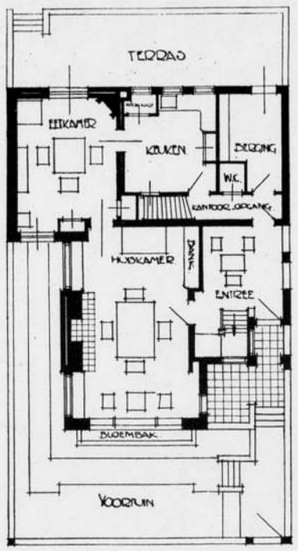

PLATTEGROND WOONHUIS TE ARNHEM. ARCHITECT G. FEENSTRA. B.N.A.

dinger Greybalken. Ir. Hijner vervolgt een bespreking over de keuring van dakpannen. — In GEWAPEND BETON, Maart en April 1925, is een uitvoerige studie opgenomen over den invloed van de afmetingen van de zand- en grindgibbels op het beton. — TIJDSCHRIFT VOOR VOLKSHUISVESTING EN STEDEBOUW, Maart 1925, bevat verschillende belangrijke epistels over woning en gezinstelling, voor den architect echter van min of meer zijdelingsche beteekenis. — In HEEMSCHUT, Maart 1925, beschrijft J. M. Nuyts het voormalige Gildehuis te Maastricht, door Busken Huet eens geroemd, maar waarvan de bij de slooping zorgvuldig bewaarde, geletterde en genummerde steenen, tenslotte toch op den puinhoop zijn beland. Verder wordt de aandacht gevestigd op het aardige kerkje te Spaarnwoude, dat in gebruik is als schilderatelier, met dit voordeel dat het thans waterdicht is en voor verder verval wordt behoed! — LA CITÉ, Jan., Febr. 1925. Dit magere dubbel nummer bevat een beschrijving van de tuinstad Cöpenick bij Berlijn, volgens de plannen van architect Otto Salvisburg. Fraaie platen geven een indruk van de voortreffelijk architectonische kwaliteit van dit werk. — L'EMULATION, Maart 1925, geeft een geïllustreerd artikel over het Intérieur, door Raymond Moenaert. Het is een belangwekkend artikel. Het besluit aldus: „En résumé, l'architecture des intérieurs demande moins de métier que de psychologie, moins de talent que d'humanité, moins de principes que de sentiment, moins de science que de bonhomie". Treurig is het bericht van den dood van Edgar Steurbaut, die den Prix-de-Rome 1924 verwierf, en daags na de toekenning van den prijs, overleed. — ART ET DECORATION brengt in haar Maartnummer werk van den beeldhouwer Costa, die eenige „Monuments aux Morts" maakte. Verder een geïllustreerd artikel over Pablo Picasso. — HOMES AND GARDENS, April 1925. Gezellig! Recepten voor Easter Cakes, en voor het bewaren van oesters. Mooie plaatjes van kleine tuintjes. Opmerkingen over „The Colour Factor in Home Lighting", „Green in Decoration", enz. enz. — DIE KUNST; het architectonisch gedeelte van het April-nummer wordt ingenomen door het Raadhuis van Stockholm, onzen lezers wel bekend. Het blad munt uit door fijne reproductie.

2 MEI 1925 NUMMER 18

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

INHOUD.

Officieele Mededeelingen. — Zentralvereinigung der Architekten Oesterreichs. — Verslag van de commissie der voordrachten 1924—1925. — Berichten. — De verhouding van de beeldhouwkunst tot de architectuur, door Just Havelaar. — De tentoonstelling te Parijs in 1925, door J. P. M. — Ingezonden, door A. v. Heeswijk en Pl. van den Berg, Architect B. N. A. — M. T. S. te Leeuwarden, door L. H. E. van Hylckama Vlieg, gedelegeerde B. N. A. — Lezing over den sluizenbouw te IJmuiden van Ir. J. Ringers voor de leerlingen der Industrieschool v. d. Mij voor den Werkenden stand te Amsterdam, op 23 April 1925, door L. Nieuwenhuis, Leerling der Industrieschool v. d. Mij. v. d. Werkenden Stand.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.

ZENTRALVEREINIGUNG DER ARCHITEKTEN OESTERREICHS.

Voor eenige weken is ons land bezocht door een groep Weensche studenten onder leiding van de heeren Prof. Theiss, Prof. Kraus en Baurat Jaksch, de eerste en de derde voorzitter en secretaris van de Zentralvereinigung.

Getroffen door de hartelijke ontvangst der Hollandsche collega's heeft het Bestuur der Zentralvereinigung onderstaand schrijven gericht aan het Bestuur van den B. N. A.

„Die Zentralvereinigung der Architekten Oesterreichs erlaubt sich den Bund der Niederländischen Architekten zu einer Studienfahrt nach Oesterreich ins besondere aber nach Wien einzuladen. Als günstigsten Zeitpunkt für das Eintreffen in Wien wäre der 24 Juni 1925 gedacht. Der Ankunft in Wien würde eine Donaufahrt ab Pass-Linz-Wien vorausgehen.

Wir hoffen, dass recht zahlreiche Kollegen unserer Einladung Folge leisten werden und erwarten Ihre geschätzten Nachrichten.

Mit dem Ausdrucke der vorzüglichsten Hochachtung

Für die Zentralvereinigung der Architekten Oesterreichs:

F. d. Schriftführer: JAKSCH. Der Präsident: THEISS.

Erkentelijk voor deze vriendelijke uitnoodiging brengt het bestuur haar ter kennis van de leden, met het verzoek, dat zij, die aan deze excursie wenschen deel te nemen, zich voor nadere inlichtingen kunnen wenden tot den heer Jan Wils te Voorburg.

De in het schrijven genoemde datum is gekozen met het oog op een dan plaats vindende gemeenschappelijke vergadering van den Bund Deutscher Architekten en de Z. V. A. O.

VERSLAG VAN DE COMMISSIE DER VOORDRACHTEN 1924—1925.

In verband met de omstandigheid, dat de verandering der samenstelling der Commissie jaarlijks plaats vindt op de Jaarvergadering van den B.N.A., wil het de commissie als wenschelijk voorkomen het verslag niet over het kalenderjaar te laten loopen, maar over de periode waarin de commissie in één bepaalde samenstelling optrad, dat is dus van Jaarvergadering tot Jaarvergadering. Het verslag vermeldt dan steeds het werk van de Commissie in een vaste samenstelling.

Op de Jaarvergadering op 14 Juni 1924 werden tot leden van de commissie benoemd de heeren: Dr. H. P. Berlage, Ir. Jos. Th. J. Cuypers en Ir. A. R. Hulshoff, tot plaatsvervangende leden de heeren: H. v. d. Kloot Meyburg, A. P. Smits en J. F. Staal.

In het verslagjaar vergaderde de commissie 5 maal.

Haar eerste vergadering werd gehouden op 4 Juli 1924, waarop 5 leden aanwezig waren.

Op deze vergadering werden eenige maatregelen van huishoudelijken aard genomen, werd bepaald hoe de inzending voor het teekeningenarchief zou geschieden en werd

een voordracht opgemaakt voor 4 leden voor de schoonheids-commissie te Amsterdam.

De tweede en derde vergadering respectievelijk op 24 October en 3 November 1924 waarop 1 lid en 2 plaatsvervangende leden aanwezig waren, waren geheel gewijd aan de behandeling van een voordracht voor leden voor de schoonheids-commissie te Zandvoort.

De vierde vergadering had plaats op 11 Februari 1925, aanwezig waren 2 leden en 1 plaatsvervangend lid. Opgemaakt werd het reglement voor de Commissie dat ter goedkeuring aan het Bestuur werd toegezonden. Behandeld werden een aanvraag tot het benoemen van een lid in de nieuw in te stellen schoonheids-commissie voor Rhenen en tot het benoemen van een lid in de schoonheids-commissie te Den Bosch.

De vijfde en laatste vergadering werd gehouden op 3 April 1925, aanwezig waren 2 leden en 1 plaatsvervangend lid. Behandeld werd de candidaatstelling der plaatsvervangende leden der Commissie voor 1925 en de voorziening in een nieuwe vacature Schoonheids-commissie te Den Bosch.

In het geheel heeft de commissie op grond van de desbetreffende bepalingen van het H.R., het werk opgevraagd van 4 architecten, zulks ter opname in het teekeningen-archief.

Door alle betrokken leden werd aan het verzoek voldaan.

Ten slotte hebben vier leden van den B.N.A. de commissie machtiging gevraagd zitting te nemen in een S.C. (Art. 2 par. 8, 2e, b van het H.R) terwijl 1 lid goedkeuring vroeg voor zijn benoeming als aesthetisch adviseur van een Gemeentebestuur.

Alle gevraagde machtigingen werden door de Commissie verleend.

J. P. MIERAS, Secretaris.

BERICHTEN.

NORMALISATIE VAN KLEUREN. In het Hbl. lezen wij:

De heer A. Grimmon, binnenhuis-architect, heeft, naar hij ons heeft medegedeeld, een plan ontworpen om te komen tot kleuren-normalisatie.

De bedoeling is de kleuren in te deelen in groepen, voorloopig in zes. Uitbreiding is echter mogelijk.

De grondgedachte bij de indeeling van de groepen is deze: Elke kleur bestaat uit de kleurstof en verder uit wit en zwart in zekere verhouding. De hoeveelheid wit en zwart bepalen de zwaarte van de kleur. De kleuren van elke groep zijn nu van dezelfde zwaarte zoodat zij zonder gevaar voor disharmonie bij elkaar kunnen worden gebruikt.

Het is ook mogelijk kleuren van verschillende groepen door elkaar te gebruiken, zonder de harmonie te verstoren, doch dat zal slechts ongestraft kunnen geschieden door den kunstenaar.

De practische bedoeling welke de heer Grimmon bij zijn pogen heeft, komt op het volgende neer. Men wil een vertrek harmonisch aankleeden: de kleuren van tapijt, behang, tafelkleed, gordijnen, moeten onderling aanpassen. Tot nu toe leverden de onderscheiden fabrieken een schier onbegrensde verscheidenheid van kleuren, maar nochtans gelukte het zelden de juiste tinten te vinden.

Met de normalisatie zal het mogelijk zijn eenvoudig op te geven: „Ik wensch een tapijt in kleur groep x. no. u".

Men weet dan zeker de gewenschte kleur te krijgen: uitzoeken met stalen en monsters zal niet meer noodig zijn.

De heer Grimmon stelt zich voor, dat de fabrikanten van gekleurde stoffen: als tapijtwol, behangselpapier, kunstzijde, lakverf enz. zich in een vereeniging zullen aansluiten en zich verbinden de genormaliseerde kleuren te leveren.

Decorateurs zullen dan niet meer behoeven te mengen en te zoeken, wat veel tijd kost: zij kunnen in tuben dadelijk de gewenschte en harmonieerende tinten krijgen.

Ook kleurpotlooden zullen in de verschillende groepen worden gemaakt, wat het voordeel heeft, dat binnenhuis-architecten hun ontwerpen in de juiste kleuren kunnen teekenen.

Elke teekening zal dan ook uitvoerbaar zijn. Tot nu was dit niet het geval. Vaak gebeurde het, dat een architect een harmonisch geheel had geteekend en dat bleek, dat de kleuren, welke hij wenschte, in bepaald materiaal niet te krijgen waren. Ook wel kwam het voor, dat hij een zekere kleur niet kon teekenen, omdat er geen potlood in te vinden was. Aan al deze chaotische toestanden op kleurengebied zal door de normalisatie een einde komen.

Het gevaar, dat de artisten niet over voldoende kleuren zullen beschikken, acht de heer Grimmon uitgesloten: het normalisatieplan toch omvat een 100 tinten.

Daarbij komt, dat de fabrikanten vrij blijven ook kleuren buiten het normalisatieplan vallende, te vervaardigen. Kunstschilders hebben met het plan niets te maken, zij mengen zelf.

De heer Grimmon heeft met tal van fabrikanten de zaak besproken. In beginsel gevoelden zij voor zijn plannen en hij heeft goede hoop, dat de vereeniging, waarvan boven sprake is, spoedig tot stand komt.

DE VERHOUDING VAN DE BEELDHOUWKUNST TOT DE ARCHITECTUUR

door JUST HAVELAAR.

I.

Het is juist, de architectuur te beschouwen als de centrale en de meest elementaire uiting der beeldende kunsten, omdat onze aesthetische inzichten zich slechts zuiveren en ordenen kunnen, indien wij ons gewennen ze van uit de architectuur te belichten. De geest der architectuur, die een geest van orde is, kan éénheid scheppen in 't wijd gebied der beeldende kunsten. Wij moeten ons bevrijden uit den chaos, waar 't impressionisme ons in bracht en ons in steken liet.

Beeldende kunst, de kunst die *beeldt*, drukt zich uit door den *vorm*. De vorm is het primaire. Beeldende kunst veronderstelt, dat de vorm op zich zelve, dóór zich zelve, geestelijke waarde bezit. De expressieve vorm is de essentieele kracht der beeldende kunst. De macht van een kunstwerk openbaart zich aan de uitdrukkingskracht van zijn vormen-taal.

In geen kunst echter krijgt de vorm een absoluter en zelfstandiger beteekenis, dan in de architectuur, die immers geen onderwerpen behandelt, geen natuurmotieven afbeeldt, die de lijn slechts kent als begrenzing van vlakken, die den toon kent als de werking van licht en schaduw der plastische massa's, die de kleur aanwendt tot versterking der vorm-expressie. In de architectuur wordt de vorm mathematisch geabstraheerd en tegelijk rhythmisch ten leven gewekt. Architectuur is een muziek der vormen.

Door de architectuur te blijven zien als de meest elementaire verschijning der beeldende kunsten, zal men het naturalistische en nabootsende element der beeldende kunsten als bijkomstig leeren zien. Men zal een realistische, analytische teekening slechts waardeeren als voorbereidend studie-werk, als een poging den vorm te doorgronden en te realiseeren. Ik bedoel: men zal niet vergeten, dat de gerijpte kunstschepping steeds boven de direct waargenomen natuurwerkelijkheid uitrijst. De architectuur leert ons, dat de ware kunstschepping een geestelijk verwerkte „conceptie" is, een verbeelding, een in de stof gerealiseerde droom die suggestieve kracht krijgt door de macht harer rhythmische vormen. Zij leert, dat het rhythme het mysterie der kunst is. Hoe breeder en dieper de geest is van het kunstwerk, des te stelliger zal het uit eigen kracht leven en des te inniger zal het verbonden zijn met de ziel der elementaire kunst, de architectuur. Des te meer zal het door zijn vorm en door zijn rhythme een „architectuur" worden.

Toch moeten we waken tegen dogmatisme, door de architectuur in het centrum te plaatsen der beeldende kunsten. Want nooit kan de synthese der architectuur worden *geëischt* van een werk, dat wellicht zijn beteekenis ontleent aan de psychologische ontleding. Deze waarschuwing geldt vooral ten opzichte der schilderkunst. Dürer b.v., die groote bouwer van een Noordelijk-Renaissancistische schilder-kunst, heeft krachten van realistische waarneming ontwikkeld, welke geen aesthetisch, historisch en psychologisch aangelegd mensch onderschatten zal, al missen zulke „studies" de synthese, de muziek van het bouwend beginsel. Ook de gevoelige, weg-vloeiende stemmings-kunst van een v. Goyen heeft haar blijvende waarde, hoewel Ruysdael meer een bouwer is van het landschap dat hij zich droomde, van het geestelijk landschap onzer Oud Hollandsche cultuur. Veel principieeler dan 't verband tusschen de architectuur en de schilderkunst, is dat tusschen de architectuur en de beeldhouwkunst. Dit eerst is een verband in wezen en oorsprong.

Immers, beide, de architectuur en de plastiek, zijn ruimte-kunsten. Zij vergeestelijken de ruimte, die zij ordenen en uitdrukking geven. De architectuur schept ruimte, terwijl de beeldhouwkunst ruimte vult. Maar dit verschil blijkt minder essentieel, dan

BASRELIEF OP EEN SARCOPHAAG. DE RIJZENDE ZON. (BEIDE WERKEN IN HET LOUVRE TE PARIJS).

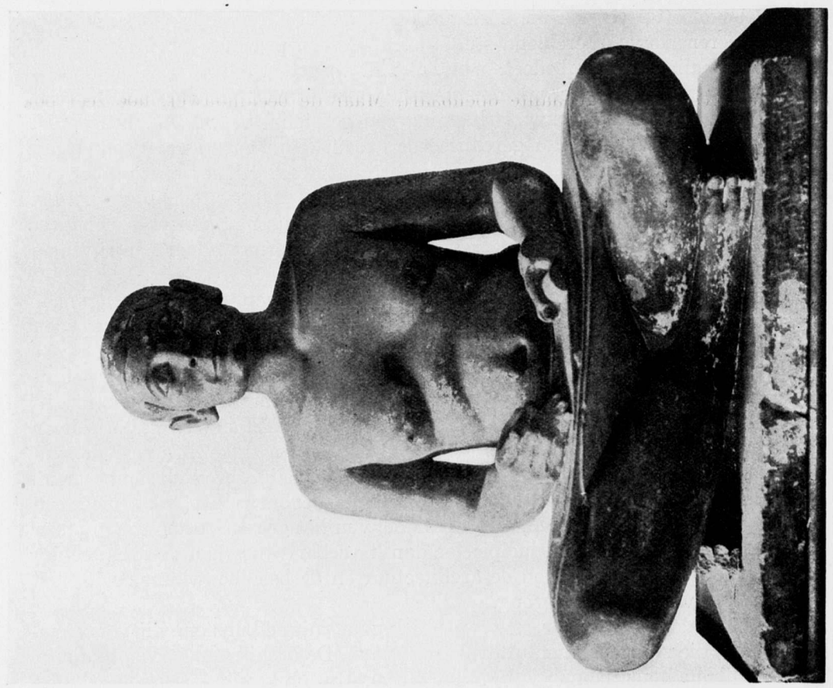

DE SCHRIJVER. EGYPTISCHE KUNST. (BEIDE WERKEN IN HET LOUVRE TE PARIJS).

het schijnt. Want beide kunsten berusten op het gevoel voor den plastischen vorm.

Voor den architect wordt deze vorm bepaald door de begrenzing der ruimte, die hij „bouwt". De primaire opgaaf toch der bouwkunst is: ruimte ter bewoning te scheppen en deze ruimte rhythmisch te ordenen. Maar de harmonie, die inwendig ontstaat, zal zich, in het architectonisch bouwwerk, ook naar buiten openbaren. De *ruimtelijke* schoonheid van het interieur wordt de *plastische* schoonheid van het uitwendige gebouw. De goede architect denkt zijn bouwwerk van binnen uit, maar schept noodwendig naar buiten de rhythmische en de expressieve vormen, die een stad haar ziel geven, of die in het landschap de bewustheid van den geest manifesteeren. De gevel is het uitdrukkingsvolle gelaat van 't inwendige wezen.

In elken beeldhouwer droomt een beeldhouwer; maar ook: in elken beeldhouwer werkt de architectonische geest. Elke beeldhouwer is een bouwend, vorm-scheppend, synthetisch kunstenaar. Het beeld vertolkt niet lyrisch een indruk, het beschrijft niet realistisch een werkelijkheid: het bouwt een geheel, het geeft een samenvatting, een „verbeelding". En krachtens zijn synthetisch karakter is het van vorm gesloten en rhythmisch. (Want de vorm openbaart den geest). Het heeft deel aan de mathematiek der bouwkunst. Het is decoratief indien het een orgaan blijft der bouwkunst. Het wordt monumentaal indien het tot een zelfstandig organisme uitgroeit. Maar in beide verschijningen manifesteert het de beteekenis van den „stijl". Het stijlbegrip is voor de sculptuur even essentieel als voor de bouwkunst.

Hoe algemeener en dieper de geest is van het beeld, des te machtiger wordt zijn monumentale gedaante, des te stelliger zijn stijl; en des te volledíger verwezenlijkt zich de innerlijke verwantschap van bouw- en beeldhouwkunst.

En toch, hoe onverbrekelijk deze verwantschap ook zij, er blijft een principieel verschil bestaan tusschen beide kunsten. Het is geen bijkomstigheid, of de beeldende drang van den kunstenaar zich openbaart in de richting der sculptuur of in die der bouwkunst.

De architectuur — houden wij daaraan vast — is de elementaire kunst, die de geestelijke waarde van den beeldenden vorm, van het rhythme en van de stijl-expressie in haar meest essentieele gedaante openbaart. Maar de beeldhouwer, hoe zeer ook van de beteekenis dier waarden doordrongen, wordt gedreven door nog andere verlangens, die den architect onbekend blijven. Noem het de drang naar het dramatische, het direct-menschelijke en psychologische; noem het de *uit*-beeldende drang.

Het bouwwerk heeft karakter, maar het *karakteriseert* niet. Het heeft een zekere symbolische kracht; het drukt den geest uit van de cultuur, die het verstoffelijkt; het vertolkt, door heel zijn conceptie, de ideëele bestemming waaraan het voldoet, de gedachte die het dient. (Het woord „kerk" dan ook beteekent evenzeer een concreet als een abstract begrip). Maar in het monumentale beeld wordt deze symbolische kracht *bewust;* zij verklaart zich tot een *dramatische symboliek*. Daarom zal b.v. het zuiver ornamentale motief der architectuur, waarin haar stijl zich mede (en zelfs uiterst markant) vertolkt, zich geleidelijk ontwikkelen tot een *beeldend* motief, dat niet sierend, maar expressief wil zijn; het product der kunstnijverheid evolueert tot het volledige kunstwerk.

De architectuur geeft de elementaire grond-vormen aan, die door den beeldhouwer worden „verbizonderd" en „vermenschelijkt". De architect schept de sfeer, den geestelijken achtergrond, den algemeenen stijl, terwijl de beeldhouwer een concrete verbeelding schept. Hoe karakterrijk ook, toch zal de bouwkunst nooit „psychologisch" worden (en daarom niet „humoristisch", „tragisch", „lyrisch" enz., maar: „geestig", „ernstig", „fantastisch", enz.: de eigenschappen blijven in de architectuur elementair en algemeen). De bouwkunst dan ook herinnert ons aan de waarheid, dat 't wezen der kunst dieper ligt dan de sfeer van het louter psychologische. Maar de beeldhouwkunst zal — evenals de religie of de wijsbegeerte, die net zoo min door de psychologie „gedekt" worden — des te belangrijker en des te ontwikkelder zijn, naar

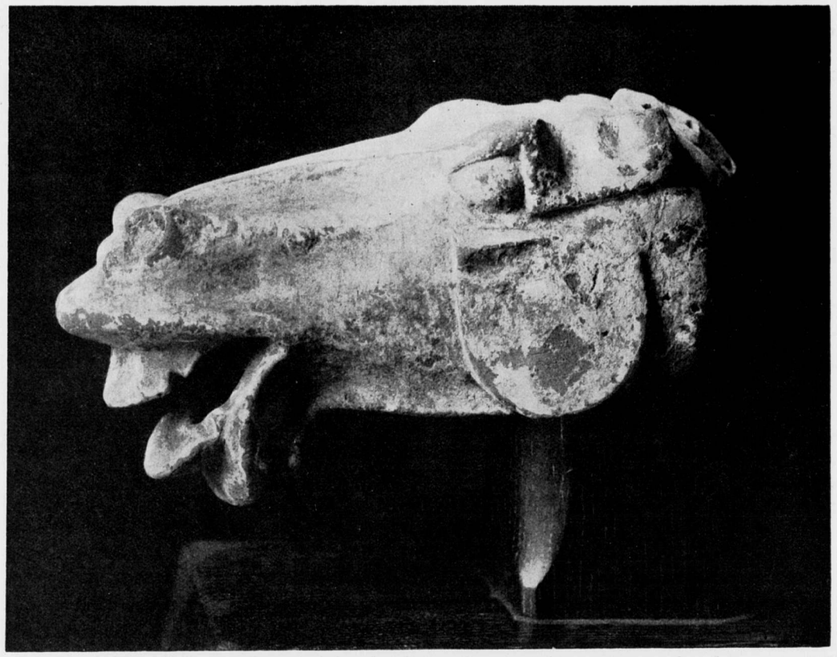

CHINEESCHE PAARDENKOP UIT DE TANG-DYNASTIE (uit „Beeldende Kunst").

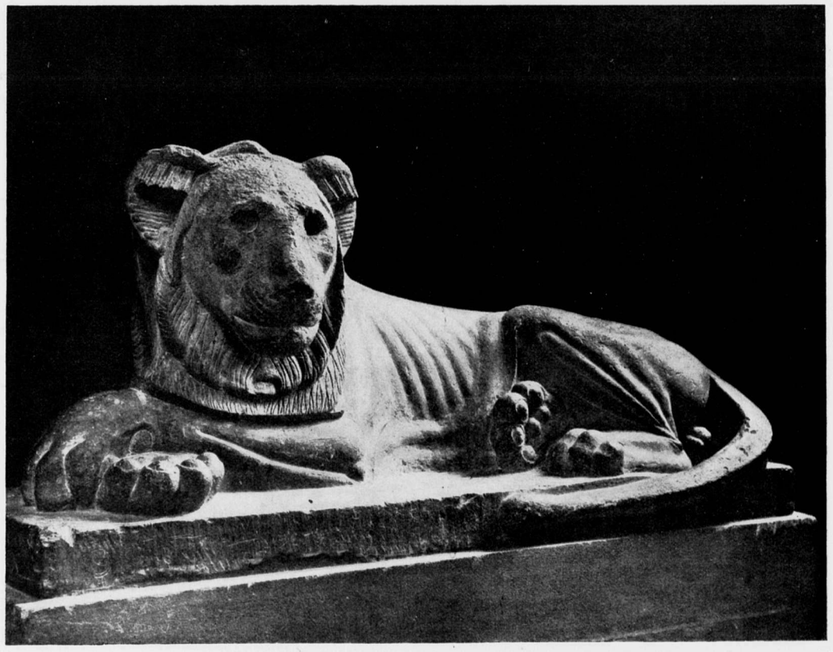

LEEUW. (Egyptische kunst onder Grieksch-Romeinschen invloed.) LOUVRE-PARIJS.

gelang zij de psychologie meer in zich opnam en haar tot 't symbolische veralgemeende. Het bouwwerk is aan het psychologische niet toe, het monumentale beeld is boven het psychologische uit. Een *realistisch* beeld zal psychologisch door-en-door belangrijk kunnen zijn, maar boet dan ook aan monumentaliteit in; het heeft geen rapport meer tot de architectuur. De portretbuste zal boeiend zijn, geestrijk, krachtig, maar niet „diep", zoolang het althans uitsluitend portret blijft. De portretbuste zal nooit een groote opgave zijn der beeldhouwkunst, nooit zoo groot en diep als het geschilderde portret kan zijn. Een buste van Houdon — hoe kostelijk ook als cultureelpsychologisch document, als intelligent en levend kunstwerk — kan nooit bij benadering de beteekenis krijgen, die het portret heeft van Raphaël, Titiaan of Rembrandt. Het is volkomen begrijpelijk, dat de „symphonische" Michel Angelo het portret afwees.

Ik hoop met deze weinige opmerkingen, die tot breedere beschouwingen zoo ruimschoots aanleiding konden geven, voldoende te hebben aangetoond, dat de scheppingsdrang van bouwmeester en beeldhouwer — hoe gelijk ook „in den grond" — „tenslotte" sterk verschilt, méér verschilt, dan de bouw-, ambachts- en sierkunstenaars onzer dagen veelal geneigd zijn toe te geven. (Een eigenaardige, kortzichtige en zeker zeer onhistorische „blindheid" voor de beteekenis van het *uit-beeldende* element der kunst in 't algemeen kenmerkt velen onzer architecten en kunstnijveraars!)

Er blijft een psychisch groot verschil tusschen beeldhouwer en bouwmeester. Vandaar de sterke *spanning* in de verhouding tusschen beider kunst, een spanning die den beeldhouwer meer ten goede komt, dan hij zelf zich vaak bewust maakt. Over 't algemeen wordt de samenhang van bouw- en beeldhouwkunst stellig te enkelvoudig en daardoor te dogmatisch en te *armelijk* verstaan.

Het machtige voorbeeld van een beeldhouwkunst, die geheel doordrenkt blijft van den geest der architectuur, geeft ons 't oude Egypte. Heel de Egyptische cultuur was bij uitstek „architectonisch". Nooit heeft een bouwkunst zoo sterk een tijdperk in al zijn uitingen beheerscht, nooit is zij zoo volstrekt de synthese van een cultuur geweest. Vrijwel plotseling en onverklaarbaar is, ergens aan de monding van de Nijl, de mensch uit den „natuurstaat" ontwaakt en heeft hij met ongehoorde genialiteit, zijn cultuur-vermogen bewezen: tegelijk was de *bouwkunst* ontwaakt en werd zij de „symbolische" ziel dier cultuur.

Er is later nooit meer een cultuur geweest, die niet alleen zich zoo zeer als een gesloten éénheid openbaarde, maar die daarenboven zoo sterk en zoo in alle opzichten door stijlkracht imponeerde. Deze stijlkracht ging — behoeft 't verzekerd? — ver boven het aesthetische uit; (zij had b.v. niets gemeen met de stylistische drang der Italiaansche Renaissance, toen een Paus liever Cicero las dan den bijbel, daar de Romein 's mans stijl-gevoel minder kwetste dan de al te landelijke apostelen) het was de geheel *elementaire* stijlkracht van een sterk en groot ras en van een monumentale cultuur. In de pyramide tracht het mathematisch vorm-beginsel der architectuur tot een zoo absolute zelf-verwezenlijking te komen, dat het bouwwerk zich abstraheert tot een zuiver meetkundigen vorm. De pyramide demonstreert in eeuwigheid het beginsel der monumentaliteit!

Nooit was een stijl strenger en dwingender, maar hoe heeft deze strenge spraak de gratie in zich opgenomen! Hoe licht en hoe fijn blijft hier de kracht! Deze opmerking veralgemeenend kan gezegd worden: het sierende en 't expressieve element der kunst vallen samen, zoo zeer zelfs, dat geen grenslijn is te trekken tusschen ornament en plastiek. Reeds het schrift verkreeg een verfijnde decoratieve en beeldende schoonheid, zoodat het zich geleidelijk kon ontwikkelen tot de zoo suggestieve, vaak grootsche reliëfs, die de graven, de tempelwanden, de machtige zuil-schachten bedekken en die toch nimmer de architectonische beteekenis van muur of zuil verzwakken. Dit reliëf, dat de verheven symbolen en de voorstellingen van 't dagelijksch leven omvat, groeit onbelemmerd uit van de strakgelijnde, zuiver decoratieve teekening tot de

WATERSPUWER VAN DE BORO-BOEDOER.

BUDDHA-KOP (SIAM.) LOUVRE PARIJS.

machtige scheppingen, welke de gevels der pylonen verdramatiseeren en tot de streng gebouwde kolos-beelden, die in de rotswanden zijn uitgehouwen of die soms den tempelingang markeerden. In de sphinx krijgt het beeld de allure van een monumentaal bouwwerk, dat in staat is de oneindige ruimte der woestijn te beheerschen. De sphinx is het tot bouwwerk uitgebreide beeld, zooals de pyramide de tot mathematiek geabstraheerde bouwkunst is.

Een strenger architectonische sculptuur dan de Egyptische laat zich nauwelijks denken. Haar stijl is zoo zuiver en zoo sterk, dat in 't zelfde beeld de meest abstracte styleering samen kan gaan met een sterk individueel karakteriseerend realisme, zonder dat ooit de eenheid wordt verbroken. Welk een portrettisten deze Egyptenaren! maar welk een stijlkracht en welk een symbolisch vermogen tot zelfs in hun meest realistische uitingen! Hoe levend en rijk een plastiek kan zijn, die volstrekt „gebonden" blijft, bewijst in de eerste plaats de Egyptische kunst.

Maar zij toont ons tegelijk aan, hoe zulk een plastiek van zelf haar eigen plaats verovert. Het beeldend genie der Egyptenaren, hun besef van de magische macht der kunst, hun overtuiging, dat het beeld een geestelijke *daad* is, even belangrijk en stellig als de religieuse ritus of het geschreven woord, hun geloof in de symboliek der kunst, leidde er noodzakelijk toe, dat de plastiek niet meer uitsluitend als een dienende kunst werd begrepen, maar zich tot een autonome geestes-daad verhief, in tegenstelling b.v. tot de Assyrische beeldhouwkunst, die geweldig is van kracht, maar zeer beperkt van geest en die naar den vorm uitsluitend een zuivere „bouwbeeldhouwkunst" blijft, een toegepaste kunst, omdat de Assyrische cultuur in alle opzichten onontwikkelder, barbaarscher, materieeler gebleven is dan de Egyptische.

De Egyptische plastiek, hoewel haar verband met de bouwkunst nooit brekend, verheft zich tot een zelfstandige uiting. Hetzelfde geldt van de Indische en de Chineesche plastiek. Bestaat er magischer schoonheid dan die, uitgedrukt in 't Indisch Buddha-beeld, dat waarlijk de stilte, de verhevenheid en de wijding van den tempel vertolkt? Maar schijnt 't niet, of de Indische tempel zelf, hoe grootsch deze architectuur ook zij, als een schrijn bedoeld is ter wille der verwonderlijk diepzinnige beelden opgericht? Niemand zal de beteekenis ontkennen, die de Indische bouwkunst, met haar overstelpend weelderige ornamentiek en haar mysterieuse stijlkracht, heeft bezeten voor de Indische plastiek, — maar dat haar mystische schoonheid culmineert in haar schepping, den rijkdom der sculptuur, dunkt mij ontwijfelachtig.

De gratie der Chineesche pagode, heel die eigenaardig pantheïstische schoonheid der gewijde bouwkunst in China, imponeert zelfs in de poovere taal der afbeeldingen. De macht van China's feodale bouwwerken, van zijn burchten en enorme paleizen, is evident. Maar toch: waar vindt men de Chineesche bouwkunst, die in verhevenheid, in diepzinnigheid, in geestes-gratie zich meten kan met de teedere of plechtige wonderen der Chineesche plastiek, die monumentaal blijft tot in haar fijnste en kleinste vertolkingen, die zóó teer blijft zelfs in haar meest monumentale en groote gedaante? Hoe dan ook, de plastiek verkreeg, vooral in China, een geheel eigen, een geheel zelfstandige beteekenis. Maar welk een stijl! Welk een monumentaliteit van voelen en denken! Welk een éénheid! Welk een gemeenschaps-geest! Het beeld spreekt de zelfde taal als de architectuur. Want het is de architect die den beeldhouwer deze taal leerde. Beide, beeldhouwer en architect, richten zich, „sprekend" door hun werk, tot de gemeenschap, wier priesters zij zich weten. Het volmaakt monumentale beeld is geheel „ornament" en geheel „expressie"; het architectonische en het beeldend-dramatische element vloeien er volkomen samen en heffen elkander op in de verheven schoonheid der zuivere symboliek. Men herinnere zich sommige Buddha-beelden om zich deze volmaaktheid verwerkelijkt te denken.

(Wordt vervolgd).

DE TENTOONSTELLING TE PARIJS IN 1925.

I.

Ten Oosten van de Place de la Concorde, naar den kant van de Arc de Triomphe, biedt Parijs in zijn architectonische verschijning een beeld van zeldzame bekoring. Vooral treft hierin de buitengewone intuitie, waarmede, ondanks de verschillende bouwperioden der samenstellende deelen, de schaal is vastgehouden.

Prachtig heeft alles hier zijn eigen waarde ten opzichte van het geheel. Het is of de Liberté, Egalité et Fraternité hier leiding hebben gegeven, van invloed waren op de houding van de kunstenaars.

Schoon, vol van stil-bewuste glorie is de aanleg langs de middenas van de Esplanade des Invalides. Daar heeft men de Avenue Nicolas II, met aan weerszijden het Grand en het Petit Palais. Vervolgens de Pont Alexandre III, machtig breed over de Seine welvend, vastgehouden door vier hoogoprijzende slanke pylonen. En daarachter de reusachtige Esplanade, afgesloten door het Invaliden complex. Sierlijk en vol majesteit verheft zich de koepel van den Dôme met zijn dof gouden schilfers glanzend en zacht trillend in het licht, waarmede dit stadsaspect zoo rijk, zoo overdadig rijk overgoten is. Wat een heerlijke wijdheid, wat een gelukkige openheid heeft dit alles. En wat een zekerheid en gratie waarmede dit alles is opgebouwd. Geen misgrepen, geen momenten waar het stadsbeeld moeheid brengt of verveling, de rekgrens is bij deze stadsarchitectuur pikant genaderd, maar nergens overschreden. De openheid is nog vol leven, vol tinteling. Er moet in dit alles iets van den Franschen geest zitten. Andere volken kunnen dat niet. Zouden Duitschers zoo iets kunnen? Zij werken niet met maat; alleen met gewicht. En een Engelschman werkt met allebei tegelijk.

In dit geheel demonstreert zich de dienende functie van den scheppenden bouwkunstenaar. In 1700 ongeveer schiep Jules Hardouin Mansart zijn edelen koepel, en twee eeuwen lang heeft men begrepen dat deze koepel van het gansche stadsbeeld een kroon was, zóó rijk, zóó glorievol, dat het, wilde het schoon zijn, ook alleen dáárin moest triumpheeren.

En dan de grijze kleur! Alle bouwwerken zijn hier grijs, te midden van groen. Prachtig is dat grijs, want het is nog vol tinten. Het heeft nog diepe schaduwen en hooge lichten. Het grijs van deze architectuur is niets eentonig, niets doodsch. Waarom moeten bouwwerken met kleurige verf bestreken worden, die steeds vergaat. Wat zijn uren verre groene weiden mooi. Zij vervelen niet. En van de bloembollenvelden heeft men na tien minuten genoeg.

Het is een heerlijkheid, de stad hier. Maar om de 25 jaar, — gelukkig is de periode nog al lang — wordt deze heerlijkheid tijdelijk gestoord door een „groote" tentoonstelling, waarvoor men de plaats bij uitstek geëigend schijnt te vinden. Dat is zij in verschillende opzichten ook. Men is *in* Parijs, bij het centrum zelfs, en men heeft de ruimte. Want ongelooflijk groot is dit alles. Toch zijn de Franschen met deze expositie ruimte te kort gekomen.

De tentoonstelling is, wat haar architectuur aangaat, geheel het tegengestelde van de plaats waar zij staat. Mathematisch is er geen grooter verschil tusschen negatief en positief, als tusschen deze expositie en haar plaats. De stilsprekende wijdheid en grijsheid van deze laatste is verkeerd in een lawaaierige, kakelbonte, nietszeggende verzameling van bouwsels, waarbinnen de wereld van 1925 zijn kunstzinnig vermogen nu toonen zal. Want meer is deze vertooning, op enkele gunstige, zeer gunstige uitzonderingen na, niet. Kan ook niet anders zijn! Want de wijze, waarop de moderne mensch wil triumpheeren, is niet meer die van een kwart eeuw terug, toen Girault zich in zijn kunstenaarsvrijheid toch nog te onderwerpen wist aan Mansart, wiens koepel moest triumpheeren. Een modern mensch zoekt niet, zooals voorheen, waar de triumph voor zijn werk moet liggen. Hij zoekt alleen waar de triumph van anderen *niet* ligt. Dáár moet, raak of niet raak, de zijne komen. Het is de wereld van

de reclame. En in de wereld van het egoïstische doel, beteekent de liberté den voorrang van „ik". Van dat Amerikanisme met de ellebogen konden ook de kunstenaars niet vrij blijven.

Een kwart eeuw geleden was de wereld door deze griep niet aangetast. De heele schepping van Parijs, na 1850 tot 1900 toe is zóó, dat het U koud laat, wie het gemaakt hebben. De Opera maakt daarop geen uitzondering; daarom juist staat Garnier's vergulde kop op een mooie piédestal op het terras.

Nu tart ieder tuinhekje, ieder tramhuisje, iedere trapbaluster, iedere topgevel, (het alphabet heeft 26 letters) U, den naam van den maker te dûrven verzwijgen. Maar het is een griep-epidemie. De kunst gaat door geestelijke ziekten der menschen niet ten onder. Zij blijft voortleven en is eigenlijk niet eens onderhevig aan de neigingen en zuchten, waaronder de menschen tijdelijk lijden. Wat hier door is aangetast, en wat wij kunst noemen, is niets anders dan een modegril, en de schoonheid een parfum, dat, hoe meer welriekend, des te sneller vervluchtigt.

Zoo moest deze expositie, waarbij de mogelijkheid ontbrak, bewust en met kracht iedere verkeerde neiging, der liberté, zoo noodig ten koste van de fraternité, ten bate van de égalité van het tentoonstellingsaspect te onderdrukken, wel een zwakke, matte afspiegeling worden van wat verder op, op de groote boulevards, krachtig en welig tiert. De rauwe klank van de stem, die daar schreeuwt en buldert, onvervaard, heeft hier den toon van een vervelende bariton. Deze tentoonstelling, wier gebouwen zullen moeten toonen, de beteekenis van de toegepaste en decoratieve kunsten, heeft in die gebouwen althans gefaald. Zij is architectonisch een volslagen bewijs van onmacht, van gemis aan beheersching en eigenlijk van goeden smaak. Vrijwel nergens ontwaart het oog een gebouw van welbegrepen samenstelling, van juistgevoelde kleur en vorm. Alles is zinloos, maar kleurenrijk. Alles getuigt van slecht inzicht, al is het misschien goed bedoeld.

Teekenend in dit opzicht is het, dat alle paviljoens bekroond zijn door torens of koepels; ze zijn eigenlijk niet anders dan torens en koepels. Maar de paviljoens van architectonische beteekenis, hebben *geen* torens of koepels. Ze vallen daardoor direct op.

Zoo is het ook met de kleuren. De meeste paviljoens zijn wit van fond, van een wit dat in de zon Uw oogen verblindt. Op deze fond zijn felle primaire kleuren aangebracht met goud. Vooral goud! En overal goud! Maar de goede paviljoens hebben geen fond voor de kleuren; ze hebben *geen* kleur (zooals het Paviljoen van Oostenrijk) of gebonden kleuren (o.a. het Paviljoen van Holland).

De tentoonstelling heeft een oppervlakte van 23 H.A. Het Hoofdgebouw, bevattende de Cour des Métiers, geflankeerd door het théâtre en de bibliotheek, is door den chef-architect van de tentoonstelling, den Heer M. Charles Plumet, ontworpen aan het eind van de Esplanade. Die Cour des Métiers is van veelkleurig marmer, (al het vele marmer dezer tentoonstelling is trouwens veelkleurig) en bevat veel kleurige tableaux, die de verschillende métiers voorstellen. Links en rechts loopen 2 lange vleugel-galerijen langs de Esplanade, voor en achter eindigend in de reeds bekende vier „monumentale" torens van M. Plumet, welke torens gewijd zijn aan de wijn. Een en ander is zichtbaar aan het glas-in-lood, waarvan de druif ter grootte van een kinderballon, het motief is en blijft. De torens zijn 30 Meter hoog. In de taal der Franschen zegt men dat, naar ik hoorde, zóó: „Ces quatre tours marquent dans la grande manifestation d'art l'importance du terroir, du climat et de leur productions sur le génie naturel d'une race". Boven in den toren zijn restaurants, waar de hoogste prestaties der Fransche kookkunst tegen hooge prijzen zullen kunnen worden genoten. Vervolgens zijn aan de eene zijde van de Esplanade de zalen der vreemde naties ingericht, aan de andere zijden verschillende Fransche paviljoens, voor allerlei steden. Waarschijnlijk om te voorkomen dat deze heterogene collectie paviljoens, in hun lange rij, wat eentonig zou worden, heeft men een midden-accent gelegd. Hier

heeft de Manifacture Nationale de Sèvres, ter weerszijden van de middenas, door den Heer Henri Rapin een tweetal paviljoens laten bouwen, met een snoeperig tuintje er tusschen, voorzien van 4 Sèvres-vazen, naar schatting 5 à 6 Meter hoog. Alles hieraan is zeer duidelijk, behalve de beteekenis.

Het bescheiden Gare des Invalides, aan den kant van de Esplanade stond intusschen leelijk in den weg. Gelukkig voor het aspect van de tentoonstelling is de Heer J. H. Lambert er in geslaagd het onschuldige ding weg te werken achter iets wat de Franschen noemen, een „décor d'architecture et de fleurs". Hiervan is de tulp het Leitmotif, zooals het verderop de druif is.

Thans zijn we aan de Seine genaderd, waar, aan den kant van de Quai d'Orsay, op den hoek van het Ministerie van Buitenlandsche Zaken, een poort is geplaatst, waarvan het ontwerp uit een album van Otto Wagner is overgenomen. Naar het Westen toe, biedt deze Seine-oever het beste van de tentoonstelling, want hier komt het Parc des Attractions, van architect Bernard.

De Pont Alexandre III is weggewerkt. Men vond de décoratie niet mooi en heeft haar daarom gecamoufleerd door een rij winkels. De architectuur van dit alles is niet te beschrijven, maar het zij genoeg te noteeren, dat alles veelkleurig is en veelvormig. Naar het Oosten nu, in het plantsoen achter het Petit Palais, liggen langs de Seinekade achtereenvolgens de paviljoens van Japan (architect Tomasso), Oostenrijk (architect Josef Hoffmann), Monaco, Zweden (architect Bergaten), Polen (architect Cjarkowski), Nederland (architect J. F. Staal) en Czecho-Slowakije.

Ten Noorden hiervan ligt een zelfde Serie Fransche Paviljoens, bij de Pont Alexandre, eindigend in het Belgische Paviljoen van Horta. Aan de zijde van de Place de la Concorde is deze dubbele rij afgesloten door een kring van 10 torens, die schoorsteenen gelijken en waar men, zulks na de gedachte van den Heer Patou, een Eerehof-entrée, van zal maken. Voor de nauwkeurigheid is het niet wenschelijk te verzwijgen dat tusschen de genoemde dubbele rij paviljoens en het Petit Palais, nog verschillende paviljoens gezaaid staan, zonder welke het waarschijnlijk niet mogelijk zou zijn geweest de moderne decoratieve en toegepaste kunsten ten volle te toonen.

Ten Westen van de Pont-Alexandre, dus tusschen Seine en het Grand-Palais staan ook wederom twee rijen paviljoens, der vreemde naties. Aan de Seine het Engelsche paviljoen (architecten Easton en Robertson), dat van Turkije, van Denemarken (architect Kay Fischer), van Cuba, van Griekenland (architect Zahas), en van Zwitserland. De tweede rij wordt ingenomen door Italië (architect Brasini), Noorwegen, Vereenigde Sowjet-Republieken (architect Melnikoff), Brazilië, Spanje (architect M. Bravo), Yougo-Slawië (architect Hribar). Het zou voorts ook onbillijk zijn te verzwijgen dat er ook aan dezen kant tusschen de genoemde rijen en het Grand-Palais, eenige paviljoens gezaaid zijn, zonder welke.... enz.

Vóór het Grand-Palais, aan de Avenue Nicolas II, heeft Mallet Stevens, op een wel zeer ongelukkige plaats, zijn paviljoen voor het Toerisme moeten oprichten.

Ten slotte liggen langs dezen kant van den Seine-oever nog „alsmaar" paviljoens, maar een vriendelijke raad is mij gegeven, mijn blik daarvoor bescheiden neer te slaan. Rest het Grand-Palais, want ook dit behoort tot de tentoonstelling, zonder hetwelk het waarschijnlijk niet mogelijk zou zijn geweest, een volledig overzicht te geven van.....

Ik moet eerlijk bekennen dat het mij nog niet mogelijk is, uit de bedoelingen wijs te worden. Wel weet ik dat de leelijke glazen kap aan het oog zal worden onttrokken door een velum. Dit velum is intusschen zeer merkwaardig. Het is één lap van ongeveer 25 M. in het vierkant. Het wordt aan de hoeken opgeheschen. Het is al vier maal op en neer geweest, want telkens als het boven was, viel er wat vuil op, van de lantaarn erboven. En een velum met vuil gaat nu eenmaal niet. Het Grand-Palais zal van de Franschen de meest kostbare toegepaste kunst bergen, de fijnste modes, de fijnste juweelen en byouterieën, het mooiste textiel, het edelste kristal. Intusschen

heeft men nog den tijd om zich daarop te spitsen, want van al dit moois is tot op heden, een dag vóór de opening, nog niets te zien.

In een volgend nummer zullen wij de architectonisch belangrijke paviljoens nader bespreken.

J. P. M.

INGEZONDEN.

Ik zou het op prijs stellen nog even in Uw blad terug te mogen komen op hetgeen de Heer Pl. v. d. Berg in het nummer van 18 April schrijft.

Het blijkt, dat ik den Heer v. d. Berg goed begrepen heb; ik blijf er echter bij dat het eenigszins verwarrend is te schrijven „dat men met 5 als zekerheidscoëfficiënt in de formule van Euler bij een zekere slankheidsgrens hoogstens 3-voudige zekerheid bezit volgens de formule van Tetmajer", omdat het van een bepaald geval niet juist is te spreken van „hoogstens" 3, want de zekerheid volgens T. is dan al of niet 3, doch in elk geval een bepaald getal.

Onder „de laatste jaren" versta ik wat anders als de Heer v. d. Berg. De feiten ter staving van zijn aanhaling dateeren reeds van *1916*. Dat is alweer 9 jaren geleden en noem ik niet meer de „laatste jaren", doch afgezien hiervan werden de empirische formules van Tetmajer met die van Navier-Schwarz-Rankine, Johnson en Strobel reeds vele jaren hiervoor toegepast.

In mijn uiteenzetting liet ik duidelijk uitkomen, dat ik *onder bepaalde omstandigheden* een 4-voudige zekerheid volgens Tetmajer materiaalverspilling vind en ik er dus tegen ben een grens zoo absoluut vast te leggen, althans zoo hoog.

Dit brengt o.a. mede, dat men wel hoogere spanningen toelaat onder bepaalde omstandigheden (b.v. 150 K.G. per M². wind) doch de knikzekerheid onveranderd laat, zooals bij de Amsterdamsche Bouwverordening. Mijns inziens is dit onlogisch. En zulke gevallen komen herhaaldelijk voor. Enkele haalde ik er reeds aan.

Ik ben er wel haast van overtuigd, dat de Heer v. d. Berg in zijn langjarige praktijk voor zulke gevallen gestaan heeft en toen niet star aan zoo'n factor heeft vastgehouden, doch de vele niet-vakmenschen, die lezen van minstens 4-voudige zekerheid en die uit den aard der zaak niet beoordeelen kunnen wat noodig is, eischen dit dan om zeker gedekt te zijn.

Het was hoofdzakelijk de zinsnede over de 4-voudige zekerheid, die mij noopte op het artikel van den Heer v. d. Berg in te gaan.

Het doet mij genoegen, dat de Heer v. d. Berg er reeds in zijn „Bouwkundig Vademecum" den nadruk op gelegd heeft, dat, om gelijke zekerheid tegen knik te hebben, het noodig is het traagheidsmoment ten opzichte van de vrije as grooter te nemen dan dat ten opzichte der materiaal as.

Ik ben niet geheel op de hoogte van de feiten van het geval, dat de Heer v. d. Berg aanhaalt over „strafrechtelijke aansprakelijkheid", doch ik ben van meening, dat, wanneer een architect aan een ijzerconstructie firma opdracht geeft voor het construeeren en leveren van een constructiewerk, dat dan de constructie firma in het algemeen verantwoordelijk is ook voor de rechtbank.

Ten slotte kan ik den Heer v. d. Berg mededeelen, dat het Polytechnisch Weekblad binnenkort een artikel van mijn hand publiceert over de Bouwverordeningen van eenige van onze groote gemeenten, voorzoover die verordeningen betrekking hebben op ijzerconstructies. Voor toezending zal ik gaarne zorg dragen.

U, Redactie, zeg ik beleefd dank voor de welwillendheid, waarmede U mij in de gelegenheid hebt gesteld mijn standpunt uiteen te zetten.

A. v. HEESWIJK.

Het zeer op prijs stellende, dat de Redactie den inleider van bovengenoemd vraagstuk de gelegenheid geeft het artikel van den Heer A. v. Heeswijk van een onderschrift te voorzien, wil ik dit zoo kort mogelijk doen.

Daar wij het er over eens zijn, dat bij een gelijke zekerheidscoëfficiënt de formule van Euler in vele gevallen een veel hooger draagvermogen aangeeft, dan de formule van Tetmajer en in zoo'n geval de formule van Tetmajer moet worden aangehouden, behoeven we niet langer stil te staan bij de vraag, hoe groot het verschil is. Om een voorbeeld te geven gaf ik een getal.

Terecht zegt de Heer v. Heeswijk, dat van af 1916 niet de laatste jaren beteekent, maar de formule van Tetmajer is pas in 1924 in de Bouwverordening van Amsterdam voorgeschreven en in andere gemeenten wordt nog menigmaal alleen de formule van Euler toegepast.

Den Heer v. Heeswijk geef ik gaarne toe, dat ik in mijn langjarige praktijk niet altijd star aan een bepaalden factor heb vastgehouden. Ik wenschte zelf, dat bevoegden architecten en ijzerconstructeurs meer vrijheid gelaten kon worden om zich niet star aan de voorschriften van de Bouwverordening te houden.

Dat de Amsterdamsche Bouwverordening, ondanks de toepassing van de formule van Tetmajer voor vloeiijzeren-kolommen met alleen materiaal assen, ook een zekerheidscoëfficiënt van 5 voorschrijft, is ook m.i. overdreven.

Wat de formule van Navier-Schwarz-Rankine betreft, daarnaar berekend heb ik in het „Bouwkundig Vademecum" ook tabellen gegeven ter vergelijking met de tabellen, berekend met de formule van Euler en van Tetmajer.

Daar het van belang is, dat gedachtenwisselingen als deze meer voorkomen in het „Bouwkundig Weekblad", hoop ik, dat dit meer zal plaats hebben.

Met dank aan den Heer A. v. Heeswijk voor de aangename gedachtenwisseling.

PL. VAN DEN BERG,
Architect B. N. A.

De discussie is hiermede gesloten. De Redactie.

M.T.S. TE LEEUWARDEN.

De Middelbaar Technische School te Leeuwarden heeft dit jaar wederom een aantal „technici" geëxamineerd, en wel van 18 Februari tot 18 Maart, daarbij opnieuw bewijs gevende zoowel van hare levensvatbaarheid als van de doeltreffendheid van haar onderwijs.

Niet minder dan 12 candidaten onderwierpen zich aan het eindexamen voor burgerlijke bouwkunde, evenzoovele voor waterbouwkunde, 3 voor werktuigbouwkunde en 8 voor electrotechniek.

Het examen voor de eerstgenoemde groep, dat ons als architecten 't meest belangrijk voorkomt en bij de afneming waarvan de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Bond van Nederlandsche Architecten, B. N. A. elk jaar een lid afvaardigt, gaf mij opnieuw gelegenheid te constateeren dat de leeraren zich veel moeite en tijd geven om de jongelui de kennis bij te brengen die het schoolbestuur als norm voor het verkrijgen van het einddiploma meent te moeten eischen. Of de leerlingen, ook aan *deze* inrichtingen van onderwijs, dit waardeeren, en van hun kant evenveel moeite en tijd aan de studie besteden, is een andere vraag.

Het is, naar 't mij voorkomt een teeken des tijds, dat vele jongelui (en niet alleen aan inrichtingen, waarvan het einddiploma tevens het eind van schoolsche ontwikkeling beteekent), lijden aan een zekere slapheid en traagheid, die niet hoopvol stemt voor hunne toekomst en doet betwijfelen of zij het doel waarmee ze eenige jaren dat onderwijs volgen, wel scherp in 't oog vatten.

Dit laatste kwam m.i. 't sterkste uit bij de *mondelinge* examens. De M. T. S. bezit een prachtige verzameling monsters van bouwmaterialen, werktuigen om deze te beproeven en instrumenten om ze te onderzoeken. Eveneens heeft de afdeeling Bouwstijlen en vormteekenen een collectie platen, teekeningen en studieboeken, waaruit de candidaten voor het eindexamen een schat van vormen-kennis kunnen verzamelen die

waarborg zou moeten zijn voor eenigszins geschoolden smaak. In het leerarencorps zijn de architecten Baart en Meintema, beide B. N. A., die midden in de praktijk van hun beroep staan, zeer stellig in staat den jongelui de kennis bij te brengen welke noodig is om naar gegeven ontwerp van een eenvoudig bouwwerk, alle details te maken en te beschrijven en te berekenen. Niettegenstaande dit alles was het opvallend hoe „slecht bespraakt" vele examinandi waren. Uit het schriftelijk werk blijkt dat de meest voorkomende gevallen met hen behandeld waren, dat ze hebben bestudeerd wat en hoe er in steen, beton, ijzer, hout, stuc, enz. geconstrueerd moet worden. In beschrijvende meetkunde zijn zij genoeg thuis om ook van meer ingewikkelde kapconstructies en derg. de werkteekeningen te vervaardigen. Vraagt men hen echter om zakelijk en duidelijk te vertellen hoe de afvoer van 'n closet en 'n gootsteen stankvrij naar een straatriool geleid moet worden; — of wat het eerste werk is van een aannemer die op een gegeven bouwterrein een aangenomen werk gaat uitvoeren; of op welke wijze de gehouwen steen bewerkt en hoe de stukken samengevoegd en vast „gebouwd" moeten worden van een topgevelafdekking naar gegeven schets, dan is het percentage dat vlot en zonder aarzelen zegt — en schetst waar het op aankomt, slechts klein.

Het was dan ook noodig, en inlichtingen van de betrokken leeraren, zoowel als de resultaten van het schriftelijk werk wezen in die richting, de cijfers die bij de mondelinge examens gegeven konden worden ernstig te vergelijken met de rapportcijfers en daaruit conclusies te trekken over de al dan niet voldoende bekwaamheid der candidaten.

De examenvragen als zoodanig waren bijzonder op de praktijk van den toekomstigen opzichter-teekenaar — of wel den aannemer of uitvoerder — gericht.

Bijvoorbeeld: „Teeken, aan de hand van een schets op schaal 1 á 50, de details van een ijzeren trap van 2 rechte armen en bordes, langs de binnenzijde een leuning samengesteld uit 5/4 gasbuizen en hulpstukken".

Of dit: „Teeken, bij gegeven plan op 1 á 100 van een woonhuis op schaal 1 á 50 de plattegrond van de paalfundeering en op 1 á 20 de onderscheidene hoogtedoorsneden. (Onder een (aangegeven) keuken een kelder van metselwerk en boven dien kelder een ijzeren balklaag met troggewelfjes. Hoogtematen gegeven. Eveneens dat onder de buitenmuren een dubbele-, onder de binnenmuren een enkele rij palen komt).

Iets verder ging naar mij voorkomt een vraag om plattegrond van beg. grond, verdieping, 2 gevels, doorsneden, balklagen, kapgrond en rioleering, van een woonhuis, waarvan alleen een potloodschets met ingeschreven maten van beganen grond op 1 á 100, en de omtrekschets met eenige hoogtematen van het voor-aanzicht gegeven waren. De uitwerking van een dergelijk vraagstuk ligt m.i. niet op den weg van een jongmensch dat eene M. T. S. verlaat. En het is niet te verwonderen dat aan meer dan de helft der candidaten op dit gedeelte een onvoldoend cijfer gegeven moest worden, — indien althans de eisch gesteld werd, die in de praktijk toch stellig aan de orde komt — dat ook aan matige eischen van aesthetica werd voldaan.

Ik wil dan ook dit verslag niet eindigen dan met den wensch, dat men toch bij degenen die de M. T. S. met een einddiploma verlaten, niet de illusie moet wekken, dat zij na eenige jaren praktijk zich wel half of 5/8 architect mogen noemen!

Die illusie wordt gevoed als den candidaten werk wordt opgedragen dat, — in den zin van architectuur, toch steeds dat van den scheppenden, kunnenden, bouwmeester moet blijven. Dat op ateliers van architecten die vele opdrachten verkrijgen, een teekenaar wel eens of meermalen een „af" ontwerp in teekening brengt naar een schets van den architect — zegt niets. Die teekenaars hebben dan — moeten althans hebben — eenige „architectuur" studie achter den rug, zijn dikwijls door velerlei detailstudie of door beoefening van de kunst der architectonische compositie, ook

zeer goed tot dergelijk werk instaat. Van hen die een M. T. S. verlaten en dan nog, zooals ik in den aanvang van dit verslag opmerkte, blijk gaven de *bouwkunde* in haar onderdeelen nauwelijks te beheerschen, verlange men geen architectuur en ook geen „perspectiefteekenen". Kwamen de uren die daaraan ten koste gelegd waren, ten goede aan de algemeene vakkennis, daaronder dan vooral ook te verstaan de kennis der bouwmaterialen en van hunne bewerking, dan zou stellig een einddiploma onzer M. T. S. scholen in waarde stijgen en zouden de jongelui welke hoogere aspiraties hebben, leeren inzien dat architectuur ook alleen door diepere studie, aan inrichtingen van hooger bouwkunst onderwijs, te verwerven is.

Leeuwarden, 25-3-'25. L. H. E. VAN HYLCKAMA VLIEG,
Gedelegeerde B. N. A.

LEZING OVER DEN SLUIZENBOUW TE IJMUIDEN VAN Ir. J. RINGERS VOOR DE LEERLINGEN DER INDUSTRIESCHOOL v. d. MIJ. VOOR DEN WERKENDEN STAND TE AMSTERDAM OP 23 APRIL 1925.

Na eenige korte maar krachtige welkomstwoorden van onzen Directeur, den Heer Wierink, stak de Heer Ir. Ringers van wal met een klein overzicht van den groei en bloei van Amsterdams zeescheepvaart. Na bespreking der verschillende waterwegen, die in den loop der tijden bevaren moesten worden om onze stad te bereiken, (de Zuiderzee en het Noord-Hollandsch Kanaal), kwam de Hr. Ringers tot het eigenlijke onderwerp „Het Kanaal van Holland op zijn Smalst" en de daarbij behoorende sluizen, die in eerste instantie een lengte van 119, een breedte van 18 en een diepgang van 8 M. hadden. Spoedig bleken deze te klein en bouwde men nieuwe met afmetingen van 225 × 25 × 9 M., tot in 1911 ook deze niet meer voldeden en bij de wet van 2 Jan. '17 besloten werd, nogmaals andere sluizen te plaatsen en wel van 400, 50 en 15 M., met welke maten de tot dusver ter wereld bestaande sluisafmetingen zijn geklopt! De grootste sluizen zijn die van het Kaiser Wilhelm Kanaal, t.w.: 350 × 45 × 13½ M.

Dit wat de historie betreft. Om een goede voorstelling van deze enorme afmetingen mogelijk te maken toonde een keurig lichtbeeld ons de beurs van Berlage gezonken in de schutkolk, waarin ze zich ruimschoots een plaats kon kiezen. De volgende afbeelding gaf de roldeuren van het Kaiser Wilhelm kanaal bij Holtenau weer met een lengte van 48, dikte van 8 en hoogte van 19 M. „Onze" deuren worden 53, 8 en 21 M.! geheel van ijzer geconstrueerd met als eigenaardigheid dat waterdichte caissons het enorme eigengewicht helpen verminderen.

Het zou te ver voeren, hier alles aan te halen wat er vertoond is en door den Heer Ir. Ringers op prettige manier is verteld; we hebben ons verbaasd over de grondige voorstudie, die de spreekwoordelijk geworden Hollandsche voorzichtigheid demonstreerde, over de ingenieuse oplossingen van zich voordoende moeilijkheden en eveneens over de vlotheid van uitvoering door de fa. Hillen en Roosen en betonbouw Trio, door schitterende lantaarnplaatjes afgebeeld.

Om nog even eenige sprekende cijfers te noemen vermeld ik dat er 16½ mill. M³. zand verzet moet worden; dat het betonwerk 220.000 M³. zal bedragen, in totaal 5000 betonpalen en 1000 betondamplanken worden verwerkt. De oorspronkelijke raming der kosten was 28 mill. gulden, waarop nu *f* 10.000.000 is bezuinigd.

De Directeur der Industrieschool dankte den Heer Ir. Ringers hartelijk voor zijn welsprekende en hoogst belangrijke voordracht (daverend applaus), de H.H. Hillen en Roosen voor hunne medewerking en den Heer H. van Jansveld voor den velen arbeid dien hij had gedaan teneinde deze lezing en de op 2 Mei te houden excursie naar IJmuiden mogelijk te maken, en het Bestuur v. d. Mij. v. d. Werkenden Stand voor het kosteloos ter beschikking stellen van de groote zaal i/h. gebouw van de Mij.

24 April 1925. L. NIEUWENHUIS,
Leerling der Industrieschool v/d. Mij. v/d. Werkenden Stand.

9 MEI 1925 NUMMER 19

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

INHOUD.

Officieele Mededeelingen. — Berichten. — De verhouding van de Beeldhouwkunst tot de architectuur, door Just Havelaar. — De tentoonstelling te Parijs in 1925, door J. P. M.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.

BESTUURSVERGADERING. Het Bestuur van den B. N. A. vergadert Dinsdag 19 Mei a. s. Het is wenschelijk eventueele brieven en stukken aan het Bestuur vóór dien datum in te zenden.

BERICHTEN.

JAN STURZA †. De eminente beeldhouwer Jan Sturza, is op 45 jarigen leeftijd overleden. Hij was de ontwerper van het Comenius-gedenkteeken te Amsterdam. De nieuwere sculptuur van Tzecho-Slowakije verliest in hem haar voornaamste kracht en leider. In No. 25 van onzen jaargang 1923 hebben wij verschillend werk van hem gereproduceerd. Zijn nieuwste werken staan juist afgebeeld in het laatste nummer van Mei van „die Kunst".

UITBREIDINGSPLAN VAN BLOEMENDAAL B. en W. stellen den Raad voor, teneinde aan de wet te voldoen en tevens om zorg te dragen dat de ontwikkeling der gemeente in goede banen wordt geleid, een hoofdverkeerswegenkaart en een spinwebkaart te doen samenstellen. Zij vragen daarvoor een extra crediet voor 1925 aan van *f* 1675 en voor de jaren 1926, 1927, en 1928 telkens *f* 2500. De heer Ir. Jos. Cuypers heeft zich bereid verklaard om op die voorwaarden een volledig uitbreidingsplan voor Bloemendaal te ontwerpen. (Hbd.)

MIDDELBARE TECHNISCHE SCHOOL VOOR BOUWKUNDE. SNEEK. Geslaagd voor het einddiploma: D. Burgerlijke Bouwkunde: W. Zijlstra, IJsbrechtum; J. Wagenaar, Bozum; K. de Boer, Bolsward; Tj. van Dijk, Sneek; M. D. Kroon, Bolsward (met lof); afgewezen 1 candidaat. — B. Waterbouwkunde: L. de Vries, Heeg; M. Visser, Drachten; A. de Bruin, Nijland; H. de Wolff, Sneek; O. Leenstra, Wieuwerd; F. Feenstra, Bolsward; P. Posthuma, Sijbrandaburen; S. Dijkstra, Sneek.

DE VERHOUDING VAN DE BEELDHOUWKUNST TOT DE ARCHITECTUUR

door JUST HAVELAAR.

II.

Vóór deze beschouwingen te concentreeren op onzen eigen tijd, wil ik trachten — in 't kort — na te gaan waardoor de verhouding van bouw- en beeldhouwkunst zich kenmerkte in de groote perioden der Westersche beschavings-geschiedenis. Slaan we daarbij 't eerst onzen blik op de cultuur, die aan de onze voorafging en die haar zoo vaak — zij 't altijd oppervlakkig — beïnvloedde, op de Grieksche, dan moet, in tegenstelling tot de gangbare meening, worden erkend, dat in 't Klassicisme die verhouding der beide verwante kunsten kracht miste, zoodat de Grieksche cultuur, in den loop harer ontwikkeling, zich steeds verder van de moederkunst, de architectuur, afwendde.

In de Egyptische kunst — evenals in de Indische of Chineesche — is, naar ik reeds zeide, een scherpe grenslijn tusschen het zuiver ornamentale beeldhouwwerk en de zelfstandige, monumentale plastiek niet te trekken. In de Grieksche echter is van zulk een samenstelling geen sprake meer. De Grieksche ornamentiek — edel van stijl, volmaakt van lijn — is arm aan vorm, arm aan expressie; zij blijft abstract en geometrisch. Zij berust op enkele, op uiterst weinige motieven. En zij mist ten eenenmale plastische kracht. Daarentegen ontwikkelt zich de beeldhouwkunst spoedig tot een geheel afzonderlijke uiting, die met de architectuur niet meer organisch verbonden is, hoewel een zeker ideëel verband, een eenheid van „sfeer", geheel vanzelf sprekend blijft.

Oorspronkelijk was ook in Griekenland het beeld afhankelijk van de monumentale bouwkunst. De tempel schept een wijdingsvolle ruimte om het Goden-beeld en eischt den sculpturalen luister der reliëfs, die tympanon, fries of metoop versieren. Aan haar architectonischen oorsprong dankt deze beeldhouwkunst haar synthetischen stijl.

Maar in zichzelf bezit de Grieksche architectuur weinig plastisch uitdrukkingsvermogen. Zij is — evenals het ornament — abstract, wiskundig, en haast onveranderlijk bepaald. Zij laat geen fantasie toe. Zij is een tot schoonheid gekristalliseerde formule. Haar mathematische zuiverheid, haar absoluut gerealiseerde aardsche volkomenheid, maakt deze architectuur tot een uniek verschijnsel in de geschiedenis, een wonder dat men vereert en steeds vereeren zal; maar geen architectuur heeft op zoo weinig motieven „voortgebouwd", zoo weinig variaties toegelaten en zoo weinig ontwikkelings-mogelijkheden bevat.

In zulk een bouwkunst kan de plastiek slechts een bijkomstige taak vervullen. Het archaïsch beeld der Grieksche kunst is abstract, streng monumentaal, maar zeer Egyptisch, en zonder de diepte en de kracht der Egyptische kunst te benaderen. Na de edele schoonheid van een werk als de „Venustroon" (uit 't Thermen-museum) na de kosmische macht der heroïsche Parthenon-sculptuur, kortom na Phidias, is het werkelijk monumentale tijdperk der Grieksche beeldhouwkunst feitelijk reeds overleefd.

Deze beeldhouwkunst — redelijk en harmonisch als de bouwkunst — vertolkt de rust en de genieting van het physieke zijn, niet de strijd en de loutering van het metaphysisch verlangen, niet de ziel, niet de psyche, niet het tragische. Zij is gericht op het ideaal der natuur. En de natuur, voor den Griek, is concreet en „af". Zij wordt symbolisch uitgedrukt door het schoone menschenlichaam. Deze plastiek leeft van uit een idealisme, dat 't eigendom is van 't Grieksche volk, het kenmerk der Grieksche cultuur: daarom blijft die kunst „ideëel" en gestijld. Maar haar idealisme zelf voert van de monumentaliteit af in de richting van het naturalisme. Deze Venussen en Apollo's en Hermessen, deze athleten en Laökoons: 't zijn schoone lichamen, uitge-

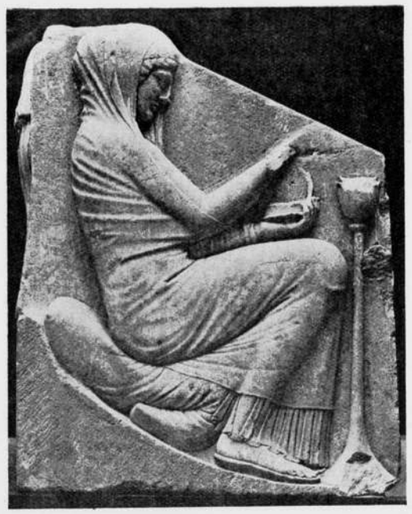

VENUSTROON.
GRIEKSCHE BEELDHOUWKUNST.
5e EEUW V. CHR.
(THERMEN-MUSEUM TE ROME.)

WIEROOKVAT-DRAGENDE ENGEL.
PORTAAL KATHEDRAAL TE CHARTRES.
12E EEUW.

drukt in een grooten stijl, maar zonder innerlijk leven, zonder karakter, zonder symbolische kracht.

Het schoone beeld voegt zich aan bij de architectonische omgeving van een marktplein, een binnenplaats, een tuin. Maar het wil bewegen; het wil ademen; het wil natuur worden.... De Karyatide, die typisch Helleensche schepping, toont overtuigend aan hoe bezwaarlijk beide kunsten zich nog verdragen, hoe „gevangen" en hoe „verstijfd" zich het beeld voelt in den dienst der bouwkunst. Het beeld wil „mensch" worden.

Het verval der klassische sculptuur bij de Romeinen kan de kloof slechts verbreeden. Zij gaat voort zich te ontwikkelen in de richting van een verzacht realisme. Het eenig belang der Romeinsche plastiek ligt in het karakteriseerend portret (en hoe vlak en onpersoonlijk blijft deze karakteristiek naast het gothisch portret van Bamberg of Naumburg, naast het beeld van Riemenschneider, van Houdon, van Rodin! Aan den anderen kant heeft de Romeinsche architectuur, in zooverre zij iets anders was dan protsig klassicisme, zich gekenmerkt door een zakelijke ingenieurs-mentaliteit, die geen beeld duldde.

Plotseling stierf de klassieke sculptuur. De geest was gedoofd, de hand verlamd. Konstantijn zag zich genoodzaakt zijn triompfpoort te sieren met beeldhouwwerk, dat hij van andere monumenten roofde. Vele eeuwen lang bestond in Europa geen eigenlijke sculptuur. En het is begrijpelijk, dat noch de Oud-Christelijke, noch de Byzantijnsche beeldhouwkunst zich groot konden uiten, want de architectuur dier tijden bleef weifelend. Er was een decadentie der Romeinsche bouwvormen; er was een invloed van den Oosterschen stijl; er was soms een fantastisch, een betooverend schoone samenvatting van allerlei invloeden. Niemand ontkomt aan de fascinatie, die uitgaat van de tot achitectuur geworden legende aan de zee: de San Marco te Venetië. Maar is deze gevel een groote conceptie? Het constructieve beginsel wordt geheel overwoekerd door het ornamentale element. Deze Aziatische verbeelding zonder Aziatische mystiek neemt de vier Grieksche Paarden even welwillend in zich op als de Gothische

KONING JUDA. PORTAAL KATHEDRAAL TE CHARTRES XIIe EEUW.

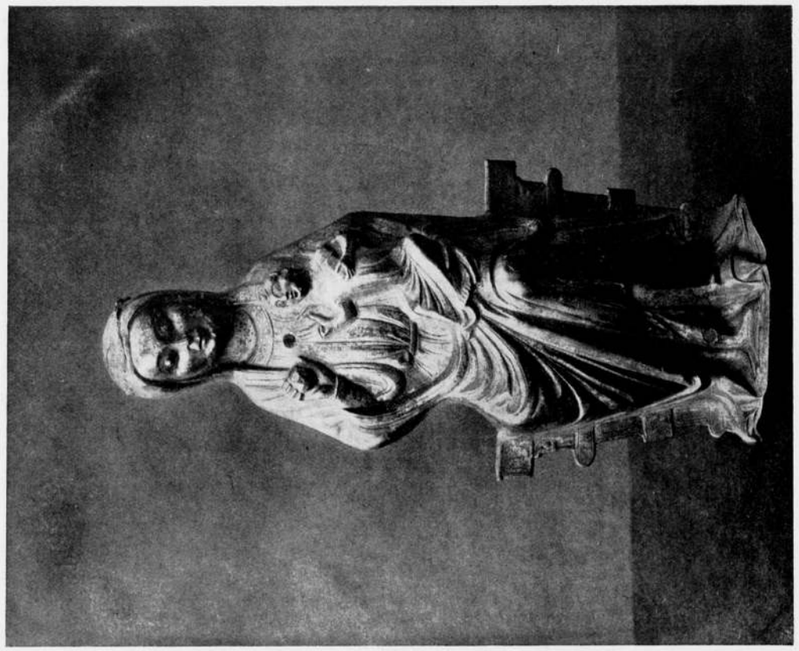

MADONNA MET KIND.

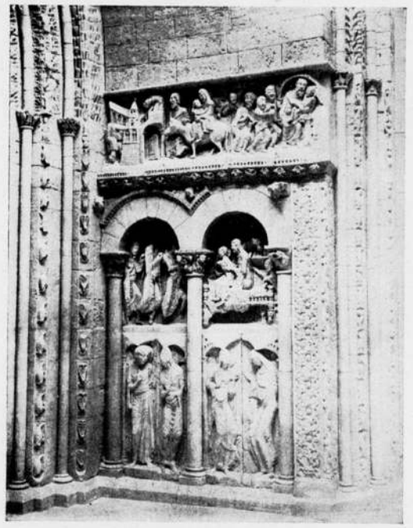

ROMAANSCHE ARCHITECTUUR
EN BEELDHOUWKUNST.

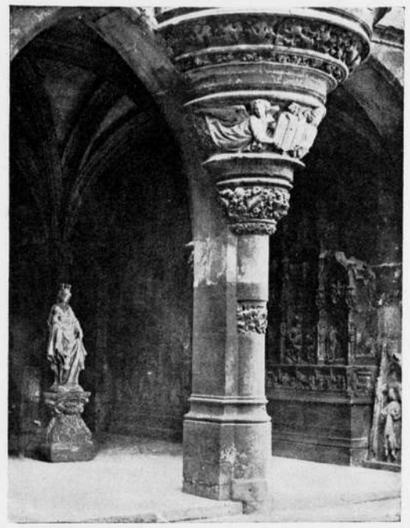

GOTHISCHE ARCHITECTUUR
EN BEELDHOUWKUNST (MUSÉE DE CLUNY.)

Engelen! De onbedwingbare ornamentale drang verdramatiseert zich in de groote, de grootsche mozaiekkunst; maar deze machtige uiting voegt zich even goed in de schemerende ruimte, onder de fantastische koepels van de San Marco, als in de klare zalen der Romeinsche basilika's.

Zooals in de verheven Moorsche bouwkunst de plastische uitbeelding geheel verdrukt blijft onder de alles overheerschende schoonheid der ornamentiek, zoo heeft ook de Byzantijnsche stijl zich sculpturaal het meest karakteristiek vertolkt in de decoratieve reliëfs, die — hoe rijk ook — de allegorische motieven niet tot symbolische waarden te verheffen vermogen, daar zij „ornament" blijven.

Eeuwen lang vormde Byzantium het eenige, laatste cultuurcentrum in Europa. Eeuwen lang waren de mozaïeken de eenige groote kunst-traditie in Europa, tot een nieuwe architectuur, rijk aan diepe geestelijke krachten, zich uit den chaös der overleveringen plotseling vormt, de Romaansche, die het moment aanduidde waarop de Middeleeuwsche cultuur in Noord- en West-Europa haar duidelijke gestalte kreeg en de volken zich vormden. Met deze architectuur manifesteert zich een beeldhouwkunst, die de verstrooide elementen der primitieve plastiek uit Italië en uit 't Noorden in zich opneemt en omsmeedt tot een definitieven stijl. De geboorte van een nieuwen stijl heeft altijd iets ontroerends. Het schijnt eerst, of de plastische *drang* sterker is, dan dat de resultaten edel zijn. Maar juist de, door alle remmingen heen zich verwerkelijkende *wil* is zoo imponeerend in die barsche, vaak ruwe stamelingen. Welk een donkere vitaliteit, welk een symbolische macht ontlaadt zich in deze plastiek, die tegelijk zoo streng gebonden blijft aan de bouwkunstige vormen, en zoo fel is van uitdrukkingskracht, zoo grotesk vaak van verbeelding, zoo rijk aan sterke, diepe, primaire gevoels-krachten.

De klare en vaste plastische kracht, die zich in de architectuur uitsprak, *moest* wel zich verdramatiseeren in het beeld, in het machtig reliëf, in de fantastische motieven aan kapiteel of boog, in de schrikkelijke monsters soms aan den ingang. Het is geen liefelijke kunst; het is een kunst die de natuurlijke vormenschoonheid ontkent, die de Grieksche gedachte tot op den bodem uitroeit. Het is een sterke,

jonge, spontane kunst, vol ernst, vol diepte en vol leven. In Italië en in 't Noorden ontkiemt deze volkskunst met gelijke spontaniteit, maar haar veredelde vormen vindt men in 't Noorden en Westen het schoonst, vooral in Frankrijk. Tot een verwonderlijke eenvoudigheid kan zij zich vergeestelijken, zoowel in haar zuiver ornamentale gedaante als in de enkele zelfstandige scheppingen, of in de beelden die, ook los gemaakt van hun architectonische omlijsting, een eigen leven behouden.

Alles voorspelt den ontzaglijken bloei der Gothiek. Heel deze beeldende drang, die in de architectuur zich reeds zoo volkomen had uitgedrukt, die in de beeldhouwkunst tot zulk een rijken en expressieven ornamentalen stijl was gerijpt, moest wel, bij de late en snelle ontwikkeling der middeleeuwsche cultuur, zich ontladen in die zingende schoonheid, in die worstelend stijgende verrukking, in die machtige synthese der evangelische Gothiek.

't Is of er geen handen genoeg zijn, om al deze werken voort te brengen. Duizenden beelden voor één gebouw! De groote figuren naar profeten, apostelen, heiligen, vorsten en helden aan de portalen en hooger op langs den gevel of rank oprijzende onder den open hemel, de ontelbare statuëtjes, de daemonen, de waterspuwers, de groteske fantasiën, de allegorieën der jaargetijden, der deugden en der zonden, der hemelsche en aardsche wetenschappen, der kunsten, ambachten en bedrijven, de voorstellingen uit 't dagelijksch leven, de Bijbelsche geschiedenissen, de portretten.. er is geen einde aan den plastischen rijkdom!

Vrijer en tegelijk inniger samenhang van architectuur en plastiek heeft nooit bestaan. Maar is ook wel een andere architectuur voorstelbaar, die zóó sterk tot een rijke plastiek *inspireert* als het Gothisch bouwwerk, dat in zijn stijgend rhythme, in zijn romantischen vormen-rijkdom, in zijn lyrische verheffingen, de dramatiek der beelden als 't ware òproept. De sterk symbolische kracht der Gothische architectuur zoekt de bewustwording der plastiek.

En niet slechts de gewijde architectuur vroeg om beelden. Heel de profane kunst was beheerscht door den geest, die in de kathedralen zijn synthese bereikte. Ja, geen poortje werd gebouwd, of de steenhouwer zag kans den boog te bekronen met een gedachte in steen. Welk een fijn plastisch gevoel en welk een aandachtige natuurliefde spreekt vaak uit 't louter ornamentale werk der Gothiek, uit de teedere en rijke ranken en 't loof, dat als geleidelijk uitgroeit tot de steeds stijlvolle karakteristiek van een symbool, een dier, een mensch. Hoe wist de steenhouwer een grafzerk in de kerk in een grooten en zuiveren stijl te bewerken!

Is in de Gothiek de toegepaste sculptuur duidelijk onderscheidbaar? Vaak wordt een veel te groote beteekenis gehecht aan de streng architectonische sculptuur, die in het korte moment der kentering van den Romaanschen tot den Gothischen stijl ontstond, aan de strakke beeldhouwkunst die de groote schoonheid vormt van het hoofdportaal der kathedraal te Chartres. Een korte overgangs-fase is geen tijdperk, geen „stijl". Onder „Gothiek" tenslotte verstaat men de veel vrijer en veel bewogener plastiek, die onmiddelijk daarna doorbrak om twee eeuwen lang in ongelooflijken rijkdom zich te handhaven en slechts langzaam te verdwijnen. Welk een volkomenheid vormt 't rijpe Gothische beeld, als afzonderlijke schepping, en hoe zuiver voegt 't zich in 't groote rhythme der architectuur: dit blijft het bewonderenswaardig raadsel. Het beeld verovert zijn zelfstandigheid, zonder zijn organisch en geestelijk verband met de moeder-kunst te verbreken. Het treedt niet als 't Grieksche beeld (maar ook niet als het Egyptische, het Chineesche beeld) uit het kader der bouwkunst; het blijft daar zijn groote bestemming vinden, en toch spreekt het zijn eigen taal, toch is het een expressie van het volle, menschelijke, stroomende leven. Het kan realistisch typeeren en blijft toch mede zingen in het groot accoord der lijnen en vormen van de bouwkundige constructie. Het is verheven of realistisch, sereen of tragisch, liefelijk of grotesk: maar steeds blijft 't leven in die wijde symbolische sfeer, die al het bizondere tot 't algemeene verheft, daar alle verschijnselen naar hun diepte gekend

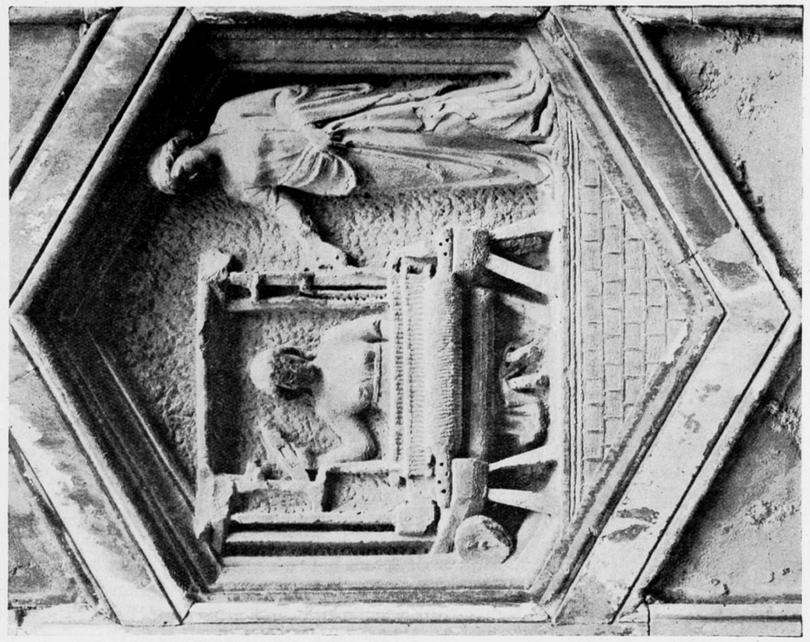

DE WEEFKUNST.
BEELDHOUWWERK AAN DE CAMPANILLE DI GIOTTO TE FLORENCE.

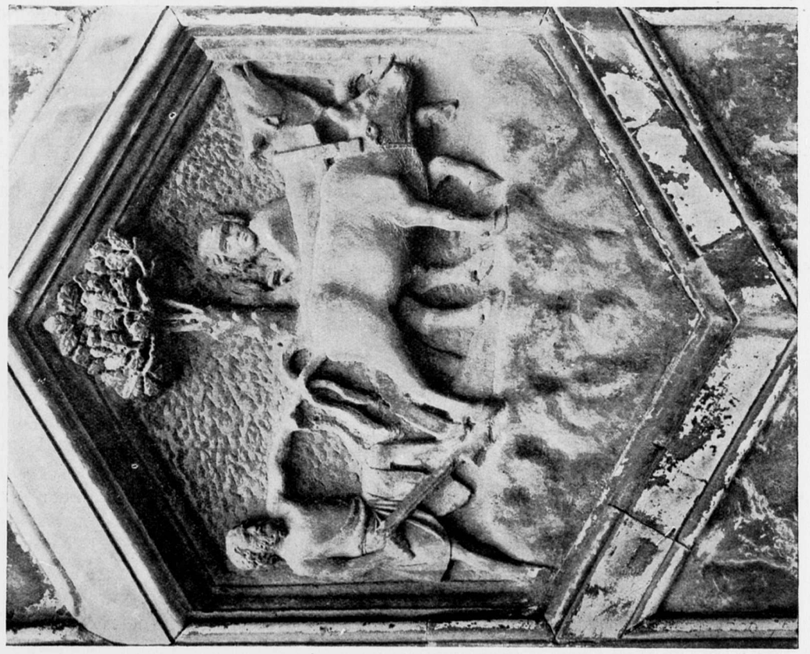

DE LANDBOUW.
BEELDHOUWWERK AAN DE CAMPANILLE DI GIOTTO TE FLORENCE.

en verstaan worden. Het heeft, door zijn stijl, door zijn ziel, deel aan de groote monumentale gedachte van een religieuse cultuur in haar edelsten bloei. Het leeft uit denzelfden grond, waar ook de architectuur uit leeft.

Hoe moet men 't zich verklaren, dat deze éénheid in de Renaissance werd verbroken? Aan idealisme en aan wijdheid van strekking ontbrak het de architectuur stellig niet. De Renaissance het eerst, heeft getracht geheel een stad als een bouwkundige opgaaf van mathematische orde te begrijpen. (Men zie eens objectief en historisch de „ideale architectuur", de „gedroomde" steden der Italiaansche schilders in de 15e eeuw). De grootsche stads-aanleg te Parijs, van 't Louvre af tot l'Arc de Triomphe toe, is een late, doch typische Renaissance-conceptie. Een groote bouwkundige gedachte is uitgedrukt in den koepel van Florence's Dom, evengoed als in het trotsche Huis der Pitti's. De architectuur van 't Palazzo Vendramin of van de S. Marco-biblotheek te Venetië, die van 't kasteel te Blois, of van Versailles, van de Vleeschhal te Haarlem en 't Amsterdamsche Raadhuis, van Sans Souci te Potsdam, of 't Zwinger te Dresden: welk een werelden! welk een rijke cultuur-geschiedenis! Ik wensch deze scheppingskracht niet te onderschatten. En aan den anderen kant: welk een geestelijke weelde aan sculptuur bracht de Renaissance in haar eerste periode. Welk een drang naar plastische uitdrukking van Sluter, Quercia en Donatello af tot Michel Angelo toe!

Hoe de tweespalt te verklaren? Het is onjuist te beweren, dat de vroegere Renaissance-beeldhouwers het ambachtelijke te zeer geminacht zouden hebben om nog 't ornamentale element eener toegepaste sculptuur te kunnen eerbiedigen. Hoe toonde zich zelfs Verrocchio nog een kundig edelsmid, die den decoratieven stijl der Renaissance geheel doorvoelde! Evenmin mag de eerste Renaissance-architectuur gemis aan constructieven zin verweten worden, zooals men te vaak nog doet.

Toch openbaarde zich de scheiding der beide kunsten onmiddellijk. De bronzen deuren van Florence's Battistero, die Ghiberti vóór 1425 maakte, toonen nog geheel Pisano's zoo zuiver ornamentaal begrip; die welke hij daarna schiep, bestaan uit een reeks schilderijen-in-reliëf. Welk een afstand, ook in *uitdrukkings-kracht* en in *symbolischen geest*, tot de kleine, maar zoo waarachtig „monumentale" reliëfs aan Giotto's toren, enkele meters daarvandaan! Donatello's en Robbia's beeldhouwwerk kan een rijken, boeienden of teederen luister vormen aan een poort, aan een gevel, een prachtig décor voor een zangers-tribune, voor een preekstoel, maar het begrip der monumentaliteit verbastert. Er is een architectuur en er is een beeldhouwkunst; maar de beeldhouwkunst verliest voortdurend meer aan architectonischen zin en de architectuur kan minder en minder de beeldhouwkunst binden en bezielen. De ornamentiek wordt kunstig, sierlijk, maar zonder karakter of vrijheid; het is een ornamentiek, welke de bouwmeester ontwerpt, nauwkeurig voorteekent en welke door den steenhouwer mechanisch wordt uitgevoerd.

De architectuur houdt op de taal van een volk te zijn. Zij wordt geleerd, aristocratisch, koel, aesthetisch, trotsch soms, maar nooit diep, nooit verheven. De beeldhouwkunst ontwikkelt zich los van haar: een edele, rijke, prachtig beheerschte kunst, maar een kunst van artiesten, niet meer een die in de volkscultuur wortelt. Zij is realistisch (in het psychologisch portret); zij is idealistisch; klassiek.... en 't is een lust deze bewegelijke en sterke plastiek te zien tegen den achtergrond van een bouwwerk, onder het gewelf eener openbare loggia, in de wijdheid van een architectonisch aangelegd park; — maar zij mist 't symbolische, het magische van een elementaire kunst, die de religieuse gedachte vertolkt van een tijdperk. Zij mist tenslotte dat eene, wat hier beslissend wordt: grootheid en macht van *stijl*. Werkelijke, diepe stijlkracht mist eveneens deze schoone, veel-zeggende, maar niet meer *grootsche* architectuur. De bouwkunst beheerscht niet meer; zij dwingt niet, noch bezielt den beeldhouwer. De sculptuur, na een eeuw van glorie, zinkt neer, over geheel Europa, voor vele eeuwen, zinkt neer — sterft langzaam als een plant zonder wortels.

Een paleis, dat ik in Noord-Italië zag, illustreert de wanverhouding die ontstaan is: de hooge gevel is er.... versierd door Karyatiden, die met de voeten op straat staan en wier hoofd de dakgoot ondersteunen.... (Wordt vervolgd).

DE TENTOONSTELLING TE PARIJS IN 1925.

II.

Intusschen is de tentoonstelling geopend. Op Dinsdag 28 April, door den President van de Fransche Republiek zelf.

De enorme 50 M. breede middenzaal van het Grand Palais, die bovendien nog verlengd is met een groote trap, die over de volle breedte naar de eerste verdieping voert, (werk van arch. Letrosne) was geheel gevuld met menschen, die van de verschillende redevoeringen niets verstonden. Zij, die buiten stonden waren niet beter af, hoewel zij de speechen tezelfder tijd in de bladen konden lezen. Ze behelsden niets. Na den afloop der plechtigheid wandelde de heer Doumergue, over de Pont Alexandre naar de Esplanade, waarvan de paviljoens, voor deze gelegenheid, ten minste wat het uitwendige betrof, „even" waren afgemaakt. De Fransche President is een charmant man, die achter zijn glimlach alles verbergt wat zijn gemoed beweegt. Opheldering, zoonoodig, vraagt hij alleen in zijn kabinet op 't Elysée. Misschien dat hij over de tentoonstelling....

Hoe het zij, den volgenden dag bood de tentoonstelling weer het beeld van de bekende chaotische verwarring, van files sleeperskarren, van hamerende timmerlui en van de smerende stucwerkers, en van plakkende vergulders. Deze toestand be-

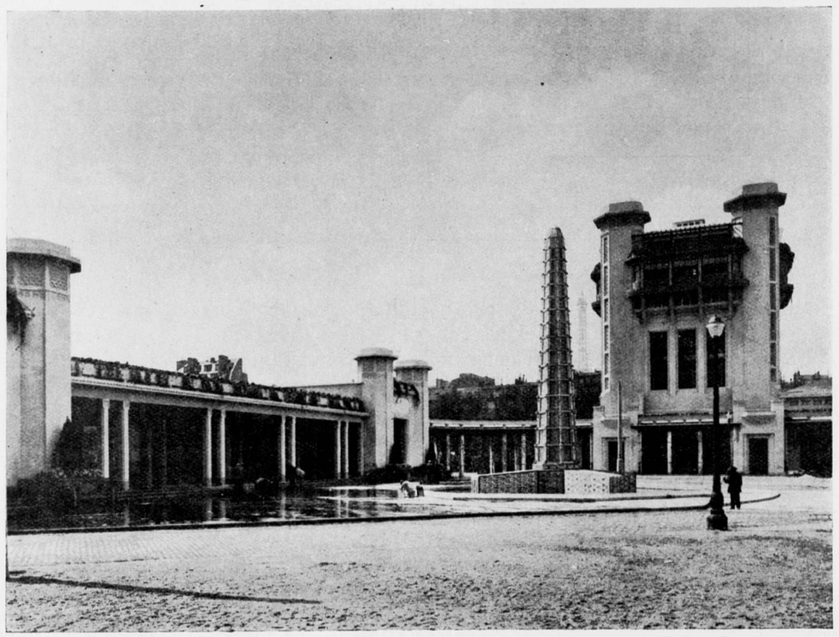

TWEE ASPECTEN VAN HET TENTOONSTELLINGSTERREIN OP DE ESPLANADE DES INVALIDES.
HET HOOFDGEBOUW MET DE TORENS. ARCHITECT PLUMET.
GLASZUIL MET FONTEIN VAN LALIQUE.

lette inmiddels niet, dat in de eerste drie dagen de tentoonstelling werd bezocht door 40,000 menschen die een kijkje kwamen nemen binnen de omheining, om de wonderen te zien, waarvan de groote Parijsche pers reeds acht maanden vol was geweest.

Het resultaat van dien arbeid hebben we met enkele woorden in het vorig nummer aangeduid; bij dit artikel zijn een paar illustraties geplaatst van de tentoonstelling en het aspect dat zij biedt; zulks minder om de waarheid van onze woorden in het vorig nummer met bewijzen te staven dan wel om ze verduidelijkend toe te lichten.

Ten overvloede geven wij hierbij, zeer schetsmatig, een situatieteekening van het terrein, waaruit de ligging van de tentoonstelling in de stad blijkt en waarop men zien kan, hoe de hoofdleiding van de organisatie van deze tentoonstelling heeft gemeend een uitgenoodigd land het hoffelijkst te ontvangen door een plaats voor zijn paviljoen te reserveeren bij de Place de la Concorde, het een kwartier verder een expositiezaal ter beschikking te stellen op de Esplanadè en daar weer een kwartier vanaf nog twee zalen te gunnen, één onder in het Grand Palais en de andere boven in, de hemelhooge trappen op.

Deze verstrooidheid der expositieruimten heeft natuurlijk ons Tentoonstellingscomité groote moeilijkheden in den weg gelegd. Aannemende, dat zij ze op de beste wijze heeft opgelost, kan er natuurlijk toch geen sprake van zijn, in deze omstandigheden de bezoekers een gemakkelijk en duidelijk overzicht te geven van de Nederlandsche inzending in haar *geheel*. Tenzij natuurlijk na nauwgezette en tijdroovende studie. Maar wie gunt zich die?

Inmiddels, dit lot heeft niet alleen ons land getroffen. Alle andere vreemde naties verkeeren in dezelfde omstandigheden.

Wil men dus het ingezondene van elk land te *zamen* zien, dan moet men de tentoonstelling in alle mogelijke richtingen doorkruisen. Loopt men haar in volgorde der paviljoens af, dan geeft dat de indruk van de Pathéfilm van het Wereldnieuws op het gebied van kunstnijverheid.

Van de Hollandsche vertegenwoordiging op de tentoonstelling is slechts het paviljoen van Architect J. F. Staal aan de Cours la Reine gelegen zoo goed als klaar. De drie expositiezalen waarvan de heer H. Th. Wijdeveld de architect is, verkeeren nog in een staat van wording zóódanig, dat het niet mogelijk is daarover thans een oordeel te vellen. Op de vergadering van de commissarissen-generaal is besloten, dat elk land een „nationale' dag zal houden, op welken de inzending van dat land in het middelpunt van de belangstelling zal staan. Deze dag zal nu voor Holland den 27sten Mei zijn, ten minste als er geen onvoorziene moeilijkheden rijzen, die in Frankrijk doorgaans 50% ernstiger zijn dan ergens anders. Het Hollandsche Paviljoen van Architect Staal is een voortreffelijk stuk werk, dat op bepaalde wijze een der mooiste beginselen in het streven van de hedendaagsche Hollandsche Architectuur goed laat uitkomen. Het Paviljoen is, eigenaardig genoeg, geen expositieruimte. Het is niets anders dan een ontvangzaaltje. Men kan daartegen bezwaren aanvoeren. Het lijkt op het eerste gezicht wel zeer onpraktisch om, waar de toegestane expositieruimte vrij beperkt was, een geheele ruimte voor expositie onbenut te laten.

Het standpunt echter van den Tentoonstellingsraad, die ter verwezenlijking van zijn bedoelingen ten aanzien van het paviljoen, expositieplaats (tenminste wat men daar gewoonlijk onder verstaat) opofferde, is echter te waardeeren.

De bedoeling was in dit paviljoen de synthese te geven van de architectuur met de toegepaste kunst; de schoonheid dezer laatste in haar gebondenheid aan de architectuur te toonen. Door nu de ruimte als expositieruimte te offeren, kon men deze bedoeling in een zoo groot mogelijke zuiverheid benaderen. En door de afwezigheid van afleidende elementen is in dit paviljoen als 't ware de gebondenheid der kunsten geïdealiseerd.

Zoodoende is dit Hollandsche paviljoen een schoone erkenning geworden van een opvatting, die, ondanks alle, vaak zooveel aanlokkelijker beginselen, onder de Hol-

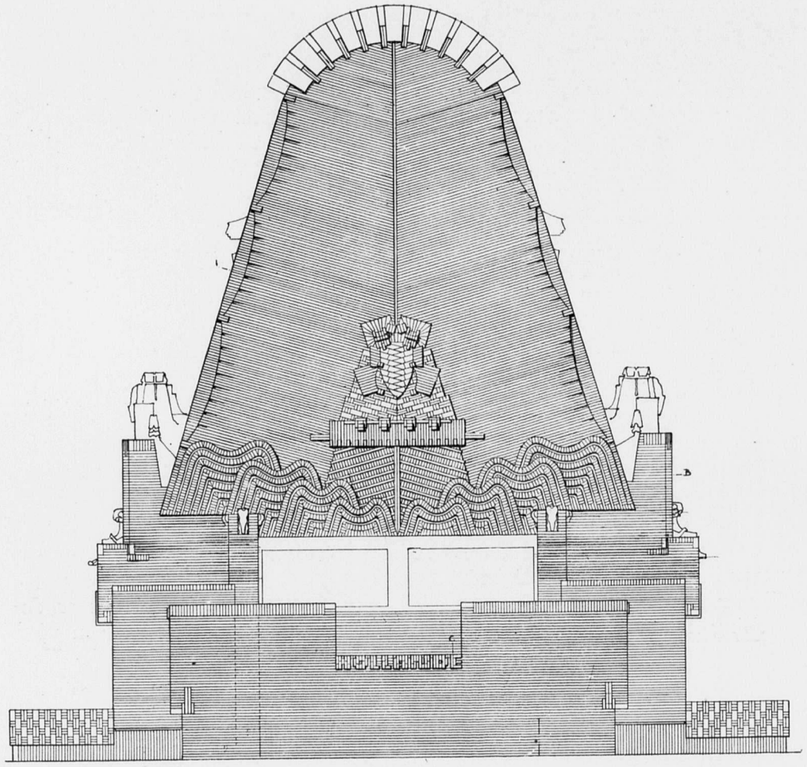

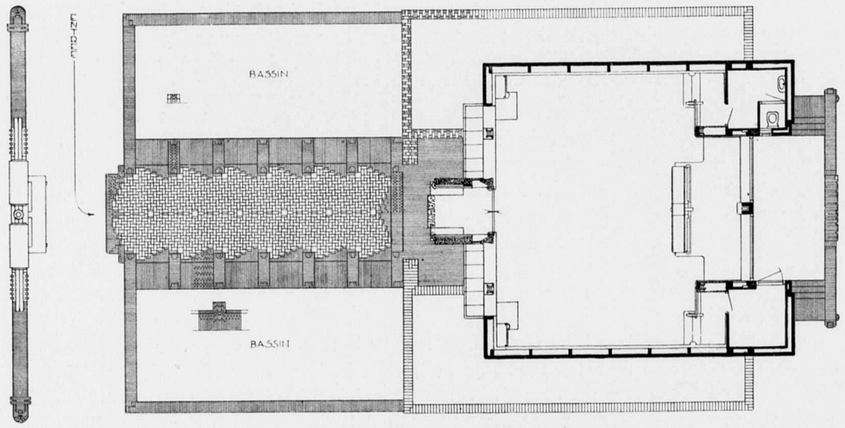

TENTOONSTELLING PARIJS 1925.
HET NEDERLANDSCHE PAVILJOEN.
ACHTERGEVEL EN PLATTEGROND.
ARCHITECT J. F. STAAL. B.N.A.

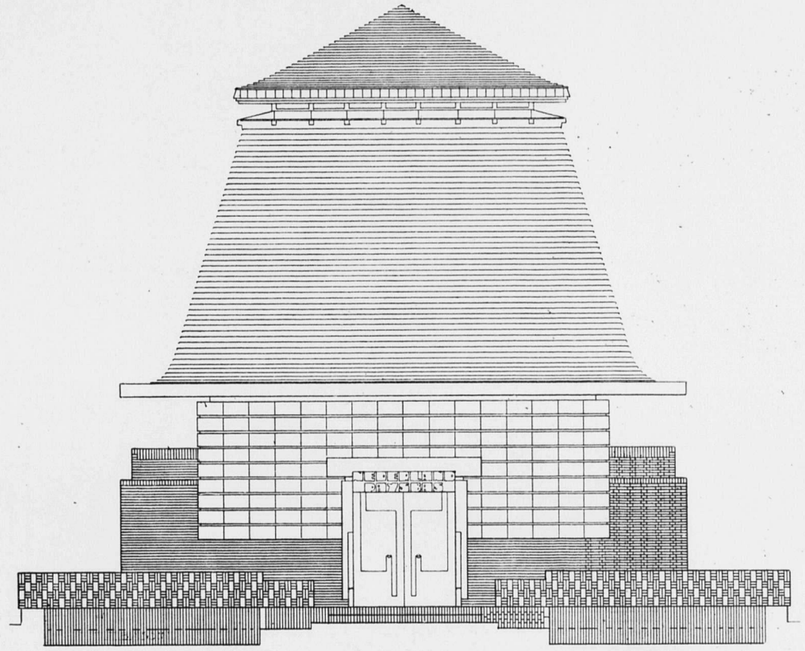

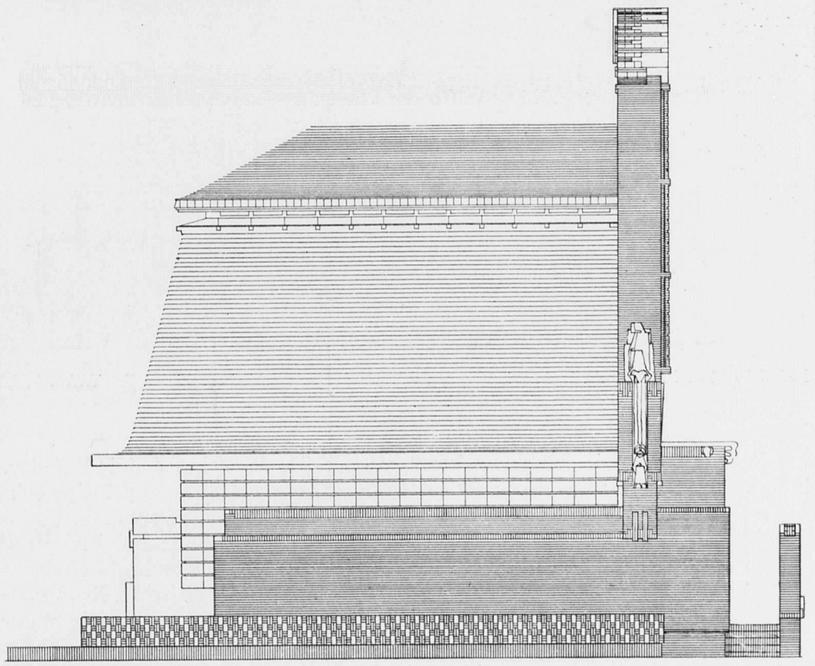

TENTOONSTELLING PARIJS 1925.
VOORGEVEL EN ZIJGEVEL.

HET NEDERLANDSCHE PAVILJOEN.
ARCHITECT J. F. STAAL. B.N.A.

HET NEDERLANDSCHE PAVILJOEN. ARCHITECT J. F. STAAL. B.N.A.
DE ACHTERGEVEL.

landsche kunstenaars in het eerste kwart van de 20e eeuw is gehuldigd gebleven, n.l. de opvatting, dat voor de monumentale kunst het architecturale principe ook in beeldhouwkunst, schilderkunst en toegepaste kunst leidend moet zijn. Het beginsel dus, dat Berlage in zijn Beurs heeft gevolgd en dat toenmaals de kunstbeweging in ons land krachtig bezielde. Maar het was een schoon, een *te* schoon beginsel, dat van de persoonlijkheid van de kunstenaars een wel wat te groot offer eischte. Ras kwamen andere inzichten. Het architecturale beginsel scheen stervende en spoedig waande men het dood. En voor goed. Maar dit was slechts schijn. De groote Nederlandsche kunstenaars zijn hun beginsel trouw gebleven en zóó groot was de stille kracht van hun bezieling, dat het beginsel ongemerkt de architectuur en kunstnijverheid der

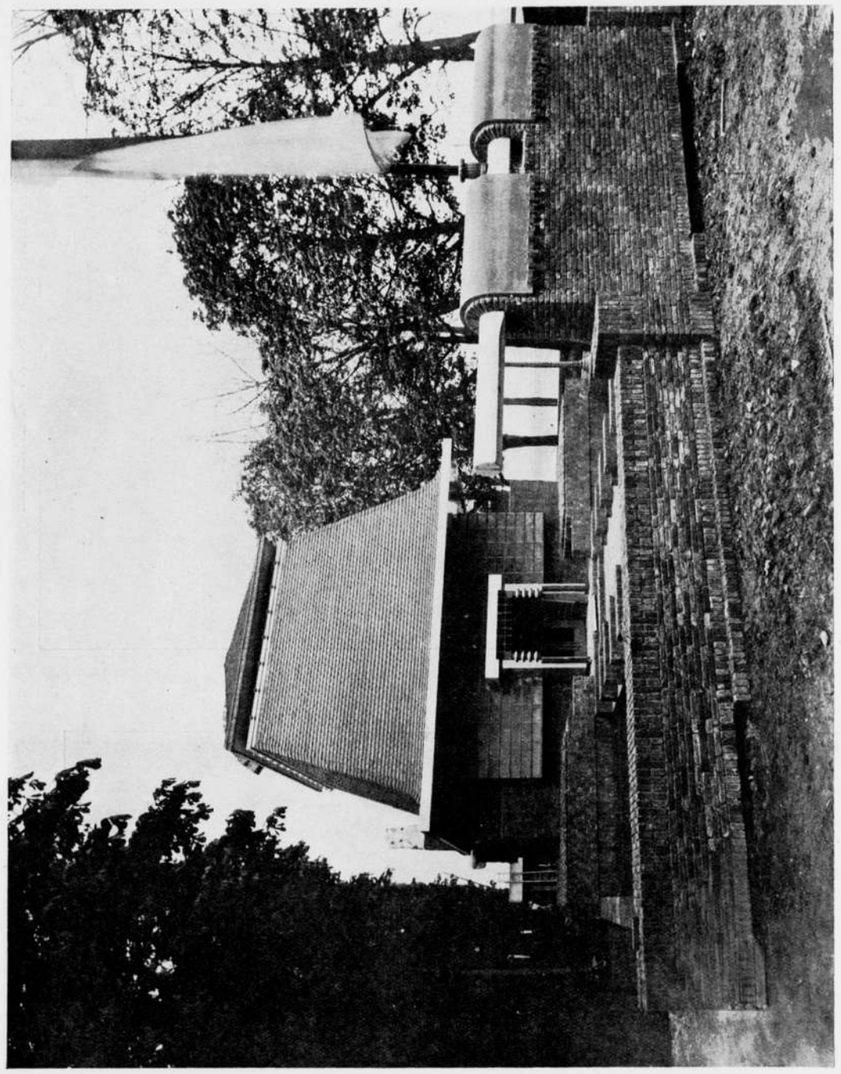

HET NEDERLANDSCHE PAVILJOEN. ARCHITECT J. F. STAAL. B.N.A.

laatste jaren, — die toch de pretentie willen hebben aan dit beginsel totaal vreemd te zijn — is blijven beïnvloeden. Het beginsel der gebondenheid der kunsten is dus wel voor de Hollandsche kunst in de 20e eeuw, een specifiek kenmerk voor haar geweest en daarom kunnen wij met blijdschap constateeren dat het Hollandsche paviljoen op deze tentoonstelling zoo zuiver mogelijk dit beginsel openbaart. Het Hollandsche paviljoen weerspiegelt den strijd om een schoon en een oprecht inzicht, zooals die in ons land wordt gestreden.

Het is gelukkig niet de uiting geworden van de architectuur van 1925. Wij zijn uit handen gebleven van de novateurs, die nieuwe kunsten scheppen, tegelijk met

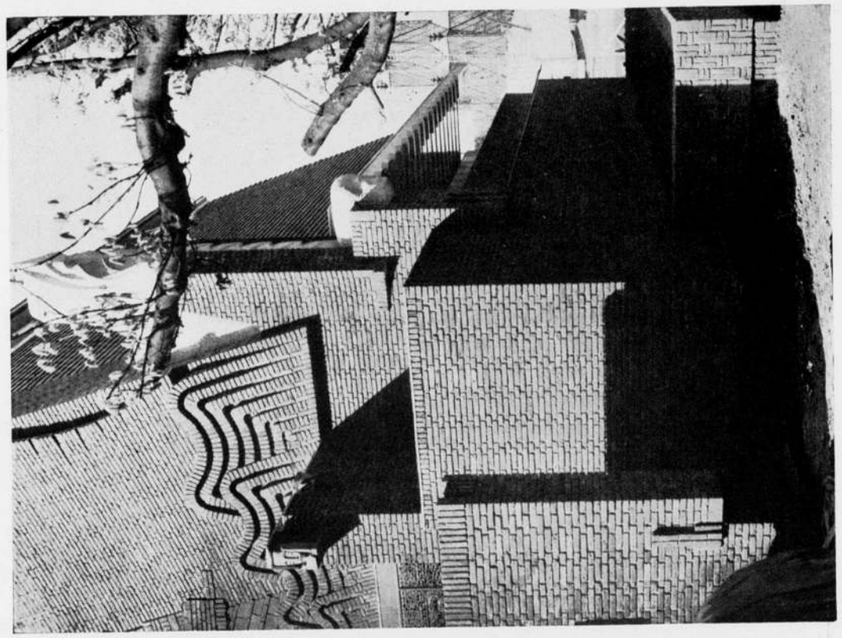

FRAGMENT VAN DEN ACHTERGEVEL.

HET NEDERLANDSCHE PAVILJOEN. ARCHITECT J. F. STAAL. B.N.A.

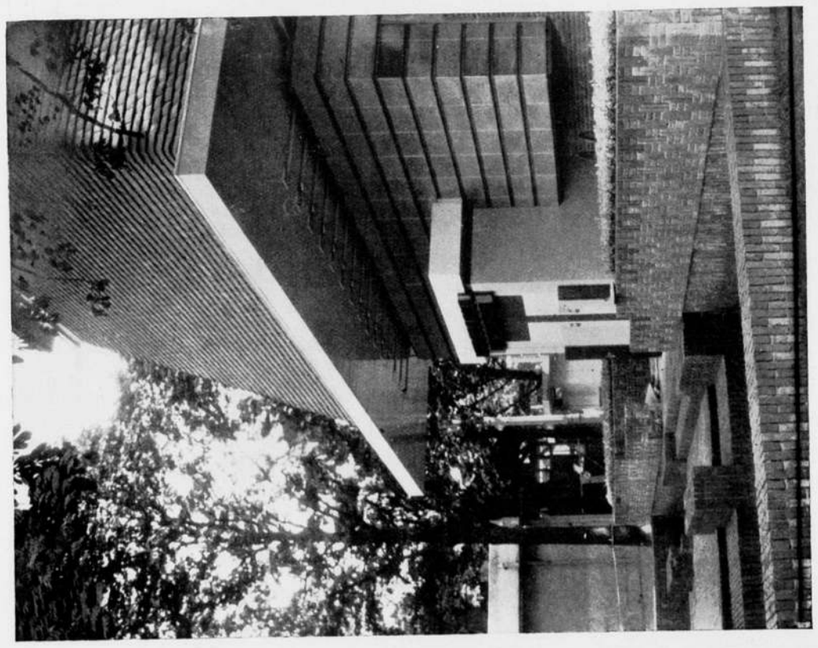

FRAGMENT VAN DEN VOORGEVEL.

nieuwe filosophieën. Die nieuwe kunsten ontdekken, en gelooven dat zij kunnen worden ingegeven, plots, bij den vierden slok van het derde glas amourette.

Het paviljoen van Staal is niet modern. Het heeft nieuwe vormen, maar is in zijn opzet traditioneel, dus niet modern. Wat de modernisten op den voorgrond stellen, de zakelijkheid, de verschijning in de wereld van mechanisatie en van industrialisatie, is in het Hollandsche paviljoen totaal genegeerd. Het is zoo onzakelijk mogelijk en zooals boven reeds is gezegd, bovendien wat onpraktisch ook. Het steunt geheel en al op inzichten die door de modernisten al 10 jaren geleden in een hoek zijn getrapt.

Maar het is een volkomen weergave van dat, waarnaar het kunstzinnige intellectueele Holland gedurende de afgeloopen twintigste eeuw zijn verlangens heeft gericht. En daarom is dit paviljoen een echt mooi *Hollandsch* paviljoen.

Ook is dit paviljoen typisch Hollandsch naar zijn aard. Wanneer wij een wandeling hebben gemaakt langs al die bouwwerken van alle naties ter wereld, die rond de Pont Alexandre te zamen zijn, dan valt ons op hoe degelijk, eigenlijk hoe belachelijk degelijk en nauwgezet, wij Hollanders bouwen. Ja, de Amsterdamsche Bouwverordening is toch wel karakteristiek Hollandsch. En dat wij het woningvraagstuk serieus oplossen behoeven de Engelschen ons niet te komen zeggen. Wat doen wij alles doordacht en degelijk en wat maken wij dat doordachte degelijke duur. Wat is een zware oud-Hollandsche linnenkast, met kroonlijst, kolommen, kussenpaneelen en balpooten karakteristiek voor ons.

Het Hollandsche paviljoen doet mij er aan denken. Kunst is in wezen aristocratisch, de Hollandsche kunst is dat in haar beste uitingen ook, maar het blijft dan de aristocratie van den Hollander.

Het paviljoen bevat een ontvangruimte, met een soort van podium, een garderobe en een bureautje. Het beslaat de helft van het beschikbare terrein, waarvan de rest is benut voor den aanleg van 2 bassins, waartusschen de bestrating ligt, naar de entrée.

Ongetwijfeld mist het water der bassins zijn werking niet, maar toch is het geheel te klein geworden om de wonderlijke werking van de waterpartij zooveel mogelijk uit te nutten. En ook te klein *gemaakt*, door onnoodige versieringen en bijkomstigheden.

Aan de westzijde wordt het geheele Hollandsche terrein afgesloten door een muur, met eenige versieringen, waartusschen de vlaggestok is geplaatst. De vlag is ontworpen door J. L. M. Lauweriks, terwijl de vlag zelf vervaardigd is op het Instituut voor Kunstnijverheidsonderwijs.

De architectuur van dit gebouwtje is, in het kader van het streven van de architecten in het centrum van ons land, zeer wel geslaagd. Deze architectuur heeft in de eerste plaats ten doel sterke plastiek te bereiken, de materie van het bouwwerk tot in de verste hoeken, tot in de uiterste spitsen vibreerend te maken. Zij is de architectuur van het *gebaar*.

De uitbuigende kap met de vèr-overstekende gootlijst b.v. heeft het gebaar van beschermen, zoowel ten opzichte van den ingang als van de bezoekers. De van onder de glazen wanden oprijzende toegangspoort, heeft het gebaar van opnemen, van opzuigen, van naar binnen lokken. Zoo treft in ieder fragment van deze architectuur de gedachte iets „uit te drukken", iets te zeggen, zooals ook de muziek associaties kan geven met iets dat men zegt. Deze architectuur nadert de beeldhouwkunst, die iets uitdrukt in een een aan de werkelijkheid ontleende verschijning.

Deze opvatting der architectuur is aanvechtbaar, zooals alle opvattingen in kunst aanvechtbaar zijn. Maar het gaat hem ook niet om gelijk of ongelijk, om juistheid van opvatting, maar om de wijze waarop in de kunst een opvatting wordt geopenbaard. En omdat die wijze, van openbaring in dit paviljoen veel moois geeft, en veel boeiends, daarom is dit paviljoen in elk geval een geslaagd werk.

De zucht naar sterke plastische werking door groote tegenstellingen, laat tevens

het hoofdmateriaal van het paviljoen, de mooie rood-bruine baksteen van de Fabriek Ouderzorg te Leiderdorp, in al zijn schakeeringen zien, en de verschillende wijzen van bewerking toont ongezocht de mogelijkheden, die het materiaal den architect te verwezenlijken verschaft, zonder dat van demonstratie daarvan sprake is. Voortreffelijk zijn Hildo Krop's beelden groepen aan den voet van den topgevel aan den achtergevel, en de wijze waarop zij in het bouwwerk zijn gevat. De achtergevel zelf is van het geheele paviljoen het minst geslaagd. Het „gebaar" wil hier iets uitdrukken in aan de werkelijkheid ontleenden vorm. Het zal n.l. bedoelen een symbolische voorstelling te geven van Nederland als zeevarend volk (of zooiets), tenminste men ziet den spiegel van het schip de golven klieven, terwijl de wind de hooge gespannen zeilen bolt. Dit is geen architecturale plastiek, maar het grenst aan karikatuur-architectuur. Dit alles is meer kunstig dan kunst; noch de ongemeene fraaie tint, waarmede dit metselwerk in de ochtendzon trilt, noch de rijke gepolychromeerde sculptuur aan den top, waarin de Zijl de 11 provincie-wapens weergaf, kunnen ons met de gekozen decoratieve vormen verzoenen.

Een der genoemde scherpe tegenstellingen vormt ook het hoogst simpele, ondoorbroken dak met de verbroken gevels daaronder. Het is bedekt met rood-bruine leipannetjes. Tegenover de dominant van het rood-bruin der baksteen en der pannen plaatste Staal de witte kroonlijst, van onderen versierd met cobalt blauwe-lampenhouders en den ingang, geschilderd in de nationale kleuren, oranje, wit-blauw. Aan het inwendige werkten verschillende kunstenaars mede. In den oost-gevel ontwierp Prof. Rolant Holst zeer mooie gehandschilderde ramen (uitvoering W. Bogtman te Haarlem), voorstellende de „Dag en de Nacht". Overwegend in deze ramen is de kleur geel, die in het wat sombere paviljoen een vroolijke tint werpt. Lion Cachet maakte de lambri rond het podium en een groot wapen met 2 leeuwen boven de daartegenoverliggende ingangsdeur. Naast deze deur bracht Erich Wichman gebrandschilderde raampjes aan.

Het ijzerwerk en de parketvloer en de lambriseering ontwierp de architect Staal zelf, de linoleumvloeren de heer Anton Kurvers.

In het inwendige zijn ook eenige gebeeldhouwde koppen aangebracht door John Rädecker, terwijl op de balustrade van het podium een klein bronzen statuetje van Dr. Mendes da Costa prijkt: St. Anna. Voor de tapijten zorgden Tom Poggenbeek, Hildo Krop en Mej. de Jongh, terwijl de heer H. Wouda de meubels in het kantoortje ontwierp. De verlichting is gemaakt door Philips Gloeilampenfabriek te Eindhoven. Met deze allen te zamen, werkend in een hierarchisch verband, kon Staal in dit paviljoen een voortreffelijk voorbeeld van Hollandsche bouwkunst en kunstnijverheid geven.

De uitvoering van dit alles valt in menig opzicht te roemen. Veel zorg voor het geheel had de aannemer, de firma C. Alberts en Zoon te Amsterdam, die niets naliet om het resultaat zoo goed mogelijk te doen zijn. De verschillende leveranciers waren voor zoover wij die niet hebben genoemd: van het ijzerwerk de heer Spaan te Amsterdam, van het linoleum de Nederlandsche Linoleumfabriek „Krommenie" en de firma Volking te Amsterdam, van de tapijten de Vereenigde Koninklijke Tapijtfabrieken te Rotterdam, de Handtapijtknooperij „Kinheim" te Beverwijk en de Gebr. v. Wijngaarden te Rhenen, van de meubelen in het bureautje de firma Pander, van de lambriseering langs de wanden der zaal de Ned. Fabriek van Betimmeringen voorheen Gebr. Reens te Amsterdam, van de Provincie-wapens de Kon. Delftsch-Aardewerk Fabriek De Porceleyne Fles, voorheen J. Thooft en Labouchère te Delft, en van de kussens op de banken (ontwerp Jaap Gidding) de Nederlandsche Kunstweefschool te Den Haag. (Wordt vervolgd). J. P. M.

16 MEI 1925 NUMMER 20

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

INHOUD.

Mededeelingen. — De tentoonstelling te Parijs in 1925. — Kort verslag Kringvergadering te Arnhem. — Berichten. — De verhouding van de Beeldhouwkunst tot de Architectuur, door Just. Havelaar. — De tentoonstelling te Parijs in 1925, door J. P. Mieras. — De betonwoning in Nederland en het stalen huis in Engeland, door J. C. Meischke.

MEDEDEELINGEN.

DE TENTOONSTELLING TE PARIJS IN 1925.

DE HEER Ir. J. DE BIE LEUVELING TJEENK, Commissaris-Generaal van de Nederlandsche afdeeling op de bovengenoemde Tentoonstelling deelt ons mede dat de Nederlandsche Expositie het werk van de navolgende 237 kunstenaars bevat:

AFDEELING I. ARCHITECTUUR: J. H. Antonisse, H. A. J. Baanders, Jan Baanders, K. P. C. de Bazel, Dr. H. P. Berlage, C. J. Blaauw, J. F. L. Blankenberg, Ir. A. Boeken, B. T. Boeyinga, Ir. J. Bordewijk, J. Boterenbrood, Ir. G. C. Bremer, Ir. B. Bijvoet en Ir. J. Duiker, C. Citroen, Ir. B. J. K. Cramer, G. F. la Croix, J. Crouwel Jr., Ir. Jos. Th. J. Cuypers. Pierre J. M. Cuypers, W. M. Dudok, Ir. G. Friedhoff, Ir. J. H. Plantenga, Granpré Molière, Verhagen en Kok, Ir. J. Gratama, Wouter Hamdorff, J. W. Hanrath, J. M. van Hardeveld, D. Heineke en E. J. Kuipers, Dr. Ir. G. W. van Heukelom, Ir. J. van Hoytema, Hulswit, Fermont en Ed. Cuypers, Ir. Karsten, Lutgens en Toussaint, M. de Klerk, H. van der Kloot Meyburg, Ir. J. Klijnen, P. Kramer, W. Kromhout Czn., Mevr. M. Kropholler, J. van Laren, J. L. M. Lauweriks, Ir. J. Limburg, Ir. F. J. Loeb, Ir. J. B. van Loghem, J. M. Luthmann, J. Maas en L. J. H. Zonneveldt, Ir. H. Maclaine Pont, J. C. Meischke en P. Schmidt, Ir. H. F. Mertens, J. M. van der Mey, W. P. Meyer, Jan de Meyer, P. A. J. Moojen, Alb. Otten, J. J. P. Oud, B. J. Ouëndag en Prof. Ir. J. F. Klinkhamer, J. D. Postma en B. Hoogstraten, J. H. de Roos en Overeynder, Ir. D. Roosenburg, G. J. Rutgers, A. M. J. Sevenhuysen, Dr. Ir. D. F. Slothouwer, A. P. Smits, J. A. Snellebrand en A. Eibink, M. Speyer, J. F. Staal, H. F. Symons, Publieke Werken van Amsterdam, L. C. van der Vlugt en Ir. J. G. Wiebinga, P. Vorkink en Jac. Wormser, Jos. Wielders, Jan Wils, H. Wouda, H. Th. Wydeveld.

AFDEELING II. INTERIEUR EN MEUBELEN: H. A. van Anrooy, Chr. Bartels, K. P. C. de Bazel, Dr. H. P. Berlage, C. J. Blaauw, Louis Bogtman, Jac. van den Bosch, Paul Bromberg, F. M. A. Brons, H. van Dorp, Harry Dreesen, G. W. Dijsselhoff, Ir. P. H. Endt, W. H. Gispen, M. de Klerk, P. Kramer, W. Kromhout Czn., Hildo Krop, C. A. Lion Cachet, Ir. J. B. van Loghem, C. J. Muntendam, J. J. P. Oud, W. Rädecker, Ir. S. van Ravesteyn, J. A. Roobol, Ir. D. Roosenburg, G. J. Rutgers, Corn. van der Sluys, J. A. Snellebrand en A. Eibink, F. Spanjaard, J. F. Staal, P. Vorkink en Jac. Wormser, F. A. Warners, A. F. van der Wey, K. van der Wilk, Jan Wils, H. Wouda, H. Th. Wydeveld, P. Zwart.

AFDEELING III. BOUWBEELDHOUWWERK EN KLEIN-PLASTIEK: J. C. Altorf, L. Bolle, H. Chabot, H. A. van den Eynde, Mej. Thérèse van Hall, Chr. Hassoldt, G. Jacobs van den Hof, Barend Jordens, S. Klinkenberg, Hildo Krop, J. van Lunteren, Dr. J. Mendes da Costa, Aug. van Os, Joh. Polet, A. Rädecker, John Rädecker, A. Remiëns, H. van Remmen, Theo van Reyn, B. Richters, Mej. Henriette Vailland, Tjipke Visser, W. A. v. d. Winkel. W. B. IJzerdraat, L. Zijl.

AFDEELING IV. WANDDECORATIE: Dr. H. P. Berlage, G. W. Dijsselhoff, P. van Gelder, J. B. Heukelom, W. A. van Konijnenburg, C. A. Lion Cachet, J. C. M. Mensing, T. Poggenbeek, H. van der Stok, Jan Toorop, Leo Visser.

AFDEELING V. GLAS IN LOOD EN MOZAÏEK: Lou Asperslagh, P. W. van Baarsel, Toon Berg, W. Bogtman, Jaap Gidding, Jacoba van Heemskerck, Prof. A. J. der Kinderen, Joep Nicolas, Prof. R. N. Roland Holst, Lod. Schelfhout, H. van der Stok, Jan Toorop, H. Veldhuis, E. Wichmann, H. Th. Wydeveld

AFDEELING VI. TEXTIEL: Mej. R. d'Ailly, Mej B. Bake, F. Barbiers, Mej. N. Bodenheim, Louis Bogtman, Th. Colenbrander, R. N. Dael, Mej. D. Dekker, Jaap Gidding, Mej. E. Haak, Carel Harders, Mej. B. Jelles, H. Jonas, Mej. J. de Jong, Jac. Jongert, Mej. D. Kohnstamm, Hildo Krop, L. Labrée, J. L. M. Lauweriks, Chr. Lebeau, A. Lejeune, C. A. Lion Cachet, Mevr B. van Loghem-Neumeyer, Mej. H. Meyer Timmerman Thyssen, Mej. E. Nierstrasz, T. Nieuwenhuis, Mevr. J. Pessers, Nooteboom, T. Poggenbeek, A. Pijpers, Mevr. A. Rädecker—ten Herkel, Mevr A. Rerink—Zwartjes, Mej. R. de Rook van Leeuwen, Mevr. H. A. E. Schrier—Stokhuyzen, Mej. E. Siewerts van Reesema, Corn. van der Sluys, H. van der Stok, Mej. W. Testas, N. J. van der Vecht, A. J. Verhorst, Leo Visser, Mevr. Wegerif, Mevr. A. Wiesebron—Spier, Mej. Chr. van Zeegen, P. Zwart.

AFDEELING VII. CERAMIEK EN GLASWERK: K. P. C. de Bazel, Dr. H. P. Berlage, W. C. Brouwer, M. A. M. van den Burg, Th. Colenbrander, A. D. Copier, J. H. de Groot, Jan van Ham, Hildo Krop, C. J. Lanooy, C. A. Lion Cachet, C. de Lorm, F. J. Mansveld, L. J. Muller, C. J. van Muyen, W. van Norden, Joh. van Schaik, Mej. S. E. Verrijn Stuart, E. Wichmann.

AFDEELING VIII. BEWERKT METAAL, BYOUTERIËEN: C. J. A. Begeer, L. Bolle, J. Cüroen, Jan Eisenloeffel, H. A. van den Eynde, W. H. Gispen, C. J. van der Hoef, Jac. A Jacobs, M. de Klerk, P. Kramer, J. Kriege, Hildo Krop, A. Kurvers, G. H. Lantman, L. J. M. Lauweriks, J. M. van der Mey, Jan de Meyer, J..F. Staal, J. Steltman, Jan Toorop, E. Wichmann, F. Zwollo Sr., F. Zwollo Jr.

AFDEELING IX. BOEK- EN DRUKKUNST EN TOEGEPASTE GRAFIEK: Mej. A. Abresch, Mej. Tine Baanders, Tjerk Bottema, Walter van Diedenhoven, G. W. Dijsselhoff, R. Gerbrands, Leo Gestel, Alb. Hahn, J. B. Heukelom, P. A. H. Hofman, Jack. Jongert, Ir. L. Ch. Kalff, A. Klijn, J. van Krimpen, Mevr. M. Kropholler, A. Kurvers, L. J. M. Lauweriks, C. A. Lion Cachet, Fokko Mees, Mej. E. Menalda, J. C. M. Mensing, T. Nieuwenhuis, Ch. Nijpels, John Rädecker, C. Rol, Prof. R. N. Roland Holst, George Rueter, G. Rutten, S. L. Schwartz, Mej. Nel Schoo, Jan Sluiters, A. A. M. Stols, Jan Toorop, Mevr. Barsse Tuyll van Serooskerken—Willebeek La Mair, Leo Visser, Jan Wiegman, H. Th. Wydeveld.

KORT VERSLAG KRINGVERGADERING TE ARNHEM.

De Kring Arnhem besloot op de l.l. vergadering tot het houden van een tentoonstelling van het werk zijner leden.

Tijd en plaats zullen door den secretaris nader onder oogen worden gezien.

Omtrent de vacatures in de Arnh. Schoonheidscommissie zal een afwachtende houding worden aangenomen.

De secretaris deed mededeeling van een correspondentie tusschen hem (in opdracht van den Kring gedaan) met installateurs te Arnhem, wier personeel „beunhaast".

De medewerking dezer firma's is nu verzekerd, zoodat in het vervolg geen beunhazerij zal plaats vinden en deze firma's zullen medewerken tot het geraken van opdrachten in handen van bevoegden.

Eenzelfde correspondentie is ook gevoerd met de afd Arnhem van den Ned. Aannemersbond en den R.K. Bouwpatroonsbond.

Den anderen kringen wordt dit denkbeeld zeer aanbevolen.

De Secretaris:
G. FEENSTRA.

BERICHTEN.

AANVULLING. Op haar verzoek vullen wij hierbij de lijst van de op pag. 280 afgedrukte medewerkers en leveranciers aan het Nederlandsche Paviljoen op de Parijsche Tentoonstelling aan met de N.V. Dakpannen- en Kleiwarenfabrieken voorheen D. van Oordt en Co. te Alfen a/d Rijn, welke firma de leipannen (molen-leipannen) aan het Paviljoen leverde.

DE VERHOUDING VAN DE BEELDHOUWKUNST TOT DE ARCHITECTUUR

door JUST HAVELAAR.

III.

Na Donatello was de plastiek — schoon nog en belangrijk — maar niet meer machtig. En toch, eenmaal nog zou zij omhoog gestooten worden. Angelo maakt ernst met de klassieke idealen: hij is de eenige, die de *ziel* van 't klassicisme verstaan heeft. Maar zijn dieper, zedelijk voelen droomt terug naar een middeleeuwsch Christendom van verdoemenis, heiligheid, ascetisme. Hoe zullen Dante en Plato zich verzoenen in dezen somberen mensch? Zij zullen zich *niet* verzoenen. En uit dit conflict verheft zich de glorie zijner tragische en mystische kunst, die *diep* is, als geen andere beeldhouwkunst der Renaissance. Niet schoone beelden, maar grootsche concepties schept Michel Angelo; grootsche ideeën die gestalten zijn geworden. Een bewogen architectuur is deze synthetische, deze waarlijk monumentaal gestemde plastiek met haar stroomend en worstelend rythme. Maar de bouwkunst ontbrak, die zich organisch voegen kon bij Michel Angelo's beelden. Hij, de bouwer, was zelf niet in staat zulk een architectuur te scheppen. Michel Angelo's beeld is iets anders als zijn kerk. Ja, hij vermocht zelfs niet meer zijn beelden naar een architectonische beperking te voegen. Zooals zijn gewelf-schilderingen der Sixtijnsche Kapel, trots haar monumentaal karakter, de architectuur vernietigen en het gewelf uitéénrukken, zoo zijn de beelden der Medici-kapel — deze steenen drama's — te zwaar, te groot, voor de sarcofagen die zij bedekken; zij glijden er af.... En evenzoo zou zijn droom-gebleven grafmonument voor Julio II architectonisch een monstrum van overladenheid zijn geworden, een berg van beelden die zich door geen bouwkunstig rythme meer ordenen liet.

Deze beeldhouwkunst is souverein en erkent geen gezag der bouwkunst meer. Zij is in zich zelve monumentaal, maar op een vloeiende wijze, als muziek. De beeldende kunst gaat zich oplossen in 't muzikale, in 't picturale gevoel. De architectuur der Barok en der Rokoko is muziek in steen, is een picturaal effect. Steeds meer verzwakt het stijlbegrip. Rokoko doet meer aan als een „mode", als een aesthetische „eruditie", als een uiting van verfijnden smaak en beschaving, dan als een elementaire stijl. De beeldhouwkunst abdiceert voor de schilderkunst, die de groote, al-beheerschende uiting wordt in die kunsten, welke door vorm en lijn zich uitdrukken. Titiaan, Tintoretto, Rubens, Rembrandt, Ruysdael, Poussin, Velasquez, Greco, Goya.... zij zijn de dragers der Europeesche cultuur voor zoover deze zich in vormen uit. Wel bestaan er nog beeldhouwers: maar er is geen groote sculptuur, evenredig aan de groote schilderkunst. Er is de portretbuste; er is allerlei decoratief werk aan de gebouwen; er zijn de standbeelden.... Er is eindelijk een Sieges-Allee, een monument voor Victor Emanuel II, in Berlijn, in Rome. Maar de sculptuur gaat dood, want Casanovas of Thorwaldsen's klassicisme kan men toch niet het leven noemen? — Het begrip der monumentaliteit is dood. De architectuur zelve ten leste blijkt mors-dood.

Als een phenomeen verschijnt tegen 't eind der 19e eeuw, in het tijdperk der volledige stijlloosheid, Rodin, die de klassieke, Gothische en Renaissancistische sculptuur, die de groote sculpturale traditie van Europa, samenvat in zijn moderne, psychologische, dramatisch-bewogen kunst, die een „impressionistische" en „picturale" beeldhouwkunst schept, die het impressionisme „synthetisch", „symbolisch" maakt. Deze kunst kan stroomend als muziek, kan lyrisch zijn, maar mist elke architectonische gebondenheid.

Rodin verschijnt, verovert en gaat voorbij, zonder spoor na te laten, zonder eenigen invloed te hebben op de geschiedenis der kunst. Na zijn dood kan men slechts zijn werk in een museum verzamelen: er is niets uit Rodin voortgekomen. En er kón niets voortkomen uit deze diepe, wijde, veelzijdige kunst, die de groote daad bleef van een genialen enkeling, maar die geen wortels had in de samenleving. Een vlietend droom-

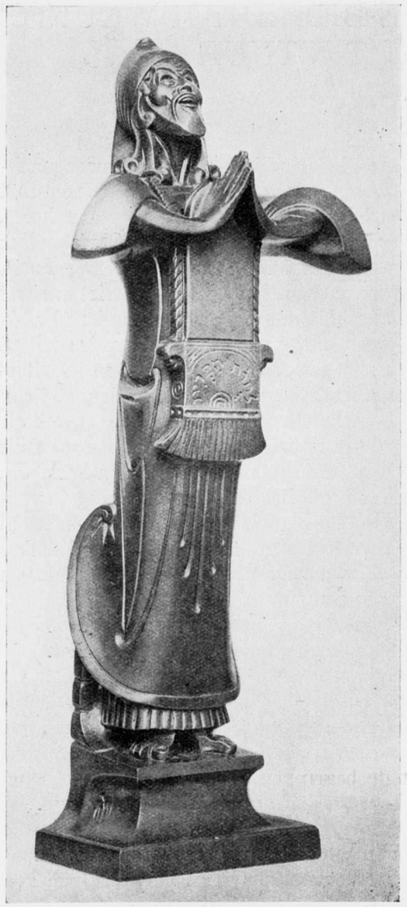

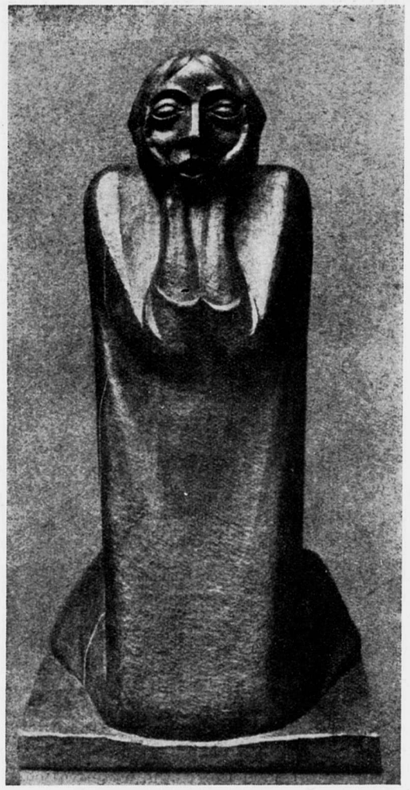

ERNEST BARLACH: DAS GRAUEN. *)
LINKS: DR. J. MENDES DA COSTA:
MOZES EN DE TAFELEN DES VERBONDS.

*) Afbeelding uit „Kunst und Künstler

beeld schijnt deze kunst. Maar dit grootsche einde profeteert een nieuw begin. Als een Rodin verschijnt, moet wel zooiets ontwaakt zijn als de „geest der sculptuur", de „monumentale gedachte". Het late Rome had geen Rodin kunnen voortbrengen „ten afscheid". — Dezelfde gezindheid, die eenmaal Ruskin deed uitzien naar een Giotto, naar de monumentale kunsten, die Morris deed gelooven in het herstel der ambachten, die Puvis de Chavannes zijn fresco's deed schilderen, die heel de Westersche wereld weer ontvankelijk maakte voor de ontzaglijke waarde harer kathedralen en voor de magische schoonheid der Indische kunst, de gezindheid die als een verkwikkende adem, als een levende stroom van religieuse gevoelens, ging over het moede, verschroeide, verdofte Europa, openbaarde zich eindelijk in de daad eener nieuwe synthetische kunst.

Plotseling ontstond in geheel West-Europa, sporadisch maar onweerstandelijk, een streng gestijlde sculptuur, die in alle opzichten zich tegenstelt aan Rodin's kunst, die niet meer geboetseerd wordt in de klei en door werklieden „uitgevoerd" in marmer, maar gehakt is de steen zelf, of gesneden in het hout, een sculptuur die niet meer zoekt het effect van licht en van toon, maar de kracht der massieve vormen, die niet meer realistisch ontleedt en beschrijft (of idealistisch bezingt), maar symbolisch vertolkt.

Na de vervaging van den geest tot een stemmingsleven, tot een zintuigelijk aan-

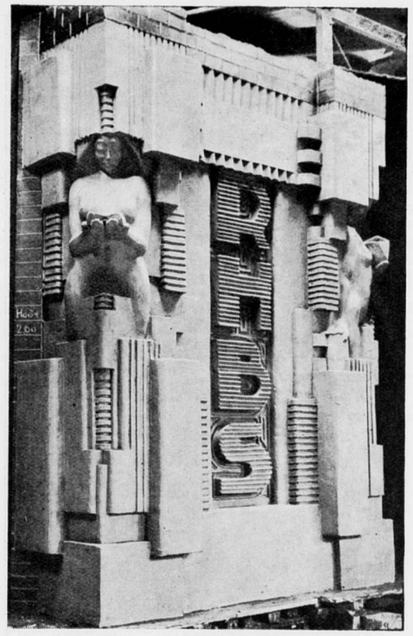

W. C. BROUWER: HOEKOPLOSSING
RIJKS H. B. S. TE VELSEN.

CELINE LEPAGE:
LA RÉCOLTE DES ORANGES. (DETAIL).

doeningsleven, rees overal, onbedingbaar, het verlangen naar een gebouwde, gebonden, synthetische kunst. Er is iets gebeurd in de geestelijke wereld. Er is iets ontwaakt. Hoe, waardoor, waarom: niemand kan dit ooit vaststellen, noch nu, noch voor eenig verleden. Wij weten alleen, dat de begrippen „stijl" en „cultuur" synoniem zijn. En wij mogen gelooven, dat de stijl, die zich nu tracht te vormen, niet meer is een variatie van de vroegere stijlen, zooals de Rokoko een „stijl" was na de Barok, zooals het Empire een „stijl" was na de Rokoko. De Europeesche cultuur, die omstreeks 't jaar 1000 aanving, bereidt zich — evenals in den aanvang van Renaissance en Hervorming — voor op een nieuw tijdperk.

Er zijn symptomen eener nieuwe geboorte. De wereldoorlog heeft in dit drama slechts negatieve beteekenis. De aanduidingen waren er — en niet alléén waarlijk op 't gebied der beeldende kunst! — vóór den oorlog; en zij ontwikkelen zich verder.

Een ornamentaal gestemde beeldhouwkunst veronderstelt het „monument", dat is de architectuur. Zij is er. Zij brak tegelijk met de beeldhouwkunst door, 't sterkst en het duidelijkst in de landen, die ook sculpturaal het meest beteekenen. Er zou geen sprake kunnen zijn van een sculptuur die vooral door haar stijlkracht, die als „vorm", werkt, indien deze stijl niet algemeener waarde kreeg en zich allereerst *bouwkunstig* openbaarde. Want wie „stijl" zegt, zegt bouwkunst en wie „bouwkunst" zegt, zegt stijl. De plastiek en de architectuur kwamen weer in een diep verband te staan.

Is nu de moderne sculptuur een schepping der herleefde bouwkunst te noemen? Naar mijn oordeel hebben wij ons deze vraag niet zóó te stellen. Er ontstond — plotseling, onverwacht, onverklaarbaar, als steeds — een nieuwe stijldrang, die zich tegelijk zoowel architectonisch als beeldend vertolkte. En uit 't feit, dat beide kunsten herleefden, volgt, dat de architectuur een centrale beteekenis kreeg.

De verhouding is principieel ànders, dan in de afgeloopen eeuwen, toen er was een min of meer belangrijke architectuur en een min of meer belangrijke beeldhouwkunst en min of meer duidelijk een gelijkheid van geest tusschen beide. Want nu

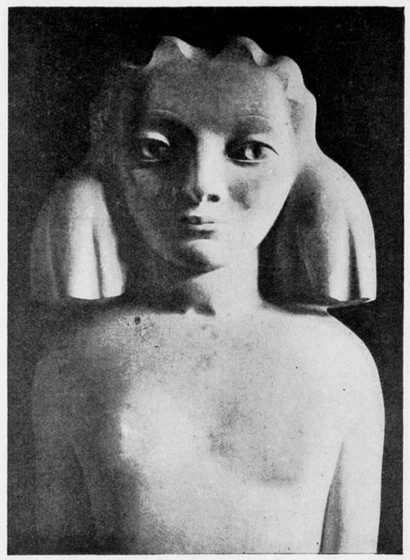

J. RAEDECKER. VROUW.

THEO VAN REYN. KOP IN BETON.

ontstaat een beeldhouwkunst, die berust op de wetten der architectuur. En er ontstaat een bouwkunst, die weer van elementaire en constructieve vorm-beginsels uitgaat en die sterk plastische kracht ontwikkelt.

Waar de innerlijke éénheid der beide kunsten zoo diep is, wordt uit den aard getracht die eenheid ook praktisch te realiseeren. (Wij zullen onze voorbeelden om ons heen kiezen, daar wij uit 't buitenland wel verspreide verschijnsels kennen, maar moeilijk ons een overzicht vormen. Wat hier gebeurt, heeft algemeene beteekenis). Berlage, bij den bouw van zijn Beurs, roept de hulp in van Zijl en Mendes da Costa. V. d. Mey vindt in den schepper der „Oceanen", v. d. Eynde, een begrijpend medewerker, die de „idee", het „rythme" van het Scheepvaarthuis in zijn suggestieve plastiek weet te transponeeren. De gemeente Amsterdam vindt in Hildo Krop haar stads-beeldhouwer. Brouwer maakt, in een aan Kromhout verwanten stijl, zijn decoratief bouw-beeldhouwwerk. Weer ziet men den beeldhouwer zelf den bijtel hanteeren op den steiger, tusschen de metselaars en de steenhouwers in. Weer wordt het beeld door de gedachte en den stijl van een bouwwerk, door den vorm der muurvlakken bepaald. Weer denkt de beeldhouwer *van uit* de architectuur. Weer voelt hij zich gebonden, gesteund, bezield door het gebouw, dat zijn arbeid een plaats geeft en een doel. Weer is er een zuiver *ornamentale* plastiek, die geleidelijk evolueert tot een volledige beeldhouwkunst. Weer *groeit* het beeld uit de architectuur. Weer wordt de beeldhouwkunst een ambacht, en wordt zij daardoor juist een werkelijk levend orgaan. Want weer wordt de kunst een *functie*. En weer voelt de kunstenaar, dat hij iets te zeggen heeft tot de gemeenschap, dat hij een roeping heeft ten opzichte der cultuur, dat hij te vertolken heeft wat in de massa leeft, dat hij het diepe zeggen moet, daar het diepe het elementaire, algemeene en eenvoudige is.

Het is verleidelijk enkele heugelijke feiten te veralgemeenen en in woorden neer te schrijven wat men gaarne wenschte dat ware.... Het is verleidelijk, maar niet goed. De gedachte zonder rechtvaardiging van de daad verschraalt tot de theorie. Elke theorie blijft een voorbarigheid, een forceering. Elke forceering straft zich zelve. Men herinnere zich de kolos-beelden ter eere van Bismarck, ter herdenking van den

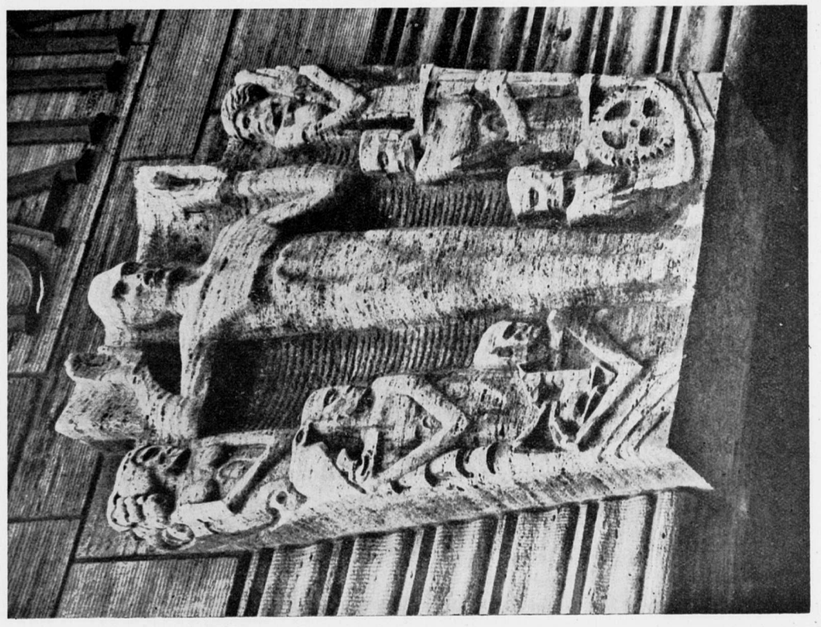

HILDO KROP. SLUITSTEEN AAN DEN INGANG VAN HET GEBOUW DER ROTTERDAMSCHE BANKVEREENIGING TE 's-GRAVENHAGE.

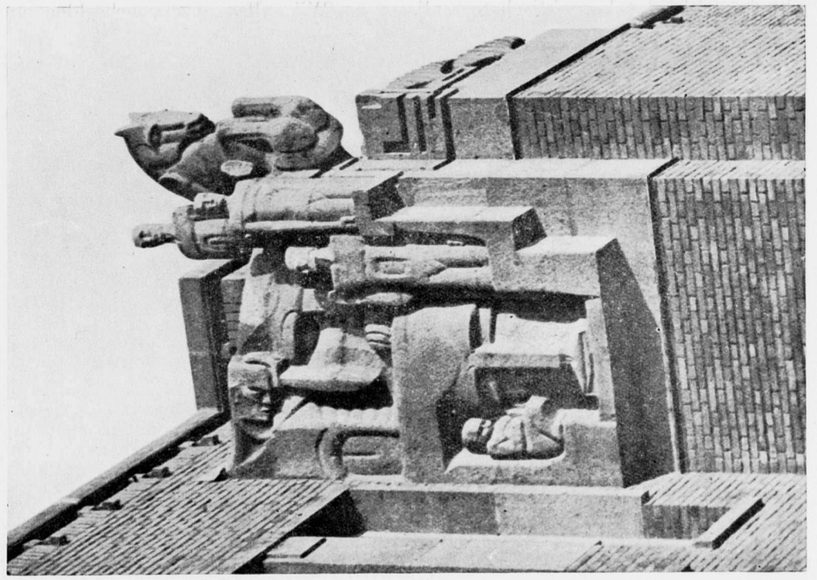

HILDO KROP. BEKRONING H. B. S. AAN DE JOSEF-ISRAELSKADE TE AMSTERDAM.

slag bij Leipzig, ter verheerlijking van Groot-Duitschland, gemaakt in de jaren vóór den oorlog. Germanenwaan, Egyptisch gestyleerde kanonnen-heroïek en brandkasten-monumentaliteit.... mogen zij behooren tot 't verleden.

Onze architectuur kan nog maar zelden het beeld zuiver in zich opnemen. De bouwmeester heeft den beeldhouwer zelden *noodig*. Veeleer zou men geneigd zijn te zeggen, dat hij soms zoo grootmoedig is hem te dulden. Het is overeenkomstig de taak, die de moderne architectuur vervult in de samenleving, dat zij zich de weelde der plastische verbeelding nauwelijks gunnen kan. Want het is de eerste maal in de geschiedenis, dat een jonge bouwkunst zich het belangrijkst uitdrukt in het woonhuis, in de volks-woning, in het school- of het zaken-gebouw, kortom in de meest praktische en democratische opgaven der bouwkunst. Onze bouwkunst wordt niet gekenmerkt door den tempel (als die der Middeleeuwsche, Grieksche, Egyptische cultuur), niet door het paleis, de kerk en het raadhuis (als die der Renaissance); wij bouwen de massale volks-woning en het bankgebouw en het warenhuis. Wij bouwen de straat. Wij bouwen de stad.

Een groot deel onzer architectuur kenmerkt zich door een zoo zakelijke strakheid, een zoo technische wetenschappelijkheid, een zoo onpersoonlijken ingenieurs-geest, dat elke ornamentale of sculpturale toevoeging niet slechts overbodig wordt, maar even ongerijmd als decoratief smeedwerk zou zijn aan een modern kanon, of gebeeldhouwd ornament aan de steven of spiegel van een mailboot.

En daartegenover ontstaat een architectuur, die uit zichzelf zóó nadrukkelijk *plastisch* werkt, dat voor plastiek geen plaats meer blijft. (In de architectuur van De Klerk b.v. ware het beeld een overladenheid).

De moderne bouwkunst roept den beeldhouwer nog maar zelden òp. Een geheel afwijkende eigenschap van onzen architectonischen stijl is de afwezigheid van een bepaalde ornamentiek. (En men herinnere zich de enorme beteekenis der ornamentiek voor de ontwikkeling eener toegepaste en monumentale sculptuur!) De moderne bouwkunst worstelt om haar stijl-éénheid: zij mist nog haar norm en zij mist haar synthese. Boven de sfeer van 't nuttige uit, verheft zij zich slechts moeizaam. Een nieuwe kerk wordt òf een anachronisme, òf een modieuse fantasterij, òf — meer eerlijk dan grandioos — een vergaderzaal.

De noodzaak tot 't architectonisch beeldhouwwerk is er niet, en de hoogere mogelijkheid ontbreekt.

Als men ernstig een poging doet tot een objectief oordeel en met de *feiten* rekening houdt, moet men zich wel eens afvragen, of de architectonische beweging niet genoodzaakt zal worden te voeren tot den naakten, streng mechanischen, zakelijken stijl van het wèl geordend, democratisch kosmopolitisme, een stijl die alle overbodigheid uitsluit, die nooit „leelijk" kan zijn (want slechts de leugen is leelijk), die overeenstemt met de auto, de vliegmachine, den electrischen snel-trein (met de moderne verkeersmiddelen, met de technische middelen eener kosmopolitische organisatie!), maar die ophoudt een geestelijke *cultuur* te vertolken, die dus meer een historische eigendommelijkheid, dan een werkelijken *stijl* zou mogen heeten. Zulk een stijl der rationeele, mechanische zakelijkheid en der onpersoonlijke groot-steedschheid, is voor den architect, zooal geen verrukkend, dan toch een aanvaardbaar toekomstbeeld. (Welke problemen, welke constructieve en technische mogelijkheden!) Maar de beeldhouwer kan daarbij op den duur niet leven. (Als *tijdelijk verschijnsel* is een „mechanische" beeldhouwkunst reeds gerealiseerd!) De sculptuur kan slechts leven waar de „werkelijke" stijl is, de stijl in cultureelen zin.

Ik raak hier het centrale probleem van onzen tijd aan: laat niemand er zijn oogen voor sluiten. Velen zullen dit groote probleem en alle problemen die het oproept, samenvatten in de vraag of wij te wachten hebben een zegevierend, maar dan ook punctueel functioneerend wereld-kapitalisme (of Staats-socialisme), dan wel een zegevierende, maar dan ook werkelijk vrije, volkscultuur. Vooralsnog geeft alleen de persoonlijke wensch het antwoord op die vraag. (En vooralsnog kan alleen de paedagogie positief werken in de „gewenschte" richting).

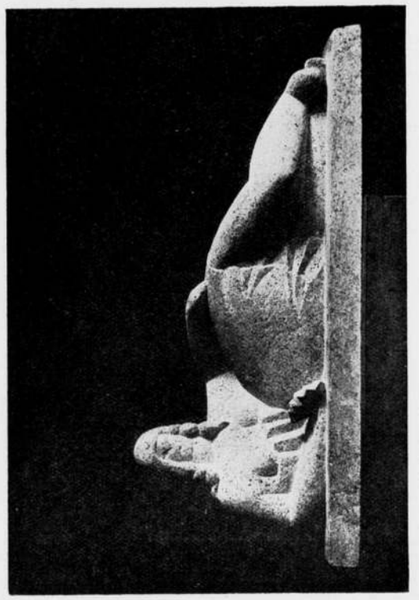

HENRI LAURENS. „FEMME COUCHÉE".

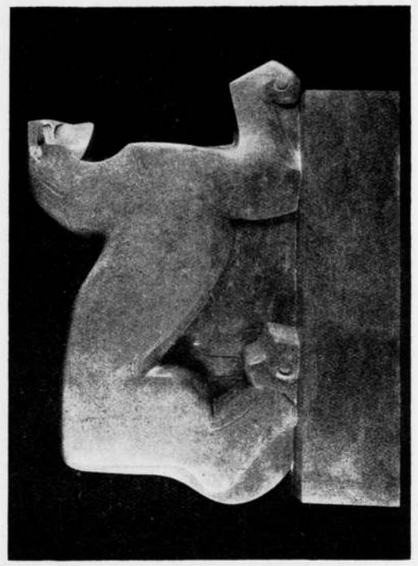

J. CSAKY. „LA LIONNE".

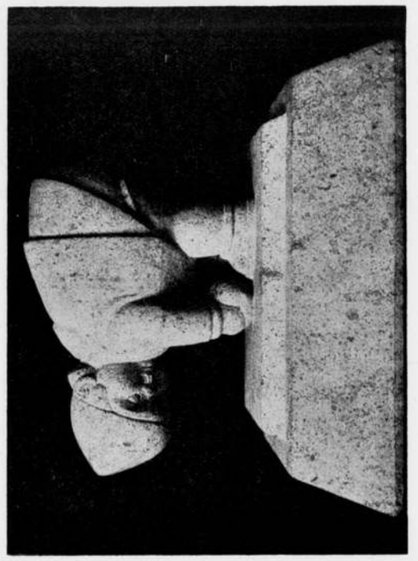

PAUL CORNET. „L'ENFANT".

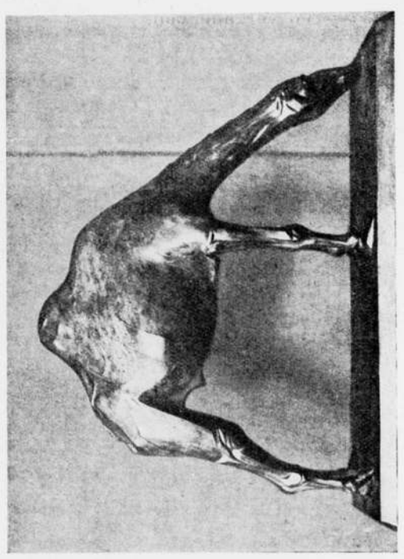

J. C. ALTORF. „DROMEDARIS.*)

*) AFBEELDING UIT „ELSEVIERS MAANDSCHRIFT"

Wij leven in de onzekerheid. Onze wereld is een ontzaglijk probleem; zij is één groot en tragisch conflict. Hoe zou zij de kracht hebben zich te verzinnelijken in een verheven en werkelijk monumentale bouwkunst?

Het verwondert daarom ook niet, dat vele onzer beeldhouwers, zoowel hier als in 't buitenland, zich niet geïnspireerd, doch eer belemmerd voelen, zoodra zij hun kunst hebben dienstbaar te maken aan de architectuur.

Ik wil niets bedomperen; ik wil integendeel vrij maken. Laat er zooveel mogelijk toegepaste beeldhouwkunst zijn. Laat de beeldhouwer zooveel mogelijk zich gewennen aan de tucht der architectuur en der samenwerking: onze plastiek kan er aan kracht en karakter slechts door winnen. Maar, ook dan, als wij waarlijk staan aan den ingang van een diep religieus gestemd *Cultuur-tijdperk:* wie kan profeteeren hoe de verhouding der beide kunsten zal uitgroeien? Wij weten alleen, dat er iets leeft, dat er symptonen zijn: niet abstracte, maar feitelijke: een beeld, een huis, een naam.... En wij weten dat er verlangens leven. Laat de belangstelling openstaan voor alles wat groeit om ons heen. Deze belangstelling is noodig, matericel, maar ook ideëel. Laat er aandacht zijn, genoeg aandacht en eerbied om niets te willen dwingen naar vooropgezette meeningen. Laat er liefde zijn voor het leven, voor de verschijning, voor het feit, voor de daad. Wij weten immers: het geschiedt alles in den geest der architectuur. Het openbare beeld is niet langer een mijnheer in brons, maar een gebouwd en gebeeldhouwd *monument*. Een statuëtje, in onze huiskamer, kan de ziel van een grootsche architectuur vertolken.

De vraag is niet, of de bouw-beeldhouwkunst cultureel hooger staat dan de vrije beeldhouwkunst, of — concreet en lokaal gesproken: of onze voortreffelijk begaafde stads-beeldhouwer Krop met zijn sterk sociaal artiesten geweten voor de toekomst (dus „historisch en „cultureel") méér beteekent dan Rädecker, die zich moeilijk voegt naar bestaande bouwvormen: het schoonste, diepste, sterkste beeld zal — óók historisch en cultureel — het meest beteekenen. Want de vraag is uitsluitend, of in Europa een werkelijk cultureele stijl-kracht groeit en een stijl-éénheid zich vormt, die zich manifesteert in de bouwkunst, in de ornamentale en toegepaste kunsten, in de beeldende kunsten. De vraag is, of er een heilige geest in ons leeft, die gestalte, die vorm aanneemt, die scheppende kracht bezit. — De rest moet men overlaten, in vertrouwen op het lot, in geduld.

Heel stellig verwachten wij in ons hart de samensmelting der beide kunsten. Een zekerheid is 't ons, dat de beeldhouwkunst op den duur zich maatschappelijk slechts realiseeren kan, indien zij haar schoone taak te vervullen krijgt in den dienst der bouwkunst: maar dit *begrijpt* een ieder!

WILLEM C. BROUWER.
BEKRONING VAN EEN HEK.

PAVILJOEN VAN ITALIE.
ARCHITECT Prof. ARMANDO BRASINI.

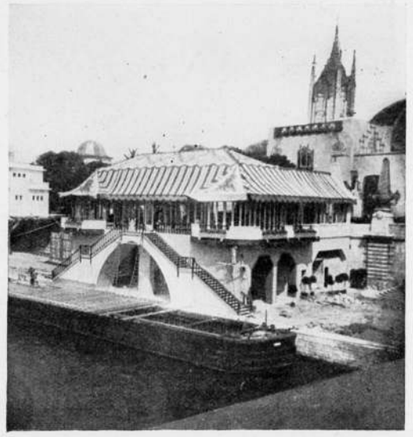

PAVILJOEN VAN GROOT-BRITTANNIË.
ARCHITECTEN: EASTON EN ROBERTSON.

DE TENTOONSTELLING TE PARIJS IN 1925.

III.

De machteloosheid van de pogingen, waarmede verschillende groote rijken getracht hebben op deze tentoonstelling „schitterend" voor den dag te komen (alsof schittering de allerhoogste deugd in de kunst is), moet men zich vooral niet te sterk aantrekken. Voor de verzuchting: „Wie hier binnentreedt, laat alle hoop varen" is geen redelijke aanleiding, evenmin om in de Seine te springen. Er is een Parc des Attractions!

Deze tentoonstelling is geen kunsttentoonstelling. Althans geen zuivere kunsttentoonstelling. Het is een tentoonstelling, die moet laten zien wat handel en industrie vermogen als zij de hand reiken aan de kunst. En als deze de hand grijpt! Laten we echter vooral ook weer niet aan een Werkbund denken, aan een idealistische tendenz, aan voorboden van een komende kultuur. Laten wij bedenken, dat voor het houden dezer tentoonstelling eigenlijk geen dringende noodzaak bestond, dat aan het optouw zetten ervan eenige bedoelingen moesten voorzitten, die behalve fatsoenlijk, zoo eenigszins mogelijk nog praktisch moesten zijn, en die dus in wezen niet veel van die van Wembley konden verschillen.

Leg geen te straffe maatstaf aan en verwar vooral de representatie van sommige landen in hun paviljoen niet met het peil van hun architectonisch kunnen. Er zullen in Italië betere architecten zijn dan de heer Brasini, die in het officieele paviljoen, (n.b. op de ereplaats van het tentoonstellingsterrein gelegen) behalve van zijn slecht stijlbegrip, ook van zijn gebrek aan elementaire kennis der verhoudingen, en van weinig gevoel voor kleur, heeft getuigd. Ook Engeland mogen wij naar zijn paviljoen niet beoordeelen. Waar, in hemelsnaam, hebben de architecten Easton en Robertson, dit ontwerp, dat aan alles herinnert, behalve aan iets Engelsch, opgeduikeld? Wat heeft Horta van het Belgische paviljoen gemaakt? Het is arm van vorm, droog en kaal, hoog en schraal, en de sculptuur, die hij er aan geduld heeft, is conventioneel en vervelend.

Zoo is het met de meeste landen gegaan. En wat Frankrijk zelf presteert, is hier reeds in beeld gebracht. Het moet ons niet verbazen. Men voelt het zoo duidelijk op deze tentoonstelling, wat de drijfveer van de „artistes" is geweest: de zucht om toch vooral *tegenover de anderen* zoo goed mogelijk uit te komen. De zucht anderen te overbluffen, werkt in een tentoonstellingsatmosfeer zoo aanstekelijk. Er was er maar één noodig, om allen in het verderf te voeren.

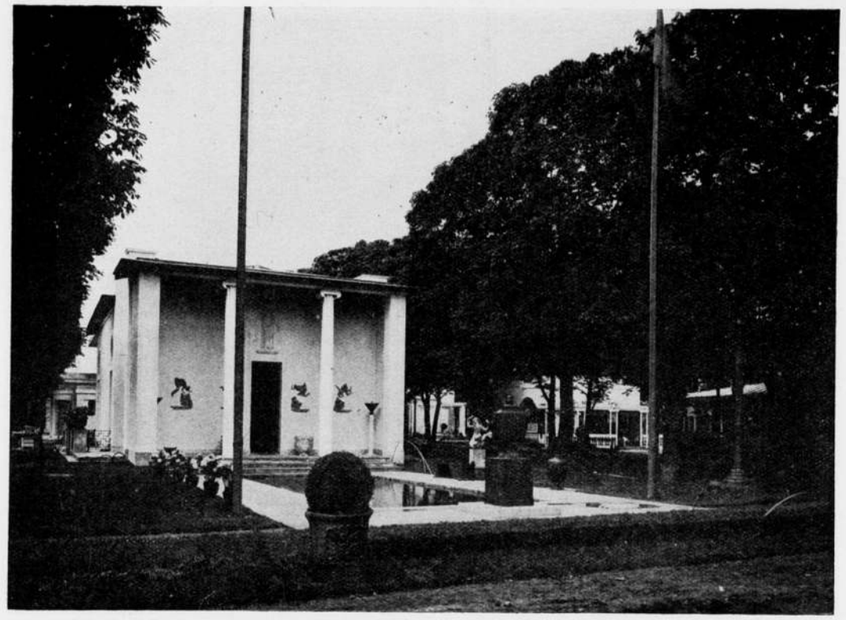

PAVILJOEN VAN ZWEDEN. ARCHITECT: CARL BERGSTEN.

't Was misschien „de Printemps", wier met schelpen bedekte koepelbouw het voorbeeld gaf tot de „splendide et grandiose architecture", zonder welke men het niet meer stellen kon. Langzamerhand leefde men in een roes. Het was niet meer mogelijk weerstand te bieden aan de verleiding om anderen te overtroeven door nòg meer guirlandes, nòg meer goud. Alles moest er mede behangen en overgoten worden. Het woord „artistique" werd synoniem met „précieux", het begrip ervan vereenzelvigd met bombast. Men raakte zijn zinnen kwijt. En het begrip had men alreeds lang verloren. Verschillende paviljoens zijn van *gewapend beton*, alsof ze het jaren en jaren moeten uithouden. Er is doorgaans geen enkel motief voor de keuze van dit materiaal te vinden. Een simpele bloemenkiosk is er van gemaakt, maar ook weer niet als demonstratie van de mogelijkheden van dit moderne, en voor de moderne bouwkunst zoo belangrijke bouwmateriaal. 't Kioskje is lief betimmerd, schattig geverfd, en snoezig verguld.

Sporadisch vindt men werk van hen, die de kracht hadden zich zelf te blijven, het werk dus van kunstenaars-architecten, die mannen met wil en overtuiging moeten zijn.

Ze behooren tot de vreemde naties en ze zijn weinig in getal. Met het Hollandsche paviljoen in het vorige nummer, is hun werk op de hierbij gaande reproducties te zamen vereenigd, behalve het paviljoen van het Toerisme van den architect Malet Stevens, waarvan de foto in eerste instantie mislukte, doch die wij zoo mogelijk in het volgende nummer nog zullen opnemen.

Het paviljoen van Tsecho-Slowakije is het werk van architect J. Gocar, Professor aan de Kunst-Academie te Praag. Het gebouw is geconstrueerd van gewapend beton (het bevat 2 verdiepingen, zoodat een sterke constructie noodig was) en bevat een hal, vanwaar men de rez-de-chaussée betreedt, die verschillende afdeelingen bevat. Op de etage is een zaal ingericht, die op voorstel van den Minister van Onderwijs, zal worden overgebracht naar een Ministerie gebouw te Praag of naar het Kasteel Hradcany. Alles ervan is ontworpen door professoren en leerlingen van de Kunst-

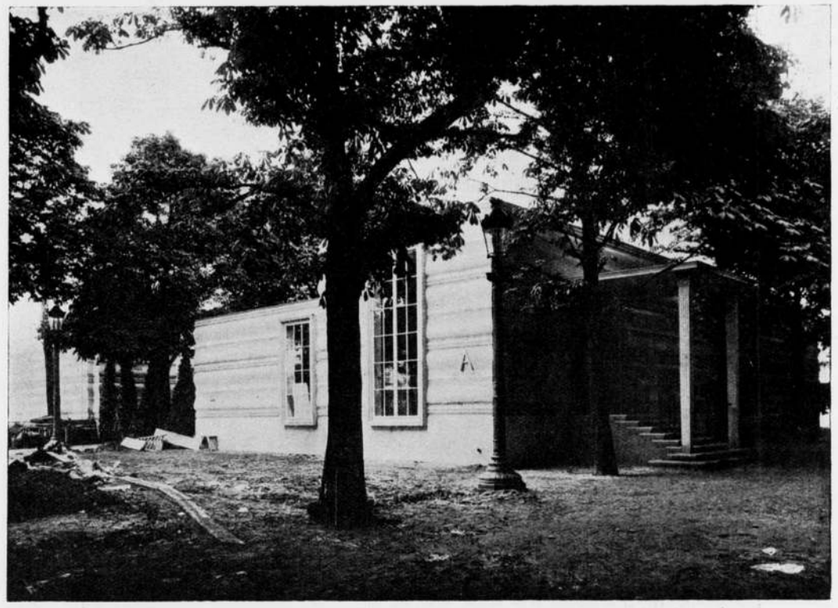

PAVILJOEN VAN OOSTENRIJK. ARCHITECT: Prof. JOSEF HOFFMANN.

academie, die in dit werk aldus een „opdracht" vonden, onder de hoofdleiding van Prof. Paul Janak, architect.

Dit praktische idee, om de kostbare tentoonstellingsétalage later te gebruiken, is, naar ik vernam, ook nog door enkele andere landen in toepassing gebracht.

Het uitwendige van het paviljoen (het inwendige is nog niet gereed) vertoont verschillende goede kwaliteiten. Maar alles is wel wat te robust gemaakt en in werkelijkheid is de gekozen kleurcombinatie niet gelukkig. De wanden zijn bezet met rood gekleurde glas-tegels van de fabriek Riedel te Dolni Polubna. Maar het rood is een ondefinieerbaar rood, dat helaas heel leelijk is. Het rijkswapen, dat symbolisch geen gelukkige plaats heeft, zoo op het stoffige slijk van de slikkerige Cours la Reine, is van kunststeen, naar de maquette van M. O. Gutfreund vervaardigd. En bovenop, rank op het verheven voetstuk, het Genie, waarschijnlijk Jan Sturza's laatste werk. Wel tragisch, deze triomf van het genie, hoog uitblinkend boven de sprekende architectuur van de jonge Republiek, als laatste scheppingsdaad van een, wien het leven, jong nog, reeds te zwaar viel.

Hoe geheel anders is het huis dat Zweden voor zijn kunstschatten bouwde. 't Is een simpele behuizing geworden, die Carl Bergsten ontwierp. Onmiddellijk treft hier de houding die de architect tegenover de opgaaf aannam: een zuiver dienende, een waarbij onvoorwaardelijk de mooie dingen, waarmede Zweden voor den dag komt, zoo gunstig mogelijk moeten uitkomen. Het paviljoen is daardoor volkomen zakelijk, maar de zakelijkheid is niet demonstratief opgedrongen. Zij is gekleed in een gewaad van klassieke plooival. Bergsten is wel de tegenpool van Östberg! Men ziet op de foto dat Milles' bronzen nimf niet thuis is gebleven, zoomin als andere Zweedsche kostbaarheden, die in dit paviljoen op superieure wijze zijn uitgestald. Het Zweedsche volk is een volk dat zich hier wel een houding heeft weten te geven, volkomen passend bij de ingetogen schoonheid van zijn kunstvoortbrengselen.

Dat hebben de Oostenrijkers óók weten te doen. Maar hoe geheel anders! Ontroerend oprecht en nog zoo vervuld van al het schoone dat Weenen de wereld eens

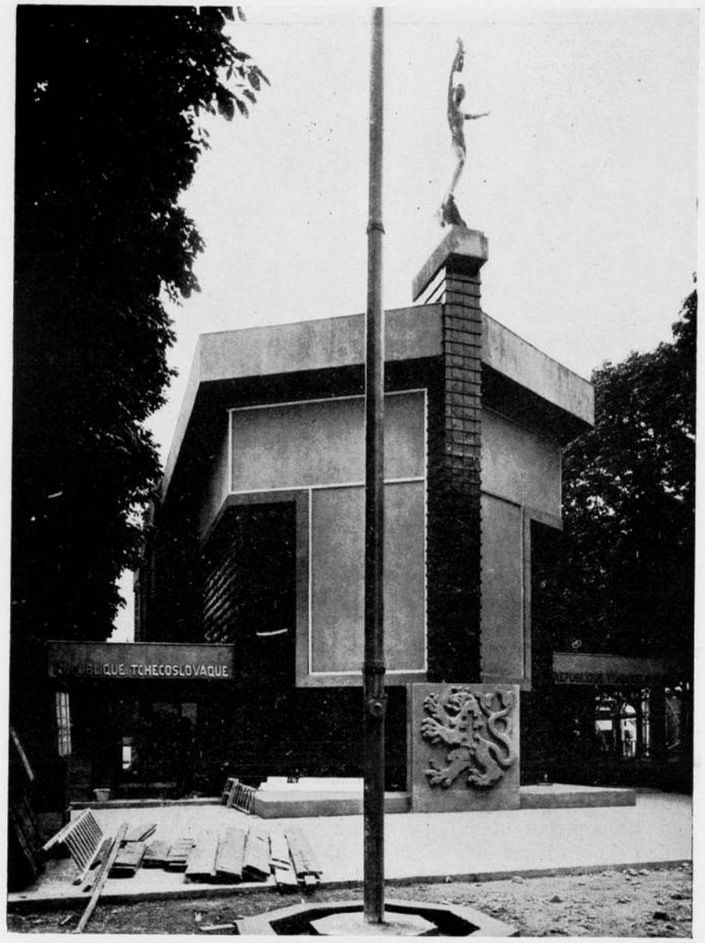

PAVILJOEN VAN TSECHO-SLOWAKIJE. ARCHITECT: PROF. J. GOCAR.

bracht. Maar de menschheid hunkert er niet meer naar. Zij vergeet het. Oh, God, help ze tenminste er nog aan herinneren! En wandelend langs Hoffmann's schepping, zweven U Mozart, Wagner, Hildebrand, Klimt en zooveel anderen voor oogen.

Hoffmann beduidde ons den opzet van zijn paviljoen heel kort. „De Cours la Reine geeft verticale accenten. Als contrast de horizontale van ons paviljoen". Maar de geprofileerde putz-laag geeft wel de tijdelijkheid van den wand prachtig weer. Het geheel is een eenvoudig en logisch samenstel van zalen, waarin het beste van de Wiener-Werkstätte zal opgetast liggen in glasrijke, ruime vitrine-kasten.

Prof. Frank bouwde er de muziekzaal bij, en Peter Behrens een glashal boven de Seine, zij zal aquariums en terrariums bevatten en karakteristieke voorwerpen in plaatkoper, alles ijl en licht en dun. Men is hier thuis bij menschen met een machtig kunnen en een onverwoestbaar vertrouwen in de toekomst.

Maar ik herinner mij flauw dat de architecte d'intérieur van het paviljoen van het Grand Magasin du Louvre óók zoo iets zeide.

En de Russen zeggen het ook. En staande voor hun paviljoen zou men het zeker

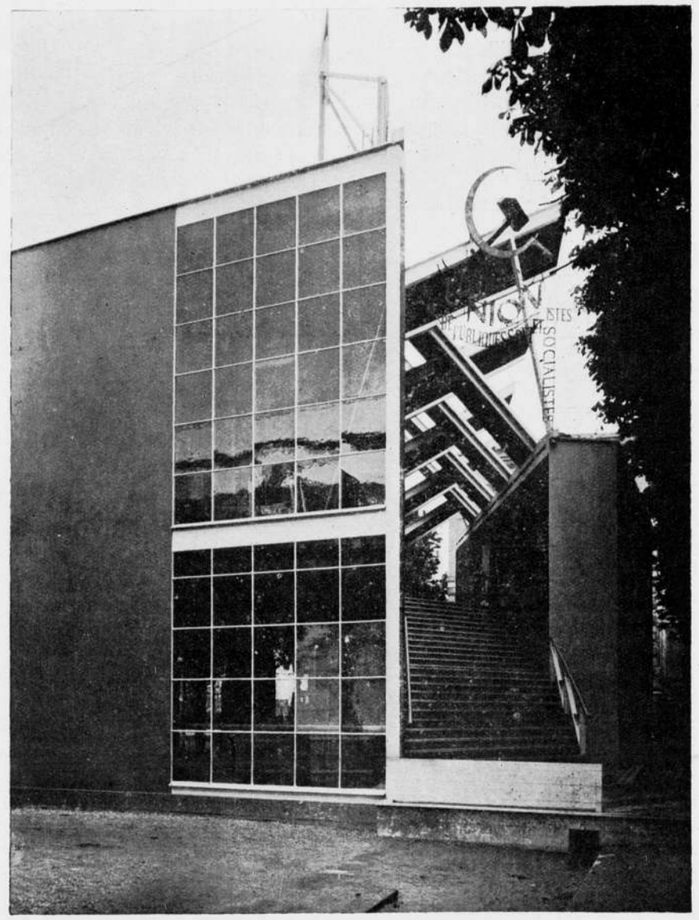

PAVILJOEN VAN SOWJET-RUSLAND. ARCHITECT: KONSTANTIN MELNIKOFF.

geksCherend kunnen zeggen. Maar toch imponeert deze curieuse stellage meer dan men van de afbeelding verwacht. Het rationalisme, niet in constructie, maar in doel en gebruik, dat in deze architectuur karakteristieke uitdrukking vindt, maakt haar belangrijk. Zij openbaart ons het wezen van het bouwen. Ze demonstreert dat het naast dit paviljoen liggende paleis van Italië niets, maar dan ook niets met bouwen te maken heeft. Architecten bouwen huizen, scholen, raadhuizen, kerken, paleizen, maar als ze een schuur moeten bouwen, bouwen ze een schuur + architectuur. Wat de bedoeling niet was. Aan een schuur van een West Europeesch architect zit nog 80 % „to much architecting". Laten ze deze weg, dan is de schuur karakterloos. Deze tijdelijke schuur voor de herberging van de kunstvoorwerpen van Sowjet-Rusland heeft nog karakter, hoewel *alle* „architecting" er af is. Het is een ontwerp van den heer Melnikoff, die de prijs won der prijsvraag die voor het paviljoen was uitgeschreven.

De trouvaille van den architect was de trap schuins door het geheele paviljoen te bouwen. De strikte scheiding tusschen buiten en binnen verviel daardoor. Eigenlijke buitengevels heeft het paviljoen niet. Een „facade", waar wij zoo belust op zijn, en die al onze tijdelijke gebouwen tot kermiskraampjes maakt, is niet te vinden.

Dit paviljoen legt het wezen van het bouwen bloot. Het is geen *uiting* van architectuur, het is het bouwen zelf. Het leert de kern van het bouwen kennen, de kern waar de architecten eigenlijk altijd omheen draaien.

In vergelijking met dit paviljoen is dat van Malet Stevens een modificatie van het Zweedsche. Het is even zakelijk, maar de zakelijkheid is hier gekleed in een gewaad, strak vallend langs modieuse gereduceerde vormen. Het paviljoen staat ongelukkig naast het Grand-Palais, maar Stevens, die de eenige toegelaten moderne architect van Parijs is, zal in het conflict een krachtig protest zien. Hij neemt daarbij aan dat het Grand-Palais niet tegen zijn opvatting protesteert.

Het bovenstaande bevat het voornaamste uit eenige notities, die ik maakte. Ze betroffen alleen het uiterlijk aspect van de tentoonstelling en daarvan nog alleen maar iets over het architectonische gedeelte. Er blijven dus nog genoeg verrassingen over. Dat is op zichzelf al aanleiding genoeg om van den zomer naar Parijs te gaan.

J. P. MIERAS.

DE BETONWONING IN NEDERLAND EN HET STALEN HUIS IN ENGELAND.

Engelsche „woningbouw" architecten hebben een reis door ons land gemaakt ter bestudeering van alles wat hier in het belang van de volkshuisvesting gedaan is.

Zij zijn inmiddels weder naar hun haardsteden vertrokken met achterlating van eenige welwillende kritiek en goedbedoelde raadgevingen. „Houdt U toch", zoo klonk het ten afscheid, „aan Uw mooien baksteen, uw kleurigen, sprekenden baksteen en for goodness sake vergooi U toch niet aan dat karakterlooze andere materiaal, het beton".

De pogingen om met deze nieuwere bouwstof het nijpende woningvraagstuk tot een snelle, afdoende oplossing te brengen, hebben geen genade gevonden in de oogen onzer buren van overzee. Vooral het korrelbeton schijnt een slechten indruk gemaakt te hebben.

Het zou ook een wonder mogen heeten als wij in korten tijd er in geslaagd waren het beton in zijn verschillende samenstellingen op een even karakteristieke wijze toe te passen als onze sedert jaren inheemsche baksteen. Alles wat tot heden op dit gebied is voortgebracht is als een experiment te beschouwen en niet als een resultaat. De betreffende technici zijn de eersten om dit te erkennen.

Daarom kan het een, zij het ook geringe, genoegdoening zijn te vernemen dat in Engeland zelf, het antwoord op de vraag naar al maar meer woningen niet zoo vlot gegeven wordt en dat de oplossing van deze brandende kwestie met van de traditie afwijkende middelen niet de onverdeelde instemming heeft van de geheele bevolking, inclusief de woningzoekenden. Ook al is het huis der toekomst ginds niet van beton, doch van het daar zeker niet onbekende materiaal: ijzer of staal.

Het voorstel van de autoriteiten tot het bouwen van stalen huizen is niet begroet met een fanatiek enthousiasme, ook niet door de toekomstige bewoners. De vergelijking met een blikken trommel en een conserven blik schijnt van deze zijde te stammen, wat moge blijken uit het volgend uitknipsel van een krantenverslag over een vergadering te Londen, waarin een Miss E. Wilkinson, afgevaardigde der Arbeiderspartij in het Parlement, zeide:

„You hear a lot about the working man getting „canned" on Saturday night. Well, the little housing proposal put forward by Lord Weir would „can" the lot of them. But there are good things about the Weir hut. If you and the missus go to the pictures and arrive home and find you have forgotten the key, you can borrow the can-opener from your next-door neighbour."

Ik houd van menschen, die van alles de lichtzijde weten te zien, ook van het woningvraagstuk.

J. C. MEISCHKE.

23 MEI 1925 NUMMER 21

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

INHOUD.

Officieele Mededeelingen. — Opgave voor den hoofdelijken omslag 1925. Aan de leden van den B. N. A. — Berichten. — De wettelijke bescherming van den Architectentitel, door Ir. G. Friedhoff. — Rotterdamsche Post. V, door Periscopius. — Hoekbebouwing Daniël Willinkplein en Amstellaan te Amsterdam, door C. Kruyswijk, Architect B. N. A. — Overzicht van Tijdschriften.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.

JAARVERGADERING B.N.A. De Jaarvergadering zal gehouden worden op Zaterdag 27 Juni 1925 te Amsterdam in het Gebouw van de Industrieele Club aan den Dam.

BESTUURSVERKIEZING. Op de a.s. Jaarvergadering zijn volgens het rooster aan de beurt van aftreden de heeren: Ir. A. R. Hulshoff, Ir. W. P. C. Knuttel en E. J. Kuypers. Bovendien heeft de heer Jan v. d. Valk bedankt als lid van het Bestuur.

Van de aftredenden zijn de heeren Ir. A. R. Hulshoff en Jan van der Valk *niet* herkiesbaar, de heeren Knuttel en Kuypers zijn *wel* herkiesbaar.

De Kringen worden verzocht candidaten te stellen en de namen der candidaten schriftelijk ter kennis te brengen van het Bestuur vóór Donderdag 28 Mei a.s.

OPGAVE VOOR DEN HOOFDELIJKEN OMSLAG 1925 AAN DE LEDEN VAN DEN B.N.A.

Om te gemoet te komen aan het voor vele leden misschien onaangename en omslachtige werk „Het opgeven aan den Penningmeester van de juiste beroepsinkomsten over 1924" besloot het Bestuur bij wijze van proef eene andere wijze van opgeven in te voeren.

Op de eerst-daags toe te zenden dubbele kaart (terugzending kan zoowel open als onder omslag geschieden) vindt men aangegeven 12 klassen loopende van 3000 tot en met 14000 gld.

Men kan aangeven, zonder alles tot op een cent na uit te moeten pluizen, in welke klasse men moet aangeslagen worden. Er blijft natuurlijk met deze wijze van opgeven altijd eenige speling zoowel in de opgave als in den te berekenen aanslag.

De leden, die er de voorkeur aan geven het juiste bedrag op te geven, kunnen dat doen op de daarvoor aangegeven plaats.

Het is niet overbodig er nog even de aandacht op te vestigen dat onder „Beroepsinkomsten" verstaan worden alle inkomsten verkregen uit werkzaamheden verband houdende (ook in verwijderd verband) met ons vak, in den meest uitgebreiden zin genomen. Zoo moet daar onder gerekend worden het Professoraat en de functie van Assistent aan de Tech. H. S., het leeraarsambt hetzij aan de M. T. S., Ambachtsschool of eenigen cursus. Indien men Civiel en of Bouwkundig ingenieur is, is er geen scheiding toelaatbaar tusschen de inkomsten verkregen uit gewonen en utiliteitsbouw. De inkomsten verkregen als schatter, arbiter, in één woord de vacaties voortkomende uit functies met ons vak verband houdende behooren mede opgenomen te worden onder de beroepsinkomsten.

Over het algemeen zullen het wel die inkomsten zijn die ook opgegeven worden voor de Rijksinkomstenbelasting. De inkomsten verkregen uit Vermogen kunnen echter worden afgetrokken.

HET BESTUUR.

VERGADERING WESTELIJKE KRING UTRECHT. Deze zal plaats vinden op Dinsdag 26 Mei a.s. des avonds 8 uur in het Jaarbeursgebouw te Utrecht.

Behandeld zullen worden de candidaatstelling voor de a.s. verkiezing van het Bestuur en de wettelijke bescherming van den architectentitel.

BERICHTEN.

STADSBOUW TE 's-GRAVENHAGE. B. en W. van 's-Gravenhage stellen den Gemeenteraad voor, eene verordening vast te stellen betreffende de vorming van een „Fonds voor Stadhuisbouw", bestemd om in de kosten van den bouw en de inrichting van een nieuw Stadhuis te voorzien voor zoover de middelen van het Fonds toereikend zullen zijn.

Hbd.

NEDERLANDSCH PAVILJOEN TE PARIJS. De President van de Fransche Republiek zal op Maandag 25 Mei a.s. een bezoek brengen aan het Nederlandsche Paviljoen op de Tentoonstelling te Parijs.

RIJKSGEBOUWENDIENST. Bevorderd tot districtsbouwkundigen bij den Rijksgebouwendienst C. Barendsen te Middelburg, thans bouwkundig ambtenaar 1e kl. met den persoonlijken titel van districtsbouwkundige; W. F. B. Wouters te Leeuwarden, thans bouwkundig ambtenaar 1e kl., belast met de waarneming van den dienst van den districtsbouwkundige; D. Zwitser te Den Haag, thans bouwkundig ambtenaar 1e kl.

Bevorderd tot bouwkundige ambtenaren bij den Rijksgebouwendienst H. J. Caro te Helder, P. J. Bogaerds te Den Haag, G. J. van de Braak te Zwolle, J. Bronsdijk te Den Haag, T. van Dil te Den Haag, thans bouwkundige ambtenaren 2e kl.

Bevorderd tot bouwkundige ambtenaren 2e kl. bij den Rijksgebouwendienst A. T. J. Heskes te Den Haag, J. Toet te Amsterdam, thans hulpopzichters.

Benoemd tot bouwkundig hoofdambtenaar bij den Rijksgebouwendienst J. W. Blom te Den Haag, thans bouwkundig ambtenaar 1e kl.

AANKLACHT TEGEN EEN GEMEENTEBESTUUR. Wij lazen in het Hbd.: De heer J. Kerkhof, architect te Beverwijk, heeft bij de justitie een aanklacht ingediend tegen het bestuur van die gemeente, inzake overtreding van de bepalingen der Auteurswet 1912. Het betreft hier het opzenden van teekeningen en ontwerpen voor het verkrijgen van bouwvergunning naar de z.g. „Schoonheidscommissie". Dit is de „Adviescommissie voor bouwontwerpen en uitbreidingsplannen in Noord-Holland", aan welke niet-ambtelijke commissie B. en W. van Beverwijk, ingevolge de door den gemeenteraad aangenomen verordening, de bouwontwerpen tot het bekomen van advies betreffende de welstandsbepalingen, opzenden. Volgens den aanklager moet dit in strijd geacht worden met artt. 10 en 12 der Auteurswet 1912. Getracht zal worden naar een principieele uitspraak, teneinde de bouwverordening gewijzigd te krijgen.

HET PARTHENON TE ATHENE Een medewerker van de „Times" doet het voorstel dat Engeland aan Griekenland de fragmenten van het Parthenon zal afstaan, die in het Britsch Museum worden bewaard. Nu er in Griekenland groote geestdrift heerscht voor het herstel van het monument meent deze schrijver de tijd gekomen voor een genereus gebaar van Engelschen kant; het Britsch Museum zou zich dan met afgietsels van de beroemde friezen moeten vergenoegen en die opstellen in een heldere zaal, waar ze, naar hij meent, beter dan de origineele tot hun recht zouden komen. Indien Engeland weigeren mocht het offer te brengen, zou de geheele beschaafde wereld zich moeten vereenigen om tegen zulk een minderwaardige verzamelwoede te protesteeren. Hbd.

Het gebaar zou inderdaad genereus zijn, maar voor de directies van de Europeesche musea lijkt het ons niet om er erg enthousiast over te zijn.

DE WETTELIJKE BESCHERMING VAN DEN ARCHITECTENTITEL.

Naar aanleiding van de laatst gehouden vergadering van den B. N. A. te den Haag, waarin bovengenoemd onderwerp is besproken, werd in No. 17 van dit blad het verzoek gedaan gedachtenwisseling over dit onderwerp uitsluitend in het B. W. te doen plaats vinden. Ik deel dezen wensch geheel en wil dan ook gaarne gastvrijheid voor enkele opmerkingen over deze kwestie in dit weekblad verzoeken. Hiermede wil ik natuurlijk niet zeggen dit onderwerp in „Bouwen" nooit aan te zullen roeren, doch acht het zeer gewenscht dat in het B. W. een zoo volledig mogelijke wisseling van gedachten over dit zoo belangrijke onderwerp plaats vindt. Waar ik als niet-lid van den B. N. A. aan de gedachtenkruising in de kringen geen deel kan nemen wilde ik gaarne hier een paar punten naar voren brengen.

Ik voor mij beschouw de bescherming van het architecten*beroep*, in principe als de eenig goede oplossing, doch wil dit punt verder laten rusten daar we daar nog lang niet aan toe zijn en de bescherming van den titel een schrede in die richting is, welker verwerkelijking meer binnen het bereik zal liggen.

Als we dan voor de bescherming van den titel willen ijveren moet er ten eerste een titel zijn. D.w.z. er moet een norm gesteld worden voor degenen die dezen titel mogen dragen: er moet iets te beschermen zijn. Dat is tot heden niet het geval daar de afgestudeerden te Delft, de eenige opleiding welke den titel van architect officieel uitreikt, zich wel niet als de eenigen zullen beschouwen welke dezen titel mogen dragen. Nog minder is het praedicaat B. N. A. een uitgangspunt om voor bescherming te ijveren. Het simpele inzenden van „werk" kan toch moeilijk als een serieuze toets worden aangezien of de inzender werkelijk „architect" is.

Zoo komt men al spoedig tot het inzicht dat wanneer men den architecten*titel* wil beschermen men het eerst de architecten*opleiding* ter hand moet nemen en voor ons land min of meer standariseeren. De heele en halve opleidingen die hier te lande zijn moeten geheel of gedeeltelijk in een groot plan worden opgenomen zoodat elk daarin een onderdeel vormt met één eindresultaat: het architectendiploma. Deze opleidingen kunnen dan toch als zelfstandige eenheden blijven bestaan en de onontbeerlijke krachten voor de maatschappij opleveren die in 't bouwvak (in den ruimsten zin van het woord) buiten de architecten om noodig zijn.

Korten tijd geleden stond in het Zwitschersche architectuur tijdschrift „Das Werk" een verhandeling van Eric A. Steiger over de opleiding van architecten in Zweden en alvorens enkele eigen denkbeelden over een mogelijke reorganisatie van de architectenopleiding aan te geven wil ik hieruit een en ander overnemen.

„De Technische Hoogeschool (te Stockholm F.) geeft een afgesloten opleiding met grondige behandeling van de technische vakken en een kunstzinnige ontwikkeling welke voldoende moet zijn om kleine en eenvoudige architectonische opgaven op te lossen. Ze verleent den afstudeerenden den titel van architect en een stalen ring. (De Universiteiten verleenen hun doctoren een gouden ring met lauwerkrans).

Een klein deel der studeerenden sluit hier hun studie af, terwijl de andere meestal na een jaar praktijk, naar de Academie gaan. Deze geeft een zorgvuldige en grondige kunstzinnige opleiding waarbij ook aan de kunstgeschiedenis veel aandacht wordt gewijd. Ze geeft aan de afgestudeerden het architectendiploma. (Hier zien we dus een onderscheid tusschen titel en diploma, wat m.i. niet wenschelijk is F.).

Het vierjarig leerplan van de Technische Hoogeschool legt de behandeling van de theoretische vakken hoofdzakelijk in de twee eerste jaren en de toegepaste in de twee laatste. Het ontwerpen (Prof. Laleerstedt) begint eerst in het derde jaar, terwijl daarvoor constructieve opgaven worden behandeld, die in zekere mate reeds aanleiding tot zelfstandig ontwerpen geven. In het derde jaar komen b.v. een grafmonu-

ment, een ornamentale fontein of kleine woonhuizen; in het vierde jaar kerken, scholen, huurkazernes enz. De stad Stockholm biedt een cursus aan over Zweedsche Staathuishoudkunde en een over privaatrecht met betrekking op het bouwvak. De examens worden ieder jaar afgenomen en men kan niet aan de cursussen van een volgend jaar deelnemen zonder zoo'n examen met goed gevolg te hebben afgelegd.

Het onderricht aan de afdeeling Bouwkunst van de Academie, dat uitsluitend de kunstzinnige ontwikkeling beoogt wordt door twee professoren gegeven, n.l. voor de architectuur Prof. R. Östberg en voor de Zweedsche Kunstgeschiedenis Prof. M. Olsson. Bovendien worden periodieke leergangen door buiten het onderwijs staande vaklieden gehouden b.v. over stedebouw, tuinarchitectuur enz. Het staat ook vrij om de voordrachten over archeologie en kunstgeschiedenis aan de Academie te volgen.

De toelatingseischen tot de Academie zijn zeer streng. Tot het toelatingsexamen worden zij toegelaten, die de afdeeling bouwkunde der T. H. met goed gevolg hebben doorloopen of een andere gelijkwaardige opleiding hebben ontvangen en minstens 9 maanden practisch gewerkt hebben, bovendien een voldoende aantal architectonische en decoratieve teekeningen kunnen toonen.

Het onderricht in de geschiedenis der architectuur omvat ook het restaureeren van gebouwen. De hierbij behoorende oefeningen betreffen het onderzoek van oude gebouwen waarvan dan uitgewerkte restauratieprojecten worden gemaakt. De studeerenden van het tweede jaar moeten een verhandeling schrijven over een geschiedkundig onderwerp en dit verdedigen. De beide leerjaren bezoeken de voordrachten en oefeningen van den architectuur professor gezamenlijk; ieder heeft zijn eigen ontwerp. In den eersten cursus behandelt men twee opgaven, een zuiver bouwkundige en een stedebouwkundige in of nabij Stockholm.

De beëindiging van dezen leergang wordt gevormd door de jaarlijks door de Academie uitgeschreven prijsvraag, waartoe behalve door de studeerenden van het tweede jaar ook de architecten die in de twee voorgaande jaren afgestudeerd zijn worden toegelaten. De Koninklijke medaille met een daaraan verbonden stipendium voor een reis van twee jaar naar het buitenland is de eerste prijs.

Gedurende de geheele opleiding wordt veel waarde gehecht aan goed contact met de practijk. Om dit mogelijk te maken duren de vacanties der T. H. vier maanden per jaar en de Academie richt haar lesrooster zoo in dat de studeerenden van het eerste leerjaar 's middags op een architectenbureau kunnen werken.

Deze wijze van opleiden en tevens haar lange duur van zes jaren geven niet alleen een zeer grondige en veelomvattende ontwikkeling maar tevens de mogelijkheid van een zeer verschillende maar steeds zeer afgeronde opleiding. Door het bezoek van de T. H. komen de studenten eerst in aanraking met de ingenieurs in de technische wetenschap, dan echter op de Academie met de beeldhouwers en schilders — tegenwoordig wordt over deze opleiding in Zweden veel gediscussieerd. Met recht vindt men dat een jonge architect die eerst op 27 of 28 jarigen leeftijd tot productief werk komt, te veel tijd aan zijn studie opoffert. Er gaan stemmen op om de stof van de T. H. opleiding tot het strikt noodzakelijke te beperken, terwijl anderen er meer voor voelen de opgaven meer verband met de werkelijkheid te doen houden. De studenten zouden dan ontwerpen moeten bestudeeren die werkelijk uitgevoerd moeten worden. Deze zouden dan in verbinding met het bouwbureau van den professor moeten geschieden waardoor dit het trait-d'union werd tusschen school en praktijk".

Waar de Zweedsche architecten in de praktijk bewezen hebben aan zeer hooge eischen te voldoen en alle bekende en vooraanstaande architecten deze opleiding hebben doorloopen dunkt me dat hier een onderwijsschema gegeven is dat zijn bestaansrecht heeft bewezen en waarin ook voor ons land verschillende mogelijkheden te vinden zijn. In het hierboven aangehaalde betoog is echter alleen sprake van de hoogere opleiding en hier te lande hebben we ook rekening te houden met een reorganisatie van de vóóropleiding.

De opleiding dan voor architect zal zoowel open moeten staan voor hen die „uit de praktijk" komen als voor jongelui die een meer theoretische opleiding hebben genoten; m. a. w. voor hen die van de ambachtsschool en van de H. B. S. komen, als zijnde de opleidingsinrichtingen die de meeste zullen doorloopen alvorens zich verder te specialiseeren. We hebben nu als opleidingsscholen voor architect de verschillende academies, den cursus voor voortgezet- en hooger bouwkunst-onderwijs en de T. H. Naast deze staan de verschillende M. T. scholen, waarvan er ook zijn die eenigszins voor architect opleiden en de school voor Bouwkunde te Haarlem die geheel in die richting gaat.

De algemeene ontwikkeling van hen die deze beide laatste scholen verlaten is echter *te* gering, 't zij voor zoover de eerste betreft op algemeen aesthetisch en cultureel gebied en voor zoover de laatste betreft vooral op technisch gebied, terwijl tevens de meerendeels jeugdige leeftijd een rijpere algemeene ontwikkeling uitsluit. Toch zullen velen van hen, die deze scholen verlaten, zich architect noemen en zich als zoodanig trachten werk te verschaffen.

Om nu deze verschillende eenheden tot een groot geheel samen te voegen zou ik me een volgende indeeling kunnen denken.

De ambachtsscholen blijven opleiden tot den handwerksvakman. Daartoe kunnen ze misschien wel vereenvoudigd worden en zal vooral de vormgeving tot een uiterste soberheid moeten worden teruggebracht. Het materiaal moet men er door en door leeren kennen. De meer begaafden zullen daarna de M. T. S. bezoeken, waar de theoretische vakken en constructieleer de hoofdschakel moeten vormen, terwijl degenen die zich nog verder als architect willen bekwamen aan de T.H. hun studie kunnen voleindigen. Een volgen van een gedeelte van het bestaande programma zal dan niet gewenscht zijn daar de leerlingen op technisch gebied verder zijn dan de eerste jaren daar, doch in algemeene ontwikkeling nog ten achter zijn gebleven. Er zou dan in 't programma plaats gevonden moeten worden om de meer algemeen ontwikkelde vakken als algemeene cultuurgeschiedenis (waarbij muziek en litteratuur niet vergeten mogen worden) en de moderne talen grondig te behandelen.

De theoretisch gevormden moeten hun studie na afloop der 5 jarige H.B.S. aan de T.H. aanvangen. Deze zal dan dus de eerste twee jaar gesplitst moeten worden waarna een samengaan der groepen van de H.B.S. en M.T.S. mogelijk moet worden en in het derde en vierde jaar o.a. het ontwerpen van woningbouw en kleineren monumentaalbouw plaats moet vinden. In navolging van hetgeen in Zweden gebeurt komt me een vierjarige opleiding aan T.H. gewenscht voor terwijl dan het groote monumentaalplan en de stedenbouw moeten overgaan naar de Rijks-Academie te Amsterdam.

Om meer contact met de praktijk te verkrijgen is het gewenscht dat de leerlingen die van de H.B.S. 3 of 5 j. c. komen, een jaar practisch werkten als timmerman of leerling-opzichter, wat het beste geschiedt vóór de opleiding aan de M.T.S. of T.H. een aanvang neemt.

Na de opleiding aan de T.H. zou dan een jaar op een architectenbureau gewerkt moeten worden om tot de Academie toegelaten te kunnen worden waar dan in een tweejarigen cursus de laatste hand aan de architectenopleiding moet worden gelegd.

De afgestudeerden der M.T.S. zullen dan hun weg vinden voor zoover ze geen aanleg of lust vertoonen verder te studeeren op de verschillende architectenbureaux als opzichter of teekenaar, van de verschillende ambtelijke bureaux voor woningdiensten als bouwpolitie enz., in het aannemersbedrijf, in den bouwmaterialenhandel, enz.

De verschillende Academies en de school voor Bouwkunde enz. te Haarlem, welke nu voor architect opleiden en veelal aansluiten aan de M.T.S. zullen hun program voor de bouwkundige afdeelingen in den geest van de eerste twee jaren der T.H. (afdeeling M.T.S.) moeten herzien waarna nog een voltooiing van 2 jaar aan de T.H. zal moeten volgen.

Resumeerende krijgen we dan de volgende verschillende opleidingsmogelijkheden A. B. C. D. E met het zelfde aantal jaren studie:

	A	B	C	D	E
Ambachtsschool	3	3	—	—	—
H. B. S. 3-jarigen cursus	—	—	3	3	—
H. B. S. 5-jarigen cursus	—	—	—	—	5
Praktijk	—	—	1	1	1
Middelbaar Techn. School	3	3	3	3	—
Plaatselijke Academie	—	2	—	1	—
Technische Hoogeschool afd. M. T. S.	2	—	1	—	—
id. afd. H. B. S.	—	—	—	—	2
id. 3e en 4e jaar	2	2	2	2	2
Praktijk	1	1	1	1	1
Rijks-Academie	2	2	2	2	2
	13	13	13	13	13

Bij dit staatje is van het bestaande M.T.S. programma uitgegaan waarbij naast leerlingen A. B. S. ook leerlingen H.B.S. 3 jarigen cursus worden opgenomen. Deze laatste zouden eerst een jaar practisch moeten werken alvorens op de M.T.S. te komen doch kunnen later de eerste twee jaren aan de T.H. in één jaar combineeren wegens meerdere algemeene ontwikkeling op de H. B. S. verkregen.

De hier gegeven schets kan geen aanspraak maken op volledigheid daar dan aan de hand van leerprogramma's de gegeven verjaaraanduidingen nader zouden moeten worden getoetst. Mogelijk doen zich alsdan nog enkele wijzigingen voor doch de algemeene lijn geeft m.i. een bruikbare richting aan.

In hoeverre we het Zweedsche voorbeeld zullen kunnen volgen om het practische leerjaar in de vacanties te doen vallen is ook eerst na te gaan als de programma's nader zouden worden uitgewerkt.

Waar we in ons overbevolkte land bovendien een overcompleet aan architecten bezitten zal noodzakelijkerwijs de opleiding niet licht moeten worden om een schifting gedurende de opleiding te verkrijgen en alleen de beste krachten het einde te doen behalen.

Deze zouden dan op ongeveer 25 jarigen leeftijd hun diploma kunnen verwerven wat m.i. een goede leeftijd is om zich als architect te kunnen vestigen. Zelfs komt het mij niet ongewenscht voor na deze periode nog een tweetal jaren bureaupractijk te eischen voor zelfstandig opgetreden wordt.

Wanneer we op deze wijze een opleiding hebben gekregen die aan serieuze eischen voldoet en waarin „vogels van diverse pluimage" tot hetzelfde einddoel worden gevoerd hebben we iets wat beschermd moet worden. En dan moeten we er voor zorgen dat het belangrijke werk ook uitsluitend in handen van hen komt! Maar zoo ver zijn we nog niet .....

ir. G. FRIEDHOFF.

ROTTERDAMSCHE POST. V.

Kon in den laatsten brief melding worden gemaakt van een strooming in diverse kringen der burgerij om in Rotterdam (eindelijk) een algemeene welstandsbepaling in het leven te roepen, sindsdien zijn gepubliceerd de op een door het gemeentebestuur uitgeschreven prijsvraag ingekomen ontwerpen voor een nieuwe brug over de Koningshaven.

De ingezonden oplossingen voor dit bij uitstek moeilijk technisch probleem — een brug van 50 M. middendoorvaartwijdte, die vlug en liefst door één man geopend moet kunnen worden zelfs voor groote en hooge zeeschepen — zijn op verheugende wijze door de jury getoetst, niet enkel aan de technische, maar evenzeer aan de

aesthetische eischen, waaraan een zoo belangrijke verbindingsschakel tusschen rechter- en linker-Maasoever, dus tusschen het Noordelijk en Zuidelijk deel der stad heeft te voldoen.

Het is hier niet de plaats om op de zaak zelve anders dan in algemeenen zin in te gaan, doch het zij ons vergund enkele punten te releveeren, die vermoedelijk aan weinige bezoekers der tentoonstelling zullen ontgaan zijn.

Ten eerste het feit dat bij het meerendeel der inzendingen afzonderlijk te onderscheiden valt het technische en het „aesthetische" element van de samenstelling, vermoedelijk een gevolg van het niet van den aanvang af samenwerken van een ingenieur en een architect.

Onwillekeurig wordt men nog steeds eenigermate herinnerd aan die vroegste ijzeren rivieroverbruggingen, waarbij de toegangen tot de naakt-geconstrueerde ijzerlichamen werden aangekleed met quasi-middeleeuwsche burchtpoorten, en, al moge deze vergelijking ten opzichte van enkele betere ontwerpen tamelijk oneerbiedig zijn, geheel van onpas is ze niet, daar toch nog steeds een neiging blijkt te bestaan de vitale deelen met architectonische bijkomstigheden te camoufleeren. Zelfs bij het ontwerp dat door de jury geacht werd aan het programma het best te beantwoorden en met den uitgeloofden prijs van *f* 10.000.— bekroond werd, (ingezonden door: Maschinenfabrik Augsburg-Nürnberg A.G., Gustavsburg, Grün und Bilfinger A.G. en Ir. A. H. van Rood) kan men moeilijk een geestelijke eenheid ontdekken.

Toegegeven kan echter worden dat de ontwerper van de niet-ijzeren deelen zich niet, als enkele andere inzenders, aan architectonische spielereien heeft schuldig gemaakt en dat dientengevolge deze dubbele klepbrug een weinig opvallend — zij het ook wat suf — karakter behouden heeft.

Een gunstige uitzondering maakt het frissche ingenieurs-ontwerp, hetwelk op voorstel van de jury door de Gemeente met een premie van *f* 5000.— werd aangekocht. (Ingezonden door Ir. J. Emmen civiel-ingenieur te Rotterdam). Er spreekt overtuigingskracht uit de elegante tegenstelling van een lichte ijzeren brug, opschuivend tusschen hooge veerkrachtige hefpijlers van gewapend beton. De jury verwacht een machtige werking van dit ontwerp, houdt het in hoofdzaak voor zeer uitvoerbaar, doch vreest de nabijheid van een tweede, reeds in uitvoering zijnde, (spoorweg) hefbrug.

Het zal voorts door menigeen zijn betreurd dat de jury niet bevoegd was hare aesthetische beschouwingen uit te strekken ook over deze spoorweg-hefbrug, waarvan de afbeelding op vele inzendingen voorkwam.

Het is namelijk een rauwe, klakkelooze ijzersamenstelling, waarin op geheel willekeurige hoogte een twee verdiepingen hoog kraandrijvershuisje is opgehangen. Inderdaad is bij dit ontwerp niet de minste camouflage te bespeuren, de armoede van geest zal zich straks ongetwijfeld aan iederen voorbijganger manifesteeren.

Ten slotte een opmerking over prijsvragen in het algemeen. De tijd ligt gelukkig achter ons dat een prijsvraag-uitschrijver slechts een spiering behoefde uit te werpen om van alle zijden kabeljauwen te zien toeschieten.

Tegenwoordig zijn in den regel de voorwaarden waarop de mededingers zich aan het werk zetten behoorlijk, de uitgeloofde prijzen staan in zekere verhouding tot hetgeen verlangd wordt en de beoordeeling is meestal aan bekende deskundigen toevertrouwd.

Aan deze zijde is dus alles in orde. Al was in dit geval de uitgeloofde prijs van *f* 10.000.— zeker niet exhorbitant te noemen, de gemeente heeft door het aankoopen van meerdere ideeën blijk gegeven de waarde van den geestelijken arbeid te erkennen.

Van de zijde der inzenders dient men evenwel te bedenken dat tegenover deskundigen volstaan kan worden met betrekkelijk eenvoudige middelen van toelichting. Het samenstellen van een overbluffende inzending behoeft tegenover de jury niet

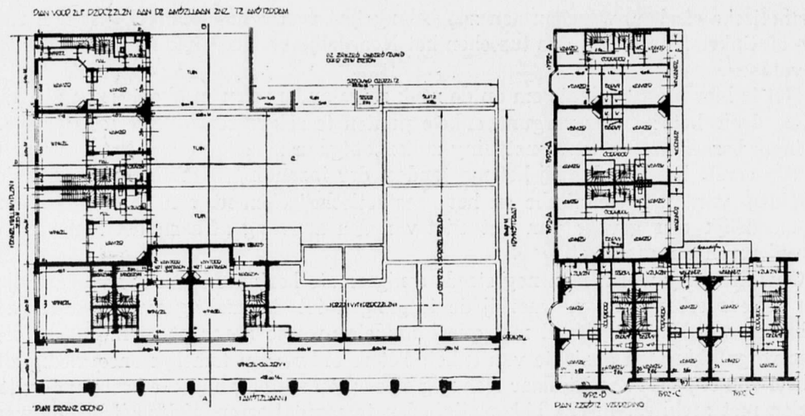

WINKELGALERIJ AMSTELLAAN AMSTERDAM. ARCHITECT C. KRUYSWIJK B.N.A.

noodzakelijk een bewijs van respect te zijn en de democratie in het prijsvrageninstituut wordt er weinig mee gediend.

Een der inzendingen, al betrof het dan ook een tweeling-project, besloeg voor zichzelf een zaal van ongeveer 6 × 10 M., en omvatte behalve de schitterend verzorgde technische teekeningen een groote maquette en een zestal zwaar omlijste schilderijen van kolossale afmetingen!

Aangekocht werd nog voor *f* 1000.— een ontwerp, ingezonden door: de Nederlandsche Fabriek van Werktuigen en Spoorwegmateriaal, genaamd Werkspoor te Amsterdam, in samenwerking met W. M. Dudok, architect te Hilversum en de Haarlemsche Machinefabriek, voorheen Gebr. Figée te Haarlem.

Eveneens voor *f* 1000.— werd aangekocht een ontwerp, ingezonden door: Gute Hoffnungshütte A.G., te Oberhausen, in samenwerking met E.C. Goudriaan's Industrie en Export Maatschappij te Delft, Maschinenfabrik Schiese A.G., te Dusseldorf en ir. W. G. Witteveen, architect te Rotterdam.

PERISCOPIUS.

HOEKBEBOUWING DANIËL WILLINKPLEIN EN AMSTELLAAN TE AMSTERDAM.

Bijgaande afbeeldingen geven een indruk van de hoekbebouwing van het Daniël Willinkplein, op de uitmonding van de Amstellaan, waar de Amstellaan zich splitst in Noorder- en Zuider-Amstellaan. Het trottoir is over een breedte van 4.50 M. overbouwd. Onder de arkaden bevinden zich winkels, met een verdiepinghoogte van 4.80 M.; de kantoortjes achter de winkels hebben een verdiepinghoogte van 2.70 M., waardoor het mogelijk werd daarboven in den achtergevel, ten behoeve van de winkels, lichtramen te plaatsen. De 1e verdieping behoort bij de winkels, de bovenverdiepingen zijn afzonderlijk verhuurd. De maximale bouwhoogte langs de Amstellaan bedraagt 23 M. De pijlers welke een diepte hebben van 1.20 M., alsmede de horizontale banden zijn van syeniet, de gevels zijn opgetrokken van genuanceerde waalklinkers. De winkelpuien en deuren zijn van eikenhout; de gevelwand onder de arkaden is bekleed, tot aan het kalf, met blauw-grijze tegels; het plafond en een gedeelte van de wanden zijn bepleisterd en gespritst. Den bouwondernemer, den heer P. Prins Pzn. komt alle lof toe voor zijn ondernemingsgeest en voor de goede uitvoering van dit belangrijke bouwwerk.

Amsterdam, April 1925. C. KRUYSWIJK, Arch. B.N.A.

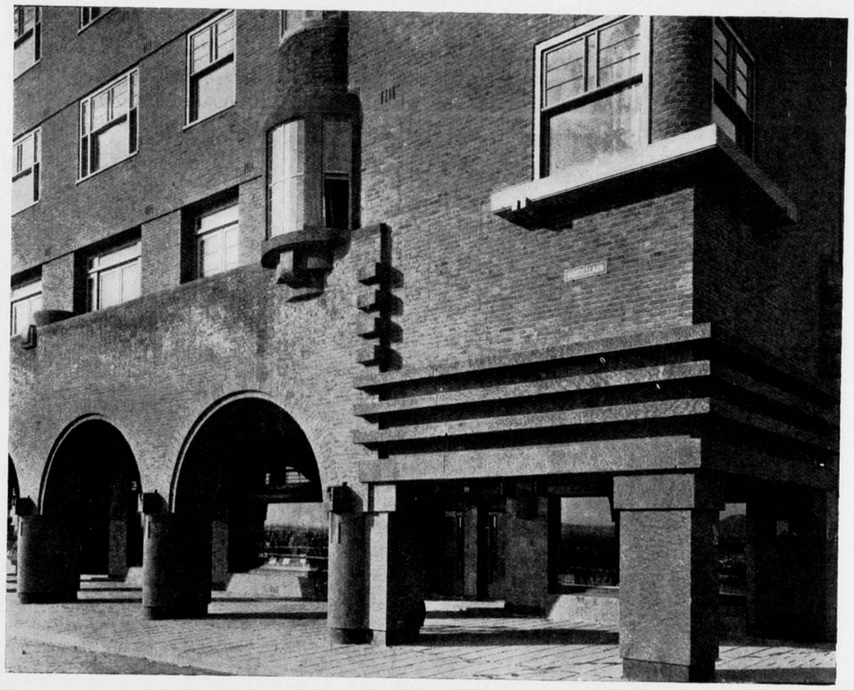

WINKELGALERIJ AAN DE AMSTELLAAN TE AMSTERDAM. C. KRUYSWIJK. ARCHITECT B.N.A.

DE PARK-AVENUE TE NEW-YORK. ILLUSTRATIE UIT HET AMERIKA-NUMMER VAN KUNST UND KÜNSTLER.

OVERZICHT VAN TIJDSCHRIFTEN.

KUNST UND KÜNSTLER. Het Maartnummer van 1925 is een Amerika-nummer. Dr. Max Friedländer schrijft over Particuliere verzamelingen in Amerika, George Heise over Amerikaansche musea. Ook hoe zoo'n museum tot stand komt. Precies omgekeerd als bij ons. Bij het National museum in Washington ging het zóó: Men had alleen geld om het voorproject van den architect te honoreeren. (Van het gratis verkrijgen van plannen schijnen de Amerikanen niets te moeten hebben). De eenige vereischte van het bouwprogramma was: Een kolossalen breeden voorgevel te maken met zuilen. Het gehonoreerde ontwerp viel zeer in den smaak, zoodat het geld voor den bouw binnenstroomde, en toen het gebouw er stond, kwamen de schenkers, die het met eerste rangs werk volstopten. Hoe anders dan in Europa. In de Ford-stad Detroit moet natuurlijk een museum komen. Men heeft beslag kunnen leggen op niemand minder dan Dr. Valentiner, onder wiens leiding het Museum gebouwd, en ingericht wordt en die de aankoopen doet der kunstwerken. Volgt een artikel over wolkenkrabbers door Edmund Schüler. Rijk geïllustreerd. De schrijver tracht de onjuistheid van de meening aan te toonen, dat de wolkenkrabbers ontstaan zouden zijn door het gebrek aan bouwgrond op Manhattan. Gelijktijdig toch dat ze op Manhattan werden gebouwd, bouwde men ze ook op plaatsen, waar wèl ruimte was. Ze ontstonden, zegt Schüler, uit den nieuwen tijdgeest. Tenslotte nog de vertaalde bijdrage van Mewis Mumford: Imperialistische Architektuur in Amerika. Van heel Amerika en zijn architectuur blijft geen scherf heel. Meedoogenloos vaart de schrijver uit over den glans van de Amerikaansche steden, die niets anders beoogt, dan om er de grootste levensmisère achter te verbergen. De drijfveeren tot het scheppen van een wereldstad zijn alle immoreel. „Nicht nur, dasz der Park geschaffen werden musz, um als Heilmittel gegen die Folgen der Überfüllung zu dienen, nein, die Überfüllung musz geschaffen werden, um die Existenzberechtigung des Parks zu schaffen. Nutzen sowohl aus der Krankheit wie aus dem Heilmittel zu ziehen, ist eines der Meisterstücke des weltstädtischen Systems".

DEUTSCHE KUNST UND DECORATION, Mei 1925, brengt het werk in beeld van Fritz August Breuhaus te Düsseldorf. Het is nogal vervelend, maar de heer Cheer, die den tekst erbij schrijft, denkt er anders over.

30 MEI 1925 NUMMER 22

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

INHOUD.

Officieele Mededeelingen. — Jaarvergadering B. N. A. 1925. — Bestuursverkiezing 1925. — Commissie der voordrachten. — Mededeelingen. — Prijsvraag Medaille Nederlandsch Olympisch Comité. — Schoonheidscommissies overal! door A. Keppler c. i. — Landhuisje te Zetten, door C. B. Posthumus Meyjes Architect B. N. A. — Betonopzetters volgens systeem Bron, door A. Bron. — Knikformules, door Pl. van den Berg Architect B. N. A. — M. T. S. te Leeuwarden, door A. Baart, D. Meintema en v. H. V.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.

JAARVERGADERING B. N. A. 1925.

De Jaarvergadering zal worden gehouden op Zaterdag 27 Juni 1925 in het Gebouw van de Industrieele Club te Amsterdam.

De agenda is als volgt:

1. Opening door den Voorzitter.
2. Notulen van de vergadering van 19 April 1925 (in concept opgenomen in No. 17).
3. Mededeelingen.
4. Jaarverslag over 1924 (dit verslag zal verschijnen in het volgende weekblad).
5. Verslag van den Penningmeester over den financieelen toestand van den B. N. A.
6. Rapport van de Commissie van Financiën over de rekening en verantwoording van den Penningmeester over 1924.
7. Begrooting voor het jaar 1925.
8. Verkiezing van 4 leden van het Bestuur (zie hieronder).
9. Verkiezing van den Voorzitter van den B. N. A.
10. Benoeming van leden voor verschillende commissies.
11. Ingekomen stukken.
12. Voorstel van het Bestuur tot het instellen van een Werkprogramma Commissie ter bestudeering van de mogelijkheid tot het oprichten van een Architectuur foto-Instituut.
13. Voorstel van het Bestuur tot het benoemen van een Commissie tot nadere uitwerking van verschillende wijzigingen van de statuten, ontworpen door het Bestuur.
14. Rondvraag.

Over de punten 5, 7, 10, 12 en 13, zullen nadere toelichtingen worden verstrekt in een tweetal Mededeelingen, die den leden tijdig zullen worden toegezonden.

BESTUURSVERKIEZING 1925.

Het Bestuur deelt hierbij mede dat ter voorziening in de vacatures ontstaan door het aftreden van de heeren: Ir. A. R Hulshoff, Jan van der Valk, E. J. Kuipers en Ir. W. P. C. Knuttel, waarvan de twee eerstgenoemden niet, de twee laatstgenoemden wel herkiesbaar zijn, candidaat zijn gesteld de heeren: Ir. W. P. C. Knuttel, E. J. Kuipers, Dr. Ir. D. F. Slothouwer en Ir. Jan Gratama door de Gewestelijke Kringen „Amsterdam" en „Leeuwarden", Pierre Cuypers, J. W. Hanrath, Ir. W. P. C. Knuttel en E. J. Kuipers door den Gewestelijken Kring „Maastricht", Ir. W. P. C. Knuttel, E. J. Kuipers, Dr. Ir. D. F. Slothouwer en Prof. Ir. G. Diehl door den Gewestelijken Kring „Rotterdam", Dr. Ir. D. F. Slothouwer, E. Kuipers, Prof. Ir G. Diehl en Ir. W. P. C. Knuttel door den Gewestelijken Kring „Deventer", Ir. W. P. C. Knuttel, E. Kuipers, H. F. Mertens en Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk door den Gewestelijken Kring „Utrecht", E. Kuipers

en G. Feenstra door den Gewestelijken Kring „Arnhem", Ir. W. P. C. Knuttel, E. J. Kuipers, W. J. Sandhövel en H. M. Zoetmulder door den Gewestelijken Kring „Eindhoven".

De definitieve candidatenlijst zal worden opgenomen in het volgende nummer van het Bouwkundig Weekblad.

COMMISSIE DER VOORDRACHTEN.

Deze Commissie bestond in het tijdvak Jaarvergadering 1924—1925 uit de heeren: Dr. H. P. Berlage, Ir. Jos. Th. J. Cuypers, en Ir. A. R. Hulshoff. De plaatsvervangende leden zijn in dat tijdvak geweest de heeren: H. v. d. Kloot Meyburg, A. P. Smits en J. F. Staal. Deze heeren worden lid van de commissie van 1925 tot 1926.

Ter voorziening in de vacatures voor de plaatsvervangende leden heeft de Commissie der Voordrachten overeenkomstig art. 7a van het Huish. Reglement de volgende voordrachten ingediend.

3-tal voor het 1e pl. lid: J. W. Hanrath, B. J. Ouëndag en Albert Otten.
3-tal „ „ 2e „ „ : Ir. Jan Gratama, P. Vorkink en C. J. Blaauw.
3-tal „ „ 3e „ „ : Prof. Ir.M.J. Granpré Molière, J.C. Meischke en Ir. Jos. Klijnen.

Het Bestuur heeft zich met deze voordracht accoord verklaard.

MEDEDEELINGEN.

PRIJSVRAAG MEDAILLE NEDERLANDSCH OLYMPISCH COMITÉ.

De Permanente Prijsvraag-Commissie meldt ons:

Door het Ned. O. C. werd reeds eenigen tijd geleden, als deel eener internationale prijsvraag van het Intern. Olympisch Comité, eene nationale prijsvraag uitgeschreven voor een medaille ter uitreiking aan de overwinnaars in de Olympische spelen.

De P.P.C. achtte de bepalingen van het programma inzake de bekroningen en de beoordeeling der inzendingen niet in overeenstemming met de algemeene Nationale prijsvraagregelen voor bouw-, ambachts- en nijverheidskunst, en wendde zich tot het N. O. C. en zijn jury om te trachten daarin die wijzigingen te brengen, die zij in het belang der prijsvraag zelve en van de mededingers noodzakelijk vond.

Wat het eerste punt aangaat, acht de P. P. C. een bekroning met de gouden medaille, die voor de wedstrijden op sportgebied wordt toegekend, niet de juiste in een prijsvraag als de onderhavige; zij is n.l. van meening dat hier de uitgeloofde prijzen ook een behoorlijke geldelijke belooning van den gepraesteerden arbeid der bekroonden moeten bevatten.

Wat de beoordeeling der inzendingen betreft, het N. O. C. is bereid gevonden *zijn* jury samen te stellen overeenkomstig onze Nationale Prijsvraagregelen; dit geldt dus de beoordeeling in eerste instantie. Het heeft echter niet kunnen bereiken dat het Internat. Olympisch Comité een competente jury waarborgde; dit comité toch zal het eindoordeel over de in de verschillende landen bekroonde ontwerpen leggen in handen van een nog niet genoemde jury uit zijn midden gekozen.

Daar met het N. O. C. betreffende deze punten dus geen afdoende overeenstemming kon worden verkregen, aangezien dit comité niet bereid of bij machte bleek de door de P. P. C., met instemming van het bestuur van de Kring van Nederlandsche Beeldhouwers geopperde bezwaren uit den weg te ruimen, moet de P. P. C. onzen kunstenaars de mededinging aan deze prijsvraag ten sterkste ontraden.

SCHOONHEIDSCOMMISSIES OVERAL!

Op het gehouden Stedebouwkundig Congres te New York is op initiatief van Charles Henry Cheney uit Palos Verdes (Californië) een commissie benoemd, welke zich zal bezig houden met de „Methods of improving the general architecture mass and appearance of buildings in cities." (Methoden tot bevordering van de algemeene architectuur, de massa's en het uiterlijk aanzien van gebouwen in steden).

Deze commissie wordt gevormd door Raymond Unwin, Heiligenthal, Lilienberg, Cheney, Frank B. Williams en ondergeteekende. Op voorstel van Unwin, zal eerst materiaal betreffende wetten en verordeningen worden verzameld.

't Is een verblijdend teeken, dat in Amerika de behoefte aan Schoonheidscommissies wordt gevoeld.

In dat land bestaan wel „committees of Arts," welke uitsluitend de bouwwerken van de Overheid controleeren. Deze commissies zijn helaas zeer reactionaire lichamen.

Groote grondbezitters, die villa-wijken exploiteeren, houden er echter een eigen Schoonheidscommissie op na, welke zeer goed werken.

A. KEPPLER c. i.

LANDHUISJE TE ZETTEN. ARCHITECT C. B. POSTHUMUS MEYJES. B.N.A.

LANDHUISJE TE ZETTEN.

Onder het huis zand met klei, voor het huis klei met een straatje, aan de Oostzijde klei met een plaatsje en een schuurtje, aan de Westzijde klei met een wegje, aan de Zuidzijde klei met bloemen, (in den zomer dan) en de Linge met een brugje erover.

Op de Lagere School leerden wij van de Linge, dat „het des zomers een klein riviertje is, doch des winters vaak een machtige stroom". Gedachtig hieraan, is het huisje dan ook op gepasten afstand van de rivier gehouden. Dit de situatie.

Toch al is het er vaak heïig en kleïig, is de Betuwe mooi met haar eindelooze vergezichten en wijde luchten, met zoo nu en dan een kleiweg met zware en diepe karrevoren, met in de verte zoo'n hobbelende twee-wielige boerenkar, waarop de witte huif vroolijk tegen den horizon plekt.

Het beschikbare bouwterrein was echter beperkt, zoo ook de bouwsom. Vandaar, dat in dit huisje alles zoo beknopt mogelijk is gegroepeerd en de buitenomtrek vrijwel een kwadraat vormt, hoewel een langgerekt plan en lage opbouw zich meestal beter bij het landschap aansluit. Die kleine huisjes met twee verdiepingen, doen zoo „kantelig" aan. Ze zijn met hun mansarde kapjes en kalkzandsteen geveltjes, maar al te inheemsch daar in de Betuwe.

Daarom is de beschuttende rieten vacht diep over den romp getrokken, want het kan er koud zijn in de Betuwe en waaien ook. Er bestaat toch eigenlijk geen logischer en constructief juister dak, dan het rietendak. Geen killetjes van dit en zijwangen van dat en dan weer een boeïïnkje, niets dan één dikke vacht, die de daklijn overal volgt. Door de haast oneindige kleinheid van het opbouwend materiaal, doet het

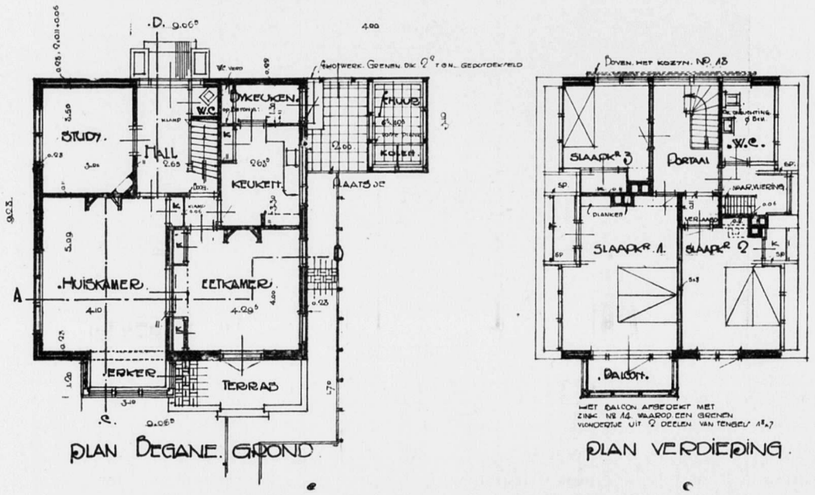

LANDHUISJE TE ZETTEN. ARCHITECT C. B. POSTHUMUS MEYJES. B.N.A.

rietendak zoo grootsch en zoo beschuttend. Bij de afdekking van het schuurtje is getracht de „pyron" geheel „des riets" te doen zijn. Het kostte wel wat praten met den rietdekker, maar tenslotte had hij toch wel plezier in het geval. De vorsten op het huis zijn rood en de voegruggen zijn naar plaatselijk gebruik, witgekalkt. Dat wit staat mooi tegen de vaal bruine rietkleur.

De indeeling wordt aan de beschouwing der plattegronden overgelaten. Wat het uitwendige betreft, is het plint zwart geteerd, tot bovenkant cementraam, dat leek mij het meest logische. Daarboven een bruingele gevelsteen en het houtwerk wordt nog donkerrood geschilderd met scharnieren, naalden en andere accenten zwart.

De beschieting van het balcon is, evenals het schuurtje ruw en gecarbolineerd. Dat bruin van carbolineum is prachtig, vooral als de tijd er zijn stempel op heeft gedrukt.

Het werkje werd door den aannemer T. de Bruin uit Zeist met veel toewijding in den zomer 1924 uitgevoerd, onder de beproefde leiding van onzen heer A. A. Versteeg. De totale bouwkosten inclusief de brug en alle bijbehoorende kosten bedroegen *f* 15.000.— precies.

C. B. POSTHUMUS MEYJES.
Architect B. N. A.

Amsterdam, Mei 1925.

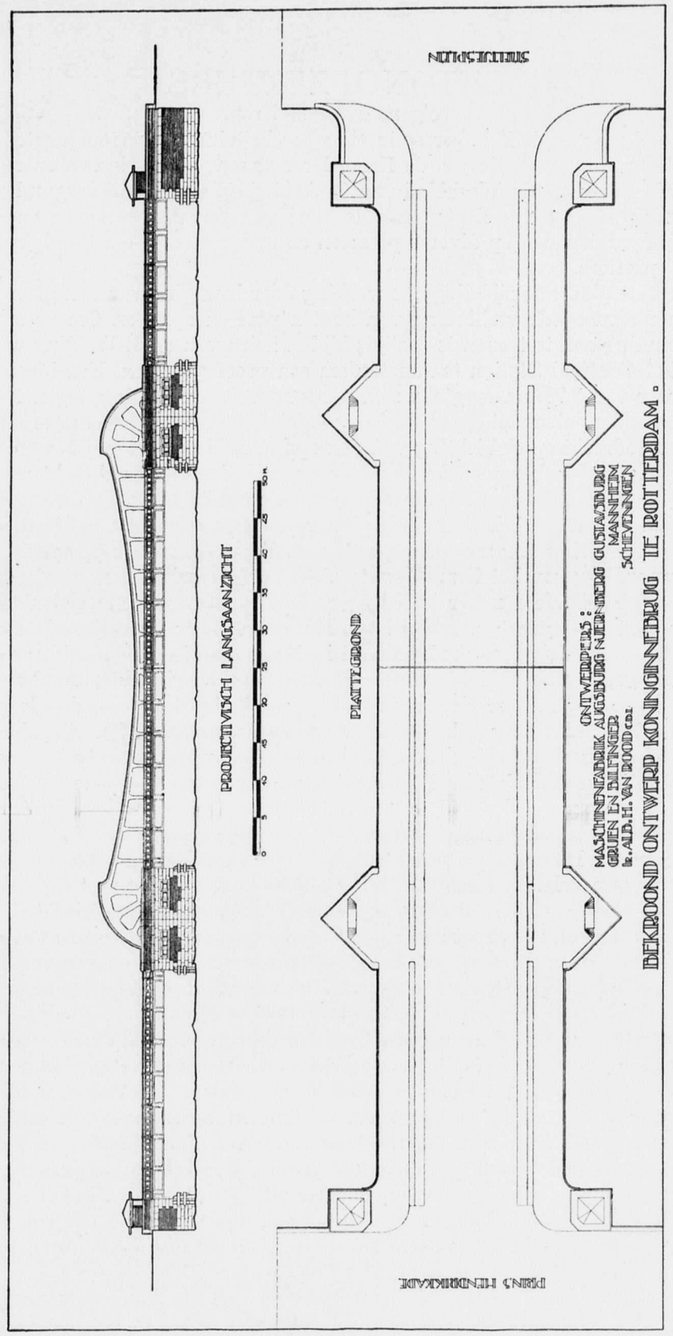

Bovenstaande afbeelding geeft het bekroonde ontwerp weer in de Prijsvraag voor de Koninginnebrug te Rotterdam, ingezonden door de Machinenfabrik Augsburg—Nürnberg. A. G., Grün und Bilfinger. A. G. en Ir. A. H. van Rood. c. b. i. Architect B. N. A. — Tot onze spijt was het cliché niet tijdig genoeg gereed om haar bij den brief van Periscopius in ons vorig nummer in te lasschen.

BETONOPZETTERS

volgens systeem Bron.

Waar de heer van de Wijnpersse in zijne beschrijving van betonopzetters volgens mijn systeem, uitgevoerd door de firma Bronwasser, eenige bezwaren naar voren brengt, (zie Bouwkundig Weekblad van 18 April j.l.), zij het mij vergund hieronder een en ander nader toe te lichten aan de hand van gemaakte proeven en onderzoekingen bij de duizenden op diverse plaatsen en onder diverse omstandigheden reeds geslagen opzetters.

In de eerste plaats de zijdelingsche werking door beweging van den grond, waarbij het dus aankomt op de verbinding van houten paal en opzetter. Om de sterkte van deze verbinding aan te toonen is destijds bij het heien van de uitbreiding van de perrons op het Centraal Station te Amsterdam een proef genomen. Een ingeheide paal met opzetter van 2.70 mr. lengte, werd juist onder de verbinding, tegen twee zware ingeheide houten palen met een middellijn van circa 35 c.m. door een zware dwarsbalk gesteund. Loodrecht op de richting van den opzetter, die geheel vrij boven den grond stond, werd aan den kop van den opzetter een zijdelingsche trekkracht veroorzaakt, door middel van staaldraad met katrol, met als belasting de bak van een kipwagen volgegooid met nat zand. Bij eene belasting van ongeveer 1 M³. zand brak de houten paal onder de verbinding met den opzetter af. De proef werd bijgewoond door een vertegenwoordiger van het Gem. Bouwtoezicht te Amsterdam.

Waar een ingeheide opzetter in ieder geval in gunstiger omstandigheden verkeert mag dus met vrij groote zekerheid worden aangenomen dat de paal met opzetter tegen grooten zijdelingschen druk bestand is. Bovendien is het ondenkbaar dat op de betrekkelijk geringe oppervlakte van de paal met opzetter krachten zouden optreden, die een buigingsmoment zouden veroorzaken, zooals bij de hier bedoelde proef van circa 2.500 K.G. Mr. En verder, waar gesproken wordt van één rij palen, waarbij zeker die zijdelingsche werking aanwezig is, meen ik aan de hand van het voorgaande, dat die zijdelingsche druk, die bij toepassing van opzetters toch zeer gering zal zijn, met glans door de verbinding zal worden opgenomen. In dat verband dien ik toch even eene vergelijking te maken met de tot nog toe overal toegepaste gemetselde fundeering op houten palen. Hier moet in ieder geval de zijdelingsche druk op den muur, dus op veel grooter oppervlakte, oneindig veel grooter zijn en zou het niet denkbeeldig zijn dat de muur op de houten fundeering afschoof, hetgeen zeker niet belet zou worden (indien n.l. die druk zoo groot zou zijn) door de aangebrachte schuiflat of de onderlinge wrijving. Bij toepassing van opzetters kan die zijdelingsche werking aan den onder het gebouw liggenden grond worden medegedeeld en zal allicht van een permanenten druk op de fundeering veel minder sprake zijn.

Wat betreft de lucht die zich in den paalkop zou verzamelen, dient opgemerkt, dat daarvoor bij het hakken van den paalkop speciaal wordt rekening gehouden door het hakken van een sleufje, waardoor de lucht bij het opslaan van den opzetter kan ontwijken. Of dan nog in den paalkop lucht zal blijven, die oorzaak van verrotting zou zijn, meen ik aan de hand van onderzoekingen te moeten betwijfelen. Voor deze proeven werden ingeheide palen met opzetters onder de verbinding afgezaagd, de beton om de ijzeren buis weggehakt, de buis doorgebrand en het daarin besloten stuk paalkop in vertikale richting doorgezaagd. Het bleek daarbij dat de paalkop stijf opgesloten zat tusschen de ijzeren buis en zuiver aansluitend tegen de onderkant van den opzetter. De paalkop was geheel verzadigd met water.

In ieder geval is de positie van dezen paalkop veel gunstiger dan voor palen die soms over een groote lengte in de beton gestort zijn. Waar in het laatste geval verrotte paalkoppen werden aangetroffen is de oorzaak hiervoor, hoewel niet met absolute zekerheid vast te stellen, toch meestal toegeschreven aan de inwerking van de beton op deze koppen.

Wat betreft de ijzeren ring die blootgesteld is aan de inwerking van het grond-

water, zij opgemerkt, dat deze ring is aangebracht speciaal als versterking bij het opslaan van den opzetter op den houten paal en voor het verder inheien.

Met verwijzing naar hetgeen hiervoor is gezegd over den zijdelingschen druk, acht ik het van minder belang of deze ring later eventueel al of niet door roest wordt verteerd.

Overigens kan ik volkomen accoord gaan met den wensch door den heer v. d. Wijnpersse geuit, om stelselmatig door te gaan met het doen van onderzoekingen waarbij de betreffende firma wel gaarne hare medewerking zal willen verleenen.

A. BRON.

KNIKFORMULES.

Naar aanleiding van mijn artikel in het B. W. over de knikformule, was de Directeur van den Bouw- en Woningdienst te Dordrecht zoo vriendelijk mij de Bouwverordening van Dordrecht te zenden, waarin sedert 1921 ook de formule van Tetmajer, bij een bepaalde slankheidsgrens, is voorgeschreven.

Als toelichting bij de formules staat er: „De formules voor volledige inklemming mogen slechts gebruikt worden, wanneer voldoende waarborgen zijn gegeven voor zorgvuldige uitvoering van het constructiewerk".

Ik twijfel niet of de Directeur van den Bouw- en Woningdienst zal die voldoende waarborgen wel heel zelden aanwezig achten, want een kolom staande onder een onderslagbalk, moge men ten opzichte van de as loodrecht op den balk volledig ingeklemd achten, ten opzichte van de as in de richting van den onderslagbalk is zij dat niet, omdat bij het buigen van de kolom de onderslagbalk gewrongen wordt. Bij staven van kappen of bruggen, waaraan drukstaven verbonden zijn, is dit eveneens het geval.

Een noodlottige vergissing zou het zijn, wanneer men op die wringing niet rekende, want rekende men, dat in dergelijke gevallen beide einden volledig waren ingeklemd, dan zou het traagheidsmoment viermaal te klein worden.

Daarom schreef ik: „Het is mogelijk, dat bij het ontwerpen van de ingestorte spoorwegbruggen bij vergissing het derde of vierde geval is toegepast, dus op volledige inklemming van één of beide einden was gerekend.

Hoewel buiten het verband met het bovenstaande, volgt hier nog een zinsnede uit bovengenoemde Bouwverordening over „welstand".

„Het uiterlijk van gebouwen met al wat daartoe behoort en van hekken, muren en dergelijke, moet zoodanig zijn, dat het noch op zichzelf, noch in verband met de omgeving, uit een oogpunt van welstand aanstoot kan geven. Burgemeester en Wethouders zijn bevoegd te dien aanzien nadere eischen te stellen".

Met dank voor de toezending van de Bouwverordening, houd ik mij aanbevolen voor toezending van andere Bouwverordeningen, waarin op het gebied der sterkteberekeningen iets staat, dat van belang is om besproken te worden.

We wachten nog maar steeds op meer eenheid in de Bouwvoorschriften op dit gebied!

PL. VAN DEN BERG,
Architect B. N. A.

Vlaardingen.

M. T. S. TE LEEUWARDEN.

In het verslag over het eindexamen 1925 van bovengenoemde school, afgedrukt op bladzijde 260 van het B. W. schrijft de afgevaardigde van den B. N. A. dat de leeraren veel moeite en tijd geven om de jongelui kennis bij te brengen en dat de M. T. S. in het bezit is van een prachtige verzameling van monsters met werktuigen en instrumenten voor beproevingen maar dat de jongelui extra moeten worden gewaarschuwd om zich niet half of 5/8 architect te mogen noemen.

Waar onze namen voluit worden genoemd verzoeken wij u een enkel woord van verweer toe te staan.

De opgave waarmede de gedelegeerde de fout in de opleiding meende te moeten aantoonen was een opgave voor 2 dagen. In verhouding tot de andere opgaven voor

de bouwkunde die blijkbaar den heer gedelegeerde geen aanstoot hebben gegeven, dus 2/9 deel.

Bij deze opgave werd gevraagd een besteksteekening van een eenvoudig woonhuis naar een gegeven schets. Begane grond, verdieping, 2 gevels, doorsnede, balkgrond, kapgrond en rioleering moesten worden geteekend. Het maken van een besteksteekening werd overigens op het examen niet gevraagd.

Had de heer gedelegeerde dit in aanmerking genomen en het juist opgevat dan was zijn waarschuwing misschien anders of althans op een ander doel gericht.

Ook bij het onderzoek van de kennis der bouwmaterialen schijnt ons de conclusie te spoedig getrokken. De toestellen voor de beproeving van cement waren pas aangeschaft en de betrokken leeraar was wegens ziekte bij het examen afwezig.

Had de gedelegeerde zich de moeite gegeven om te kunnen weten hoe onze opvatting was en in de opeenvolgende jaren meer duidelijk in den cursus en op het examen naar voren is gebracht of had hij ons gelegenheid gegeven het duidelijk te maken dan had hij kunnen weten, dat wij het onderwijs er op richten den leerlingen goede kennis van het materiaal en de constructies bij te brengen en daarbij kennis en begrip van vormen en verhoudingen en hun gelegenheid te geven tot oefening in de teekenvaardigheid.

Als leeraren zijn wij ons zeer goed bewust, dat wij niet kunnen opleiden voor architecten en dat wij er voor alles voor moeten waken om dat te doen voor halve of 5/8 architecten zooals in het verslag wordt gewraakt.

Met belangstelling hebben wij het rapport gelezen maar wanneer het onderwijs door ons zal worden voortgezet dan zullen wij ons niet laten leiden door dit rapport.

Met dank voor de plaatsing. A. BAART.
Leeuwarden, 6 Mei 1925. D. MEINTEMA.

Op het schrijven van de heeren Baart en Meintema dat de Redactie mij ter inzage zond zou ik alléén deze kantteekening willen maken dat de heeren zich zeer zeker niet door het rapport van een gedelegeerde B. N. A. behoeven te laten leiden. Zij hebben voor zoover ik weet vrijheid hun eigen inzichten èn die van het Bestuur der M. T. S. te volgen. Voor wie echter *over de* scholen en de leeraren heen, het verdere doel, n.l. dat der Bouwkunst ziet, is het er slechts om te doen, op welke wijze dit doel ook door de M. T. S. te Leeuwarden 't best zal worden gediend. En nu is mij ook uit besprekingen met bovengenoemde leeraren gebleken, dat het maken van gevel- en interieurteekeningen, perspectieven enz. *niet* doeltreffend werkt. De jongelui, die dikwijls blijk geven in eigenlijk — technische vraagstukken niet voldoende — of laat ik zeggen niet bijzonder geschoold te zijn, hebben nog 'n belangrijk aantal uren te besteden aan zoogn. ontwerp- en perspectiefteekenen. Dit schijnt mij verkeerd. Een tipje van den sluier die het architectonisch kunnen voor hen verborgen houdt, wordt even opgelicht — en.... zij meenen straks in het practische leven tot productief werk geroepen, het geheele veld te kunnen beheerschen, — de ervaring ook, ja juist van de beide heeren die door dit euvel onbewust meewerken, bewijst het meer dan voldoende.

Als men de leeringen zóóver brengt dat zij een ontwerpteekening op 1 a 100 of 1 a 200 behoorlijk kunnen *lezen* en op 1 a 20 of 1 a 10 détailleeren, dan kan men met dat resultaat meer dan tevreden zijn. En als dan de leeraren der andere vakken het hunne er toe bijdragen dat een profiel of 'n vorm *niet* wordt een luk-rake nabootsing van een of ander op den voorgrond komend artist, maar dat zij blijken geven voor geschoolden smaak, en dat dak- en goot-, beton- of ijzer- of steenconstructie voldoen zooals op het eindexamen toen ook bleek — aan de moderne eischen die men daaraan stellen moet, dan is het toe te juichen dat de M. T. Scholen, óók die te Leeuwarden, en óók voor de burgerl. bouwkunde steeds in grooter bloei zich mogen verheugen.

L. 9 Mei 1925. v. H. V.

6 JUNI 1925 NUMMER 23

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

INHOUD.

Officieele Mededeelingen. — Jaarvergadering B. N. A. 1925. — Opgaaf Hoofdelijken Omslag. — Jaarverslag van den B. N. A. over het jaar 1924. — Berichten. — In Memoriam Mr. M. I. Duparc, door D. F. S. — Moderne Fransche Bouwkunst. — Woonhuis te Enschedé, door W. v. d. Leck.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.

JAARVERGADERING B. N. A. 1925.

De Jaarvergadering zal worden gehouden op Zaterdag 27 Juni 1925 in het Gebouw van de Industrieele Club te Amsterdam.

De agenda is als volgt:

1. Opening door den Voorzitter.
2. Notulen van de vergadering van 19 April 1925 (in concept opgenomen in No. 17).
3. Mededeelingen.
4. Jaarverslag over 1924 (opgenomen in dit nummer).
5. Verslag van den Penningmeester over den financieelen toestand van den B. N A.
6. Rapport van de Commissie van Financiën over de rekening en verantwoording van den Penningmeester over 1924.
7. Begrooting voor het jaar 1925.
8. Verkiezing van 4 leden van het Bestuur.
9. Verkiezing van den Voorzitter van den B. N. A.
10. Benoeming van leden voor verschillende commissies.
11. Ingekomen stukken.
12. Voorstel van het Bestuur tot het instellen van een Werkprogramma Commissie ter bestudeering van de mogelijkheid tot het oprichten van een Architectuur foto-Instituut.
13. Voorstel van het Bestuur tot het benoemen van een Commissie tot nadere uitwerking van verschillende wijzigingen van de statuten, ontworpen door het Bestuur.
14. Voorstel van het Bestuur om te zamen met de Ned. Vereeniging van Centrale Verwarmings Industrie een gemengde commissie te benoemen, welke commissie de vraagstukken samenhangende met het uitvoeren van projecten van centrale verwarming, zal bestudeeren.
15. Rondvraag

Over de punten 5, 7, 10, 12, 13 en 14, zullen nadere toelichtingen worden verstrekt in een tweetal Mededeelingen, die den leden tijdig zullen worden toegezonden.

OPGAAF HOOFDELIJKEN OMSLAG.

De penningmeester van den B. N. A. verzoekt den leden die hunne opgaaf voor den „Hoofdelijken Omslag" nog niet inzonden, dit alsnog ten spoedigste te doen.

JAARVERSLAG VAN DEN B. N. A. OVER HET JAAR 1924.

Ter voldoening aan het bepaalde in art. 10 § 25 van de Statuten van den B.N.A. brengt het Bestuur het volgende jaarverslag uit over het jaar 1924:

Het aantal leden van den B.N.A. vermeerderde in totaal met 7. De toetreding van de architecten tot den B.N.A. neemt gestadig toe, het aantal nieuwe leden bereikte zelfs in 1924 een record, daar geen der voorafgaande jaren op het cijfer 13 daarvoor kan bogen. Door bedanken, overlijden en ook door het feit dat aspirant leden lid werden, was de totale vooruitgang ten slotte 7.

De nieuwe leden zijn de heeren: B. T. Boeyinga, J. Luthmann, P. Vorkink, Jac. Wormser, A. J. Westerman, Jac. Bot, H. Baarda, G. Loogman, E. van Linge, L. Reinalda, Ir. A. J. v. d. Heiden, F. B. Jantzen en Ir. P. F. de Bordes. Het lidmaatschap van den B.N.A. werd opgezegd door de heeren A. J. Salm, H. Ezerman en Ir. M. E. van der Wall. De heer H. J. M. Walenkamp werd van de ledenlijst afgevoerd.

In 1924 had de B.N.A. het verlies te betreuren van den heer Paul J. de Jongh, die op 31 Januari overleed. Het is het Bestuur een behoefte in dit verslag een herinneringswoord aan hem te wijden. De heer de Jongh paarde aan zijn belangstelling voor het vereenigingsleven van de architecten, een groote kennis van alles, wat dit vereenigingsleven, en wat het versterken kon, betrof. Hij was een steun en een voortstuwende kracht, die zeer veel voor de verbetering van het architectenberoep wist tot stand te brengen. Zijn naam zal in dankbare herinnering bij de Nederlandsche architecten blijven voortleven.

Ten slotte vermelden wij dat het aantal leden, aspirant-leden, buitenlandsche leden en eereleden bedroeg op 1 Jan. 1924 en op 31 Dec. d. a. v. respectievelijk: 241—7—4 en 18, en 249—6—4 en 18.

De jaarlijksche mutatie in het Bestuur bracht den heer Jan v. d. Valk, oud-penningmeester van den B.N.A. gedurende de jaren 1919—1923, weer in zijn functie, in de plaats van den heer Ir. A. Broese van Groenou, die te kennen gaf, uit het Bestuur te willen treden. De aan de beurt van aftreding zijnde heeren Ir. A. R. Hulshoff en Jan Wils werden herkozen, terwijl de heer P. G. Buskens als Voorzitter bleef optreden.

In het algemeen gesproken neemt de omvang van de agenda der bestuursvergaderingen toe, zoodat zij langzamerhand volle dagen van de leden van het Bestuur gaan in beslag nemen. Talrijk zijn de gevallen in bouw-aangelegenheden waarin het oordeel van het Bestuur wordt gevraagd en waaruit blijkt dat de B.N.A. meer en meer als het centrale instituut wordt gevoeld, om inlichtingen en raad te verkrijgen inzake de architectenwerkzaamheden.

Met de Commissie van Onderzoek hield het Bestuur voortdurend contact. Deze Commissie, die na de Jaarvergadering bestond uit de heeren G. Versteeg, Voorzitter, C. N. v. Goor, Secretaris, B. v. Bilderbeek, H. v. d. Kloot Meyburg, en Maurits Plate, heeft talrijke zaken te behandelen gehad en het Bestuur waardeert ten zeerste de uitvoerigheid en de nauwgezetheid der aan hem uitgebrachte adviezen.

Ook met de Commissie van Redactie, na de Jaarvergadering bestaande uit de heeren A. H. van Anrooy, C. J. Blaauw, Ir. G. C. Bremer, J. C. Meischke en Dr. Ir. D. F. Slothouwer (de heer Blaauw trad in Sept. weer af en werd voorloopig niet vervangen,) hield het Bestuur meer contact dan in andere jaren. De aanleiding hiertoe was het onder de oogen zien van een andere en betere exploitatie mogelijkheid van het Bouwkundig Weekblad nà 31 Dec. 1924, op welken datum het vigeerende contract met de firma Mouton afliep.

Verschillende besprekingen over en weer moesten worden gehouden. Daarbij werd tevens overwogen de mogelijkheid het weekblad gezamenlijk met het genootschap Architectura et Amicitia te redigeeren en als orgaan van de beide vereenigingen te doen verschijnen. Verschillende omstandigheden hebben er toe geleid dat de ledenvergadering besloot dezen weg niet te volgen, zoodat zelfstandig een zoo gunstig mogelijke exploitatie moest worden gezocht. Het Bestuur had daarbij met velerlei moeilijkheden te kampen, niet in de eerste plaats met het bestaan van nieuw opgerichte concurreerende vakbladen sommige onder redactioneele leiding van leden van den B.N.A. zelf. Het resultaat is echter geweest, dat, zeer zeker ook door de bereidwillige houding van de firma Mouton en Co. tegenover den B.N.A., het Bouwkundig Weekblad in 1925 zou kunnen verschijnen in een vorm, die het overgroote deel van de leden van den B.N.A., naar de meening van het Bestuur, zeker zal bevredigen.

Ook met de overige permanente Commissies hield het Bestuur, wanneer daartoe aanleiding bestond, contact.

De Commissie van Onderwijs, bestaande uit de heeren Jan v. d. Valk, voorzitter, J. P. Mieras, secretaris, en de leden M. Sirag, G. J. Rutgers, H. v. d. Kloot Meyburg en Jan Wils, (met de heeren C. v. d. Linde en H. B. v. Broekhuizen als vertegenwoordigers van

de Federatie van Samenwerkende Vakbonden van Technici was dit jaar zeer diligent met betrekking tot het ontwerpen van een nieuw programma voor de examens voor het diploma van Bouwkundig Opzichter B.N.A., een hervorming van het bestaande programma, niet alleen dienende om het examen financieel zonder Rijkssubsidie mogelijk te maken, doch om ze tevens aan te passen, aan sedert jaren bestaande wenschen naar verbetering.

De Commissie is er in geslaagd haar arbeid binnen het verslagjaar te beëindigen en haar rapport met voorstellen bij het Bestuur in te dienen, waarvan wij met erkentelijkheid gewag maken

De verschillende Commissies waren voorts als volgt samengesteld:

De Commissie van Voorlichting, uit de heeren Ir. G. C. Bremer, S. de Clercq en P. Vorkink, lid en de heeren Ir. W. P. C. Knuttel, Maurits Plate en J. F. Staal, plaatsvervangend lid. De Commissie van Geschillen voor de Tabel van 1915 uit de heeren P. G. Buskens, S. de Clercq, H. G. Jansen, B. J Ouëndag, Ir. H. Thunnissen en J. Verheul Dzn.

De Commissie van Geschillen, genoemd in de Algemeene Regelen van 1922 uit de heeren B. J. Ouëndag, Voorzitter, P. G. Buskens, S. de Clercq C. N. v. Goor, H. G Jansen, M. Meyerink, H. A. Reus, Ir. W. F. C. Schaap, Ir. H. Thunnissen, J. Verheul Dzn., G. Versteeg en Ir. W. K. de Wijs.

Mr. E. H. P. Rosenboom treedt bij deze commissie als rechtsgeleerd secretaris op. De Commissie voor het Ondersteuningsfonds bestond uit de heeren C. N. van Goor en H. G. Jansen, de Commissie van Financiën uit de heeren Ir. A. Broese van Groenou, Tjeerd Kuipers en Jac. Wormser.

In de Geschillen-commissie voor volkswoningbouw bleven de heeren B. J. Ouëndag, J. Herman de Roos en Foeke Kuipers als aangewezenen door den B.N.A. zitting houden.

Nieuw ingesteld, na een langdurige en ernstige voorbereiding is de Commissie der Voordrachten, waarin op de Jaarvergadering de heeren Dr. H. P. Berlage, Ir. A. R. Hulshoff en Ir. Jos. Th. J. Cuypers als lid, de heeren H. v. d. Kloot Meyburg, A. P. Smits en J. F. Staal als plaatsvervangende leden werden gekozen. Met de voor de instelling van deze commissie benoodigde statutenwijziging werd tegelijkertijd de Commissie van Voorlichting in de Statuten van den B.N.A. opgenomen.

Groot is het aantal tijdelijke Commissies, die in den loop der jaren door den B.N.A. zijn ingesteld. Met het opmaken van dit verslag heeft het Bestuur besloten er enkele, die geen bestaansrecht meer hebben, voor ontbinding voor te dragen. Zoo kunnen gevoegelijk de Commissie voor het verkrijgen van een verzameling Lantaarnplaatjes, die voor de bestudeering van het vraagstuk der Bouw-bureaux, die voor z.g. Woningbouwaangelegenheden, vervallen.

Van de Commissies, die in het verslagjaar diligent zijn geweest, releveeren wij het volgende:

De Commissie voor de bestudeering van het vraagstuk van de „wettelijke bescherming van den architectentitel", bestaande uit de heeren Prof. Ir. M. J. Granpré Molière, Prof. Ir. G. Diehl en J. C. Meischke bracht in October haar langverbeid rapport uit, voor de toekomst van de bouwkunstbeoefening zeer belangrijke voorstellen inhoudende.

De Commissie tot Herziening van de Honorarium-Tabel voor Woningbouw, door verschillende omstandigheden haar taak niet kunnende vervullen, kreeg gelegenheid in September haar werkzaamheden met kracht aan te vatten. Sindsdien vergaderden de heeren Ir. Jan Gratama, J. Herman de Roos en Ir. W. K. de Wijs verschillende malen met de heeren Mr. Dr. G. v. d. Bergh, L. v. d. Wal en J. J. van Schuylenburgh, als vertegenwoordigers van den Nationalen Woningraad, zoodat in het volgende verslagjaar hun voorstellen spoedig zullen worden ingediend.

De bestudeering van verschillende onderwerpen kon tot leedwezen van het Bestuur geen voortgang krijgen omdat bepaalde omstandigheden, buiten den B.N.A., waarvan men afhankelijk is, dien voortgang belemmerden. Zoo bijv. bij de herziening van de A.V. en de A.A.V., waarbij men afhankelijk is van het rapport van de ministerieele commissie, maar dat in 1924 nog niet het levenslicht zag.

De praktijk leert, dat het in het algemeen moeilijk is, commissorialen arbeid, vooral indien deze in samenwerking met andere lichamen moet worden verricht, snel door te zetten en te beëindigen. Het Bestuur wil hiermede geen lans breken voor tragen arbeid, maar slechts constateeren, dat er voor het uitblijven van rapporten van verschillende commissies, waarop in ieder jaarverslag moet worden gewezen, een algemeene oorzaak is.

Met de andere lichamen, vereenigingen en instituten op het gebied van het beroep, werkte het Bestuur in 1924 vaak samen ter bereiking van veranderingen en verbeteringen.

Afzonderlijk moge worden gereleveerd dat het Bestuur op geregelde tijden contact heeft met het Bestuur van den Nederlandschen Aannemersbond, om verschillende punten, de bouwpraktijk betreffende, te zamen onder de oogen te zien. Uit de besprekingen zullen ook concrete voorstellen voortvloeien, die de ledenvergadering t. z. t. zullen bereiken.

De voor eenige jaren verbroken band met den Bond Heemschut werd weer hersteld en de B. N. A. trad als lid van den Bond Heemschut toe.

In den Raad van Arbitrage voor de Bouwbedrijven in Nederland hadden voor den B.N A. zitting de heeren: P. G. Buskens, C. J. Kruisweg, Ir. A. Broese van Groenou, Ir. J. Mulock Houwer, J. Herman de Roos, S. de Clercq, H. Mondt Jr., Albert Otten, J. Verheul Dzn., G. Versteeg, E. G. Wentink, J. v. d. Valk, W. J. Sandhövel, Ir. W. F. C. Schaap en B. J. Ouëndag. Deze laatste is tevens gewoon Bestuurslid, de heeren Schaap en Otten zijn leden van het aangevuld Bestuur.

De afgevaardigde in de Permanente Prijsvraag-Commissie was de heer C. N. van Goor, die in die commissie als secretaris optrad.

De B. N. A. werd voorts vertegenwoordigd in het Bestuur van het Ned. Instituut van Volkshuisvesting door zijn Voorzitter, den heer P. G. Buskens, in het Bestuur van de Vereeniging voor Voortgezet en Hooger Bouwkunst-Onderricht door de heeren Ir. Jos. Th. J. Cuypers en Ir. J. B. v. Loghem.

in den Tentoonstellingsraad door de heeren: Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk, E. J. Kuipers en G. Versteeg.

Daartoe uitgenoodigd heeft de B. N. A. voorts nog als afgevaardigde benoemd in de Sub-Commissie voor de Normalisatie van Bouwmaterialen uitgaande van de Hoofdcommissie voor Normalisatie, den heer P. G. Buskens.

In het algemeen kan geconstateerd worden dat de Gewestelijke Kringen een grootere activiteit aan den dag leggen, o. a. vormde de Kring „Arnhem" een geheel nieuw Kringbestuur, nadat het oude de verwachtingen langen tijd had teleurgesteld. Hoofdzakelijk blijven de agenda's der ledenvergaderingen de stimulans om te vergaderen, hetgeen er op wijst dat de kringbesturen zelf nog niet genoeg initiatief toonen. Veel succes heeft de jaarlijksche vergadering van de kringbesturen met het Bestuur in December, zóó, dat overwogen wordt het aantal dier vergaderingen uit te breiden.

Enkele kringen maakten gebruik van het bepaalde in art. 32 van de Algemeene Regelen en vroegen en verkregen het recht gedurende een bepaalden tijd de minima honoraria der tabel te verlagen. Het zijn de kringen, Leeuwarden en Deventer, en Maastricht, waar de minima 10 % verlaagd zijn.

Afzonderlijke vermelding verdient de studie, die in 1924 ten aanzien van Schoonheidscommissies werd gemaakt. De heeren Ir. D. Roosenburg, Ir. A. Plate en E. Karsen waren zoo welwillend over eenige punten met betrekking tot dit onderwerp een praeadvies uit te brengen, aan de hand waarvan op 26 September te Rotterdam een uitvoerige bespreking door de leden kon worden gehouden. Als gevolg daarvan werden een 7-tal conclusies aangenomen, een algemeene handleiding inhoudende, waarnaar gemeentebesturen zich bij het instellen van Schoonheidscommissies kunnen richten en waarin ook voor de architectleden van zulke commissies een richtsnoer is vastgelegd.

Het aantal Schoonheidscommissies breidt zich steeds meer uit en in bijna alle verkrijgt de B. N. A. het recht voordrachten in te dienen voor de benoeming van de leden of een gedeelte der leden. De voortdurende mutatie in deze commissies op verschillende tijdstippen maakt het niet langer mogelijk zooals tot nog toe jaarlijks een overzicht te geven van de leden van den B. N. A. die in deze commissies zitting hebben. Op het Bureau van den B. N. A. zijn, indien gewenscht, steeds inlichtingen omtrent de samenstellingen der schoonheidscommissies te verkrijgen.

Slechts releveert ons Bestuur de instelling van de nieuwe Amsterdamsche Schoonheids-Commissie, in welker langdurige voorbereiding ons Bestuur verschillende malen is geraadpleegd. Zij werd geinstalleerd op 9 September. Uit de voordracht, die de B. N. A. het recht heeft in te dienen, werden door B. en W. benoemd de heeren: Ir. J. Gratama, J. F. Staal, Jan de Meyer en Dr. Ir. D. F. Slothouwer.

Ten aanzien van de bemoeiingen van den B. N. A. met het vakonderwijs, kan vermeld worden dat, ondanks de intrekking van het subsidie van het Rijk, de examens voor het diploma van Bouwkundig Opzichter op de gewone wijze werden afgenomen, met bijzondere en welwillende medewerking van verschillende examinatoren, zoowel leden als niet-leden van den B. N. A. Het Bestuur spreekt hiervoor zijn erkentelijkheid uit alsook over de welwillendheid van het Bestuur van de Vereeniging van Ambachtsscholen, dat ons de beschikking gaf over eenige lokaliteiten in het gebouw van de 3e Ambachtsschool aan het Timorplein.

Voor het examen meldden zich 146 candidaten aan, waarvan er 144 aan het schriftelijk en 91 aan het volledige examen deelnamen. Aan 52 van hen kon door ons Bestuur het diploma van Bouwkundig Opzichter B.N.A. worden uitgereikt.

Voorts vond het Bestuur de heeren H. H. Kramer en Ir. J. B. van Loghem bereid op te treden als gedelegeerde van den B.N.A. bij de Eindexamens afd. Bouwkunde der Middelbaar Technische Scholen respectievelijk te Leeuwarden en te Haarlem. De beide heeren brachten aan het Bestuur een rapport uit.

Het streven van den B.N.A. naar het gehandhaafd blijven van de bepalingen van de Algemeene Regelen, bracht mee, dat de B.N A. op zijn kosten poogde de herziening te krijgen van sommige rechterlijke beslissingen, wanneer daarmede de versterking van de rechtskracht van de tabel kan worden bereikt. Tot dusver is het niet gelukt de vonnissen, die ten nadeele van de rechtskracht der Tabel werden uitgesproken in een hooger rechtscollege vernietigd te krijgen.

De ledenvergaderingen kenmerkten zich door een relatief flink bezoek der leden en door een levendige discussie over de verschillende onderwerpen

De vergaderingen werden gehouden op 29 Maart (Behandeling der Commissie van Voordrachten), op 14 Juni, (Jaarvergadering), op 26 September (behandeling van het onderwerp „Schoonheidscommissies"), en op 29 November (bespreking van het honorarium voor volkswoningbouw). Bovendien werd op 25 April een buitengewone ledenvergadering gehouden (noodig, om overeenkomstig het bepaalde in de statuten, de statutenwijziging in verband met de instelling van de C. d. V. van kracht te doen zijn).

Na de vergadering van 26 September werd op 27 September een excursie gehouden te Rotterdam, waaraan vele leden deelnamen en die zeer geslaagd mag heeten. Op de vergadering van 29 November hield de heer A. R. Veenstra, Directeur van de Ned. Vereeniging voor de Centrale Verwarmings-Industrie een voordracht over: „De organisatie van de Centrale Verwarmings-Industrie", die tot een levending debat aanleiding gaf.

Bijzondere vermelding verdient het besluit van de ledenvergadering van 25 April om door middel van een vrijwillige bijdrage der leden f 5000.— ter beschikking te stellen van het „de Klerk-fonds."

De leden hebben op dit besluit zeer sympathiek gereageerd en een maand er na kon het bedrag reeds worden afgedragen.

Resumeerende kan het Bestuur dit verslag besluiten met als zijn algemeenen indruk over het vereenigingsjaar 1924 te kennen te geven, dat in dit jaar veel is tot stand gebracht dat van overwegenden invloed zal zijn op hetgeen de B.N.A. in de komende jaren als vakvereeniging van de Nederlandsche Architecten zal kunnen en weten te bereiken.

Het Bestuur:

P. G. BUSKENS, Voorzitter.
E. J. KUIPERS, Secretaris.

BERICHTEN.

GABRIELLE'S VILLA. Mussolino is bij d'Annunzio. De pers en het publiek zijn nieuwsgierig wat beide groote mannen bespreken. Maar ze hooren niet veel. De Telegraaf schrijft verder in haar bericht daarover:

„Maar wel hoort het publiek thans allerlei bijzonderheden van de wonderschoone en mysterieuze omgeving waarin d'Annunzio thans in een atmosfeer van heldenvereering en mysticisme leeft. Zijn villa is versierd met oorlogsreliquieën, heidensche en renaissancesymbolen, Latijnsche en Italiaansche motto's. De poort bevat het opschrift: Gesloten, totdat ze opengaat. Stilte, totdat ze gaat spreken".

De villa en haar tuin zijn verdeeld in heilige en wereldsche gebieden. Het eene wordt het klooster genoemd, welks façade versierd is met wapenschilden, gelijk in de 14e eeuw gebruikelijk was boven de paleizen van volkskapiteins. Cenacolo heet een ander deel, aan welks wand de vlag van het Fiume regentschap hangt tusschen fraaie gobelins. Een daarvan vertoont raadselachtige figuren, met opgestoken handen, waaronder d'Annunzio het motto heeft laten plaatsen: „Vijf vingers, vijf zonden".

Vervolgens bevat de villa een oratorium, en de journalisten mochten vernemen, dat de Duce aldaar naar orgelspel luistert. Buiten het oratorium wordt wierook van een zoeten rozengeur verspreid.

Aan heel zijn omgeving gaf de dichter nieuwe vreemde namen. Zijn dienstboden heeten allen Clarisse, gelijk in oude comediestukken. Hij distilleert zijn eigen likeuren, welke Mussolini ook heeft mogen keuren."

Waarschijnlijk zal Gabrielle, die zich op zooveel gebieden der kunst beweegt, zelf wel architect van zijn villa zijn. Voor een ander lijkt ons het programma van eischen van de Duce moeilijk te verwerkelijken. Men denke zich als nuchter architect B.N.A. eens even in het geval in.

IN MEMORIAM Mr. M. I. DUPARC.

Bij het zoo tragisch en onverwacht heengaan van dezen humanen en beminnelijken mensch past onzerzijds een woord van groote en oprechte dankbaarheid voor alles wat hij gedaan heeft in het belang van de Nederlandsche bouwkunst en van de Nederlandsche architecten. Het hooge ambt, dat hij bekleedde als Chef van de Afdeeling Kunsten en Wetenschappen aan het Departement van Minister de Visser heeft hem in staat gesteld grooten invloed uit te oefenen op de openbare belangstelling in kunstzaken, eene belangstelling, die tot een ongekende hoogte is gestegen. Geroepen tot dit gewichtig ambt op betrekkelijk jeugdigen leeftijd heeft hij van den aanvang af een zeldzame bescheidenheid betracht, die tot uiting kwam in het feit, dat hij wel steeds leiding gaf, maar dat hij in de talrijke belangrijke vraagstukken, die op zijn initiatief zijn behandeld, steeds het oordeel van deskundigen inriep.

De bereidwilligheid, waarmede Mr. Duparc meehielp om, dikwijls dwars tegen den zoogenaamd normalen gang van zaken in, iets wat hij belangrijk achtte tot stand te brengen, was inderdaad buitengewoon. De voorbeelden daarvan zijn talrijk. Toen vlak na den wapenstilstand een Stedebouwkundig Congres te Parijs werd gehouden wist hij, na de veel te laat gedane aanvrage, een afgevaardigde van den B.N.A. met een subsidie en een diplomatiek paspoort juist op tijd daarheen te zenden. Wanneer de moeilijkheden onoverkomelijk leken wist hij dikwijls zijn wil door te zetten. En hij deed dergelijke dingen altijd met een animo en een hartelijkheid alsof bij hem de schuld lag als het mislukte.

De vele teleurstellingen, die hij anderen heeft moeten bereiden door de financieele moeilijkheden van de latere jaren, waaraan hij niets veranderen kon, waren even zoo groote teleurstellingen voor hem zelf. Maar hij heeft steeds troost gevonden in zijn contact met de levende kunstenaars en wij, architecten, kunnen hem niet genoeg dankbaar zijn voor zijn belangstelling in de hedendaagsche architectuur en voor zijn sterk begrip voor de waarde daarvan in onze samenleving.

Dat hij zooveel voor ons heeft kunnen doen is in de eerste plaats te danken aan den persoon van den tegenwoordigen Minister Dr. de Visser, maar zonder zoo'n voortvarenden Chef der Afdeeling K. W. hadden de bedoelingen van het Hoofd van het Departement zeker niet op deze wijze tot uiting kunnen komen. Aan allen, die wel eens iets op het Departement te maken hadden, zal het opgevallen zijn met welk een tegemoetkomende vriendelijkheid men daar ontvangen werd en hoezeer de dikwijls persoonlijke of zeer speciale belangen de aandacht hadden. Voor een zeer groot deel is deze geest ingegeven geweest door het voorbeeld van den Chef der Afdeeling.

Het is hier zeker niet de plaats te trachten de volledige verdiensten van den overledene te schetsen. Zijn heengaan is bovendien te onverwacht en nog te kort geleden. Maar uit deze kringen moge een stem opgaan om hulde te brengen aan zijn nagedachtenis en om uiting te geven aan diepgevoelden weemoed bij het verscheiden van dezen oprechten vriend van onze schoone kunst.

D. F. S.

MODERNE FRANSCHE BOUWKUNST.

In de Maart-aflevering van L'Amour de l'Art, geeft Marie Dormoy een met verscheidene en goede illustraties verlucht overzicht van de moderne Fransche architectuur, waaraan wij het volgende ontleenen:

Avant d'être une question d'esthétique, l'architecture est une question de technique, et les deux seuls facteurs du problème posés sont le climat et les matériaux.

Après l'architecture de bois et celle d'argile qui eurent une durée relativement courte, nous avons eu l'architecture de pierre. C'est à elle que nous devons les grands temples d'Egypte, le Parthénon, le Palatin; N.-D. de Chartres et de Paris, de Reims et d'Amiens, le Louvre et Versailles. Cette matière si rigide et si ingrate s'anoblit aux plates-bandes de Karnak et d'Egine, s'assouplit à Sainte-Sophie et à Saint-Front de Périgueux, se spiritualise aux voûtes de nos cathédrales. Après avoir enfanté ces deux prodiges que sont les coupoles byzantines et les nefs gothiques, les hommes avaient épuisé la pierre, comme on le fait d'une terre, si riche soit-elle.

La décadence vint rapidement; ce furent alors de déplorables pastiches: la Madeleine et la Bourse; les essais de renouvellement: Saint-Augustin et le Grand Palais. L'habitude, secondée par l'inertie, fit survivre des formes qui n'avaient plus de raison d'être. En même temps que sévissait le mauvais pastiche, se perdait le sens du plan et des proportions, les qualités de logique, de clarté, de rythme et d'harmonie qui avaient été l'apanage du miraculeux moyen-âge.

Par une phénomène très fréquent chez nous, qui fait qu'à l'instant où l'on croit tout perdu se lève l'homme ou les hommes nécessaires, une réaction se produisit, et par un hasard assez singulier, il arriva que les novateurs furent en même temps des „officiels", c'est-à-dire des prix de Rome. Ce furent Duban, Labrouste, Hittorf, Duc, etc..... Il arriva, aussi que leurs aînés, subissant l'influence de l'air ambiant, firent des oeuvres plus rationelles, plus opportunes, et par là même se reliant avec le passé. Ce mouvement fut du reste en partie provoqué par l'apparition du fer comme matériel architectural, car, à l'encontre de ce qu'on croit généralement, ce n'est pas la forme qui asservit la matière, mais bien de la matière que jaillit la forme.

Zij beschrijft voorts het werk van deze architecten als volgt:

Les quelques monuments caractéristiques de cette époque, et qui relient, non par la forme, mais par l'esprit, le XVIIIe aux XXe siècle, furent la Gare du Nord de Hittorf, précise comme un ouvrage d'art, la Bibliothèque Sainte-Geneviève, la grande salle de la Bibliothèque Nationale, de Labrouste, les Halles de Baltard, l'École des Beaux-Arts, de Duban, puis enfin la merveille de l'architecture métallique, dont on ne regrettera jamais assez la démolition, la Galerie des Machines de Dutert.

Après cela, c'est-à-dire à la fin du XIXe siècle, un autre danger survint qui fut la vague de *modern-style* déferlant sur l'Europe. Le mal était peut-être plus grand encore qu'il ne l'avait jamais été, et cela parce qu'au lieu de se baser sur des besoins réels et des principes rationnels, les promoteurs de ce mouvement voulurent innover à tout prix. Or en architecture, on ne peut innover que dans un certain sens qui est le sens de la matière. Les premiers architectes qui réagirent contre le *modern-style*, furent A. et G. Perret.

Les premiers ils ont cherché à faire une oeuvre claire, logique, étroitement appropriée à sa destination, une oeuvre où l'on retrouve, ainsi que l'exigeait Vitruve, l'ordination, la disposition, l'accord des différentes parties de l'édifice, l'adaptation et la distribution.

Si, en plus de cela, leur oeuvre est vraiment nouvelle, c'est parce que presque les premiers, ils ont employé, pour construire des maisons ou des monuments, une matière jusque là réservée aux travaux d'art: le béton de ciment armé, et, ce qui plus est, ils créèrent la technique de ce nouveau matériel en adoptant la constructions par pans, c'est-à-dire quelques poteaux formant ossature, supportant des poutres et des dalles et un remplissage en matière facultative.

OVERDEKTE VEEMARKT TE LYON. ARCHITECT TONY GARNIER.

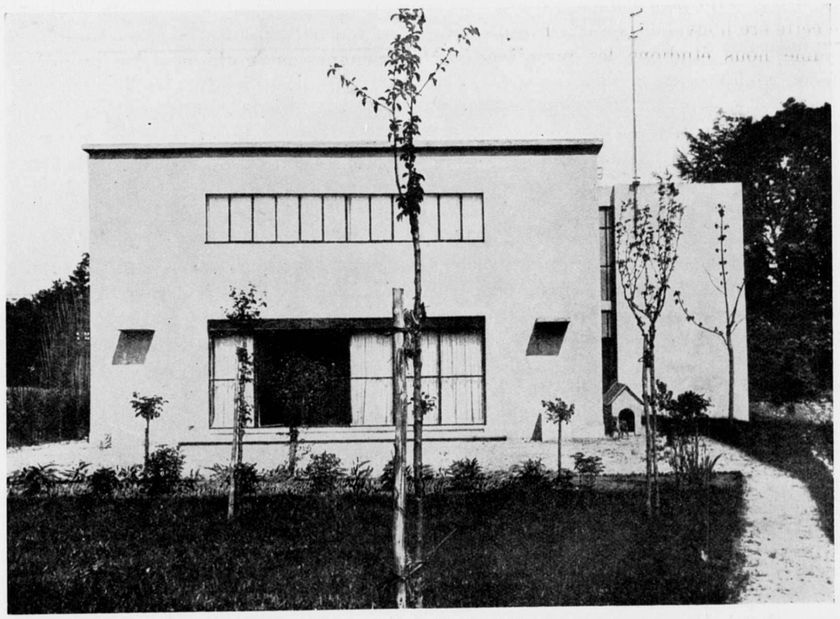

VILLA TE PARIJS. ARCHITECTEN: LE CORBUSIER EN JEANNERET.

Hierna geeft ze een beschrijving van de Kerk te Raincy en ontzenuwt de tegen de helle verlichting dezer kerk ingebrachte bezwaren met de opmerking, dat als de groote kathedraalbouwers maar gedurfd en gekund hadden, zij ook goed verlichte kerken hadden gebouwd.

Parallel aan het werk van de Perrets, loopt dat van den Lyonschen Architect Tonny Garnier, klassiek gevormd maar op en top modern. Van hem is in aanbouw een groot stadion voor 40000 toeschouwers en 10000 spelers. Zeer belangrijk is ook de overdekte veemarkt te Lyon, een ruimte van 210 M. lang, 80 M. breed en 26 M. hoog.

Voorts roert Mlle Dormoy den theaterbouw aan van arch. Siclis, beschrijft den woningbouw van Garnier te Lyon en van Sauvage te Parijs, de winkels van de etablissementen Alta Romeo aan de Boulevards Haussmann van Rob. Mallet Stevens, en houdt daarna uitvoerig stil bij het werk van Le Corbusier et Pierre Jeanneret.

Interieurement, ces maisons sont distribuées comme pourraient l'être un bateau ou un sleeping: utilisation parfaite du moindre espace. Les fenêtres sont encastrées dans les murs sans être entourées d'aucun linteau. Les glaces sont à glissoir ou à pivot, et disposées de façon à éclairer complètement la paroi opposée.

Les portes sont de fer, sans moulures et sans encadrement. Les escaliers en ciment ou même métalliques, lorsque le local le comporte.

Au point de vue esthétique, M.M. Le Corbusier et Jeanneret cherchent l'équilibre des masses, les formes géométriques, le rythme parfait des pleins et des vides.

Ten slotte beschrijft ze als de misschien wel allervoornaamste uiting van de moderne bouwkunst in gewapend beton het werk van Freyssinet, diens Hangars te Orly en de Pont de Saint Pierre-du-Vau.

De schrijfster is van oordeel dat de bouwkunst thans een nieuw tijdperk is ingetreden.

L'âge de pierre est révolu. Nous entrons dans l'ère du béton armé et du ciment, qui nous doteront d'une architecture monolithe, jusqu'à présent inconnue.

Les quelques oeuvres que nous avons étudiées ici ne sont que les premiers essais de cette ère nouvelle. Les générations futures se pencheront sur elles et les étudieront comme nous étudions les premières voûtes romanes ou gothiques, les premières plates-bandes égyptiennes.

Nous en avons fini avec l'ornement et l'inutile. Comme le disait un homme d'esprit, la dèche a sauvé l'architecture. Ceux de l'avenir sauront découvrir ce que nos oeuvres avaient de sincère et d'ingénieux. La période tragique où nous vivons est loin d'être révolue.

Tout devra céder à l'utilité et à l'economie. Il n'y aura plus comme jadis d'une part l'architecte ou l'ingénieur, de l'autre l'entrepreneur ou le constructeur. Tous deux travailleront en étroite collaboration. Les moyens techniques seront améliorés, des moyens mécaniques seront créés, et par cela même naîtra un art vraiment nouveau.

WOONHUIS TE ENSCHEDE.

Het huis, waarvan hierbij een foto en een teekening, werd gebouwd in '21 te Enschede — niet dan nadat er een strijd was gevoerd met de bouwautoriteiten dier Gemeente.

De opdrachtgeefster wenschte een huis met een rieten dak terwijl de Enschedesche bouwverordening en wat daar achter zit niet toestaan in die Gemeente een rieten dak te maken.

Alzoo werd het huis gebouwd als de afbeeldingen toonen. Het dak is gedekt met donker blauwe leien, de gevels gemetseld van grijs-gele steen.

Centr. verw., warmwater, parket en sanitaire vloeren verhoogen de bewoonbaarheid van het huis. De groote hoeveelheid marquisen — welke later aangebracht zijn — zeggen duidelijk wat de zonkant is en houden bijna een aanbeveling in voor het moderne ver voorspringende dak.

W. v. d. LECK.

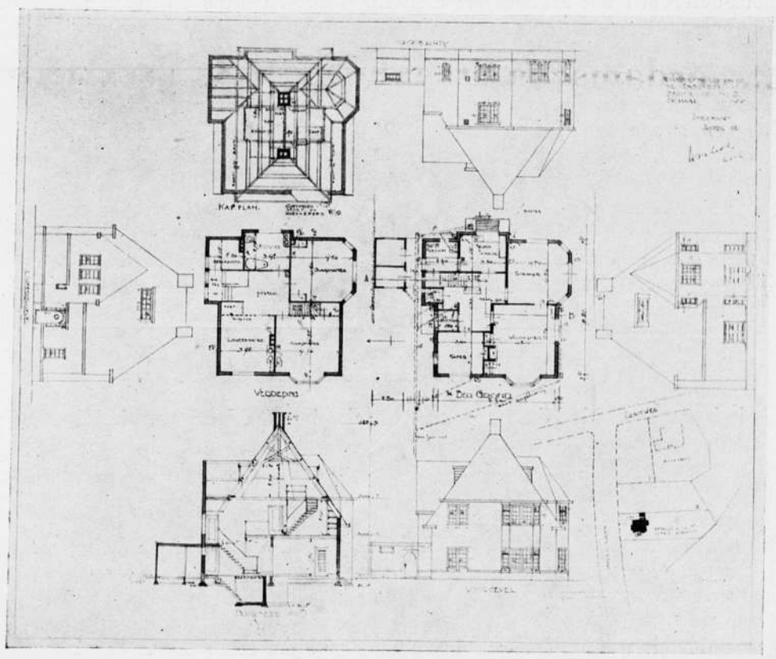

WOONHUIS TE ENSCHEDÉ. W. v. d. LECK. ARCHITECT B.N.A.

13 JUNI 1925 NUMMER 24

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

INHOUD.

Jaarvergadering B.N.A. 1925. — Opgaaf Hoofdelijken omslag. — Berichten. — Het Reglement der schoonheidscommissie te Amsterdam. — Uitnoodiging Zentralvereinigung der Architekten Oesterreichs — Rijks Hoogere Burgerschool te Ter Apel, door G. Westerhout. — De Woningnood en de architecten, door v. H. V. — Ontvangen Tijdschriften. — Bouwkunst in de illustratiepers, door J. P. M.

JAARVERGADERING B. N. A. 1925.

De Jaarvergadering zal worden gehouden op Zaterdag 27 Juni 1925 in het Gebouw van de Industrieele Club te Amsterdam.

De agenda is als volgt:

1. Opening door den Voorzitter.
2. Notulen van de vergadering van 19 April 1925 (in concept opgenomen in No. 17).
3. Mededeelingen.
4. Jaarverslag over 1924 (opgenomen in het vorige nummer).
5. Verslag van den Penningmeester over den financieelen toestand van den B. N. A.
6. Rapport van de Commissie van Financiën over de rekening en verantwoording van den Penningmeester over 1924.
7. Begrooting voor het jaar 1925.
8. Verkiezing van 4 leden van het Bestuur.
9. Verkiezing van den Voorzitter van den B. N. A.
10. Benoeming van leden voor verschillende commissies.
    a. voor de permanente commissies van den B. N. A.
    b. voor een lid van den Tentoonstellingsraad en leden voor de verificatiecommissie van de rekening en verantwoording van den Raad over 1924.
11. Ingekomen stukken.
12. Voorstel van het Bestuur tot het instellen van een Werkprogramma Commissie ter bestudeering van de mogelijkheid tot het oprichten van een Architectuur foto-Instituut.
13. Voorstel van het Bestuur tot het benoemen van een Commissie tot nadere uitwerking van verschillende wijzigingen van de statuten, ontworpen door het Bestuur.
14. Voorstel van het Bestuur om te zamen met de Ned. Vereeniging van Centrale Verwarmings Industrie een gemengde commissie te benoemen, welke commissie de vraagstukken samenhangende met het uitvoeren van projecten van centrale verwarming, zal bestudeeren.
15. Handleiding Schoonheidscommissies.
16. Commissies van Voorlichting voor het aanwijzen van een bevoegde kracht
17. Rondvraag.

Deze agenda is nog met enkele punten aangevuld, als gevolg van de laatste bestuursvergadering op 5 Juni j.l.

Over de punten 5 en 7 zullen toelichtingen worden verstrekt in een afzonderlijke Mededeeling.

De overige punten worden hieronder nader toegelicht.

Punt 8. Verkiezing van 4 leden van het Bestuur.

Aangezien de heeren J. W. Hanrath en Ir. Jan Gratama bericht hebben gezonden dat zij zich geen candidaat stellen voor het Bestuur van den B.N.A., zijn zij van de lijst afgevoerd.

De definitieve lijst luidt nu: Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk, Pierre Cuypers, Prof. Ir. G. Diehl, G. Feenstra, Ir. W. P. C. Knuttel (aftredend—herkiesbaar), E. J. Kuipers (aftredend—herkiesbaar), Ir. H. F. Mertens, W. J. Sändhovel, Dr. Ir. D. F. Slothouwer, H. M. Zoetmulder.

Punt 10. Benoemingen.

a. Permanente Commissies.

Commissie van Onderzoek: aftredend de heeren G. Versteeg (herkiesbaar) en H. v. d. Kloot Meyburg. Voorgedragen worden:

G. Versteeg.	Ir. Jos. Klijnen.
L. H. E. v. Hylckama Vlieg.	Jan Stuivinga.

Commissie van Financiën: aftredend de heer Ir. A. Broese van Groenou (herkiesbaar), voorgedragen worden: Ir. A. Broese van Groenou en Maurits Plate.

Commissie van Redactie: aftredend de heer Ir. G. C. Bremer die herkiesbaar zou zijn. Inmiddels stelt het Bestuur voor, deze vacature onvervuld te laten, om zoodoende het ledenaantal der Redactie Commissie terug te brengen van 5 op 3, waartoe de wensch reeds op de vergadering van 29 Nov. is geuit.

Commissie van onderwijs: aftredend de heeren Jan v. d. Valk, G. J. Rutgers en M. Sirag. Voorgedragen worden:

Ir. H. Hoekstra,	P. Vorkink.	N. C. H. M. v. d. Drift.
A. Stahlie.	D. van Zanten.	G. Feenstra.

Commissie voorlichting: De heeren S. de Clercq, Ir. G. C. Bremer en P. Vorkink, treden als lid af en worden opgevolgd door de plaatsvervangende leden: Ir. W. P. C. Knuttel, Maurits Plate en J. F. Staal.

Voor de nieuwe plaatsvervangende leden heeft de Commissie der voordrachten de volgende voordracht ingediend:

1ste lid.	2e lid.	3e lid.
W. M. Dudok.	Jac. Wormser.	Dr. Ir. D. F. Slothouwer.
Ir. D. Roosenburg.	Ir. H. F. Mertens.	Ir. Jan Gratama.
Ir. J. B. v. Loghem.	A. P. Smits.	R. C. Mauve.

Commissie voor het ondersteuningsfonds: aftredend is de heer H. G. Jansen die herkiesbaar is.

De voordracht luidt: H. G. Jansen en B. J. Ouëndag.

Ten slotte wordt voor de volledigheid hieronder nog opgenomen de *Commissie der voordrachten*, waarin 3 plaatsvervangende leden moeten worden benoemd.

3 tal voor het 1e pl. lid: J. W. Hanrath, B. J. Ouëndag en A. Otten.
3 „ „ „ 2e „ „ : Ir. Jan Gratama, P. Vorkink en C. J. Blaauw.
3 „ „ „ 3e „ „ : Prof. Ir. M. J. Granpré Molière, J. C. Meischke en Ir. Jos. Klijnen.

b. In den Tentoonstellingsraad is aan de beurt van aftreden de heer G. Versteeg. De heer Versteeg stelt zich niet herkiesbaar.

Volgens het reglement van den T. R. moet dit jaar de B.N.A. de verificatie commissie benoemen voor de rekening en verantwoording van den T. R. over 1924.

Het Bestuur is bereid zoo noodig, eenige candidaten in overweging te geven aan de vergadering.

Punt 12. *Fotographie-Centrale.*

Het is niet noodig uiteen te zetten hoe de fotographie de beoefening van de bouwkunst, alsook de studie en de verspreiding van de kennis omtrent de bouwkunst, van dienst is.

Aan ingewijden is het echter bekend dat dit van dienst zijn allerlei bezwaren met zich medebrengt, die het bereiken van een algeheel nuttig effect in den weg staan. Veelal is het laten maken van goede foto's van gebouwen op zichzelf een bezwarende uitgave, maar daarbij komen nog de moeilijkheden die verbonden zijn aan het gebruik van deze foto's, voor reproductie-doeleinden, voor tentoonstellingen en voor documentatie.

De architect, die mooie foto's heeft laten maken, ziet die niet gaarne beschadigd door den clichémaker, kostbaar fotomateriaal staat hij niet gul af voor tentoonstellingsdoeleinden, als hij daarmede eenige ervaring heeft opgedaan.

Aan den anderen kant is de chaotische willekeur, die op dit gebied bestaat en die voornamelijk haar grond vindt in een zucht naar distinctie zoowel bij den architect als bij den fotograaf, een ware wanhoop voor den typograaf en voor de tentoonstellings-comité's. Door de verschillende formaten is het bereiken van eenige harmonie in de meeste gevallen zeer moeilijk. Een bewijs daarvan is wel de maatregel die de tentoonstellings-commissie voor de Parijsche tentoonstelling heeft genomen om door het dwingend voorschrijven van een bepaald formaat tenminste tot eenige orde te kunnen geraken.

Uit den bestaanden toestand waarbij een ieder naar persoonlijke middelen en smaak zijn eigen fotografisch materiaal kiest, vloeit voort, dat de bouwkunst van Nederland in de collectie fotografieën in ons land bij de verschillende architecten per slot zeer onvolkomen en ongunstig is vastgelegd. Typische staaltjes van die onvolkomenheid zijn te geven. Degenen die zich hebben beziggehouden met de studie van de hedendaagsche bouwkunst en daar bijv. geïllustreerde artikelen over hebben geschreven of daar lezingen met lichtbeelden over hebben gehouden, zullen vaak gestuit zijn op de moeilijkheid op een bepaald moment, een bepaalde afbeelding van een bepaald gebouw slecht of in het geheel niet te kunnen vinden.

Gevolg: òf de zaak laten loopen, waardoor men zich dus niet voldoende uiten kan, òf met behulp van veel geld in de leemte voorzien. De dienst van de fotographie voor de architectuur kan onder de bestaande toestanden, niet tot zijn hoogste effect worden opgevoerd. Daarom is er voldoende reden voor de architecten om door een geschikte organisatie de bestaande moeilijkheden op te heffen om tot betere resultaten te kunnen komen.

Te overwegen zou zijn te komen tot het inrichten van een centraal instituut dat aangewezen is architectonisch-foto-materiaal te maken en het gebruik daarvan te administreeren. Wellicht zou dit instituut geen zelfstandig lichaam behoeven te zijn maar een speciale afdeeling bijv. van een der bestaande groote fotographen vereenigingen in ons land, onder toezicht van de architecten.

Financieel is zulk een instituut denkbaar, omdat de kosten gedekt kunnen worden door inkomsten, die voor het gebruik van het materiaal moeten worden betaald.

Teneinde de mogelijkheid van een en ander te kunnen overzien en beoordeelen, stelt het Bestuur voor een werkprogramma commissie in te stellen, bestaande uit eenige architecten, die zich op fotographisch gebied hebben bewogen en een deskundige, die niet als vakfotograaf is gevestigd.

Punt 13. Het Bestuur heeft een statutenwijziging ontworpen, beoogende, na de opgedane ervaringen onder het naleven der statuten van 11 Jan. 1919, verschillende verbetering te verkrijgen, in de organisatie van den B. N. A.

De hoofdpunten hiervan zijn: 1o. het vormen van een Ledenraad, d. w. z. een vertegenwoordiging der leden, die gedurende een zeker tijdperk constant van samenstelling is en bepaalde besluiten voor de vereeniging kan nemen; 2o. het wijzigen van de taak van de Commissie van Onderzoek, die thans tweeledig is, n.l. bestaat uit beoordeeling van aesthetische kwaliteiten en van het vakmoreel. Beoogd wordt deze beide functies te scheiden; 3o. het samensmelten van de C. d. V. met de Commissie van Voorlichting; 4o. het aanbrengen van partieele en redactioneele wijzigingen, die noodig zijn gebleken.

Het komt het Bestuur gewenscht voor deze wijzigingen die van ingrijpenden aard zijn allereerst te doen behandelen door een Commissie, waarvoor het aanbeveelt te benoemen de heeren: Dr. Slothouwer, E. J. Kuipers, Ir. A. R. Hulshoff, Mr. Rosenboom en den Directeur van den B. N. A.

Punt 14. Het in dit punt gedane voorstel is een uitvloeisel van de bespreking op de vergadering van 29 November 1924, en beoogt de toen ter sprake gebrachte onderwerpen scherper onder de oogen te zien.

De volgende punten zullen door de Commissie in onderzoek worden genomen:

1. Het aantal uit te noodigen inschrijvers voor eenig werk.
2. Het al of niet toekennen van vergoeding voor projecten.
3. De inhoud, waaraan uitnoodigingen moeten voldoen.
4. De beoordeeling van de projecten.
5. De gunning.

Het Bestuur stelt voor de heeren C. B. Posthumus Meyjes en A. A. Kok in deze Commissie te benoemen.

Punt 15. *Schoonheids-Commissies.*

Het Bestuur heeft, naar aanleiding van de op de ledenvergadering van 26 Sept. 1924, aangenomen conclusies betreffende Schoonheidscommissies, een korte handleiding opgesteld, waarin Gemeentebesturen, die tot het instellen van een schoonheidscommissie willen overgaan, een overzicht vinden van de door den B. N. A. voorgestane bedoelingen dienaangaande.

De tekst ervan is als volgt:

De Schoonheids-commissies zijn een uitvloeisel van het groeiend besef, dat de overheid verantwoordelijkheid heeft ten aanzien van de architectonische verzorging van het stadsbeeld.

Het beschermen en het handhaven van stads- en dorpsschoon, het weren van alles wat dit bedreigt of verloren kan doen gaan en het bevorderen van het tot stand komen van behoorlijk verzorgd werk, dáár waar nieuw gebouwd moet worden, en van een goede aaneensluiting van bestaande met nieuwe bebouwingen en deze laatste onderling, zóó dat een goed architectonisch geheel kan worden verkregen, valt onder de taak van de overheid.

De overheid kan eischen stellen ten aanzien van den „welstand" van op te richten bouwwerken, door in de bouwverordening een bepaling op te nemen dienaangaande (z.g. welstandsbepaling).

De beoordeeling of de gestelde eischen in voldoende mate zijn nagekomen, kan geschieden door een Commissie van advies. (Schoonheidscommissie).

Omdat de beoordeeling moet geschieden naar technische teekeningen, dus aan de hand van projectievische voorstellingen, is het wenschelijk dat de schoonheids-commissies bestaan uitsluitend uit bevoegden.

Hoewel ten aanzien van de werkwijze der commissie, door het aantal modificaties, die in den loop der jaren daarin zijn mogelijk gebleken, geen bepaald scherp omlijnd optreden is vast te stellen, is het niettemin gebleken dat het, ter bereiking van een gunstig resultaat, en ter vermijding van moeilijkheden noodig is:

1e. dat de leden van de S. C. in geenerlei wijze betrokken zijn of belang hebben bij de plannen, die behandeld worden.

2e. dat de S. C. er zich van moet onthouden zelf ingrijpende veranderingen in de plannen voor te stellen en dat de leden geen opdrachten mogen aanvaarden van werken welke reeds door de Schoonheids-commissie werden behandeld.

3e. dat de redenen, welke de S. C., na den ontwerper gehoord te hebben, nopen een plan af te keuren, aan Burgemeester en Wethouders nauwkeurig worden gemotiveerd.

4e. dat van zulk een afkeurend advies, de betrokkene gelegenheid krijgt zijn architectonische inzichten tegenover die van de S. C. te verdedigen, bij een hooger beroepcommissie, bestaande uit enkele architecten van algemeen erkende reputatie en ingesteld door den B. N. A. Deze commissie adviseert dan het College, waarbij de betrokkene op de uitspraak van B. en W. in hooger beroep gaat. (Gedeputeerde Staten) of B. en W. zelve. Uit het karakter van advies-commissie, wat de S. C. draagt, kan tusschen deze commissie en het lichaam waaraan zij haar adviezen uitbrengt, geen hooger beroep-commissie worden ingeschakeld.

5e. dat de S. C. in het Bouw- en Woningtoezicht een scherpe controle vindt op de correcte uitvoering van de door haar goedgekeurde plannen.

In verband met de reeds boven genoemde taak van de overheid, het tot stand komen van behoorlijk verzorgd architectonisch werk, moet een preventief optreden van de Schoonheidscommissie mogelijk kunnen zijn, zoowel ten aanzien van de technische middelen, die daartoe ten dienste staan, als ten aanzien van de personen, die voor het scheppen van architectonisch werk in aanmerking komen.

Het is de bedoeling het bovenstaande ter kennis van Gemeentebesturen en Provinciale autoriteiten te brengen.

Punt 16 van de agenda.

Commissie van voorlichting voor het aanwijzen van een *bevoegde kracht.*

Een afkeurend advies van een schoonheids-commissie bevat dikwijls een zinsnede, dat de aanvrager zich heeft te doen voorlichten door een bevoegde kracht. De aanvrager van het betreffende ontwerp vraagt daarop onmiddellijk hem een bevoegde kracht aan te wijzen. Het ligt buiten de taak van de schoonheids-commissie aan dit verzoek gevolg te geven. Voor haar is een bevoegde kracht ieder ontwerper, die in staat is een project te leveren, waarover de S. C. een gunstig advies zal kunnen uitbrengen. Er behoort dus gelegenheid te zijn, voor den aanvrager om advies te kunnen krijgen bij het kiezen van den voor hem geschikten ontwerper. De werkzaamheid van de S. C. wordt daarmee aanzienlijk verlicht. Bovendien is daarvan een goede propaganda voor behoorlijke bouwkunst te verwachten.

In de Commissie van Voorlichting bezit de B. N. A. reeds een instituut, dat in deze richting werkzaam is maar deze commissie is niet geëigend voor het geven van advies in de hier bedoelde gevallen. Zij is ingesteld om opdrachtgevers te adviseeren bij de keuze van een architect. Het gaat dan meestal om belangrijke gevallen en haar advies vergt veelal eenige studie van het geval en tijd. Voor de bouwers, die zich voor een S. C. een bevoegde kracht moeten assumeeren, is dit alles veel te omslachtig, en het zou bovendien voor de Commissie van Voorlichting ondoenlijk zijn, de talrijke gevallen te behandelen.

Het zal daarom aanbeveling verdienen, Commissies van Voorlichting te benoemen, speciaal ten gerieve van Schoonheidscommissies. Zij zouden kunnen worden ingesteld in die kringen, waar het werk der Schoonheidscommissies, de behoefte er aan heeft doen ontstaan en die de wenschelijkheid tot het instellen eener dergelijke commissie aan het Bestuur kenbaar maken. Wanneer sommige Kringen uit te weinig leden bestaan, zou een combinatie van eenige kringen als ressort door een Commissie van Voorlichting kunnen worden gemaakt. De commissies kunnen bestaan uit 3 leden uit den Kring (of Kringen), benoemd op voordracht van den C. d. V., voor bijv. den tijd van 3 jaren.

Hiermede zou zijn bereikt dat de Schoonheidscommissies direct naar een Commissie van Voorlichting kunnen verwijzen, op de hoogte van de locale toestanden en voor de betrokkenen gemakkelijk bereikbaar.

Het Bestuur stelt de ledenvergadering voor in den geest van het bovenstaande een besluit te nemen.

OPGAAF HOOFDELIJKEN OMSLAG.

De penningmeester van den B. N. A. verzoekt den leden *nogmaals* die hunne opgaaf voor den „Hoofdelijken Omslag" nog niet inzonden, dit alsnog ten spoedigste te doen.

BERICHTEN.

Een kunstliefhebber te Bologna heeft anderhalf millioen lire geschonken, om mogelijk te maken, dat het verdere gedeelte van den gevel van de beroemde kerk „San Petronio" voltooid wordt Gelijk men weet, is slechts het onderste gedeelte door Jacopo della Quercia en diens helpers afgemaakt. Reeds Pius IX heeft voor de voltooiing van den bouw een aanzienlijke som gegeven, die sedert als bouwfonds intact is gebleven. Het zal interessant zijn te vernemen, in welken geest men het probleem der voltooiing zal oplossen. Indertijd heeft Palladio er een ontwerp voor gemaakt. N.R.Ct.

HET REGLEMENT DER SCHOONHEIDSCOMMISSIE TE AMSTERDAM.

Wij vernemen, dat binnenkort door B. en W. een voordracht bij den Raad zal worden ingediend tot wijziging van het reglement der Schoonheidscommissie. De bedoeling is in dat reglement vast te leggen, dat er bestaan zal een subcommissie voor de reclame en tevens dat in plaats van één commissie voor de beoordeeling van bouwplannen er drie van deze subcommissies zullen komen. Voor het werk dier commissies zal de stad in drie sectoren worden verdeeld. Voor elk dezer zal een subcommissie als dusgenoemde „gevelcommissie" fungeeren.

In de pleno-vergadering der Schoonheidscommissie is langdurig over de vermeerdering van het aantal „gevelcommissies" tot drie beraadslaagd.

Het werken met één subcommissie voor de bouwplannen was aanvankelijk bedoeld als proef. Die proeftijd is over enkele dagen voorbij. Volgens de meening der deskundige leden is de arbeid der gevelkeuringen zóó omvangrijk, dat zelfs drie dezer subcommissies daaraan handen vol werk zullen hebben. Vandaar dat op de wijziging van het reglement der Schoonheidscommissie in die richting bij B. en W. is aangedrongen en tevens door de Schoonheidscommissie werd verklaard, dat, bij niet totstandkoming dezer wijziging, zij haar werk niet zou kunnen voortzetten. H.bl.

UITNOODIGING ZENTRALVEREINIGUNG DER ARCHITEKTEN OESTERREICHS.

Hierbij wordt nog eens herinnerd aan de op pag. 247 gedane mededeeling over het verzoek van bovengenoemde vereeniging, op 24 Juni een bezoek te brengen aan Weenen. Zij, die aan deze excursie wenschen deel te nemen, kunnen zich voor nadere inlichtingen wenden tot den heer Jan Wils te Voorburg.

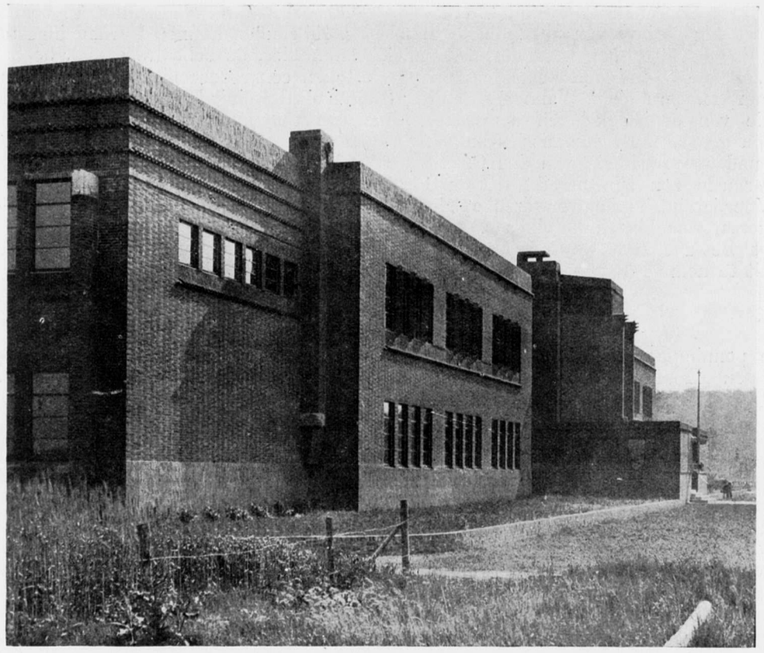

ARCHITECT G. WESTERHOUT. B.N.A.

RIJKS HOOGERE BURGERSCHOOL TE TER APEL.

Ter Apel, liggende in de Zuidpunt van het Groningerland heeft nog het aanzien van een dorp in de veenderijen, welke niet anders is dan een lang en langer gerekte huizenrij langs de kanalen, de levenbrengende wegen der venen.

De machtige stad Groningen, eigenaresse nog steeds van deze wegen voert in de kleine plaatsen heerschappij min of meer en zoo is het uitbreidingsplan van Ter Apel ontworpen door den Ir. der Stadsbezittingen te Groningen ter exploitatie van de aan de stad behoorende gronden. In dit plan bood de stad aan de Gemeente Vlagtwedde (waaronder Ter Apel behoort) een strook grond aan tot stichting eener H.B.S.

Deze omstandigheid, de wensch van vele ingezetenen en omwonenden, de wettelijke mogelijkheden toen nog en het feit, dat Ter Apel nu het eindpunt is van drie tramwegen en een spoorweg, brachten de Rijks Hoogere Burgerschool in deze plaats.

In 1922 werd met den bouw aangevangen en in den zomer van 1924 werd het gebouw in gebruik genomen.

De school telt tien gewone leslokalen, een gymnastieklokaal en eenige bijzondere lokalen. Deze lokalen zijn, ter weerszijden van den in de as van den weg liggenden toegang, in de lengterichting van het terrein gegroepeerd.

Rond den toegang liggen de Directeurskamer, de conciergekamer en overblijf- en wachtlokalen voor de jongens en meisjes, op de verdieping de leerarenkamer in de as. Achter de hal het Gymnastieklokaal. Links en rechts van den ingang liggen de gewone leslokalen en de bijzondere zijn geheel naar de uiteinden van het gebouw geschoven (de laboratoria op den beganen grond in verband met aan- en afvoerleidingen).

Rechts van de school ligt een overdekte rijwielenbergplaats tot aan de conciergewoning.

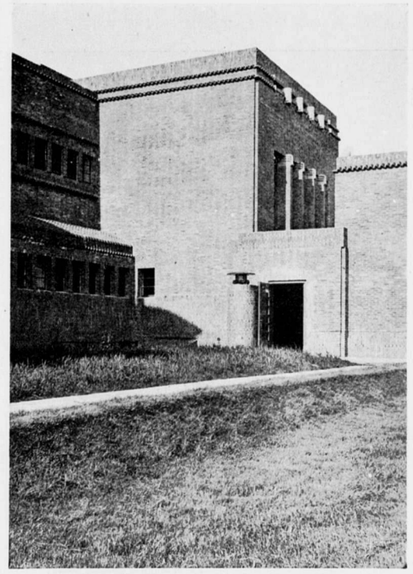

FRAGMENT VAN DEN ACHTERGEVEL R.H.B.S. TE TER APEL.

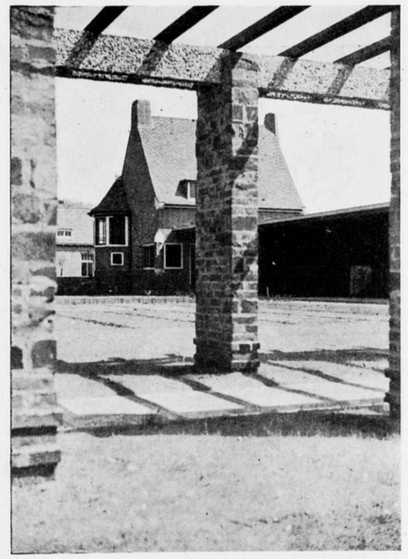

BINNENPLAATS MET CONCIERGEWONING. G. WESTERHOUT. ARCHITECT B.N.A.

De vloeren van gangen en hal zijn van hardgebakken tegels, die der leslokalen en van het gymnastieklokaal roode Famavloeren. De wanden van de hal en de trappen zijn gedeeltelijk van verglaasde steen en die in de gangen zijn bezet met verglaasde plavuizen 12 × 20 × 1,5 cM., beide van Tiglia.

De leslokalen zijn kleurig geschilderd en het ingebrachte meubilair is kleurig gebeitst.

De lampen werden gemaakt gedeeltelijk van zink en gedeeltelijk van in elkaar geschoven triplexplaten.

Het gebouw, op zand gefundeerd (Ter Apel ligt hoog), heeft een onderbouw van gesinterde Groninger klinker en gevelwerk van verkeerd gelegde oranjeroodkleurige Groninger steen. De voorgeschreven toepassing van Travertin werd voor een gedeelte gewijzigd in bouwaardewerk van de E.S.K.A.F. te Steenwijk, waarvoor de beeldhouwer Remiens te Schoorl de ontwerpen maakte.

De dorpels en afdekkende pannenrijen zijn al naar den aard rood pannen of zwart verglaasde Romaansche pannen.

De terreinaanleg is op zeer bescheiden schaal uitgevoerd door de N.V. Moerheim en sluit aan bij een in het uitbreidingsplan begrepen halfrond voorplein, afgezet met een dubbele rij bruine beuken.

De achtergrond rechts van de school is het Kloosterbosch met mooi hoog opgaand beukenhout.

Ten slotte:

De school heeft een centrale warmwaterverwarming, electriciteit voor onderwijs en verlichting, een petroleumpersgasinstallatie en een eigen watervoorziening (regenwaterkelders en twee bronnen met een drukwindketelinstallatie).

G. WESTERHOUT.

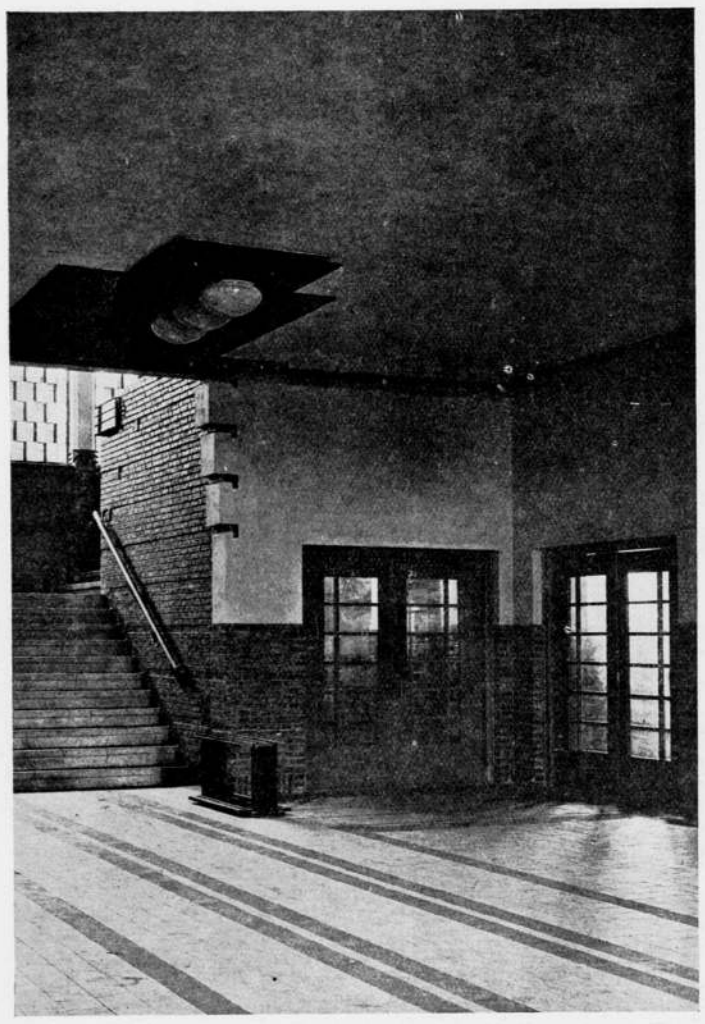

RIJKS H.B.S. TE TER APEL.

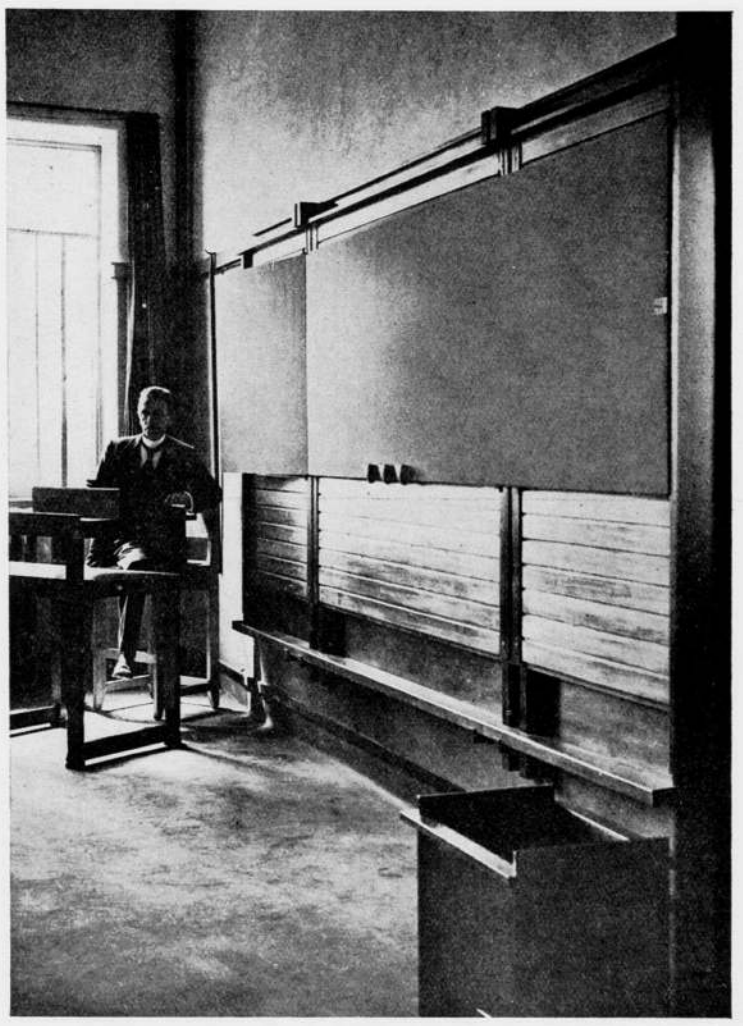

HAL EN LESLOKAAL.

G. WESTERHOUT. ARCHITECT B.N.A.

RIJKS H.B.S. TE TER APEL.

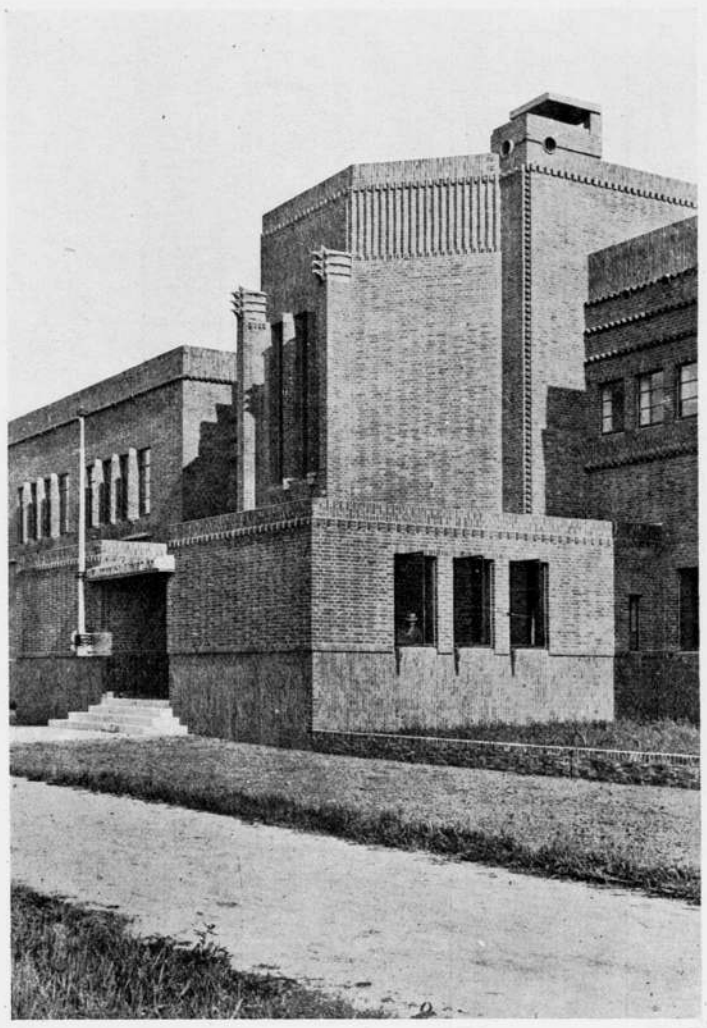

DETAIL INGANG EN FRAGMENT VOORGEVEL.

G. WESTERHOUT. ARCHITECT B.N.A.

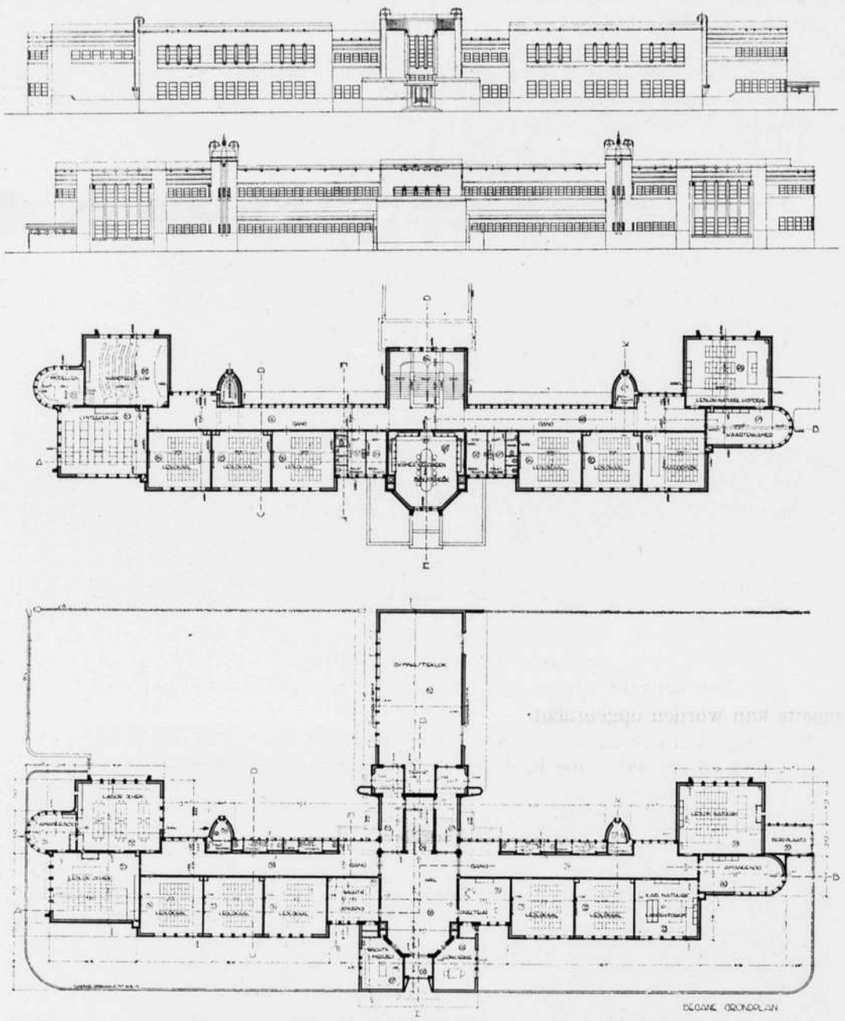

PLATTEGRONDEN EN GEVELS R.H.B.S. TE TER APEL. G. WESTERHOUT ARCHITECT.

DE WONINGNOOD EN DE ARCHITECTEN.

Ofschoon in de behoefte aan woningen voor gegoede arbeiders en dergelijken, dat zijn dus die woningen welke door bouwondernemers nog met kans op eenige winst gebouwd kunnen worden, vrij goed wordt voorzien — blijft overal en zoo ook te Leeuwarden aan kleinere, laat ons zeggen, minimum woningen, nog groote behoefte bestaan.

Het is dus niet te verwonderen dat de Gemeentebesturen die van dat te kort in allerlei vorm kennis nemen, er op bedacht zijn op welke wijze zij althans in de dringendste behoefte kunnen voorzien.

De woningbouwvereenigingen schijnen, nu de Staat zijn medewerking hoe langer zoo meer terugtrekt, (m.i. ten onrechte, want de woningbouw is een van de meest pro-

ductieve, aan allerlei handel en industrie *winst*verschaffende bedrijven) — deze vereenigingen schijnen daarvoor met een zekere lamheid — althans met een groote moedeloosheid geslagen. Zij zijn er blijkbaar niet- of niet voldoende op bedacht dat, nu het getij verloopt, de bakens verzet moeten worden — dat is in dit geval; nu de grootere woningen met 5 kamers en keukentje door het verreweg grootste aantal der gegadigden noch begeerd, noch betaald kunnen worden, men zich op den aanbouw van woningen van geringen omvang moet concentreeren.

Hoe dit zij — er is ook in Leeuwarden nog steeds woningnood en Burgem. en Wethouders van die gemeente maken, in een schrijven aan den Raad dat dezer dagen in de courant verscheen, daarvan melding.

„Het zal U niet onbekend zijn, schrijven zij, dat niettegenstaande den belangrijken aanbouw van huizen, die in de laatst verloopen jaren heeft plaats gehad, in deze gemeente nog steeds woningnood heerscht. Uit een door het gemeentelijk woningbedrijf opgemaakt overzicht blijkt, dat het eigenlijk tekort aan woningen op 1 Maart j.l. p. m. 200 bedroeg. Hierbij dient echter te worden opgeteld een 300-tal woningen (krotten), die, hoewel thans nog als woonhuis in gebruik, volgens den gemeentelijken inspecteur voor het woningtoezicht noodzakelijk onbewoonbaar behooren te worden verklaard, maakt te zamen 500. Hoewel de achterstand veel grooter is geweest en de nood langzamerhand vermindert — voor een bepaalde categorie van huizen (grootere en kleine middenstandswoningen) kan zij als geweken worden beschouwd — is het B. en W. gebleken, dat de meeste behoefte bestaat aan kleine arbeiderswoningen, waarvan de huur zich beweegt tusschen *f* 3.50 en *f* 4 per week. Deze soort woningen, die door een breede laag van de bevolking begeerd wordt, aangezien de huur meer in overeenstemming is met de algemeen verminderde financieele draagkracht, worden van particuliere zijde zoo goed als niet aangebouwd. Wel zijn gedurende de laatste jaren arbeiderswoningen gesticht door gemeentebestuur en woningvereenigingen, doch tengevolge van de hooge bouwkosten moest de huur dier woningen nog steeds op een zoodanig bedrag worden bepaald, dat zij door vele arbeidersgezinnen niet of slechts met groote moeite kan worden opgebracht.

Het heeft dan ook in de vergaderingen van B. en W. voortdurend een punt van overweging uitgemaakt, hoe in dezen de gewenschte voorzieningen konden worden getroffen. De plannen dienaangaande stuitten echter steeds af op de hooge bouwkosten van kleine woningen, te meer, nu het rijk zich geleidelijk aan het verleenen van steun gaat onttrekken, waardoor het risico voor de gemeente grooter wordt.

Thans, nu langzamerhand de bouwkosten dalen, is het gelukt, een woningtype te ontwerpen, dat aan de gestelde eischen schijnt te voldoen, zoowel wat indeeling als huurprijs en exploitatie-uitkomst betreft. De directeur der gemeentewerken diende bij schrijven van 3 Maart j.l. een plan in voor den bouw van 150 een-gezinswoningen op het gemeentelijk terrein ten oosten van den Weg naar Cambuur. Elke woning bevat beneden portaal, van waaruit de woonkamer en de verdieping kunnen worden bereikt, woonkamer, spoelkeuken tevens stookruimte, W.C., bergruimte onder de trap en voorts de noodige kasten, enz. Op de verdieping zijn ondergebracht 2 slaapkamers, waarin in elk een ruime hangkast, terwijl de aldaar overblijvende zolderruimte zoowel voor berg- als slaapplaats kan worden benut. De bouwkosten worden door den directeur begroot als volgt: bouw woningen 150 $\times$ *f* 1800 = *f* 270,000, bestedingskosten *f* 500, toezicht *f* 5400, honorarium p. m. 2.9 pct. *f* 7800, rente gedurende den bouw 3 pct. *f* 8100, administratie ¼ pct. *f* 675, erfpacht tijdens den bouw *f* 2235; totale bouwkosten *f* 294,710, of per woning p. m. *f* 1965.

Inmiddels was door de arbeiderswoningbouwvereeniging „*Beter Wonen*" den Raad verzocht om aan haar ten behoeve van den bouw van ± 175 woningen den noodigen grond in pacht af te staan, en *de Gemeente garant* te doen worden voor de betaling van rente en aflossing der ten behoeve van den bouw te sluiten geldleening.

Bij de bestudeering van het adres en de bijbehoorende teekeningen, begrooting van

kosten en exploitatie-raming bleek B. en W., dat ook deze vereeniging een klein soort arbeiderswoning wenscht te bouwen, in grootte en indeeling overeenkomende met de woningen van het hiervoren omschreven gemeentelijk bouwplan. De weekhuur is uitgetrokken op *f* 4.— per woning, doch kan met de cijfers van het gemeentelijk plan voor onderhoud, grondbelasting e. d. ook op *f* 3.67 worden teruggebracht.

„B. en W. hebben beide plannen onderworpen aan het oordeel van de Commissie „voor de openbare werken. Deze berichtte dat aan woningen van de hierbedoelde „soort in deze gemeente groote behoefte bestaat, en zij juicht de plannen ten zeerste „toe, waarmede eindelijk uit het heerschend gebrek aan deze woningen kan worden „gekomen.

„Naar haar oordeel is echter het woningtype van het gemeentelijk plan aantrekke-„lijker dan dat van de woningbouwvereeniging „Beter wonen", *terwijl het haar „voorkomt* dat *voorziening* in het gebrek aan woningruimte *door de Gemeente,* de „voorkeur verdient boven den woningbouw door de vereenigingen, omdat dan de „financieele verantwoordelijkheid toch door de gemeente wordt gedragen, zonder „dat zij noemenswaardige medezeggenschap heeft".

„Deze meening *onderschrijven B. en W. geheel.* De Gemeente kan, wanneer zij toch „garant moet zijn voor de geldelijke verplichtingen der vereeniging, met betrekking „tot te sluiten leeningen, veel beter *zelf de woningen doen bouwen* en door haar eigen „bedrijf laten beheeren, in welk geval het bovendien niet noodig is, dat door het „stellen van allerlei voorwaarden, welker nakoming niet altijd even gemakkelijk is „te controleeren, de rechten der Gemeente zooveel mogelijk worden verzekerd".

De commissie bovengenoemd geeft ten slotte in overweging, niet op het verzoek van „Beter Wonen" in te gaan, indien althans van gemeentewege de aanbouw van de hierbedoelde soort woningen is verzekerd tot een zoodanig aantal, dat ook met de geleidelijke ontruiming van krotwoningen kan worden begonnen. De bouw van 250 stuks zal, naar de meening der commissie, voorloopig voldoende zijn.

Ook dit gedeelte van het voorstel der commissie hebben B. en W. tot het hunne gemaakt. In plaats van 150 zullen van gemeentewege evengoed 250 woningen van hetzelfde type gebouwd kunnen worden. Het beste zal dan zijn, dat de eerste 150 dadelijk worden gebouwd, terwijl B. en W. machtiging krijgen naar gelang der behoefte de andere 100 bij gedeelten (b.v. van 25 of 50) uit te voeren; het verzoek van „Beter Wonen" dient dan *voorloopig te worden afgewezen.*

Voorts is bij B. en W. ingekomen een schrijven d.d. 24 April j.l. van het bestuur der woningstichting „Patrimonium" alhier, waarin onder mededeeling, dat het besloten heeft, zoo mogelijk opnieuw over te gaan tot den bouw van arbeiderswoningen, thans tot een getal van 50 à 100, tegen een wekelijkschen huurprijs van p. m. *f* 3.50, verzocht wordt, te willen mededeelen, of voor dat doel terrein van de gemeente kan worden aangekocht.

Ten aanzien van dit schrijven geldt in hoofdzaak hetzelfde wat hierboven ten aanzien van het adres van „Beter Wonen" is medegedeeld. Ook hier moet *voorloopig een afwijzende houding* worden aangenomen.

In het bovenstaande zijn eenige zinsneden door ons onderstreept. Uit den inhoud toch van het voorstel van B. W. van Leeuwarden blijkt dat, indien de Gemeenteraad overeenkomstig dat voorstel besluit de activiteit van de vereenigingen, die, naar de woningwet luidt, werkzaam zijn „uitsluitend in het belang der volkshuisvesting", vrijwel aan banden gelegd, en althans „voorloopig" onmogelijk wordt.

Wat dit zeggen wil is, naar wij vernemen, onderwerp van bespreking geweest in den Gewestelijking kring „Leeuwarden" van den Bond van Nederl. architecten. Gaat het dezen kant op, zoo redeneerde men, dat de voorziening in de woningbehoefte, waarbij gedurende de laatste 10 jaren de architecten in zoo veelszins gunstigen zin zijn werkzaam geweest, uitsluitend en alléén in handen van de Gemeentebesturen gelegd wordt, dan is niet alléén het initiatief van de besturen der woningbouwver-

eenigingen, hetwelk in zoo groote mate tot voorziening in woningnood heeft bijgedragen, tot werkloosheid gedoemd, maar wordt ook een *zeer ruim veld* van arbeid voor de particuliere architecten *gesloten.*

De kring voornoemd heeft dan ook gemeend zijn inzichten aan den Gemeenteraad te moeten kenbaar maken en verzocht het voorstel van B. en W. niet aan te nemen alvorens de besturen der woningbouwvereenigingen daaromtrent in de gelegenheid gesteld zijn om hun gevoelens aan den Raad kenbaar te maken.

Men mag verwachten dat in vele kringen de beraadslagingen van den Gemeenteraad met groote belangstelling worden tegemoet gezien. Het resultaat ervan hopen wij in een volgend no. mede te deelen. v. H. V.

ONTVANGEN TIJDSCHRIFTEN.

Das Kunstblatt van Paul Westheim (Potsdam) verschijnt voor de honderdste maal, dat is voor den uitgever aanleiding er een speciaal no. van te maken waarin hij een korte uiteenzetting geeft van zijn streven: „Organ zu sein allem frohen, jungen, lebendigen Wollen und Können". Verder vinden we in dit en in het *Meinummer* van de hand van Paul Westheim een artikel over die Tote kunst der Gegenwart waarin hij naspeurt waarom de kunst (n.l. de beeldende kunst en de architectuur van de 20e eeuw) in de oogen van het zoogenaamd „Kunstpublikum" heeft afgedaan.

In het Januari no. van *Baukunst* (München) een nieuw maandblad, geeft de redacteur Herman Sirgel een enthousiast artikel over het Chilehaus in Hamburg. Hij noemt het een gebouw waarvan leek zoowel als vakman zeggen zal: „Zóó moet het en niet anders". Volgens hem zal het in afzienbaren tijd niet overtroffen kunnen worden, tenzij dan door den schepper zelf. Deze — Fritz Höger — vertelt in het artikel uitvoerig van het ontstaan van zijn werk. Bij alles is op doelmatigheid gelet en nergens is iets gedaan uit louter architektonische gronden. Foto's waarin vooral het streng rhythme sterk uitkomt geven een indruk van het reusachtige gebouw. In het Februari no. een bespreking van de prijsvraag tot vormgeving van de Munsterplatz in Ulm, eene quaestie die de gemoederen bezig houdt vanaf de vrijlegging van den Dom. In de rubriek „Kritische Streifzüge" vestigt de redacteur terloops de aandacht op de vele kerken die tegenwoordig in Duitschland worden gebouwd. Schrijver betreurt dit; niet zoozeer omdat hij tegen kerkenbouw is, maar omdat hierdoor kostbare bouwenergie geabsorbeerd wordt, welke volgens hem beter ware besteed aan woningbouw. Slechts door woningbouw zijn zedelijkheid, moraal en religie te redden.

In *Deutsche Kunst und Decoration* van Mei de gebruikelijke artikelen over schilderkunst, beeldhouwkunst (prof. Richard Langen), architectuur (werken van Breuhaus) nijverheidskunst (verlichtingsvoorwerpen).

Die Kunst van Mei verplaatst ons in het Venetië van het laatst van de 15e eeuw. Uit talrijke fragmenten van schilderijen van Carpaccio, Bellini, Mansueli rijst Venetië voor ons op met z'n paleizen, z'n schepen, z'n mannen en vrouwen. Van het vele dat dit no. overigens brengt noemen we nog een artikel over Jan Stursa, den Tsjechischen beeldhouwer wiens laatste werken opgenomen zijn en een over kopergravures van den Hamburger schilder Rodewald. Voorts laten de afbeeldingen van interieurs van P. L. Troost ons zien, dat de tooneeldecoraties van 3e rangs schouwburgen in den smaak van het Duitsche bouwende publiek schijnen te vallen.

No. 12 van de *Journal of Royal Institute of Britisch Architects* is voornamelijk gevuld met het jaarverslag van de vereeniging. No. 13 is belangrijker. Het geeft verslag van een lezing van Percy J. Waldram F. S. I. over de verlichting van gebouwen door dag- en kunstlicht. Bestaat deels uit theoretische beschouwingen en bevat verder voorbeelden voor practische toepassing door middel van diagrammen welke in staat stellen raamhoogte te bepalen en vermeldt ook nog een methode om de verlichting van een ontworpen gebouw te kunnen vaststellen door fotografeeren van op schaal gemaakte modellen.

De villa van d'Annunzio, die de groote Italiaansche dichter van de Ital. regeering cadeau ontving.

De vermaarde Sint Pieterskerk te Rome, waarvoor zich in het midden van het prachtige plein statig de beroemde basilisk verheft.

La Cité heeft in het Maartnummer een artikel over Oscar Jespers. Hij wordt daarin genoemd een beeldhouwer, die in staat is organisch samen te werken met den architect. In zijn woonplaats-ontwerpen vindt hij nog te weinig waardeering. Een volgend artikel behandelt de technische eischen waaraan garages moeten voldoen.

No. 11/12 van *Wendingen* is een kristallen nummer met een groot aantal foto's. Prof. Escher doet den leek aanvoelen het bestaan van een wereld van strenge wetmatigheid, die der kristalvormen. Deze geven Steenhoff aanleiding om te schrijven over Schoonheid in de Natuur.

BOUWKUNST IN DE ILLUSTRATIEPERS.

De architecten klagen dikwijls over de slordige wijze, waarop bij de opening of inwijding van hun bouwwerken, de publicatie daarvan wordt behandeld in de illustratiepers. Met ondeugdelijke foto's van fotopersbureaux, en een onbenullig onderschrift, dikwijls nog vol fouten, wordt het publiek bekend gemaakt met bouwwerken, waaraan jaren van zorg en toewijding is gegeven. De bouwkunst komt er zoo erg niet op aan. Zij vult altijd nog wat. Vooral met historische bouwkunst is het erg gemakkelijk een rubriek van „Heinde en Verre" vol te krijgen. Wie van het lezend publiek houdt al die dingen uit mekaar! Een sterk staaltje van wat die illustratiepers uithaalt, levert „de Wereldpost" van 7 Juni. De groote Italiaansche dichter d'Annunzio heeft aan het Garda meer te Cargnacco, een oude villa van de Regeering cadeau gekregen. We nemen aan dat dit zoo is. G. Nijpels in het Handelsblad schijnt er anders over te denken. Daar moet een plaatje bij! Je noemt maar een buitenplaats op! En zoo gaat nu de villa Falconieri te Frascatia bij Rome, als het verblijf van d'Annunzio door. Wie garandeert ons nu dat het portret van een of anderen staatsman, dien wij in de Wereldpost zien afgebeeld, ook niet een voor de hand liggend portret is van een zwager of een neef van een der redactieleden van de Wereldpost?

Op dezelfde pagina zagen wij een afbeelding van de St. Pieterskerk te Rome, ook actueel, vanwege de kerkelijke plechtigheden in dit heilige jaar. Men leze het instructieve onderschrift (de illustratiepers is er ter voorlichting van het publiek!). De woorden basiliek, basilisk en obelisk zijn hier per ongeluk door elkaar gehaspeld. Zoo erg is dat niet. Maar nu met het gevolg — dat de Kerk van het Graf van Petrus zelf toch wel een allerzonderlingst symbool zou dragen! Basilisk is n.l. draakslang, symbool van list, valschheid en verleiding.

J. P. M.

20 JUNI 1925 NUMMER 25

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

INHOUD.

Jaarvergadering B. N. A. 1925. — Commissie van Onderzoek. Jaarverslag over 1924. — Verslag van den Tentoonstellingsraad voor Bouwkunst en Verwante Kunsten over het jaar 1924. — Prijsvraag Olympische Medaille. — Schoolgebouw te Aerdenhoutvoor de Schoolvereeniging „Aerdenhout-Bentveld", door A. P. Smits, Arch. B. N. A. — Ontvangen Tijdschriften door v. W. F. — Bouwkunst in de Illustratiepers, door P. M. en J. P. M. — En-face of en-profiel? door J. P. M. — Mededeelingen en Berichten. — De Schakel. — Een bouwwerk, dat niet voor critiek vatbaar is.

JAARVERGADERING B. N. A. 1925.

De Jaarvergadering zal worden gehouden op Zaterdag 27 Juni 1925 in het Gebouw van de Industrieele Club te Amsterdam.

De agenda is als volgt:

1. Opening door den Voorzitter.
2. Notulen van de vergadering van 19 April 1925 (in concept opgenomen in No. 17).
3. Mededeelingen.
4. Jaarverslag over 1924 (opgenomen in No. 23).
5. Verslag van den Penningmeester over den financieelen toestand van den B. N. A.
6. Rapport van de Commissie van Financiën over de rekening en verantwoording van den Penningmeester over 1924.
7. Begrooting voor het jaar 1925.
8. Verkiezing van 4 leden van het Bestuur.
10. Benoeming van leden voor verschillende commissies.
    a. voor de permanente commissies van den B. N. A.
    b. voor een lid van den Tentoonstellingsraad en leden voor de verificatiecommissie van de rekening en verantwoording van den Raad over 1924.
11. Ingekomen stukken.
12. Voorstel van het Bestuur tot het instellen van een Werkprogramma Commissie ter bestudeering van de mogelijkheid tot het oprichten van een Architectuur foto-Instituut.
13. Voorstel van het Bestuur tot het benoemen van een Commissie tot nadere uitwerking van verschillende wijzigingen van de statuten, ontworpen door het Bestuur.
14. Voorstel van het Bestuur om te zamen met de Ned. Vereeniging van Centrale Verwarmings Industrie een gemengde commissie te benoemen, welke commissie de vraagstukken samenhangende met het uitvoeren van projecten van centrale verwarming, zal bestudeeren.
15. Handleiding Schoonheidscommissies.
16. Commissies van Voorlichting voor het aanwijzen van een bevoegde kracht.
17. Rondvraag.

Punt 9 van de agenda is uitgevallen. Gebleken is dat de voorzittersverkiezing niet behoeft plaats te vinden. Gemakshalve is de nummering der agenda-punten gehandhaafd.

COMMISSIE VAN ONDERZOEK. JAARVERSLAG OVER 1924.

Bij den aanvang van het jaar 1924 waren nog aanhangig drie candidaturen voor het lidmaatschap van den B. N. A., terwijl in den loop van het jaar 17 heeren zich candidaat stelden voor het lidmaatschap en 2 voor het aspirant-lidmaatschap.

Van deze candidaten werden er 13 als lid en 1 als asp. lid aangenomen.

Evenals vorige jaren won de Commissie, alvorens haar advies aan het Bestuur vast te stellen, inlichtingen in omtrent de candidaten bij de voorzitters der Kringen waartoe de candidaten bij aanneming tot lid, zouden komen te behooren. Niet altijd waren deze inlichtingen positief genoeg om van belangrijken invloed op het besluit der commissie te zijn en trachtte zij langs anderen weg zich de gewenschte zekerheid te verschaffen waarin zij doorgaans slaagde.

Ook dit jaar kwam het voor dat afgewezen leden zich tot het Bestuur of de Commissie wendden om te vernemen op welke gronden zij niet waren aangenomen, de commissie meende echter haar standpunt om niet met de afgewezen candidaten in polemiek te treden, te moeten handhaven, daar vaak bij de afwijzing ook gevoelsoverwegingen in 't spel zijn, die alleen voor den afwijzer maatgevend zijn en waaromtrent deze het eindoordeel aan zich dient te houden. Eveneens deed zich ook weer een geval voor dat een candidaat voor het lidmaatschap, meende zich niet te kunnen onderwerpen aan de bepaling om teekening enz. over te leggen, zooals bij art. 3 par. 5 van de statuten wordt gevorderd, op grond van de overweging dat het werk van den candidaat voldoende bekend mag worden geacht.

Hoewel in vele gevallen het overleggen van deze bescheiden niet anders dan als een formaliteit kan worden beschouwd, meent toch de commissie dat afwijking van de genoemde bepaling een precedent zou stellen, waarvan de gevolgen niet zouden zijn te overzien afgescheiden van het principe dat voor geen enkel lid, een afwijking der statuten of reglementen te rechtvaardigen is en de bepaling voor den candidaat die het lidmaatschap wenscht ook niet de minste bezwaren medebrengt, en ook door hemzelven als een formaliteit kan worden beschouwd.

Door het Bestuur werd aan de Commissie advies gevraagd in 6 aangelegenheden, welke klachten betroffen over leden van den B. N. A.

Bovendien adviseerde de commissie het Bestuur naar aanleiding van een in het rapport van den Directeur Generaal der Volksgezondheid over woningbouw in 1923 gesignaleerd geval van onjuiste honorariumberekening enz. door een architect B N. A.

Uit het onderzoek der commissie, waaraan een onderzoek naar de juistheid der genoemde bedragen door den heer Mr. Rosenboom, Architect B. N. A. was voorafgegaan, bleek dat de verrekening van de posten voor bestedingskosten niet juist was en dat de architect zich daaruit „gedekt" had voor verrichten arbeid, die anders vermoedelijk niet betaald zou zijn geworden.

Hoewel de commissie dit als verzachtende omstandigheid meende te kunnen laten gelden achtte zij toch deze wijze van doen in hooge mate afkeurenswaardig, afgescheiden nog van de omstandigheid dat bij art. 33 laatste alinea van de Algemeene Regelen uitdrukkelijk verboden wordt, den post „bestedingskosten" in het bestek op te nemen.

De Commissie adviseerde dan ook het Bestuur het betrokken lid op zijn nalatigheid te wijzen en in 't algemeen de leden aan genoemde bepaling der A. R. te herinneren.

Daarnaast rapporteerde de commissie over de kwestie van de 25 of 45 % toeslag op de honorariumberekening voor woningbouw, die in het rapport van den Directeur Generaal bovengenoemd, kortweg als „te hooge" honorariumberekening wordt gekwalificeerd.

De Commissie is van meening dat een dergelijke uiting in een openbaar gemaakt rapport den architectenstand in 't algemeen in zijn eer en goeden naam aantast en af te keuren is.

Zij is tevens van meening dat waar de honorarium tabel slechts minima aangeeft, elk architect het recht heeft, daarop een surplus te leggen, waarop hij recht meent te hebben, zonder dat hem de blaam treft een „te hooge" rekening in te dienen. Overigens is de toeslag van overheidswege nimmer afdoende geregeld en is het besluit van den B. N. A. van 24 April 1920, waarbij de leden verplicht worden 45 % toeslag te rekenen, nimmer herroepen, ook al bracht de praktijk mede dat daaraan de hand niet kan worden gehouden.

Het Bestuur werd geadviseerd het rapport van de commissie ter kennis van den Directeur Generaal te brengen.

Ten slotte adviseerde de commissie het Bestuur nog in eenige aangelegenheden van minder belang betreffende beroepsuitoefening, tekortkomingen van leden in de verplichting tegenover den B.N.A. enz.

De Commissie hield 7 vergaderingen alle in het gebouw van den B.N.A. te Amsterdam.

De samenstelling der Commissie onderging verandering door het periodiek aftreden van de heeren Jan de Meyer en A. P. Smits, die vervangen werden door de heeren B. v. Bilderbeek en Maurits Plate.

Den afgetreden leden wordt in dit verslag een woord van dank gebracht voor de wijze waarop zij hun deel in de werkzaamheden der commissie verrichtten en in 't bijzonder aan den heer Jan de Meyer voor de leiding die hij als Voorzitter aan den gang van zaken wist te geven en de toewijding die hij bij de afwikkeling van de aan de orde zijnde onderwerpen aan den dag legde.

VERSLAG VAN DEN TENTOONSTELLINGSRAAD VOOR BOUWKUNST EN VERWANTE KUNSTEN OVER HET JAAR 1924.

In het vorig jaarverslag werd reeds melding gemaakt van de mogelijkheid tot het houden van een groote driejaarlijksche tentoonstelling en van de pogingen betreffende deelneming van ons land aan de groote internationale kunsttentoonstelling te Parijs in 1925, welke pogingen toen nog vruchteloos bleven.

In het begin van dit verslagjaar werd dan ook ijverig aan het werk voor een driejaarlijksche begonnen, met het doel deze zoo mogelijk aan het einde van 1924 te houden. Er werd een Reglement voor deze tentoonstelling vastgesteld en een Jury benoemd. Deze Jury gaf reeds een advies voor een kern van inzending. De vooruitzichten wat betreft de fondsen voor deze tentoonstelling schenen ook goed. Er werden reeds besprekingen gevoerd met de Directie van het Stedelijk Museum.

Inmiddels werden ook pogingen in het werk gesteld om de deelneming van ons land aan de Parijsche tentoonstelling te verzekeren. Deze pogingen leidden tot resultaat. De Regeering droeg de zorg voor deze tentoonstelling zelfs geheel over aan onzen Raad. Over deze tentoonstelling zal, nadat het werk hiervan gereed is, een afzonderlijk verslag worden samengesteld.

Het bleek echter onmogelijk om naast deze Parijsche expositie ook nog een tentoonstelling in Holland te houden. Van enkele voorbereidingen voor de Driejaarlijksche werd voor het werk van Parijs geprofiteerd. Een door en uit den Raad benoemde Commissie van Uitvoering voor de Driejaarlijksche werd de Tentoonstellingscommissie voor de Parijsche Tentoonstelling.

Bijna alle vergaderingen in 1924 waren verder gewijd aan deze Parijsche Tentoonstelling.

De Raad vergaderde vijf maal;

De Commissie van Uitvoering tien maal.

Mede in verband met het werk voor de Parijsche Tentoonstelling, kon de Raad geen medewerking verleenen aan andere buitenlandsche exposities zooals de Architectuurtentoonstelling te New-York en de Kunstnijverheidtentoonstelling te Monza.

In de samenstelling van den Raad kwamen eenige wijzigingen, hij was dit jaar samengesteld als volgt:

Voor den Bond van Nederlandsche Architecten,	G. Versteeg,	(1925)
	E. J. Kuipers,	(1926)
	J. de Bie Leuveling Tjeenk,	(1927)
„ Genootschap Architectura et Amicitia,	B. T. Boeyinga,	(1925)
	C. J. Blaauw,	(1926)
	A. Eibink,	(1927)
„ de Ver. v. Ambachts en Nijverheidskunst,	G. Rueter,	(1925)
	W. H. Gispen,	(1926)
	J. F. v. Royen,	(1927)
„ den Kring v. Beeldhouwers,	L. Bolle,	(1925)
	Th. v. Reyn,	(1926)
„ de Vereeniging „Opbouw",	L. C. v. d. Vlugt,	(1925)
	A. Otten,	(1926)

(Het achter de namen geplaatste jaartal geeft het jaar van aftreden aan).

Het Bestuur werd gevormd door de Heeren: Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk, voorzitter; Mr. J. F. van Royen, vice-voorzitter; B. T. Boeyinga, 1e Secretaris; Theo van Reyn, 2e Secretaris; E. J. Kuipers, Penningmeester.

Deze Heeren vormden, met toevoeging van den Heer C. J. Blaauw, de Commissie van Uitvoering. (Tentoonstellingscommissie Parijsche Tentoonstelling).

Aldus vastgesteld door den Tentoonstellingsraad.
Juni 1925.

De Voorzitter,
J. DE BIE LEUVELING TJEENK.
De Secretaris,
B. T. BOEYINGA.

PRIJSVRAAG OLYMPISCHE MEDAILLE.

De Permanente Prijsvraag Commissie bericht ons:

Naar aanleiding van een bemiddelingspoging zijn de onderhandelingen omtrent bovengenoemde prijsvraag met het Nederlandsch Olympisch Comité opnieuw geopend met een goede kans op een schikking waarbij aan de bezwaren tegen het programma op doeltreffende wijze zal worden tegemoetgekomen.

Mocht deze poging slagen dan zal van het resultaat daarvan te zijner tijd mededeeling worden gedaan.

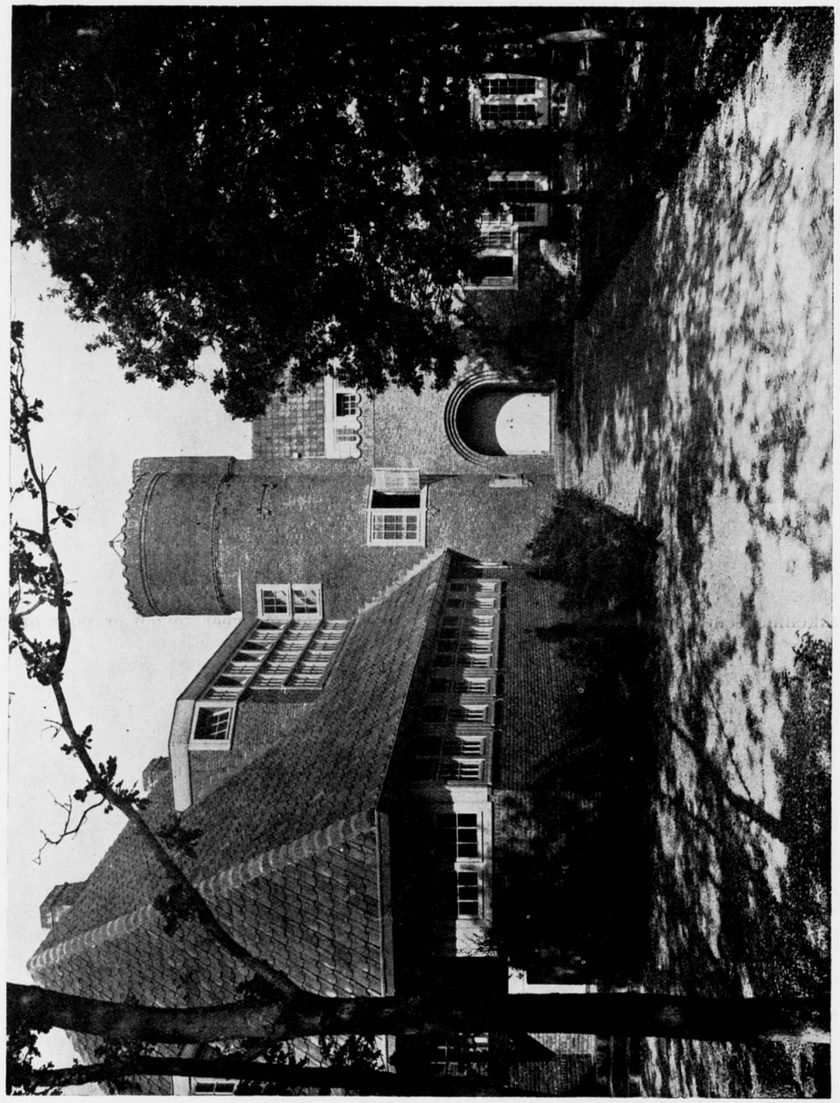

A. P. SMITS. ARCHITECT B. N. A.

SCHOOLGEBOUW TE AERDENHOUT.

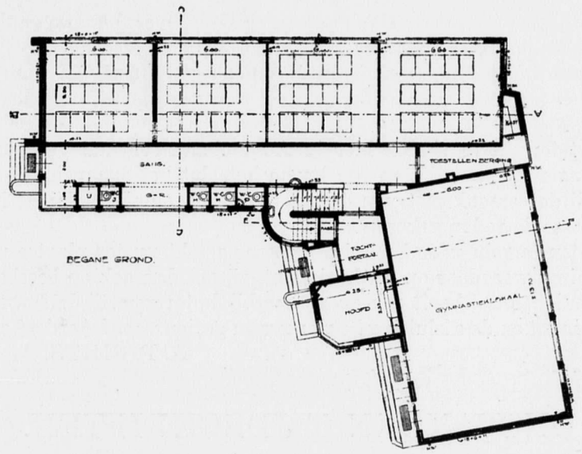

SCHOOLGEBOUW TE AERDENHOUT VOOR DE SCHOOLVEREENIGING „AERDENHOUT-BENTVELD".

Aerdenhout verkeert in een eigenaardige positie — als onderdeel van de Gemeente Bloemendaal, welke zich in lang gerekten vorm in de duinstreek van Santpoort tot Vogelenzang uitstrekt, ligt het tusschen laatstgenoemd dorp en de kom van de Gemeente Overveen op vrij grooten afstand daarvan gelegen.

Met als eenige verbinding de Electr. tram Amsterdam—Haarlem—Zandvoort ontwikkelde het zich daarmede tegelijkertijd meer als een zelfstandig tuindorp voor de zakenmenschen uit de stad, welke het dagelijksch heen en weer reizen er voor over hebben om buiten te kunnen wonen.

Het oudere gedeelte van Aerdenhout als villa-park veel te klein van opzet gebleken en thans volgebouwd, heeft zich eerst naar het Westen uitgebreid en vormt met het zich tegelijkertijd ontwikkelende „Bentveld" thans één geheel en breidt zich thans meer naar het Noorden en Zuiden uit.

De speculatieve uitbreiding aan de oostzijde is eigenlijk meer als een ongewenschte invasie een opdringen tegen den Aerdenhout aan van Haarlemsche en Heemsteedsche eigenbouwers te beschouwen, de steeds verdere vooruitdringende stadsbeweging, welke, de manier waarop het gaat, noodlottig dreigt te worden voor de rust en het cachet van Aerdenhout.

Een eigenlijke kern is hier niet te vinden, een intiem dorpspleintje met een kerk of andere openbare gebouwen ontbreekt en is destijds bij het vaststellen van het wegenplan niet gestreefd een of meer centrale punten te vormen.

Momenteel kennen we alléén als zoodanig de tramhalten Aerdenhout en Doodweg (Mr. Enschedéweg).

Het is onbegrijpelijk dat er zooveel jaren noodig zijn geweest alvorens Aerdenhout een eigen school kon verkrijgen.

De kinderen moesten een omslachtige reis maken over Haarlem naar Bloemendaal, of in Haarlem of Zandvoort ter school gaan.

Toen deze toestand voor enkele ouders te bezwaarlijk bleek, is ten slotte uit een clubje kinderen welke gezamenlijk huisonderwijs genoten, de schoolvereeniging gegroeid.

Het mocht na heel veel moeite gelukken, zij het dan ook door Rijk en Gemeente besnoeid, een eigen school hier te stichten.

Opmerkelijk hierbij is, dat de torenvormige uitbouw van het trappenhuis niet als offer van de bezuiniging is gevallen.

Als knooppunt van het plan vormt dit trappenhuis de spil van waaruit de beide vleugels van het gebouw evenwijdig aan de richting van de erfscheidingen zich uitstrekken.

Een geschikt terrein te vinden hier in Aerdenhout, centraal gelegen, het klinkt eigenaardig, was zéér moeielijk en zoo kwam het, dat het onaanzienlijke Gemeenteplantsoentje bij de samenkomst van 4 wegen gelegen en direct bij de halte van de tram gelegen, om die reden gekozen werd.

Het vrijgelaten terrein vóór het schoolgebouw werkt nu ter plaatse mede tot een zekere verruiming, waardoor op dit kruispunt, zij het dan ook op bescheiden schaal, Aerdenhout een kernpunt heeft gekregen, waarbij de torenpartij de functie heeft van verticalen dominant en de afsluiting helpt vormen gezien vanaf Aerdenhouts-duinweg en Schulpweg.

A. P. SMITS, Arch. B.N.A.

ONTVANGEN TIJDSCHRIFTEN.

Het *Maart/April no. van Baukunst (München)* heeft een lang artikel van den redacteur Herman Sörgel, getiteld „Neue Wege, neue Ziele".

De groote sociaal-economische vraagstukken welke de komende bouwkunst in samenwerking met industrie en techniek heeft op te lossen zijn: de massa-woningbouw en de stedenbouw. Voor de massa-woningbouw is het „serienhaus" niet te vermijden.

De stedenbouw moet niet plaatselijk, maar voor 't geheele land worden bezien. De plaatsen van arbeid moeten gevestigd worden daar waar zij met het oog op productie, verwerking, vervoer van grondstoffen enz. het gunstigst gelegen zijn; ook voor de geestelijke concentratiepunten moeten de meest geschikte plaatsen gezocht worden. De oplossing van het stedenbouwvraagstuk ziet de schrijver in de richting van de satellietstad. Als altijd moet in dezen tijd van crisis de natuur leermeesteres zijn bij de vormgeving, daar in de natuur vorm, constructie en materiaal een ondeelbare eenheid zijn. Een en ander wordt toegelicht door illustraties waaronder afbeeldingen van Pölzig's Salzburger Festspielhaus en foto's van schelpen die doen denken aan bouwwerken in het Verre Oosten.

Verder bevat het no. nog diverse artikelen — bijna zonder uitzondering van de hand van den redacteur.

Het *Meinummer* heeft een artikel over Holland, een land waarop de aandacht van de heele wereld thans gevestigd is om de enorme woningproductie en de daarmee gepaard gaande ontwikkeling van de bouwkunst. Een schets van die ontwikkeling gaat vooraf. Een merkbare kloof scheidt de ouderen (Berlage, Kromhout, de Bazel, Lauweriks) van de jongeren. De hoofdrichting van de ontwikkeling gaat van Berlage naar de logische, organische, Rotterdamsche „klassisistes". Daarnaast heerscht — eveneens machtig — de romantische, fantastische Amsterdamsche school. Aan de Rotterd. richting zijn verwant Dudok en Granpré Molière. Over Oud, Dudok en Kramer weidt de schrijver nader uit. Wat kunnen de Duitschers van de Hollanders leeren? In het algemeen: los zijn van vooroordeel, durf voor het nieuwe, initiatief en vitaliteit. In bijzonderheden: eenige vernieuwingen op 't gebied van woningbouw zooals Brinkmann's „balconstraten", samenvatting van trappenhuisvensters in één groote, dóór-loopende vensterpartij, bouwverordeningen welke een meer economische indeeling van de woning mogelijk maken. Het artikel bevat afbeeldingen van werk van Dudok, Kramer, Oud, Mertens. In een volgend artikel zet Oud zijn program uiteen.

Van de overige artikelen noemen we nog een ontwerp van Sörgel voor de inrichting van zolderkamers in verband met den woningnood.

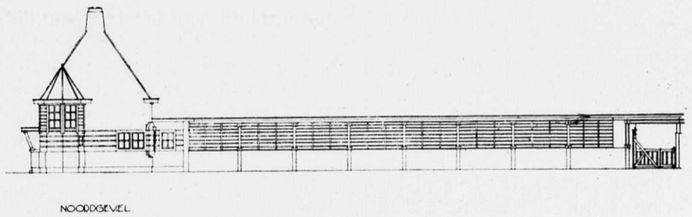

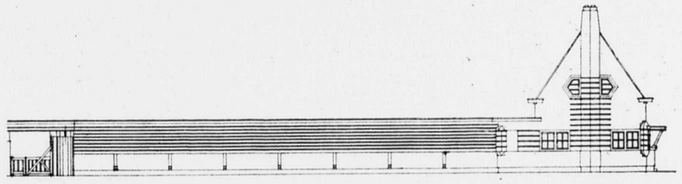

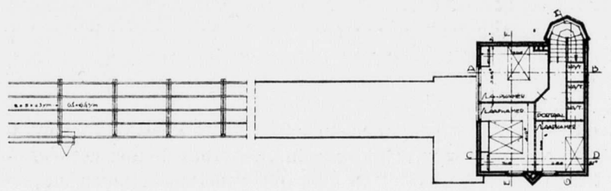

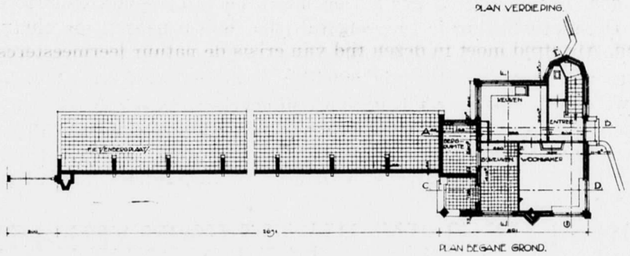

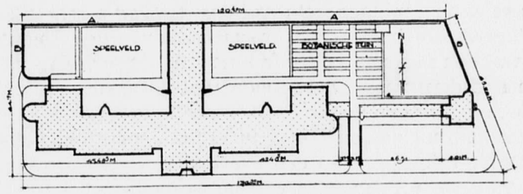

RIJKS H.B.S. TE TER APEL.

Ter verduidelijking van de in het vorige nummer opgenomen afbeeldingen van dit gebouw, leek het de Redactie gewenscht alsnog een situatieplan op te nemen met een teekening van de conciergewoning. Een en ander zal vooral de afbeelding op pag. 331 meer tot haar recht doen komen.

Red.

Art et Décoration (Paris). Het Aprilno. geeft foto's uit Holland, van werk van de Klerk, Dudok en Vorkink. In een begeleidend artikel introduceert Henri Asselin bij zijn landgenooten de nieuwe Nederlandsche bouwkunst. Hij bewondert de buitengewone vruchtbaarheid van de Nederlandsche architecten in het betrekkelijk kort tijdsverloop van Dr. Cuypers tot nu. Als typeerende voorbeelden van de ontwikkeling van de bouwkunst noemt hij: Centraal-station te Amsterdam, Rijksmuseum, Beurs van Berlage, gebouw Handel Mij. Dr. Cuypers deed de nationale bouwkunst ontwaken, Berlage en de Bazel vernieuwden haar; de jongeren sluiten aan bij Berlage, weten evenwel hun oorspronkelijkheid te behouden.

Réné Mavance bespreekt een ontwerp van Pacon om zolderruimten op comfortabele wijze bewoonbaar te maken. 't Spreekt vanzelf dat ook hier woningnood aanleiding is.

Verder bevat het tijdschrift artikelen over den schilder Georges Victor Hugo, den kleinzoon van den grooten schrijver, over de schilderes Marie Laurencin en over den beeldhouwer Marcel Gimond.

In *L'émulation* (Brussel) van April vervolgt Paul Bonduelle „Un cours d'architecture de J. F. Blondel". Behandeld worden de Toscaansche en de Dorische orden. Henri Derée heeft een lezing gehouden over „le Role Social de l'architecture" waarvan het verslag gedeeltelijk is opgenomen. Spreker richt zich tot het publiek dat zich nog te weinig interesseert voor de architectuur. Immers architectuur kan meer dan andere kunsten medewerken aan de cultureele verheffing van de massa omdat wij steeds en overal van haar scheppingen zijn omringd. Voorts kan zij veel invloed hebben op de openbare gezondheid door middel van goede woningbouw en ten slotte is zij van groot belang uit staathuishoudkundig oogpunt door de waarde van haar scheppingen voor het nationaal vermogen van een volk. Henri la Coste bepleit de bestudeering van de archeologie, ook voor de oplossing van moderne vraagstukken. Verder bevat het tijdschrift afbeeldingen van een heerenhuis van de Win en moderner werk van de Koninck en Bragard.

Wendingen, 1e no. 1925, is gewijd aan etsen en teekeningen van S. Jessurun de Mesquita. Deze kunstuiting is „gegrepen uit het volle menschenleven". Iedere plaat is als een episode uit een — vaak fantastisch — verhaal. Verkruysen leidt het werk in. Het gecomprimeerde artikel is moeilijk met een enkel woord weer te geven. Volstaan we daarom met een uiting van den schrijver te releveeren: „Er zijn (ook) kunstwerken, die den verstandig-redeneerenden geest met stomheid slaan, omdat zij hem overweldigen en vasthouden in den gloed van het in hen brandende visionaire licht". v. W. F.

BOUWKUNST IN DE ILLUSTRATIE-PERS.

Naar aanleiding van het stukje van den heer Mieras, in het B. W. nr. 24, moge ik de vraag stellen, of het niet op den weg van het Bestuur van den B.N.A. ligt, om met de illustratie-pers en niet minder met de groote dagblad-pers, een zoodanige regeling te treffen, dat geen illustraties van bouwwerken worden opgenomen, dan onder bijvermelding van den naam van den architect als auteur. Kan men zich een reproductie van een schilderij voorstellen, zonder dat de naam van den schilder daarbij genoemd wordt? Waarschijnlijk niet.

Waarom moet dan, nu de bouwkunst in het centrum der publieke belangstelling staat, het al of niet vermelden van den naam van den architect, aan de beleefdheid (of willekeur) van den verslaggever worden overgelaten? P. M.

In het Bestuur van den B.N.A. is eenige weken geleden de slechte verzorging van de publicaties in de groote pers ter sprake gekomen. Zeker onder den indruk daarvan vatte ondergeteekende vlam bij het zien van de gesignaleerde plaatjes. Het Bestuur zal zeker medewerken om te trachten verbetering, in de eerste plaats in den zin, zooals de heer P. M. bedoelt, te bereiken. J. P. M.

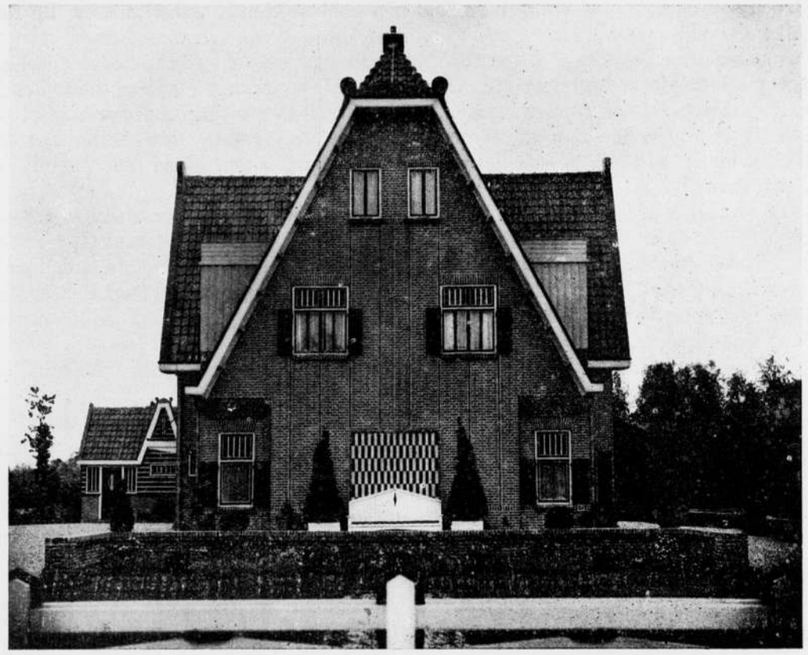

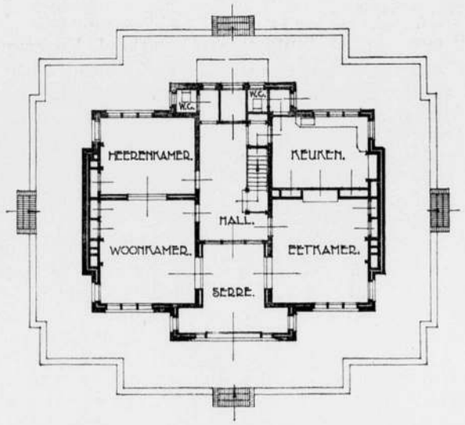

VILLA TE AERDENHOUT. ARCHITECTEN: HEINEKE EN KUYPERS. B. N. A.

EN-FACE OF EN-PROFIEL?

Langen tijd hebben wij geaarzeld de foto van dit landhuis op te nemen. Want zij is zonderling, in één woord.

Is het wel een foto van een huis, van een ruimtelijk ding dus? Door den symmetrischen stand en bovendien nog door gemis van licht en schaduw, mist de afbeelding elke aanduiding van ruimtelijkheid. Zij is op het randje af de projectie-teekening van den gevel.

Toch zou de gevel-teekening deze foto niet hebben kunnen substitueeren. De foto geeft meer, zij is als een streng en-face portret, dat ons van den weergegeven mensch alles kan doen waarnemen. Neem zoo'n streng symmetrisch en-face conterfeitsel als Toorop's bekende portret van Mr. Westerman. Hoe voelen wij achter diens breede voorhoofd den ruimen ronden schedel, achter de zichtbare kin de afgewende plooiingen in den nek; hoe zien wij — onzichtbaar — de jaskraag, de ronding van den hals omsluiten. Zoo ontraadselt het goede en-face portret tegelijk de raadsels, die het in zich draagt.

Zoo zou deze afbeelding van de villa te Aerdenhout van gelijke werking kunnen zijn, als zoo'n mooi en-face-portret, ware het niet dat zij — men zie den plattegrond — het bouwwerk streng en-profiel weergeeft. Maar.... en-profiel-portretten laten helaas niets onzichtbaar. Ieder weet hoe fijntjes smal het kinnetje was van de schoone Beatrice d'Este. Ieder ziet hoe breed precies Holbein den sprekenden mond zette in den kleinen kop van den grooten Erasmus.

Zoo doèt deze foto als een en-face portret, wat zij niet is, maar tegelijk ontbreken haar de eigenschappen van het en-profiel portret, wat zij wèl is.

Het is dit angstige raadsel, dat ons zoo lang weerhield de foto af te drukken.

Het duizendtal wonderen der bouwkunst is met dit geval met één vermeerderd.

J. P. M.

MEDEDEELINGEN EN BERICHTEN.

„DE SCHAKEL". Onder dezen naam is een onderneming opgetreden, die beoogt de technici een systematischen en dus overzichtelijken kijk te geven op de prospecti- en catalogi-litteratuur. Deze litteratuur heeft ontegenzeglijk beteekenis voor den technicus, in de praktijk, maar door gebrek aan overzichtelijkheid bezorgt zij hem slechts last en verveling, in plaats van nut. „De Schakel" wil hieraan tegemoet komen. Oorspronkelijk schijnt deze onderneming echter niet zóó gehandeld te hebben, dat zij bij de architecten veel vertrouwen kon wekken en een circulaire die dien naam droeg, kwam onverbiddelijk in de prullenmand terecht. Naar wij van enkele B. N. A. leden vernamen, is thans „de Schakel" in andere handen overgegaan, en de nieuwe regelingen geven meer vertrouwen dat deze organisatie in de toekomst haar praktisch nut kan hebben. Nu dezer dagen door de nieuwe organisatie een circulaire zal worden toegezonden aan de architecten, meenen wij goed te doen er op te wijzen dat „de Schakel" nu niet meer een onderneming is, waarvan men à priori afkeerig moet zijn.

EEN BOUWWERK, DAT NIET VOOR CRITIEK VATBAAR IS. Te Heemstede is korten tijd geleden een nieuw Bureau voor de Publieke Werken tot stand gekomen. Het Geïllustreerd Gemeenteblad van Juni 1925 beschrijft het en geeft er illustraties van. In het artikel lezen we o. m.: „'t spreekt van zelf dat het gebouw ontworpen is door den dienst der Openbare Werken zelve en veilig mag dus worden aangenomen, dat er niets aan ontbreekt. Critiek er op uit te oefenen, is dan ook gladweg onmogelijk. Alles klopt als een bus." Wil men dus uit handen blijven van de critiek, men zorge dat alles klopt als een bus. Als er maar niets aan ontbreekt, dan is het gladweg onmogelijk, dat de critiek iets kan zeggen. Ontbreekt er iets, ja, dan krijgt de kritiek er vat op. (Dat kan je b.v. aan de plaatjes zien.) Maar dat is dan ook je eigen schuld.

27 JUNI 1925 NUMMER 26

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

INHOUD.

Jubileumprijsvragen, uitgeschreven ter gelegenheid van het 40-jarig bestaan van de Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam. – Parijs en omstreken. – Laren's Koperen Feest, door Ir. J. B. van Loghem. — Haagsche Brieven, door Bonzo.

JUBILEUMPRIJSVRAGEN, UITGESCHREVEN TER GELEGENHEID VAN HET 40-JARIG BESTAAN VAN DE VEREENIGING BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP TE ROTTERDAM.

In een keurig boekje lezen we:

Getrouw aan hare gewoonte schrijft de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" ook dit jaar weder hare prijsvragen uit, die zich altijd in zoo hooge mate in de belangstelling van de, nog in hun studietijd verkeerende vakgenooten hebben mogen verheugen.

Dit jaar bestaat er echter voor de Vereeniging een bijzondere aanleiding om haar aandacht aan de prijsvragen te wijden, daar zij in dit jaar haar 40-jarig bestaan zal herdenken, en gemeend heeft, hierbij in de eerste plaats dit belangrijk onderdeel van haar werkprogram te moeten betrekken.

Daartoe in staat gesteld door de offervaardigheid van een groot deel harer leden, kan het Bestuur dit jaar aan de hoofdprijsvraag een zekere uitgebreidheid geven en er, wat men zou kunnen noemen, een Jubileumprijsvraag van maken, welker onderwerpen ruimere bekroningen, ook meergevorderden tot mededingen zouden kunnen uitlokken.

De gedachte ging hierbij uit naar een onderwerp dat de belangstelling van „den Rotterdammer" heeft en waarvan de verwezenlijking tot een zijner idealen kan geacht worden te behooren en dat bovendien aantrekkelijk is voor den mededinger en hem in staat stelt zijn krachten ten volle te ontplooien.

Zoo viel de keuze op een gebouwencomplex waarin het muziekleven van Rotterdam een centrum zou kunnen vinden en dat gedacht is als hoofdmoment in een nieuw stadsgedeelte als waartoe de bebouwing van het bekende land van Hoboken aanleiding zou kunnen geven.

Bij het ontwerpen van het programma voor het complex is uitgegaan van het standpunt, dat geen rekening moest worden gehouden met de behoefte voor de uitvoeringen op dramatisch muzikaal gebied, daar hierdoor het onderwerp te omvangrijk zou worden en, in verband met de ingewikkelde eischen, die daarbij om oplossing vragen, te veel van het prestatievermogen en den arbeid van de mededingers zou worden gevorderd.

Tevens werd aandacht geschonken aan de te Rotterdam bestaande traditie van concerten in de open lucht, op een afgesloten binnenplaats als de „Doele" aanbiedt, en aan de, eerst in de laatste jaren, naar voren gekomen behoefte, om op een rustige plaats ook van een carillonspel te kunnen genieten.

Uit een en ander ontstond de combinatie concertgebouw, conservatorium, met daar tusschen gelegen begrensde binnenplaats en klokketoren.

Als eisch voor het concertgebouw werd gesteld, dat daarin 2000 toehoorders moeten kunnen plaats vinden; voor het conservatorium werd gerekend op eene behoefte die geacht kan worden in een stad als Rotterdam te bestaan, en voor de binnenplaats werd eene oppervlakte aangenomen van ten minste gelijke grootte als die in de Doele aanwezig is.

De bizondere eischen die aan elk der onderdeelen en aan hun onderling verband worden

gesteld komen bij het gedetailleerde programma naar voren en worden hier dus niet afzonderlijk gemeld.

Ook het onderwerp van de tweede prijsvraag — een tennishuisje — is iets belangrijker dan in den regel daarvoor werd gekozen, doch valt zeker binnen het bereik van de groote categorie van hen, die gewoon zijn in de prijsvragen der Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap mede te dingen. Voor de eerste prijsvraag worden uitgeloofd:

Een eerste prijs: Verguld Zilveren Medaille der Vereeniging en f 250.—. Een tweede prijs: Zilveren Medaille der Vereeniging en f 150.—. Een derde prijs: Bronzen Medaille der Vereeniging en f 75.—.

Voor de tweede prijsvraag:

Een eerste prijs: Zilveren Medaille der Vereeniging en f 100.—. Een tweede prijs: Bronzen Medaille der Vereeniging en f 50.—. Een derde prijs: Eervolle vermelding en f 25.—.

De Jury voor de prijsvragen bestaat uit de Heeren:

1. E. J. Kuipers, Architect B. N. A., Amsterdam.
2. Wouter Hutschenruyter, Directeur der Muziekschool van de Maatschappij tot bevordering der Toonkunst te Rotterdam.
3. J. P. Logemann, Architect, Voorzitter der Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam.
4. J. C. Meischke, Architect B. N. A., Rotterdam.
5. C. N. van Goor, Architect B. N. A., Rotterdam.

Alle stukken ter beantwoording van deze prijsvragen worden vóór of op den 15den November 1925 vrachtvrij ingewacht aan het adres van den heer J. P. Logemann, Baan 31 te Rotterdam.

Exemplaren van dit programma zijn kosteloos verkrijgbaar bij den Secretaris der Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" Ir. W. C. van Goor, Claes de Vrieselaan 27a te Rotterdam.

PARIJS EN OMSTREKEN.

Door het reisbureau Holland Express Compagnie is in samenwerking met den Haagschen Kunstkring een gezelschapsreis naar Parijs uitgeschreven. Het programma is als volgt:

Vertrek 3 Augustus 1925.

Maandag. Aankomst tegen den avond in Parijs, regeling der Hotels, diner en logement.

Dinsdag. Verblijf te Parijs, bezoek aan de stad per autocar, 's morgens, 's middags en gedurende den avond bezoek per autocar aan PARIJS BIJ NACHT.

Woensdag. Verblijf te Parijs voor morgen- en middagbezoek aan de tentoonstelling des Arts Décoratifs. Avond vrij.

Donderdag. Per autocar bezoek aan de kasteelen Malmaison St. Germain, Versailles en de Trianons, terug naar Parijs.

Vrijdag. Per autocar tochten naar de kasteelen van Chantilly en Compiègne.

Zaterdag. 's Morgens bezoek aan de Sèvres Porcelein Fabrieken en 's namiddags vertrek naar Holland.

Prijs alle kosten inbegrepen: f 143.— per persoon.

In den prijs is inbegrepen Hotels in de tweede categorie, ontbijt, lunch, diner, fooien en taxes in de hotels, en alle autotochten welke op het programma voorkomen.

Voor deze reis is geldig Nederlandsch paspoort noodig. Overigens zijn onze algemeene bepalingen voor gezelschapsreizen van kracht. Bij inschrijving is f 25.— inschrijfgeld bij te voegen, terwijl het restant ons uiterlijk 8 dagen voor den vertrekdatum moet worden toegezonden. 2e kl. Rotterdam Parijs retour.

Inlichtingen te bekomen bureau Holland Express Comp. Lange Poten 19, Den Haag.

LAREN'S KOPEREN FEEST.

Woensdag 10 Juni was het 12½ jaar geleden, dat de eerste welstandsbepaling in ons land van kracht werd. Dit feit is op dien dag feestelijk herdacht door Burgemeester en Wethouders van Laren met genoodigden, leden en oud-leden der schoonheidscommissies van Laren en omliggende gemeenten, terwijl enkele dames aan het herdenkingsfeest den zoo gewenschten luister bijzetten. Het is niet alleen van belang voor de gemeente Laren, dat dit jubileum hier even gememoreerd wordt, maar als algemeen landsbelang mag Laren als voorbeeld zeker eveneens naar voren gebracht worden. Want juist is in de afgeloopen 12½ jaar gebleken, dat een bepaling, waarin oorspronkelijk uitsluitend de bedoeling heeft voorgezeten, de ergerlijke bouwkundige uitwassen te weren, een veel verdere strekking kan verkrijgen dan aanvankelijk door de voorstellers is bedoeld. De wijdere ontplooiing, de cultureele groei, die door een welstandsbepaling kan ontstaan, acht ik van nog grooter belang dan het weren van bouwkundige leelijkheden, omdat dit laatste feitelijk niet anders is dan een der negativiteiten, die onzen tijd zijn ongerichtheid geeft. Zal echter uit een welstandsbepaling werkelijk cultureele groei en schoonheidsverlangen ontstaan, dan is primaire voorwaarde, dat al degenen, die tot het tot stand komen van een dergelijke bepaling meewerken, diep doordrongen zijn van een innig verlangen om het schoone over het leelijke te doen zegevieren. Dit laatste is helaas maar zelden het geval. Er zijn maar weinig gemeenten, waar de hoofden werkelijk cultuurdragers zijn. In de meeste gemeenten worden de welstandsbepalingen niet uit innerlijken drang geboren. De meeste gemeentebesturen drijven mee, omdat het tot den goeden toon behoort, de ideëele waarden niet te verwaarloozen; ze benoemen Commissies en laten die rustig voortmodderen, tot dat er principieele gevallen aan de orde komen, waarbij dan werkelijk aan den dag komt, of het hart nog leeft, of dat dit hart slechts mechanisme is, en dan.... blijkt meestal dit laatste het geval te zijn. Zoo komt het, dat in de meeste gemeenten de schoonheids-commissies slechts negativiteiten kunnen zijn. Niet aldus in Laren. Van den aanvang af heeft in die gemeente het hart warm geklopt. Dit hart was nog in staat echt te doorvoelen, dat het aan zijn verwondingen op den duur te gronde moest gaan. Geen monteurs, die het herstellen zouden, werden verlangd, maar levende menschen die hun hartebloed wilden geven voor het herstel. En zonder uitzondering werden die menschen daar gevonden in den burgemeester, gemeenteraadsleden, ambtenaren der gemeente en leden der schoonheidscommissie. Wederkeerig vertrouwen en onvoorwaardelijke steun in elkaars gemeenschappelijk verlangen hebben gemaakt, dat de zoo zakelijk en nuchter uitziende welstandsbepaling in Laren geworden is tot een levend element, een parelende gezonde schoonheidsdrang, die als een voorbeeld voor elke gemeente mag gelden.

Men mag hierbij aanvoeren, dat Laren door het groot aantal kunstenaars een gematigder bodem biedt dan andere gemeenten, terwijl tevens de nivelleerende tendenzen der groote steden deze gemeente niet zoo sterk kunnen beinvloeden door gemis aan snelle vervoermiddelen naar de groote steden; dit zijn factoren, die zeker meetellen, maar toch de innerlijke kern niet beroeren.

De echte liefde voor het mooie Gooi is oorzaak geweest van het ontstaan der welstandsbepaling, en als de teekenen niet bedriegen, is in den loop der jaren die liefde zoodanig verruimd en aangewakkerd, dat naast de reeds genomen progressieve maatregelen, in de komende jaren dusdanig verstrekkende maatregelen genomen zullen worden, dat het Gooi en Laren in het bijzonder als een der meest belangrijke centra uit cultureel- en schoonheidsoogpunt zullen gelden. En dit zal te danken zijn aan de welstandsbepaling, die onder haar nuchter kleed een zoo warm hart verbergt. Het is geen wonder, dat Laren de vampyrarmen van Amsterdam vreest, maar in de komende jaren zal blijken, dat de kracht van het Gooi zoo sterk is geworden, dat het met gerust geweten den vampyr kan ontvangen, omdat door samenwerking der Gooische ge-

meenten een zoodanig schoon gewestelijk plan zal zijn gevormd, dat zelfs een invasie van Amsterdammers door de aangebrachte bedijking zonder schade kan geschieden. Er zijn thans nog tegenstanders van de Amsterdamsche plannen, maar deze zullen naarmate de kracht van het Gooi toeneemt tot de voorstanders gaan behooren, want de invasie van Amsterdam komt toch, dus beter gewapend door een grootsch vooraf vastgelegd plan, dan onvoorbereid en ongeoefend. Ter gelegenheid van Laren's jubileum werd door Henri Polak een uitmuntend boekje verzorgd, getiteld: Laren in het Gooi, de schoonheid van het oude dorp en hetgeen gedaan werd om deze te behouden en te hernieuwen". Uitgever is het gemeentebestuur.

Bij een rondwandeling werden wij in de gelegenheid gesteld oud en nieuw Laren opnieuw te zien en de echtheid te waardeeren.

Aanvankelijk heb ik vreemd opgezien, toen ik een schilder als voorzitter van de schoonheidscommissie aantrof. Nu vind ik het niet vreemd meer; ik weet nu, dat de commissieleden slechts de dragers zijn van een algemeen geldend schoonheidsverlangen. Schilder en architect houden zich dus vanzelf in dit verband op hun plaats in Laren. Zij weten zich onderdeel van het geheel, dat zich in aanmerking genomen de groote onevenwichtigheid van dezen tijd, op deze plaats in het Gooi op ongekend harmonische wijze manifesteert.

Ir. J. B. VAN LOGHEM.

HAAGSCHE BRIEVEN.

De Schoonheidscommissie hier ter stede verdient onze volle belangstelling; ten eerste als zijnde dat instituut waar zóó veel betreffende de Bouwkunsttoepassing van afhangt, en ten tweede meer in het bizonder omdat haar invloed groot en goed is.

Dat is zonder twijfel in de eerste plaats te danken aan haar Secretaris: architect R. C. Mauve.

Mauve verricht zijn taak met moed, met tact en,... met feu sacré. Zijn titel „Secretaris" drukt volstrekt niet uit wat hij eigenlijk is: de schakel tusschen den bouwenden „men" en de Commissie, degene die de voorloopige ontwerpen te zien krijgt en bespreken kan vóór ze in de Commissie komen, en die de eventueele afkeuring den ongelukkigen te licht bevondene heeft mede te deelen en begrijpelijk te maken!

Vooral dat laatste is noodig, en verschrikkelijk moeilijk. Daarmede treffen we de kern van het vraagstuk: wat is de oorsprong der Schoonheidscommissies? Is het de egoïste stokpaardjes-rijderij van enkele onverantwoordelijke bolsjewistische hongerlijdende artiesten, of is het de natuurlijke consequentie van gezonde overheidsbemoeiïng met welvaart?

En dan dit laatste woord nu niet in stoffelijken zin bedoeld.

Niettegenstaande er in ons land nu drie en zestig Schoonheidscommissies zijn — volgens Röell, den Commissaris van Noord-Holland, die het kan weten —, welk aantal in twaalf jaren bereikt is en welk gestadig groeit, hooren wij nog onbegrijpelijk vaak om ons heen schimpscheuten op de werking en zelfs op het bestaan van deze wegbereidende lichamen.

En niet alleen uit den mond van eigenbouwers die hun onrechtmatige woede erover willen uitvlocken dat ze op heeterdaad betrapt werden op het zich vergrijpen aan dat schoone goed der gemeenschap: den welstand, maar zelfs van architecten, zij het ook van weinigen. Hoewel ik graag en goed luister naar de betoogen van andersdenkenden, is het mij niet gelukt de redelijkheid van de vijanden der Schoonheidscommissies in te zien. Deze heeren beginnen gewoonlijk te verklaren de VRIJHEID zoo onmatig te beminnen dat ze geen bemoeiïng dulden in zake bouwkundige ontwerpen; ze vervolgen hun beschouwingen door met steeds vlammender blikken voorbeelden aan te halen van onjuiste beslissingen; en eindigen met, in

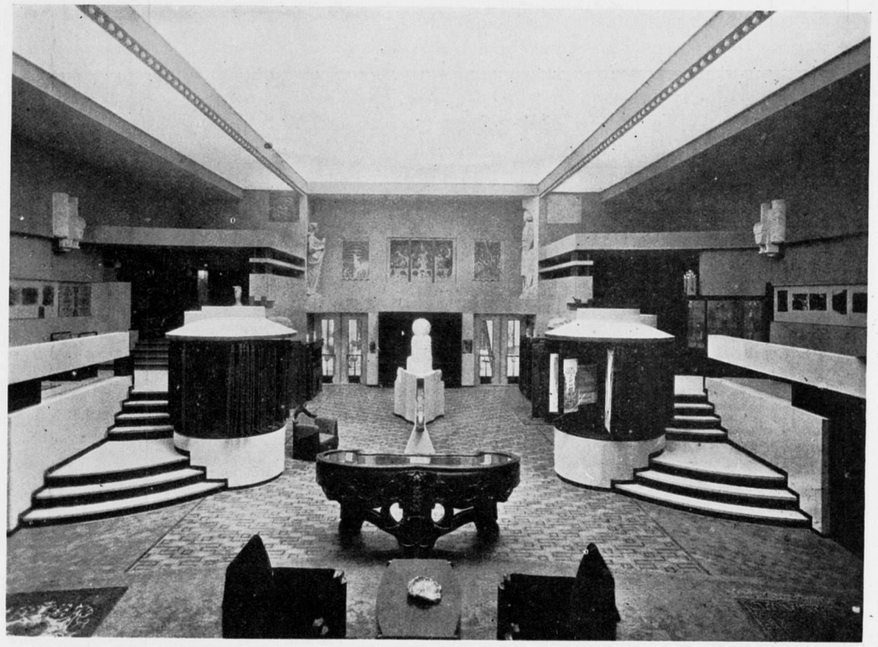

ZAAL OP DE ESPLANADE DES INVALIDES. ARCHITECT: H. Th. WIJDEVELD.

geestdrift over hun eigen Napoleontische eigenschappen, uit te roepen dat dergelijke controleerende lichamen de middelmaat steunen en dat zij van niets meer walgen dan juist van die middelmaat. Dit alles komt mij alleen maar onjuist voor.

Wel zoowat niemand zal in andere gevallen er bezwaar tegen maken, dat de gemeenschap benadeeld wordt door een misdadige enkeling; en is het niet misdadig onze stad slechter en leelijker te maken dan noodig is? Van de honderd beslissingen zijn zeker vijf en negentig juist; die vijf twijfelgevallen zijn van weinig belang.

En verder bevordert de commissie niet het uitvoeren van middelmatigheden, maar ze weert slechts de absoluut-ontoelaatbaarheden!

Zoo bezien wordt de Schoonheidscommissie tot één der vele en der noodige werktuigen waarmede het stadsbestuur zijn taak verricht.

Nu gaat het er maar om dit werktuig zoo krachtig en geschikt mogelijk te maken.

Daarvoor is noodig dat de burgerij overtuigd is van zijn noodzakelijkheid en vertrouwen heeft in zijn geschiktheid. Die overtuiging en dat vertrouwen groeien; maar nog niet snel genoeg.

Als ik zie welk een groot verschil er bestaat tusschen het park Marlot, waar groote groepen van woonhuizen door één architect zijn gebouwd, en Houtrust waar een bedenkelijke verscheidenheid treft, dan beseffen we ten volle hoe zegenrijk het initiatief van de overheid — hierin gesteund door de Haagsche Schoonheidscommissie — in het geval Marlot heeft gewerkt.

Dan begrijpen we ook dat bij uitbouwen van de kracht der commissie nog heel wat meer te bereiken was geweest, in andere dergelijke gevallen. En dan vragen wij ons af hoe dit uitbouwen is te regelen.

Mij dunkt dat in de eerste plaats de commissie doeltreffender zou werken als ze beter dan nu in staat was het uitgevoerde werk te controleeren. Die contrôle wordt

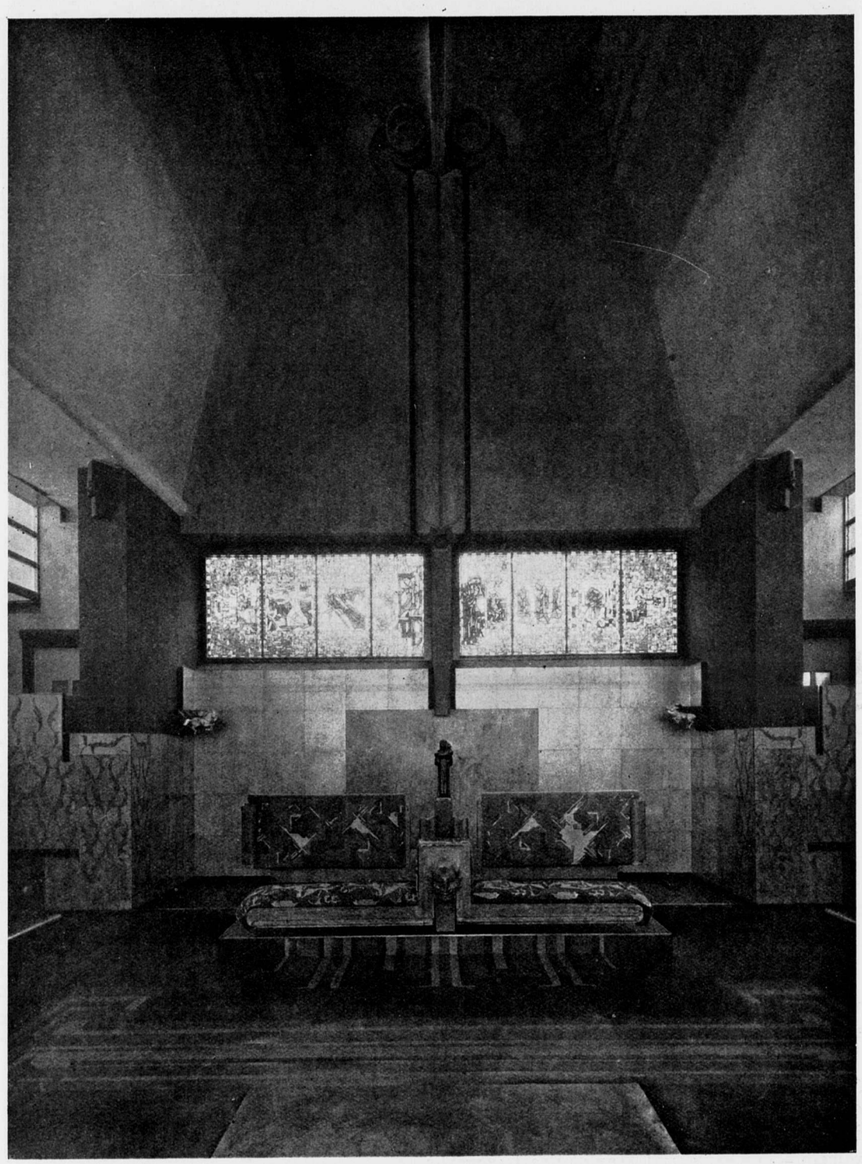

INTERIEUR VAN HET NEDERLANDSCH PAVILJOEN. ARCHITECT: J. F. STAAL.

Bijgaande platen geven het intérieur weer van het Hollandsche paviljoen op de Tentoonstelling te Parijs, waarvan het extérieur in afbeeldingen verscheen in No. 19.

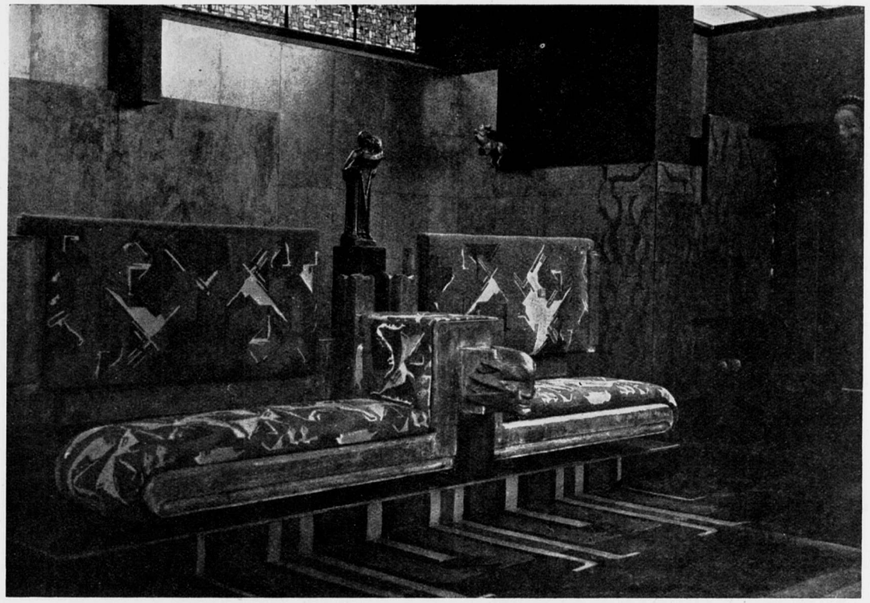

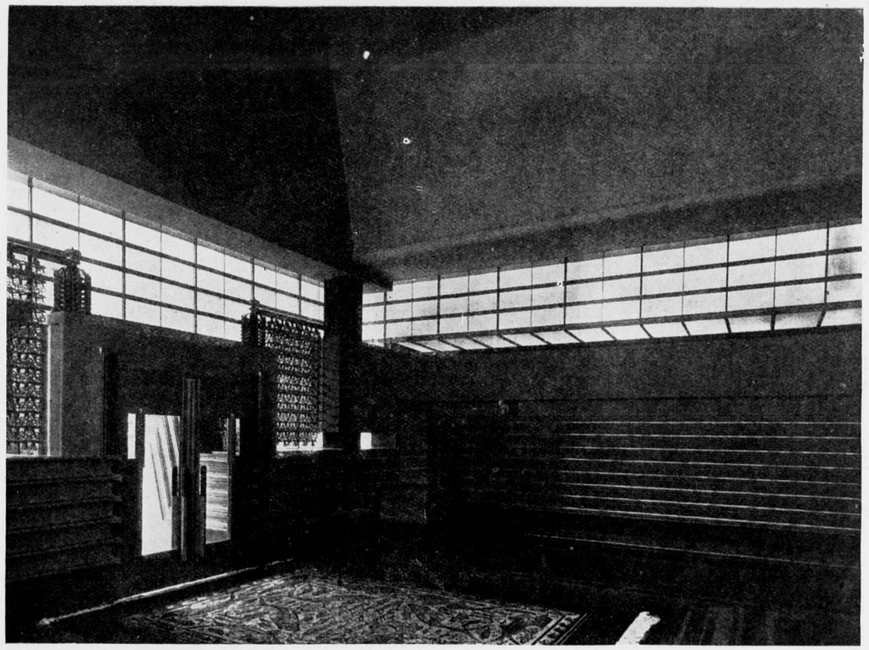

INTERIEUR VAN HET NEDERLANDSCHE PAVILJOEN. ARCHITECT: J. F. STAAL.

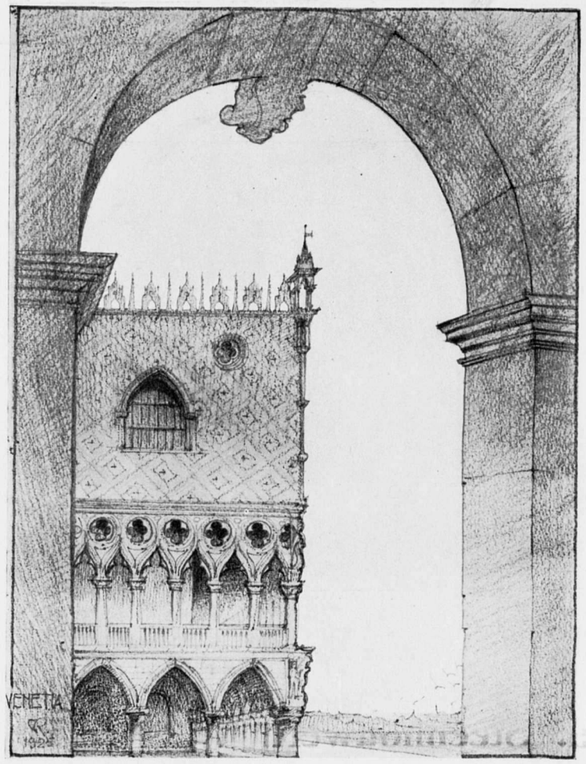

PALAZZO DUCALE VENETIË.
TEEKENING DOOR Ir. A. H. VAN ROOD.
Zomertijd is reisschetsentijd. Wie laten nog meer hun kundigheden zien?
Het hoeft niet bepaald uit Venetië te zijn. Van dichterbij- of verder af- is ook goed.

hier thans in hoofdzaak uitgeoefend door de Inspecteurs van het Bouw- en Woningtoezicht, die natuurlijkerwijze volstrekt niet gericht zijn op den Bouwkunstigen kant van het werk.

Verder meen ik dat het hoog tijd wordt voor de bovengenoemde Schoonheidscommissies om overleg te plegen, om een landelijk verbond te sluiten, om jaarvergaderingen te houden, enz. enz. En ten slotte acht ik het noodzakelijk dat de positie van den z.n. Secretaris versterkt worde.

Niet halve dagen, maar alle dagen geheel is er volop werk voor hem!

Hij moet tijd en gelegenheid krijgen om voeling te houden met collega's in andere steden; en in andere landen.

Dat vak van hem is een geweldig vak; het eischt den heelen man. Het kost jaren om geleerd te worden, en men is er nooit in volleerd.

Dat alles wat ik voorstel kost geld. Maar dat is geen bezwaar: waarom zou geen taxe geheven kunnen worden van de ter beoordeeling voorgelegde plannen, zoodat die Dienst zich zelf bedroop?

Zoo krijgen we automatisch een rem op het steeds maar weder indienen van ondeugdelijk voorbereide ontwerpen; zoo wordt de misdaad van het zich vergrijpen aan het schoonste goed der gemeenschap gestraft met een boete. BONZO.

4 JULI 1925 NUMMER 27

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

INHOUD.

Officieele Mededeelingen. Kort verslag van de Jaarvergadering. — Mededeelingen. Prijsvraag Olympische Medaille. — Prijsvragen Bouwkunst en Vriendschap. — Berichten. — Clubhuis Nautilus te Rotterdam, door J. P. M. — Ontvangen Boekwerken, door E. P. M. — Ontvangen Tijdschriften.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.

KORT VERSLAG VAN DE JAARVERGADERING.

De Voorzitter opende de vergadering met een redevoering waarin hij van de voornaamste omstandigheden, die de huishouding van den B.N.A. beheerschen, een overzicht gaf, en voorts herinnerde aan het welslagen van de Nederlandsche vertegenwoordiging te Parijs, waarvoor hij den heeren Staal, Wijdeveld en de Bie Leuveling Tjeenk een woord van hulde bracht. De notulen van de vorige vergadering werden goedgekeurd.

De Voorzitter deed verschillende mededeelingen o.m. over een schrijven van den Minister van Arbeid, waarin deze te kennen geeft zijn eenmaal ingenomen standpunt ten aanzien van de honoreering van architecten bij den volkswoningbouw ongewijzigd te blijven handhaven, en van den Minister van Waterstaat die geen termen aanwezig acht, het Bestuur van den B.N.A. inzage te geven van het rapport van de ministerieele advies-commissie voor de herziening van de A. A. V., zoolang Z.Ex. zelve zijn standpunt ten opzichte van deze herzieningsvoorstellen niet heeft bepaald.

Hierna deelde Dr. Slothouwer het verloop mede van de besprekingen over het Architectencongres in 1926. De meerderheid van het Comité Centrale houdt zich aan het besluit van het congres te Brussel van 1922, waarbij werd bepaald, dat de centrale rijken alleen dan aan het Congres kunnen deelnemen, wanneer zij zijn toegelaten tot den Volkenbond. Onder deze omstandigheden kan omtrent het congres van 1926 geen definitieve beslissing worden genomen.

Ten slotte werd medegedeeld dat in de procedure tusschen een lid van den B.N.A. en zijn opdrachtgever, waarin getracht werd een principieele beslissing te krijgen over de vraag, of ook de arbitrale clausule der Honorariumtabel krachtens gebruik toepasselijk is, ook wanneer de tabel niet is overgelegd, het Hof de eischende partij niet heeft toegelaten om door deskundigen te bewijzen dat dit gebruik wel bestaat. De eisch is onontvankelijk verklaard.

Het jaarverslag over 1924 werd goedgekeurd, evenals de rekening en verantwoording van den Penningmeester, waarover de Commissie van Financiën een rapport uitbracht, strekkende hem onder dankzegging voor zijn gehouden beheer, décharge te verleenen.

De door het Bestuur ingediende begrooting van het jaar 1925 werd ongewijzigd aangenomen.

Tot lid van het Bestuur werden herkozen de aftredende heeren Ir. W. P. C. Knuttel, en E. J. Kuipers, tot lid werden gekozen de heeren Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk en Dr. Ir. D. F. Slothouwer.

Tot lid van de Commissie van Onderzoek werden gekozen de heeren G. Versteeg (aftr.) en Ir. Jos. Klijnen, tot lid van de Commissie van Onderwijs de heeren Ir. H. Hoekstra, P. Vorkink, N. v. d. Drift,

tot plaatsvervangende leden van de Commissie der Voordrachten de heeren: J. W. Hanrath, Ir. Jan Gratama, Prof. Ir. M. J. Granpré Molière, tot plaatsvervangende leden van

de Commissie van Voorlichting de heeren W. M. Dudok, Ir. Jan Gratama en Jac. Wormser.

De heeren Broese van Groenou en H. G. Jansen werden beide herkozen respectievelijk tot lid van de Commissie van Financiën en van de Commissie voor het Ondersteuningsfonds.

Tot afgevaardigde van den B.N.A. in den Tentoonstellingsraad werd gekozen de heer Ir. D. Roosenburg.

Ingesteld werd een werkprogramma-commissie ter bestudeering van de mogelijkheid tot het oprichten van een architectuur-foto-centrale, zoomede een commissie tot herziening van de statuten van den B.N.A.

Het aantal leden van de Commissie van Redactie werd teruggebracht van 5 op 3.

In de Commissie, welke te zamen met de Ned. Vereeniging voor Centrale Verwarmingsindustrie wordt ingesteld om de vraagstukken te bestudeeren, samenhangend met het uitvoeren van projecten van centrale verwarming, werden benoemd de heeren Pierre Cuypers en C. B. Posthumus Meyjes. Getracht zal worden ook een vertegenwoordiger van de Orde van Raadgevende Ingenieurs in deze commissie te doen benoemen.

De tekst van de handleiding voor schoonheids-commissies zal, wat het hooger beroep betreft, nog eens worden behandeld op een volgende vergadering. Dan zal in het bijzonder de vraag besproken worden of de B.N.A. afgevaardigden voor hooger-beroep-adviescommissies moet benoemen, waar hij reeds zijn vertrouwensmannen in de gewone schoonheids-commissies heeft benoemd. Bovendien zal de conclusie van 26 September 1924 dat de schoonheids-commissies moeten bestaan uit deskundigen, wederom worden behandeld.

Het Bestuursvoorstel tot het instellen van commissies van voorlichting tot het aanwijzen van een bevoegde kracht werd aangenomen.

De presentielijst werd geteekend door 44 leden.

MEDEDEELINGEN.

PRIJSVRAAG OLYMPISCHE MEDAILLE.

In aansluiting met haar vorig bericht inzake de bovengenoemde prijsvraag, kan de P. P. C. tot haar voldoening mededeelen:

1o. dat het N. O. C. zich voor de binnenlandsche prijsvraag, en voor zoover als zijn bemoeiingen zich kunnen uitstrekken ten opzichte van den internationalen eindkamp, geheel met het standpunt der P. P. C. heeft vereenigd.

2o. dat het op zich genomen heeft dit standpunt, speciaal wat betreft de samenstelling eener competente jury, bij het Internationaal Olympisch Comité te verdedigen, en dat het deze correspondenties loopende, om de kans eener volkomen wederzijdsche bevrediging te vergrooten, den inzendtermijn heeft verlengd tot 1 November 1925.

3o. dat de P. P. C., door deze medewerking van het Nederl. Comité de mogelijkheid eener goede oplossing zeer bevorderd acht, maar, mocht onverhoopt het Internationaal Comité ten slotte niet bereid blijken een jury te vormen welke aan behoorlijke eischen, naar de in de Algemeene Prijsvraagregelen neergelegde beginselen, voldoet, haar protest zal moeten handhaven.

4o. dat de opvatting als zou thans de zaak reeds geheel in het reine zijn, uit deze publicatie niet mag worden getrokken, daar hieromtrent eerst beslist kan worden, omstreeks half Augustus a.s. welke termijn aan het Internationaal Olympisch Comité wordt gesteld om zich ten aanzien der samenstelling van de jury uit te spreken.

Wat de bekroningen betreft kan de P. P. C. mededeelen dat door bemiddeling van een in de prijsvraag belangstellende voor de drie te bekronen ontwerpen zijn toegezegd opdrachten waaraan respectievelijk honoraria van f 500.—, f 300.— en f 100.— zijn verbonden, zoodat den bekroonde naast de, door het N. O. C. uitgeloofde prijzen de zekerheid wordt gegeven van het verkrijgen van een geldelijke belooning, zij het ook als honorarium voor een daarvoor te leveren arbeid.

PRIJSVRAGEN BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP.

Door het later verschijnen van de prijsvragen dan oorspronkelijk in de bedoeling heeft gelegen, zal de datum voor het stellen der vragen worden verschoven van 1 Juli tot 20 Juli, tot dezen datum kunnen dus de inlichtingen aan het adres van den heer C. N. van Goor, 's Gravendijkwal 71 te Rotterdam worden gevraagd, welke daarna in het Bouwkundig Weekblad zullen worden beantwoord.

BERICHTEN.

Prof. Dr. J. P. VETH †. Tot ons groot leedwezen vernamen wij het bericht dat Prof. Dr. Jan Veth op 1 Juli j.l. in den leeftijd van 61 jaar te Amsterdam is overleden.

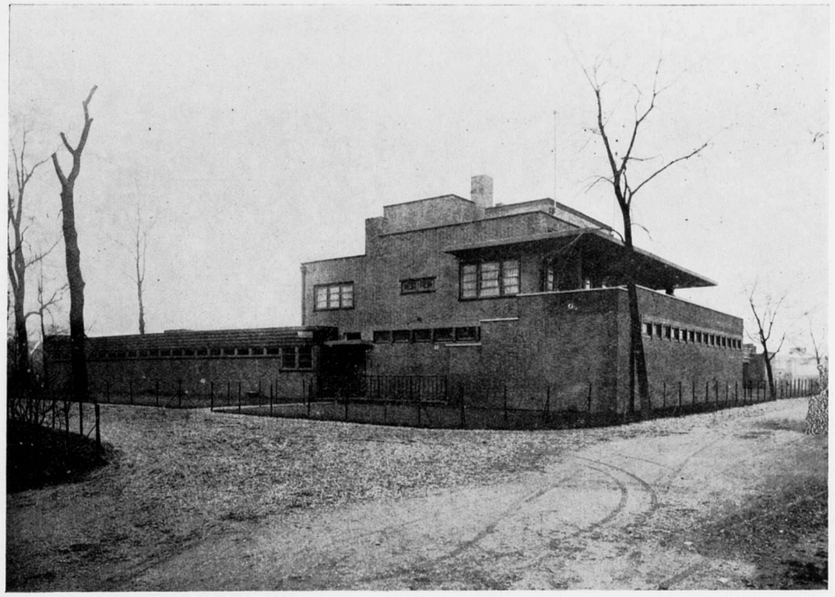

CLUBGEBOUW ROEIVEREENIGING „NAUTILUS" TE ROTTERDAM. ARCH. H. v. d. KLOOT MEYBURG. B.N.A.

CLUBHUIS NAUTILUS TE ROTTERDAM.

Architect H. v. d. KLOOT MEYBURG.

Sinds October van het vorig jaar zetelt de Roeivereeniging „Nautilus" te Rotterdam in haar nieuwe behuizing aan een der kleine binnenhavens van de Maas, achter het Park Honigen.

Het is een bouwwerk van den heer H. v. d. Kloot Meyburg, die, zooals uit de bijgaande afbeeldingen valt op te maken, een goede oplossing aan het geheel heeft gegeven.

Het geval was niet makkelijk en eigenlijk ook wat ondankbaar, omdat het bootenhuis geheel op den wal ligt, en direct contact met het water mist. De architect miste het zoo dankbare gegeven van het weerspiegelende water. Het gebouw is nu als een visch op het droge. Uit zijn element. Daardoor moest dit bouwwerk het feestelijke element, — bootenhuizen eigen — van nature missen. Want water geeft altijd kleur en leven. Het geeft het blauw van de lucht, het groen van de boomen, en destijds gaf het ook het rood van de daken. En een bootenhuis te midden van deze beweeglijke kleurenmengeling geplaatst, schijnt ook altijd kleur te hebben, ook al is het zoo effen en glad als een geak.

Het is wat jammer dat de heer Meyburg, het kleurelement dat hij van nature moest missen, niet kunstmatig aanbracht. Zoo ergens, was hier een bonte Magdeburger kleurmengeling wel op haar plaats geweest en zij zou in het kader van het geval, meer reëel effect gehad hebben dan de bescheiden tinten, waarmede de architect het houtwerk van kozijnen en ramen heeft afgezet.

Het interieur heeft de vereischte levendigheid wel en toont ons dat de architect Meyburg aan interieurs een eigen persoonlijk cachet kan geven.

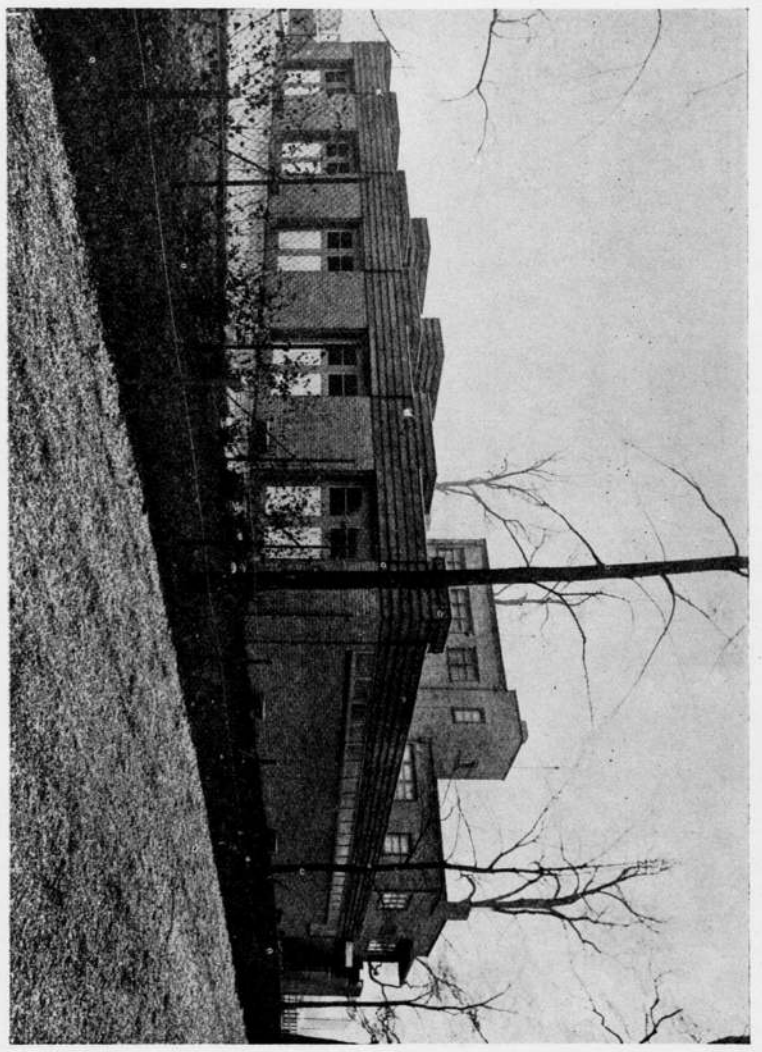

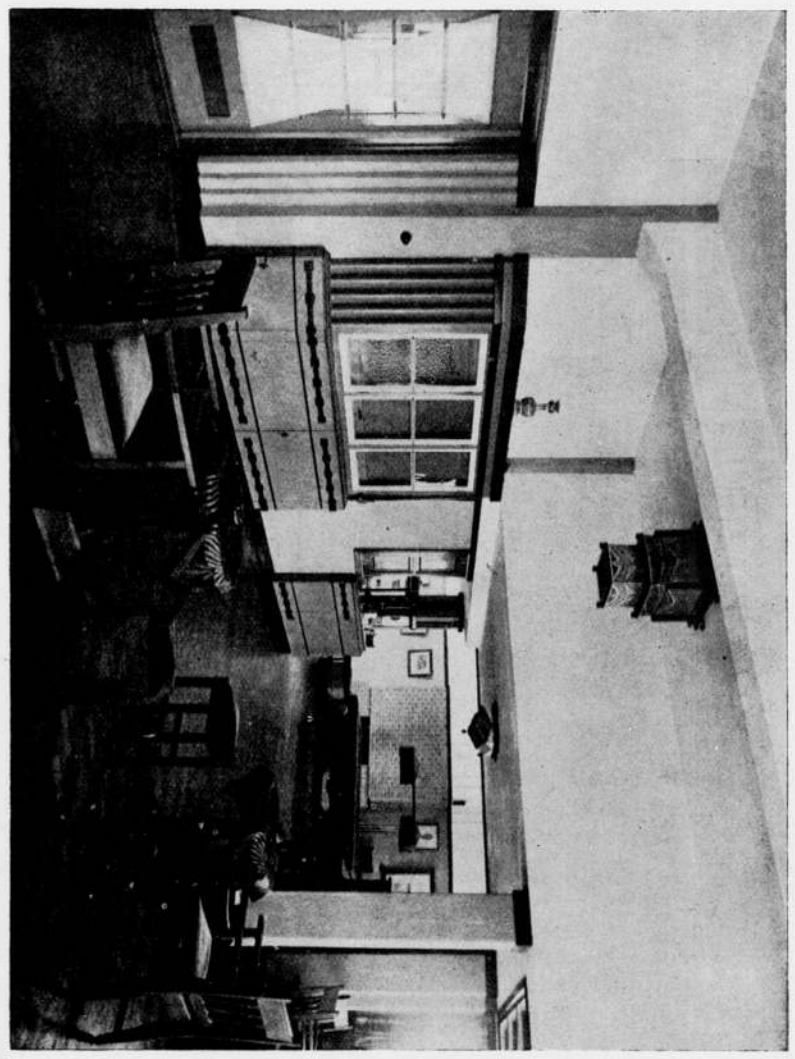

CLUBGEBOUW ROEIVEREENIGING „NAUTILUS" TE ROTTERDAM.

ARCHITECT H. v. D. KLOOT MEYBURG. B.N.A.

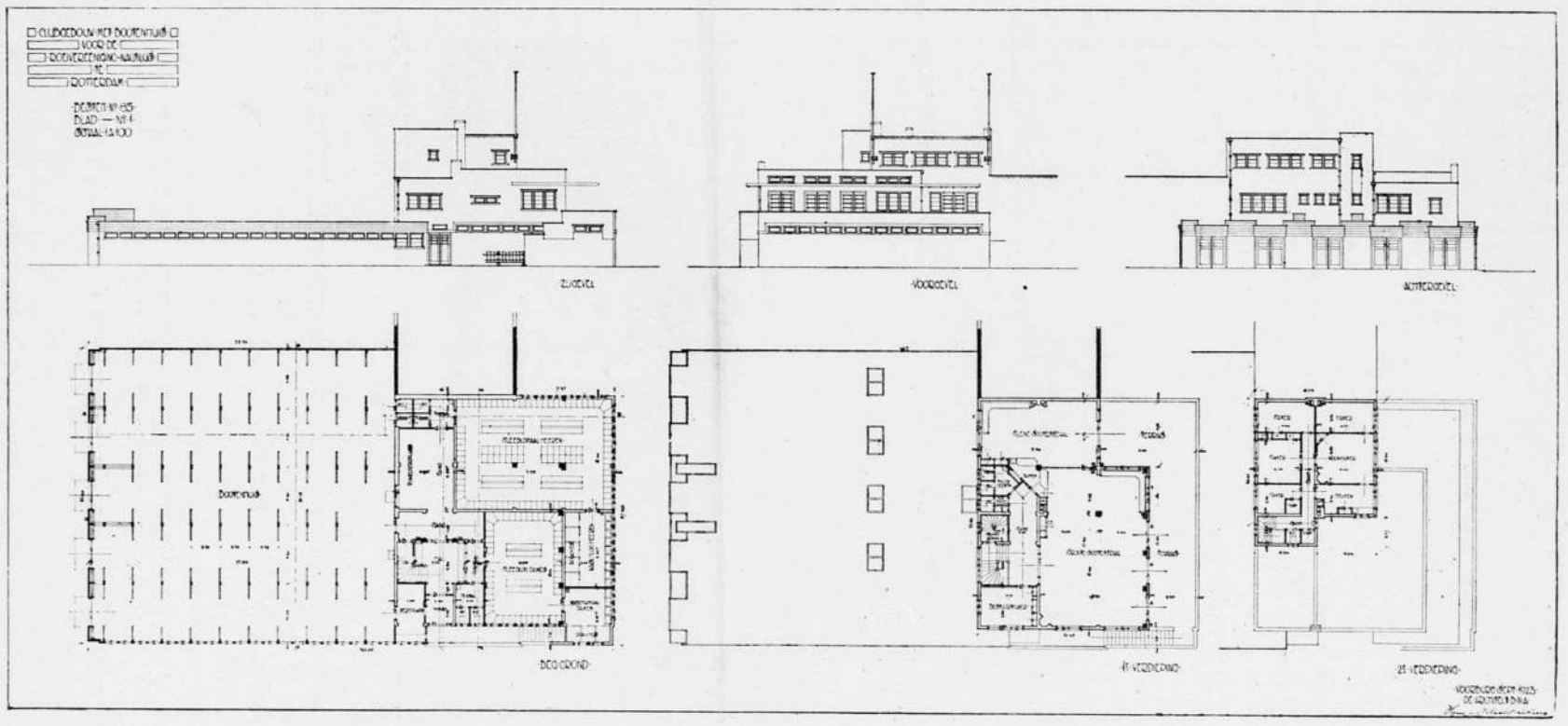

CLUBGEBOUW ROEIVEREENIGING „NAUTILUS" TE ROTTERDAM.

ARCH. H. v. D. KLOOT MEYBURG. B.N.A.

DE DOM TE FLORENCE. REISSCHETS DOOR Ir. A. H. VAN ROOD.

De indeeling van het gebouw is gemakkelijk genoeg uit de hierbij gereproduceerde teekening te lezen.

Het bootenhuis biedt plaats aan ruim 100 booten. J. P. M.

ONTVANGEN BOEKWERKEN.

La scène tripartite. In een brochure, waarvan de volledige titel luidt: „Le théâtre de l'Exposition du „Werkbund" 1914 et la scène tripartite", protesteert Henry van de Velde tegen de suggestie, die de architect A. Perret wekt met het door hem ontworpen théater op de tentoonstelling te Parijs, als zou het daar toegepaste beginsel van het

3-deelige tooneel een uitvinding van hem zijn. Henry van de Velde heeft na jarenlange studie de oplossing voor de snelle tooneelwisselingen gevonden in het driedeelige tooneel, zooals het werd gebouwd in het door hem ontworpen theater op de Werkbund tentoonstelling te Keulen. Henry van de Velde meent dan ook het vaderschap van deze, laten we het zoo noemen, uitvinding, voor zich te moeten opeischen, en gedoogt in geen geval dat de heeren Perret, jegens wie niemand van hem, na de geschiedenis met het Théâtre des Champs Elysées, eenige welwillendheid zal verwachten, het voordoen, of laten voordoen dat zij te Parijs, nu in 1925 voor het eerst, het systeem van het 3-deelige tooneel toepassen.

Ofschoon de zaak, waar het hier om gaat, in den grond onverkwikkelijk is, heeft Henry van de Velde, zooals van hem te verwachten is, haar ver boven kibbelgeschrijf weten op te voeren. De hem in Parijs aangedane grieven en de daar ondervonden desillusies hebben zijn geest niet van het hooge plan kunnen neerhalen, waarop deze zich te allen tijde heeft gehuit. Dit boekje is dan ook een apologie geworden, den naam van Henry v. d. Velde waardig. Deze brochure is fraai uitgevoerd en van vele reproducties voorzien.

Het Dak, door E. J. Rothuizen, 3e druk. N.V. Uitg. Mij. v/h. van Mantgem—de Does. Prijs *f* 6.90.

Wanneer men het standaardwerk van prof. Wattjes uitschakelt, daar de betrekkelijk hooge prijs van het werk voor velen een beletsel is, is dit boek van E. J. Rothuizen, „Het Dak" wel een van de goede en aanbevelenswaardige werken waarin „dakbedekking" uitvoerig en voorzien van vele teekeningen en foto's behandeld wordt. Sommige details moeten haast met een vergrootglas bekeken worden, doch zijn overigens de verschillende soorten dakbedekking goed met schetsen toegelicht.

Het viel me op, dat als minimum hellingshoek voor pannendaken nog 30° opgegeven wordt. Het is in sommige gevallen, waar het dak zeer beschut staat misschien mogelijk, doch overigens een zeer gevaarlijke proefneming, waar meermalen leergeld voor betaald is moeten worden. E. P. M.

ONTVANGEN TIJDSCHRIFTEN.

Het Mei-nummer van *Art et Décoration* (Parijs) is een introductie tot de Parijsche tentoonstelling. Guillaume Janneau vult het geheele nummer met een artikel over „l'esprit moderne". De ontwikkeling van de verschillende „arts mineurs" vanaf 1890 wordt door hem gevolgd; in het algemeen vertoont die ontwikkeling eenzelfde beeld. Aansluitend bij traditioneele vormen werd door de moderne kunstenaars in den eersten tijd de nadruk gelegd op het ornament, de decoratie. De jongste generatie 1919—1925 ondergaat de inwerking van de nieuwere wetenschappen en de moderne techniek. Zij maakt het decoratieve element ondergeschikt en laat de voorwerpen meer spreken door de constructie, door het materiaal. In het intérieur wordt gezocht naar goede verhoudingen van de ruimte waarin plaats gegeven wordt aan eenige goed gevormde massa's, welke tevens goede meubels zijn. Nieuwere materialen die minder steunpunten vereischen laten toe de verschillende kamers weer samen te voegen tot ééne ruimte, de „living room". Het moderne meubel is glad en gesloten als de carosserie van een auto. In ceramiek, glaswerk, metaalbewerking, edelsmeedkunst dezelfde ontwikkeling van het minitieuse detail naar de sobere strenge stijl. Ook de mode volgde met de „petite robe" de eischen van het moderne leven. De factor snelheid dwingt de kunst van de straat (affiche, winkelétalage) zich te vereenvoudigen om zich in een minimum van tijd aan den voorbijganger op te dringen. De kunst van het theater bood het langst weerstand aan de moderne richting. Onder invloed van de Russchische ballettes (Léon Bakst) kwam de vernieuwing. Zoo is

thans één geest gemeen aan de vliegtuigloodsen te Orly van Freyssinet, de dokken te Casablanca van Perret, modeontwerpen van Paul Poirte en Maurice Dufrène. De tentoonstelling is de balans van dit pogen vanaf 1890. De moderne ontwikkeling heeft echter ook de verhouding gewijzigd van den kunstenaar tot het werk en heeft het aanschijn gegeven aan een nieuw beroep, dat van den ontwerper, die geen vakman is. Zijn werk (l'oeuvre à caractère industrielle) moet onderscheiden worden van dat van den uitvoerenden kunstenaar (oeuvre essentiellement original). De tentoonstelling houdt beide soorten werk, welke gelijkwaardig zijn, niet streng uit elkaar. De industrie overheerscht er. Zij heeft echter haar voorspoed niet in de laatste plaats te danken aan die enkele geïsoleerden die zoeken en worstelen met het materiaal in de werkplaats. Het artikel heeft veel afbeeldingen.

Die Kunst (München). Het Juni-nummer toont van de oude kunst afbeeldingen van tapijten met bloemornamenten uit de 15e eeuw, vervaardigd in Touraine, destijds als residentie van de Fransche koningen, een centrum van kunstleven; verder werk van Bustelli, „Meistermodelleur" van de porseleinfabriek Nymphenberg uit de 18e eeuw. Van de nieuwere kunst: Werk van James Ensor, een schilder die eerst laat erkenning vond en etswerk van Anders Jorn waarbij een technische bespreking. De bouwkunst is vertegenwoordigd door de Münchener Prof. Kurz met een villa te Praag.

Deutsche Kunst und Decoration (Darmstadt) Juni 1925. Van de schilders Carl Mense en Alex Kanold — in sommige opzichten — verwant werk. Vervolgens 2 afbeeldingen van werk van den Engelschen beeldhouwer Frank Dobson die in een kort artikel van Jack Benvenisti naast Epstein wordt genoemd. Verder modern zilversmeedwerk van den Pforzheimer Prof. Theodor Wende. Tooneeldecors van Ludwig Pievert vóor het Frankfurter Städtische Theater. Naar aanleiding van door de Deutsche Werkstätten A. G. Hellerau, München vervaardigde houten Serienhäuser eenige artikelen over de voordeelen en gemakken van houten huizen met afbeeldingen van een drietal typen van Prof. Riemerschmid en Karl Beitsch.

Het zevende jaarverslag (1924) van de Vereeniging „Hendrick de Keyser" maakt melding van de aankoop van de perceelen Heerengracht 170, St. Olofsteeg 4 te Amsterdam en Spaarne 108 te Haarlem, waardoor het aantal huizen dat de vereeniging in eigendom verkreeg tot 36 steeg. Pogingen om het dubbel perceel Nieuwmarkt 19/21, hoogstwaarschijnlijk van Hendrick de Keyser van ondergang te redden mislukten. Het perceel is intusschen gesloopt.

Het oudheidkundig Jaarboek van den Ned. Oudheidkundigen Bond. A. Staring schrijft over de geschiedenis van Dordrecht, haar bloei onder grafelijke begunstiging in de 14e eeuw, tegenslagen door watersnood, brand en oorlogen in de 15e eeuw, haar lotgevallen in den opstand en haar vooraanstaande plaats onder de Hollandsche steden bij de ordening van den nieuwen staatkundigen toestand, hernieuwde bloei in de 17e en 18e eeuw onder regentenregeering. Onder de vele monumenten — in dit tijdsverloop gesticht — heeft de 19e eeuw danig huisgehouden. Tal van gebouwen zijn gesloopt of verminkt en tal van betimmeringen sieren thans landhuizen, ver van de plaats van herkomst, in andere streken van het land. Van wat rest geeft het no. talrijke foto's. Verder Vereenigingsnieuws: Verslag van de commissie tot voorbereiding van een repertorium van Ned. Topogr. afbeeldingen en de notulen van de Alg. Verg. waar de „weeldebelasting" met betrekking tot de kunstvoorwerpen werd besproken. Uit de besprekingen vermelden we de — door de meerderheid blijkbaar niet gedeelde — meening van Dr. Kalf, die de handel in oude kunst het liefst geheel zag verboden. Het bezwaar dat schenkingen aan musea zullen afnemen geldt voor hem niet, aangezien hij een museum als een curiotière d'art beschouwt en bij hem het herkomstbeginsel in de eerste plaats geldt.

11 JULI 1925 NUMMER 28

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

INHOUD.

Officiëele Mededeelingen. Bureau B.N.A. — Brochure Theo Rueter. — Voorstellen over de opleiding van den architect. — Adres aan het Gemeentebestuur te Rotterdam, inzake het Hofplein aldaar. — Berichten. Monument Generaal Van Heutsz. — Woningbouw en de Architecten, door v. H. V. — Rotterdamsche Post VI, door Periscopius. — Atelier Orenfant, door J. P. M. — Ontvangen Boekwerken, door E. P. M.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.

BUREAU B.N.A In verband met de vacantie zal het Bureau van den B.N.A. van Maandag 27 Juli tot en met Zaterdag 1 Augustus a.s. gesloten zijn.

BROCHURE THEO RUETER.

De heer Theo Rueter heeft aan verschillende leden van den B. N. A. een overdruk gestuurd van een artikel van zijn hand, getiteld „Eenige gedachten over de wettelijke bescherming van den Architectentitel en over Schoonheidscommissies", verschenen in het maandblad „Bouwen." Onder den titel heeft hij laten drukken: „Geweigerd door de Red. Bouwkundig Weekblad."

Na kennisneming van de toedracht der zaak en de gevoerde correspondentie heeft het Bestuur van den B. N. A. den volgenden brief aan den heer Rueter geschreven:

„Naar aanleiding van den door U verspreiden overdruk van Uw artikel getiteld: „Enkele gedachten over de wettelijke bescherming van den architectentitel en over schoonheidscommissies", opgenomen in het laatste nummer van het maandblad „Bouwen", waarop U de notitie liet drukken dat dit stuk geweigerd was door de Redactie van het Bouwkundig Weekblad, ziet het Bestuur van den B.N.A. zich genoodzaakt U mede te deelen, dat het deze laakbare handelwijze jegens de Redactie van het Bouwkundig Weekblad zeer zeker niet van een lid van den B.N.A. heeft verwacht. Uw stuk is door de Redactie niet geweigerd; zij heeft U verklaard het te zullen plaatsen, mits verkort.

Wanneer U zulk een trouwens door iederen lezer in dit geval wel als billijk te erkennen voorwaarde niet wenscht in te willigen, geeft U dit geen recht de Redactie er van te beschuldigen dat zij Uw stuk „weigert".

De lezers van Uw stuk zullen na kennisname ervan voor zulk een weigering geen redelijken grond kunnen ontdekken en dus de Redactie van het Bouwkundig Weekblad er van verdenken, zich door andere dan open en eerlijke motieven te laten leiden.

Het is onze meening dat U deze suggestie opzettelijk heeft willen wekken, omdat U op de laatste ledenvergadering (waarop U aanwezig waart) toen bij het voorstel van het reduceeren van het aantal redactieleden van 5 op 3, de huidige werkwijze van de Redactie werd besproken, gezwegen hebt.

Wij achten Uwe handelwijze niet alleen grievend voor de Redactie van het Bouwkundig Weekblad, maar ook schadelijk voor den B.N.A. waarvan het Bouwkundig Weekblad het orgaan is.

Het Bestuur zal de leden van den B.N.A. met het bovenstaande in kennis stellen en verzoekt U de verspreiding der overdrukken direct te staken.

(w. g.) E. J. KUIPERS, Secretaris.

VOORSTELLEN OVER DE OPLEIDING VAN DEN ARCHITECT.

Verwijzende naar de notulen van de ledenvergadering van 18 April 1925, (zie pag. 239 onderaan), waarin voorkomt dat de Commissie voor de wettelijke bescherming van den architecten titel gaarne voorstellen tegemoet ziet over de opleiding van den architect, bericht het Bestuur dat deze Commissie bedoelde voorstellen gaarne inwacht uiterlijk vóór 15 Augustus a. s. De kringen worden dus verzocht, in het geval zij bepaalde voor-

stellen willen doen, zulks te doen vóór den genoemden datum; wanneer op dien datum van een Kring geen voorstel is binnengekomen zal worden aangenomen dat de Kring geen voorstellen wenscht te doen.

ADRES AAN HET GEMEENTEBESTUUR TE ROTTERDAM, INZAKE HET HOFPLEIN ALDAAR.

Aan het Gemeentebestuur van Rotterdam.

Edelachtbare Heeren,

De Vereenigingen: Vereeniging voor Stadsverbetering „Nieuw Rotterdam"; Gewestelijke Kring Rotterdam van den Bond van Nederlandsche Architecten; Vereeniging „Opbouw", Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap"; allen te Rotterdam,

Geven met verschuldigden eerbied te kennen:

Sedert de publicatie van het grootsche plan tot verbetering van het Hofplein der Heeren Dr. Berlage en Burgdorffer, hebben de tijdsomstandigheden de uitvoering daarvan voortdurend verhinderd.

Intusschen blijft de toestand in de omgeving van de Delftsche poort in hooge mate onbevredigend en blijft, bij gebreke van een definitief vastgesteld plan voor het Hofplein en zijn omgeving, de mogelijkheid open tot perceelsgewijze verbouwingen in de min of meer toevallig getrokken rooiïngslijnen, die de kostbaarheid van de uitvoering van *elk* vast te stellen plan, *onder alle omstandigheden* zouden verhoogen.

Het komt ondergeteekenden dan ook gewenscht voor dat ten aanzien van het Hofpleinvraagstuk, zoo spoedig mogelijk eene definitieve beslissing genomen worde, en in de eerste plaats een nieuw onderzoek worde ingesteld naar de mogelijkheid van uitvoering van het plan Berlage.

Waarschijnlijk zou uit dit onderzoek blijken dat, tengevolge van de gewijzigde conjunctuur-verhoudingen, de kosten van onteigening aanmerkelijk lager zouden kunnen worden geraamd dan bij de indiening van het plan indertijd het geval was, doch mocht ondanks dit, het onderzoek uitwijzen, dat werkelijk in afzienbaren tijd, niet aan uitvoering van het plan zou kunnen worden gedacht, dan geven ondergeteekenden eerbiedig in overweging opnieuw Dr. Berlage te raadplegen omtrent eene vereenvoudiging van het plan waarvan de mogelijkheid van uitvoering in uitzicht zou kunnen worden gesteld.

Zoo iemand, dan lijkt Dr. Berlage de man die in staat is om, in samenwerking met de Directie van Gemeentewerken, deze taak tot een goed einde te brengen.

't Welk doende,

Vereeniging voor Stadsverbetering „Nieuw Rotterdam", W. C. Hudig, Voorzitter, Ir. A. Plate, Secretaris; De Gewestelijke Kring Rotterdam van den Bond van Nederlandsche Architecten, P. G. Buskens, Voorzitter, C. N. van Goor, Secretaris; Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap", J. P. Logemann, Voorzitter, Ir. W. C. van Goor, Secretaris.

BERICHTEN.

MONUMENT VOOR GENERAAL VAN HEUTSZ.

Wij lezen in de Couranten:

De commissie tot huldiging van de nagedachtenis van generaal J. B. van Heutsz deelt ons mede, dat het totaal der ingekomen bijdragen haar in staat heeft gesteld, de reeds bestaande plannen nader te omlijnen.

Het stoffelijk overschot van den generaal zal in den loop van het volgend jaar naar Nederland overgebracht worden en te Amsterdam op de Nieuwe Oosterbegraafplaats ter aarde worden besteld. Daar zal een grafmonument van eenvoudig karakter de laatste rustplaats van den generaal aanwijzen. Bovendien zal, mede in Amsterdam, een gedenkteeken worden opgericht, dat de herinnering aan dezen grooten Nederlander levendig zal houden, en tegelijk ook als monument een sieraad voor de stad zal zijn. De plaats voor dit gedenkteeken is nog niet aangewezen.

Voor de uitwerking dezer plannen is een jury gevormd, bestaande uit de heeren prof. J. Bronner, prof. M. J. Granpré Molière, ir. J. Gratama, ir. A. R. Hulshoff, dr. J. Mendes da Costa en namens het Uitvoerend Comité de heeren F. M. L. baron van Geen, C. G. Vattier Kraane en Th. J. Veltman; secretaresse van de jury is mevrouw mr. H. van Dam van Isselt, hoofdcommies ter gemeentesecretarie van Amsterdam.

Inmiddels zijn, alleen voor het maken van een ontwerp voor het grafmonument, verschillende kunstenaars uitgenoodigd, met het resultaat dat de beeldhouwers H. A. van den Eynde, B. Ingen Housz en L. Zijl, alsmede de architecten W. Kromhout Czn. en H. Th. Wijdeveld de uitnoodiging hebben aanvaard.

De jury zal het Uitvoerend Comité van advies dienen, welk der ingekomen ontwerpen naar hare meening voor uitvoering moet worden aangewezen.

De ingekomen ontwerpen zullen t.z.t. worden tentoongesteld.

WONINGBOUW EN DE ARCHITECTEN.

Omtrent het adres van den kring „Leeuwarden" voor den B.N.A. dat aan den Gemeenteraad gezonden was, naar aanleiding van een voorstel om 150 à 250 arbeiderswoningen door den dienst der Gemeentewerken te doen bouwen, (men zie het Bouwk. Weekblad van 13 Juni, no. 24) kan worden medegedeeld dat het in de Raadsvergadering van 26 Mei aan de orde geweest is.

Van de zijde der S. D. A. P. ondervond het voorstel eenige bestrijding, in zooverre als, naar een der leden opmerkte, wanneer dit besluit doorgaat „de woningbouwvereenigingen op nonactiviteit gesteld worden".

Een raadslid, lid van den v. b., in de Commissie voor openbare werken vóór het voorstel van B. en W. gestemd hebbende, was door het adres van de architecten wel tot een eenigszins anderen kijk op de zaak gekomen. Daarom stelde hij de vraag of: „bij aanneming van dit voorstel en bij uitschakeling van de woningbouwvereenigingen, de architectuur uitsluitend door den stadsbouwmeester moet worden verzorgd". „Hierin schuilt geen wantrouwen tegen dezen, maar", zeide hij, „toch is 't een feit, dat het werk van alle architecten een eigen karakter vertoont, en dat het niet goed zou zijn om alle woningwijken een zelfde karakter te geven". Deze spreker zou er voor zijn van tijd tot tijd particulieren architecten ook eene gelegenheid te geven, -- dan konden verschillende menschen meewerken aan de uitbreiding der stad.

De wethouder van openb. werken ontraadde het voorstel voor dit geval de particuliere architecten aan het werk te zetten, aangezien de dienst der Gemeentewerken thans toch de voorbereidende werkzaamheden verricht had. De architecten hadden trouwens hier en overal blijk gegeven van hun kunnen, zoodat het wenschelijk was dat nu ook de Gemeente zelf hier en daar bouwde. Dit wilde evenwel niet zeggen, aldus de wethouder, dat gemeentewerken eventueel alles zal moeten bouwen! Er was niets tegen, om te zijner tijd ook eens aan een particulieren architect opdracht te geven voor den bouw van gemeentewoningen".

De Voorzitter van den Raad, die aanvankelijk, naar hij zeide, dacht dat de heeren voor eigen huis praatten, was eveneens later tot de conclusie gekomen, dat het voor een stad als Leeuwarden, wel goed zou zijn als verschillende architecten aan den bouw van woningcomplexen medewerkten. Spreker voelt er dus voor, met het adres van de architecten rekening te houden. Overigens behoort, wil men de volkshuisvesting zoo goed mogelijk bevorderen, alles zoo veel mogelijk in één hand te komen, — en het aan de orde zijnde voorstel was een klein stapje in die richting.

Het voorstel, om van Gemeentewege over te gaan tot den bouw van 150 woningen, en naar eventueel gebleken behoefte tot een getal van 250, is ten slotte aangenomen, zoodat, indien Gedeputeerde Staten, die ook t.o.z. van Leeuwarden gaarne op het gestoelte van den Raad plaats nemen, geen spaak in 't wiel steken, weer een gedeelte van den woningnood dezer Gemeente zal worden opgeheven.

Van het woningtype zóóals dat naar de meening van ondergeteekende, als minimum moet gelden, volgt hierbij eene afbeelding. Indien, wat ik meen te mogen verwachten, bij een 150 tal deze woningen voor *f* 1800.— gebouwd kunnen worden, indien de daarvoor benoodigde gelden in 75 jaren mogen worden afgelost -- en indien het geld tegen 5% te leenen is, zouden de woningen (bedoeld zijn die, welke op de situatie met A zijn aangeduid), die blijkens de afgebeelde situatie, elk een voldoende stukje open grond vóór en achter 't huis verkrijgen, tegen *f* 3.60 à *f* 3.70 per week te verhuren zijn, zonder dat eenige bijslag van Rijk of Gemeente plaats heeft.

't Is te hopen dat de categorie der burgers die voor deze woningen in aanmerking komt, blijvend in staat zal zijn althans dat bedrag te betalen.

L., 20 Juni 1925. v. H. V.

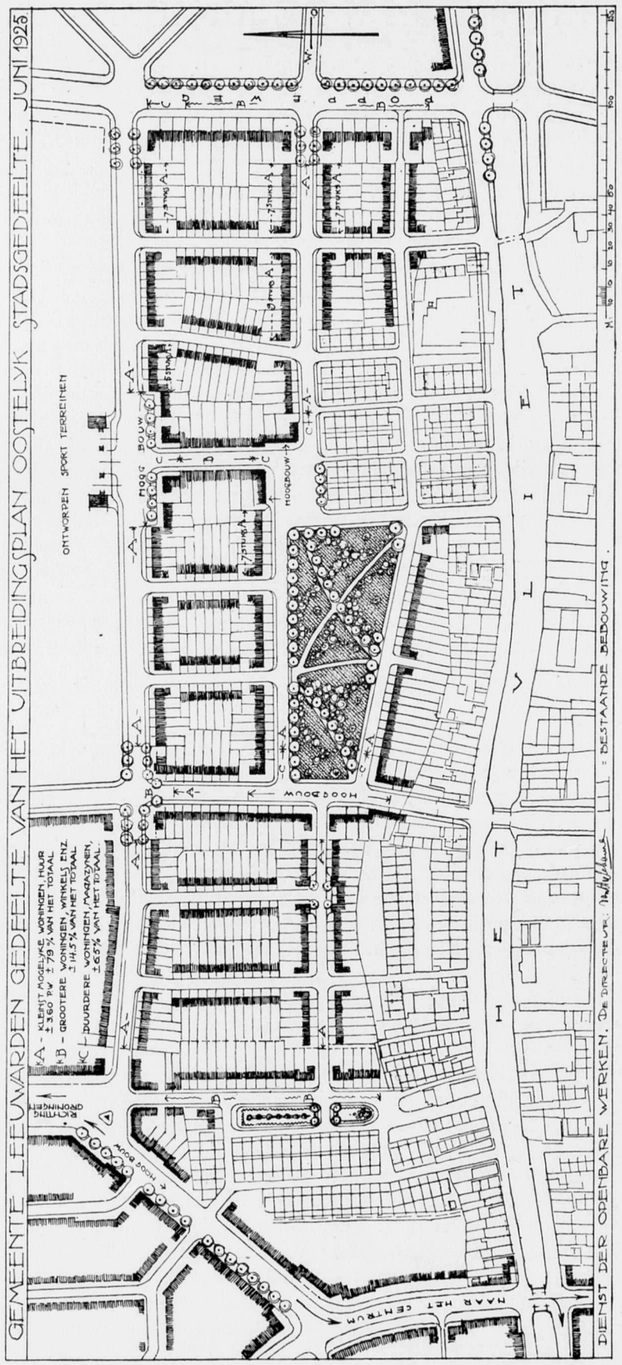

GEMEENTE-WONINGBOUW TE LEEUWARDEN.

L. H. E. v. HYLCKEMA VLIEG,
Directeur Openbare Werken.

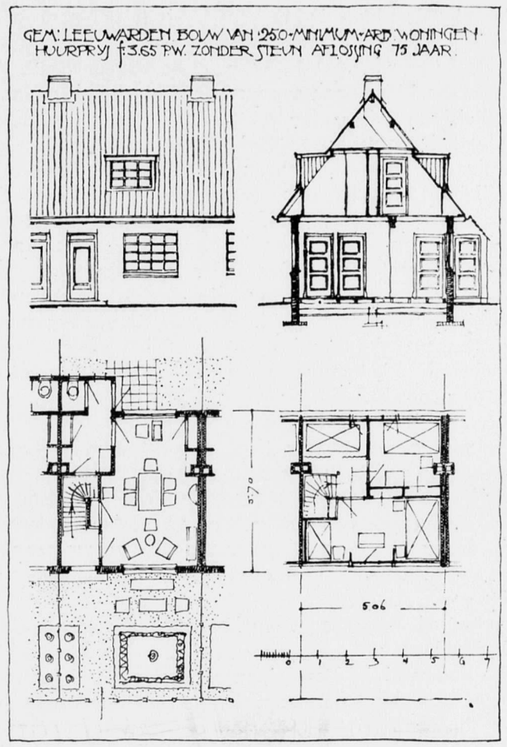

GEMEENTELIJKE WONINGBOUW TE LEEUWARDEN.
ONTWERP VAN EEN WONING.

ROTTERDAMSCHE POST VI.

Reeds in een vorig nummer van deze post was er gelegenheid te wijzen op het feit dat het bouwen in het oudere gedeelte der stad aan geen enkele bepaling omtrent uiterlijke verzorging is onderworpen en dat meer algemeen de wenschelijkheid wordt gevoeld dat ook hier in deze leemte door een „welstandsbepaling" worde voorzien. Of aan deze bepaling de instelling van „bauberatung" zou moeten worden vastgekoppeld of dat in navolging van vele andere gemeenten een beoordeelingscommissie B. en W. zou moeten voorlichten, bleef een open vraag.

Architect Otten bleek van deze laatste oplossing een sterk voorstander en wenschte zelfs zoover te gaan dat evengoed als de particuliere bouwwerken ook de door de gemeente te stichten bouwwerken door een commissie van advies zouden worden beoordeeld.

Scheen dit destijds aan sommigen misschien iets te veeleischend, temeer omdat een aanwinst van enkele begaafde architecten bij gemeentewerken een waarborg scheen te zijn tegen vrees voor slaperigheid in architectonische zaken, achteraf lijkt het alsof collega Otten wel zeer verstandig was dit onderdeel van zijn voorstel zonder omwegen naar voren te brengen.

Het gevaar, dat vanwege de gemeente bouwwerken worden gesticht, die het stadsbeeld schaden, is namelijk niet langer denkbeeldig.

Hoewel het hier niet de plaats is om kritiek uit te oefenen op de in Rotterdam tot stand gekomen bouwwerken en het slechts de meest opvallende feiten zijn die in deze rubriek aan de lezers van het B. W. worden medegedeeld, kan hier toch uit journalistiek oogpunt moeilijk verzwegen worden het verschijnen aan den „boulevard" Coolsingel-Calandplein van een cafégevel, die naar onze persoonlijke overtuiging de grenzen der architectonische welvoeglijkheid overschrijdt.

Vooropgesteld dient te worden dat het een moeilijk geval betreft.

Aan de rechterzijde de vriendelijke, welverzorgde gevel van Maria Catharina van Dooren's liefdegesticht van weldadigheid (arch. J.c. van Gils), aan de linkerzijde de deftige, stemmige gevel van het Erasmiaansch gymnasium. Aan de overzijde het kloeke blanke ziekenhuis met den mooien ouden voortuin.

De desbetreffende gemeentediensten zagen in, dat de „bouwkundige", die op echt Rotterdamsche wijze met deze moeilijke bouwopdracht ver boven zijn krachten was belast, de noodige stuurmanskunst miste om den juisten koers te vinden en namen ten laatste noodgedwongen het ontwerpen en detailleeren van den als tijdelijk bedoelden gevel van den bouwkundige over.

Al valt tegen deze bemiddeling door de gemeente uit principieel oogpunt ongeveer alles te zeggen, er was misschien, practisch gesproken, bij het ontbreken van een welstandsbepaling weinig anders te bereiken.

Is het eenerzijds een verblijdend verschijnsel dat de gemeente de verplichting heeft gevoeld in dit geval hare bureaux ter beschikking te stellen, anderzijds had verwacht mogen worden dat deze officieele poging om tijdelijke schending van het stadsbeeld te voorkomen, niet zou uitloopen op een ongebonden demonstratie van ultra moderne wanhoopstheorieën.

Het resultaat roept o.i. met kracht om het wakend oog van een commissie van advies als bovenbedoeld.

Aan de frissche onderpui in Berlagiaanschen geest herkent men een cafégevel van goeden stijl, ook al drukken de materialen de tijdelijkheid van het geval uit. Het bovengedeelte van den gevel echter geeft een kwaadwilligen schreeuw in het stadsbeeld, in vergelijking waarmee de meest ongemanierde particuliere reclame stil wordt. Het eene accent verslindt het andere, de niet te beschrijven kleuren bezorgen het oog lichamelijke pijn. De lichtreclame met het opschrift: *CCaaffeerreessttaauurraanntt,* doet weinig prettig aan, ook al zijn de letters op zichzelf goed en aan de Bazel ontleend.

Onze fijne grijze Hollandsche atmosfeer leent zich kwalijk tot dergelijke uitheemsche proefnemingen. Het is te vreezen dat de gemeente met dit overmoedig dadaïstisch voorbeeld de zeven duivelen zal oproepen uit de massa der reclamezuchtigen, in een stad als Rotterdam vinden onkunde, onmacht en gewichtigdoenerij in het dadaïsme een al te vruchtbaren voedingsbodem.

Het is zeer te wenschen dat deze misgreep het vaderschap van een commissie van advies tengevolge zal hebben en dat de Juli en Augustuszon de kleurvastheid van de gebruikte verven op extra zware proef zal stellen. PERISCOPIUS.

ATELIER ORENFANT.

Om te laten zien hoe de levende architectuur er uitziet, reproduceeren wij hierbij een tweetal afbeeldingen uit het laatst verschenen nummer van „l'Architecture vivante". Het is het atelier van den schilder Orenfant, en een van de zuiverste toepassingen van de kunsttheoriën van le Corbusier en Jeanneret. Het vrij onmogelijke terrein is op een vernuftige wijze uitgenut, de wijze waarop, is zeer interessant om op de plattegronden na te gaan.

Er zullen er zijn die deze architectuur niet levend vinden, maar eerder de dood

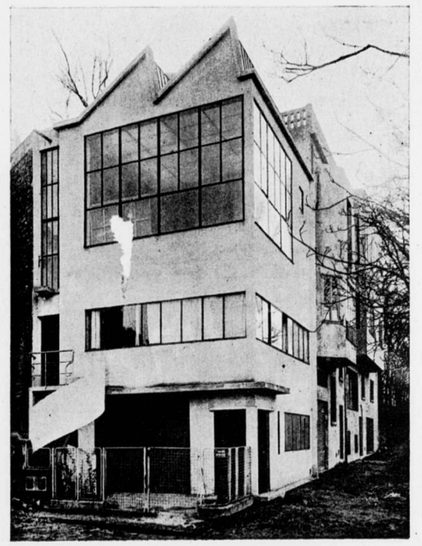

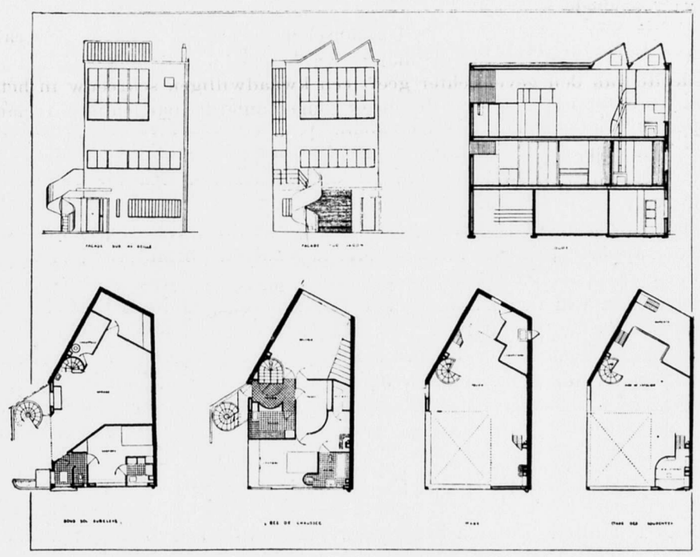

HET ATELIER VAN DEN SCHILDER ORENFANT TE PARIJS.
ARCHITECTEN: LE CORBUSIER EN P. JEANNERET.
UIT: „L'ARCHITECTURE VIVANTE".

in de pot van alle architectuur. Anderen zullen er zijn die deze architectuur om de dooie dood niet dood vinden, maar vol activiteit in haar rationalisme en métastabiel evenwicht. Zulk een architectuur noemen wij kortweg interessant. Is het bemoedigend of is het een veeg teeken, als wij belangstellen in architectuur, van wege haar interessantigheid?

J. P. M.

ONTVANGEN BOEKWERKEN.

„Onze Bouwmaterialen" Prof. J. A. van der Kloes. Deel IV, „Hout", prijs afz. *f* 10.—. Uitg. L. J. Veen.

Dit deel handelt behalve over hout, ook over het daarmee in nabij of veraf verband staand rijshout, riet, bamboe, touw, zeildoek en guttapercha.

Het is werkelijk een genoegen dit deel door te bladeren en dan eens stil te staan bij de mooie micro-foto's van den medewerker Ir. Tjaden, en de interessante beschrijving van de vele tropische houtsoorten, waarvan in den laatsten tijd ook zoovele hier op de markt gebracht worden, waarvan ons dikwijls alleen de naam, of ook zelfs dat niet, bekend is. Hier nu kan men een uitvoerige beschrijving ervan vinden met vermelding van meer of minder duurzaamheid, toepassing, enz. Natuurlijk is ook een ruime plaats voor het Europeesche loofhout ingeruimd, terwijl als vanzelf sprekend, het meest gebruikte, het naaldhout, uitvoerig behandeld wordt.

Verder behandelt de schrijver het hout als handelswaar en worden ons de moderne gelijmde kapgebinten getoond, zoo ook de resultaten van uitgebreide onderzoekingen over de trek- en drukvastheid met duidelijke foto's toegelicht en bespreekt hij de ziekten en gebreken van het hout en hare oorzaken, benevens het verduurzamen.

Zeer belangrijk lijkt mij ook het hoofdstuk over de fabricatie van touw en zeildoek, waarvan hier een zeer technische beschrijving is gegeven. Tot besluit wordt de winning en toepassing van kaoetsjoek, guttapercha en balata besproken.

E. P. M.

Prospectus Middelbaar Technische School te Haarlem. Het boekje bevat de bespreking van doel en inrichting van de vijf afdeelingen: Bouwkunde, Weg- en Waterbouwkunde, Werktuigbouwkunde, Electrotechniek en Scheepsbouwkunde. Een en ander geeft een denkbeeld van den omvang van het onderwijs, de hulpmiddelen, enz. Voorts bevat het prospectus gegevens omtrent het schoolgeld, de toelatingseischen, de rapporten, de vacanties, de aan te schaffen leermiddelen, enz.

Wij ontvingen van den Directeur der Middelbare Technische School te Utrecht ter kennismaking een geschriftje: „De toekomst van den Middelbaar-technicus".

In deze brochure, welke na serieuze aanvrage wordt toegezonden, wordt antwoord gegeven op veelvuldig inkomende vragen van ouders en andere belangstellenden, zooals: Wat is het doel der Middelbare Technische School voor de Bouwkunde te Utrecht, welke betrekkingen staan open voor hen, die het einddiploma hebben verworven en welke posities kunnen de oud-leerlingen der Midd. Techn. School te Utrecht ten slotte verkrijgen?

Ook zijn in deze bladzijden opgenomen de reeks officieele erkenningen, welke het Middelbaar Technisch Diploma heeft verworven en de betrekkingen, waarvoor het einddiploma der M. T. S. geëischt wordt, de voorkeur heeft of aanbeveling verdient.

De electriciteit in het dagelijksch leven, door A. Vosmaer. A. W. Sijthoff's uitgeversmaatschappij te Leiden, *f* 2.75. Een zeer populair geschreven boekje, over de verschillende toepassingen der electriciteit. De electriciteit, toegepast op bandversieringen, heeft in dit geval niet veel moois gebracht.

18 JULI 1925 NUMMER 29

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

INHOUD.

Officieele Mededeelingen. Bureau B. N. A. — Permanente Prijsvraagcommissie. — Prijsvraag „Reclamefiguur" Heck's Lunchrooms. — Rectificatie. — Berichten. — Het auteursrecht van den architect, door Mr. E. H. P. Rosenboom. — De nieuwe heitabel der Amsterdamsche Bouwverordening. — Het Rijksmuseum te Amsterdam. — Ontvangen tijdschriften.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.

BUREAU B.N.A. In verband met de vacantie zal het Bureau van den B.N.A. van Maandag 27 Juli tot en met Zaterdag 1 Augustus a.s. gesloten zijn.

PERMANENTE PRIJSVRAAGCOMMISSIE.

De P.P.C. verzocht ons plaatsing van het volgende stuk:

Aan de Constitueerende Vereenigingen.

Mijne Heeren.

Ingevolge een verzoek van het bestuur van den Bond van Nederlandsche Architecten om te willen mededeelen of het programma van de prijsvraag St. Lucas, voor behangselpapier door de P.P.C. is goedgekeurd heeft deze de eer het navolgende onder de aandacht van de Constitueerende Vereenigingen te brengen:

Zij heeft in het programma geen belangrijke afwijkingen van de A.N.P. gevonden, die aanleiding zouden kunnen geven de medewerking aan de prijsvraag te ontraden.

Toch bevat het eenige punten die door hun onvolledigheid en onjuiste redactie aanleiding kunnen geven tot moeilijkheden bij de afwikkeling van de prijsvraag, als die over het auteursrecht, de anonimiteit der inzending, het juryrapport enz. die vermeden hadden kunnen worden indien de juryleden die voor het meerendeel lid van een of meer der constitueerende Vereenigingen zijn, vooraf de P.P.C. hadden geraadpleegd zooals zij volgens art. 43 der A.N.P. gehouden zijn te doen.

De P.P.C. heeft herhaaldelijk ondervonden dat leden der Constitueerende Vereenigingen en zelfs toonaangevende figuren onder hen die geacht mogen worden in de eerste plaats geroepen te zijn de met hunne medewerking in het leven geroepen reglementen, te eerbiedigen en na te leven, deze integendeel bij voorkeur negeeren, om zich die reglementen alleen dan plotseling en deugdelijk te herinneren, wanneer hun eigen belangen in 't gedrang komen.

Herhaaldelijk toch nemen vooraanstaande leden der C.V. plaats in jury's zonder er zich rekenschap van te hebben gegeven of de programma's overeenstemmen met de eischen der door hunne vereenigingen ingestelde Algemeene Nationale Prijsvraag-regelen en zonder te voldoen aan artikel 43, dier A.N.P. waarbij de constitueerende vereenigingen haren leden den plicht opleggen geen deel te nemen aan het tot standbrengen van de prijsvraag als adviesgever o.a. zonder zich hieromtrent met de P.P.C. in verbinding te stellen. Zij dekken met hun naam de prijsvraag, moedigen aldus de kunstenaars aan tot deelneming en wekken den schijn als zou alles in orde zijn, — maar wanneer dan de prijsvraag gepubliceerd is, dan kan de P.P.C., slechts door dagbladberichten ten halve op de hoogte gebracht, het programma aanvragen, de fouten signaleeren die de Heeren over het hoofd zagen (en welke fouten dikwijls) beproeven de zaak in het reine te brengen. Op deze manier wordt de inderdaad veel moeite en toewijding vereischende arbeid van

de P.P.C. onnoodig verzwaard en wordt aan jongere leden het voorbeeld gegeven het met de P.P.C. zoo nauw niet te nemen.

De P.P.C. moet daartegen opkomen. Zij heeft, volgens haar mandaat, de regelen te handhaven die de constitueerende vereenigingen hebben gesteld, en zij mag daarin niet noodeloos bemoeilijkt worden door de leden dier vereenigingen zelf. En zij acht zich derhalve verplicht de besturen der C.V. uit te noodigen dit nog eens nadrukkelijk onder 't oog hunner leden te brengen en voornamelijk diergenen die herhaaldelijk om de plaats die zij in onze kunstwereld innemen, gevraagd worden zitting te nemen in commissies en jury's van prijsvragen.

De Permanente Prijsvraag-Commissie,
C. N. VAN GOOR, *Secretaris.*

PRIJSVRAAG „RECLAMEFIGUUR" HECK'S LUNCHROOMS.

De Permanente Prijsvraagcommissie heeft, na onderzoek van het programma voor bovengenoemde prijsvraag bevonden dat het, met name wat de samenstelling van de jury betreft, niet voldoet aan de bepalingen van de Algemeene Nationale Prijsvraagregelen.

Uit de met den prijsvraaguitschrijver gevoerde briefwisseling is gebleken dat deze met de prijsvraag niet beoogt het verkrijgen van een aan eischen van kunst voldoend ontwerp, en uit dien hoofde met voordacht, de jury in meerderheid uit niet kunstenaars samenstelde.

Om teleurstelling te voorkomen moet dus de P.P.C., den kunstenaars ernstig ontraden aan de prijsvraag mede te werken. de P. P. C.

RECTIFICATIE.

In ons vorig nummer werd gesproken van den Parijschen kunstschilder Orenfant, dit moest zijn Ozenfant.

BERICHTEN.

SCHOUWBURG TE AMSTERDAM. B. en W. van Amsterdam hebben het ontwerp tot stichting van een intiemen Royaardsschouwburg op het Kleine-Gartmanplantsoen ter nadere beoordeeling in handen van de deskundigen gesteld, vereenigd in de Schoonheidscommissie. Deze was van opinie, dat de door de uitvoering der plannen aan te brengen wijzigingen in den aanleg der stad ter plaatse, nader dienen onderzocht. Zij benoemde daartoe een sub-commissie, bestaande uit de heeren: J. Gratama, voorzitter, J. Boterenbrood, J. F. Staal, M. van Notten, H. M. Krabbé, leden, en mr. J. F. Franken, secretaris. Deze zal vóór 22 Juli a.s. haar rapport moeten uitbrengen. *(H.bl.)*

GOUVERNEMENTSGEBOUW TE HAARLEM.

B. en W. van Haarlem herinneren den raad uitvoerig aan de geschiedenis van het plan tot stichting van een nieuw gouvernementsgebouw en aan het laatste voorstel daaromtrent van Gedeputeerde Staten. Zij meenen, dat de oplossing door Gedeputeerde Staten aan de hand gedaan, van het standpunt van Haarlem bezien, allerminst gelukkig is. Het komt hun voor, dat de voorgestelde verbouwing en de bouw van een administratiegebouw in den tuin van Welgelegen niet mogelijk zijn, zonder het aanzien van het paviljoen en het natuurschoon van den Hout ernstig te schaden. Deze overwegingen hebben hen ertoe geleid, den raad voor te stellen, in beginsel te besluiten, aan de provincie Noord-Holland kosteloos en om niet aan te bieden, met de verplichting, daarop binnen een nader te bepalen termijn een nieuw gouvernementsgebouw te stichten, het gedeelte grond aan den Kinderhuissingel in het verlengde van de Nieuwe Gracht, hetwelk bij het in de raadsvergadering van 10 October 1924 vastgestelde uitbreidingsplan voor de stichting van een monumentaal gebouw is gereserveerd.

HET AUTEURSRECHT VAN DEN ARCHITECT.

door Mr. E. H. P. ROSENBOOM.

De gedachte, dat de geestesarbeider aanspraak mag maken op bescherming van den wetgever, teneinde te voorkomen, dat anderen parasiteeren op zijne gaven en inspanning, is eerst langzamerhand gegroeid.

De eerste sporen van een auteursrecht zijn te vinden in de privilegiën, tegen het einde der Middeleeuwen door vorsten en stadsbesturen verleend aan bepaalde schrijvers en graveurs, waarbij hun het uitsluitend reproductierecht van hunne werken werd toegekend.

Dit stelsel van bijzondere bescherming heeft in de zestiende en zeventiende eeuw stand gehouden, tot het in den loop der achttiende eeuw plaats moest maken voor regelingen van meer algemeene gelding. Hier te lande vormt het decreet der „Provisionele Representanten van het volk van Holland" uit den jare 1795, — waarbij bepaald werd, dat voortaan geen privileges voor het drukken en uitgeven zouden worden verleend, omdat deze strijdende waren met dé toen aangenomen grondbeginselen, volgens welke een ieder aanspraak heeft op beveiliging van zijn rechtmatigen eigendom, en niet alleen enkele geprivilegieerden, — den eersten stap tot zulk eene meer algemeene regeling. Dit decreet werd vervangen door de wet van 31 Mei 1803 betreffende het nadrukken en uitgeven van boeken, bij decreet van 1808 uitgebreid tot gegraveerde platen, portretten, landkaarten en topografische afbeeldingen.

Door de inlijving van ons land bij Frankrijk verloor deze wet haar kracht en werd zij vervangen door de Fransche wetgeving, die na het herstel der nationale onafhankelijkheid op haar beurt plaats moest maken voor de wet van 25 Januari 1817, „de regten bepalende, die in de Nederlanden ten opzichte van het drukken en uitgeven van letter- en kunstwerken kunnen worden uitgeoefend".

Eene definitie van het begrip „kunstwerk" bevatte deze wet niet, terwijl mechanische reproducties door andere procedé's dan den „druk" vrij gelaten waren.

Het behoeft derhalve niet te verwonderen, dat deze wettelijke bescherming in de praktijk niet bleek te voldoen, zoodat reeds in 1835 wijziging overwogen werd. Na zeer rijp beraad kwam de nieuwe regeling tot stand, en wel bij de wet van 28 Juni 1881, „houdende bepalingen tot regeling van het auteursrecht". Ook deze wet droeg evenwel een beperkt karakter, immers, zij kende alleen auteursrecht toe op geschriften, plaat-, kaart-, muziek- en tooneelwerken, zoomede mondelinge voordrachten. Bouwkunstige scheppingen, voor zoover niet vallende onder het begrip „plaat- en kaartwerken", vonden derhalve door deze wet geen bescherming.

Reeds voor deze wet tot stand kwam, hadden in 1879 Josef Israëls en een aantal andere kunstschilders in een adres aan de Tweede Kamer hunne bezwaren tegen deze enge opvatting van de te beschermen auteursbelangen kenbaar gemaakt, en aangedrongen op eene regeling, waardoor ook andere geestesarbeiders tegen het klaploopen op hunnen arbeid zouden worden beveiligd.

De Regeering was echter destijds van meening, dat voor kunstwerken als schilderijen en beeldhouwwerken niet dezelfde voorschriften pasten als voor geschriften en plaatwerken, zoodat bij haar bezwaren bestonden tegen de uitbreiding van het destijds aanhangige wetsontwerp ook tot deze geestesproducten. Niettemin bleek ook zij van de wenschelijkheid eener wettelijke bescherming, zij het dan bij afzonderlijke wet, overtuigd, althans op 12 Februari 1884 werd een wetsontwerp ingediend tot regeling van het auteursrecht op werken der beeldende kunsten. Dit ontwerp werd, in verband met de politieke weersgesteldheid, in de jaren 1884—1887 niet minder dan vier malen ingediend en weder teruggenomen, om in 1887 geheel van het tableau te verdwijnen.

Op 28 Maart 1889 zond de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst een adres aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, waarin verzocht werd, het laat-

ste ontwerp, dat van het jaar 1887, wederom in te dienen en daarin niet alleen op te nemen bouwkundige teekeningen en modellen, doch ook de werken der bouwkunst zelf. Dit adres bleef zonder resultaat, waarna op 16 November 1904 opnieuw geadresseerd werd, ditmaal aan de Koningin, wederom echter zonder succes. Eerst in het jaar 1910, toen Nederland eindelijk besloot, toetetreden tot de herziene Berner Conventie voor de bescherming van letterkundige en kunstwerken, — welke toetreding geschiedde bij de wet van 26 Juni 1911 —, werden de tijden gunstiger. Dit toetreden toch tot de Berner Conventie legde naar de meening der Regeering den Nederlandschen wetgever de verplichting op, zijne regeling van het auteursrecht grondig te herzien en belangrijk uit te breiden. Immers, bleef de wet van 1881 ongewijzigd, dan zouden, waar het tractaat verder ging dan deze wet, binnen de grenzen van Nederland vreemdelingen rechten hebben genoten, — krachtens het Tractaat —, waarop de eigen landskinderen, gebonden aan hunne nationale wetgeving, geen aanspraak zouden kunnen doen gelden, hetgeen de Regeering, niet zonder reden, qualificeerde als een onhoudbaren toestand.

Vandaar, dat bij Koninklijke Boodschap van 9 Februari 1912 bij de Tweede Kamer een ontwerp van wet tot nieuwe regeling van het Auteursrecht werd ingediend, welk ontwerp op 23 September 1912 tot wet werd onder den officieelen naam van „Auteurswet 1912", en, behoudens enkele wijzigingen, tot op heden nog geldt.

Deze Auteurswet 1912 somt in art. 10 de werken op, ten aanzien waarvan auteursrecht bestaat, en noemt daarbij o.m.: ontwerpen, schetsen en plastische werken, betrekkelijk tot de bouwkunde, zoomede de bouwwerken zelve.

De uitbreiding der wettelijke bescherming tot ook deze geesteskinderen ontmoette bij de volksvertegenwoordiging geenszins onverdeelde instemming. Een aantal leden vreesde, dat deze bescherming eene jacht naar verscheidenheid tengevolge zoude hebben, waarvan de bouwkunst het slachtoffer zou worden. Immers, op gevaar van te worden gestraft of belangrijke schadevergoeding te moeten betalen, zou men er van moeten afzien, werkelijk fraaie gebouwen na te volgen. Omgekeerd zou ook de maker van de eenvoudigste bouwwerken groot gevaar loopen, met den strafrechter in aanraking te komen, wanneer hij bijvoorbeeld een, gelijk deze leden het uitdrukten, „geschikt bijgebouwtje" van zijn buurman nabouwde.

De leden, die zoo oordeelden, waren daarbij geheel in de lijn van vorige kamerleden, die reeds tegenover het ontwerp van 1884 hadden opgemerkt, dat de bescherming van producten der beeldende kunstenaars niet noodig was, omdat de waarde van het origineel door het vervaardigen en verspreiden van nabootsingen veeleer verhoogd dan verminderd wordt, terwijl bovendien de maker van zulk een werk van beeldende kunst de vergoeding voor zijn arbeid reeds bij het origineel heeft ontvangen.

De Regeering deelde evenwel deze bezwaren niet. Dat bescherming van bouwwerken en ontwerpen daarvan „jacht naar verscheidenheid" ten gevolge zoude hebben, verwachtte zij niet, immers er zijn zoo tallooze beroemde voorbeelden van bouwkunst uit alle tijden en van alle stijlen gemeen goed en onbeschermd, dat er gelegenheid te over blijft bestaan, om op allerlei gebied „werkelijk fraaie gebouwen na te volgen", terwijl zij anderzijds er op wees, dat het destijds bestaande algeheele gemis aan auteursrecht op bouwwerken, zelfs op de ontwerpen daarvan, niet belette, dat excentrieke gewrochten uit den grond waren verrezen.

Het bezwaar voorts, dat ook de nabootser van het een of andere banale bouwwerk gevaar zoude loopen, door den maker van dat werk met eene actie krachtens zijn auteursrecht te worden besprongen, achtte de Regeering praktisch van geen belang, daar de geestelijke vader van dat banale bouwsel toch nimmer zoude kunnen slagen in het bewijs, dat juist zijn gebouw en niet een der tallooze daarop gelijkende producten nagevolgd werd.

De pogingen, om de bescherming van het auteursrecht te ontnemen aan de werken

der bouwkunde en de ontwerpen of modellen daarvan zijn tenslotte niet geslaagd, en de architect mag zich thans zelfs verheugen in een drievoudig auteursrecht en wel op zijne ontwerpen en modellen, op zijne uitgevoerde bouwwerken, en op zijne bestekken en verdere schriften.

Art. 1 der Auteurswet omschrijft het auteursrecht als het uitsluitend recht van den maker van een werk van letterkunde, wetenschap of kunst, of van diens rechtverkrijgenden, om dit openbaar te maken en te verveelvoudigen, behoudens de beperkingen, bij de wet gesteld, terwijl art. 4 bepaalt, dat, behoudens bewijs van het tegendeel, voor den maker wordt gehouden hij, die op of in het werk als zoodanig is aangeduid, of, bij gebreke van zulk eene aanduiding, degene die bij de openbaarmaking van het werk als maker daarvan is bekend gemaakt door hem, die het openbaar maakt.

Onder „maker" moet hier verstaan worden degeen, aan wiens scheppingskracht het werk zijn aanzijn dankt, niet derhalve hij, die het werk feitelijk vervaardigd heeft, al kunnen natuurlijk beide in één persoon vereenigd zijn. Zoo is de „maker" van een bouwkundig plan de ontwerper, niet de teekenaar, terwijl bij het bouwwerk zelf niet de uitvoerder de „maker" is, doch hij, naar wiens plannen het werk is uitgevoerd.

Wanneer twee of meer personen tezamen een werk hebben „gemaakt", zoo komt hun een gemeenschappelijk auteursrecht toe; indien echter een bouwwerk bestaat uit afzonderlijke werken van twee of meer personen, dan wordt, onverminderd het auteursrecht op ieder werk afzonderlijk, als de „maker" aangemerkt degeen, onder wiens leiding en toezicht het gansche werk tot stand is gebracht.

Twee architecten derhalve, die tezamen een gebouw ontwerpen, hebben niet ieder een afzonderlijk auteursrecht, doch slechts één gezamenlijk recht, dat zij ook gezamenlijk moeten uitoefenen, of wel doen uitoefenen door één persoon, door de rechthebbenden onderling of door den Voorzitter der Rechtbank aangewezen. Indien daarentegen een architect een gebouw ontwerpt, waaraan ook een beeldhouwer, een schilder of ander kunstenaar hunne medewerking verleenen, zal den architect het auteursrecht op het *geheele* bouwwerk, mits onder zijne leiding en toezicht tot stand gebracht, toekomen, en *daarnevens* den beeldhouwer, schilder, enz. een auteursrecht op het door hen gemaakte onderdeel van het gebouw.

Daarnevens bepaalt de wet, dat ten aanzien van werken, vervaardigd in dienst van een ander, de werkgever als de „maker" wordt beschouwd, tenzij partijen anders zijn overeengekomen.Dit geldt dus niet alleen voor den teekenaar, die in dienst van een architect ontwerpt, doch evenzeer voor den architect, die in dienst van een bouwheer werkzaam is. Laatstgenoemde verhouding komt in de praktijk niet veel voor, — de gewone verhouding van architect tot opdrachtgever is geen dienstbetrekking —, doch, waar zij voorkomt, zal de architect, die prijs stelt op het auteursrecht van zijne ontwerpen of bouwwerken, zulks vooraf met de andere partij moeten overeenkomen. (Wordt vervolgd).

DE NIEUWE HEITABEL DER AMSTERDAMSCHE BOUWVERORDENING.

Doordat in de technische bladen enkele malen een artikel van mij verscheen over het draagvermogen van heipalen, werd mij in den laatsten tijd meermalen mijn meening gevraagd over bovengenoemde tabel, die, evenals de oude, door vele andere gemeenten wel zal overgenomen worden.

In de oude tabel was de toelaatbare zakking bij de laatste 30 slagen van het heiblok veel te groot voor een belasting van 6000 à 10000 K.G. Toen ik eenige jaren geleden aan de Prinsengracht te Amsterdam bouwde, heide ik veel zwaarder dan de tabel aangaf. De nieuwe, gewijzigde tabel is echter betrouwbaarder.

REISSCHETSEN DOOR FERD. B. JANTZEN.
Links het Begijnenhof te Amsterdam. Rechts oude huizen te Doesburg.

De Heer ir. J. C. van Teijlingen, Hoofd van de afdeeling bij het Gemeentelijk Bouw- en Woningtoezicht te Amsterdam, die de tabel heeft gewijzigd, schreef in een zeer verdienstelijk artikel in het Technisch Gemeenteblad van Febr. 1925 op bladz. 352: „Serieuze architecten heien dikwijls zelfs nog zwaarder dan de nieuwe tabel aangeeft, de tabel is echter hoofdzakelijk een wapen tegen de „minimum lijders", die helaas een groot percentage van het bouwend publiek vormen".

„Het doelmatigste hulpmiddel bij de samenstelling van een heitabel is de ervaring. Deze geeft echter zeer wisselende uitkomsten. Er is dus een formule noodig om een geleidelijk verloop der cijfers te verkrijgen. De formule moet niet worden beschouwd als theoretisch volkomen vertrouwbaar. Juist door de groote onzekerheden, die zich bij het heien voordoen, schijnt het mij verkeerd de formule door diepgaande wiskundige beschouwingen ingewikkeld te maken en haar de pretentie te geven van absolute juistheid. Een heiformule moet m.i. zoo eenvoudig mogelijk zijn, terwijl er voorts een wisselwerking is met de resultaten uit de praktijk. Geeft de formule abnormale uitkomsten, dan is zij niet bruikbaar"!

Met den schrijver ben ik het volkomen eens, dat men de formule niet door diepgaande wiskundige beschouwingen ingewikkeld moet maken. Indien de ingewikkeldste formules toch maar even benaderd zijn als de eenvoudigste, heeft het geen zin, de minder geleerden op wiskundig gebied het berekenen moeilijker te maken dan noodig is.

In de heitabel uit de Amsterdamsche Bouwverordening is de toe te laten zakking per laatste 30 slagen berekend naar een vooraf bepaalde belasting, met de formule van Redtenbacher.

Met eigen gekozen letters luidt de formule:

$$n \times Q \times z = \frac{B^2 \times H}{B + P} - \frac{(n \times Q)^2 \times L}{2 \times E \times F}$$

n wordt daarin de zekerheidscoëfficiënt genoemd, die op 2,5 is bepaald.

Q = de belasting of de weerstand.

H = de valhoogte, waarvoor 200 cM. is aangenomen, doch deze hoogte wordt gereduceerd tot $^2/_3 \times 200 = 134$ cM., wegens de wrijving langs de leiders, de stramheid van het touw, de traagheid van de trommel van de heimachine enz.

B = het gewicht van het heiblok in K.G.

P = „ „ „ den paal in K.G.

E = de elasticiteitsmodulus van hout (100000).

F = de vierkantswortel uit het product der oppervlakten van de doorsneden aan den kop en aan de punt van den paal in cM².

z = de zakking van den paal per slag in cM.

L = de lengte van den paal in cM.

In onderstaande tabel zijn de lengte, de omtrek, het gewicht en de zakking der palen, het gewicht van het heiblok en de belasting, waarnaar de zakking is berekend, uit de Amsterdamsche Bouwverordening overgenomen, uitgezonderd, die welke onder No. 11 en 12 voorkomen. In deze tabel is tevens de toe te laten belasting aangegeven, berekend met de Hollandsche formule (Woltmann) en de formule van Brix naar een zakking, die berekend is met de formule van Redtenbacher. De zakking onder No. 11 en 12 komt niet in de Amsterdamsche Bouwverordening voor, maar is toch ook met die formule berekend.

De Hollandsche formule luidt:

$$Q = \frac{B^2 \times H}{n \times (B + P) \times z},$$

zie de afleiding uit de wetten van de z.g. „vrijen" val op bladz. 134 van het Bouwkundig Vademecum voor sterkteberekeningen,

en de formule van Brix:

$$Q = \frac{B^2 \times H}{n \times (B + P) \times z} \times \frac{P}{P + B}.$$

In de eerste formule is de coëfficiënt n op 6 en in de tweede op 2 bepaald. De tweede coëfficiënt kan zooveel geringer zijn, omdat in $\frac{P}{P + B}$ reeds verliezen zijn opgenomen.

De valhoogte H = 200 cM. wordt in deze formules niet gereduceerd tot 134 cM., omdat de wrijving langs de leiders, de stramheid van het touw en de traagheid van de trommel reeds in den coëfficiënt zijn opgenomen.

De Hollandsche formule munt uit door eenvoud. De formule van Brix geeft dezelfde uitkomst, indien bij een coëfficiënt van ⅓ van dien in de Hollandsche formule, het gewicht van het heiblok tweemaal zoo groot is als dat van den paal. Zie No. 11 en 12 in de tabel.

Bij het vierde geval is bij een zakking van 34 cM. de toe te laten belasting volgens de formule van Redtenbacher bijna gelijk aan die volgens de Hollandsche formule en bij grootere zakking aanmerkelijk grooter (m.i. te groot).

Volgens mijn jarenlange ervaring geeft de Hollandsche heiformule (met den coëfficiënt n = 6 voor verliezen aan weerstand), indien geheid wordt met een blok van minstens tweemaal het gewicht van den paal, in gronden, die in rust zijn en indien de punt in een vaste zandlaag dringt, bij een zakking van niet minder dan 30 cM. in de 30 slagen van 2 M. valhoogte, betrouwbare uitkomsten. Bij 13 cM. zakking is de uitkomst veel te hoog, zie No. 10.

Wordt bij het heien met een blok van tweemaal het gewicht van den paal de zakking aanmerkelijk geringer dan 30 cM., dan is er gevaar, dat de punt verbrijzeld of de kop murw geslagen wordt, waardoor de formule geen betrouwbare uitkomsten kan geven.

No.	Lengte van den paal in M.	Omtrek aan de kop in cM.	Omtrek aan de punt in cM.	F in cM².	Gewicht van den paal in K.G.	Gewicht van het heiblok in K.G.	Zakking in de laatste 30 slagen in cM.	Belasting in K.G., waarnaar de zakking met de formule van Redtenbacher is berekend.	Toe te laten belasting volgens de Hollandsche formule, met n = 6	Toe te laten belasting volgens de formule van Brix, met n = 2
1	12	78	34	240	250	600	68	8000	6229	5495
2	16	86	38	265	410	600	53	8000	6725	8190
3	12	78	34	240	250	600	47	10000	9011	7951
4	16	86	38	265	410	600	34	10000	10483	12766
5	12	78	34	240	250	700	86	8000	5998	4735
6	16	86	38	265	410	700	70	8000	6306	6989
7	12	78	34	240	250	700	62	10000	8319	6568
8	16	86	38	265	410	700	48	10000	9196	10191
9	16	86	38	265	410	700	32	12000	13796	15288
10	16	86	38	265	410	700	13	15000	33957	37631
11	18	86	32	257	400	800	40	12000	13333	13333
12	20	86	32	257	475	950	45	12000	14076	14076

Is er groot verschil in zakking van palen, die in elkaars onmiddellijke omgeving worden geheid, dan verdient het aanbeveling, de grootste zakking van deze groep palen voor het berekenen van het draagvermogen aan te nemen, omdat de geringere zakking dikwijls een gevolg is van het gebogen door den grond heien van den paal of andere niet na te gane belemmeringen. Deze palen zullen op den duur toch niet meer kunnen dragen dan de andere.

Of de palen met de punt in een vaste zandlaag komen te staan, kan onderzocht worden door grondboringen.

Staan de palen alleen op kleef, dan kan het voorkomen, dat zij bij hoegenaamd geen belasting zakken, omdat de gronden zelf zakken en de palen meetrekken.

In 1916 schreef ik reeds in het manuscript voor het „Bouwkundig Vademecum" over deze neerwaarts werkende kleef het volgende:

„Opgehoogde gronden klinken gedurende langen tijd in, en de opgebrachte stoffen drukken ook de oudere lagen meer samen, vooral, indien in deze veenlagen voorkomen. Dit heeft tengevolge, dat de palen met den grond meegaan. De wrijving of kleefkracht van den grond, die den paal tegen zakken moest behoeden, werkt dan als een kracht, die het zakken van den paal bevordert en de tegenstand, dien de paal aan het ondereinde ondervindt en welken men „stuit" noemt, is dan menigmaal niet voldoende om de zakking te beletten. Rijpe ervaring en goed inzicht moeten dan den weg wijzen".

Over die neerwaarts werkende kleef is, naar ik meen vóór dien tijd nimmer geschreven. **Vooral bij het heien in opgespoten gronden moet men er op bedacht zijn.**

Onlangs werd ik geraadpleegd bij het zakken van een complex gemeentewoningen. De opgespoten grond rustte op veenlagen. Het bleek, dat men bij het heien niet op de neerwaarts werkende kleef bedacht is geweest. De opgebrachte grond had de veenlagen meer samengedrukt en de palen, waarvan de punten niet in een vaste zandlaag stonden, meegesleept.

Een der woningen was zoozeer gezakt, dat zij ontruimd moest worden. Mijn advies was deze woning af te breken en op een betere paalfundeering weder op te

bouwen. De nieuwe fundeering kon dan tevens de belendende woningen steunen.

Voor de andere woningen, die niet zoo erg gezakt waren, zullen minder kostbare maatregelen genomen worden, indien de methode, welke ik in een andere gemeente zal toepassen, op niet veel bezwaren stuit.

De vele teleurstellingen met paalfundeeringen, die niet door „minimum lijders" zijn gemaakt, moeten ons weerhouden, aan te dringen op verlaging van z.g. zekerheidscoëfficiënten. Bij ijzerconstructies moge daar reden voor zijn, bij paalfundeeringen niet; trouwens de bovenstaande gegevens toonen duidelijk aan, dat men den z.g. zekerheidscoëfficiënt niet als zooveelvoudige zekerheid kan beschouwen.

De Heer Ir. Van Teijlingen zegt terecht: „Al deze formules (en er werden er vele genoemd) vertoonen de principiëele fout, dat zij den weerstand van den paal tijdens de dynamische werking van het heiblok zonder meer gelijkstellen met het draagvermogen van den paal tijdens de latere statische belasting door het gebouw. Deze leemte kan niet worden overbrugd".

De coëfficiënt, die op ervaring berust, is er om die leemten zooveel mogelijk aan te vullen.

Indien er neerwaarts werkende kleef kan worden verwacht, moet de coëfficiënt grooter genomen worden. In dergelijke gevallen bepaal ik dien in de Hollandsche formule vaak op 10.

Van de vorige heitabel was niet bekend, welke formule er aan ten grondslag lag. Velen met mij lukte het niet, het na te gaan. De Heer Ir. Van Teijlingen verdient onzen dank, doordat hij niet alleen de formule gaf, maar bovendien nog een voorbeeld van berekening.

PL. VAN DEN BERG.
Architect B.N.A.

Vlaardingen.

Overname vrij, mits zending van het desbetreffende blad.

HET RIJKSMUSEUM TE AMSTERDAM.

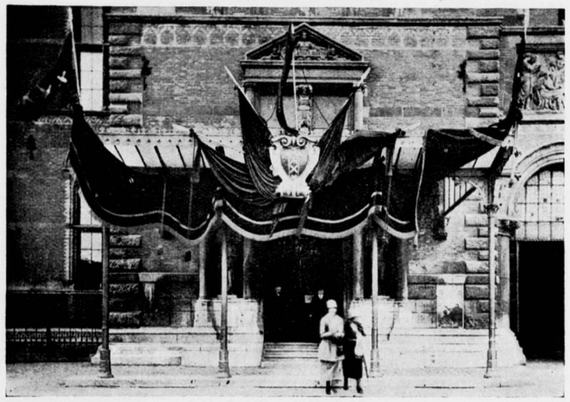

In verband met de Historische tentoonstelling welke in het Rijksmuseum te Amsterdam wordt gehouden, is de ingang van dit bouwwerk met een historische versiering versierd. Van deze versiering geven wij hierboven een afbeelding.

ONTVANGEN TIJDSCHRIFTEN.

Das Kunstblatt van *Paul Westheim* (Potsdam) van Juni vraagt weer aandacht voor jonge kunstenaars: gedichten van Jacob Haringer en Helmunt Hüchel; een artikel over de jeugdige danseres Palucca; een artikel over George Antheil, de jonge Amerikaansche componist die reeds De bussy, Schönberg, Strawinsky en de nieuwe Fransche muziek achter zich liet; een beschouwing over de „Absolute Film", d.i. de nieuwe kunst, welke met de kino als instrument gewaarwordingen wekt analoog aan die van de muziek. Uit het laatste artikel vermelden we nog dat deze nieuwe kunst reeds twee richtingen heeft: de grafisch-constructieve en de photografisch-fantastische. De eerste richting, vertegenwoordigd door Duitsche kunstenaars (Viking Eggeling, Hans Richter, Walther Rüttmann) transponeert beelden in den geest van Van Doesburg en Mondriaan „in's filmische". De andere richting wordt vertegenwoordigd door de Franschen Fernand Léger („Images mobiles") en Francis Picabial („Entr' Acte"). Geen van beide richtingen heeft volgens den schrijver (Willi Wolfrad) nog een — als geheel — bevredigend werk geschapen. Als geslaagd worden echter genoemd de „reflektorischen Farbenspiele" van Hirschfeld—Mack, welke als technische „vorform" van de absolute film bij wijze van inleiding vertoond werden.

Een brief uit Rumenië verheerlijkt het primitieve leven, de animaliteit en de volkskunst van de bewoners van Zevenburgen. Voorts heeft het no. nog eenige „Groszstadt-Impressionen" van den pas gestorven architect August Endell en van Paul Westheim een artikel over de Parijsche Tentoonstelling „das Kunstgewerbe-Wembley" waar — naar de schrijver spottend opmerkt — is te samengebracht alles wat de wereld aan pogingen bevat om op goede, bruikbare voorwerpen datgene aan te brengen wat ze tot „art décoratif" stempelt.

Die Kunst (München) Julinummer geeft reproducties van stadsgezichten (o.a. van Canaletto) van Weenen uit den Barok- en Biedermeiertijd, bespreekt het werk van den Münchener beeldhouwer Jean Paul Steiner en modern Zwitsersch aardewerk. Verschillende foto's toonen ons het nieuwe gebouw van de Deutsche Länderbank hoek Pariser Platz—Unter den Linden van de architecten Paul Mebes en Paul Emmerich. Het begeleidend artikel is van Herman Schmitz. Vroeger werden de beide hoeken van Pariser Pl. en U. d. Linden ingenomen door paleizen uit de school van Schinkel. Kort voor den oorlog werd een van deze paleizen vervangen door hotel Adlon. Het nieuwe bankgebouw — ontstaan door verbouwing van het andere paleis — moet het verloren evenwicht herstellen. Herman Schmitz gaat in een ander artikel na hoe het komt dat vooruitstrevende kunstenaars in Duitschland meer en meer op tegenstand stuiten. De oorzaak moet gezocht worden in de omstandigheid dat na de omwenteling te veel gepoogd werd de moderne ideeën diktatorisch, zelfs met behulp van de Staat, ingang te verschaffen.

Wendingen, 2e nummer, 7e serie 1925. Geheel gewijd aan de beeldhouwwerken van Hildo Krop. Goede platen van mooi hoofdzakelijk reeds bekend werk. De tekst is geschreven door C. J. Blaauw, die het betreurt dat „de stille en aandachtige levenshouding tot een zeldzaamheid wordt", en dat het „met onnoozelheid geslagen „publiek" zich vergaapt aan ronkende motoren met domme snelheden".

Hij prijst het Gemeentebestuur van Amsterdam, dat den beeldhouwer Hildo Krop gelegenheid gaf de Gemeentelijke gebouwen met zijn werken te verrijken. „Gunstig steekt zulks af tegen de geste van den Rijksgebouwendienst, die tegen het toepassen van beeldhouwwerken aan Rijksgebouwen een verbod uitvaardigde".

25 JULI 1925 NUMMER 30

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

INHOUD.

Officieele Mededeelingen. Bureau B. N. A. — Honorarium Volkswoningbouw. — Prijsvraag E. „Reclamefiguur" Heck's Lunchrooms. — Bouwraad ingesteld door het Utrechtsch Kunstverbond. — Het auteursrecht van den architect, II, door Mr. E. H. P. Rosenboom. — Ontvangen boekwerken, door S.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.

BUREAU B.N.A. In verband met de vacantie zal het Bureau van den B.N.A. van Maandag 27 Juli tot en met Zaterdag 1 Augustus a.s. gesloten zijn.

HONORARIUM VOLKSWONINGBOUW.

De dagbladen hebben melding gemaakt van de Jaarvergadering van den Nationalen Woningraad, op 18 Juli j.l., en gaven vrij uitvoerige verslagen over de besprekingen op die vergadering over de concept-honorarium regeling voor volkswoningbouw.

De leden van den B.N.A. zullen zich wellicht eenigermate hebben verwonderd, op deze wijze iets te vernemen van een aangelegenheid, die voor hen van direct belang is, en waaraan de B.N.A. al 7 jaren bezig was. Maar noch in het orgaan, noch op de Jaarvergadering is met een enkel woord over de belangrijke zaak gerept.

De oorzaak hiervan is, dat noch het Bestuur, noch het Dagelijksch Bestuur, noch de Secretaris, noch de Directeur, tot op heden iets hebben gezien van het betreffende rapport.

Hetgeen zij uit de kranten lazen, heeft intusschen hun verwachting in hooge mate gespannen, en zij zouden zich gelukkig achten ook nog eens van een en ander te mogen kennis nemen.

PRIJSVRAAG E. „RECLAMEFIGUUR" HECK'S LUNCHROOMS.

De Permanente Prijsvraagcommissie heeft, na onderzoek van het programma voor bovengenoemde prijsvraag bevonden dat het, met name wat de samenstelling van de jury betreft, niet voldoet aan de bepalingen van de Algemeene Nationale Prijsvraagregelen.

Uit de met den prijsvraaguitschrijver gevoerde briefwisseling is gebleken dat deze met de prijsvraag niet beoogt het verkrijgen van een aan eischen van kunst voldoend ontwerp, en uit dien hoofde met voordacht, de jury in meerderheid uit niet-kunstenaars samenstelde.

Om teleurstelling te voorkomen moet dus de P.P.C. den kunstenaars ernstig ontraden aan de prijsvraag mede te werken. de P. P. C.

BOUWRAAD INGESTELD DOOR HET UTRECHTSCH KUNSTVERBOND.

BEOORDEELING VAN DE IN 1924 TOT STAND GEKOMEN BOUWWERKEN IN DE GEMEENTE UTRECHT.

Op Zaterdag 28 Februari 1925 hield de Bouwraad zijn jaarlijkschen ommegang door onze Gemeente ter beoordeeling van wat het jaar 1924 aan bouwbedrijf had opgeleverd. Hieraan namen deel de Heeren C. de Graaf, W. van den Heuvel, L. H. Holsboer, Otto Schulz, Ir. H. F. Mertens, J. J. van Noorle Jansen en W. A. Maas, leden van den Bouwraad benevens de Heeren N. Lansdorp, arch. B. N. A. te Amsterdam en J. B. v. d. Haar, arch. B. N. A. te Amersfoort ter vervanging van de leden H. J. Kolk en H. Jocker van wie eigen werk te beoordeelen was.

Hoewel dit jaar voor den uitbouw der Gemeente niet onbelangrijk mag worden genoemd daar behalve eenige groote huizencomplexen ook twee nieuwe kerkgebouwen zijn verrezen, bleek de aesthetische kwaliteit niet boven het goed gemiddelde uit te komen. Het is alsof na de stijging in architectonisch besef en vermogen, die in de laatste jaren te constateeren viel, thans een stilstand is gekomen. Men past vaak toe, wat men zich van de nieuwere inzichten heeft eigen gemaakt, en doet dit soms met smaak en gevoel maar van

een eigen opvatting, gegroeid uit de bevruchting met die nieuwere inzichten, is weinig te bemerken. Over het geheel wordt nog met zekere schroomvallige getrouwheid aan oude vormen en verhoudingen vastgehouden ook daar, waar men tracht de nieuwe te volgen. Zoo ontstaan bouwwerken, die op het eerste gezicht wel modern, soms ook wel forsch en kloek gedacht aandoen, maar bij nadere beschouwing details vertoonen, die zich in de nieuwe omgeving eigenlijk niet meer thuis schijnen te voelen. Een aarzelend meegaan, een weemoedig terugzien, een onzeker tasten, een twijfelend grijpen, die, gelijk voor onze maatschappij in haar geheel, ook voor de architectuur den overgangstijd kenmerken. Is het uit twijfel over wat de toekomst eigenlijk in architectonische vormentaal zal willen uitdrukken? Onmiskenbaar is er zoeken en streven, maar onduidelijk nog richting en algemeene doelstelling te bepalen. Zooveel is zeker, dat men zich heeft afgekeerd van het bijkomstige, het pittoreske detail, de bevallige lijn, het rijke ornament en vóór alles streeft naar het eenvoudig constructieve, naar wat men het elementair functioneele zou kunnen noemen.

Maar neem als beginsel het elementair functioneele en ge zult een logisch, goed geconstrueerd gebouw scheppen, doch waaraan het element der kunst geheel kan ontbreken. De leuze van het elementair functioneele loopt immers zoo licht gevaar slechts negatieve beteekenis te hebben.

Aan twee voorbeelden uit de bouwwerken van 1924 schijnt ons dit duidelijk aan te wijzen. We bedoelen den voorbouw van het Ford-auto-magazijn aan de Biltstraat en de winkelpui der fa. Wessels aan het Oud-Kerkhof. Beide schijnen uitsluitend volgens de eenvoudige functies der constructieve deelen te zijn ontworpen. Beide beantwoorden ze op voortreffelijke wijze aan hun bedoeling als uitstalruimte. Maar geen van beide kan onzes inziens ook maar eenige aanspraak maken op artistieke beteekenis. Zeker staan ze niet geheel op één lijn. De Ford-aanbouw heeft in de villa, waaraan zij verbonden is, een fond, die er op de denkbaar ongunstige wijze mee contrasteert en dus een juiste beoordeeling verhindert, en ten opzichte der winkelpui der fa. Wessels zou de bedenking kunnen gemaakt worden, of de zware balk, die den pui-balk opvangt, wel waarlijk het massieve betonblok is, dat hij schijnt te zijn. In elk geval: een schoonheidsbekoring, dat is kunstemotie, vermag geen van beide te geven. Is daarom het beginsel voor de komende architectuur te verwerpen? Zeer zeker niet. Het is bezig uit te roeien die zucht tot allerlei geknutsel met details, die menigmaal een volslagen armoede aan architectonisch vermogen moesten verbergen. En het kan, mits door een innerlijk bewogen kunstenaar aanvaard, ook met het enkel functioneele door plaatsing en verhouding van vlakken een rhythme van lijnen een architectonisch *kunst*werk doen ontstaan.

Zoover is men intusschen, gelijk gezegd, ten jare 1924 in onze Gemeente nog niet gekomen. Van een vaste overtuiging, van een, zonder aarzeling, doorgevoerd beginsel en een daaruit opgegroeide vormenschoonheid geeft geen der bouwwerken 1924 het onmiskenbaar blijk.

De bouwraad heeft daarom tot zijn teleurstelling ditmaal geen eer-metaal kunnen toekennen, maar om aan toch blijkende verdiensten erkenning te doen, een viertal bouwwerken eervol willen vermelden.

De twee verbonden *woonhuizen aan de Emmalaan* 12 vertoonen de groote lijnen en vlakken van de moderne bouwgedachte. Vooral de achtergevel gezien over het thans nog openliggend grasveld, vormt een forsche gezichtsafsluiting en maakt tegelijk den indruk van een stevig-geconstrueerd en veilig-beschuttend woonverblijf. De over de gansche breedte sterk vooruitspringende bekapping en de ruime loggia daaronder accentueeren sterk het horizontale karakter van den ganschen bouw, dat door de enkele bijgebouwen aldaar niet wordt geschaad. Ook de voorzijde heeft hetzelfde breed uitgespannen aanzien door de daklijn en door de luifel die de beide uitspringende vensters verbindt. Is er al het aanzicht minder vrij, de doorkijk onder de forsche boomengroep geeft ongezocht iets schilderachtigs en intiems, dat weldadig aandoet. De kleur van het muurmateriaal en van het dak harmonieert zoowel voor als achter prachtig met den groenen voorgrond. Ook de lage afsluiting van den kleinen omringenden tuin is verdienstelijk vooral doordat het gebouw daarbinnen er niet in wegzinkt. De poging om de, in vergelijking met de onderverdieping, onregelmatige plaatsing der bovenramen te camoufleeren, verraadt echter te zeer de vrees om te mishagen. De verbinding dier ramen in een lange omlijsting en de houten betimmering, die tusschen de vensters is aangebracht, heeft immers geen enkele constructieve functie, terwijl iedere beschouwer achter die betimmering toch de muurconstructie weet. Ziehier de eerste concessie aan den ouderwe'schen geest. De zijgevels, die tevens een toegang vormen, vertoonen ons in de kleine vensters en het rondboogje boven de deurconstructie de tweede. Hier verkruimelen de groote lijnen tot pittoreske gezelligheid. Over het geheel een verdienstelijk bouwwerk, dat tegenover het in de nabijheid staande z.g. Hollandsche-renaissancehuis met zijn, telkens afbrekende, vlakken en lijnen, den nieuwen geest, zooal niet geheel zuiver, dan toch waardig vertegenwoordigt. (Wordt vervolgd).

HET AUTEURSRECHT VAN DEN ARCHITECT.

door Mr. E. H. P. ROSENBOOM.

(Vervolg van pag. 377).

Gelijk hierboven bereids vermeld, bestaat de inhoud van het auteursrecht uit „het uitsluitend recht tot *openbaarmaking* en *verveelvoudiging* van het werk, dat het voorwerp van auteursrecht vormt." De uitdrukkelijke vermelding in art. 1 van de begrippen „letterkunde, wetenschap of kunst" zou den indruk kunnen wekken, dat de wet alleen toepasselijk is op bouwwerken of ontwerpen van een onmiskenbaar artistiek gehalte. Zulks is niet het geval. Uit de hierboven gegeven historische uiteenzetting blijkt duidelijk als de bedoeling van den wetgever, dat ieder, ook het meest banale bouwwerk of ontwerp door het auteursrecht beschermd zal worden. Dienovereenkomstig spreekt art. 10 onder 6o dan ook van „bouwwerken" en het achtste lid van ditzelfde artikel over „ontwerpen, schetsen en plastische werken, betrekkelijk tot de *bouwkunde*".

In het algemeen zal, gelijk de regeering bereids bij de wederlegging der bezwaren van enkele leden aanvoerde, het auteursrecht op bouwwerken of ontwerpen zonder kunstwaarde, in verband met de moeielijkheid, om het plagiaat te bewijzen, van weinig gewicht zijn. Toch kunnen zich gevallen voordoen, waarin de „ontwerper" van een banaal bouwsel zich met vrucht op zijn auteursrecht zoude kunnen beroepen.

Indien bijvoorbeeld eene Schoonheidscommissie of andere instelling van dergelijken aard in haar verslag bij wijze van afschrikwekkend voorbeeld, of ter illustratie van de door haar werken bereikte resultaten, dergelijke projecten buiten toestemming van den maker zou publiceeren, zoude zulks, naar mijne meening, zeker eene schending van diens „auteursrecht" vormen. Immers, weliswaar bepaalt art. 22, dat in het belang van de openbare veiligheid afbeeldingen van welken aard ook verveelvoudigd mogen worden, doch, ook al maken dergelijke bouwers den openbaren weg onveilig, het recht, om van art. 22 gebruik te maken, is alleen aan de justitie toegekend. Evenmin zoude een beroep op art. 16, dat onder bepaalde omstandigheden reproducties toestaat voor het onderwijs of een ander wetenschappelijk doel, baten, daar, afgescheiden nog van de vraag, of in een dergelijk geval gesproken kan worden van eene bestemming voor onderwijs of ander wetenschappelijk doel, de reproductie slechts toegestaan is voor reeds openbaar gemaakte werken, waartoe ontwerpen, als de hier besprokene, zelden zullen behooren.

De Auteurswet heeft in de artt. 12 en 13 de begrippen „openbaar maken" en „verveelvoudigen" uitgebreid buiten de gewone taalkundige grenzen. Onder „openbaarmaking" van een „werk" wordt mede verstaan: de openbaarmaking van een gedeelte van een werk, zoomede van reproducties hetzij van het geheele werk, hetzij van een deel. Voorts de verbreiding van het geheele of gedeeltelijke werk of een reproductie, zoolang het niet in druk verschenen is, of de voordracht, op- of uitvoering of voorstelling in het openbaar van het geheele of gedeeltelijke werk of derzelver reproducties, waaronder ook begrepen het tentoonstellen.

Onder „verveelvoudiging" wordt mede begrepen iedere geheele of gedeeltelijke bewerking of nabootsing in gewijzigden vorm, welke niet als een nieuw, oorspronkelijk werk moet worden aangemerkt. Vooral de wettelijke uitbreiding van het begrip „verveelvoudiging" is van belang. Taalkundig toch is onder „verveelvoudigen" slechts te verstaan het maken van veelvouden van een bepaald voorwerp, derhalve het vervaardigen van meerdere, aan elkander en aan het origineel, gelijke exemplaren. Ook al trekt men de grenzen der gelijkenis wat ruim, zoodat bijv. een lichtdruk nog beschouwd wordt als eene verveelvoudiging der oorspronkelijke teekening, zoo zal toch algemeen als noodzakelijk voor het begrip „verveelvoudigen" worden erkend, dat de verschillende exemplaren althans *soortgelijk* zijn, zoodat desnoods een lichtdruk als verveelvoudiging van eene teekening zal worden beschouwd, doch niet een gebouw als eene verveelvoudiging van het bouwplan. Ware deze opvatting ook die des wetgevers, dan zoude het voor den architect uiterst gevaarlijk worden, nog niet

uitgevoerde ontwerpen te publiceeren. Immers, in dat geval zoude hij, die zonder den ontwerper daarin te kennen, het plan uitvoerde, diens auteursrecht niet schenden, daar hij het plan door het uittevoeren niet openbaar maakte, — immers het was bereids openbaar gemaakt —, noch het verveelvoudigde, daar een bouwwerk taalkundig geene verveelvoudiging is van het plan. Dit bezwaar heeft de wetgever willen ondervangen, door onder „verveelvoudiging" ook te begrijpen de nabootsing in gewijzigden vorm. Bestond dus in het hierboven als voorbeeld genoemde geval het bouwwerk bij de publicatie van het plan nog slechts in papieren vorm, of in den vorm eener maquette, door de uitvoering in den vorm van een werkelijk gebouw wordt het oorspronkelijke werk nagebootst, zij het dan ook in anderen vorm, hetgeen volgens de wettelijke definitie van „verveelvoudigen" onder dit begrip valt en in het gegeven geval derhalve verboden is. Hetzelfde zal gelden voor het maken van afbeeldingen van een uitgevoerd bouwwerk, hetgeen eveneens, behoudens eene straks te bespreken belangrijke uitzondering, als eene „verveelvoudiging" van het bouwwerk moet worden beschouwd.

De architect, die het bovenstaande heeft gelezen, en daarnevens nog kennis heeft genomen van art. 17 der wet, waarbij in het bijzonder ten aanzien van bouwwerken wordt verboden, — hetgeen voor andere geestesproducten wel is toegelaten —, om zulk een werk te verveelvoudigen, zelfs al blijft dit beperkt tot een enkel exemplaar en dient het uitsluitend tot eigen oefening, studie of gebruik, en al vertoont het door grootte of werkwijze een duidelijk verschil met het origineel, zal allicht den indruk hebben gekregen, dat hij zich mag verheugen in de bijzondere zorg van den wetgever voor zijne belangen. Wanneer hij echter na art. 17, art. 18 leest, zal hij bemerken, dat de wetgever in laatstgenoemd artikel met een hand grootendeels weer terug neemt, wat hij in art. 17 met de andere hand had geschonken.

Immers art. 18 bepaalt, dat het auteursrecht op een bouwwerk, dat blijvend op of aan den openbaren weg zichtbaar is gesteld, niet geschonden wordt door hetzelve, voor zoover het uiterlijke betreft, te verveelvoudigen, mits de reproductie door hare grootte of werkwijze een duidelijk verschil vertoont met het origineel.

Bij het neerschrijven van deze bepaling heeft de wetgever blijkbaar alleen gedacht aan de „verveelvoudiging" van bouwwerken in den vorm van foto's, teekeningen, en dergel. Uit dit oogpunt is de uitzondering van art. 18 alleszins rationeel, daar zonder haar het maken en publiceeren van afbeeldingen van eenig gebeuren op den openbaren weg praktisch onmogelijk ware, nu daarbij onwillekeurig meestal ook het uitwendige van eenige bouwwerken zal worden afgebeeld en door dergelijke publicaties derhalve telkenmale ettelijke auteursrechten van architecten zouden worden geschonden. Doch art. 18 is niet beperkt tot „afbeeldingen" van bouwwerken, doch spreekt zeer in het algemeen van „verveelvoudigen". Indien dus een bouwwerk, gelijk meestal het geval is, op of aan den openbaren weg is geplaatst, — waaronder naar mijne meening niet alleen is te verstaan het geval, dat het gebouw juist in de rooilijn is geplaatst, doch evenzeer eene plaatsing meer achterwaarts van den openbaren weg, mits van daaruit zichtbaar, omdat anders de bedoeling van den wetgever zoude worden gemist —, zal het iedereen vrij staan, het uitwendige van zulk een bouwwerk in een ander gebouw na te bootsen, mits zorg dragende, dat er een duidelijk verschil in grootte bestaat tusschen origineel en nabootsing, of bij de vervaardiging dier nabootsing eene andere werkwijze dan bij het origineel wordt toegepast. Het behoeft geen betoog, dat het auteursrecht van den architect op deze wijze ernstig in het gedrang komt.

Eene nabootsing op grooter of kleiner schaal zal, hoewel denkbaar, in de praktijk weinig voorkomen. Als zoodanig is niet te beschouwen het nabouwen van een deel van het oorspronkelijke bouwwerk. Immers, het auteursrecht rust niet alleen op het gebouw in zijn geheel, doch evenzeer op de onderdeelen, zoodat het nabouwen van een gedeelte, zonder dat tusschen dit gedeelte en de „verveelvoudiging" een verschil in grootte bestaat, ongetwijfeld eene schending van het auteursrecht op het origineel vormt.

Gevaarlijker echter wordt de zaak, indien de nabootsing volgens eene andere werkwijze is vervaardigd. Wanneer bijvoorbeeld het oorspronkelijke werk uitgevoerd is in metselwerk, en de nabootsing wordt vervaardigd van betongietwerk dan zal, ook al wordt de vormgeving volkomen aangehouden, een beroep op zijn auteursrecht den architect van het origineel niet baten. Verschil in keuze van „materialen" alleen, zonder dat daarmede gepaard gaat een verschil in „werkwijze", zal niet voldoende zijn om den nabootser straffeloos te doen uitgaan. Waar echter in vele gevallen verschil van meening zal kunnen bestaan over de vraag, of tusschen origineel en copie een verschil in werkwijze, dan wel alleen in materiaalkeuze bestaat is de kans groot dat vaak de architect van dezen twijfel het slachtoffer zal worden, door zijn auteursrecht straffeloos te zien ontduiken.

Het ligt daarom, naar het mij voorkomt, op den weg der architecten, bij de Regeering aan te dringen op eene wijziging der Auteurswet in dier voege, dat in art. 18 alleen worde veroorloofd het maken van *afbeeldingen* van het uitwendige van een bouwwerk, voorzoover dit op of aan den openbaren weg is geplaatst.

Eene tweede minder gevaarlijke uitzondering op het uitsluitend recht van den eigenaar van het auteursrecht tot verveelvoudiging van het beschermde werk vormt art. 16, hetwelk o.m. ten aanzien van bouwkundige ontwerpen en bouwwerken bepaalt, dat, zoo zij bereids openbaar zijn gemaakt, het verveelvoudigen daarvan door derden geoorloofd is ten behoeve van een werk, bestemd voor het onderwijs of een ander wetenschappelijk doel, alsmede ten behoeve van aankondigingen en beoordeelingen in nieuwsbladen en tijdschriften, mits het werk, waaruit het ontwerp of de afbeelding is overgenomen, en de maker, voor zoover deze op het werk is aangeduid, wordt genoemd, en, — voor zoover betreft de nabootsing van het bouwwerk zelf, — mits ook hier door grootte of werkwijze een duidelijk verschil bestaat tusschen het origineel en de verveelvoudiging.

Tenslotte bevatten nog de artt. 22 en 23, bepalende, dat in het belang van de openbare veiligheid alsmede ter opsporing van strafbare feiten afbeeldingen, van welken aard ook, door of vanwege de justitie mogen worden verveelvoudigd en openlijk tentoongesteld of verspreid, en dat aan den eigenaar van een bouwwerk het recht toekomt, hetzelve zonder toestemming van den eigenaar van het auteursrecht in het openbaar ten toon te stellen of met het oog op verkoop in een catalogus te verveelvoudigen, beperkingen van het auteursrecht, die voor den architect evenwel van ondergeschikt belang zijn. (Wordt vervolgd).

ONTVANGEN BOEKWERKEN.

Modern Swedish Architecture. Hakon Ahlberg. London. Ernest Benn Ltd. 4 £ 14 sh.).

Na de tentoonstelling te Gothenburg en de Zweedsche tentoonstelling te Londen, is bij de Engelschen een levendige belangstelling merkbaar voor de moderne Zweedsche architectuur. Dit is opmerkelijk bij de zeer conservatieve opvattingen onzer Engelsche collega's, die sterk aan hunne tradities hechten en die bijv. Adelaide House te Londen door Sir John Burnett beschouwen als een uiting van bijzonder modernisme.

Deze belangstelling is voor een deel te verklaren uit de algemeene bewondering voor het Stadhuis van Stockholm, waarvan uitmuntende teekeningen, modellen en foto's te Londen te zien waren en welke schepping van Östberg, zooals ook hier bekend is, zeker niet de traditie verloochent.

Het is te danken aan de werkkracht en het initiatief van F. R. Yerbury, den secretaris der Architectural Association, dat een verzameling der beste moderne werken in foto's is tot stand gekomen, voorzien van een inleiding van Hakon Ahlberg, die gedurende eenige jaren het tijdschrift Byggmästaren heeft geredigeerd en die o.a. het voortreffelijke pavilloen voor toegepaste kunst op de tentoonstelling te Gothenburg maakte.

Het dwingt bewondering af voor den geest van samenwerking en van onderlinge waardeering der Zweedsche architecten, dat het mogelijk was een hunner bereid te vinden deze keuze te doen en deze overzichtelijke inleiding te schrijven. En nog wel een hunner, die zelf belangrijk werk verricht. De wijze, waarop hij hier over zijn collega's spreekt is in hooge mate sympathiek. Nu moet men daarbij bedenken, dat van een tegenstelling tuschen quasi-antiek en quasi-modern in Zweden nauwelijks sprake is. De strijd tusschen goed en slecht wordt daar gestreden op een hooger plan. Men vindt er noch de slappe zoogenaamde navolgingen eener verkeerd begrepen Renaissance, noch de gewilde buitenissigheden, die zich niet meer op het terrein der bouwkunst, maar op dat der ongebreidelde plastiek bewegen. Ieder, die in Parijs geweest is, zal weten tot welke excessen de extremisten gaan. Degeen die op sensatie belust is zal in de nieuwere Zweedsche bouwkunst weinig vinden, waardoor zijn zinnen geprikkeld zullen worden. Men kan zelfs zeggen, dat de hier geboden verzameling een tamelijk tammen indruk maakt. Maar dit neemt niet weg, dat er veel bij is te vinden, dat getuigt van opmerkelijk talent en vooral van een fijn en groot gevoel voor architectonische waarden.

De inleiding van Ahlberg is in vele opzichten belangwekkend. Hij begint met een historisch overzicht, waarin hij wijst op de groote perioden van Gustaaf Wasa en Karel XII; ondanks het ontleenen van vormen aan andere landen en andere tijdperken heeft het Zweedsche karakter zich gevormd, zooals door hem wordt uiteengezet.

Het leeuwendeel van de eer, dat omstreeks 1900 een nieuw leven gevoeld werd geeft ook hij aan Denemarken: „In that country, where during practically the whole of the 19th century a sedate but flourishing indigenous culture had drawn its sustenance from an ever-glowing love for the Antique, for Greece and Rome, the way back to her own traditions or to the Classical was neither so long nor so difficult to trace as in Germanised and Americanised Sweden. Thus we are, at least in some degree, in the debt of Denmark, firstly for the impulse to regeneration on our own soil and secondly for the features of clarity and refinement which have always followed on a study of the never ageing monuments of antiquity".

Ik heb gemeend deze passage geheel te moeten overnemen, omdat zij, naar mijn gevoel, een duidelijke uitspraak is van zeer algemeene opvattingen der jongere kunstenaars in Zweden.

De rij der moderne architecten wordt geopend door den ouden Clason, den bouwmeester van het bekende Nordiska Musseet te Stockholm. Zeer gevoelig is de manier, waarop Ahlberg deze figuur bespreekt. Gezien de snelle ontwikkeling der denkbeelden in de laatste jaren vraagt hij openlijk of het wellicht alleen de hoeveelheid groote werken is, die Clason zoozeer op den voorgrond heeft geschoven. Maar bij alle verschil van meening over de aesthetische resultaten erkent hij in hem den geboren bouwmeester en een voorganger in den strijd voor de veredeling der bouwkunst.

Dadelijk na hem noemt hij den tien jaar jongeren Ragnar Östberg. Door de korte biografische aanteekeningen krijgt men een goed inzicht in de loopbaan der verschillende architecten. Östberg was 45 jaar toen hij zijn Stadhuis in 1911 begon. Wanneer men wil weten wat dit gebouw en wie deze kunstenaar is, zegt Ahlberg, dan kan men zich houden aan de uitspraak, die Östberg zelf eens gaf over een oud Zweedsch bouwwerk: A handclasp between a Swede of the epoch of greatness and a grandee of Spain. Het bekende Huis Geber te Stockholm met den merkwaardigen plattegrond vindt men bij de afbeeldingen.

In het geheel wordt het werk van een twintigtal architecten behandeld. Omtrent de jongste beweging wijst Ahlberg erop, dat de constructie niet meer die belangstelling heeft als een tiental jaren geleden. Maar daartegenover staat een ontwikkeling van de kunst van het interieur en van het handwerk in de toegepaste kunst. Van de jongeren behandelt hij er slechts één, n.l. E. G. Asplund, een romantisch classicist, zooals hij in eenigszins afgesleten termen genoemd wordt. Bij de reproducties vinden wij o.a. zijn Skandia-bioscoop.

De uitvoering van dit vrij kostbare werk is royaal en smaakvol, hoewel de reproductietechniek niet het beste is van wat wij op dit gebied kennen.

L'Art décoratif moderne en Suède. Erik Wettergren. Publication du Musée de Malmö. (50 Frs.).

Dit voortreffelijk uitgevoerde boekje is verschenen als toelichting op de Zweedsche inzending te Parijs. Het werd geheel bekostigd door twee vrienden van het Museum te Malmö, terwijl de opbrengst van den verkoop gebruikt zal worden voor het aankoopen van moderne Fransche decoratieve kunst voor bovengenoemd Museum. De uitvoerige inleiding werd geschreven door Erik Wettergren, den directeur der decoratieve afdeeling van het Nationaalmuseum te Stockholm en ieder die eenigszins op de hoogte is van de moderne beweging in Zweden zal weten dat niemand het beter kon doen dan hij, die zulk een gewichtige rol gespeeld heeft bij het tot stand komen van de prachtige tentoonstelling te Gothenburg.

Hij geeft een overzicht van hetgeen de verschillende technieken bereikt hebben, zooals de textiel, het boek, het glas, het aardewerk, de metalen en het meubel. Ellen Key heeft eens gezegd dat men de menschheid een grooter dienst doet met het maken van een mooie bierflesch dan met het ontdekken van den Noordpool; wanneer men nagaat in hoe korten tijd de resultaten bereikt zijn, waarvan dit boekje getuigenis aflegt stemt dit tot groote vreugde en geeft het hoop dat de mensch weer zal gaan begrijpen hoezeer een schoon voorwerp in zijn omgeving bijdraagt tot zijn levensvreugde. Slechts acht jaar geleden maakte een klein fabriekje Orrefors alleen inktflesschen en vensterglas. Op dit moment maakt het de schoonste vazen en glaswerk van geheel Zweden, dank zij, hetgeen de schrijver bescheidenlijk heeft verzwegen, de daadwerkelijke medewerking van Wettergren. Vijf jaar geleden stelde een oude ijzergieterij, Näfveqvarn, zich door middel van de Svenska Slöjdforening in verbinding met een serie beeldhouwers en architecten, die hebben bewezen, dat het gietijzer in geen enkel opzicht een minderwaardig materiaal te noemen is.

Dit boekje, dat hartelijk aanbevolen wordt aan de V. A. N. K., moet in handen komen van alle architecten en kunstnijveren, maar vooral ook van de fabrikanten. Hetgeen bijv. de uitgevers Norstedt & Söner en het groote warenhuis Nordiska Kompaniet te Stockholm gedaan hebben is een voorbeeld voor velen.

De reproducties, waarvan talrijke gekleurde, zijn uitmuntend. Bijzonder practisch is ook een lijst van vereenigingen, firma's industrieelen en kunstenaars, die werken voor de moderne decoratieve kunst in Zweden.

Architekten Lauritz Thura. Fred. Weilbach. With an english summary. (20 Kr.).

Dit boek over een 18de eeuwsch bouwmeester in Denemarken heeft meer dan lokaal belang. De wijze, waarop de monumentale architectuur van die periode zich daar ontwikkelde was in vele opzichten analoog aan die in ons land. En wat de groote lijn betreft kan men zelfs spreken van een internationaal streven, waarin merkwaardige relaties te ontdekken zijn.

Thurah, die in 1706 te Aarhus was geboren heeft een groot aantal werken tot stand gebracht en bovendien was hij een man van groote algemeene ontwikkeling, die eenige zeer belangrijke litteraire producten heeft nagelaten, n.l. Den danske Vitruvius (1746—1749) en Hafnia hodierna (het tegenwoordige Kopenhagen), het eerste in navolging van Campbells' Vitruvius Britannicus.

Hij begon zijn carrière als genieofficier en daar een opleiding voor architect in die dagen ontbrak trachtte hij zijn wijsheid in het buitenland op te doen, waar zoovele monumentale gebouwen als voorbeelden werden geprezen. Na zijn reizen in Italië, Duitschland, Frankrijk, Holland en Engeland, kwam hij terug in dienst van den Koning en werd tezamen met den zeer begaafden Eigtved belast met het stichten of wijzigen van verschillende vorstelijke verblijven, zooals Roskilde, Hirschholm, Fredensborg. Hirschholm is in 1810 afgebroken, maar een van zijn meest geslaagde scheppingen is zeer goed bewaard gebleven, n.l. de bekende Eremitage bij Klampenborg, zoo schitterend gelegen temidden der prachtige beukenbosschen.

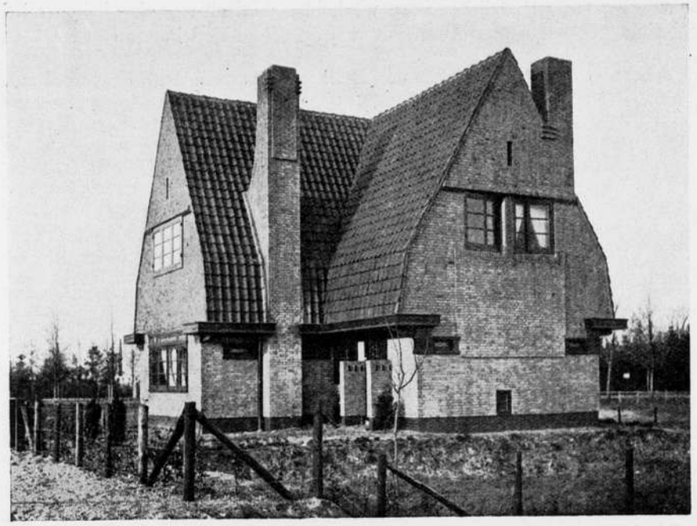

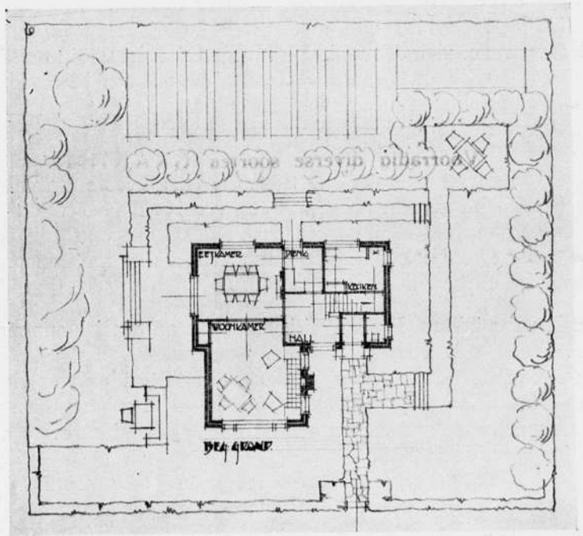

LANDHUISJE TE BUSSUM. ARCHITECT DICK GREINER. ARCH. B.N.A.

Het boek geeft vele interessante bijzonderheden, die voor een groot deel in den Engelschen tekst zijn opgenomen. Zeer lezenswaard zijn de mededeelingen over het tot stand komen van de koperen torenspitsen, zooals die op de L. Vrouwekerk, waarschijnlijk gecopieerd naar Gibbs' Book of Architecture en de merkwaardige kurketrekker op de Verlosserskerk, eveneens te Kopenhagen, in navolging van de Chiesa delle Sapienza te Rome, door Borromini.

De uitvoering is zeer goed en de reproducties, waarvan vele naar teekeningen en gravures, zijn uitmuntend. S.

1 AUGUSTUS 1925 NUMMER 31

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

INHOUD.

Officieele Mededeelingen. Jubileum van den Heer W. F. van Wijk. — Prijsvragen Bouwkunst en Vriendschap. — Berichten. De Dam te Amsterdam. — Technische Hoogeschool.— Internationale Tentoonstelling van moderne decoratieve en industriëele kunst. — Wandschildering in de groote burgerzaal van het stadhuis te Rotterdam. — Het auteursrecht van den architect, III, door Mr. E. H. P. Rosenboom. — Een café, door J. J. P. Oud.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.

JUBILEUM VAN DEN HEER W. F. VAN WIJK.

Aan het tot stand komen van de nummers van het Bouwkundig Weekblad wordt door velen medegewerkt, waarvan noch de omslag, noch eenig onderschrift in den tekst melding maken. Zij zijn de stille werkers, voor wier levenswoord Prof. Casimir het woord van Wallis aanhaalde: „Gewerkt te hebben, dat zij U genoeg". Zoo is het den lezers van ons blad altijd onbekend gebleven, dat de heer W. F. van Wijk, Chef bij de firma Mouton, week in, week uit zijn goede zorgen besteedt aan het blad, zonder welke er van de aspiraties van de redactie maar weinig terecht zou komen. Want de heer Van Wijk heeft de leiding bij het drukken, bij de expeditie, bij de administratie, zijn oog waakt over de kopy, over de proeven, over de befaamde „expresse", hij is de stuurman, die iedere week het schuitje door een branding van laatkomende cliché's, onduidelijke manuscripten, onzekerheid van bedoelingen enz., heen brengt.

Heden, op 1 Augustus, viert de heer Van Wijk zijn 25-jarig jubileum bij de firma Mouton, wat neerkomt op het bezorgen van 1300 nummers van het Bouwkundig Weekblad. Hij is begonnen in de Vermecelli-stijl, een moeilijke stijl, omdat men zoo licht de cliché's onderste boven plaatste. In de rationeele stijl van Berlage was daarvoor geen nood, terwijl bij de allernieuwste architectuur uit Rusland of Weimar, het gevaar geweken is, aangezien het er niet op aankomt, hoe het cliché wordt geplaatst. Zoo heeft de heer Van Wijk op zijn wijze de ontwikkelingsgang van de bouwkunst medegeleefd, en er aan medegewerkt, dat de bedoelingen van de redactie ten opzichte van de weergave van dien ontwikkelingsgang tot hun recht kwamen.

De Redactie betuigt hem daarvoor haar grooten dank en hoopt nog vele nummers onder zijn zorg en toewijding te kunnen laten verschijnen. J. P. M.

PRIJSVRAGEN BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP.

Beantwoording van vragen.

Algemeene vragen.

Vraag. Staan de prijsvragen ook open voor niet leden der Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap.

Antwoord. De prijsvragen staan voor iedereen open.

Concertgebouw c. a.

1. Vraag. Moeten de concertzalen in concertgebouw en conservatorium met dag- of kunstlicht verlicht worden?

Antwoord. Met beide.

2. Vraag. Mag er, ter isoleering van de open plaats, eene bebouwing gemaakt worden, die niet behoort bij de opgave, dus eene andere bestemming krijgt.

Antwoord. Dit is geen bezwaar mits de bebouwing in zekere mate verband houdt met den aard van het geheele complex als b.v. verkoopgelegenheid en expositieruimte van muziek en muziekinstrumenten en dergelijken.

3. Vraag. In B 6 wordt gesproken van *galerijen enz.*

Antwoord. Met galerijen wordt hier bedoeld het vrij overgebouwde balcon dat rondom in de zaal dus ook langs de lange wanden moet aangebracht worden.

4. Vraag. In B 12 staat: indien de concertzaal voor andere doeleinden moet worden gebruikt. Wordt hiermede bedoeld: bals, soirée's en dergelijken.

Antwoord. Ja

5. Vraag. Moet rekening gehouden worden met een bepaald aantal meters uitgangsbreedte per 100 personen, zoo ja, hoeveel moet dit dan bedragen?

Antwoord Natuurlijk moet de totale uitgangsbreedte in verhouding staan tot het aantal bezoekers. Ontwerper behoort echter zelve deze verhouding te bepalen daar zij niet enkel door getallen is uit te drukken, wegens de afhankelijkheid van de ligging der uitgangen ten opzichte van trappen, vestibule's en uitgangen naar buiten.

6. Vraag. Bij de zaal C 10 is geen foyer gevraagd, mag die er toch bij geprojecteerd worden?

Antwoord. Dit is eene leemte in het programma, een kleine foyer is gewenscht.

7. Vraag. Wat wordt bij de orgelruimte verstaan onder accessoires, hoeveel M². moet daarvoor gerekend worden?

Antwoord. Onder accessoires worden verstaan, de ruimte voor den motor, een kamertje voor den organist met bergplaats voor muziek enz. Een ruimte van 25 à 30 M². is voor een en ander voldoende.

8. Vraag. Mogen er meer perspectieven dan gevraagd zijn, ingezonden worden?

Antwoord. Neen.

9. Vraag. Mogen er twee of drie treden voor den hoofdingang buiten de rooilijn vallen.

Antwoord. Neen.

10. Vraag. Mag het podium een gedeelte van de zaal zijn, gescheiden door sprongen in zijmuren en plafond?

Antwoord. Het podium moet een deel van de zaal zijn. Een geringe versmalling of vermindering in hoogte kan toegestaan worden.

11. Vraag. Is het verplichtend een balcon te maken zoo ja mag dit dan alleen voor hoogwaardigheidsbekleeders dienen.

Antwoord. De bedoelde „loge" is verplichtend en is alleen bestemd voor hoogwaardigheidsbekleeders, geheel zooals het programma aangeeft.

12. Vraag. Moet de organist den dirigent kunnen zien.

Antwoord. Natuurlijk, 't zij direct, 't zij door middel van een spiegel.

13. Vraag. Is de grootte van het carillon vastgesteld.

Antwoord. Neen, doch, bij de toegelaten hoogte van den toren, is deze allicht van zoodanige grondvlakte dat daarin een carillon als bedoeld is, geplaatst kan worden.

14. Vraag. Moet direct op carton geteekend worden of mogen de teekeningen op carton geplakt ingeleverd worden.

Antwoord. Het programma laat de inzenders op dit punt geheel vrij.

Tennishuisje.

1. Vraag. De kleedgelegenheden, zoowel voor Heeren als voor Dames bestaan uit 2 vertrekjes, moeten deze vertrekjes ieder een ingang van buiten en ieder een doorgang naar de zaal hebben of is de bedoeling dat daarnaast een gang geprojecteerd wordt.

Antwoord. De toegang der vertrekjes zoowel naar binnen als naar buiten behoeft niet direct te zijn.

2. Vraag. Moet de omheining van het terrein geheel uit rasterwerk bestaan of mag een laag muurtje als voet gebezigd worden?

Antwoord. Geheel rasterwerk doch het aanbrengen van een grondplank van zeer geringe hoogte, of iets dergelijks, is toegestaan.

3. Vraag. Mogen de kleine figuren als situatie, zijaanzicht en doorsnede van de brug, op één blad geteekend worden.

Antwoord. De groepeering der figuren op de teekeningen is vrij mits de voorgeschreven maten in acht genomen worden.

4. Vraag. Welke maten moeten als minimum lengte en breedte van de tennisbanen aangehouden worden.

Antwoord. Als normaal is voor elke tennisbaan in totaal aan te houden 17.5 × 35 M.

5. Vraag. Hoe is de ligging van het terrein ten opzichte van de richting Noord-Zuid?

Antwoord. De weg ligt aan de Noordzijde van het terrein.

6. Vraag. Is het geoorloofd eene kleine ruimte voor entrée aan het huisje te voegen?

Antwoord. Wordt geheel aan den ontwerper overgelaten.

7. Vraag. Moet in het keukenvertrekje eene stookgelegenheid worden aangebracht?

Antwoord. Gerekend is dat de benoodigde warmte door gas of electriciteit verkregen kan worden.

8. Vraag. Welke doorsnede van de brug moet geteekend worden?

Antwoord. De dwarsdoorsnede.

9. Vraag. Punt d. van het programma, is dat kleedkamer of wat anders.

Antwoord. Het vertrek is wat het programma zegt en geen kleedgelegenheid.

10. Vraag. Mag een perspectief geleverd worden.

Antwoord. Neen.

11. Vraag. Is voor elke kleedkamer een douche en W.C. noodig?

Antwoord. Neen bedoeld is voor elk complex van twee kamertjes eene douche en een W.C.

12. Vraag. Is het gewenscht een vast buffet in te richten in de groote conversatiezaal.

Antwoord. Neen.

13. Vraag. Mag het huisje anders dan aan de, van den weg afgekeerde zijde van het terrein worden geplaatst?

Antwoord. Neen de bedoeling is dat het huisje *in het midden* van de in het programma genoemde zijde van het terrein wordt geplaatst.

14. Vraag. Wat wordt bedoeld met vertrek onder letter d.?

Antwoord. Wat het programma aangeeft.

15. Vraag. Is de breedtemaat 50 M. uit het talud of uit het hart van de sloot gemeten?

Antwoord. Uit het talud.

16. Vraag. Wordt het terrein al door eene afrastering van het omliggend terrein afgescheiden?

Antwoord. Neen.

17 Vraag. Moet de ontvangkamer direct vanaf het terras toegankelijk zijn.

Antwoord. Niet verplichtend.

18. Vraag. Is de afrastering van het terrein bedoeld van doorzichtige of ondoorzichtige constructie, en is deze afrastering van een courant materiaal?

Antwoord. Het woord afrastering wijst op doorzichtigheid. Het te kiezen materiaal is vrij.

DE JURY.

BERICHTEN.

DE DAM TE AMSTERDAM. Op Woensdag 22 Juli heeft de gemeenteraad te Amsterdam besloten op het braakliggende Midden Dam terrein tijdelijk een plantsoentje aan te leggen. Het zal bestaan uit een tweetal verdiepte terrassen, gescheiden door begroeide muurtjes van metselwerk, bevloerd met tegels waartusschen op kunstzinnige wijze mossen worden geplant.

Het terrein zal bebouwd worden, het wachten is op de geschikte reflectanten.

TECHNISCHE HOOGESCHOOL.

Bij Kon. besluit van 21 Juli is voor het studiejaar 1925—1926 benoemd tot rector-magnificus der Technische Hoogeschool te Delft dr. ir. G. van Iterson jr., hoogleeraar aan die hoogeschool.

INTERNATIONALE TENTOONSTELLING VAN MODERNE DECORATIEVE EN INDUSTRIÉELE KUNST.

Bij Kon. besluit van 18 Juli is benoemd tot lid van de centrale commissie voor de in 1925 te Parijs te houden internationale tentoonstelling van moderne decoratieve en industrieele kunst en van de commissie van uitvoering voor die tentoonstelling P. Visser, referendaris, chef der afdeeling kunsten en wetenschappen van het departement van onderwijs, kunsten en wetenschappen.

WANDSCHILDERING IN DE GROOTE BURGERZAAL VAN HET STADHUIS TE ROTTERDAM.

In de groote burgerzaal van het nieuwe raadhuis is op een der vakken in den naar het licht gekeerden langen wand een schildering aangebracht, voorstellende Erasmus aan het hof van Karel V, vervaardigd door den Haagschen schilder G. Hoogerwaard.

Naar men zich herinneren zal, is aan de beschildering van de vakken in dezen wand door de schenkster de voorwaarde gesteld, dat ze voorstellingen zou geven van gebeurtenissen, verwant aan de geschiedenis van Rotterdam.

De wandschildering van Hoogerwaard is nog maar een proef. Het is nog niet zeker, dat aan hem de opdracht, die eerst aan Henricus en daarna aan Frans Hoogerwaard was toegedacht, welke schilders beiden gestorven zijn vóór ze haar hadden kunnen uitvoeren, zal worden gegeven. (N. R. Cr.)

HET AUTEURSRECHT VAN DEN ARCHITECT

door Mr. E. H. P. ROSENBOOM.

(Vervolg van pag. 387).

Behalve door de voorschriften der Auteurswet kan de uitoefening van het auteursrecht ook beperkt worden door contractueele verplichtingen, en wel hoofdzakelijk die, welke voortvloeien uit de rechtsverhouding tusschen architect en opdrachtgever.

Door het aanvaarden van een opdracht en het aan den opdrachtgever verstrekken van een ontwerp gaat, zelfs na betaling van het overeengekomen honorarium, het auteursrecht op dat ontwerp niet over van den architect op den opdrachtgever, tenzij partijen zulks uitdrukkelijk zijn overeengekomen en van die overdracht eene acte opmaken. Dit laatste is een formeel vereischte, mondelinge overdracht van auteursrecht is niet mogelijk. In de praktijk zal eene dergelijke overeenkomst slechts zelden gesloten worden, zoodat in het algemeen de architect uitsluitend gerechtigd is, zijne ontwerpen openbaar te maken of te vervcelvoudigen waaronder, gelijk hierboven uiteengezet, ook te verstaan is de verwezenlijking van het ontwerp in steen, hout en andere materialen. De vraag kan daarom rijzen, of een architect, die een ontwerp gemaakt heeft, zelfs na ontvangen betaling den opdrachtgever zoude kunnen verbieden, dat ontwerp uit te voeren of te doen uitvoeren.

Het antwoord op die vraag zal afhangen van de omstandigheden in elk concreet geval, doch daarbij zal steeds in het oog dienen te worden gehouden het voorschrift uit het Burgerlijk Wetboek, dat overeenkomsten niet alleen verbinden tot datgene, hetwelk uitdrukkelijk daarbij bepaald is, doch ook tot al hetgeen, dat naar den aard dier overeenkomsten door de billijkheid, het gebruik of de wet wordt gevorderd, zoomede, dat alle overeenkomsten ter goeder trouw moeten worden ten uitvoer gelegd.

In het algemeen heeft de ontwerper van een bouwwerk er belang bij, dat zijn ontwerp ook onder zijne leiding wordt uitgevoerd. Immers, geschiedt die uitvoering door een ander, dan bestaat groote kans, dat de bedoelingen van den ontwerper niet tot hun recht komen en het resultaat niet beantwoordt aan de voorstelling, die hij in zijn geest heeft gezien, als gevolg waarvan zijne reputatie schade kan lijden. Indien dan ook niet vooraf is overeengekomen, of uit den aard der opdracht voortvloeit — gelijk zulks vooral bij bouwondernemers pleegt voor te komen —, dat de werkzaamheden van den architect zich zullen beperken tot het leveren van een ontwerp, en de opdrachtgever zich niet het recht heeft voorbehouden, het ontwerp zelfstandig, buiten verdere medewerking van den architect, uittevoeren of te doen uitvoeren, dan kan, naar het mij voorkomt, de architect zich terecht verzetten tegen zulk een uitvoering en een beroep doen op zijn auteursrecht, ook al is het honorarium voor het ontwerp hem betaald. Daartegenover staat, dat de architect, zoo de opdrachtgever hem ook met de uitvoering van het ontwerp wil belasten en hij zonder deugdelijke gronden — als hoedanig onder meer ware aan te merken het feit, dat de opdrachtgever zijne verplichtingen tegenover den architect niet is nagekomen, of redelijkerwijze te duchten is, dat hij die in de toekomst niet zal nakomen —, weigert, die opdracht te aanvaarden en uit te voeren, handelt in strijd met de goede trouw en de verplichtingen, die voor hem uit den aard van de opdracht voortvloeien, daar hij aldus den opdrachtgever zoude doen betalen voor een ontwerp, dat praktisch geen waarde voor dezen heeft, omdat hij het niet zoude mogen doen uitvoeren door een derde .

Onder die omstandigheden moet naar mijne meening worden aangenomen, dat weliswaar de opdrachtgever geen auteursrecht op het ontwerp heeft verkregen, doch hij aan den aard der tusschen hem en den architect ten aanzien van het maken van het ontwerp gesloten overeenkomst het recht ontleent, dit ontwerp te doen verwezenlijken ook zonder medewerking van den architect, en dat dus in zooverre het auteursrecht van den ontwerper, dat overigens én tegenover anderen én tegenover den opdrachtgever volledig gelden blijft, als gevolg der contractueele verhouding eene beperking ondergaat.

Zal de opdrachtgever dit, onder bepaalde, hierboven vermelde, omstandigheden hem toekomende recht, om een hem geleverd ontwerp ook zonder toestemming van den ontwerper te doen uitvoeren, aan een derde kunnen overdragen, gelijk zulks in het algemeen met andere rechten het geval is? Het komt mij voor, dat hier onderscheiden zal moeten worden. Indien de opdrachtgever van den bouw afziet om redenen, geen verband houdende met de weigering van den architect tot uitvoering van zijn ontwerp, en het ontwerp derhalve ook zonder die weigering voor hem waardeloos ware geworden, geldt de hierboven aangegeven grond voor het verleenen van een uitzonderingsrecht aan den opdrachtgever niet meer, en zal derhalve de ontwerper, zoo zijn ontwerp aan een derde mocht worden verkocht, zich met vrucht op zijn auteursrecht tegenover dien derde kunnen beroepen, om de uitvoering te beletten. Wordt daarentegen het volgens het ontwerp in aanbouw zijnde werk overgedragen, dan heeft de oorspronkelijke opdrachtgever, gezien de bezwaren, verbonden aan het voltooien van een gedeeltelijk gereed gebouw volgens een inmiddels gewijzigd plan, er een redelijk belang bij, althans onder de hierboven geschetste omstandigheden, dat de nieuwe verkrijger het bestaande plan mag blijven uitvoeren, en kan hij derhalve m.i. zijn recht te dien aanzien aan dien nieuwen eigenaar overdragen, zonder dat de ontwerper de voltooiing op grond van zijn auteursrecht zal kunnen beletten.

Anders echter ligt het geval, indien, gelijk in de praktijk meermalen voorkomt, tijdens de uitvoering, geschiedende onder de leiding en volgens de plannen van een architect, de opdrachtgever, al dan niet gedwongen, bijv. door executie van een hypotheek, plaats moet maken voor een nieuwen eigenaar, die meent, voor de verdere afwerking geen behoefte te hebben aan de diensten van den architect.

In dat geval is m.i. de architect ten volle bevoegd, om den nieuwen eigenaar, aan wien geen enkele rechtsband hem bindt, te verbieden, voor de voltooiing van het bouwwerk gebruik te maken van het oorspronkelijk ontwerp, en hem dat gebruik door uitoefening van zijn auteursrecht te beletten.

Behalve het geval, dat de architect onredelijkerwijze weigert, zijn ontwerp te doen uitvoeren, kan het evenzeer gebeuren, dat de opdrachtgever vóór of tijdens de uitvoering *wijziging* der plannen verlangt, doch de architect zulks weigert. Voor dit geval bevat de wet eene regeling, die blijkbaar steunt op dezelfde overwegingen, als hierboven tot de conclusie leidden, dat de opdrachtgever onder bepaalde omstandigheden het recht heeft, niettegenstaande het auteursrecht van den architect, een van dezen afkomstig ontwerp tegen diens zin te doen uitvoeren. Immers, art. 25 der Auteurswet bepaalt weliswaar, dat bij bouwkundige ontwerpen, — in tegenstelling met bouwwerken, waarvoor geen toestemming tot wijziging noodig is —, de toestemming van den maker of zijne rechtverkrijgenden noodig is voor het aanbrengen van wijzigingen in het ontwerp, doch zegt daarnevens, dat dit vereischte niet geldt ten aanzien van wijzigingen van zoodanigen aard, dat de maker of zijne rechtverkrijgenden *te goeder trouw hunne toestemming daartoe niet zouden mogen weigeren.* De wetgever heeft derhalve hier willen voorkomen, dat het gebruik maken van het auteursrecht zou ontaarden in misbruik, hetgeen eveneens het geval ware, indien de architect onredelijkerwijze de uitvoering van zijn ontwerp zoude weigeren.

Is in het bovenstaande in het kort uiteengezet, welke rechten en verplichtingen aan het auteursrecht van den architect zijn verbonden, daarnevens is een punt van niet minder belang de hem ten dienste staande middelen, om zijne rechten bij aantasting te handhaven. Hij kan zich tegen inbreuken op zijn recht verweren met strafrechtelijke en/of met civielrechtelijke middelen. In het eerste geval moet hij bij de Justitie een klacht indienen tegen den overtreder, waarna deze strafrechtelijk vervolgd wordt, en, bij schuldigbevinding veroordeeld tot straf. Kiest de architect den anderen weg, dan kan hij schadevergoeding vragen van dengeen, die inbreuk

maakte op zijn recht, ja zelfs kan hij ook na overdracht van zijn auteursrecht, dien eisch tot schadevergoeding op eigen naam en voor eigen rekening instellen.

Daarnevens kan hij verlangen, dat het bouwwerk zoodanig gewijzigd wordt, dat de inbreuk op het auteursrecht wordt opgeheven, met veroordeeling van den eigenaar tot eene, door den rechter te bepalen vergoeding, zoo hij niet binnen een bepaalden tijd aan het bevel van den rechter voldoet. Dit laatste verweermiddel, dat uit den aard der zaak zeer vérstrekkende gevolgen kan hebben, mag echter alleen worden toegepast, indien de eigenaar van het onroerend goed zelf schuld heeft aan de schending van het auteursrecht, bijv. door dat hij wel bewust het beschermde bouwwerk heeft doen copieeren door zijn aannemer of uitvoerder. Deze gevallen zullen echter minder vaak voorkomen, zoodat bij het meerendeel der overtredingen alleen het eischen van eene schadevergoeding van den schender van het auteursrecht overblijft.

De bepaling van het bedrag dier vergoeding zal in vele gevallen zeer moeielijk zijn. Een direct vermogensnadeel zal de oorspronkelijke ontwerper door de nabootsing zelden lijden, terwijl van gederfde winst alleen gesproken kan worden, indien vaststaat, althans aannemelijk wordt gemaakt, dat de nabootser, zoo hij zich niet zelf had geholpen, door een ander bouwwerk te copieeren, zich tot den ontwerper daarvan zoude hebben gewend, om dezen met het maken van een nieuw ontwerp voor zijne rekening te belasten.

Het komt mij daarom noodig voor, bij de vaststelling van het bedrag der schadevergoeding meer den nadruk te leggen op de „vergoeding" dan wel op de „schade". Gaat men hiervan uit, dan zal degeen, die het plagiaat pleegde, aan den houder van het auteursrecht hebben te vergoeden de waarde van de diensten, die hij zich onrechtmatig heeft toegeëigend, en met welke waarde hij zich op oneerlijke wijze heeft bevoordeeld. Deze waarde is in het algemeen gelijk te stellen aan het honorarium, dat gebruikelijk is voor een ontwerp, als het nagebootste. Zoude men de vergoeding op een lager bedrag stellen, dan ware het in vele gevallen waarschijnlijk voordeeliger, te parasiteeren op anderer gaven en arbeid, met betaling van eene matige „vergoeding", dan den eerlijken weg te bewandelen en zelfstandig een nieuw ontwerp, met de daaraan verbonden kosten, te doen vervaardigen. Een dergelijk resultaat ware niet alleen voor het rechtsgevoel allerminst bevredigend doch ook in strijd met de bedoeling van den wetgever tot bescherming van den geestesarbeider, afgezien nog van de indirecte schade voor den geheelen architectenstand.

Tenslotte nog een enkel woord over den duur van het auteursrecht. Art. 37 der wet bepaalt, dat het recht vervalt door verloop van 50 jaar, te rekenen van den dag van het overlijden des makers van het werk, of, zoo het recht toekomt aan twee of meer personen tezamen, van den dag van het overlijden van den langstlevende hunner. Indien echter op het werk de naam van den maker niet is aangeduid, althans niet op zoodanige wijze, dat zijn ware naam daardoor bekend is, vervalt het auteursrecht door verloop van 50 jaar, te rekenen van den laatsten dag van het kalenderjaar, waarin de eerste openbaarmaking van het werk door of vanwege den rechthebbende heeft plaats gehad.

Deze termijn van 50 jaar kan wijziging ondergaan in verband met de bepalingen der Berner Conventie, die het systeem huldigt, dat vreemdelingen in ieder der aangesloten landen dezelfde bescherming genieten als de inwoners, tenzij hun eigen wetgeving slechts een recht van korteren duur toekent. Indien dus in een ander land het auteursrecht bijv. slechts voor 30 jaren wordt toegekend, zal een architect van die nationaliteit, in Nederland bouwende, hier ook slechts voor den duur van 30 jaar auteursrecht genieten. Omgekeerd zal echter ook een Nederlandsch architect, in dat vreemde land bouwende, geen aanspraak kunnen maken op eene langere bescherming van zijn auteursrecht, dan gedurende den daar te lande geldenden duur van dat recht, ook al is die korter dan 50 jaren.

E. ROSENBOOM.

CAFÉ-RESTAURANT AAN HET CALANDPLEIN TE ROTTERDAM.
ARCHITECT J. J. P. OUD.

EEN CAFÉ.

In Kunst und Wissenschaft, sowie in Tun und Handeln, kommt alles darauf an, dasz die Objekte rein aufgefaszt werden und ihrer Natur gemäsz behandelt werden. GOETHE.

Het is eigenlijk niet zonder bedenking een meer dan louter zakelijke toelichting te geven bij een bouwwerk: het is zoo verleidelijk achteraf de vóór-geschiedenis op eigen manier te reconstrueeren (er zijn eenige aardige verhalen van dien aard in omloop!), maar bovenal — het resultaat moet het in het dagelijksch verkeer ook zonder onze tusschenkomst doen en het is in het algemeen dus maar beter reeds dadelijk van deze wijze van bemiddelen af te zien.

Het geval in kwestie is intusschen qua opgave wel eenigszins bizonder: het bracht ook — minder bizonder in dezen tijd — eenige pennen [1]) en bovenal monden in

1) De elegant gelanceerde torpedo van Uw held-onder-zee „Periscopius" had me nog niet getroffen, toen ik dit schreef.

CAFÉ „DE UNIE" TE ROTTERDAM. ARCHITECT J. J. P. OUD.

beweging en de vele onwelwillende uitingen, die het opriep, getuigen soms van zoo weinig kennis van de zakelijke gegevens, welke ten grondslag lagen, dat eenige explicatie hier wel geoorloofd lijkt.

Voor den bouw van het betreffende pand werd aan „Bouwpolitie en Woningdienst" tot driemaal toe een ontwerp aangeboden, dat om aesthetische redenen niet geaccepteerd kon worden. Het betrof, zooals de afbeeldingen aantoonen het optrekken van een café aan het Calandplein, het verlengde van den grooten en drukken Coolsingel-boulevard. Tusschen het Erasmiaansch Gymnasium en Maria Catharina Van Doorn's Liefdegesticht van Weldadigheid, beide bouwwerken van eerbiedwaardig aanzien, zou het moeten verrijzen en 10 jaar, niet langer, niet korter, zou de levensduur zijn.

Hoe moet een café op deze plek er uit zien? „Er had heelemaal geen café behooren te zijn" zei men later. Maar als een café niet past aan een grooten en drukken verkeersweg, waar past het dan wel?

Toen „Bouwpolitie en Woningdienst" — om langer oponthoud en een slecht uitzienden gevel te voorkomen — ten slotte op zich nam bij wijze van „Bauberatung" een nieuw ontwerp voor den eigenaar te maken, was men het erover eens, dat het gegeven ter plaatse volledig aanvaard kon worden, zooals het was. Bij het ontwerpen heb ik dientengevolge het café café laten zijn, d.w.z. een eet- en drink-

CAFÉ „DE UNIE" TE ROTTERDAM. ARCHITECT J. J. P. OUD.

gelegenheid, die met alle daartoe geëigende en gepaste middelen, zooals lichtreclame's, opschriften, vorm, kleur, enz., het mogelijke doet om de aandacht op zich te vestigen. Afgeweken is hierbij van den gewonen gang van zaken in zooverre, dat die middelen niet later te hulp geroepen zijn, zooals te doen gebruikelijk is met al de onordelijke en karakterlooze gevolgen van dien, maar dat ze reeds van te voren tot een geheel gecomponeerd werden, dat men mooi of leelijk kan vinden, maar waaraan men zuiverheid van bedoeling niet zal kunnen ontzeggen. Ligt in het aldus verkregen aanzien qua opvatting, naar men meent, een vergrijp tegen het stadsaspect (ik verwerp dit pertinent: ik geloof aan een nieuwe schoonheid van brillanter mogelijkheden op bovenaangeduiden grondslag) dan zal men zich te keeren hebben tegen toestanden, die oorzaak, niet tegen resultaten, die gevolg zijn.

Is het uiterlijk, zooals het is, dus louter uitkomst van het zuiver aanvaarden van de gestelde eischen, zoo lag ook in het feit, dat het gebouwtje slechts 10 jaar bestaan zou, nog een stimulans in overeenkomstige richting. De criticus, die in een plaatselijk blad schreef, dat „het geheel wat uit elkaar viel" zag dit daarom in zekeren zin niet zoo verkeerd: vorm en kleur inderdaad beoogden in het déstructieve karakter hunner verschijning nadruk op het element van tijdelijkheid te leggen, waarbij evenwel — dit spreekt vanzelf — wel degelijk gestreefd werd naar evenwicht van compositie,

zij het dan, dat dit evenwicht meer „lost-vast", meer in labielen dan in stabielen zin gezocht werd.

Wat nu de buren aangaat, zoo ging het erom den juisten aard van de onderlinge verhouding der gevelaanzichten vast te stellen. Het café te maken tot een verbindend element tusschen de aangrenzende bouwwerken was ontoelaatbaar; om slechts iets te noemen: de laatsten zouden er door neergehaald zijn tot op het peil van het eerste, wat terecht protesten uitgelokt zou hebben. Eisch was hier integendeel het café volkomen opzichzelf te houden en zoodoende te trachten door logisch contrast het een en het andere in zijn waarde geëerbiedigd te laten.

Men heeft ons — en het zijn waarlijk niet de allermodernsten, die het tot in den treure decreteerden — geleerd, dat alles wat organisch voorkomt uit het wezen van een tijd zich verdraagt met datgene, wat zuiver ontsproot aan het wezen van een anderen tijd (het veel aangehaalde voorbeeld daarvan is het Paleis op den Dam en de Nieuwe Kerk). Zonder nu hier het samengaan te willen roemen — ik voer te mijner décharge aan, dat bij alle waardeering de architectuur der belendingen zeker niet als „zuiver aan den tijd van haar ontstaan ontsproten" beschouwd kan worden — zonder het samengaan te roemen dus, meen ik toch, dat een contrastwerking verkregen is, welke allerminst hinderlijk is. Hoezeer tot bereiking daarvan de aangrenzende bouwwerken in aanmerking genomen en gerespecteerd zijn, moge blijken uit den vorm en de plaatsing der lichtreclames, welke alle naar „binnen" gericht zijn, d.w.z. wèl zoodanig aangebracht, dat hun werking voor de voorbijgangers naar alle kanten zoo effectief mogelijk gemaakt is, maar louter op en vanuit het eigen terrein: de naar de belendingen gekeerde vlakken dezer lichtreclames zijn geheel gesloten ontworpen. Dit afscheiden is daarenboven nog doorgevoerd in de indiepingen der cafémuren ter plaatse van de gevelaansluitingen, waardoor de zelfstandigheid van alle betrokken objecten nog beter uitkomt.

Heel veel meer te zeggen, is er feitelijk niet. Wat de kleur aangaat, zoo is de rechterbovenhoek vermiljoenrood, de linkerraamomlijsting kanariegeel; grijs zijn de genoemde indiepingen bij de gevelaansluitingen en de halve cilinder boven één der lichtreclames; geel weer het bovenste, het afdekkende, cilinder-lichaam. Ultramarijnblauw met zwarte eindpenanten is de onderpui, grijs de voordeur; geel, grijs en wit met zwart hoeken zijn de raampjes boven den onderpui. De letters der lichtreclames zijn wit op blauwen fond, de gesloten zijkanten dezer apparaten geel; het reclamebord heeft grijze letters op zwarten achtergrond, gelen lichtbak en gele zijopschriften; het muurwerk is wit. Het verf-procédé der muren, dat als kleurhoudend gegarandeerd wordt, is „Hermacolor".

Er is gebouwd van binnen naar buiten! Dat kleinigheden binnen niet meer zoo volledig op buiten kloppen als ontworpen was, verwijte men ons niet: wat achter den gevel zat, bleek ten slotte moeilijk te dirigeeren naar ons ontwerp door gebrek aan bevoegdheid. Zoo moest ook het intérieur buiten onze bemoeiing blijven.

Het materiaal was cementpleisterwerk op haringgraatstaal en planken. De planken — wil men nog meer redelijkheid — werden door groeven gescheiden (om het trekken daar te doen plaats vinden, waar dit het minst storen zou); dat de aannemer onze planken in cement maakte en ons cementpleisterwerk aanbracht op drijfsteen is een van de vele ervaringen bij „Bauberatung", die men maken moet om ze een volgend maal te kunnen voorkomen. De bovengevel springt uit — in dubbelen zin van binnen naar buiten, vanwege het schuiven der benedenramen. De „toren" bevat de trap naar het plat met toegangsdeur onder den luifel.

De rest is logica van buiten naar binnen: reclame! „Van buiten naar binnen", het is misschien goed hier nog even den nadruk op te leggen, want het van binnen naar buiten van een functioneele bouwkunst is soms ook het van buiten naar binnen. Maar een uiteenzetting van dit woordenspel wordt al te zwaarwichtig bij dit simpele geval.

Juli, '25. J. J. P. OUD.

8 AUGUSTUS 1925 NUMMER 32

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

INHOUD.

Officieele Mededeelingen. De Open Brief van den heer Theo Rueter. — J. Ingenohl. † Berichten. Knappe opzichters. — Het bestaan der Haarlemsche School voor Bouwkunde Versierende Kunsten en Kunstambachten wederom bedreigd. — Nieuw Gebouw Amsterdamsche Bank. — Bouwkunst-genieting, door Joh. G. Robbers. — Haagsche Brieven, door Bonzo. — Giacomo Boni †, door J. C. Meischke. — Ontvangen Boekwerken, door v. W. F.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.

DE OPEN BRIEF VAN DEN HEER THEO RUETER. De heer Theo Rueter heeft aan de leden van den B.N.A. een open brief gericht, waarin hij zijn beklag doet over het optreden van de Redactie en het Bestuur jegens hem. Naar aanleiding hiervan hebben de Voorzitter van den B.N.A. en de Redacteur van het Bouwkundig Weekblad aan de Commissie van Onderzoek verzocht een onderzoek naar het optreden zoowel van de redactie als van het Bestuur in dezen in te stellen.

Reeds hebben enkele ingezonden stukken naar aanleiding van den „open brief" de redactie bereikt. Ze zullen echter, om geen verdere verwarring te stichten blijven liggen, totdat de Commissie van Onderzoek haar rapport heeft uitgebracht. De leden worden beleefd verzocht hangende het onderzoek ook verder geen beschouwingen over deze zaak in te zenden.

J. INGENOHL †. De heer J. Ingenohl, architect B.N.A., is op Maandag 3 Aug. op zeventigjarigen leeftijd overleden. De heer Ingenohl, was tot voor een tiental jaren, een bekende persoonlijkheid op bouwkundig gebied in de hoofdstad. De laatste jaren had hij zich echter uit het openbare leven teruggetrokken. Hij was oud-voorzitter van de Amsterdamsche Schoonheidscommissie, en lid van de gezondheidscommissie. In het vereenigingsleven speelde hij een belangrijke rol door zijn verschillende functies o.a. in het Genootschap „Architectura". Verscheidene leden hiervan zullen zich den heer Ingenohl herinneren als den scherpen debater, die met den heer Weissman en den heer Paul de Jongh, menig enthousiast maar onervaren voorvechter van nieuwere ideeën in het nauw dreef.

De heer Ingenohl, die de Bad- en Zweminrichting aan den Heiligenweg te Amsterdam heeft gebouwd, was op dit gebied een erkend deskundige. Ook zijn eenige scholen van zijn hand o.a. het Meisjes Lyceum in de Pieter de Hooghstraat te Amsterdam.

BERICHTEN.

KNAPPE OPZICHTERS. Uit een vragenlijst van B. en W. van Steenwijk, omtrent de eigenschappen en kennis van een tijdelijk opzichter teekenaar lichten wij het volgende:

4. Is hij een goed teekenaar?
5. Is hij volledig bekend met de Burgerlijke Bouwkunde?
6. Is hij bekend met de Waterbouwkunde?
7. Is hij in staat een uitbreidingsplan te ontwerpen?
8. Is hij bekend met waterpassen?
9. Is hij goed opzichter en goed uitvoerder?
10. Kan hij begrootingen en bestekken maken?
11. Is hij algemeen ontwikkeld?

12—19 enz.

Wat zegt men van vraag 7?

HET BESTAAN DER HAARLEMSCHE SCHOOL VOOR BOUWKUNDE VERSIERENDE KUNSTEN EN KUNSTAMBACHTEN WEDEROM BEDREIGD.

Men schrijft ons:

Het zal velen nog in het geheugen liggen, hoe eenige jaren geleden getracht werd aan de School voor Bouwkunde te Haarlem den bouwkunde-cursus op te heffen. Toen heeft echter de Minister van Onderwijs, de Heer de Visser, na uitvoerig kennis genomen te hebben van de werkwijze der School, geconstateerd, dat het onderwijs der School voor Bouwkunde, Versierende Kunsten en Kunstambachten waar reeds 25 jaar lang les in bouwkunde gegeven werd, een eigen karakter droeg, dat naast het veel jongere, van 1919 dateerende middelbaar-technisch onderwijs in Haarlem zijn waarde had, door de kunstzinnige sfeer, waarvan het onderwijs aan de School voor Bouwkunde Versierende Kunsten en Kunstambachten van den aanvang af doortrokken was en besliste dat de School mocht voortwerken. Dit was eene belangrijke beslissing, die door allen, die het met het technische kunstonderwijs wel meenden, is toegejuicht.

Thans krijgt het Bestuur der School, de alarmeerende berichten, dat er „aanhangige plannen" zijn, die nu zelfs beoogen de School geheel op te heffen.

Naar uit zeer goede bron vernomen wordt, heeft Excellentie de Visser niet willen medewerken om nog voor zijn aftreden deze School, waar reeds tientallen van jaren nuttige arbeid gepresteerd wordt, te doen sluiten. Hiervoor zij hem hier openlijk hulde gebracht.

Het Bestuur, dat voortdurend voor de belangen der School waakzaam is en zich daarvoor vaak groote opofferingen heeft getroost, moet het aanzien, hoe juist in den inschrijvingstijd van nieuwe leerlingen in verband met de wel niet openlijk uitgesproken, maar van alle zijden bekend geworden „plannen" van het Departement van Onderwijs, door allerlei geruchten over opheffing hare inrichting wordt ondermijnd en hoe bij nadere informatie aan het Departement inderdaad blijkt, dat er naar eene „oplossing"? gezocht wordt om de School te doen sluiten.

De vraag rijst nu: Wat is er tegen de resultaten van het onderwijs in te brengen?

Zakelijke bezwaren tegen het onderwijs zijn nooit ingebracht, integendeel: bij inspectiebezoeken is herhaaldelijk tevredenheid met het bereikte resultaat betuigd.

Wanneer bezuinigingsnoodzaak de reden mocht zijn, dan rijst de vraag waarom deze school, die reeds in 1922 met ruim f 15.000,— hare begrooting verminderd zag voor bezuiniging, zoodat de nuttige avondschool en het metaalbedrijf moesten worden gesloten, en kort geleden nog eens met ruim f 7.000.–, nu geheel moet worden opgeheven, zoodat hier bezuiniging tot volkomen vernietiging der betrokken zaak voert.

Thans hoopt het Bestuur, dat de nieuwbenoemde Minister van Onderwijs Kunsten en Wetenschappen evenals zijn ambtsvoorganger, de waarde van dit onderwijs naast het middelbaar-technische onderwijs zal inzien.

Velen in den lande en zelfs in het Buitenland, want ook daar heeft de School naam, zullen met belangstelling het verloop van deze moeilijkheden voor de School volgen. Met een eventueel sluiten dezer inrichting is onvermijdelijk gemoeid, dat de leerlingen geduppeerd worden en een corps van bekwame leerkrachten tot werkeloosheid wordt gedoemd, hetgeen het Bestuur met bezorgdheid vervult. Het gaat hier ook om de vraag, of het mogelijk zal blijken belangrijke centra van cultureel leven uit te roeien wanneer slechts op het reeds minimale bedrag, dat op de Staatsbegrooting voor kunst en Kunstonderwijs is uitgetrokken, een zooveelste procent kan worden uitgewonnen.

Dat is een vraag voor allen, die in onzen tijd van inzinking belang stellen in het behoud van waardevolle middelpunten van levensverdieping.

NIEUW GEBOUW AMSTERDAMSCHE BANK. Naar men weet is de Amsterdamsche Bank reeds geruimen tijd geleden eigenaresse geworden van een aantal perceelen aan de Heerengracht, de Utrechtschestraat en het Rembrandtplein. De bedoeling is deze te sloopen, wijl het dan vrijkomende terrein valt onder het grootsche bouwplan ter uitbreiding van de Amsterdamsche Bank.

Naar wij vernemen zijn dezer dagen de architecten H. P. Berlage en B. J. Ouendag door de directie van de Amsterdamsche Bank uitgenoodigd, zich met den bouw van het nieuwe Bankgebouw te belasten. Beide architecten hebben zich daartoe bereid verklaard.

Intusschen zal het nog geruimen tijd duren aleer zelfs met de voorbereiding van den bouw een aanvang kan worden gemaakt, daar de plannen dienaangaande zich nog in een zeer voorloopig stadium bevinden. (Volk.)

BOUWKUNST-GENIETING.

Het is de geestelijke deelname aan de dingen, die ons doet schoonvinden.
Want niet van de dingen, maar van den aanschouwenden geest zelf is de schoonheid.

Dr. J. D. Berens de Haan: Idee Studies.

„Bouwkunst-genieting", het is geen fraaie titel, maar „bouwkunst-waardeering", wat ik eerst hierboven dacht te zetten, drukt hetgeen waarover ik het hebben wil, minder goed uit. Architectuur, die tot bouw*kunst* geworden is, moet als andere kunst *genoten* worden. In „waardeering" ligt appreciatie voor de goede *bedoeling*, of een toekennen door den beschouwer van een zekere *waarde* aan het beschouwde, maar die waarde kán hem koud laten. Is de ontvangen indruk van een bouwwerk niet bekorend, doet die niet weldadig aan, zoodat ge iets in uw binnenste trillen voelt en uw metgezel bij den arm zoudt willen grijpen om hem deelgenoot te maken van dien boeienden indruk, of zoudt ge, bij gebreke van een metgezel, niet even stilstaan en met een paar gemompelde woorden uitdrukking willen geven aan uw,.... nu ja ontroering, dán.... wás er geen genot. Meesmuilt ge bij het woord „genot", houdt ge het liever bij „waardeering", bij een „begrijpen" wat de bouwkunstenaar wilde, nu goed, maar dan moet er toch van een slagen, van iets schoons en goeds bereikt hebben sprake zijn, zij het ook ten deele.

Van bouwkunst te genieten moet voor niet-architecten, zelfs voor de kunstgevoeligen onder hen, wel heel moeilijk zijn. Gaf men dit nu maar grif toe, erkende men dat men dit hiervoor bedoeld „begrijpen" moet leeren, dat men bij herhaling door daartoe bevoegden gewezen moet worden op de kwaliteiten van oude en moderne bouwwerken, om die kwaliteiten bij weer andere bouwwerken te leeren ontdekken, dan waren wij al een heel eind. Het is met het bouwkunst-begrip inderdaad nog een boel slechter gesteld dan met de schilderkunst-, de beeldhouwkunst-, de litteratuur-waardeering. Langzamerhand dringt het door dat men moet lééren schilderijenzien, beeldhouwkunst-genieten, dat men moet lééren lezen. Er zijn leermeesters, schrijvers, sprekers (voor Volks-universiteiten en Kunst-aan het volk-vereenigingen) opgestaan, die wel eenig succes hebben, maar hoevelen zijn er, die meenen volstrekt geen leering noodig te hebben, die aankomen met „ik weet heusch best of ik het mooi of leelijk vind" en die zweren bij de zoo verkeerde Latijnsche zegswijze „De gustibus non est disputandum". Is het te verwachten dat het gebouw van de Rotterdamsche Bankvereeniging aan den Kneuterdijk op den oningewijde in de bouwkunst meer indruk zal maken dan dat van de Ned. Handelmaatschappij aan den overkant, in welk laatste men den beproefden historischen stijl meent te zien, die zoo aanspreekt omdat hij „zoo typisch Hollandsch" is? Moet zijn geest niet ontvankelijk gemáákt worden voor échte indrukken, moet hij niet het essentieele lééren zien? Nog onlangs ontmoette ik een naar ik dacht meer-ingewijde, een man van erkend groot intellect, die Berlages beurs te apprecieeren weet, maar die tot mijn teleurstelling bleek te behooren tot hen, die Mertens bank een onding vinden als buur van het huis van Johan de Witt en klakkeloos de voorkeur geven aan het Renaissance surrogaat tegenover dat huis.

Veel wordt tegenwoordig gedaan ter verbetering van de aesthetische opleiding der a.s. bouwkunstbeoefenaars, maar nog weinig of niets om andere medemenschen begrip en genot van bouwkunst te leeren hebben. Trouwens cursussen als de heer Bremmer over schilderkunst geeft, en als door enkele letterkundigen over litteratuur op touwgezet, zij worden meestentijds door een sterk overwegend aantal vrouwen bezocht; mannen hebben voor bijwoning van die cursussen geen tijd of ze hebben er een soort minachting voor. Ook bij de ingeschrevenen voor de leergangen op kunstgebied der verschillende volks-universiteiten is het mannelijk element slecht vertegenwoordigd; kunst-beoefening schijnt wel zeer als een luxe beschouwd te worden.

Is schrijven erover, en zijn geschriften zoo goedkoop mogelijk doen uitgeven, dan beter? Ja, waarschijnlijk wel iets beter, althans als er in eenvoudige, begrijpelijke taal over geschreven wordt. Hier doet zich echter weer het bezwaar voor dat de meeste mannen niet lezen, ook daar geen tijd voor hebben. En als ze lezen, leenen ze het boek uit een bibliotheek of van een vriend (en vergeten het terug te geven), boeken zijn zoo duur klagen ze, maar ze geven niet om het bezit ervan. Hoevele niet-vakmenschen zullen Berlage's geschriften, Wattjes' Nieuw Nederlandsche Bouwkunst of Wils' boekjes over het woonhuis gekocht hebben, om nog niet te spreken van Havelaar's diepzinnige „Het Leven en de Kunst"?

Wát zal dan méér doeltreffend zijn? Het menschdom in aesthetisch verzorgde huizen te doen wonen, te beginnen bij de arbeidersklasse, waarvoor méér dan voor eenige andere klasse gebouwd is geworden? In een artikeltje over het Tuindorp: „Burgemeester Vernédepark" te Voorschoten voor het reeds lang weer verdwenen maandschrift „Levende Kunst", schreef ik eens het volgende: „De invloed, dien de onmiddellijke omgeving op elken persoon uitoefent, — hetzij men dien invloed bewust of onbewust ondergaat, doet zich (echter) in de goed ingerichte, uit- en inwendige aesthetisch goed verzorgde woning zeer zeker gelden; en, komt men onwillekeurig tot vergelijking met anderer, in alle opzichten minderwaardige omgeving, dán worden de oogen geopend, en het leelijke en banale langzamerhand als zoodanig onderkend. Ik zeg „langzamerhand", want het volk is er zóó aan gewend in een leelijke, stijllooze omgeving te leven, het heeft zich thuis, in de zoogenaamde „mooie kamer" in de laatste eeuw zoo steeds omringd gezien door dezelfde smakelooze en waardelooze prullen, wat meubileering, stoffeering, en voorwerpen van dagelijksch gebruik en voor versiering betreft, dat er haast van een traditie sprake is, waarmede gebroken zal moeten worden. Ook wat de meubileering en algemeene aankleeding van het interieur betreft, ligt voor de woningbouwende vereenigingen, die wat verder willen gaan, dus nog een heel veld braak. Mogen zij dan, — het gebeurt hier en daar reeds —, ook hier aan het ontginnen gaan." — Sindsdien ben ik er anders over gaan denken, ik vrees „'t is ál illusie". Zouden de bewoners van de Klerk's schilderachtige woningblokken, werkelijk eenigen invloed van deze bekorende architectuur ondergaan, zouden zij „houden" van hun woning om de schoonheid daarvan, en saaie, dorre, geestlooze architectuur van arbeiderswoningblokken in andere stadswijken als zoodanig onderkennen en afkeuren, uit eigen overtuiging, zonder na te praten? Zouden de bewoners van het tuindorp Vreewijk bij Rotterdam van Granpré Molière, Verhagen en Kok een zelfden weldadigen invloed ondervinden van de sobere, in allen eenvoud stijlvolle architectuur en uitstekende verhoudingen en groepeering hunner huizen? Ik twijfel er aan.

Maar is er dan geen middel om van onderop te beginnen? Ongetwijfeld, maar het is, zoover ik weet, nog niet toegepast. Het middel is om het „kunstinzicht" op het lesrooster van de middelbare scholen, en kan het zijn op dat van de vervolgklassen van de lagere school te plaatsen. Te veel gevergd? Ik meen van niet. Moet de geschiedenisonderwijzer of leeraar om zijn leerlingen meer dan wat parate feitenkennis (-die gauw vergeten wordt-) bij te brengen, de historische feiten niet in onderling verband doen zien, hun inzicht geven in het hoe en waarom der gebeurtenissen, opdat zij de geschiedenis van een heel tijdperk beter begrijpen zullen? Moet de taalonderwijzer om zijn leerlingen liefde voor- en begrip van de taal en van de letterkunde van een volk bij te brengen, niet wat meer doen dan het ontleedmes hanteeren, moet hij ze niet van de litteratuur leeren genieten, den tijdgeest leeren begrijpen, door hen nader te brengen tot den geest der groote schrijvers? En zou het onderwijs in het maatschappelijk gebeuren in eigen en andere landen dan daarmee afgeloopen mogen zijn? Moet de leerling onkundig blijven van de voortbrengselen der andere groote kunstenaars, der bouwmeesters vooral, in wier werk men den tijdgeest het trouwst weerspiegeld vindt? Neen, niet waar? En om dat werk te kunnen begrijpen, ook dat van

eigen tijd, om te leeren genieten van wat vorige geslachten ons voor schoons nagelaten hebben en wat kunstenaars uit eigen tijd voortbrengen, is inzicht in de hoofdfactoren, waarom het in die kunsten gaat, noodig.

Naast het teekenonderwijs, dat zeker onmisbaar is, maar dat m.i. voor een deel zou kunnen plaats maken voor het onderwijs in het kunstbegrip (hoevelen zijn er niet, die het in het teekenen nooit ver zullen brengen, terwijl zij die talent hebben, er tóch wel komen), zou den leerlingen dan gevoel voor rhythme en harmonie, begrip van de groote waarde van goede verhoudingen, van groote lijn, goede kleursamenstelling enz. bij te brengen zijn, getoetst aan de goede bouwwerken van vroegeren en dezen tijd. Ongetwijfeld zal het lastig zijn de goede onderwijskrachten daarvoor te vinden, doch dan moeten deze gekweekt worden.

De volgende week zou ik willen nagaan of de moderne architectuur hier te lande den tijdgeest werkelijk weerspiegelt.

den Haag, Juli 1925.

JOH. G. ROBBERS.

HAAGSCHE BRIEVEN.

De Academie van beeldende kunsten met Middelbaartechnische school voor de Bouwkunde en Musea te 's-Gravenhage is van groote beteekenis voor onze stad, welke beteekenis zich speciaal door het Avondonderwijs op een eigenaardige wijze manifesteert.

Hier interesseert ons in het bizonder de cursus voor Architectuur, over welks effect wij kunnen oordeelen dank zij de tentoonstelling — van werk der leerlingen — die op het oogenblik gehouden wordt.

In twee zaaltjes op de verdieping van het Academiegebouw aan de Prinsessegracht hangen de keurig verzorgde teekeningen, voorzien van de namen van ontwerper èn van leeraar.

Ik heb geprobeerd om uit het werk op te maken onder wiens leiding het was gemaakt: onder die van Crouwel, van Ir. Plantenga of van Ir. Roosenburg; en dat lukte me ook meestal.

En niet alleen door de wijze van voorstelling, door de teekenmethode, maar ook door de voorstelling zelf, door de vormgeving en de opvatting.

Toen ben ik aan het peinzen gegaan over het nut van onderwijs in de Bouwkunst in het algemeen, en dat van onderwijs in Academische avondcursussen in het bizonder; ik heb mij afgevraagd of niet meestal alleen geleerd wordt wat de betrokken leeraar toevallig zelf wel kan en wel weet; en ik ben zoo ver in twijfel verzonken dat ik er eindelijk toe kwam mezelf te vragen of dat bedenkelijk was of niet, àls het inderdaad het geval was.

Mijn gedachtenbeelden werden schimmig en ik voelde mezelf te dom en te vaag om behoorlijke antwoorden op bovengenoemde vragen te geven. Dank zij een oerdrang naar zelfbehoud sleurde ik me toen uit het moeras van overdrachtelijk laagveen en drijf-zand omhoog door despotisch vast te stellen dat geleerd moest worden: kunnen; en vooral niet, nergens en nooit: kennen. Toen verliet de duivelsche twijfel me.

Ik leerde in mijn prille jeugd teekenen door een vierkant, een cirkel en pleister na te teekenen; een Japansch kind leert het door te kijken naar een levend goudvischje in een kom met water. Die Japanners hebben gelijk.

Zoo een vijftig jaren geleden leerde je eerst de Vignolasche orden kennen, en dan moest je daarmee een politiepost, een telegraafkantoor en een concertgebouw ontwerpen; tegenwoordig bestaat er een school voor Bouwkunst in ons land waar de leerlingen beginnen met een tuinhuis of een wachtlokaal, zelfs vóór ze nog iets gezien hebben van de opgravingen in Pompeï.

Die tegenwoordige methode is de juiste.

Montessori heeft niet te vergeefs gedacht en begrepen.

Naarmate den leerlingen beter het vermogen wordt bijgebracht om het essentiëele der gestelde opgaven te zien, naar die mate is het onderwijs beter geslaagd.

Niet de pikante detailleering, niet de fantastische vormgeving, niet de bekoorlijke wijze van voorstelling moet geleerd worden; maar alleen volledig geven wat gevraagd wordt. Als ik het bovenstaande als maatstaf stel, kan ik veel waardeeren van wat hier op deze tentoonstelling hangt.

Bizonder trof me een perspectievische detailteekening van een kerk-ingang; de ontwerper was T. Burger, de leeraar Roosenburg.

Dat was uiterst eenvoudig, volkomen verantwoord werk; gevoelig, maar zonder mooidoenerij.

Bijna hetzelfde wil ik zeggen van Buurman's Bad- en Zweminrichting. Bijna, niet geheel. Want is het niet bedenkelijk een waterreservoir dat 12 meter hoog moet staan, volgens het programma van eischen, maar eventjes 32 meter hoog te zetten alleen om dan zoo een „reuze" toren te kunnen teekenen?

Dat is geen Bouwkunst; dat is prentjes-makerij, met eenige overdrijving gesproken.

Kijk dan liever naar de Theeschenkerij van Markus — leeraar Plantenga — die precies het karakter geeft; of naar de Restauratie-leeszaal van Elsen, die overtuigend is dank zij haar eigen raam-vormen.

Me dunkt dat de eerste plicht is: het ontwerp zijn eigen uitdrukking te geven; en dan komt in de tweede plaats het vinden van de juiste vormgeving en detailleering.

Die eerste plicht — ik zie het met vreugde — is zelden verzaakt; al hangt er een enkel Politiepostje dat zoo lieverig doet dat je expres een verhongerde landlooper zou willen zijn om dáárin te worden opgesloten, en al zie ik 3 villa's tot een blok vereenigd dat misłukte pogingen aanwendt om monumentaal te lijken door middel van een paar stakerige pilasters hier en daar. En dat bewijst hoe gelukkig de keuze der leeraren was!

Wat de detailleering betreft, zou ik de heeren willen bewonderen voor de opgelegde beperking. Want ik begrijp — en ik weet uit ervaring — hoe moeilijk het is om àlle na-aperij van Dudok's overhoeksche luifels en blokkendoozen, van de Klerk's torpedotorenspitsen en van Duiker- en Bijvoet's terugspringende balkondersteuningen meedoogenloos te schrappen in het schetsboek van den op deze details verliefden leerling.

BONZO.

GIACOMO BONI †.

De bladen melden het overlijden van Giacomo Boni, wiens verdiensten voor de onthulling van de oude geschiedenis der stad Rome algemeen erkend worden.

Giacomo Boni werd den 25en April 1859 in Venetië geboren en opgeleid voor Architect. Zijn studie in Engeland bracht hem nog in aanraking met Ruskin, wiens werk „The Seven Lamps" hij op nauwelijks twintigjarigen leeftijd vertaalde. Weergekeerd in zijn geboortestad wijdde Boni zich aan de bestudeering van de daar en in de omgeving zich bevindende Byzanthijnsche kerken en verrichtte moeilijke restauraties aan de kerk van St. Marcus.

In 1888 kwam hij naar Rome als bouwkundig assistent aan het ministerie. Daar werd zijn groote liefde gewekt voor het verleden van de Eeuwige stad. Het Forum had terstond zijn belangstelling en de geheimen, die hij vermoedde dat dit centrum van een oude wereldbeschaving nog verborgen hield, wilde Boni ontsluieren. Zijn verzoek om op het Forum te mogen graven stuitte evenwel op herhaalden weêrstand. De gezaghebbende autoriteiten waren destijds van meening dat er op het Forum niets meer te doen was. Boni echter beschouwde een opgraving eerst dan af, wanneer de maagdelijke, nog nooit omgewoelde bodem bereikt was. Tot zoo diep moest en zou hij doordringen! Wat ook door list gelukte. Hij liet de opgravingsidee

varen en wist een officieele toestemming te verkrijgen om de in puin gevallen monumenten van het Forum te gaan restaureeren.

Om de noodige gegevens voor die restauraties op te sporen, ging Boni met een groot aantal arbeiders op het Forum aan het.... graven, waarbij het geluk hem gunstig was. Door een ontdekking in 1899 van enkele oude, geheimzinnige monumenten — ver van het kapelletje voor Vesta en de eerezuilen, die hij z.g. aan het overeind zetten was — werd de onbekende architect Giacomo Boni beroemd tot ver buiten de grenzen van zijn vaderland. Sindsdien kon hij graven zoo diep hij wenschte. Vele belangrijke vondsten waren daarvan het gevolg. Onder de door hem afgebroken leelijke kerk Sancta Maria Liberatrice vond hij inderdaad de lang gezochte Sancta Maria Antiqua. Op dezelfde plaats ontdekte hij de bron van Inturna en de overblijfselen van het paleis van Caligula. Verder de tempel van Caesar, de basiliek van de familie Temilius en vele andere monumenten, uit den Christentijd en uit de vroege Middeleeuwen, toen er van al het Heidensche reeds niets meer over was. De geschiedenis van meer dan tien eeuwen werd hier opgedolven voor het oog van een verbaasde wereld. Deze successen vestigden Boni's naam voor goed.

In 1908 werd hem de directie van den Palatijn toevertrouwd in de verwachting dat hij ook over deze historische plek meer licht zou werpen, wat ook geschiedde, totdat de groote oorlog het stille werk deed ophouden. Boni heeft zoo goed als niets over zijn arbeid geschreven en slechts twee opgravingen volledig gepubliceerd. Prijzenswaard is dat hij nooit is overgegaan tot een herstelling van de monumenten, tot een wederopbouw van het oude centrum van Rome. Het resultaat van zijn arbeid op Forum en Palatijn was een roerend somber ruïnenveld. Hij gevoelde dat geen restauratie in staat zou zijn een denkbeeld te geven van de eens zoo grootsche schoonheid. Boni liet daarom de fragmenten zooals hij ze vond, doch verlevendigde de doodsche aanblik van die starre steenmassa's door groenende planten en geurende bloemen, waartoe hij uitsluitend de gewassen der ouden koos. Tusschen de ruïnen deed Boni de flora van het antieke Rome herleven. Een wandeling over het Forum en den Palatijn doet zien hoe deze fijne geest een dor wetenschappelijk terrein wist te bezielen. In een omgeving, die van vergankelijkheid en het tijdelijke sprak, wilde hij het leven der natuur als symbool van eeuwiger dingen. De hartstocht voor het leven greep hem aan. De liefde voor de schoonheid van het leven drong hem in later jaren tot zijn medemenschen, wier lot hij trachtte te verbeteren. Met energie kantte deze merkwaardige man zich tegen het alcoholisme. De druiven wenschte hij slechts als vruchten gebruikt te zien en niet als verderf aanbrengende drank. In de dichterlijke omgeving van den Palatijn organiseerde hij het bekoorlijke feest van de tafeldruiven. Den alcohol wilde hij uit het leven bannen en hij maakte plannen om dezen aan te wenden als brandstof voor machines en niet meer als geest en ziel verterend vuur.

Giacomo Boni, de architect die zijn leven wijdde aan de oude bouwwerken van zijn land en hun geschiedenis, is thans niet meer. Zijn persoon en werk geleek mij voor ons, architecten, zoo belangrijk, dat ik meende U in 't kort te mogen navertellen wat de Romeinsche correspondent van de N. R. Ct., die Giacomo Boni van nabij kende, over hem schreef op den 11en Juli, den dag van zijn uitvaart.

J. C. MEISCHKE.

ONTVANGEN BOEKWERKEN.

Masters of Architecture. Sir John Soane.

Bij de uitgevers Ernest Benn Ltd. London is verschenen een goed verzorgd werkje over John Soane. H. J. Birnstingl is de schrijver. Hij laat Soane zien in het kader

van zijn tijd. Die tijd was voor Engeland een periode van inwendige en uitwendige beroering en voor de Engelsche bouwkunst een overgangstijd van de Renaissance naar het Classicisme. Soane was een wegbereider voor de nieuwe richting. Hij kon daarom in zijn tijd genoemd worden een modern architect. De belangstelling voor de Helleensche en Romeinsche klassieken werd bij Soane gewekt door zijn verblijf te Rome, waar Piranesi's graphisch werk de aandacht vestigde op de antieke wereld, de verschijning van de vier deelen van de „Antiquities of Athens" van Stuart and Revett, de overbrenging van Griekenland naar Londen van de door Lord Elgin verzamelde beeldhouwwerken van het Parthenon (de z.g. „Elgin Marbles") en Père Langier's „Essai sur Architecture", een verhandeling welke uiting gaf aan de in Frankrijk ontstane reactie tegen de overrijpe vruchten van de Barok. Veel van zijn werk ondervond in dien tijd — niet zonder reden — critiek. Veel opdrachten heeft hij niet gekregen. Zijn ontwerpen vertoonden vaak een overvloedig Romeinsch ornament, hetgeen kon worden veroorzaakt door gebrek aan gelegenheid tot uiting waardoor in betrekkelijk kleine composities ontlading werd gezocht voor tal van motieven en ideeën. Deze overlading bleef evenwel beperkt tot de buiten ordonnantie. In de binnen-architectuur kwam Soane's originaliteit vooral tot uiting. Hij voelde dat hier de classieke orden niet op hun plaats waren en hij weerde van den wand pilasters, impostlijsten. Gelukkig was hij in de behandeling van gewelven en zolderingen. Ook hier ontplooide hij een groote originaliteit in de wijze waarop hij lage koepels gebruikte, vaak gedecoreerd met oorspronkelijk ornament. Vele afbeeldingen geven een kijk op deze zijde van zijn talent, toegepast op werken als de Bank van Engeland, de Dulwich Picture Gallery en zijn eigen huis 13 Lincoln's Inn Fields, het tegenwoordige Soane museum, waar zich zijne verzamelingen bevinden. De verlichting van de beide genoemde museumgebouwen is zeer gunstig, want Soane was ook een zeer practisch architect en offerde niet eenige efficiency in het doel aan het architecturale effect. Hij experimenteerde met ongebruikelijke verlichtingseffecten, gebruikte vuurvaste constructiemethoden bij de Bank, introduceerde een systeem van centrale verwarming, tot dusver onbekend in Engeland. Dat Soane nimmer in de gelegenheid is geweest een groot werk, overeenkomende met zijn vermogens ter hand te nemen, is misschien wel noodlottig voor de Engelsche architectuur geweest. Zijn invloed had grooter kunnen zijn, zoodat de Engelsche classistische herleving de zuiver imitatieve phase misschien zou hebben vermeden. Soane's directe invloed bleef nu gering. Zelfs zijn delicate interieurs waarin hij inderdaad een eigen orde schiep werd slechts gevolgd door Nash en niet verder ontwikkeld. De indirecte invloed van Soane, uitgeoefend als bouwer, ontwerper, professor is groot; hoe groot is moeilijk te peilen. Zijn geheele leven had Soane een actieve rol gespeeld in de architectuur, zijn geheele levenswerk toonde interne concentratie op het nieuwe pad waarlangs hij de Engelsche architectuur trachtte te leiden. Tegen het einde van zijn leven werd hij — vreemd genoeg — passief. Een van zijn laatste werken, The State Paper Office, sindsdien afgebroken, vertoont den invloed van een anderen grooten geest, want dit gebouw herinnert aan de stijllooze behandeling van Barry.

v. W. F.

Het Teekenonderwijs. Antwoorden op een enquête gehouden door de Nederlandsche Vereeniging voor Teekenonderwijs. Het Bestuur van deze vereeniging meende, dat de tijd gekomen was om te onderzoeken, hoe of op den voorgrond tredende menschen die op verschillend terrein werkzaam zijn, denken over de noodzakelijkheid van goed teekenonderwijs. Daarom zond het aan een beperkt aantal personen een circulaire, met verzoek hun meening te zeggen over het nut van het teekenonderwijs, eenigszins aan de hand van een 4-tal punten. De antwoorden zijn thans verzameld in een brochure. Ook van het Bestuur van den B. N. A. is een antwoord opgenomen.

15 AUGUSTUS 1925 NUMMER 33

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

INHOUD.

Officieele Mededeelingen. Samenstelling van het Bestuur van den B.N.A. — Berichten. Provinciale Schoonheidscommissie in Friesland. — De Schouwburg voor Dr. Royaards. — Bouwraad ingesteld door het Utrechtsch Kunstverbond, Vervolg pag. 384. — Bouwkunstgenieting, II (slot), door Joh. G. Robbers. — Over het ontstaan van het tooneel voor het A.-Z.-spel te Leiden, door Henri E. v. d. Pauwert.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.

SAMENSTELLING VAN HET BESTUUR VAN DEN B.N.A. — Voor de periode 1925—1926 is het Bestuur van den B.N.A. als volgt samengesteld: P. G. Buskens, Voorzitter; Dr. Ir. D. F. Slothouwer, Vice-Voorzitter; E. J. Kuipers, Secretaris; Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk, Penningmeester; Ir. W. P. C. Knuttel, J. C. Meischke, J. Wils, Leden.

OVERDRACHT PENNINGMEESTERSCHAP. — De heer J. van der Valk te Tilburg heeft het penningmeesterschap van den B.N.A. officieel overgedragen aan den nieuwen Penningmeester den Heer Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk.

In verband met zijn aanstaande verhuizing verzoekt de heer de Bie brieven en stukken betreffende contrib. en hoofdel. omslag B.N.A. te zenden a.h. adres Weteringschans 102.

Daar de heer de Bie in de eerstvolgende maanden nog druk bezet is met aangelegenheden, de Parijsche tentoonstelling betreffend, zou hij van de leden van den B.N.A. een vlotte afdoening van zaken ten zeerste op prijs stellen. Alleen hierdoor is extra en onnoodige correspondentie te vermijden.

OPGAVE BEROEPSINKOMSTEN HOOFDELIJKE OMSLAG. — De Penningmeester van den B.N.A. bericht hiermede dat 186 leden van den B.N.A. hun beroepsinkomsten hebben opgegeven op het toegezonden formulier.

Zij die zulks niet hebben gedaan zullen ambtshalve worden aangeslagen, zóó zij na 25 Augustus in gebreke zijn gebleven hun opgave aan den Penningmeester te verstrekken.

Ir. J. DE BIE LEUVELING TJEENK.
(adres Weteringschans 102).

COMMISSIE VAN ONDERWIJS. — Het Bestuur van den B.N.A. heeft voor de periode 1925—1926 als voorzitter van de Commissie van Onderwijs benoemd de heer P. Vorkink, Architect B.N.A. te Amsterdam.

De op de jaarvergadering gekozen heer Ir. H. Hoekstra heeft, wegens drukke werkzaamheden, de benoeming niet kunnen aannemen, zoodat in zijn plaats op de eerstvolgende vergadering een nieuw lid zal worden benoemd.

De Commissie bestaat nu uit de heeren: P. Vorkink, Voorzitter, J. P. Mieras, Secretaris, N. van der Drift, H. van der Kloot Meyburg, Jan Wils, Leden + één vacature.

COMMISSIE VAN ONDERZOEK. — De commissie bestaat uit de heeren: G. Versteeg, Voorzitter, C. N. van Goor, Secretaris, B. v. Bilderbeek, Ir. Jos. Klijnen en Maurits Plate.

COMMISSIE VAN REDACTIE. — Deze bestaat thans uit de heeren H. A. v. Anrooy, J. C. Meischke, en Dr. Ir. D. F. Slothouwer.

COMMISSIE DER VOORDRACHTEN. — De C. d. V. is voor dit jaar als volgt samengesteld: H. v. d. Kloot Meyburg, A. P. Smits en J. F. Staal, leden, J. W. Hanrath, Ir. Jan Gratama, Prof. Ir. M. J. Granpré Molière, plaatsvervangende leden.

COMMISSIE VAN VOORLICHTING. — Deze is voor dit jaar als volgt samengesteld: Ir. W. P. C. Knuttel, Maurits Plate en J. F. Staal, leden, W. M. Dudok, Ir. Jan Gratama en Jac. Wormser, plaatsvervangende leden.

COMMISSIE VAN FINANCIËN. — Deze commissie bestaat uit de heeren: Ir. A. Broese van Groenou, Tjeerd Kuipers en Jac. Wormser.

COMMISSIE VAN HET ONDERSTEUNINGSFONDS. — Deze commissie bestaat uit de heeren C. N. van Goor en H. G. Jansen.

BERICHTEN.

PROVINCIALE SCHOONHEIDSCOMMISSIE IN FRIESLAND.

Door den commissaris der Koningin in Friesland is aan de colleges van B. en W. van gemeenten in dat gewest een circulaire gezonden van ongeveer den volgenden inhoud:

Bij schrijven van 10 Juni j.l. had ik de eer, u uit te noodigen tot het bijwonen van een lezing betreffende de ontsiering van stad en land door minder gelukkige bouwpractijk, waardoor naar ik meen bij de aanwezigen de overtuiging is gewekt of bevestigd, dat de ontsiering een kwaad is, waarvan de bestrijding noodzakelijk mag worden genoemd en mogelijk tevens, zoo men slechts de handen uit de mouwen wil steken, om de zaak aan te pakken.

De voorloopige voorstellen, door den spreker van dien avond gedaan, zijn door mij met het college van Ged. Staten besproken, en wij meenen ons daarmede te kunnen vereenigen. Het wil ons voorkomen, dat het streven der gemeentebesturen, die de zaak ter hand willen nemen, zich in de eerste plaats hierop zal dienen te richten, dat in de gemeentelijke bouwverordening, voor zoover zulks niet reeds is geschied, een welstandsbepaling worde opgenomen. Het zal bekend zijn, dat die bepaling de strekking pleegt te hebben, aan de verleening der bouwvergunning de voorwaarden te verbinden, dat het gebouw, met al wat daartoe behoort, noch op zichzelf, noch in verband met de omgeving uit een oogpunt van welstand aanstoot kan geven, terwijl B. en W. bevoegd worden verklaard, te dien aanzien nadere eischen te stellen.

B. en W. kunnen dan met betrekking tot die nadere eischen, die door den spreker voorgestelde en door ons noodzakelijk geachte provinciale adviescommissie voor bouwontwerpen raadplegen. Beoordeeling ook van plannen, ingezonden door besturen van gemeenten zonder welstandsbepaling en door particulieren, zal worden overwogen. De commissie zal te Leeuwarden haar zetel hebben. Ik ben bereid het voorzitterschap te aanvaarden. Tot commissieleden zouden wij wenschen te benoemen: den hoofdingenieur van den provincialen waterstaat, eenige burgemeesters, eenige particuliere architecten en voorts de gemeentearchitecten bij toerbeurt. Op de medewerking van laatstgenoemde heeren, die met de plaatselijke toestanden volledig bekend zijn en de meest waardevolle inlichtingen en aanwijzingen kunnen verstrekken, wordt door ons de hoogste prijs gesteld. Het ligt voorts in de bedoeling, de commissie aan te vullen door een aantal correspondentieleden, verspreid over de provincie.

Door de gemeentebesturen worden ontvangen bouwteekeningen, desgewenscht met verzwijging van den naam van den ontwerper, in tweevoud bij de commissie ingediend, waarna de adviezen worden uitgebracht door de daarvoor aangewezen leden.

Voor elk plan dient de gemeente aan de commissie een kleine vergoeding te geven onder den naam van leges, welke som wordt terugontvangen van den bouwaanvrager.

Ik moge hieraan nog toevoegen, dat de zaken door de commissie op vlotte en welwillende wijze zullen moeten worden afgedaan. In gemeenten, waar een z.g. schoonheidscommissie bestaat, treedt naar vanzelf spreekt, deze en niet de provinciale adviescommissie op.

Tot uw college richt ik tenslotte, mede namens de Gedep. Staten, met aandrang het verzoek, de medewerking van de verwezenlijking dezer plannen ter hand te nemen en aan den gemeenteraad, voor zooveel noodig, de vereischte voorstellen te doen. (Hbd.)

DE SCHOUWBURG VOOR Dr. ROYAARDS. De sub-commissie uit de Amsterdamsche schoonheidscommissie, waarvan de architect Jan Gratama voorzitter en Mr. J. F. Francken secretaris is, die in opdracht had de plannen te onderzoeken en te beoordeelen voor het vestigen van een intiemen Royaardsschouwburg in het Kleine-Gartmanplantsoen, heeft, zoo meldt het Hdbl., haar rapport aan de schoonheidscommissie uitgebracht. Zij deelt mee dat haar uit een onderzoek ter plaatse is gebleken dat het bezwaarlijk is, op het door B. en W. aangegeven terrein een uit stedebouwkundig oogpunt toelaatbaar gebouw te stichten. Een alleszins bevredigende oplossing ware volgens de sub-commissie wel te vinden als het terrein, waarop thans het gymnasium staat, beschikbaar kon worden gesteld. „Daar het college van B. en W. zijn verzoek om advies evenwel beperkt tot de oppervlakte naast het gymnasium en verder in de richting van het Leidsche plein op het Kleine Gartmanplantsoen, valt een beschouwing over de oplossing waarin het gymnasiumterrein wordt betrokken, buiten de opdracht van de commissie. Zij zal zich daarom van eenige nadere beschouwing daaromtrent onthouden en meent met de gemaakte opmerking te kunnen volstaan".

De commissie acht dus een oplossing binnen de door B. en W. gestelde grenzen bezwaarlijk. Desniettemin acht zij haar niet bij voorbaat onmogelijk. Naar hare opinie is een oplossing alleen te bereiken als een schouwburg van monumentaal karakter kan worden opgericht die een behoorlijke afsluiting vormt van het Kleine-Gartmanplantsoen en de Lijnbaansgracht.

Of eene dergelijke monumentale schouwburg tot stand kan komen, hangt h.i. voor een deel af van een nadere regeling omtrent de rooilijnen en — uit den aard der zaak — van het aan te bieden ontwerp zelf, waarover de schoonheidscommissie nader zal moeten oordeelen. (N. R. Cr.)

BOUWRAAD INGESTELD DOOR HET UTRECHTSCH KUNSTVERBOND.

BEOORDEELING VAN DE IN 1924 TOT STAND GEKOMEN BOUWWERKEN IN DE GEMEENTE UTRECHT.

(Vervolg pag. 384).

De plaatsing van de nieuwe *St. Aloysiuskerk* op den hoek van de *Adriaan v. Ostadelaan* en met het front ongeveer rechthoekig op de as van den Abstederdijk en aldus reeds van ver in haar geheele voorconstructie te aanschouwen, lijkt ons bijzonder gelukkig gekozen. Ook van de Noordzijde biedt de trotsche koepelbouw een voortreffelijk rustpunt voor het oog, dat de lange booglijn der etagewoningen aan de Ostadelaan heeft gevolgd. De gele steen, waaruit het geheel is opgetrokken, en het blauwe koepeldak heft de kerk lichtend op uit haar wereldlijke omgeving, constructie van den hoofdingang in het front heeft stellig haar verdienste. De smalle deuren tusschen de zware steenen penanten, evenals de, in den trant van „ovilia" geplaatste lage hekken daarvoor, schijnen te werken met een trekkende kracht, die wil dwingen om in te gaan. Toch doet deze voorgevel, met zijn te drukke en kleine detailleering, weinig grootsch aan. De onbeduidende klokketoren, die waarschijnlijk oorspronkelijk veel forscher is bedoeld, breekt thans zoowel de symmetrie als de eenheid. Bedenkelijk lijkt het spitse dak, dat hier geenerlei functie kan hebben evenmin als bij de beide lage kapelletjes aan weerszijden. Ware het klokkenhuis thans niet beter in den gevel zelf geplaatst? Ofschoon de pastorie zeker niet als organisch deel van het kerkgebouw behoeft te worden opgevat, moet toch eenige meerdere aanpassing aan den stijl van het hoofdgebouw wenschlijk geacht worden. In elk geval had de verbinding tusschen beide gelukkiger kunnen zijn. De achtergevel eindelijk, die een verwarde verzameling van dienstgebouwtjes en schoorsteenen vertoont, wekt den indruk alsof de eigenaardige moeilijkheden, die de oplossing der practische gebruikseischen bij een kerkconstructie immer opleveren, allen hierheen verschoven en ten slotte weggestopt zijn.

Het blok *etagewoningen van de bouwvereeniging „Utrecht" aan de Jan van Scorelstraat* behoort mede tot het werk, dat een waardeerende aandacht verdient. De aangename kleur van den baksteen, de levendige lijn der bovenverdieping, maar vooral de goed-gevoelde verhouding tusschen straatbreedte en hoogte der straatwanden moeten in het bijzonder worden geroemd. Ook de hoekoplossing is zeker goed gevonden ofschoon de opmerking zou kunnen worden gemaakt, dat voor zulk een bouwwerk een meer oeconomisch gebruik van het platte dak aldaar wenschelijk ware geweest, dat thans door de volslagen ontoegankelijkheid daarvan wordt gemist. Sober aangebracht zooals hier is het kleine bouwbeeldhouwwerk, wel te aanvaarden. Het minst geslaagd schijnen ons de deuren, die telkens in groepen zelfs van vier, zonder verdere omlijsting of verband naast elkaar zijn gesteld en bovendien een wat peuterig-kleine en door de herhaling hinderlijke detailleering doen zien terwijl overigens het detail der gevels door sommigen onrustig en grof werd geacht.

Op een afstand vertoont *de Gereformeerde kerk aan het Ondiep* in haar eenvoud en rust een voortreffelijk werkende silhouette. De forsche dakconstructie is bovendien prachtig van kleur. Dichterbij blijkt van de ligging op een hoek minder goed te zijn partij getrokken dan bij de Aloysiuskerk. Niet gelukkig is de ontwerper geweest noch in zijn hoofdtoegang die, met platte afdekking ver vooruitstekend, meer tegen de kerk schijnt aangebouwd dan dat hij er een geheel mede uitmaakt, noch ook in de doorbreking der muurvlakken voor de verlichting. Zeker eischt de dienst in de Protestantenkerk een anderen lichtinval dan de mystieke schemering der oude kerken. Maar waarom trachten de nuchtere vensterrechthoeken in hun samenstel de lijnen van de schuin toeloopende muurvlakten nog te volgen? Bepaald af te keuren schijnen ons de kleine driehoekige vensters naast den ingang. Hoe jammer, dat de bouwmeester gemeend heeft met zijn kleine vensteropeningen de prachtige dakvlakken te moeten doorbreken.

Zooals boven gezegd zijn deze vier beschreven bouwwerken een eervolle vermelding waardig gekeurd.

Aldus vastgesteld in de vergadering van den Bouwraad door:

C. DE GRAAF.
J. B. VAN DER HAAR.
W. VAN DEN HEUVEL.
L. H. HOLSBOER.
N. LANSDORP.
W. A. MAAS.
Ir. H. F. MERTENS.
J. J. VAN NOORLE JANSEN.
OTTO SCHULZ.

Het adres van den Secretaris is Schoolstraat 16 Utrecht.

BOUWKUNST-GENIETING.

II (Slot).

Welke waarden, welke kenmerkende eigenschappen, welke nieuwere begrippen zal de bouwkunst van dezen tijd in zich moeten dragen, als zij werkelijk een afspiegeling van den tijdsgeest, van de tijdsverschijnselen en van de vorderingen op technisch gebied zal zijn? En vertoont het meerendeel der werken van onze bouwmeesters of wie zich daarvoor uitgeven (het bouwerswerk blijft natuurlijk buiten beschouwing) deze nieuwere begrippen?

Alvorens een antwoord op deze vragen te geven moge ik mijn meening uiten dat zoolang in de wereldmaatschappij volk tegen volk, burger tegen burger vecht in moordende concurrentie, tot uitbarsting als de laatste wereldoorlog leidende, zoolang door het hyper-egoïsme van den tegenwoordigen tijd de gemeenschapszin een onbereikbaar ideaal moet lijken, zoolang gemeenschaps- of saamhoorigheidsgevoel, waar dit bestaat, zich niet ruimer uit dan in een verdediging van- of strijd voor groepsbelangen, een groote nieuwe stijl, een éénheid in de bouwkunst nòch in ons land nòch elders geboren zal worden. Van maatschappelijk leven kan men tegenwoordig nauwelijks spreken, ieder eischt zijn rechten voor zichzelf op, zijn recht om „zichzelf uit te leven", zijn recht om zijn eigen weg te gaan. Denk aan de verwording van het gezinsleven, aan de zelfstandige houding, die jongens en meisjes, zelfs heel jonge, tegenwoordig aannemen; de „wijze lessen" van hun ouders, van hun oudere broers of zusters, zij hebben er maling aan. Het respect voor ouderen, voor voorgangers, het is tegenwoordig ver te zoeken. Maar tot welk een diepe eenzaamheid moet dit egoïsme, deze ikkigheid, de menschen gevoerd hebben!

Dit kenmerkende tijdsverschijnsel, deze ten top gevoerde individualiteit, moest zich allereerst in de kunst openbaren, en doet dit dan ook. Er heerscht bij de architecten een zucht om zoowel in vormgeving als in constructie nooit-gezien, geheel eigenbedacht werk te geven. Wie voelt dit niet te kunnen, „inspireert zich" op het werk van een „knappen" tijdgenoot, nimmer op het werk van vorige generaties. Wie méént het wel te kunnen, maakt.... een teekening, die hem bevredigt, maar die dikwijls met de grootste moeite uit te voeren is, omdat bij de constructie-mogelijkheid te weinig stilgestaan wordt; hij vertrouwt op de vorderingen der techniek, zonder daarvan voldoende op de hoogte te zijn, en laat aan zijn teekenaars over om zijn details constructie-rijp te maken, zonder zich om de kosten, aan de uitvoering verbonden, te bekommeren. Wat hij bereikt kan meestentijds door anderen dan hemzelf moeilijk geapprecieerd worden, tenzij alleen door erkenning van het uitzonderlijke, de „moderne geest" van dit werk. Wie het kán tenslotte, — en dit zijn er maar zeer enkelen, begenadigden —, kijkt zich niet blind op een teekening, maar droomt zich weg in zijn verbeelding, denkt zich zijn conceptie „gebouwd", en verliest de groote lijn niet uit het oog. In zijn gevelontwerpen denkt hij niet in de eerste plaats aan de verdeeling van vlakken, maar hij denkt eraan wat lichtvalling en kleur van zijn gevels zullen maken, hoe de massa's van zijn bouwwerk zich zullen verhouden en de functioneele beteekenis der ontworpen ruimten tot uitdrukking zullen brengen; hij veracht terecht de kleine middelen, maar grijpt naar de groote.

Wie de zucht naar onbetwistbare originaliteit niet kent, spreekt niet zoo gauw bij alles van „verouderd zijn", mijdt niet expresselijk het maken van een voor het gevelvlak uitstekende goot uit angst voor „ouderwetsch" uitgekreten te worden. Voor hem wordt het modern karakter niet bereikt door toepassing van het platte dak of door een raamverdeeling door middel van louter horizontale roeden. Hij handelt naar omstandigheden, hij houdt van rationaliteit en bezonnenheid. Toch behoeft zijn zakelijkheidsneiging allerminst dorheid mee te brengen. Ook hij wil „zichzelf" zijn, maar hij begint, in overgegevenheid, van onderop. Hij maakt gretig gebruik van nieuwe materialen, maar tornt niet aan beproefd-goede constructies, als deze, in zijn oog, op hun plaats zijn. Hij wil het tijdsbeeld in zijn werk vastleggen door typeering van het

karakter van het gebouw en de daaraan te stellen eischen, met middelen, die de moderne tijd, de moderne techniek, hem biedt.

Hoe bezien nu architecten elkaars werk en hoe moet men leeken leeren bouwwerken te bezien, en zoo mogelijk genot ervan te hebben?

Bezien architecten een bouwwerk allereerst als totaal-conceptie, letten zij allereerst op verhouding van massa's, silhouet, doel-uitdrukking, profijt van situatie, — geneigd zijn zij spoedig op details te letten, waardevolle, pittige details te bewonderen, ook al zou het bouwwerk hun, als geheel, tegenvallen; voor den leek is dit oneindig moeilijker. Een te gave, een te gelijkmatige schoonheid kan den architect zelfs irriteeren; van Loghems uitspraak: „de Bazels werk mist het accent van 't leelijke", illustreert dit. Daarentegen kan eenige overdrijving, mits sterke typeering het doel daarvan was, dikwijls geapprecieerd worden.

De bestemming van het gebouw in de massa's daarvan, in de raamgroepen der achter de gevels gelegen vertrekken te kunnen ontdekken, moge 't eerste zijn wat de architect verlangt, boeien doet hem het bouwwerk pas als tegelijk daarmee schoone verhoudingen tusschen ondoorbroken en doorbroken muurgedeelten bereikt werden, en hij door contrastwerking tusschen sober behandelde en verfijnde gevelpartijen getroffen wordt. Bij het genieten van bouwkunst komt het als bij elke andere kunst aan op het kunnen navoelen wat de kunstenaar gevoeld en gewild heeft. Hoe eerlijker de kunstenaar zich gegeven heeft, hoe kenlijker uit eigen binnenste, hoe dieper hij treffen zal. Alles wat organisch in het geheel past, ook al werd het in soortgelijken vorm bij bouwwerken uit anderen tijd gezien, dient echter zonder vooroordeel bekeken te worden; een geforceerde, gekunstelde vorm doet steeds dwaas aan.

Ook de „knapheid" van architectenwerk, het meesterschap-verradend werk, kan treffend zijn; te kúnnen waardeeren, een uitstekend-gelukte verbouwing bijvoorbeeld, is opzichzelf een genot. Een paar voorbeelden van zulke welgeslaagde verbouwingen, die ik in dit verband in herinnering zou willen brengen en hierbij reproduceeren (één ervan althans), zijn die door Berlage van zijn gebouwen voor de Assurantie Mij. „de Nederlanden" in Amsterdam en in den Haag. Moge ik daar even bij aanhalen wat Gratama omtrent die gebouwen en den verbouw daarvan schreef in het gedenkboek, uitgegeven ter gelegenheid van Berlages zestigsten verjaardag:

„In beide gebouwen komt het wezen van het gebouw, d.w.z. beneden winkels, boven kantoorlokalen, reeds goed uit. In de torenbekroningen en in de hoekoplossingen heeft de romantiek zich nog bescheiden gehandhaafd; dáár is een zekere verbrokkeling en kleinheid van schaal, bij een onduidelijkheid van bedoeling, die niet is overeenkomstig den klaren, zakelijken opzet van het geheel. Bijzonder geslaagd is de linkerzijgevel van het Haagsche gebouw. De eenvoudige groote rondbogen beneden, met de groot-open spiegelruiten, gevend het juiste contact tusschen straat en winkeletalage, daarboven de twee reeksen gelijke, kleinere ramen voor het kantoor, treffend van ware zakelijkheid of zakelijke waarheid om met Bolland te spreken, en daarbij van een zeer goede karakteristiek.

Wil men zien hoe Berlage daarna rustiger en grootscher in zijn architectuur zou worden, dan vergelijke men de oorspronkelijke gebouwen met hun beider vergrootingen respectievelijk in 1911 en 1909. Het verbrokkelde is daarbij zooveel mogelijk verwijderd; de zakelijkheid en daarmee het karakter van de architectuur werd verhoogd. Vooral de Nederlanden in den Haag werd goed in zijn kloeken, rechthoekigen vorm".

Dit gedenkboek, werd het door den belangstellenden leek gelezen en bekeken? Mocht het laatste al zoo zijn, ik twijfel aan het eerste. Toch zouden boeken als dit, boeken als Meyburgs „Bouwkunst in de stad en op het land", veel nut kunnen doen; werden ze maar alvast in leesportefeuilies opgenomen! Verspreiding van goede lectuur, voor leeken geschreven, bij afbeeldingen van goede en slechte architectuur, in den geest van Meyburgs evengenoemd boek, zou dit niet op den weg van den B.N.A. liggen, ter bevordering der bouwkunstwaardeering, en.... ter bevordering van de waardeering der bouwkunstenaars onderling?

Den Haag, Juli 1925. JOH. G. ROBBERS.

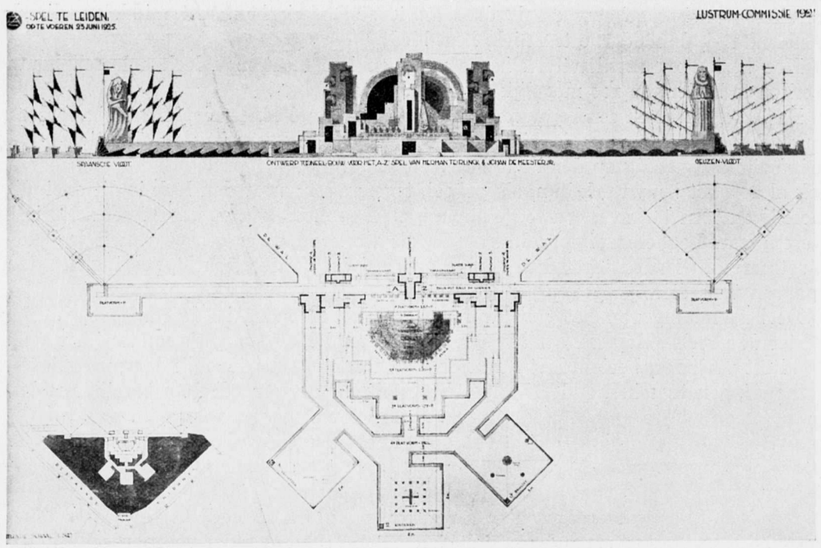

TOONEEL A.Z.SPEL TE LEIDEN. ARCHITECT HENRI E. VAN DE PAUWERT.

OVER HET ONTSTAAN VAN HET TOONEEL VOOR HET A.-Z.-SPEL TE LEIDEN.

De totale opzet van dit wellicht grootste tooneel-experiment in Nederland, mogelijk gemaakt door enthousiaste medewerking van de Leidsche studenten, is niet geheel zonder reminiscenties in binnen- en buitenland.

Behalve de Lustrum-opvoeringen van Delft en Groningen, waarbij dezelfde regisseur was betrokken, zijn daar vooral de interessante tooneel-vernieuwingen in Rusland welke de ideeën prikkelen, zoowel als de in tooneeltijdschriften gepubliceerde Italiaansche ontwerpen van het „teti teatro", het z.g. „Théatre de Thétis".

Werd bij al deze uitvoeringen en plannen nadruk gelegd op een bepaalde gedachte, werd een interessante kant sterk belicht, in Leiden is de groote poging gewaagd alle voor het spel noodzakelijke elementen te vereenigen tot één onverbreekbaar stelsel en wel door elke categorie de juiste waarde toe te kennen in het groote verband en alles en allen te betrekken in één formule voor het geheele spel. Hier was Teirlinck, die deze nieuwe wereld ontsloot en eenvoudig raak typeerde met de idee „uurwerk". Het uurwerk als synthese van mechanische beweging in tijd en ruimte. Ziet hier het essentieele van de poging: de mechanisatie van het dramatisch spel en de doorvoering van deze gedachte tot in alle categorieën.

Zoo opgevat wordt de muziek begrenzing van tijd, de architectuur begrenzing van ruimte en de beweging hierop geregistreerd met de nauwkeurigheid van een uurwerk. De tandraderen grijpen ineen. Bewegingen worden uitgeteld in de muziek en de muziek wordt uitgemeten op de plattegrond. De regie-partituur gelijkt een phonolarol met haar grafische voorstelling van tijd-ruimte-beweging. Alle functionneerende bouw-onderdeelen worden betrokken in de idee „uurwerk". De wieg voor de handen van de figuur „Zwijger" (als aarts-vader) wordt mechanisch „slinger van het levensuurwerk". Eenmaal in gang gezet bij de „geboorte", begint de pendule te loopen en het leven, uitgebeeld in zeven hoofdgroepen, die elk hun eigen muziek en hun eigen ego-centrische klok hebben, vliedt rhythmisch, mechanisch heen. De groepen werken canonisch. Zoo gaan dood en bruiloft aan elkander voorbij, onderdom en kinderen. Het uurwerk loopt tot dat er haperingen komen en daarna de verstoring van het raderwerk. De twaalf meter hooge figuren van Alva en de Zwijger, als pionnen op

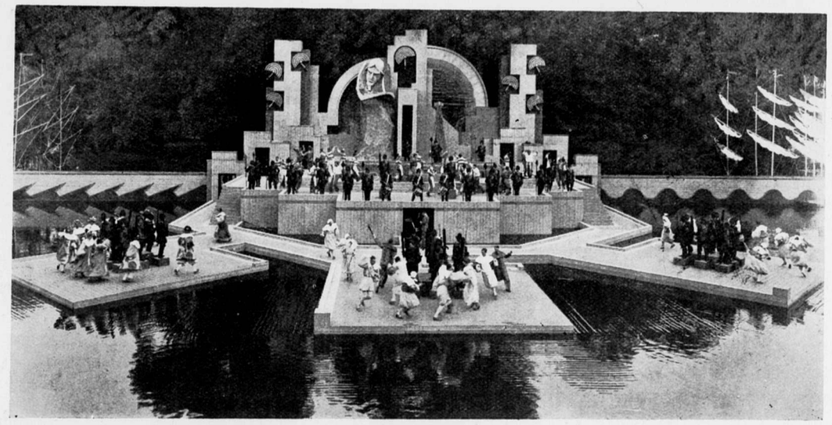

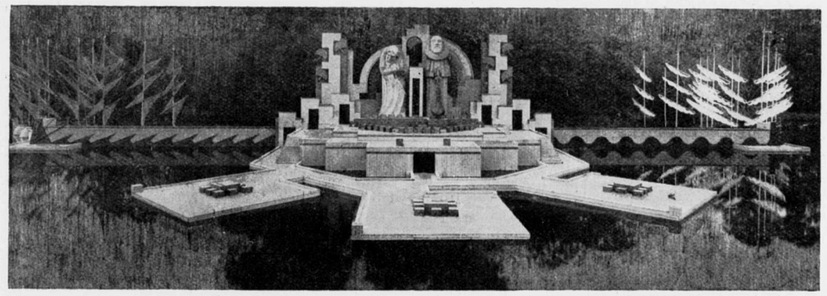

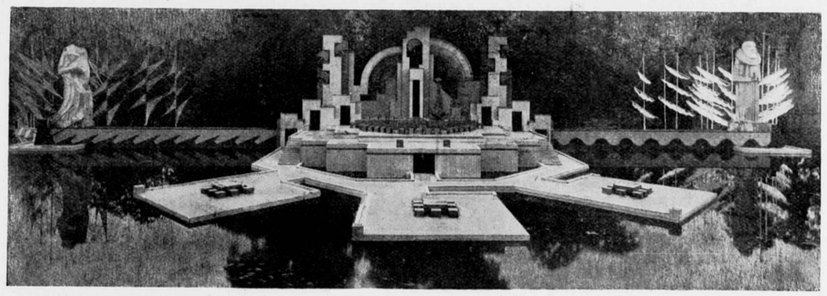

DECORS A.-Z.SPEL. LUSTRUMFEESTEN TE LEIDEN. JUNI 1925.
ARCHITECT HENRI E. VAN DE PAUWERT.

een reuzen-schaakbord komen in beweging en beheerschen alle kleinere bewegingen in horizontale verschuivingen op de beide landhoofden tusschen vloten en stad. Het is als één groote speeldoos met mechaniek. Het orkest, geplaatst in het hart van het spel is één met de groepen en de actie van het spel. Om het licht in zijn macht te hebben speelt men 's nachts. Zoeklichten flitsen, flambouwen werpen fantastische schaduwen. Bengaalsch vuur brandt op de eilanden. De oorlog heeft het raderwerk verstoord. Maar er ontstaan nieuwe reeksen, welke op hun beurt worden tenietgedaan. Tenslotte eindigt men met het begin en is de cirkel gesloten en het uurwerk hersteld.

Het spreekt vanzelf, dat bij een zoo grooten greep, waar een zestal kunstenaars en een commissie samenwerken, het nutteloos is eigen en anderer aandeel in het werk tegen elkander af te wegen. Voldoende is het te constateeren, dat de leidende gedachte zoo sterk, zoo fascineerend werkte, dat allen er door werden gegrepen en op de voortreffelijkste wijze samenwerkten aan het groote doel. Wat het Bouwkundig Weekblad kan interesseeren, het aandeel van de architectuur en het ontstaan van het tooneel is te volgen aan de hand van vergelijkingen tusschen schetsen van Joh. de Meester Jr. en teekeningen en foto's van de uitvoering. In de ontwerp-schets van den regisseur is vrijwel alles elementair aanwezig, wat later door verdere besprekingen met Teirlinck groeide tot een nieuw type tooneel, bestaande uit boven en achter elkander gelegen platvormen gegroepeerd om een open, verdiepte orkest-ruimte. De klank uit het orkest stelde niet teleur. Integendeel het klonk puur en vol.

Daarbij de zeer gunstige, regelmatige vorm der oevers met de pretentie-looze, eenvoudige tribunes, maakte het geheel tot een afgesloten theater. Waar alle gestelden zoo vast stonden, had de architect slechts te combineeren en alle eischen van het spel zakelijk op te lossen en aan de omstandigheden ter plaatse aan te passen.

De kleuren werden weer in overleg met den regisseur vastgesteld ook in verband met belichting en costumes.

Hier deed zich weer sterk het ontbreken gevoelen van een naadloos materiaal bestand tegen de buitenlucht en vlug en gemakkelijk aan te brengen. Het krimpen van het hout en opentrekken der naden deed veel afbreuk aan de overigens goede uitvoering van de aannemers Zitman te Leiden.

HENRI E. v. d. PAUWERT.

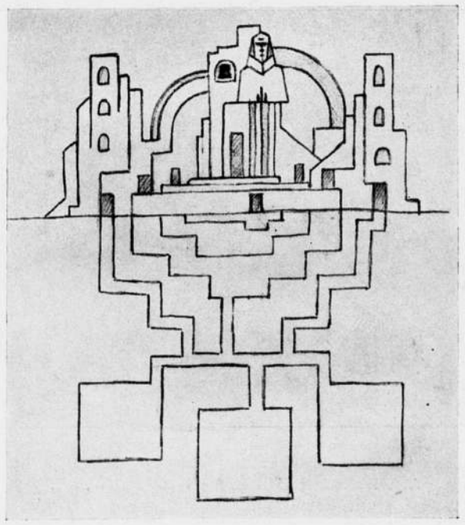

ONTWERP-SCHETS VAN JOH. DE MEESTER JR.

22 AUGUSTUS 1925 NUMMER 34

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

INHOUD.

Officieele Mededeelingen. Inning Hoofdelijken Omslag.— Berichten. De ramp te Borculo.— De Bazel's werk in het toekomstig Museum voor Bouwkunst. — Het nieuw verbouwde Raadhuis te Amsterdam. — Het Universiteitsgebouw te Nijmegen. — Cement, door W. J. M. v. d. Wijnpersse. — Haagsche Brieven, door Bonzo. — Ingezonden. — Bescherming van den Architectentitel in de Nieuwe Wereld, door Ir. Joseph Th. J. Cuypers. — Ontvangen Boekwerken, door A. P. v. W.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.

INNING HOOFDELIJKEN OMSLAG. De kwitanties voor den Hoofdelijken Omslag 1925 zullen in de eerste week van September worden aangeboden. De Penningmeester van den B.N.A. verzoekt den leden dringend zoodanige voorzorgen te nemen, dat de kwitantie *bij de eerste aanbieding* kan worden voldaan. Dit vermijdt onnoodig administratief werk, onnoodige kosten.

BERICHTEN.

DE RAMP TE BORCULO. Wij achten het overbodig, uitvoerige mededeelingen meer te doen over de ramp, welke het stadje Borculo in den avond van 10 Augustus j.l. trof, ten gevolge van een wervelstorm. De foto's in de dagbladen en weekbladen zeggen genoeg en het is beter, om, wil men zich van den werkelijken omvang van de verwoesting een voorstelling maken, zich daarvan ter plaatse te overtuigen.

De heer Phil. Hamers schreef ons, ter opname in het B.W. het volgende:

„Verzuim niet te gaan naar de ruïne van Borculum of Borculo en toets daar in diepe aandacht uw krachttheorieën aan de practijk. Zeker, ge staat hier voor een bijzondere uitzondering maar toch, ga er heen, al was het dan alleen maar om met eigen oogen te aanschouwen wat een werkelijke tornado vermag. Dit is noch te beschrijven, noch door photo's weer te geven. Denk er om, de stad is gesloten van 's morgens 7 tot 's middags 5 uur, met 't oog op het werken der genietroepen".

Uit dezen oproep spreken heel duidelijk de gevoelens die een bouwmeester treffen, bij het zien van zulk een verwoesting. Onbewust toetst hij er zijn eigen wijze van werken aan, en misschien dat uit dit ongeluk nog voor velen iets is te leeren.

De wederopbouw van Borculo wordt met groote snelheid inmiddels ter hand genomen. De leiding van het herstel van de gebouwen berust bij den Rijksgebouwendienst te 's Gravenhage. Te Borculo zal een bouwbureau gevestigd worden dat zal bestaan uit den heer Westerhout, architect bij den Rijksgebouwendienst en 4 technische ambtenaren. Dit bouwbureau zal zich uitsluitend belasten met de technische leiding van den wederopbouw.

Voorts lazen wij in de N. R. Cr het volgende bericht:

„Ter voorkoming en beslechting van eventueele geschillen, die omtrent de volgorde en den aard der werkzaamheden zouden kunnen rijzen, heeft de minister van binnenlandsche zaken, jhr. mr. de Geer, een commissie benoemd, welke tevens met de algemeene leiding van de werkzaamheden en het toezicht op de besteding van de voor den opbouw beschikbare gelden zal belast worden. Deze commissie zal bestaan uit mr. J. B. Kan, secretaris-generaal in algemeenen dienst; J. C. E. Baron Van Lijnden, chef van den Rijksgebouwendienst; ir. Bremer, rijksbouwmeester; benevens eenige ambtenaren van de afdeeling Landbouw van het ministerie van binnenlandsche zaken en landbouw, voor de landbouwaangelegenheden, en van de generale thesaurie van het ministerie van financiën voor de comptabele zaken. De dagelijksche comptabele regelingen zullen loopen over den Rijksgebouwendienst, onder contrôle van den accountantsdienst der Rijksbelastingen.

De bedoeling van de Regeering is, dat er getracht dient te worden den wederopbouw zooveel mogelijk uit het, uit particuliere bijdragen te vormen fonds van het Nationale Steuncomité te financieren; mochten deze niet toereikend zijn, dan zal het rijk natuurlijk moeten bijspringen."

Bovendien lazen wij in de verschillende dagbladen allerlei berichten over hulp die aan Borculo zal worden geboden bij zijn wederopbouw, maar waarvan de strekking niet geheel duidelijk is. Intusschen blijkt wel dat een goede organisatie der hulpkrachten, dringend noodzakelijk is, om te voorkomen dat Borculo wel heel snel, maar ook tegelijk heel leelijk zal worden hersteld.

Bij alle goede bedoelingen om den inwoners van Borculo weer snel onderdak te verschaffen, mag niet worden vergeten, dat het redden van Borculo *als dorp*, als plaatsje van eigen karakter en schoonheid, alleen mogelijk is onder een deskundige leiding, die even den tijd krijgt, den toestand te overzien en de werkzaamheden, van uit dàt oogpunt, te organiseeren.

DE BAZEL'S WERK IN HET TOEKOMSTIG MUSEUM VOOR BOUWKUNST. In het jongste nummer van „Architectura" deelt Prof. J. Six mede, dat de weduwe van architect K. P. C. de Bazel, in overleg met haar kinderen, al zijn schetsen, ontwerpen, teekeningen en plannen aan het Rijk heeft aangeboden voor het toekomstig Museum van Bouwkunst.

Dit is een zeer belangrijke schenking. Dit spreekt uit de beschrijving die Prof. Six van het werk geeft, een beschrijving die tevens de voorbeeldige werkwijze van architect de Bazel laat uitkomen.

„De Bazel's geheele werk", zoo lezen wij, „is keurig geordend, zoo gerangschikt dat bij de schetsen en ontwerpen en plannen der uitgevoerde werken de briefwisseling met de opdrachtgevers gevoegd is, die wijzigingen in den eersten opzet vaak verklaart. De Bazel's oudste dochter vroeg — en het leek mij vanzelfsprekend van niet — of deze samenhang mocht worden verstoord.

Dat ik geen brieven van bouwkundigen op de vragenlijst had gezet, zal wel zijn omdat ik nooit een brief van Joost Bilhamer over den Oudekerkstoren, van De Keyser over zijn Beurs, van Van Kampen over het Stadhuis, noch van Staat of Vingbooms van den torenkoepel zag.

Voorwaar het is een grootsch gebaar waarmee de Bazel's weduwe, ook voor haar kinderen, afstand doet van zoowat alles wat hun vader hun van zijn kunst naliet, meer dan bij de meeste bouwmeesters het geval pleegt te zijn eigenhandig werk, om het voor ons allen toegankelijk te maken en ons den bescheiden kunstenaar, die zooveel moois heeft geschapen, nader te leeren kennen.

En het gaat niet alleen om bouwkundige teekeningen en uitbreidingsplannen, die hoe belangrijk ook nauwelijks geldswaarde hebben. Er zijn de eerste drukken van zijn houtsneden bij, die gretig door verzamelaars zouden worden gekocht als zij ze krijgen konden. Er is die wonderlijke rijkdom van teekeningen naar de Egyptische en Assyrische schatten van het British Museum, die ik mij sinds jaren zoo levendig herinner, omdat de Bazel ze zoo goed had gezien en er toch zooveel van zijn eigen aard in had gelegd. Zij zouden op de kunstmarkt spoedig opgeld doen, als zij er kwamen. Behoeft het zelfs betoog dat menig ontwerp van een meubel, een lamp, van glaswerk of een kleurig tapijt, van de Bazel's eigen hand, omlijst aan den wand een grooter bekoring kan hebben, dan vele stillevens, zelfs van niet onbekwame schilders. De schenkers zelven, ontzeggen zich voor U en mij, een innig genot van dierbare herinneringen, die zij weten te waardeeren."

Wij sluiten ons gaarne aan bij den wensch van Prof. Six, dat dit rijke geschenk voor de regeering aanleiding moge zijn, het Museum van Bouwkunst een behoorlijke huisvesting te geven.

HET NIEUW VERBOUWDE RAADHUIS TE AMSTERDAM. Wij vernamen dat de voornaamste interieurs in den vernieuwden vleugel van het stadhuis te Amsterdam ontworpen zullen worden door verschillende vooraanstaande kunstenaars. Reeds is het beeldhouwwerk van de Burgemeesterskamer, welke geheel zal worden uitgevoerd in Cubamahonie, opgedragen aan den beeldhouwer Jansen van Galen.

In 1926 hoopt men dezen vleugel te kunnen inwijden.

HET UNIVERSITEITSGEBOUW TE NIJMEGEN. De „Mededeelingen" van de vakgroep „Bouwkunst" der Alg. R.K. Kunstenaars Vereeniging, van 4 Juli, neemt een artikel over uit de Nieuwe Eeuw, geschreven door den architect Joh. Zwanikken, over de plaats van het te stichten Universiteitsgebouw der R.K. Universiteit te Nijmegen. Z.i. is het daarvoor door de Gemeente geschonken terrein aan den Wilhelminasingel niet geschikt. Het gebouw zou daarop wat te verscholen liggen. De schrijver stelt voor de plaats van het bouwwerk te kiezen aan het Juliana Plein, in de as van de Schevickhaven straat. Een situatie teekening verduidelijkt het voorstel van den schrijver.

CEMENT.

Geen artikel speelt in de moderne constructie een gewichtiger rol dan het cement en geen artikel is er, waarvan men bij het gebruik erger in den blinde tast. Het is niet mijn doel hierin licht te brengen; die illusie heb ik wel eens gekoesterd, maar slechts heel kort. Naarmate ik meer gegevens verkreeg, werd de mist dikker.

Hoe is op dit oogenblik de toestand? Men wenscht portland-cement. Welke soort? De prijzen varieeren van *f* 13.50 tot *f* 48.— per ton, het alcement, dat vermoedelijk nog veel hooger in prijs is, niet medegerekend. Vrij gerust kan men zijn, dat ook hierbij — althans in groote lijn — alle waar naar zijn geld is. Schrijft men geen bepaalde soort voor, dan kan men vrij zeker zijn, dat wegens de concurrentie de laagste inschrijver bij een metsel- of betonwerk rekent op Belgische cement van de goedkoopste soort. Het is dan geen cement, waarmede een fabriek, die een reputatie te verliezen heeft aan de markt komt, maar een product, dat een fancy-naam voert, die bij elke afkeuring-van-beteekenis kan veranderen.

Ja, er is keur. Zeker, maar keur vordert tijd en de keuringskosten zijn vrij hoog. Bovendien is het vertrouwen in het onderzoek niet onaanvechtbaar. Het personeel, met het onderzoek belast, kan zich vergissen. Het is mij voorgekomen, dat twee monsters genomen uit een zelfden zak cement sterk afwijkende keuringsuitkomsten op verschillende proefstations opleverden en ook, dat werk, gemaakt met goedgekeurd cement, is moeten worden gesloopt.

Wat ik hier mededeel is niet door mij alleen ervaren; het feit dat er enorme vraag is juist naar dure merken, weet ik althans op geen andere wijze te verklaren, dan dat die bezwaren meer zijn ondervonden en dat men liever een hoogen prijs betaalt voor het product van een bekende fabriek dan zich waagt in den chaos van op dit oogenblik. Maar slechts door kostbare ondervinding wordt men zoo wijs en die is, althans bij onze jongere architecten, niet aanwezig.

Wat hieraan te doen? Vanzelfsprekend is, dat men van hen, die het best met deze zaken op de hoogte zijn, met name de proefstations, niet kan verwachten, dat zij de ervaringen met het minderwaardige fabrikaat openbaar maken. Het zijn alle particuliere ondernemingen, die leven bij de gratie, voor een goed deel, der handelaren in bouwmaterialen. En toch zijn zij de eenige, die afdoende gegevens bezitten. Daaruit ware af te leiden dat het onderzoek van bouwmaterialen zou behooren te zijn een onderwerp van staatszorg, en zou moeten zijn toevertrouwd aan een van het publiek financieel onafhankelijk lichaam.

Speciaal voor cement is het ook daarom van zooveel belang, omdat het verbruik in de toekomst waarschijnlijk een nog veel hoogere vlucht zal nemen in verband met het vraagstuk der wegverbetering ten behoeve van het autoverkeer. Het is thans nog niet met zekerheid te zeggen of bitumineuze stoffen dan wel cement als bindmiddel overwegend zal worden toegepast. Deze zaak valt echter buiten het eigenlijke architecten-gebied.

Wat men van de nieuwere methoden leest, voor zoover het door bevoegde hand geschreven is, moet dankbaar worden aanvaard. Het is daarom zoo toe te juichen, omdat meestal de schrijver zelfs die ervaring heeft opgedaan en de bedoeling heeft met zijn opgedane kennis de gemeenschap te dienen. Het is zelfs een hoogst gelukkig verschijnsel, omdat het zoo sterk afwijkt van het alledaagsche. Zonder twijfel wordt dagelijks ervaring opgedaan, maar deze wordt stilgezwegen. Ware het anders, dan zouden de redacties van onze technische tijdschriften — een enkele uitgezonderd — niet naar copie behoeven te snakken. Wat de psychologische oorzaak van dat stilzwijgen betreft, deze is niet ver te zoeken. Kritiek en hyperkritiek is nu eenmaal een geliefkoosde methode om zijn evenmensch omlaag en zichzelf quasi-omhoog te steken.

Het is trouwens ook op goede gronden te verklaren, dat men zwijgt. Een methode,

die vandaag wordt aangeprezen, kan morgen wel eens bedenkelijke resultaten opleveren en dan is het niet prettig te moeten verklaren, dat men den eersten keer te optimistisch is geweest. Maar deze laatste overweging ontslaat niet van den plicht, als a gezegd is, ook b mede te deelen. Er kunnen heel wat fouten gemaakt worden vóór de zaak zoo erg is, dat de rechter daaraan te pas moet komen.

Betreffende de snel versteenende cementen, moet worden vermeld, dat deze druk op weg zijn burgerrecht te verwerven. De mogelijkheid van ontkisting en ingebruikneming van gewapend betonwerken na slechts enkele dagen, levert zulke voordeelen op, dat deze strooming niet te keeren zal zijn.

Zooals bekend behooren deze sterke cementen tot 2 types: het oudste type — alcement of cement van Lafarge — heeft een andere samenstelling dan het gewone doordat er nagenoeg evenveel aluminiumoxyde als kalk in is, het voldoet dus niet aan de betonvoorschriften van het K. Inst. v. Ing.; — het andere type heeft dezelfde samenstelling als het gewone; hiertoe behoort Dyckerhoffs Doppelcement en de „edelcementen" aangeboden door het Nederlandsche Cementsyndicaat.

Laten we het eerste — wegens den zeer hoogen prijs — buiten beschouwing, dan zijn mij alleen van Dyckerhoffs Doppelcement uitgebreide proeven bekend. Zij zijn verschenen in „Beton u. Eisen" van 1924 en een kort resumé daarvan, tegelijk met verdere proeven door mij verricht, in het maandblad „Gewapend Beton" van Juni 1925. De krimpmaat van dit cement is dezelfde als bij het gewone cement, maar is reeds aanwezig binnen één maand (bij gewoon cement 3 maanden). Mijne conclusies luiden, dat met overvloedige zekerheid ontkisting kan volgen na 3 dagen en ingebruikneming na 7 dagen, tegelijk een verhooging der toe te laten drukspanning van 50 tot 70 K.G. per c.M². Deze termijn van 7 dagen is in hoofdzaak een subjectieve meening; het is zeer-goed te verdedigen, dat onder zekere voorwaarden de gebruikneming onmiddellijk op de ontkisting zou kunnen volgen.

Over deze nieuwe mogelijkheden in de betontechniek zal in de steden de Bouwpolitie het laatste woord te spreken hebben en dan is het te verwachten, dat van die zijde om administratieve redenen verzet zal komen. Welke contrôle is uitvoerbaar, als men op een werk 2 soorten cement gaat toepassen?

Ook het K. Inst. v. Ingenieurs heeft aan deze zaak aandacht besteed en een ontwerp tot wijziging der betonvoorschriften aan de leden ter kennisgeving toegezonden.

W. J. M. v. d. WIJNPERSSE.

HAAGSCHE BRIEVEN.

ONDERDOORGANG VAILLANTLAAN.

Tot de Spoorwerken in verband staande met de Laakhaven behoort ook bovengenoemde onderdoorgang. De naam, in onderscheiding van het vroeger meer algemeene „viaduct", is goed-Hollandsch; en dat was van de Nederlandsche Spoorwegen, die alzoo vaak taalzuiverend zijn opgetreden, te verwachten.

Het werk zelf is een mooi voorbeeld van gezonde moderne bouwkunst. En dat is tegenwoordig óók te verwachten van de Nederlandsche Spoorwegen. Maar dat is volstrekt geen reden om er het zwijgen toe te doen.

Deze onderdoorgang, als verbinding tusschen het weinig florissante gedeelte van den Haag dat Transvaalbuurt wordt genoemd en het Laakkwartier dat industrieterrein wordt, is gemaakt ter vervanging van een overweg over het emplacement van het Hollandsche Spoor-station.

Dat klinkt heel gewoontjes; het emplacement werd een eind omhoog gebracht, de Parallelweg, de Vaillantlaan en de Calandstraat werden met hellingen naar beneden gedrukt diep genoeg om behoorlijk onder de sporen doorgevoerd te kunnen worden.

Maar voor dit gewone geval werd hier een indrukwekkende oplossing gevonden.

Ir. Witteveen, geschoold in den Dienst van Werken der Nederlandsche Spoorwegen door van Heukelom — wiens invloed op dit object duidelijk valt waar te nemen — was de ontwerper.

Geboren als architect, in Delft opgeleid tot civiel-ingenieur, beschikte hij over aanleg en ontwikkeling noodig voor het maken van dergelijke projecten.

Ze komen in onzen tijd veel voor, die opgaven waarbij het eerste èn het laatste woord gesproken moet worden door den ingenieur, maar die zonder medewerking van een volbloed — architect een vloek voor onze oogen zouden worden. En nu is de moeilijkheid om een architect te vinden die het werk begrijpt en veredelt, maar die niet in de noodlottige dwaling vervalt van zelf-verheerlijking. Natuurlijkerwijze is het ideaal als ingenieur en architect te vinden in één mensch.

Er zijn veel wegen die naar Rome voeren. Zoo zijn er vele manieren om architect te worden. Een daarvan is dat ge, begaafd met de onmisbare talenten, U ontwikkelt van uit de vrije kunsten, door de kunstnijverheid heen, tot een bouwmeester.

Daarvan kent de moderne geschiedenis meerdere stralende voorbeelden: mannen als Olbrich; om maar niet te spreken van de Renaissance!

Me dunkt, echter, dat voor onzen tijd een tegenovergestelde ontwikkelingsrichting de meest juiste is: de, natuurlijk als kunstenaar geboren, mensch moet door de school der techniek tot zijn architectschap komen. Daarom geloof ik ook dat nergens een gezonder klimaat voor het cultiveeren van architecten in-den-dop te vinden is, in ons land, dan aan de T. H. S. te Delft. Als we nu het bovenbedoelde werk speciaal aankijken op het hiervoor betoogde treft ons onmiddellijk de eenheid tusschen ingenieurs-werk en architecten-werk. Dat is een van de redenen waarom het imponeert. Zooals boven reeds gezegd werd, dalen Vaillantlaan, Parallelweg ten Zuiden èn die ten Noorden van den onderdoorgang alle drie naar den Westelijken ingang af; op het punt van samenkomst dezer drie afritten hebt ge het beste overzicht van het geheel, al bevindt zich dan ook het seinhuis — dat er een interessant deel van uitmaakt — vlak bij den Oostelijken ingang. Bij den eersten aanblik werd ik getroffen door een sterke uitdrukking van monumentaliteit; de echte, de onvervalschte, die wij bij onze moderne bouwkunst-voortbrengsels zoo zelden vinden. Ik meen dat deze monumentaliteit voor een goed deel te danken is aan de wijze waarop de drie wegen naar beneden gebracht werden, waarop de trottoirs van Vaillantlaan — gesteund door prachtig eenvoudige rondloopende baksteenmuren — horizontaal om de hoeken heen uitloopen in die van den Parallelweg en door de tegenstelling tusschen dit klare werk en de in elkaar gefriemelde luizegevels van de bestaande hoekhuizen.

Maar het viaduct zelf is ook vol ingehouden kracht, wat de hoofdlijnen betreft.

De wijze waarop de forsche grondkeerende muren, die langs den afdalenden Parallelweg het emplacement ophouden, hun afsluiting vinden in breede pylonen, waarop de trottoirs van Parallelweg den hoek om op hooger niveau dan de rijwegen onder de spoorbanen geleid worden, waarop vlak bij die hoeken geestige trappen verband tusschen die trottoirs en den rijweg vinden, maar vooral waarop de schoone ijzerconstructie — gesteund door twee rijen kolommen — tusschen de baksteenen landhoofden gespannen is, verdient onze volle bewondering.

De ijzerconstructie zelf, van breede verhoudingen en kloek gedetailleerd, treft door kracht, eenvoudigen opzet en royale uitwerking; niets ervan is spichtig of rammelend. Zonder twijfel zou een geroutineerd ijzerconstructeur daar heel wat lieve kilotjes van kunnen afzuigen zonder dat de maximum toe te laten spanningen van 800 en 1000 K.G. per c.M². bereikt werden. Maar toch meen ik dat die kilo's hier wèlbesteed zijn. En dat meen ik niet alleen in verband met schoonheidsoverwegingen.

De landhoofden vertoonen in den onderdoorgang velden gemetseld van witte steen die goed doet tegen de verder gebruikte rijk-kleurige baksteen.

Het werk in zijn geheel geeft een warm-paarse kleur die mooi staat langs de grijze bestrating — in kleinplaveisel — der afhellende rijwegen.

Alle afdekkingen, banden en beëindigingen zijn gemaakt van baksteen; in normaal formaat of wel in groote blokken terracotta, waarmede bizonder interessante vlechtingen zijn gevormd.

Het seinhuis opgetrokken nabij den Oostelijken ingang is mooi gesitueerd, en met liefde behandeld. Bij ontleding van de indeeling krijg ik den indruk dat dit object wel wat sterker romantisch bewerkt is geworden dan bij zijn aard past; hier wensch ik meer beperking van vormen en details.

Het houtwerk is in fijn-afgewogen kleuren gezet; overheerschend is het subtiele grijs-groen der luifel-kantboorden, zoo subtiel dat het wat weeïg doet, tegen den diepen baksteentoon.

BONZO.

INGEZONDEN.

Mijnheer de Redacteur,

Een Nederlandsche fabrikant van liften wendde zich tot onze Vereeniging en deelde haar mede, dat een handelshuis in een onzer hoofdsteden voor inrichting van een nieuw gebouw de aanschaffing van eenige personenliften van buitenlandsche herkomst overwoog. Naar aanleiding daarvan bespraken wij met een onzer vooraanstaande architecten, die voor de aanschaffing van de liften zijn advies moest geven, de vraag, of voor den aankoop de Nederlandsche Industrie al dan niet de voorkeur diende te hebben boven de Buitenlandsche Nijverheid. Wij wezen hier op het belang, dat de Nederlandsche welvaart er bij heeft, wanneer deze order in ons land blijft, daar onze fabrieken even goede liften tegen denzelfden prijs kunnen vervaardigen als de buitenlandsche concurrenten.

De architect was van meening, dat onze industrie op dit gebied nu niet van zooveel beteekenis is, dat hier eenige aanleiding zou zijn met haar belangen rekening te houden. Indien wij uit het buitenland goede liften kunnen betrekken, waarom zou het dan noodig zijn, dat deze in ons eigen land worden gebouwd? Ieder land heeft een of meer takken van nijverheid, waar het zich speciaal op kan toeleggen en door de wederzijdsche uitwisseling van de voortbrengselen wordt de goedkoopste produktie verkregen.

Tot zoo ver het standpunt van den architect.

Mijnheer de Redacteur, het is ons reeds eerder gebleken, dat het voorkomt, dat Nederlandsche architecten van ons inziens verouderde veronderstellingen uitgaan en daardoor de belangen van ons Vaderland verwaarloozen.

Wij zullen het op prijs stellen, indien U ons standpunt onder de aandacht van Uwe lezers wilt brengen, want dezelfde beginselen zijn ook van toepassing bij den aankoop van andere machines, instrumenten en werktuigen ingeval de buitenlandsche industrie met de onze mededingt.

Dat de produktie van ons land niet als voorheen beperkt kan blijven tot landbouw, veeteelt en vischvangst, behoeft weinig betoog, indien men bedenkt, dat volgens de laatste volkstelling (1 Jan. 1921) reeds 37½% van het deel onzer bevolking, dat werkzaam was, een bestaan vond in onze industrie. Toch kan de ekonomische ontwikkeling van ons land geen gelijken tred houden met den snellen aanwas van onze bevolking (100.000 zielen per jaar), zoodat wij nog met veel werkloosheid te kampen hebben. Het streven naar de industrialisatie van ons land is dus geen gril, maar een bittere noodzaak. Doch voor de verwezenlijking daarvan is noodig de waardeering en de medewerking te hebben van hen, die een beslissenden invloed hebben bij den aankoop van het fabrikaat.

Wat nu de vervaardiging van personenliften betreft, kunnen wij verwijzen naar eenige liftenfabrieken in ons land, die alle onderdeelen daarvan als lieren, kooien,

schijven, geleiders, staalkabels, contragewichten, schachtafsluiters en veiligheidsinrichtingen volgens eigen constructie in series vervaardigen. Evenals de buitenlandsche liftenfabrieken betrekken ook de onze de electrische stuurinrichting van enkele fabrieken in het buitenland, die zich speciaal op de vervaardiging daarvan hebben toegelegd. Een liftenfabriek vervaardigt ook niet de motoren, die voor de liften noodig zijn.

Men dient hierbij wel te bedenken, dat voor een lift, die in Nederland wordt vervaardigd, niet alleen een Nederlandsche liftenfabriek wordt gebaat. Ook voor de levering van den motor en van het verdere materiaal, waarvan de lift gebouwd wordt, komt de Nederlandsche Industrie in aanmerking, terwijl voor een buitenlandsche lift de Nederlandsche industrie op dit gebied geen kans heeft voor levering.

Op het oogenblik worden in Nederland motoren speciaal voor het liftbedrijf gebouwd, zoodat verschillende Nederlandsche liften ook met Nederlandsche motoren uitgerust worden.

Ook het materiaal voor den bouw der liften als staalkabels, ijzerwerk, stalen veeren, metalen gaaswerk, schroeven, electrisch draad, vloerbedekking, electrische lampen, sloten, verf drijfriemen, spiegelglas, enz. enz. wordt in Nederland vervaardigd en vindt zijn toepassing bij Nederlandsche liften.

Bestelt men een lift uit het buitenland, dan vloeit het bedrag voor aankoop van de lift zoo goed als geheel naar het buitenland.

Bij aankoop van een Nederlandsche lift blijft het kapitaal, dat voor aankoop wordt besteed bijna geheel in ons land en verschaft de noodige werkverruiming. Behalve de Nederlandsche liftenindustrie worden nog vele andere bedrijven in hun ontwikkeling bevorderd.

Wij hopen, dat de Nederlandsche architecten terdege met deze overwegingen rekening houden.

U dankend voor de plaatsruimte, Mijnheer de Redacteur, teekenen wij,

Hoogachtend,
H. F. G. SNOEK.
Secretaris-Penningmeester.

BESCHERMING VAN DEN ARCHITECTENTITEL IN DE NIEUWE WERELD.

De gouverneur van de provincie Cordoba (Argentinië) vraagt aan den Voorzitter van de „Sociedad Central de Arquitectos de Buenos-Aires" de volgende inlichtingen omtrent een voorgenomen prijsvraag voor een te stichten paleis van justitie ter waarde van 2 millioen dollar.

a) Welke som is te stellen als eerste prijs.
b) Of meerdere premies gewenscht zijn en om welke reden.
c) Den kortst mogelijken tijd, waarin de projecten kunnen worden ingediend.
d) Welke voorwaarden dienen er verder te worden toegevoegd volgens aanwijzing van de „Sociedad Central".

De Voorzitter antwoordt met te wijzen op de voorwaarden van hun „Reglements de Concursos" terwijl hij namens de Vereeniging verklaart, dat deze met geestdrift vernomen heeft, dat de gouverneur een daad gaat stellen, waardoor de idealen der Architecten benaderd worden en voor de artistieke ontwikkeling van 't volk en de opluistering der steden wordt gewerkt.

Aan de hand van 't Reglement stelt men voor een eerste premie van 20.000 dollar, de tweede 10.000 en de derde 5.000 dollar en te vragen alleen een voorloopig ontwerp met de distributie van in- en uitwendige „versiering".

Verder wordt dringend verzocht, dat in overeenstemming met 't besluit van 't Pan Amerikaansche congres van Architecten 1920 en 1923 de prijsvraag *nationaal*

te houden en uitsluitend toe te laten die vakgenooten, welke een titel bezitten vanwege de Universiteiten of gelijkwaardige instellingen van 't land.

Ir. JOSEPH Th. J. CUYPERS.

ONTVANGEN BOEKWERKEN.

THORN PRIKKER UND DIE NEUERE GLASMALEREI. In de serie Charakterbilder der neuen Kunst (G. D. Baedecker, Essen) is verschenen een werkje over Thorn Prikker und die neuere Glasmalerei door August Hoff. Na een schets te hebben gegeven van de oude glasschilderkunst, haar bloei in de Middeleeuwen en haar daarop gevolgd verval, komt de schrijver tot zijn onderwerp.

De zin voor de gloedvolle pracht der vroeg-middeleeuwsche glasschilderingen was in de romantische periode weer opgewekt en Nazarener en Prerafaelisten hadden naar een eigene glaskunst gestreefd, zonder het tot zelfstandige scheppingen te hebben gebracht. Door Ruskin en zijn navolgers was het handwerk weer in eere hersteld en met de opkomst van het kunsthandwerk kwam ook de glasschilderkunst weer tot nieuwen bloei. De opkomende monumentale glasschilderkunst gebruikte in hoofdzaak de oude middeleeuwsche materialen en techniek. Men leerde weer de bewerking met het „Schwarzlot". De loodverbindingen werden weer gebruikt als middel voor de teekening. Waren de romantici eklectisch, het symbolisme streefde naar zelfstandige scheppingen. Verschillende van de jongere glaskunstenaars passeeren de revue: de Hollanders Toorop, Gidding, Jacoba van Heemskerk, Roland Holst, de Deen Skoogaard, de Noor Vigeland, de Zweed Hjortzberg, de Zwitser Giacometti, de Duitschers Gottfried Heinersdorff, Max Pechstein, Schmidt-Rottluff, Cesar Klein e.a. De naam Thorn Prikker als glasschilder werd eerst algemeen bekend toen op het venster van het station te Hagen het veelomstreden werk in de Dreikönigenkirche te Neusz gevolgd was. Op raad van Peter Behrens was aan Thorn Prikker opdracht gegeven voor tien kerkvensters te Neusz. Van dit werk zegt de schrijver: „Im tollem Schaffensrausch gelang hier als frischer groszer Wurf ein Werk, das einzig in der kirchlichen Kunst der neuesten Zeit steht und eines der grösszten Erlebnisse moderner Kunst darstellt" en verder: „Eine gewaltige Symphonie von schweren farbigen Akkorden braust durch diesen Gottesraum". Het werk is persoonlijk doch herinnert aan de wonderen van Chartres, Bourges, Poitiers. Talrijke religieuze en profane werken zijn nog na 1910 verschenen, w.o. vensters in de kerken te Krefeld, Essen, Offenbach a/M., in het Folkwang Museum, trappenhuisvensters voor de villa Osthaus in Hagen. Ontwerpen voor het Rotterdamsche stadhuis met: „Figuren von auszerordentlichem Wohlklang der Linie" werden niet uitgevoerd. Thorn Prikker's scheppingen hebben het geheele gebied van de glasschilderkunst van heden zeer bevrucht en aan vele kunstenaars nieuwe wegen gewezen. Hij denkt als geen ander in materialen. Zijn teekeningen houden rekening met de technische hulpmiddelen en hun karaktereigenschappen. Hij is een vijand van kleine kleurige schetsen. Zijn kleuren schrijft hij met nummers op de kleurlooze kartons. Maar niet daarin ligt zijn beteekenis. Hij is de vertegenwoordiger van den nieuwen zielstoestand van den tijd welke op zedelijke en religieuze vernieuwing wijst. Hij streeft naar het monumentale beeld dat zich naar het geheel van den bouw voegt. Hier geeft de kunstenaar zijn verenkeling op en zoekt zijn plaats in een gemeenschap. Het streven van de tegenwoordige monumentale glasschilderkunst is daarom de uitdrukking van een nieuw ontwakend gemeenschapsbewustzijn.

Het fraai boekje, dat 24 afbeeldingen bevat, kost *f* 2.80.—. A. P. v. W.

DE AMSTERDAMSCHE GIDS. De Stadsdrukkerij van Amsterdam geeft halfjaarlijks een gidsje uit, bevattende allerlei bezienswaardige en wetenswaardige dingen van de hoofdstad. Het zijn handige boekjes, die zoowel stedelingen als buitenmenschen gemak geven kunnen. Voor 10 cent zijn de nummers verkrijgbaar aan de kiosken.

29 AUGUSTUS 1925 NUMMER 35

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

INHOUD.

Officieele mededeelingen. — Herziening Statuten B. N. A. — Nieuwe Honorariumregeling voor Woningbouw. — Berichten. De Monumentale Lantaarns op den Dam te Amsterdam. — Van den zelfkant van het Architectenberoep. — Ir. A. W. Bos. — Hoe het soms met internationale prijsvragen gaat. — Aanvulling. — Landhuisje te Zandvoort aan Zee, door J. H. Hendricks, Arch. B. N. A. — Stormramp te Borculo, door Pl. van den Berg, Arch. B. N. A. — Volkshuisvesting, door Ir. J. van der Breggen. — J. J. P. Oud.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.

HERZIENING STATUTEN B N. A. Zooals bekend is, is op de Jaarvergadering een commissie benoemd, welke een statutenwijziging van den B. N. A zal voorbereiden. Tevens is toen verzocht den Kringen gelegenheid te geven opmerkingen, raadgevingen en wenken ten aanzien van de statuten van den B. N. A. te kunnen maken. De Commissie dringt er bij de Kringbesturen op aan, deze zaak op de eerste kringvergadering aan de orde te stellen, aangezien zij voornemens is in de 2e helft van September haar werkzaamheden te beginnen. Natuurlijk zullen ook opmerkingen van de leden persoonlijk gaarne in overweging worden genomen.

NIEUWE HONORARIUMREGELING VOOR WONINGBOUW. Reeds is er op gewezen dat de Nationale Woningraad wel heel vlug het concept-nieuwe honorariumregeling voor woningbouw heeft behandeld en dat het Bestuur van den B.N.A. zelfs nog niet van het rapport van de commissie had kennis gekregen. Bij nadere informatie blijkt nu, dat de eindredactie van het rapport nog niet in orde is en dat de leden van de commissie het nog niet eens zijn geworden over de honorarium-tabel (het belangrijkste deel van de Regelen!)

De secretaris van de commissie is diligent en tracht ten spoedigste tot een resultaat te komen.

BERICHTEN.

DE MONUMENTALE LANTAARNS OP DEN DAM TE AMSTERDAM. Naar wij uit de couranten vernemen, zullen B. en W. van Amsterdam een extra crediet aanvragen van f 34000.—, voor de uitvoering van de 4 monumentale lantaarns op den Dam, ontwerp van architect A. J. Kramer, eerstbekroonde in de prijsvraag. In het programma hiervoor stond voorgeschreven dat deze lantaarns niet meer dan f 2000 per stuk in uitvoering mochten kosten. Thans blijkt dit f 8000 per stuk te zijn. Nu is dit bedrag voor een werkelijk mooie lantaarn, die, als de vrachtauto's wat voorzichtig zijn, langen tijd mee doet, niet te hoog. Daar, op zich zelf, hebben wij ook geen bezwaar tegen. Wel geeft het te denken, welken invloed dit geval kan hebben op het prijsvraagsysteem.

Wel echter meenen wij dat deze toedracht van zaken geen gelukkige is om het prijsvraagsysteem gunstig te beïnvloeden. En dit is te meer te betreuren, omdat de gesti van het Amsterdamsche Gemeentebestuur ten aanzien van bouwopgaven als de bedoelde lantaarns op den Dam, een mooi voorbeeld ter navolging inhield.

VAN DEN ZELFKANT VAN HET ARCHITECTENBEROEP. Eenige weken geleden lazen wij in het Handelsblad tusschen de treffers: Architect-Ingenieur vraagt Promotor voor opdrachten Hooge provisie Br. N. 2 dat en dat Bureel Handelsblad.

Hier handelt een architect-ingenieur in strijd met den Eere-code van den B. N. A. Hij maakt zich niet bekend. Maar goed ook, want zijn handelwijze is weinig bonafide.

In het ochtendblad van heden las ik: Ir. W. J. Ennes, Civ. Ingenieur, Jachtlaan 8, Apeldoorn Bureau voor projecten van villa's, landhuizen, fabrieken en burgerwoningen met toezicht op de uitvoering. Hypotheek op uit te voeren bouwwerken beschikbaar.

Hier is het een Ingenieur-architect, die handelt in strijd met den Eere-code van den B. N. A.

Intusschen wijzen deze broeders in de kunst ons er weer eens op, dat waarschijnlijk de inhoud van den Eere-code van den B. N. A. niet tot de aangeboren begrippen behoort en dat alleen versterking der organisatie het mogelijk kan maken den Eere-code te blijven handhaven.

IR. A. W. BOS. Naar wij vernemen zal de heer Ir. A. W. Bos, Directeur van Publieke Werken te Amsterdam met October eervol ontslag aanvragen uit den Gemeentedienst.

HOE HET SOMS MET INTERNATIONALE PRIJSVRAGEN GAAT. In 1924 werd door het Bestuur van het zeebad Spalato, in Joego-Slavië, een internationale prijsvraag uitgeschreven, tegelijk met een prijsvraag voor een uitbreidingsplan. De beslissing zou vallen in October 1924. Tot nu toe is er echter officieel nog niets omtrent den uitslag bekend geworden.

De „Deutsche Bauzeitung" is nu eens aan het informeeren gegaan bij het Duitsche jurylid voor deze prijsvraag, Dr. Ing. e.h. Prof. Jansen te Berlijn, die echter niets anders kon mededeelen, dan dat de zaak afgeloopen was. Officieel heeft het Stadsbestuur van Spalato in geen enkel Duitsch Vakblad iets over den uitslag gepubliceerd, hoewel het indertijd verschillende Duitsche architectenvereenigingen had aangezocht, een Duitsch jurylid aan te wijzen.

Van een der Duitsche mededingers heeft het blad nu een uittreksel ontvangen van het z.g. Protocol (verslag) in Kroatische taal, waaruit blijkt dat Prof. Jansen de drie ingekomen ontwerpen alle een bekroning waardig heeft geoordeeld; hij achtte evenwel de drie ontwerpen van gelijke waarde, zoodat z. i. het uitgeloofde bedrag der gezamenlijke prijzen gelijkelijk onder de inzenders behoorde te worden verdeeld. Het Fransche jurylid Jaussely, te Parijs, was daarentegen van oordeel, dat de ontwerpen, die de stad vóór dien reeds langs anderen weg had verkregen, beter waren, zoodat het jammer zou zijn, voor de prijsvraagontwerpen nog geld uit te geven. Het jurylid Ingenieur Senjanovic, was van meening dat de ontwerpen niet beantwoordden aan het programma en daarom ook niet bekroond konden worden.

Prof. Jansen beweert nu, dat het programma zeer onbepaald en rekbaar van inhoud was, zoodat dus den mededingers veel vrijheid gelaten was bij het ontwerpen hunner plannen Hij blijft daarom van oordeel dat de drie ontwerpen een prijs verdienden. Daar omtrent de prijzen geen voorbehoud was gemaakt, moesten zij ook volgens het programma verdeeld worden. Bij stemming hierover bleef Prof. Jansen echter alleen staan. De „Deutsche Bauzeitung" voegt hieraan nog toe:

„Het geval leert weder eens, dat men met internationale prijsvragen waarbij, zooals ook in dit geval was geschied, de jury eerst zeer laat bekend gemaakt wordt, zeer voorzichtig moet zijn. De mededingers staan tegenover de beslissing volkomen machteloos, want zelfs al zou het Ministerie van Buitenlandsche Zaken zich er mee bemoeien, dan zou dit vermoedelijk aan de zaak niets veranderen. Het ééne Duitsche jurylid staat eveneens machteloos tegenover de meerderheid der andere juryleden. Het zou echter wel gewenscht geweest zijn, dat hij den stand van zaken eerder had publiek gemaakt".

(Centraal Blad der Bouwbedrijven).

AANVULLING. Bij het Ingezonden stuk in ons vorig nummer is door een bijzonder toeval de naam van de Vereeniging, wier Secretaris het stuk inzond, uitgevallen. Het was de Vereeniging Nederlandsch Fabrikaat, zooals men overigens uit het stuk wel zal hebben opgemaakt.

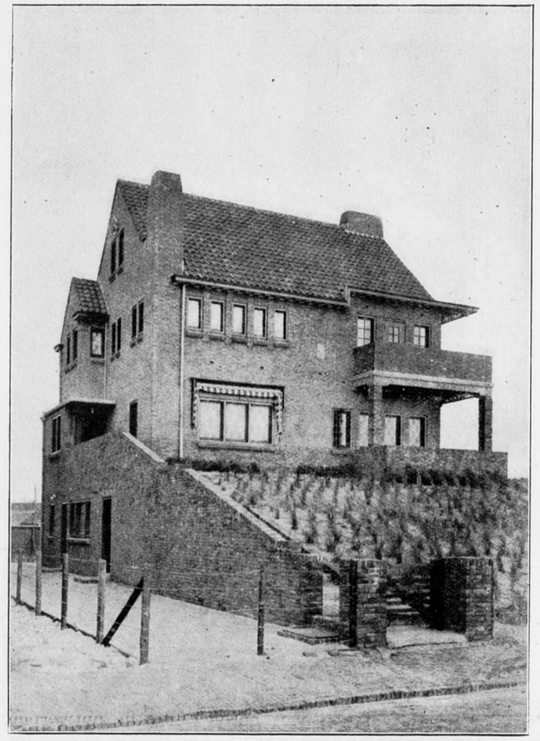

LANDHUISJE TE ZANDVOORT AAN ZEE.

Wij (architecten-Bureau Thunnissen-Hendricks) ontvingen de opgave, een eenvoudig landhuisje te bouwen aan den Boulevard te Zandvoort.

Eischen waren o.a.: dat men vanuit de huiskamer, studeerkamer en hal gezicht moest hebben op de zee (de voorgevel ligt evenwijdig aan de strandlijn). Ondergeteekende werkte een en ander uit.

Daar de bel-etage, die bovengenoemde vertrekken bevat, hoog kwam te liggen (op het duin) en vlak achter het huis een diepe kuil was, leek het het meest economisch, keuken en kinderkamer in sousterrein te leggen.

Het talud werd voorloopig beplant met helm, terwijl de omrastering later vervangen zal worden door een eenvoudig hekwerk.

Het huisje is opgetrokken van eenigszins geelkleurige baksteen, het plint van blauwe klinkers met zwarte voegen. Het dak is bedekt met roode verbeterde pannen Hollandsche.

De kleuren van het houtwerk, oorspronkelijk wijnrood met grijs bedoeld, werden blauw en geel resp. voor de ramen en deuren en voor de kozijnen; bij de gootlijst werden de plafonnetjes wit.

Aan den gevelsteen, die te weinig plastisch van werking is, is de architect geen debet.

J. H. HENDRICKS Arch. B. N. A.

LANDHUISJE TE ZANDVOORT.

ARCHITECTEN BUREAU THUNNISSEN-HENDRICKS.

STORMRAMP TE BORCULO.

Het „Bouwkundig Weekblad" schreef naar aanleiding van de ramp: Wij achten het overbodig, uitvoerige mededeelingen meer te doen over de ramp welke het stadje Borculo in den avond van 10 Augustus j.l. trof, tengevolge van een wervelstorm. De foto's in de dagbladen en weekbladen zeggen genoeg en het is beter, om, wil men zich van den werkelijken omvang van de verwoesting een voorstelling maken, zich daarvan ter plaatse te overtuigen. Hierop laat de Redactie volgen:

De heer Phil. Hamers schreef ons, ter opname in het B. W. het volgende:

„Verzuim niet te gaan naar de ruïne van Borculum of Borculo en toets daar in diepe aandacht uw krachttheorieën aan de praktijk".

Om de laatst genoemde redenen heeft ondergeteekende zich naar Borculo begeven.

De eerste indruk naast medelijden met de bewoners was een diep gevoel van machteloosheid tegenover dergelijke geweldige natuurkrachten. Onze krachttheorieën werden daar werkelijk aan de praktijk getoetst. Niemand zal echter van de architecten eischen, dat de gebouwen, die zij in 't vervolg zullen ontwerpen, bestand zijn tegen dergelijke wervelstormen, maar evenals de medicus bij een verschrikkelijke epidemie niet in een gevoel van machteloosheid mag blijven stil staan, maar gehoor moet geven aan de Goddelijke roepstem om te zinnen op middelen, die het weerstandsvermogen van den mensch verhoogen, zoo moet ook de architect zoeken naar middelen, die het weerstandsvermogen van gebouwen tegen hevige stormen vergrooten, want bij mijn terugreis met de tram van Borculo naar Deventer, kwam bij het aanschouwen van de vele landhuisjes dikwijls de vraag in mij op: zouden die huizen met hooge daken, dikwijls rustende op buitenmuren van twee halve steenen met een spouw er tusschen en gemetseld met niet sterke specie, het uithouden tegen een hevigen storm laat staan een wervelstorm als te Borculo.

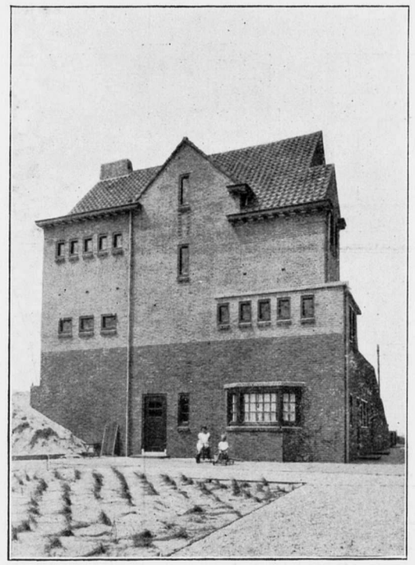

LANDHUISJE TE ZANDVOORT.

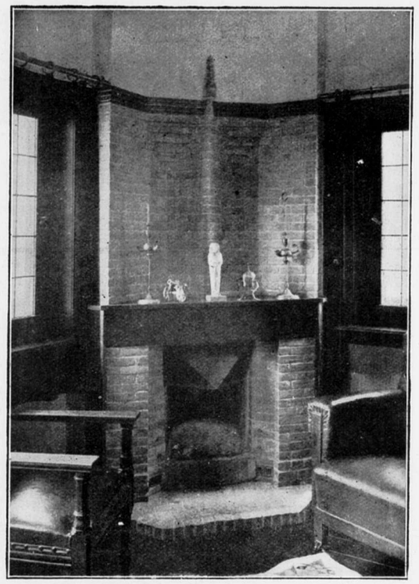

ARCHITECTEN BUREAU THUNNISSEN-HENDRICKS.

Bij het aandachtig beschouwen van de verwoeste daken te Borculo bleek, dat een niet beschoten dak een zwak punt is van het gebouw, waaien de pannen van een *beschoten* dak af, dan heeft de wind nog geen vrij spel om de kap uit elkaar te rukken. Alleen kan dan door het ontbreken van het gewicht der pannen de kap vatbaarder worden om van de muren af te schuiven. Een niet te kostbare maatregel daartegen zou zijn de kapbeenen aan de muren te verankeren met verticale ankers, die laag in de muren aangrijpen, evenals dit bij torenspitsen plaats heeft.

Van belang is het te weten, hoe de verankering is geweest van de afgestormde torenspits van de Kath. Kerk. De kap van deze Kerk, waar alle leien waren afgewaaid, heeft zich goed gehouden ook doordat de torenspits niet daarop is gevallen, zooals bij de Herv. Kerk. Dat de muren dezer Kerk ondanks de geweldige krachten, die er tijdens de instorting van de kap op werkten, zijn blijven staan, bewijst de sterkte dezer muren.

De ingedrukte muren van de betrekkelijk nieuwe school zijn een aanwijzing om de lichtopeningen in verhouding tot de muurvlakte niet te groot te maken. Is men voor voldoenden lichttoevoer genoodzaakt de penanten smal te maken, dan kunnen deze door ijzerconstructies of gewapend beton versterkt worden.

Dit zijn maar een paar bescheiden opmerkingen, die in verband met het moeilijke vraagstuk van den wederopbouw van Borculo ook van belang kunnen zijn.

PL. VAN DEN BERG,
Architect B.N.A.

Vlaardingen.

VOLKSHUISVESTING.

Ieder technicus zal ijveren voor een goede volkshuisvesting. Daaraan ontbreekt nog heel veel. Leest men de jaarverslagen (1924 en vorige) der gezondheidscommissiën na, dan zal men tot de conclusie komen, dat er in ons land nog heel wat treurige woningtoestanden voorkomen, als gevolg van het feit, dat deze belangrijke volkszaak vele gemeentebesturen koud laat.

Dit is al vroeger gebleken en wellicht als gevolg daarvan is bij de herziening van de Woningwet in 1911 de verplichting voor de gemeentebesturen ingelascht (art. 9),

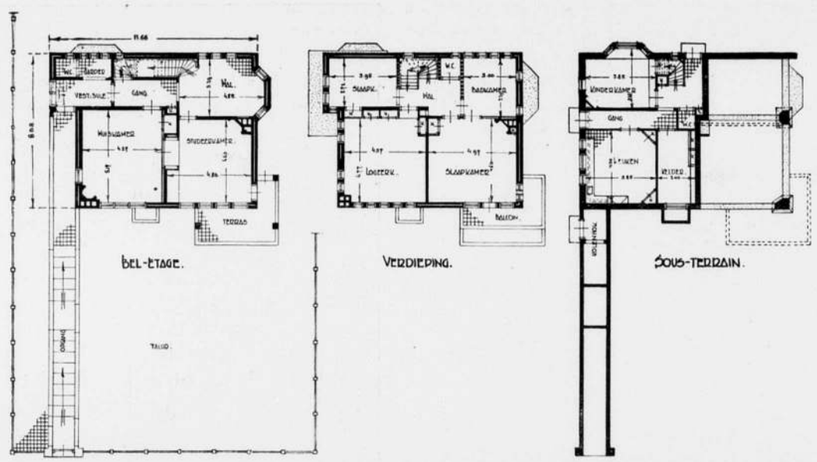

PLATTEGRONDEN LANDHUISJE TE ZANDVOORT. ARCHITECTEN BUREAU THUNNISSEN-HENDRICKS.

dat zij een „voldoend" bouw- en woningtoezicht hebben in te stellen. Om te voorkomen, dat dit in kleinere gemeenten, zooals weleer, zou opgedragen worden aan een veldwachter of een timmerman, vanwege de kosten, werd de bepaling opgenomen, dat onder goedkeuring van Ged. Staten, de gemeenten gezamenlijk een ambtenaar kunnen aanstellen, om dezen te belasten met het bouw- en woningtoezicht in die gemeenten. Zoo'n ambtenaar moet zijn een goed technicus, die geen particulier werk mag verrichten en een dusdanige bezoldiging moet erlangen, dat hij met zijn gezin daarvan fatsoenlijk kan leven. Van hem is te vergen, dat hij elken nieuw- en verbouw in de gemeente geregeld contrôleert, om na te kunnen gaan, dat de bepalingen daaromtrent vervat, in de bouw- en woningverordening worden nagekomen. Alle bestaande woningen dient hij te onderzoeken, waarvan een register is aan te leggen, zoodat men van al die woningen een soort burgerlijken stand verkrijgt. Daaruit kan hij nagaan, welke woningen verbeterd moeten worden en welke door het aanbrengen van verbeteringen niet meer in bewoonbaren staat zijn te brengen dus voor onbewoonbaarverklaring door den Raad in aanmerking komen. Natuurlijk moet de verbetering van woningen en eventueele onbewoonbaarverklaring successievelijk geschieden en dan zal op die wijze meer en meer de volkshuisvesting verbeterd worden. Voorts is dan na te gaan, aan welk soort van woningen behoefte in de gemeente bestaat. Tegenwoordig slaat men daarin maar een slag. Hierop moet dan via het gemeentebestuur aangedrongen worden.

Het beste is, dat dit geschiedt door de particuliere bouwnijverheid. Geschiedt dat niet, dan moet het plaats vinden door een bouwvereeniging of het gemeentebestuur. Welke wegen staan voor het laatste geval open?

Men zal zeggen art. 33—39 der Woningwet geven den weg aan, maar dan heeft men het mis, want het is de treurige waarheid, sinds 1923, en helaas is daartegen nog niet krachtig geageerd, zegt de Regeering dat zij geen woningbouwvoorschotten meer verleent. Deze artikelen worden dus gewoonweg terzijde gesteld. Vervolgens zegt de Regeering dat de gemeenten zelf die bouwvoorschotten kunnen verleenen. Dat is ook zeer juist. Maar helaas zien vele gemeentebesturen niet in, dat het op hetzelfde neerkomt. Voor 1923 kregen de gemeenten om henzelf of wel de bouwvereenigingen in staat te stellen woningen te bouwen geld van het Rijk, dat daartoe dit geld geleend heeft op langen termijn. De gemeenten zijn ervoor verantwoordelijk, dat dit geld weer successievelijk in 's Rijks kas terugkomt. Waarom kan nu een gemeente zelf niet geld leenen op langen termijn om zelf tot bouwen van woningen over te gaan of wel om dit te leenen aan bouwvereenigingen voor hetzelfde doel onder dezelfde voor-

waarden als dit geschiedde voor rijkswoningbouwvoorschotten? Het is precies hetzelfde, maar vooral de kleinere gemeenten komen hiertoe niet licht.

De Regeering wil wel op de volgende wijze helpen. Zij zegt op een blok woningen is van een particuliere bank of instelling wel 65% als 1ste hypotheek te krijgen. Zij is dan genegen om 20% als 2de hypotheek te geven, mits 1ste en 2de hypotheek tezamen niet meer dan 85% der verkoopwaarde bedragen.

Bouwt nu een particulier, dan moet hij 15% als bedrijfskapitaal in de bouwsom steken en veel bedrijfskapitaal zal voor hem niet overblijven, zoodat hij tot verkoop van woningen zal moeten overgaan, hetgeen zeer dikwijls met verlies gepaard zal gaan. Een particulier, die dit alles goed inziet, zal dus niet gauw tot het bouwen overgaan. Een maatregel van de Regeering om de particuliere bouwnijverheid op deze wijze aan te wakkeren, is het zeer zeker niet.

Voor een bouwvereeniging is het zeer moeilijk om die 15% bijeen te krijgen, dus deze zal allicht ook niet daartoe overgaan. De gemeenten, en ik denk alweer aan de kleinere gemeenten, zullen hiertoe ook moeilijk te bewegen zijn.

Summa Summarum, het ziet er met de verbetering van de volkshuisvesting niet gunstig uit en wij hadden, dank zij de Regeeringsmaatregelen genomen in de oorlogs- en na-oorlogsjaren zulke mooie resultaten verkregen. Om niet te verliezen, wat gewonnen is, moet hard gewerkt worden. Vooreerst moet er naar gestreefd worden, dat eindelijk eens uitvoering wordt gegeven aan art. 9 der Woningwet, zoodat overal in den lande in elke gemeente, een behoorlijk bouw- en woningtoezicht wordt ingesteld. Wat hebben wij aan mooie voorschriften en zij komen niet ten uitvoer? Zuinigheidsmotieven zijn voor dit geval dwaasheid. Met een goede volkshuisvesting is een veel te groot volksbelang gemoeid! Voorts moet ernaar gestreefd worden, dat door de Regeering, zoo noodig en dit is wanneer de particuliere bouwnijverheid daarin te kort schiet, wederom uitvoering wordt gegeven aan de art. 33—39 der Woningwet.

Niet een enkele partij zooals de schrijvers Ir. Keppler en Wibaut in hun onlangs uitgekomen werkje „de Gemeente en de Volkshuisvesting", dat een ieder ter lezing aanbevolen kan worden, die belang stelt in het vraagstuk der volkshuisvesting, maar een ieder sociaal denkend Nederlander moet ernaar streven, dat de volkshuisvesting in den lande goed behartigd wordt. Dat is van zooveel belang voor de bevolking, dat niemand daaraan twijfelen zal.

Ir. J. VAN DER BREGGEN.

Naschrift. Bijdragen door het Rijk in de exploitatie-kosten worden nog wel verleend, mits de gemeente hiertoe ook genegen is. Evenwel zij opgemerkt, dat reeds in verschillende gemeenten woningen gebouwd worden, wier exploitatie-kosten door de huur door de daarvoor in aanmerking komende gezinnen betaald kan worden.

J. J. P. OUD.

Ja und Nein:

Bekenntnisse eines Architekten. [1])

Von der Technik. [2]) Ich beuge das Knie vor dem Wunder der Technik, doch ich glaube nicht, dasz ein Dampfer mit dem Parthenon verglichen werden kann.

Ich kann begeistert sein von der fast vollendeten Linienschönheit eines Autos, doch das Flugzeug kommt mir durchaus noch sehr unbeholfen vor.

Ich sehne mich nach einer Wohnung, welche alle Anforderungen meiner Bequemlichkeitsliebe befriedigt, doch ein Haus ist mir mehr als eine Wohn-maschine.

Ich hasse die Eisenbahnbrücken, deren Formen gotischen Kathedralen ähnlich sind, doch die reine „Zweckarchitektur" mancher vielgerühmten Ingenieurbauten kann mir auch gestohlen werden.

Ich möchte den Domturm von Giotto nicht als nachahmungswertes Vorbild für

[1]) Uit: „Europa Almanach". Uitgave G. Kiepenheuer, te Potsdam.
[2]) Beitrag zur „Maschinenromantik" in der Architektur.

die Architektür der Gegenwart halten, doch ich träume mir den Turm der Zukunft schöner als den Eifelturm.

Ich verstehe, warum amerikanische Silos als Beispiele zeitgemäszer Baukunst gezeigt werden, doch ich frage mich, wo sich im Bau die Kunst versteckt hat.

Ich verkündigte, dasz die Künstler sich im Dienste der Maschine stellen müszten, doch es wurde mir bewuszt, dasz die Maschine Dienerin der Kunst sein soll.

Ich hege die schönsten Hoffnungen auf die Verfeinerung, welche die maschinelle Produktionsweise der Architektur bringen kann, doch ich fürchte, dasz die kritiklose Bewunderung für alles Mechanische zu einem bedauerlichen Rückfall führen wird.

Von der Analogie. Ich freue mich, dasz in einer Zeit ohne Liebe zu der Arbeit die Technik Formen schaffen konnte, gleich vollkommen in der Erscheinung wie gewissenhaft in der Zweckerfüllung, doch ich ärgere mich, dasz die Werke mancher Künstler, die diese Eigenart loben, von so manierierter Oberflächlichkeit sind.

Von der Typisierung. Ich erwarte stil-bildende Formkristallisierung von der Typisierung untergeordneter Bauteile, doch das massenhaft produzierte Normal-haus scheint mir schwierig in den Gesamt-komplex der Groszstadt einzugliedern zu sein.

Von den Materialien. Ich meinte, dasz die Architekturauffassung unserer Zeit den gegenwärtig gebrauchten Materialien nicht gerecht wird, doch es erwies sich mir, dasz die jetzigen Materialien nicht auf der Höhe der fortschreitenden Baukunst-entwicklung von heute stehen.

Von der Manier. Ich habe das Viereck gern in seiner Abweisung des dekorativen Unfugs eines verschwindenden Epigonentums, doch ich sehe keinen Grund dafür, dasz die neue Baukust auf das Runde verzichten soltte.

Von der Form. Ich begreife das Drängen nach einer unsymmetrischen Gestaltung, in einer auflösenden (destruktiven) Epoche der Kunst, doch mir ist nicht deutlich, weshalb eine aufbauende (konstruktive) Kunstperiode sich nicht auch in symmetrischer Form ausdrücken sollte.

Von der Propaganda. Ich erkenne an, dasz es nötig ist einseitig zu sein bei dem Propagieren neuer Ideen, doch ich kann mir das Werden von einem neuen Stile nicht vorstellen ohne die Umfassung des Lebens in seiner Allseitigkeit.

Von Moderner Kunst. Ich kann vor Erregung zittern beim Betrachten eines Werkes moderner Kunst, doch ich bin mir nicht immer klar darüber, ob es wegen des Modernen ist, oder wegen der Kunst.

Vom Neuen Stil. Ich stehe rückhaltlos auf der Seite der moderner Kunst, aus deren lebendigen Wollen auf die Dauer der neue Stil hervorgehen wird, doch ich räume ein, dasz ich bisweilen in ihr ebensosehr die Kraft würdige, womit sie das Alte abbricht wie das Talent, womit sie das Neue aufbaut.

Vom Rationalisme. Ich lernte in der Schule, dasz ein rationalistischer Baumeister ist, wer die Konstruktion ehret, doch mir wird der Architekt erst zum Rationalisten, wenn er den Zweck achtet.

Ich halte es für ausgemacht, dasz eine neue Baukunst nur auf dem Boden rationeller Prinzipien entstehen kann, doch der Rationalismus ist mir der Gegenpol zur Kunst.

Von der Wahrheit. Ich war der Ansicht, dasz der Prüfstein der Kunst unserer Zeit ihre Wahrheit ist, doch ich kam zur Einsicht, dasz das wesentlich Neue vielmehr in ihrer Klarheit liegt.

Von der Farbe. Ich schwärme für die Wiederbelebung der Farbe in der Architektur, doch ich stimme denen bei, die behaupten, dasz zuviel Farbe nicht farbig, sondern bunt macht.

Von der Totalität. Ich liebe die anstürmende Energie der alles niederreiszenden Bahnbrecher, doch ich weisz, dasz der Schönheit nur durch Selbst-konzentration näher zu kommen ist.

5 SEPTEMBER 1925 NUMMER 36

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

INHOUD.

Officiëele Mededeelingen. Ledenvergadering van den B.N.A. op Zaterdag 26 September te Deventer. — Wederopbouw van Borculo en de verwoeste streken. — Adres aan den Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen. — Mededeelingen. Prijsvraag Sint Lucas-Goudsmit voor Behangselpapieren. — Berichten. Een circulaire. — De verhouding van Schilderkunst en Bouwkunst, door Just Havelaar. — Stormramp in den Achterhoek, door G. Feenstra.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.

LEDENVERGADERING VAN DEN B.N.A. OP ZATERDAG 26 SEPTEMBER TE DEVENTER.

De eerstvolgende ledenvergadering van den B.N.A. zal worden gehouden op Zaterdag 26 September a.s. op een nader te bepalen uur en plaats te Deventer.

Aan deze vergadering zal een excursie verbonden zijn; het Bureau van den Kring „Deventer" heeft zich gaarne bereid verklaard hiervoor een programma samen te stellen, hetgeen de volgende week, met de agenda der vergadering, zal worden bekend gemaakt.

WEDEROPBOUW VAN BORCULO EN DE VERWOESTE STREKEN. Het Bestuur van den B.N.A. heeft zich in een schrijven gewend tot de Geldersche Provinciale Schoonheidscommissie, waarin het aandringt, bij het herstel der beschadigde en verwoeste bouwwerken de aesthetische zijde van het vraagstuk niet uit het oog te verliezen. Voor het geval tijdelijke uitbreiding van de Commissie in verband met de omvangrijke taak noodig mocht blijken, heeft het Bestuur van den B.N.A. aangeboden gaarne eenige deskundige krachten aan de Commissie ter beschikking te stellen.

Ook aan de Commissarissen van de Koningin in Gelderland en Noord-Brabant is verzocht bij de behartiging van de belangen van den wederopbouw aandacht te willen schenken aan de aesthetische vraagstukken, die daarbij annex zijn.

ADRES AAN DEN MINISTER VAN ONDERWIJS, KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN. De besturen van den Ned. Kring van Beeldhouwers, het Genootschap Architectura et Amicitia, den Bond van Nederlandsche Architecten en de Ned. Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst hebben gezamenlijk een adres gericht tot den Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, naar aanleiding van de plannen tot het opheffen van de school van Kunstnijverheid te Haarlem. Op grond van verschillende argumenten concludeert het adres de bedoelde school in het belang van gezond kunst technisch onderwijs, te handhaven.

MEDEDEELINGEN.

PRIJSVRAAG SINT LUCAS — GOUDSMIT VOOR BEHANGSELPAPIEREN.

Door de Vereeniging Sint Lucas te Amsterdam werd, eenigen tijd geleden, ten behoeve van en in overleg met de Firma Goudsmit aldaar, een prijsvraag uitgeschreven voor behangselpapier.

Na onderzoek van het programma voor deze prijsvraag, bleek het de Permanente Prijsvraagcommissie dat daarin eenige bepalingen voorkwamen, met name die omtrent auteursrechten, de anonimiteit der inzendingen, het juryrapport, enz., die aanleiding tot moeielijkheden zouden kunnen geven bij de afwikkeling der prijsvraag.

Naar aanleiding daarvan zocht de P.P C. overleg met den prijsvraaguitschrijver, teneinde de gewenschte verbeteringen in het programma aan te brengen, welk overleg ertoe heeft geleid dat laatstgenoemde bereid was geheel aan de door P.P.C. geuite wenschen tegemoet te komen en een door haar opgestelde aanvulling van het programma te aanvaarden, welke aanvulling op aanvraag bij de Vereeniging Sint Lucas te Amsterdam verkrijgbaar is gesteld.

In verband hiermede kan de P.P.C. den kunstenaars de medewerking aan deze prijsvraag ten zeerste aanbevelen.

BERICHTEN.

EEN CIRCULAIRE. Wij ontvingen van een der leden onderstaande circulaire, door den architect W. van Straten gericht:

AAN DE EIGENAARS DER VERWOESTE BOUWWERKEN.

L. S.

De Architect van Straten, heeft ten huize van den heer L. te Molder, Spoorstraat, een teekenkamer gevestigd. Eerst doet hij opmetingen ter plaatse van de bouwvallen en maakt daarna teekeningen voor groote en kleine bouwwerken, benevens groote en kleine herstelling of vernieuwingen, een en ander met bestek en begrooting van bouwkosten.

Op zoo'n bouwplan verzoekt hij voor U de goedkeuring van het Bouwbureau, hetwelk een vereischte is, zoowel voor vernieuwing van daken en gevels als voor geheelen nieuwbouw. Doordat hij moderne, solide, eenvoudige en voordeelige plannen maakt, en ervaring heeft met de bouwvoorschriften, is de vergunning spoedig te verwachten.

Gaarne maakt ondergeteekende een teekening voor U, voor verbouw of nieuwbouw. Hij is voor U wel een onbekende, doch U raakt spoedig met hem vertrouwd, daar hij zelf vertrouwd is, volgens getuigen. Zijn twintigjarige ervaring, midden in het bouwvak verkregen, komt U ten goede aan Uw gebouwen.

Rooken, lekken en tochten weet hij tegen te gaan, ook op het Zuidwesten.

Men moest twee keer voor 't zelfde geld kunnen bouwen, hoort men dikwijls. Maar als ondergeteekende Uw plan maakt, komt U dat niet over. Een keer bouwen en dan goed en voor het minste geld, dat is zijn stelling, voor woonhuis en bedrijfsbouw.

Voorts vlugge bediening door uitbreiding van personeel en billijke prijzen. Moderne bouwstijl en moderne kleuren en sanitair al naar verkiezing. Geen order te groot, geen order te klein, voor woonhuis en pakhuisbouw; boerderijen en schuren; winkels en kantoren; kerken en scholen.

Wilt U verzekerd zijn, van een goede verzorging van vernieuwingen of herstellingen aan Uw gebouw, raadpleegt dan eerst ondergeteekende voor U het laat uitvoeren en het te laat is.

Kosteloos inlichtingen te bekomen.

Geen levering van materialen.

Geen provisie.

Krachtig wordt zijn werk aanbevolen door heeren predikanten, pastoors, burgemeesters, inspecteurs-Volksgezondheid, doktoren, advocaten, boeren, kooplieden, fabrikanten, winkeliers en collega's.

Invullen van formulieren gratis.

Opmaken van aanvragen voor Hinderwet- en Veiligheidswetvergunningen.

Moet U een nieuw dak hebben? Vraag teekening en prijs aan ondergeteekende.

Ook aan huis te ontbieden.

Beleefd aanbevelend,

Hoogachtend,

W. VAN STRATEN, Architect.

Wie lacht daar?

DE VERHOUDING VAN SCHILDERKUNST EN BOUWKUNST

door JUST HAVELAAR.

Onze hedendaagsche schilderkunst is, maatschappelijk gezien, niet te scheiden van het zeer ingewikkelde, zeer uitgebreide tentoonstellings-wezen onzer dagen. In alle grootere steden vindt men de vele kunsthandels en kunstvereenigingen; aan de exposities komt geen einde. Geen dagblad kan men openvouwen, of er wordt over schilderijen-tentoonstellingen gesproken.

Ik zal de laatste zijn om te ontkennen, dat deze tentoonstellingen dikwijls boeien, soms ontroeren. Maar toch, men vraagt zich met zekere bezorgdheid af: kan dit langer zoo duren? Met zekeren angst overweegt men, waar de vele onverkochte, ongebruikte schilderijen toch wel blijven? Met zekeren schrik bedenkt men, hoe weinig werkelijke kunstwerken men ten slotte onder de oogen krijgt en hoe verheugd men is over één krachtige geïnspireerde uiting, over één werk dat beteekenis heeft, dat zich rechtvaardigt, te midden van duizend onwaarachtigheden en onbelangrijkheden. Want het kunstbedrijf schijnt dikwijls eer een slechte gewoonte en een mode-verschijnsel.

Deze vragen, angsten, schrikken groeien aan tot een paniek, wanneer men de groote festiviteiten van het openbare kunstleven bijwoont en b.v. een officieele „Salon" te Parijs, een tentoonstelling van de R. A. te Londen bezoekt. Een doodelijke vermoeidheid verplettert ons na 't eerste halve uur reeds van onzen rondgang langs de eindelooze wanden, temidden der mondaine menigte. Een wanhoop overgolft ons, verlamt ons, zooals steeds, wanneer de banaliteit alles overstemt wat aan geest en bezieling nog aanwezig is. In het „maatschappelijke" Engeland zet de artiest graag eenige letters achter zijn naam, die duiden op zooiets als een „erkende positie"; in Frankrijk echter is 't voor den arrivé, die zich respecteert, een gewilde luxe geworden, een negatieve eere-titel als 't ware, te kunnen vermelden dat men „niet meer in de Salons exposeert".

Wat al energie, liefde, talent, dat vermorst wordt, dat ongebruikt vergaat, dat geen kans krijgt tot ontplooiïng te komen! In zulke plaatsen leert men hartgrondig haten het verschijnsel der mode-kunst met haar arrogantie, haar nutteloosheid. En eerst daar krijgen wij een absoluut respect voor ieder, die zijn leven rechtvaardigt door stoffelijke productie, die den stevigen bodem der materie, der praktijk, der feiten niet verlaat. Want deze, op zakelijkheid gerichte mensch is meer een levend element der maatschappij, meer een schepper tenslotte, dan de honderden, die in 't isolement van hun schildersateliers zich enerveeren tusschen hun onverlangde, ongenoten doeken, of, verteerd van ambitie, de schoonheid najagen als een kunst.

Er woekert een kwaad in het organisme onzer kunst.

Om mij de grootste, schoonste, edelste sociale mogelijkheid te herinneren der schilderkunst, denk ik niet aan de groote kosmopolitische tentoonstellingen, zelfs niet aan een museum-zaal (hoewel er museum-zalen bestaan, die heilige plaatsen voor mij werden) maar 't liefst gaat dan mijn gedachte uit naar een stadje als Siena, waar aan 't machtige plein het strakke, ranke Raadhuis staat welks nobel gebouwde zalen in den statigen luister prijken hunner vele, zinrijke wandschilderingen uit den tijd der late, Italiaansche Gothiek, of naar Assisi, waar de tweedeelige kathedraal, die aan den Heiligen Franciscus gewijd werd, al de liefste bekentenissen bevat, welke een groote religieuse cultuur wist te vertolken in de taal der schilderkunst, of eindelijk naar dat kerkje van Padua, dat door Giotto's genie omgeschapen is tot een der kostbaarste monumenten onzer beschavingsgeschiedenis.

In zulke plaatsen eerst krijgt de schilderkunst haar ware sociale wijding.

Ik weiger de vraag te stellen, of deze „monumentale" uitingen der schilderkunst waardevoller mogen genoemd worden, dan b.v. de „Saul" van Rembrandt, de Mona Lisa van Da Vinci, het Castiglione-portret van Raphaël, daar zulk een vraag a priori een domheid zou zijn. Ik heb alleen dit willen zeggen: dat deze Italiaansche fresco's der 14e eeuw haar macht deels danken aan de sociale roeping, die zij vervullen. Hier

DE JUDASKUS FRESCO DOOR GIOTTO.

MARIA EN ELISABETH FRESCO DOOR GIOTTO.
FRESCO'S IN DE ARENAKAPEL TE PADUA.

HET BAPTISTERIUM VAN SAN MARCO TE VENETIË.

wordt, in den volledigen en diepen zin, de kunst een gemeenschapsdaad; en het is niet „achteraf" en verstandelijk, dat wij dit constateeren uit het feit, dat deze schilderingen openbare bouwwerken verluchten, maar zij verkondigen uit zich zelf den universeelen geest der gemeenschappelijkheid, die ook de architectuur bezielt.

De kathedraal van Assisi, hoog opgebouwd tegen de stijlte van den berg, bezit, als architectonische schepping, een beteekenis, die boven haar louter aesthetische waarde uitgaat, een symbolische beteekenis. Zij is de synthetische daad eener machtige, historische cultuur. Zij bevestigt in de wereld de metaphysische waarheden van het Christendom; zij eert het leven van een geïnspireerde, een apostel der liefde, een heilige; zij is de dankbare, de enthousiaste erkenning van dit leven en van deze geestelijke levens-houding door de gemeenschap. Zonder „historisch zintuig" zien wij deze kathedraal niet juist. En zonder psychologie heeft men geen historisch zintuig en dus ook geen werkelijk en levend cultuur-besef, geen besef van de problemen en van den „zin" onzer eigen periode. Maar nooit had Assisi's basiliek een zoo breede en diepe beteekenis voor ons kunnen krijgen, indien niet Cimabuë, Giotto, Martini, Pietro Lorenzetti en verscheidene andere schilders den geest, dien het bouwwerk als 't ware latent vertolkt, dramatisch verkondigden.

De cultuur, waarvan deze kunst een bloesem is, ligt reeds verre achter ons; maar deze weinige schilders, die zes eeuwen geleden leefden, hebben een daad tot stand gebracht, die nog altijd de gedachte fascineert, den geest verheft en sterkt. Zij hebben, ieder op zijn eigen wijze, maar allen streng vereenigd, een historische schepping tot

DE ANNUNCIATIE FRESCO DOOR FRA ANGELICO
IN HET KLOOSTER SAN MARCO TE FLORENCE.

stand gebracht, die de diepte en de kracht der middeleeuwsche cultuur nog steeds bevestigt, die — wat meer zegt — nog steeds als een hoog, heerlijk voorbeeld ons aanvuurt. Als wij aan deze werken denken, weten wij, dat zeer veel van onzen tijd, waarvan wij een romantischen ophef maken, voorbij zal gaan zonder merkteeken achter te laten, daar er geen „inhoud" was. Ook de honderdduizenden schilderijen, die jaarlijks ter wereld komen, zullen voorbijgaan. Het weinige van toen blijft, het nameloos vele van thans vervluchtigt nu reeds. Indien, van de enorme kunst-productie onzer wereld, enkele verstrooide uitingen een getuigenis blijven afleggen van 't geen ons aan ideëele kracht bezielde, dan is 't veel. Onze kunst heeft geen sociale plaats meer: vandaar hare onzekerheid. Onze schilderkunst schijnt, in vergelijking tot die oude, een weifelend avontuur.

Zij is zoo weifelachtig van karakter geworden, dat wij zelfs 't er niet langer over eens zijn, of wij het kunstwerk een zelfstandige waarde, dan wel een ornamentale functie hebben toe te schrijven. De meesten zien in 't schilderij een schepping, die in en om zich zelf bestaat. Maar men bergt schilderijen nu eenmaal niet in de kast: men hangt ze aan den wand. Er moet een harmonie bestaan tusschen het schilderij en het vertrek. Praktisch gesproken heeft het schilderij toch een decoratieve functie te vervullen. Het moet ten slotte „bruikbaar" zijn.

Maar de moderne schilder maalt niet om de „bruikbaarheid" van zijn werk. En — Roland Holst wees er reeds op — in zijn drang naar het heroïsche en grootsche, schildert hij omvangrijke doeken, die in de moderne huizen, met hun kleine, verbroken wandvlakken, niet passen. Indien onze schilders gewend waren de stoffelijke gebondenheid hunner kunst als een geestelijke waarde te eerbiedigen, indien zij meer in de richting der architectuur waren opgevoed en dieper besef hadden, dat de kunst haar hoogheid niet verliest door dienstbaar te zijn, dan zou dit conflict vermeden worden. Dan zouden onze schilders, evenals een Cranach of een v. d. Weyden, hun monumentalen zin vertolken in werken van geringen omvang. Het begrip der monumentaliteit zou daar niet minder klaar door zijn! Toen Gozzoli, de virtuoos der vroege Renaissance, verlangde de muren van zijn stad van fresco's te voorzien, gaf hij geen blijk een schilder te zijn van monumentalen zin! Zijn leermeester, de nog middeleeuwsch gestemde Fra Angelico, had genoeg aan kleine stukjes muur, om zijn groote en edele gedachten te vertolken. En de leermeesters van Fra Angelico waren de geduldige, voorzichtige sierkunstenaars geweest, die de bewonderenswaardige miniaturen teekenden in de oude boeken.

DE VLUCHT NAAR EGYPTE DOOR FRA ANGELICO
MUSEUM TE FLORENCE.

De verwarring, waarvan ik hier gesproken heb, is niet uitsluitend een verschijnsel der laatste jaren. Ieder kent, uit de 17e en 18e eeuw, de geschilderde afbeeldingen van Europeesche kunst-verzamelingen, die vorsten en maecenassen aanlegden. Welk een opéénhoopingen! Van den vloer tot de rijk gebeeldhouwde zoldering toe waren de wanden dier particuliere-museumzalen behangen met schilderijen, ja als een legkaart daarmede bedekt. Wel moet in die dagen de liefde voor schilderkunst een harstochtelijk karakter hebben gehad, maar blijkbaar was zij gespeend van alle architectonisch besef. Zij vernietigde de liefde voor de architectuur, die zich in deze zalen toch vaak rijk genoeg manifesteerde. Zij vernietigde tenslotte zichzelf door haar algeheel gemis aan stijlbesef. Want hoe kan men in een poëem van Titiaan zich inleven, indien het schilderij slechts een onderdeel vormt van een wandvlakte, die door een dozijn artiesten, onafhankelijk van elkander en plan-loos, werd vol geschilderd? Dit gebeurde in een tijd, die nog zoo'n sterke stijl-éénheid bezat; dit gebeurde terwijl wij uit werken van Vermeer, Metsu, de Hoogh, weten, hoe volmaakt het 17e eeuwsch schilderij zich aan kon passen bij het interieur dier dagen.

In de sfeer der architectuur krijgt en behoudt de schilderkunst vanzelf haar sociale beteekenis. Want de architectuur is de kunst, die 't meest wordt opgenomen door 't leven. En zij ontvangt ook de bezieling van het leven. Een kerk, die niet meer de vrome menigte verzamelt, die een historisch monument werd, is een dood ding. Wij kunnen zelfs niet bij benadering den indruk na-voelen, die een Grieksche of Egyptische tempel maakte op hen die den tempel bouwden, daar 't leven uit deze ruimten is weggevloden.

Het maakt de grootheid uit der architectuur, dat zij midden uit de werkelijkheid van 't materieele leven oprijst, dat zij zoo vast geworteld staat in de noodzaak der maatschappij, dat zij zoo hoog de bloesem der schoonheid opheft naar den hemel voor 't geestelijke leven.

De schilderkunst, die aan de architectuur verbonden blijft, zal noodzakelijk ook deelen in de elementaire grootheid der architectuur. Zij zal een kunst zijn van wijde

TWEE HEILIGEN FRAGMENT VAN EEN FRESCO DOOR SPINELLO ARETINO.

strekking, een kunst die opbloeit uit 't sociale leven. Het is lang geleden sinds schoone wandschilderingen ontstonden.

Het schilderij overheerschte geheel, want de decoratieve schilderwerken der 17e eeuw zijn meerendeels slechts oppervlakkige en rhetorische schilderijen.

Het is geen toeval, dat juist in de 19e eeuw, toen de schilderkunst tot 't uiterste verindividualiseerd was en aan synthetisch karakter steeds meer inboette, hier en daar, bij uitzondering, wandschilderingen ontstonden, die, veel meer dan de „decoratieve schilderingen" der 17e en 18e eeuwsche patriciërs-huizen, een drang naar monumentaliteit in den meer geestelijken zin verrieden.

Het verlangen althans scheen bij sommigen te ontwaken naar een samenvattende, gestijlde, maar ook ideeën-rijke kunst. Juist omdat het impressionisme een wel is waar zeer zuivere, maar ook zeer beperkte uiting geweest is, een kunst van enge horizon, een kunst zonder geestelijke diepte, moest bij sommigen het verlangen naar de synthese van het verbeeldingsleven wel zeer intens worden. Het impressionisme was een uiting van de oogenblikkelijke, spontane waarneming. Zij paste bij een menschheid van sterk extroverse gezindheid, een menschheid die zich niet vele vragen stelde, die in het dadenleven opging, die aan de zinnelijke ervaring een groote waarde toekende. Het landschap van Corot suggereert nog een „dichterlijke sfeer", het ontrukt ons aan de alledaagsche realiteit, maar het landschap van Manet blijft „dicht bij huis" en suggereert eigenlijk in 't geheel niets: het is mooi geschilderd. De kunst werd een visueele aandoening, bij enkele, zeer heftige temperamenten een visueele sensatie. Juist echter dit beperkt, naar buiten gericht karakter der kunst, die zich volgens een absolute noodzakelijkheid in deze lijn ontwikkelde, dwong de kunstenaars van sterk meditatief en contemplatief leven op eigen avontuur hun weg te zoeken. De meest bewust introverse naturen, die in kijken, gewaarworden en voelen alléén geen bevrediging vonden, werden gedwongen zich terug te trekken in de wereld hunner individueele droomen zooals Thijs Maris en Ridon ôf — indien zij sterk naar het collectieve, het gemeenschappelijke gedreven werden, — zich te bekennen tot de historie en de oude traditie.

Rethel's groot, nobel talent gaf zich geheel over aan de heroïsche tijden van 't oude Duitschland en trachtte zich den tolk te maken van de idealen, die hij in zijn volk voelde of veronderstelde. In het historische vond hij den grond eener nationale, gemeenschappelijke cultuur. Hoe Duitsch hij voelde, bewees hij 't overtuigendst door zijn houtsneden, die den wijsgeerig-religieuzen geest van Dürer's prachtige generatie zeer sterk en zeer persoonlijk suggereeren. Hoe deze begaafde enkeling zich overschatte, bewijzen zijn historische muurschilderingen, wier groote allure niet genoeg gedragen wordt door rijkdom en kracht van bezieling. Te veel wil doodt de inspiratie!

Minder weidsch, maar inniger, had v. Schwind den ouden Duitschen geest weder op doen leven in zijn verbeelde sagen, in zijn episch gestemde natuur-romantiek, in die werken van zoo fijne historische intuïtie, waarvan de muurschilderingen in den Wartburg waarschijnlijk de schoonste samenvatting geven.

Met eenigen goeden wil kan men in dit verband ook Burne Jones, Rossetti, Watts noemen, de groote talenten uit de groep der Prae-Raphaëlieten in Engeland. Vooral in den superieuren Rossetti voelt men den geboren symbolist, die echter op zichzelf terug geworpen werd, daar er geen wereld was, die zijn innerlijk leven eenigermate reflecteerde. Zulk een wereld vond eerder nog de Vlaming Leys, die in het machtig verleden van Vlaanderen en in de kunst van een v. d. Goes, het contact zocht te herwinnen met de ziel van zijn volk, die deze volksziel weer trachtte te wekken uit den sluimer, door de geschiedenis te doen herleven. Zijn wandschilderingen in het oud-Italiaansche paleis, dat 't Raadhuis van Antwerpen is, blijven treffende en waardige getuigenissen van herontwakend cultuur-besef. En ik wil dan vooral ook nog aan den jonggestorven Louis Delbeke herinneren, den schroomvalligen, diepzinnigen kunstenaar, wiens levens-werk, de ontroerende fresco's in de Halle van Yperen, tijdens den oorlog vernietigd werd. (Wordt vervolgd).

STORMRAMP IN DEN ACHTERHOEK.

De Redacteur verzocht mij, omdat ik bij den wederopbouw van de geteisterde streken betrokken ben, een artikeltje aan de Stormramp te willen wijden en wel in het bijzonder gezien van uit het standpunt als „architect".

Wil men niet in een onnoodig lang verhaal vervallen, dan is het 't beste om dit artikel te verdeelen in 3 gedeelten en wel:

1e. wat leert de stormramp ons uit constructief oogpunt?

2e. wat is in Borculo uit architectonisch oogpunt verwoest?

3e. wat is hier uit architectonisch oogpunt bij den wederopbouw te bereiken?

Wat het onder 1e. genoemde betreft laat ons de ramp in Borculo de waardeering van de aloude constructieve waarden voor een architect weer eens extra naar voren komen.

Datgene, wat wij misschien in de oorlogs- en naoorlogsche jaren vergeten waren n.l. „*construeert* Uwe huizen en veronachtzaamt *niets* hierbij" komt in Borculo in het bijzonder naar voren.

Al is tegen een orkaan niet te bouwen, toch kan ik bij het beschouwen van datgene wat in Borculo verwoest is, niet aan de gedachte ontkomen dat zeker hier wel op *te* eenvoudige wijze in constructieven zin is gebouwd.

Niet beschoten daken, kappen zonder verband met het overige geconstrueerd, ongunstige gevelverdeelingen van ramen (zonder extra getroffen verband), licht en slecht gemetseld metselwerk, ziedaar een plattelands bouwwijze die waarlijk niet altijd te verantwoorden is.

Treffend is dit wel te zien bij de oude Hervormde kerk, met pannen gedekt, waarvoor vermoedelijk het weinige constructieve verband noodlottig is geworden. De dikke muren konden dit niet verhoeden.

Een school met een voor een groot gedeelte glazen gevel in allerongunstige verhouding, met holle lokalen hier achter, is eenvoudig ingedrukt. Kortom in onze jaren

van spouwmuurtjes van 2 × ½ steen (soms 2 verdiepingen hoog) een afschrikwekkend voorbeeld.

Treffend is in het bijzonder hoe weinig weerstand in 't algemeen de van kalkzandsteen gebouwde huizen hebben geboden.

De hoofzaak van mijn betoog n.l. dat het niet in de eerste plaats de zwaarte der onderdeelen is, dat een huis sterk maakt, maar vóór alles een goede verbinding dezer onderdeelen, valt in het bijzonder op bij de kalksteenen huizen.

Persoonlijk was ik geen tegenstander van gebruik van kalksteen voor binnenwerk (voor buitenwerk zijn ze m. i. uit aesthetisch oogpunt niet toelaatbaar) al was een minder intense verbinding tusschen de steenen onderling mij wel eens een bezwaar.

In Borculo heeft de kalkzandsteen het ook in dit opzicht moeten afleggen tegen de baksteen. Studies om te komen tot een inniger verband scheppende mortel voor kalkzandsteen zullen in dit opzicht m.i. noodig zijn.

Zal ik hier meer van zeggen? Noodig is het niet.

Gaat zien! „Onderzoekt alle dingen en behoudt het goede" zei Paulus eenmaal. In architectonischen zin zou ik willen zeggen, „gaat zien en zondigt niet meer".

Nu wat betreft het onder 2 genoemde.

Wat is in Borculo uit architectonisch oogpunt verwoest?

Den lezers die in Borculo geweest zijn en die er nog zullen komen zal een ernstige teleurstelling omtrent de Borculosche goede gebouwen niet bespaard blijven. Op mij heeft n.l. het verwoeste Borculo met de afgebroken boomen een zéér teleurstellenden indruk gemaakt.

Het gemis aan Schoonheid in architectuur te Borculo is vermoedelijk vroeger door de beplanting getemperd, thans beseft men hoe ontzettend onverantwoordelijk in architectonischen zin in dat stadje gebouwd is.

Behoudens het aardige kerkje en een paar boerenhuizen is er niet veel goeds.

Integendeel enkele openbare gebouwen zijn toonbeelden van wat het juist niet moet zijn.

Ik wijs hierop met nadruk, niet om de ramp te verkleinen, maar omdat het mij innerlijk zooveel leed doet, als aardige historische stadjes in den loop der tijden zoo hopeloos zijn verknoeid.

Ik zeg hopeloos verknoeid en kom nu meteen tot punt 3.

Hopeloos ware het geval te noemen en *is* het geval zeker, als weer dezelfde onbegrepen gang van zaken werd gevolgd. Maar als de teekenen niet bedriegen zal *dit* niet gebeuren.

Het Geldersch Genootschap tot Bevordering en Instandhouding van Schoonheid in Stad en Lande, met zijnen ijverigen secretaris Ir. A. M. Kuysten, heeft na veel besprekingen de leiding gekregen. Dat dit met zooveel instemming gebeurde en wordt begroet stemt ons prettig.

Jaren terug brandde Enschede af en de herbouw was nog leelijker dan de oude stad kon zijn. Thans gebeurt dat niet meer.

Van Borculo tot Didam en op de grens van Brabant houdt het Geldersch Genootschap een oogje in het zeil.

Hoe deze herbouw zal kunnen geschieden en wat er precies moet gebeuren is thans nog niet te beoordeelen.

Voor de bouwkunst in het bijzonder is dit verloop der dingen een goed teeken.

Als wij ons als architecten ernstig rekenschap geven van onze opdrachten (en goed construeeren meteen) dan bestaat er geen twijfel aan of de jaren van inzinking zijn voorbij.

Daarom is de stormramp te Borculo een waarschuwing aan den eenen kant en een opwekking aan de andere zijde.

Meer hierover niet!

Nog eens, architecten gaat Borculo zien en.... geeft wat ge te missen hebt.

Arnhem. G. FEENSTRA.

12 SEPTEMBER 1925 NUMMER 37

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

INHOUD.

Officieele Mededeelingen. De Ledenvergadering. — Besprekingen tusschen de besturen van den B.N.A. en den N.A.B. — De Verhouding van Schilderkunst en Bouwkunst. II, door Just Havelaar. — Het Landhuis „De Zandhoek" te Eindhoven, door J. P. M. — De vernieuwing der hoofdstad, door J. P. M. — Prijsvraag Olympische Medaille.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.

DE LEDENVERGADERING.

Tot zijn spijt ziet het Bestuur zich genoodzaakt te moeten mededeelen dat de aangekondigde vergadering te Deventer, niet kan doorgaan. Nu de bepaalde reden om de vergadering te Deventer te houden, n l. het bezoek aan een groote fabriek, door omstandigheden voorloopig niet door kan gaan, zonder dat daarvoor een ander voor architecten aantrekkelijk bezoek in de plaats kan worden gesteld, meende het Bestuur beter te doen de vergadering te Deventer niet te laten doorgaan.

Waarschijnlijk zal het het Bestuur gelukken de vergadering te kunnen doen houden in een fraaie aan architectonisch schoon rijke plaats in ons land. Voor dat zulks zeker is, zal het Bestuur, om verdere teleurstellingen te voorkomen geen nadere mededeelingen hierover doen.

Gaan de plannen door dan zal de vergadering midden October plaats vinden.

BESPREKINGEN TUSSCHEN DE BESTUREN VAN DEN B.N.A. EN DEN N.A.B.

Sinds het vorig jaar heeft het Bestuur van den B. N. A. contact gezocht en gekregen met het Bestuur van den Ned. Aannemersbond om langs den weg van schriftelijke en mondelinge gedachtenwisseling verschillende aangelegenheden, de praktijk van het uitvoeren van bouwwerken betreffende, nader te bestudeeren, om als gevolg daarvan bepaalde overeenkomsten en regelingen ter verbetering van de bouwpraktijk te kunnen aangaan.

In den loop van dit jaar is het aantal „aangesneden" onderwerpen aanzienlijk toegenomen. Bij het afwerken van enkele dier onderwerpen stuit het Bestuur echter op het gemis aan kennisneming van het rapport van de ministerieele commissie tot herziening der A.V.

Dit rapport is uitgebracht, maar de Minister kan niet aan het door het Bestuur van den B. N. A. en van dat van den N. A. B. geuite verlangen voldoen, om er inzage van te krijgen. Zoodoende blijft het wachten. Van deze onderwerpen noemen wij: de gunning van het werk, de samensmelting der beide A. A. V. (oude en nieuwe B. N. A.) en de borgstelling.

Inmiddels zijn er enkele onderwerpen geweest waarin onafhankelijk een beslissing kan worden genomen.

Van deze noemen wij: de afkeurenswaardige handelwijze, om termijnen in te houden, teneinde te trachten bij een geschil omtrent verrekening van meer- en minder werk, schadevergoeding of boetebetaling, op die wijze de tegenpartij tot toegeven te dwingen.

Deze handelwijze blijkt eenige malen te zijn voorgekomen. Het Bestuur van den B.N.A. is het geheel eens met het Bestuur van den N. A. B. dat deze handelwijze onrechtmatig is, het is een misbruik maken van macht.

Het Bestuur richt zich daarom tot de leden van den B. N. A. met het verzoek deze handelwijze niet in toepassing te brengen.

Intusschen zullen bij de toepassing van de nieuwe A. R. de geschillen omtrent verrekening van meerderwerk, die ontstonden, doordat de principaal betaling weigerde, uitsluitend op grond van het ontbreken van schriftelijke opdracht, minder voorkomen, aangezien het bijwerk-bedrag gelimiteerd is, en bijgekomen werk een schriftelijke goedkeuring van den principaal vereischt.

Vervolgens is ter sprake gekomen de wensch van het Bestuur v. d. N.A.B. om paragraaf 47 der A.A.V. aan te vullen met de volgende zinsnede: In afwijking van artikel 1645 B.W. wordt de duur der aansprakelijkheid beperkt tot den tijd van drie jaren".

Waar de B N.A. zelf in zijn A.R. den duur der aansprakelijkheid van den architect tot 3 jaar heeft teruggebracht, meende het Bestuur principieel geen bezwaar te kunnen maken tegen den wensch van de aannemers, om ook hun aansprakelijkheid verkort te zien.

Intusschen is dit punt nog niet nader uitgewerkt.

Wat de arbitrageregeling aangaat is van de zijde van den N.A.B. de wensch te kennen gegeven te komen tot het vaststellen van een arbitrage-clausule waarin niet meer het vragen van het zgn. bindend advies tusschen aanbesteder en aannemer wordt overeengekomen. doch een zuiver scheidsrechterlijke uitspraak. Dit in verband met enkele gevallen van recenten datum, waarin een der partijen zich door een bindend advies niet gebonden achtte, tot welke meening een in den loop van het vorig jaar door den Hoogen Raad gewezen arrest aanleiding schijnt te geven.

Inmiddels kan van juridische zijde worden betoogd dat het karakter van de arbitrage wordt aangetast, wanneer het bindend advies wordt uitgeschakeld.

Besloten is daarom een rechtsgeleerd schrijver uit te noodigen in het Bouwkundig Weekblad deze zaak eens uiteen te zetten en een en ander toe te lichten, hetgeen binnenkort zal geschieden.

Aan het verlangen te komen tot een vaste arbitrage-clausule in de bestekken is gemakkelijker te voldoen. Er *is* een vaste arbitrage-clausule, als bijlage opgenomen in de A.A.V. van de 3 vereenigingen. Het is een model-redactie, te bezigen bij het toepasselijk verklaren van de A.A.V. van de 3 vereenigingen. Modellen zijn er intusschen om niet gevolgd te worden. Misschien daarvandaan het verlangen om voor alles modellen te maken: model-bestekken, model-verordening, model A.A.V.

In de bouwpraktijk zijn de staaltjes van het kris en kras dooreen haspelen van artikelen en afdeelingen van de A.A.V. van den ouden B.N.A., uit de A.A V. van den huidigen B.N.A., uit de A.V. van Waterstaat en de A.V. van Prof. v. d. Kloes overtalrijk. Gevolg: ingewikkelde procedures, als het tot een geschil bij den Raad van Arbitrage komt.

Voor de arbitrage clausule van den Raad van Arbitrage voor de Bouwbedrijven in Nederland wordt dus sterk de aandacht gevraagd. *)

Voorts wordt bestudeerd de mogelijkheid om in de bestekken een verreken- of stelpost op te nemen voor hulp werkzaamheden van den aannemer aan derden.

Ten slotte zijn er nog twee zaken, die tot bepaalde voorstellen geformuleerd zijn n.l. een algemeene clausule in de A.A.V. voor termijnsverlenging bij werkstaking en uitsluiting en de provisie op stel- en verrekenposten.

Wat het eerste betreft is een overeenstemming verkregen bij het Bestuur van den B.N.A. en dat van den N.A.B. over de volgende redactie: „Partieele en algemeene werkstakingen en uitsluitingen zullen worden beschouwd als overmacht en geven recht op termijnsverlenging, tenzij de staking opzettelijk is uitgelokt door den aannemer".

Aanleiding tot het invoeren van deze clausule gaf het feit dat enkele clausules in de praktijk zijn gebleken niet te beantwoorden aan het doel waartoe ze in de bestekken zijn opgenomen. Zoo zijn bijv. niet bruikbaar die clausules, waarin termijnsverlenging afhankelijk wordt gesteld van de vraag of de werkstaking of uitsluiting al of niet is uitgegaan van een behoorlijk georganiseerde vakvereeniging. Het is redelijk ook een werkstaking, uitgaande van niet-georganiseerden als overmacht aan te merken.

Op de a.s. ledenvergadering zal de goedkeuring op bovenstaande clausule worden gevraagd.

Ten leste de provisies voor den aannemer op stel- en verrekenposten in de bestekken. Over het algemeen wordt in de praktijk als usance aangenomen en erkend het recht van den aannemer op 10 % van de stelposten. Deze usance wordt echter nogal willekeurig toegepast en de toepassing is dikwijls afhankelijk van allerhande vaak persoonlijke motieven. Zoodoende een voortdurende bron van verwarring, terwijl daarenboven toch in de meeste materiaalprijzen reeds 10 % voor den aannemer begrepen is. Het Bestuur van den B.N.A. is het met het Bestuur van den N.A.B. niet eens kunnen worden over een in de bestekken op te nemen clausule, die alle misverstand uitsloot.

Ten einde dit te bereiken heeft het Bestuur van den B.N.A. zelfstandig besloten een bindend besluit te doen nemen, waarbij bepaald is dat in de bestekken van de leden van den B.N.A. de provisiën op de stel- en verrekenposten zullen worden afgeschaft, zoodat de in die posten genoemde bedragen alle netto zijn.

Verwarring is dan buitengesloten en de aannemers zullen met het eenmaal genomen besluit van de architecten B.N.A. rekening kunnen houden.

*) Bedoeld is de Bepaling, aanbevolen ter opneming in de bestekken, bijblad van de Statuten v. d. Raad v. Arbitrage. Verkrijgbaar bij het Secretariaat.

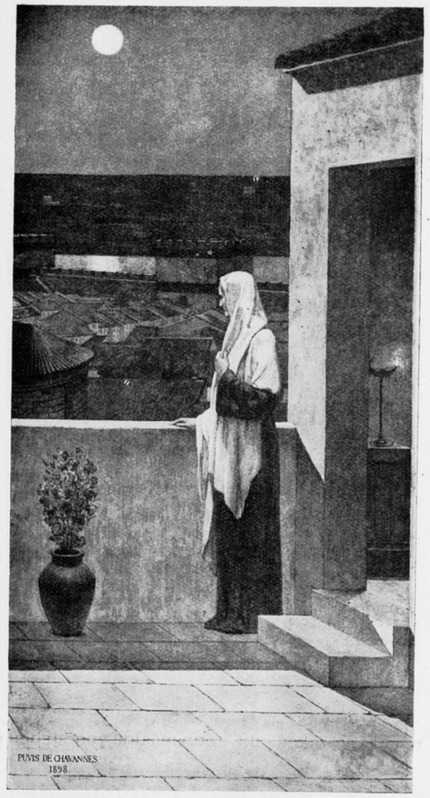

DE HEILIGE GENOVEVA, WAKEND OVER DE STAD.
MUURSCHILDERING DOOR PUVIS DE CHAVANNES
IN HET PANTHEON TE PARIJS.

DE VERHOUDING VAN SCHILDERKUNST EN BOUWKUNST

door JUST HAVELAAR.

II.

Al de door mij genoemde uitingen echter blijven ons nog bannen in de sfeer van de „historie-schildering", die doode schim van wat eenmaal een levende monumentale kunst was geweest. Boven hen allen uit verhief zich, zonder eenige moedwil of forceering, de begenadigde Puvis de Chavannes. Hij steeg ook boven hun sfeer uit, boven dat „nationale" idealisme, dat voor een Rethel, v. Schwind of Leys, zoo onmiskenbaar een bron van inspiratie is geweest, een stuwkracht der ideeën. Want alle monumentale kunst veronderstelt een ideeën-inhoud, een symbolische drang. Alle monumentale kunst richt zich noodwendig tot de veeleënheid van een geestelijke gemeente, van een volk, en vertolkt gevoelens en gedachten die de massa beheerschen. Dezen gemeenschappelijken geest zocht Puvis de Chavannes niet zoo zeer in een beperkt historisch verleden, als wel in een sfeer, die als 't ware ter zijde der cultuur lag. Hij dacht zich 't liefste weg in een nog ongerepte wereld, zonder steden en zonder geweld, in een kalme natuur-wereld welke bewoond werd door eenvoudige, stille,

vrome werkers. Hij verbeeldde zich de wonden van 't oude Frankrijk, een sfeer waar de heidensche natuur-mythologie samengesmolten was met de zachte zeden van een nog naïef Christendom. En het is niet de vraag, of zijn wereld ooit werkelijkheid geweest is: zij is een schoone en idyllische waarheid, waaraan niet te twijfelen valt. Het historische wijkt geheel terug voor de aan geen tijd gebonden schoonheid en wijsheid van een zeer nobelen geest. Deze kunst is een verheven protest tegen de verwordingen der moderne groote-stads-beschaving. Zij blijft in haar vereeniging van Anticke natuur-schoonheid en Christelijk „gemoed" typisch voor den Latijnschen geest, maar zij stijgt geheel uit boven het meer bepaald Fransche karakter, boven de Parijsche beschaving.

Er waren er meer van zijn innerlijke gestemdheid. Ik denk hier natuurlijk allereerst aan den genialen Chassériau, wiens zeer vroege dood zijn ontwikkeling reeds in den knop verbrak, maar ook aan den vromen natuur-poëet, die de idylle tot 't verhevene wist op te voeren, Segantini, of aan den goeden, ernstigen, epischen Millet (wiens grootheid vaak nóg onderschat wordt) aan hen beiden, die, hoewel geen wandschilders, toch met den geest van hun eeuw braken en meer monumentalen zin in 't hart droegen dan beroemdheden als Brangwyn, beroemdheden voor wien het fresco een summum van glorie en grootheid beteekende, een welkome aanleiding om eens te toonen hoe knap ze waren.

Stellig ook mag een verband gezocht worden tusschen den schilder der St. Geneviève en een Morris in Engeland met zijn strijdend verzet tegen de machine en den geest van 't mechanisme, tegen onze wereld van geld en macht, tegen onze fabrieksfeer, tegen onze wereld-steden-beschaving zonder rust of wijding. Beiden waren de overtuigde apostels van een gelukkige samenleving; beiden ontkenden hun eeuw op een grootsche wijze. Maar hun arbeid heeft historisch slechts deze beteekenis, dat zij 't symptoom is van het ontwakend verlangen naar een kunst, die met de geheele cultuur inniger verbonden zou zijn, dan de zoo individueele fragmentarische kunst dier dagen. De muurschilderingen van Puvis de Chavannes, hoe ontroerend ook, blijven min of meer een toeval en staan buiten de historische noodwendigheid der wereld. Hoewel deze kunst tegen alle individualisme in gaat, blijft zij toch een al te individueel experiment. Uit deze kunst kwam niets voort en kon ook niets voortkomen. Want de cultureele bodem ontbrak haar ten eenen male. Er was ook geen architectuur, die deze schilderingen opving en ondersteunde. Van de wanden van 't Pantheon of van 't Raadhuis te Parijs is slechts te zeggen, dat zij een neutrale sfeer vormen om de scheppingen heen van den meester. Er was geen architectuur die bezielde. Er was geen stijl die bond en vormde. Neen, deze schilderkunst was niet uit een architectonische gedachte *geboren*.

En — nogmaals — is niet tenslotte hetzelfde te zeggen van 't streven van een Morris en Ruskin; is de onvruchtbaarheid van deze bedoelingen niet uit eenzelfde oorzaak te verklaren? Morris gaf zijn leven, zijn kracht, zijn rijken geest, zijn geheele liefde aan de herleving der ambachtskunsten; — maar de architectuur ontbrak, welke de kunstnijverheid beheerschen kon. Historische voorbeelden moesten kunstmatig de sfeer aangeven, die de werkelijkheid van 't leven niet scheppen kon. Het streven van Morris stond buiten het lot der wereld.

Een schilder als Laermans in België bezat ongetwijfeld vele psychische eigenschappen, noodig om een groote monumentale kunst voor te brengen: hoe synthetisch van vorm, hoe machtig van karakter, hoe algemeen van geest is zijn schepping, die op de meest natuurlijke wijze symbolisch aandoet, — maar de noodzaak, de gebondenheid, de architectonische gedachte ontbreekt. En om deze redenen zou ik ook de kunst van Hodler misschien wel van grooter historische beteekenis achten dan die van Puvis de Chavannes en zeker wel dichter bij een symbolische schilderkunst dan die van Segantini of Laermans, maar toch nog verre van een verwezenlijking in de richting der monumentaliteit. Hodler's werk is vol gedachten, vol zinnebeeldigheid, en ook zeer bizonder van stemming en zeer markant van vorm.... maar het mist eigenlijk juist alles wat ik voor me zie, als ik aan de mogelijkheden der monumentale kunst

J. THORN PRIKKER. ONTWERP MUURSCHILDERINGEN IN HET RAADHUIS VAN ROTTERDAM. ONUITGEVOERD.
ONTWERPTEEKENING IN HET MUSEUM BOYMANS.

FRAGMENT MUURSCHILDERING IN DE VERGADERZAAL VAN HET GEBOUW VAN DEN A.N.D.B. TE AMSTERDAM. DOOR R. N. ROLAND HOLST.

denk. Het mist, in één woord gezegd, wijding. Het moge steeds gevaarlijk zijn ingewikkelde zaken „in één woord" te zeggen: maar den goeden verstaander is immers 't *halve* woord reeds genoeg!

In zekeren zin is 't noodlottig, is 't een pedante domheid, de moderne uitingen der kunst te vergelijken met die van vroeger eeuwen, om daarop — zooals dan vanzelf spreekt — te concludeeren, dat wij nog niets vermogen of beteekenen. Ik haat dit misbruik van de zoo edele wetenschap, die men kunstgeschiedenis noemt, ten diepste. Innig en oprecht verfoei ik àl de véle misbruiken dier wetenschap. Wij moeten zeer voorzichtig zijn, zoodra wij een werk van Puvis de Chavannes of Hodler vergelijken met een 14e eeuwsch fresco, met een Byzantijnsch mozaïek. Maar het is niet verkeerd indien deze oude werken ons leeren het woord monumentaliteit met schroom te gebruiken. Wij missen ten eenenmale de vastheid, de ornamentale gebondenheid der oude kunstenaars, wier bezieling diep en stellig genoeg was om een zeer strenge beheersching te kunnen verdragen. Wij missen vooral de macht van conceptie, de sterk symbolische intuïtie, de ideeënkracht van die vroegere geslachten, die door een groote cultuur werden vereenigd en gesteund. Wij missen dat, wat samenbindt: religie, ook al heb ik de mijne en gij de uwe.

Ik meen, dat wij beter doen voorloopig eerlijk te bekennen, dat onze tijd geen monumentale schilderkunst voortbrengt, dat alle pogingen in die richting voorbarig zijn en haar voorbarigheid ook doen gevoelen. Zij doen haar 't hinderlijkst wellicht gevoelen door een „mystiek", die al te historisch aandoet om den naam van mystiek te mogen dragen. Immers, niets ònhistorischer dan de mystiek; niets meer *spontaan* dan de mystiek. Hoe kan 't dan anders, of veel Christus-voorstellingen en Madonna's en Bijbelsche motieven en theologische symbolen in de moderne kunst ergeren slechts, daar zij de veraesthetiseerde schaduw-beelden zijn van 't geen eenmaal bloed en leven was en de vruchten van een geloof, dat in leed en strijd was gewonnen.

Uit zulk een geloof komt de monumentale kunst voort. Het diep verband tusschen de metaphysiek en symbolisch gestemde (en daarom ook in wezen reeds monumentale) kunst wordt nog veel te slecht begrepen. Maar ik zal de verleiding weerstaan mij in algemeene bespiegelingen te begeven en het terrein der zakelijke geschiedenis nog niet verlaten.

Tegen 't einde der vorige eeuw heerschte in kunstenaarskringen een sfeer van sterk gespannen verwachtingen. Wij hebben daar ook in Holland veel van beleefd. Een architectuur was uit 't niet herrezen; een nieuwe architectonische stijl ontstond, die eindelijk niet langer een samenraapsel was van lang-doode stijl-motieven, maar een uiting van den tijd. Een strenge en synthetische sculptuur werd door de nieuwe bouwkunst in 't leven geroepen. Men dacht veel aan de Gothiek (zonder altijd een juist besef te toonen van haar maatschappelijke en ideëele grondslagen!) Men droomde zich een machtig samen-gaan der beeldende kunsten. Der Kinderen schiep zijn wandschilderingen voor 't Raadhuis van 's-Hertogenbosch, deze nobele, steeds nog suggestieve herinnering aan ons middeleeuwsch verleden. Roland Holst schilderde zijn verbeeldingen der toekomst en van den socialen strijd in Berlage's gebouw voor den Diamantbewerkersbond. Toorop en Thorn Prikker waren de geniale, wagende krachten, aanstuwend op een kunst die de ideeën, de conflicten, de verwachtingen van den tijd vertolkte, een zuiver symbolische kunst die moest worden een zuiver architectonische kunst, een kunst, zich aansluitend bij de architectuur, welke zij dramatisch verluchtte.

Maar vooral gewichtig was de weder-opbloei der kunstnijverheid in al haar vertakkingen. Welk een wekker op vele gebieden, welk een onderzoeker in vele technieken, is een man geweest als Dysselhof! Ik wil daarbij nog aan de namen herinneren van den fijnen v. Hoytema, van den nobelen Hahn, deze kunstenaars, die hun werk begrepen als een dienende kracht in 't geheel der samenleving en als een gemeenschaps-bezit.

Maar de groote, de forsche en toch teedere gestalte van Vincent v. Gogh, wiens tragische dood denken deed aan een martelaarschap van den geroepene in zijn

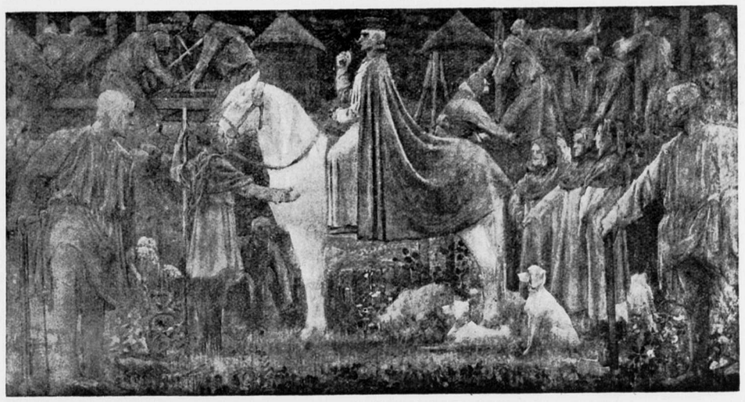

FRESCO IN HET RAADHUIS TE 'S-HERTOGENBOSCH DOOR A. J. DERKINDEREN.

noodwendig conflict met 't materialisme der zieke eeuw, Van Gogh verrees steeds klaarder in het middelpunt van den strijd, die een *Europeesche* strijd was. Vele zijner werken, zijn irissen en zonnebloemen, zijn Berçeuse en Arlésienne, zijn lentebloesems en korenvelden, waren ons de stoutmoedige profetie van een kunst, die, door het realisme heen tot de algemeenheid der symboliek zich verbreedde, krachtens haar geestelijk gehalte, een kunst die naar den geest en daarom ook naar den vorm de geboorte aankondigde van een nieuwen monumentalen stijl, een kunst die dit des te betrouwbaarder beteekende, doordat zij zoo primair, zoo noodwendig was.

De idealen dier jaren zijn zoo vurig geweest, dat het zelfs hen, die later kwamen, die tot ontplooiïng kwamen in de zware jaren voor den oorlog, moeite blijft kosten dezen, onzen eigen tijd onbevangen te zien en hem naar zijn werkelijke bedoeling te verstaan.

Men behoeft geen verbitterde, geen ontgoochelde te zijn, om te erkennen, dat vele verwachtingen uit de jaren '90 niet in vervulling zijn gegaan, dat eigenlijk haast àlles anders is uitgegroeid, dan men het toen zich droomde. Wie 't leven kent, wie b.v. zijn eigen persoonlijk lot eens helder overdenkt, zal deze erkenning misschien minder moeite kosten, vooral indien hij beseft hoe gevaarlijk de verdramatiseerde illusie is.

Ik wil niet in te breede geschied-schrijving mij verliezen. De feiten zijn, geloof ik, duidelijk genoeg. Na een periode van aarzeling, van inzinking, is de architecturale geest opnieuw vaardig geworden. Vooral de bouwkunst zelf ontwikkelde zich, zij 't langs grillige lijnen en vertakkingen, in vaak verrassende vormen en in vaak prachtigen rijkdom. De belemmeringen — die talrijk en moeilijk waren — hebben tenslotte vormend en als beproevingen gewerkt op den geïnspireerden geest. Er is geen reden tot ontmoediging. Maar een monumentale schilderkunst heeft de jonge architectuur niet voortgebracht. Zoo men in ons land een wandschildering verlangt, zal men wellicht steeds nog omzien naar de vier of vijf krachten, die een kwart eeuw geleden het „voorbeeld" gaven. En ook die enkelen, die thans reeds grijze haren dragen en heeren-op-leeftijd zijn geworden, mochten helaas slechts zeer weinig volbrengen in deze richting. De thans jonge schilders verwarren zich in abstracte stijl-problemen of vervallen tot een pathetisch en schilderachtig realisme, indien zij bij geval zich eens aan de wandschildering te buiten gaan. De pogingen in den Haagschen Schouwburg, of die in de „Geneeskundige dienst" van Amsterdam zijn in dit opzicht typeerend en zeker niet de slechtste experimenten. Een prijsvraag van wandschilderingen (zonderlinge gedachte, trouwens!) eenige jaren geleden uitgeschreven door den Haagschen kunstkring, gaf „leerzame resultaten", waarbij men zich achter 't oor krabde. Het is eigenlijk een eenigszins vooze romantiek geworden, den mond vol te

LANDHUIS „DE ZANDHOEK" TE EINDHOVEN.

ARCHITECT B. J. KOLDEWEY TE VOORBURG.

hebben van de wandschilderingen, die men zich voorstelt. Wij bezitten geen Giotto — zooals vanzelf spreekt — maar ook een modernen Puvis de Chavannes zal men vergeefs zoeken. Toen een onzer in Parijs ging spreken over de beginselen der monumentale schilderkunst, werd hij, zegt men, niet begrepen, hoewel aller aandacht gevestigd blijft op de evolutie der schilderkunst in Frankrijk.

Want toch is er in de picturale kunst veel gebeurd en is zelfs de architecturale gedachte levend gebleven bij de jonge schilders.

Zooals in de 15e eeuw de schilderkunst langzaam en moeilijk zich evolueerde van uit de gestyleerde vormen in de richting van het naturalisme, zoo is in onzen tijd een ontwikkelingsgang in tegenovergestelde lijn waar te nemen. Dezelfde moeite, die toen de kunstenaars hadden, om zich te bevrijden uit de vaste schema's der symboliek, hebben de kunstenaars nu, om zich te bevrijden van den dwang der natuurgelijkenis. De moderne kunst openbaart een algemeen streven naar evenwichtige vlakvulling en rythmische gebondenheid. De bevrijding wordt gezocht in de decoratieve schoonheid. Nogmaals zou ik willen wijzen op 't geen een Dysselhof bestreefde en volbracht in de laatste tien jaren der vorige eeuw. De éénheid van de sierkunsten en de schilderkunst, de opheffing der schilderkunst in de sierkunst, stond in dien tijd velen voor den geest als een snel te verwezenlijken ideaal. En hier raken wij een uiterst belangrijk probleem, eigenlijk het centrale probleem van ons onderwerp.

(Wordt vervolgd).

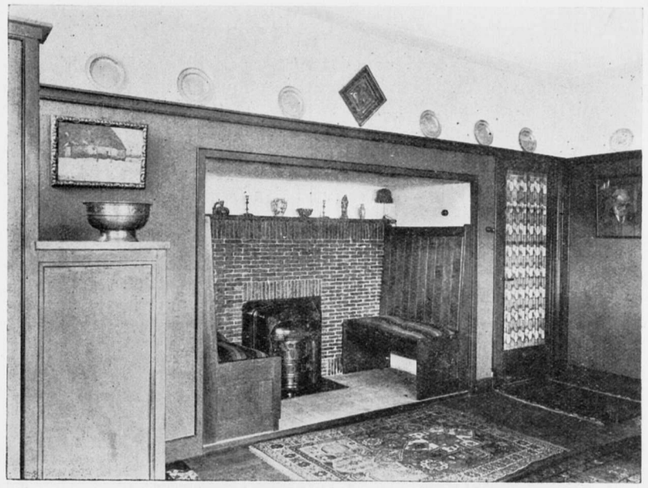

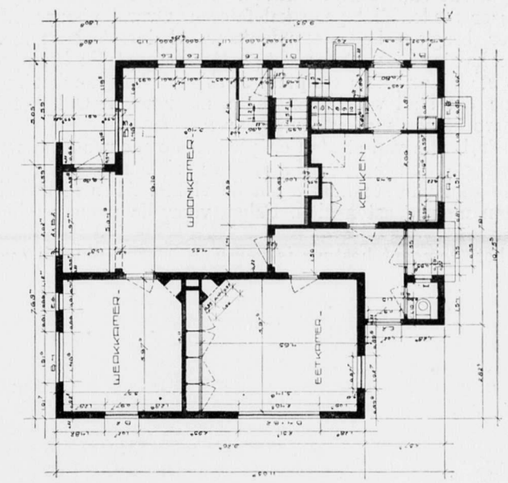

HET LANDHUIS „DE ZANDHOEK" TE EINDHOVEN.

Architect B. J. KOLDEWEY te Voorburg.

De architect van bijgaand woonhuis zond ons bij de foto's de zeer korte en zeer zakelijke toelichting, dat het plint gemetseld is van miskleurige klinker, de afpleistering van Robison-cement is, de ramen standaard A. W. Braat-ramen zijn, de dakbedekking uit roode pannen bestaat en dat de schouw in de woonkamer uit groen verglaasde handvorm is gemetseld.

Noteeren wij hierbij dat de pittige bekoring van het geveltje haar oorzaak vindt in de met coquette nonchalance daarin geplaatste openingen voor poort en ramen en het fijne genoegen om in dit heelemaal niet modern opgezette geval accenten te leggen, waarin men affiniteit voelt met wel zeer geavanceerde bouwkunst-uitingen.

Het is jammer dat van de coquetterie en van het fijne genoegen in het detail van het interieur weinig tot uiting is kunnen komen.

J. P. M.

DE VERNIEUWING DER HOOFDSTAD.

Er zijn van die momenten in het leven, dat men er genoeg van heeft altijd en eeuwig tegen de oude en half versleten bullen aan te kijken en in een plotselingen aanval van vernieuwingsrazernij gaat al de oude boel aan den kant. Weg met de mooie chiffonnière van Mamma, weg met die dooie secretaire van Oom Adriaan, weg met die dure prullen voor de porte-brisée, weg met die zure sta-in-den-weg van een canapé, weg met die vreugd van de wittebroodsweken. Alles d'r uit. Nu fijn alles nieuw! Laat kosten wat kost! Mensch, zanik nu niet, dat vervelende buffet ergert me eigenlijk ook al jaren. En die wiebelende crapaud van Tante Elodie. Weg met dat prul. We koopen nieuw!

Het doet je min of meer aan een dergelijke niet in alle deelen goed te keuren huisvaderlijke gemoedsstemming denken, als je ziet hoe Amsterdam onder handen wordt genomen. Want het lijkt er op dat langzamerhand alles en alles tegen den grond gaat en vernieuwd moet worden, zóó pakt het huidige Gemeentebestuur de verbetering van de hoofdstad aan. Amsterdam maakt een groote metamorphose door, waaruit het over eenige jaren, prijkende met aantrekkelijke wereld-stad allures zal te voorschijn moeten komen.

Daar is de verbetering van de straat en den weg. Een millioenenplan dat ongestoord en rustig verwezenlijkt wordt. Dan hier, dan daar, maar steeds op vele plaatsen tegelijk liggen geheele pleinen en straten overhoop en drukken de gloeiende walsen het nieuwe wegmateriaal glad.

De Dam, de Nieuwe Zijds Voorburgwal, de Plantage Middenlaan, de Overtoom, de v. Baerlestraat, het Leidsche Boschje, het Rembrandtsplein, enz., enz., alles spiegelt je tegen van nieuwen glans en vergenoegen.

Annex daarmede werkt Amsterdam aan zijn bruggen. De oude werden te smal, te hoog, te gevaarlijk. Weg er mede. Niet gaan kalefateren. Overal nieuwe, flinke, monumentale bruggen. Hoe meer bruggen hoe monumentaler. Al doende leert men! Dan de havenwerken. Vergeet de havens niet. De prachtige Coenhaven! En het spoorwegnet, de ringspoorbaan rond de stad. Langzaam kruipt als een slak de kop van den hoogen gelen zanddijk langs den Zuidkant der stad voort. Langzaam, maar zeker. Ook het luchtverkeer krijgt zijn deel. Schiphol wordt een moderne vlieghaven.

En aan deze breede banen van straten en pleinen de nieuwe bouwwerken van de stad. Met tientallen tegelijk. Nieuwe school-, nieuwe ziekenhuizen, nieuwe administratiegebouwen, het oude gammele stadhuis tegen de vlakte. Alles nieuw flink en royal.

En op de straten nieuwe ustensiliën. Palen voor licht en leidingen, voor reclame en van seinen, opgeruimd de oude rommel, alles nieuw, tip-top. Het is of de geest van een Hausmann in het Gemeentebestuur is gevaren. Al moeten wij over de voortvarendheid bedenkelijk glimlachen, al kunnen we lang niet alles van het resultaat geestdriftig bewonderen, de flinkheid van de daad dwingt respect af en stelt Amsterdam aan de spits wat de pogingen aangaat om de steden aan te passen aan de vermoedelijke toekomst van het stadsleven, d.i. met groote bevolking te midden en onder invloed van veel, en intensief verkeer.

Van dit vernieuwingsproces hopen wij achtereenvolgens een en ander in ons blad te bespreken en te laten zien. J. P. M.

PRIJSVRAAG OLYMPISCHE MEDAILLE.

In aansluiting met haar vorige berichten inzake de Prijsvraag voor een Olympische medaille, moet de Permanente Prijsvraagcommissie tot haar leedwezen mededeelen dat het aan het *Nederlandsch* Olympisch Comité, ondanks herhaald rappel, niet is gelukt, van het *Internationaal* Olympisch Comité de zekerheid te verkrijgen dat tijdig een competente Internationale jury voor de eindbeoordeeling der inzendingen van de verschillende landen, zal worden aangewezen.

Tot welke, de kunstenaars en de artistieke waarde eener prijsvraag, zeer ernstig benadeelende praktijken het niet vooraf benoemen en bekend maken van een competente jury kunnen leiden, daarvan zijn de voorbeelden, ook in internationale prijsvragen en van recenten datum, genoeg bekend en helaas weinig vertrouwen wekkend.

Daar het Nederlandsch Olympisch Comité, dat door zijne zeer op prijs gestelde medewerking het Nederlandsche deel van de prijsvraag in overeenstemming heeft gebracht met onze regelen en gedaan heeft wat het kon om tot een juiste regeling van het *eindconcours* te geraken, de hier ingekomen antwoorden, door de Nederlandsche jury bekroond, niet van *mededinging aan het eindconcours zal kunnen terughouden*, meent de P.P.C. de Nederlandsche mededingers er op te moeten wijzen dat de inzendingen van de Nederlandsche prijsvraag mogelijk zullen worden blootgesteld aan een eindoordeel van niet-bevoegden.

19 SEPTEMBER 1925 NUMMER 38

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

INHOUD.

Officieele Mededeelingen. Ledenvergadering B. N. A. te Middelburg. — Agenda van de Ledenvergadering van den B. N. A. op Vrijdag 16 October 1925 te Middelburg. — Berichten. De Dam te Amsterdam. — Stadhuisbouw te Amsterdam. — Raadhuisbouw te Hilversum. — De verhouding van Schilderkunst en Bouwkunst, door Just Havelaar (slot). — Kerkje te Kandersteg. — Nieuwe Boekwerken, door S.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.

LEDENVERGADERING B.N.A. TE MIDDELBURG.

Het Bestuur heeft besloten de eerstvolgende ledenvergadering te doen plaats vinden in Middelburg. Verschillende overwegingen hebben de keuze op deze plaats bepaald.

In de eerste plaats het feit dat sinds 1908 geen vergadering in Zeeland plaats vond. Toen is de Septembervergadering gehouden te Zierikzee, waaraan een zeer geslaagde excursie was verbonden, die de oudere leden zeer zeker als een aangename herinnering hebben bewaard.

Het doel nu van het Bestuur is aan deze ledenvergadering eveneens het nuttige en het aangename te verbinden en het stelt zich voor een zoodanig programma op te maken, dat de leden in de gelegenheid zullen zijn de vele en fraaie architectonische schoonheden van deze oude Zeeuwsche stad rustig te bezien. Het Bestuur heeft voor het opstellen van dit programma de medewerking gekregen van den gemeente-archivaris van Middelburg, Dr. W. S. Unger.

Het is de bedoeling de reis naar Middelburg zooveel mogelijk gezamenlijk te doen in den namiddag van Donderdag 15 October, om in den avond van dien dag een gemeenschappelijken maaltijd te houden. Vrijdag 16 October wordt dan gewijd aan de vergadering en de excursie, terwijl de terugreis zal plaats vinden op Zaterdag 17 October.

Uit den aard der zaak eischt deze excursie goede voorbereiding en het is, meer dan anders, noodzakelijk dat het Bestuur vooruit het aantal deelnemers weet. Met de gewoonte zich niet op te geven en toch te komen, zal, althans voor dezen keer, gebroken moeten worden.

De leden van den B. N. A. worden dus bij dezen verzocht zich ten spoedigste op te geven voor deze excursie bij den Directeur van den B. N. A. uiterlijk vóór Zaterdag 26 September a. s., zoodat met het zich alsdan opgegeven hebbend aantal deelnemers het programma kan worden uitgewerkt.

Daar het de bedoeling is dat het logies en het verblijf vooruit door het Bureau van den B. N. A. zal worden geregeld en besproken, gelieve men bij de opgave van deelname mede te deelen of men logies behoeft en of voor bespreking daarvan zorg moet worden gedragen. Zoo niet het tegendeel uitdrukkelijk wordt vermeld, zal worden aangenomen dat de deelnemer *de geheele excursie* meemaakt, en voor 2 nachten logies voor hem moet worden aangevraagd, terwijl dan gerekend wordt op het gebruik van 2 maaltijden en 1 lunch. Het is moeilijk thans reeds de kosten hiervan op te geven, maar deze zullen zeker niet boven de gebruikelijke gaan.

Het Bestuur spreekt de hoop uit dat vele leden zich zullen opgeven en dusdoende zullen medewerken de excursie te doen slagen.

Dus: schrijft aan den Directeur van den B. N. A. vóór 26 September a. s.

AGENDA VAN DE LEDENVERGADERING VAN DEN B.N.A. OP VRIJDAG 16 OCTOBER 1925 TE MIDDELBURG.

Met het oog op de excursie beperkt deze agenda zich tot de strikt noodzakelijk te behandelen onderwerpen:

1. Opening door den Voorzitter.
2. Notulen van de Jaarvergadering.
3. Mededeelingen.
4. Benoeming van een lid voor de Commissie van Onderwijs.
   Door het Bestuur worden voorgedragen de heeren Ir. G. J. Meyers en J. Zietsma.
5. Benoeming van een commissie ter bestudeering van de vraag op welke wijze de B.N.A. kan werkzaam zijn bij de opleiding tot architect.
6. Bespreking van het voorstel van het Bestuur, nader te besluiten tot het nemen van een bindend besluit ter zake van de stelposten in de bestekken.
7. Rondvraag.

BERICHTEN.

DE DAM TE AMSTERDAM. De Darwintulpen daargelaten, is thans het plantsoen op het te bebouwen gedeelte van den Dam voltooid.

De schutting is weg. Men heeft nu een goed en duidelijk overzicht over den alzoo verdubbelden Dam, en de eerste gedachte die dit overzicht wekt is dat, hoe de Dam nog ooit zal moeten worden, hij in geen geval zóó zal moeten blijven.

Afgescheiden van het bereikte aspect, dat, door de scherpe scheiding van links het groen der beplanting en rechts de grijze bestrating, half om half, aan het verdwenen costuum der burgerweesjes doet denken, is de Dam thans geen plein meer dat op eenige appreciatie als stedebouwkundig bevredigend geheel aanspraak kan maken. Het is het beste maar te hopen dat vóór de tulpen een kapitaalkrachtige combinatie komt opdagen, die de oorspronkelijke, door eerste rangs deskundigen voorgestelde, bebouwing rond den Dam, voltooit.

STADHUISBOUW TE AMSTERDAM. De vernieuwde vleugel van het Stadhuis te Amsterdam aan de Oude Zijds Voorburgwal is thans zoover gevorderd, dat de schutting is weggenomen.

Wij hopen binnenkort een en ander van dit bouwwerk te laten zien.

RAADHUISBOUW TE HILVERSUM. Een der leden uit Hilversum deelde ons mede dat bij B. en W. van Hilversum blijkbaar de tenuitvoerlegging van de plannen tot het bouwen van een Raadhuis naar het ontwerp van W. M. Dudok ernstig voorzit. Zij stellen n.l. voor het jaar 1926 geen belastingverlaging voor, met het oog op het tot stand doen komen van enkele buitengewone werken, waarbij zij in de eerste plaats denken aan den bouw van het nieuwe raadhuis.

Over dezen bouw moet de Gemeenteraad in 1926 een definitieve beslissing nemen.

DE VERHOUDING VAN SCHILDERKUNST EN BOUWKUNST

door JUST HAVELAAR.

Slot.

Niets normaler dan de schoonheid. Maar hoe bezwaarlijk herwinnen wij de verloren geestelijke gezondheid! Onze drang naar monumentaliteit is een drang naar massaliteit, een drang naar aesthetischen gemeenschapsgeest. De kunst, die een gemeenschapsgeest vertolkt, is een dienende kunst. Maar waar leeft de groote gedachte, in wier dienst de schilder zich zou stellen? En waar leeft de gemeenschap, die deze gedachte representeert en gelooft, die haar „leeft"? Een monumentale schilderkunst ontstaat nog moeilijker dan een monumentaal gestemde sculptuur. Want de sculptuur zal zelfs in 't fragment „monumentaal" kunnen zijn en bepaalt zich haast immer tot 't enkelvoudige motief. Maar de monumentale schilderij berust veel nadrukkelijker op een bepaalde symboliek. En alle symboliek veronderstelt een algemeene geestelijke „sfeer".

Het enorme verschil tusschen de schilderkunst der 14e en die der 15e eeuw in Italië laat zich allereerst begrijpen als een verschil van *symbolische sfeer* dier twee cultuur-perioden. De groote religieuze idee ging verloren, hoewel ieder nog katholiek was. De oude symboliek verschrompelde tot de verfijnde, meer individueele „poëzie" van een Botticelli. Angelico is de laatste geweest in Italië, die waarlijk bezield werd door de oude religieuze idee. En hij was ook, in weerwil van zijn teeder naturalisme, de laatste der ware fresco-schilders. Want noch Raphaël's Stanzen, noch Da Vinci's Avondmaal, noch Michel Angelo's schilderingen der Sixtijnsche kapel, noch Tintoretto's luisterrijke scheppingen in 't Dogenpaleis of Rembrandt's Shakespeariaansche Claudius Civilis voor 't Amsterdamsche Raadhuis noemen wij zuivere voorbeelden van monumentale kunst — al zijn 't universeele en vol-uit geniale kunstwerken. In ons echter leeft een besef van deze dingen, dat aan de vroegere generaties vreemd bleef. Wij vinden b.v. de glasschilderingen van Gouda of van de St. Gudule te Brussel zeer mooi, — maar een verschijnsel van verval in de glasschilderkunst. Wij zijn in dit opzicht de antipoden van 't geslacht der Dürers en Holbeins, die gebrand glas ontwierpen in naturalistischen geest en die juist *daardoor* hun moderniteit bewezen. Wij meenen, neen wij *weten* dat Dürer en Holbein zich vergisten. Zij dachten zich het geschilderde raam als een schilderij, wij denken ons eer het schilderij als een gebrandschilderd glas. Zij zochten ook in hun „architecturale" kunst diepte-werking en realiteits-illusie; wij zoeken, ook in onze „vrije" kunst, de ornamentale vlak-vulling.

Maar weten en meenen is nog geen „doen". Zouden wij ons mogen meten met 't sterke en jonge geslacht, dat in den aanvang der Renaissance de „natuur" veroverde als geestelijke waarde? Wij zijn *niet* sterk, *niet* jong.... Wij strijden tegen onzen cultureelen ouderdom. Wij zijn hoogstens voorbereiders van een nieuwer en sterker jeugd. Wij kunnen ons niet beroepen op onze geloofskracht en op onze innerlijke gevormdheid. En daarom wordt 't vele praten over de monumentale kunst licht min of meer belachelijk!

Ik zeide, dat in de éénheid der sierkunsten en der beeldende kunst het groote probleem besloten lag der monumentale schilderkunst. Een Dysselhof — om hem nogmaals te noemen — maakte batiks en ornamentaal begrepen houtsneden en allerhand voortreffelijke decoratieve ontwerpen.... hij experimenteerde met groot talent in vele technieken, tot de maatschappij hem dwong weer schilderijen te maken. Hij deed 't een en hij deed 't ander.

De scheiding tusschen het sierende en het beeldende of expressieve element der kunst kenmerkt het conflict. Wij weten dit allen; en 't is niet moeilijk een zekere formule op te dreunen van de „voorwaarden tot de monumentale kunst". Maar ik vraag: is b.v. de oude Chineesche schilderkunst (niet de Buddhistisch Chineesche,

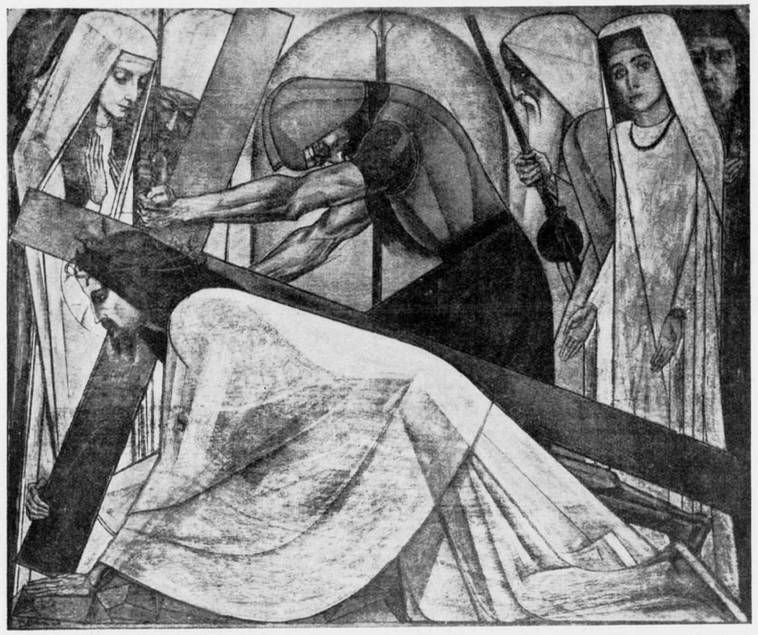

PANEEL UIT DEN KRUISWEG IN DE R.K. KERK TE OOSTERBEEK DOOR JAN TOOROP.

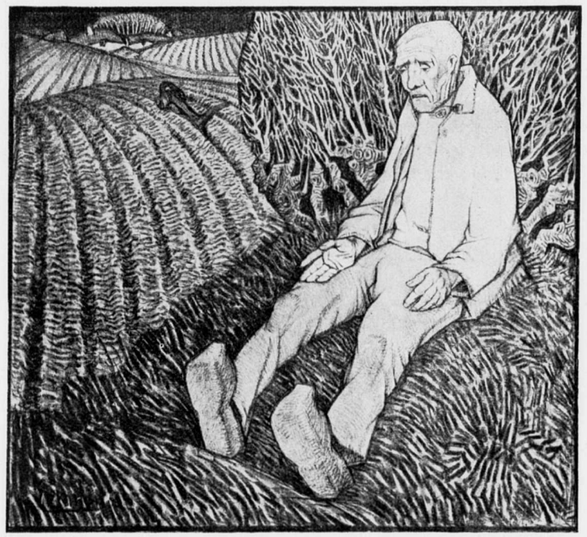

TEEKENING DOOR N. EEKMAN.

maar de z.g.n. Taoïstische met haar lyrische natuur-motieven), is deze edele, diepe uiting van Oost-Asiatische mystiek „monumentaal"? Zij is het naar haar wezen heel zeker; maar is zij 't naar den vorm in den streng architecturalen zin? Men overwege eens, hoe bitter weinig voorbeelden tenslotte bestaan van zulk een architecturale schilderkunst in haar grootere vormen (want Grieksche vazen-schilderingen uit den

goeden tijd zijn zéér mooi, zéér belangrijk, maar zij blijven.... kunstnijverheid). Giotto wordt door onze dogmatici reeds afgewezen, daar met Giotto het „naturalisme" intrad en daar Giotto de architectuur soms te „gebruiken" scheen als middel instêe van haar te eerbiedigen als een doel-in-zich-zelf. Daar was de mozaïek-kunst der Byzantijnsche cultuur (een grootsche uiting, voorzeker, zij 't dan een van 'n wereld, waarmede wij historisch om zoo te zeggen niets meer te maken hebben!) Er was de verrukkelijke glasschilderkunst die in de 11e eeuw in Duitschland en Frankrijk opkwam en die tot de 15e eeuw ongerept bleef. (Maar men kan deze niet zoo-maar bij de schilderkunst inlijven; geschilderd op doek, of op een muur, zouden ze nagenoeg niets meer zijn, de stralende ramen van Chartres!) Er waren enkele, zeer weinige fresco's van absoluut Gothischen en Romaanschen stijl; er waren de Oud-Christelijke — zeer primitieve — fresco's en mozaïeken, de fresco's die men in Pompeï vond, eenige Buddhistische wandschilderingen in Engelsch Indië, in China..... Het is alles van diepe beteekenis, maar 't is niet genoeg om ooit ons te doen vergeten wat de Italiaansche schilders der 14e eeuw, de Vlaamsche en Italiaansche der 15e eeuw, de Duitsche en Italiaansche der 16e eeuw, de Nederlandsche, Spaansche en Fransche der 17e eeuw, de Fransche, Engelsche en Spaansche der 18e eeuw, wat de schilders van den modernen tijd ons schonken, wat we hen nu nog zeer positief danken.

Het is m.i. noodzakelijk het decoratieve en het expressieve element in de schilderkunst klaar te onderscheiden, aleer men — in theorie — de synthese durft op te bouwen.

Een tapijt, een geweven doek, een vaas, zal — indien deze dingen aesthetische waarde bezitten — vooral door zuiver decoratieve schoonheid treffen. Zij bekoren het oog. Wel suggereeren zij een zekere „sfeer", wel bezitten zij „karakter" daar zij immers „stijl" hebben, — maar deze meer geestelijke waarden zijn als 't ware slechts passief aanwezig. Zij representeeren een aesthetische cultuur, maar kunst-scheppingen in den meer volledigen zin van 't woord zijn ze niet. Het volledig kunstwerk zal niet in de eerste plaats een bekoring zijn voor 't oog, het zal niet in de eerste plaats een decoratieve beteekenis hebben, maar het zal hebben een *expressieve* beteekenis voor den geest.

Echter, een kunstwerk, dat *uitsluitend* een expressieve beteekenis zou hebben, laat zich nauwelijks meer denken en zouden we evenmin gaarne „volledig" noemen. Het decoratieve element blijft in de kunst verondersteld. En aan den anderen kant zal menig voorwerp der z.g.n. kunst-nijverheid reeds eenigermate „expressief" worden. (Men denke eens aan een moderne „batik": niet een van in deze richting overbodige dames, maar een van menschen die iets zijn wat een ander *niet* is).

Ik kan mijn bedoeling 't best illustreeren door te verwijzen naar den dans. Heeft niet de dans vóór alles „sierlijk" te zijn, heeft hij niet vóór alles te zijn een „bekoring voor 't oog"? De oude ballet-dans had zelfs uitsluitend decoratieve beteekenis. Zij was gestijlde gratie en daarmeê uit. Een moderne „kunst-dans" echter zal nadrukkelijk en zelfs overwegend „expressief" zijn. Deze dans zal gemoeds-toestanden en geestelijke ontroeringen dramatisch uitdrukken. Innerlijk leven wil de moderne danseres vertolken. Maar zij kan dit niet doen, tenzij ze tevens den toeschouwer decoratief bevredigt. Deze éénheid zullen wij misschien aanduiden met 't woord „rythme", 't rythme dat de „ziel" is der danskunst, der muziek, der dichtkunst, der kunst in 't algemeen ten slotte. Maar een zekere strijd blijft tusschen die beide elementen bestaan; vandaar de geestelijke spanning, waarin de danseres verkeert, en die zij ook op den toeschouwer overdraagt.

Zien wij echter een streng gestijlde Indische dans, die rijk is aan symbolisch gehalte en buitengewoon vast van vorm-uitdrukking, de religieuze dans die 't resultaat is van een eeuwen-oude innerlijke en uiterlijke traditie, die ook boven het grillig, zoekend individualisme ver uitkomt, dan zal die tweestrijd bijna opgeheven zijn. De decoratieve schoonheid vloeit dan geheel samen met de expressieve uitbeeldingskracht. In zulk een ritueelen dans wordt de synthese bereikt der monumentaliteit.

Elke monumentale kunst is op deze wijze synthetisch. De bouwkunst, die bij uitstek monumentale kunst, veronderstelt dan ook deze synthese. Het architectonische bouwwerk vertoont een rythmisch evenwicht van vormen, een harmonie die 't oog

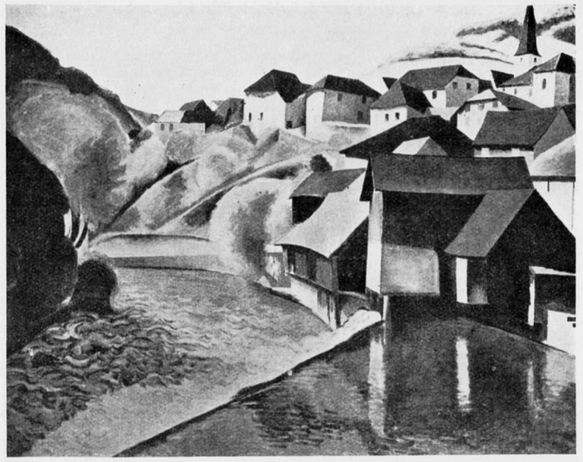

HERBIN.

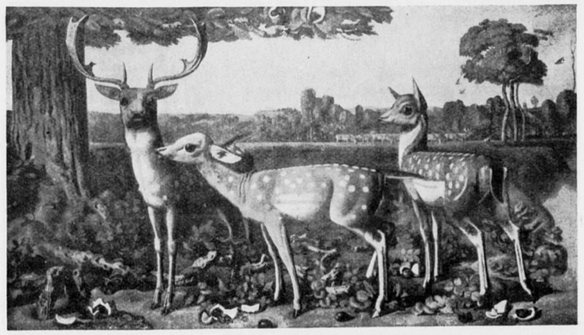

W. A. VAN KONIJNENBURG.

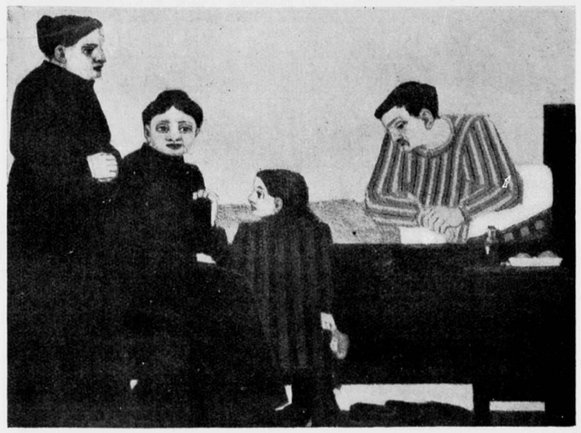

B. VAN DER LECK.

„streelt", zonder daarom decoratief te worden. Een gebouw, dat inderdaad decoratief aandoet, zal geen zuivere bouwkunstige schepping meer zijn. Het bijkomstige overheerscht daar het essentieele, het element der tijdelijkheid overstemt er dat der eeuwigheid of wezenlijkheid. Het goede bouwwerk blijft volkomen constructief, hetgeen wil zeggen, dat zijn vorm- en lijnen-spel een sterk beeldende kracht bezit. Het karaktervolle, schoone en vooral het verheven bouwwerk is niet in de eerste plaats sierlijk, maar expressief. Echter, indien het zuiver en op plastisch belangrijke wijze constructief is, dan zal het onzen decoratieven schoonheidszin vanzelf reeds bevredigen. De decoratieve schoonheid blijkt dan 't noodzakelijk gevolg van de expressieve zuiverheid.

Want de diepste waarheid van 't leven is harmonisch. De diepste waarheid is objectief, harmonisch, bevredigend. Het mysterie des levens openbaart zich zinnebeeldig in de eeuwige wetten van het evenwicht.

Omdat het sierende en het beeldende, het zinnelijke en het geestelijke element der kunst in de architectuur onscheidbaar zijn verbonden, daarom is zij de synthetische kunst, de essentieel monumentale kunst. Zij is synthetisch ook in dien zin, dat we haar evenzeer een enorme opgaaf der kunstnijverheid, als een enorme opgaaf der beeldende kunst mogen noemen.

Het ornament dan vormt 't decoratieve onderdeel van de bouwkunst. Het vervult een geheel decoratieve functie. Het is daarom ook het „bijkomstige" element der bouwkunst; waar 't gaat domineeren, degenereert de architectuur en zal deze niet meer verheven zijn, doch schoon, niet meer stijlvol, doch kunstzinnig (of artistiek). Elke bouwkunstige evolutie verbastert in de ornamentiek; maar in den tijd van ontplooiïng zal ook elke bouwkunst den fantasievollen rijkdom van 't ornament, het kostelijk spel der schoone, sierende vormen, vrijmoedig aanwenden.

Hoewel het bouwkunstig ornament zuiver „kunstnijverheid" blijft, openbaart 't ons toch veel van 't geen een gemeenschap, een cultuur bezielt. De onbewuste volksziel drukt er zich in uit op de wijze der schoonheid. Welk een wereld scheiden, voor hem die aesthetisch *zien* kan, de meander der Grieken, het lotos-motief der Egyptenaren, de arabesk der Mooren! In den Indischen tempelbouw is 't fantastische, exotische, overdadige ornament mysterieus en grootsch als de Veda's. Het is het Buddhistisch beeld, maar getransponeerd in de sfeer van het „schoone", van het „decoratieve", van de onbewuste zinnelijkheid.

Tenslotte zal elk rijk of sterk ornament voor ons ook een expressieve waarde bezitten. Een mooi tapijt uit Klein-Azië, uit Perzië, suggereert ons iets.... ook al weten wij niet wàt!

En daarom kan uit de zuiver decoratieve kunst zooveel voortkomen: zij is als een bodem vol groeikracht, vol zaden.... Wij weten, wat 't Chineesche schrift beteekend heeft voor de Chineesche schilderkunst. Wij weten wat de middeleeuwsche miniatuur beteekent heeft voor het fresco van Angelico en voor het altaar-stuk van v. Eyck.

De waarlijk monumentale schilderkunst is een sierkunst die symbolische diepte kreeg, die „bewust" werd, die „beeldend" is geworden.

Bij Giotto — een der allergrootsten die 't penseel voerden, naar mijn gevoelen — bij Giotto overheerscht zeer stellig het expressieve element het decoratieve. Hoe zou hij anders zijn fresco's in Padua — zijn meest ontzagwekkende schepping tenslotte! — naast en boven elkander hebben geschilderd tegen de wand van 't kerkje? En toch noem ik Giotto bovenàl den grooten meester der compositie. En deze prachtige, stellige, weidsche compositie-kracht blijkt onafscheidelijk van zijn dramatiek. Deze fresco's immers werken dramatisch zoo diep, zoo verheven, doordat zij de gedachte, die zij vertolken, zoo *bondig samenvatten*, doordat zij als rythmische vorm zoo boeiend en rijk zijn. Giotto's macht van compositie is even volkomen als die van Raphaël, even volkomen, maar van gansch verschillend karakter. Laat mij 't zóó zeggen: Raphaëls compositie is zuiver „aesthetisch", die van Giotto is zuiver „geestelijk" (en dus vanzelf tevens aesthetisch). In Giotto eeren wij den grooten dienenden schilder, den symbolischen schilder, den schilder die niet schoonheden, maar die

waarheden wil uitdrukken. Voor hem had de kunst een groote roeping te vervullen ten opzichte der gemeenschap. Het kunstwerk was voor hem een symbolisch teeken, een spreuk in beelden. Er leefde in hem een groote gedachte en die had hij te verkondigen. (Ik noem Giotto, daar hij de grootste is van zijn omgeving. Maar er zijn vele tientallen geweest, van wie dit getuigd mocht worden).

Uit zulk een sfeer ontstaat een kunst, die monumentaal is van vorm, daar zij is synthetisch en symbolisch van geest. En aan zulk een kunst zijn wij nog lang niet toe. Wij weten slechts dit, dat 't een dwaasheid is bij voorbaat te willen vaststellen hoe de kunst zal uitgroeien of hoe zij heeft te zijn, daar de spontaniteit en de onberekenbaarheid het wezen uitmaakt van den scheppenden geest. Wij weten, dat in de kunst elke theorethische voorbarigheid zich zelve straft en evenzeer dat nimmer eenige historische kunst het voorbeeld zijn kan van de toekomstige.

Wij gelooven daarbij — en gelooven is beter dan weten! — dat de geest herleeft, waaruit zulk een kunst groeit. Wij zien zelfs — althans zij die gelooven zien het — dat deze geest zich nu reeds wil uitspreken — hoe stamelend en zoekend dan ook — in de moderne schilderkunst, zoowel in die welke nog den vorm aanneemt van het zelfstandig schilderij als die welke dient en siert; niet 't slechtst openbaart zich die geest in de meer bescheiden uitingen der graphiek, die wellicht een groote toekomst heeft en een leidende beteekenis krijgt. De herlevende architectuur en de zich vernieuwende schilderkunst zullen eenmaal elkander ontmoeten, wanneer de beschaving rijpt tot cultuur.

Men kan in de beeldende kunst twee groote richtingen onderscheiden: de kunst die een belijdenis van gemoedstoestanden en aandoeningen wil zijn, die op zich zelf bestaat, en de kunst die, gerijpt in de bezinning, een symbolische drang vertolkt en een taak vervult in de gemeenschap. Er is, anders gezegd, een kunst die stemming en schoonheid zoekt en een kunst die waarheid zoekt; een kunst van subjectieve en een van objectieve waarden. De belangrijkste geesten onder onze moderne schilders zijn zoekers van waarheid. Het is de religieuse drang, die gaat door de moderne kunst; het is de metaphysische onrust die haar doorkoortst en soms heiligt. Ik weet slechts dit: dat uit zulk een drang en uit zulk een onrust de monumentale vorm geboren wordt, die de bevestiging is van een nieuwe cultuur.

Het begrip „Cultuur" is centraal voor alle problemen, die den hedendaagschen mensch beheerschen. Maar geen cultuur zonder de religie, die boven het cultuur-begrip uitstijgt. De beide groote waarden — cultuur en religie — vinden haar éénheid in de transcendentale persoonlijkheid.

TEEKENING DOOR CHARLEY TOOROP.

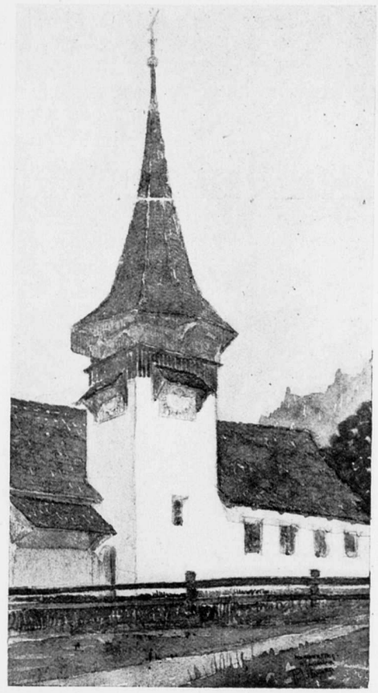

KERKJE TE KANDERSTEG.
REISSCHETS DOOR PH. J. HAMERS.

Dit kerkje is typisch Zwitsersch om den torenvorm, n.l. het achtkante dak op het vierkante grondvlak. In de kleine Zwitsersche plaatsen komt men dit type veelvuldig tegen. Door geen der zijden van de achtkantige torenspits evenwijdig aan het muurvlak te plaatsen, ontstaat een eigenaardig effect, terwijl de toren uitwendig logisch en open zijn constructie, op het muurwerk, doet uitkomen.

NIEUWE BOEKWERKEN.

Moderne Architektur in Dänemark. Herausgegeben vom Akademischen Architektenverein in Dänemark. Verlag: Ernst Wasmuth A. G. Berlin. (*f* 3.75.).

Deze bescheiden verzameling reproducties, die in de latere jaren in het Deensche architectenorgaan waren gepubliceerd, zal velen van ons welkom zijn. Want sinds het groene boekje, Dansk Arkitektur gennem 20 Aar, dat in 1912 verscheen, hebben wij ons alleen met het bovengenoemde blad moeten tevreden stellen.

In een voorwoord van slechts enkele regels wordt meegedeeld dat de weergegeven werken alle zijn van levende bouwmeesters, uitgezonderd die van prof. Hack Kampmann en Carl Petersen. Men heeft bedoeld voorbeelden te geven van de meest verschillende opgaven, zoowel monumentale en representatieve als zeer eenvoudige en burgerlijke. Uit welke overwegingen de keuze gedaan is valt zelfs voor een meer ingewijde moeielijk te beoordeelen, wanneer men bedenkt, dat bijv. de Pharmaceu-

tische school van Clemmensen, die van 1892 dateert, ook is opgenomen. Het was voor een juist begrip beter geweest wanneer men de gebouwen gedateerd had.

Opvallend voor ons, Hollanders is, dat van alle werken hier weergegeven er slechts twee zijn, die nieuwe vormen vertoonen, n.l. het ontwerp van Prof. Rosen voor de Chicago Tribune, dat niet in het betreffende boek werd gereproduceerd en het pavilloen voor den likeurfabrikant Heering in Tivoli door Helweg Möller. Alle andere werken zouden wij traditioneel kunnen noemen, met uitzondering wellicht van het eenigszins apart staande werk van Petersen, waarvan helaas de zoo fraaie kunsthandel reeds sinds eenige jaren verdwenen is.

Zeer sterk is het begrip bij onze Deensche collega's, dat de omgeving beslissend is, niet alleen voor de massa's en de kleur, maar ook voor de vormgeving, waarbij toch een eigen karakter behouden kan blijven, zooals in het gebouw voor de Reedersvereeniging te Kopenhagen door Monberg. Een enkele maal, zooals bij het Gerechtshof te Frederiksberg door Kampmann en Gottlob vraagt men zich naar aanleiding van de afbeeldingen wel eens af wat er voor eigens is overgebleven. Daarvoor moet men feitelijk ter plaatse het gebouw beoordeelen. Het is mij dikwijls in Denemarken opgevallen hoe de massa en de kleur van een eenvoudig geheel traditioneel gebouw zóó juist waren getroffen als alleen een kunstenaar het kan.

Het belangrijkste gebouw der laatste jaren in Denemarken, het Politiegebouw te Kopenhagen is hier door twee plattegronden en eenige foto's vertegenwoordigd. Waarbij natuurlijk de kleur verloren is gegaan. Dit is voor den indruk van de buitenarchitectuur niet van groot belang, voor de binnenplaatsen echter met de tegenstelling hunner natuursteen tegenover de gepleisterde buitengevels en voor de interieurs gaat daardoor veel van de bedoelingen der bouwmeesters verloren.

In deze korte aankondiging zou een beschouwing over dit zeer merkwaardige gebouw misplaatst zijn. Dat de Palladiaansche opvattingen, die hierin tot uiting komen lijnrecht ingaan tegen hetgeen door Östberg in Zweden bedoeld is, blijkt bij eerste aanschouwing. De geheele opzet is van Prof. Hack Kampmann, doch daar deze in 1920 is overleden is het gebouw geheel uitgevoerd door zijn zoon en door Rafn en Jacobsen. In het interieur zijn fantastische dingen gebeurd als het marmer schilderen van houten deuren over kozijn en deur. Naast groote monumentaliteit, zooals die tot uiting komt in de binnenplaatsen, waarvan een het beeld van Utzon Frank zal bevatten, doet dit gebouw een technische verfijning zien, die ons aller aandacht waard is.

De zin voor eenvoud en intimiteit, die wellicht de sterkste eigenschap van het Deensche karakter vormt, komt het best tot uiting in de buitenhuizen, waarvan wij er hier eenige gereproduceerd vinden en waarvan wij in de eerste plaats willen noemen dat in Ryvangen door Poul Baumann, dat wij ook in dit blad hebben kunnen vinden. [1]) Daarnaast wil ik de aandacht vestigen op het huis van en door Poul Holsoe, nu stadsarchitect van Kopenhagen, dat echter helaas niet goed gereproduceerd is en ten slotte een zomerhuisje bij Springforbi door Hjejle en Rosenkjaer. Men moet dit lage rose gepleisterde huis met het eenvoudige roode pannen dak in het zoo vriendelijke landschap gezien hebben om de waarde van dergelijk bescheiden en nobel werk ten volle te beseffen.

Maar ook voor hen, die niet in de gelegenheid zijn dat prettige land te bezoeken valt er uit deze serie afbeeldingen een en ander te leeren.

S.

1) Zie Jaargang 1919, pag. 195.

26 SEPTEMBER 1925 NUMMER 39

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

INHOUD.

Officieele Mededeelingen. — Opgaaf van deelname aan de excursie. — Agenda van de ledenvergadering van den B. N. A. op Vrijdag 16 October 1925 des v.m. 11 uur te Middelburg. — Programma van de excursie en de vergadering van den B.N.A. op Donderdag 15, Vrijdag 16 en Zaterdag 17 October 1925. — Toelichting op de agenda van de ledenvergadering van den B.N.A. op Vrijdag 16 October 1925 te Middelburg. — Nieuwe leden B.N.A. — Mededeelingen. — Prijsvraag Affiche: „Voor Jong Nederland." — Berichten. — Een belangrijk geschenk. — Prijsvraag stadhuis te Leeuwarden. — De volkshuisvesting in de Troonrede. — Artikel 1645 B.W. en termijnverlenging in geval van werkstaking, door P. G. Buskens, Arch. voorz. B.N.A. — Rotterdamsche Post VII, door Periscopius. — De bruggenbouw te Amsterdam, door J. P. M. — Nog eens: De stormramp in den Achterhoek, door J. C. Slagter. — Nieuwe Boekwerken, door E. P. M.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.

OPGAAF VAN DEELNAME AAN DE EXCURSIE.

Zou de gewoonte om zich niet op te geven en toch te komen ook bij deze gelegenheid weer gehandhaafd worden.

Dit zal aanleiding tot moeilijkheden geven, met logies, met de maaltijden, met den autorit, enz. Daarom wordt hierbij alsnog dringend verzocht zich op te geven tot uiterlijk Woensdag 30 September 1925, daar op 1 October de Secretaris van den B. N. A. persoonlijk de regelingen te Middelburg zal treffen.

Het Bestuur rekent op minstens 50 deelnemers, maar dit aantal is er nog lang niet.

GEEFT U DUS DIRECT OP.

AGENDA VAN DE LEDENVERGADERING VAN DEN B.N.A. OP VRIJDAG 16 OCTOBER 1925 DES V.M. 11 UUR TE MIDDELBURG.

Met het oog op de excursie beperkt deze agenda zich tot de strikt noodzakelijk te behandelen onderwerpen:

1. Opening door den Voorzitter.
2. Notulen van de Jaarvergadering.
3. Mededeelingen.
4. Benoeming van een lid voor de Commissie van Onderwijs.
   Door het Bestuur worden voorgedragen de heeren Ir. G. J. Meyers en J. Zietsma.
5. Benoeming van een commissie ter bestudeering van de vraag op welke wijze de B.N.A. kan werkzaam zijn bij de opleiding tot architect.
6. Bespreking van het voorstel van het Bestuur, nader te besluiten tot het nemen van een bindend besluit ter zake van de stelposten in de bestekken.
7. Rondvraag.

PROGRAMMA VAN DE EXCURSIE EN DE VERGADERING VAN DEN B.N.A. OP DONDERDAG 15, VRIJDAG 16 EN ZATERDAG 17 OCTOBER 1925.

DONDERDAG 15 OCTOBER 1925.

6.49 uur. n.m. Aankomst te Middelburg.
7.45 Gemeenschappelijke maaltijd.
9.15 Voordracht met lichtbeelden over de architectuur van Middelburg, door Dr. W. S. Unger, Gemeente-archivaris van Middelburg.

VRIJDAG 16 OCTOBER 1925.

9.30 Bezichtiging van het Stadhuis, uit- en inwendig.
11—1. Vergadering B.N.A.
1—2. Lunch.

2—5. Bezoeken aan de Abdij. de Steenrots, dan het Museum Zeeuwsch Genootschap, (Tentoonstelling Walchersche Kasteelen en buitenplaatsen).
6½ Gemeenschappelijke maaltijd in Hotel Verseput.

ZATERDAG 17 OCTOBER 1925.

9 uur. Vertrek per Autobus naar Veere.
Bezichtiging van Veere.
Van hier òf naar Middelburg òf naar Goes, ter bezichtiging restauratie Groote Kerk en Uitbreidingsplan.
Vertrek 1.20 van Middelburg of 1.45 uit Goes.

TOELICHTING OP DE AGENDA VAN DE LEDENVERGADERING VAN DEN B.N.A. OP VRIJDAG 16 OCTOBER 1925 TE MIDDELBURG.

3. MEDEDEELINGEN. De mededeeling zal worden gedaan, dat het Bestuur van den B.N.A. geen voorstel zal doen tot het instellen van een commissie tot herziening van de Algemeene Regelen en de Honorariumtabel. Het Bestuur is tot de conclusie gekomen dat zulk een spoedige herziening van de in November 1922 tot stand gebrachte rechtspositie van den architect de positie van den architect meer schaden dan baten zal. Deze positie wordt eerst sterk en zeker, wanneer men zich bij de toepassing van de Algemeene Regelen zal kunnen beroepen op algemeen gebruik.

Dit algemeene gebruik moet ten slotte de rechtskracht van de regelen en de tabel consolideeren. Het vestigen van deze sterke en zekere positie vergt tijd en geduld. Er moet een periode worden doorgemaakt, waarin zich vele moeilijkheden bij de handhaving der regelen en tabel zullen voordoen. De B.N.A. zal deze moeilijkheden te boven moeten komen en kunnen komen, maar dan moet hij zelf niet een wankele houding aannemen, door reeds zoo spoedig na de invoering van twijfel aan de juistheid der regelen en de tabel te getuigen. Een zoo spoedige herziening zal de positie der architecten verzwakken en de drie jaren, die sinds de invoering der A.R. zijn verloopen, zouden vrijwel verloren zijn, wat de consolidatie van de positie van den architect op de basis der A R. aangaat.

Bovendien, wat de cijfers der tabel betreft, daarover zal men onder de leden van den B.N.A. nooit tot algeheele overeenstemming komen. Sommige architecten vinden bepaalde percentages te laag, andere architecten vinden, in hun omstandigheden, diezelfde percentages te hoog. Deze toestand blijft, hoe en hoe vaak men de tabel ook herziet.

Op grond van dit argument is er steeds een blijvende aanleiding tot herziening. Aan deze neiging toegevende, komt de B.N A. de moeilijkheden, aan de doorvoering van de A.R. verbonden, nooit te boven.

Het Bestuur wijst hierbij in het bijzonder op het dispensatie artikel 32, waarmede aan de tabel een soepelheid is gegeven, waardoor zij zich aan bijzondere omstandigheden te allen tijde kan aanpassen. Het blijkt in de praktijk dat door dit artikel de tabel verschillende tendenzen in bepaalde streken nauwkeurig volgen kan. Na verleende dispensatie volgt soms een verzoek tot intrekking daarvan.

Noodzakelijkheid om de percentages van de tabel aan een herziening te onderwerpen, is er dus zeker niet.

5. BENOEMING VAN EEN COMMISSIE TER BESTUDEERING VAN DE VRAAG OP WELKE WIJZE DE B.N.A. KAN WERKZAAM ZIJN BIJ DE OPLEIDING TOT ARCHITECT. Nu op de ledenvergadering van 18 April 1925 de opleiding van den architect onafscheidelijk is vastgekoppeld aan de wettelijke bescherming van zijn titel en zijn beroep, acht het Bestuur het niet alleen noodig te bestudeeren hoe in ons land de architectenopleiding het best kan geschieden (de behandeling van dit onderwerp in algemeenen zin competeert de Commissie voor de Wettelijke bescherming van den Architectentitel), maar daarnaast zich ook er van te vergewissen of de B. N. A., als corporatie van architecten, zelf practisch werkzaam kan zijn bij de opleiding tot architect. Zoo ja, op welke wijze dan.

Het bestuur stelt daarom voor een commissie te benoemen die ten spoedigste hierover rapport uitbrengt.

6. VOORSTEL VAN HET BESTUUR OM NADER TE BESLUITEN TOT HET NEMEN VAN EEN BINDEND BESLUIT TER ZAKE VAN DE STELPOSTEN IN DE BESTEKKEN. Wat dit voorstel betreft kan verwezen worden naar hetgeen daarover op pag. 444 is medegedeeld.

Mede in verband met het in dit nummer opgenomen stukje van den heer H. G. Jansen over de verkorting der aansprakelijkheid van den aannemer en de invoering van een clausule voor termijnsverlenging in geval van werkstaking en uitsluiting, wordt er hierop gewezen dat deze onderwerpen, op de a.s. ledenvergadering nog niet behandeld kunnen worden, omdat zij nog een punt van organisatorisch overleg uitmaken tusschen de drie vereenigingen, die de A.A.V. opstelden.

NIEUWE LEDEN B.N.A.

Sedert de vorige opgaaf zijn als lid van den B.N.A. toegetreden de heeren: H. Bunders, Arch. te Hilversum; Piet Kramer, Arch. te Amsterdam; J. P. Logemann, Arch. te Rotterdam.

MEDEDEELINGEN.

PRIJSVRAAG AFFICHE: „VOOR JONG NEDERLAND". De Permanente Prijsvraagcommissie heeft, na kennisneming van het programma van de, door de Vereeniging „Sint Lucas" te Amsterdam, uitgeschreven prijsvraag voor eene Affiche „Voor Jong Nederland", bevonden dat dit, op principieele punten, niet voldoet aan de Algemeene Nationale Prijsvraagregelen, doch is er na uitvoerige correspondentie met de prijsvraaguitschrijfster niet in geslaagd, tot overeenstemming te komen omtrent de door haar voorgestelde wijzigingen, zoodat zij zich verplicht ziet, den kunstenaars de medewerking aan de prijsvraag te ontraden.

BERICHTEN.

EEN BELANGRIJK GESCHENK. Bij gelegenheid van de 650-jarige herdenking van het feit dat Floris V aan Amsterdam vrijdom van tolrecht schonk, een herdenking die op luisterrijke wijze is gevierd, heeft Amsterdam van Rotterdam een blijvende herinnering gekregen, in den vorm van een gebrandschilderd raam, te vervaardigen naar een ontwerp van Prof. R. Roland Holst en te plaatsen in de eeretrap, die in het verbouwde stadhuis wordt aangebracht. Wij memoreeren dit geschenk met ingenomenheid, niet in de laatste plaats omdat meer en meer blijkt dat de tijd tot het verleden gaat behooren waarin men met kunstgeschenken vaak meer verlegen was dan verheugd. Geen beter geschenk aan de Amsterdamsche gemeenschap dan zulk een werk in glasschilderkunst, die in de cultuurperioden der vorige eeuwen gemeenschapskunst was.

PRIJSVRAAG STADHUIS TE LEEUWARDEN. De gemeenteraad te Leeuwarden heeft besloten, op voorstel van een raadslid, B. en W. op te dragen voor de vernieuwing en uitbreiding van het stadhuis, een praeadvies uit te brengen over de mogelijkheid tot het uitschrijven van een prijsvraag voor dit belangrijke werk onder de Nederlandsche architecten. De discussie over deze zaak, voor zoover wij die uit een plaatselijk blad konden nagaan, kenmerkte zich door een welwillenden kijk op de strekking van het voorstel, de voor- en nadeelen, enz. Met belangstelling zullen wij dan ook deze zaak blijven volgen.

DE VOLKSHUISVESTING IN DE TROONREDE. „Ten aanzien van de Volkshuisvesting zal de regeering zich als regel beperken tot de taak, zooals de Woningwet zich die heeft gedacht" luidt de passage. „Wij hopen dat met die beperkte taak van de regeering, de taak van den architect ten aanzien van de Volkshuisvesting, ook als regel niet beperkt zal worden," luidt ons adres van antwoord.

ARTIKEL 1645. B. W. EN TERMIJNVERLENGING IN GEVAL VAN WERKSTAKING.

Het Bestuur van den B.N.A. ontving onderstaand schrijven van den Heer H. G. Jansen met verzoek dit ter kennis van de leden te willen brengen.

In het laatst verschenen Bouwkundig Weekblad No. 37 lees ik onder het hoofd „Besprekingen tusschen de besturen B.N.A. en den N.A.B." op bldz. 444: „Vervolgens is ter sprake gekomen de wensch van het Bestuur van den N.A.B. om par. 47 der A.A.V. aan te vullen met de volgende zinsnede: „In afwijking van art. 1645 B. W. wordt de duur der aansprakelijkheid beperkt tot den tijd van drie jaren".

Waar de B.N.A. zelf in zijn A. R. den duur der aansprakelijkheid van den architect tot den tijd van 3 jaren heeft teruggebracht, meende het Bestuur principieel geen bezwaar te kunnen maken tegen den wensch der aannemers om ook hun aansprakelijkheid verkort te zien."

Mag ik Uw Bestuur dienaangaande herinneren, dat de hierbedoelde quaestie een van de voorname verschilpunten uitmaakt tusschen de A.A.V. van den ouden en die van den nieuwen B.N.A. en daaromtrent nog het volgende opmerken:

Waar art. 1645 B. W. betrekking heeft op de verhouding tusschen opdrachtgever en uitvoerders van bouwwerken en ten doel heeft eerstgenoemde te vrijwaren voor schade door nalatigheid of tekortkomingen van deze uitvoerders veroorzaakt, acht ik het niet denkbaar dat de Rechter eventueel genoegen zal nemen met het uitschakelen van bedoeld artikel ten faveure van belanghebbende partijen. Hoogstens zal

de voorgestelde aanvulling der A.A.V. ten gevolge hebben dat de aannemer ontheven wordt van de tienjarige aansprakelijkheid die in art. 1645 B. W. aan bouwmeester en aannemer wordt opgelegd en deze aansprakelijkheid dan geheel ten laste van den bouwmeester wordt gebracht.

In de A.A.V. van den ouden B.N.A. wordt daarom van art. 1645 B. W. geen gewag gemaakt en blijft dus aan den rechter te beslissen (zoo noodig onder deskundige voorlichting) welk deel der aansprakelijkheid op elk der in het artikel genoemde partijen behoort te rusten.

Ook viel mijn oog op de voorgestelde clausule betreffende termijnsverlenging in geval van werkstakingen of uitsluitingen, doch vond daarbij niet vermeld hoedanig de oude quaestie wordt opgelost, of n.l. bij deze materie al of niet de arbitrage clausule van toepassing wordt verklaard.

Onderschrift.

De heer Jansen wijst er terecht op, dat de kwestie van aansprakelijkheid een der voornaamste verschilpunten uitmaakte bij de behandeling der A.A.V., naar ik meen ongeveer zestien jaar geleden, doch hij vergeet daarbij dat de verhoudingen in die jaren toch wel wat gewijzigd zijn.

Daarenboven stelt de heer Jansen, m.i. zonder goede gronden, de mogelijkheid dat de Rechter geen genoegen zal nemen met het uitschakelen van art. 1645 B. W. en daarnaast dat bij aanvaarding der verkorte aansprakelijkheid van den aannemer, deze geheel ten laste van den bouwmeester zal worden gebracht.

De heer Jansen vergeet blijkbaar, dat wanneer door den architect bij opdracht van een bouwwerk de „Algemeene regelen betreffende de rechtsverhouding tusschen architect en opdrachtgever en de honoreering van den architect" aan den opdrachtgever worden ter hand gesteld en door dezen geaccepteerd, daardoor de rechtsverhouding tusschen architect en opdrachtgever is vastgelegd en dus de aansprakelijkheid ingevolge art. 14 dier „Algemeene regelen" tot drie jaren is beperkt. De Rechter kan m.i. van deze door partijen bij onderling goedvinden gesloten overeenkomst niet afwijken. [1])

Daarnaast zal evenmin de Rechter wijziging kunnen brengen in de overeenkomst tusschen opdrachtgever en aannemer, wanneer in het bestek is vastgelegd, dat diens aansprakelijkheid hier eveneens tot drie jaren beperkt is, daar toch het bestek een onderdeel vormt van die overeenkomst.

Wat nu de wenschelijkheid dier verkorte aansprakelijkheid zelve betreft, wijs ik er op, dat art. 1645 B. W. in zijne bewoordingen niet alleen zeer verouderd is, maar dat slechts zelden of nooit een veroordeeling tot schadevergoeding van architect en/of aannemer is uitgesproken op grond van art. 1645 B. W. daar in verreweg de meeste gevallen, schade aan een of ander werk ontstaan, later dan drie jaren na de voltooiïng, te wijten is aan oorzaken waarvoor architect en/of aannemer niet aansprakelijk te stellen zijn.

Zoowel materiaal als constructiefouten zullen zich meestal binnen drie jaren openbaren en is het onnoodig en onbillijk den bouwmeester en/of aannemer langer dan drie jaren het zwaard van Damocles boven het hoofd te hangen.

De heer Jansen vraagt aan het slot nog of de arbitrage-clausule bij de voorgestelde wijziging in zake termijnsverlenging bij werkstakingen of uitsluiting van toepassing wordt verklaard.

Zooals nu de voorgestelde bepaling luidt volgt steeds termijnverlenging wanneer werkstaking het werk vertraagd heeft, tenzij de staking opzettelijk is uitgelokt door den aannemer en over dit laatste kan natuurlijk verschil van meening bestaan, hetwelk tot een geschil kan groeien en dan m.i. aan arbitrage onderworpen dient te worden.

P. G. BUSKENS, Architect,
Voorzitter B.N.A.

Rotterdam, 21 Sept. 1925.

[1]) Ik wijs er bij deze gelegenheid nogmaals op, dat het ook met het oog op de beperkte aansprakelijkheid noodig is, dat „Algemeene Regelen" direct bij opdracht aan den opdrachtgever worden ter hand gesteld.

ROTTERDAMSCHE POST VII.

Weinig profetische gave is noodig om te voorspellen dat binnenkort, wanneer de vacantietijd goed en wel achter den rug is, een van de oudste en meest netelige vraagstukken onzer stadsontwikkeling wederom uitvoerig aan de orde van openbare bespreking zal komen.

Hoezeer men ook gewend geraakt moge zijn aan het zien van de chaotische en soms levensgevaarlijke kruising van het straatverkeer van Goudsche singel naar Coolsingel, van Schiekade en Rottekade naar Kruiskade, enz. en vice-versa, dit alles gewelfd gaande over het scheepvaartverkeer van Schie en Rotte naar de Maas en gebukt gaande onder het spoorwegviaduct van de lijn Rotterdam—Dordrecht; hoezeer men ook gewend geraakt moge zijn aan het deels bouwvallig en ook overigens weinig stadswaardig aspect van de omsluitende straatfragmenten ter plaatse —, er is slechts een simpele bouwaanvrage noodig om het befaamde Hofpleinvraagstuk opnieuw op het forum der publieke belangstelling te plaatsen.

Men weet namelijk nog altijd niet naar welk plan zich de ontwikkeling van dit belangrijk stadscentrum zal moeten richten.

Na een lijdensgeschiedenis van ongeveer een kwarteeuw, ingezet door extra paarden voor de paardetram om de hellingen te overwinnen, gevolgd door houten hulpbruggen en een stortvloed van gemeentelijke en particuliere plannen, heeft een jaar of vijf geleden zooals men weet, de gemeenteraad zich vermand door aan Dr. Berlage de bestudeering van dit warnet van belangen op te dragen.

Omtrent diens grootsche en met nagenoeg algemeen enthousiasme ontvangen plan is nog steeds geen beslissing gevallen.

Dit is geen wonder, want de beslissing is uitermate pijnlijk. Indien een havenstad steeds doorgaat haar havengebied te vergrooten, zal zij niet ongestraft kunnen nalaten zich rekenschap te geven van een evenredige uitzetting en ontwikkeling van haar woongebied. Dit nu is de chronische fout van Rotterdam, dat zij steeds, ook in jaren van voorspoed, struisvogelpolitiek heeft gevoerd waar het de groote stadsvraagstukken betrof. Het mag voor een schuldenaar moeilijk zijn om uit de schulden te komen, nog veel moeilijker is het voor een stad om te komen uit de moeilijkheden die het gevolg zijn van het niet tijdig aanvaarden van een of ander vast plan van ontwikkeling.

Dr. Berlage heeft bedankt voor de rol van zachten heelmeester, zijn plan stelt den raad niet in de gelegenheid een beslissing te nemen omtrent het Hofpleinvraagstuk, zonder daarbij tevens het spoorwegvraagstuk onder de oogen te zien. Zijn plan is het eerste geweest dat rekening hield met het feit dat het Hofplein gedoemd is in de toekomst, nog meer dan tot heden, een spoorwegknooppunt te worden.

Voorts is bij de bestudeering van zijn plan bij het gemeentebestuur eerst goed doorgedrongen de omstandigheid dat alle verbetering van de binnenstad staat of valt met het opheffen van de, ook onder het Hofplein doorgaande, sterk verouderde waterverbinding van Schie en Rotte met de Maas. De tien of meer jaren geleden aangevangen en half ondernomen groote doorbraak Jonkerfransstraat—Coolsingel stuit immers ten deele op dezelfde moeilijkheid.

Het is vrij gemakkelijk zich voor te stellen tot welke zotte toestanden het onvermijdelijk moet leiden wanneer deze nieuwe moderne verkeersweg de antieke Delftsche vaart, hetzij voorloopig, hetzij définitief, zou moeten kruisen op hetzelfde niveau als de bestaande trappenbruggetjes. Men kan toch bezwaarlijk b.v. de drukke Weste Wagenstraat gaan overbruggen met een soort Holborn-viaduct op manshoogte! Of een beweegbare brug van enkele meters overspanning en ter breedte van den verkeersweg?

Zonder twijfel worden de bezwaren van dit water- of landverkeersvraagstuk ook in de gemeentelijke raadkamers sterk gevoeld, doch als buitenstaander vraagt men zich af wie ter wereld zich onder deze omstandigheden in staat gevoelt rooilijnen

en hoogtepeilen aan te geven voor de gemeentegebouwen, die inmiddels aan de Delftschevaart worden opgetrokken.

Al zou men geneigd zijn — o.i. zeer ten onrechte — dit als een interne gemeente-aangelegenheid te beschouwen, dan gevoelt men toch allicht dat particulieren zich lang zullen bedenken eer zij, in gelijke onzekerheid, plannen vormen die aan het binnenstadsaspect ten goede zouden kunnen komen.

Men ziet hoe het plan Berlage een beslissing eischt over een samenhang van netelige vraagstukken. De raad zal te beoordeelen krijgen of het kleinverkeer te water in de binnenstad heeft afgedaan en dus ook hier aan de vrachtauto de toekomst is. Hij zal in beginsel moeten uitmaken of een spoorwegviaduct zal komen over den Goudschen singel en in verband hiermede oordeelen over de verplaatsing van het centraal station en van het Maasstation.

Men kan gerust aannemen dat naarmate normale omstandigheden terugkeeren, nieuwe cityvorming zal plaatsvinden.

Het hangt voornamelijk af van het doorzettingsvermogen van het stadsbestuur of die cityvorming winst of verlies zal beteekenen voor het stadsaspect. Aanvaarding van het plan Berlage en in het algemeen van vaste lijnen, beteekent winst, consolideering van verkeerde en vergroeide toestanden beteekent verlies.

Het wordt meer dan tijd dat het tot een crisis komt en tot het aanvaarden van enkele groote lijnen, het welbestudeerde plan van Dr. Berlage biedt hiertoe de voor de hand liggende gelegenheid.

Zóó pijnlijk is echter reeds thans de beslissing hieromtrent, dat vóór of tegen het Hofpleinplan een kwestie geworden is van geloof of ongeloof, eer dan van gewoon dagelijksch practisch inzicht.

Geloof of ongeloof aan het voortbestaan van de stad Rotterdam....

PERISCOPIUS.

DE BRUGGENBOUW TE AMSTERDAM.

Toen wij voor twee weken in dit blad over de vernieuwing van Amsterdam schreven, stelden wij ons voor successievelijk de nieuwere werken in de hoofdstad toe te lichten en te bespreken. En het was zeker niet de bedoeling onze beschouwingen aan te vangen over die nieuwe werken in Amsterdam, waarmede wij minder zijn ingenomen. Maar intusschen lezen wij een bericht in het ochtendblad van „De Telegraaf" van 22 September j.l. over den bruggenbouw van Amsterdam, dat ons noopt, direct van een andere zienswijze en in het belang van het behoud van de schoonheid van Amsterdam van een afwijkende conclusie te getuigen. Na de plannen voor de nieuw te bouwen bruggen op het Nassauplein, waarvan de technische uitvoering zal geschieden onder leiding van den hoofd-ingenieur W. A. de Graaf, terwijl de architectonische verzorging berust bij den architect van Publieke Werken, den heer P. Kramer, met waardeerende woorden te hebben besproken, besluit de schrijver van het bericht als volgt: „Ten slotte kunnen wij nog melden dat het eveneens genoemde ambtenaren zijn die met het ontwerpen en het uitvoeren van de groote monumentale Amstelbrug ter hoogte van de Amstellaan zullen worden belast. In de Commissie van Bijstand van Publieke Werken heeft de heer Gulden het denkbeeld ter sprake gebracht deze groote Amstelbrug aan Dr. H. P. Berlage op te dragen. Daar de prestaties van onzen Gemeentedienst op het gebied van bruggenbouw voorbeeldig zijn te noemen in ons land, (men vergelijke hiermede bijv. eens de nieuwe oeververbindingen die te 's-Gravenhage worden geconstrueerd), heeft het College van B. en W. dit denkbeeld verworpen en den bouw opgedragen aan den eigen dienst. Deze nieuwe Amstelbrug van 140 M. zal meer dan een millioen gulden kosten en zoo mogelijk nog vóór de Olympiade 1928 worden gebouwd".

Dit aangehaalde gedeelte van het bericht in het bijzonder geeft ons aanleiding om

te mogen opmerken, dat wij er aan twijfelen of de daarin genoemde voorbeeldigheid van dezen bruggenbouw door alle deskundigen zal worden gedeeld.

Het wil ons eerder voorkomen dat er een groote meerderheid onder hen zal bestaan die dezen bruggenbouw verre van voorbeeldig zal noemen. En al lijkt het argument dat bij vergelijking met andere steden de Amsterdamsche bruggenbouw zoo verdienstelijk is, overtuigend, dit is slechts bij oppervlakkige beschouwing zoo. Men vergelijkt niet de aesthetische waarden en beteekenis dier bruggen met elkaar, maar men vergelijkt de soberheid bijv. aan de Haagsche bruggen toegepast met de royale luxe die Amsterdam in zijn bruggen ten toon spreidt. Wanneer het gaat om de essentieele aesthetische beteekenis als brug, is het zelfs een groote vraag, of de Amsterdamsche bruggen het van de Haagsche winnen. Wat toch is het geval. Zooals bekend is, berust de technische constructie van de bruggen bij den heer de Graaf, Hoofd-Ingenieur van Publieke Werken, de aesthetische verzorging bij den heer Piet Kramer.

Twee menschen werken dus aan zoo'n brug. Principieel is hier al reeds veel tegen te zeggen. Wij verwijzen hier naar hetgeen onze Haagsche briefschrijver Bonzo laatst schreef over den spoor-onderdoorgang bij de Vaillant-laan te 's-Gravenhage, waarbij het bevredigende resultaat te danken was aan het (bijzondere) feit dat het werk ontworpen was door den ingenieur, die tevens als scheppend kunstenaar de architectonische vormgeving niet *aan* het ingenieurswerk *toepaste*, maar de architectuur inhaerent aan de constructieve opgaaf verbond. In zekeren zin is dit geval ideaal, het komt weinig voor in de praktijk. Doorgaans treden er twee menschen op, maar die hebben dan ook tot taak te zamen te trachten datgene te verwezenlijken, wat in idealen vorm het zuiverst door één persoon kan worden tot stand gebracht. Het moeten twee menschen zijn die zich aan het *ééne doel* van de opgaaf overgeven, er moet van hen een wisselwerking uitgaan op elkaar. Het moeten menschen zijn die zichzelf kunnen verloochenen, als het tweeledige van hun werkmethode dit offer (zoo het een offer is!) eischt.

Dit is voor een goede aesthetische verzorging van ingenieurswerk eene conditio sine qua non.

Maar er is nóg een voorwaarde aan zulke werken verbonden. De kunstenaar moet zich n.l. absoluut ondergeschikt gevoelen aan *het begrip*. Wie denkt zich daarbuiten en daar boven te kunnen stellen, wie denkt zich even ongestoord redeloos fantastisch te kunnen „uitleven" als in sommige bouwwerken (die wij desondanks vurig kunnen bewonderen soms), wie denkt simpele waarheden en nog simpeler nuttigheids-eischen, in dwazen scheppingsroes met voeten te kunnen treden, is geen kunstenaar die ooit iets bevredigends bereikt op het zoo subtiele gebied van de ingenieurs-bouwkunst.

Hij moge werken maken, die op een oogenblik fascineeren, door roekeloozen durf, die imponeeren door overdadigheid en bluf, het blijven werken met een glans, die voor het oogenblik geboren is.

Eenige wezenlijke waarde die bijdragen zal tot blijvende schoonheid in de omgeving, hebben deze werken niet en kunnen ze niet hebben.

Twee voorwaarden dus, misschien den kunstenaar drukkende voorwaarden.... waarvan te Amsterdam bij de aldaar gevolgde werkmethode bij het ontwerpen der nieuwe bruggen, aan niet één slechts voldaan wordt.

Het is o.i. onmogelijk in de fantastische vormen, waarin de heer Kramer, brugpijlers, brughoofden en brugleuningen schept, eenig doordringen in, en eenig besef van constructieve functies te ontdekken, zelfs een neiging daartoe te vermoeden.

Om dan ook verder van een eerbiediging van simpele waarheden (dat een leuning iets is om op of tegen te leunen) of het voldoen aan nog simpeler nuttigheidseischen (dat er geen gelegenheid wordt gegeven aan kinderen te spelen op banken, waarvan zij meters diep in het water kunnen vallen, — brug Leidscheplein —) maar te zwijgen.

En dan dit, alles is vergeeflijk en men moet een kunstenaar gelegenheid geven

zijn kunst te uiten. Men moet hem gelegenheid verschaffen zijn kunst langs een stijgende lijn te ontwikkelen. Maar van deze stijgende lijn is bij de 10 of 15 door den heer Kramer reeds architectonisch verzorgde bruggen geen sprake. Iedere nieuwe brug is weer een nieuwe fantasie (of gril?). Iederen keer vergast de heer Kramer zich weer aan een nieuwe opgaaf, waarin *hij* dartelt, *hij* juicht, *hij* smeekt, *hij* stuiptrekt, maar na 15 experimenten is hij nog niet gekomen tot een werk dat eenig uitzicht slechts geeft, dat hij in die materie ten slotte zal stijgen tot die hoogte, waarop hij het begrip van een brug *over een Amsterdamsche gracht* zal benaderen.

Aan Kramer dankt Amsterdam de fraaiste uitingen van zijn moderne architectuur, dáárin heeft zijn wezen zich tot een hoogen top kunnen verheffen en kunnen uiten, maar dat Amsterdam nog iets van hem te verwachten heeft bij zijn bruggenbouw, is een illusie die men het best doet zoo spoedig mogelijk op te geven. Het zou velen juist een voldoening zijn als het mogelijk was het ontwerpen van de Nieuwe Groote Amstelbrug in handen te stellen van een man, die zijn kunst steeds die verheffende kracht heeft kunnen geven door zijn steun te zoeken in het begrip.

Wij hopen dan ook, dat de voorbeeldigheid van den bruggenbouw van Amsterdam geen aanleiding is geweest om ten aanzien van het belangrijke werk aan den Amstel een overhaaste beslissing te nemen en nu de naam van Dr. Berlage in verband hiermede in het openbaar is genoemd, zouden wij er aan willen toevoegen dat het zeker een hulde zou zijn aan dezen architect de opdracht te verleenen, waarin hij kan toonen, hoe een opgaaf als het bouwen van een brug een begrip-vol, monumentaal en modern kunstwerk kan brengen.

J. P. M.

NOG EENS: DE STORMRAMP IN DEN ACHTERHOEK.

In het B. W. No. 36 van 5 September j.l. zeide de heer Feenstra na zijn aansporing de ruïnes te Borculo te gaan zien: „Niet meer te zondigen".

Een bezoek aan Borculo deed mij zien dat men — en nu bepaal ik mij uitsluitend tot opmerkingen van constructieven aard — wel iets geleerd had door de ramp, doch ook maar heel weinig.

Men was overal druk bezig de gebouwen, die 't nog waard waren op te kalefateren. En typisch was dat de bewoners — leeken op bouwkundig gebied — er de aandacht op vestigden, dat er „portland in de metselspecie" was verwerkt.

In de oude specie had men blijkbaar geen vertrouwen meer en terecht. Een grondige beschouwing der verwoeste gebouwen, in 't bijzonder van het metselwerk leert ons, dat het met die metselspecie en ook met het metselen zelf voorheen droevig was gesteld. En dat niet in de laatste jaren alleen, ook de oudere en zeer oude gebouwen vertoonen in dit opzicht ernstige fouten.

Blijkbaar heeft men daar, zelfs in den tijd, dat de Protestantsche kerk werd gebouwd (om 1500) geen notie gehad van de eischen aan deugdelijk metselwerk te stellen.

Als men bij allerlei gebouwen, gesticht tusschen 1500 en heden de heele steenen bij honderden kan oprapen, zonder dat er goed aanhechtende specie op vastzit en de gevonden speciebrokken met uitzondering van een hard voegje tusschen duim en vinger fijn kan wrijven, dan blijkt toch wel dat het niet in orde was. Door navraag bevestigd bleek in Borculo de gebruikelijke metselspecie — en nu schakel ik directiewerk uit — te bestaan uit vette kalk en fijn verontreinigd zand. Zoo'n mortel versteent, behalve dan aan het direct aan de lucht blootgestelde voegje, nooit.

Hoewel dat op 't gezicht zoo niet meer was na te gaan, zal het oudere metselwerk hier en daar misschien nog met de zwak-hydraulische kalkmortel uit Duitschland even over de grens afkomstig zijn gemetseld. Volgens Prof. van der Kloes bluschte men die *hydraulische* kalk destijds *nat*. 't Is nog al duidelijk dat men daar geen behoorlijk metselwerk mede gemaakt heeft.

De bewering dat de kalkzandsteen het in Borculo tegen andere steen, de baksteen

heeft afgelegd, kan ik niet beamen. Baksteen, kalkzandsteen en drijfsteen liggen broederlijk dooreen. En dan is bij de in *slechte mortel* gemetselde bouwwerken het aantal heele, ongeschonden baksteenen en kalkzandsteenen legio, terwijl de *stukken* drijfsteen goede aanhechting vertoonen. Het is duidelijk dat dit op rekening is te schrijven van het feit, dat de slechte, alleen aan de lucht versteende mortel nog het minst ongeschikt was voor de luchtige drijfsteen. Bij de grootendeels ingestorte, slecht gemetselde gebouwen vindt men enkele stukken goed verbonden metselwerk, zooals van den schoorsteen buitendaks. Daar is blijkbaar meer zorg aan de speciesamenstelling en de uitvoering besteed, tengevolge waarvan zelfs vierkante pijpen van eenige lagen hoog en dan zoowel van baksteen als van witte steen voorkomen.

Waar onder directie werd gebouwd, zooals b.v. aan de O. L. School (van baksteen) en de Villa Dorcia (van kalkzandsteen) en er niet op de bouwsom geknepen werd, zooals o.m. bij een groepje arbeiderswoningen aan de Bloemersstraat, blijkt het metselwerk in 't algemeen in orde te zijn. Voor zoover beschadiging plaats vond — en dat was met de school heel erg het geval — was dit niet te wijten aan de kwaliteit van het metselwerk, doch aan andere omstandigheden als b.v. het door de *te* groote ramen verbroken verband. Afgezien van enkele gedeelten slecht werk op de stelhoogte der balklagen was het metselwerk van de school hier en daar dwars door de steenen afgeknapt en vond men *muur*brokken met harde specie. Dorcia, waarvan enkele uitstekende deelen waren weggeslagen en dat inwendig beschadiging vertoonde, had zich tengevolge van de uitstekende kwaliteit van het metselwerk goedgehouden. Torentje en kap waren ontzet, doch de goede verankering en de ruim voldoende zwaarte der constructiedeelen hebben gemaakt dat het gebouw geen puinhoop werd.

Een beschieting, bevestigd op een voldoend zwaar en goed verankerd kapgeraamte, heeft ook haar superioriteit bewezen boven de open sparrendaken. Heeft een gebouw met beschieting geleden, dan is dit als regel toe te schrijven aan ingewaaide te groote ramen, waardoor de wind vat kreeg *onder* de kap en het heele dak oplichtte en ontzette, soms vernielde, zooals in de meergenoemde school.

Bovendien hebben die sparrendaken vaak griezelig, magere afmetingen. Voor het meerendeel sparretjes van zeer licht rond hout of van $2'' \times 3''$ met een $^5/_4'' \times 5''$ als nokgording. Eigenlijke spanten en gordingen zijn er niet, alleen hier en daar is weer van $2'' \times 3''$ een kreupel stijltje met blokkeel tegen de sparren geslagen. Zoo'n flodderige constructie kan toch nergens tegen! En tot mijn verbazing zag ik, dat enkele gebouwen met de hiervoor genoemde zware kapconstructie opnieuw werden gelukkig gemaakt. Het is prachtig, dat het Geldersch Genootschap tot bevordering en instandhouding van Schoonheid in Stad en Lande pal staat voor de Schoonheid; maar kan het nu wellicht in Borculo misschien ook iets doen voor wat degelijker constructie? Een verspreiding van „de Metselaar" van Prof. v. d. Kloes onder de Borculosche bouwers met *contrôle* op de uitvoering van het metselwerk kon wellicht het ergste voorkomen. Het vooroordeel en de sleur der metselende gemeente kennend, heb ik niet veel moed op beter metselwerk, hoe hard de les ook thans is geweest. Ik werd in mijn meening versterkt, toen ik het vuile klapzand, dat vroeger *steeds* werd gebruikt alweer bij een herstelling vond.

Uit het gebeurde in Borculo kunnen m.i. de volgende conclusies worden getrokken:

1°. er is meestal voor het meeste metselwerk een slechte mortel, bestaande uit vette kalk en klapzand gebruikt;

2°. de uitvoering van het metselwerk, als natmaken en volwerken was onvoldoende;

3°. metselwerk dat *goed is uitgevoerd,* dus met hydraulische mortel, heeft zich goed bewaard, *ongeacht* of *het gemaakt was van baksteen* of *kalkzandsteen;*

4°. alle soorten metselwerk vertoonden om de balkopleggingen een zwakke plaats, ook als het overigens goed was uitgevoerd;

5°. verankering door doken, muurankers, inkassingen bij aanbouw, enz. ontbraken geheel of ten deele, waardoor het onderling verband zeer onvolkomen was;

6°. het *beschoten dak* bleek sterker dan het *sparrendak,* de kapconstructies waren over 't algemeen te licht;

7°. raam- en deuropeningen waren meestal te groot en zoo voor dit teveel een reden was als bij scholen, verzwakten de groote kozijnen de stijfheid der muren zoodanig, dat overigens goed uitgevoerd muurwerk toch werd vernield,
zoodat men de vernieling door een nieuwen cycloon kan beperken door:

a. betere, hydraulische mortels te verwerken;

b. aan de uitvoering van het metselwerk meerdere zorg te besteden, als natgieten, volwerken en schoonmaken na het stellen van balklagen en kapgeraamten.

c. de verankeringen met zorg en oordeel aan te brengen;

d. waar het bedrijf het toelaat beschoten kappen te maken;

e. het door groote openingen verbroken verband in de wanden door alle daartoe dienstige middelen te herstellen en de muren aldus de noodige stijfheid te geven.

f. door een redelijke contrôle zekerheid te verkrijgen dat het nieuwe Borculo betere constructies vertoont dan het oude.

J. C. SLAGTER.

NIEUWE BOEKWERKEN.

Het ontwerpen en controleeren van gewapend-beton constructies met behulp van grafieken door A. A. van der Vooren. Uitg. Æ. E. Kluwer, prijs *f* 3.50.

Van de vele reeds bestaande grafieken lijkt deze mij zeer handig voor bureaugebruik, vooral ook door het bijgevoegde boekje, waardoor de gebruiker in staat is, vlug iets op te zoeken of een constructie te controleeren.

Asphalt en Teerwegen (Bitumineuze wegconstructies) door B. J. Kerkhof. Uitgevers Mij. Kosmos, prijs geb. *f* 4.50.

Nu de toepassing van de bitumineuze wegconstructies in de laatste jaren zulk een enorme vlucht gaat nemen, is het verschijnen van dit boek zeer zeker toe te juichen. Behalve het bekende stampasphalt, worden in dit werk voornamelijk de meer moderne-asfaltwegen en de fundeeringen, kosten, enz. daarvan behandeld, terwijl vele foto's duidelijk de bewerking en behandeling weergeven. De schrijver heeft werkelijk zooals hij in zijn voorbericht zegt bijgedragen tot het geven van een juist begrip van den asfaltweg en daarmede een technisch belang gediend.

David Vriesendorp. Tabellen en vergelijkingen ter vereenvoudiging der meest voorkomende berekeningen van vuren en grenen gezaagd hout. 2e druk. Uitg. L. J. Veen. Prijs *f* 1.90.

De maten van het vuren- en grenenhout en het werken daarmee in de houtkooperswereld zijn nog altijd alsof er geen metermaat in de wereld bestond. Dit herleiden en berekenen geeft dikwijls veel werk, wat bij het gebruik van dit zeer handige boekje tot een minimum teruggebracht wordt.

Constructie van Gebouwen. Prof. J. G. Wattjes. B.O. Vijfde stuk. Ramen, deuren en betimmeringen. Uitgevers Mij. Kosmos. Prijs *f* 5.—.

In dit stuk worden voornamelijk keukenbetimmeringen met den geheelen modernen aankleve van dien behandeld, vervolgens buitenbetimmeringen in den uitgebreidsten zin, toegelicht met tal van werkteekeningen en foto's naar uitgevoerde werken. Tenslotte winkelbetimmeringen, waarbij de winkelpui van getrokken ijzer niet vergeten is, terwijl ook deze afdeeling met zeer vele interessante foto's van uitgevoerd werk, wat het boek juist zoo levend maakt, voorzien is. De geheele aflevering is weer een waardige aansluiting op de voorgaande. E. P. M.

3 OCTOBER 1925 NUMMER 40

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

INHOUD.

Officieele Mededeelingen. — Opgaaf van deelname aan de excursie. — Agenda van de Ledenvergadering van den B.N.A. op Vrijdag 16 October 1925 des v.m. 11 uur te Middelburg. — Programma van de excursie en de vergadering van den B.N.A. op Donderdag 15, Vrijdag 16 en Zaterdag 17 October 1925. — Mededeelingen. — Prijsvraag affiche voor Jong Nederland. — Studiecommissie voor Rubbervloeren. — Berichten. — Het gebouw van den Volkenbond. — Bij twee scholen van Arch. A. J. Kropholler, door C. M. v. Moorsel Azn. — Monsterachtigheden, door J. P. M. — Ontv. Tijdschr. door v. W. F. — Het Overstieht.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.

OPGAAF VAN DEELNAME AAN DE EXCURSIE.

Het aantal deelnemers is hoog genoeg gestegen om de excursie naar Middelburg door te laten gaan. Niettemin zou het Bestuur het op prijs stellen, wanneer er zich nog meer deelnemers aanmelden. Daar is nòg gelegenheid voor, doch uiterlijk tot Woensdag 7 October a.s.

MELDT U DUS AAN VOOR DIEN DATUM.

AGENDA VAN DE LEDENVERGADERING VAN DEN B.N.A. OP VRIJDAG 16 OCTOBER 1925 DES V.M. 11 UUR TE MIDDELBURG.

Met het oog op de excursie beperkt deze agenda zich tot de strikt noodzakelijk te behandelen onderwerpen:

1. Opening door den Voorzitter.
2. Notulen van de Jaarvergadering.
3. Mededeelingen.
4. Benoeming van een lid voor de Commissie van Onderwijs.
   Door het Bestuur worden voorgedragen de heeren Ir. G. J. Meyers en J. Zietsma.
5. Benoeming van een commissie ter bestudeering van de vraag op welke wijze de B.N.A. kan werkzaam zijn bij de opleiding tot architect.
6. Bespreking van het voorstel van het Bestuur, nader te besluiten tot het nemen van een bindend besluit ter zake van de stelposten in de bestekken.
7. Rondvraag.

Voor de toelichting der agenda zie het vorige nummer.

PROGRAMMA VAN DE EXCURSIE EN DE VERGADERING VAN DEN B.N.A. OP DONDERDAG 15, VRIJDAG 16 EN ZATERDAG 17 OCTOBER 1925.

DONDERDAG 15 OCTOBER 1925.

6.49 uur. n.m. Aankomst te Middelburg.
7.45 Gemeenschappelijke maaltijd.
9.15 Voordracht met lichtbeelden over de architectuur van Middelburg, door Dr. W. S. Unger, Gemeente-archivaris van Middelburg.

VRIJDAG 16 OCTOBER 1925.

9.30 Bezichtiging van het Stadhuis, uit- en inwendig.
11—1. Vergadering B.N.A.
1—2. Lunch.
2—5. Bezoeken aan de Abdij, de Steenrots, dan het Museum Zeeuwsch Genootschap, (Tentoonstelling Walchersche Kasteelen en buitenplaatsen).
6½ Gemeenschappelijke maaltijd in Hotel Verseput.

ZATERDAG 17 OCTOBER 1925.

9 uur. Vertrek per Autobus naar Veere.
Bezichtiging van Veere.
Van hier òf naar Middelburg òf naar Goes, ter bezichtiging restauratie Groote Kerk en Uitbreidingsplan.

Vertrek 1.20 van Middelburg of 1.45 uit Goes.

MEDEDEELINGEN.

PRIJSVRAAG AFFICHE VOOR JONG NEDERLAND. De heer Prof. R. Roland Holst heeft bericht dat hij heeft bedankt als lid van de Jury in de Prijsvraag voor de Affiche voor Jong Nederland, omdat de prijsvraaguitschrijfster niet tot overeenstemming is gekomen met de P.P.C omtrent het prijsvraagprogramma.

STUDIE-COMMISSIE VOOR RUBBERVLOEREN.

De meer algemeene toepassing van rubbervloerbedekking in Holland wordt thans zeer belemmerd door de moeilijkheden, die in sommige gevallen met het vastleggen of plakken der rubber worden ondervonden. Het gevolg van die moeilijkheden is toch, dat vele architecten, hoewel rubbervloerbedekking zeker hunne belangstelling heeft, huiverig zijn dit materiaal toe te passen uit vrees voor teleurstellingen en dat een belangrijk afzetgebied voor rubber zeer wordt beperkt.

Teneinde de oorzaken dier moeilijkheden, waaromtrent men thans nog vrijwel in het duister tast, op te sporen en indien mogelijk daarvoor een practische oplossing te vinden, heeft zich een Studie-Commissie gevormd, waarin niet alleen de verschillende groepen van belanghebbenden, maar ook zij, die zich voornamelijk uit een technisch-wetenschappelijk standpunt voor deze aangelegenheid interesseeren, vertegenwoordigd zijn. De Commissie is als volgt samengesteld:

Dr. A. van Rossem, Directeur van den Rijksrubberdienst, te Delft, Voorzitter.

J. de Bruijn, Technisch Adviseur van de Nederlandsche Handel-Maatschappij, te Amsterdam.

M. A. van Nieukerken, Architect, te 's-Gravenhage.

Ir. E. L. C. Schiff Jr., Directeur der Rubberfabriek „Vredestein", Loosduinen.

Ir. W. van der Tak, Hoofd van de Technische Advies-Afdeeling van de Nederlandsche Bank, te Amsterdam.

Prof. Ir. Chr. K. Visser, Hoogleeraar aan de Technische Hoogeschool, te Delft.

Ir. A. A. de Vries, Directeur der N.V. Nofa Eboniet- en Rubberfabrieken, Amsterdam.

Ir. J. G. Fol, Secretaris der Propaganda-Afdeeling van de Internationale Vereeniging voor de Rubber- en andere Cultures in Nederlandsch-Indië, 's-Gravenhage, Secretaris.

De Studie-Commissie zal voorloopig in hoofdzaak haar aandacht wijden aan de bevestigingsmethode van verschillende typen (harde en zachte) rubbervloeren op de thans gebruikelijke soorten van ondervloeren (Bijv. beton, estrich, hout enz.).

Hoewel daarmee het onderwerp volstrekt niet is uitgeput, meent de Commissie toch haar taak op bovenaangeduide wijze te moeten begrenzen en het onderzoek van andere vraagstukken op het gebied van rubbervloerbedekking voorloopig te moeten laten rusten.

De Commissie stelt zich op het standpunt, dat zoo haar werk praktische resultaten mocht opleveren, deze gepubliceerd dienen te worden en op deze wijze allen belanghebbenden ten goede moeten komen.

Het behoeft geen betoog, dat naarmate de Commissie over meer gegevens beschikt, haar werk vergemakkelijkt wordt. De Commissie doet dan ook een ernstig beroep op alle belanghebbenden om haar te steunen door mededeelingen van ervaringen, gegevens enz. Van veel nut zal het zijn, indien bijv. architecten bijzonderheden zouden willen verstrekken van in hunne bouwwerken gelegde rubbervloeren en de daarbij verkregen ervaring. Van niet minder belang zou het zijn, indien rubberfabrikanten hunne ervaringen met de ondervloeren, waarop zij rubber moesten leggen, mededeelden. De Commissie is verder gaarne bereid toegezonden plakmiddelen in het onderzoek te betrekken, voorloopig echter alleen, wanneer haar tevens de samenstelling en bereiding van dat plakmiddel zonder verplichting tot geheimhouding worden opgegeven. Het is duidelijk, dat waar de Commissie naar openbaarheid van de resultaten harer bemoeiingen streeft, zij bezwaarlijk anders kan handelen.

Voor de Commissie bestemde brieven gelieve men te richten aan haar Secretaris, Ir. J. G. Fol, Noordeinde 39, 's-Gravenhage.

BERICHTEN.

HET GEBOUW VAN DEN VOLKENBOND. Blijkens een Reuter-bericht, heeft de financieele commissie van de Volkenbondsvergadering gisteren besloten, het tegenwoordige gebouw van den bond te Genève — d i. het Hotel National, eens het grootste hotel van de stad — te verkoopen en nieuwe gebouwen te doen zetten, bevattende o.a. een conferentiezaal. Voor het ontworpen complex van twee gebouwen is een som van 11.700.000 goudfrancs (5.850.000 gulden) uitgetrokken.

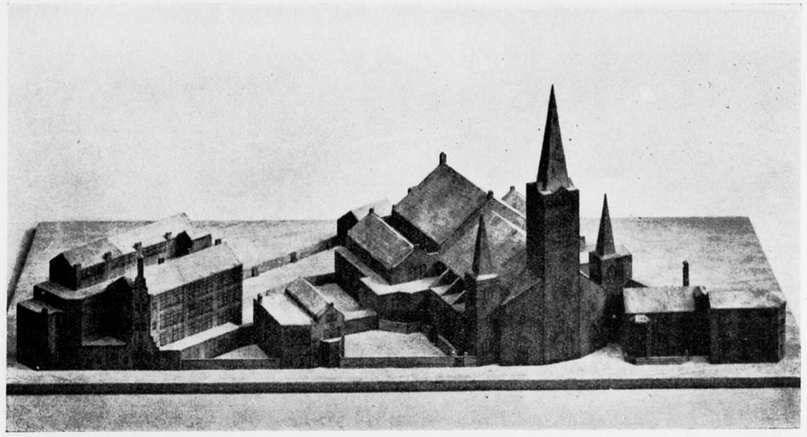

MODEL IN HOUT VAN EEN KERK EN PASTORIE SCHOOL EN ZUSTERHUIS TE ROTTERDAM. ARCHITECT A. J. KROPHOLLER.

BIJ TWEE SCHOLEN VAN ARCH. A. J. KROPHOLLER.

Behalve dat we in onze dagen de bouw-kunstwerken verdelen kunnen in die, die van binnen naar buiten en die, die van buiten naar binnen ontstonden, kunnen we volgens sommigen beter spreken van werk der rationalisten en dat der.... (dekorateurs?).

Een derde opvatting *kent* alleen de absolute, oftewel beeldende-bouwkunst, en is al 't andere niets dan eendegebroed.

Wat standpunt de lezer verkieselikst dunkt, is mij om het even; *gebouwd* is dit werk, ze zijn Hollands die twee scholen en er schijnt bij gedacht te zijn, want als je de gangen doorstapt, zie je 't wel dat dat alles dáár zus en ginder zó moest zijn, wilde het meest dienstbaar zijn áán het gebruik. Ho!, ik heb daar geloof ik het woord, waar ik zo lang op zat te turen: „dienstbaar". Moet een gebouw dienstbaar zijn? En zo ja, wáár áán? Aan een iedee? Aan een werkelikheid? Waarom bouwen we? Als ik me niet sterk vergis bouwen we omdat ons leven, op de wijze zoals we het leven, om gebouwen vraagt, onophoudelik vraagt. Vraagt, met nadruk, als een levende *eis* van ons dageliks zijn en doen en denken.

In een gang van de meisjesschool staat op de muur: „denk aleer ge doende zijt, en doende denk dan nog". G. G."

Nu, dit lijkt me nu juist hier zo volkomen mogelik gedaan te zijn. Rationalisties? Maar dan *toch zeker niet* irrationeel.

Er is wel eens beweerd, dat een kunstwerk zijn doel in zichzelf heeft. Maar deze scholen zeggen van neen. Dienstbaar, anders niet. Dienstbaar én aan een werkelikheid én aan een iedee. Want bouwkunst, die de op de wijze der schoonheid, technies juiste verwerkeliking der behoeften, die tot bouwen leidden, is, is hier volop.

In Parijs zag ik geen werk van Kropholler. Z'n eigen schuld, natuurlik. Had ie maar moeten meedoen.

'N olifant is bang voor een muis, zeggen ze, omdat dat kr.... in z'n neusgang kruipt. Vanbuiten naar binnen! Zo'n klein k....

Kropholler zegt dat bouwwerken, werk van bouwers moet zijn. Dat kan wel waar zijn, zeggen sommigen, maar dan zit er zo niks an van 'n aardigheidje of zo.

Anderen weer, o eeuwige krietiek, zeggen dat er nog veels te veel an zit, dat 't enkel maar rechte kubussen hadden moeten zijn, vierkant, met beton d'r an.

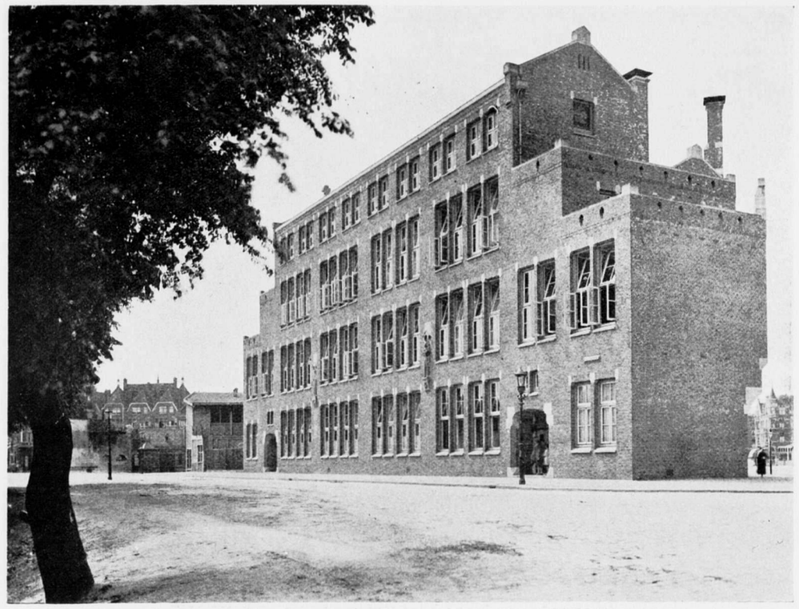

MEISJESSCHOOL TE ROTTERDAM. ARCHITECT A. J. KROPHOLLER.

„Avant d'être une question d'esthétique, l'architecture est une question de technique, et les deux seuls facteurs du problème posés sont le climat et les matériaux". Marie Dormoy. En Viollet le Duc had ook al zoiets gezegd. En Kropholler doet 't.

Waar is de pas-el voor architektuur? Moet ze op de eerste plaats beeldend zijn? Maar dat is vanbuiten naar binnen, want een beeldend huis, met beeldende kleuren in vlak en maatverhouding, geest in alles, is niet meer beeldend als een beelderig hondje, (zo zijn die k....), een *wit* plekje *geel* kleurt! — Kan je weer afwassen!

Die jongensschool is óók zo geweldig.

Voorburg. C. M. VAN MOORSEL Pzn.

MONSTERACHTIGHEDEN.

Onder bovenstaanden titel schrijft Prof. v. d. Kloes het volgende stukje in „Bouwstoffen"

Men zal zich wellicht herinneren dat ik mij lang geleden eens afkeurend uitgelaten heb over de monsterkoppen uitgehouwen sluitsteenen in het front van het Postkantoor te Rotterdam. In een volgend no. werd ik toen ernstig op mijn plaats gezet: zij waren nog pas ten ruwste uitgehouwen en moesten veel mooier worden; de middelste kop zou Neptunus verbeelden, de beide andere karbouwenkoppen. Ik kroop toen ootmoedig in mijn schulp.

Sedert ben ik dikwijls daarlangs gekomen. Lang heb ik gedacht ze zijn nog niet af, maar eindelijk moest ik wel aannemen dat zij toch af zijn. Doch het bleef de vraag: wat beteekenen die koppen?

Een bevriend dichter stelde voor de volgende versregels erboven te doen uitbeitelen:

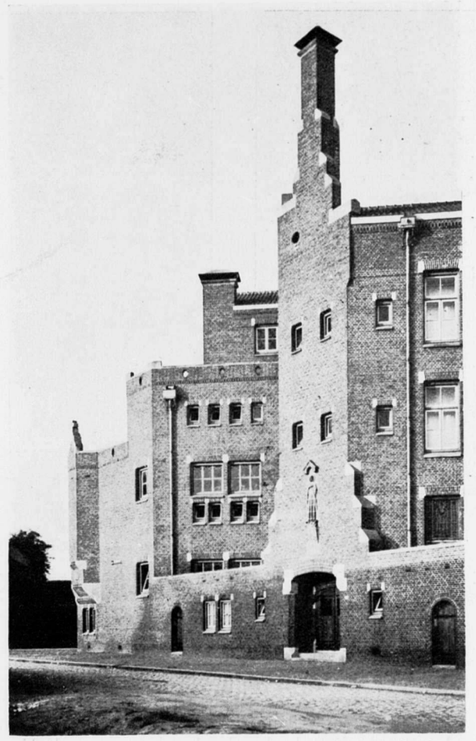

FRAGMENT VAN DE MEISJESSCHOOL TE ROTTERDAM.
ARCHITECT A. J. KROPHOLLER.

Ik ben Neptunus, de god der zee.
Een schip neemt wel eens brieven mee,
Daarom hang ik hier zeer ter snee
Met 'd ossekoppen aan mijn zijden.
O Burger moogt ge U ook verblijden:
De post doet vlug op alle tijden.

Ontelbare malen stond ik alleen of in gezelschap voor de monsters in den gevel van den Weg- en Waterbouw te Delft. Wien ik er ook naar vroeg, kunstenaar of leek, niemand kon mij de beteekenis ervan verklaren. Er waren er, die er gestyliseerde portretten van hooge oomes in meenden te herkennen.

Toen kwam mij toevallig een no. van Elsevier's Maandschrift in handen, waarin een bespreking van den beeldhouwer en zijn werk. Daarin las ik dat de beelden achtereenvolgens voorstellingen zijn van den Weg, den Dijk, het Kanaal en . . . het 4e ben ik vergeten.

Weer riep ik de vrienden erbij, doch niemand kon in een van de vier monsters iets ontdekken wat aan een weg, een dijk, een kanaal enz. deed denken. Onder de toeschouwers was een schilder; ik vroeg hem: „Zou die man misschien niet hebben kunnen teekenen"? Jawel was het antwoord: hij heeft den prijs van Rome gehad!

Aan mijn vriend den dichter verzocht ik er verzen bij te maken, maar hij zag er geen kans toe. Dit geloofde ik gaarne. v. d. K.

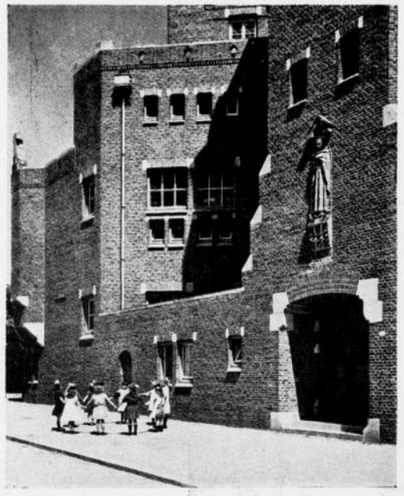

FRAGMENT VAN DE MEISJESSCHOOL.

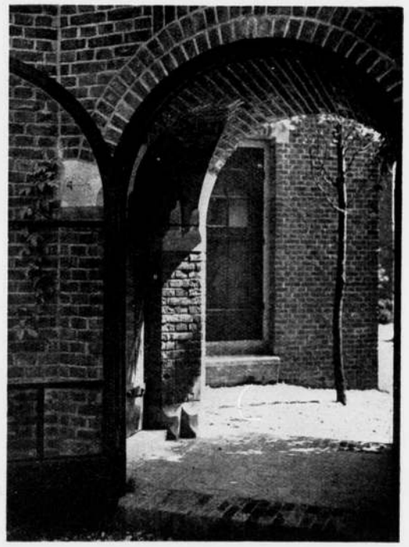

POORTJE v. h. ZUSTERHUIS NAAR DE SCHOOL.

ARCHITECT A. J. KROPHOLLER.

Zonder den geachten persoon van Prof. v. d. Kloes in respect te kort te willen doen, moeten wij hier toch protesteeren tegen de opmerkingen die hij in het openbaar maakt, over zaken waar hij weinig begrip en geen gevoel voor heeft. En hij maakt deze opmerkingen in een blad, waar zulke besprekingen heelemaal niet thuis behooren, want wat heeft het bovenstaande nu met „Bouwstoffen" te maken. Hij snijdt dus den becritiseerden den pas af om zich bij de lezers van het blad te verdedigen of om verdedigd te worden. Immers de polemiek zou zich op geheel ander terrein begeven, dan waarop „Bouwstoffen" zich beweegt.

Prof. v. d. Kloes is zich in zijn leven niet bewust geworden dat er in de kunst voorstellingen kunnen worden gegeven, die men niet „begrijpt" en waarop dus geen ulevellen gedichtjes kunnen worden gemaakt. En dat eigenlijk in de kunst geen enkele voorstelling kan worden begrepen, ook niet de schijnbaar realistische. Want niemand „begrijpt" de voorstelling van den Egyptischen schrijver, die gehurkt zit, noch van het „Joodsche Bruidje", noch van de „Mona Lisa". Het is de meest oppervlakkige kunstbeschouwing, waardoor men zich wijs maakt: dit begrijp ik, en dit vind ik mooi, dat begrijp ik niet, dat vind ik monsterachtig.

Intusschen het is het doel niet van dit schrijven om hier verder op in te gaan. Als zoovele opmerkingen over kunst van Prof. v. d. Kloes, was ook hier hoofdschuddend langs heen gegaan, ware het niet dat eenige groote bladen het stukje hadden overgenomen. Afgaande op den aantrekkelijken titel waaronder men denkt zich weer op een bloedstremmende beschrijving van wandaden van een massamoordenaar te kunnen vergasten, leest men flauwigheden over het werk van serieuse, hard en moeilijk werkende beeldhouwers die toch al zoo weinig erkenning, laat staan waardeering genieten. Het is onrechtvaardig tegenover deze kunstenaars zulke opmerkingen te maken in het kader van het maandblad „Bouwstoffen".

Critiek is noodig en goed, zoowel de afbrekende als de opbouwende, maar zij moet ten opzichte van de kunstenaars, komen van den goeden kant. J. P. M.

ONTVANGEN TIJDSCHRIFTEN.

In het Julinummer van Das Kunstblatt (Potsdam), schrijft Paul Westheim in een artikel „Paris im Frühjahr 1925" over symptomen van de moderne Parijsche schilderswereld. Er openbaart zich een algemeene richtingloosheid; de kenmerkende trek is een neiging tot romantisme, lyrisme, psychologisme, symbolisme. Men moet deze romantische golf niet overschatten; zij zal weer voorbijgaan. Ze is slechts denkbaar door die richtingloosheid. Het zou echter verkeerd zijn niet te willen zien dat achter dit alles vitale beweging schuilt. De krachten streven uit-een, maar zij zijn er.

Een voorbeeld is reeds Utrillo, de nieuwe groote schilder.

Een ander artikel prijst de pas gebouwde rij loodsen met werkplaatsen van de in wording zijnde vlieghaven op het Tempelhofer Feld te Berlijn. Deze moderne bouwwerken, ontworpen door Dr. Paul Mahlberg en H. Kosina zijn — zooals vanzelf moest spreken — „architectonisch phrasenlos".

Van de andere bijdragen noemen we nog reproducties van aquarellen van Johanna Loeb, „laienkunst", vergezeld van een korte inleiding van Rudolf Grossmann.

L'architecture Vivante (lentenummer), is voor het grootste deel gewijd aan werk van Oud. Het nummer bevat tal van foto's, plattegronden, gevelteekeningen van de bekende huizenblokken in Tusschendijken, Spangen en Oud-Mathenesse. Jean Badovici schrijft er een artikel bij.

Van den Einsteinstoren te Potsdam van Erich Mendelsohn worden afbeeldingen, teekeningen en plattegronden getoond. Ozenfant bespreekt in een verhandeling in dialoogvorm het verschil tusschen de bouwkunst van heden en die der toekomst. De eerste stelt zich ten doel aangename gewaarwordingen op te wekken en bepaalt zich voornamelijk tot het versieren van de façade. De komende bouwkunst zal zijn economisch; zij zal zich richten naar de behoeften van den bewoner. In een schoone architectuur zal men niet kunnen zeggen dat het indeelingsplan den gevel beheerscht noch omgekeerd; het verband van beide is volledig.

In *de Stijl* no. 9 vangt Theo v. Doesburg een reeks artikelen aan over „de Dood der Modernismen". Niet het „nieuwe" is dood, doch het „moderne". Het moderne, dat een schakel vormt tusschen het oude en het nieuwe, het oude in nieuwen vorm. Het wezenlijk nieuwe is de verrassende ontdekking van een nieuwe afmeting in ons zelven. Een van de eerste uitdrukkingen van den wil tot het nieuwe, het Futurisme is gestorven. De aanhangers zijn teruggetrokken op Guido Réni, Mantegna, Uccello.

Verder heeft het tijdschrift o.a. nog een declaratie van de groep der Surrealisten omtrent hun intenties. Blijkens een bijschrift kon de redactie in het surrealisme moeilijk een geestelijke vernieuwing zien, waar de realiseering van de gedachte, in den bindenden klassieken vorm van het verleden wordt gezocht.

Als illustratie bevat het nummer van Theo van Doesburg een compositie voor een rubberhalvloer en een glas-in-loodcompositie.

Verder van Man Ray een „constructie" en van Peter Roehl een compositie.

v. W. F.

HET OVERSTICHT.

De tweede Provinciale Schoonheidscommissie is tot stand gekomen door de stichting van het „Genootschap tot bevordering en instandhouding van het landelijk en stedelijk schoon in de provincie „Overijssel", genaamd „Het Oversticht". Dit Genootschap is gevestigd te Zwolle.

De stichting heeft plaats gevonden op initiatief van de „Vereeniging tot beoefening van Overijsels Regt en Geschiedenis" te Zwolle, die dezen zomer in een daartoe afzonderlijk uitgeschreven vergadering besloot te trachten te komen tot de oprichting

van een Overijselsche Schoonheidscommissie. Bij de totstandkoming strekte de Geldersche Schoonheidscommissie, deftiger geheeten het Geldersch Genootschap tot bevordering en instandhouding van de schoonheid van Stad en Land, tot voorbeeld.

Het Bestuur is voor de eerste maal samengesteld uit de heeren:

Mr. Dr. I. A. VAN ROIJEN te Zwolle, Voorzitter; Ir. R. LE POOLE te Amersfoort, Onder-Voorzitter; J. H. VAN HEEK te Lonneker; Mr. G. J. TER KUHLE te Almelo; Ir. W. P. C. KNUTTEL te Deventer; L. KROOK te Zwolle; H. A. C. POORTMAN te Diepenheim; A. J. REIJERS te Kampen; Mr. Dr. J. W. SCHNEIDER te Hengelo (O.); A. H. J. VAN WIJNGAARDEN te Staphorst; Ir. W. M. VINK te Zwolle, Secr.-Penningmeester.

Met het oog op het algemeen belang dat een dergelijk Genootschap heeft, achten wij het niet ondienstig, de statuten ervan hieronder op te nemen, waardoor men een overzicht heeft van de organisatie van een dergelijke zaak.

NAAM, ZETEL EN DOEL.

Art. 1. De Vereeniging draagt den naam: „Het Oversticht, Genootschap tot bevordering en instandhouding van het landelijk en stedelijk schoon in de Provincie Overijssel", en is aangegaan voor den tijd van 29 jaren, te rekenen van den dag van oprichting, zijnde 10 September 1925.

De Vereeniging is gevestigd te Zwolle.

Art. 2. De Vereeniging stelt zich ten doel, het bevorderen en het instandhouden van de schoonheid der Overijsselsche gemeenten.

Zij tracht haar doel te bereiken langs wettigen weg en wel:

1e. door de oprichting en instandhouding van een bureau te Zwolle, voornamelijk dienende tot het beoordeelen van bouw- en uitbreidingsplannen, welke hiertoe aan het bureau door gemeentebesturen in de provincie Overijssel worden aangeboden;

2e. door het bevorderen van de opneming in de bouwverordeningen der Overijsselsche gemeenten van bepalingen, betreffende eene goede bebouwing;

3. door het tegengaan van de ontsiering van stad en land, met name van hinderlijke reclames, voor zoover hierin niet door de verordening, vastgesteld bij besluit der Staten van Overijssel van 10 December 1924, no. 21, is voorzien, en schending van het landschapsschoon;

4e. door den toepassen van alle andere tevens wettige middelen, welke tot bevordering van het doel der Vereeniging zullen kunnen strekken.

VAN DE LEDEN.

Art. 3. De leden der Vereeniging worden onderscheiden in:

a. gewone leden;
b. buitengewone leden;
c. correspondeerende leden;
d. begunstigers;
e. eereleden.

Art. 4. Als gewone leden kunnen tot de Vereeniging toetreden:

a. gemeenten in de provincie Overijssel gelegen;

b. rechtspersoonlijkheid bezittende vereenigingen binnen de provincie Overijssel gevestigd, werkende op eenig gebied met het doel dezer Vereeniging rechtstreeks of middellijk in verband staande.

Voor de toetreding als lid is schriftelijke aanmelding bij het Bestuur vereischt.

Voor zooveel de onder *b* bedoelde vereenigingen betreft, beslist het Bestuur over het al of niet toelaten. Bij afwijzende beslissing, welke zoo spoedig mogelijk aan belanghebbende bij aangeteekend schrijven moet worden medegedeeld, kan in beroep worden gekomen bij de Algemeene Vergadering, welk beroep eveneens bij aangeteekend schrijven bij den Voorzitter moet worden ingediend. In de eerstvolgende Algemeene Vergadering wordt op dit beroep beslist. (Wordt vervolgd).

10 OCTOBER 1925 NUMMER 41

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

INHOUD.

Officieele Mededeelingen. — Agenda van de Ledenvergadering van den B.N.A. op Vrijdag 16 October 1925 des v.m. 11 uur in de Societeit St. Joris te Middelburg. — Programma van de Excursie en de Vergadering van den B.N.A. op Donderdag 15, Vrijdag 16 en Zaterdag 17 October 1925. — Rapport van de commissie van onderzoek inzake het optreden van den Heer Rueter. — Nieuwe Hollandsche Behangselpapieren, door L. Zwiers. — Het plan der „First Church of Christ „Scientist", door H. P. Berlage.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.

AGENDA VAN DE LEDENVERGADERING VAN DEN B.N.A. OP VRIJDAG 16 OCTOBER 1925, DES V.M. 11 UUR IN DE SOCIETEIT ST. JORIS TE MIDDELBURG.

Met het oog op de excursie beperkt deze agenda zich tot de strikt noodzakelijk te behandelen onderwerpen:

1. Opening door den Voorzitter.
2. Notulen van de Jaarvergadering.
3. Mededeelingen.
4. Benoeming van een lid voor de Commissie van Onderwijs.
   Door het Bestuur worden voorgedragen de heeren Ir. G. J. Meyers en J. Zietsma.
5. Benoeming van een commissie ter bestudeering van de vraag op welke wijze de B.N.A. kan werkzaam zijn bij de opleiding tot architect.
6. Bespreking van het voorstel van het Bestuur, nader te besluiten tot het nemen van een bindend besluit ter zake van de stelposten in de bestekken.
7. Rondvraag.

Voor de toelichting der agenda zie No. 39.

PROGRAMMA VAN DE EXCURSIE EN DE VERGADERING VAN DEN B.N.A. OP DONDERDAG 15, VRIJDAG 16 EN ZATERDAG 17 OCTOBER 1925.

DONDERDAG 15 OCTOBER 1925.

De trein naar Middelburg vertrekt uit Amsterdam C.S. om 2 uur 9 min.

Samenkomst leden Amsterdam om **tien minuten vóór 2 ONDER DE KLOK.**

Deze gezamenlijke reis zal worden gemaakt **per 3e klasse.**

De trein vertrekt 4 uur uit Rotterdam. Voor het geval de deelnemers uit de richting Utrecht, Amersfoort zich te Rotterdam wenschen aan te sluiten, dienen zij er rekening mede te houden:

a. dat de trein naar Middelburg om 4 uur uit Rotterdam D.P. vertrekt.
b. dat de trein richting Utrecht te Rotterdam aan het Maasstation arriveert.

De trein vertrekt om 5 uur 33 minuten uit Roosendaal.

Deelnemers uit richting Utrecht en Amersfoort, die niet over Rotterdam reizen, en deelnemers uit richting Arnhem en Deventer, gelieven dus rekening te houden met het vertrek uit Roosendaal om 5 uur 33 minuten.

De deelnemers aan de excursie kunnen **alle** logies vinden in het Grand Hotel Verseput aan de Lange Delft, tegen een gemiddelden prijs van f 4.— (logies + ontbijt) per nacht.

Bij aankomst is gelegenheid bijzondere wenschen ten opzichte van het logies met den gérant van het Hotel te bespreken.

6.49 uur. n.m. Aankomst te Middelburg.
7.45 Gemeenschappelijke maaltijd in Grand Hotel Verseput.
9.00 Voordracht met lichtbeelden over de architectuur van Middelburg, door Dr. W. S. Unger, Gemeente-archivaris van Middelburg.

VRIJDAG 16 OCTOBER 1925.

9.30 Bezichtiging van het Stadhuis, uit- en inwendig, onder leiding van Dr. W. S. Unger.
11—1. Vergadering B.N.A. in de Societeit Sint Joris.
1—2. Lunch in Hotel d'Abdij.
2—5. Bezoeken aan de Abdij, de Steenrots, en wandeling door de stad onder leiding van Dr. W. S. Unger.
5—7. Vrije wandeling voor de deelnemers.
7. Gemeenschappelijke maaltijd in Grand Hotel Verseput.

ZATERDAG 17 OCTOBER 1925.

9 uur. Vertrek per Autobus naar Veere.
Bezichtiging van Veere onder geleide van den Heer C. Barendsen, Districts-Bouwkundige der Rijksgebouwen te Middelburg.
11.45. Vertrek per spoor uit Middelburg naar Goes.
Bezichtiging van de restauratiewerken aan de Groote Kerk onder leiding van den architect H. van der Kloot Meyburg.
Koffiemaaltijd.
Bezichtiging van de uitbreiding van Goes onder leiding van den Directeur van Gemeentewerken den heer F. G. C. Rothuizen. Arch. B.N.A.
4.15. Vertrek uit Goes. (Aankomst Roosendaal 5.59).

RAPPORT VAN DE COMMISSIE VAN ONDERZOEK INZAKE HET OPTREDEN VAN DEN HEER THEO RUETER.

De Commissie van Onderzoek heeft, ter zake van de, door de Heeren P. G. Buskens en J. P. Mieras tegen den Heer Theo Rueter ingebrachte klacht d.d. 7 Augustus j.l. de eer U het navolgende te berichten.

Na onderzoek van de stukken, die tot de klacht hebben geleid en de toelichtingen die door partijen, bij de mondelinge behandeling in de vergadering van onze Commissie op 1 October j.l. zijn gegeven, heeft de Commissie overwogen op welke wijze ware te handelen, om tot een bevredigend resultaat te geraken in deze aangelegenheid die zoo nauw de belangen van den B.N.A. en het beleid van Bestuur en Redactie raken.

Zij heeft gemeend zich niet bezig te moeten houden met de ontleding van alle details van de kwestie, waarvan de aaneenschakeling tot het wederzijdsch optreden heeft geleid, noch de juistheid van alle daarbij gebezigde uitdrukkingen te moeten onderzoeken, doch zich in 't algemeen te moeten uitspreken over de rechtmatigheid van dat optreden, met het oog op de belangen van den Bond en zijn leden gemeenschappelijk, naar het beeld dat de Commissie zich daarvan, na kennisneming van de stukken en de mondelinge toelichtingen, heeft gevormd.

Bij dit onderzoek is naar de meening der Commissie vast komen te staan, dat de wijze waarop de Redactie van het Bouwkundig Weekblad heeft gemeend te moeten handelen, ten aanzien van de, door den Heer Rueter, ter plaatsing in dat Orgaan, aangeboden stukken, formeel volkomen in orde is en in geen enkel opzicht de kenteekenen draagt van eene, al of niet opzettelijke verkorting van diens rechten, om zijne meeningen in het Orgaan van den Bond tot uiting te brengen.

De motieven die de Redactiecommissie in hare grootst mogelijke meerderheid hebben geleid om op inkorting van het, door den Heer Rueter aangeboden stuk, aan te dringen, vallen volkomen binnen hare bevoegdheid en zijn haar, naar het oordeel onzer Commissie ingegeven door het belang van den B.N.A. in zijn geheel, zooals de Redactie dit, te goeder trouw meent te zien.

Bij de overwegingen die daarbij hebben gegolden, is ook de deferentie voor den schrijver, niet uit het oog verloren, zooals blijkt uit de bewoordingen der, door de Redactiecommissie gevoerde correspondentie duidelijk is gebleken.

De Commissie heeft in den gang van zaken niets kunnen vinden wat de, aan het adres van Bestuur en Redactie geuite beschuldigingen zou kunnen rechtvaardigen en evenmin heeft het onderzoek iets aan den dag gebracht, waaruit zou zijn op te maken dat Bestuur en Redactie niet in veilige handen zouden zijn.

Wat de houding en het optreden van den Heer Rueter betreft, neemt de Commissie diens volkomen goede trouw aan en acht zij deze ingegeven door diens overtuiging dat hij in zijne rechten als B. N. A.lid werd verkort.

Deze overtuiging steunt echter niet op redelijke gronden doch alleen op een, aan het karakter van den Heer Rueter eigen, gevoel van achteruitzetting, bij al wat door anderen, i.c. Bestuur en Redactie, wordt gedaan, waardoor hij zijne persoonlijke belangen en de daarmede, naar zijn inzicht parallel loopende algemeene belangen, bedreigd acht.

Daarbij blijkt eene volkomen ontoegankelijkheid voor het begrip dat die anderen geleid

kunnen worden door overwegingen die er niet op gericht zijn om hem te krenken of te benadeelen, waardoor hij zich, bij zijn reageeren daarop, laat verleiden tot handelingen, waarover een minder impulsief en .... egocentrisch gericht karakter, zich nog eenige malen zou bedenken, voor tot uitvoering daarvan over te gaan.

Daaruit verklaart de Commissie de ongeneigdheid van den Heer Rueter om aan den rechtmatigen wensch van de Redactie om zijn stuk te bekorten, te voldoen, daaruit ook het complex van min of meer insinueerende uitlatingen in zijn „Open Brief" daaruit ook de groote waarde, die de Heer Rueter blijkt te hechten aan den bijval dien hij bij enkele vakgenooten voor zijn optreden vond.

De Heer Rueter staart zich zoo blind op de rechten die § 44 van het Huish. Reglement hem verleent, dat hij de plichten die uit het totaal van alle artikelen van Statuten en Reglement voortvloeien niet meer ziet noch gevoelt en zijne gehoudenheid om de bevoegdheden van Bestuur en Redactie om naar eigen inzicht de belangen van Bond en leden gemeenschappelijk te behartigen, te eerbiedigen, uit het oog verliest.

Het spreekt van zelf dat een redactie zich in een bepaald geval kan vergissen, doch dan staat het ieder lid vrij om zich daarover langs legalen weg te beklagen en dan is, in de eerste plaats de gelegenheid die de behandeling van de begrooting in de jaarvergadering biedt, daar, om aan de klacht uiting te geven.

De weg dien de Heer Rueter daartoe heeft gekozen is, als in strijd met de belangen van den bond af te keuren en stelt te eenzijdig de persoonlijke belangen boven het gemeenschappelijke van de corporatie waarvan hij medelid is.

Bij de mondelinge behandeling van de zaak heeft de Heer Rueter dan ook wel erkend dat de uitdrukkingen: *„lafheid en machtsmisbruik"* grievend voor Bestuur en Redactie zijn en hij heeft daarover wel zijn spijt betuigd, doch de *onrechtmatigheid* van het bezigen van die uitdrukkingen is, bij de geestesgesteldheid van den Heer Rueter niet tot hem kunnen doordringen

Daartegenover staat dat de Heer Rueter de eenvoudige boodschap, hem, bij zijn bezoek aan het Bureau van den Bond, door eene ondergeschikte overgebracht, alleen kan zien, als eene opzettelijke kleineering van zijn persoon en deze, met verwaarloozing van alle mogelijkheid voor een anderen uitleg, als motto boven zijn Open Brief kiest.

De Commissie meent met deze beschouwingen te kunnen volstaan en tot de conclusie te moeten komen dat:

de Redactie en het Bestuur in hunne handelingen, tegenover den heer Rueter niets hebben gedaan, waarmede zij hunne bevoegdheden hebben overschreden, daarbij allerminst met gebrek aan tact zijn opgetreden en in geen geval 't zij opzettelijk of onopzettelijk, aanleiding hebben gegeven tot diens optreden dat, hoewel niet bedoeld, in elk opzicht, ondoordacht, en schadelijk voor den B. N. A. moet worden geacht en afkeuring verdient.

G. VERSTEEG, Voorzitter.
C. N. VAN GOOR, Secretaris.

NIEUWE HOLLANDSCHE BEHANGSELPAPIEREN

door L. ZWIERS.

Het is een groote en zeer oude grief van moderne architecten en intérieurkunstenaars dat wij Nederlanders voor de versiering en aankleeding van de wanden van onze woningen en andere localiteiten zijn aangewezen op uitsluitend buitenlandsche behangselpapieren; niet alleen wat het fabrikaat, doch ook wat het dessin — het ontwerp, de teekening — betreft.

Er schijnt nimmer een voldoend energieke Nederlander of combinatie van Nederlanders te zijn geweest die het oprichten van een zuiver Hollandsche behangselpapierfabricatie heeft aangedurfd of althans heeft dóórgezet.

Het is ons bekend dat er tal van pogingen zijn geweest, doch zij schijnen alle doodgeloopen te zijn op den onwil van het Nederlandsche kapitaal om zich deze nieuwe industrie aan te trekken.

En toch moet een zuiver Nederlandsche onderneming in Holland gevestigd en werkend naar Hollandsche ontwerpen een goede toekomst hebben, gezien de enorme bedragen aan ingevoerde behangselpapieren, welke de statistiek ons aantoont.

Men vinde hierna een staatje van „invoer in het vrije verkeer" van behangsel in ons land over de naoorlogsche jaren 1917—1923.

ONTWERPER S. VAN PRAAG.

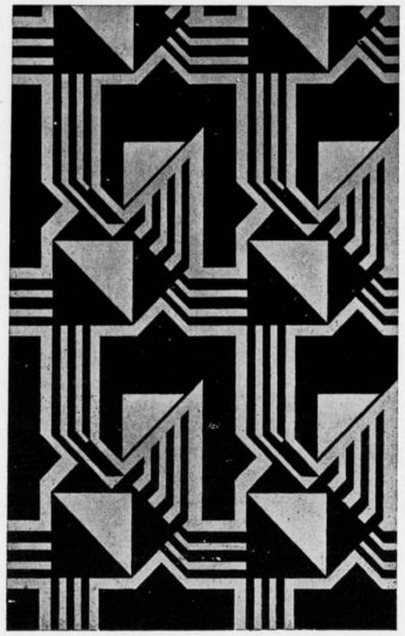

ONTWERPER S. VAN PRAAG.

ONTWERPEN BEHANGSELPAPIER.

INVOER IN HET VRIJE VERKEER VAN BEHANGSEL.

JAAR.	BRUTO GEWICHT IN KG.	WAARDE IN GULDENS.
1917	1.839.036	1.099.017
1919	1.939,869	1.815.995
1920	5.869.764	4.630.926
1921	2.763.145	1.605.657
1922	4.816.808	2.148.901
1923	4.393.771	1.706.711

Hoe dit zij, in afwachting van een zuiver Hollandsche fabricatie binnen onze eigen grenzen, met kleurstellingen en motieven naar eigen smaak, kunnen we thans wijzen op eenige verbetering, door het feit dat de Naamlooze Vennootschap Rath & Doodeheefver's Behangselpapierhandel te Amsterdam sedert een jaar ongeveer, behangsel laat vervaardigen in het buitenland, naar ontwerpen van Nederlandsche kunstenaars. Dat is, al is het niet alles, een stapje in de goede richting. — Het is, blijkens de goede greep die de firma — over 't algemeen — in de ontwerpende kunstenaars heeft gedaan een niet onbelangrijke stap voorwaarts, doch naar onze overtuiging zal men alléén een volkomen bevredigend Hollandsch karakter van behangselpapier kunnen verkrijgen, indien alle factoren der fabricatie in Nederlandsche handen zijn. — Want 't is voor een rustig beschouwer en onbevooroordeeld critikus duidelijk, dat, hoewel de bereikte resultaten reeds vrij dragelijk zijn, de kleurstellingen der nieuwe ontwerpen nog geen specifiek Nederlandsch karakter dragen.

Natuurlijk zijn hier tal van moeilijkheden te overwinnen. Daar is ten eerste het logge lichaam dat „publiek" genoemd wordt. Dit lichaam is zeer moeilijk in beweging te krijgen om zich aan te passen aan veranderde inzichten en smaken. — Het smaak-

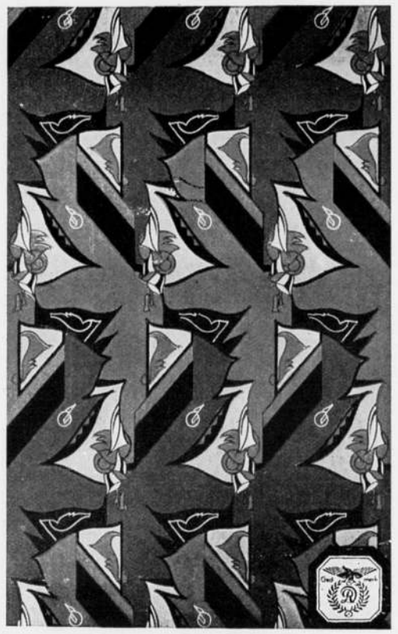

ONTWERPER JAAP GIDDING.

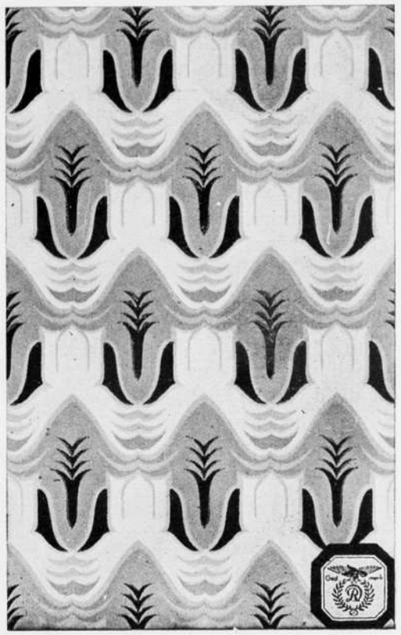

ONTWERPER A. KLYN.

ONTWERPER A. J. J. DE WINTER.

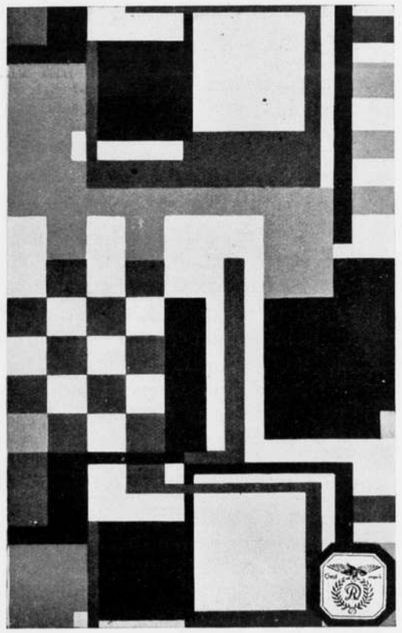

ONTWERPER A. RUTGERS.

ONTWERPEN BEHANGSELPAPIER.

bederf, door de buitenlandsche producten veroorzaakt is zeer diep ingeroest en het zal nog jaren duren alvorens men het Nederlandsche motief en de specifiek Hollandsche kleurstellingen naar de juiste waarde zal weten te schatten en te waardeeren.

Want het is zeer opmerkelijk dat de buitenlandsche fabrikanten over 't algemeen geen of weinig behangsel in den handel brengen van eigen karakter d.w.z. typisch voortgekomen uit de eigenaardigheden van het bedrijf maar zich toeleggen op allerlei dwaze nabootsingen. Nabootsingen van zijde-, fluweelen-, pluche-, rieten-, leder- enz. enz. bespanningsstof, ja zelfs van wandbekleedingen in hout, marmer en tegels. — Verder worden nog groote kwantums behangsels met historische-stijl-motieven vervaardigd. Kan het dwazer? En toch worden deze behangsels bij wagonladingen in Nederland ingevoerd en gretig gekocht! — Het zal nog een lange weg zijn om te komen tot de waardeering van het juiste begrip „wandbekleeding" in de moderne kunstrichting. De architectuur is hier te lande vrijwel over het stijlnamaakgeval heen. Maar bij de meubileering en stoffeering onzer woningen is nog nauwelijks, ondanks een strijd van 30 jaren, de moderne idée doorgedrongen.

Intusschen mogen wij het feit dat de genoemde heeren Doodeheefver het aangedurfd hebben om den Nederlandschen kunstenaars een kans te geven hun opvattingen en bekwaamheden aan het publiek te toonen niet aanslaan als zijnde van geringe beteekenis. Een zaak als deze met zeer grooten omzet in het artikel kan zeker voor de verspreiding van Nederlandsche ontwerpen van zeer groote beteekenis zijn. En dat de eerste pogingen van haar succes hebben gehad, stemt verblijdend. — Zelfs heeft het goede voorbeeld een andere Amsterdamsche firma (Goudsmit & Co.) doen besluiten het geval eveneens aan te pakken. Zij heeft een prijsvraag uitgeschreven voor ontwerpen, onder een behoorlijk competente jury. Toch kan de uitslag van de pogingen van de heeren Doodeheefver nog niet in elk opzicht bevredigen. Het blijkt dat sommige ontwerpen — en het zijn in den regel zij die nog geen routine hebben van het ontwerpen van behangselpapier of zich geen rekenschap geven van het juiste effect (wat intusschen uiterst moeilijk is) — het goede en alleszins steekhoudende beginsel dat de wand een vlakke reliefflooze versiering eischt die door kleur en inhoud niet vervelend wordt maar rustig en blijvend aangenaam aandoet, hebben uit het oog verloren.

Van de hier afgebeelde ontwerpen die in den loop van dit jaar door de heeren Doodeheefver in den handel zijn gebracht zijn het best geslaagd die van de heeren van Praag, Gidding en Klijn. Zij voldoen aan de eischen die men aan een wandbekleeding mag stellen, ook uit kunstnijverheidsoogpunt. — Het behangsel van Rutgers voldoet op betrekkelijk klein vlak, als van een woonkamer, absoluut niet. Het is te sterk sprekend en wordt na korten tijd hopeloos vervelend, hoewel een staal er van bijzonder prettig en kleurrijk aandoet. Voor zeer groote wanden is het daarentegen weer zeer bevredigend.

De Winter's zinlooze en los daarheengeworpen motieven zijn eigenlijk niet modern. Ze beantwoorden aan een modegril, en wel van een mode die wat kleur en motief aangaat absoluut onhollandsch is, d.w.z. dat het Hollandsche karakter niet kan bevredigen. — Dergelijke ontwerpen zijn bij honderdtallen en veel aantrekkelijker in de collectie van Duitsche en Oostenrijksche fabrieken te vinden.

Alle hier afgebeelde ontwerpen zijn uitgevoerd in de duurdere kwaliteiten en in verschillende kleurstellingen waarvan een beschrijving te geven ondoenlijk is.

Voor het nieuwe seizoen heeft de N.V. Rath & Doodeheefver het voornemen een serie in den handel te brengen in goedkoopere prijzen, (van 30—60 cent per rol) naar ontwerpen van de heeren Retera, Wilmink, Lejeune, Hamaker en Zwiers. Het spreekt van zelf dat het aantal dure kleuren in de goedkoopere soorten beperkter is en ook de kwaliteit van het papier minder is. Toch is door deze ontwerpers een collectie vervaardigd, die in elk opzicht boven het buitenlandsche fabrikaat te verkiezen is.

Speciaal voor woningbouwvereenigingen, waarvan vele zich voor het vraagstuk der goede meubileering en stoffeering interesseeren, is deze collectie van belang.

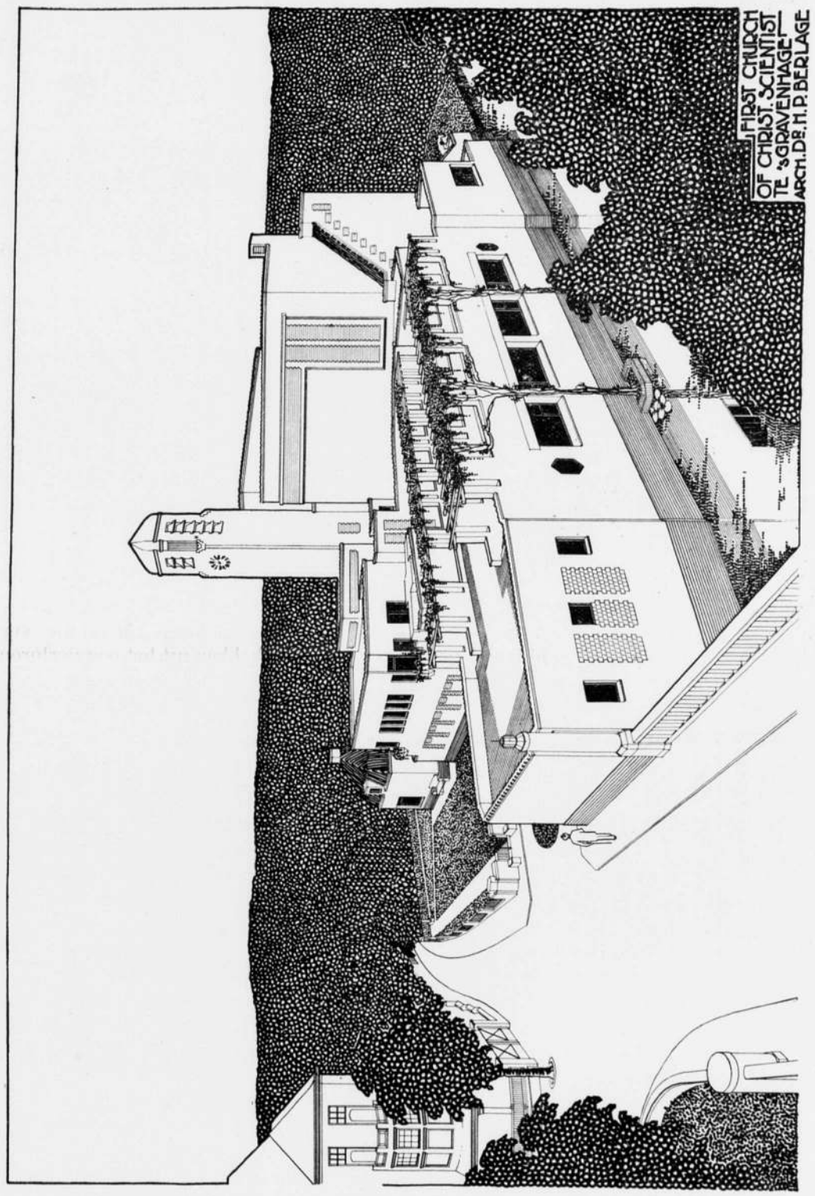

ARCHITECT DR. H. P. BERLAGE.

FIRST CHURCH OF CHRIST. SCIENTIST TE 's-GRAVENHAGE.

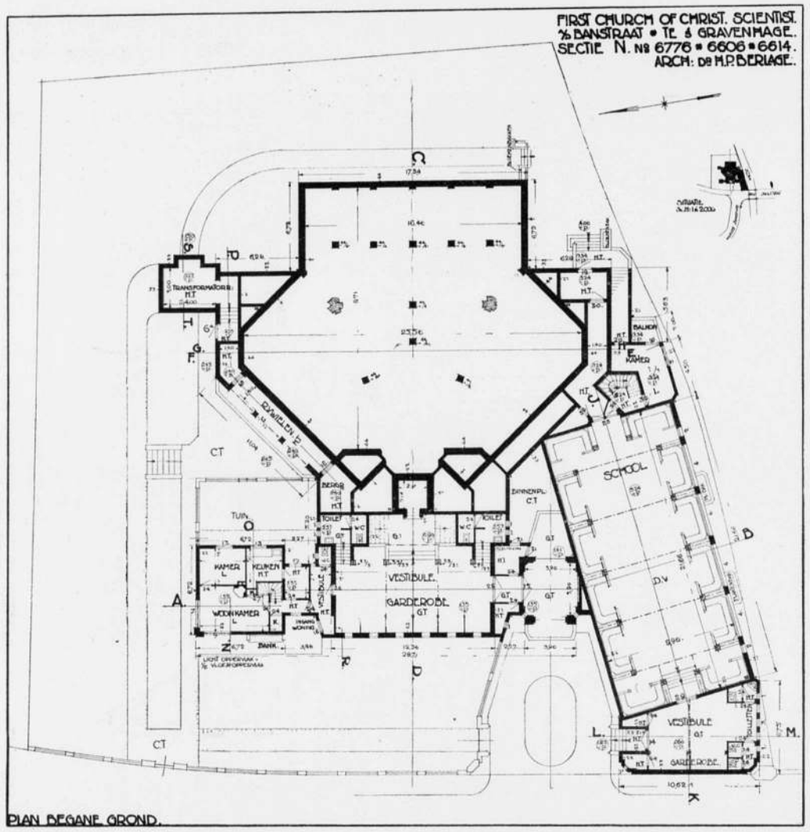

HET PLAN DER „FIRST CHURCH OF CHRIST „SCIENTIST".

Men is thans bezig met den bouw van bovengenoemde kerk, tegenover de Andries Bickerweg in het Park Zorgvliet, te 's-Gravenhage.

Het plan bestaat uit een kerkgebouw met Zondagsschool, de daarbij behoorende localiteiten en een conciergewoning.

De situatie van de gebouwengroep, op het duin en aan het water, gaf gelegenheid tot een massagroepeering met belangrijke hoogteverschuiving, zoodat de hoogte van den vloer der kerk overeenkomt met het dak der school. Daar een onderlinge bespreking der bezoekers buiten den dienst dikwijls plaats heeft, kan dus in den zomer dit dak als wandelterras dienst doen.

De dienst, een bijzondere bijbellezing door twee voorgangers geleid en afgewisseld door gezang met orgelbegeleiding, vereischt een ruimte, van waaruit deze beide sprekers goed kunnen worden gezien en gehoord. Bovendien is er op Woensdagavonden een wederzijdsche gedachtenwisseling tusschen sprekers en bezoekers, zoodat de ruimte de hoogste eischen van bespreekbaarheid stelt. De spreektribune moet van uit de vestibule direct bereikbaar zijn, door 2 afzonderlijke vertrekjes, waar de sprekers nog eenige oogenblikken vóór den dienst kunnen verblijven. Door dezelfde

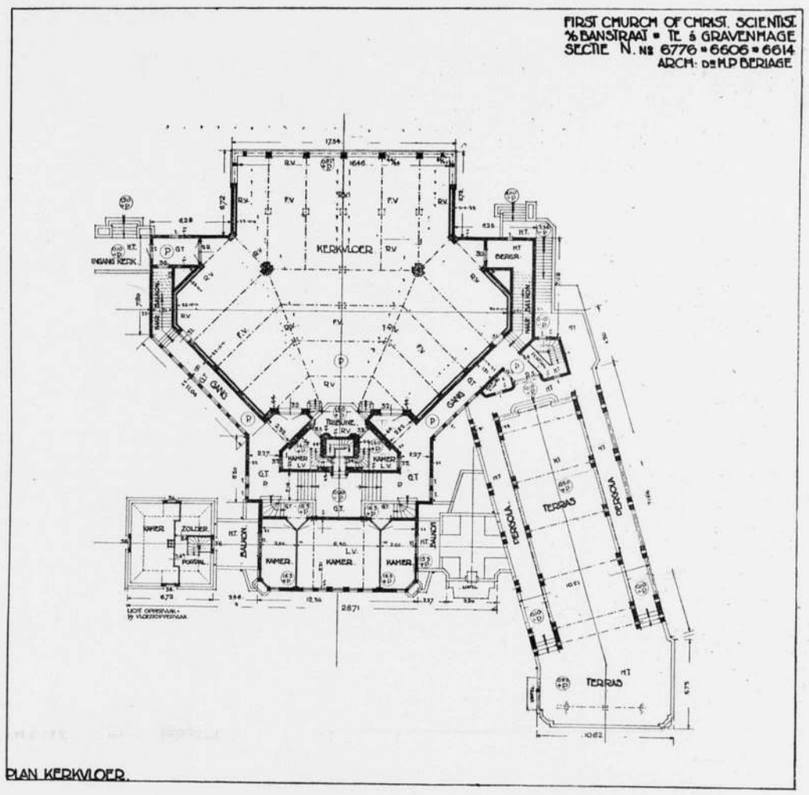

deur stijgt men naar het orgel en de beide tribunes voor zangers, en verder in den toren naar de klokkenruimte.

Het kerkruim heeft plaats voor 700 bezoekers, gedeeltelijk op het parterre, gedeeltelijk op een galerij, en de school voor ongeveer 200 kinderen.

In het schoollokaal, dat een afzonderlijken toegang heeft, zijn tusschen de zuilen en de wanden een twaalftal kleine ruimten afgezonderd, ten dienste van groepsgewijs onderricht.

Kerk en school hebben beiden een vestibule met garderobe, omdat het afleggen der bovenkleeding, althans voor de mannelijke bezoekers, wordt vereischt.

Het gebouw wordt opgetrokken in gele baksteen op een basement van grijze reuzenmoppen.

Van binnen worden de muren licht gepleisterd en met lambrizeeringen van hardgebakken tegels bezet. Ook de vloer der vestibule en gangen worden daarmee belegd, terwijl de school een vloer van hout, en die der kerk een rubberbelegging krijgt. De vensters der kerk en gangen worden met glazen bouwsteenen bezet. De verwarming is een electrisch gedreven luchtverwarming.

H. P. BERLAGE.

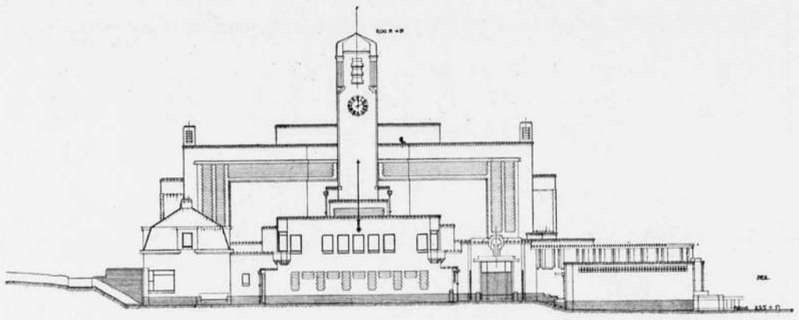

VOORGEVEL.

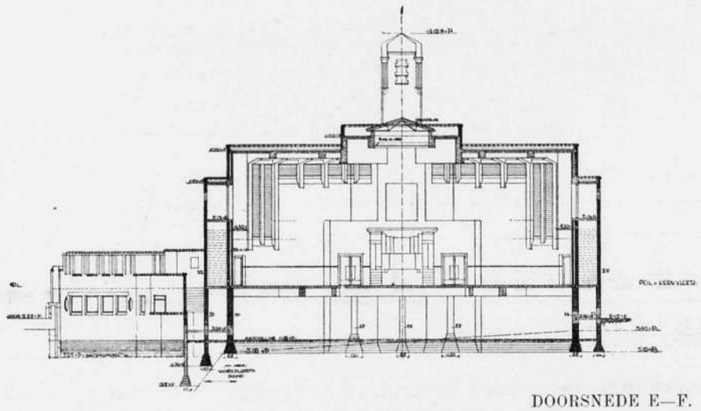

DOORSNEDE E—F.

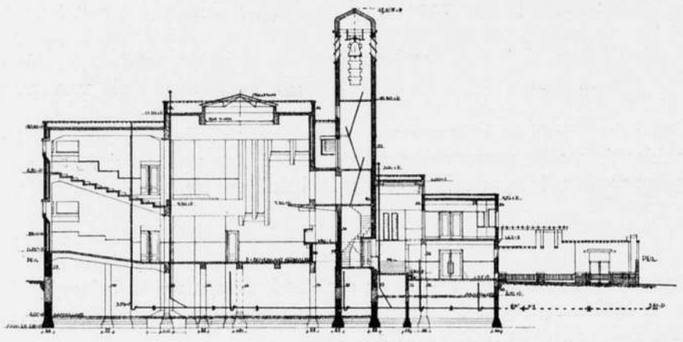

DOORSNEDE C—D.

FIRST CHURCH OF CHRIST. SCIENTIST. TE 's-GRAVENHAGE.
ARCHITECT DR. H. P. BERLAGE.

17 OCTOBER 1925 NUMMER 42

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

INHOUD.

Officieele Mededeelingen. — Vervallenverklaring van het lidmaatschap. — Berichten. — Tentoonstelling werk Club H.B.O. — Nederlandsche bond van Technici. — Opera-gebouw te Amsterdam. — Gebreken in onze gemeentelijke grond-exploitatie. — Prijsvraag affiche voor Jong Nederland. — Een groep woningen te Utrecht van de architecten Jan en Theo Stuivinga, door J. C. Meischke. — De Chicago-Tribune-Tower, door J. P. M. — Statuten van het Genootschap „Het Oversticht".

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.

VERVALLENVERKLARING VAN HET LIDMAATSCHAP. Het Bestuur van den B.N.A. deelt hierbij mede, dat van het lidmaatschap van den B.N.A. vervallen zijn verklaard, op grond van nalatigheid in het nakomen hunner financieele verplichtingen, de heeren H. Fels te Rijswijk en W. Hamdorff te Laren.

BERICHTEN.

TENTOONSTELLING WERK CLUB H.B.O. Van 24 tot 31 October zal in het gebouw Heijstee Smit, Heerengracht 545 te Amsterdam een tentoonstelling worden gehouden van het werk van leden van de Club Gediplomeerden Voortgezet en Hooger Bouwkunst Onderricht.

NEDERLANDSCHE BOND VAN TECHNICI. Op Zaterdag 3 October werd in een van de zalen van Hôtel Krasnapolsky te Amsterdam een congres gehouden ter bevestiging van de oprichting van den Nederlandschen Bond van Technici, welke bond is ontstaan door fusie van den Algemeenen Nederlandschen Opzichters- en Teekenaarsbond, den Bond van Technici en den Nederlandschen Bond van Metaal-Technici.

Twee van de fuseerende organisaties maakten tot dusverre deel uit van de Federatie van Samenwerkende werkbonden van Technici, waarmede onze vereeniging in verband met de examens voor bouwkundig opzichter en teekenaar sedert geruimen tijd in contact heeft gestaan, zoodat de federatie door deze fusie thans nog bestaat uit een confessioneele groep en een niet-confessioneele groep.

Ofschoon de totstandkoming van deze fusie, naar men ons mededeelde, niet zonder moeilijkheden gepaard ging, hebben de leiders van de organisaties de pogingen niet opgegeven met het resultaat, dat het voor oogen gestelde doel: de fusie, op Zaterdag 3 October kon worden bekrachtigd.

Na een inleidend woord door den Voorzitter: den Heer G. B. W. Denzler, waarin deze o.m. wees op het feit, dat de Bond van Technische Ambtenaren in Overheids- en Semi-Overheidsdienst afzijdig van de fusie was blijven staan, iets wat door hem betreurd werd, en waarin ook gewezen werd op de noodzakelijkheid van medezeggenschap van de technici in de bepaling van hunne arbeidsvoorwaarden, alsmede enkele andere eischen door den Bond te stellen nader werden gestipuleerd, werd een resolutie aan de orde gesteld, welke resolutie bij acclamatie met algemeene stemmen werd aangenomen en waaruit wij het volgende overnemen:

> Het Congres, van oordeel, dat een krachtige vakorganisatie noodzakelijk is voor de verbetering van de maatschappelijke positie der technici en kunstnijveren, onder meer door het afsluiten van collectieve contracten, opdat orde en regelmaat de plaats inneme van de chaotische toestanden van thans en tot het verkrijgen van toelating tot de Commissies van Georganiseerd Overleg, enz., zoodat directe invloed uitgeoefend kan worden op het regelen van de rechtspositie der ambtenaren;
>
> stelt vast, dat thans de grondslagen voor een dergelijke vakvereeniging zijn gelegd.

Het bestuur werd als volgt samengesteld:

G B. W. Denzler, Voorzitter; H. G. van der Molen, Secretaris; Joh. Elles, Penningmeester; J. Bijlaard, 4e lid Dag. Bestuur. — A. Lodder Nzn.; A. P van Assendelft; J. Mienstra; F. Koggink en H. Tweehuysen, leden van het Bondsbestuur.

Daarna werd het woord gevoerd door de Heeren F. Koggink, A. P. van Assendelft, A. Lodder Nzn. en H. G. van der Molen, die allen het belang van de fusie in verband met verschillende vraagstukken op sociaal-economisch gebied naar voren brachten en het vertrouwen in de machtsontwikkeling van den Ned. Bond van Technici uitspraken.

Op het congres was mede vertegenwoordigd het Verbond van Vakorganisaties van Hoofdarbeiders in Nederland, van welke vakcentrale de Ned. Bond van Technici deel zal uitmaken.

OPERA-GEBOUW TE AMSTERDAM. Het Bestuur van de Wagnervereeniging heeft aan de dagbladen het volgende communiqué gegeven:

De plannen der Wagnervereeniging om tot een modern geoutilleerd Opera-gebouw te Amsterdam te geraken, waaromtrent reeds vroeger voorloopige mededeelingen zijn gedaan, hebben in de laatste maanden vasteren vorm aangenomen.

Nadat de technische eischen der tooneel- en orkestruimte door de professoren Roller en Linnebach, resp. te Weenen en München, schematisch zijn vastgelegd, zijn de besprekingen over het architectonisch gedeelte geopend, teneinde aldus een volledig en becijferd project te verkrijgen.

In verband hiermede heeft de Wagnervereeniging eene jury benoemd, welke jury een zestal architecten aangewezen heeft, die binnenkort zullen worden uitgenoodigd tot het vervaardigen van een voorloopig schetsplan.

De jury bestaat uit de heeren: dr. H. P. Berlage, voorzitter, Ir. A. R. Hulshoff, P. Vorkink, alsmede — voor de Wagnervereeniging — uit de heeren J. C. Bunge, M. van Notten en dr. Paul Cronheim, welke laatstgenoemde als secretaris der jury zal optreden.

De namen der uit te noodigen architecten zullen nader worden bekend gemaakt.

GEBREKEN IN ONZE GEMEENTELIJKE GROND-EXPLOITATIE. Onder dezen titel wendt de heer H L. de Jong, Architect te Amsterdam, zich in een open brief tot Burgemeester, Wethouders en leden van den Raad van Amsterdam, om er op te wijzen dat er bijkans te Amsterdam geen bouwrijpe grond meer beschikbaar is, dat alle gronden reeds verzegd zijn, en dat aanvragers om bouwterrein doorgaans eerst 2 jaren moeten wachten, eer zij in de gelegenheid worden gesteld in aanmerking te komen voor bouwgrond.

Zoowel in „Uitbreiding Zuid", in de Indische Buurt en in Plan West bestaat er, naar den heer de Jong, geen kans eenig bouwterrein te bekomen, omdat alle beschikbare terreinen bereids door de Gemeente in erfpacht zijn uitgegeven, of zijn toegezegd. Schrijver zet de bedenkelijke gevolgen van dezen toestand uiteen en geeft met een voorbeeld aan welke financieele schade er door wordt berokkend aan de gemeenschap. Hij dringt dan ook met klem er op aan deze kwestie dringend in overweging te nemen en tot verbetering der toestand bij te dragen.

Ons is gebleken dat de misstand, waarop de heer de Jong wijst, ook door andere architecten is gevoeld.

De heer H. Th. Wijdeveld schreef ons naar aanleiding van dezen „Open brief" het volgende:

Wat in architectenkringen reeds lang bekend is, doch helaas nooit genoeg bestreden, begint langzaam-aan ook het publiek duidelijk te worden. Wij moeten ons daarover verheugen, immers dit blijkt de eenige wijze te zijn, waarop vanuit vakkringen een actie tegen sommige bouwpractijken te verwachten is.

Het schijnt mij op den weg van den B.N.A. te liggen, zich rekenschap te geven van de moeilijkheden, die bonafide architecten moeten overwinnen, geschapen door diegenen, die op handige wijze beslag weten te leggen op de Gemeentelijke Gronduitgifte.

Telkens hoort men van Architecten, wien een kans tot bouwen op bepaalde terreinen te Amsterdam ontnomen is, doordat op het door den Bouwheer gewenschte terrein, reeds door een „ARCHITECT" (in zijn functie als handelaar, grondspeculant) beslag werd gelegd.

De vermeende rechten van zulk een architect kunnen dan ook alleen op den bouwheer overgaan, onder voorwaarde van opdracht tot bouwen.

Ik vermoed dat de open brief van architect de Jong aan B. en W. van Amsterdam den drang tot meerdere publicatie zal versterken.

De eigenbouwers-toestand, in verband met de gevel (schortjes) architectuur voor de wijken der arbeiders-bevolking en de grondspeculatie van sommige architecten, in verband met het bouwen voor de meer gegoede inwoners van Amsterdam, zijn wantoestanden, voor welke bestrijding de B.N.A. een sterker actie behoorde te voeren.

PRIJSVRAAG AFFICHE VOOR JONG NEDERLAND.

De permanente Prijsvraagcommissie heeft bericht ontvangen dat ook de heer G. Rueter het jurylidmaatschap in bovengenoemde prijsvraag heeft neergelegd, wegens de onvoldoende regelingen in het programma, welke onlangs de P.P.C. aanleiding hebben gegeven, deelneming aan deze prijsvraag te ontraden.

EEN GROEP WONINGEN TE UTRECHT VAN DE ARCHITECTEN JAN EN THEO STUIVINGA.

Met een Salomonsch gebaar van: „Ga naar de mieren gij luiaard" worden wij architecten, tegenwoordig in tal van geschriften onzer collega's, ook buitenlandsche, verwezen naar de producten der moderne techniek en dan bijna vanzelfsprekend naar het meest moderne, het allerlaatste, de vliegmachine. Maar ook de auto (behalve dan Ford), de D-trein, (locomotief, tender, slaap- en restauratierijtuig inclusief) en het passagierschip doen opgeld, terwijl eveneens de kleine electrische theeketel niet versmaad wordt. Allemaal voorbeelden, die een kern van Architectuur in zich hebben. „Bespeur hun gangen en wordt wijs" is zoo in doorsnede de moraal, die uit deze beschouwingen te trekken is.

Het is met een gepast gevoel van bescheidenheid tegenover zooveel verstandige raadgevingen van beterwetenden, zooveel vóóruitziende wijsheid dat ik wel eenigszins schuchter het waag een enkel woord neer te schrijven bij de reproducties van een groep gewone woningen in Utrecht gebouwd door de architecten Jan en Theo Stuivinga en dan nog wel enkele jaren geleden. Want de tijd gaat snel en hij, die in het heden leeft, zie toe dat hij niet achteraan kome.

Wanneer U dus meent dat de afgebeelde huizen niet up-to-date zijn en van geen belang, dan moet gij Uw dierbaar leven niet noodeloos verkorten door er verder een oogenblik Uw aandacht aan te schenken.

Ik herhaal, deze huizen zijn simpele woningen en hebben niet de pretentie woonmachines, woon-wagens of woon-schepen te willen zijn. En dat is toch wat sommigen beschouwen als de eenige richting, waarin de oplossing van het woonvraagstuk gelegen is.

De verdienste van den modernen trein en het moderne zeeschip ligt voor mij in het feit dat hier op vernuftige wijze van den nood een deugd gemaakt is. De zoo zeer geprezen beknoptheid van de slaapcoupé en de kajuit te stellen als navolgenswaardig voorbeeld bij den bouw van woningen geeft m.i. blijk van een verkeerd begrip van doelmatigheid. Bij verschillende gelegenheden, waaronder treinreizen van meerdere dagen en bootreizen van meerdere weken heb ik de beteekenis van deze beknoptheid aan den lijve gevoeld en op de betrekkelijke waarde leeren schatten. Zich gemakkelijk te kunnen bewegen is een voorrecht dat eerst bij gemis duidelijk beseft wordt en men mag niemand dit voorrecht bewust ontnemen. Desondanks worden wij toch naar de vliegmachine verwezen en wordt deze ons als een na te streven ideaal voor oogen gesteld. Doch als men ziet hoe de passagiers van dit luxe vervoermiddel in de cabine gestouwd worden, dan kan men moeilijk van comfort spreken en is zeker ten opzichte

van dit deel der machine het laatste woord nog niet gezegd. Het is overigens teekenend dat bij alle moderne vervoermiddelen het begrip „luxe" cohaerent is aan dat van „ruimte".

De eenige luxe door de architecten in dit complex toegepast is een milde distributie van ruimte die bij het betreden der woningen weldadig aandoet. Deze luxe is ook de eenig verantwoorde in een bouw van deze soort. Elke andere vorm geeft allicht een te-veel. Ruimte echter, zelfs op de W. C., verhoogt de doelmatigheid der woning, een voordeel, dat direct den bewoners ten goede komt. Daarom alleen reeds behooren deze woningen van de architecten Stuivinga tot de goede.

De woningen zijn ontworpen in opdracht van de Bouwvereeniging „Het nieuwe Woonhuis". Oorspronkelijk omvatte het plan meerdere blokken met een totaal van 207 woningen. Hiervan is slechts één blok tot uitvoering gekomen, bevattende 84 woningen, gebouwd in twee groepen, één langs de Alb. Neuhuisstraat en een langs de Rembrandtkade. De grond is door de Gemeente in erfpacht gegeven. Het werk werd tot stand gebracht door de aannemers Baan en van der Esch te Zwijndrecht voor de som van *f* 450.000.00.

De opzet van de vereeniging „Het Nieuwe Woonhuis" was haar leden, tot den middenstand behoorend, een geriefelijke woning te verschaffen tegen matige huurprijs. Tot dit doel is gekozen het z.g. „Flat-type" of de gelijkvloersche woning, waarvan er telkens zes om een gemeenschappelijk trappenhuis gegroepeerd werden; twee aan twee in drie lagen op elkaar. Het complex is uit vier typen samengesteld. De kernwoning bestaat uit groote huiskamer, hall met W. C., doucheruimte, keuken en ruime slaapkamer met balkon. Met deze eenheid als grondslag zijn de overige typen opgebouwd, door toevoeging van één, twee en drie kamers, naar gelang van de grootte der gezinnen. De huurprijzen zijn resp. *f* 335.—, *f* 435.—, *f* 495.— en *f* 560.— per jaar. Hierbij is voor elke woning inbegrepen het gebruik van eigen afgesloten zolder met twee kamers, eigen kelder en op het binnenterrein eigen loods voor berging van kinderwagen en een drietal rijwielen.

Wat de sanitaire verzorging van deze woningen betreft, zij nog vermeld dat alle slaapkamers voorzien zijn van een waschgelegenheid met stroomend water. Bovendien is voor het verdere gerief der bewoners het complex centraal verwarmd. Het ketelhuis voor dezen aanleg bevindt zich in den kelder en de bediening geschiedt door een door de vereeniging bezoldigd concierge, die ook voor het onderhoud der gemeenschappelijke trappenhuizen enz. zorg draagt.

De bedrijfskosten worden over de bewoners omgeslagen. Om bij de afwezigheid van warmtemeters de berekening niet te ingewikkeld te maken en ook ter voorkoming van mogelijke meeningsverschillen als gevolg van de uiteenloopende persoonlijke behoefte van de bewoners is de installatie beperkt tot die vertrekken, welke in wintertijd in iedere woning permanent verwarmd worden. De capaciteit is dusdanig dat de huiskamers tot de gebruikelijke kamertemperatuur verwarmd kunnen worden, terwijl de keukens vorstvrij gehouden worden. De berekening der kosten geschiedt nu in verhouding tot het radiatoroppervlak, dit weder in verband met kleine verschillen in de grootte der verwarmde vertrekken.

Uitwendig maken deze woningen een vriendelijken indruk. De lange zacht gebogen gevels, opgetrokken in geelgrijzen baksteen, onder een rustig, groot gehouden dak met roode Hollandsche pannen gedekt, munten uit door een juiste groepeering der massa's, rythmische verdeeling der raampartijen, harmonische verhouding der onderdeelen en evenredige schaal der details. De kracht van dezen eenvoudigen bouw ligt in wat in de oogen veler modernen een zwakheid is, n.l. een eerbiediging der gezonde traditie. De afdekking van de bovenste woonlaag geschiedde door een kap, een wel verouderend element in den hedendaagschen huizenbouw, doch niettemin onovertroffen, zoowel wat duurzaamheid als doelmatigheid betreft. In alle opzichten beantwoorden deze woningen aan hun doel: een geriefelijke en gezellige huisvesting. Zij paren een sobere vormgeving aan een aantrekkelijke verschijning.

In 't algemeen geeft dit complex een aangenaam beeld van de menschelijke woning,

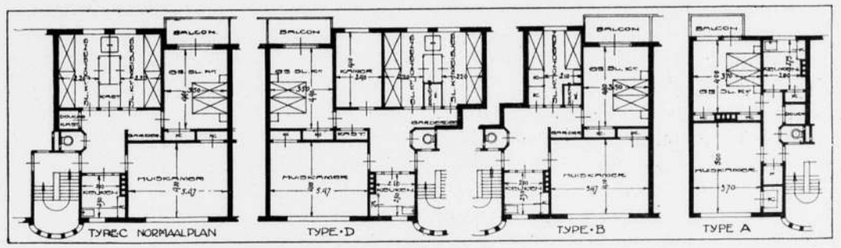

WONINGTYPEN EN SITUATIE VAN DE GROEP FLATWONINGEN VAN DE BOUWVEREENIGING „HET NIEUWE WOONHUIS" TE UTRECHT. ARCHITECTEN JAN EN THEO STUIVINGA.

zooals ook ik die tot op heden nog begrijp. Deze woningen zijn gelukkig niet de stallingen voor het mensch-kuddedier der-naaste-toekomst, waarin een verlicht Parijsch collega ons en onze kinderen wil bijeenjagen van de dicht bevolkte prairiën van ons oude Europa.

Rotterdam, October 1925. J. C. MEISCHKE.

DE CHICAGO-TRIBUNE-TOWER.

In het laatste nummer van het Zentralblatt der Bauverwaltung komen eenige afbeeldingen voor van het thans reeds uitwendig geheel voltooide gebouw voor de Chicago-Tribune. Het was in den jaargang 1923, dus slechts twee jaren geleden, dat wij de afbeeldingen publiceerden van enkele ontwerpen, op de prijsvraag voor dit gebouw ingezonden. In de inertie van je Europeesche begrippen denk je thans de zaak zoo ongeveer voorbereid, om met den bouw van dit enorme gevaarte te kunnen beginnen. Maar jawel, de Amerikanen denken er anders over. In twee jaren tijd voltooien ze een gebouw van ongeveer 35 verdiepingen, met een Tudor Kathedraal er boven op.

Natuurlijk kan men deze Amerikaansche snelheid van doen niet direct als een zegen voor dat land beschouwen, de snelheid zelve is voor Europeesche toestanden zelfs niet voorbeeldig. Maar sneller mag het in ons land zeker wel gaan. Het geval met de Chicago Tribune wekt een zekere weemoed, over al dat getob en gescharrel, waardoor hier te lande de uitvoering van zooveel bouwprojecten noodeloos wordt opgehouden. Er bestaat hier een noodlottige neiging om de dubbeltjes zóó lang om te draaien, totdat ze zóó liggen, dat het lijkt, dat ze net niet meer uitgegeven kunnen worden. Daar is de Rijksacademie voor Beeldende Kunsten, waarvan de bouw op het allerlaatste moment niet doorging. En wat een dwaasheid eigenlijk. Als de bouw was doorgegaan, had niemand in ons dierbaar vaderland eenig hartzeer gehad over de gelden, daaraan besteed. Door dat eene millioen, waren wij niet bankroet gegaan, noch het slachtoffer van de inflatie geworden. En de Rijksacademie had er thans gestaan. We waren een bouwwerk rijker geweest, om niet te spreken van het nut en het doel van het gebouw zelf. Nu zal men zeggen, als je zoo redeneert voor alle plannen, gaan we met een vaartje naar het bankroet. Maar men vergete niet, dat de bouw van de Rijksacademie geen plan meer was, het was in het stadium van de daad.

Erger is het nog als men de beslissing over een ontwerp, jaren en jaren uitstelt,

zonder dat een sterveling daarvoor eenigen redelijken grond kan vinden. Denk daarbij aan het Hofpleinplan te Rotterdam, aan het Stadhuisplan te 's-Gravenhage, enz. Wij maken ons bergen van moeilijkheden, waarvoor wij jaren staan te zuchten, terwijl achteraf blijkt, dat het ijsbergen waren, die met wat warm enthousiasme en wat zonnig optimisme van zelf wegsmolten.

Een bekend architect krijgt een opdracht om een school te verbouwen. Dat was in 1915. Thans is de aanbesteding in het zicht. En steeds doende geweest met plannen!

Het mankeert in ons land aan organisatielust en organisatietalent om plannen te verwezenlijken. In Amerika is die organisatielust er wel.

Zonder Amerikaansch te worden, dat kan een Europeaan toch niet, kunnen wij van onze broeders aan de overzijde nog een heeleboel goeds afkijken. J. P. M.

STATUTEN VAN HET GENOOTSCHAP „HET OVERSTICHT".

(Vervolg van pagina 480).

Art. 5. De in art. 4 onder *a* bedoelde leden betalen eene jaarlijksche contributie, waarvan het bedrag door hen zelven wordt vastgesteld, doch die ten minste *f* 25.— bedraagt.

De in art. 4 onder *b* bedoelde leden betalen eene jaarlijksche contributie van ten minste *f* 5.—.

Art. 6. Buitengewone leden zijn zij, die zich hiertoe bij het Bestuur hebben aangemeld en zich hebben verbonden eene jaarlijksche contributie van minstens *f* 2.50 te betalen.

Art. 7. Correspondeerende leden worden door de Algemeene Vergadering op voordracht van het bestuur benoemd. Zij betalen geen contributie.

Art. 8. Begunstigers zijn zij, die eene jaarlijksche bijdrage van minstens *f* 10.— of een bijdrage ineens van minstens *f* 50.— geven.

Art. 9. Eere-leden zijn diegenen, die daartoe, op voorstel van het Bestuur, door de Algemeene Vergadering worden benoemd.

Art. 10. Men houdt op lid te zijn:

a. door schriftelijk bedanken;

b. door een besluit der Algemeene Vergadering op grond van handelingen in strijd met het doel, het belang of den goeden naam der Vereeniging.

Art. 11. Het vereenigingsjaar loopt van 1 Januari tot 31 December. Leden, die wenschen te bedanken, moeten vóór 1 October van het loopende jaar hun lidmaatschap bij aangeteekend schrijven aan het Bestuur opzeggen.

VAN HET BESTUUR.

Art. 12. De Vereeniging wordt bestuurd door een Bestuur, bestaande uit:

a. tenminste 5 leden, benoemd door de gewone leden der Vereeniging; *b.* een lid, benoemd door Gedeputeerde Staten der provincie Overijssel; *c.* een lid, aangewezen door het Bestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Bond van Nederlandsche Architecten; *d.* een lid, aangewezen door de afdeeling Overijssel van de vereeniging van Nederlandsche Gemeenten; *e.* een lid, aangewezen door de vereeniging van Hoofden van Gemeentewerken, werkzaam in Overijssel; *f.* een lid, aangewezen door den Bond van Nederlandsche Tuinarchitecten. De sub *c, d, e* en *f* bedoelde leden zijn zoo mogelijk woonachtig in de provincie Overijssel.

Art. 13. De benoeming der Bestuursleden, bedoeld in het voorgaande artikel onder *a*, geschiedt in eene Algemeene Vergadering.

Art. 14. De leden van het Bestuur in art. 12 onder *a* bedoeld, hebben zitting voor een tijdvak van 4 achtereenvolgende jaren.

Ieder jaar treedt zooveel mogelijk ¼ gedeelte volgens op te maken rooster af. De aftredenden kunnen onmiddellijk weder benoemd worden.

Art. 15. Het Bestuur kiest uit zijn midden een Voorzitter, een Onder-Voorzitter, een Secretaris en een Penningmeester.

Art. 16. Het Bestuur ziet toe, dat de Vereeniging zooveel mogelijk aan hare bestemming beantwoordt en beslist in alle gevallen, waarin deze Statuten en eventueele reglementen niet voorzien.

Art. 17. De Voorzitter belegt minstens eens in de drie maanden eene vergadering van het Bestuur en is verder verplicht eene dergelijke vergadering te beleggen binnen 4 weken nadat minstens 3 leden van het Bestuur schriftelijk den wensch daartoe te kennen hebben gegeven.

Art. 18. In de vergaderingen van het Bestuur heeft ieder lid één stem. Alle besluiten van het Bestuur worden met volstrekte meerderheid van stemmen genomen. Bij staking van stemmen beslist de stem van den Voorzitter.

Het Bestuur is slechts bevoegd tot het nemen van een besluit, indien ten minste de helft der leden aanwezig is.

Is een voldoend aantal leden voor het nemen van een besluit *niet* aanwezig, dan wordt binnen een maand daarna een nieuwe vergadering uitgeschreven, welke, onafhankelijk van het aantal der aanwezige leden, tot het nemen van een besluit ter zake bevoegd is.

Bij uitzondering kan in een geval, waarin bijzondere spoed vereischt is, door eene onvoltallige vergadering een besluit worden genomen. Van een aldus genomen besluit wordt aan de niet aanwezige leden zoo spoedig mogelijk kennis gegeven.

Art. 19. Het in art. 2 bedoelde bureau wordt gevormd door eene Commissie, welke door het Bestuur wordt benoemd en den naam draagt van „Overijsselsche Schoonheidscommissie".

Een der leden van het Bestuur treedt als Voorzitter dezer Commissie op.

Art. 20. De samenstelling en werkwijze der in art. 19 genoemde Commissie wordt geregeld bij huishoudelijk reglement.

Art. 21. De Vereeniging wordt zoowel in als buiten rechten vertegenwoordigd door den Voorzitter of bij diens ontstentenis door den Onder-Voorzitter. Bij ontstentenis van beiden wordt een vertegenwoordiger aangewezen door het Bestuur.

VAN DE GELDMIDDELEN.

Art. 22. De inkomsten der Vereeniging bestaan uit: *a.* contributies der gewone en buitengewone leden; *b.* bijdragen van begunstigers; *c.* subsidies; *d.* alle verdere baten uit schenkingen, erfstellingen, legaten of welken hoofde ook.

Art. 23. In de in November te houden algemeene vergadering wordt door het Bestuur ter vaststelling aangeboden eene begrooting van inkomsten en uitgaven voor het volgend jaar.

Art. 24. In de in Mei te houden algemeene vergadering wordt door den Penningmeester rekening en verantwoording afgelegd van de ontvangsten en uitgaven over het afgeloopen jaar.

Daartoe dient het Bestuur bedoelde rekening, met alle daarbij behoorende bescheiden, vóór 1 April in bij de in art. 25 bedoelde Commissie, die aan de Algemeene Vergadering een schriftelijk advies uitbrengt, waarna de rekening aan de goedkeuring dier vergadering wordt onderworpen.

Goedkeuring der rekening door de Algemeene Vergadering strekt den Penningmeester tot ontlasting over het gevoerde beheer.

VAN DE ALGEMEENE VERGADERING.

Art. 25. Het Bestuur roept ten minste tweemaal 's jaars, te weten in Mei en in November, eene Algemeene Vergadering bijeen.

In de in Mei te houden vergadering wordt o.m. door het Bestuur het jaarverslag uitgebracht over het afgeloopen jaar en voorzien in de opengevallen plaatsen in het Bestuur.

In deze vergadering wordt tevens eene commissie van drie leden benoemd als bedoeld in art. 24, ten einde de rekening en verantwoording over het loopende jaar na te zien, met de daarop betrekking hebbende bescheiden te vergelijken en dienaangaande schriftelijk verslag uit te brengen aan de Algemeene Vergadering.

Het Bestuur is bovendien verplicht eene algemeene vergadering te beleggen binnen zes weken nadat minstens 15 leden der vereeniging schriftelijk daartoe hun wensch te kennen hebben gegeven.

Art. 26. De Algemeene Vergadering wordt gevormd door: *a.* de leden van het Bestuur; *b.* de vertegenwoordigers der gewone leden; *c.* de buitengewone leden; *d.* de correspondeerende leden; *e.* de begunstigers; *f.* de eereleden. De onder *a* en *b* genoemde leden brengen ieder één stem uit. Eere-leden hebben een adviseerende stem.

Art. 27. De plaats waar en de tijd waarop de algemeene vergaderingen zullen worden gehouden, worden vastgesteld door het Bestuur, hetwelk hiervan evenals van de punten, die behandeld zullen worden, ten minste drie weken te voren, en zooveel mogelijk door schriftelijke oproeping, aan de leden en de eere-leden der vereeniging mededeeling doet.

Art. 28. De Algemeene Vergadering besluit bij volstrekte meerderheid van stemmen. Over zaken wordt mondeling, over personen schriftelijk gestemd. Bij staking van stemmen over personen beslist het lot. Oningevulde of onderteekende stembriefjes zijn van onwaarde.

Art. 29. Voorstellen, welke de leden in de in Mei te houden Algemeene Vergadering wenschen behandeld te zien, moeten vóór 1 April, die welke zij in de in November te houden Algemeene Vergadering wenschen behandeld te zien, moeten vóór 1 October bij het Bestuur zijn ingeleverd.

Ten aanzien van tusschentijdsche Algemeene Vergaderingen moet de indiening van dusdanige voorstellen geschieden uiterlijk 2 weken vóór het houden der vergadering.

VAN HET HUISHOUDELIJK REGLEMENT.

Art. 30. Aangelegenheden, waarin deze Statuten niet voorzien, worden bij huishoudelijk reglement geregeld.

Dit reglement wordt door de Algemeene Vergadering vastgesteld en mag geen bepalingen bevatten, welke met deze Statuten in strijd zijn.

Het Bestuur is bevoegd veranderingen in het huishoudelijk reglement aan te brengen.

Deze veranderingen worden ten spoedigste ter kennis van de leden gebracht en aan de goedkeuring der eerstvolgende Algemeene Vergadering onderworpen. Tot die Algemeene Vergadering hebben zij voor de leden verbindende kracht.

SLOTBEPALINGEN.

Art. 31. Deze Statuten kunnen slechts worden gewijzigd in eene Algemeene Vergadering met minstens twee derde der uitgebrachte stemmen. De voorstellen tot wijziging der Statuten moeten minstens 4 weken vóór de Algemeene Vergadering, waarin zij behandeld moeten worden, ter kennis van de leden worden gebracht.

Wijzigingen moeten binnen twee maanden aan de Koninklijke goedkeuring worden onderworpen.

Zij treden in werking op den datum waarop de goedkeuring zal zijn verkregen.

Art. 32. Tot ontbinding van de Vereeniging kan niet dan in eene Algemeene Vergadering met minstens drie vierde der uitgebrachte geldige stemmen worden besloten.

Een daartoe strekkend voorstel moet minstens 2 maanden voor de Algemeene Vergadering, waarin het behandeld zal worden, ter kennis van de leden worden gebracht.

Zijn in de vergadering, waarin zoodanig voorstel wordt behandeld, minder dan de helft der stemgerechtigde leden vertegenwoordigd, dan is de vergadering onbevoegd tot het ontbinden der vereeniging.

Wordt in die vergadering met een meerderheid van drie vierde der uitgebrachte geldige stemmen de wenschelijkheid der ontbinding uitgesproken, dan belegt het bestuur binnen 6 weken weder eene Algemeene Vergadering. Deze is in ieder geval bevoegd over het voorstel te besluiten.

De Algemeene Vergadering, waarin tot ontbinding besloten wordt, kan tevens besluiten welke bestemming aan de bezittingen der vereeniging zal worden gegeven, behoudens inachtneming van het bepaalde bij art. 1702 van het Burgerlijk Wetboek.

24 OCTOBER 1925 NUMMER 43

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

INHOUD.

Officieele Mededeelingen. — Verslag van de Ledenvergadering van den B. N. A. te Middelburg op 16 October. — Berichten. — Tentoonstelling Witte Kruis te Alkmaar, door G. Versteeg. — Amsterdamsche Impressie, door C. B. Posthumus Meyjes. — Normalisatie in den Woningbouw, door Ir. J. A. Hijner, Bouwkundig Ingenieur. — Sluis, door J. P. M. — Het archief van den B. N. A.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.

VERSLAG VAN DE LEDENVERGADERING VAN DEN B.N.A. TE MIDDELBURG OP 16 OCTOBER.

Nadat de notulen van de vorige vergadering waren voorgelezen en goedgekeurd deed de Voorzitter de mededeeling dat er door het Bestuur *f* 100.— aan het stormramp comite Borculo was gezonden, dat de heeren H. Fels en W. Hamdorff geroyeerd zijn van het lidmaatschap en dat het Bestuur besloten had geen voorstel te doen over een regeling van den kinderaftrek bij het bepalen van den H. O. omdat het was gebleken dat de administratieve bezwaren aan het berekenen en het in toepassing brengen van op deze basis berekende H. O. praktisch niet opwegen tegen het toch maar geringe voordeel dat sommige leden er van zouden kunnen hebben.

Verder wees de Voorzitter er op dat reeds in het B. W. was medegedeeld dat de Algemeene Regelen voorloopig niet zullen worden herzien; de vergadering ging hiermede accoord.

Tot lid van de Commissie van Onderwijs werd benoemd de heer Ir. G. J. Meyers.

Bij punt 5 van de agenda heeft de Kring „Utrecht" voorgesteld om in de Commissie ter bestudeering van de architectenopleiding alsnog een vertegenwoordiger uit de kringen van Middelbaar Technisch Onderwijs op te nemen. In verband hiermede werd nog een naam aan de vrije voordracht van het Bestuur toegevoegd. Bij stemming werden in de Commissie gekozen de heeren: H. v. d. Kloot Meyburg, E. J. Kuipers, P. Vorkink, Prof. Ir. G. Diehl en Prof. W. v. d. Pluym.

Punt 6 van de agenda het voorstel over het bepalen van uitsluitend netto prijzen in de stelposten gaf aanleiding tot een levendig debat. Niet allen der aanwezigen konden zich met het denkbeeld vereenigen. Met name wees de heer Lengkeek op de bezwaren; deze achtte het juist veel beter algemeen de 10 % provisie in te voeren voor deze posten. Enkele leden wezen nog op de mogelijkheid om in het geheel geen stelposten in het bestek op te nemen. Ingekomen was een schrijven van den heer Posthumus Meyjes die voor het bindend besluit veel voelde maar een uitzondering wilde maken voor sanitaire artikelen. De vergadering voelde echter niet veel voor een regeling met uitzonderingen.

Met het oog op het geringe aantal aanwezigen (16 leden teekenden de presentielijst) kon geen besluit worden genomen; bovendien bleek uit de gehouden bespreking dat het noodig zou zijn nog eens op het onderwerp terug te komen.

Bij de rondvraag bracht Dr. Ir. Slothouwer de averechtsche toepassing van de forensenbelasting op het tapijt. Het Bestuur is in deze zaak diligent en kreeg bovendien de machtiging van de vergadering om eventueel voor de betrokkenen namens de B.N.A. op te treden.

BERICHTEN.

Ir. J. DE BIE LEUVELING TJEENK. De heer Ir. J. de Bie Leuveling Tjeenk, Commissaris-Generaal van Nederland op de Exposition Internationale des Arts Décoratifs et Industriels Modernes te Parijs, is benoemd tot officier in het Légion d'Honneur.

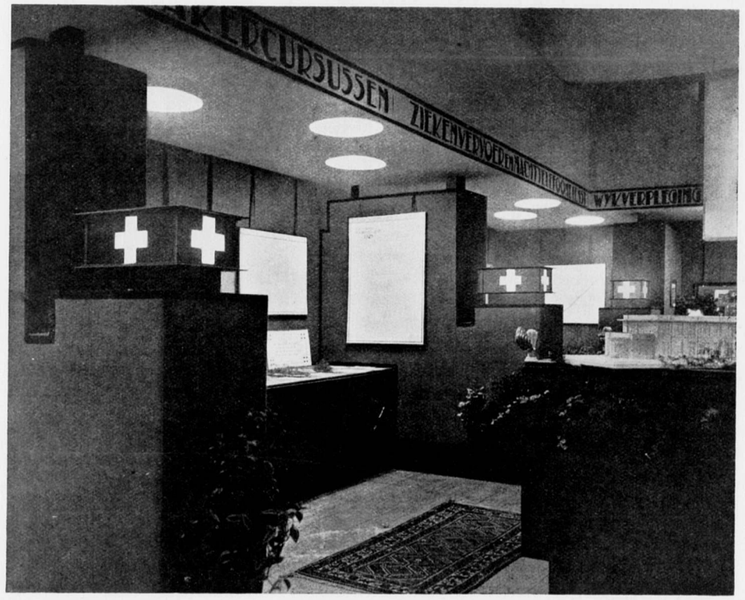

TENTOONSTELLINGSZAAL VAN HET HOOFDBESTUUR DER VEREENIGING „HET WITTE KRUIS", TE ALKMAAR. ARCHITECT G. A. ROOBOL.

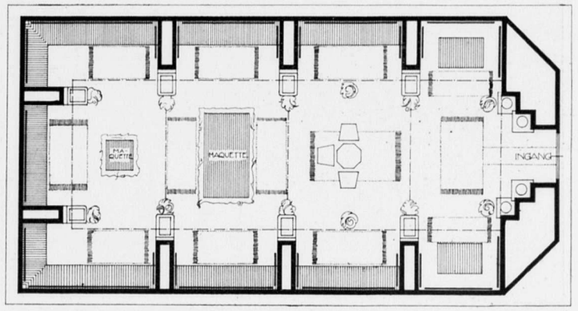

PLATTEGROND TENTOONSTELLINGSZAAL.
ARCHITECT G. A. ROOBOL.

TENTOONSTELLING WITTE KRUIS TE ALKMAAR.

In de maand September is te Alkmaar eene tentoonstelling gehouden ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van de Noord-Hollandsche Vereeniging „Het Witte Kruis". Deze vereeniging stelt zich ten doel te werken in het belang van de volksgezondheid. In de groote steden, waar men een goed ingerichte openbare Gezondheidsdienst heeft, merkt men in den regel van dit nuttige werk niet zoo veel, maar in de kleinere provinciesteden en op het platte land wordt de zorg van de hygiëne en de verpleging voor een belangrijk deel aan het particulier initiatief overgelaten. Dat dit een groot sociaal belang is kan men afleiden uit het feit dat de vereeniging Het Witte Kruis 64000 leden telt. Alkmaar werd voor de herdenkingsfeesten en de tentoonstelling gekozen, omdat speciaal in deze gemeente een zeer groote belangstelling voor Het Witte Kruis bestaat, om zoo te zeggen is elk Alkmaarder er lid van. Als secretaris van de tentoonstelling trad op de heer D. Saal, architect te Alkmaar, hij was tevens belast met de inrichting van de groote tentoonstellingsruimten, die verdeeld waren over de localiteiten van de harmonie, welke voor deze groote tentoonstelling niet toereikend waren, zoodat daarnaast uitbreiding gevonden werd door het oprichten van verschillende tijdelijke, speciaal voor dit doel opgerichte tentoonstellingsruimten en tenten.

De inrichting van de verschillende stands werd aan de exposanten vrij gelaten. Door het tentoonstellingsbestuur was eene Commissie ingesteld, bestaande uit een geneesheer, een ingenieur, een schilder en een architect, die tot taak had de stands te beoordeelen en medailles toe te kennen. Een paar ruimten waren door architecten ingericht, de meeste aandacht daarvan trok de tentoonstellingszaal van het Hoofdbestuur der Noord-Hollandsche Vereeniging „Het Witte Kruis", ontworpen door den heer G. A. Roobol, architect te Amsterdam, die de gouden medaille verwierf. De zaal groot 9 × 18 M. was verdeeld in een middenruimte waaromheen verschillende nissen. De bespanning bestond uit gele jute, afgezet met zwarte banden.

De door een velum afgedekte ruimte was uitsluitend door kunstlicht verlicht en maakte een voornamen indruk, waarvan de rustige stemming op de hierbij gevoegde afbeeldingen echter niet geheel tot haar recht komt, voornamelijk door de hinderlijke plaats der palmen op den voorgrond en door de diverse tapijtjes. Inmiddels waren deze objecten voor de stoffeering in de werkelijkheid ook het minst gelukkig. Bij een volgende gelegenheid zal de heer Roobol goed doen meer op deze bijkomstigheden te letten.

G. VERSTEEG.

DE KALFJESLAAN TE AMSTERDAM
ZOOALS ZIJ THANS IS.

AMSTERDAMSCHE IMPRESSIE.

De metamorphose, die Amsterdam bezig is te ondergaan, is geweldig, zoowel in omvang als karakter. Een landelijke laan, op eenige kilometers afstand vanuit den stadskern wordt na een korte discussie in den Gemeenteraad, ineens „geruischloos" gemaakt, d.w.z. dat het wegdek wordt herschapen in een doodsch-grijs en bij nat weer kil-glimmend rijvlak. Het prettige geknars van de van onder de wielen wegspattende en brekende stukjes grint, maakt plaats voor het zuigend-plakkende geluid der autobanden en ingeval er soms inderdaad eens meerdere auto's te bespeuren vallen, doet zich het multiple der claxons hooren.

Onze oude Kalfjeslaan, waarvan de strakke rechtheid vroeger zoo prettig gebroken werd door die kleine deuken en kommetjes naast het paardenspoor, in de wielbanen, met die rythmische verruiming der grintbakken langs de zijkanten, waar destijds een boomwortel zoo heel schuchter van zijn aanwezigheid blijk gaf, door een ruggetje overdwars, waar de takken der heesters in het voorjaar zoo pittig achter de dikke boomstammen doorgluurden, is thans „gemoderniseerd". Strak en kil liggen daar de *f* 70.000,— in de plastische bitumen omgezet, tevergeefs wachtende op het perpetuum mobile van grootsteedsche luxe auto's met hun caleidoscopische verscheidenheid van vormen en kleuren.

Nu „doen" de boomen daar langs het niet meer. Is het, dat wij dit gladde, vettige rijvlak onwillekeurig vereenzelvigen met het machtig omlijnend perspectief der gesloten huizengevels, of is het het antagonisme tusschen de stomme vlakheid, van dit technisch volmaakt uitgevlakte materiaal en het sappig opstijgend leven, dat spreekt in de wuivende boomkruinen?

Men glimlacht, als de boerenkar, waarvan de ronde disselboom den witten klomp van den voerman tot steun strekt, vreemd zwaaiend, tevergeefs het oude karrenspoor zoekt.

En schuchter armzalig, zich geneerend in zijn plattelands eenvoudigheid, rijdt er de mestkar. Weg buiten-idylle, zoo dicht bij de stad, weg zurige mestlucht, die ons de boerenhoeven doet zoeken, alles vlak, effen technisch gematerialiseerd. Reeds heeft de niets ontziende schennende hand des eigenbouwers er zijn quasi moderne villatjes langs gerijd. De boomen, ze zuchten, hoelang zullen die er nog staan?

October 1925. C. B. POSTHUMUS MEYJES.

NORMALISATIE IN DEN WONINGBOUW.

(Overgenomen uit het maandblad „Bouwstoffen".)

De normalisatie, kind van onze eeuw, in den drang van moeilijke jaren snel groot geworden, strekt na enkele schuchtere pogingen de handen uit naar het nog ongebonden bouwvak met zijn eindelooze verscheidenheid van vormen, wijzen van constructie en samenstellende bouwstoffen. In het onderstaande willen wij nagaan in hoeverre normalisatie op dit gebied gewenscht is en wat mogelijk bereikt kan worden.

Normalisatie is een middel tot bezuiniging door het vermijden van overtolligen arbeid en door verscherping van concurrentie. Zij zal dus haar weg kunnen vinden daar, waar zuinigheid een van de voornaamste machtspreuken is of tenminste behoort te zijn, d.w.z. in het bouwvak bij de huisvesting van onze bevolking, uitgezonderd de meer- en meestgegoeden en bij alle werken welke geheel of ten deele met geld van de gemeenschap tot stand komen, uitgezonderd die van een uitgesproken representatief karakter.

Naarmate nu de zuinigheid zwaarder weegt, naar gelijke mate zal het nuttig en noodig zijn de normalisatie verder uit te strekken. Zal het zonder bezwaar al mogelijk zijn zelfs bij de meest weelderige wijze van bouwen gebruik te maken van een groot aantal genormaliseerde onderdeelen, bij haar tegenvoeter de woning voor den minst kapitaalkrachtige, zal de consequentie op den duur ongetwijfeld leiden tot normalisatie van geheele woningen. Tusschen deze beide uitersten liggen alle denkbare overgangen.

Dat bezuiniging, in de eerste plaats bij de allereenvoudigste woningen, nog altijd zeer dringend is, blijkt uit de onmogelijkheid om in de groote steden „self-supporting" (rentegevend) woningen te bouwen voor de laagste loonklassen.

Elke bezuiniging, in geen enkel opzicht afbreuk doende noch aan kwaliteit, noch aan bewoonbaarheid, zal dus moeten aangegrepen worden om dergelijke woningen rentegevend te maken, terwijl nog tot in belangrijk hoogere loonklassen een huurverlaging, veroorzaakt door normalisatie der woningen, als een weldaad zal gevoeld worden. Zal nu een radicale normalisatie op dit gebied voordeelen opleveren tegenover de min of meer gegronde nadeelen ontstaande door al te groote eenvormigheid? Ongetwijfeld zal dit het geval zijn. De wijze, waarop tot op heden zelfs de meest eenvoudige woninggroepen tot stand komen, draagt van 't begin af de kiem in zich van een niet spaarzame behandeling. 't Begint al bij het maken van 't ontwerp. De architect doet, al naar zijn meer of mindere genialiteit en ervaring, een greep tot vaststelling van het woningtype. Honderden en nogeens honderden hebben dat al voor hem met meer of minder goed gevolg gedaan. En al het leergeld door allen gezamenlijk bij het aan den dag treden van de onvermijdelijke tekortkomingen betaald, komt slechts voor een zeer klein gedeelte aan de opvolgers ten goede. Waarom? Is het noodig en is de gemeenschap er mede gediend wanneer een geniale ontwerper een in alle opzichten practisch plan voor een bepaald woningtype heeft ontworpen, een minder geniaal opvolger zijn hersens weer pijnigt om met belangrijk geringer resultaat een vrijwel gelijk type te scheppen? In acht nemend dat elk nieuw ontwerp nu weer opnieuw geteekend, begroot en gedetailleerd moet worden, dat voor elk nieuw ontwerp weer een bestek moet worden samengesteld, alles bronnen van nieuwe fouten en tekortkomingen, dan wordt eerst recht duidelijk hoe verkwistend een dergelijke werkwijze is.

Welke bezwaren worden nu tegen normaliseering van geheele woningen geopperd? In de eerste plaats wel dit, dat bij normaliseering minder rekening kan gehouden worden met de wenschen van de toekomstige bewoners; doch men verlieze echter niet uit het oog dat de bewoners van de hier bedoelde woningen uitsluitend huurders zijn, welke meestal eerst komen opdagen als de woningen gereed zijn. Verder zouden de persoonlijke verlangens van toekomstige bewoners dermate uiteenloopen dat men toch

niet verder komt dan het maken van een geschikt doorsnee-type huis, waaraan elk afzonderlijk zich heeft aan te passen. Het tweede bezwaar, dat geopperd wordt, is dat normaliseering van woningtypen als gevaar zou hebben eentonigheid in bebouwing. Ons lijkt dit bezwaar echter niet groot. De verschillende typen toch kunnen, wanneer zij op de juiste wijze ontworpen zijn, dankbare onderwerpen vormen voor een harmonische groepeering in het stadsbeeld.

Verder is door de kleur van baksteen en dakpannen, gepleisterde gevels, al of niet met gevelbeschildering, alsook door de behandeling van het buitenverfwerk nog heel wat afwisseling mogelijk zonder afbreuk te doen aan het beginsel der normalisatie.

Een niet te onderschatten voordeel is daarbij ook, dat dan doelmatige, goedkoope, goed geëvenredigde en aesthetisch verzorgde woningen zullen ontstaan in plaats van heel wat minder goed gelukte.

Dat geen vrees behoeft te bestaan dat door het ontwerpen van standaardtypen van woningen de normale groei aan de bouwkunst zou worden ontnomen, spreekt eigenlijk wel vanzelf. Een dergelijke groei laat zich niet ketenen door een reeks normalisatie-ontwerpen; omgekeerd daarentegen zullen deze laatste zich op langzame zekere wijze blijven aanpassen bij eventueele wijzigingen in de inzichten. Daardoor wordt tevens bereikt dat onze volkswoningbouw, nuttigheidsbouw bij uitnemendheid, wordt onttrokken aan de grillen van soms wel artistieke maar op sociaal-oeconomisch gebied geheel onervaren bouwmeesters.

Wat hebben wij daarvoor noodig? Een reeks standaard-ontwerpen voor woningen, in verband met elkaar zoodanig ontworpen dat gemakkelijk samenkoppeling mogelijk is en met een zoo ver mogelijk doorgevoerde normalisatie van de onderdeelen. Om een greep te doen: er zou begonnen kunnen worden met de aangebouwde eensgezins woning met 2 vertrekken op den beganen grond; idem met 3 vertrekken; de aangebouwde woning met achtereenvolgens 1, 2 en 3 bovenwoningen alles met passende hoekbebouwingen en de dubbele eensgezinswoning in een paar grootten. Dit lijstje is natuurlijk voor uitbreiding vatbaar.

De moeilijkheden aan het tot stand brengen van een dergelijk stel genormaliseerde projecten met hun genormaliseerde onderdeelen mogen niet onderschat worden. Deze moeilijkheden zijn er echter om uit den weg geruimd te worden.

Wanneer onze normalisatie-commissie aangevuld door een aantal bij uitstek deskundigen, met toewijding en met verloochening van speciale vakbelangen deze omvangrijke taak op zich neemt, heeft zij hierin een arbeidsveld, dat tot groot nut kan strekken voor ons geheele volk.

Ir. J. A. HIJNER,
Bouwkundig Ingenieur.

SLUIS.

In mijn jeugd heb ik verscheidene weken, soms maanden, doorgebracht in het dorpje Sluis, in den meest zuid westelijken hoek van Nederland tegenaan de Belgischen grens gelegen. Sluis was toen een mooi dorp en het was om zijn dorpsschoon gerenommeerd. De mooiheid van het dorp was geen fantasie van een jeugdig brein, dat nog niet tot de jaren des onderscheids was gekomen. Sluis werd toen evenals het schilderachtige Brugge door tal van schilders bezocht en op menig schilderij in de Europeesche musea vindt men afbeeldingen van dit-toen-mooie plaatsje. Om eenige namen te noemen: de bekende Belgische schilder Emile Claus heeft vaak in Sluis gewerkt, ook Lovis Corinth heeft er doeken gemaakt.

De dorpsschoonheid van Sluis was zeer bijzonder. Het plaatsje was toentertijd volkomen gaaf, zoodat een wandeling door de kleine smalle straatjes, langs de levendige gekleurde kade en over de eeuwen oude markt, dat met het oudste Raadhuis van Nederland prijkt (van 1396), een aaneenschakeling was van verrassende perspectieven, voeg daarbij de omstandigheid dat het dorpje geheel ingesloten lag tusschen de oude

hooge wallen met hoog opgaand geboomte begroeid, dan kan men hieruit opmaken dat hier alle factoren aanwezig waren om een boeiend geheel te verkrijgen.

Als er één plaats was in Nederland waar met zorg voor zijn schoonheid moest worden gewaakt, wel, dan was het Sluis. Want er waren allerlei factoren die mede konden werken aan het vernietigen van deze schoonheid. In de eerste plaats de aantrekkelijkheid om nieuwe industrieën te vestigen omdat Sluis gelegenheid biedt voor verkeer te land zoowel als te water. Door de nabijheid van groote Belgische badplaatsen, de stad Brugge, de haven Zeebrugge, kon Sluis er op rekenen met zijn tijd mee te moeten gaan. Verdubbelde waakzaamheid was daarom noodig geweest, alsook zorgvuldige minitieuze studie van die vraagstukken die de metamorphose van zoo'n plaatsje onder den drang van hedendaagsche eischen met het behoud van het specifieke karakter beheerschen.

Helaas heeft heeft het in Sluis ontbroken aan deze verscherpte waakzaamheid en — blijkbaar — aan de kennis en de lust om het moeilijke vraagstuk te trachten op te lossen. Dezer dagen er vertoevend, kon ik slechts constateeren, dat de schoonheid van Sluis verdwenen is en dat Sluis zoo radicaal bedorven is dat het zelfs geen zin heeft er nog een reddende hand naar uit te steken.

Talloos zijn de horribele bouwsels van totaal onbevoegden, die strijk en zet juist op de meest schilderachtige punten van het dorpje zijn terecht gekomen. Wat voelt men in zoo'n plaats de armoede in het bouwen, omdat er elke architectonische leiding en hulp ontbreekt.

Het toppunt van verminking is bereikt juist in het afgeloopen jaar toen er aan den westkant een groot tram-emplacement is aangelegd met al de leelijkheid van dien. Gezien vanuit de verte heeft thans het verrukkelijke stadhuistorentje een pendant gekregen in de nieuw gebouwde watertoren, in zijn allures en in zijn houding een echte Barentje Donderkop.

Wanneer men Sluis heeft gezien, heeft men maar één overtuiging en die is deze: dat er geen maatregelen streng genoeg zijn waar het gaat om het behoud van oude dorpsschoonheid. Wanneer men n.l. deze vernietiging van schoonheid ziet, ontwaart men dat het vrijwel een *noodelooze* verminking is geweest. Alles is te gronde gegaan, maar zonder dringende noodzaak. Het eigenbelang en de eigenbaat der menschen is van dat alles de oorzaak en alleen krachtdadige maatregelen, alleen de macht van lichamen die het aanranden van stedebouwkundig schoon radicaal kunnen verbieden, is in staat om dit eigen belang en deze eigenbaat niet verder tot schade en schande te doen zijn van en voor den cultureelen zin van ons volk.

Halve maatregelen geven niets. Sluis, het plaatsje dat in nog geen 20 jaren tijds vrijwel zijn geheele schoonheid is kwijt geraakt, is het voorbeeld, wat gebeuren kan, als over het dorpsschoon niet met strengheid wordt gewaakt.

Laten er niet meer zulke voorbeelden komen.

J. P. M.

HET ARCHIEF VAN DEN B.N.A.

In het voorjaar van 1924 is door de ledenvergadering van den B.N.A. besloten een teekeningen archief in te stellen. Artikel 5a van het Huishoudelijk Reglement van den B.N.A. bepaalt daaromtrent het volgende: „Het teekeningen archief van den B.N.A. gehuisvest in het Bureau van den B.N.A., bestaat uit afbeeldingen en teekeningen van het werk der leden van den B.N.A. Ieder lid is bij zijn toetreding verplicht voldoende gegevens van zijn werk, zulks ter beoordeeling van de Commissie der Voordrachten, aan het teekeningen archief af te staan en voorts op eerste aanvraag van de Commissie der Voordrachten aanvullingen te doen. De leden zijn bevoegd te allen tijde het door hen gedeponeerde in het tekeeningen archief aan te vullen. Het beheer van het teekeningen archief is opgedragen aan den Directeur van den B.N.A. en geschiedt onder toezicht van het Bestuur".

In October van het vorig jaar is een daadwerkelijk begin gemaakt met de samenstelling van het archief, waarin bij besluit van de Commissie der Voordrachten geen ouder werk dan uiterlijk in 1915 tot stand gekomen, zou worden opgenomen. Na een jaar tijds hebben 54 leden van den B.N.A. hun werk in het archief gedeponeerd. In aanmerking nemende een zekere angstvalligheid om de foto's en teekeningen „zoomaar" aan het Bureau van den B.N.A. af te staan mag dit resultaat een succes genoemd worden, voldoende om gestadig door te gaan de verzameling uit te breiden.

Zeker bevat het officieele archief thans een duizendtal gegevens, die voor het Bestuur van den B.N.A. van nut zijn.

Wat het inzenden voor het archief betreft verdient het aanbeveling er rekening mede te houden dat niet alle teekeningen daarvoor waarde hebben, fundeeringteekeningen en balklagen, kapplannen enz., hoe belangrijk ook misschien op zich zelf, hebben voor het met het teekeningen archief beoogde doel, nu niet zoo'n bijzondere waarde en hebben het nadeel de overzichtelijkheid van het werk van een inzender in den weg te staan. Bovendien behoeft het teekeningen archief geen pakhuis te worden.

Naast dit officieele archief heeft het Bureau van den B.N.A. nog een particuliere verzameling afbeeldingen van het werk van hedendaagsche Nederlandsche architecten, bestaande uit afbeeldingen in de vakbladen en de illustratiepers gepubliceerd. De verzameling is ruim 17 jaar geleden aangelegd en bestaat thans uit 2300 bladen. Deze bladen zijn in alphabetische volgorde op de namen der architecten gerangschikt.

Uit den aard der zaak is deze verzameling van voortdurend nut voor het Bestuur, de Redactie en de vele commissies, die gegevens behoeven over het werk der Nederlandsche architecten.

Met het oog hierop wordt ook dit archief in de belangstelling der leden van den B.N.A. aanbevolen, in dien zin, dat het op prijs zal worden gesteld wanneer zij afbeeldingen van hun werk, welke niet in de publicaties van den B.N.A. voorkomen, aan het Bureau van den B.N.A. opzenden. Alles kan daarvoor dienstig zijn.

Het archief bevat naast origineele foto's, afdrukken van cliché's, knipsels uit vakbladen, uit geïllustreerde week- en maandbladen, uit de kranten, uit brochures, uit reclames, prentbriefkaarten, enz.

Aanwezige minder fraaie afbeeldingen, worden later bij het verkrijgen van betere verwisseld.

Ten slotte moge hier gewezen worden op een kleine particuliere verzameling lantaarnplaatjes van het werk van moderne Nederlandsche Architecten.

Deze verzameling is verkregen, door de aanwezigheid van foto-materiaal ten behoeve van de Redactie, te benutten om daarvan tevens lantaarnplaatjes te vervaardigen.

In de officieele lantaaarnplaatjes collectie mankeert vaak juist het nieuwere en het nieuwste, daar de tijd ontbroken heeft de collectie daarmede aan te vullen.

Gewoonlijk is de tijd van voorbereiding tot het houden van een lezing met lichtbeelden te kort om daarin te voorzien. In deze gevallen kan men zich tot het Bureau van den B.N.A. wenden. Het gebruik van deze plaatjes kost *f* 0.10 per plaatje. De eventueele verzendingskosten zijn voor rekening der gebruikers. Uit deze ontvangsten wordt het onderhoud en het aanvullen der collectie bestreden.

Er zijn thans 100 plaatjes, te weten van de volgende architecten: van Anrooy, Berlage, de Bazel, Baanders, Blaauw, Boterenbrood, Dr. Cuypers, Jos. Cuypers, Crouwel, Dudok, Gratama, Hanrath, Hardeveld, de Klerk, Klijnen, Kramer, Luthmann, v. d. Mey, Meyburg, Granpré Molière, Oud, Rietveld, Rutgers, Staal, Stadsarchitect Amsterdam, Symons, Vorkink & Wormser.

31 OCTOBER 1925 NUMMER 44

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

INHOUD.

Officieele Mededeelingen. — Bouwkunsttentoonstelling te Hilversum. — Berichten. — Het Operagebouw der Wagnervereeniging. — Prijsvraag Unter den Linden te Berlijn. — Betonbond. — Naar Middelburg, Veere en Goes, door J.P.M. — De onderscheidingen op de Parijsche Tentoonstelling. — Herinnerings-Album Parijsche Tentoonstelling.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.

BOUWKUNST TENTOONSTELLING TE HILVERSUM.

Door den Kring Hilversum van den Bond van Nederlandsche Architecten (B. N. A.) zal van 3—15 November a. s. een tentoonstelling worden gehouden van het werk der leden, en wel, evenals het vorig jaar, in de Kunstzaal van den Heer Willem Brok, van Lenneplaan 6.

De toegang is vrij.

De volgende leden zullen werk inzenden: van Anrooy, Bakker & Bunders, van Epen, de Groot, Hamdorff, van Hoogevest, Middag, van Laren, Rueter, Verschuijl, Wormser en van Zanten.

Bovendien zal eenig werk te zien zijn van de Gooische beeldhouwers de Graaff, Hoppe en Testas.

Het reclamebiljet is ontworpen door Wouter Hamdorff.

Op Maandag 2 November a.s., 's middags 4 uur, zal de tentoonstelling door den Burgemeester van Hilversum, Mr. P J. Reijmer, officieel worden geopend. Op dien dag is de tentoonstelling slechts toegankelijk voor genoodigden.

Op 11 November a.s. des avonds 8 uur zal Prof. J. G. Wattjes, Hoogleeraar aan de Technische Hoogeschool te Delft, in de tentoonstellingszaal een lezing met lichtbeelden houden over Hedendaagsche Bouwkunst.

BERICHTEN.

HET OPERAGEBOUW DER WAGNERVEREENIGING.

Het Bestuur der Wagnervereeniging zendt ons het volgende communiqué:

Ten vervolge op de vroeger verstrekte mededeelingen met betr. tot de plannen van een Operagebouw te Amsterdam, kan thans worden bekend gemaakt, dat de Jury aan een zestal architecten eene uitnoodiging heeft gericht tot het vervaardigen van een voorloopig schetsplan voor een Operagebouw, en wel aan de heeren: C. J. Blaauw, J. Gratama, J. M. v. d. Mey, Dr. D. F. Slothouwer, J. F. Staal en H. Th. Wijdeveld. Na een op 28 October j.l. gehouden vergadering van de Jury met de bovengenoemde 6 Architecten, hebben deze allen de uitnoodiging aanvaard.

De schetsplannen bedoelen een onderzoek in te stellen naar de mogelijkheid om het Operagebouw der Wagnervereeniging op het IJsclubterrein te projecteeren en wel op eene wijze, die in het toekomstig stadsplan als juist aanvaard kan worden.

PRIJSVRAAG UNTER DEN LINDEN TE BERLIJN.

Door de bekende Duitsche tijdschriften „Wasmuths Monatshefte für Baukunst" en „Städtebau" werd eenige maanden geleden een belangrijke prijsvraag uitgeschreven, waarvan de opgave luidde:

Wie soll Berlins Hauptstrasse Unter den Linden sich im Laufe des zwanzigsten Jahrhunderts gestalten?

Tot uiterlijk 1 October konden de deelnemers hun ontwerpen inzenden.

Verschillende prijzen worden voor de beste inzendingen uitgeloofd n.l. een eerste prijs van M 1500.—, een tweede prijs van M 1000.— en vijf derde prijzen elk groot M 500.—.

De jury was samengesteld als volgt:

Der Städtebaudirektor von Berlin Karl Elkart, Prof. Hans Poelzig, Prof. H. Dernberg, Prof. E. Fahrenkamp, Dr. Werner Hegemann en Gunther Wasmuth.

Van de N.V. Wed. J. Ahrend en Zoon te Amsterdam, die deze beide tijdschriften voor Nederland en Koloniën vertegenwoordigt, vernemen wij thans, dat de inzending van onzen landgenoot den Heer C. van Eesteren te Den Haag met den eersten prijs werd bekroond.

Daar aan deze prijsvraag door zeer vele vooraanstaande bouw- en stedebouwkundigen in verschillende landen werd deelgenomen, mogen wij er voorzeker trotsch op gaan, dat de eerste prijs aan een Hollandsch architect werd toegekend.

Naar men ons mededeelt zullen in de volgende nummers der beide tijdschriften de bekroonde inzendingen worden gepubliceerd.

BETONBOND.

Gisteren vergaderde deze kortelings opgerichte Bond in de Industrieele Club te Amsterdam.

De Bond omvat zoowel firma's, die beton- en gewapendbetonwerken uitvoeren, als andere belanghebbenden en belangstellenden in de beton-industrie, zooals adviseurs en constructeurs van gewapend-betonwerken en leveranciers en proefstations van de bij deze industrie benoodigde materialen, technische gemeentediensten, enz. Het doel van den Bond is in den meest algemeenen zin, de ontwikkeling van den gewapendbetonbouw in Nederland te bevorderen.

Betreffende het kiezen van een bondsorgaan werd besloten, dat het Bestuur nader overleg zou plegen met een tweetal hiervoor in aanmerking komende uitgevers van technische bladen.

Besproken werd de kwestie van borgstelling. Algemeen was men van gevoelens, dat de borgstelling bij de aanneming van werken, een minder gewenscht instituut is. Er werd op gewezen, dat hoewel er A(lgemeene A(dministratieve) V(oorschriften) bestaan, welke zijn ontworpen en gesanctioneerd door de leidende Vereenigingen op bouwkundig gebied, t.w. de Vereeniging van Delftsche Ingenieurs, de Bond van Nederlandsche Architecten en de Nederlandsche Aannemersbond, deze A.A.V. toch niet algemeen in de bestekken worden voorgeschreven.

Getracht zal worden hierin verbetering te verkrijgen. Deze A. A. V. toch openen den aannemer de gelegenheid om in plaats van borgstelling, bankgarantie als waarborg voor de uitvoering van een werk te stellen.

Het volgende agenda-punt was eene bespreking omtrent constructieve verantwoording van door derden geconstrueerde betonwerken. Dikwijls worden uitvoerende gewapendbetonfirma's er voor gesteld, werken aan te nemen, die door derden zijn geconstrueerd, doch waarvoor zij de verantwoordelijkheid niet kunnen dragen, daar achteraf blijkt, dat de constructie onvoldoende is. Vóór de aanbesteding is er bij gebrek aan tijd en gegevens voor de inschrijvers, meestal geen gelegenheid om de teekeningen en statische berekeningen bij het bestek behoorend, grondig te controleeren. Het Bestuur zal trachten een Commissie benoemd te krijgen, welke samengesteld is door de vertegenwoordigende vereenigingen. De Commissie zal tot opdracht krijgen een besteksbepaling te ontwerpen welke aan deze bezwaren tegemoet komt.

Bij den Raad van Arbitrage voor de Bouwbedrijven in Nederland zal betoogd worden, dat het wenschelijk is in dien Raad ook specialisten op het gebied van gewapend beton te benoemen, aangezien thans deze vrijwel niet in dien Raad vertegenwoordigd zijn, terwijl in enkele der grootste gemeenten in Nederland, gewapend betonwerken minutieus worden gecontroleerd door bevoegde ingenieurs van het Gemeentelijk Bouw- en Woningtoezicht, zulk een contrôle en toezicht in kleine en middelgroote gemeenten ten eenenmale ontbreekt en deze toestanden tot ernstige bouwongelukken kunnen aanleiding geven. Getracht zal worden in samenwerking met de Vereeniging van Nederlandsche Gemeenten een organisatie te stichten, zoodat het in de toekomst mogelijk wordt, de kleine gemeenten in staat te stellen op niet te kostbare wijze op de in haar gebied te maken gewapend betonwerken, de vereischte contrôle te verkrijgen.

Ter vergadering bleek, dat er nog vele belangrijke punten in de gewapend beton-industrie verbetering behoeven, zooals het maken van gewapend betonwerken door daartoe onbevoegden, de toepassing der G(ewapend) B(eton) V(oorschriften), de toepassing van zoogenaamde „edel"-cementen, enz.

Overgen. uit „Buiten"

NAAR MIDDELBURG, VEERE EN GOES.

De excursie naar Middelburg is voor de deelnemers een welgeslaagde tocht geworden. Voor degenen, die zich aanmeldden en niet opkwamen, een strop. De voorspelling van vele zwartgalligen, dat het in dit jaargetij persé moest uitloopen op een sjokkerige wandeling onder mieserige regenbuien, is niet bewaarheid geworden. Het weer was voortreffelijk en gaf een overvloed van stemmingen, waaronder de bouwwerken konden worden genoten. Het schonk warm zonlicht op de Abdij, een heiige lucht rondom de torenklomp van Veere. Stemming is toch maar alles! Er zijn architecten die beweren dat architectuur, architectuur „an sich" is. De atmospheer heeft met het genieten van de schoonheid van een bouwwerk, niets uitstaande, zeggen zij. In de schilderkunst manifesteert zich deze gedachte in de kunst van de „Neue Sachlichkeit", en in Mannheim werd in Augustus een tentoonstelling gehouden, waarop dit principe werd gedemonstreerd.

Maar wij gelooven daar niet veel van voor de bouwkunst. Het beste bewijs voor de noodwendigheid van atmospheer is het feit dat gebouwen, die haar medewerking krachtens hun kubistische of constructionistische (mogen deze beide termen wel te zamen worden genoemd?) conceptie zouden kunnen missen, in een dikke mist zoo aangrijpend schoon kunnen zijn.

Maar den toren te Veere zagen wij nog. De zware klomp in het fijnste grijs van een dauwerige morgen.... Doch laten wij bij Middelburg beginnen. Het was een entrée joyeuse. Want wij dineerden in het Hotel Verseput, in een smakelijke Lodewijk XVI zaal, de vroegere muziekzaal van een royal heerenhuis, zooals Middelburg er vele binnen zijn muren heeft. Zonder onvriendelijk te zijn tegen de architecten-ontwerpers der eetzalen, waarin wij doorgaans in het centrum van het land onze spijzen nuttigen, mag wel geconstateerd worden, dat het gezicht op een andere dan de geijkte profileeringen, een bijzondere bekoring gaf. De vraag zou kunnen worden gesteld of zulke bekoringen tenslotte de eetlust ten goede komen. Verband tusschen intérieurkunst en etenstrek. Ah, groote Bruno Schmitz, presenteerdet gij des morgens 11 uur geen port in Uw pompeuse Speisesaal? Maar het is een academische vraag, die misschien alleen voor den heer Verseput praktische beteekenis heeft. Hij bleek achteraf niet ontevreden.

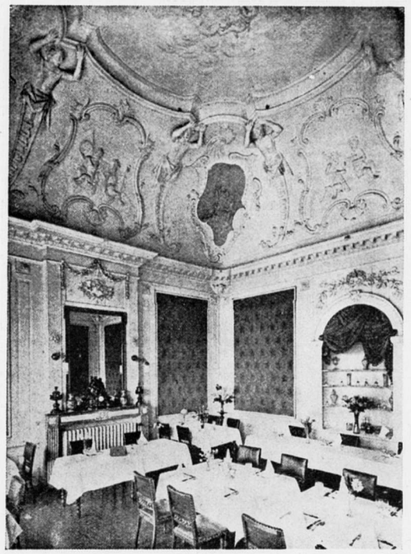

EETZAAL EN HOOFDTRAP IN HOTEL VERSEPUT: UIT „OUDE HUIZEN TE MIDDELBURG" DOOR DR. W. S. UNGER.

De voordracht over de architectuur van Middelburg, die Dr. W. S. Unger na den maaltijd hield, had behalve de verdienste niet opgesmukt te zijn, (we waren onder ons) het groote nut, dat we geen katten meer waren in het vreemde pakhuis. In logische volgorde beschreef Dr. Unger, aan de hand van talrijke lichtbeelden, de verschillende gebouwen, die wij den volgenden dag zouden bezichtigen. Dr. Unger, die de voorkeur had gegeven aan deze mondelinge toelichtingen, boven een korte beschrijving in het Bouwkundig Weekblad, had het voordeel goed gezien. Hij vond gelegenheid verschillende bijkomstigheden aan te roeren, die moeilijk zijn neer te schrijven, maar die den volgenden dag bij de bezichtiging nuttig waren.

Het extra nummer van dien avond was het Schelpennummer, anders dan dat van „Wendingen", maar toch ook vol vreemde gelijkenissen.... Maar laten we niet week worden, 't was eigenlijk al week genoeg.

Het appèl nominale op Vrijdag 16 October werd gehouden op het bordes van het Stadhuis aan de Groote Markt. Dit gebouw is bekend genoeg, we behoeven het niet nader te beschrijven. Maar wel mag misschien geconstateerd worden, dat dit stadhuis, al is het een voortreffelijk laat gothisch monument en door zijn rijkdom van sculptuur vrijwel een unicum in ons land, naar ons gevoel niet het voornaamste monument van Middelburg is. Het is zeker niet het neusje van de zalm, zooals velen denken. Het is een typisch voorbeeld dat de gothische stijl zich in den profaanbouw slechts gebrekkig kon uiten en het bewijs dat de gothische detailvorm niet het essentieele van den stijl was. De gothiek is de bezielde massa van den Kathedraal. In den profaanbouw werd de architectonische muziek, die door zoo'n kathedraal ruischte, tot een deuntje. Het Middelburgsche Stadhuis mist niet alleen eenheid, maar ook grootheid. Hoe vinden wij die soms in die kleine pretentielooze geveltjes, van 6 Meter breed en 10 Meter hoog, uit de 17e en 18e eeuw. Uit den aard der zaak had de restauratietechniek de volle aandacht van de bezoekers. Geheel billijk waren zij in hun critiek niet. En het was niet geheel onvermakelijk voor ons, die zich ook wel eens op het glibberige pad

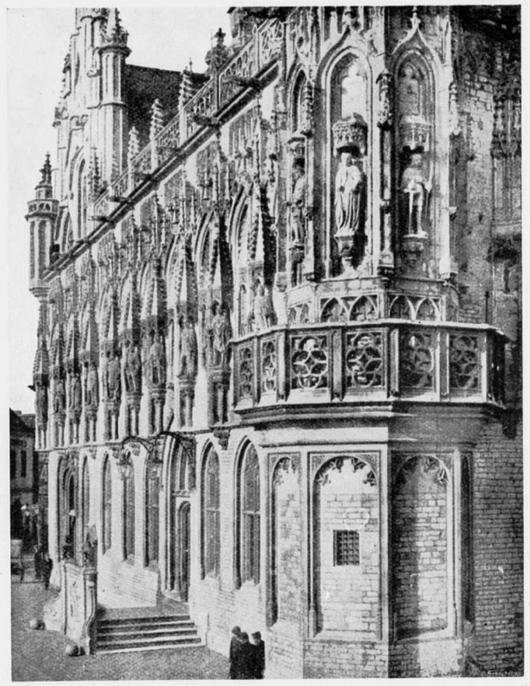

VOORGEVEL VAN HET STADHUIS TE MIDDELBURG.
(UIT „SPROKKELINGEN IN NEDERLAND").

der critische beschouwing moeten wagen, te hooren hoe „afbrekend" ook anderen in hun simpel oordeel kunnen zijn. Want van de restauraties van de vorige generatie, — de vorige generatie heeft juist te Middelburg nogal wat gerestaureerd! — bleef niet veel over. Maar toch mag niet worden vergeten, welke beteekenis de werkzaamheid dier vorige generatie op dit gebied heeft gehad, al is het alleen maar voor de vaderlandsche historie en voor het feit, dat zij als reactie ons den zegen der huidige restauratiemethoden heeft gebracht. Laten wij hopen dat het toekomstgeslacht, *zijn* restauratie-manieren zegenend, daarin ons werk niet behoeft te vergeten!

Intusschen gelooven wij dat de restaurateurs van het laatste kwart der 19e eeuw niet zoozeer minder geslaagd werk deden door hun verkeerde methode, dan wel door hun gebrek aan artistieke begaafdheid en fantasie. Spelen methodes overwegenden invloed? Als wij ons rekenschap geven van Östberg's methoden bij den bouw van het Stockholmsche raadhuis....

Kort en goed. Er viel dus wat aan te merken, maar in het inwendige is veel moois en interessants. Van beteekenis is het klein museumpje op de bovenverdieping. Een huiselijke verzameling van eigen spullen van de stad. Een oudheidkamer, maar zonder de gebruikelijke folterwerktuigen, waarmede de meeste oudheidkamers geuren. Op dat gebied moest een beetje leiding gegeven kunnen worden. Hoe kan zoo'n kleine verzameling van voorwerpen en schrifturen (mits goed gekozen) niet een juist geschiedkundig beeld geven van de stad. Voor iedereen van nut. Voor architecten, bijv. bij restauraties volgens de nieuwe methode.

Maar genoeg van het stadhuis. Een vlug bezoek aan de bekende Bus-schuttersdoelen (thans Militair Hospitaal), dan terug naar het Noorden der stad, naar de Balans,

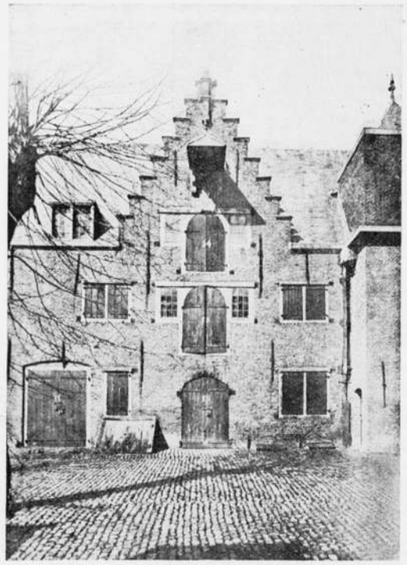

BINNENPLAATSGEVEL EN ACHTERGEVEL VAN HET PAKHUIS VAN DE OOST-INDISCHE COMPAGNIE. UIT „OUDE HUIZEN TE MIDDELBURG", DOOR DR. W. S. UNGER.

om te vergaderen in de St. Joris Doelen, een gebouw met een ouden gevel van 1582 maar van binnen helaas iets te sterk de eigendommelijkheid van het karakter van een op provinciaal niveau drijvende societeit doen gevoelend. De lunch in de aardige kamer van het Hotel d'Adby zou ons weer op de oude, reeds geuite gedachten terugvoeren, ...maar laten we niet vergeten te vertellen dat we thans ook het gewaardeerde geleide van den heer C. Barendsen, Districts Bouwkundige der Rijksgebouwen te Middelburg hadden.

De Abdij. Een geestig deelnemer maakte de opmerking dat alles aan en in de Abdij provinciaal is. Laat dat zoo blijven. Dan houdt het zijn karakter. Want niettegenstaande de op zichzelf moeilijk te waardeeren veranderingen en herstellingen aan dit complex, heeft het elementen van groote bekoring en in zijn geheel is de groote binnenplaats een monument van groote waarde. Aan het inwendige, thans in gebruik door het Provinciaal bestuur, is te veel gedaan, om het diezelfde beteekenis te laten hebben. De gobelins van Jan de Maecht en Fr. Spieringh, in de Statenzaal, kunnen zelfs de verbleekte ruimte niet redden.

De beide kerken, de Nieuwe Kerk en de Choorkerk, missen aankleeding. Ze zien er verfomfaaid uit, waaruit blijkt dat kerken er op verschillende manieren verfomfaaid kunnen uitzien. De Nieuwe Kerk bevat de graftombe (het is een Doppelgrab, zegt Baedeker, is daar een Hollandsch woord voor?) van Jan en Cornelis Evertsen door Rombout Verhulst (1680).

Zooals de beide heeren een middagdutje liggen te doen, is het graf weinig indrukwekkend, en behoort het niet tot het beste van den beeldhouwer. Naast de Choorkerk staat de Lange Jan, de 85 M. hooge Abdijtoren, die het geheele silhouet van Middelburg beheerscht. Het stadhuis bevat eenige modellen op groote schaal van de torenbekroning, die dus klaarblijkelijk goed bestudeerd is. Het feit dat zij inmiddels nog geen wonder is geworden, moge voor de hedendaagsche architecten een waarschuwing zijn om bij het ontwerpen van hooge torens toch vooral voorzichtigheid in acht te nemen.

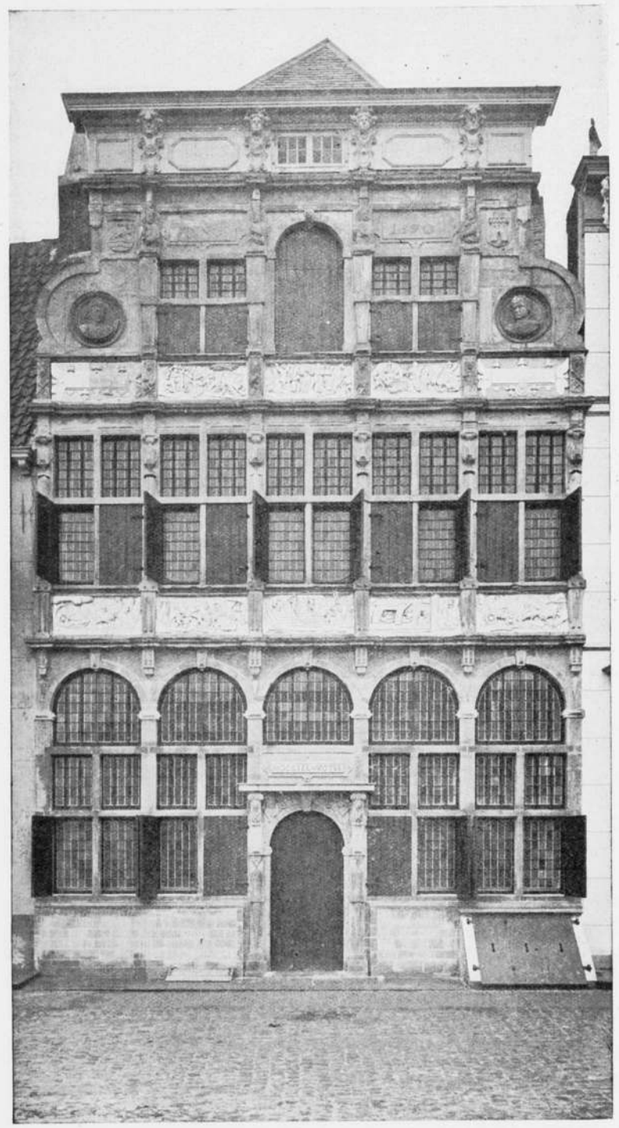

„IN DE STEENROTSE" NA DE RESTAURATIE.

Cliché welwillend afgestaan door de Vereeniging Hendrick de Keyser.

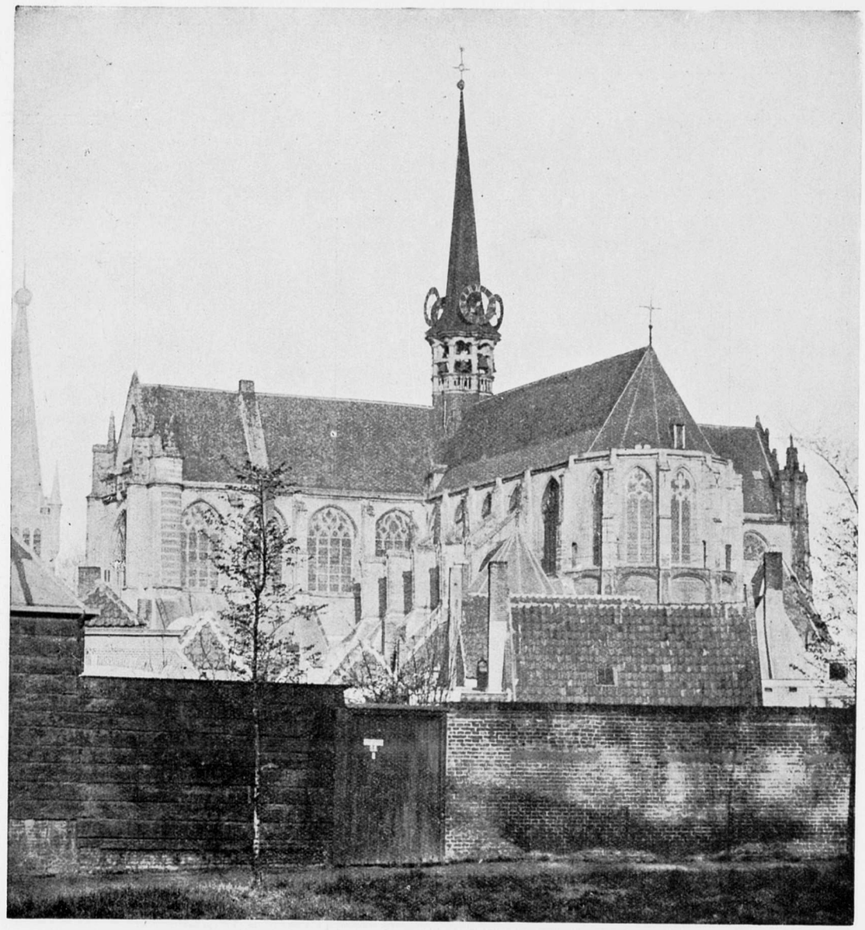

DE MARIA MAGDALENA KERK TE GOES.

Het Abdijcomplex was thans bezichtigd en de wandeling door de stad nam een aanvang, waarbij vele gevels van particuliere huizen werden bekeken. Langzamerhand werd de Dam bereikt, aan het schilderachtige Dok. Aan de Noordzijde ligt het gebouw van de Oost-Indische Compagnie, waarvan de binnenplaatsen brokjes architectuur geven van zeldzame bekoring. Alte Sachlichkeit, in het zakelijke zeker niet minder streng als de nieuwe. Aan den Zuidkant ligt het huis genaamd „In de Steenrotse", dat zijn naam ontleend aan het beroep van Andries de Valckenaere, die in Middelburg als steenhouwer gevestigd, het huis in 1590 bouwde. Het huis is den laatsten tijd in ruimer kring bekend, nu de Vereeniging Hendrick de Keyser, in 1919 eigenaresse van het huis geworden, het geheel heeft laten restaureeren. De heer A. A. Kok maakte van het oude cavalje een bewoonbaar huis, dat thans zeker weer een eeuw mede kan. Het huis doet in opzet sterk denken aan de z.g. Vlaamsche gildehuizen, bijv. het Zalmhuis te Mechelen, de gildehuizen der kuipers en bootwerkers te Antwerpen. Het type is van geheel decoratief karakter en vrije samenstelling. Merkwaardig is de openheid van het gevelvlak, dat als zoodanig voor een modernen

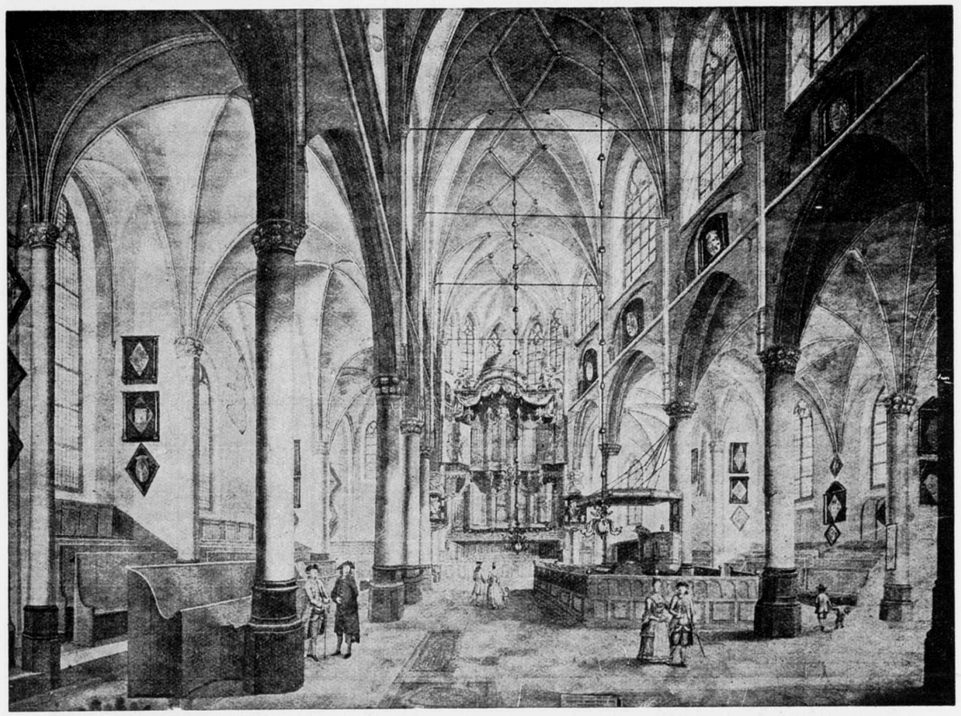

DE PREEKKERK IN DE GROOTE KERK TE GOES. NAAR EEN OUDE SCHILDERIJ.

winkelgevel niet onderdoet. De restauratie leidde tot moeilijke technische problemen, die de heer Kok met groote kennis wist op te lossen. Vooral is het behoud van de reeds tot poeder vergane basreliefs (o.m. voorstellingen gevend uit de geschiedenis van Mozes en den rotssteen bij Horeb) een staaltje van vernuft.

Toen het gebouw inwendig was bezichtigd, waarbij de tegenwoordige bewoner, de antiquair J. W. Peppelman van Kampen, zoo vriendelijk was thee te serveeren, maakte de Voorzitter van den B.N.A. zich tot tolk van de aanwezigen door den heer Kok geluk te wenschen met zijn geslaagden arbeid aan dit bouwwerk en de hoop uit te spreken, dat de heer Kok zijn talenten nog vaak moge aanwenden tot het behoud van oude bouwwerken.

De heer Kok, bedankend voor de hem gebrachte hulde, maakte daarvan gebruik nog eenige bijzonderheden over de restauratie aan te stippen en er op te wijzen hoe voorzichtig men te werk moet gaan, aangezien de toestand waarin de bouwstoffen verkeeren, soms zoo kan zijn, dat gebruikelijke methoden tot schoonmaak en herstel, bijv. het afloogen van verfwerk, leiden kunnen tot onherstelbare schade.

De avond begon te vallen. Langs de Oosterkerk, een werk van Arent van 's-Gravensande, de architect van de Marekerk te Leiden, ging de tocht naar het gebouw van de Arrondissements Rechtbank, het heerenhuis aan het Hofplein, in 1765 gebouwd door den architect, die ook den Schouwburg in den Haag ontwierp. Gelijkenis is onmiskenbaar. De gevel, uitgevoerd in geslepen baksteen, is niet alleen in zijn techniek verfijnd, hij is ook van delicate verhouding. Juweeltjes van Louis XV lantaarnpalen naast de stoep!

Diner in Hotel Verseput, onder een zeer geanimeerde stemming. *Het* onderwerp

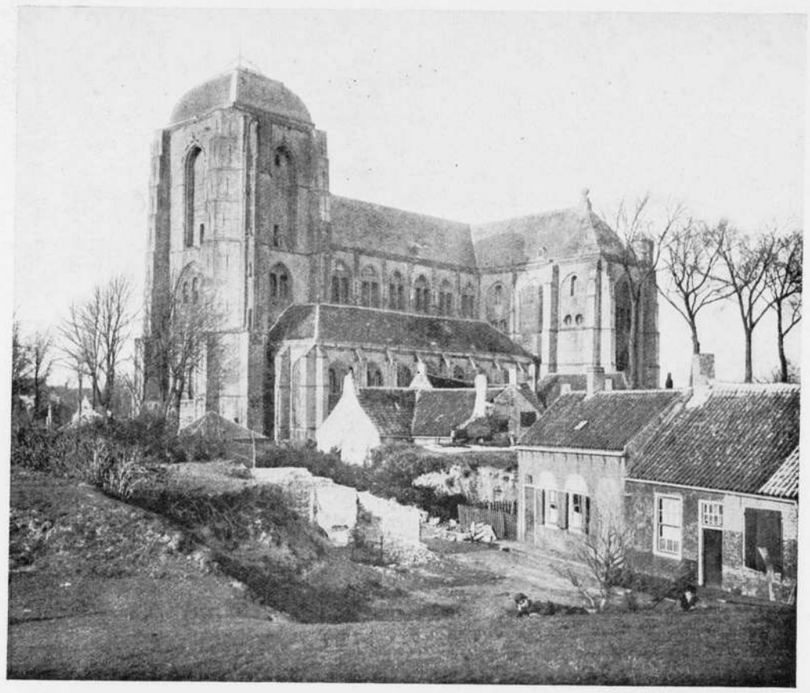

DE KERK TE VEERE.

DE CAMPVEERSCHE TOREN AAN DE BINNENHAVEN TE VEERE.

(Afb. uit „Sprokkelingen".)

van het tafelgesprek is moeilijk aan te duiden, maar het was geen Hegelsche philosophie. Aan dezen maaltijd bracht de Voorzitter dank aan de heeren Unger en Barendsen, voor hun uitnemend geleide en voor de welwillendheid jegens den B.N.A. betoond.

's Zaterdagsmorgens met een autobus naar Veere. De welvaart van dat stadje in de 15e eeuw aannemende, kan men zich toch moeilijk de beweegredenen indenken om een kerk te bouwen, van de grootte zooals Veere die in de ruïneuse Lieve Vrouwe Kerk bezit. Want wat het bouwwerk als architectonisch geval nu nog belangwekkend maakt, is de ongelooflijke ruimte van schip en kruisbeuk. De formidabele steenklomp, die de onderbouw van den (nooit gemaakten) toren is, geeft slechts een vermoeden, van wat men zich met den bouw van zulk een monument voorstelde. Het gebouw, vrijwel een bouwval, wordt thans voor verder vergaan bewaard door herstellingen, welke geleid worden door den heer v. Heeswijk, architect bij het Rijksmonumentenbureau. De heer C. Barendsen, districts bouwkundige van de Rijksgebouwen te Middelburg, die ons ook Vrijdags bij de bezichtiging der Abdij tot gids en raadsman was geweest, heeft het directe toezicht op deze herstelling, die uit bouwtechnisch oogpunt uit den aard der zaak buitengemeen interessant is.

De kerk van Veere is er het machtige gebouw. Als kuikentjes rond de kloek liggen de kleine huisjes er omheen.

Het Raadhuisje. Het oude fraaie Raadhuisje van 1470. Kwiek en sierlijk en alleraardigst gelegen in de kromming van de straat. Dan langs de haven, langs het Schotsche Courthuis „het Lammetje", naar den Campveerschen Toren, een laatste overblijfsel van de Middeleeuwsche stad. Het is thans een uitspanning. Terrassen met uitzicht op het water. Maar het geheel heeft nog karakter en de koffie is geurig.

Over Gapinge terug naar Middelburg. De toren van het kerkje van Gapinge is gerestaureerd (geconserveerd) door den heer Kok. Een simpel baksteenen geval. Het bleek een goede gedachte te zijn geweest, ook een bezoek aan Goes op het programma te zetten. Waarom? Waarom niet. Heeft Goes geen rechten? Geen vermaarde Maria Magdalena kerk, en geen Nieuw Goes? Beide zijn waard bezien te worden.

De Maria Magdalena kerk of de Groote Kerk van Goes heeft weer, evenals de kerk te Veere, een onverklaarbare grootte. „Zij bestond, schrijft de heer Weissman, toen zij in 1423 door den Vicaris van den Utrechtschen Bisschop werd gewijd, uit drie beuken van gelijke breedte en hoogte die ieder aan de oostzijde door een koornis, met een halven tienhoek als plattegrond, waren afgesloten. Later werden de zijbeuken versmald, doordat er zuilen in geplaatst werden, die men om de andere, met de buitenmuren verbond, omdat aan iedere zijde drie kapellen ontstonden, waarvan de oostelijke met de koornissen der zijbeuken één geheel vormen. De middenbeuk werd nu verhoogd, zoodat een basiliek ontstond".

Weissman wijst er verder op dat deze kerk bijzondere constructies heeft, die overeenkomst vertoonen met de St. Pancras kerk te Leiden.

De kruisbeuk dateert eerst uit de 16e eeuw. Later is het koor door een doorgaande muur van de kruisbeuk gescheiden. Het koor wordt thans voor de godsdienstoefeningen gebruikt. Het orgel aan de oostzijde geplaatst, heeft een bijzonder fraaie orgelkas (1643).

De heer H. v. d. Kloot Meyburg was in de kerk aanwezig om van de thans ondernomen restauraties aan de kruisbeuk en het schip het een en ander te vertellen. De restauratie is ook hier weer een conserveering van het gebouw. Zijn eigenlijke bestemming kan dit deel nooit meer krijgen. Voor hedendaagsche behoeften is het veel te groot. Het schip is zeer bouwvallig. Naar wij in de kranten lazen, is er eenig geld door de Gemeente beschikbaar gesteld om het dak te voorzien. Het regent thans even hard binnen als buiten. Wij kregen den indruk dat men beter Steenrotsen kan restaureeren dan Maria Magdalena kerken. Het is althans dankbaarder.

Door het vertrek van eenige deelnemers vooruit, was de groep architecten B.N.A.

wel eenigszins geslonken! Hetgeen zoo jammer was, omdat de Burgemeester en de Secretaris van de gemeente Goes, de heeren Hajenius en van Ballegoyen de Jong door hun tegenwoordigheid van hun belangstelling in het bezoek getuigden en de koffiemaaltijd in het Schuttershof met hun tegenwoordigheid vereerden. De Voorzitter heeft voor deze eer namens den B.N.A. zijn grooten dank uitgesproken en zijn verheugenis betuigd dat Goes, blijkens de te bezichtigen uitbreidingsplannen, in bloei toeneemt.

De Burgemeester gaf te kennen het bezoek der architecten op prijs te stellen, wel in de eerste plaats voor den heer F. G. C. Rothuizen, den Directeur van Gemeentewerken aan wiens groote ijver en kennis de gemeente Goes de totstandkoming van zijn uitbreidingsplan en het begin van uitvoering, daarmee gemaakt, dankt.

De heer Rothuizen gaf na den maaltijd aan de hand van eenige kaarten, een overzicht van het uitbreidingsplan waarvan 2 gedeelten in wording zijn. Een voorname kwestie daarbij vormde de verkeersweg Middelburg—Roosendaal, die zich thans op indrukwekkend kronkelende wijze door Goes slingert. In het nieuwe plan is het gelukt dezen verkeersweg buiten de stadskern om te leggen en zonder slingers te maken.

Toen, door de stad, langs verschillende oude huizen, over de fraaie Beestenmarkt, met de oude gebeeldhouwde pomp, naar Nieuw Goes, den trots van het oude.

Het Nieuwe Goes maakt een goeden indruk. Het gemeentebestuur stelt eischen inzake den architectonischen opzet en bij de beoordeeling daarvan wordt het voorgelicht door de Provinciale Schoonheidscommissie.

De woningbouwcomplexen o.a., naar ontwerpen van de heeren Rothuizen en Hamers, zijn degelijk en goed verzorgd. Ook de plannen van particuliere bouwers zijn, in 't algemeen bevredigend.

Goes geeft den indruk, onder een regime te leven, dat, binnen de perken van de mogelijke middelen, naar behoud van zijn stadsschoon en naar het verkrijgen van nieuw, streeft.

Hiermede eindigde de excursie. Een lange reis nog moest de tochtgenooten huiswaarts brengen. Aan het station deden eenigen ons het verzoek, — als het zou kunnen — in het verslag te vermelden, dat de kosten van den uitgang van dien aard waren, dat zelfs bij een spoedige herhaling van zulk een excursie, zij zeker niet op het appèl zouden ontbreken. Betere aanmoediging voor een volgenden tocht zou er niet zijn.

't Heeft gekund. J. P. M.

DE ONDERSCHEIDINGEN OP DE PARIJSCHE TENTOONSTELLING.

In de Nederlandsche Afdeeling werden door de Internationale Jury toegekend 24 Grand Prix, 27 Diplômes d'Honneur benevens een groot aantal gouden, zilveren, bronzen medailles en eervolle vermeldingen; hieronder de lijst der inzenders (alphabetisch), die deze hebben behaald, waarbij genoemd zijn onder (*A.*) de kunstenaars en onder (*B.*) degenen, die ontwerpen hebben uitgevoerd. De graden der bekroningen zijn overeenkomstig het Fransche reglement in afdalende reeks: Diplôme de Grand Prix, Diplôme d'Honneur, Diplôme de Médaille d'Or, Diplôme de Médaille d'Argent, Diplôme de Médaille de Bronze en Mention.

I. ARCHITECTUUR.

Grand Prix: (*A.*) K. P. C. Bazel, Dr. H. P. Berlage, W. M. Dudok, M. de Klerk, Publieke Werken Afd Gebouwen Amsterdam en J. F. Staal.

(*B*). C. Alberts & Zoon.

Diplôme d'Honneur. (*A*). Irs. Bijvoet en Duiker, P. Kramer en J. M. van der Mey.

Medaille d'Or: (*A.*) G. F. la Croix, J. Crouwel Jr., Irs. Granpré Molière, Verhagen en Kok, Dr. Ir. G. W. van Heukelom, J. M. Luthmann, Ir. H. F. Mertens, J. J. P. Oud, H. F. Symons, Vorkink en Wormser, Jan Wils en H. Th. Wydeveld.

Medaille d'Argent: (*A.*) C. J. Blaauw, B. T. Boeyinga, Ir. J. Gratama, H. van der Kloot Meyburg, Mevr. Kropholler, Ir. J. Limburg, Ir. J. B. van Loghem, Ir. D. Roosenburg en G. J. Rutgers

Médaille de Bronze: (*A.*) H. A. J. Baanders, J. Boterenbrood, W. Hamdorff, Heineke en Kuipers, Karsten Lutgens en Toussaint, de Roos en Overeynder, A. P. Smits en van der Vlugt en Wiebenga.

Mention: (*A.*) J. F. L. Blankenberg, C. Citroen, Ir. J. Klijnen en J. van Laren.

II. INTERIEUR- EN MEUBELKUNST.

Grand Prix: (*A.*) P. Kramer en H. Th. Wydeveld (2 maal).

(*B.*) H. F. Jansen en Zonen (2 maal).

Diplôme d'Honneur: (*A.*) K P. C. de Bazel, Dr. H. P. Berlage, M. de Klerk, Hildo Krop, F. A. Warners en H Wouda.

(*B.*) H. F. Jansen en Zonen, Lachappelle, H. P. Mutters, Nusink, H. Pander en Zonen de Ploeg en 't Woonhuys.

Médaille d'Or. (*A.*) C. J. Blaauw, H. van Dorp, A. Kurvers, C. A. Lion Cachet, J. Muntendam en G. J. Rutgers.

(*B.*) H. F. Jansen en Zonen, Wed. Kraak, L. O. V., Ned. Linoleumfabriek Krommenie en Gebr. Reens.

Médaille d'Argent (*A.*) Louis Bogtman, Jac. van den Bosch, Harry Dreessen, Ir. P. H. Endt, J. J. P. Oud en Corn. van der Sluys.

(*B.*) 't Binnenhuis, van Dort, W. Raedecker en van Wisselingh.

Médaille de Bronze (*A.*) Ir. S. van Ravesteyn en Ir. D. Roosenburg.

(*B.*) L. O. V. en Middelbeek.

III. BEELDHOUWKUNST.

Grand Prix: Hildo Krop en Dr. J. Mendes da Costa.

Diplôme d'Honneur: John Raedecker en L. Zijl.

Médaille d'Or: H. Chabot, H. A van den Eynde en Theo van Reyn.

Médaille d'Argent: J. C. Altorf, J. Jacobs van den Hof, B. Jordens, Joh. Polet, A. Raedecker, B. Richters en Tjipke Visser.

Médaille de Bronze: W. A. van der Winkel.

Mention: Mej. Thérèse van Hall en Mej. Henriette Vaillant.

IV. WANDDECORATIE EN GLAS IN LOOD.

Grand Prix. G. W. Dysselhoff, W. A. van Konijnenburg, Joep Nicolas en Prof. R. N. Roland Holst.

Diplôme d'Honneur: 't Prinsenhof en H. Veldhuis.

Médaille d'Or: Toon Berg, W. Bogtman en H. van der Stok (2 maal).

Médaille d'Argent: L. Asperslagh, P. W. van Baarsel, Tjerk Bottema, J. Gidding, C. A. Lion Cachet en Lod. Schelfhout.

Médaille de Bronze: E. Wichmann.

V. TEXTIELKUNST.

Diplôme d'Honneur. (*A*). C. A. Lion Cachet en N. J. van de Vecht.

Médaille d'Or. (*A*). Mej. J. de Jong, Tom Poggenbeek en H. van der Stok.

(*B*). Konnklijke tapijtfabrieken en Nederlandsche Kunstweefschool.

Médaille d'Argent (*A*). Mej. R. d'Ailly, Mej. B. Bake, Louis Bogtman, J. Gidding, Mej. E. Haak, Mevr. B. van Loghem Neumeyer, Mej. W. Testas, Mevr. Wegerif, Mevr. Wiesebron Spier.

(*B*). Kinheim.

Médaille de Bronze (*A.*) R. N. van Dael, A. Pypers, Mej. Chr. van Zeegen en P. Zwart.

Mention (*A*). Mej. D. Dekker, Carel Harders, Mej. H. Meyer Timmerman Thyssen, T. Nieuwenhuis, Mevr. R. de Rook van Leeuwen.

(*B*). Mevr. te Veldhuis Schweitzer.

VI. CERAMIEK EN GLASWERK.

Médaille d'Or (*A*). K. P. C. de Bazel, Dr. H. P. Berlage, Th. Colenbrander, Hildo Krop en C. J. Lanooy.

(*B*). E. S. K. A. F., Leerdam, de Porceleyne Fles en Ram.

Médaille d'Argent (*A.*) A. D. Copier.

Médaille de Bronze (*A*). W. C. Brouwer en C. de Lorm.

Mention. L. J. Muller en Mej. Verryn Stuart.

VII. BEWERKT METAAL.

Diplôme d'Honneur. (*A*). J. L. M. Lauweriks.

Médaille d'Or. (*A*). Jan Eisenlöffel, J. Kriege, M. de Klerk, A. Kurvers, M. J. van der Mey en F. Zwollo Sr.

(*B*). Edelmetaalbedrijven en Spaan.

Médaille d'Argent (*A*). C. J. A. Begeer, L. Bolle, J. en L. Brom, H. A. van den Eynde, W. H. Gispen en F. Zwollo Jr

Médaille de Bronze (*A*). J. A. Jacobs, G. H. Lantman, Jan de Meyer, J. Steltman, E. Wichman en C. J. van der Hoef.

Mention (*A*). J. Citroen.

VIII. BOEK- EN DRUKKUNST EN TOEGEPASTE GRAFIEK.

Grand Prix (*A*). Leo Gestel, J. van Krimpen, Prof. R. N. Roland Holst, A. A. M. Stols en Jan Toorop.

Diplôme d'Honneur (*A*). Tjerk Bottema, Jan Sluyters, H. Th. Wijdeveld en „Wendingen".

Médaille d'Or (*A*). H. Jonas, Jac Jongert, C. A. Lion Cachet, Fokko Mees, Ch. Nijpels, John Raedecker, C. Rol, G. Rutten, S. L. Schwarz, Leo Visser, N. J. van de Vecht en Math. Wiegman.

(*B*). J. Brandt en Joh. Enschedé en Zonen.

Médaille d'Argent (*A*). R. Gerbrands, P. A. H. Hofman, Ir. L. Ch. Kalff, T. Nieuwenhuis en George Rueter.

(*B*). L. Brusse.

Médaille de Bronze (*A*). Tine Baanders, Mevr. Kropholler, C. A. Mees, J. C. M. Mensing en Ir. S. van Ravesteijn.

Mention (*A*). Mej. A. Abresch, J. B. Heukelom, Mej. E. Menalda en Mej. N. Schoo.

IX. SCHOOLINZENDINGEN.

Grand Prix aan het Instituut voor Kunstnijverheidsonderwijs te Amsterdam, de School voor Bouwkunde, Versierende Kunst en Kunstambachten te Haarlem en de Academie voor Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen, Afd. Decoratieve Kunst te Rotterdam, gezamenlijk.

Hors Concours bleven Prof. Dr. A. J. der Kinderen, op zijn verzoek in verband met de omstandigheid, dat zijn werk op uitdrukkelijk verzoek van de Commissie werd geëxposeerd en W. Kromhout Gzn. als lid van de internationale jury.

De paviljoens van de vreemde landen, beschouwd als officieele opdrachten van de regeeringen, bleven buiten beoordeeling. Hoe zeer echter in het bijzonder het Nederlandsche paviljoen de aandacht getrokken heeft, blijkt uit het onderstaande schrijven, dat de Commissaris-Generaal ontving:

„En mon nom personnel et au nom des membres français du Jury qui ont suivi les opérations de la Classe 1 (Architecture) je viens à vous dire la haute estime dans laquelle nous tenons les efforts accomplis par les Pays-Bas tant dans l'Architecture de son Pavillon que dans toutes les installations de l'Exposition.

Le Jury, n'ayant pu, étant donné le règlement attribuer des récompenses aux installations officielles et à leurs architectes nous prions Mr. le Commissaire Général de vouloir bien être notre interprète en transmettant aux auteurs nos très vives et sincères félicitations".

Le Président du Jury: PONTRÉMOLLY.

Deze brief is een onderscheiding, die aan geen ander land ten deel viel.

HERINNERINGS-ALBUM PARIJSCHE TENTOONSTELLING.

Onder den titel „L'Art Hollandais" is een keurig verzorgd Album verschenen met een korte (niet gesigneerde) inleiding, en tal van afbeeldingen van het Paviljoen, de expositiezalen, architectuur, meubelkunst, beeldhouwkunst, muurschilderingen, gebrandschilderd glas, mozaïkwerk, textielkunst, ceramiek, glaswerk, metaalbewerkingskunst, medailles en graphische kunst.

Over architectuur bevat het werk van 18 architecten, (waaronder 2 niet-bekroonden) over meubelkunst het werk van 12 architecten.

Jammer genoeg komt het Paviljoen ook op de in dit boek opgenomen foto's weinig tot zijn recht. Vermoedelijk door de plaatsing dicht op de boomen, schijnt het niet gelukt te zijn goede afbeeldingen van het gebouwtje te maken.

Het kan dus slechts in de herinnering bewaard blijven. Over 14 dagen begint de afbraak.

Het fraaie boek, geheel werk van de Hollandsche Industrie, is verkrijgbaar in den boekhandel of direct bij de Firma Enschedé en Zonen te Haarlem tegen den prijs van *f* 10.—.

Tevens zij hier vermeld dat de gewone catalogus en die van de Afdeeling Onderwijs nog verkrijgbaar zijn respectievelijk tegen den prijs van *f* 1.— en *f* 2.— per stuk.

7 NOVEMBER 1925 NUMMER 45

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

INHOUD.

Officieele Mededeelingen. — Prijsvraag Gevelontwerp Brenninkmeyer. — Berichten. — De onderscheiding van de afdeeling gebouwen P. W. op de Parijsche Tentoonstelling. — Het stadsteekeninstituut te Maastricht. — Scholenbouw op groote schaal. — Dr. A. Pit. — In Memoriam Prof. Dr. A. J. der Kinderen, door J. P. M. — Haagsche brieven, door Bonzo. — H. H. Kramer, Architect B. N. A. 1850. 10 November 1925. — Tentoonstelling van het werk van de leden van de Club H. B. O., door J. P. M. — Volkshuisvesting, door Ir. J. van der Breggen.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.

Naar aanleiding van het rapport van de Commissie van Onderzoek, gepubliceerd in het officieele gedeelte van No. 41, ontving de Commissie van Onderzoek een schrijven van den heer Rueter, met verzoek het te plaatsen in het Bouwkundig Weekblad.

Aan dit verzoek wordt hierbij voldaan:

WelEdelgeboren Heeren!

Ik heb inzage genomen van het mij toegezonden rapport der „Commissie van Onderzoek" inzake de kwestie van mijn „open brief". Beleefd verzoek ik U het onderstaande als verweer in het eerstvolgend Bouwkundig Weekblad te willen opnemen. Bij voorbaat mijn dank voor de plaatsing.

De geest van dit rapport is mij niet nieuw, ik voelde dien al reeds geruimen tijd aan in den B.N.A. Ik verwonder mij dan ook geenszins over de sterk bevooroordeelde tendenz die in dit rapport tot uiting komt. Maar toch kan ik niet nalaten met klem te protesteeren tegen die tendenz en vooral tegen de kleineerende en insinueerende wijze waarop hier iemands persoonlijkheid in een verkeerd daglicht wordt gesteld.

Bovendien dienen onjuistheden te worden rechtgezet en missies hersteld. Toen ik het „geïncrimineerde" artikel ter plaatsing aanbood, deed ik dit vergezeld gaan van een schrijven waarin ik verzocht het stuk **in twee of drie gedeelten** te plaatsen, indien het voor één blad te lang zoude zijn.

Eerlijkheidshalve had de Heer Mieras dit den anderen redactie-leden behooren mee te deelen, doch dit is niet geschied. Waar het rapport thans spreekt van „de redactie-commissie in hare grootst mogelijke meerderheid", moet waarschijnlijk worden gelezen „de kleinst mogelijke meerderheid", want mijzelve is ter vergadering der Commissie op 1 Oct. l.l. het gevoelen der Redactieleden voorgelezen en waren 2 vóór plaatsing, en 3 die het stuk te lang vonden, waarschijnlijk is hier dus een drukfout ingeslopen!! Bovendien zoude de stemming wellicht geheel anders geweest zijn indien aan **alle** redactie-leden bekend was gemaakt, dat, wat mij betreft, het stuk in 2 of 3 gedeelten geplaatst kon worden.

Er is waarlijk wel blijk gegeven van „deferentie" voor den schrijver! men nam n.l. niet eens de moeite op de door mij naar aanleiding van de „weigering" (of althans niet-plaatsing) der Redactie, geschreven brieven, zoowel aan Bestuur als aan de Redactie zelf, te antwoorden, men nam deze, mijn „beschouwingen" voor kennisgeving aan; het eerste teeken van leven kwam pas toen ik mijn stuk tòch, maar thans buiten het „bondsorgaan" om, publiceerde, en toen waren waarachtig de Heeren, die mijn schrijven genegeerd hadden, beleedigd! *ik* mocht dit echter niet zijn, want dat is, zooals het verder in het rapport heet, zooiets als „egocentrisch"! Eerlijkheidshalve dient vermeld dat de Heer Mieras deze „geestesgesteldheid" bij mij meent ontdekt te hebben!

De „eenvoudige boodschap, mij door een ondergeschikte overgebracht" was dan toch wel van dien aard, dat het aanbeveling verdient bij het bespreken van collega's of van zaken die collega's betreffen, zulks niet geschiedt in een vorm, die deze ondergeschikten tot een dergelijke boodschap aanleiding geeft!

Nu het stuk zelve! waarover Redactie zoowel als Bestuur en de Commissie van Onderzoek eenvoudig zwijgen; alleen verklaarde de Heer Mieras het stuk als „niets nieuws". Bedoeld als het was in het belang van *het architectenberoep in het algemeen*, wat geen eerlijk beoordeelaar kan ontkennen, was het niet mogelijk dit stuk *„aanmerkelijk" te bekorten*, zooals de eisch was, zonder de erin uitgesproken gedachten te schaden, en, waar ik dit groote belang van meer beteekenis acht dan het belang van een vrij beperkt kringetje, was het niet alleen mijn recht, maar zelfs mijn plicht als bondslid, dit stuk de wereld in te zenden juist om de openbare meening voor dit groote algemeene architecten-belang wakker te maken. Mijn „bondsorgaan" stond hiervoor niet open; van daar de andere, door mij gevolgde weg. Of dit nu waarlijk het naar voren brengen is van „persoonlijke belangen", zooals het tweemaal in dit rapport heet, laat ik gaarne den onbevooroordeelden lezers over.

THEO RUETER.

Blaricum 11 October 1925.

ONDERSCHRIFT.

Met goedkeuring van het Bestuur, van de Commissie van Onderzoek en de Redactie meent ondergeteekende er voor alle duidelijkheid op te moeten wijzen dat van alle verwijten die de heer Rueter in zijn verweer doet, de ongegrondheid en de onjuistheid op de vergadering van de Commissie van Onderzoek op 1 October is komen vast te staan.

Hiermede wordt de discussie gesloten. DE REDACTEUR.

PRIJSVRAAG GEVELONTWERP BRENNINKMEYER.

De Permanente Prijsvraagcommissie heeft, na onderzoek van het programma in zake de bovengenoemde prijsvraag, bevonden, dat het in geenen deele voldoet aan de Algemeene Nationale Prijsvraag-regelen en met name niet den minsten waarborg biedt, dat de in te zenden ontwerpen door een bevoegde jury zullen worden beoordeeld.

Overigens ontbreekt in het programma elke bindende bepaling omtrent de opdracht voor uitvoering aan den bekroonde van diens ontwerp en van de conditiën, waarop die opdracht gegeven zal worden. De Permanente Prijsvraagcommissie moet dan ook ten ernstigste de medewerking aan deze prijsvraag ontraden.

BERICHTEN.

DE ONDERSCHEIDING VAN DE AFDEELING GEBOUWEN P. W. OP DE PARIJSCHE TENTOONSTELLING. Naar aanleiding van de onderscheiding, die de afdeeling Gebouwen, P. W. Amsterdam op de Parijsche Tentoonstelling heeft verworven (haar is de Grand Prix toegekend) kunnen wij nog nader berichten dat haar inzending bestond uit 18 foto's, betreffende de volgende werken:

1, 2 en 3 verbouwing Raadhuis; 4 en 5 scholen Jan Lievenstraat; 6 en 7 scholen Hygiëaplein; 8 school Kattenburgerkade; 9 school Krusemanstraat; 10 school Haarlemmer-Houttuinen; 11 en 12 H. B. S. en Handelsschool, J.-Israëlskade; 13 Badhuis Andreas Bonnstraat; 14, 15, 16 en 17 4e Ambachtsschool; 18 Bemalingsgebouw Amsteldijk.

Bij de uitvoering dezer projecten waren voor het architectonische gedeelte voornamelijk betrokken, voor wat betreft:

a. de verbouwing Raadhuis, de scholen Jan Lievenstraat, de scholen Hygiëaplein en school aan de Kattenburgerkade. Arch. N. Lansdorp.
b. de school Corn. Krusemanstraat. Arch. Th. R. Luyken.
c. de school Haarlemmer Houttuinen. Arch. G. J. Rutgers.
d. de H. B. S. en de Handelsschool Jozef Israëlskade, het Badhuis aan de Andr. Bonnstraat, de 4e Ambachtsschool en het Bemalingsgebouw Amsteldijk. Arch. A. J. Westerman.

HET STADSTEEKENINSTITUUT TE MAASTRICHT. Aan den heer A. v. d. Sandt, directeur van het Stadsteekeninstituut, is op zijn verzoek op 1 October eervol ontslag, als zoodanig verleend. Het stadsteekeninstituut zal waarschijnlijk worden opgeheven.

SCHOLENBOUW OP GROOTE SCHAAL. De Gemeenteraad van Amsterdam heeft een voorstel aangenomen tot het bouwen van verschillende scholen waarvoor een bedrag genoteerd is van *f* 1.020.200. Al deze scholen zullen buiten de kern van de stad komen, o. m. in het Tuindorp—Oostzaan, in het Betondorp —Watergraafsmeer, en in Amsterdam Noord.

DR. A. PIT. Naar wij vernemen, is Dr. A. Pit, Inspecteur van het Nijverheidsonderwijs, op zijn verzoek, met ingang van 1 Jan. a. s. eervol ontslag uit zijn betrekking verleend.

PROF. DR. A. J. DER KINDEREN.
NAAR HET PORTRET VAN
JAN VETH.

IN MEMORIAM Prof. Dr. A. J. DER KINDEREN.

Wederom is een groot kunstenaar ons land door den dood ontvallen. Prof. Dr. A. J. der Kinderen is op Maandag 2 November gestorven.

Met hem is een zeldzaam begaafd kunstenaar heengegaan, helaas juist toen hem het geluk ten deel viel, na zooveel lange jaren weer aan zijn eigen scheppingen te mogen werken. Maar vóór zijn levensavond viel, die nu nog zooveel schoons te wachten gaf, werd hij opgeëischt.

De bouwkunst verloor in dezen schilder een vriend, een allerbesten vriend. Het was een vriendschap zijnerzijds niet uit eenvoudige belangstelling of uit waardeering alleen, maar een vriendschap uit behoefte, uit een innerlijke geestelijke behoefte. Want de kunst van Prof. der Kinderen was de monumentale schilderkunst, de dienende kunst van de architectuur. Was het wonder, dat deze man van karakter en van hooggestemde levensopvatting deze dienende kunst heeft beoefend in de meest strikte zelfverloochening, zooals zij die eischt. Als er grenzen kunnen verflauwen dan is het wel op het gebied der kunst, en zeker op dat der monumentale kunst. En het zijn er maar weinigen, die die grenzen scherp willen trekken, onder de gelofte daar steeds binnen te zullen blijven. Tot dezulken behoorde Prof. der Kinderen. Hij was dienend kunstenaar. Hij sierde wanden van steen en van glas, verluchtte boeken. Hij was een der honderden dienende kunstenaars, die wanden sieren en boeken verluchten. Neem voor U de dozijnen tijdschrift-nummers over schilderkunst en monumentale schilderkunst of toegepaste-kunst, die maandelijks in schrikbarend aantal Uw tafel overladen en ge ziet wat periodiek wordt „afgeleverd" aan monumentale schilderkunst en toegepaste-kunst door de honderden dienende kunstenaars. Maar vergelijk één werk van Prof. der Kinderen met dat van hen allen en gij zult zien dat hij niet één van de honderden, maar één op de honderd kunstenaars was, die diende. En de vergelijking geeft niet alleen de waarde van zijn werk relatief, maar ook tegelijk de absolute grootheid ervan. Want grootheid is het kenmerk in zijn werk en dit is dan ook zinrijk als dat van de oudste meesters van de school van Siena.

In die grootheid nu hield deze kunstenaar zich ondergeschikt, hiërarchisch ondergeschikt aan de architectuur, hield hij zich aan deze moederkunst gebonden. Was het wonder, dat de bouwkunst hem na aan het hart lag?

En als wij dan nog zien met welk een bluf en bravour de „dienende" kunstenaars hun knapheid toonen op paneelen, muren en zolderingen en wat niet al, die zij met zinlooze maar brillante, ondeugdelijke maar pikante wezens en wezentjes overwoekeren, dan treft ons de zegen der bescheidenheid, waaraan wij zooveel ontroerend moois van Prof. der Kinderen danken.

Ja, hij was bescheiden in zijn kunst, in de schoone beteekenis van dit woord en hij bezat de moreele kracht van die bescheidenheid, ook in de praktijk van zijn leven. Hij had een hoog gezag, dat hij als kunstenaar en als leider der Academie handhaafde. Hij had ook een tot strijden geneigde natuur voor dat, wat in het belang der kunst gewonnen en veroverd moest worden. Hij had veel te strijden. Hij streed om de verheffing van de Academie tot die hoogte waarop zij volgens zijn kunstopvattingen recht, het moreele en cultureele recht, zelfs het wettelijke recht, had. Hij streed daarvoor, met een hardnekkigheid, die slechts overtroffen kon worden door die van zijn tegenstander, het Departementaal gezag. En hij, wiens leven al zoo vol was geweest aan ontgoochelingen, — bittere ontgoochelingen vaak —, verloor, toen er eindelijk gegronde hoop kwam de overwinning te kunnen behalen. Maar hij vocht niet om de zege, hij streed ter bereiking van zijn ideaal. En in het „Wendingen"-nummer van het Rijks-Academie-gebouw gaf hij zich zelf den heerlijken troost, dat de strijd niet voor niet gestreden was: de overwinning was slechts voor de toekomst weggelegd.

Aan den dienenden kunstenaar, aan den onvermoeiden strijder dankt de bouwkunst in Nederland veel.

Het heldere licht dat hij door zijn stille werken liet vallen op de architectonische gedachte in de kunst zal, hòe ook het leven, voortjakkerend over straat en over land,

voortdonderend tot diep in den grond en voortsuizend hoog in de lucht, haar zijn eischen zal stellen, niet vertroebelen, noch verduisteren.

Dit is een versterkende troost, nu ons levenspad dat van den blijmoedigen, fijngestemden kunstenaar niet meer zal kruisen. J. P. M.

HAAGSCHE BRIEVEN.

In Pulchri Studio is een tentoonstelling gehouden die wel heel merkwaardig is te noemen.

Daar hingen 660 ontwerpen van behangselpapieren, ingekomen ingevolge de prijsvraag uitgeschreven door „St. Lucas" ten behoeve van de Fa. L. Goudsmit, groothandel in behangselpapier.

Merkwaardig vind ik het contact dat Industrie hier gezocht heeft met kunst, het aantal der medewerkers, meerdere ontwerpen en.... de belangstelling getoond door het publiek.

Juist vanmorgen las ik over de opening van een tentoonstelling van „den Nederlandschen Bond van Kunst en Industrie"; dat is „de Bond van industrieelen en uitgevers die in samenwerking met kunstenaars streven naar de voortbrenging van een fabrieksproduct, schoon en degelijk"; zooals het daar geschreven stond in de Nieuwe Rotterdamsche Courant. „De Bond brengt een geheel nieuw idee van de gemeenschap, n.l. het idee van het aesthetisch massaproduct" lees ik verder. Nu, het idee is niet precies nieuw meer; de Duitsche Werkbund heeft vele jaren geleden dit alles verkondigd. Maar het is waar dat die gedachte nog weinig ingang vond.

En elke daad in die richting verblijdt mij bizonder; die rampzalige vergissing van Ruskin c.s. beginnen we eindelijk te overleven.

Zulk een daad is het initiatief der firma L. Goudsmit, en die verdient vooral van ons, architecten, echte belangstelling.

Collega Zwiers heeft in het Bouwkundig Weekblad van 10 October l.l. een dergelijk geval behandeld: het geven van opdracht voor behangselpapier-ontwerpen aan onze eigen kunstenaars.

Ziehier dus een nieuw gebied van kunstnijverheid waar kans is dat de onbevoegden worden uitgedreven. Dat zal alleen dàn volkomen gelukken als de moeilijkheid van twee kanten wordt aangepakt: de handelaar moet den artiest om hulp vragen, en de artiest moet zich ten volle geven. Dit laatste gebeurt nog maar sporadisch; welk percentage van onze schilders vindt zichzelf niet te goed voor het ontwerpen van behangselpapier, van lichtreclame, van annonces of verpakkingsartikelen?

Een bedroevend klein beetje, vrees ik. Wel negen en negentig van de honderd willen schilderijen in lijsten maken; en ze begrijpen niet dat wij veel meer behoefte hebben aan hun kunst voor al de gebruiksdingen van het dagelijksch leven, die ook voor het volk noodig zijn als brood, dan voor die gouden lijsten met een koe of een stilleven van bananen erin.

Van het groote aantal inzenders had maar een klein deel stijl-fouten gemaakt; ik bedoel dat maar een klein percentage bestond uit min of meer bedriegelijke nabootsingen van textiel, vlechtwerk, houtbetimmering, tegels, marmer en dergelijke meer kostbare materialen dan papier nu eenmaal is; en dat maar weinig inzenders hun kracht zochten in het scheppen van illusies als door-bloemrijke-groeisels-omstrengeldenissen of braaf beschaduwde kinderspeelgoederen als trommeltjes en toeters.

Maar deze mijn lof is negatief van aard; hoe staat het met de positieve verdiensten?

En nu vind ik dit heele geval moeilijk worden. Ik durf het haast niet te zeggen; maar eigenlijk vind ik het mooiste behangselpapier.... een effen papier; en nog mooier.... heelemaal geen papier maar de geschuurde wand, al of niet met caseïne, matoline of iets dergelijks in toon gezet.

Ik wil wel toegeven dat we twee sterk verschillende toepassingen uit elkander moeten houden: de wanden van onze huizen, waartusschen we leven en waartegen ons huisraad en wij zelf duidelijk en gaaf moeten uitkomen, en de wanden van

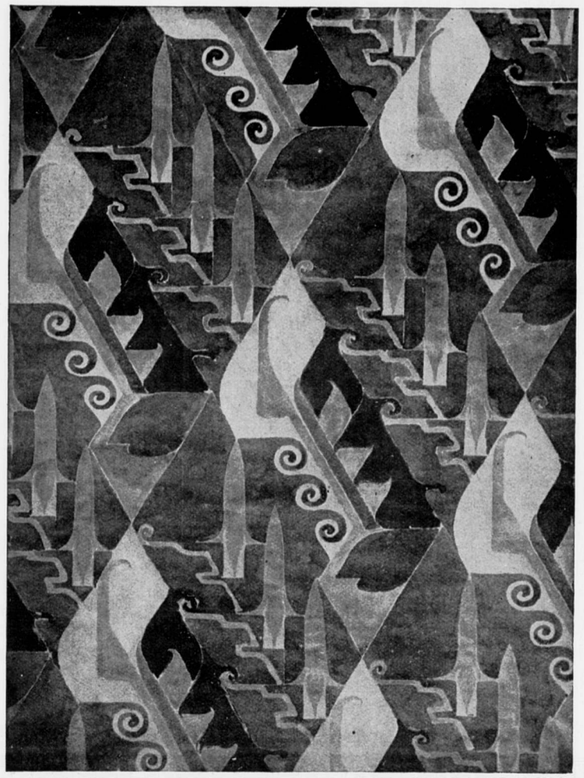

PRIJSVRAAG BEHANGSELONTWERPEN TEN BEHOEVE VAN DE Fa. L. GOUDSMIT.
1e PRIJS. ONTWERPER C. MUS HZN. DEN HAAG.

onpersoonlijke ruimten als vergaderzalen, restaurants e.d. waar inderdaad wel eens kleurige bewogenheid van noode is.

In het prijsvraag-programma staat o.a.: „Teekeningen met het speciale doel voor Badkamers of Keukens zijn uitgesloten".

Ziedaar een uitspraak naar mijn hart, dacht ik eerst bij het lezen; later begreep ik dat hiermede wel alleen gedacht zal zijn aan de technische ongeschiktheid van papier voor die genoemde ruimten, en dat deze beperking niets te maken had met principieele overwegingen.

Hiernevens zijn de ontwerpen der drie prijswinnaars gereproduceerd; fotografisch, dat beteekent thans nog in het algemeen zonder kleur, en vaak zelfs met foutieve nadrukken door de kleur-ongevoeligheid van dit procedee. Vooral dit laatste moet overwogen worden bij de beoordeeling.

Verreweg het beste bevalt mij Motto „Idee P" door C. Mus Hzn., 's-Gravenhage. De staande ruiten die het stramien vormen doen een associatie opkomen met grondleer-behang waarin diezelfde hoofdindeeling voorkomt; typisch voor onzen tijd is de eenzijdige vulling dier ruiten, evenals de klimming van het motief.

Motto „Mullem" van Sicco v. d. Woude uit Amsterdam heeft een soort schoonheid die we van Oostersche tapijten kennen; hierbij moeten de kleuren wel met buitengewoon veel talent worden gekozen om niet te onbescheiden te worden.

Motto „Cirkel" flitst op deze reproductie wel wat te veel; in werkelijkheid bestaat dit bezwaar nauwelijks. BONZO.

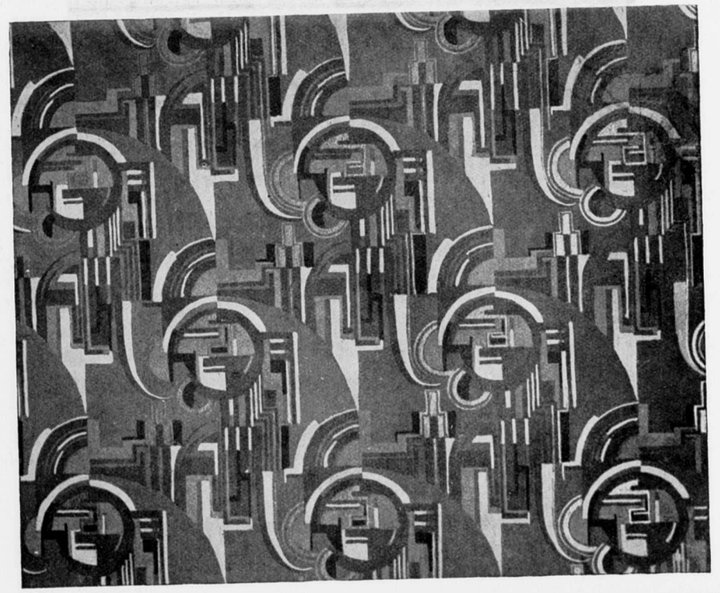

PRIJSVRAAG BEHANGSELONTWERPEN TEN BEHOEVE VAN DE Fa. L. GOUDSMIT.
BOVEN: 1e PRIJS. ONTWERPER SICCO VAN DER WOUDE TE AMSTERDAM.
BENEDEN: 3e PRIJS. ONTWERPER M. A. H. VAN DEN BERG, TE HAARLEM.

H. H. KRAMER, Architect B. N. A.

1850. 10 November 1925.

Geboren te Woudsend. Reeds vroeg wees. Op ongeveer 10 jarigen leeftijd met zijne zuster bij pleegouders te Makkum opgevoed. Heel gewoon onderwijs. Toen.... in de leer bij een timmerman. Maar.... ook anders, ook meer willend, aldra bij den Architect Brandsma, te Harlingen.

Dan, — in de practijk, bij een aannemer te Leeuwarden. En, onvoldaan met bouwkunde-zonder-meer, gelokt door de poëzie van het werk in de groote centra, — den sprong gewaagd naar Amsterdam.

Bij *Oudshoorn,* welbekend. En, als deze overlijdt, bij — en met Muysken — aan de Rotterdamsche diergaarde.

Dat was àl meer Zuidelijk.

Nog een stap, en we zien Kramer in Brussel. Dan in Ostende, bij den bouw van 't Kurhaus.

Met Janssens, Jean Baes, Jef Naert en anderen maakt hij kennis, — wordt lid van de Société centrale des Architectes, — is een poos membre délégué, werkt mee aan 't destijds zoo bekende tijdschrift l'Emulation.

Had zoowel in Amsterdam de, toen nog om de Oudemanhuispoort gevestigde Academie voor beeldende kunsten, — als in Brussel de Academie des Beaux Arts bezocht. Werkte dus dag en avond.... en werd toen weer getrokken naar het land zijner vaderen, d'aloude „Fryske groun".

Ruim 30 jaren oud vestigt hij zich te Leeuwarden. Bouwt aldra het kantoor voor de firma Gratama, thans filiaal der Nederlandsche Bank, aan de Tweebaksmarkt. Geeft zich ook met even groote toewijding aan landhuizen, villa's, (Dr. Poort, Spanjaardslaan, de Clercq—Veenwouden), restaureert verscheidene kerken (Grouw, Rauwerd, Stiens, Kollumer Zwaag, enz.).

Ook wordt Kramer dan gewaardeerd om zijn kennis van wat noodig is voor de *grondbedrijven* der Provincie.... hij bouwt vele boerderijen — straks ook zuivel-, meel- en andere fabrieken, in en buiten Leeuwarden. Al meer groeit hij in 't maatschappelijke en bedrijfsleven zoodat hij in 1906 geroepen wordt om de tentoonstellingsgebouwen voor handel en nijverheid te ontwerpen, — in 1904 reeds een belangrijke verbouwing en vernieuwing voor 't Hotel Amicitia leidde, en in 1907 werd aangewezen om de uitbreiding van het Friesch Museum te bouwen.

Zoo gaat het voort. In 1910 de Coöperatie „Exelsior". In 1912 de tentoonstellingsgebouwen voor Landbouw en veeteelt. In 1914 de zoo merkwaardige Middelbaar technische school, in 1915 de Rijkslandbouwwinterschool, in 1916/17 met Stapenséa de groote groepen arbeiderswoningen aan 't Combuursterpad enz. enz..... totdat hij nu, nog steeds werkzaam als een van 50, nog steeds frisch van geest, en ontvankelijk voor het schoone dat anderen, zij 't ook van heel tegengestelde opvattingen op zijn gebied te zien geven — den 10en November zijn 76ste levensjaar ingaat!

Wij leden van den kring „Leeuwarden" van den Bond van Nederlandsche Architecten, leden van een jongere generatie, brengen onzen Confrère op dien dag onzen groet — en onze hulde. Wij wenschen hem met zijne Echtgenoote, zijn kinderen en kindskinderen toe, dat hij moge voortgaan te genieten van den levensavond, aan 't begin waarvan hij met zoo opgewekte kracht staat, — èn moge voortgaan anderzijds, met zijn helderen geest werkzaam te zijn te midden van de velen, die zich beweldadigd weten door de warmte van zijn gemoed.

Leeuwarden, 5 Nov. 1925.

TENTOONSTELLING VAN HET WERK VAN DE LEDEN VAN DE CLUB H.B.O.

De gediplomeerden van de Vereeniging voor Voortgezet en Hooger Bouwkunst Onderricht te Amsterdam hebben zich eenige jaren geleden vereenigd onder den naam van de Club H. B. O. De leden van deze Club hebben van 24 October tot 1 November een tentoonstelling gehouden van hun werk. Uit den aard der zaak gaf deze tentoonstelling een bonte verscheidenheid te zien die eigen is aan het werk van jonge pas beginnende architecten en aangezien sommigen nog niet zelfstandig werk vervaardigd hadden, ontmoette men ook nog studiewerk, reisschetsen enz. Toch bevatte de tentoonstelling overwegend werk uit de praktijk, en dat ontneemt direct aan den aanblik het karakter van speelschheid dat tentoonstellingen van onderwijswerk kenmerkt.

Met dit werk heeft de Club laten zien, dat de gestudeerden van de Vereeniging Hooger Bouwkunst Onderricht in de praktijk serieus en degelijk werk kunnen leveren. Het meeste expositie-materiaal was niet onbekend meer, maar in het kader van de bedoelingen waarmede deze tentoonstelling werd opgezet gaf het een interessant beeld van de prestaties van een bepaalde, overigens heterogene, groep. De Club dient het houden van deze exposities te herhalen, op den duur zal het werk belangrijker worden en is op deze wijze nauwkeurig na te gaan hoe bepaalde architecten zich zelfstandig ontwikkelen.

Inmiddels mag geconstateerd worden, dat deze tentoonstelling, die vrij bleef van allerlei buitenmissigheid, die sommigen van de inzenders meenen te moeten verwachten, doch integendeel de ernst deed kennen waarmede het pad der praktijk wordt betreden, ook voor den cursus van Voortgezet en Hooger Bouwkunst Onderricht zelve, een succes was.

J. P. M.

VOLKSHUISVESTING.

Een mooi voorbeeld van hetgeen te verkrijgen is bij een meer strengere toepassing van Woningwet en bouwverordening zal bij de herbouwing van Borculo blijken. Het is toch een bekend feit, dat de besturen der kleinere gemeenten het zoo nauw niet nemen met de bouwverordening en meestal denken, dat een wet als de Woningwet alleen dient voor de grootere gemeenten. Ook laat de uitvoering van art. 9 der W.W. nml. het instellen van een „voldoend" bouw- en woningtoezicht veel te wenschen over en dat alles heeft ten gevolge, zooals voldoende uit de jaarverslagen der gezondheidscommissiën blijkt, dat de volkshuisvesting ten platten lande over het algemeen nog veel te wenschen overlaat.

Ook wordt door de gemeentebesturen der kleine gemeenten niets gevoeld om de ontsiering van stad en land te bestrijden. Hoewel dat niet direct op den weg van het arbeidsveld der Gezondheidscommissie ligt, besloot een Gezondheidscommissie om de gemeentebesturen te adviseeren om een zgn. „welstandbepaling" in de bouwverordening op te nemen en tevens om lid te worden van de Provinciale Schoonheidscommissie. De grootste gemeente in het ambtsgebied antwoordde, dat zij dat laatste voor hun gemeente niet noodig achtte. Och, ja, het advies van bij uitstek deskundigen op aesthetisch gebied heeft men niet noodig. De kleinste gemeente in het ambtsgebied gaf te kennen, daar de bevolking hoofdzakelijk uit landbouwers bestond zij geen vrijmoedigheid vond om aan den Raad voor te stellen om een welstandbepaling in de bouwverordening op te nemen en om lid te worden van de Provinciale Schoonheidscommissie. Wat een treurige zienswijze van dat gemeentebestuur. Heeft zoo'n bevolking ook geen recht om in een mooie omgeving te wonen?

Voor de treurige stormramp maakte Borculo werkelijk een aardigen indruk. Door den storm ontdaan van het natuurschoon kwamen eerst recht de leelijke woningtypen aan den dag. Nu kwam eerst goed uit, dat het geheel gevormd werd door een droeve,

ziellooze plattelands-geveltjesfabricage, ontworpen door zgn. architecten zonder eenig aesthetisch gevoel. Er behoeft dan ook heel weinig te gebeuren, om een geheel ander Borculo te doen herrijzen uit de puinhoopen. En dat zal, door den gang van zaken, zooals alles geregeld is. Na den ramp kwam het Geldersch Genootschap tot bevordering en instandhouding van de Schoonheid in Stad en Land tot het besluit om met haar orgaan de Geldersche Schoonheidscommissie de geheele technische en aesthetische leiding van den wederopbouw op zich te nemen. Gelukkig kon het Steuncomité zich hiermede vereenigen. Ter plaatse werd een bouwbureau opgericht, welks taak vooreerst is een controleerende; het moet de binnenkomende plannen tot herstel beoordeelen uit een financieel oogpunt, maar tevens ook uit een aesthetisch standpunt en zoo noodig adviezen tot verbetering der bouwplannen geven. Ten slotte wordt gedurende het bouwen, het bouwtoezicht uitgeoefend.

Nu blijkt dat de kwaliteit van de ingezonden teekeningen voor het grootste deel beneden peil is, en wordt van de bevoegdheid tot het verbeteren van gevelteekeningen een druk gebruik gemaakt. Ook is het goed, dat gedurende den bouw een goed bouwpolitietoezicht wordt uitgeoefend, wat de ervaring mij bij mijne contrôle voor de Gezondheidscommissie geleerd heeft. Wat werd dikwijls geknoeid met de metselspecie en hieraan is wellicht meer de grootere of kleinere aangerichte schade te wijten, dan in de soort van de gebezigde steen.

Ir. Schaap heeft een uitbreidingsplan ontworpen, waarbij vooral de aandacht geschonken is aan de verkeerstoestanden in het centrum van de kom. Van de gelegenheid zal voorts gebruik gemaakt worden om de ergste krotwoningen te doen verdwijnen. Slechte woningen, welke noodig herstel verdienen, zullen tevens niet vergeten worden.

Men ziet dus een verbetering op allerlei gebied, hetgeen de volkshuisvesting zeker ten goede zal komen.

Voor het overige gebied van het geteisterde gebied van Gelderland zijn de plaatselijke architecten belast en worden bijgestaan op aesthetisch gebied door een deskundige. Daarmede heeft men rekening te houden, al bevat de bouwverordening geen welstandsbepaling, want geen steun wordt door het Steuncomité verleend, als zulks niet geschiedt.

Het is niet gewaagd om te voorspellen, dat het nieuwe Borculo in velerlei opzicht een voorbeeld zal worden op het gebied der volkshuisvesting en dus zal kunnen toonen, hetgeen te bereiken valt als men Woningwet en bouwverordening ten uitvoer brengt en men gebruik maakt van de voorlichting van het Geldersch Genootschap. Dan zal dat zeker navolging vinden ook in andere plattelandsgemeenten, welke blijkbaar het nut van dat alles nog niet inzien. Zoo zal het treurige onheil, dat Borculo getroffen heeft, toch ook weer een goede zijde kunnen aanwijzen.

Werkelijk het is te betreuren, dat men nog niet algemeen inziet welk een groote beteekenis een goede volkshuisvesting voor de ingezetenen beteekent. Om dit te doen uitkomen nog een enkel voorbeeld. In een gemeente wordt financieel steun verleend aan een bouwvereeniging tot verbetering van de volkshuisvesting voor het bouwen van woningen. Omdat de gemeente het geld fourneert, is de gemeente-architect belast met de uitvoering. Het woningtype dat hij ontworpen heeft is zéér matig. Een mooi groot bouwterrein is ter beschikking van de gemeente. Enkele rechte lijnen zijn daardoor getrokken voor de toekomstige straten. Wat zal nu de toekomst geven? Een complex van enkele akelige arbeiderswoningen van hetzelfde type. Als nu zoo'n ontwerper eens terzijde was gestaan door de schoonheidscommissie, dan wed ik zeer zeker dat daarvoor in de plaats een mooi tuindorp was verrezen. Wat een veel aangenamer huisvesting ware dat geweest voor de aanstaande bewoners. Daarom laat ons hopen, dat de herbouw van Borculo vele gemeentebesturen tot andere gedachten zal brengen en wel dat een goede behartiging der volkshuisvesting een zegen is voor de ingezetenen.

Ir. J. VAN DER BREGGEN.

14 NOVEMBER 1925 NUMMER 46

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

INHOUD.

Mededeelingen. H. van der Schaaf†. — Berichten. Promotie Ir. J. H. Plantenga. — A. Nolen†. — Architect Olaf Nordhagen†. — Internationale Prijsvraag voor een Linoleumvloer — De Waterloo-brug te Londen. — De tentoonstelling van den Kring „Hilversum", door J.P.M. — Architect H. H. Kramer. B. N. A. 75 jaar. — Rotterdamsche Post, VIII, door Periscopius. — Nieuwe Boekwerken, door E. P. M. — Metselspecie van de ingestorte gebouwen te Borculo, door Pl. van den Berg, Architect B. N. A.

MEDEDEELINGEN.

H. VAN DER SCHAAF †. Op 3 Nov. j.l. is te Winterswijk overleden de heer H. van der Schaaf, Architect B. N. A. Van af 1897 was de heer Van der Schaaf Gemeente-architect. Hij bereikte den leeftijd van 69 jaar.

BERICHTEN.

PROMOTIE Ir. J. H. PLANTENGA. Op 11 November is de heer Ir. J. H. Plantenga, bouwkundig ingenieur, geboren te Rotterdam, aan de Technische Hoogeschool te Delft gepromoveerd tot doctor in de Technische Wetenschap na verdediging van een proefschrift, getiteld: „Les initiateurs du style baroque dans le Brabant" en van stellingen.

De promotie geschiedde „met lof".

A. NOLEN †. Te Leiden is, 73 jaren oud, overleden de heer A. Nolen, die Directeur is geweest van de Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen te Rotterdam.

ARCHITECT OLAF NORDHAGEN †. De Noorsche kunst heeft wederom een groot verlies geleden, zoo lezen we in „Het Vaderl." Nauwelijks 42 jaar oud is vrij plotseling overleden de bekende architect Olaf Nordhagen, professor der Technische Hoogeschool van Drontheim en leider der restauratie van de domkerk aldaar. In deze laatste kwaliteit is zijn heengaan een onherstelbaar verlies voor Noorwegen.

Men kent den strijd over deze kerk en haar restauratie gevoerd; het einde is geweest toen de benoemde buitenlandsche commissie in 1922 eenstemmig Macody Lundi's systeem verwierp en een zeer waardeerend oordeel over Nordhagen's plan uitsprak. Toen kreeg Nordhagen wederom de handen vrij en mocht hij ongestoord zijn werk voortzetten. Intusschen hadden deze beslommeringen hem van eenige zijner beste arbeidsjaren beroofd en hem bovendien lichamelijk en geestelijk ontzettend veel kwaad gedaan. Zooals hij het zelf eens uitgedrukt heeft, is deze tijd van strijd en gedwongen rust voor hem een ware nachtmerrie geweest. Het heeft vrij zeker tot zijn vroegtijdigen dood bijgedragen.

Nordhagen heeft naast zijn veelomvattenden arbeid der restauratie van de domkerk, een aantal openbare gebouwen en kerken in Noorwegen gebouwd, die van zijn groot talent getuigen.

Hij zal op kosten van den Staat worden begraven. (H.bd.)

INTERNATIONALE PRIJSVRAAG VOOR EEN LINOLEUMVLOER. De Jury voor deze prijsvraag heeft op 3 October 1925, nadat zij de eerst uitgeschreven prijsvraag, op grond van het onvoldoende aesthetische gehalte van de inzendingen ongeldig heeft verklaard, een nieuwe prijsvraag uitgeschreven met een 1en prijs van 4000 Lire, een 2en prijs van 1000 Lire.

De inzendingen moeten voor den 24 December 1925 ingezonden worden. Alle verdere bepalingen van de eerste prijsvraag blijven voor deze tweede van kracht.

DE WATERLOOBRUG TE LONDEN. De architect sir Edwin Lutyens, die als deskundige is geraadpleegd aangaande de Waterloo-brug, verklaart in zijn rapport aan den Graafschapsraad van Londen, dat hij het niet mogelijk acht, de brug te behouden, tenzij deze opnieuw wordt gebouwd.

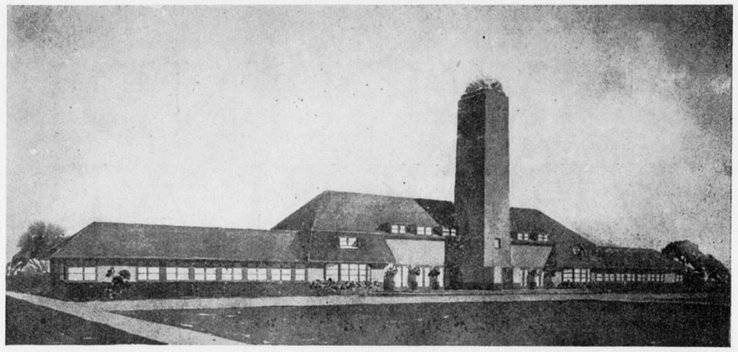

ONTWERP-TROELSTRA-OORD. ARCH. J. C. VAN EPEN.

DE TENTOONSTELLING VAN DEN KRING „HILVERSUM".

Het vorig jaar nam de Kring „Hilversum" het besluit ieder jaar (zoo mogelijk) een expositie te houden van het werk van zijn leden. De eerste tentoonstelling had daarop plaats in September van het vorig jaar, nu, een jaar daarna, de tweede. Het blijkt dus dat de Kring „Hilversum" zich aan zijn besluit houdt, in elk geval tracht er zich aan te houden.

Het vorig jaar wezen wij reeds op de belangrijke daad die de Kring „Hilversum" had verricht met het inrichten van zulk een tentoonstelling. In zekeren zin is het doeltreffender een bouwkunst-tentoonstelling te houden in een kleine plaats dan in een groote stad. Hier komen alleen de belangstellenden op bezoek. On prêche pour les convertis. En alleen als een bouwkunst-tentoonstelling grandioos wordt opgezet, en zij behoort tot een punt van een officieel programma van een feestelijke gelegenheid, dan komt ook het groote publiek, dat het programma „afwerkt", in de bouwkunstzalen. In een kleinere plaats is dat anders en het blijkt ook te Hilversum: het bezoek is over het algemeen bevredigend en het publiek toont belangstelling. Ook het „gewone" publiek.

De attracties in zoo'n plaats zijn niet zóó veelvuldig, dan dat men ook nog eens niet in de Kunstzaal Brok naar de architectenteekeningen kan gaan kijken. Daarbij komt nog iets. In een landelijke gemeente staat het publiek anders tegenover de bouwkunst dan in een groote stad. In een landelijke gemeente is het bouwen veroveringen maken op de natuur en het gevoel voor de natuur is bij de menschen, die buiten wonen, anders ontwikkeld, dan bij menschen in de groote stad.

Een stedeling ziet rondom de bebouwde kom bouwrijp gemaakte gronden en kan zich de tafereelen, een Gabriël waardig, van een paar jaar tevoren, nauwelijks meer herinneren. Hij is ingepolderd tusschen opgespoten grond. Ook al een zorg!

Door het natuurgevoel staan de menschen in een landelijke gemeente nader tot „het bouwen", dat voor hen verandering van natuur beteekent, en hen dus direct treft.

Daarom kan het: „Frappez, frappez, toujours", waaraan de Kring „Hilversum" gedachtig is, eerder een gunstiger effect hebben op de bewoners op het land dan op die in de groote steden.

Deze tentoonstelling van Gooische architecten B.N.A. bevat, op enkele uitzonderingen na, geheel nieuw werk, d.w.z. werk dat het vorig jaar niet werd geëxposeerd. Dit is een gunstig teeken, nietwaar?

Noteeren wij thans in het kort waarmede de exposanten voor den dag zijn gekomen.

Architect H. A. van Anrooy toont zijn Humanitaire School te Laren, een sympathiek en een knap werk.

Van de heeren Bakker en Bunders zagen wij eenvoudige landhuizen, en winkelhuizen, de Gooische Huishoudschool en een vreemdsoortig vereenigingsgebouwtje;

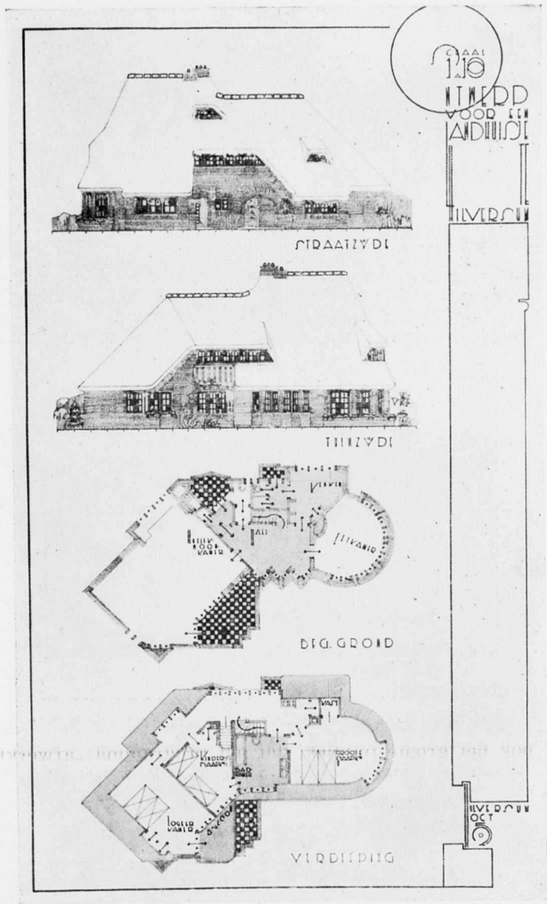

LANDHUIS ONTWERP TE HILVERSUM.
ONTWERPER E. VERSCHUYL, GETEEKEND DOOR P. VERSCHUYL Ezn.

van Epen toont zijn groote woningcomplexen te Amsterdam in fraaie foto's en het ontwerp van zijn Troelstra-Oord, de défauts de ses qualités opvallend toonend. Is de groote gedachte verdienstelijk, aannemende dat het gebouw van het Troelstra-Oord zulk een groote gedachte wettigt, het detail in dit ontwerp is zwak. De heer C. de Groot zond o.a. een ontwerp in voor een Diaconessen Ziekenhuis, de heer Wouter Hamdorff een groote zeer verdienstelijke aquarel van zijn „Bijenkorf" project. De bouwwerken van G. v. Hoogevest, enkele kerken, een kapel en een Internaat van het Zeister Lyceum, zitten sterk in de materie vast, zooals die van den heer J. v. Laren een winkelhuis te Zaandam, en een landhuis te Laren, sterk in de teekening vastzitten. De architect Middag toont eenvoudige landhuizen, Theo Rueter zijn Kerk te Bussum en een ontwerp voor het Troelstra-Oord. Voorts zagen wij een groote inzending van architect E. Verschuyl, verschillende bouwwerken omvattend, waarbij een ontwerp voor een landhuis te Hilversum door geestige teekenwijze en verdienstelijke architectuur opvallend. Jac. Wormser laat schoolgebouwen zien, in minitieuze overwogen verhoudingen en details, boekbanden en een fantasie op een kerkgebouw. Is een fantasie op een kerkgebouw voor de Neder Duitsche Hervormde Gemeente

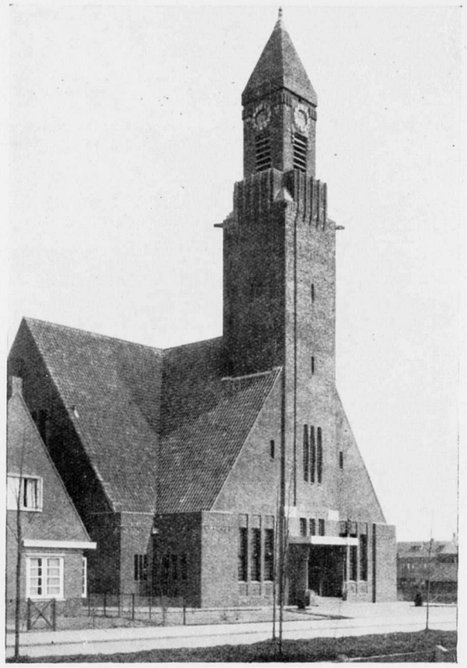

KERK TE HILVERSUM. ARCH. D. VAN ZANTEN.

mogelijk? De teekening toont het ons niet. Opvallend is het aantal kerkgebouwen op deze kleine tentoonstelling. Ook van Zanten toont er een, die wij hierbij reproduceeren.

Voorts vinden wij van hem een ontwerp voor een volkspark, waarin het bouwen veel op de natuur verovert.

De tentoonstelling was zeer eenvoudig maar smaakvol aangekleed, door een Commissie uit de leden van den Kring.

Verspreid stonden en lagen de beeldhouwwerken van de Gooische beeldhouwers J. de Graaff, G. Hoppe en P. Testas, die officieel aan de expositie deelnamen.

Het reclamebiljet van Wouter Hamdorff is zeer artistiek maar negeert vele eischen die men aan een reclamebiljet moet stellen.

Rest ons te vertellen dat het werk van enkele kringleden ontbreken moest, echter niet uit gemis aan belangstelling, maar door de omstandigheid dat zij momenteel geen expositiemateriaal ter beschikking hadden.

Het volgend jaar zullen zij dus wel op het appèl zijn.

De tentoonstelling werd op Maandag 2 Nov. geopend door den Burgemeester van Hilversum, den heer Mr. P. J. Reymer, in tegenwoordigheid van den Voorzitter van den B.N.A., den heer P. G. Buskens, die namens het Bestuur van den B.N.A. den kring gelukwenschte en hulde bracht met het houden der expositie. J. P. M.

ARCHITECT H. H. KRAMER, B.N.A. 75 JAAR.

Op den 10en Nov. heeft de Kring Leeuwarden, in samenwerking met de afd. Leeuwarden van den Nederl. Aannemersbond den Jubilaris een aantal fotogrammen aangeboden van eenige der belangrijkste door hem gebouwde werken. Daarbij werd de wensch uitgesproken dat de bezichtiging van deze afbeeldingen, naar werken uit

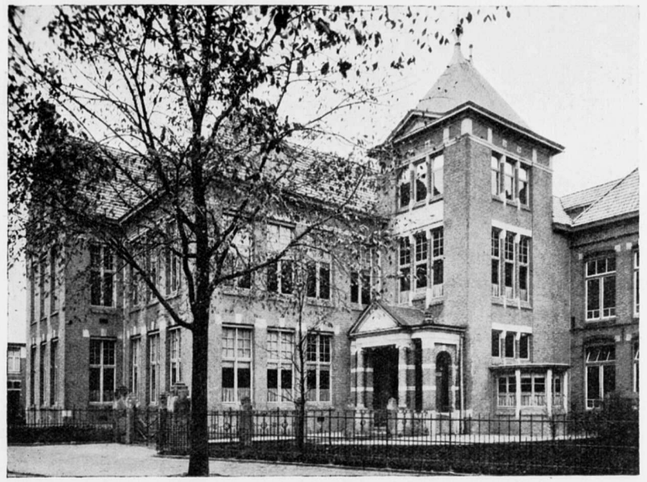

MIDDELBAAR TECHNISCHE SCHOOL EN WOONHUIS AAN DEN STATIONSWEG TE LEEUWARDEN. ARCHITECT H. H. KRAMER B. N. A.

vroegeren èn lateren tijd, den heer Kramer tot in lengte van dagen moge herinneren dat èn de architecten èn de aannemers, hem eeren als een bouwmeester aan wien Friesland zoowel in kunstzinnig als in bouwtechnisch opzicht grooten dank verschuldigd is. Als de heer Kramer daarvan de zekerheid zal hebben, dan moge dit hem troosten over de, ook hem in zijn meer dan 40 jarige practijk niet gespaarde teleurstellingen, het moge hem bemoedigen bij allen arbeid dien zijne hand nog te doen vindt. En als hij eenmaal den tijd gekomen acht om dien arbeid geheel aan anderen over te dragen, zal 't dien opvolgers geen grooter vreugde zijn dan deze: zich te spiegelen aan den vriendelijken, den krachtigen, den kunstzinnigen voorganger, den architect H. H. Kramer.

L., Nov. 1925.

ROTTERDAMSCHE POST VIII.

Toen wij in onzen vorigen brief waagden te voorspellen dat het Hofpleinvraagstuk weldra opnieuw in het brandpunt van de openbare belangstelling zou komen, hadden wij niet op het oog het sindsdien gedane voorstel van B. en W. aan den Raad om het plan Berlage terzijde te stellen en geheel in afwijking van dat plan een brug te bouwen ten Zuiden van de Delftsche poort.

Een zoo gebrekkig voorstel hadden wij waarlijk niet verwacht.

Wanneer de warwinkel van bezwaren rondom het Hofplein op te lossen ware met het slaan van een simpele brug, waarom is dán in den loop der jaren aan den dienst der gemeentewerken, waarom is dan tenslotte aan Dr. Berlage het maken van plannen opgedragen?

Voorzeker kan een brug ter plaatse in een behoefte voorzien. De onmiddellijke voordeelen van het slaan eener brug zijn voor bijna iederen kruideniers- en slagersjongen waarneembaar.

De nadeelen van het voorstel echter zijn slechts waarneembaar voor hen, die uit hoofde van hun positie gewend zijn zich de in ontwikkeling zijnde zaken voor te stellen in onderling verband, voor hen, die om een voorbeeld te noemen, gewend zijn zich bij het metselen van iederen steen af te vragen of hij wel in het onderling verband past en of hij niet wanneer het gebouw voltooid is, leelijk in den weg zal zitten.

Het heeft weinig zin in het kort bestek van dezen brief een der vele zijden van het Hofpleinvraagstuk opnieuw te gaan belichten, doch het kan zijn nut hebben te wijzen op de weinig voorbeeldige, weinig voorname wijze waarop nog steeds het binnenstadsvraagstuk te Rotterdam wordt behandeld.

Hoewel zulks in de memorie van toelichting niet wordt vermeld, is het thans door B. en W. gelanceerde voorstel naar wij meenen aan de hand gedaan in een adres van een winkeliersvereeniging. Op zichzelf beschouwd kan het idee daarom toch goed zijn, doch het zou tegenover de openbare meening wenschelijk zijn dat in een moeilijk en belangrijk vraagstuk als het onderhavige de consequenties van een voorstel onder het volle licht der ambtelijke rapporten konden worden beoordeeld.

Het gemeenschappelijk rapport evenwel van den dienst der gemeentewerken en van de verkeerspolitie wordt niet gepubliceerd, zoodat we helaas verstoken blijven van de gedachten die het voorstel bij de vakmenschen van verkeer en stadsontwikkeling heeft gewekt.

Het eenige dat wordt losgelaten is de lakonieke opmerking dat de rapporteurs bij een brug als door B. en W. bedoeld een breedte wenschelijk achten van 16 M.

Ook dit gedeelte van het advies valt niet in goede aarde, daar op aanraden van de commissie van bijstand voor de plaatselijke werken een breedte wordt voorgesteld van 23 M.

Het is voor hen, die gaarne zouden zien dat ook Rotterdam zich ontwikkelt op meer harmonieuze wijze, wel zeer grievend om te zien hoe hier B. en W. lichtvaardig het potlood grijpen uit de hand van een grijzen stedebouwer en op oud-Rotterdamsche wijze aan de meest dringende moeilijkheid een zuiver incidenteele oplossing geven met volkomen veronachtzaming van de jammerlijke gevolgen die hun kortzichtige greep na zich sleepen moet.

Zóó incidenteel is het voorstel dat zelfs de beantwoording van de vraag hoe het tramverkeer over de brug moet worden geleid, tot nader orde wordt uitgesteld.

Nu zegge men niet dat de nieuwe brug later verlaagd of zelfs afgebroken kan worden om plaats te maken voor den nieuwen toestand, want dit is juist het fnuikende van het voorstel, dat bebouwing van de onmiddellijke omgeving van de nieuwe brug niet kan worden tegengegaan, zoodat in feite men hier staat voor een beslissing van veel verder strekkenden aard. De nieuwe gebouwen zal men bezwaarlijk evenals de brug kunnen afbreken of verlagen.

Het slaan van een brug zonder tevens een plan van aanleg te aanvaarden kan niet anders beteekenen dan het vastnagelen van de dwaze en chaotische omgeving van het toekomstig hart der stad met alle nadeelen van dien uit verkeerstechnisch en aesthetisch oogpunt.

Het voor de hand liggend denkbeeld om Dr. Berlage een nieuw plan te vragen, minder grootsch en minder kostbaar dan het vijf jaar geleden gepubliceerde, wijzen B. en W. van de hand met het argument van tijdverlies!

Deze van onwil getuigende uitvlucht is des te grievender, omdat Dr. Berlage voor zijn grootsch ontwerp ongeveer evenvele maanden heeft gebruikt als ons stadsbestuur heeft noodig gehad voor het voorstel om het terzijde te stellen.

De gansche lange Hofpleingeschiedenis getuigt van onwil, slapheid, slecht inzicht en gemis aan alle idealisme.

Het is te wenschen dat de plaatselijke pers haar bouwkundige medewerkers een woord van gezond verstand laat spreken. Thans wordt namelijk van deze ernstige zaak in Rotterdam de aandacht der burgerij afgeleid door het rumoer van een timmerman-bouwkundige, die vermoedelijk voor de grap indertijd een z.g. Hofpleinplan in een achteraf café heeft ter inzage gelegd, welk wereldschokkend feit door kostbare advertenties in de bladen werd aangekondigd.

Zelfs deze „deskundige" acht het voorstel van B. en W. dezer would-be wereldstad voor ingrijpende verbetering vatbaar.

PERISCOPIUS.

NIEUWE BOEKWERKEN.

Constructie van gebouwen deel II, 4e stuk. Wattjes. Prijs ingen. *f* 5.—. Uitg. Mij. „Kosmos".

Deze aflevering is behalve aan betimmeringen voornamelijk gewijd aan hang- en sluitwerken. Alle mogelijke sluitingen en sloten worden hierin behandeld, toegelicht door zeer duidelijke teekeningen; het is een prachtige verzameling zooals ik nog in geen ander leerboek zag en een studie op zichzelf waard. Tenslotte kamerbetimmeringen voorzien van vele clichés naar uitgevoerde werken.

Constructie van gebouwen. Deel III, 1e stuk. Prof. Wattjes. Uitg. „Kosmos". Prijs ingen. *f* 5.—.

De eerste aflevering van het 3de deel, waarin vloeren, plafonds, gewelven en trappen behandeld zullen worden. Bijna het geheele 1e stuk vraagt de aandacht voor houten balklagen, die dan ook weer, zoo volledig mogelijk en met talrijke teekeningen toegelicht, besproken worden; daarna houten vloeren in verschillende uitvoeringen, aan dit belangrijk onderwerp is ook de noodige aandacht besteed, en ten slotte ijzeren binten en kolommen.

Al heeft de schrijver zich, zooals hij in z'n voorwoord zegt, moeten beperken, dan heeft toch die beperking aan de degelijke behandeling van het onderwerp geen afbreuk gedaan.

Catalogus van kaarten enz., uitgegeven door de Topographische Inrichting. Landsdrukkerij. Prijs *f* 0.25. Een boekje, inhoudende de algemeene bepalingen betreffende het verkrijgbaarstellen, aanvragen en verrekenen van de door de Topographische Inrichting uitgegeven kaarten, den catalogus der kaarten, voorbeelden van de kaarttypen, en een bladwijzer over de kaart van Nederland. Een nuttig boekje ten dienste van architecten, die belast zijn met het ontwerpen van uitbreidingsplannen.

Burgerlijke Bouwkunde. Deel II, afl. 3 en 4, door M. Sirag. Uitg. H. ten Brink. Arnhem. Prijs *f* 3.—.

Dit deel van de Burgerl. Bouwk. behandelt kappen, kapconstructie en dakbedekking, wordt in een betrekkelijk klein bestek, veel en velerlei over dit belangrijke onder-

deel behandeld, toegelicht met schetsen achter in het boek. Deze teekeningetjes zijn over het algemeen nogal duidelijk, al zijn ze soms wat klein, en worden goede en slechte constructies naast elkaar gesteld. Het is bij dergelijke werken altijd jammer dat de figuren niet tusschen den tekst staan, ook zijn sommige voorbeelden, zooals b.v. de aansluiting aan daken tegen topgevels van constructie wel goed, doch van vorm slecht, doordat de topgevel veel te ver boven het dakvlak uitsteekt, ook hier moest op het verkeerde gewezen zijn. De beschrijving van de dakbedekking, „canvapara" is niet juist. Waarschijnlijk uit een meer geschiedkundig oogpunt wordt nog altijd in vele bouwkundige werken uitvoerig stilgestaan bij zinken daken in alle mogelijke constructies, terwijl deze nooit meer toegepast worden.

Behalve deze enkele aanmerkingen is het een boek dat met zorg en kennis van zaken behandeld is en als een goed en niet te duur leerboek voor de burgerlijke bouwkunde is aan te merken.

E. P. M.

METSELSPECIE VAN DE INGESTORTE GEBOUWEN TE BORCULO.

Naar aanleiding van mijn beschouwingen over de constructie van de ingestorte gebouwen te Borculo in het „Bouwkundig Weekblad" van 29 Aug. is mij meermalen gevraagd, hoe ik dacht over den pennestrijd, die gevoerd wordt over de kalkzandsteen.

Met opzet heb ik in mijn artikel over de kalkzandsteen gezwegen, omdat het schrijven daarover zoo licht een belangenstrijd naar voren brengt, wat bij zoo'n ontzettend natuurgebeuren misplaatst is.

Terecht is in deze zaak op het onpartijdig standpunt van het Bouwkundig Weekblad gewezen. In het stadium waarin de strijd zich op het oogenblik bevindt, kunnen de tegenstanders moeilijk tot overeenstemming komen. Het is daarom noodig, dat wetenschappelijke proeven genomen worden betreffende de aanhechting van specie, zooals die in Borculo gebruikt is bij toepassing van kalkzandsteen.

Wanneer voor de fabriekjes te Borculo baksteen inplaats van kalkzandsteen was gebruikt en specie van dezelfde samenstelling, dan waren zij m.i. ook ingestort, want de aanhechting van slechte specie is aan alle steenen gering. Bovendien is de geheele constructie van zulke goedkoope gebouwtjes meestal weinig solide.

Over het algemeen wordt uit verkeerde zuinigheid of slechte gewoonte specie gebruikt met te weinig verhardingsvermogen en bij toepassing van kalkzandsteen, die goedkooper is dan baksteen is dit nog erger, zoodat dan een nog slechtere specie gebruikt wordt dan voor baksteen.

In ons land, waar *scherp* en *schoon* rivierzand zoo gemakkelijk te verkrijgen is, moest het gebruik van minder geschikt zand bij de samenstelling van specie verboden worden.

Dikke muren als die van de Herv. Kerk te Borculo kunnen, ondanks minder goede specie, toch nog een grooten weerstand bieden; maar bij dunne muren is goede specie een eerste vereischte.

Daar ik in het Bouwkundig Weekblad van 29 November 1924 een artikel over de samenstelling van metselspecie schreef, kan ik er hier niet op terug komen; maar andere bladen kunnen het vrij overnemen; doch gaarne zag ik mij het desbetreffende blad dan toegezonden.

Wat kalkzandsteen betreft, met Prof. J. A. van der Kloes zeg ik: „men gunne ze de bescheiden plaats, die haar in den bouw toekomt". De eerste plaats, die onze mooie Hollandsche baksteen uit *architectonisch* oogpunt inneemt, is niet te verdringen.

Vlaardingen.

PL. VAN DEN BERG,
Architect B.N.A.

21 NOVEMBER 1925 NUMMER 47

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

INHOUD.

Mededeelingen. Prijsvragen Bouwkunst en Vriendschap 1925. — Berichten. Prof. Henri Evers. — Nederlandsche baksteen naar Engeland. — Het Tellegen-Monument. — Officieele Mededeelingen. Bestuursvergadering B.N.A. — Adres van het Bestuur van den B.N.A. aan Gedeputeerde Staten van Noord-Holland. — De Place de la Concorde, door J. P. Mieras. — Tentoonstelling van den Ned. Bond van Kunst en Industrie te Haarlem, door Aug. M. J. Sevenhuysen.

MEDEDEELINGEN.

PRIJSVRAGEN BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP 1925. Op de, door de Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap in dit jaar uitgeschreven prijsvragen, zijn tezamen ingekomen 89 antwoorden als:

A. Voor een *Concertgebouw en Conservatorium* 32 antwoorden onder de Motto's: Concertgebouw en Conservatorium, Euterpe; Dominant; Hero; Corry; Gemini; Lotos; Hrythme; Hooge C; Herfst 1925 II; Opus 4; Sirkel; Faust; Why; H.H.T.; Sonate Pathétique; Eer en Leer; S.S.; A. E. in cirkel (geteekend); Toon en Ruimte; J. T.; Vorm; Beiaard; Vioolsleutel (geteekend); J.; 40; Orpheus; Berosi; Zilvermeeuw; Vioolsleutel (geteekend in vlindervorm); J. S. Bach; Acht; Rythme.

B. voor een *Tennishuisje* 57 antwoorden onder de motto's: Groen; Wit Groen; De Veldhoeve; Ready; Theo; Jopie; 1925; Marie I; Hans; Marie, Baker, Eddy; B.B.V.T.; Climak; Herfst 1925 I; Forty; Marie II; Game; Sport I; Castor en Pollux; Bill; Timmer; Cirkel in gouden kruis (geteekend); Serven; Zus; West; De Klep; Marie Jo; Sport II; Kees; Logica; Hout; Eenheid; IJzer en Steen en Verticaal; 22; Utilité; Tristan en Eva; R.F.C.; Lawn I; Een; A set; Tennis; Platdak; Weka; Donar; 1; T; Pax; Bal; Racket; Flirt; Ci sia el sole; Luifel; T. M. in driehoek (geteekend); E; Ivy; Herinnering; Lawn II; Silhouet; A.

BERICHTEN.

PROF. HENRI EVERS. Op 24 Nov. a.s. wordt Prof. Henri Evers, Hoogleeraar aan de Technische Hoogeschool te Delft 70 jaar. Hij zal op dien dag in het Gebouw voor Decoratieve Kunst van de Technische Hoogeschool aan de Oude Delft No. 75 een receptie houden. De ontvangst zal aanvangen om 4 uur n.m.

NEDERLANDSCHE BAKSTEEN NAAR ENGELAND. Hierover lazen wij in N. R. Ct. van 13 Nov. het volgende:

Het is wel opmerkenswaardig, schrijft het weekbl. Schuttevaer, dat zich de laatste twee, drie jaar een geheel nieuw vervoer op Engeland heeft ontwikkeld, waarvan men vóór of tijdens den oorlog niet hoorde, n.l. het vervoer van steenen, gewone metselsteenen, alleen van iets grooter formaat dan hier te lande gebruikelijk. Hoogstwaarschijnlijk is dit te danken aan den grooten achterstand in het bouwen van huizen tijdens den oorlog in Engeland, een achterstand, waarin de binnenlandsche productie van steenen niet afdoende schijnt te kunnen voorzien.

Millioenen bij millioenen steenen worden in hoofdzaak naar Londen vervoerd van België (van de Schelde boven Antwerpen, kanaal van Willebroek, Ostende, Nieuwpoort, enz.), van Frankrijk (Calais, Duinkerken, enz.) en van Nederland (fabrieken aan de groote rivieren). Naar verluidt, zal eerlang ook vanuit Groningen de verzending beginnen.

Eigenaardig is, dat dit geheele transport in hoofdzaak door onder Nederlandsche vlag varende schepen wordt bewerkstelligd. Naast enkele kleine stoombooten en vlotgaande zeelichters wordt dit vervoer bediend door motorschepen en zeilschepen met hulpmotor,

van 150 tot 200 ton D.W. Deze schepen leenen zich bijzonder goed voor dit werk, omdat de steenen grootendeels in Londen boven de vaste bruggen aan werven met ten hoogste $7^1/_2$ voet diepgang moeten worden gelost, waarom grootere zeeschepen daarvoor niet in aanmerking komen. Ze varen dan ook geregeld heen en weer, de terugreis in ballast of een enkelen keer met lading. Naar het schijnt, is dit werk vrij goed loonend, doch de sterke concurrentie neemt ook in dezen reeds den room van de melk. Momenteel varen reeds 25 van deze scheepjes geregeld met steen, terwijl nog enkele in aanbouw zijn. Wanneer men aanneemt, dat elk gemiddeld 30 reizen per jaar doet, dan maken deze schepen 750 reizen gerekend elk op plm. 180 ton, is 135.000 ton per jaar.

Voor de kleine zeevaart is het te wenschen, aldus besluit het blad, dat dit vervoer nog langen tijd wordt bestendigd.

HET TELLEGEN-MONUMENT. Wij vernemen, schrijft „de Telegraaf", dat de bebouwingsplannen voor het z.g. Coöperatieplein in Amsterdam-Zuid (gelegen tusschen Henrick de Keyserplein, de Lutmastraat en de Coöperatiestraat), thans vaster vormen hebben aangenomen.

Over een drietal maanden zal waarschijnlijk met de bebouwing worden begonnen.

Het Tellegen-monument, dat naar ontwerp van architect Kramer ter blijvende nagedachtenis aan Burgemeester Tellegen werd vervaardigd, is thans gereed gekomen en zal als middelpunt op dit plein worden opgericht.

Het plein zal daarna den naam van Tellegenplein verkrijgen.

Als achtergrond voor dit monument zal een gebouwtje verrijzen, bestemd voor Openbare leeszaal of andere algemeene doeleinden. Op dit gebouw zal een klokketorentje worden aangebracht, ten einde in de behoefte aan openbare uurwerken in plan-Zuid metterdaad tegemoet te komen.

Achter het monument zal een beplanting van Japansche blauwe regen worden aangebracht, welke in den middenzomer een prachtigen achtergrond zal vormen. Ter weerszijden worden populieren geplant.

Een en ander zal gepaard gaan met het doortrekken van Talma- en Pastoorsstraat en vermoedelijk in den loop van 1926 worden voltooid.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.

BESTUURSVERGADERING B. N. A. Het Bestuur van den B. N. A. zal op Dinsdag 1 Dec. zijn maandelijksche vergadering houden. Stukken ter behandeling door het Bestuur gelieve men vóór dien dag in te zenden.

ADRES VAN HET BESTUUR VAN DEN B.N.A. AAN GEDEPUTEERDE STATEN VAN NOORD-HOLLAND. Naar aanleiding van het besluit van den Haarlemschen Gemeenteraad van 4 November, tot het sloopen van de Kommiezenhuisjes aan de Groote Houtstraat te Haarlem (de z.g. Dobbelsteenen) heeft het Bestuur van den B.N.A. zich in het volgende adres tot het College van Gedeputeerden gewend.

Aan Gedeputeerde Staten van Noord-Holland,

Geeft met verschuldigden eerbied te kennen, het Bestuur van de Maatschappij tot Bevordering dér Bouwkunst, Bond van Nederlandsche Architecten, B.N.A ,

kennis genomen hebbende van het besluit van den Gemeenteraad van Haarlem van 4 November j.l. tot het sloopen van de z.g. Kommiezenhuisjes aan de Groote Houtbrug te Haarlem, ter wille van de noodzakelijke verbreeding van de brug ter verbetering van het verkeer, welke verbetering niet zou kunnen worden bereikt dan na amotie der beide Kommiezenhuisjes,

Overwegende, dat het aangevoerde argument, als zoude een rationeele verbetering van het verkeer ter plaatse, met behoud der bedoelde gebouwtjes onmogelijk zijn, niet overtuigend is,

van oordeel, dat èn de karakteristieke architectuur der gebouwtjes, èn het zeer typische stadsbeeld ter plaatse van den overgang van de stadskern naar de open bebouwing het zoeken naar de nog niet uitgeputte middelen tot het behoud daarvan volkomen wettigt,

neemt de vrijheid Uw College dringend te verzoeken Uw goedkeuring aan het bovengenoemde Raadsbesluit te onthouden en in overeenkomstigen zin aan de Kroon te adviseeren, opdat de Gemeenteraad van Haarlem in de gelegenheid gesteld kunne worden zich ter zake van de oplossing, die het verkeer over de Groote Houtbrug te Haarlem vraagt, te vergewissen van de denkbeelden van deskundigen, die op het gebied van den stedebouw een reputatie genieten.

20 November. (*w.g.*) P. G. BUSKENS.
E. J. KUIPERS.

DE PLACE DE LA CONCORDE

door J. P. MIERAS.

Place de la Concorde! Welke herinneringen roept deze naam op, welke aandoeningen wekt hij. Wij denken aan het tijdperk van de Fransche Koningen, wier glorie door dit unieke plein eenmaal werd gesymboliseerd, wij denken aan de bloedige dagen van het Schrikbewind, toen de scherpe valbijl, in het centrum van het plein hoog opgesteld zijn eindelooze rij van slachtoffers eischte. Wij zien hier den zestienden Lodewijk vallen, gevolgd door Maria Antoinette, „de schoone fee, die in haar schitterend kanten gewaad fladderde onder de bloemen van Versailles, maar in de oogen der groote menigte nog iets ergers was dan een diepgevallene: de incarnatie van de misbruiken van het ancien régime, de kanker, die de staat ondermijnde, en die uitgeroeid moest worden." Hier stierven Charlotte Corday, de edele met het gevoelige hart en de vurige verbeeldingen, als moordenaresse, „maar een moordenaresse, die men niet weet of men haten, dan wel bewonderen moet", en ook Danton, zoowel als Robespierre en andere Jacobijnen. Wij denken aan den grooten keizer, aan zijn huwelijk met Maria-Louise, toen het plein het middelpunt was van de groote feesten en hoe slechts vier jaren later de Russen en de Pruisen het plein bevolkten.

Stuk voor stuk treden de groote historische gebeurtenissen sedert dien op den voorgrond, als wij onze gedachten op dit plein concentreeren, tot op den 14 Juli 1919 toe, toen de sluiting van het verdrag van Versailles hier, te midden van vlaggen en wimpels, guirlandes en festoenen, werd gevierd.

En kan men onverschillig blijven, op dit plein, dat dit alles voor den geest roept, dat daardoor beurtelings alle gewaarwordingen, waarvoor het menschelijk gemoed

vatbaar is, van liefde en haat, van waardeering en verachting, van sympathie en tegenzin, opwekt.

Toch is dit plein geen muffige historische plek, waarop de dramatische gebeurtenissen blijvend gestigmatiseerd zijn. Zelfs de periodiek in te metselen kogel ontbreekt.

Van de Place de la Concorde zijn alle zichtbare herinneringen aan de grootsche gebeurtenissen van het verleden verdwenen, en zelfs is van den oorspronkelijken staat, van den luister dien het plein had, toen Gabriël's ontwerp ervoor, in 1772 was voltooid, bijkans niets meer overgebleven. Het is een modern plein, een verkeersplein, waarover de onophoudelijke files van auto's voortvliegen. Wèl drukt het heden zijn stempel zwart en zwierig op de blankheid van zijn grond. Zullen déze teekenen onuitwischbaar blijven?

Maar al is de oorspronkelijke staat veranderd en — helaas — geschonden, wat gebleven is, is de joyeuse ruimte, het plein, dat, zoo het al door zijn aesthetische kwaliteiten niet meer kan behagen, door zijn sfeer niet nalaat, een ieder te treffen. Want zelfs al zijn door de veranderingen, die er in de 19e eeuw op zijn aangebracht, de verhoudingen die de „ruimte" van dit immense plein afgebakend en scherp bepaalden, verloren gegaan, gebleven is het nobele karakter, het virtuose in den besten zin van het woord, dat in de oorspronkelijke schepping de sfeer bracht.

Het is een lust zich den oorspronkelijken staat van dit plein voor den geest te halen en daarbij de figuur van den ontwerper, den genialen Ange Jacques Gabriël, den „premier architecte" van Koning Lodewijk XV. Want, te midden van de serie kleine intriges, die natuurlijk in het midden der 18e eeuw, onder invloed van het Fransche Hof, het tot stand komen van bouwplannen, en speciaal zulke als van de Place de la Concorde, aan de orde van den dag waren, treft ons het hooge gehalte vaak der bedoelingen, en de charme der middelen om ze te verwezenlijken.

Mogen wij ook in onzen tijd aannemen, dat bij het tot stand komen van groote bouwplannen, het hooge gehalte der bedoelingen nog vaak aanwezig zal zijn, wij missen maar al te vaak eenige charme bij de middelen, ter verwezenlijking. Dit gebrek moge daarom deze korte aanteekeningen rechtvaardigen, die wij hierbij over de geschiedenis van dit plein publiceeren.

Een ieder kent de plaats van de Place de la Concorde in het centrum van het tegenwoordige Parijs. In de 18e eeuw lag de plaats van het plein echter aan de westgrens der stad. Aan de noordzijde van de Seine vormde de Jardin des Tuileries de westelijke grens der stadskom, aan de zuidzijde lag aan den meest westelijken rand het Hôtel des Invalides van Bruant met de Dôme van Mansart, beide in 1706 voltooid. Deze situatie is o.m. op te maken uit de zoo fraaie kaart van Turgot van 1739. Ter plaatse nu van de huidige Place de la Concorde was omstreeks het midden der 18e eeuw een open braakliggend moerassig terrein, begrensd door de Seine ten zuiden en door de tuinen der warmoeziers van de Faubourg du Saint Honoré ten noorden.

Het was in 1748, toen besloten werd ter eere van Lodewijk XV en in verband men den Vrede van Aken, een monument te stichten. Hierbij viel niet direct het oog op het boven aangeduide open terrein aan het eind van de Jardin des Tuileries, dat in zijn metamorphose tot stadsplein, verbonden zou blijven aan het monument voor den Koning. In zijn uitvoerige studie over dit plein laat de Comte de Fels dan ook goed uitkomen, dat de Place Louis XV (de oorspronkelijke naam van de Place de la Concorde) essentieel is „la place de la Statue du Roi". Het immense plein had geen andere beteekenis te zijn dan het plateau, waarop zich het ruiterstandbeeld van den koning moet verheffen. Het standbeeld sierde niet het plein, maar het plein zou het standbeeld sieren.

De geschiedenis van de totstandkoming van het monument voor Lodewijk XV, dat een ruiterstandbeeld zou worden, is vastgelegd in een werk van een tijdgenoot. De architect Patte, meer als schrijver dan als oorspronkelijk schepper bekend, die

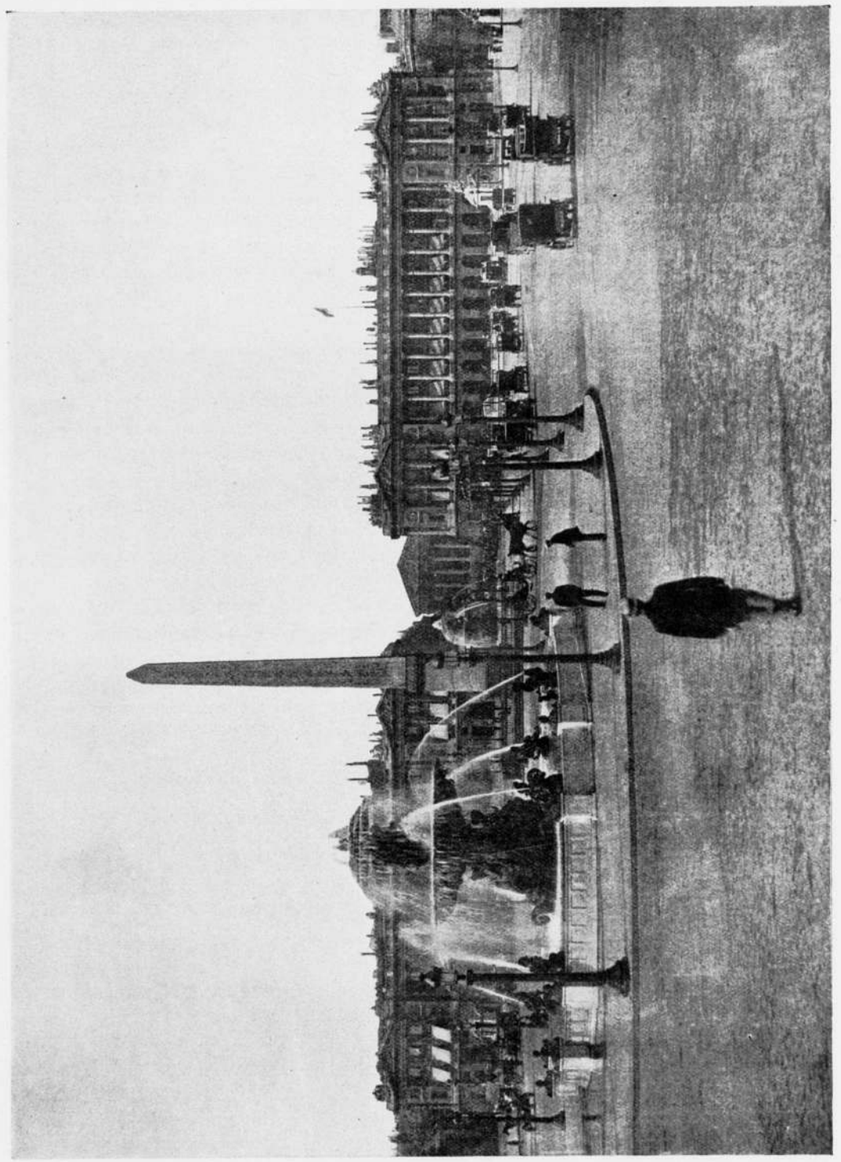

DE PLACE DE LA CONCORDE.

ook de laatste deelen van Blondels Discours sur l'Architecture bewerkte, (hetgeen hij nogal vrij schijnt te hebben gedaan) schreef een boek getiteld: „Monuments érigés à la gloire de Louis XV, waarin wij lezen: „....Ce fut le 27 juin 1748 que le prévôt des marchands et les échevins demandèrent à Sa Majesté la permission de lui élever, dans tel quartier de cette capitale qu'il lui plairait d'ordonner, un témoignage du zèle, de l'amour et de la reconnaissance de ses peuples.... Sa Majesté ayant bien voulu déférer à l'empressement de ses sujets, le célèbre Bouchardon fut chargé par la ville de l'exécution de la statue équestre du roi en bronze. Et à fin que ce monument fût placé d'une manière qui répondit au voeu de la nation, M. de Tournehem, alors Directeur des bâtiments, invita M.M. des architects à composer des projets de place".

Een ideeënprijsvraag dus om het juiste plein te krijgen voor het standbeeld. Het was niet alleen een prijsvraag voor de architecten, iedereen kon geteekende of omschreven plannen inzenden. Geen wonder dat het ideeën regende, niet alleen in den vorm van teekeningen, maar ook in het kleed van prachtig proza en roerende poëzie. Zelfs M. de Tournehem, kreeg, hoewel in die dagen de positie der prijsvraagdeelnemers nog niet zoo beschermd zal zijn geweest, als heden ten dagen, tallooze brieven met „le témoignage ingénu de sa bonne volonté". Ook de grooten der grooten onder de architecten versmaden het niet mede te dingen. Patte beschrijft o.m. het project van Soufflot, twee plannen van Servandoni, drie van Boffrand, vijf van Mansard!

Keus was er dus genoeg, maar.... vrijwel alle plannen hadden het ernstige gebrek in uitvoering groote sommen te kosten aan onteigening, afbraak enz. Het stadsbestuur begon langzamerhand met de gevolgen van de „témoignage du zèle, de l'amour et de la reconnaissance des peuples de Sa Majesté" wat in zijn maag te zitten,.... toen Lodewijk XV, — de goedhartigheid van dezen Franschen koning was groot en kon toen nog op het juiste moment opwellen — aanbood gebruik te maken van het terrein aan het eind van zijn Jardin de Tuileries, dat hem behoorde.

Zoo kwam dit terrein in connectie met het standbeeld van Lodewijk XV.

Zoover is na te gaan, had niemand in de ideeënprijsvraag de aandacht op dit fraaie terrein gevestigd. Waarschijnlijk omdat het den koning toebehoorde. En het blijft een open vraag of Lodewijk XV, met kennersoog de schoonheden van het terrein voor het plein doorzag, dan wel of zijn grootmoedig gebaar niet geheel vrij was van den baatzuchtigen opzet om zijn koninklijken luister met zulk een „kleinigheid", het schenken van het stukje grond, eventjes flink te verhoogen. Want de luisterrijke residentie, die de Tuileries met zijn tuinen, in de stad Parijs vormde, kreeg door de omstandigheid dat de place Louis XV er annex aan zou liggen, ontegenzeggelijk een gunstige verrijking. (Wordt vervolgd).

TENTOONSTELLING VAN DEN NED. BOND VAN KUNST EN INDUSTRIE TE HAARLEM.

In de fraai uitgevoerde catalogus van deze tentoonstelling lezen wij een „officieele" toelichting, die, mede ter kennismaking met dezen Bond, aan onze beschouwing moge voorafgaan:

„De Nederlandsche Bond van Kunst en Industrie B. K. I. is een bond van industrieelen en uitgevers, die in samenwerking met kunstenaars streven naar de voortbrenging van een fabriekmatig vervaardigd, schoon en deugdelijk product, en van die lichamen, welke de distributie daarvan bevorderen.

Deze tentoonstelling van de B. K. I. geeft dus in de eerste plaats een indruk van hetgeen door de leden in dat opzicht bereikt werd. Door het uitnoodigen van industrieelen niet-leden, welke in meerdere of mindere mate in zelfde richting werkzaam zijn, werd echter de grondslag van deze expositie breeder en geeft zij, hoewel

natuurlijk niet volledig, een beeld van hetgeen op dit oogenblik door verschillende belangrijke Nederlandsche Industrieën in bovengenoemden zin gepresteerd wordt.

Tot de tentoonstelling werden toegelaten: voortbrengselen fabriekmatig vervaardigd (in massa of in serie) welke door Nederlandsche kunstenaars ontworpen en aesthetisch en technisch goed verzorgd zijn. Het zijn dus in hoofdzaak eenvoudige, niet kostbare gebruiksvoorwerpen.

Het is echter niet steeds gemakkelijk om de juiste grens te trekken tusschen het serie-product en sommige voorwerpen van kunstnijverheid. Daar ook ter wille van het uiterlijk aanzien van sommige inzendingen (bij gebrek aan de gewenschte voorwerpen) in enkele gevallen gebruik moest gemaakt worden van producten welke buiten de genoemde categorie vallen, kon de wensch van de Tentoonstellingscommissie, om ook voor de aankleeding uitsluitend gebruik te maken van serie- of massaproducten bij deze eerste Bonds-tentoonstelling niet geheel vervuld worden.

Ook is er naar getracht om zooveel mogelijk werk van den laatsten tijd ten toon te stellen (onder het geëxposeerde zijn verschillende voorwerpen, die nog nimmer tentoongesteld werden). Een uitzondering werd gemaakt voor het fluweel en cretonne artistique ontworpen door Duco Crop in 1894—1899 omdat dit mede een der eerste voorbeelden is in ons land van een gelukkige samenwerking van kunstenaar en industrieel ten dienste van een massaproduct. Belangrijke ondernemingen, wier producten geheel geschikt zijn voor uitvoering naar ontwerpen van kunstenaars, hebben dit terrein nog niet of niet met het ware vertrouwen in deze samenwerking betreden. De Tentoonstellings-commissie hoopt en verwacht dat door deze en soortgelijke daden van den nieuwen Bond andere industrieelen opgewekt zullen worden met ernst naar het zelfde doel te streven".

Tot zoover de catalogus. Wat moeten we nu van zoo'n tentoonstelling nog zeggen onder elkaar. Wat we zeggen *willen*, wat we áán te merken hebben, hangen we tòch niet aan de groote klok. Waarom zullen we 't moeilijk maken door niet te achterhalen geschrijf over werk waaraan met ernst geploeterd is en waarop we natuurlijk wel *wàt* te zeggen hebben. We komen met werken verder dan met praten en hebben de handen aan den arbeid te zetten en 't zelf maar eens te doen. Dán, als we véél gedaan hebben, zwijgen we vanzelf omdat we weten hoe geweldig moeilijk het is in dezen tijd van geaccentueerd individualisme. En wie onzer werkt en in dat werk opgaat, praat ook liefst zoo weinig mogelijk. Veelzijdigheid der dingen brengt ook mede dat er *àlles* van gezegd kan worden en 't subject van ieder onzer brengt mee dat we er alleen iets anders van zeggen *zullen*. Zoo zullen de jongeren hier zich het meest aangetrokken voelen tot 't werk van Wouda. Hij jaagt wel niet naar bijzondere effecten, zoo attractief voor de op „prikkels" loerende smaak van den tijd, boetseert niet in hout, maakt 't niet „dik" waar 't niet dik is (op een enkele uitzondering na) maar is eenvoudig en eerlijk in zijn streven een goed meubel te bouwen, en 't materiaal te laten zien. Voorwaar prachtige hoedanigheden. Zuiver en juist te werken met het hout en bouwend het samenstellen niet te verdoezelen. 't Is maar wat men wil, waarnaar men streeft. In 't zoeken naar heldere kleuren, ook al uiting van hevig verlangen naar beter tijd, is hij kenmerkend. 't Mooie korenblauw van de bekleeding tegen het blanke Slavonisch was verrassend. En dan: 't is niet zoo *dun* al is 't materiaal niet in dikke deelen verwerkt. Er wordt recht gedaan aan ons verlangen naar wat massiviteit, naar rust en kracht, zonder dat er met opgeblazen vormen gewerkt wordt. Want dat *is* en *blijft*.... Och nee waarom ook niet dat eens een enkele keer. Waarom niet. Omdat we hersens hebben? Maar we hebben ook een gemoed waarin de anarchie zoo ongebreideld kan huishouden. Daarin kan 't woelen en koken tot 't er over heen schuimt. Maar als 't er over schuimt, neemt 't toch gestalte aan en dan prest 't verstand 't in den vorm. Niemand vormt zonder bedachtzaamheid. De eene meer de andere minder, al naar den aanleg. Maar.... het lot drijft de kinderen van onzen tijd uiteen. We staan ieder in onze eigene wereld en scheppen daarin.

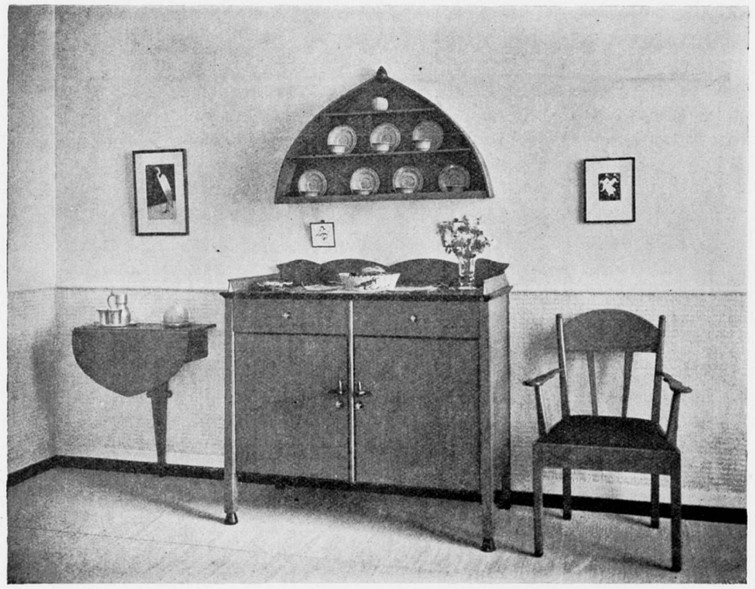

TENTOONSTELLING VAN DE B. K. I. TE HAARLEM.
FRAGMENTEN STUDEERKAMER EN HUISKAMER. ONTWERP W. PENAAT.
UITVOERING METZ EN Co. (LIBERTY) AMSTERDAM.

TENTOONSTELLING VAN DE B. K. I. TE HAARLEM.
FRAGMENTEN SLAAPKAMER EN ZITKAMER. ONTWERP H. WOUDA.
UITVOERING H. PANDER EN ZN. DEN HAAG.

Voor wie, voor wat. Deels omdat we moeten, deels omdat we het niet laten kunnen, maar *voor ons zelf*. Wat hebben anderen er dan mee te maken! Er uit met de outsiders.... och nee, we „meubelen" toch ook niet zooals we „schilderen". De outsiders zijn onze onmisbare slachtoffers en gelijktijdig onze rechters. Ze zullen ons naar behooren vonnissen, als ze de inwerking van de moderne geest ondergaan hebben.

Ik sprak over Wouda en roemde zijn bedachtzaamheid. Dit is bedoeld in den goeden zin des woords. Eveneens wanneer ik zeg dat Penaat de geest van Liberty verstaan heeft. 't Is ook bedachtzaam werk, minder forsch, minder aantrekkelijk voor de jongeren onder ons, maar niettemin fijn, vooral fijn. Niet „verfijnd" zooals onze Zuidelijke buurtjes dat kunnen, die dan in onze oogen weer grof zijn in hun verfijndheid. Penaat bouwt ook zijn meubelen en doet dat knap en met veel aesthetieke vaardigheid. 't Is zeker af en 't heeft een eigen karakter, een eigen sfeer, die begrijpelijk is en waardeerbaar ook voor hen die 't excessieve niet aandurven. Allerminst monolitisch. Maar ook niet „hol". Penaat is ondanks zijn werkzaam verleden, nog vol fantasie en hier passen woorden van lof aan den man, die zooveel deed en doet voor de vestiging van eenige waardeering, bij 't koopend publiek voor het werk der moderne kunstenaars.

Wie zich aangetrokken voelt tot het interieur van Penaat en.... 't zich kan aanschaffen wendt in ieder geval zijn smaak naar 't edele en 't welgemeende en 't blijmoedige.

Want dit is Penaat in zijn meubelen zeker: blijmoedig, vooral niet pessimistisch. 't Is licht en klaar.

De L.O.V., die uitkomt met Muntendam, maakt ook een bevredigenden indruk in dien zin vooral, dat ook dat werk er prachtig verzorgd uitziet. Het is ook hier weer een zaak van subjectieve smaak. 't Is niet hevig bewogen, maar dat wil de *Industrie* ook immers niet, want dan is 't niet „verhandelbaar." De groote boekenkast, die er stond, was „af." De stem van de Industrie zei dat het ook nog anders kon. Jawel. Als Muntendam heelemaal vrij was, heelemaal vrij, nou dan kwam er wel wat anders. Maar wie onzer is vrij! Van al 't meubelwerk mogen we zeggen dat 't goed werk is, werk waarvan we hopen dat de Industrie 't naar waarde schatten zal. We hopen er zoo stilletjes bij dat de ontwerpers zich sterk mogèn maken om tegen den tijd, dat de Industrie dreigt ze in apenliefde aan haar zilveren boezem te verpletteren, een goed heenkomen te zoeken.

Er is ook mooi glas in kunstige geslepenheid van materiaal en mooie teergeblazen vormen. Wonderen van breekbaarheid. 't Glinstert en 't spiegelt en 't is al werk van fijn, ragfijn aanvoelen van 't materiaal. Die zijn 't beste, waar de vormen onder 't maken uit de vormende fantasie van den maker gestalte kregen. En ook de nagedachtenis van den groote, die wist te bouwen in de harde ruwe materie van den baksteen, die wist te snijden in 't hout, die wist te graveeren, en die ook wist te werken met 't bijzondere materiaal dat ons zoo vreemd en toch zoo bekend is. De voorwerpen die er staan getuigen van zijn veelzijdig talent in het rijk van 't schoone.

De Lorme en Copier met tal van kelken, vazen, schotels en pullen, die al lang hun weg in 't publiek vonden en de smaak in gunstigen zin beïnvloedden.

Voorts veel bekenden als de damasten van Lebeau. En eindelijk Tante Pos in 't moderne gewaad. 't Staat haar! Verscheidene bekende namen zijn bij deze moderniseering betrokken en met weemoed gedenken wij aan den tijd, dat de Staat zich over de kunst iets begon aan te trekken.

Alles met elkaar is deze tentoonstelling een teeken in den tijd van onzekerheid. Op zich zelf ook weer een teeken dat geen zekerheid geeft, maar wie onzer wil dat.

De foto's bij dit korte opstel hadden evengoed van andere voorbeelden kunnen zijn. 't Belangwekkende voor deze kolommen is de geest die uit de voortbrengselen onzer kunst spreekt en minder de dingen zelf.

AUG. M. J. SEVENHUYSEN.

28 NOVEMBER 1925 NUMMER 48

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

INHOUD.

Officiëele Mededeelingen. — Prijsvraag Olympische Medaille. — Huldiging van Prof. H. Evers. — De Place de la Concorde, door J. P. Mieras. (Vervolg van pag. 544.) — Arbiter en Wet, door Mr. W. Nolen, advocaat te Rotterdam.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.

PRIJSVRAAG OLYMPISCHE MEDAILLE. De Permanente Prijsvraagcommissie heeft van het Nederlandsch Olympisch Comité bericht ontvangen omtrent de samenstelling van de internationale jury voor de prijsvraag bovengenoemd, waaruit blijkt dat het Internationaal Olympisch Comité in geen enkel opzicht rekening heeft willen houden met het, door de Nederlandsche kunstenaarsvereenigingen geuite verlangen, om ook voor het internationale concours, een deskundige jury aan te wijzen, doch de beoordeeling der ontwerpen geheel aan zich heeft gehouden onder voorlichting van één kunstenaar, zoodat de P. P. C. bij haar vroeger gepubliceerd afkeurend oordeel over de organisatie van de Prijsvraag, wat het internationaal gedeelte betreft, moet blijven.

HULDIGING VAN PROF. H. EVERS. Prof. Henri Evers, hoogleeraar in de architectuur en de geschiedenis der bouwkunst, vierde op 24 Nov. j.l. onder groote belangstelling zijn 70sten verjaardag.

Op de receptie, aangeboden door den Senaat der T. H., waren o. m. aanwezig prof. dr. ir. J. Kraus, president-curator, mr. dr. J. Wytema, burgemeester van Rotterdam, mr. N. Smeding, secretaris van Rotterdam, dr. H. P. Berlage, dr. F. G. Waller; voorts vele hoogleeraren met hun dames, studenten, oud-leerlingen, architecten uit den Kring Rotterdam vrienden en vereerders.

Eerste spreker was prof. dr. Ir G. v. Iterson, rector-magnificus der T. H. Het is met gemengde gevoelens — aldus richtte spr. zich tot prof. Evers — dat ik hier mijn plicht vervul om u als rector de gelukwenschen van den Senaat aan te bieden op dezen voor u en uw gezin zulk een gedenkwaardigen dag.

Verheugt de Senaat er zich eenerzijds over, dat wij u hier in ons midden hebben als een man, dien de last der jaren niet heeft terneergedrukt, die frisscher is van geest dan menig jongere en die een onverflauwde liefde bezit voor zijn vak, anderzijds zijn uw collega's toch heden onder den indruk van het feit, dat met het bereiken van dezen leeftijd het moment nabij is gekomen, waarop wij u als docent aan de T. H. zullen moeten missen. Ik wil u verzekeren, dat er niemand onder ons is, die dit laatste niet als een ernstig verlies voor de Delftsche Hoogeschool zal gevoelen.

Mij past het niet — aldus spr. — uwe groote verdiensten als bouwmeester te schetsen: lof uit den mond van een leek zou voor u slechts zeer betrekkelijke waarde hebben. Maar wel wil ik als mijn meening verkondigen, dat de Delftsche Hoogeschool niet dankbaar genoeg kan zijn, dat de leerstoel in uw onderwijsvak is ingenomen door een man met zulk een naam als scheppend kunstenaar. Niet slechts als docent zijt gij een sieraad onzer Hoogeschool geweest en al moge Rotterdam u opeischen als medeburger „par droit de conquête", wij beschouwen u met trots als een der onzen.

Hierna sprak Prof. dr. J. Kraus namens curatoren der T. H.; spr. hoopte dat den jubilaris nog vele jaren voor zijn familie en vrienden gespaard mogen blijven.

Volgende spreker was prof. ir. J. A. G. van der Steur, die prof. Evers namens de afdeeling Bouwkunde gelukwenschen aanbood.

De heer A. A. Brevet sprak namens de studenten en getuigde van de buitengewoon groote waardeering, welke de leerlingen voor den arbeid van prof. Evers hebben.

De burgemeester van Rotterdam bood zijn gelukwenschen aan en Dr. Ir. D. F. Slothouwer sprak namens de oud-leerlingen. Prof. Evers dankte ten slotte allen, die hem dezen dag tot zulk een feestdag hadden gemaakt. De Jubilaris ontving vele schriftelijke en telegrafische gelukwenschen, waaronder ook een van het Bestuur van den B. N. A.

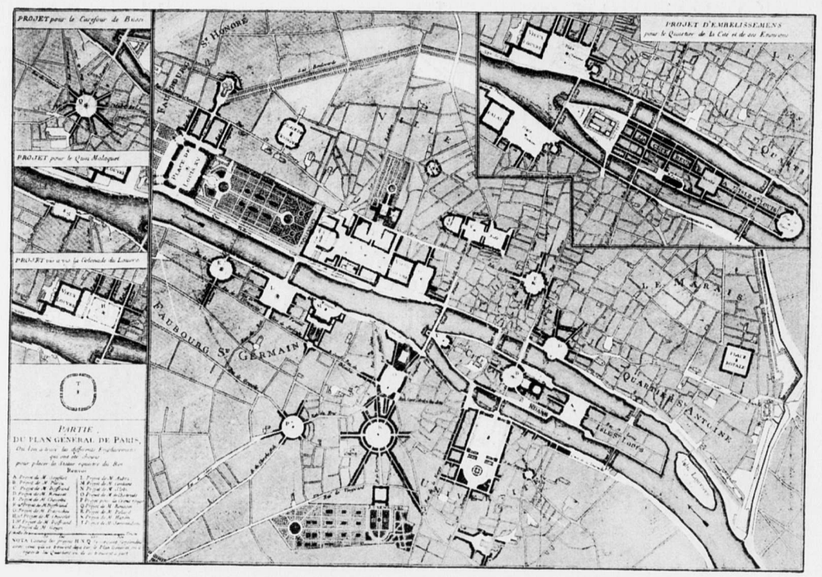

KAART VAN PARIJS, WAAROP DE VERSCHILLENDE PROJECTEN VOOR DE PLACE LOUIS XV ZIJN GETEEKEND. UIT: PATTE. „MONS. ÉRIGÉS"

DE PLACE DE LA CONCORDE

door J. P. MIERAS.

(Vervolg van pag. 544).

De verschillende plannen, die op de door den heer Tournehem uitgeschreven ideeënprijsvraag zijn ingekomen, heeft Patte verzameld op een in zijn „Monuments érigés à la gloire de Louis XV" afgedrukte kaart van Parijs. Deze kaart is hierboven gereproduceerd en men krijgt daaruit den indruk dat Parijs werkelijk een overvloed van plaatsen scheen te hebben die door de architecten geschikt werden geacht, met eenige transformatie en aankleeding het monument van Bouchardon waardig te kunnen zijn. Verscheidene van de projecten zijn bewaard gebleven, dank zij alweer den arbeid van Patte, die in zijn werk verschillende gravures van de projecten opnam. Als voorbeeld hiervan geven wij het plan van Aubry, die het monument dacht te plaatsen recht tegenover de Pont Royal aan de Seinekade. Op bovenstaande kaart ontwaart men bij L aan den noordkant van de Faubourg St. Germain, het plein, volgens Aubry's ontwerp.

Maar stappen wij van deze prijsvraag af.

De plaats voor het monument was thans bepaald. De verwezenlijking van het plan tot het oprichten van het groote ruiterstandbeeld voor Lodewijk XV, kon voortgang vinden. Er moest een ontwerp komen voor het plein. Men dient zich te bedenken dat het gegeven voor de opdracht tot het ontwerpen daarvan, inmiddels zeer eigenaardig was geworden. In de reeds aangehaalde studie van de Comte de Fels lezen wij dan ook: „Ainsi, tandis qu'autrefois le problème posé à un architecte chargé d'édifier une place est simplement d'entourer un terrain de constructions architecturales, ainsi qu'il a été fait pour la place Royale, la place des Victoires ou la Place Vendôme, ici l'architecte doit pour ainsi dire renoncer à sa spécialité qui est de construire. Le but suprême, qu'il doit se proposer sera d'abord de ne rien gâter dans un endroit où l'on veut continuer d'admirer des beautés naturelles".

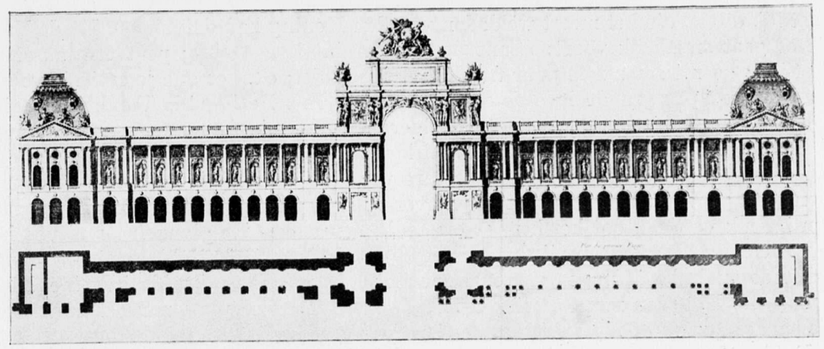

ONTWERP VOOR DE BEBOUWING VAN EEN PLACE LOUIS XV DOOR AUBRY.

Deze waren rondom het plein in sterke mate aanwezig, niet het minst aan den westkant, waar de bosschages der Champs Elysées nog ongerept waren. [1]) De Comte de Fels wijst er op dat te voren, noch door Lodewijk XIV, noch door diens architecten, ooit het standpunt was ingenomen, dat het uitgangspunt werd bij het ontwerpen voor de plannen voor dit plein, waarbij de architecten voldoende plooibaarheid zouden moeten toonen, om hun architectonische concepties volkomen aan te passen aan de *natuurlijke* eigenschappen van het terrein.

Er werd in 1753 een voorloopige prijsvraag uitgeschreven voor de architecten van de Académie royale, zulks op instigatie van den neef en opvolger van Tournehem, den heer de Vandières, die in de leiding van deze prijsvraag een middel zag om zich te rechtvaardigen tegenover het publiek dat hardnekkig volhield dat zijn hooge benoeming alleen het gevolg was van zijn verdienste een broer te zijn van Madame de Pompadour. Of hij zich tegenover zijn tijdgenooten heeft gerechtvaardigd, weten wij niet, het nageslacht krijgt sterk den indruk dat zijn verdienste de broer te zijn van zijn beroemde zuster grooter was dan zijn architectonische verdienste.

Het Proces-verbaal van de zitting van de Académie de l'Architecture, waar tot de prijsvraag werd besloten, werd, op Donderdag 18 Jan. 1753, door de aanwezige leden der zitting, onderteekend. Het waren Gabriël, Billaudel, G. d'Isle, Blondel, de l'Assurance, Mollet, Lespée père, de Vigny, Lespée fils, Aubry, Loriol, Chevotel, de Luzij, Mansart, de Lévy, Hazon, Lécuyer, le Bon, Camus. De plannen moesten, gesigneerd, met Paschen binnen zijn, maar de deelnemers vroegen verlenging van den inzendingstermijn, die nu Mei werd.

Ongelukkigerwijze zijn al de ingezonden plannen verloren gegaan, slechts het origineel van een rapport van de Vandières over de plannen is in de Archives nationales bewaard. Dit rapport is een hoogst amusant document. Eerst moest de Vandières een verklaring afleggen van de omstandigheid dat acht van de uit 27 leden bestaande van de Academie aan de prijsvraag niet mee hadden gedaan. Waarschijnlijk is de verontschuldiging niet van de betrokken leden zelf, maar is het excuus een appréciatie van de Vandières, want we lezen: „M. de Cotte, que son âge et ses richesses mettent fort au-dessus de l'occupation de tracer un plan m'avait prévenu qu'il ne m'en donnerait pas...."; „M. Camus quoique secrétaire de l'Académie est plus mathématicien qu' architecte et je n'attendais pas de plan de luy." Anderen verontschuldigt hij wegens hun drukke werkzaamheden, voor den Koning „qu' ils recevaient par moy," maar over M. d'Isle is hij slecht te spreken, want het is onvergeeflijk om niet je best te doen,

[1]) Bezoekers aan Parijs zijn in de gelegenheid van dezen ouden toestand een voorstelling te krijgen, door het Musée Carnavalet te bezichtigen. Men vindt daar o. m. een fraaie collectie schilderijen betrekking hebbend op de geschiedenis van Parijs.

juist hij, d'Isle, die het meest weldaden van den Koning had ontvangen. En de Vandières gaat smadelijk voort: „Sans doute il craint le concours; peut être aussi ne s'est-il pas senti assez fort pour travailler à ce projet; c'est ce que je croirais volontiers n'ayant pas grande idée de ses talents." Oh zoo. De heer de Vandières begint dan zijn rapport met de volgende considérans: „Je vais dire mon sentiment avec la liberté que m'inspire mon zèle. Ma critique aura pour règle les connaissances que j'ai cherché à acquérir dans l'architecture pendant mon sejour en Italie et depuis mon retour." Volgen dan zijn critieken over de ingezonden plannen, die niet bepaald den indruk vestigen dat het hem er om te doen was een der plannen ter uitvoering te bestemmen. Intusschen zij geconstateerd dat de Vandières, in deze niet-anonyme prijsvraag, zijn bevindingen en gevoelens met een tamelijke vrijheid uitdrukte. Niets is er goed. Het plan van Gabriël is, volgens hem, een goed plan, maar het verstoort „le bel accord" van de Tuileries en de Champs Elysées.

Boffrands ontwerp was dat van een man, „supérieur dans l'art qui pense à tout et qui embrasse de grandes vues" maar zijn plein is te groot en „l'oeil ne la dessinerait pas sur le terrain." Vervolgens Tannevot, die „n'a scu qu' imaginer," de Vigny, wiens plan „est mauvais en tous points," Lury, die „l'idée bizarre" heeft het ruiterstandbeeld in een bassin te willen plaatsen, Mollet, wiens plan „diamétralement opposé au bon sens" is, Lécuyer, die slechts „un jardin" en Aubry, die slechts „une avant cour" willen maken. De criticus is milder gestemd tegenover Hazon, in wiens plan hij „grand goût, art, genie et intelligence" heeft kunnen opmerken, maar zijn plan op zichzelf is toch ook niets. Kortom de heeren architecten hebben bewezen van het terrein niets te kunnen maken. Deugt daarom het terrein niet? Maar.... de Koning heeft het toch gegeven. De Vandières gelooft daarom zelf een oplossing te moeten voorstellen; hij beschrijft haar met heel veel woorden. Het komt er op neer, dat hij, wat het plein betreft, verschillende ideeën uit de ingezonden plannen tot één geheel „verwerkt" en het standbeeld van den Koning op een brug over de Seine plaatsen wil en „voilà, je crois la grande question décidée."

De koning, die de beslissing had, ging er niet op in, maar verzocht, volgens Patte, aan Gabriël de oplossing te vinden door de verschillende beste ideeën uit de projecten na te gaan. Hij schrijft: „On voit par cet exposé que la place Louis XV à Paris est véritablement l'ouvrage de la nation." Dit oordeel van Patte is niet juist en tegenover Gabriël, wiens naam aan het plein verbonden is, krenkend. Het is komen vast te staan, dat Gabriël's eindontwerp in opzet overeenstemt met hetgeen de Vandières in zijn rapport over zijn eerste ontwerp aanhaalt. En de Comte de Fels heeft het voor het eerherstel van Gabriël noodig gevonden uitvoerig de werkzaamheden van den architect aan deze overdracht te analyseeren, waardoor zijn geestelijk vaderschap over de essence van het ontwerp onomstootelijk komt vast te staan. [1])

Het definitieve plan van Gabriël voor de place Louis XV dateert van 9 December 1755. Het is weergegeven in de plattegrond en op de perspectief op pag. 553. De kwaliteiten van dit meesterlijke ontwerp komen in deze simpele plaatjes duidelijk naar voren. Want kunnen wij anders verwachten van dezen talentvollen zoon van den grooten Jules Jacques Gabriël, aan wien de koning het toezicht van zijn paleizen toevertrouwde, aan wien Parijs eenige van zijn fraaiste hotels dankte, aan wien Bordeaux zijn Place Royal schuldig is, dan dat zijn ontwerp die volkomen gaafheid zou vertoonen, die de traditie eischte. Zoo'n ontwerp is geciseleerd en in de eenvoudige teekening ligt een gedachtenrijkdom uitgedrukt, zóó klaar, als alleen een volkomen beheersching van het aesthetische vraagstuk mogelijk maakt.

Welk was dit aesthetische vraagstuk? Het was eigenlijk een tweeledig vraagstuk, n.l. een weidsch plein te maken voor het standbeeld van Lodewijk XV en tegelijk de tuin van de Tuileriën te verbinden met de Champs Elysées. Gabriël gaf de oplossing, door in de eerste plaats het plein te begrenzen tot de juiste verhoudingen, zooals die

[1]) Comte de Fels. Ange-Jacques Gabriël. Paris. Henri Laurens. 2e druk 1924.

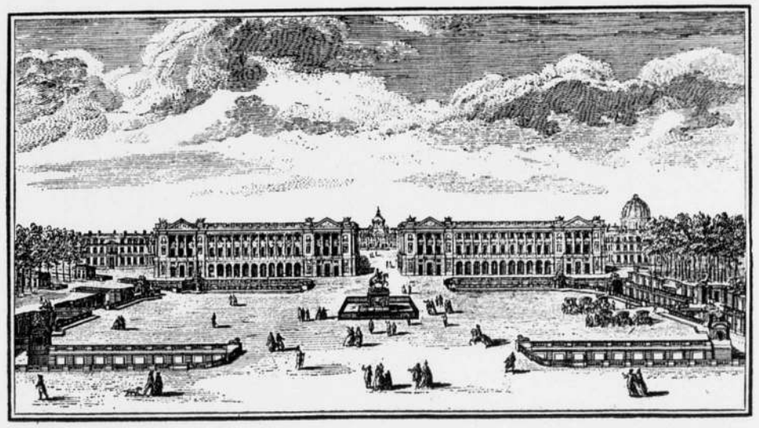

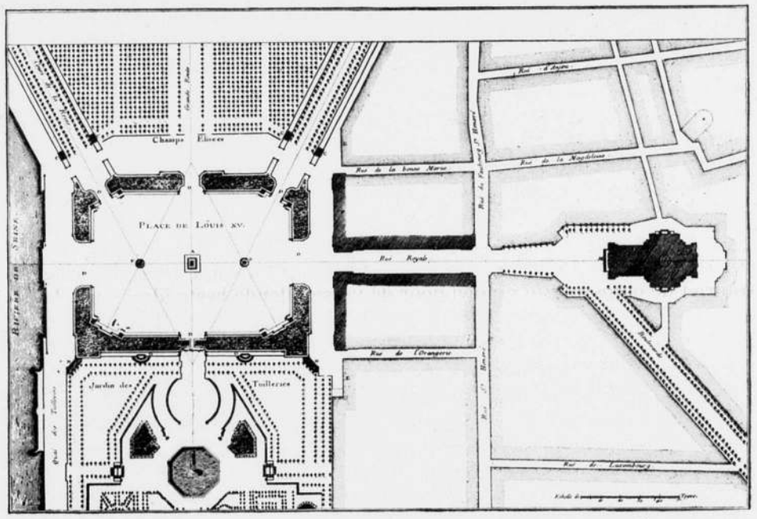

DE PLACE LOUIS XV, VOLGENS HET ONTWERP VAN GABRIËL.

gesteld worden door het monument, en door in de tweede plaats die begrenzing tot stand te brengen door decoratieve middelen die zich aanpasten aan het aspect van den tuin der Tuileriën en de Champs Elysées. Die décoratieve middelen vond hij in de droge grachten met de daarbij benoodigde borstweringen, balustrades, piedestals met beelden, en schildwachthuisjes. Zijn architectonische conceptie bestond er nu in, de gevonden en noodig geachte maatverhoudingen vast te leggen in het *juiste* assenstelsel in de richting Noord-Zuid. De as Oost-West was streng bepaald. Ten opzichte van de richting Noord-Zuid had hij keuze. Naar het noorden was de Rue Royale richtinggevend, daar reeds bekend was dat de parochie van de Madeleine in de as van deze straat haar kerkgebouw zou doen verrijzen, naar het zuiden, gaf de kolonnade van het Hotel Bourbon een dankbaar punt om de pleinas op te richten. Maar er bestonden toen plannen om de Seine ter plaatse te overbruggen, vis-à-vis de Rue de Bourgogne, de verkeersstraat langs het Hôtel Bourbon (de Boulevard St. Germain dateert eerst van 1860), die de place Louis XV trof, juist tusschen het standbeeld en de

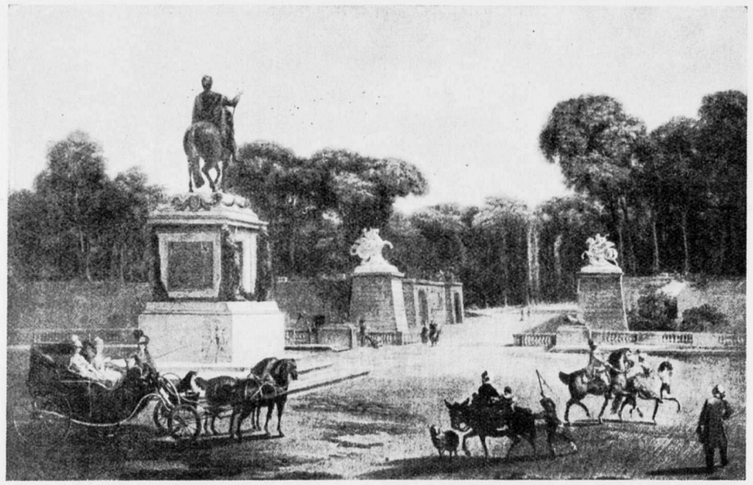

DE PLACE LOUIS XV, GEZIEN NAAR DE JARDIN DES TUILERIES.
SCHILDERIJ DOOR J. LE PRINCE. (1734—1781.)

begrenzing van de Tuileries. Gabriël blijkt de mogelijkheid lang bestudeerd te hebben, een oplossing te vinden met de brug op die plaats. In zijn définitief project heeft hij echter ten slotte toch besloten de as Rue Royale—Hôtel Bourbon aan te houden, waaraan de consequentie vast zat de brug over de Seine niet tegenover de Rue de Bourgogne te leggen. Uit deze situatie heeft Haussmann een eeuw later de consequentie getrokken, bij zijn aanleg van de Boulevard St. Germain, die hij richtte op de in 1790 vervaardigde brug.

Merkwaardig vast zat Gabriël's ontwerp thans in het assenschema, waaraan nog die van de Cours de la Reine en een symmetrische ten noorden van de Grande Route (des Champs Elysées) aangebrachte avenue werden toegevoegd, die op het plein de plaats bepaalden van twee achtkante fonteinen, die eerst in de 19e eeuw werden uitgevoerd. Tevens bepaalden deze laatste bissectrices de afschuining der hoeken, die het binnen-cadre van de place Louis XV nog een bijzondere verfijning gaven.

De afsluiting aan de Noordzijde van het plein is een van de meest beteekenisvolle, want hier achtte Gabriël een architecturale afsluiting noodzakelijk. Zooals bekend is hadden de gebouwen oorspronkelijk geen bestemming, ze dienden voor niets speciaals.[1]) Men doet intusschen verkeerd door op dit gebrek aan utiliteit den nadruk te leggen, de bouwwerken hadden wel degelijk een bestemming: de wand te vormen van het plein. Deze bestemming rechtvaardigt reeds voldoende den bouw, gezien de supérieure bedoelingen van Gabriël in zijn pleinontwerp. Maar waarschijnlijk is niets krachtiger om ieder bezwaar tegen de doelloosheid weg te nemen, dan de noblesse, „la majesté souriante", van deze architectuur. Zulk een ongemeen fraaie architectuur rechtvaardigt misschien ten slotte niet alles, maar toch zeker heel veel.

Zoo blijkt uit deze architectuur en uit zijn plein-ontwerp welk een supérieur werk deze architect leverde in zijn ontwerpen. Van zijn hand zijn ook de Ecole Militaire

[1]) Intusschen maakte Gabriël geen „schortjesarchitectuur", die blijkens de afbeelding op pag. 551 (ontwerp Aubry) toen ook al in de mode was. Gabriëls bouwwerk liep door tot ver in de Rue Royale en bevatte tal van monumentale ruimten, geschikt om er later o.m. de fraaie representatie ruimten van het Ministerie van Marine in te vestigen. Tijdens het régime der Fransche Koningen diende een deel tot bewaarplaats van de meubels van den Koning. Deze bestemming gaf het oostelijke bouwwerk den naam van „Garde Meuble", welken naam het nog bezit.

te Parijs en het onvergelijkelijke Petit Trianon te Versailles, die beide ook die gaafheid van ontwerp toonen, die uit de place Louis XV spreekt. Het geheele oeuvre van dezen grand Seigneur, die Premier architecte du Roi was, kenmerkt zich door dat hooge gehalte aan aesthetische schoonheid, dat verademing brengt in dezen tijd, nu aesthetische schoonheid eenerzijds geminacht wordt, anderzijds tot karikatuur wordt overdreven. (Wordt vervolgd).

ARBITER EN WET.

VOORDRACHT VOOR HET EERSTE CONGRES VAN NEDERLANDSCHE RAADGEVENDE INGENIEURS

gehouden te Amsterdam op Vrijdag 16 October 1925

door

Mr. W. NOLEN, advocaat te Rotterdam.

Toen het Bestuur der Orde van Nederlandsche Raadgevende Ingenieurs tot mij het verzoek richtte om voor Uw Congres een voordracht te houden over arbitrage, een voordracht aan zeer beperkten tijd gebonden, werd mijn vreugde over deze vereerende opdracht eenigszins gedrukt door bezorgdheid over de vraag, hoe in dit korte tijdsbestek iets mede te deelen over een zóó belangrijk en tevens zóó moeilijk onderwerp.

Belangrijk is de taak van den arbiter omdat hij geroepen is tot Recht-doen over zijn medemenschen, hetgeen altijd terecht is beschouwd als een eervolle en verantwoordelijke roeping. Moeilijk is die taak in het bijzonder voor den arbiter niet-jurist, omdat hij bij de vervulling daarvan steeds gevoelt in aanraking te komen met de Wet, terwijl hij toch eigenlijk niet weet, in welke opzichten dat contact plaats heeft en hij daarvoor op zijn hoede moet zijn.

Als onderwerp van mijn voordracht koos ik „Arbiter en Wet." Mijn bedoeling is eenig licht te doen vallen op de duistere gevaren, waarmede de Wet den arbiter bedreigt.

Allereerst dienen wij het gebied van onze bespreking af te bakenen en vast te stellen, wat wij onder arbitrage verstaan. — Arbitrage is de beslissing van een geschil in den vorm van een vonnis, welke beslissing, in plaats van aan den Rechter, door partijen aan derden wordt opgedragen.

De beslissing van een geschil. — Wanneer partijen een deskundig oordeel vragen omtrent zekere feitelijke vraag (b.v. of een geleverde machine goed functionneert), dan is het door die deskundigen uit te brengen rapport geen arbitrage, omdat daarmede niet wordt gegeven de beslissing van een geschil. Het is niet meer dan een meeningsuiting, een advies, hetwelk partijen vrij zijn al dan niet op te volgen. Wenscht een hunner zich aan het uitgebrachte rapport niet te houden, dan heeft de ander geen middel om hem daartoe te noodzaken.

Intusschen kunnen partijen een dergelijk advies wel voor hen bindend maken door dit te voren uitdrukkelijk overeen te komen. Wij komen hiermede tot het zgn. „*bindend advies*", hetwelk juist in het bouwbedrijf en in de daaraan verwante bedrijven veelvuldig voorkomt. Hier verklaren beide partijen te voren het uit te brengen advies als bindend te zullen beschouwen, zoodat dit in tegenstelling met het zoo juist gemelde wèl is de beslissing van een geschil. Toch is het *geen arbitrage*, omdat het niet voldoet aan de verder door mij gegeven omschrijving, namelijk niet wordt gegeven in den vorm van een vonnis.

Met dit vereischte roer ik aan een belangrijke karakteristiek van arbitrage, namelijk dat de beslissing gegeven wordt in den vorm van een vonnis, hetwelk evenals een rechterlijk vonnis kan worden ten uitvoer gelegd, d.w.z. dat de verliezende partij tot nakoming er van kan worden gedwongen door dezelfde machtsmiddelen als de Wet

ter beschikking stelt tot het afdwingen van nakoming eener rechterlijke uitspraak.

Een arbitraal vonnis, gedeponeerd ter Griffie der Rechtbank in het Arrondissement, waarbinnen de uitspraak werd gedaan, wordt ten verzoeke van de eischende partij door den President dier Rechtbank uitvoerbaar verklaard — een zuivere formaliteit, waarbij de President den inhoud van het vonnis in geenen deele beoordeelt —, waarna met dat vonnis geheel kan worden gehandeld als met een vonnis van den overheidsrechter: beteekening per deurwaarder, beslaglegging en verhaal op de aldus verbonden goederen.

Geen wonder dat de Wet, aan een arbitraal vonnis aldus gelijke kracht toekennende als aan een vonnis door de rechterlijke macht gewezen, anderzijds aan die arbitrage in het algemeen en aan haar vonnissen in het bijzonder, bepaalde in de Wet omschreven eischen stelt, welke ik zoo straks hoop te bespreken.

Een bindend advies voldoet aan die eischen niet, kan dus niet als een arbitraal vonnis worden uitvoerbaar verklaard en geëxecuteerd. Toch zijn partijen verplicht om zich er naar te gedragen, omdat zij zich hiertoe verbonden hadden. Geschiedt zulks niet vrijwillig, dan zal de eischende partij haar wederpartij moeten dagvaarden voor den overheidsrechter, teneinde van hem in zijn vonnis te verkrijgen veroordeeling tot voldoening van datgene, waarvan de verschuldigdheid in het bindend advies werd vastgesteld. Volgens onze rechtspraak spreekt de rechter die veroordeeling uit zonder de kwestie zelve opnieuw te onderzoeken en zonder de al of niet juistheid van het bindend advies te beoordeelen. Slechts dan zou hij hierop een uitzondering moeten maken—althans volgens onze rechtspraak—wanneer het bindend advies gegeven werd in strijd met de goede trouw (d.w.z. met eischen van redelijkheid). Tot dusver is mij echter geen enkel geval bekend, waarin dit in een rechterlijk vonnis werd aangenomen.

Als regel kunnen wij dus rustig aanvaarden, dat de rechter zonder meer een bindend advies door een vonnis bekrachtigt. Het behoeft echter geen betoog, dat deze weg tot het beoogde doel — verhaal op een debiteur — veel langer en kostbaarder is dan de weg van arbitrage. Op de dagvaarding toch, waarbij veroordeeling wordt gevorderd tot datgene, waartoe het bindend advies besloot, kan tegenspraak volgen en daarover kan dan in drie instanties geprocedeerd moeten worden, terwijl een arbitraal vonnis, gelijk wij zagen, regelrecht kan worden tenuitvoer gelegd. Wel kan men tegen zoodanig vonnis op bepaalde gronden bij de Rechtbank in verzet komen, doch intusschen kan dan toch reeds beslag zijn gelegd, hetwelk door de verzetprocedure wordt geschorst, maar niet opgeheven.

Het verschil tusschen deskundigen-rapport en bindend advies eenerzijds en arbitrage anderzijds hoop ik hiermede duidelijk te hebben gemaakt.

Thans dienen wij nog te rekenen met de mogelijkheid, dat partijen de beslissing van een geschil niet opdragen aan den rechter en ook niet aan derden, doch aan één hunner. Het klinkt zonderling, maar komt niettemin voor. Speciaal in overeenkomsten met gemeenten of met verzekeringmaatschappijen vindt men soms de clausule, dat in geval van geschil de wederpartij zich aan de beslissing van het gemeentebestuur, resp. van den raad van commissarissen, zal onderwerpen. Er is ook reeds geprocedeerd over de vraag, of dit een geoorloofd beding is, welke vraag bij herhaling door ons hoogste rechtscollege in bevestigenden zin is beantwoord (ook weer onder voorbehoud van goede trouw). Daarbij is echter tevens uitdrukkelijk vastgesteld, dat een zoodanige opdracht van beslissing *niet* is te beschouwen als arbitrage.

Hiermede is afgebakend wat wel en wat niet tot arbitrage mag worden gerekend en dus tevens, wie wel en wie niet als arbiter kan worden beschouwd. Wat ik nu over bestaan en toepassing van Wetsbepalingen zal vermelden, heeft uitsluitend betrekking op arbitrage en arbiter.

Van bouwkunst weet ik wel zooveel, dat ieder gebouw moet rusten op deugdelijken grondslag en dat het bij gebreke daarvan gevaar loopt in te storten. Deze regel nu is op de arbitrage geheel van toepassing. En een zeer speciale grondslag wordt door de

Wet vereischt, hetgeen ook begrijpelijk is, wanneer men denkt aan de machtsmiddelen, welke de Staat door de beschikbaar-stelling van zijn daartoe bestemde organen voor de tenuitvoerlegging van een arbitraal vonnis verleent.

Volgens onze Grondwet behooren alle twistgedingen over burgerlijke rechten bij uitsluiting tot de kennisneming van de rechterlijke macht, terwijl niemand tegen zijn wil kan worden afgetrokken van den rechter, dien de Wet hem toekent. Mèt zijn wil kan men dus van dien rechter wèl worden afgetrokken, welke mogelijkheid wordt geregeld in de artt. 620—657 Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering, die over de arbitrage handelen.

Den vereischten grondslag voor de arbitrage vinden wij geregeld in de artt. 620 en 623. — Het eerste artikel verklaart, dat ieder zijn geschillen aan de uitspraak van scheidsmannen kan onderwerpen en dat men zich zelfs vooraf verbinden kan om geschillen, welke in het vervolg mochten kunnen opkomen, aan de uitspraak van scheidsmannen te onderwerpen. Hiermede is tevens de belangrijke onderscheiding gemaakt, welke bij het vaststellen van den grondslag der arbitrage in acht te nemen is. Men kan namelijk overeenkomen om een *reeds bestaand geschil* door arbitrage te doen oplossen — deze overeenkomst heet compromis — en men kan met iemand overeenkomen om geschillen, welke men *in de toekomst* wellicht met hem zou kunnen krijgen, door arbitrage te doen beslissen — deze overeenkomst draagt den sierlijken naam van pactum de compromittendo, arbitrale clausule of arbitraal beding. Deze laatste overeenkomst heeft geen zelfstandig bestaan: zij maakt altijd deel uit van een andere overeenkomst (aanneming met bestek, acte van vennootschap, koopovereenkomst, of ook wel de overeenkomst, die is neergelegd in het lidmaatschap van een Vereeniging) en strekt tot arbitrale beslissing van geschillen uit die overeenkomst, uit dat rechtsverband.

De meest hechte grondslag en die, welke ook het minst tot kwestie aanleiding geeft, is de eerstgenoemde: het compromis, waarbij partijen overeenkomen om een tusschen hen bestaand geschil aan arbitrage te onderwerpen. In art. 623 stelt de Wet voor die overeenkomst eenige vereischten, welke op straffe van nietigheid in acht genomen moeten worden.

In de eerste plaats moet deze overeenkomst schriftelijk worden aangegaan, moet daarvan een „acte van compromis" worden opgemaakt. Deze acte van compromis moet op straffe van nietigheid bevatten de voornamen, namen en woonplaatsen der partijen, alsmede de namen en woonplaatsen der arbiters, die in oneven aantal moeten zijn. Een compromis dus, waarbij men de beslissing aan twee arbiters opdraagt, is nietig en van onwaarde.

Hierbij valt te vermelden dat onze rechtspraak ook als nietig beschouwt het beding, dat het geschil aan twee scheidsmannen zal worden onderworpen en dat deze, *wanneer zij het niet eens kunnen worden*, zich een derden zullen toevoegen of de beslissing aan een derden zullen opdragen. De rechter neemt namelijk aan, dat dan de beslissing allereerst aan twee arbiters wordt opgedragen, hetgeen niet geoorloofd is.

Verder moet de acte van compromis bevatten „de onderwerpen van geschil". Dit voorschrift dient met zeer veel zorg te worden uitgevoerd, want een te veel of een te weinig in de omschrijving van het geschil kan de meest noodlottige gevolgen hebben. Het gevaar schuilt in weer een ander wetsartikel, namelijk art. 649, waar de gevallen worden opgesomd, waarin een arbitraal vonnis als nietig bestreden kan worden. Dit artikel vermeldt als zoodanig o.m. „indien de beslissing gewezen is buiten de grenzen van het compromis".

Men begrijpe wel, dat de acte van compromis bevat de *opdracht* aan arbiters en dus aangeeft de *grenzen* van hun bevoegdheid. Gaan arbiters bij hun beslissing buiten die grenzen, dan maken zij een nietig vonnis, wat aanleiding kan zijn tot eindelooze processueele ellende.

Wanneer men nu de onderwerpen van geschil te eng omschrijft, dan kan bij de behandeling der arbitrage blijken, dat arbiters een deel der kwestie buiten behan-

deling en onbeslist moeten laten. Het beste is daarom het geschil *in zeer algemeene trekken* te omschrijven, waardoor men het meest kans heeft op volledigheid. Zoodra de steller van het compromis in details afdaalt, loopt hij de kans bepaalde onderdeelen te vergeten, welke in een algemeene omschrijving geacht hadden kunnen worden begrepen te zijn. Zoo vermelde men ook *geen argumenten* en *geen eisch*, welke beiden eerst bij de behandeling der arbitrage moeten worden voorgebracht. Het omschrijven van den eisch — d.i. wat gevorderd wordt — in de acte van compromis heeft dit groote nadeel, dat de eischende partij bij de behandeling der arbitrage daaraan gebonden is en niet meer een wenschelijk gebleken verandering in zijn vordering kan aanbrengen. Het zou kunnen zijn, dat arbiters door het verkeerd omschreven zijn van den eisch in de acte van compromis, dien eisch moeten ontzeggen, terwijl een tijdens de behandeling geformuleerde juiste vordering had kunnen worden toegewezen.

Hiermede heb ik aangegeven wat volgens onze Wet de acte van compromis moet inhouden. Thans wil ik nog vermelden, wat zij bovendien *kan* inhouden en wat *wenschelijk* is dat zij omschrijft.

Het compromis kan inhouden een regeling van het arbitraal geding, de termijnen waarbinnen conclusies moeten worden ingediend, enz. Met *termijnen* zij men echter zeer voorzichtig, omdat het overschrijden daarvan de verliezende partij later aanleiding zou kunnen geven om de nietigheid van het arbitraal vonnis in te roepen, op grond dat de grenzen van het compromis zouden zijn overschreden.

Hierbij dien ik te wijzen op een termijn, welken de Wet zelve stelt, namelijk een tijd van 6 maanden na het tijdstip, waarop arbiters hun benoeming schriftelijk hebben aangenomen en waarbinnen zij vonnis moeten wijzen. Na verloop van die 6 maanden is hun last vervallen, zoodat zij dan een rechtsgeldige beslissing niet meer kunnen geven. Arbiters mogen hierop wel zeer goed letten, daar zij volgens art. 628 veroordeeld kunnen worden om aan partijen schadevergoeding te geven, wanneer zij binnen den gemelden termijn geen uitspraak hebben gedaan. Wanneer men bedenkt, dat die schade voor de eischende partij kan bestaan in het niet meer kunnen verkrijgen van het door de wederpartij verschuldigde bedrag, dan zal men gemakkelijk inzien, dat arbiters door overschrijding van dien termijn belangrijke risico's loopen.

Deze termijn nu, welke den last van arbiters begrenst, kan in de acte van compromis korter of langer worden gesteld. Korter stellen schijnt mij zeker ongewenscht, daar men arbiters bij hun moeilijke en verantwoordelijke taak van rechtdoen niet tot overhaasting mag noodzaken. Wil men hun volle vrijheid geven — en arbiters die het vertrouwen van partijen genieten mogen daarop toch zeker aanspraak maken — dan bepale men in de acte van compromis, dat partijen arbiters machtigen om den duur van hun last te verlengen in geval hun dat noodzakelijk mocht voorkomen.

Ik moge hieraan nog toevoegen, dat arbiters in geval van nood ook zonder zoodanig beding hun last kunnen verlengen door een zgn. interlocutoir vonnis te wijzen, d.w.z. een voorloopig vonnis, waarbij zij gelasten gehoor van getuigen, overlegging van boeken, persoonlijke verschijning van partijen of anderszins. Volgens art. 634 mogen zij namelijk in dat geval den voor de einduitspraak gestelden termijn verlengen.

Partijen moeten bij het aangaan van een compromis ook nog bedenken dat, wanneer tijdens de arbitrage een der arbiters komt te overlijden of om andere redenen aan een hunner ontslag moet worden verleend, weliswaar daarmede de taak van alle arbiters eindigt, doch dat volgens onze rechtspraak daarmede *niet* vervalt het compromis, zoodat partijen verplicht zijn niettemin het geschil aan arbitrage te blijven onderwerpen. Wanneer zij het over nieuwe arbiters niet eens kunnen worden, moeten deze door den rechter worden benoemd. In geval een hunner juist met het oog op bepaalde arbiters in arbitrage heeft bewilligd en zijn geschil niet aan andere arbiters zou willen onderwerpen, dan dient men in de acte van compromis een bepaling op te nemen, dat het door dood of ontslag van een der arbiters geacht zal worden vervallen te zijn.

(Slot volgt).

5 DECEMBER 1925 NUMMER 49

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

INHOUD.

Officiëele Mededeelingen. - Indiening declaraties onkosten. — Inzending jaarverslagen van de Kringen. — Nieuwe ledenlijst. — Voorbereidend examen en examen bouwkundig opzichter 1926. — Berichten. — Bezwaren ingebracht tegen de z.g. Gevelcommissie der Schoonheidscommissie te Amsterdam. — De Place de la Concorde, door J. P. Mieras (Slot). — Arbiter en Wet, door Mr. W. Nolen, advocaat te Rotterdam. — Kunstnieuws.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.

INDIENEN DECLARATIES ONKOSTEN. De leden van den B.N.A. worden verzocht hun declaraties van onkosten in verband met werkzaamheden ten behoeve van den B.N.A. in 1925 gemaakt, in te zenden aan het Bureau van den B.N.A. vóór 15 December a.s.

INZENDING JAARVERSLAGEN VAN DE KRINGEN. De Bureaux van de Gewestelijke Kringen worden verzocht, overeenkomstig het bepaalde in art 6 par. 27 van het Huishoudelijk Reglement, de Kringverslagen over 1925 aan het Bestuur in te zenden vóór 15 December a.s.

NIEUWE LEDENLIJST. In den loop van Januari zal een nieuwe ledenlijst worden afgedrukt. Met het oog hierop worden de leden, die in December zullen verhuizen, of reeds weten dat hun adres in den loop van de eerste maanden van het volgende jaar veranderen zal, beleefd verzocht hiervan den Directeur kennis te geven vóór 15 December a.s.

VOORBEREIDEND EXAMEN EN EXAMEN BOUWKUNDIG OPZICHTER 1926. De Commissie van Onderwijs van den B.N.A. belast met de leiding der bovengenoemde examens, brengt hierbij ter kennis van belanghebbenden, dat de aangifte voor deelname aan deze examens in 1926 is opengesteld tot uiterlijk 31 December 1925.

De examens worden afgenomen te Amsterdam en vangen aan op Maandag 22 Februari 1926.

De aangifte moet geschieden op een daarvoor bestemd formulier met het programma en de voorwaarden kosteloos verkrijgbaar aan het Bureau van den B.N.A. te Amsterdam, Weteringschans 102.

BERICHTEN.

BEZWAREN INGEBRACHT TEGEN DE Z.G. GEVELCOMMISSIE DER SCHOONHEIDSCOMMISSIE TE AMSTERDAM. De heer A. Ingwersen te Amsterdam heeft zich tot tolk gemaakt van een aantal architecten, die verschillende bezwaren hebben tegen de werkwijze en het optreden van de sub-commissie der Amsterdamsche Schoonheidscommissie, welke belast is met de gevelbeoordeeling. De heer Ingwersen heeft zich namens die architecten gewend tot B. en W. Naar aanleiding daarvan heeft er op het stadhuis op Maandag 30 Nov. een bijeenkomst plaats gehad, waarop genoemde heer zijn bezwaren uiteenzette. Daarbij waren aanwezig de wethouder Ter Haar en de Miranda, de heer Roovers, de vice-voorzitter Dr. Slothouwer en de secretaris der Schoonheidscommissie Mr. Franken.

Omtrent de naar voren gebrachte bezwaren zal een nauwkeurig onderzoek worden ingesteld.

DE PLACE DE LA CONCORDE

door J. P. MIERAS.

(Slot).

Maar stippen wij, in verband met wat hierna nog over het huidige aspect van het plein zal worden gezegd, nog aan, wat het essentieele van dit kunstwerk was. Dat essentieele was het „landschappelijke" dat daarin overheerschte. Is het daardoor niet juist *de* oplossing van het vraagstuk, dat de Academie in 1753 aan zijn architecten stelde?

Laugier [1]) beschrijft dit plein dan ook als volgt: „Entouré de jardins et de bosquets, elle ne présente que l'image d'une esplanade embellie au milieu d'une campagne riante et d'où l'on aperçoit divers Palais dans l'éloignement".

Dit landelijke element is thans wèl verdwenen. Beschouwen we daarom nog eens de charmante voorstelling die J. de Prince in zijn afbeelding van het plein gaf. En al is misschien dit schilderij niet vrij van de stemming die de generatie na Watteau als de meest eigendommelijke hield, ook voor bosschages in de nabijheid van de Tuileries, de hoofsche voorstelling erop benadert den geest van Gabriël's ontwerp dichter, dan het ons mogelijk is te doen met wat de 19e eeuw ons van het oorspronkelijke plein overliet.

Op dit schilderij krijgt men tevens een duidelijk denkbeeld van het grandiose ruiterstandbeeld van Lodewijk XV, dat van af 1763 tot 1792 het middelpunt van het plein sierde.

Het was gemodelleerd door Bouchardon, die het 5 M. hooge beeld in één stuk liet gieten door den bronsgieter Gord te Angoulême. Bouchardon stierf voor de vervaardiging van het 7 M. hooge voetstuk, waartegen Pigalle de vier deugden: gerechtigheid, voorzichtigheid, kracht en vrede, plaatste.

Zoo was dit gansche kunstwerk ter eere van den Koning voltooid: de „témoignage du zèle, de l'amour et de la reconnaissance de ses peuples.".... Maar was de volksgunst gekeerd? Zij plakte épigrammen op de bronzen huid van den hollen held:

„Il est ici comme à Versailles
Il est sans coeur et sans entrailles."

Op 21 Jan. 1793 besteeg Lodewijk XVI het schavot, hoog opgesteld naast het onttakelde (het brons der beelden was tot stuiverstukjes versmolten) hooge voetstuk van het standbeeld van zijn grootvader. Gebleken is dat de guillotine juist stond op de plaats waar in de 19e eeuw de zuidelijke fontein werd opgericht. De spuitende Najaden en Tritons spotten dus wel frisch en luchtig met de woorden van de Chateaubriand, dat al het water dezer wereld de bloedvlekken dezer schandplaats niet aan het oog der menschheid kan doen vervloeien.

De Place Louis XV heeft slechts kort mogen prijken in de haar door Gabriël toegedachte luister. Onder de Fransche revolutie, die dicht op de voltooiing van het plein in ± 1772 volgde, kon men weinig op eenige piéteit voor dit kunstwerk, dat aan de glorie van het Koningshuis was gewijd, rekenen.

Toch heeft de revolutie niet de vernietiging van de essentieele schoonheid op haar geweten. In haar tijd werd het plein slechts verwaarloosd, zoodat gewas en zelfs geboomte welig tierden in de droge grachten. Vermakelijk zijn de afbeeldingen van het plein in de eerste 20 jaren der 19e eeuw, toen de kruinen der kleine boomen hun takken deden rusten op de balustrades rond het plein, dat tot aan de Restauratie Place de la Révolution heette. Het herstel der Monarchie, zooals Karel de X's wenschen deze koesterden, bracht ook het verlangen mede het herstel van het plein in zijn ouden staat. De naam van het koninklijke slachtoffer van 1793 zou aan het plein worden verbonden, en men beraamde plannen om thans een monument voor Lodewijk XVI op het leege voetstuk te plaatsen.

[1]) M. A. Laugier. Essai sur l'Architecture. Parijs 1753.

FRAGMENT VAN HET MINISTERIE VAN MARINE, GELEGEN AAN DE PLACE DE LA CONCORDE. ARCHITECT ANGE JACQUES GABRIËL.
(Uit: The Architectural Review.)

KOLOM MET LANTAARN DOOR HITTORF.

BEELD VAN COUSTON AAN DEN INGANG VAN DE CHAMPS ELYSÉES.

De Juli-Revolutie van 1830, die den hertog van Orleans, Louis Philippe, op den Franschen troon bracht, maakte aan deze, na het gebeurde der revolutie toch weinig zinrijke plannen, een eind.

Het metamorphose-proces van de Place de la Concorde (in 1830 had het plein den huidigen naam ontvangen) duurde tamelijk lang. In 1836 werd door den Ingenieur Lebas in het centrum de Obelisk geplaatst, één van het paar dat voor den Tempel van Luxor had gestaan en waarmede Mohammed Ali Louis Philippe meende te moeten vereeren. Lebas, die den granieten kolos overeind liet zetten, was niet alleen een knap ingenieur, maar ook een man die vertrouwen had in zijn werkstukken. Toen de groote naald van 240 ton werd opgeheschen stond hij er n.l. — ten minste als het verhaal waar is — onder! Het behoeft geen betoog dat deze Obelisk het op dit plein — dit plein dat ontworpen was als plateau voor het zoo massieve ruiterstandbeeld van Bouchardon — „niet doet". De werking van deze spichtige naald op de immense open ruimte is zeer gering. Men vergelijke het geval met het ronde gesloten St. Pietersplein te Rome, met zijn zooals Prof. A. E. Brinckmann zich uitdrukt, „gewaltsamen Mächtigkeit, das den erstarrten Kraftstrahl des Obelisken emporgetrieben zu haben scheint".

En laten wij bedenken dat het plein toèn nog den vorm en de grootte had, die Gabriël projecteerde. Daaraan kwam eerst een eind door de kunstbewerking die Hittorf het plan in 1852 deed ondergaan. Hittorf, (in 1792 te Keulen geboren en in 1867 te Parijs overleden) archeoloog, zeer bekend door zijn opzienbarende ontdekking van de polychromie der Grieksche tempels, heeft het grootste deel van zijn leven in Parijs in overheidsdienst doorgebracht en zeer veel werken uitgevoerd, o.a. is hij architect van het Gard du Nord.

EEN DER VOORMALIGE SCHILDERACHTIGE HUISJES. ONTWERP DOOR GABRIËL. Figuur uit de 19e eeuw.

Uit hetgeen hij deed aan de Place de la Concorde blijkt zeer duidelijk de stijlloosheid van de kunstuitingen van die dagen, blijkt, hoe men niet zocht naar de kern van de opgaaf, van waaruit men de oplossingen van het vraagstuk ontwikkelde — werkte van binnen naar buiten — maar hoe men zich toespitste op het uiterlijk effect in middelen, die geenerlei verband hielden met het essentieele van het vraagstuk. Zoodoende kon men aan hetgeen men maakte ook geen gestalte geven, die prachtige eigenschap, waarin Gabriël's werken zoo hadden uitgemunt. Wat Hittorf het meest te verwijten valt, is niet, dat hij het plein ontsierde door de vele rostrale kolommen, die er zonder eenig nuttig doel staan, maar dat hij de grachten liet dempen waartusschen Gabriël het plein in een zeer specifiek verhoudingsschema had vastgehouden. Door dit verhoudingsschema prijs te geven beroofde hij het plein van haar meest eigene schoonheid, haar gestalte. Hij maakte van het plein een vlakte, zonder dimensies, die uitdrukkingsvermogen hadden. Dat hij op die vlakte de borstweringen liet staan van de voormalige grachten is een van die onverklaarbaarheden, die hem ook de ontwerper hebben doen zijn van de beide fonteinen (de zuidelijke genaamd de Zeeën, de noordelijke de Rivieren) die zeker tot de goede in hun soort behooren.

Vermelden wij nog dat op Hittorf's instigatie de schildwachthuisjes aan de hoeken van het plein bekroond werden door beelden, acht der voornaamste steden van Frankrijk representeerend, werken van weinig beteekenende beeldhouwers, uitgezonderd misschien de maagden van Lille en Strasbourg van Pradier, die, volgens Marcel Laurent, den Franschen Academischen kunststijl onder het Keizerrijk absoluut ongenietbaar maakte. Hij, James Pradier, „schuldige vader van een massa nimfen, gratiën, godinnen en heldinnen, wier elegante banaliteit, verhoogd door een weinigje sensualiteit den slechten smaak van het publiek streelde", had dus niet weinig beteekenis.

Men verwarre deze beelden echter niet met die op de hooge piedestals aan de ingang van de Jardin des Tuileries en van de Champs Elysées. Deze beelden zijn van vroegeren datum. Die aan de zijde der Tuileries ziet men reeds afgebeeld op het schilderij van Prince (zie pag. 554). Zij vormen Coysevox's bekende werk „Les Renommées". Coysevox was van de 17e eeuwsche Fransche beeldhouwers wel de oorspronkelijkste, en in zijn vele werken aan het Louvre en te Versailles verleent hij

aan de geijkte mythologische voorstellingen vaak een frischheid, door de werkelijkheid daarbij geestig aan te duiden. Hij stierf in 1740, dus kan zijn „Renommées" niet als een oorspronkelijk décoratief motief voor de Place Louis XV bedoeld zijn. Ook de groepen aan de zijde van de Champs Elysées zijn van elders. Coustou maakte de figuren voor het Kasteel te Marly. Zij ontleenen er hun naam: „Les chevaux de Marly" aan.

Met deze beelden, de balustrades en de bouwwerken aan de Noordzijde, [1]) liet de 19e eeuw de Place Louis XV van Gabriël aan ons achter. Is het erfdeel schamel? Hij, wiens gemoed vatbaar is voor de impressies der bewogenheid van het leven, voelt drang deze vraag uit den weg te gaan. Het schuldig blijven van het antwoord vindt zoo ruim rechtvaardiging. Want al is het overdreven en zeker een echt voorbeeld van Fransch chauvinisme, dat de Place de la Concorde het mooiste plein op de wereld is en blijft, aantrekkingskracht heeft zij en zal zij blijven hebben op elkeen, die ondanks de omstootelijke juistheid der hedendaagsche stedebouwkundige-ruimtekunst-theorieën, zijn ontvankelijkheid voor de indrukwekkendheid van ouderwetsche majesteit en voor de bekoorlijkheid van 18e eeuwsche gratie nog niet geheel heeft verloren.

Want iets van die indrukwekkendheid en van die bekoorlijkheid is toch, — hòe, mag misschien na de geschiedenis boven uiteengezet, de Hemel weten — blijven hangen. Zijn er misschien affiniteiten tusschen *den* mensch en *het* kunstwerk, waarvan de werking ons verborgen blijft, maar die òns menschen met atomenkennis en radiotechniek doet huiveren van ontzag op de puinhopen van den Acropolis en ons doet stilstaan van bewondering op een Place de la Concorde, wat vluchtheuvels in het jagende, vliegende en donderende auto- en busverkeer van de wereldstad.

Het denkbeeld aan zulk een affiniteit zou reeds voor de kunstenaars van dezen tijd een stimulans in kunnen houden.

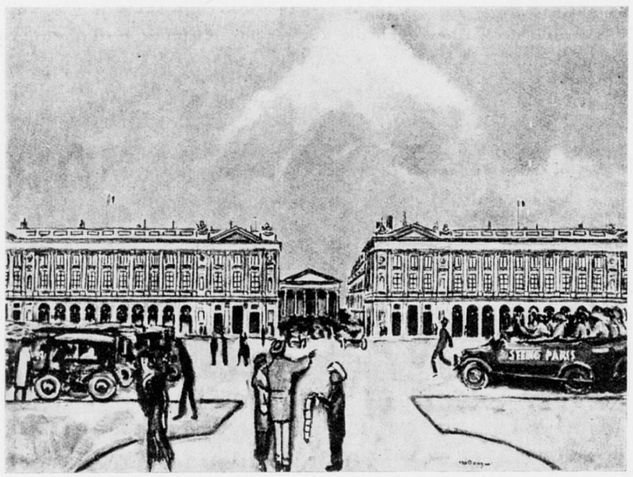

DE PLACE DE LA CONCORDE ZOOALS KEES VAN DONGEN HAAR ZIET.

[1]) Het ongeschonden behoud hebben wij te danken aan het uiterst scherpe en sedert 4 April 1775 geldende huurcontract, waarop de stad Parijs de ruimten in deze bouwwerken verhuurt. Het bevat vele bepalingen, die de gevels tegen veranderingen waarborgen, en waaraan blijkbaar Parijs streng de hand heeft weten te houden. De bepalingen van het huurcontract vindt men in het boek van le Comte de Fels.

ARBITER EN WET.

VOORDRACHT VOOR HET EERSTE CONGRES VAN NEDERLANDSCHE RAADGEVENDE INGENIEURS

gehouden te Amsterdam op Vrijdag 16 October 1925

door

Mr. W. NOLEN, advocaat te Rotterdam.

(Slot, vervolg van pag. 558).

Tenslotte mag een belangrijke bepaling in het compromis niet vergeten worden, namelijk dat arbiters uitspraak zullen doen *„als goede mannen naar billijkheid"*. Over dit hoogst gewichtig beding zou op zich zelf een voordracht te houden zijn, doch ik zal mij tot de verklaring er van moeten beperken.

Tot goed begrip moet men hierbij letten op het onderscheid tusschen formeel en materieel recht. Het eerste regelt vormen, van procedure of arbitrage. De formeele wetsbepalingen voor een gewoon proces behoeven arbiters niet op te volgen, tenzij hun dat in het compromis uitdrukkelijk zou zijn opgedragen, wat wel nooit zal geschieden. Al wat de wet bepaalt over arbitrage is ook formeel recht en arbiters hebben onverbiddelijk die wetsbepalingen in acht te nemen. Nietigverklaring van hun vonnis door den rechter kan van verwaarloozing het gevolg zijn.

De overige wetsbepalingen zijn materiëel recht, regelen rechten en plichten. Dus het Burgerlijk Wetboek en het Wetboek van Koophandel bevatten materiëel recht, hetwelk de *rechter* verplicht is in zijn vonnissen tot toepassing te brengen, al acht hij het hier of daar onjuist of verouderd. Voor den *arbiter* echter geldt art. 636: „De scheidsmannen zullen naar de regelen des regts uitspraak doen, ten ware het compromis hun de bevoegdheid mogt toegekend hebben om als goede mannen naar billijkheid te oordeelen".

Ook de arbiter dus moet uitspraak doen „naar de regelen des rechts", d.w.z. de wetsbepalingen van materiëel recht (B. W. en W. v. Kh.), *tenzij* er in het compromis staat: arbiters zullen uitspraak doen als goede mannen naar billijkheid. Deze tooverspreuk ontslaat hen van die bezwaarlijke verplichting. Bezwaarlijk 1°. omdat de arbiter niet-jurist de Wet niet *kan* toepassen; 2°. omdat de Wet, vooral ten aanzien van handel en bedrijf, veelal verouderd is en niet met de bestaande gebruiken en opvattingen in overeenstemming. — In geen acte van compromis mag dus die clausule ontbreken. Geen niet-jurist is verantwoord een benoeming te aanvaarden op een acte, waarin zij niet voorkomt.

Anderzijds is te bedenken, dat die woorden den arbiter een enorme macht geven. Hij is, onverschillig hoe de Wet luidt, tot iedere beslissing gerechtigd, tenzij hij in botsing zou komen met de betrekkelijk zeldzame wetsbepalingen die zgn. „dwingend recht" inhouden. Een reden te meer dus voor den arbiter om zich van de groote verantwoordelijkheid van zijn taak bewust te zijn: hij doet recht, vrij van de Wet (behalve dan de formeele wetsbepalingen over arbitrage) en tevens in hoogste ressort, dus zonder mogelijkheid van herziening (behoudens arbitraal appèl en vernietiging door rechter wegens conflict met formeel recht).

De arbiter moet vooral aan het woord *„billijkheid"* geen verkeerde beteekenis hechten. Hij kan dat 't best lezen als *„rechtvaardigheid."* — Billijkheid beteekent niet: aan de eene of andere partij iets toekennen of ontzeggen uit gevoelens van medelijden of uit andere niet zakelijke overwegingen. De beweegredenen tot een beslissing moeten altijd zoodanig zijn, dat de arbiter die in zijn vonnis volledig durft neer te schrijven (waartoe hij trouwens volgens de Wet verplicht is) en aan publiciteit durft prijs te geven.

Wat niet rechtvaardig is, kan ook niet billijk zijn; bij tegengestelde meening laat men zich door den schijn bedriegen. Rechtvaardig of billijk kan ook nimmer zijn, dat men, om aan de zaak een einde te maken, ieder van partijen voor een deel gelijk geeft.

Natuurlijk is het mogelijk, dat arbiters, na nauwkeurig onderzoek, tot de conclusie komen dat werkelijk partijen over en weer ieder voor een deel recht hebben. Zij kunnen dat dan gerust uitspreken, ja behooren dat zelfs te doen. Doch wat ik wil bestrijden is, dat arbiters, met de zaak geen raad wetende of om geen van partijen geheel teleur te stellen, een deel der vordering toewijzen en een deel ontzeggen.

Tenslotte moge ik met betrekking tot de clausule „als goede mannen naar billijkheid" er op wijzen, dat de billijkheid nooit zoover mag gaan, dat arbiters afwijken van wat partijen eenmaal waren overeengekomen. Zij mogen beoordeelen, wat zij achten een billijke *toepassing* en *uitvoering* der overeenkomst, doch zij hebben niet te beoordeelen de billijkheid van de *overeenkomst zelve*. Partijen hebben die uit vrijen wil en in het bezit van hun verstandelijke vermogens aangegaan, zij hebben dus ook de consequenties er van te aanvaarden: een man, een man, een woord, een woord.

Wanneer dus b.v. een bestek zou bevatten een boete-beding, hetwelk arbiters onredelijk zwaar achten, dan zullen zij niettemin die boete moeten opleggen. Wèl kunnen zij naar billijkheid beoordeelen, hoe het beding moet worden toegepast, dus b.v. op welken datum de boete, in verband met de omstandigheden, behoort in te gaan.

Ik heb bij deze ééne clausule, die in bijna ieder compromis voorkomt, wat lang stil gestaan met het oog op de groote beteekenis er van. Hiermede stap ik dan af van den eersten grondslag, het compromis.

Wanneer de grondslag der arbitrage te zoeken is in een vroeger gesloten overeenkomst, waarbij partijen besloten eventueele toekomstige geschillen aan arbitrage te onderwerpen, is het bestaan daarvan dikwijls moeilijker vast te stellen. Merkwaardig is dat, terwijl de Wet voor het compromis zooveel eischen stelt, het thans besproken *arbitraal beding* op alle manieren kan tot stand komen, zelfs geschrift daartoe niet wordt vereischt. De rechtspraak heeft ook uitgemaakt dat, wanneer eenmaal een arbitraal beding gesloten is, later, bij het ontstaan van geschil, een acte van compromis niet meer behoeft te worden opgemaakt. Dit is trouwens maar goed ook, immers ware zulks wel noodig, dan zou toch altijd de bij wege van arbitrage aangesproken partij zich daaraan weer kunnen onttrekken door onderteekening van het compromis te weigeren.

Het nu te bespreken arbitraal beding wordt door de Wet ten zeerste verwaarloosd: zij zegt er slechts van dat het geoorloofd is en zwijgt verder geheel over de consequenties van die buitengewone goedertierenheid. Is het compromis zorgvuldig geregeld, het a. b. is ten eenenmale veronachtzaamd.

Het is echter met het a. b. gegaan als met de achtergestelde stiefkinderen in sprookjes: deze steken weldra hun voorgetrokken broertjes en zusjes de loef af en trouwen met prinsen en prinsessen. Zoo is het a. b., met zijn nederig wettelijk bestaan, juist de oorzaak geweest van de enorme ontwikkeling der arbitrage in de laatste halve eeuw. Vooral in den handel berust bijna iedere arbitrage op a.b., terwijl de tallooze vaste scheidsgerechten daaraan hun bestaan danken. Enkele woorden bij een, zelfs mondeling aangegane overeenkomst zijn dus voldoende om de rechtspraak van den rechter uit te sluiten en partijen voor alle geschillen uit die overeenkomst, tot in lengte van dagen, aan arbitrage te onderwerpen.

Wanneer de grondslag der arbitrage in een a.b. gezocht moet worden, zullen niettemin arbiters met zorg moeten nagaan, welke grenzen door de omschrijving van dat beding aan hun opdracht zijn gesteld, immers ook hiervoor geldt de voormelde wetsbepaling, dat een beslissing van arbiters buiten de grenzen van hun opdracht nietig is. Als voorbeeld noem ik u de vraag, of een geschil, ontstaan over de bijwerkrekening, geacht kan worden te behooren tot de geschillen uit het bestek, welke volgens dat bestek aan arbitrage onderworpen zouden worden. Juist om kwesties als deze te voorkomen, dient men in overeenkomsten van aanneming en andere contracten de arbitrale clausule zoo ruim mogelijk te omschrijven.

Zoo spreekt dan ook de bepaling, welke door den Raad van Arbitrage voor de Bouwbedrijven in Nederland ter opneming in bestekken wordt aanbevolen, van: „alle „geschillen, welke ook, welke naar aanleiding van de overeenkomst van aanneming „of van de overeenkomsten, welke daarvan het uitvloeisel mochten zijn, tusschen den „aanbesteder of den namens hem met de leiding en het toezicht belasten persoon en „den aannemer mochten ontstaan."

Ook bij het a. b. is van toepassing hetgeen ik zoo juist heb gezegd over de clausule: „uitspraak doen als goede mannen naar billijkheid." Ieder scheidsrechterlijk beding, hetwelk rechtspraak door niet-juristen inroept, behoort die clausule te bevatten.

Moge ik nu met een enkel woord er nog de aandacht op vestigen, dat het vermaarde art. 649, behalve den reeds medegedeelden nietigheidsgrond, er nog een 9-tal andere bevat, van welke ik als belangrijksten vermeld:

> „Indien er uitspraak gedaan is over zaken, welke niet zijn geëischt of wanneer daarbij meer is toegekend dan gevorderd is" en „Indien de scheidsmannen hebben nagelaten uitspraak te doen over een of meer der punten aan hun oordeel onderworpen".

de groepen aan de zijde van de Champ Elysées zijn van elders. Coustou maakte de

Hieruit volgt dat arbiters bij het opstellen van hun vonnis met veel zorg moeten nagaan of de beslissing, welke aan het slot van dat vonnis voorkomt, in overeenstemming is met den eisch, die ook in het vonnis omschreven moet worden. Over ieder onderdeel van dien eisch moet een beslissing worden gegeven — geheele of gedeeltelijke toewijzing dan wel afwijzing —, terwijl anderzijds niets beslist mag worden wat niet werd gevorderd. Tallooze arbitrale vonnissen zijn juist nietig en vele worden dan ook voor den rechter bestreden wegens overtreding van de twee wettelijke vereischten, welke ik hier vermeldde. Het is niet moeilijk er aan te voldoen, doch uit de praktijk blijkt, dat arbiters niet-juristen dat wettelijk voorschrift vaak over het hoofd zien.

Ik moet dan ook naar aanleiding hiervan nog eens de nadrukkelijke opmerking maken, dat het werkelijk niet verantwoord is om arbitrages te houden zonder dat een *jurist* daaraan zijn medewerking verleent. Uit het hier gesprokene blijkt reeds, op hoeveel punten de arbiter met de Wet in aanraking komt en daarmede rekening moet houden. Uit den aard der zaak is dit voor een niet-jurist onmogelijk. Zelfs al zou hij de Wet te rechter tijd en te juister plaatse weten op te slaan, dan nog zou hij niet vermogen uit de gelezen artikelen de goede conclusies te trekken.

Dit is zelfs voor den jurist soms uiterst moeilijk. De Wetsartikelen over arbitrage behooren tot de moeilijkste uit onze wetboeken, vooral doordat die ruim honderdjarige voorschriften moeten worden toegepast op verhoudingen, waarvoor zij niet geschreven zijn. Waar dus de jurist bij het hanteeren dier artikelen moeilijkheden ondervindt, zal men begrijpen dat voor een leek zulks volstrekt onmogelijk is. Het bedenkelijke hierbij is, dat handelingen van arbiters in strijd met de Wet bijna altijd leiden tot vernietigbaarheid van hun vonnis, zoodat zij, door zich niet van rechtskundigen bijstand te voorzien, zich zelf en partijen aan langdurige en kostbare gerechtelijke procedures bloot stellen.

Tot slot heb ik U nog iets te zeggen over de *benoeming van arbiters.*

De meest gebruikelijke, doch tevens meest rampspoedige wijze van benoeming is deze, dat ieder van partijen een arbiter aanwijst en deze in onderling overleg den derden benoemen, om aldus een college van drie arbiters te vormen. Meestal bestaat echter in zoodanig geval dat college slechts in schijn; in werkelijkheid is er maar één arbiter en zijn de beide anderen kampvechters voor de belangen ieder van „zijn" partij.

Een allereerst vereischte om op behoorlijke wijze te vervullen de eervolle opdracht van rechtdoen, is: *onpartijdigheid.* Een partijdig rechter of arbiter is een onding, een schande voor rechtspraak of arbitrage. Wanneer partijen de behartiging van hun

belangen in de arbitrage aan anderen willen opdragen, dan moeten zij daarvoor personen kiezen buiten den arbiter. Deze kan niet gelijktijdig recht spreken en partijbelang bevorderen.

Ik koester de hoop, juist in den kring der raadgevende ingenieurs steun te vinden bij mijn strijd tegen de partij-arbiters. Immers eerste vereischten, waaraan zij blijkens de statuten van hun Orde hebben te voldoen, zijn onafhankelijkheid en onpartijdigheid.

Ook als arbiter zullen zij hebben op te volgen het bepaalde in art. 8 sub 3 van die statuten, namelijk dat zij zich „geheel onafhankelijk moeten houden", „zoodat zij steeds tot vrije en onpartijdige oordeelvelling in staat zijn". Daarentegen moeten zij als arbiters *niet* doen wat in gemeld artikel sub 4 geschreven staat: „de belangen hunner lastgevers naar hun beste weten behartigen". Of men zou het aldus moeten opvatten, dat een arbiter, ook al werd hij door één der partijen benoemd, lasthebber is van *beide* partijen; dat hij dus beider belangen heeft te behartigen, hetgeen slechts mogelijk is door recht te geven aan wien recht toekomt. Aldus gelezen kan dit statutair voorschift ook bij arbitrage een schoone toepassing vinden!

Het noodlottig gevolg van de hier bestreden, helaas nog veel gebruikelijke wijze van benoeming is dit, dat eigenlijk slechts één arbiter beslist en dat deze door zijn beide mede-arbiters — die hem behoorden te steunen bij het zoeken naar een juiste en onpartijdige beslissing — op alle wijzen en tijden met goede en slechte argumenten wordt bestookt, teneinde hem naar de zijde van „hun" partij over te halen. Gevolg hiervan is niet zelden, dat een niet voldoende krachtig super-arbiter zwicht voor zijn meest aandringenden mede-arbiter of, om aan den fellen strijd in den boezem van het arbitraal college een einde te maken, tenslotte besluit ieder van partijen voor een deel gelijk te geven.

Een groot deel der tegen arbitrale beslissingen — soms terecht — geuite klachten zijn juist een gevolg van de hier geschetste partij-arbitrage. Indien men er toe kon besluiten, steeds drie werkelijk onpartijdige arbiters in onderling overleg te benoemen, dan zou de arbitrage in deugdelijkheid toenemen en nog veel meer aan haar doel beantwoorden dan thans het geval is.

De *Wet* verbiedt de hier bestreden wijze van benoeming niet. Doch ik sprak U over Arbiter en Wet. De *arbiter* behoort een benoeming tot partij-arbiter te weigeren als in strijd met zijn eer en met de eer der arbitrage. En dat de eer der arbitrage ons allen gelijkelijk ter harte gaat, daarvan houd ik mij overtuigd.

KUNSTNIEUWS.

Onder deze rubriek lazen wij in „De Telegraaf" het volgende:

„De schilder S e g a n t i n i had in zijn moeilijke Milaansche jaren een systeem van geldvoorziening bedacht, dat wij aan gegadigden aanbieden.

Hij kende twee broers, B e r t o n i, en leende van den eersten vijf lire voor een week. Toen de week om was, leende hij van den anderen broer tien lire, eveneens voor een week. Hiervan betaalde hij B e r t o n i den eersten en van de rest leefde hij een week. Toen leende hij van denzelfden broer vijftien lire, en betaalde den tweeden tien lire, en hield dus weer een week bestaansmogelijkheid over. Hij leefde zoo langen tijd, tot er 300 lire schuld was en hij een doek verkoopen kon. Als het niet waar is.... zit er in ieder geval een examenopgave in: hoeveel weken leefde S e g a n t i n i van vijf lire?"

Verder lazen wij in een buitenlandsch kunstblad onder het laatste nieuws, dat de actrice Vilma Banky, zich in Hollywood contractueel heeft verplicht binnen een bepaalden tijd 15 pond af te vallen, en trof ons de beschouwing van de vraag — de beschouwing houdt verband met moderne kunst — „Ob Flöhe träumen".

Wie nu, na raadpleging van dit nieuws, nú nòg geen idee heeft van kunst, die zal er dan toch ook nooit idée van krijgen.

12 DECEMBER 1925 NUMMER 50

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

INHOUD.

Officiëele Mededeelingen. — Inzending van declaraties. — Adres aan B. en W. van Amsterdam. — Concept Honorariumtabel Woningbouw. — Mededeelingen. — Buitengewone studieprijsvraag. De Heerenhofstad. — Concept Honorariumtabel. — Een boekwerkje over de Examens B. N. A., door J. P. M. — Jaarverslag van de Vereeniging voor Voortgezet en Hooger Bouwkunstonderricht 1924—1925.

OFFICIEELE MEDEDEELINGEN.

INZENDING VAN DECLARATIES. Het Bestuur heeft het voornemen, om, met het oog op een betere verdeeling der uitgaven in verhouding tot de begrootingsposten, de jaarrekening over 1925 en de begrooting voor 1926, zoo spoedig mogelijk in het nieuwe jaar aan de orde te stellen. Het is daarbij afhankelijk van het binnenkomen der gegevens, die daartoe benoodigd zijn, en richt daarom tot de leden van den B. N. A., voor zoover zij declaraties hebben in te dienen, het **dringende** verzoek, deze **vóór 20 December a. s.** in te zenden aan het Bureau van den B. N. A

Medewerking van de zijde van de leden, zal de administratie zeer vergemakkelijken, en er toe bijdragen dat reeds bij het begin van het jaar rekening zal kunnen worden gehouden met de finantiëele positie, zooals deze door de begrooting wordt bepaald.

In het bijzonder wordt voor het bovenstaande de aandacht gevraagd voor de leden van de Commissie van Onderzoek, de Commissie van Voorlichting, de Commissie der Voordrachten, de Commissie van het werkprogramma van den B. N. A. enz.

ADRES AAN B. EN W. VAN AMSTERDAM. Op Woensdag 2 December vond te Amsterdam een vergadering plaats van den Kring „Amsterdam" (waarop ± 35 leden aanwezig waren), ter bespreking van de voornemens van het gemeentebestuur ten aanzien van de aesthetische verzorging der bebouwing in het Uitbreidings-plan Zuid. Met algemeene stemmen besloot de vergadering hare meening over de zaak in een adres aan B. en W. uiteen te zetten. Dit adres luidde als volgt:

5 December 1925.

Aan Burgemeester en Wethouders van Amsterdam,

geeft met verschuldigden eerbied te kennen het Bestuur van den „Kring Amsterdam" van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Bond van Nederlandsche Architecten, B. N. A., namens de aanwezigen op de vergadering van den Kring op Woensdag 2 December j. l., ter bespreking van het voornemen om bij de uitgifte van erfpachtsgronden in het uitbreidingsplan Zuid een regeling te treffen waardoor de aesthetische verzorging der bebouwing zooveel mogelijk zal worden bevorderd welke regeling zal meebrengen het benoemen van een commissie van architecten, die zich zal belasten met de keuze der architecten aan wie het ontwerpen der verschillende bouwblokken zal worden toevertrouwd,

dat de wijze, waarop volgens de voorgenomen plannen de bebouwing in uitbreidingsplan Zuid zal worden geleid, naar de eenparige meening der aanwezigen ter vergadering, groote waarborgen inhoudt tot het bereiken van een uit architectonisch- en stedebouwkundig oogpunt zoo bevredigend mogelijk resultaat en daarom allen steun verdient,

overwegende dat het bij het voorgenomen stelsel noodzakelijk is, behalve voor de bouwondernemers ook voor particulieren in voldoende mate bouwterreinen in het uitbreidingsplan Zuid gereserveerd te houden,

overwegende dat bij het stelsel in het bijzonder de noodzakelijkheid naar voren moet worden gebracht in de eerste plaats dat de bovenbedoelde commissie, wier taak tegenover het Gemeentebestuur, de architecten en de opdrachtgevers zeer delicaat zal zijn, ingesteld worde op een uiterst zorgvuldige wijze, waarbij de omstandigheid, dat haar taak nauw verband houdt met die van de schoonheids-commissie een invloed van deze laatste op haar samenstelling zeer wenschelijk zoo niet noodzakelijk maakt, terwijl vervolgens aan deze in te stellen commissie van architecten opgedragen zal moeten worden dat zij,

alvorens opdrachten te verleenen steeds kennis zal nemen en zich een oordeel zal vormen ook aan het werk van talentvolle, doch minder bekende of jonge architecten,

van oordeel, dat alleen dan de aldus ingeslagen weg tot het beoogde en voor de gemeenschap zoo belangrijke resultaat zal leiden, wanneer volstrekt gebroken zal worden met het stelsel, waarbij de architect alleen de gevels der bebouwingen ontwerpt en wanneer de eenige juiste wijze van ontwerpen, dat is het vervaardigen van alle teekeningen voor het geheele bouwwerk zal worden voorgeschreven,

neemt de vrijheid Uw College beleefd te verzoeken bij de behandeling van de betreffende voorstellen Uwe ernstige aandacht aan het bovenstaande te willen schenken, terwijl het zich gaarne bereid verklaart, mochten er tegen de uitwerking van de door ons naar voren gebrachte punten bezwaren rijzen, deze punten mondeling nader te willen toelichten.

't Welk doende enz.

Het Bestuur van den Kring voornoemd
w. g. G. VERSTEEG, *Voorzitter.*
w. g. E. J. KUIPERS, *Secretaris.*

CONCEPT HONORARIUMTABEL WONINGBOUW. In dit nummer is het concept van de nieuwe honorariumtabel voor woningbouw afgedrukt. Met het oog op het beperkte aantal nummers, dat disponibel blijft voor de leden, wordt men, zoo men op behoud van dit nummer prijs stelt, in verband met de a.s. behandeling van het concept in de ledenvergadering, verzocht dit nummer goed te bewaren.

MEDEDEELINGEN.

BUITENGEWONE STUDIEPRIJSVRAAG. DE HEERENHOFSTAD. Onder de auspiciën van de vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam is een studieprijsvraag uitgeschreven voor een „Heerenhofstad". Wat is een heerenhofstad. In de algemeene beschouwingen in het programma der prijsvraag lezen wij daaromtrent:

„Wat zij niet is. Een Heerenhofstad is geen Ridderhofstad, zooals we die uit de Stichtsche landen kennen. Gebouwen van waar uit de leenheeren of de vrije adel indertijd het bestaan van produceerende gebiedsbewoners organiseerden, de producten verzamelden en land uit den woesten staat in het arbeidgebied betrokken.

De Heerenhofstad is geen boerenhofstede waar een eenzijdig beroep in meer of minder productieve wijze wordt uitgeoefend om een arbeidzaam bestaan uit te leven.

De Heerenhofstad is ook geen Heerenhofstede, een fraaie boerderij waarin een heer het geheele bedrijf leidt, iets wat helaas dikwijls een economische mislukking wordt.

De Heerenhofstad is geen kasteel of landelijke state, waarin bijna uitsluitend slechts een luxueus en meer of minder hoffelijk modieuze leefwijze mogelijk is.

Een Heerenhofstad is ook geen „villa" waarin men slechts woont te midden van meer of minder gemakken en schoonheid.

Wat zij wèl is.

De Heerenhofstad is de vestiging van een vermogend persoon, die belang stelt in het land zijner inwoning en deze belangstelling gericht heeft op de productiviteit van den grond.

Anders gezegd kunnen we zoo'n object noemen een model kapitaalbelegging voor een vermogend persoon in een landgoed en een bouwwerk, dat in beginsel reeds voor matig groote vermogens, in de vereischte verhoudingen uitvoerbaar kan worden geacht. Met het vermogen dat men voor het doel wenscht aan te wenden kan immers reeds dadelijk de reduceerpasser van den bouwmeester worden beheerscht.

De bezigheden van den bewoner kunnen alle gebieden omvatten waarin zijne gaven hem leiden, doch vermogend man zijnde, op een wijze waarin de belangstelling voor de productiviteit van den grond met een gekozen mate gediend wordt. Dit kan geschieden op de wijze waarin bijvoorbeeld de bankier een muziekcollectie van beteekenis maakt, de goede ambtenaar een zeer populaire romanschrijver wordt en de hotelier een biljart-kampioen is.

De bewoner van een Heerenhofstad kan iemand zijn, die zich als zoodanig geheel een taak stelt in het landelijke, de landproductiviteit, of iemand die deze als een ernstige bijzaak opvat en door een juiste beperking in de verrichtingen tóch tot een praktisch resultaat komen kan."

De bedoelingen van den prijsvraaguitgever worden verder in een uitvoerig en nauwkeurig omschreven programma uitgewerkt.

De Jury bestaat uit de heeren: Dr. H. P. Berlage, J. P. Logemann, H. v. d. Kloot Meyburg, W. M. Dudok, Ir. A. M. Kuysten en Dr. J. H. Verloop.

Uitgeloofd worden prijzen van f 1000.—, f 700.—, f 500.—, f 300.—, f 250.—, aan welke prijzen medailles van de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" worden verbonden.

De datum van inlevering der projecten is bepaald op 1 Juni 1926.

Het programma is kosteloos te verkrijgen bij den Secretaris der Jury, den heer J. P. Logemann, Architekt B. N. A., Baan 31a, Rotterdam.

CONCEPT.

REGELEN EN TABEL VOOR DE BEREKENING EN UITBETALING VAN HET HONORARIUM VAN ARCHITECTEN VOOR BOUWWERKEN VOOR WONINGBOUWVEREENIGINGEN EN IN HET ALGEMEEN VOOR WONINGEN VOOR DE VOLKSHUISVESTING, VOORWAARDEN EN BEPALINGEN, VOLGENS WELKE GESCHILLEN TUSSCHEN DEN ARCHITECT EN DEN OPDRACHTGEVER ZULLEN WORDEN BESLECHT.

HOOFDSTUK 1.

Algemeene Bepalingen.

ART. 1. Onder „architect" verstaan deze Regelen den beoefenaar der bouwkunst (omvattende zoowel het aesthetische als het technische deel), die, als beroep, ingevolge en overeenkomstig hem gegeven opdrachten, ontwerpen voor bouwwerken en eventueel voor stads- en tuinaanleg, vervaardigt, dergelijke werken onder zijn toezicht en leiding doet uitvoeren of adviezen verstrekt, in aangelegenheden zijn beroep rakende.

De architect is de vertrouwensman, de technische- en aesthetische adviseur van den opdrachtgever; hij treedt bij de uitvoering en afwikkeling van een hem gegeven opdracht op als gemachtigde van den opdrachtgever, onverminderd hetgeen hieromtrent in de verdere artikelen is bepaald.

ART. 2. Onder „opdrachtgever" verstaan deze Regelen den rechtspersoon, die aan den architect werkzaamheden, in art. 1 genoemd, opdraagt.

Art. 3. Een opdracht aan een architect moet schriftelijk worden gegeven en aanvaard, waarbij een exemplaar van deze Regelen wordt overgelegd.

Is door bizondere omstandigheden de opdracht niet schriftelijk gegeven of aanvaard, dan wordt zij niettemin als gegeven, respectievelijk aanvaard, beschouwd en met een schriftelijke opdracht, respectievelijk schriftelijke aanvaarding, gelijk gesteld, wanneer aannemelijk gemaakt wordt, dat een werkelijke opdracht, respectievelijk werkelijke aanvaarding, werd bedoeld.

HOOFDSTUK 2.

Omvang van de opdracht

ART. 4. De werkzaamheden van den architect worden onderverdeeld als volgt:

a. Voorloopig ontwerp. Hieronder wordt verstaan teekeningen van de plattegronden en de voornaamste gevels of gevel van het bouwwerk, een globale doorsnede op kleine schaal, een situatie-teekening, benevens een globale begrooting van kosten, berekend per M^2. bebouwd grondvlak of per M^3. inhoud van het bouwwerk.

b. 1. Uitvoerings-ontwerp. Hieronder wordt verstaan: het ontwerp, zoodanig uitgewerkt, dat daarnaar het bestek kan worden opgemaakt, mede in verband met het toepassen der bouwverordeningen, de besprekingen met autoriteiten en het doen van alle stappen tot het verkrijgen van de bouwvergunning.

2. Bestek. Hieronder wordt verstaan: de nauwkeurige omschrijving van het te maken werk en de voorwaarden, waaronder dit moet worden uitgevoerd;

3. Gedetailleerde begrooting en berekeningen. Hieronder wordt verstaan: de kostenbegrooting, opgemaakt naar de berekende hoeveelheden materiaal en eenheidsprijzen, benevens de verdere kosten, aan de uitvoering verbonden, voorts de statische- en hoeveelheidsberekeningen, ten behoeve van de omschrijving in het bestek en de kostenbegrooting, zoomede voor de aanvrage om bouwvergunning;

4. Algemeene details en werkteekeningen. Hieronder wordt verstaan de ten behoeve van de aanbesteding gemaakte teekeningen op grooter schaal dan de bestekteekeningen en die werkteekeningen, waaruit een duidelijk en volledig overzicht van den aard van het werk en van de uitvoering daarvan verkregen kan worden.

c. Aanbesteding. Hieronder wordt verstaan het verkrijgbaar stellen van bestek, teekeningen en eventueele bijlagen, het uitnoodigen van gegadigden, het doen aankondigen, het geven van inlichtingen en het houden van aanwijzing, het in ontvangst nemen der inschrijvingen en het den opdrachtgever dienen van advies omtrent de gunning van het werk, zoomede het opmaken van het contract van aanneming.

d. Uitvoering en afrekening. Hieronder wordt verstaan het maken van de werkteekeningen voor zoover niet begrepen in het omschrevene onder lid b-4 van dit artikel, de door den architect te geven leiding bij het houden van toezicht op de uitvoering van den

bouw, het voeren der correspondentie en administratie, op den bouw betrekking hebbende, waaronder begrepen het bijhouden of doen bijhouden van een dagboek en- of weekrapporten, waarin onder meer het meer of minderwerk en de daaruit voortvloeiende geldelijke verrekening wordt aangeteekend, respectievelijk het controleeren van die correspondentie en administratie en het houden van toezicht daarop; het regelen der betalingstermijnen van de bouwsom, het opmaken en controleeren van de afrekenings-bescheiden voor de oplevering van het werk en het maken der revisie-teekeningen, waaronder verstaan wordt teekeningen van den bouw, waarop de eventueel tijdens den bouw aangebrachte wijzigingen duidelijk zijn aangegeven en welke mede een aanwijzing moeten geven omtrent de plaats van alle leidingen, putten en inspectie-luiken.

Art. 5. Een opdracht tot het maken van een ontwerp omvat, tenzij partijen anders overeenkomen, het maken van een voorloopig ontwerp, als omschreven in art. 4 sub a. Indien de architect opdracht ontvangt zijn voorloopig ontwerp nader uit te werken, omvat deze opdracht: het maken van een uitvoeringsontwerp met bestek, gedetailleerde begrooting en berekeningen en algemeene details en werkteekeningen, een en ander omschreven in art. 4 sub b. Een opdracht om een werk aan te besteden omvat, zoo niet anders is overeengekomen, de werkzaamheden, omschreven in art. 4 sub c. Een opdracht tot het uitvoeren van een werk omvat het maken van de verdere werkteekeningen, het geven van leiding aan het toezicht bij de uitvoering, zoomede het opmaken der afrekening, een en ander als in art. 4 sub d omschreven.

HOOFDSTUK 3.

Eischen waaraan de architect bij de uitvoering van de opdracht moet voldoen.

Art. 6. Het voorloopig ontwerp en het uitvoeringsontwerp moeten voldoen aan het programma van eischen, zoo dit door den opdrachtgever is verstrekt, tenzij deze eischen niet voor verwezenlijking vatbaar zijn en de architect den opdrachtgever te voren daarop heeft gewezen. De ontwerpen moeten technisch uitvoerbaar wezen. Tenzij partijen anders zijn overeengekomen, blijft bij de beoordeeling van de vraag, of de architect behoorlijk aan zijn opdracht heeft voldaan, de aesthetische waarde van zijn ontwerp buiten beschouwing.

Art. 7. Indien door den opdrachtgever tevoren geen bouwsom is genoemd aan den architect, behoudt deze zijn recht op honorarium en voorschotten, ook al zou bij de uitvoering het bedrag, dat de opdrachtgever zich als bouwsom had gedacht, worden overschreden. Is daarentegen bij de opdracht van het uitvoerings-ontwerp een bouwsom overeengekomen, en blijkt, dat bij de verwezenlijking van het uitvoeringsontwerp dit cijfer zoude worden overschreden, dan is de architect verplicht, in overleg met den opdrachtgever, het ontwerp zoodanig te wijzigen, dat het uitvoerbaar wordt voor de gestelde maximumbouwsom. Hij mag daarvoor geen meerder honorarium in rekening brengen, tenzij hij aantoont, dat de overschrijding het gevolg is van omstandigheden, welke hem redelijkerwijze niet kunnen worden toegerekend, onverminderd het in de 2e alinea van dit artikel bepaalde.

Blijkt een dergelijke wijziging niet mogelijk, dan is de opdrachtgever, onder dezelfde beperking als in de vorige alinea, voor het uitvoeringsontwerp geen honorarium verschuldigd, tenzij de architect aantoont, dat de overschrijding het gevolg is van omstandigheden, welke hem niet kunnen worden toegerekend.

Art. 8. Bij de uitvoering van opdrachten moet de architect in acht nemen de publiek- en privaatrechtelijke voorschriften, wier bestaan van algemeene bekendheid bij architecten moet worden geacht, en bovendien rekening houden met die publiek- en privaatrechtelijke eigenschappen van het bouwterrein, waarop de opdrachtgever hem opmerkzaam heeft gemaakt, of die hij ook daar zonder redelijker wijze had behooren te kennen.

Art. 9. De architect, die met de leiding van het toezicht op de uitvoering van een werk is belast, is verplicht eenigen tijd voordat naar zijn oordeel de aannemer overeenkomstig de bepalingen van het aannemingscontract, recht zal hebben op betaling van de geheele of gedeeltelijke aannemingssom, dit den opdrachtgever schriftelijk mede te deelen. Tevens is hij verplicht, zoodra het werk zoover gevorderd is en op zoodanige wijze uitgevoerd, dat de aannemer, overeenkomstig de bepalingen van het aannemingscontract recht heeft op betaling van de geheele of gedeeltelijke aannemingssom, zulks uitdrukkelijk vast te stellen en hiervan zoowel opdrachtgever als aannemer schriftelijk in kennis te stellen.

HOOFDSTUK 4.

Aansprakelijkheid van den architect.

Art. 10. De architect is, behoudens de in de navolgende artikelen omschreven beperkingen, tegenover den opdrachtgever aansprakelijk voor de schade, die deze lijdt als rechtstreeksch gevolg van fouten door den architect of door personen in zijn dienst bij de uitvoering der opdracht begaan, indien en voor zoover deze fouten onder normale omstandigheden, bij normale vakkennis en met inachtneming van normale oplettendheid en wijze van vakuitoefening vermeden hadden kunnen worden.

Art. 11. De architect is voor fouten van personen in zijn dienst niet aansprakelijk, indien hij aannemelijk maakt, dat hij de fout, bij normale oplettendheid zijnerzijds, niet heeft kunnen voorkomen of ontdekken.

Art. 12. In het geval bepaalde onderdeelen van het werk, als centrale verwarming, electrische installaties, watervoorziening, gewapend-betonwerken enz. worden ontworpen en/of uitgevoerd door specialiteiten op die gebieden, hetzij adviseurs of leveranciers, draagt de architect voor het ontwerp, respectievelijk de uitvoering van die onderdeelen geen verantwoordelijkheid, tenzij hij die specialiteiten buiten den opdrachtgever om heeft gekozen en benoemd.

Art. 13. Van vergoeding van schade, door den opdrachtgever geleden, zal ten aanzien van den architect of personen in zijn dienst, eerst dan sprake kunnen zijn, indien en voor zoover de opdrachtgever aantoont, dat hij voor vergoeding van het door hem geleden vermogensnadeel geen verhaal heeft op den aannemer of leverancier.

Art. 14. Bij de vaststelling van het door den architect als schadevergoeding te betalen bedrag zal rekening moeten worden gehouden met het meer of minder ernstig karakter der fout, waarvan de schade het gevolg is, met dien verstande, dat dit bedrag verhoudingsgewijze lager wordt naarmate de fout minder ernstig is, zoomede moet rekening worden gehouden met de mate van zorgvuldigheid ten aanzien van de financieele gegoedheid van den aannemer, bij de gunning door den opdrachtgever in acht genomen. Bij de bepaling van het karakter der fout blijven de gevolgen der fout buiten beschouwing.

Art. 15. Iedere aansprakelijkheid van den architect uithoofde van de voormelde bepalingen is beperkt tot den duur van drie jaren, aanvangende bij de eerste oplevering van het werk.

HOOFDSTUK 5.

Bevoegdheden van den architect.

Art. 16. Een opdracht aan den architect tot het voeren der leiding van het toezicht op de uitvoering van een werk brengt voor dezen de bevoegdheid mede den aannemer eenvoudige afwijkingen en aanvullingen van bestek en teekening te gelasten zonder dat daartoe de toestemming van den opdrachtgever wordt vereischt, voor zoover deze afwijkingen en aanvullingen inhouden eenvoudige wijziging van constructievoorschriften of uit een aesthetisch oogpunt gewenschte eenvoudige veranderingen in onderdeelen der vormgeving, een en ander mits door deze wijzigingen en aanvullingen de aanneemsom, met inbegrip van den eventueelen post voor onvoorziene uitgaven, niet wordt verhoogd.

HOOFDSTUK 6.

Verplichtingen van den opdrachtgever.

Art. 17. De opdrachtgever is verplicht, tenzij tusschen partijen anders is overeengekomen, den architect, die de opdracht heeft ontvangen, een honorarium en vergoeding van zijn onkosten te betalen overeenkomstig de volgende bepalingen.

Art. 18. Ten aanzien van de berekening van het honorarium worden de bouwwerken onderscheiden in drie klassen, al naar gelang het bouwwerken betreft in groote gemeenten, middelgroote gemeenten of het platteland.

Klasse *A*. omvat bouwwerken in de gemeenten: Amsterdam, Rotterdam en 's-Gravenhage;

Klasse *B*. omvat bouwwerken in alle overige gemeenten, uitgezonderd die onder klasse C vallen;

Klasse *C*. omvat bouwwerken op het platteland, waaronder verstaan wordt: die gemeenten of gedeelten van gemeenten, welker bebouwing een zuiver plattelands-karakter draagt.

Art. 19. Het honorarium wordt berekend naar het aantal woningen, waaruit een opdracht bestaat, onafhankelijk van het aantal voorkomende typen en onafhankelijk van de grootte, indeeling en samenstelling der woningen, overeenkomstig de in art. 20 voorkomende tabel, waarin opgenomen is het gemiddelde aantal typen en extra oplossingen voor hoekgebouwen, enz.

ART. 20. Het honorarium wordt berekend naar de onderstaande tabel:

TABEL.

Honorarium in guldens:

Aantal woningen.	Klasse A.	Klasse B.	Klasse C.	Aantal woningen.	Klasse A.	Klasse B.	Klasse C.
5	900	810	720	210	16.800	15.120	13.440
10	1.700	1.530	1.360	220	17.350	15.620	13.880
15	2.450	2 210	1.960	230	17.880	16.090	14 300
20	3.150	2.840	2.520	240	18.400	16.560	14.720
25	3.750	3.380	3.000	250	18.920	17.030	15.140
30	4.310	3.880	3.450	260	19.420	17.480	15.540
35	4.840	4.360	3.870	270	19.920	17.930	15.940
40	5.350	4.820	4.280	280	20.410	18.370	16.330
45	5.830	5.250	4.660	290	20.890	18.800	16.710
50	6.270	5.640	5.020	300	21 370	19.230	17.100
55	6.700	6.030	5.360	310	21.850	19.670	17.480
60	7.130	6 420	5.700	320	22.320	20.090	17.860
65	7.550	6.800	6.040	330	22 780	20.500	18.220
70	7.950	7.160	6.360	340	23 240	20.920	18.590
75	8.350	7.520	6.680	350	23.680	21.310	18.940
80	8.750	7.880	7.000	360	24.120	21.710	19.300
85	9.130	8.220	7.300	370	24 550	22 100	19.640
90	9.500	8 550	7.600	380	24.980	22.480	19.980
95	9.850	8.870	7.880	390	25.410	22.870	20.330
100	10.180	9.160	8.140	400	25.840	23.260	20.670
110	10.850	9.770	8.680	410	26.270	23.640	21.020
120	11.520	10.370	9.220	420	26.700	24.030	21.360
130	12.170	10.950	9.740	430	27.120	24.410	21.700
140	12.770	11.490	10.220	440	27.540	24.790	22.030
150	13.370	12.030	10.700	450	27.960	25.160	22.370
160	13.960	12.560	11.170	460	28.380	25.540	22.700
170	14.550	13.100	11.640	470	28.800	25.920	23 040
180	15.120	13.610	12.100	480	29.200	26.280	23.360
190	15.700	14.130	12.560	490	29.600	26.640	23.680
200	16.250	14.630	13.000	500	30.000	27.000	24.000

Ter bepaling van het honorarium voor een aantal woningen dat tusschen twee in de tabel voorkomende aantallen ligt, zal de volgende formule worden toegepast:

$$x = p + \frac{(q-p)\ (n-a)}{b-a}$$

waarin voorstelt:

n het aantal woningen waaruit de opdracht bestaat.

a en b de aantallen woningen, voorkomende in de tabel, waar n tusschen ligt.

p het honorarium voor a woningen, volgens de tabel.

q het honorarium voor b woningen, volgens de tabel.

Indien een opdracht meer dan 500 woningen omvat, zal het honorarium naar evenredigheid tot het aantal woningen met de tabel als grondslag naar billijkheid worden vastgesteld.

Indien een opdracht minder dan 5 woningen omvat, zal het honorarium met de tabel als grondslag in verhouding tot den te verrichten arbeid worden bepaald.

ART. 21. De kosten der werkteekeningen, bedoeld in art. 4 sub b en d, zijn in het honorarium inbegrepen. Voor de honoreering der verschillende werkzaamheden in art. 4 genoemd, en tezamen uitmakende de volledige opdracht, waarvoor het honorarium wordt genoten, geldt de navolgende procentsgewijze onderverdeeling van het totaal-honorarium.

a. Voorloopig ontwerp	10 %
b. Uitvoeringsontwerp, bestek, gedetailleerde begrooting en berekeningen en algemeene details en werkteekeningen	40 „
c. Aanbesteding	5 „
d. Uitvoering en afrekening	45 „

ART. 22. Wanneer een bouwwerk door bijzondere omstandigheden, zooals bijvoorbeeld: geaccidenteerd terrein, buitengewone fundeeringen, enzoovoorts, wordt beheerscht, waardoor het werk van den architect belangrijke wijziging ondergaat, kan bij de opdracht een speciale overeenkomst betreffende de honoreering getroffen worden.

ART. 23. Indien door den opdrachtgever aan den architect onjuiste gegevens zijn verstrekt, een bouwplan in verband met de exploitatie of anderszins onuitvoerbaar wordt of indien in het vastgestelde definitieve ontwerp, respectievelijk bestek en begrooting, door den opdrachtgever ingrijpende wijzigingen worden verlangd, waarvan het maken van geheel of gedeeltelijk nieuwe teekeningen, resp. bestek en/of begrooting het gevolg is, moeten deze meerdere werkzaamheden afzonderlijk worden gehonoreerd in verhouding tot den meerderen arbeid.

ART. 24. Onder de situatie is niet begrepen een stratenplan; wordt het ontwerpen hiervan den architect opgedragen, dan wordt zulks extra gehonoreerd, tenzij het tegendeel tevoren schriftelijk is overeengekomen.

ART. 25. Indien de opdrachtgever meer dan één architect, niet tezamen in één firma verbonden, met de uitvoering van een opdracht wenscht te belasten, zal het honorarium met 30 % worden verhoogd, tenzij anders wordt overeengekomen.

ART. 26. Indien door omstandigheden, onafhankelijk van den wil van den architect, het aantal woningen van een opdracht niet ineens maar in gedeelten wordt aanbesteed, zal de architect voor de bemoeiïngen, die hieruit voortvloeien een extra honorarium ontvangen, dat als volgt berekend wordt.

Indien de opdracht omvat in totaal a woningen, welk aantal wordt aanbesteed in n groepen en het aantal woningen van elke groep bedraagt respectievelijk: p, q, r, s, ... enz. woningen, dan bedraagt het honorarium

voor de 1e groep: $\frac{\text{totaal honorarium voor a woningen}}{n}$ plus 15 % van het honorarium voor p woningen;

voor de 2e groep: $\frac{\text{totaal honorarium voor a woningen}}{n}$ plus 15 % van het honorarium voor q woningen;

enzoovoorts;

voor de laatste groep: $\frac{\text{totaal honorarium voor a woningen}}{n}$ (zonder verhooging).

Voor de afzonderlijke aanbesteding van onderdeelen van het bouwwerk, die in de opdracht zijn opgenomen, ontvangt de architect slechts dan een nader overeen te komen extra-honorarium, wanneer de betreffende afzonderlijke aanbesteding ter plaatse niet gebruikelijk is.

ART. 27. Indien een bouwwerk op een andere wijze dan volgens een algemeen contract van aanneming wordt uitgevoerd, waarvan meerdere werkzaamheden voor den architect het gevolg zijn, wordt het honorarium van den architect, berekend volgens de in art. 20 opgenomen tabel, krachtens een vooraf tusschen partijen te sluiten overeenkomst verhoogd.

ART. 28. Het honorarium is als volgt opeischbaar:

het honorarium van het voorloopig ontwerp, als bedoeld bij art. 4 sub a, drie maanden na indiening van dat ontwerp bij den opdrachtgever; het honorarium voor het uitvoeringsontwerp, bestek, gedetailleerde begrooting en berekeningen en algemeene details en werkteekeningen, als bedoeld in art. 4 sub b, één maand na de aanbesteding, tenzij die aanbesteding door omstandigheden onafhankelijk van den wil van den architect, niet binnen drie maanden na de inlevering van het uitvoeringsontwerp en verdere bescheiden heeft plaats gevonden, in welk geval het honorarium na afloop dezer drie maanden terstond opeischbaar is; het honorarium voor de aanbesteding, uitvoering en afrekening tijdens de uitvoering in termijnen, waarvan grootte en vervaltijd evenredig zijn aan hetgeen in het bestek ten aanzien van de uitbetaling van de aanneemsom is bepaald. Elk ander honorarium wordt den architect onmiddellijk na afloop der werkzaamheden, waarvoor het verschuldigd is, voldaan. De door hem gedane voorschotten kan de architect direct terug vorderen.

ART. 29. Indien de uitvoering van een door den architect aanvaarde opdracht wordt vertraagd door toedoen van den opdrachtgever, is deze behoudens in gevallen van overmacht of krachtens het bepaalde in art. 26 verplicht, den architect de voor dezen uit die vertraging voortvloeiende kosten te voldoen en hem bovendien voor elke maand, dat die vertraging langer dan 3 maanden duurt, een nader overeen te komen rente te vergoeden over het den architect uit de opdracht nog competeerende honorarium.

ART. 30. Alle onkosten zijn ten laste van den opdrachtgever. Hieronder worden verstaan: alle kosten, benoodigd voor de aanbesteding van het bouwwerk, als: het ver-

menigvuldigen van bestek en voorwaarden, eventueele bijlage en staat van aanwijzing, en van de bestekteekeningen, het uitnoodigen van inschrijvers of het op andere wijze bekend maken van de aanbesteding, advertenties, enz., huur van een lokaal tot het houden der aanbesteding, kosten van contracten, deurwaarders exploiten aan eigenaars of gebruikers van belendingen, leges, enz., kosten van opmetingen, in overleg met den opdrachtgever vastgestelde studie-reizen, onderzoek van den bodem en van constructies op eigen of belendend terrein, onderzoek van servituten, enz.

Reis- en verblijfkosten voor reizen naar en van het werk en ten behoeve van het werk worden eveneens vergoed, tenzij anders is overeengekomen.

Art. 31. Het opzicht-houdend personeel, belast onder meer met het dagelijksch toezicht, de keuring der aangevoerde materialen, de dagelijksche leiding van den bouw, alsmede de administratie, wordt in overleg met den opdrachtgever aangesteld en ontslagen door den architect en staat bij hem in dienstbetrekking. Het aan dit personeel te betalen salaris wordt bepaald in overeenstemming met den opdrachtgever. Het salaris benevens de kosten van verzekering e. d. komen niet ten laste van den architect, doch van den opdrachtgever, en worden, zoo de architect zulks verlangt, namens hem op de daarvoor gestelde tijden door den opdrachtgever aan de rechthebbenden uitbetaald. Het is niet toegestaan, dat door den opzichter zonder toestemming van den opdrachtgever teekenwerk wordt verricht.

HOOFDSTUK 7.

Beëindiging van de opdracht.

Art. 32. De opdrachtgever kan te allen tijde een gegeven opdracht herroepen, ook al ware de architect reeds met de uitvoering daarvan begonnen, mits hij dezen betaalt het volle honorarium voor den reeds verrichten arbeid, de voorschotten en onkosten, voortvloeiende uit eventueel door den architect voor de verdere uitvoering dier opdracht bereids aangegane verbintenissen. Behoudens in het geval de opdrachtgever door overmacht genoodzaakt is de opdracht te herroepen, wordt den architect bovendien uitbetaald twee derde gedeelte van het honorarium, waarop hij voor de verdere uitvoering van de opdracht recht zoude hebben gehad. Indien de opzegging der opdracht het gevolg is van het feit, dat de architect zijn verplichtingen jegens den opdrachtgever niet is nagekomen, vervalt het recht van den architect op de vergoeding van onkosten, onverminderd zijn verdere aansprakelijkheid volgens deze Regelen jegens den opdrachtgever, indien daartoe gronden bestaan.

Art. 33. Een besluit tot opheffing van het lichaam hetwelk de opdracht geeft wordt geacht herroeping van de gegeven opdracht met zich te brengen.

Art. 34. De architect kan eveneens te allen tijde de aanvaarde opdracht nederleggen, zelfs wanneer hij met de uitvoering daarvan reeds was begonnen. In dat geval verbeurt hij het voor den reeds verrichten arbeid hem toekomende honorarium, benevens vergoeding zijner voorschotten. Indien de architect echter aantoont, dat ingevolge persoonlijke eigenschappen of handelingen van den opdrachtgever of bizondere van zijn wil onafhankelijke omstandigheden van hem in gemoede niet kan worden verlangd, dat hij de opdracht verder uitvoert, heeft hij recht op honorarium voor den reeds verrichten arbeid, voor zoover deze den opdrachtgever van nut kan zijn, benevens op vergoeding van zijne voorschotten. Indien de nederlegging der opdracht het gevolg is van het feit, dat de opdrachtgever zijn verplichtingen jegens den architect niet is nagekomen, is de opdrachtgever verplicht den architect honorarium en onkosten te betalen, als in alinea 1 van art. 32 omschreven.

Art. 35. De aan den architect gegeven opdracht vervalt door den dood. Echter moet aan zijn erfgenamen, behalve het reeds vervallen en nog niet uitbetaalde honorarium, het nog niet vervallen honorarium worden uitbetaald, berekend naar den stand van het werk, de reeds aangevoerde materialen, de reeds gemaakte teekeningen, en in het algemeen naar den bereids door den architect verrichten arbeid. Omtrent de keuze van den nieuwen architect worden de erfgenamen van den overleden architect, zoo de opdrachtgever diens ontwerp wil uitvoeren, door dezen geraadpleegd.

HOOFDSTUK 8.

Eigendoms- en auteursrechten.

Art. 36. De oorspronkelijke schetsen, teekeningen, alle detailteekeningen, het bestek en de begrooting blijven het eigendom van den architect, terwijl een copie der revisie-bestekteekeningen (waarin eventueel aangebrachte wijzigingen zijn aangegeven) de teekeningen der uitgevoerde leidingen, voor zoover onder zijn directie uitgevoerd, met alle daarbij behoorende gegevens, als putten, richting- en doorsnede-veranderingen, inspectie-luiken, enz. bij de eindoplevering door hem aan den opdrachtgever worden verstrekt.

De opdrachtgever is verplicht den architect, zoo deze dit verlangt, voor de ingeleverde teekeningen een ontvangst-bewijs te geven.

Art. 37. Onverminderd de bepalingen der Auteurswet heeft de architect het uitsluitend recht van verwezenlijking van zijn ontwerpen, schetsen, modellen, enz. Door het ter hand stellen van deze ontwerpen, enz. aan den opdrachtgever ontvangt deze niet het recht, deze ontwerpen, enz. zonder toestemming van den architect uit te voeren of te doen uitvoeren. Indien de architect echter zonder gegronde redenen, weigert een opdracht tot uitvoering van een door hem vervaardigd ontwerp te aanvaarden, of een bereids door hem aanvaarde opdracht tot uitvoering nederlegt, zal de opdrachtgever gerechtigd zijn, het ontwerp ook zonder toestemming van den architect te doen uitvoeren. Ditzelfde geldt, indien na het overlijden van den architect, zijn erfgenamen zonder gegronde redenen, hun toestemming tot uitvoering van het ontwerp weigeren.

Art. 38. De architect heeft het recht de materiëele verwezenlijking van zijn ontwerp te voorzien van zijn naam of naamteeken op een zichtbare plaats aan den gevel, mits dit het uiterlijk of het gebruik van het werk niet schaadt, zoomede om van het in- en uitwendige afbeeldingen te maken of te doen maken. De architect kan eischen, dat zijn naam of naamteeken van het werk wordt verwijderd, indien door wijzigingen, zonder zijn goedkeuring aangebracht, dit werk van karakter of gehalte veranderd is.

HOOFDSTUK 9.

Geschillen.

Art. 39. Geschillen, welke naar aanleiding van de aan den architect gegeven opdracht, tusschen hem en den opdrachtgever of tusschen hun erfgenamen of rechtverkrijgenden mochten rijzen, zullen, zoo zij niet langs minnelijken weg kunnen worden opgelost, door een scheidsgerecht worden beslecht.

Betreft het een geschil van meer ondergeschikt belang of een, waarbij het gevorderde bedrag F. 1000 of minder is, dan zal, tenzij een der partijen een beslissing door drie scheidslieden verlangt, het geschil door één scheidsman worden beslecht.

In alle overige gevallen zal het geschil in het algemeen door drie scheidslieden worden beslecht. Indien de belangrijkheid van het geschil daartoe aanleiding geeft en beide partijen of wel een lid van het scheidsgerecht zulks wenschen, is de Voorzitter der Commissie van Geschillen bevoegd het scheidsgerecht met twee leden uit te breiden. De wensch tot deze uitbreiding moet binnen acht dagen nadat de partijen of de leden van het scheidsgerecht van de stukken hebben kunnen kennis nemen, schriftelijk aan den Voorzitter der Commissie van Geschillen kenbaar worden gemaakt.

Behoudens het bepaalde in de volgende alinea worden de scheidslieden benoemd uit een Commissie van Geschillen, ingesteld door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Bond van Nederlandsche Architecten en den Nationalen Woningraad.

Indien een geschil behandeld wordt door één scheidsman en partijen omtrent de keuze daarvan niet tot overeenstemming kunnen komen, zal, tenzij de Voorzitter der Commissie van Geschillen bereid is zelf als scheidsman op te treden, deze door den Voorzitter worden aangewezen.

Indien een geschil behandeld wordt door drie scheidslieden zullen twee hiervan benoemd worden door den Voorzitter der Commissie van geschillen, met dien verstande, dat één scheidsman gekozen wordt uit de door den Nationalen Woningraad aangewezenen en één uit de door den Bond van Nederlandsche Architecten aangewezenen, terwijl de Voorzitter van de Commissie van Geschillen zelf als Voorzitter van het scheidsgerecht zal optreden.

Wenscht de Voorzitter deze functie niet te aanvaarden, dan benoemt hij hetzij den plaatsvervangend Voorzitter of een lid van de Commissie van Geschillen tot Voorzitter van het scheidsgerecht.

Indien een scheidsgerecht met twee leden wordt uitgebreid, worden deze door den Voorzitter der Commissie van Geschillen benoemd, en wel één uit de door den Bond van Nederlandsche Architecten aangewezenen en één uit de door den Nationalen Woningraad aangewezenen.

Partijen hebben het recht een door den Voorzitter aangewezen scheidsman om persoonlijke redenen te wraken in de gevallen genoemd in artikel 626 van het Wetboek voor Burgerlijke Rechtsvordering, op de wijze bij dat Wetboek bepaald. Indien een partij van dit recht gebruik wenscht te maken moet zij den wensch hiertoe aan den Voorzitter der Commissie van Geschillen schriftelijk te kennen geven binnen acht dagen, nadat hij van de benoeming van het scheidsgerecht heeft kunnen kennis nemen.

Indien een scheidsman overlijdt of buiten staat geraakt verder als zoodanig op te treden, zal de Voorzitter der Commissie van Geschillen in de vacature voorzien.

Waar in de volgende artikelen gesproken wordt van „scheidsgerecht" is daaronder begrepen de „scheidsman" in de 2e en 5e alinea van dit artikel bedoeld.

Eenig geschil wordt geacht aanwezig te zijn, wanneer één der partijen dit als zoodanig beschouwt.

Art. 40. De Commissie van Geschillen bestaat uit 16 leden, waarvan 7 te kiezen door den Bond van Nederlandsche Architecten en 7 door den Nationalen Woningraad. Het vijftiende en zestiende lid, respectievelijk Voorzitter, en plaatsvervangend Voorzitter, worden door deze 14 leden benoemd. Indien op een vergadering, waarin tot verkiezing van een Voorzitter en/of plaatsvervangend Voorzitter wordt overgegaan, niet alle leden aanwezig zijn, hebben slechts zooveel leden, aangewezen door de organisatie, waarvan de meeste vertegenwoordigers aanwezig zijn, stemrecht, als er leden, aangewezen door de andere organisatie, aanwezig zijn. Door loting zal worden uitgemaakt, welke leden buiten stemming blijven.

Kan men op een vergadering, waarin de benoeming van een Voorzitter en/of plaatsvervangend Voorzitter aan de orde wordt gesteld, door staking van stemmen niet tot een besluit komen, dan heeft een tweede vergadering plaats. Kan men ook daarop niet tot een besluit komen, dan zal de benoeming geschieden door de Voorzitters van den Nationalen Woningraad en van den Bond van Nederlandsche Architecten. Kunnen ook deze beide hierover niet tot een besluit komen, dan zal aan den Minister van Arbeid, Handel en Nijverheid worden verzocht een Voorzitter en/of plaatsvervangend Voorzitter te benoemen.

De Commissie treedt om de twee jaar af, met dien verstande, dat de aftredende leden ten aanzien van de aanhangige geschillen hun bevoegdheid behouden. De leden zijn herkiesbaar.

De Commissie kan zich doen bijstaan door een secretaris.

Art. 41. Indien de Voorzitter van de Commissie of zijn plaatsvervanger zulks wenschelijk oordeelt, zal de eischende partij bij dezen Voorzitter een nader door dezen te bepalen bedrag storten tot waarborg van salaris en kosten der scheidslieden, voor zoover deze ten laste van de eischende partij zullen komen. Zoolang dit bedrag niet is gestort, zal aan de aanvrage om benoeming van scheidsrechters geen gevolg behoeven te worden gegeven. De kosten, aan de scheidsrechterlijke behandeling verbonden, verhoogd met een zeker percentage voor algemeene onkosten, worden door het scheidsgerecht bij zijn beslissing vermeld en tevens bij die beslissing, hetzij ten laste gebracht van één partij hetzij over beide partijen verdeeld, op een naar het oordeel van het scheidsgerecht billijke wijze. De kosten moeten, onder verrekening met de gestorte waarborgsom, binnen 14 dagen na de toezending der beslissing, aan het scheidsgerecht worden voldaan. Eventueele schade, voortvloeiend uit nalatigheid van één der partijen in de betaling der te haren laste komende onkosten, wordt bestreden uit een daarvoor te vormen fonds.

Art. 42. Het geschil wordt aanhangig gemaakt door indiening van een Memorie van Eisch, inhoudende de gronden van den eisch met een duidelijke en bepaalde conclusie, bij de Commissie van Geschillen, onder vermelding of berechting door één of door drie of wel eventueel door vijf scheidslieden wordt verlangd, conform de bepalingen van art. 39, zoomede, zoo de beslissing door één scheidsman zal geschieden, welk lid door partijen wordt aangewezen.

Door of namens den Voorzitter ontvangt de gedaagde partij ten spoedigste een exemplaar van de Memorie van Eisch, benevens, zoo de beslissing door één scheidsman zal geschieden, een uitnoodiging te verklaren, of zij met den door de eischende partij aangewezen scheidsman genoegen neemt. Tevens wordt aan de gedaagde partij medegedeeld, binnen welken termijn zij hare Memorie van Antwoord bij de Commissie van Geschillen moet inleveren.

Het scheidsgerecht kan de indiening van verdere memoriën toestaan. Alle memoriën moeten in zevenvoud, vijfvoud of drievoud worden ingediend zoo het geschil, respectievelijk door vijf-, drie of één scheidsman wordt beslecht. Na de wisseling der memoriën is het Scheidsgerecht bevoegd, ambtshalve of op verzoek van één der partijen:

1e. Partijen en/of hun gemachtigden te hooren;

2e. Getuigen en deskundigen te hooren;

3e. Al datgene te doen wat het tot een goede beslissing van het geschil nuttig oordeelt.

Art. 43. Partijen hebben de bevoegdheid zich te doen vertegenwoordigen, of door raadslieden te doen bijstaan. Indien het Scheidsgerecht pogingen tot verzoening wenscht te doen, of om andere redenen de persoonlijke verschijning van partijen gelast, zijn deze verplicht te verschijnen.

Art. 44. Het Scheidsgerecht geeft zijn beslissing als goede mannen naar billijkheid. Deze Regelen zijn in hun geheel op elk geschil van toepassing; beslechting van eenig geschil zal niet anders mogen geschieden dan met inachtneming van deze Regelen.

Art. 45. Alvorens uitspraak te doen in den vorm van een arbitraal vonnis, geeft het Scheidsgerecht, zoodra het naar zijn oordeel voldoende ingelicht is, aan partijen bij aangeteekend schrijven kennis, tot welke conclusie het gekomen is. Zoo een der partijen alsdan een uitspraak in den vorm van een arbitraal vonnis wenscht, zal het Scheidsgerecht binnen zes weken na kennisgeving van dit verlangen uitspraak in dien vorm geven. Het vonnis wordt, met de andere eventueel benoodigde stukken, gedeponeerd ter Griffie der door de Wet aangewezen Arrondissements-Rechtbank.

Aldus in concept opgemaakt door de Commissie inzake de regeling van het Honorarium, enz. voor Volkswoningbouw.

De Commissie-leden benoemd door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Bond van Nederlandsche Architecten:

Ir. JAN GRATAMA.

J. HERMAN DE ROOS.

Ir. W. K. DE WIJS.

De Commissie-leden benoemd door den Nationalen Woningraad:

Mr. Dr. G. VAN DEN BERGH.

J. J. VAN SCHUIJLENBURG. *)

L. VAN DER WAL.

September 1925.

*) De Heer van Schuijlenburg acht het honorarium volgens de tabel in art. 20 voor de Klassen B en C te hoog, in dier voege, dat hij de cijfers 10% lager gesteld zou willen zien.

EEN BOEKWERKJE OVER DE EXAMENS B. N. A.

Bij de Naamlooze Vennootschap Uitgevers Maatschappij voorheen van Mantgem en de Does is verschenen een boekwerkje getiteld: „De gewijzigde examens voor het diploma „Bouwkundig Opzichter B.N.A.", samengesteld door de heeren M. Sirag en H. B. van Broekhuizen. [1]) Blijkens het voorbericht hadden de schrijvers de bedoeling, behalve bekendmaking van de examens aan meerdere belanghebbenden, uitbreiding te geven aan den inhoud der programma's, zoowel ten behoeve van de candidaten — in de eerste plaats — als van de examinatoren, die deze examens voor de eerste maal zullen afnemen.

Wat de bedoeling om het examenprogramma voor de candidaten te verduidelijken betreft, daaraan zijn wel voordeelen, maar ook zeker gevaren verbonden. Bij een al te gedetailleerde toelichting op het programma loopt men niet alleen kans candidaten af te schrikken, maar bovendien zullen vele candidaten in de preciseering een aanleiding vinden om hun studie zoo nauwkeurig mogelijk af te bakenen, terwijl juist een royale en in de omstandigheden der candidaten wat ruim opgevatte studie meer dan noodig is. Preciseering der exameneischen leidt in de praktijk tot een geraffineerd stelsel van examenafrichterij.

In dit boekje wordt inmiddels dit gevaar wel gunstig gecompenseerd door een hoofdstuk waarin op heldere wijze een omschrijving van het werk van den bouwkundigen opzichter in het algemeen wordt gegeven en waarin ruimte van kennis en van eigenschappen voor den bouwkundig opzichter, duidelijk op den voorgrond

[1]) Prijs f 2,40.

worden geplaatst. Iets te gedetailleerd is hierin beschrijving der karaktereigenschappen, waarbij het vaste- en goede humeur niet mogen ontbreken. Misschien een rudimentair overblijfsel van de pogingen om den bouwkundigen opzichter psychisch te laten analyseeren?

De toelichtingen op de examen-programma's zijn zeer te waardeeren, het is de groote verdienste van de schrijvers dat zij een zoo zuiver mogelijke interpretatie van de bedoelingen die bij het instellen van de nieuwe examens hebben voorgezeten, hebben gegeven. Ook zijn hun „verklaringen" van de diverse programmapunten gereedelijk te aanvaarden.

Uit den aard der zaak blijven echter zoowel toelichtingen als verklaringen voor rekening van de schrijvers en dienen de candidaten bij het raadplegen van het boekje wel te bedenken, dat één tekst, al is hij nog zoo beknopt, vele toelichtingen en verklaringen mogelijk maakt.

De aan dezen zakelijken gids vastgeknoopte beschouwingen over de opleiding van den bouwkundig opzichter — zoo in algemeenen zin —, hebben voor belanglooze informatie wel nut, als men er den B.N.A. maar niet voor op aankijkt. In de boekenlijst hadden meer werken vetgedrukt moeten zijn, om als informatie op een zelfde belangloosheid recht te hebben.

In vele opzichten hebben de schrijvers van dit boekje nuttig werk gedaan en ongetwijfeld zal het bijdragen de belangstelling voor de examens, waarover in haar ouden vorm nooit te klagen viel, in haar nieuwe gedaante te behouden. Het boekje is door de uitgeefster met zorg gedrukt. J. P. M.

JAARVERSLAG VAN DE VEREENIGING VOOR VOORTGEZET EN HOOGER BOUWKUNST ONDERRICHT 1924—1925.

Aan dit 16e jaarverslag ontleenen wij dat het aantal deelnemers bedroeg 46 en 1 toehoorster. Het einddiploma werd uitgereikt aan de heeren J. Teunissen Hzn., D. Brouwer, J. J. Honekamp, en P. Polet Jr. van den cursus 1923—1924.

De leiding van het groot-ontwerp in het 4e jaar was dit jaar toevertrouwd aan den heer N. Lansdorp. Het verslag gewaagt van de uitbreiding van het archief, dank zij de zorg van den heer A. P. Smits, van de bespreking met de Club van Gediplomeerden over een wijziging van de indeeling der leerstof waarmede zooveel mogelijk rekening zal worden gehouden. Een schampere opmerking over de regeering die het honorarium der docenten iets verlaagde, wordt gevolgd door de mededeeling dat het Bestuur een schrijven richtte tot het Bestuur van den B.N.A. ter zake van het rapport van de Wettelijke Bescherming van den Architectentitel. Tenslotte memoreert het verslag de artikelen die in het Bouwkundig Weekblad over den cursus werden gepubliceerd. Volgt de samenstelling van het bestuur, van het docentencorps en eenige mededeelingen van huishoudelijken aard, benevens de jaarrekening over 1924.

19 DECEMBER 1925 NUMMER 51

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

INHOUD.

De bebouwing in Amsterdam-Zuid. — Betonpalen, door W. J. M. van de Wijnpersse. — Haagsche Brieven, door Bonzo. — Gemeente-Opzichter te Zegveld, door Ir. J. van der Breggen. — De „Bauhaus-Bücher", door J. J. P. Oud.

DE BEBOUWING IN AMSTERDAM-ZUID.

In het vorig nummer werd een adres afgedrukt, door den Kring „Amsterdam" aan het Gemeentebestuur van Amsterdam gezonden. Dit adres houdt verband met een bekend geworden voornemen van B. en W. om in de uitbreiding Zuid een regeling te treffen, waardoor de aesthetische verzorging der bebouwing zooveel mogelijk zal worden bevorderd, welke regeling zal meebrengen het benoemen van een commissie van architecten, die aan B. en W. o.a. zal adviseeren omtrent de keuze der architecten aan wie het ontwerpen der verschillende bouwblokken zal worden toevertrouwd.

Volledigheidshalve zij vermeld dat dit voornemen van B. en W. gevolgd is uit een voorstel van het raadslid van den Bergh, strekkende, een uitnoodiging te richten tot B. en W., om alvorens verdere voordrachten tot erfpachtsuitgiften van grond in Amsterdam Zuid bij den Raad aanhangig te maken, gegevens over te leggen omtrent de bebouwing, welk voorstel bij besluit van den Raad van 7 October tot praeadvies in handen van B. en W. werd gesteld.

Dit praeadvies is nog niet verschenen, maar wèl hebben B. en W. op 12 December aan den Raad een *voorstel* ingediend, dat ook met de betreffende materie samenhangt. Wat is het geval. Het voorstel v. d. Bergh komt n.l. iets te laat, want er zijn al in het Uitbreidingsplan Zuid gronden in erfpacht uitgegeven, en daarop zijn al bebouwingen ontworpen. Nu had men kunnen zeggen: fiat, laat deze terreinen loopen, Zuid is groot genoeg, om er nog wat moois op te bouwen. Maar . . ., de terreinen liggen aan den ingang als 't ware van dit nieuw te maken stadsdeel, en moeten zeer goede, zoo niet de beste aspecten opleveren. Wanneer de bebouwing dáár niet fraai zou zijn, zou dit slechte begin het geheel van het goede der achterstad tòch kunnen schaden. Dit gevaar ziende, hebben B. en W. de afwikkeling van alle gereedliggende plannen ter bebouwing van reeds in erfpacht uitgegeven terreinen stop gezet, met de bedoeling een middel te vinden om, zoo min mogelijk benadeelende de belangen van architecten en bouwers toch den waarborg te hebben, dat er geen bouwwerken zullen worden gesticht, die aan het betrokken stadsdeel afbreuk zouden doen.

Dit middel nu hebben B. en W. voorgesteld in hun voorstel van 12 December, dat inhoudt den Directeuren van P.W., van den Woningdienst, van het Bouw- en Woningtoezicht en den Stadsarchitect op te dragen „met den meesten spoed na te gaan of de gereed liggende plannen kunnen worden uitgevoerd, zonder dat daardoor tekort wordt gedaan aan het aesthetisch aanzien, dat bedoeld stadsbeeld behoort te verkrijgen, en wanneer mocht blijken dat wijziging van die plannen noodig is, daaromtrent in overleg te treden met de architecten en hun opdrachtgevers teneinde tot een oplossing te geraken".

Dit voorstel is in de Gemeenteraadszitting van 16 December j.l. z.h.s. aangenomen.

De eigenlijke zaak, het „groote" voorstel over de te volgen methode bij de bebouwing van het uitbreidingsplan Zuid, zal nu binnenkort aan de orde komen in het te verschijnen praeadvies van B. en W. op het voorstel van den Bergh.

BETONPALEN.

In het artikel over „Gebruik van gewapend beton in de laatste jaren" (blz. 229 van dezen jaargang) werd melding gemaakt van een wijze van fondeeren, waarbij de steunpunten bestaan uit blokken beton op houten palen, terwijl werd aangestipt, dat in plaats van deze constructie ook geïsoleerde betonpalen worden toegepast. Tevens werd er op gewezen, dat een betonpaal zooveel in karakter van een houten paal verschilt, dat zich een speciale heitechniek voor betonpalen heeft ontwikkeld. Deze betrekkelijk-nieuwe werkwijze moge hier worden besproken.

In de eerste plaats moet worden bedacht, dat de combinatie, bestaande uit een onderheide draagvloer, een blok stampbeton en een roosterwerk van balken even onder den beganegrond, niets anders is dan een stapeling van op elkaar liggende constructie-elementen, en dat bij gebruik van betonpalen in een dito roosterwerk, een stijf raam wordt verkregen met grooten weerstand in alle richtingen. Wordt gebouwd in een terrein, dat nog niet geheel tot rust is gekomen en waarin zijdelingsche werkingen zijn te wachten, dan is de laatste constructie verre te verkiezen boven de eerste.

De voordeelen zijn bovendien: onafhankelijkheid van den grondwaterstand en beperking van het materiaal in de fondamenten. Als nadeel gelden de hoogere kosten.

Laatstgenoemde voordeelen zijn ook te verkrijgen — en op billijker wijze — door betonopzetters op houten palen toe te passen. In eerstgenoemd artikel heb ik een paar bezwaren aangevoerd, waarvoor in de naaste toekomst echter nog geen beslissing is te wachten, noch ten goede, noch ten kwade, omdat de 2 gevreesde processen — verzieking van het hout in de muts en verteering van den aan het water blootgestelden verbindingsring door roest in veenhoudend water — slechts langzaam werken. Merkwaardig dat met dit laatste verschijnsel ook in de nieuwe Amsterdamsche voorschriften bij betonbouw als actueel wordt rekening gehouden, terwijl het voor betonopzetters wordt uitgeschakeld.

Volledige zekerheid van betrouwbaar werk te leveren heeft men alleen als men palen-uit-één-stuk toepast, betonpalen op het werk gemaakt.

Voor de beoordeeling van den betonpaal moet een vergelijking gemaakt worden met den houten paal.

Tegenover het *broze* beton staat het *taaie* hout, maar het beton hecht zich uitstekend aan het ijzer, dat door wikkeling-rondom aan het beton een geweldigen weerstand tegen vervorming verleent.

Tegenover het *lichte* hout staat het *zware* beton. Een betonpaal weegt ongeveer 4 × zoo zwaar als een houten paal van dezelfde lengte en dezelfde dikte aan den kop.

Tegenover de gemakkelijk verplaatsbare houten heistelling staat het ijzeren karkas, geplaatst op een lorrie, der Duitsche constructie en tegenover het hoog op en neer gaande, betrekkelijk-lichte blok, opgehangen in den top der stelling, het zware blok, dat permanent rust op den paal en zelden meer valhoogte heeft dan 1 M.

De overgang van de eene tot de andere constructie is niet geleidelijk in zijn werk gegaan. Men heeft aanvankelijk getracht de gangbare methode te volgen, maar dat gaf weinig zakking en groote beschadiging.

De beschadiging van den paal kan optreden aan den kop, en is van beteekenis als daardoor den stoot van het blok niet meer behoorlijk wordt opgenomen; op zichzelf beteekent het minder, omdat bij het raam de koppen toch van beton moeten worden ontdaan; beschadiging kan echter ook in het lijf plaats hebben en dan is dat veel ernstiger.

Hiertoe wordt het gebruik van een zwaar blok aanbevolen.

„Inderdaad zijn o.a. bij eene in 1905 te IJmuiden genomen proef, waarbij een blok „werd gebruikt van het voor houten palen gebruikelijke gewicht, alle palen gescheurd, „behoudens één paal, die uitsluitend gespoten was. Vóórdien waren bij het heien

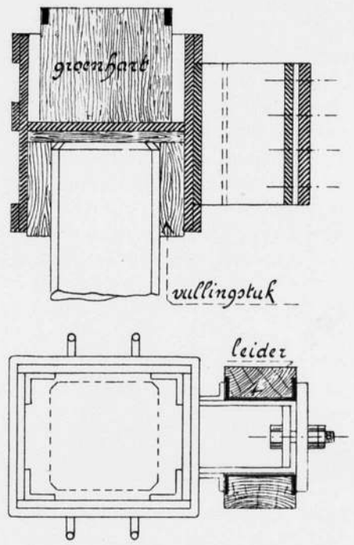

Fig. 1.

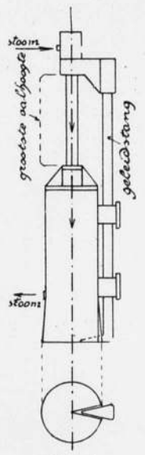

Fig. 2.

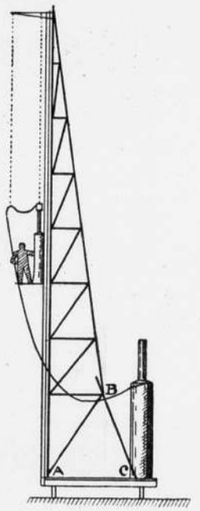

Fig. 3.

„van betonpalen voor een loods der Holland-Amerika lijn te Rotterdam soortgelijke „ervaringen opgedaan.

„Daartegenover staat, dat thans te IJmuiden ruim 600 gewapend-betonpalen „geheid zijn ten behoeve van den onderbouw van vischhallen, waarvan bij laag water „3 à 4 M. te zien is. Deze palen zijn herhaaldelijk aan een nauwgezet onderzoek „onderworpen, zonder dat aan het zichtbaar gedeelte een spoor van ringscheuren te „bespeuren is. Al deze palen zijn geheid met een stoomblok van 4000 K.G.

„Nu kan van deze palen worden opgemerkt, dat niet gebleken is, dat zij zich „minder goed zouden hebben gehouden bij gebruik van een licht heiblok. Door de „gemeente Rotterdam zijn echter proeven genomen met het heien van betonpalen, „waarbij onder dezelfde omstandigheden lichte en zware blokken gebruikt zijn; bij „deze proeven bleek op overtuigende wijze dat een paal beter bestand is tegen heien „met een zwaar blok, dan tegen heien met een licht blok". [1])

Het staat hier niet vermeld, maar het is veilig aan te nemen, dat men bij het lichte blok — ter verkrijging van een nagenoeg evengroote hoeveelheid arbeidsvermogen — met een grootere valhoogte heeft gewerkt, zoodat een grootere snelheid van het blok is verkregen. Het vernielingsproces vindt niet zoo zeer zijn oorzaak in het aantal dan wel in de hevigheid der trillingen en deze worden sterker beïnvloed door een grootere snelheid dan door een grootere massa van het heiblok. De trillingen worden gedempt door den grond, waarin de paal geplaatst is. „Is deze grond weinig weerstandbiedend, zoodat met geringe valhoogte kan worden gewerkt, dan is het mogelijk, dat ook met een licht blok behoorlijke resultaten worden verkregen, zonder dat de paal beschadigd wordt." [2])

Ook theoretisch kan worden aangetoond, dat de spanningen, die tengevolge van de trillingen in den paal optreden, geringer zijn naargelang het blok zwaarder is. Praktijk en theorie te zamen leveren als resultaat, dat het blok ten minste evenzwaar moet

[1]) Wijlen de Hoofdingenieur van 's-Rijks Waterstaat J. J. Cantier Cramers, Rapporten No. 10 van 1917, blz. 6.
[2]) Idem blz. 25.

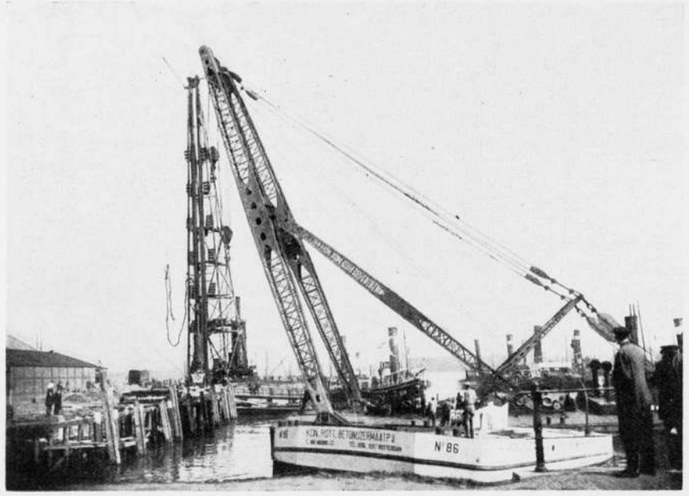

(KON. ROTTERDAMSCHE BETONIJZER-MAATSCHAPPIJ v./h. VAN WANING & Co.)
Fig. 4.

zijn als de paal en dat een zwaarder blok geen bezwaar oplevert, omdat men dan met geringe valhoogte kan heien.

Deze ervaring sluit met hetgeen bij houten palen gebruikelijk is, namelijk een blok van 500 à 700 K.G. bij een paal van 300 à 400 K.G., dezelfde verhouding van 1 à 1.5.

De uitwerking van den stoot op het beton in den kop is een plotselinge druk, uitgeoefend in zijdelingsche richting op de wapening, die evenwijdig aan de staande vlakken van den paal loopt, — alsmede een vertikale druk op de staande wapening in het ondergelegen beton. Is die zijdelingsche wapening sterk genoeg, m.a.w. liggen de windingen, die schroefvormig de kern omsluiten, dicht genoeg bij elkaar, dan is het bij alle drukvaste materialen een bekend verschijnsel, dat zij een geweldigen weerstand verkrijgen, zelfs gepaard met het ontstaan van zekere taaiheid, d.i. mogelijkheid van vervorming zonder te scheuren. Dit is de reden, dat het beton in den kop niet verbrijzelt, althans indien gezorgd wordt, dat de stoot over het volle bovenvlak aankomt.

Dit wordt verkregen door middel van een paalmuts, waarvan fig. 1 het type geeft in gebruik bij de Hollandsche Betonmaatschappij voor het heiwerk aan de Groote Sluis te IJmuiden. Zij bestaat uit een staande ijzeren cylinder, met 3 banden versterkt, waarin een horizontale ijzeren tusschenwand. Bovenin een blok groenhart met ijzeren ring, de houtvezel te lood. Onder den tusschenwand een gewoon houten plankje met den vezel horizontaal, dat zich als een dun kussen voegt in alle ongelijkheden van den paalkop. Aan de muts is een vierkant oog bevestigd, waardoor de paalkop wordt gekoppeld aan de geleiders, zóó dat alleen een glijdende beweging mogelijk is.

Het heiblok bij bovenbedoeld heiwerk in gebruik is van het type *Menck* en *Hambrock,* vertegenwoordigers de N.V. *Landré en Glinderman,* Amsterdam. Het is schematisch voorgesteld in fig. 2. Wanneer de stoom bovenin wordt toegelaten rust het gewicht van het geheele samenstel — stoomkop, cylinder, stoomtoevoerleiding en de geleidstaaf door middel van den voet op het groenhart blok. Laat men den stoom ontsnappen, dan valt de cylinder te weerszijden van den voet op de muts. De cylinder is het eigenlijke heiblok. Deze constructie is niet typisch voor betonpalen, — zij wordt ook voor houten palen toegepast, maar dan in gewichten van 300—2000 K.G. (voor betonpalen 1800—6000 K.G.).

De geleiders, waarlangs de paalmuts omlaag schuift, zijn bevestigd aan de heistelling, waarvan fig. 3 een schematische voorstelling geeft. Het is een ijzeren vakwerk in den vorm van een vierzijdige pyramide, waarvan 2 pooten draaibaar zijn bij A, terwijl de 2 staven B C op verschillende lengten kunnen worden gesteld, zoodat de stelling onder 1 aanleg op 10 hoogte vóórover, — en onder 3 aanleg op 10 hoogte achterover kan worden gesteld, met alle tusschenstanden. De beweging van den paalkop is veel minder soepel, dan bij de Hollandsche stelling, — een gevolg van de mindere taaiheid van het materiaal, waardoor gróótere zorg voor het juist-aankomen der slagen wordt vereischt, dan de gebruikelijke spaakhouders vermogen te leveren.

De lorrie heeft een spoorwijdte van 3 à 3.5 M.; de stelling kan daarop 360° draaien, om een vertikale as.

Hoezeer ook deze ijzerconstructie in verplaatsbaarheid bij de gewone heistelling achter staat, — toch is dit bezwaar slechts betrekkelijk. Fig. 4 geeft een voorstelling, hoe die pyramide door een bok wordt gegrepen, van den wal gelicht en op een schuit geplaatst. Het is duidelijk, dat voor aanlegsteigers en alle werken langs het water de verplaatsbaarheid der beide soorten stellingen gelijk staat, omdat ze beide op een schuit moeten worden opgesteld.

In een bouwput daarentegen, vooral als de aangrenzende perceelen bebouwd zijn, zal de kwestie der verplaatsbaarheid een groote rol kunnen spelen en kan het noodig zijn bij de indeeling der palen daarmede rekening te houden. Ook kunnen de heviger dreuningen in den bodem, veroorzaakt door het gebruik van de zware blokken, van beteekenis worden, als er gevaar is voor beschadiging van nabij gelegen gebouwen.

Het draagvermogen van betonpalen is vanzelf afhankelijk van dezelfde factoren als bij een houten paal n.l. van de kwaliteit der doorboorde bovenlagen, en van de eigenlijke dragende zandlaag — zoowel wat betreft de diepte van indringing als de soort van zand, waarin het ondereinde van den paal rust. Toch is bij de twee soorten van palen nog een typisch verschil, en wel ten gunste van den betonpaal.

Fig. 5 geeft 2 ondereinden van palen, die aan de boveneinden dezelfde afmeting hebben. Het is duidelijk, dat bij den betonpaal een veel grootere zijdelingsche samendrukking der zandlaag plaats vindt dan bij den houten paal. De gunstige invloed van de horizontale samendrukking is een zeer bekend verschijnsel; — hoe moeilijker het materiaal zijdelings weg kan, hoe grooter de vertikale weerstand; het is iets dergelijks als de invloed der spiraalbewapening in den kop van den betonpaal.

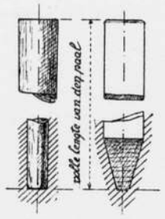

Fig. 5.

Deze werking is echter niet te verwachten in een laag van dat fijne zand, dat op klei gelijkt, omdat dit wegens de vermenging met klei, waarvan de deeltjes nog veel fijner zijn dan die van het fijnste zand, zich als een plastische massa gedraagt. Men moet daarvoor nagenoeg zuiver zand van niet te geringe korrelgrootte, liefst met flinke afwisseling, hebben. Het is niet zoo zeer de korrelgrootte als wel de hoekigheid, die van belang is, zoodat de korrels onderling niet met ronde kanten maar met platte vlakken tegen elkaar sluiten.

Belastingsproeven zijn, voor zoover ik weet, hier te lande weinig genomen, — een enkel geval is bekend, dat weinig bevredigende uitkomsten leverde. Duitsche proeven zijn wèl verricht. Een verslag van 29 belastingen op betonpalen met alle gegevens omtrent blokken, valhoogten, zettingen enz. is te vinden in „Beton u. Eisen 1917." [1])

De formule van Redtenbacher kan — voor zoover zulks mogelijk is — betrouwbare uitkomsten geven. In Den Haag werd door het Bouwtoezicht vóór eenige jaren 25 ton per paal toegelaten.

W. J. M. VAN DE WIJNPERSSE.

[1]) Verkort in mijne „Statische Berekeningen" 1924, blz. 34.

HAAGSCHE BRIEVEN.

Aan de Koningin Sophiestraat wordt een Zusterhuis gebouwd, door Ir. Jos. Klijnen, die ook het bijbehoorend en gedeeltelijk reeds uitgevoerde Schoolgebouw ontwierp. Over dat schoolgebouw heeft in het Bouwkundig Weekblad een beschouwing gestaan. Hoe dit ook zij, het complex verdient onze volle belangstelling: het is buitengewoon knap, merkwaardig en van grootsche allure.

Het werk is eigenlijk zoo bizonder, dat een verhaal erover in louter woorden al heel weinig geeft van wat het opwekt; zoo ergens, dan hooren nu hier illustraties bij. Maar het opnemen daarvan moet ik nog even uitstellen; Klijnen is een vurig minnaar, die het object van zijn liefde niet veel rust laat: de bestekteekeningen van gisteren zijn vandaag al niet meer geldig maar vervangen door een nieuwe uitdrukking, en daarvan is op het oogenblik nog geen geschikte afbeelding voorhanden.

Wat was de opgave?

Er moest een tehuis gebouwd worden voor maximum vijftig zusters die les zullen geven in de school die aan de andere langszijde van het terrein staat.

Dat wil zeggen: er moet een klooster komen; een klooster met kloostertuin midden in dat kouwe-aardappel-buurtje van het moderne Den Haag. Laat ik hier direct erbij zeggen dat toevallig in de Kon. Sophiestraat goede plannen voor woningbouw uitgevoerd zijn; maar dat neemt niets weg van het feit dat dit heele kwartier een kil plat geval is. Ziehier de merkwaardige kracht van Klijnen: het is een geweldig klooster geworden; niet wat afmeting betreft, maar van uitdrukking! Wij allen kennen Klijnen's virtuositeit; zoowel in teekenen als in de detailleering zelf.

Tot nu toe heb ik wel eens wat bedenkelijk gekeken naar die platen, horizontaal uitstekend uit de hoeken van zijn huizen of kwasi-opgelegd op steenen kogels, om nu maar eens enkele van zijn grapjes te noemen. Maar bij dit ontwerp voel ik alleen maar groote bewondering: hij heeft zichzelf overwonnen, zoowel in teekenwerk als in het project zelf. Ik was in de gelegenheid zijn schetsen en studies voor dit object te zien; het meest frappeerde me een teekening van den voorgevel, schaal 1 : 50, van een wonderlijke ruige grootschheid, waar een volledige overgave uit sprak en die vrij was van elk spoor van coquetterie of zelf-verheerlijking.

Het groot aantal verschillende ruimten — verschillend zoowel in afmeting en functie als in houding — zou op dit betrekkelijk bekrompen terreintje van een klassieken plattegrond een paskwil gemaakt hebben; het was dan onmogelijk geweest om te geven, niet minder en ook niet meer, wat voor elk onderdeel gevraagd werd.

De opzet is dus reeds vol romantiek. En daarbij kwam dan nog dat de geëischte inhoud slechts te geven was bij dezen plattegrond door middel van een bizonder groote hoogte: 23 Meter bereikt de hoogste noklijn. Ziedaar een prachtig geval, in onderscheiding van wat we gewoon zijn hier in Den Haag in de nieuwe buurten: onafzienbare reeksen bouwblokken, plat gedekt, allemaal precies 9 Meter hoog boven de platte straten en de platte trottoirs.

De opbouw bestaat, in hoofdzaak, uit een uiterst zorgvuldig afgewogen samenstel van een viertal bouwmassa's, allen langgerekt van grondvorm, die ten opzichte van elkander verschoven zijn, en die verschillende hoogten vertoonen; zij zijn allen afgedekt op dezelfde natuurlijke wijze: door een gevel-dak of een lessenaars-dak; en al de nokken loopen evenwijdig aan elkander.

De muren onder die krachtig overstekende daken zijn doorbroken — niet opgelost in! — door ramen en raamgroepen, in groot aantal en in groote verscheidenheid.

Ziehier een beknopte beschrijving van het gebouw.

Maar de manier waarop dat gebeurd is, dat is de kwestie waarom het hier gaat. Die manier is verwonderlijk zelfbewust. De bovengenoemde verschuiving der bouwmassa's en de wisseling der nokhoogten is eenerzijds natuurlijk en noodzakelijk in verband met bizondere eischen van groepeering en verlichting; anderzijds is een

prachtig gesloten en toch interessant bewogen silhouet verkregen. De krasse en zeer opvallende verscheidenheid der raamvormen is het gevolg van een volkomen uitdrukking der te verlichten inwendige verdeeling; een uitdrukking niet alleen van de grootte en de vormen der te verlichten ruimten, maar ook van haar zoo zeer verschillende functies: die van kapel, van cel, van refter, enz. En dat alles is gebracht tot een sterk harmonisch beeld.

Dit werk van Klijnen is persoonlijk. Die arme buitenlandsche schrijvers over moderne Nederlandsche Bouwkunst, die zoo blij waren alles wat hier gebakken wordt te kunnen verdeelen over twee uitstalkasten — de Amsterdamsche school die „Romantisch" is en dan de Rotterdamsche die „Klassiek" is — zullen hiermede geen raad weten.

Ik verheug er mij op binnenkort reproducties van de laatste teekeningen te kunnen opnemen.

BONZO.

GEMEENTE-OPZICHTER TE ZEGVELD.

Burgemeester en Wethouders van Zegveld roepen op sollicitanten voor Gemeente-opzichter, voorloopig voor 1 jaar, ingaande 1 Januari a.s. Belooning *f* 50.—. Schrift. aanm. bij den Burgemeester vóór 25 dezer.

De vraag is nu, voor welke werkzaamheden wordt deze opzichter gevraagd? Is het voor de contrôle voor het bouw- en woningtoezicht, dat dus als een bijbaantje wordt beschouwd en hij hoofdzakelijk zijn verdiensten zal moeten zoeken in particulier werk. Dan moet hij dus ook zijn eigen bouwingen contrôleeren, hetgeen een groote onbillijkheid is tegenover anderen. Om zulks te voorkomen staat in de Woningwet (art. 9) dat eenige gemeentebesturen gezamenlijk een ambtenaar kunnen aanstellen voor de uitoefening van het bouw- en woningtoezicht, waardoor deze tezamen een technicus kunnen aanstellen, die behoorlijk gesalarieerd kan worden en niet daarin behoeft te voorzien door het verrichten van particulier werk. Het is te hopen, dat Gedeputeerde Staten deze post niet zullen goedkeuren, als er nog iemand gevonden wordt, die zich voor zoo'n salarieering beschikbaar wil stellen om het ambt van gemeente-opzichter uit te oefenen. Wat kan hij voor zoo'n belooning als werk verrichten om een fatsoenlijk bestaan voor zich zelf en zijn gezin deelachtig te worden? En wat mag dat gemeentebestuur van hem vergen? Is voor hem in zoo'n gemeente geen genoeg werk te vinden, om hem een behoorlijk salaris te kunnen geven, dan had men met de omliggende gemeenten een oplossing moeten zoeken om gezamenlijk over te kunnen gaan tot het benoemen van een goed technicus, die behoorlijk gesalarieerd wordt.

Tegen deze oproeping moet een algemeen protest opgaan. Het is te hopen, dat dit uitgaat van onze bouwkundige vereenigingen en de Gedeputeerde Staten maatregelen zullen nemen om zulks te voorkomen.

Dit eischt toch het algemeen belang.

Ir. J. VAN DER BREGGEN.

DE „BAUHAUS-BÜCHER".

Gropius heeft na zijn verdrijving uit Weimar geen kamp gegeven: integendeel, in Dessau is zijn „Bauhaus" herrezen en de vooruitzichten zijn er beter dan ze ooit in Weimar waren. Hij heeft nu zijn eigen gebouwencomplex in aanbouw: ateliergebouwen, woningen voor de „Meister", en zoo ook spreekt er reeds dadelijk meer eenheid van geest naar buiten dan in Weimar, waar hij zich te richten had naar het voorhandene, dat — door van de Velde gebouwd — belangwekkend genoeg was, maar ten slotte toch niet uit eigen inzicht voortkwam.

Nu de bouwwerken in Dessau hun voltooiïng naderen, is eindelijk ook de eerste serie der „Bauhaus-bücher" verschenen: lang zijn ze al tegemoet gezien, maar de moeielijkheden bij het totstandkomen der uitgave kostten veel tijd. Deze tijd is mogelijk niet geheel verloren gegaan: na het groote „Bauhaus-buch" is deze serie als

tweede belangrijke publicatie wel veel klaarder, veel bezonnener dan dit eerste boek, dat nog alle eigenschappen van den „Sturm und Drang" vertoonde en dat daarom wat ontijdig ter wereld gekomen leek.

De hier bedoelde serie, die 8 boeken omvat (de 2e serie wordt voor spoedig aangekondigd), ziet er in het uiterlijk van de afzonderlijke deelen voortreffelijk uit. Frissche, kleurige omslagen — niet pretentieus „aesthetisch", maar een indruk gevend als verbeterd Amerikaansch zaken-drukwerk van de goede soort — maken, dat er een sfeer van opwekking van uitgaat, die al dadelijk prettig aandoet. Ik zag ze alle vluchtig en ontving er later drie, die ik dus meer in het bizonder bekijken kon. Het waren No. 1, „Walter Gropius, Internationale Architektur"; No. 7, „Neue Arbeiten der Bauhaus-werkstätten"; No. 8, „L. Moholy-Nagy, Malerei, Photographie, Film."

In het voorwoord van No. 1, dat hoofdzakelijk een platenboek is, wijst Gropius op de overeenkomst in het streven der nieuwe architectuur in de verschillende landen. Er zijn thans kenmerken, die men overal weervindt, en die een nieuwe eenheid van opvatting beginnen aan te duiden. Afbeeldingen van abstracte bouwkunst uit alle werelddeelen lichten dit toe aan het eind van het boek. No. 2 bewijst hoezeer de werkstukken van het „Bauhaus" verbeterd zijn. Zonder nu juist al resultaten te toonen, die tot het allerhoogste op hun gebied gerekend kunnen worden, spreekt er een gezonde geest uit al dezen arbeid. Die arbeid trouwens betreft zoo eenvoudige onderwerpen [1]): stoelen, tafels, aschbakjes, lepels, koffiekannen, enz., dat men daarvan ook geen diep schokkende uitwerking eischen mag: juist de simpelheid der oplossing toch is het gelukkige dezer reactie op een „kunstnijverheid", die zich uitleefde in een stoel, naar bed ging met een vaas, maar ons opknapte met een interieur, ongenietbaar als een museum.

Interessant vooral is No. 8, het boekje van Moholy-Nagy over „Malerei, Photographie, Film," omdat het een nieuw onderwerp belicht, door prachtige illustraties verduidelijkt. Typisch daarbij te zien den invloed van de schilderkunst aanvankelijk op de photographie: een „impressionistische" foto in Breitner-stemming, een „romantische" foto van een Zeppelin tusschen het gejaag van de wolken en het golven van de zee, enz. Dan daarna de ontwikkeling van de photographie als *kunst met haar eigen middelen:* licht, donker, compositie, de talrijke mogelijkheden door „tricks", de merkwaardige beelden door vergrooting, enz. enz. met eindelijk het programma voor een film (met afbeeldingen) „Dynamik der Groszstadt", waarin het essentieele van de film als verbinding van beeld en beweging, met de daaruit voortvloeiende uitbreiding van het photographisch bereikbare door tempo, rythme, het element van verrassing vooral ook (door plotselinge tegenstelling, enz.) duidelijk naar voren gebracht is. Een boekje voor Jordaan om van te smullen — ook, omdat de „Nibelungen" ons in het rijk van den film in den huidigen tijd wel reeds dankbaar, maar zeker niet voldaan kunnen stemmen. Het typische van de film als kunst met eigen middelen toch ligt niet in het karakter van automatisch ombladerend platenboek, dat de „Nibelungen" nog altijd is — wijl daarbij de tijd afloopt (af-gebeeld is) zonder meer —, doch in de mogelijkheden tot schepping van rythme — tot „beelding" van den tijd —, welke ook andere eischen aan de uitdrukking van het onderwerp in het beeld zelf zullen stellen.

Deze korte toelichting moge volstaan om de aandacht te vestigen op de beteekenis der bovenbedoelde boekjes. Ze zijn uitgegeven bij Albert Langen, München, varieeren in prijs van 5—7 Mark ingenaaid en 7—9 Mark gebonden; de eerste serie omvat, behalve de genoemde, ook nog: No. 2, Paul Klee, Paedagogisches Skizzenbuch — No. 3, Ein Versuchshaus des Bauhauses — No. 4, Die Bühne im Bauhaus — No. 5, Piet Mondrian, Neue Gestaltung — No. 6, Theo van Doesburg, Grundbegriffe der neuen gestaltenden Kunst. J. J. P. OUD. 22-11-'25.

[1]) De groote moeilijkheid eener juiste vormgeving wordt hiermede niet ontkend!

26 DECEMBER 1925 NUMMER 52

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

INHOUD.

Berichten. — Een monumenten-verordening te Amsterdam. — Ir. J. B. van Loghem. — Bouwkunst en Vriendschap 1885—1925. — Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" Rotterdam. Jury-Rapport. — Prijsvragen van „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam.

BERICHTEN.

EEN MONUMENTEN-VERORDENING TE AMSTERDAM. B. en W. hebben bij den Raad een voordracht ingediend tot het vaststellen van een monumenten-verordening. In hun toelichting wijzen B. en W. erop, dat, behoudens de enkele gevallen, die onder de (tijdelijke) woningnoodwet vallen, tot dusver in Amsterdam geen vergunning van B. en W. wordt vereischt voor de slooping van een bouwwerk. Een termijn van 14 dagen is tusschen de kennisgeving van een voornemen tot sloopen en de uitvoering daarvan vastgesteld, om voor waardevolle gebouwen het sloopen door gemeenschappelijk overleg te voorkomen. Voor de gemeenschap kan intusschen de vrijheid om te mogen sloopen van groot nadeel zijn, als het gevallen betreft van gebouwen van architectonische of historische waarde. B. en W. meenen niet te mogen wachten tot de wettelijke bescherming der monumenten geregeld is, Amsterdam zal het voorbeeld van enkele andere, in deze reeds voorgegane steden moeten volgen en bij verordening moeten bepalen dat gebouwen van bijzondere cultureele waarde niet meer eigenmachtig door de eigenaars mogen worden afgebroken. De hoofdbepaling der verordening is dat het zonder vergunning van B. en W. verboden zal zijn bouwwerken en kunstwerken te sloopen of gedeeltelijk te veranderen, welke, volgens en B. en W. in hun tegenwoordigen staat bewaard moeten blijven. Alvorens te beslissen, zullen B. en W. het advies van de Schoonheidscommissie inwinnen. De gebouwen, waarop het sloopingsverbod van kracht is of zal zijn, worden op een lijst geplaatst.

In spoedgevallen raadplegen B. en W. de lijst en kunnen zonder het advies van de S. C. beslissen. B. en W. hebben in de conceptverordening de mogelijkheid tot het toekennen van een schadeloosstelling opengesteld, wanneer het plaatsen van een bouwwerk op de lijst, den eigenaar schade kan berokkenen. Bovendien zal er van een besluit, tot plaatsing van een bouwwerk op de lijst, voor den eigenaar, gelegenheid zijn in beroep te gaan bij den Raad.

Ir. J. B. VAN LOGHEM. De heer van Loghem heeft van de Sowjet-regeering de opdracht ontvangen, een volledig stadsplan, met woningen, fabrieken, gemeenschapshuizen, watertoren, electrische centrale, etc. te ontwerpen, bij de industrieele onderneming van Ir. Rutgers te Kemerowo aan de Tom in Siberië. In Febr. a.s. gaat de heer v. Loghem voor ± 10 maanden naar Rusland.

BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP. 1885—1925. Op 29 December a.s. viert de bekende Rotterdamsche vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" haar 40-jarig bestaan. Dien dag houdt zij een feestvergadering, waarin o.a. ook de bekroningen in de prijsvraag worden uitgereikt. Na de vergadering recepieert het Bestuur. De tentoonstelling der antwoorden op de prijsvraag wordt 23 dezer geopend en 31 Dec. gesloten, en wordt gehouden in de Academie.

VEREENIGING „BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP" ROTTERDAM.

PRIJSVRAGEN 1925.

JURY-RAPPORT.

Alvorens hare beschouwingen over elk der ingezonden antwoorden te beginnen wenscht de Jury een enkel woord te wijden aan de inzending in haar geheel.

De goede roep die de prijsvragen van „Bouwkunst en Vriendschap" altijd hebben genoten is in dit jaar: „het jubeljaar van het 40-jarig bestaan der Vereeniging", niet beschaamd, de oogst van 92 antwoorden waarvan 31 voor het zeer omvangrijke ontwerp van een Concertgebouw en Conservatorium, levert een hoeveelheid arbeid die bewijst dat het instituut „prijsvragen" nog altijd zijn aantrekkelijkheid, vooral voor de jongeren, niet heeft verloren en dat in 't bijzonder de prijsvragen van „Bouwkunst en Vriendschap" zich in de belangstelling der bouwkundige wereld, die nog niet „arrivé" is te achten, mogen verheugen.

Het spreekt van zelf dat ook bij deze inzending niet alles goud is wat er blinkt, dat voor velen de oplossing der opgaven boven hunne krachten ging en slechts een klein getal, van misschien meer gevorderden, het bewijs leverde, het onderwerp te beheerschen en een ontwerp te kunnen leveren waarin aan de, in het programma gestelde eischen, kan geacht worden te zijn voldaan.

Ook in deze inzending ontbreken niet de ontwerpen van volkomen onbevoegden, die, waarschijnlijk geheel te goeder trouw en zonder beter weten, al hun geestvermogens op de pijnbank hebben moeten leggen om een vraagstuk op te lossen waarvan zij noch de bedoeling, noch aard en omvang konden bevatten en die, in zoover wil van hun werk hebben gehad dat zij de moeilijke, vaak droge arbeid van de Jury hebben opgevroolijkt en hen hebben gesterkt om zich door den grooten breiberg van teekeningen heen te werken, teneinde tot hun eindoordeel te geraken.

Ook zou de prijsvraag geen prijsvraag zijn, als er niet de inzending bij was waarvan het twijfelachtig is of zij te beschouwen is als een grap of een parodie van een bevoegde, het werk van een, aan overschatting lijdende onbevoegde of van een onvolwassene, die uiting wil geven aan een drang om te teekenen en daarvoor alles wat binnen zijn bereik komt aanvat als aanknoopingspunt.

Daartegenover staan ontwerpen die getuigen van een respectabel kunnen van de ontwerpers en die een goede belofte voor de toekomst inhouden.

Wat het Concertgebouw o.a. betreft, blijkt uit de inzendingen dat zulk een opgaaf tot de zeer moeilijke blijft behooren en de jury heeft zich tijdens haar werk meermalen de vraag gesteld of het eigenlijk niet *te* moeilijk is voor de categorie van hen die geacht moeten worden aan deze prijsvraag mede te werken en of het niet eigenlijk alleen den volkomen gevormden bouwmeester moet voorbehouden blijven zich aan zulk een ontwerp te wijden.

Anderzijds heeft de Jury echter in menig ontwerp denkbeelden verwerkt gevonden op een wijze die haar de overtuiging schonk, dat, al is de opgaaf moeilijk, het toch als studiewerk zijn groote nut kan hebben om den toekomstigen bouwmeester de gelegenheid te geven zich aan den opzet van een groot plan naar een bepaald programma te kunnen geven, ware het slechts om de moeilijkheden daarvan terdege te leeren kennen en straks, door vergelijking, te kunnen zien hoe anderen die moeilijkheden zijn te boven gekomen.

Een der vraagstukken over welker oplossing de meeste mededingers zijn gestruikeld, is dat van een goede circulatie van het publiek bij het komen en gaan in en uit het gebouw, een vraagstuk dat ook in de meeste bestaande gebouwen van dezen aard, gebrekkig is opgelost en een regelmatig vloeiënde bron van klachten voor de bezoekers is.

Juiste onderlinge ligging en afmetingen van entrée, garderobe en hoofdtrappen, worden in slechts weinige plannen gevonden. Beter komen in 't algemeen de foyers voor het publiek eraf ofschoon ook hierbij wel zeer zwakke oplossingen aanwezig zijn, doch zeer in de verdrukking is in de meeste plannen geraakt het zeer moeilijke vraagstuk van de afzonderlijk toegankelijke loge voor hoogwaardigheidsbekleeders met de daarbij behoorende accessoires.

Voor de concertzaal is, in de meeste plannen, de langwerpige rechthoek gekozen. De ontwerpers der plannen, waarin een afwijkende (elliptische of eivorm) is gekozen, zijn, hoewel het denkbeeld, om in die richting een oplossing te zoeken, toejuiching

verdient, er niet in geslaagd dit tot zulk een einde te brengen, dat de moeilijkheden, om zulk een vorm aan te passen aan den rechthoekigen uitwendigen vorm van het gebouw, overwonnen zijn geworden.

Ook de vorm en de inrichting van het podium bleek voor velen een moeilijk vraagstuk te zijn en in menig plan komt een podium voor met een vierkanten of veelhoekigen grondvorm, welke voor de acoustiek niet gunstig is te achten.

In verreweg de meeste plannen is het podium als een geheel op zich zelf staand aangebouwd element behandeld en vormt het niet, zooals de letter in het programma bedoelde een deel van de zaal zelf, waarbij dan rekening gehouden zou moeten worden met den vorm die aan de begrenzing van de zaal aan de podiumzijde zou zijn te geven om aan acoustische eischen te voldoen.

Voor de vergrooting van het podium zijn meerdere vernuftige oplossingen ten beste gegeven doch ook hierbij is vaak weinig rekening gehouden met eischen der acoustiek en ten slotte is door weinigen de bedoeling begrepen van de in het programma gevraagde lift om groote muziekinstrumenten, als b.v. vleugelpiano zonder al te veel moeite op het podium te krijgen; althans in de meeste gevallen is in de plannen de bedoeling niet door een juiste distributie van de lift voor verwezenlijking vatbaar gemaakt.

Niet altijd is ook de noodige aandacht gewijd aan dat gedeelte van den bouw, dat niet door het publiek betreden wordt, doch waarvan een goede verzorging toch als een eisch gesteld mag worden, omdat deze den executanten en daarmede de muziekuitvoering ten goede komt.

Werkelijk goede en doelmatige groepeering rondom het podium van stemkamer, repetitielokaal, solistenkamers, bibliotheek en foyers enz. wordt slechts in een klein aantal plannen gevonden.

Ten slotte is ook de klokketoren, die als een nieuw element aan het concertgebouw werd toegevoegd, niet altijd goed opgelost wat zijn uiterlijk betreft. Bij vele plannen is meer de nadruk gelegd op het decoratief effect in het algemeen silhouet van den bouw en is er minder rekening mede gehouden dat het karakter van *„carillon"*-toren voór elk ander, diende te worden uitgedrukt.

Bij de plannen voor het Conservatorium blijkt in 't algemeen een groote moeilijkheid gelegen te zijn geweest, in het tot stand brengen van een eenheid tusschen het eigenlijke conservatorium en de daarbij gevraagde concertzaal, die ook voor openbaar gebruik moet dienen.

In die plannen waar een gemeenschappelijke ingang voor beide is ontworpen is het niet altijd gelukt de distributie zoo te kiezen dat het gebruik van de concertzaal geen stoornis in den dienst van het conservatorium zou geven en in de plannen waarbij een afzonderlijke ingang van de concertzaal ontworpen werd, is niet steeds een goede verbinding met het conservatorium verkregen, waardoor de concertzaal ook tot een daarbij behoorend element wordt gestempeld.

Ook het vraagstuk van de garderobe bij de concertzaal werd slechts door weinigen juist opgelost.

Sommige ontwerpers hadden zich, en zeker niet geheel ten onrechte, de vraag gesteld, hoe den overlast van het mogelijke straatrumoer in de leslokalen van het conservatorium ware te ontgaan en hebben de oplossing gezocht in het projecteeren dezer lokalen aan de zijde van de open plaats.

Doch ook hier is de wil beter geweest dan de macht om tot een goede oplossing te komen en behalve een zekere omslachtigheid die daardoor in de plattegronden is ontstaan, vertoonen ook de gevels, die half aangezicht en half rug zijn, een zeker dualisme dat, alleen bij een buitengewoon meesterschap over den vorm, tot een aesthetische uitdrukking zou kunnen worden gebracht, wat in deze plannen niet het geval is.

De dienstwoningen in de beide gebouwen zijn veelal met moeite in het plan ingelascht en te weinig is gebruik gemaakt van de gelegenheid om ze een vrije ligging te verzekeren door ze te ontwerpen boven de galerijen van de open plaats die daardoor tevens hare gewenschte afsluiting van de straat zou hebben verkregen.

De open plaats is in de meeste plannen meer behandeld als een toevallig overgeschoten ruimte dan als een deel van het organisme dat zijne bijzondere verzorging vereischt en waard is.

Niet altijd is de vorm ervan geschikt of aangenaam van aspect, of is de wijze waarop zij van den openbaren weg is afgesloten, voldoende te achten om, bij muziekuitvoeringen gevrijwaard te zijn van hinderlijk straatrumoer.

De muzieknis laat dikwijls, zoo wat vorm als plaatsing aangaat, te wenschen over en de ruimte waar het publiek zich, bij plotseling opkomend slecht weer, kan verzamelen, is niet altijd goed gelegen, gemakkelijk bereikbaar of aangenaam van vorm en inrichting.

De lange as van het terrein valt in verreweg de meeste plannen samen met, of loopt

evenwijdig aan de hoofdassen van Concertgebouw en Conservatorium. Hoewel het natuurlijk mogelijk is een practisch zeer goede oplossing van het complex te maken, — wanneer dit niet het geval is, lijkt het de Jury toch, uit vorm en ligging van het terrein voort te vloeien, dat de eerstgenoemde plaatsing der gebouwen, de juiste moet worden geacht, ook al is in het plan de symmetrie ten opzichte van de hoofdas niet tot het uiterste volgehouden.

Wat de architectuur betreft, zijn in de inzending alle „richtingen" vertegenwoordigd van de volkomen richtinglooze richting van 50 jaar geleden, over de navolging van Berlage, de Bazel en de Klerk tot de huidige dobbelsteen-architectuur, alles in meer of minder gelukkige specimina en met of zonder persoonlijk accent.

Bij de meeste ontwerpen is over de binnen-architectuur moeilijk een oordeel te vellen. De kleine schaal der teekeningen, die voor de uitwendige architectuur niet zoo bezwaarlijk is, werkt voor de binnen-architectuur wel belemmerend doch er zou daarvan in vele ontwerpen toch wel wat meer gemaakt hebben kunnen worden dan door de ontwerpers is gedaan.

Het teekenwerk en de verzorging van het ontwerp als inzending is over het algemeen te roemen. Enkelen hebben daarmede de hand gelicht en daardoor afbreuk gedaan aan de waardeering die hun werk in ander opzicht verdient.

Sommigen hebben niet het eigenhandige teekenwerk ingezonden, doch de daarnaar gemaakte lichtdrukken. De Jury heeft zich afgevraagd of hiermede wel voldaan wordt aan het programma dat „teekeningen" eischt, doch, waar in de wandeling een lichtdruk ook een teekening wordt genoemd, heeft de jury gemeend dat alleen strijd met het programma aanwezig zou zijn, indien daarin de lichtdrukteekening uitdrukkelijk ware uitgesloten. Wanneer de lichtdrukken positieven zijn, is dit ook voor het oordeel over het ontwerp niet zoo bezwaarlijk, doch negatieven geven, wat de architectuur betreft, wel eens een minder juisten kijk op de conceptie.

Anderen hebben de gecalqueerde teekeningen niet op het carton doen plakken, zooals de bedoeling van het programma was, doch ook hier achtte de Jury geen strijd met het programma aanwezig omdat ook eene andere opvatting uit den letter van het programma is af te leiden.

GEDETAILLEERDE BEOORDEELING DER ONTWERPEN CONCERTGEBOUW EN CONSERVATORIUM.

Voor dit onderwerp waren ingezonden 31 projecten onder de motto's:

Perosi; — 40; — S.S.; — Faust; — Dominant; — Rhytme; — H.H.T.; — Gemini; — Orpheus; — Acht; — J. S. Bach; — Sonate pathétique; — Vorm; — Zilvermeeuw; — Vioolsleutel (in vlindervorm geteekend); — J.T.; — Hero; — Rhytmiek; — Eer en Leer; — Vioolsleutel; — A.E. (in cirkel); — Lotos; — Toon en Ruimte; — Beiaard; — J.; — Corry; — Euterpe; — Herfst 1925; — Hooge C; — Opus 4; — en Concertgebouw en Conservatorium.

Het laatstgenoemd ontwerp was onderteekend, had eigenlijk geen motto en moest wegens strijd met het programma op velerlei punten, buiten beoordeeling blijven.

Bij de eerste schifting heeft de Jury die ontwerpen afgezonderd, die wegens meer of minder belangrijke gebreken in den plattegrond of eene onbeduidende architectuur, het bewijs leverden dat het ontwerp te veel boven de krachten van den ontwerper uitging. Dit waren de ontwerpen met de motto's: Perosi; — S.S.; — H.H.T.; — Gemini; — Orpheus; —.

Bij de tweede schifting vielen uit die ontwerpen die wel van betere kwaliteit waren dan de voornoemden, doch die toch niet in aanmerking zouden kunnen komen voor eenige bekroning wegens gebrek aan algemeene verdiensten. Dit waren de ontwerpen met de motto's: Zilvermeeuw; — Hero; — Eer en Leer; — Vioolsleutel; — A.E. in cirkel; — Lotos; — Beiaard; — J; — en Euterpe.

Bij de derde schifting werden teruggehouden die ontwerpen, die genoegzame verdienste bezaten om ze aan een meer gezet onderzoek te onderwerpen en hunne kwaliteiten onderling te vergelijken en te wegen. Bij de schifting vielen nog af de ontwerpen met de motto's: Dominant; — Faust; — Acht; — Hooge C; — Sonate pathétique; — J.T.; — en Herfst 1925, zoodat ten slotte overbleven de ontwerpen met de motto's: Vorm; — Rhytmiek; — 40; — Corry; — Toon en Ruimte; — Opus 4; — Vioolsleutel in Vlinder; — J. S. Bach; — Rhytme, die allen in meer of mindere mate kwaliteiten bezaten die hen voor eene bekroning in aanmerking konden doen komen.

Uit deze ontwerpen werden gekozen:

voor den 1sten prijs het ontwerp motto: „V o r m".
voor den 2den prijs het ontwerp motto: „R h y t m e".
voor den 3den prijs het ontwerp motto: „40".

Motto: „Vorm". De hoofdas van dit plan valt niet geheel samen met die van het bouwterrein en het is ook niet symmetrisch. Niettemin is de algemeene opzet van dit plan zeer goed en het onderling verband van de drie hoofdelementen der compositie voortreffelijk tot stand gebracht.

Bij het concertgebouw zijn ligging, afmetingen en onderling verband van entrée's vestibule, garderobe en trappen doelmatig en geschikt voor een goede circulatie van de bezoekers.

De concertzaal is goed van vorm en verhouding en gemakkelijk bereikbaar; het podium is, in tegenstelling met dat in de meeste projecten, in de zaal uitgebouwd, doch bij den vorm van den achterwand van de zaal, tevens dien van het podium, is te weinig rekening gehouden met de eischen der acoustiek, die een gebogen vorm verkieselijker maken. De wijze waarop het podium vergroot kan worden is zeer vernuftig gevonden doch ook hierbij zijn de acoustische eischen te veel verwaarloosd. De lift komt op de juiste plaats op het podium uit.

De ligging van en de toegang tot de loge voor hoogwaardigheidsbekleeders, een vraagstuk dat in bijna alle plannen een struikelblok is gebleken, is in dit plan tot eene zeer goede oplossing gebracht.

Ligging en afmetingen van de foyers en van de rookzaal zijn zeer goed, De brandtrappen zijn doelmatig geplaatst.

Bij het conservatorium zijn de ingangen voor het onderwijs-instituut en de concertzaal gescheiden gehouden. De distributie van de concertzaal met aangrenzende garderobe enz. en de verbinding met het conservatorium zijn zeer doelmatig. De trap voor het conservatorium is wel wat monumentaal, de leslokalen zijn goed gegroepeerd.

De open plaats is goed van vorm en de omringende galerijen zijn goed van afmeting en vormen, met de, daarboven gelegen dienstwoningen, een zeer goede afsluiting van den openbaren weg.

De muzieknis is juist van vorm en plaatsing evenals de vluchtruimte; de stoelenbergplaats is wat klein.

De architectonische opzet van het complex is eenvoudig, heeft evenwichtige verhoudingen met op een enkele plaats minder rustige gedeelten. De niet symmetrische opzet van den plattegrond komt in de gevels tot uiting en hoewel dit op zichzelf zeer juist is, schaadt het in zekere mate de monumentaliteit van het geheel. De klokketoren is wat vaag aangegeven, wel logisch van samenstelling maar niet zeer fraai van vorm.

De inwendige architectuur is goed van verhouding doch overigens moeilijk te beoordeelen.

De vlot, doch schetsmatig behandelde teekeningen zijn in negatief lichtdruk gereproduceerd en geven dus een anderen indruk dan het eigenhandig teekenwerk zou hebben gedaan.

Motto: „Rhytmiek". De opzet van de entrée's tot het concertgebouw met de twee hoofdingangen tot de zeer ruime vestibule en garderobehal is wel wat grootscheepsch. De ligging van de hoofdtrap tegen den voorgevel is niet fraai en de vlak daarbij liggende noodtrappen hebben niet veel zin. De concertzaal is goed van vorm en afmeting doch ook in dit plan is het podium aan de achterzijde door een uit platte vlakken gevormden wand begrensd, wat voor de acoustiek niet gunstig is. De mogelijke vergrooting van het podium is niet duidelijk aangegeven. De foyers zijn goed gelegen doch de couloir is wat smal.

De entrée en vestibule van het conservatorium is wat ruim en de trappen ietwat gezocht van vorm, de concertzaal is minder goed gelegen en bij muziekuitvoeringen zal de dienst van het conservatorium gestoord worden, garderobe en toiletten bij de concertzaal liggen niet gunstig.

De woningen boven het conservatorium zijn met moeite in het plan ingepast en gezocht van indeeling.

De open plaats is niet voldoende geïsoleerd tegen straatrumoer, de vluchtruimte voor het publiek is goed, doch de stoelenbergplaats is wat klein.

De architectuur is wel goed van verhoudingen doch mist het bijzonder karakter van een concertgebouw, de toren is gelukkig van afmetingen en silhouet. De binnenarchitectuur is moeilijk te beoordeelen.

Het teekenwerk waarnaar de bruine positief lichtdrukken zijn gemaakt, getuigt van een vaardige hand.

Motto: „40". Het symmetrische plan is in zijn geheel goed van opzet. De entrée voor per rijtuig komenden, geeft den bezoekers geen voldoende beschutting bij slechte weersgesteldheid. Entrée, vestibule en garderobe zijn in goed onderling verband ontworpen, doch hoofdtrappen en noodtrappen zouden van bestemming verwisseld moeten worden.

De concertzaal is goed van vorm doch het podium en de uitbreiding er voor zijn wegens de begrenzing door platte vlakken niet gunstig voor de acoustiek.

De lift voor groote instrumenten is niet goed geplaatst zoodat het podium moeilijk bereikt kan worden.

De foyers zijn goed van afmeting en ligging.

De entree, lift en loge voor hoogwaardigheidsbekleeders zijn, vlak bij het podium, niet goed geplaatst.

Artisteningang en de voor hen bestemde vertrekken zijn goed in onderling verband ontworpen en goed van ligging en grootte.

De entrée van het conservatorium is goed maar de doorloopende gang doet in het plan niet prettig aan al is daardoor een goede verlichting daarvan verkregen. De concertzaal is goed van vorm doch de garderobe is te klein en ongunstig gelegen voor een vlotte bediening der bezoekers. De open plaats is van de straat alleen afgescheiden door de galerijen, waardoor hinder van straatrumoer niet wordt buitengesloten. Het orkestpodium is als uitgebouwden muziektempel geprojecteerd; de vluchtruimte voor het publiek is zeer goed van ligging, vorm en inrichting.

De architectuur is groot gehouden en van goede verhoudingen; zeer geslaagd is de hoofdentrée; daarentegen zijn de beide afsluitende partijen van den zijgevel wat armelijk en uit de schaal.

De binnen-architectuur is, ook bij dit plan, moeilijk te beoordeelen doch in zijn hoofdverhoudingen goed.

Het teekenwerk verdient bijzonderen lof, doch de perspectief, die het gebouw op een heuvel plaatst, is wel wat fantastisch.

Motto: „Corry". De entrée is wat ongezellig ruim; de garderobe is eveneens wel wat groot van opzet, doch de daarbij aansluitende trappen liggen goed. Noodtrappen ontbreken. De geprojecteerde nooduitgangen zijn wel goed geplaatst doch kunnen de gevraagde noodtrappen niet vervangen. De loge voór hoogwaardigheidsbekleeders ligt wel goed, doch deze is niet te bereiken zonder de couloir voor het publiek te kruisen.

Het podium is goed in de zaal uitgebouwd doch door vlakke wanden begrensd.

De foyers langs den voorgevel zijn zeer goed van vorm en ligging en in onderling verband geprojecteerd.

Bij het conservatorium is de gecombineerde ingang voor dit instituut en de concertzaal zeer goed, doch hal en foyer zouden tot één ruimte samengevoegd moeten worden. De garderobe is te klein, de verdeeling der leslokalen is goed.

De woningen zijn wel goed gelegen doch sluiten de open plaats niet voldoende af. De voorbouw bij de muzieknis(vijver?) neemt te veel van het middengedeelte van de open plaats weg.

De architectuur is in haar wandgroepeering goed doch in de details vrij zwak en de onderdeelen van het plan zijn in den zijgevel niet goed tot uitdrukking gebracht; de toren is niet fraai van conceptie. Het teekenwerk is zeer verzorgd.

Motto: „Toon en Ruimte". Het plan is onsymmetrisch. De trappen zijn ten opzichte van de garderobe niet goed gelegen waardoor de circulatie der bezoekers, bij komen en gaan, verwarring zal te weeg brengen; de trappen monden niet goed op de verdieping uit; de noodtrappen liggen goed; de speciale toegang voor hoogwaardigheidsbekleeders en de wijze waarop de loge wordt bereikt is niet duidelijk aangegeven.

De concertzaal is goed van vorm en afmeting, het podium is door vlakke wanden begrensd en de wijze van vergrooting is wel vernuftig gevonden, de foyers liggen niet fraai.

Het repetitielokaal is ten opzichte van de overige voor de artisten bestemde ruimten slecht gelegen.

Bij het conservatorium is de volkomen scheiding tusschen de leerlokalen en de concertzaal niet goed, daar deze ook door de leerlingen moet worden gebruikt; de vestibule en trappenaanleg is wel wat al te ruim geprojecteerd.

De open plaats is wel voldoende ingebouwd, de galerijen zijn ruim. Het goed geprojecteerde tuincafé is vermoedelijk als vluchtruimte bij slecht weer bedoeld, het andere café is niet gevraagd.

De architectuur heeft goede kwaliteiten, is rustig, geeft het karakter van het gebouw wel weer en geeft een goede massaverdeeling te zien. Het teekenwerk is bijzonder goed.

Motto: „Opus V". Het plan is over het algemeen wat verwikkeld in zijn opzet. Entrée, vestibule en garderobe zijn goed gelegen doch de trappen sluiten niet zoo goed daar bij aan, de aansluiting aan de couloirs op de verdieping is evenmin fraai. De zaal geeft den eivorm met het podium als het smallere deel. Deze, moeilijk aan den rechthoekigen opzet van den bouw, aan te passen vorm is vermoedelijk om theoretisch acoustische

redenen gekozen en als zoodanig verdient het experiment waardeering. Of de praktijk aan de theorie zou beantwoorden is, vooral bij acoustische vraagstukken, onzeker.

De uitbreiding van het podium is niet aangegeven. De foyers zijn veel te klein. De communicatie tusschen de om het podium gelegen vertrekken voor de artisten is gebrekkig en deze lokalen liggen ook te veel verspreid; de lift bij het podium ligt wel goed. De loge voor hoogwaardigheidsbekleeders ligt wel goed, doch de toegang ertoe is omslachtig.

De ingang voor het conservatorium bijna vlak naast dien van de concertzaal is niet goed gelegen en de lange gang voor toegang tot de leerlokalen is niet fraai, de garderobe bij de concertzaal is te klein en niet goed gelegen.

De open plaats is aan den kleinen kant, is niet aangenaam van vorm en niet voldoende afgesloten, de schuilruimte is wat al te ruim en de stoelen-bergplaats te klein, de muzieknis is wat diep.

De architectuur is evenredig en rustig met een goede verdeeling van openingen en muurvlakken, de toren is goed van vorm doch geen klokketoren.

Het teekenwerk is zeer mooi en met een vaste hand uitgevoerd.

Motto: „Vioolsleutel in Vlinder". De entrée's tot de vestibule zijn ruim doch de draaiende tochtdeuren kunnen in een gebouw als het onderhavige niet op hun plaats worden geacht. Aan de entrée voor hoogwaardigheidsbekleeders is wel wat veel aandacht geschonken, terwijl toch op de verdieping de couloir moet worden gepasseerd om de loge te bereiken.

De vestibule en de bespreekruimten zijn te ruim evenals de garderobe en de ligging van de trappen, ten opzichte van deze laatste, zal verwarring in de circulatie teweeg brengen. De trappen zelf zijn te gewrongen en zullen geen monumentalen aanblik opleveren al komen ze in den platten grond van de verdieping goed boven. De noodtrappen liggen goed.

De concertzaal is ellipsvormig, doch deze vorm wordt gebroken door de sprongen voor de trappenhuizen en bij het podium waardoor de eenheid van den vorm verloren gaat. De vorm van het podium is goed doch de uitbreiding is niet fraai en de goede robe bij de concertzaal is te klein en niet goed gelegen.

De foyers zijn wat klein en de afsluiting van de rookkamer door ingebouwde portalen is wat onbeholpen.

De artisten-ingang is goed en de rondom het podium gelegen lokalen zijn goed gegroepeerd.

Het plan van het conservatorium is wat verward en verbrokkeld in zijn opzet en er is teveel verloren ruimte in.

De entrée voor de concertzaal met de cirkelvormige hal is wat gezocht; de garderobe is slecht gelegen met het oog op de circulatie; de toegang van het conservatorium en de trappenhal zijn te ruim en de ligging van de leslokalen op de verdieping langs de open plaats is uiterst onpractisch in het gebruik.

De open plaats is goed ingebouwd, het verdiepte gedeelte op het midden ervan heeft geen zin en is in strijd met het gebruik dat van de plaats moet worden gemaakt.

De muzieknis is goed, de vluchtruimte goed gelegen, ingericht en verlicht, ook de bergplaats is goed van grootte en ligging.

De architectuur heeft wel verdienste, vooral die van den gevel van het conservatorium, al is de vorm van de ramen niet van gezochtheid vrij te pleiten. De toren is minder goed in zijn details doch heeft wel het karakter van klokketoren. Het interieur heeft wel goede kwaliteiten vooral dat van de groote zaal, de dagverlichting van deze zaal in het ovale plafond is zeer goed ontworpen. Het teekenwerk is zeer goed, het plan in alle deelen serieus uitgewerkt en de inzending in haar geheel goed verzorgd.

Motto: „J. S. Bach". De plattegrond is wat gezocht in zijn opzet, heeft ruime entrée's, die echter niet goed geplaatst zijn en veel te kleine garderobes, daarentegen een buitengewoon groote hal, die blijkbaar geen bestemming heeft. De trappen zijn wat bekrompen, de toegang tot en de ligging van de loge voor hoogwaardigheidsbekleeders zijn niet goed.

De zaal is niet groot genoeg doch is wel goed van vorm; het podium is wat klein en de wijze van uitbreiding niet aangegeven. De lift is goed geplaatst. De foyers, vooral de groote, zijn goed van ligging, afmeting en vorm.

De toegang voor de artisten en de ligging van de voor hen bestemde lokalen is goed.

Bij het conservatorium zijn ingang, concertzaal en garderobe goed gelegen, de hal is tevens foyer, wat geen bezwaar is. De verbinding van de concertzaal met het conservatorium is echter onvoldoende. De entrée van het conservatorium is goed, trap, en leslokalen zijn goed gelegen.

De architectuur geeft een goede massaverdeeling te zien en geeft het karakter van

den bouw wel weer; het plan is te veel opgeofferd aan het uiterlijk; de toren is echter geen klokketoren. Het teekenwerk is zeer goed doch het aantal teekeningen had gevoegelijk wat kleiner kunnen zijn.

Motto: „Rhytme". Het plan zit als geheel wel goed in elkaar en heeft als zoodanig wel kwaliteiten, de eenvoud van den opzet geeft er echter tevens een karakter van nuchterheid aan.

Entrée, vestibule en garderobe zijn goed en ruim ontworpen, maar de verbinding met de trappen laat te wenschen over en de laatste zijn ook wat bekrompen.

De zaal is goed, doch de vierkante vorm van het podium, ook van het uitgebreide, is uit acoustisch oogpunt niet juist. De lift bij het podium is goed geplaatst.

De foyers zijn zeer goed van vorm, afmeting en ligging, de couloirs zijn echter wat smal. De toegang voor de artisten en de voor hen bestemde lokalen zijn goed geprojecteerd.

De loge voor hoogwaardigheidsbekleeders ligt vlak bij het podium niet goed doch overigens is dit element van de conceptie goed opgelost.

De concertzaal van het conservatorium is goed van vorm en afmeting; de entrée hiervoor is goed gelegen, de garderobe echter te klein en de trap naar de galerij in de concertzaal wat ruim.

De leslokalen zijn goed gelegen en gegroepeerd.

De open plaats is zeer ruim, doch niet voldoende afgesloten, de vluchtruimte is zeer goed gelegen, de muzieknis eveneens doch de vorm laat te wenschen over.

De architectuur is verdienstelijk, geeft een goede groepeering te zien, vooral de conservatoriumgevel, doch is weinig gedetailleerd, de toren is wel geslaagd en komt het karakter van klokketoren wel nabij. Het is jammer dat het teekenwerk van dit ontwerp niet beter verzorgd is, het maakt door de, aan doezelwerk herinnerende bewerking, een niet aangenamen indruk, die het ontwerp als zoodanig schaadt.

Motto: „Dominant". De entrée is goed, de garderobe overvloedig ruim en 4 trappen in de vier hoeken, eenigszins weggestopt, is wel wat veel en werkt verwarrend op de circulatie. Entrée en loge voor hoogwaardigheidsbekleeders ontbreken. De zaal is te klein, het vierhoekige podium acoustisch niet juist van vorm, de uitbreiding is gebrekkig, de foyers zijn wel goed gelegen en de couloirs zijn ruim.

De ingang voor de artisten is wat ingewikkeld en de communicatie tusschen de voor hen bestemde lokalen gebrekkig.

De toegang voor conservatorium en concertzaal is wel goed, doch overigens is het plan met de lange gang en de langgerekte leslokalen niet geslaagd.

De open plaats is wel voldoende afgesloten door de twee-hoog galerijen doch deze ordonnantie is wel wat in strijd met het karakter van de plaats en het doel waarvoor zij bestemd is. De muzieknis en de vluchtruimte zijn te klein.

De architectuur heeft wel eenige verdienste, doch de gevelconceptie van het conservatorium dekt niet die van den plattegrond, de toren heeft niet het karakter van een carillontoren.

Motto: „Hooge C". De entrée met de ingebouwde tochtportalen is zwak van conceptie. De garderobes zijn te klein en hunne ligging met betrekking tot de hoofdtrappen werkt belemmerend op de circulatie.

De zaal is goed van vorm doch het podium door vlakke wanden begrensd, is acoustisch onvoldoende, de vergrooting van het podium aan de vóórzijde is wel goed doch gaat ten koste van het aantal plaatsen. Voor de loge voor hoogwaardigheidsbekleeders is geen afzonderlijke ingang geprojecteerd; de trappen komen niet fraai boven, de foyers zijn niet goed van vorm, ligging en afmeting.

Het plan voor het conservatorium is in heel zijn opzet zwak en verbrokkeld. De open plaats heeft in het midden te veel van hare diepte verloren, eenerzijds door den zaaluitbouw van het conservatorium, anderzijds door de orkestnis.

De architectuur bevat enkele goede elementen doch mist eenheid die vooral uitkomt in het groot aantal dakvormen.

Het teekenwerk verdient lof.

Motto: „Sonate Pathetique". Entrée, vestibule en garderobe met de, terzijde liggende trappen, zijn goed ontworpen, de entrée en de toegang tot de loge voor hoogwaardigheidsbekleeders zijn echter niet geslaagd. Foyers en couloirs zijn ruim en goed aangelegd. De noodtrappen vlak naast de hoofdtrappen hebben weinig zin.

De zaal met het podium zijn goed, doch de uitbreiding van het laatste gaat ten koste van het aantal zitplaatsen, de lift voor het podium is goed geplaatst doch de directe verbinding van het podium met solisten en dirigentskamers belemmert circulatie tusschen de overige voor de artisten bestemde lokalen.

De concertzaal van het conservatorium is goed doch de garderobe niet gemakkelijk

te bereiken. Overigens is het plan zwak, binnenplaatsen dienen in een plan als dit, vermeden te worden.

De vluchtruimte *bij* de open plaats ontbreekt, de uitbreiding der galerijen, die blijkbaar als zoodanig bedoeld is, is tegen de bedoeling van het programma.

De architectuur vertoont wel een goede partijverdeeling doch is zeer oppervlakkig aangegeven, de toren is geen klokketoren

Het teekenwerk van de gevels is wat schetsmatig behandeld.

Motto: „Herfst 1925". De hoofdassen van concertgebouw en conservatorium staan loodrecht op die van het bouwterrein. De vestibule tevens vluchtruimte. is niet gelukkig geconcipieerd; de trappen, die aan het uiteinde van de concertzaal bovenkomen, liggen verkeerd, de noodtrappen zijn goed geplaatst. De plaats van den klokketoren aan den voorgevel is niet de meest geëigende daarvoor.

De concertzaal is goed van vorm, het podium echter, door platte vlakken begrensd, minder goed uit acoustiek oogpunt; de mogelijke uitbreiding ervan is niet aangegeven.

De foyers zijn goed van ligging en grootte. De toegang tot het conservatorium en de muziekzaal is niet fraai en ingewikkeld. Overigens is het plan wel goed ingedeeld.

De architectuur heeft niet veel karakter, vertoont echter enkele goede partijen met name aan de zijgevels doch mist overigens rust en eenheid.

Motto: „Faust". Entrée, vestibule en garderobe zijn wel goed geprojecteerd, doch de trappen liggen, ten opzichte der garderobe niet goed en in architectonisch opzicht niet fraai en zijn ook niet ruim genoeg.

De toegang tot de loge van de hoogwaardigheidsbekleeders is bekrompen en in 't algemeen slecht gedistribueerd. De bespreekruimte en de bureau's liggen wel goed. Centrale verwarmingsruimte en stoelenbergplaats zijn niet goed gelegen.

De concertzaal is goed van vorm, het podium is wel goed doch wat diep, de vergrooting ervan is eveneens wel goed gevonden. De lift is niet goed geprojecteerd, zoodat het opbrengen van groote instrumenten veel last zal veroorzaken.

De foyers en rookkamer zijn niet goed van ligging en grootte en de couloir is te smal. De entrée en vestibule van het conservatorium zijn wat ruim ontworpen, ook de afzonderlijke toegang voor de concertzaal is niet fraai. Zaal en podium zijn te lang gerekt van vorm; de garderobe ligt verkeerd en zal verwarring bij het gebruik veroorzaken; de leerlokalen zijn goed gegroepeerd.

De architectuur heeft weinig verdienste en is, zoowel in de massagroepeering als in de details onrustig.

De teekeningen zijn lichtdruk-reproducties naar wel serieuze doch wat droge teekeningen, de perspectief is niet aangenaam van kleur.

Motto: „Acht". De algemeene dispositie van het plan is wel origineel, maar wat gezocht. De entrée's zijn ruim, doch de verspreiding van de bezoekers in de hal, bij het gebruik van de veel te kleine en ongunstig gelegen garderobes zal verwarring veroorzaken. De toegang tot de hal, beganen grond en tot de zaal op de verdieping door één ingang aan elke zijde, is veel te bekrompen.

Het podium en de geprojecteerde vergrooting daarvan, de toegang tot het balcon en tot de foyers zijn niet goed van conceptie. Voor de hoogwaardigheidsbekleeders is geen afzonderlijke toegang geprojecteerd doch de ligging van de loge is wel goed.

De toegangen tot het conservatorium en de concertzaal zijn wel goed en de gang langs de leerlokalen om hinder van straatrumoer te voorkomen is wel goed gedacht, doch dit vraagstuk is niet fraai in het plan tot oplossing gebracht.

De concertzaal is te langwerpig van vorm. De architectuur heeft wel verdienste, in het bijzonder die van den voorgevel, doch door den bijzonderen vorm van het gebouw maakt het geheel een onrustigen indruk. De klokketoren is goed van verhouding en karakter. Het teekenwerk is zeer handig en vlot van uitvoering.

Motto: „J. T.". Entrée en hal zijn te groot, garderobe en aanliggende trappen daarentegen wat klein aangelegd. Op de verdieping is de hal ook weder veel te groot in verhouding tot den foyer.

De concertzaal is vermoedelijk te klein (de plaatsen zijn niet aangegeven). Het podium door vlakke wanden begrensd is acoustisch niet juist van vorm en de wijze van uitbreiding is niet aangegeven.

Het plan van het conservatorium is zwak, de dienst van het instituut zal hinder ondervinden van het gebruik van de concertzaal door bezoekers. De open plaats is te klein, de vluchtruimte is wel goed maar in 2 deelen gescheiden wat voor het gebruik niet aangenaam is. Het plaatsen van de muzieknis in den torenbouw is geen gelukkige gedachte. De plaats wordt zeer goed begrensd door de galerijen met daarboven gelegen woningbouw.

De architectuur geeft wel goede groepeering van de massa's en goede verhoudingen te zien. De klokketoren met de klokken aan de buitenzijde is niet goed begrepen.

Motto: „Zilvermeeuw". De ingangen zijn goed, de garderobe met naastliggende hallen zijn niet goed ontworpen; de trappen liggen goed en zouden bij een betere inrichting der garderoberuimte zeer goed zijn geprojecteerd. De toegang tot de loge van hoogwaardigheidsbekleeders is wel goed maar de plaatsing der loge is niet juist. De noodtrappen zijn wel goed gelegen.

De concertzaal en het podium zijn goed van vorm. De bovenverlichting van het podium is wat gezocht en misschien zelfs hinderlijk voor de executanten wien het licht in het gezicht zal schijnen. Drie ingangen bij het conservatorium is te veel; de concertzaal is goed maar de garderobe daarbij wat klein. Het denkbeeld om garderobe's tusschen de leslokalen aan te brengen, is, met het oog op de gehoorigheid wel goed, doch het versnippert het plan in hooge mate.

De binnenplaats is te klein, de veel te ruime toegangen dienen vermoedelijk als vluchtruimte maar maken de plaats ongezellig; de muzieknis is te veel uitgebouwd.

Architectuur en teekenwerk zijn zwak.

Motto: „Eer en Leer". De entrée en tochtportaal zijn ruim, de trapvestibule met de trappen te smal en de garderobe te klein. De toegang voor hoogwaardigheidsbekleeders is slecht en de loge ligt te dicht bij het podium. Het podium in de concertzaal is te klein, de ligging van de solistenkamers en de orgelruimte zijn niet juist; de lift is goed gelegen. Het plan voor het conservatorium is zwak. Op de verdieping is de beste ruimte aan de woningen ingeruimd en de leslokalen zijn te langwerpig van vorm.

De architectuur bevat wel goede elementen doch is wat al te bewogen in de massaverdeeling, de toren heeft niet het karakter van klokketoren. Het teekenwerk is erg gemaniereerd.

Motto: „Hero". Entrée goed, maar trappen en garderobe slecht gelegen en te klein. Aan den toegang voor hoogwaardigheidsbekleeders is eenerzijds te veel gewicht gehecht door zijn ligging anderzijds te weinig aandacht geschonken door de bekrompen distributie. De concertzaal en het ingebouwde podium zijn goed van vorm en grootte doch de uitbreiding van het laatstgenoemde is niet aangegeven.

De foyers voor het publiek zijn te bekrompen. Het plan voor het conservatorium is wat verbrokkeld. De architectuur is eene kennelijke imitatie echter zonder persoonlijk accent.

Motto: „Vioolsleutel". De entrée is ruim, evenals de garderobe, maar de trappen zijn bekrompen en slecht gelegen.

Het podium in de zaal heeft vlakke wanden en de uitbreiding door het wegnemen der schuine wanden is primitief en maakt het podium acoustisch nog slechter. De loge voor hoogwaardigheidsbekleeders ligt goed doch heeft geen afzonderlijken ingang en geen foyer.

Het plan voor het conservatorium is zeer middelmatig. De open plaats is aan eene zijde niet voldoende geïsoleerd, de muzieknis is goed. De architectuur is een zwakke imitatie van bekende vormen.

Motto: „A. E. In Cirkel". In dit plan is de zaal dwars op de hoofdas van het terrein geprojecteerd. Vestibule, garderobe en trappenaanleg zijn niet in goede onderlinge verhouding en ligging aangebracht. De zaal is waarschijnlijk te klein, de inrichting van het podium is niet duidelijk.

Het plan van het conservatorium is zwak. Dit instituut ligt geheel gescheiden van de concertzaal, de plaats van den toren op de vestibule van het conservatorium is niet juist.

De open plaats mist een gezellig karakter, de plaats van de muzieknis is goed doch zij is te ondiep en niet goed van vorm.

In de architectuur zijn elementen van verschillenden aard, aan de vormenspraak van bekende toongevers ontleend, toegepast doch niet tot een eenheid met persoonlijk cachet verwerkt; een perspectiefteekening ontbreekt.

Motto: „Lotos". De entrée's in dit plan zijn zeer ingewikkeld van conceptie en de circulatie van de bezoekers zal door de gebrekkige ligging der garderobe gestoord worden. Het bovenkomen van de trappen op de te smalle couloirs is niet fraai. De foyers zijn zoo gelegen dat eene goede circulatie niet mogelijk is. De zaal is goed doch het podium is door vlakke wanden begrensd en de vergrooting ervan is gebrekkig. De loge voor hoogwaardigheidsbekleeders is goed gelegen, doch een afzonderlijke ingang ontbreekt.

Het plan van het conservatorium is zwak en er is geen juiste verhouding tusschen de onderdeelen ervan.

De open plaats is te klein, de muzieknis goed.

De architectuur is eene compilatie van slecht begrepen, moderne vormen, vooral kenbaar in de perspectiefteekening.

Motto: „Beiaard". De aanleg van vestibule, garderobe en onaanzienlijke trappen mist een behoorlijk onderling verband en laat een goede circulatie van de bezoekers niet toe. Binnenplaatsen moeten in een plan als dit niet voorkomen. Op de verdieping is het complex van foyers niet gelukkig ontworpen. Het podium in de concertzaal is te diep.

In het plan van het conservatorium zijn de twee ingangen, die beide tot het onderwijsinstituut en beide tot de concertzaal toegang geven, niet gemotiveerd. Het plan is overigens wat verward.

De open plaats is goed afgesloten, zij het dat dit door de in het programma niet bedoelde tentoonstellingszalen boven de galerijen geschiedt. De architectuur is zwak.

Motto: „I". In dit plan is de open plaats niet tusschen concertgebouw en conservatorium geprojecteerd maar zijn beide gebouwen aaneen-ontworpen. Het plan is overigens zwak van conceptie in het concertgebouw is te veel ruimte ingenomen door entrée, hal, garderobe, vestibule en couloirs, terwijl bovendien nog binnenplaatsen aanwezig zijn die in zulk een plan niet moeten voorkomen.

Ook het plan voor het conservatorium is, behoudens de concertzaal, gebrekkig.

De open plaats is, doordat zij rondom aan den openbaren weg uitkomt, niet voor haar doel geschikt.

De architectuur is eene samenvoeging van verschillende elementen ontleend aan de vormenspraak van anderen en heeft daardoor weinig eenheid.

Het teekenwerk is wel verdienstelijk maar wat koud.

Motto: „Enterpe". Er is niet voldoende voor entrée's gezorgd, de garderobe ligt ten opzichte der trappen niet goed, zoodat de circulatie der bezoekers niet behoorlijk kan plaats vinden. De te smalle trappen monden niet goed in de couloirs op de verdieping uit, de foyers zijn niet juist van ligging en vorm.

Ook het plan van het conservatorium is zeer zwak. De open plaats is niet behoorlijk begrensd. De architectuur heeft weinig beteekenis.

Motto: „Perosi". Een in alle opzichten zeer zwak plan, herinnerend aan eene periode waarin de kunst in de bouwkunst wel heel erg zoek was. Het teekenwerk is wel secuur maar hard en droog.

Motto: „S. S.". Het plan neemt in zijn opzet een groote allure aan, maar meer dan schijn is dit niet. Er zijn noch in het plan, noch in de architectuur elementen van eenige beteekenis te ontdekken en de opsomming der gebreken zou wat veel ruimte in dit rapport innemen.

Motto: „H. H. T.". Ook dit ontwerp heeft veel gebreken en weinig goede kwaliteiten, zoodat eene analyse ervan de moeite niet loont.

Motto: „Gemini". De geheele opzet van het plan met de as van de zaal dwars op die van het terrein is zwak; het ontwerp heeft noch in plan, noch in opstand kwaliteiten van eenige beteekenis. Het teekenwerk is wel serieus.

Motto: „Orpheus". Dit plan is van een zeer zwakke conceptie. Een van de weinige goede kwaliteiten die het heeft en te veel in andere plannen gemist wordt, is dat de dienstwoningen zijn ontworpen als afsluiting van de open plaats, waardoor de moeilijkheid om ze in de groote plannen van concertgebouw en conservatorium op te nemen, ontgaan kon worden.

De Architectuur?.... „Sociëteit „Ons Genoegen".

Motto: „Concertgebouw en Conservatorium". Een inzending die buiten beoordeeling moest blijven omdat in geen enkel opzicht aan het programma wordt voldaan. Vermoedelijk het product van iemand die een aandrang om te „teekenen" gevoelt en misschien ook eenigen aanleg daarvoor bezit doch zichzelf omtrent dien aanleg misleidt, of, indien het een jeugdige betreft, daaromtrent door anderen misleid wordt.

TENNISHUISJE.

Omtrent de inzending op de prijsvraag voor het Tennishuisje in haar geheel moge de Jury opmerken dat ook bij deze het groote aantal inzendingen bewijst dat het onderwerp voor velen aantrekkelijk was en hen niet deed schromen zich voor de uitwerking ervan eenen belangrijken arbeid te getroosten, met de altijd geringe kans om deze door eene bekroning beloond te zien.

Dooreen genomen is ook van deze inzending het gehalte te roemen, ook al ontbreken hierbij, evenmin als bij de inzending voor het Concertgebouw, de ontwerpen die blijk geven dat hun vervaardigers nog niet bij machte waren de oplossing van het vraagstuk te beheerschen en zelfs ook niet de paar ontwerpen waarbij de vraag naar voren komt of zij als een serieuze inzending van een werkelijk niet competente, of als

een grap van een begaafd, doch humoristisch aangelegd mededinger zijn te beschouwen.

Hoe eenvoudig het ontwerp ook lijkt, blijkt uit het groote verschil in de oplossingen dat het toch nog niet zoo gemakkelijk is een, in alle opzichten voldoend ontwerp te maken en blijkt tevens dat ook het standpunt waarop de ontwerper zich tegenover het onderwerp plaatste, van beteekenenden invloed op het resultaat van den geleverden arbeid was.

In de inzending worden dan ook aangetroffen zoowel het meer luxueus ingerichte permanente clubhuis voor den gefortuneerden tennisspeler als het meer eenvoudige, en een meer tijdelijk karakter vertoonende eigenlijke „Tennishuisje", voor hen die niet zóó ruim met aardsche goederen zijn gezegend, benevens alle daartusschen gelegen overgangen van het eene tot het andere type, zoodat een juiste onderlinge vergelijking, aan velerlei bezwaren onderhevig is.

De moeilijkheden waarmede ontwerpers te kampen hebben gehad en die in vele ontwerpen niet behoorlijk tot oplossing zijn gebracht, zijn allereerst, die aan de verschillende in het programma gevraagde vertrekken, zoowel in plattegrond als in architectonische uitdrukking het aan haar functie eigen karakter te geven. De openheid van de conversatiezaal en van het ontvanglokaal, de geslotenheid van de kleedkamers en de ondergeschiktheid van de accessoires, zijn niet altijd tot een in zichzelf gesloten eenheid verwerkelijkt geworden. De ligging der vertrekken in hun onderling verband en de wijze waarop de communicatie tot stand werd gebracht zoodat een doeltreffend, gemakkelijk en beknopt gebruik van het geheel verzekerd wordt, is in slechts weinig projecten tot een in alle opzichten geslaagd geheel verwerkt, wat niet wegneemt dat in tal van ontwerpen elementen worden gevonden, die op zich zelf voortreffelijk zijn opgelost doch waartegenover dan weer minder geslaagde onderdeelen staan die de waarde van het geheel verminderen.

Ook de oplossingen van de brug en de afrastering vertoonen belangrijke verschillen. Ook hierbij zijn er die met zorg zijn ontworpen en een aantrekkelijk geheel vormen en andere, die niet veel meer zijn dan de bekende gewone raamwerken van T-ijzer met harmonicagaas.

Aan teekenwerk en zorg voor de inzending is in 't algemeen goede aandacht geschonken. Sommige ontwerpers hebben hun inzending op een beperkt aantal bladen samen gevoegd, anderen hebben kans gezien om haar tot een onnoodig groot aantal uit te breiden.

Wegens het zeer groot aantal inzendingen heeft de jury er van af moeten zien over elk ontwerp op zich zelf een gedetailleerd oordeel te geven en heeft zij dit beperkt tot de groep ontwerpen van de laatste schifting, waaruit de bekroonde werden gekozen.

BEOORDEELING.

Ingekomen zijn te zamen 61 ontwerpen onder de motto's: Lawn I, Sport I, Castor en Pollux, Veldhoeve, A. Set, Eva, Utilité, Groen Wit Groen, Herinnering, M. T. in driehoek, Racket, Serven, IJzer en Steen, Verticaal, Herfst 1925, Theo, Zus, Donar, Hout, Game, Pax, R. T. C., Mariejo, Sport II, E, Een, 1925, Eenheid, Bal, Hans, Tennis, Weka, West, Luifel, Will, Mary, Climax, P.B.V.T., Jopie, Marie, Sirkel, Kees, Ready, Platdak, Lawn II, Forty, I, Timmer, Ci Sia il sole, Why, Logica, A., de Klep, 22, I.V.Y., Tristan, T., Blauwe bal in gouden kruis, Flirt, Mary, baker, Eddy, Silhouet.

Bij de eerste schifting werden afgezonderd die ontwerpen die belangrijke gebreken vertoonen, 't zij in den plattegrond, in de afmetingen, onderlinge ligging en verband der vertrekken, 't zij in den opstand wegens gemis aan het juiste karakter of onbeteekenende vormenspraak, 't zij wegens het niet goed begrijpen door den ontwerper van de bedoeling van het programma en andere omstandigheden, welke die ontwerpen in ieder geval van eenige bekroning zouden uitsluiten. Dit waren de ontwerpen met de motto's: Sport I, Eva, M.T. in driehoek, IJzer en steen, Verticaal, Hout, Game, R.T.C., Mariejo, Sport II, E, Een.

Bij de tweede schifting werden die ontwerpen afgezonderd, die wel betere kwaliteiten bezaten dan die van de voornoemde groep doch niet in zoodanige mate dat zij voor bekroning in aanmerking zouden komen. Dit waren de ontwerpen met de motto's: Lawn I, Castor en Pollux, Veldhoeve, A. Set., Utilité, Groen Wit Groen, Herinnering, Racket, Serven, Herfst 1925, Theo, Zus, Hans, en Tennis.

Bij de derde schifting werden afgezonderd die ontwerpen die zonder dat zij in alle details onderzocht en onderling vergeleken werden, den indruk vestigden dat zij tot de minder geslaagde ontwerpen van de overgebleven groep behoorden en het, ingevolge

enkele, meer op zichzelfstaande, doch dadelijk in het oog vallende, gebreken niet tot eene bekroning zouden kunnen brengen.

Dit waren de ontwerpen: West, Luifel, Will, Mary, Climax, P. B. V. T., Jopie, Marie, Sirkel, Kees, Ready en Platdak, zoodat ten slotte overbleven de ontwerpen met de motto's: Lawn II, Forty, I, Timmer, Ci Sia il Sole, Why, Logica, A., de Klep, 22, I. V. Y., Tristan, T, Blauwe bal in gouden Kruis, en Flirt, die allen eigenschappen bezaten, welke een nader meer gedetailleerd onderzoek vereischten om te komen tot de drie besten, waaraan de bekroningen zouden kunnen worden toegekend.

Na dit onderzoek werden toegekend:
de eerste prijs aan het ontwerp motto: *„Why"*;
de tweede prijs aan het ontwerp motto: *„Ci Sia il Sole"*;
de derde prijs aan het ontwerp motto: *„22"*.

Na deze schifting bleven nog over de ontwerpen: *„Mary, baker, Eddy"* en *„Silhouet"*, die niet in de eerder genoemde groepen waren in te deelen wegens de min of meer buitennissige wijze waarop het vraagstuk was opgelost, wel getuigend van de fantasie en teekenvaardigheid van de ontwerpers, maar zonder dat deze tot eenig doeltreffend resultaat hadden geleid.

Motto: „Timmer". In het plan is wel de onderlinge ligging der verschillende vertrekken goed, doch er is wat te veel ruimte aan gangen en portalen verbruikt. De architectuur is van een vriendelijk karakter die wel uitdrukking geeft aan den aard van het gebouwtje. Het raam in den voorgevel van de conversatiezaal is te klein om deze zaal als hoofdelement van den bouw te accentueeren en zal ook vermoedelijk de zaal schaars verlichten. Het teekenwerk is zeer goed.

Motto: „I". Het plan is goed in elkander gezet en toont een goede onderlinge ligging van de verschillende vertrekken; de vorm van de groote zaal met den ronden vensterwand is wel aantrekkelijk en practisch voor het overzicht over de verschillende tennisvelden.

De architectuur is eenvoudig, van een goed karakter en goede verhoudingen.

Motto: „Lawn II". Het plan is wel goed van indeeling, maar de trappenaanleg met het terras van 1.60 breedte te uitgebreid.

De architectuur geeft goede verhoudingen te zien, de luifelconstructie is wel wat gewaagd. Het teekenwerk is verdienstelijk.

Motto: „Logica". Het plan geeft een goede onderlinge ligging der vertrekken te zien en het terras is goed van vorm en afmeting.

De architectuur is eenvoudig doch als een onjuist offer aan de symmetrie moet beschouwd worden dat aan de bergplaats rechts hetzelfde uiterlijk aspect is gegeven als aan de links gelegen ontvangzaal. De gebroken lijn van het dak met de driehoekige velden met lichtramen is niet fraai van werking.

Motto: „Forty". De ontvangzaal is in dit plan niet goed gelegen. Overigens is het plan goed van indeeling.

De architectuur heeft goede kwaliteiten, maar het is niet juist dat de ontvangzaal en de keuken op gelijke wijze in den gevel tot uitdrukking zijn gebracht.

Het teekenwerk is zeer goed.

Motto: „Ci Sia il Sole". Het plan is zeer beknopt en de onderlinge groepeering der vertrekken is goed evenals het terras.

De architectuur is aantrekkelijk en van goede verhoudingen, al is eene reminicentie aan 18e eeuwsche vormenspraak niet te miskennen.

Alle vertrekken hebben hun uitdrukking gevonden naar den aard hunner functie. De bovenverlichting in de conversatiezaal is goed gevonden. De brug en de afrastering zijn goed van vorm en constructie. Het teekenwerk is verdienstelijk.

Motto: „Why". Het plan is onsymmetrisch doch zeer aantrekkelijk in zijn algemeenen opzet. De eene ingang voor toegang tot alle vertrekken en de ligging daarvan zijn zeer goed gevonden.

De architectuur heeft groote verdiensten en geeft een juiste verdeeling van wandoppervlakte en openingen te zien. Het torentje is niet geheel gemotiveerd doch werkt zeer decoratief. De brug en de afrastering zijn goed geconcipieerd. Het teekenwerk is zeer verdienstelijk.

Motto: „22". Een mooie, beknopte plattegrond met een ruim, goed gelegen terras. De architectuur is wel origineel doch het zware dak op de dito kolommetjes is wel wat in contrast met de fijnheid van de overige onderdeelen van het gebouwtje. Het teekenwerk is bijzonder correct, zonder in droogheid of saaiheid te vervallen.

Motto: „De Klep". Een origineele plattegrond met gelegenheid tot het vormen van gezellige zitjes in de conversatiezaal, waaraan de overige vertrekken op juiste wijze verbonden zijn.

De architectuur heeft wel verdienste. De achtergevel is het best geslaagd. Het groote, luifelvormige dak is wel wat gezocht; op de teekening doet het minder goed dan het in werkelijkheid zou doen daar dan het „oploopen" alleen van den achtergevel in het oog zal vallen en daar niet hindert.

Het teekenwerk is zeer goed.

Motto: „A". Ofschoon de vorm van de conversatiezaal niet van eenige gezochtheid is vrij te pleiten is toch de plattegrond in zijn geheel wel goed in elkander gezet.

De architectuur is wel wat zwaar op de hand voor een huisje als dit en het overstekende dak, als het te construeeren is, wel wat gewaagd. Het teekenwerk is zeer goed.

Motto: „I. V. Y.". Het plan voor dit ontwerp is goed samengesteld, de vertrekken sluiten onderling goed aan elkander. De architectuur is eenvoudig doch heeft geen buitengewone kwaliteiten.

Motto: „Tristan". De plattegrond is zeer beknopt en goed van indeeling. Het tochtportaal in de conversatiezaal is in een huisje als dit niet op zijn plaats.

De architectuur is van een vriendelijk karakter.

De brug en afrastering vertoonen een geheel ander en meer inferieur karakter als het huisje.

Motto: „T". Een aantrekkelijke plattegrond die in zijn opzet echter geleden heeft door de nissen in de conversatiezaal, die evenwel als zoodanig wel goed zijn aangebracht. De architectuur is verdienstelijk.

De brug is zwak van conceptie.

Motto: „Blauwe bal in gouden kruis". Een goed in elkander gezette plattegrond. De architectuur heeft wel goede maar ook zwakke elementen, waardoor zij eenheid mist. De brug is goed van conceptie, de afrastering zonder cachet.

Motto: „Flirt". In dit plan ligt de lange as van de zaal dwars op den achterkant van het terrein, waardoor naar alle zijden over de tennisvelden kan worden uitgezien. De ontvangkamer ligt echter niet op een plaats die zij als „gasten"vertrek behoeft.

De architectuur heeft verdiensten, de brug is eenvoudig en goed van conceptie.

De Jury:

Wouter Hutschenruyter.
E. J. Kuipers, Architect B.N.A.
J. P. Logemann, Architect B.N.A.
J. C. Meischke, Architect B.N.A.
C. N. van Goor, Architect B.N.A.

Rotterdam, 17 Dec. 1925.

PRIJSVRAGEN VAN „BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP" TE ROTTERDAM.

Door de jury voor de prijsvragen 1925 der Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam, bestaande uit de Heeren E. J. Kuipers, Arch. B.N.A. te Amsterdam, Wouter Hutschenruyter te Den Haag, J. P. Logemann Arch. B.N.A., J. C. Meischke Arch. B.N.A. en C. N. van Goor Arch. B.N.A. allen te Rotterdam, zijn de navolgende bekroningen toegekend als:

a. *voor een Concertgebouw en Conservatorium.*

De eerste prijs, verguld zilveren medaille en *f* 250.— aan het ontwerp ingezonden onder het Motto „Vorm" van den Heer Ir. P. K. van Meurs b. i. te Apeldoorn.

De tweede prijs zilveren medaille en *f* 150.— aan het ontwerp, ingezonden onder het Motto „Rhytme" van den Heer W. van der Sluys te Rotterdam.

De derde prijs, bronzen medaille en *f* 75.— aan het ontwerp, ingezonden onder het Motto: „40" van den Heer Ir. J. H. van den Broek b. i. te 's-Gravenhage.

b. *voor een Tennishuisje.*

De eerste prijs, zilveren medaille en *f* 100.— aan het ontwerp, ingezonden onder het Motto: „Why" van den Heer Ko Blok te Loenen aan de Vecht.

De tweede prijs, bronzen medaille en *f* 50.— aan het ontwerp, ingezonden onder het Motto: „Ci sia il Sole", van den Heer W. van der Sluys te Rotterdam.

De derde prijs: eervolle vermelding en *f* 25.— aan het ontwerp ingezonden onder het Motto: „22" van den Heer?